

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

A
WOSINSKY MÓR MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XXXVI.

WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUM
SZEKSZÁRD, 2014

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

SZERKESZTETTE

Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

KÖNYVTERV

Erky-Nagy Tibor

BORÍTÓTERV

Frankné Sági Apollónia

AZ ÉVKÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága

© Wosinsky Mór Megyei Múzeum

KIADJA

Wosinsky Mór Megyei Múzeum

ISSN 0865-5464

FELELŐS KIADÓ

Ódor János Gábor

NYOMDA

Kerényi Nyomdaipari Kiadó és Kereskedelmi Kft.

FELELŐS VEZETŐ

Kerényi Zoltán

TARTALOMJEGYZÉK

SZABÓ GÉZA – FEKETE MÁRIA Pannon tumulus feltárásának előkészítése – Regöly, Strupka-Magyar birtok (2011. február 4. – június 19.)	7
SÁRÓ CSILLA Kora császárkori fibulák a Wosinsky Mór Megyei Múzeum gyűjteményéből	159
K. NÉMETH ANDRÁS Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében. II. Halászat	223
SÜMEGI JÓZSEF Báta és a Garaiak. I.	253
VIZI MÁRTA Késő középkori téглаegető kemencék Bátaszék–Leperdpusztán	289
SZENTE ANIKÓ Ete mezőváros régészeti feltárásainak térinformatikai feldolgozása. Levéltári térképek térinformatikai felhasználása	323
TUGYA BEÁTA – SZABÓ GÉZA – CSÁNYI VIKTOR Középkori állatcsont leletek Bonyhádról. Újabb adatok a Völgység középkori táplálkozási kultúrájához	361
GAÁL ATTILA 17-18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből	379
BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban. A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata	405
CSEKŐ ERNŐ Országgyűlési választások, képviselők, jelöltek. A Tolna megyei elitrétegek politikaszervező erejéről	447
LOVAS CSILLA Tolna megyei festőművészek az I. világháborúban: Garay Ákos	479
KÁPOLNÁS MÁRIA Fényképészek és műtermek Tolna megye Központi járásában a 20. század első felében	507
FUKSZ MÁRTA Családi tradíció és hagyományalkotás öt szekszárdi borászcsalád életében	547

Pannon tumulus feltárásának előkészítése – Regöly, Strupka-Magyar birtok

(2011. február 4. – június 19.)

A regölyi pannon tumulus feltárásáról a leletanyag feldolgozásával párhuzamosan a legfontosabb új információkról több előzetes közlemény, résztanulmány jelent meg.¹ A rendkívül gazdag leletanyag rajzoltatására, fotózására forráshiány miatt sajnos továbbra sem sikerült pályázati támogatást szerezni. A várhatóan közel ezer táblányi, 136 objektumból előkerült tárgyi anyagból saját és múzeumi erőből egyelőre csak a feltárást megelőző munkák leleteit tudtuk feldolgozni. Ezért ezúttal csak az ásatás előkészítő munkáihoz kapcsolódó megfigyeléseinket, az első 10 objektumból begyűjtött tárgyi anyagot adjuk közre. Bízunk abban, hogy ezzel is közelebb jutunk a Regöly Strupka-Magyar birtokon 2011–2012-ben kutatót halom teljes leletanyagának mielőbbi feldolgozásához. Remélhetően a most közreadott anyag segít felhívni a döntéshozók figyelmét az európai vaskor kialakulása egésze szempontjából is kulcsfontosságú lelőhelyre és sikerül a további munkákhoz, publikációhoz szükséges támogatást is megszerezni majd.

A Kölcsey utca 34. számú ház udvarán lévő halomra az 1990-es évek elején Cziráki Viktor hívta fel a figyelmünket. Ő folyamatosan gyűjtötte az ólakkal, pincével bolygatott halom rétegeiből kiperülő szkíta kori régészeti leleteket. Sajnos a tulajdonossal akkor nem tudtunk megegyezni a halom feltárásáról. Véletlenül tudomást szereztünk arról, hogy egy regölyi lakos szokatlan formájú bronztárgyat talált 2010-ben, amit szeretett volna eladni.² A műtárgyat viszonylag hamar sikerült megnézni, de a pontos lelőhellyel, a találó személyével kapcsolatban még sokáig nem tudtunk szinte semmit. Ezért sorra jártuk és ellenőriztük a lelet szempontjából szóba jöhető régészeti helyszíneket. Így jutottunk el majdnem húsz év után, 2011. február 4-én ismét a Kölcsey utcai halomhoz. A telek közepén álló halom-csonk körül az ólakat már elbontották, a lakatlan ház udvarán burjánzott a növényzet. A pince és a halomba mélyedő ólak falában gazdag

1. kép. A halom keleti oldala a belevágott ólak nyomával

¹ SZABÓ-FEKETE 2011a; SZABÓ-FEKETE 2011b; FEKETE-SZABÓ 2015; HORVÁTH-SZABÓ 2015; KÜRTHY et al. 2013; KÜRTHY et al. 2014; SZABÓ-CZUPPON 2014; SZABÓ 2015.

² SZABÓ-FEKETE 2011.

leletanyagú régészeti rétegeket figyeltünk meg (1. kép), a falak mentén pedig mindenütt az oldalfalak rétegeiből kifordult régészeti leleteket találtunk. Közöttük egy különösen szép, faragott, festett, geometrikus díszítésű szarvasagancslemez is (RHCs1.2.), amely a többi tárggyal együtt szkíta kori volt. A halom korának meghatározásában sokat segítettek a Cziráki Viktor gyűjteményében lévő, az általa mintegy negyedszázad alatt a halom tövéből összegyűjtött tárgyak is. Ő később – a kutatás előmozdítása érdekében – a teljes anyagot a múzeumnak ajándékozta, amiért külön köszönet illeti.³ Elmondása szerint az öregek, amikor a pince épült, már akkor ástak az aljába egy gödröt és rengeteg faszenet találtak. A szokatlan jelenség hamar a helyi folklór szerves részévé vált.⁴

A halom környezetének felmérése, a belevájt pince megtisztítása, metszetei

A terepi szemléket követően már február közepén megkezdtük a halom és környezetének felmérését, megtisztítását a szeméttől, az ólak piszkától, a növényzettől és a leomlott földtől (2. kép). Közben azt is sikerült kiderítenünk, hogy az ingatlant a korábbi tulajdonostól Strupka József és Magyar

2. kép. A halom és környezete 2011 február elején

Beáta vették meg, akik készségesen támogatták a terület régészeti kutatását és később a feltárást is szponzorálták.

A felmérés során, a déli oldalán erősen megfaragott halomba vágott pince előtti részen húztuk meg a telken végigfutó hosszanti, a nyugati oldalán pedig a szomszédos telkekre is átnyúló, keresztirányú tengelyünket, amelyeket később GPS-szel is bemértünk és a fúrásminták vételéhez is felhasználtunk. Az udvar elején álló kúttól a kert végéig futó alapvonalunkon kihúzott mérőszalaghoz 4 méter eltolással vetítettük ki a halom-csonk felszínén látható része keresztmetszetének szintező mű-

szerral és mérőrúddal mért adatait. A felvett tengelyekkel a halom-csonkhoz és a telekhatárokhoz igazodtunk, így azok a fő égtájaktól jelentősen eltértek.

A keresztmetszet alapján jól látható volt, hogy a halom maradványai – a két szomszédba is át-

³ Szeretnénk mindenkinek köszönetet mondani, akik a halom feltárasának előkészítésében, a leletek feldolgozásában részt vettek, munkánkat tanácsaikkal segítették. Külön is köszönjük Gardánfalvi Magdolnának a leletek restaurálását, Zsámboki-Tót Zsuzsannának a táblák elkészítését, Boruzs Katalin, Komiáti Jánosné, Czuppon Tamás, Miklós Nikolett, Czukor Péter, Szabó László, Csongor Eichmann, William Eichmann, Kerekes István segítségét.

⁴ „Selyem Feri bácsi 1979-ben vagy '80-ban mondta el, hogy amikor a pincét ásták, a pince alján rengeteg követ találtak benne, azért nem tudták mélyre ásni. Ki akarták szedni a köveket, szedték-szedték, utána rengeteg szenet találtak benne, kivájták a szenet, és mögötte volt egy üreg, ami aztán tovább ment be, ide-oda ment a barlang belőle, aztán visszatöltötték az egészet, mert nem akarták a sok követ kihordani, inkább a tetejéből szedtek le a pincének. Az öreg nagyon öreg emberke volt, aki nekem az osztálytársam volt, úgy fogadták örökbe, mert nem lett gyerek nagyon sokáig, és örökbe fogadtak egy fickót, aki annyi idős volt, mint én. Az öreg úgy 90 éves lenne, ott lakott két házzal odébb. Azt is elmondta, hogy innét ment egy pince a Somolyi templomhoz, mert mikor őnáluk a kertben ásta le a kordon oszlopokat, az ásója 80 cm mélységben beleesett egy üregbe, éppen hogy csak elérte. Ahol beesett az öreg ásója, a szomszéd beledobta a foxi kutyát, és két házzal odébb a tyúkólnál meg kiásott, de hát a tyúkol az itt van, itt gondolom, az meg nincs olyan mélyen, valahol itt fölfúrt a kutya, ott jött elő. Egy hét múlva. Az öreg azt is mesélte, hogy itt van egy 40 méter mélységű kút, abban 20 méter mélyen indul egy pince és az is a Somolyi templomhoz megy. Van, aki be is ment, az öreg Mákos Anti, és elment a Somolyi templomig látta az aranyhintót, 9 kg a lőcse. Ez a história is van a faluban. A következő kertben akik laktak, illetve az ő lányuk pedig azt mesélte, hogy ez nem halomsír, hanem egy török sánc. Erre végig volt, amit elhordtak, amikor 1700-as években leégett a falu, nem tudom pontosan mikor, akkor innét építettek egy csomó tömésházat, ebből a nagy sáncból és csak ez maradt meg belőle.” Boruzs Katalin gyűjtése, Regöly, 2011. február 24.

nyúlva – a felszínen mintegy 60 méter átmérőjű körben figyelhető meg (3. kép). A Strupka-Magyar birtok telkének középső része mintegy méternyivel magasabb, mint a környező kertek szintje. A telek közepén álló kurgán minden oldalát megfaragták, földjét jelentős részben elhordták, falai ezért meredek, bozóttal benőtt teteje viszont – érdekes módon – teljesen lapos volt. A nagyjából csonkagúlához hasonlító halom-maradvány 5,8 méterrel emelkedett ki a közvetlen környezetéből, oldalai nagyjából a telekhatárokhoz igazodtak.

Az eredeti felszín meghatározására az alapvonalunkon öt méterenként 80 mm átmérőjű kézi talajmintavevő spirálfúróval mintákat emeltünk ki. A fúrásponthoz RHF₁₋₉ azonosítóval jelöltük és a mérőrúd mellé fektetett mintákat folyamatosan fotóztuk. Így jól látható volt, hogy a felszín hullámzásától függően 40-120 cm mélységtől kezdődik az eredeti altalaj, amelyen egy vékony, de nagy kiterjedésű, mintegy 30-35 méteren át követhető (RHF₂₋₇ fúrásponthoz) faszenes réteg figyelhető meg, amit a tumulus sárgásbarna agyagos feltöltése követ. A halom felhordott anyaga a fúrásponthoz tanúsága szerint gyakorlatilag leletmentes volt, csak néhány apró korábbi, őskori kerámiatöredék került elő belőle (4-5. kép).

A halom környezetének felméréseivel párhuzamosan megkezdtük a halomba vájt pince kitakarítását is. A pince kapta az első objektumszámot. Az egyes régészeti objektumok, jelenségek jelölésére már az előzetes dokumentálás során is a nagyfelületű feltárásokon használt módszert alkalmaztuk. A halmot és közvetlen környezetét mint önálló lelőhelyet kezelve (RH), azon belül pedig minden egyes régészeti módszerekkel elkülöníthető egységnek önálló objektumszámot (Q) adtunk, amit szükség esetén jelenségszámokkal (J) egészítettünk ki. Ugyanezeket az azonosítókat használtuk a dokumentációban és a tárgyak sorszámával kiegészítve a leltározás és a táblák készítése során is.

RHQ1 – A halom déli oldalába vájt pince

A halom déli oldalát szinte teljesen függőlegesre faragták és egy 7 méter hosszú, 1,5 méter széles, 1,8 méter magas, hegyesre faragott boltívű pincét vájtak bele. A pincében szétesett hordó dongái, rozsdás abrondcsok és mindenféle lom volt. Az oldalfalba valaki az 1926 évszámot faragta.

A szemét és a beomlott föld kihordása után a pince falait megnyestük és az üreg padlója felett

3. kép. A feltárt terület Regöly, Strupka-Magyar birtok lelőhelyen a halom kiterjedésének feltüntetésével

4-5. kép. A fúrásminták a halom alatt egy égett, faszenes felszínre, a felhordott földben pedig csak néhány apró korábbi, őskori kerámiatöredékre utaltak

110 cm magasan körbevitt vízszintes vonal mentén méterszer méteres hálót kitűzve négyzetenként fotóztuk és rajzoltuk (6-7. kép). A pince bejáratának bal oldalán, vagyis a nyugati falon indított két mérési vonal közül a felső az RHQ1A, a padló feletti pedig az RHQ1B, a keleti oldalon lévő tengelyeket ugyanakkor az RHQ1C és RHQ1D jelzéssel láttuk el, valamint a méterenként kiadott, körbefutó 1-8 sorszámmal egészítettük ki (például: RHQ1A₁₋₈). A pince keskeny hátsó falát nem osztottuk külön mezőkre, felső részét a gyökerek egyébként is annyira megbolygatták, hogy ott a rétegek egyáltalán nem látszottak, csak az alsó részét lehetett felmérni. Így gyakorlatilag a felmérésünkbe pontosan illeszthető fotósorozattal kiegészítve már az ásatás tényleges megkezdése előtt megkaptuk a halom belsejének szárnyszerűen kiteríthető metszetét (8. kép). Jól látszott, hogy a pince két hosszanti falában a rétegrend némileg eltér.

A pince keleti falában az RHQ1A₁₋₈-B₁₋₈ pontok közötti metszetenél az első, majdnem négyméteres sávban a halom felhordott földjének rétegesen ledöngölt, szürke-sárgásbarna agyagos anyagát figyelhettük meg. Az alsó régióban színe inkább a barnához közelített, a felső részén kifejezetten sárga, agyagos volt és egy-egy paticsrög is látszott benne. Az RHQ1A₃-as pont alatt mintegy 20 cm-rel, 80 cm hosszúságban faszenes, vízszintes csíkot figyeltünk meg. Az RHQ1A₂-A₃ pontok közötti mezőben a pince padlójától a plafonig futott egy ék alakú repedés, amelyben a halom feltöltésének nagyjából vízszintesen futó rétegei a két oldalhoz képest egy szintet lefelé elcsúsztak. Ezt követően, majdnem az RHQ1A₄-B₄ pontoknál a rétegek jellege, rendje egy közel függőleges vonal mentén teljesen megváltozott. Az RHQ1B₄ pontnál alul vörös paticsos és szürke fekete faszénpöttyös réteg, fölötte világosszürke, faszénszemcsés réteg volt. Ezeket sárgás-szürkés, agyagos rögökkel tarkított réteg követte, amelyben helyenként faszénszemcsék, -dúsulások látszottak. Följebb ismét vilá-

6-7. kép. A pince falait nyésés után méterszer méteres hálóban dokumentáltuk

8. kép. A halom későbbi bolygatásoktól megtisztított csonkja

gösszürke, majd néhány öklömnyi-fej nagyságú követ is tartalmazó, erősen kevert, ugyancsak faszenes réteg futott. A ferdén futó rétegek irányát jól jelezte ez a kövesebb réteg, amely a pince végében még csak a padló felett futott, a két teljesen eltérő szerkezetű rétegsáv határánál pedig már a plafonon ért össze. Legfelül, a pince tetején gyakorlatilag öklömnyi szürke és sárga agyagos foltokkal vegyes szürkésbarna talaj volt. A rétegek ezen az oldalon a pince vége felé lejtettek, több helyen kisebb kerámia- és bronzdarabok voltak benne. A pince végén az RHQ1A₇ pont környékén a gyökérszóna és beázások miatt a felső rétegek benedvesedtek, csak az alsó rétegeket lehetett követni. Azok alapján egyértelműen látható volt, hogy a rétegek ezen a részen is bolygatatlanok. A pince végében – a két metszetoldal közötti részen – déli irányba emelkedve, a padló fölötti második, világosszürke, faszénszemcsés réteg jól követhetően átfutott a másik oldalra is. Ott, a bejáratnál lévő mintegy 2,5 méteres sáv kivételével szintén erősen rétegzett, vörös, paticsos, faszenes, sárgás rétegeket láttunk a pince hátsó felében. Az RHQ1C_{8,3} pontok között a padlószint felett közel 1 méter vastagságban paticsos, faszenes, sárga, szürke váltakozó rétegek voltak, aminek tetejére futott fel a szemben lévő oldal alulról második, világosszürke, faszénszemcsés, mintegy arasznyi vastag rétege. Ez utóbbit 30-40 cm vastag, viszonylag egységes, több sárga agyagos, löszös rögöt tartalmazó, sárgásszürke színűre száradó réteg zárta, amin ismét egy arasznyi, erősen faszenes csík futott.

A pince bejáratához közel, az RHQ1C_{2,1-2}-B₁₋₂ pontok között – a szemközti oldalhoz hasonlóan – egy közel függőleges vonal mentén élesen elvált a pince hátsó- és első részén megfigyelhető rétegsor. Itt egy 2,5 méter széles sávban ugyancsak a halom felhordott földjének rétegesen ledöngölt, szürke-sárgásbarna agyagos anyagát figyeltük meg.

A pincéből kihordott földet átszitáltuk, az előkerült leleteket az RHQ1 jelzéssel csomagoltuk és külön válogattuk a csont-, a kerámia- és a fémtárgyakat. A leletekre általánosan jellemző, hogy

nagyon töredékesek, alig van összeilleszthető darab, többségük erősen megégett. A csontleletek között 26 db szarvasagancs lemezből készült csontfaragvány-töredék, továbbá egy átfúrt juh aszt-
ragalosz csont volt. A faragványok mintegy negyede pontkörös díszítésű, a többségén geometri-
kus minta látható. Ezek főként pikkelypáncélzat „kutyanyelvnek” nevezett, trapéz alakú, alsó díszí-
tősorához tartoztak (RHCs1.13-22.).⁵ Három, 6-8 cm hosszú, 1,2-1,5 cm széles félhengeres tárgy
domború felületét pedig ferde kannelúrák borítják (RHCs1.4-6.). A díszítőmotívumokban gyakran
festéknyomokat, főleg piros és fekete (lilás-szürke) elszíneződéseket figyeltünk meg (RHCs1.12.).
Az egyik lemez két oldalát pedig két állatalak díszíti (RHCs1.2.).

A kerámialeletek között 86 db értékelhető töredéket találtunk. A számos samottal soványított
fazéktöredék (RHK1.57-82.) mellett szürkére, feketére égetett grafitos edények darabjai (RHK1.30-
45.) is előkerültek. Behúzott, síkzott vagy turbántekercses (RHK1.8-12.), olykor mészbetéttel
kitöltött pontsorból kialakított meanderekkel díszített tálperemek (RHK1.4., 1.50.) mellett külö-
nösen finom, narancsvöröses színű, vékony falú, sugárirányban bordázott csészék (phiálé) is vol-
tak. Ez utóbbi kerámiatípus finomabb (RHK1.83.) s valamivel durvább változata (RHK1.84-85.) a
Kárpát-medencei anyagban – Velem–Szentvidet⁶ leszámítva – eddig teljesen ismeretlen volt. Két
korongolt, magas hőfokon égetett, bebökődött pontokkal díszített edény töredéke szintén szokat-
lan jelenség a területünkön (RHK1.46-47.). Ezeknek hasonló díszítésű, de gyengébb kivitelezésű
töredékei is kerültek elő (RHK1.48-49.).

A pince omladékának szitálása során jelentős mennyiségű, sörétszerű, teljesen megolvadt bronz-
cseppek mellett 53 db értékelhető méretű fémtöredéket találtunk. Lószerszám kantáratának része
volt egy kereszt alakú szíjelosztó, amelynek enyhén aszimmetrikus szárai végén körbefutó, rovát-
kolással díszített bordák vannak. A hátoldalon ellapított, egyébként majdnem kör keresztmetszetű
szárakon áthúzott szíjakat – a keresztveződésnél – bronz szegeccsel rögzítették (RHF1.1.). A nyílhe-
gyek között a szkíta korban általánosan elterjedt köpűs, háromtollú, tűztől erősen deformálódott
bronz nyílhegy (RHF1.8.) mellett egy – nálunk e korszakból eddig ismeretlen – lemezszerű, 3,4 cm
hosszú szakállas vas nyílhegy (RHF1.10.) is előkerült. Ugyancsak különleges leletnek számít egy
madarat ábrázoló, alig 1,5 cm magas kis bronzplasztika (RHF1.7.). Több bronzlemezről, lapos sze-
gecsről csak annyit lehetett megállapítani, hogy azok valamilyen edényhez tartozhattak (RHF1.2-
6.). Az egyik darabról a keresztirányú borda részlete alapján feltételezhető, hogy bordázott falú
cisztához tartozott (RHF1.5.). Előkerültek pikkely alakú, egyértelműen páncélhoz tartozó bronz-
és vaslemez töredékek (RHF1.33-53.), illetve meandert utánzó, rátétdíszítés darabjai is (RHF1.23-
24.). A felerősítésre használt apró bronzszegek fa-, esetleg bőr alátétre utalhatnak. Sajnos az erősen
megégett, korrodált fémleletek egy részét már nem lehetett letisztítani, csak állapotukat rögzíteni.

RHQ2 A pince aljába vágott huszadik századi rablógödör

A pince padlójának nyesésekor, az üreg közepén egy szabálytalan körvonalú és egy hozzá csatlakozó
téglalap alakú, rendkívül laza betöltésű folt rajzolódott ki. Mindkét folt betöltésében – a pincéhez
hasonlóan – eldobott eszközök, szemét, rozsdás abronsrabok voltak, ezért kiszitált leletanyagát
a pincéével együtt kezeltük. Már a visszaemlékezők is megemlítették, hogy amikor a pincét ásták,
a pince alján rengeteg követ találtak, ezért nem tudták mélyre ásni. Sok követ kibányásztak, alatta
pedig rengeteg faszenet találtak. A már idézett legenda szerint egy üreget is találtak, amiből további
járatok indultak.

A gödröt a pince oldalfalán is megfigyelhető agyagos, döngölt és az égett, faszenes, köves réte-

⁵ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Bíró Máriának, aki felhívta a figyelmünket a Nagy Sándor-mozaikon látható páncélzattal
való párhuzamra.

⁶ MISKE 1907. LVII. tábla 8, 23; FEKETE 2006, 142-143. 101. tábla (fekete színűek).

geket tartalmazó szintek határán ásták. Betöltésében egy hordódonga, egy tőtikének az elkorhadott töredékei, illetve hungarocell darabok voltak. Ez utóbbi jól jelezte, hogy a visszaemlékezők által említett rablógödört nem olyan túl régen ismételten megbolygatták, ehhez tartozhatott a téglalap alakú utólagos beásás. A rablógödör mélysége a pince padlójához mérve 140 cm volt. Oldalában a bejárat felőli részen jól látszottak a döngölt, agyagos, a többi részen az égett, hamus, sok követ tartalmazó kevert rétegek. A két rétegsáv itt is élesen, egy függőleges vonal mentén különült el egymástól. A döngölt rétegek alatt egy fekete, tiszta, egészében csak faszenet tartalmazó réteg volt, amely befutott a sárga agyagos feltöltés alá. A rablógödör későbbi részletes vizsgálatkor kiderült, hogy ez a 30 cm vastag faszénréteg befelé dőlt gerendákból állt, amelyre – mint az a döngölt rétegek Y alakú repedéséből, elcsúszásából, beékelődéséből is látható volt – rácsúsztak a halom külső részének döngölt rétegei. A rablógödör kerek részében, annak is majdnem a közepén egy függőlegesen álló, elszenesedett oszlop nyomai látszottak a metszetben, a gödör alján.

A gödör oldalában futó zárt rétegek arra mutattak, hogy a rablógödörrel és későbbi kibővítésével mélyebben nem hatoltak a kurgánba, lényeges kárt nem okoztak. A legendában a gödörből induló további üregekre sem utalt semmi nyom.

A halom külső oldalának megtisztítása, metszetei

A pince belsejének rajzolásával párhuzamosan a halom ház felőli oldalán is megkezdjük az om-ladék eltávolítását, amivel március első napjaiban végeztünk is. Következő lépésben a halom kert felőli, nyugati oldalán nyestük le az átázott, szétfagyott, a gyökerektől bolygatott talajt egészen az érintetlen rétegekig (9. kép). A metszet készítése során igyekeztünk a lehető legtöbbet megőrizni a halom-csonkból, ezért metszetünket az oldal ferdeségét követve készítettük el.

Ennél a metszetenél is egy vízszintes vonal mentén méterszer méteres hálót tűztünk ki a halom magasságának felénél (RHQ1E-F_{1,6}) s ehhez mértük a többi adatot. A külső oldalon is jól látszott a két különböző betöltésű rétegekből álló sáv között húzódó elválasztó vonal. A térben ferde nyesés miatt ez különösen a metszet alsó, kevésbé meredek részén ferde vonalként jelentkezett. Azonban álló síkra vetítve a rétegek határát itt is függőleges vonalat kapnánk. A pince belsejéhez hasonlóan a bejáráthoz közeli részen a halom felhordott földjének rétegesen ledöngölt, szürke-sárgásbarna agyagos, leletet alig tartalmazó anyagát figyeltük meg. A döngölt rétegek felső részén itt is voltak jól követhető repedések, de ezen az oldalon ezek nem futottak le az alsó rétegekig. Az égett, hamus, köves rétegek a halom-csonk külső oldalán csak a kert szintjéhez közel, a szomszéd kertje felőli részen, rövid szakaszon bukkantak elő. Ezt a részt azonban dögök utólagos beásásával erősen megbolygatták. Érdekes módon itt az égett rétegeket hasonló módon, ferdén futó, leletanyagot alig tartalmazó barna, humuszos rétegek fedték.

9. kép. A halom nyugati oldalának metszete

A telken álló házat és melléképületeit részben a halom szélére építették. Ezért a tulajdonosok engedélyével a vert falú házat és istállót a tavasz folyamán elbontottuk. A vert fal sok helyen szinte zöldellt

a benne lévő bronzdaraboktól, ami jól mutatta, hogy ezt az épületet is a halom anyagából építették. A bontás során előkerült fém- és kerámiatöredékeket a szórványleletek közé csomagoltuk.

RHQ3 A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

A halom keleti oldalába vágott tyúk- és disznóólak területéről lehordott, humuszban igen gazdag omladékban – a pince betöltéséhez viszonyítva – lényegesen kevesebb volt a leletanyag. A kerámiatöredékek mellett alig kerültek elő bronz- és faragottcsont-leletek. Két pontkörös díszítésű kis töredék mellett (RHCs3.2-3.) pikkelypáncél alsó zárósorához tartozó, geometrikus díszítésű, trapéz alakú agancslemez töredéke került elő (RHCs3.1.,4.). Mindkét tárgyon zöld oxidos elszíneződés látható, az egyikben a felerősítést szolgáló bronz szegecs maradványai is megfigyelhetők. A kerámialeletek között itt is főleg samottal soványított, vastag falú fazekak töredékei (RHK3.27-60.), behúzott – síkozott vagy turbántekercses – tálperemek (RHK3.3-7.) voltak. A külső oldalán mészbetéttel kitöltött pontsorból kialakított meanderekkel díszített tál peremtöredéke (RHK3.1.), szűrkére, feketére égetett grafitos edények darabjai (RHK3.17-21.) mellett egy sugárirányban bordázott, gyengébb kivitelű tálacska darabja (RHK3.61.) is előkerült. Egy szürke színű, nagyobb méretű edény nyaktöredékén hálósan rajzolt, besimított díszítés volt (RHK3.11.). Egy öblösebb, a fazekakhoz hasonlóan durva anyagú edénynek pedig különös formájú, fedőperemes széle volt (RHK3.2.).

A fémleletek között több, bronzlemezről kalapálással kialakított edénytöredék volt (RHF3.8.). Egy háromszög alakú, vékony, lemezszerűre öntött, de a kalapálással nyújtott lemezektől tapintásra is érezhetően eltérő felületű és inkább kékes oxidú, meglehetősen rideg anyagú töredék feltehetően tükörhöz tartozott (RHF3.9.). A kettőzött félgömbből álló kantárdísz (RHH3.1.) és egy áttört háromszögekkel díszített csüngő(?) -lemez részlete (RHF3.2.)⁷ jó lehetőséget nyújt majd a kulturális kapcsolatok feltérképezéséhez. A vas használati tárgyak töredékei közé sorolható egy köpű részlete (RHF3.23.).

RHQ4 Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

A halomba vájt pincéből és a közvetlen környezetből Cziráki Viktor évtizedeken át gyűjtötte és megőrizte az előkerült leleteket. Értékes gyűjteményét külön, zárt egységként kezeltük. Természetesen a gyűjtésének más szempontjai voltak, így anyagában, arányaiban több a látványosabb anyag. Egyetlen faragványt soroltunk át más réteghez. A gyűjtő által talált, szarvasagancsból faragott kis, csizma alakú tárgytöredéknek a halom rétegeinek bontása során előkerült a szárrészből hiányzó darabja is, ezért a szórványnak tekinthető tárgyak közül az RHQ9 réteg zárt anyagához soroltuk át (RHCs9.1.). Ugyancsak érdekes egy másik faragvány története is. A ferde és körbefutó kannelúraköteggel díszített, eredetileg feltehetően nyélborításnak használt tárgyba (RHCs4.1.) egykor a telken lakó férfiember másodlagosan szórt dugott, és úgy használta borotvapamacsnak. Az elnéptelenedett házban a rag alatt került elő. További, ferdén kannelúrázott töredékek is szép számban vannak az anyagban. Ezek többsége a csizmához hasonló faragványok töredékei (RHCs4.2-10.), az egyik pedig 4 cm hosszú, 1,5 cm széles félhengeres tárgy töredéke (RHCs4.11.).⁸ Számos, pikkelypáncélzat trapéz alakú alsó díszítősorához tartozó, geometrikus díszítésű lemez is található

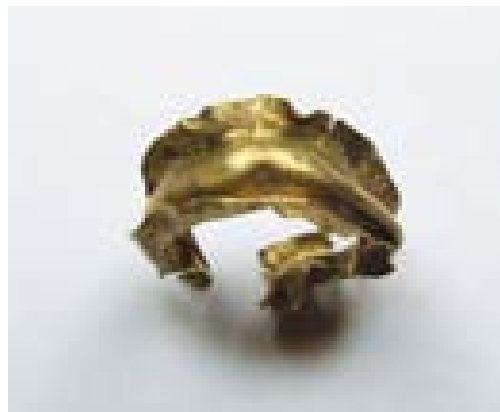
⁷ Igen hasonló „kompozit” lemezcsüngő díszített egy „japod” gyöngyös kengyelű hegedűvonó alakú fibulát Kompolje, 47. sírjában. Ratnici 2004, 238. (241., 243.), 374. kat. 35.2.

⁸ Ezek nagy valószínűséggel bútorteretek (ebbe a gyűjtőfogalomba jelen esetben beleértjük a Szent Mihály lova-szerű halott-hordozók peremvereteit is). Római korban Aquincumból ld. pl. BÍRÓ et al. 2012, 115. 347-348. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a kora vaskori darabok kivitelükben és technikájukban messze felülmúlják a római koriakat.

a tárgyak között (RHCs4.12-30., 32.). Egy vékony falú, egész felületén nagyon finom geometrikus mintákkal díszített tárgyon pedig különösen jól látható a piros színű festés nyoma (RHCs4.31.). A faragványok mintegy harmada pontkörös díszítésű (RHCs4.42-66.). A gyűjtés anyagában van egy köpűs, háromtollú nyílhegy töredéke is (RHCs4.67.).

A viszonylag kevés kerámialelet technológiailag legérdekesebb darabja egy üreges peremű tál majdnem felének töredéke (RHK4.1.). A felületét borító vékony, felfényezett agyagmáz alatt és az üreges perem belső oldalán is jól látható a korongolás nyoma. A peremének élén két foltban valami letört plasztikus dísz nyoma látható. Az applikáció talán ahhoz hasonló lehetett, mint az egyik ugyancsak üreges, emberi vagy állati test alsó részét ábrázoló töredék (RHK4.2.). Speciális felhasználásra utalnak a területünkön korábban ismeretlen, fedőperemes edények töredékei (RHK4.5-7.). Beböködött, mészbetéttel kitöltött pontsorból kialakított meanderrel, turbántekerccsel, síkozással díszített, behúzott tálperemek (RHK4.3-4., 4.8-10.) és a perem alatt körbefutó, bekarcolt vonalkötéggel díszített edénytöredékek szintén találhatóak a gyűjtött anyagban (RHK4.11., 16.). A bronztárgyak között főleg edényekhez tartozó lemezdarabok, közöttük cisztatöredékek (RHF4.2-6.) kerültek elő. Egy tenyérnyi vaslemez ívelt szélét félgömbös fejű, díszszegecsekkel felerősített bronzszalaggal ékesítették (RHF4.26.). A tárgy formája, díszítése alapján feltehetően egy sisak oldalt lelógó lemeze lehetett. Nem kizárt, hogy a többi lemeztöredék is a sisakhoz tartozott (RHF4.27-43.).

A múzeumnak ajándékozott leletek között volt egy kis, vékony lemezből hajtogatott, bordázott aranykarika is: a két széle kihajlik, középen kis borda fut, metszete közelíti a 'w'-alakot. Átmérője: 1×1,15 cm, szélessége: 0,55 cm (RHF4.46., 10. kép).

10. kép. Vékony aranylemezről készített karika Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteményéből (RHF4.46.)

RHQ05 A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

A halom-csonk megtisztítása és dokumentálása után megkezdjük a pince feletti, valamint melletti, több helyen gyökerekkel átszőtt, viszonylag kevés leletet tartalmazó rétegek elbontását. Ezek földjét nem szitáltuk át. A pince két oldalán látott, az alsó régióban inkább barna, a felső részén kifejezetten sárga, agyagos rétegeket különválasztva, először a nyugati oldalán lévő részt bontottuk el, a kert szintjéig. Közvetlenül a pince bejáratának nyugati oldalán – az égett és a döngölt rétegek határán – egy méter magasságig elszenesedett vesszőfonat maradványait figyeltük meg, a döngölt agyag pedig megőrizte a halom építményéhez tartozó vesszőfonat lenyomatát (11. kép, RHK5.88-91.). A leletek között csak két csontfaragvány, egy csizma- (RHK5.1.) és egy geometrikus díszítésű töredék (RHK5.2.) került elő. A kerámialeletek közül kiemelkedik egy narancsos-okker színű, finoman iszapolt, enyhén fényezett felületű, függőleges falú, vízszintesen bordázott, a bordáin beszurkált köröcskéekkel díszített agyagciszta⁹ három töredéke (RHK5.1-3.). Az edények többsége samottal soványított fazéktöredék volt (RHK5.45-87.), de behúzott, síkozott és turbántekerccses táltöredékek (RHK5.5-5.9.), valamint kannelúrázott oldalú edények töredékei is voltak a leletek között (RHK5.16., 21., 33.).

⁹ Az agyagciszta is meglehetősen ritka darabok a kárpát-medencei leletanyagban. Egy jóval kevésbé finoman kidolgozott, de vízszintesen bordázott ciszta a Baranyai háromszögből (Kiskőszeg/Batina) került elő. METZNER-NEBELSICK 2002, Taf. 33. 2.

11. kép. A pince nyugati oldalán lévő tömbnél az égett rétegek határán megfigyelt vesszőfonat maradványai, valamint az RHQ6., 8, keleti felén az RHQ7., 9. rétegek

RHQ06 A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán

A pince oldalfalában megfigyelt legfelső égett, faszenes réteg a döngölt rétegek határánál éppen a boltív közepénél ért össze. Így a felső, humuszos rétegek eltávolítása után a tetejét vesztett pince oldalai mentén az égett rétegek két jól elkülönülő tömbje alakult ki. Ezeket a tömböket gyakorlatilag körbe lehetett járni, minden oldalukon jól látszott a ferdén futó rétegek metszete. Így a bontás során a lejtés ellenére is könnyen, egyértelműen lehetett követni az egyes szinteket. Először a pince nyugati oldalán álló tömb tetején látható, csíkszerű, de helyenként arasznyi vastagságot is elérő szürke, hamus, faszenes réteget bontottuk el. Kiszitált földjében a csontfaragványok között négy ferdén kannelúrázott félhengeres töredék – bútorveret – volt (RHCs6.1-4.). Háromnak a végén jól látható a lapos illesztési rész is. Továbbá két „kutyanyelv” (RHCs6.5., 7.) és egy pontkörös díszítésű agancstárgy (RHCs6.6.) került innen elő. A kerámialetek között beböködött, mészbetéttel töltött pontsorokból kialakított háromszögekkel és meanderrel díszített behúzott peremű tálak töredékei (RHK6.1-3.), sugárirányban bordázott tálak darabjai (RHK6.4-5.) is voltak. A leletek többsége azonban a nagyobb méretű, simított felületű, kannelúrákkal, bordákkal, beböködött pontsorokkal díszített edényekhez (RHK6.6-24.), valamint a samottal soványított fazekakhoz tartozott (RHK6.25-31.). Egy szürke, függőlegesen fésűskarcolt, grafitos töredék első pillanatra idegennek tűnhet a leletek között, azonban a többi fazék anyagához hasonlóan samottal, apró meszes törmelékkel soványított anyaga egyértelműen azokhoz kapcsolja (RHK6.27.).

Az elhordott föld mennyiségéhez képest – itteni viszonylatban – kevés volt a fémlelet is. Egy

bronz, hátán rovátkolással díszített, tujét vesztett kisívfibula¹⁰ (RHF6.1.), egy kerek vagy legalább ívelt oldalú tárgy, lemez (esetleg tükör?) huzalból hurkolt peremdíszítménye (RHF6.2.),¹¹ masszív, felfűzött koronggyöngyöket utánzó karperec (?) vagy fibula (?)¹² darabja (RHF6.3.), mellett geometrikus mintájú lemezdíszek kerültek elő (RHF6.6-9.). A vékony bronzlemezről kivágott rátéteket a bennük lévő vékony, rövid bronz szögek tanúsága szerint eredetileg valami fa- vagy bőrtárgyra szögelhették fel. Egy vastagabb, ívelt szélű bronzlemez apró, sűrűn elhelyezett lyukak szegélyeznek – feltehetően tükör¹³ töredéke, amit e lyukakba vert apró szögekkel erősítettek a fa nyélre és keretre (RHF6.5.). A leletek között páncél vas pikkelyei is voltak (RHF6.15-19.).

RHQ07 A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

A pince keleti oldalán az egykori ólak, az ott tartott jószágok bolygatásai miatt nem lehetett a nyugati oldaléhoz hasonló metszetet készíteni. Mindössze arra volt lehetőségünk, hogy a beásásokat, állatjáratokat a bolygatatlan részéig kitakarítsuk, a felszíneket megnyessük. A következő lépésben pedig a pince elején, a boltív tetején megfigyelt, hátrafelé erősen lejtő legfelső, égett, faszenes réteget bontottuk el, az alatta lévő sárgásbarna, löszös réteg határáig. A pince hátuljánál elértük az udvar szintjét.

A kerámialeletek között egy eredetileg valószínűleg tálperemre helyezett női torzó is előkerült (a tál talán füstölőállvány(?), a nő a díszes fogója lehetett) (RHK7.1.). A felsőtesten jól láthatók a mellék között keresztben futó szalagok, melyek közét a dekoltázson és a hason háromszög alakban bebökődött pontok töltik ki. A pontsor a derékon s a karokon is körbefut. A töredék anyaga finomra zúzott, csillámos kőzettel soványított, magas hőfokon, jól égetett. Kialakítása, üreges belseje alapján valószínűsíthető, hogy ez is egy üreges tálperemhez tartozhatott. A kihajló peremtöredékek (RHK7.2-5., 7.), a turbántekercses, behúzott peremű tál részlete (RHK7.10.), samottal soványított fazéktöredékek (RHK7.38-60.) formagazdag kerámiaművességre utalnak. Ugyanígy a bebökődött pontokkal (RHK7.2.), perem alatt körbefutó, bekarcolt vonalköteggel (RHK7.7.), kannelúrákkal (RHK7.12., 24-28.), bordákkal (RHK7.15-16.), hálószerű besimítással (RHK7.18-19.) díszített edények töredékei is nagy változatosságra utalnak.

A fémleletek között csak páncélhoz tartozó, bronzlemezről készült három pikkely (RHF7.5-7.) és néhány kisebb bronz- (RHF7.1.4), illetve vastöredék volt (RHF7.8-13.).

RHQ08 Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

A pince nyugati oldalán felülről a második, löszös betöltésű, sárgásbarna réteg átlagban mindössze 20 cm vastag volt. Ennek ellenére leletanyaga rendkívül gazdagnak és változatosnak mondható. A csontfaragványok között több példányon is jól láthatóan megmaradt a geometrikus díszítés piros

¹⁰ Hasonló díszítésű fibulák hazai párhuzamai: Süttő, Somló, Piliny, Velem-Szentvid, „Tolna megye”. FEKETE 1985a, 78-79. 9. kép, 10. kép 9; FEKETE 1986b 8. kép, 9. kép 9. Meg kell jegyezni, hogy e fibulaforma kialakulását nem csak a csónakfibulák egyszerűsített változataként kell értelmeznünk, hanem egy kis, kecses, hosszú tütartó (láb) nélküli, rovátkolt kengyelű ephesosi (az Artemision-ból) ívfibula is előképe lehetett. CANER 1983, 35. Nr. 42, Taf. 3. Ezzel erősíti a három évtizedes korábbi észrevételünket, hogy a kisázsiai partok bronzművességének szerepe van a kelet-alpi, kárpát-medencei ékszer típusok, különösen a fibulák, ezen belül is főként a korongfibulák kialakításában. FEKETE 1986a, 297-298. Abb. 2; FEKETE 2006, 112. 67. tábla, 68. tábla 1.

¹¹ Ilyen a késő bronzkori (kurdi szint) pajzsfibulák peremdíszeként fordul elő, Stupava (Stomfa): HAMPEL 1886, XLIII. tábla, vagy Velem-Szentvidről önálló, kapcsolóval ellátott ékszerként (karperec?): HAMPEL 1896. CCXXXVIII tábla 8; MISKE 1907, XLI. tábla 9; NOVOTNÁ 2001, Taf. 13. 86, és egy nagyon töredékes a Poprad-Matejovce-i kincsleletről: NOVOTNÁ 2001, Taf. 13. 87.

¹² Töredékessége miatt nem lehet határozottan állítani, hogy fibula lenne; ha mégis, leginkább két gordioni ékszer hozhatunk párhuzamként: CANER 1983, 157. Nr. 1095-1096, Taf. 61.

¹³ A mintegy egy-másfél évszázaddal későbbi, már karcolt, főleg mitológiai jelenetekkel díszített etruszk tükrök java részének peremén is látjuk a sűrű apró lyuksort, szögekkel, de ezeknél a tükrök peremét már ráhajtották az alátétre.

festés (RHCs8.1-2., 5., 8., 10.) A „kutyanyelv” töredékén szintén geometrikus díszítés részlete látható (RHCs8.). Egy ferden kannelúrozott peremtöredéken (RHCs8.16.) és egy másik, a csizmákhoz hasonló anyagú és formájú töredéken jól látható, hogy a bemélyedéseket nem esztergálással és nem is faragással, hanem más technikával készítették (RHCs8.15.). Két töredék valamilyen figurális ábrázoláshoz tartozhatott (RHCs8.6-7.), négy darabot pedig pontkörök díszítenek (RHCs8.11.14.).

A kerámiatöredékek között különösen finom, narancsvöröses és fekete színű, vékony falú, sugárirányban bordázott csészék (phyálé) is voltak (RHK8.1-3., 42.). Az egyik fekete, magas peremű táltöredék oldalán hólyagosan kidudorodás látható (RHK8.4.). Ebben a rétegben is nagyobb számban fordultak elő a behúzott, síkozott vagy turbántekercses tálak darabjai (RHK8.5-8., 14-24.), két töredéken mészbetéttel kitöltött pontokból kialakított háromszögek láthatók (RHK8.14-15.). A beböködött pontsorokat mészbetéttel nélkül is használták (RHK8.10-12., 42.), a besimított díszítés (RHK8.45.) csak egyszer fordult elő. A vízszintesen és a függőlegesen futó kannelúrák használata viszont teljesen általánosnak mondható (RHK8.50-77.), gyakran az erősen grafitos edényeken is (RHK8.102-016., 110-112.). Grafitozott (RHK8.31., 33.9.) és durva soványítású, főzőedényhez tartozó fedőperemet is találtunk (RHK8.9., 12.), sőt ezek fedőtöredékei is előkerültek (RHK8.41.). Kisebbszámban kihajló peremű tál- és korsótöredékek is voltak az anyagban (RHK8.36-40.), az egyik peremét bepecsételt pontkörök díszítik (RHK8.34.). Fazéktöredékeket viszont innen is elég nagy arányban gyűjtöttünk (RHK8.113-146.). A halomra felhordott földdel kerülhettek a réteg anyagába az őskori cserepek, közöttük egy kora bronzkori belsődíszes tál töredéke (RHK8.143-146.).

A sokszor a felismerhetetlenségig összeégett, korrodálódott bronztárgyak között mintegy 2 cm átmérőjű kis, üreges gömb (RHK8.1.), kisívfibula töredéke (RHK8.2.), alig 1 cm átmérőjű, hosszában bordázott lemezkarika (RHK8.3.), egy valamivel nagyobb, öntött, külső oldalán keresztben bordázott karika (RHK8.4.), durvított felületű zabla (RHK8.5.), üreges, kör keresztmetszetű, keresztben bordázott lemezkarperec (RHK8.6.) és számos, többségében edényekhez tartozó töredék volt (RHK8.7-9., 11-21.). Az egyik darabot pontkörökkel díszítették (RHK8.10.). Tucatnyi, bronzlemezből kivágott és 39 db vas, páncélhoz tartozó pikkely (RHK8.22-23., 55-84.) is előkerült innen. Egy félbehajtott és összecsavart vas szálak közé csuklósan beillesztett, 3 cm átmérőjű, karikával ellátott töredék (RHK8.44.) feltehetően zablához tartozhatott. Számos vaslemezdarabról (RHK8.85-94.) sajnos nem lehet megállapítani, mihez tartozhatott, azonban a korábban előkerült pofavédő lemez (RHF4.26.), a szegecselt töredék (RHK8.99.) miatt az is felmerül, hogy sisak részei.

RHQ09 Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

Az égett betöltést záró faszenes réteg elbontása után a pince keleti oldalán lévő tömb felülről második, 20-60 cm közötti sárgásbarna, löszös, leletekben gazdag rétegének anyagát szitáltuk át. Ez a szint a pince nyugati oldalán kibontott, lejtősen futó RHQ8. rétegnek felel meg.

Leletei között megtaláltuk a Cziráki Viktor által a múzeumnak adott, sarvasagancsból faragott, miniatűr csizma alakú tárgy szárrészéből hiányzó darabját. Ezért gyűjteményének szórványnak tekinthető tárgyai (RHQ4) közül ennek a rétegnek a zárt anyagához soroltuk át (RHCs9.1.). A kis csizma orra hegyes, felfelé kunkorodó, amit a lábfej középvonaláról V alakban lefutó bemélyedő díszítés is kiemel. A szárrész alsó felén V alakú vonaldíszek, felette párhuzamos vonalak, illetve hálóminta látható. A szár teteje átfűrt, három darabból ragasztott.

Az egyik csontfaragvány szélén stilizált állatfej (RHCs9.2.), két másikon pedig madárábrázolás látható (RHCs9.3-4.), az egyiknek jól látható a V alakú farka is. A töredékek felületén és még több darabon is pontkörös díszítés van (RHCs9.5., 21., 24-26., 30.). Egy geometrikus díszű töredéken különösen jól látható a piros festés nyoma (RHCs9.19.). Öt, jobbra ferden lefutó kannelúrákkal díszített félhenger töredék is van a leletek között, hosszúságuk 1,9-7,9 cm, szélességük 0,8-1,6 cm között

változik RHCs9.7-11.). Feltehetően „kutyanyelvhez” tartozhattak azok a lapos, széles, viszonylag vastag töredékek, amelyeken széles sávokban kialakított geometrikus díszítés látható (RHCs9.9-17.). Három esetben is a lapított ötszög keresztmetszetű töredékek lapos szögben találkozó felső lapjait háromszög alakban összefutó sávok díszítik (RHCs9.18., 20., 31.). Két asztragalosz csonton a fűrt lyuk mutatja, hogy nem csak egyszerű hulladékok (RHCs9.27-28.).

A kerámialeletek között egy zoomorf fülű edény töredékének kiszélesedő, a fejet utánzó részének oldalán jól látható két, a szemet jelző mélyedés, ahol a tárgy keresztben teljesen lyukas. Ez arra mutat, hogy ez nem csak díszítés, a szemek jelzése volt, hanem az ott átfűzött zsineggel fel is akaszthatták (RHK9.2.). A közepes falvastagságú, jól égetett töredékek között keskeny, hálós kitöltésű sávokban besimított mintákkal (RHK9.6.) és bebökődött pontsorokkal kísért vonalkötegekkel díszített darabokat találtunk (RHK9.7-8.). Három töredéken a sugárirányban bordázott phyálékhoz hasonló borda volt. A csészékhez hasonlóan a bordák bemélyedő köze a belső oldalon is látható, tapintható (RHK9. 24., 27., 29.). A peremtöredékek nagy változatosságot mutatnak. A kihajló (RHK9.12-14.) vagy behúzott, síkzott, illetve turbántekercses tálaknak is több darabja előkerült (RHK9.17-22.). Jellemzően gyengébben égetettek voltak a fekete, grafitos edénytöredékek, amelyeket gyakran kannelúrák (RHK9.10., 33-53.) vagy rátett, ferdén bevagdalt (RHK9.11.) bordák díszítenek. Legnagyobb arányban itt is a durva, samottos soványítású fazéktöredékből került elő a legtöbb (RHK9.59-112.).

Az edénytöredékek mellett egy orsógomb (RHK9.1.) és egy valószínűleg a felhordott földdel bekeveredett vagy esetleg másodlagosan felhasznált, kőbalta fűrásmagja is volt a leletek között (RHK9.9.).

A fémtárgyak töredékessége, oxidáltsága miatt soknak a pontos rendeltetése csak nehezen határozható meg (RHF9.9-22., 27-35.). Egy szegecseléssel valószínűleg bőralapra felerősített, egyik végén karika-, másikon pálcikatagos akasztó használatának módja is fejtörésre ad okot (RHF9.1.). Leginkább hüvelyben tartott tör akasztóhorga, illetve markolatszíjának rögzítőkarikája lehet (bronz vagy bőr) övre szerelve. Az ékszerek közül az üreges, visszahajtott végű nyakperec (RHF9.2-4.), bordázott hátú kisívfibula (RHF9.5.) töredéke a korszak jól ismert lelettípusai közé tartoznak. Ritkaságnak számít azonban a magas száron álló, kecses testű, V farkú kis bronz madárplasztika (RHF9.6.) és a lemezszerű, szakállas vas nyílhegy (RHF9.12.). A felerősítést, rögzítést szolgáló kis bronz szeg (RHF9.8.) és szegecs (RHF9.28-29) is volt a leletek között. Vegyesen kerültek elő pikkelypáncélhoz tartozó bronz és vas lemezek. Három, azonos méretű és formájú, összeragadt példánynál a hátoldalon jól láthatóan a perem kicsit felhajlik. Ez kiütő forma használatára, sorozatgyártásra utal (RHF9.24-26).

Apró, keresztben bordázott, tömör aranykarika, átmérője 0,8 cm, keresztmetszete 0,2 cm, (RHF9.36., 12 kép). Az ékszer kivitele technikailag a kisívfibulák kengyelével rokon.

12. kép. Apró, keresztben bordázott, tömör, világos színe alapján elektronnak tűnő karika a pince keleti oldalán elbontott sárgásbarna, löszös rétegből (RHF9.36.)

RHQ10 A halom északi oldalának bolygatott földjéből

A halom északi, a pince végénél lévő részét a gyökerek teljesen átszőtték, a szomszéd is rendszeresen ide ásta el a dögöket. Az átázott, bolygatott földből vegyesen kerültek elő a vaskori és a néprajzi tárgyak (RHK10.180-188.), de a két időszak közötti egyéb beásások nyomát nem észleltük. Egyetlen korábbi, kora bronzkori, durván seprűzött felületű, feltehetően a halom felhordott földjével odakerült edénytöredéket találtunk (RHK10.189.).

A csontfaragványok között technológiai szempontból alapvetően két típus rajzolódott ki, egy ténylegesen faragással díszített és egy igényesebb, különböző célszerszámokkal készített csoport. Az egyik esetben az alapanyagba két oldalról ferdén késsel bevágták a mintát, majd a középső részt kipattintották. Ezeknél a tárgyaknál gyakori a vonalak túlfutása, a pontatlanság. (RHCS10.1.1-2, 23.). Számos tárgynál azonban a bemélyedő minta trapéz keresztmetszetű, a vonalvezetésnél tévesztés alig figyelhető meg, a nyomok szinte esztergálásszerűek (RHCs10.19-22.), a négyzethálóban előrajzolt motívumoknál pedig mintha kis vésővel vették volna le a felületközeli réteget (RHCs10.4-8., 14.). A többségükben geometrikus, főként a „kutyanyelveken” (RHCs10.5-9., 13-16.) használt motívumok mellett egy lapos, a rögzítést segítő száron ülő kis madáralak (RHCs10.3.), az egyik, felületén geometrikus díszű csontfaragvány két szélén pedig stilizált állatfej (RHCs10.4.) látható. A leletek között jobbra lefutó kannelúrákkal díszített félhenger 1,2 cm hosszú, 0,7 cm széles töredéke (RHCs10.19.) és négy átfúrt asztragalosz is előkerült (RHCs10.29-32.).

Különleges leletnek számít egy eredetileg sárga, jelenleg erősen oxidálódott, irizáló, sugárirányban bordázott üveg phiálé töredéke (RHK10.1.). Hasonló formájú edényekhez tartozó töredékek kerámiából viszont több is került elő ebből a rétegből (RHK10. 17-22.. 28-31.). A behúzott, legtöbbször síkozott peremű tálak itt is gyakoriak voltak (RHK10.3-12.), az egyikben bebökődött, mészbetéttel kitöltött pontokból kialakított motívum van (RHK10.2.). Hasonló technikájú díszítés az egyik durva anyagú, mély tál oldalán is megismétlődött (RHK10.126.). A perem alatt körbefutó, bekarcolt vonalkötegre (RHK10.24-25., 55., 59-60.), a bebökődött pontsorra (RHK10.27.) és a vízszintesig kihajló perem élét díszítő pontkörökre is van példa (RHK10.55-56.). Arányaiban az egyik leggyakoribb díszítés azonban a vízszintesen vagy függőlegesen futó kannelúra (RHK10.35-48., 58., 61., 63-76., 130.). A leletek között a közepes falvastagságú (RHK10.77-125.) és a samottal durván soványított fazéktöredékek (RHK10.143-180.) nagyjából azonos arányban voltak. Csak egy-egy esetben fordult elő viszont a phiálékhoz hasonlóan finoman soványított, jól égetett anyagból formázott szalagfűl (RHK10.13.); a vastag, csepp keresztmetszetű fültöredék (RHK10.33.); a feketére égetett, ívelt peremtöredék, amely kancsó (oinokhoe) kiöntőréséhez tartozott (RHK10.16.); egy lapos, lencseszerű korongdíszítés lehasadt lemeze (RHK10.32.); besímített díszítés (RHK10.54.) és vörös 'engóbos' festésű, háromszögekkel díszített kerámia (RHK10.51.). Egy fedőperemes töredék (RHK10.132.) és két, fedőhöz tartozó töredék is volt a leletek között. Ez utóbbiak egyike egy peremdarab (RHK10.57.), a másik tetején pedig jól látható a zoomorf fogó (RHK10.132.).

Az egyébként is különösen töredékes fémtárgyak jelentős része szinte a felismerhetetlenségig összeégett, oxidálódott (RHF10.32-56., 61-62., 73-76., 80-84., 97-98.), némelyiken azonban még így is megfigyelhető volt a poncolt díszítés (RHF10.65-66.). Poncolás díszítette két bordázott falú ciszta oldaltöredékét is (RHF10.1-2.). Számos apró töredék (RHF10.3-17.) egy része feltételezhetően edényekhez tartozott, így az egyik tordírozott öntvény is, ami fűl lehetett (RHF10.18.). A leletek között különböző méretű karikák (RHF10.21-23., 63.) és egy-egy akasztóhorog, illetve füstölő láncszemének töredéke is volt. Szintén a felerősítést segítették a félgömbös fejű szegek és szegecsek (RHF10.26-31., 77-79., 105-106.). Sajnos, egy kis töredékes bronz madárplasztikának csak mintegy fele maradt meg (RHF10.57.) és a páncélhoz tartozó pikkelyek többsége (RHF10.58-60., 70-72., 99-104.) is elég hiányos. Egyelőre nehéz meghatározni azon vaslemeztöredékek funkcióját, amelyek között tenyérnyi méretű, több darabból, többször bronzlemezek bedolgozásával összekovácsolt darabok is vannak (RHF10.85-96.), amire a pikkelypáncélok esetében van példa. Ezekhez képest teljesen egyszerű leletnek mondható két vaspánttöredék (RHF10.108-109.).

A leletek feldolgozásával párhuzamosan egy-egy rész kérdés megvilágításával több tanulmányban is foglalkoztunk. Ezért ezúttal csak néhány, legfontosabbnak tartott következtetésünkre hívjuk fel a figyelmet.

– A szarvasagancsból készített votív csizmafaragványok (RHCs5.1.; 9.1.) töredékein jól megfi-

gyelhető az egykori viselet: két esetben is olyan ballábas faragvány került elő, amelyen puha bőrből varrt, felkunkorodó orrú csizma látható.¹⁴ Ezek ábrázolása jól ismert az észak-pontuszi térség szkíta kori ezüstedényeiről, de Kis-Ázsia domborműveiről és az etruszk ábrázolásokról is.¹⁵ Azonban a regölyi leletek egyik fő jellegzetessége az, hogy bár többségükben egyértelműen keleti eredetűek és szkíta koriak, nem köthetők közvetlenül a szkíta kultúrkörhöz, hiányzik belőlük például a szkítákra jellemző állatstílus.

– Ennek a népességnek erős kapcsolatai voltak Kis-Ázsia, koncentráltan elsősorban a Kaukázus és a Zagrosz-hegység közötti területek, a mai Nyugat-Írán, az egykori Média, valamint a Van-tó környékén túl, Phrygia felé is.

– A kerámialeletek egy része kifejezetten a kelet-alpi Hallstatt kultúra népe által használt edényformák és díszítések felé mutat.¹⁶ Azonban jelentős a rendkívül magas technológiai ismeretekről tanúskodó, hihetetlenül vékony falú, legtöbbször feketére égetett, bucchero jellegű edénytöredékek aránya is. Ezek a végső soron anatóliai eredetű, bordázott bronzcsészék és változataikból származó edényformák – a fedelmi ét-, illetve ivókészletek, sőt szakrális együttesek tartozékai – a Sarkad mellett előkerült kincseletben,¹⁷ a Frankfurt melletti kurgánban¹⁸ és az etruszk, valamint más itáliai sírok edényei között is megtalálhatók.¹⁹ A bronzcsészék kerámia utánezatai az etruszk, észak-itáliai, dél-kelet-alpi lelőhelyeken és a nagyobb, Kárpát-medencei földvárakban (Velem–Szentvid, Celldömölk–Sághegy, Szomolány/Smolenice, stb.) egyaránt előfordulnak.²⁰ Bucchero és bucchero utánezatú csészék gyakori díszítményei a madáralakok is,²¹ melyek a regölyi anyagban csont és bronz formában fordulnak elő.²²

– A regölyi kerámialeletek közül a geometrikus motívumokkal, svasztikával, háromszögekkel, bepecsételéssel vagy véséssel díszített, gyakran mészbetétes kerámiák formai és technológiai párhuzamai egyaránt a Kaukázus és a Kubán vidéke felé mutatnak.²³ Ugyanakkor a kaukázusi és sztyeppei területekre folyamatosan nagy hatást gyakorló ókori Kelet területén is megtalálhatók e jelenségek, különösen az egykorú phrygiai kerámiákon. Nyugaton különösen jól követhető a vésett technika elterjedése, hiszen annak használata Európában – a Hallstatt időszakon belül – csak a kora vaskortól lesz általános.²⁴ A számos különleges regölyi kerámialelet között sajátos szerepet töltenek be a belső fedőperemes edények, amelyeknél belül egy stabilizáló, párolgásgátló perem van a fedő számára. Ezek az európai anyagban eddig ismeretlenek voltak. Éppen ezért meglepő, hogy Regölyben számos ilyen töredék került elő, s nem csak finom, vékony falú, hanem durva és vastag falú változatban is. Ez arra mutat, hogy itt ez az edénytípus valami egészen új, valószínűleg a növények forrázásához kapcsolódó szokás megjelenését is jelzi. A gyakori előfordulás egyben a szokás általánosságára utal. Hasonló edények Kis-Ázsiából ismertek. Ez arra mutat, hogy a Kr. e. 7. század utolsó harmadára datálható regölyi fedőperemes töredékekkel nem csak egy új edénytípus, de új szokású, új kulturális háttérrel rendelkező népesség is érkezett.

– A regölyi leletek között egy nagyon jelentős részt jelentenek a bronzedények töredékei, azon belül is a kurdi típusú cisztákhoz és a korábban már itt előkerült, kettőzött kereszt alakú függesztőfüles bográcsstípushoz tartozó töredékek.²⁵ A bronz vödörök és bográcsok elterjedésének kiinduló-

¹⁴ SZABÓ–FEKETE 2011b, Pl. 2. 1.

¹⁵ Anatolian Civilisations 2010, 225-227, 231. Fig. 163.

¹⁶ VADÁSZ 1983; FEKETE 1985b; FEKETE 1986a; SZABÓ–FEKETE 2011b, Pl. 16. 2.

¹⁷ GYUCHA 1996, 78-79. 21. kép 2, 22-23. kép.

¹⁸ WILLMS 2002, Fig. 81-83.

¹⁹ CANER 1983, 191; KIMMIG 1983, 31.

²⁰ PATEK 1968, Pl. 15. 17; DUŠEK – DUŠEK 1995, Pl. 22. 6-7, Pl. 66. 1, 4, Pl. 70. 17, Pl. 77. 13.

²¹ MISKE 1907, Pl. LIV. 25-26.

²² SZABÓ–FEKETE 2011b, Pl. 21. 2, 6, 10, 15-16, Pl. 22. 2, Pl. 28. 1-10, 15.

²³ PETRENKO 1995, 16.

²⁴ BROSEDER 2004.

²⁵ SZABÓ–FEKETE 2011b, Pl. 24. 12-15, 17.

pontja jól követhetően az ókori Kelet területe, ahol a fémművességben is hasonló szoros kapcsolatok vannak a Kaukázus vidékével, mint a kerámiaművességben.²⁶

– A párhuzamaiban egészen az etruszk területéig követhető tárgytipusok egyértelműen a Kr. e. 7. század második felére keltezhetőek, de sem a szkíta, sem a Hallstatt kultúra leletei közé nem illeszthetők be. A töredékek jelentős része a tőlünk dél-délnyugatra fekvő, azonos korú régészeti csoportok hagyatékával (Martijanec, Kaptol, Dalj, Budinjak)²⁷ mutatja a legszorosabb kapcsolatokat, de számos eltérő vonás is megfigyelhető közöttük. Ezért a korábbi kutatásaink során a Dunántúl déli felén az említett horvátországi és szlovéniai régészeti csoportok területi kiegészítéseként felvetettük a *Regöly-csoport*, mint önálló kis királyság létét.²⁸

– A regölyi halom régészeti anyaga és a történeti források arra mutatnak, hogy ez a népesség a szkíták elől többször menekülni kényszerülő kimmerek mozgásához köthető. A Belső-Ázsiából kiinduló, Médiát, Phrygiát is érintő kimmer vándorlás során alakult ki az a több szálból fonódó anyagi kultúra, amelynek végső állomásáról Hérodotosz is szól, amikor az Isztroszon túl lakó, a médektől elvándorolt szigünnákról ír.²⁹

– A Kr. e. 7. század végére keltezhető regölyi és a hozzá hasonló jalzabeti pikkelypáncélok nem a szkíták közvetítésével és nem is a Pontusz vidéken át kerültek a Dunántúlra. Eredetük, technológiai megfontolásokból, a vas nyílhegyekkel együtt – véleményünk szerint – valószínűleg a még Kis-Ázsiában készült páncélokhoz köthető.

Hérodotosz szerint a Dunán, „... az Isztroszon túl egyetlen nép lakik, a méd viseletben járó szigünnák. Bozontos lovaiknak, amelyeket állítólag öthüvelyknyi szőr borít, termete kicsi, orra tömpe, s egy embert ugyan nem bírnak el, de kocsiba fogva páratlanul gyorsak, s ezért az ott lakók mind kocsin járnak. Azt mondják, területük egészen az Adriai-tengernél lakó enetoszok határáig terjed, s hagyomány szerint a médektől vándoroltak ki...”³⁰ Hérodotosz megjegyzése összhangban van a régészeti megfigyeléssel, hogy a mai Magyarország délnyugati felén, Horvátországban, Szlovéniában, a Dunától az Adriáig terjedő területen a Kr. e. 7. század végétől keleti eredetű, rokon anyagi kultúrájú régészeti csoportok éltek (Regöly, Kaptol, Martijanec). Véleményünk szerint – Hérodotosz megjegyzése alapján – ezek a méd eredetű szigünnák különböző törzseivel, a későbbi forrásokban az illyreknek, pannonoknak nevezett népekkel azonosíthatók. Így a Regöly, Strupka-Magyar birtokon – a halom feltárásának előkészítése során – talált, most bemutatott leletek a pannonok hagyatékának tarthatók.

²⁶ PETRENKO 1995, 16.

²⁷ ŠIMEK 2004.

²⁸ SZABÓ–FEKETE 2011b.

²⁹ Herod. V. 9.

³⁰ Herod. V. 9; FPA 1, 11. Pindaros Olympiai ódáihoz készült scholion alapján az Isztrosz egyértelműen a mai Dunával azonosítható (25b). „Az Istros (Duna) egy folyó, Európa földjének sok népén keresztül (folyik), forrásai pedig a hyperboreusok földjén vannak; most Danubisnak nevezik.”

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Anatolian Civilisations 2010 *Guide book of the Museum of Anatolian civilizations.* Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Ankara 2010.
- BÍRÓ et al. 2012 BÍRÓ Mária, T. – CHOYKE, Alice M. – VASS Lóránt – VE-CSEY Ádám, *Aquincumi csonttárgyak – Bone objects in Aquincum.* Bp. 2012. (Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 2.)
- BROSSEDER 2004 BROSEDER, Ursula, *Studien zur Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik zwischen Rhônetal und Karpatenbecken.* Bonn 2004. (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 106.)
- CANER 1983 CANER, Ertuğrul, *Fibeln in Anatolien I.* München 1983. (Prähistorische Bronzefunde XIV. 8.)
- DUŠEK – DUŠEK 1995 DUŠEK, Sigrid – DUŠEK, Mikuláš, *Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit 2.* Nitra 1995. (Materialia Archaeologica Slovaca 13.)
- FEKETE 1985a FEKETE Mária, *Adatok a koravaskori ötvösök és kereskedők tevékenységéhez – Beitrag zur Tätigkeit der früheisenzeitlichen Toreuten und Händler.* Archaeologiai Értesítő 112 (1985) 68-91.
- FEKETE 1985b FEKETE, Mária, *Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes (Vorbericht).* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 37 (1985) 33-78.
- FEKETE 1986a FEKETE, Mária, *Beiträge zu den Kontakten des früheisenzeitlichen Transdanubiens.* In: Troisième symposium international: thème générale „Les Thraces et les colonies grecques, VII-V s. av. n. è.” Sozopol, 6-12 octobre 1985. Eds. Lazarov, M. et al. Sofia 1986, 295-310, 509-516. (Thracia Pontica 3.)
- FEKETE 1986b FEKETE, Mária, *Früheisenzeitliche Fibelherstellung in Transdanubien.* Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 20 (1986) 249-266.
- FEKETE 2006 FEKETE Mária, *Interpretatio Hallstattiana. Fejezetek a Dunántúl kora vaskori történetéből, lelőhelyeiről és leletanyagából.* Kézirat. PTE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszék. Pécs 2006.
- FEKETE – SZABÓ 2015 FEKETE Mária – SZABÓ Géza, *A regölyi tumulus építménye és leletanyaga: ókori-keleti kapcsolatok.* In: Ökonómia és ökológia – tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből. Szerk. Csabai Zoltán – Földi Zsombor – Grüll Tibor – Vér Ádám. Bp.–Pécs 2015, 271-306. (Ókor-Történet-Írás 3.)
- FPA 1. *Korai földrajzi szerzők – a római hódítás kora.* Szerk. Fehér Bence – Kovács Péter. Bp. 2003. (Fontes Pannoniae Antiquae 1.)
- GYUCHA 1996 GYUCHA Attila, *Kora vaskori leletek Sarkad határában – Früheisenzeitliche Funde in der Gemarkung von Sarkad.* A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1996) 167-127.
- HAMPEL 1886 HAMPEL József, *A bronzkor emlékei Magyarhonban. I.* Bp. 1886.

- HAMPEL 1896 HAMPEL József, *A bronzkor emlékei Magyarhonban. III.* Bp. 1896.
- HORVÁTH – SZABÓ 2015 HORVÁTH, Veronika – SZABÓ, Géza, *Scythian age scale armour from the tumulus at Regöly*. In: Proceedings of International scientific and practical conference „VII Orazbayev readings”: „Kazakh Archaeology and Ethnology: Past, Present and Future”, dedicated to the 550th anniversary of the Kazakh Khanate, the 20th anniversary of the Assembly of People of Kazakhstan 28-29 April 2015. Red. Mutanov, F. M. – Nurszan, Elimbai. Almati 2015, 100-105.
- KIMMIG 1983 KIMMIG, Wolfgang, *Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa*. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 30 (1983) 5-78.
- KÜRTHY et al. 2013 KÜRTHY Dóra – SZAKMÁNY György – JÓZSA Sándor – SZABÓ Géza, *A regölyi kora vaskori sírhalom kőzetleleteinek előzetes archeometriai vizsgálati eredményei – Preliminary archaeometric study of rock types from the early-iron age mound grave in Regöly*. Archeometriai Műhely 10 (2013) 2. sz. 111-126.
- KÜRTHY et al. 2014 KÜRTHY, Dóra – SZAKMÁNY, György – JÓZSA, Sándor – SZABÓ, Géza, *Archaeometric study of rock types from the Early Iron age mound grave in Regöly*. Acta Mineralogica-Petrographica Abstract Series 8 (2014) 72.
- METZNER-NEBELSICK 2002 MEZTNER-NEBELSICK, Carola, *Der „Thrako-Kimmerische” Formenkreis aus Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. I-II*. Rahden 2002. (Vorgeschichtliche Forschungen 23.)
- MISKE 1907 MISKE Kálmán, *A Velem Szt. vidi őstelep I. A harácsolt leletek leírása*. Wien 1907.
- NOVOTNÁ 2001 NOVOTNÁ, Mária, *Die Fibeln in Slovaeki*. Stuttgart 2001. (Prähistorische Bronzefunde XIV. 11.)
- PATEK 1968 PATEK, Erzsébet, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Bp. 1968. (Archeologia Hungarica 44.)
- PETRENKO 1995 PETRENKO, V. G., *Scythian culture in the North Caucasus*. In: Nomads on the Eurasian steppes in the Early Iron Age. Eds. Davis-Kimball, J. – Bashiov, V. A. – Yablonsky, L. T. Berkeley 1995, 5-22
- Ratnici 2004 Balen-Letunić, Dubravka (ed.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj. Warrior at the Crossroads of East and West. Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West*. Ed. Balen-Letunić, Dubravka. Zagreb 2004.
- ŠIMEK 2004 ŠIMEK, Marina, *Grupa Martijanec-Kaptol*. In: Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj. Warrior at the Crossroads of East and West. Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West. Ed. Balen-Letunić, Dubravka. Zagreb 2004, 79-130.

- SZABÓ 2015 SZABÓ Géza, *Keleti mítoszselemek nyugati megjelenése a regölyi astragalos leletek tükrében – Western Appearance of Oriental Mythological Motifs, as Reflected by the Astragalos Finds from Regöly*. In: Európa égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól. Szerk. Csabai Zoltán – Szabó Ernő – Vilmos László – Vitári-Wéber Adrienn. Pécs–Bp. 2015, 321-364. (Ókor-Történet-Írás 4.)
- SZABÓ – CZUPPON 2014 SZABÓ, Géza – CZUPPON, Tamás, *New data on Iranian roots of the European culture*. In: The analysis of fifty years archaeological of Malayer. Ed. Khaksa, A. Teherán 2014, 47-72.
- SZABÓ – FEKETE 2011a SZABÓ Géza – FEKETE Mária, *Bronzkori áldozati állvány Regölyből – Opferstäder aus der Bronzezeit aus Regöly*. WMMÉ 33 (2011) 7-14.
- SZABÓ – FEKETE 2011b SZABÓ Géza – FEKETE Mária, *Janus-szobor Pannoniából, a kora vaskori Regöly csoport lelőhelyéről – Janus-Staue aus Pannonien, vom Fundort der Regöly-Gruppe, aus der Früheisenzeit*. WMMÉ 33 (2011) 15-106.
- VADÁSZ 1983 VADÁSZ Éva, *Előzetes jelentés egy koravaskori halomsír feltáráról Süttön – Vorbericht über die Erschliessung eines frühzeitlichen Hügels in Süttő*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 3 (1983) 19-54.
- WILLMS 2002 WILLMS, Christoph, *Der Keltenfürst aus Frankfurt. Macht und Totenkult um 700 v. Chr.* Frankfurt am Main 2002. (Archäologische Reihe 19.)
- WMMÉ Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Vorbereitung der Freilegung des Pannon-Grabhügels (Tumulus)Strupka-Magyar Besitz - in Regöly

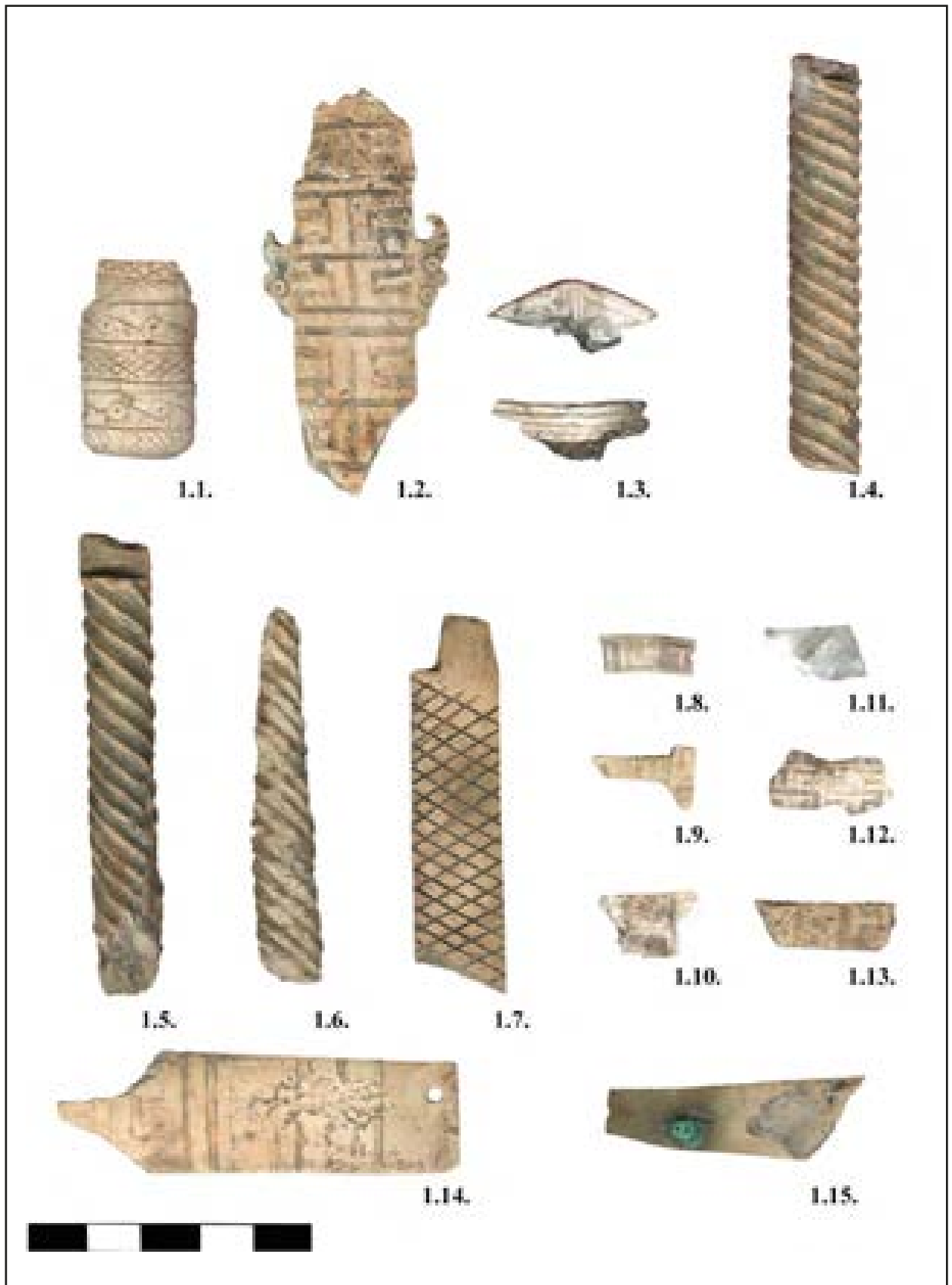
(4. Februar bis 19. Juni 2011.)

Bei der Freilegung des Pannon-Grabhügels in Regöly wurden parallel mit der Verarbeitung des Fundmaterials mehrere vorläufige Mitteilungen und Studienteile über die neuesten Informationen veröffentlicht. Für die Darstellung und Fotografierung dieses sehr reichen Fundmaterials konnte man leider noch immer keine finanzielle Unterstützung durch öffentliche Ausschreibungen erwerben. Wir konnten aus dem 136 Objekten freigelegten Gegenstandsmaterial (etwa 1000 Tafeln) nur die Befunde der Vorbereitungsarbeit vor der Freilegung aus eigener Kraft und durch die Unterstützung des Museums verarbeiten. Deshalb können wir jetzt nur unsere Beobachtungen in Verbindung mit den Vorbereitungsarbeiten vor der Ausgrabung und die Fundstücke aus den ersten 10 Objekten veröffentlichen. Hoffentlich können wir jedoch auch dadurch zu der baldigen Verarbeitung des ganzen Fundmaterials des zwischen 2011-2012 geforschten Grabhügels vom Strupka-Magyar Besitz in Regöly näherkommen. Die jetzt veröffentlichte Studie kann vielleicht auch dazu beitragen, damit die Aufmerksamkeit der entscheidungsbefugten Personen auf diesen wichtigen Fundort der europäischen Eisenzeit gezogen und die zu den weiteren Arbeiten und Publikationen erforderliche Unterstützung erworben wird.

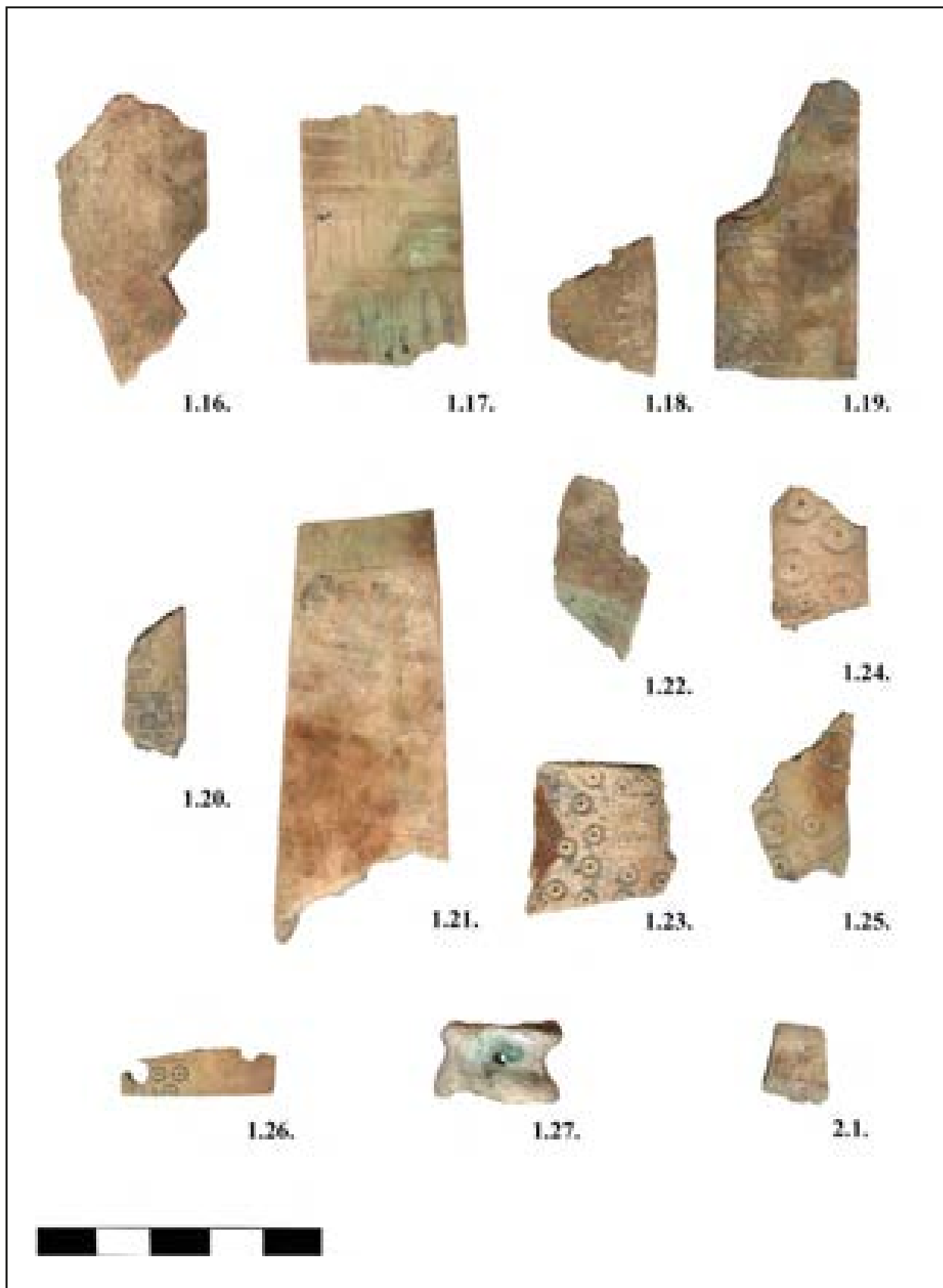
Parallel mit der Vermessung der Umgebung des Grabhügels fingen wir mit der Aufräumung des im Grabhügel ausgehöhlten Kellerraums an. Der Keller trägt die Objektzahl Nr. 1. Sogar bei der vorläufigen Dokumentierung haben wir zur Bezeichnung der einzelnen archäologischen Objekten und Befunde die gleiche Methode angewendet, wie bei den Freilegungen mit großen Oberflächen. Der Grabhügel und dessen Umgebung wurde als separater Fundort (RH) bezeichnet, innerhalb des Fundortes gaben wir eigene Objektnummern (Q) an jede einzelne, mit archäologischen Methoden isolierbare Einheiten an, welche dann nötigenfalls auch mit einzelnen Befundnummern (J) ergänzt worden sind. Dieselben Identifikationsnummern benutzten wir sowohl in der Dokumentation, als auch bei der Inventuraufnahme und bei Fertigung der Tafel, ergänzt mit der Seriennummer der Fundstücke (Cs = Knochen/Geweich; K = Keramik; F = Metall).

Die aus dem 7. Jahrhundert vor Christi stammenden Schuppenpanzer aus Regöly und die ähnlichen Schuppenpanzer aus Jalžabet kamen weder durch die Vermittlung der Skythen, noch über die Ponthus-Gegend nach Transdanubien. Unserer Meinung nach muß ihre Herkunft – aus technologischen Gründen – gemeinsam mit den eisernen Pfeilspitzen wahrscheinlich noch zu den in Kleinasien gefertigten Panzern gebunden werden. Herodot erzählte: *„...Nur von einem Volk jenseits des Istros (Donau) konnte ich den Namen erfahren. Es heißt die Sigynner und hat medische Tracht. Ihre Pferde sollen am ganzen Körper mit fünf Finger langen Haaren bedeckt sein, aber klein, stumpfnasig und zu schwach sein, einen Menschen zu tragen. An den Wagen gespannt sollen sie aber sehr flink sein, weshalb die Leute dort im Wagen fahren. Ihr Gebiet soll bis nahe an die Eneiter am Adriatischen Meere reichen. Sie wollen ausgewanderte Meder sein...“* (Herodot, Historien V .9.) Die Bemerkung von Herodot ist identisch mit der archäologischen Beobachtung, daß vom Ende des 7. Jahrhunderts vor Christi östliche Völker an dem südwestlichen Teil des heutigen Ungarn,

in Kroatien, Slowenien – von der Donau bis zum Adriatischen Meer – lebten, die archäologisch gesehen eine ähnliche materielle Kultur hatten (Regöly, Kaptol, Martijanec usw.). Unserer Meinung nach – aufgrund der Bemerkung von Herodot – sind diese Völker mit den verschiedenen Stämmen der Syginnen medischer Abstammung zu identifizieren, die in den späteren Quellen Illyren oder Pannonen benannt waren. So kann man die bei der Vorbereitung der Freilegung des Grabhügels Strupka-Magyar in Regöly ausgegrabenen Befunde als Nachlaß der Pannonen betrachten.

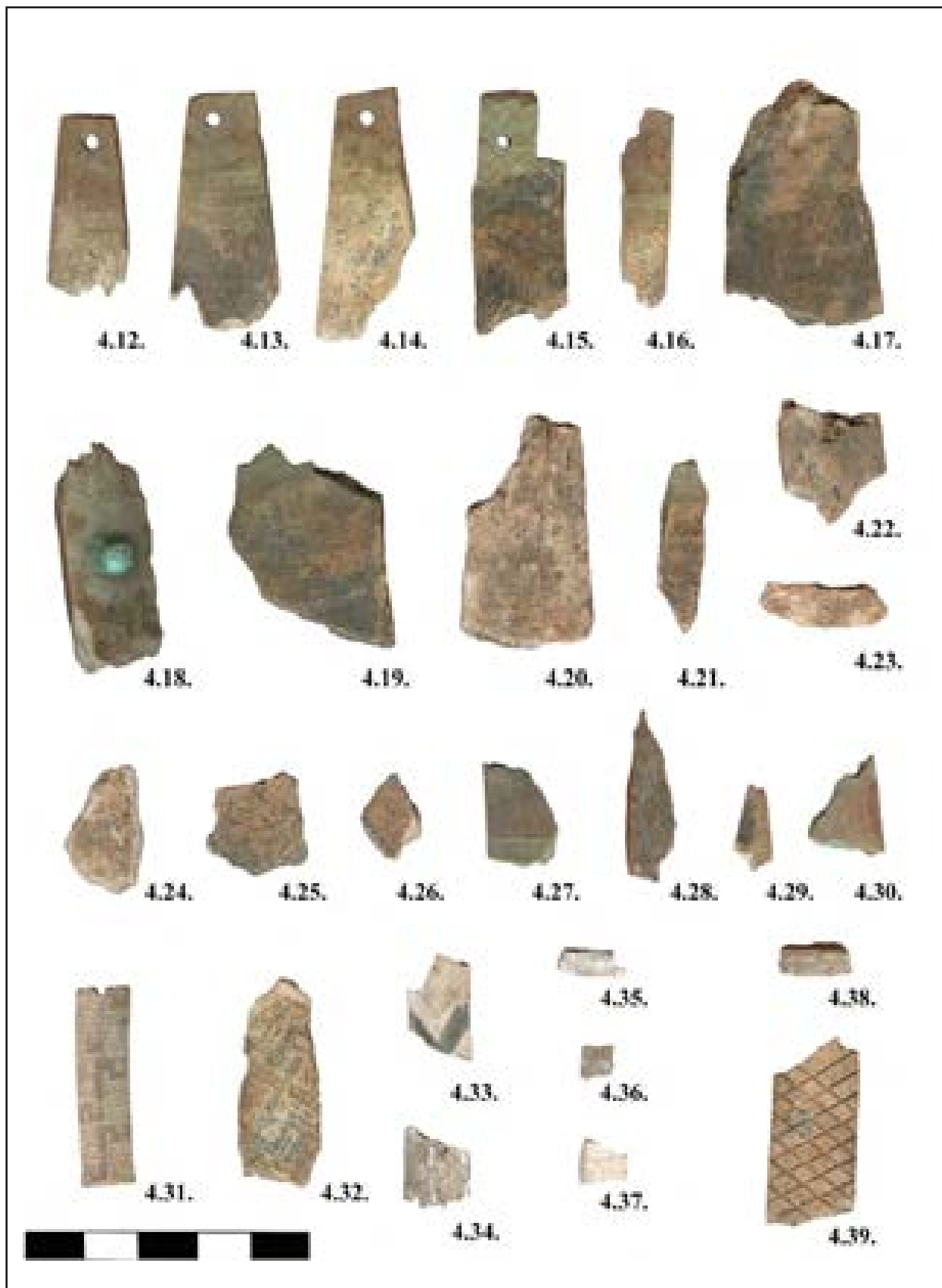
1. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs1.1-15: RHQ1, a halom déli oldalába vájt pince

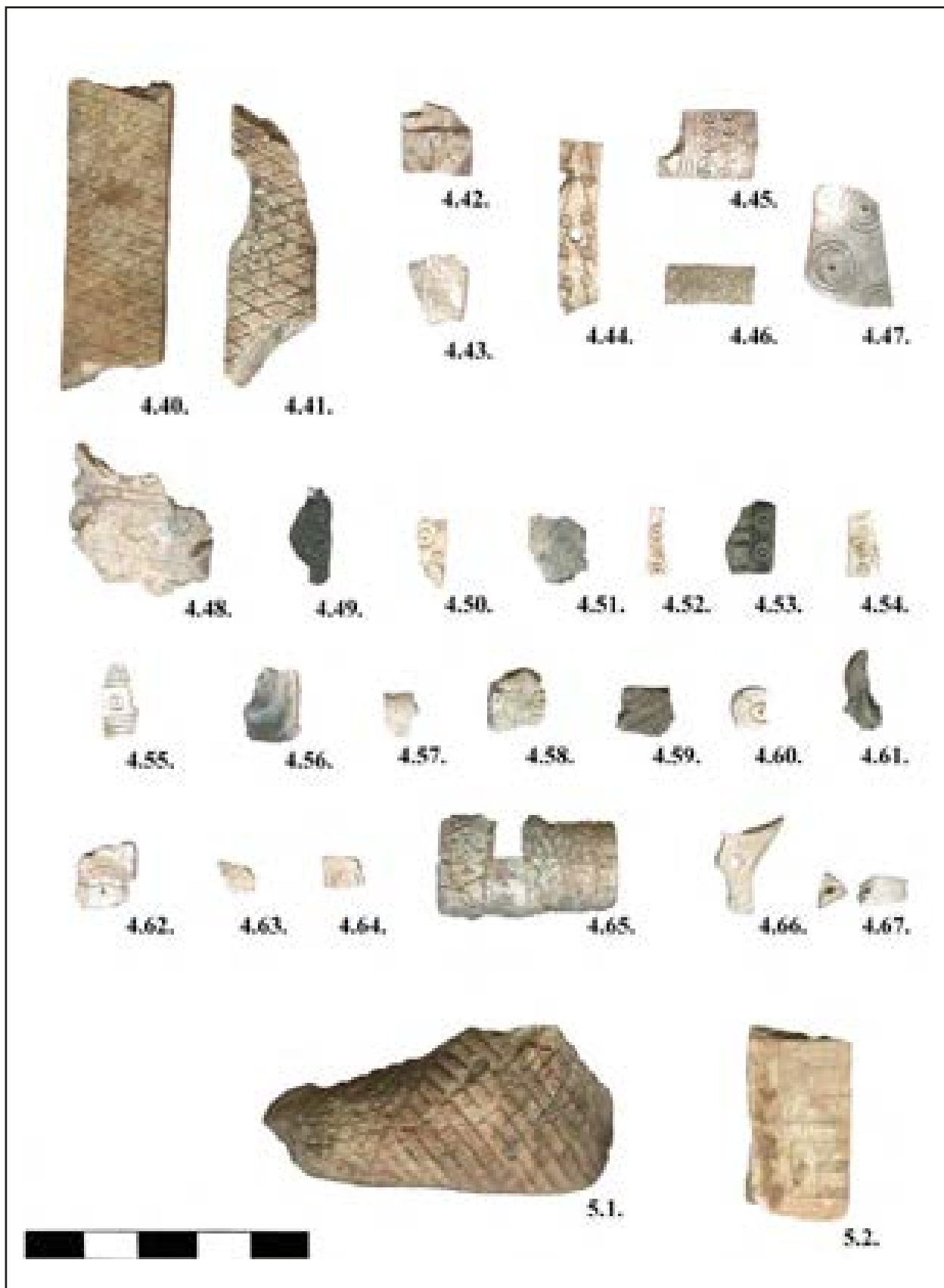
2. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs1.16-27 és 2.1: RHQ1, a halom déli oldalába vajt pince

3. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs3.1-3.4: RHQ3
 A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek és 4.1-11: RHQ4
 Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

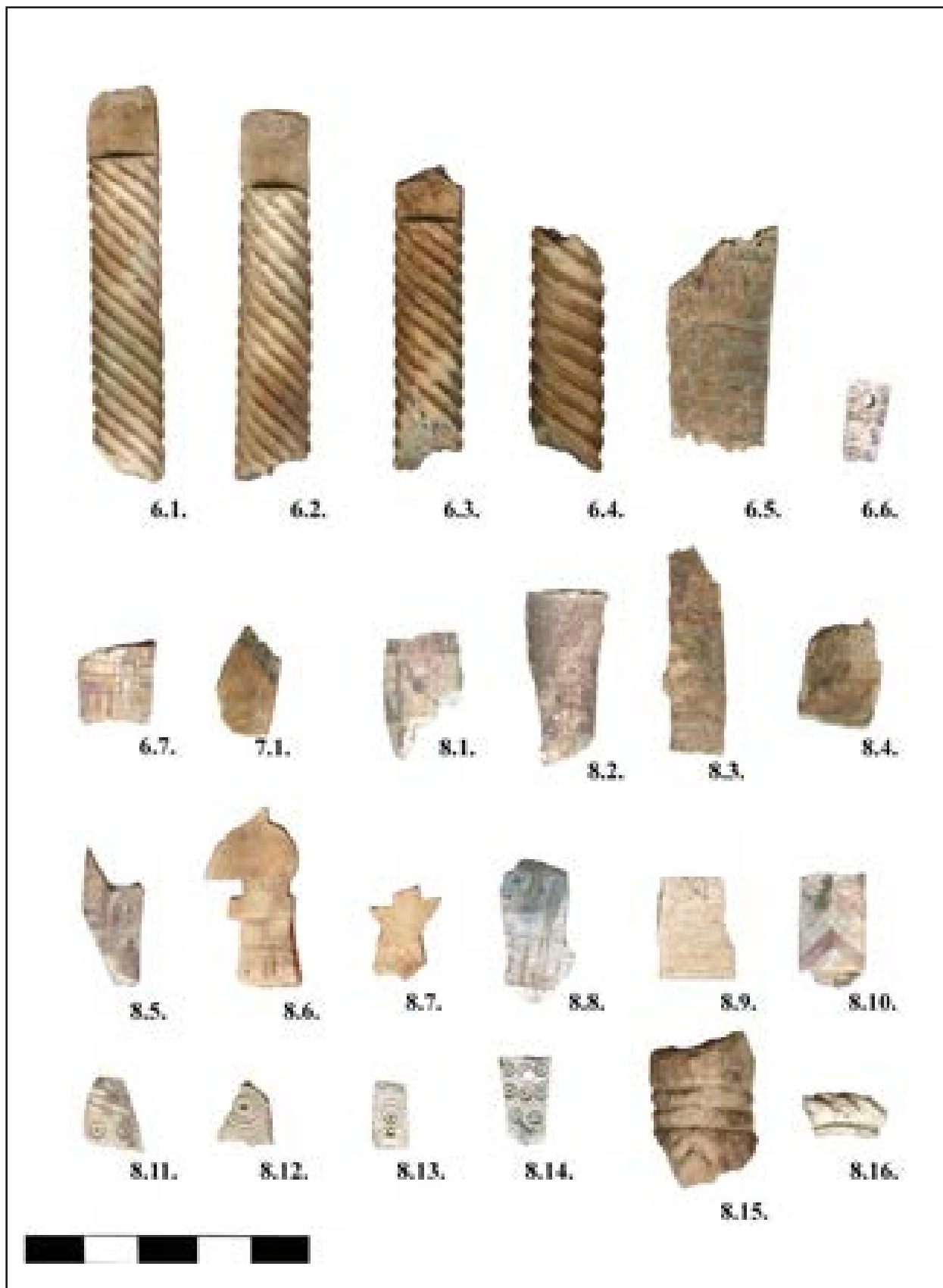

4. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs4.12-39: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

5. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs4.40-67: RHQ4 Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye és 5.1-2: RHQ05 A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

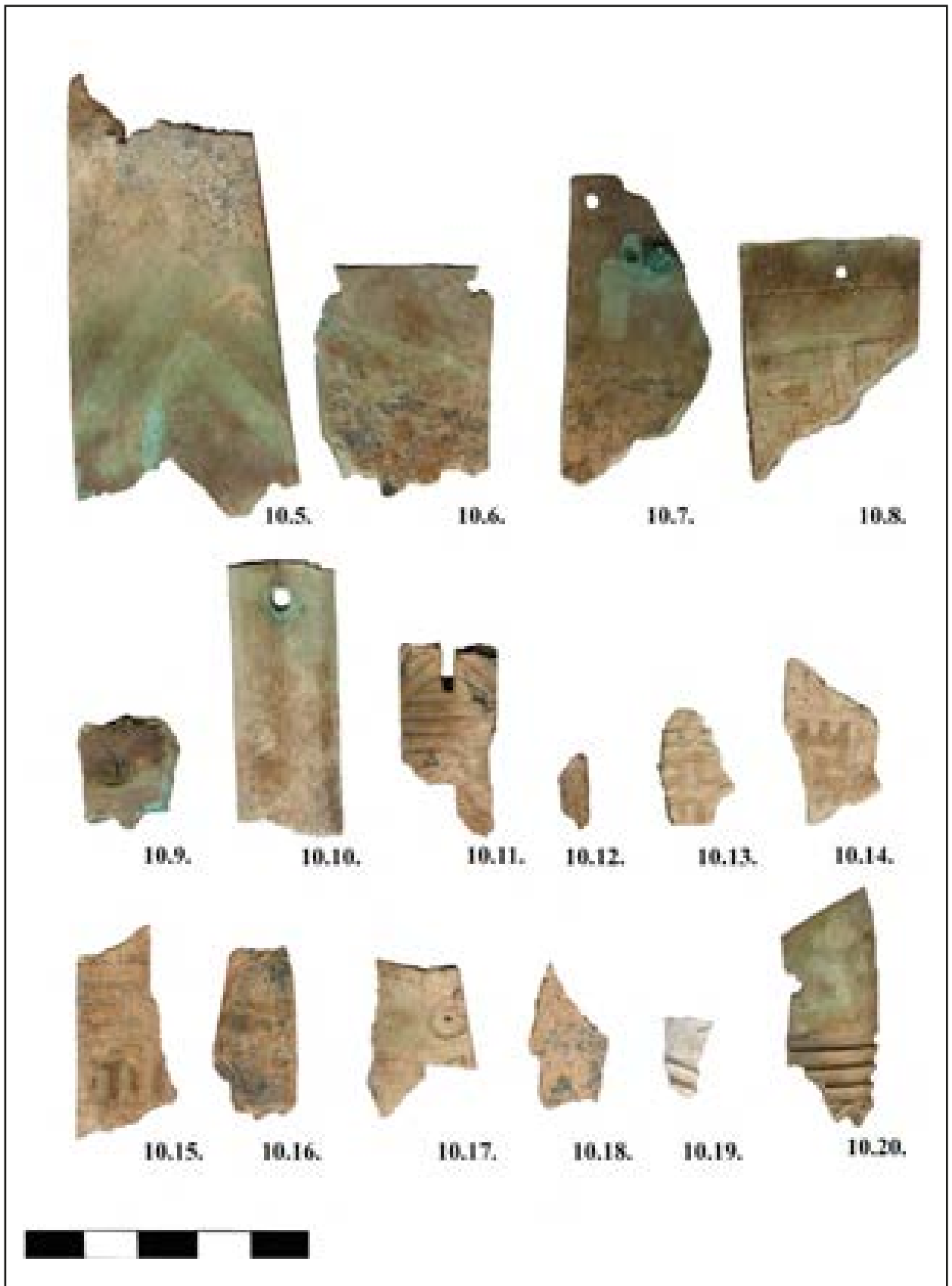
6. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs6.1-7: RHQ06 A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán, 7.1: RHQ07 A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán és 8.1-16: RHQ08 Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

7. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs9.1-14: RHQ09
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince keleti oldalán

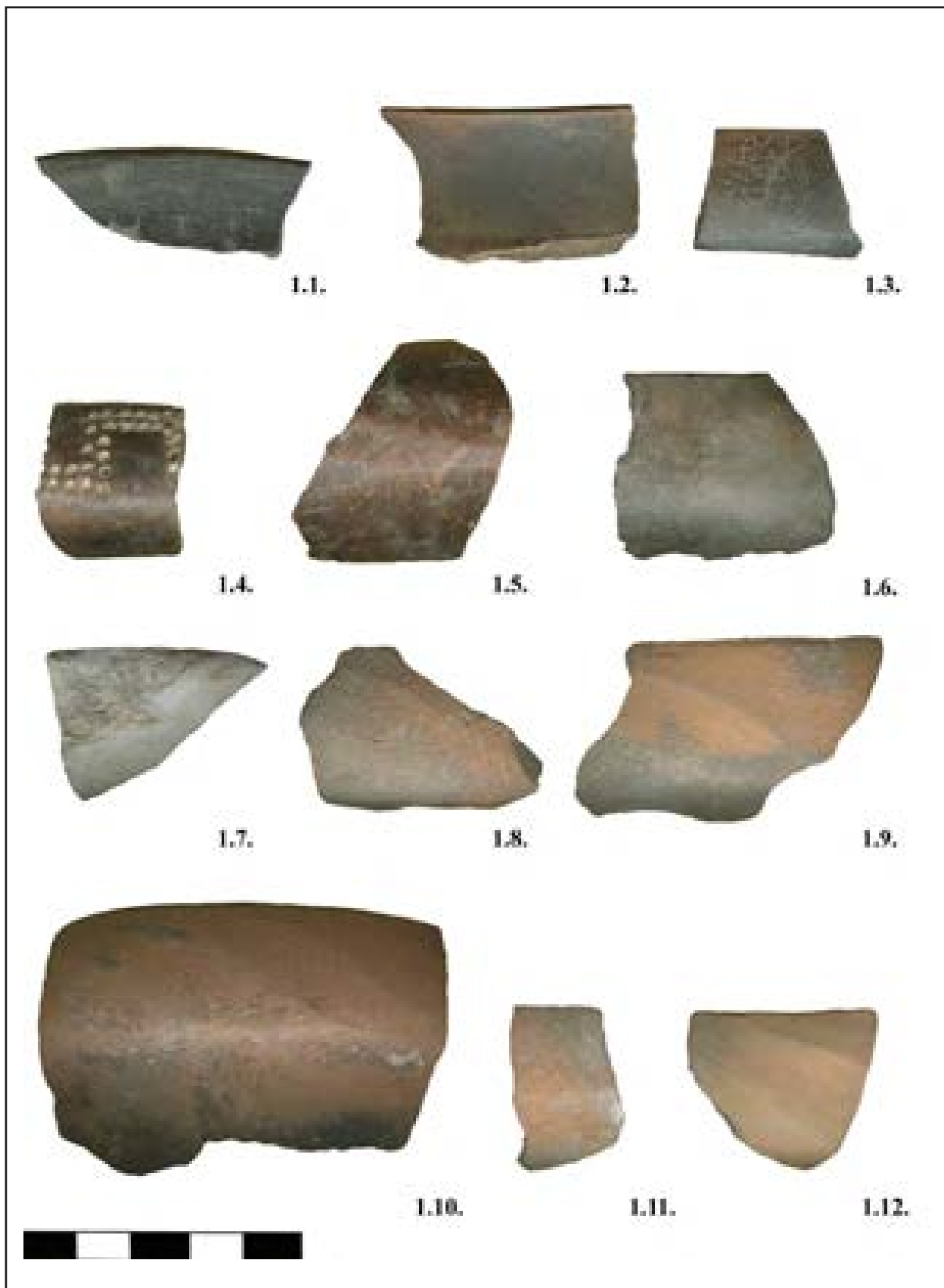
8. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs9.15-31: RHQ09 Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán és 10.1-4: RHQ10 A halom északi oldalának bolygatott földjéből

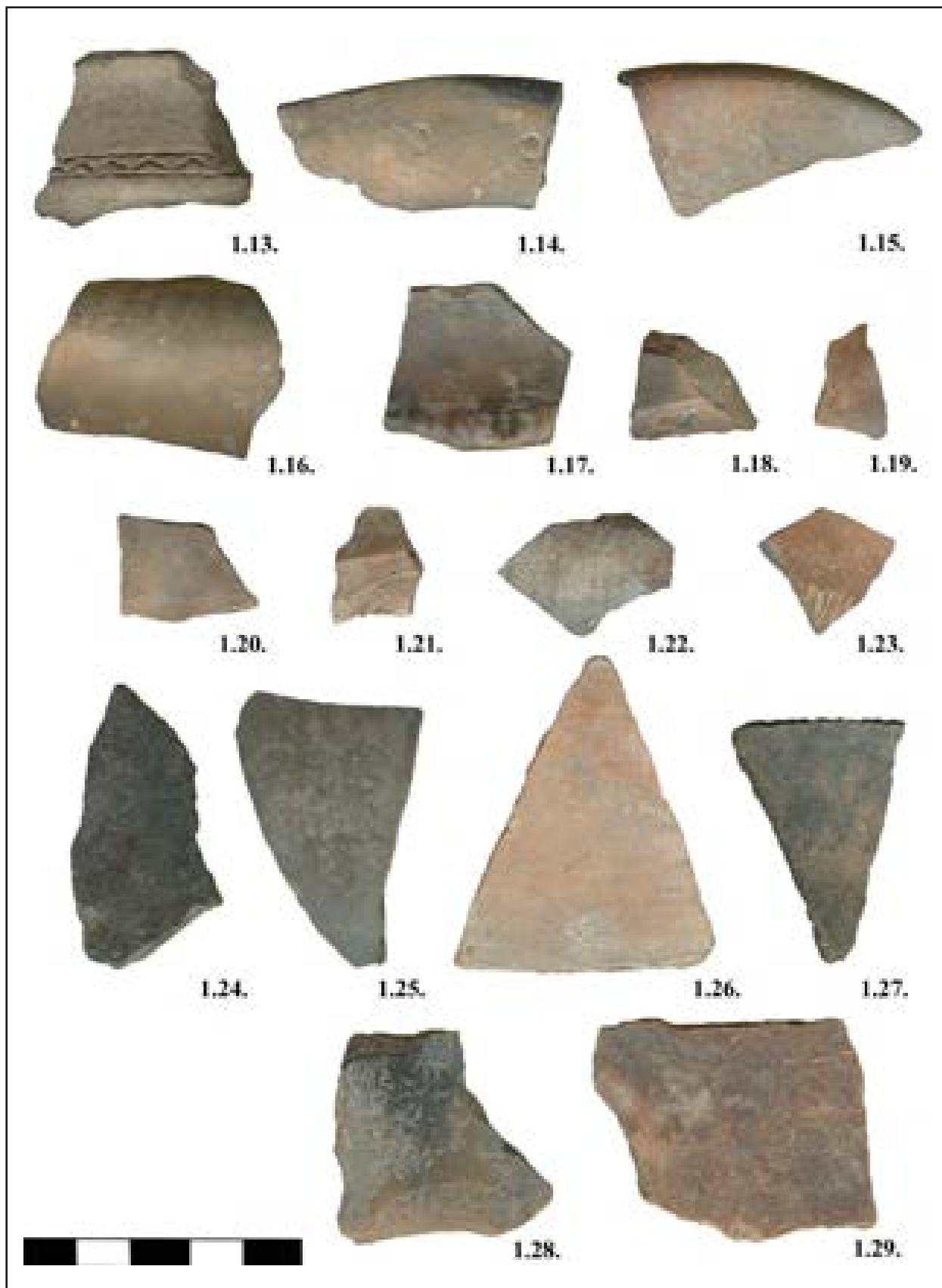
9. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs10.5-20: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

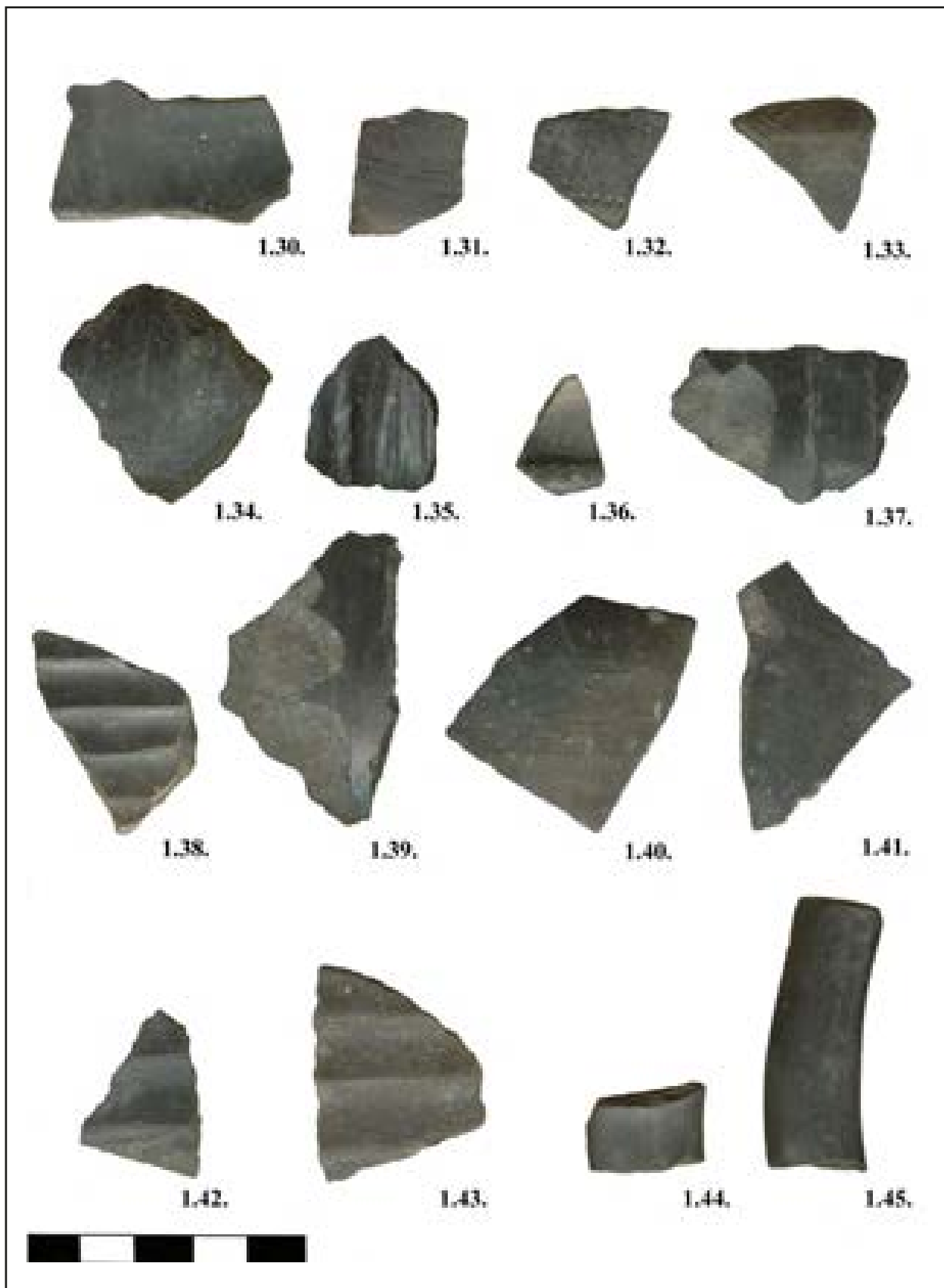
10. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok festett, faragott csontleletei. RHCs10.21-32: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

11. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.1-12: RHQ1, a halom déli oldalába vájt pince

12. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK1.13-29: RHQ1, a halom déli oldalába vajt pince

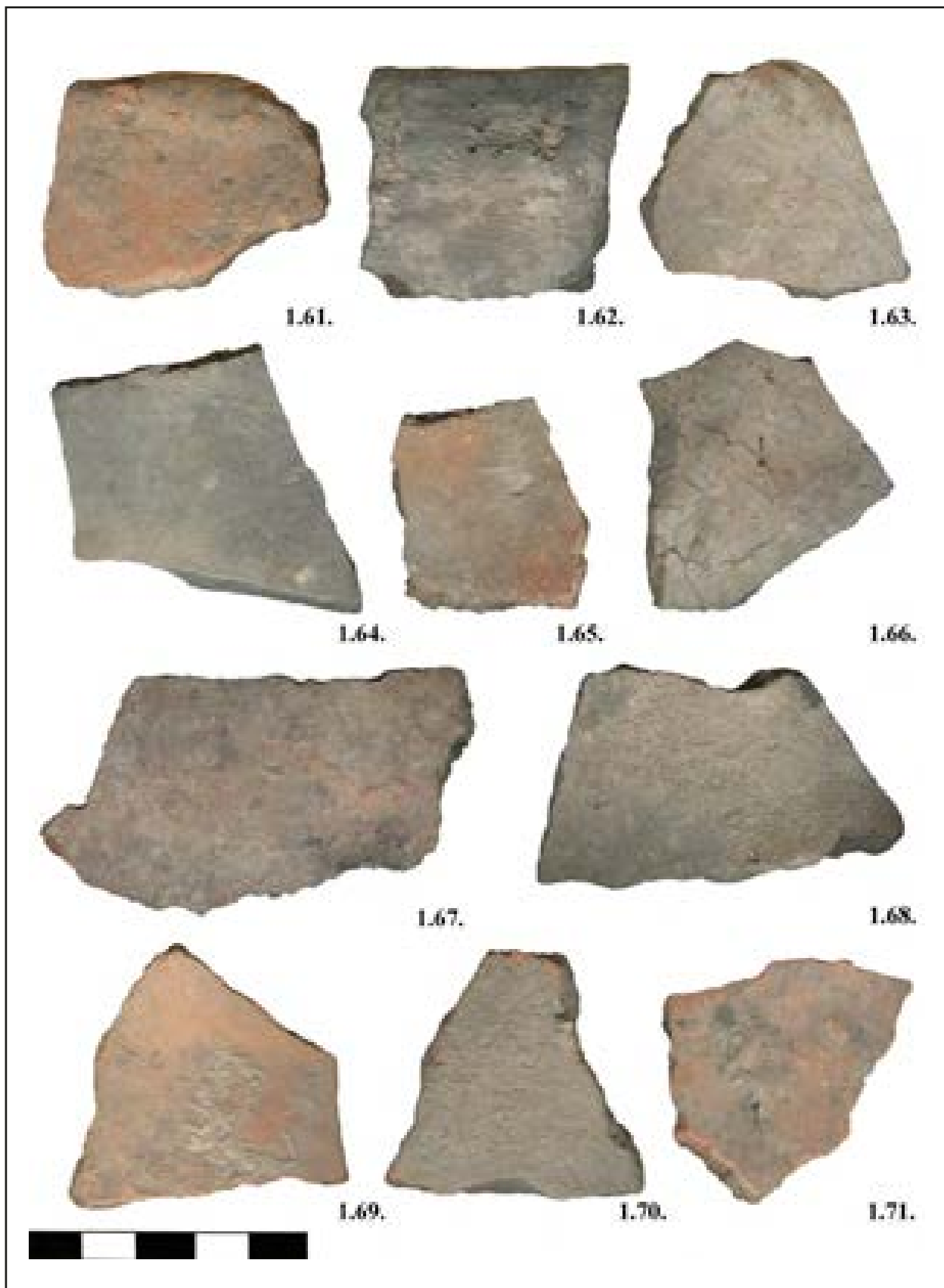

13. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.30-45: RHQ1,
a halom déli oldalába vájt pince

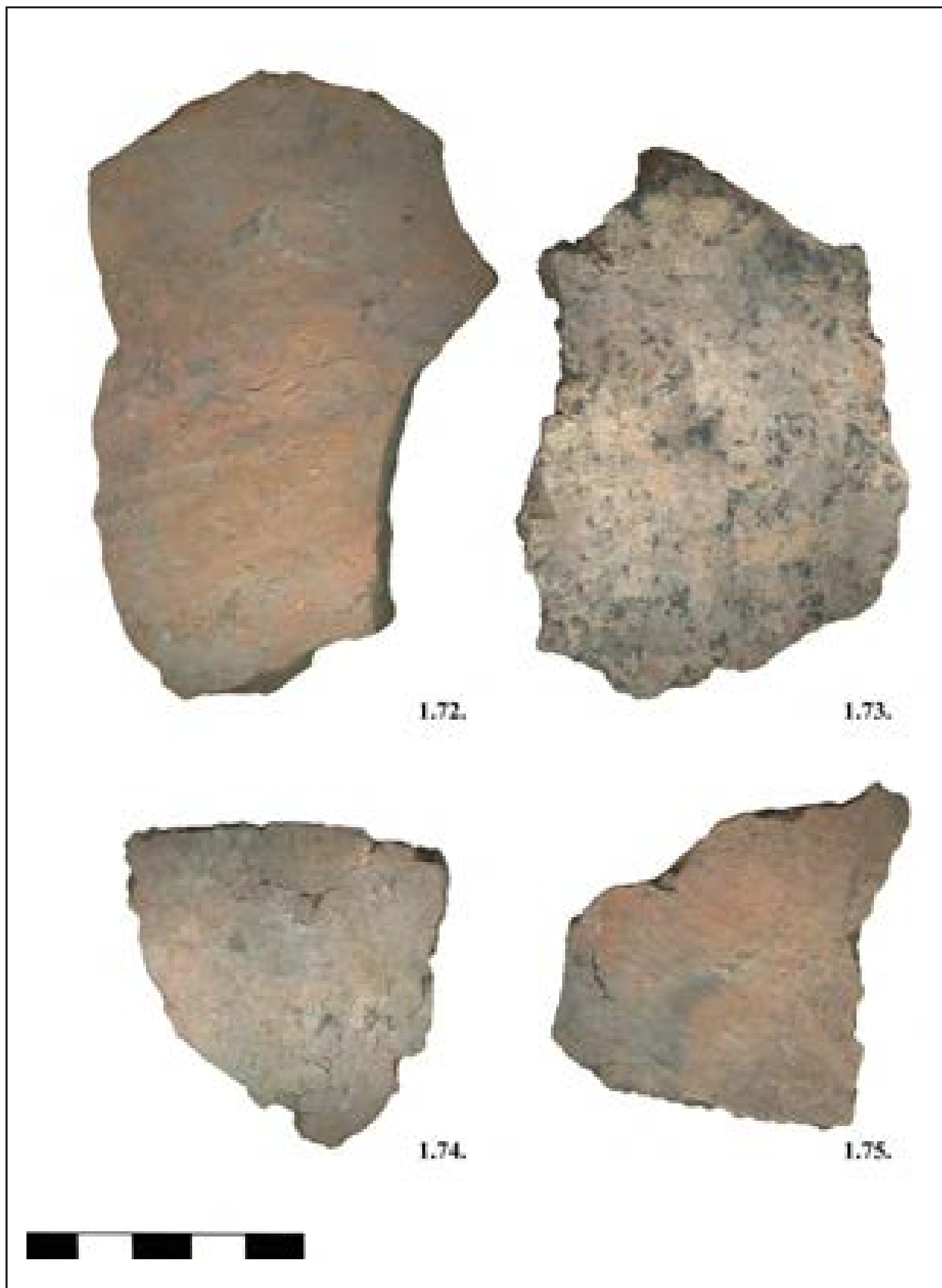

14. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.46-60: RHQ1,
a halom déli oldalába vajt pince

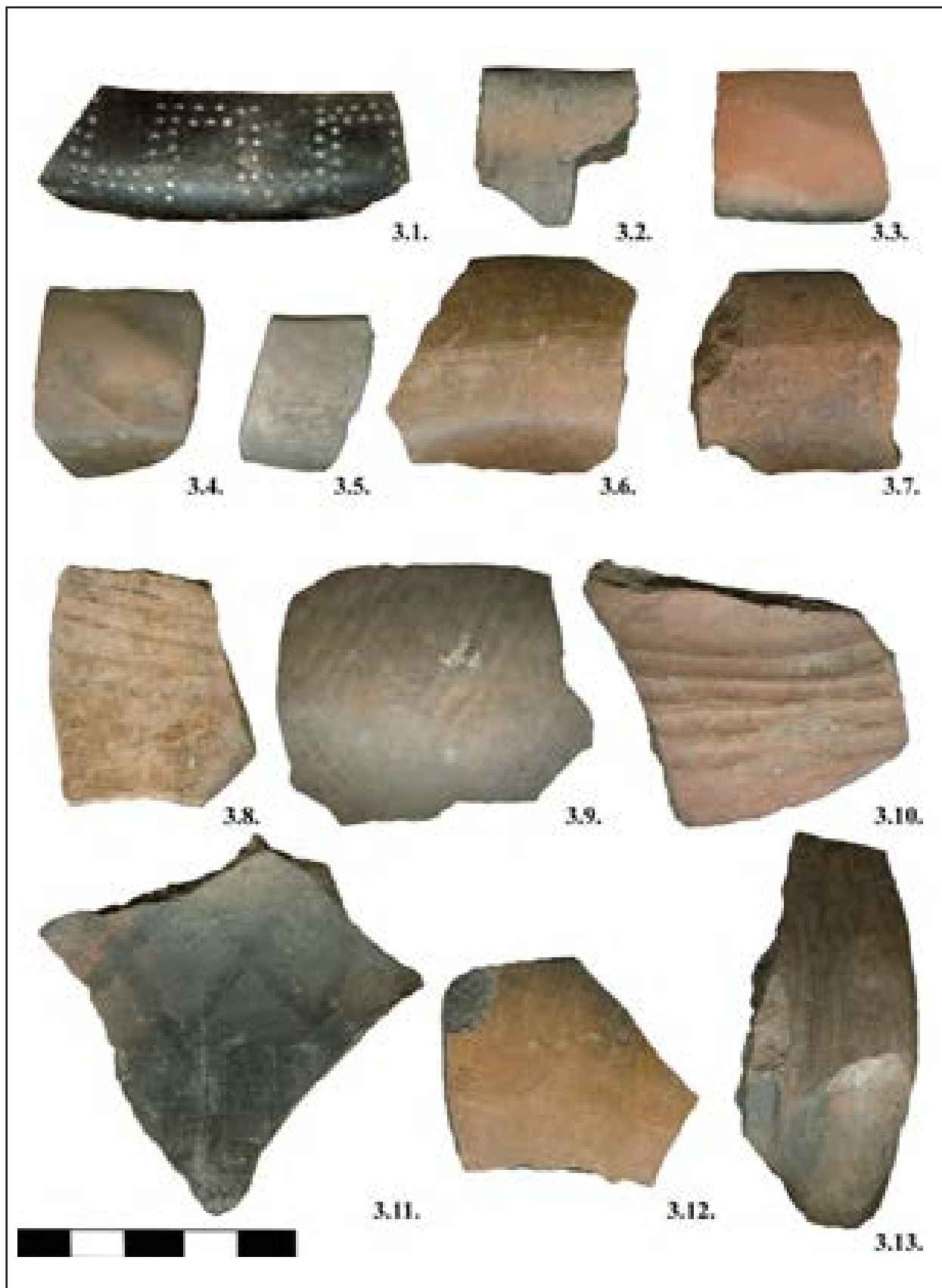
15. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.61-71: RHQ1,
a halom déli oldalába vájt pince

16. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.72-75: RHQ1,
a halom déli oldalába vájt pince

17. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK1.76-86: RHQ1, a halom déli oldalába vájt pince

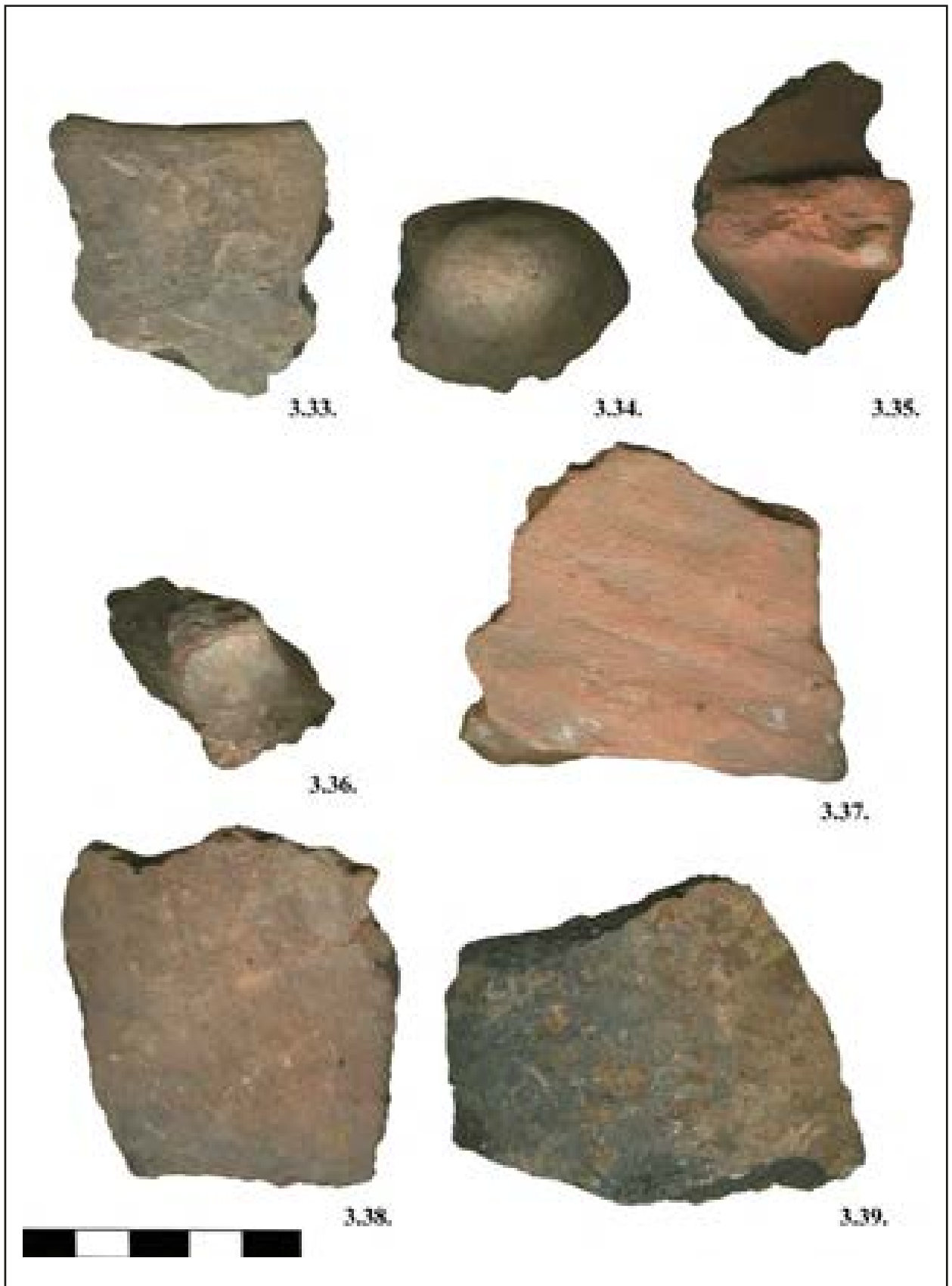
18. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.1-3.13: RHQ3 A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

19. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.14-3.26: RHQ3
 A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

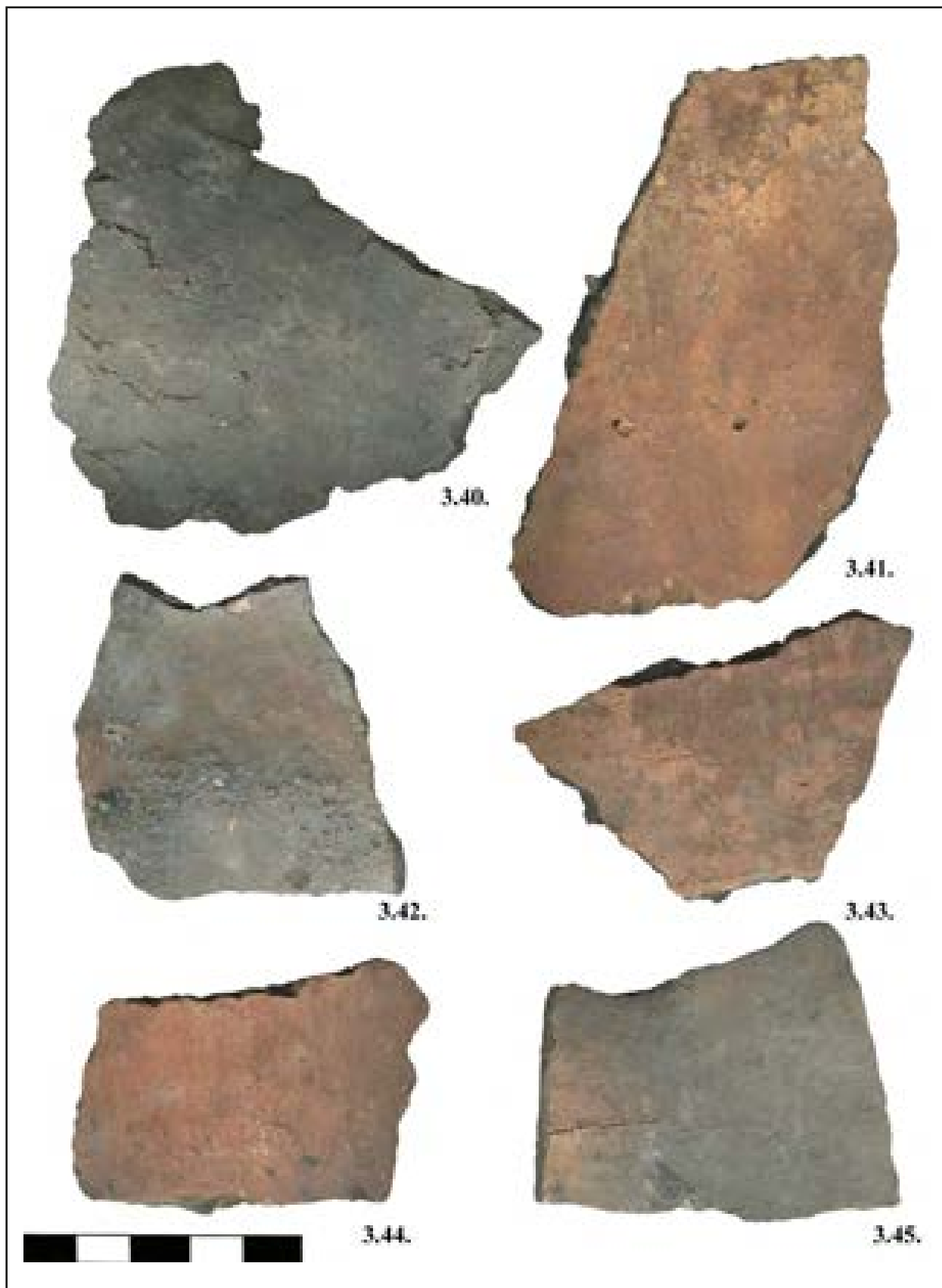

20. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.27-3.32: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

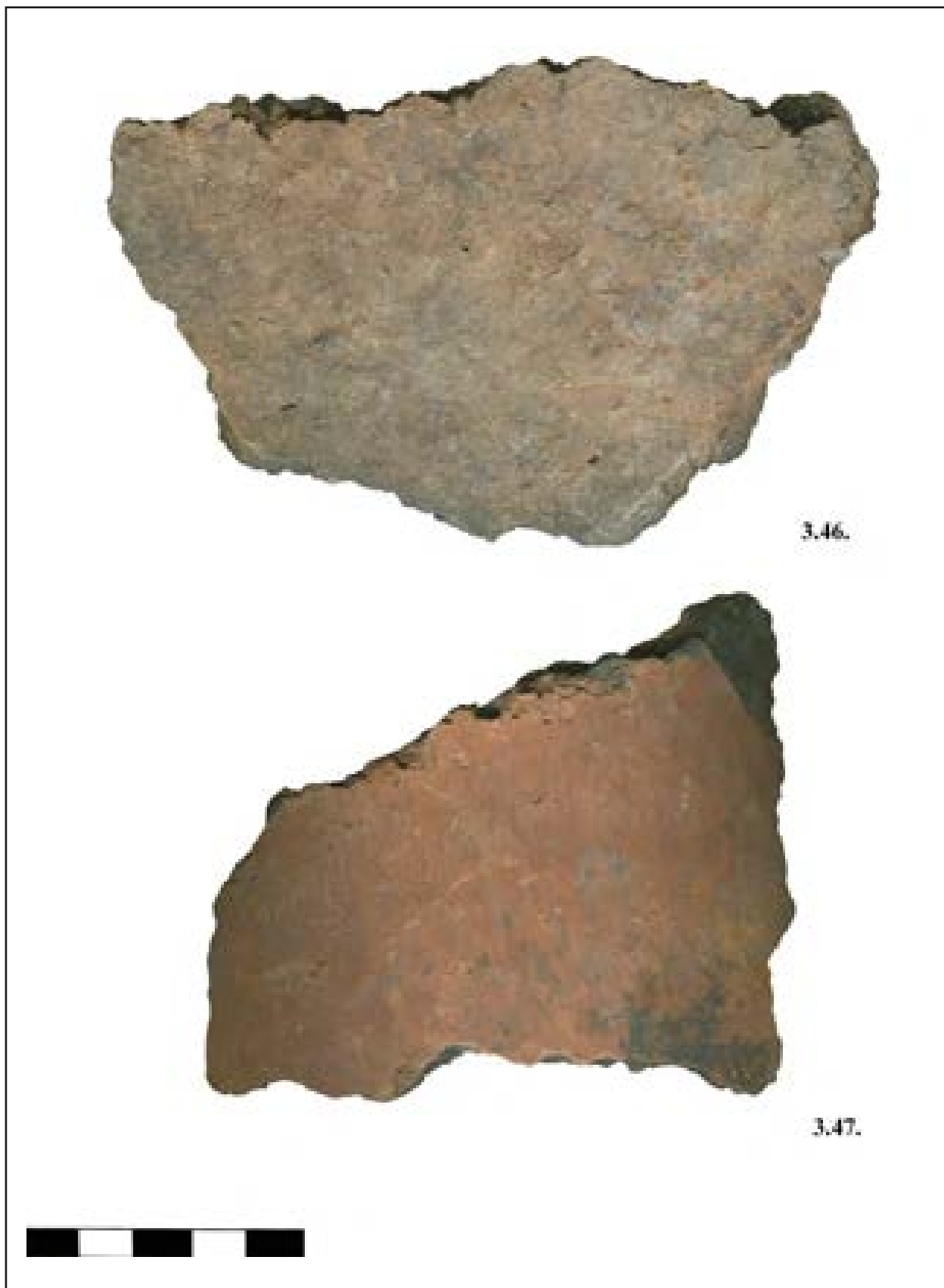

21. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK3.33-3.39: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

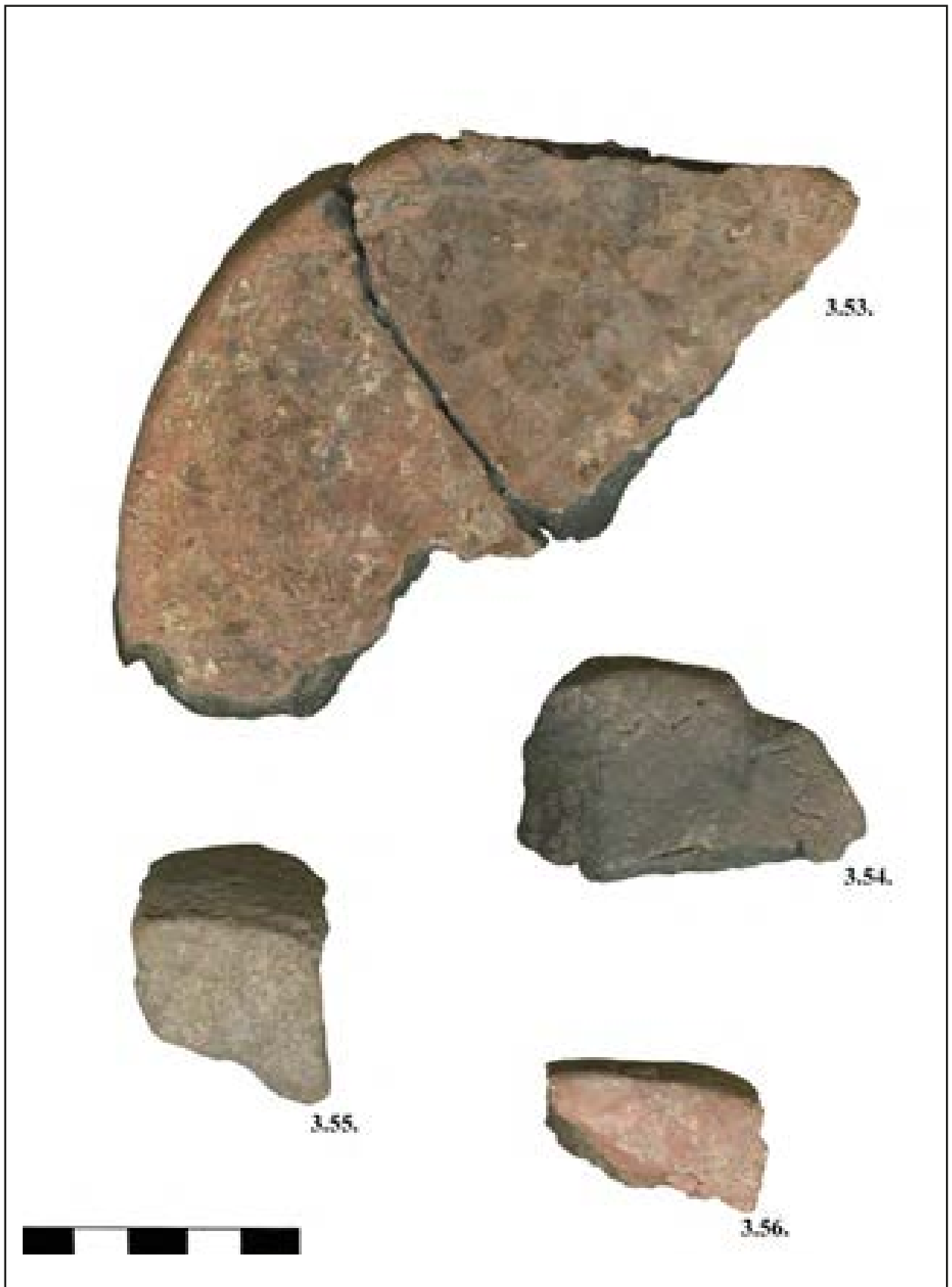
22. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.40-3.45: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

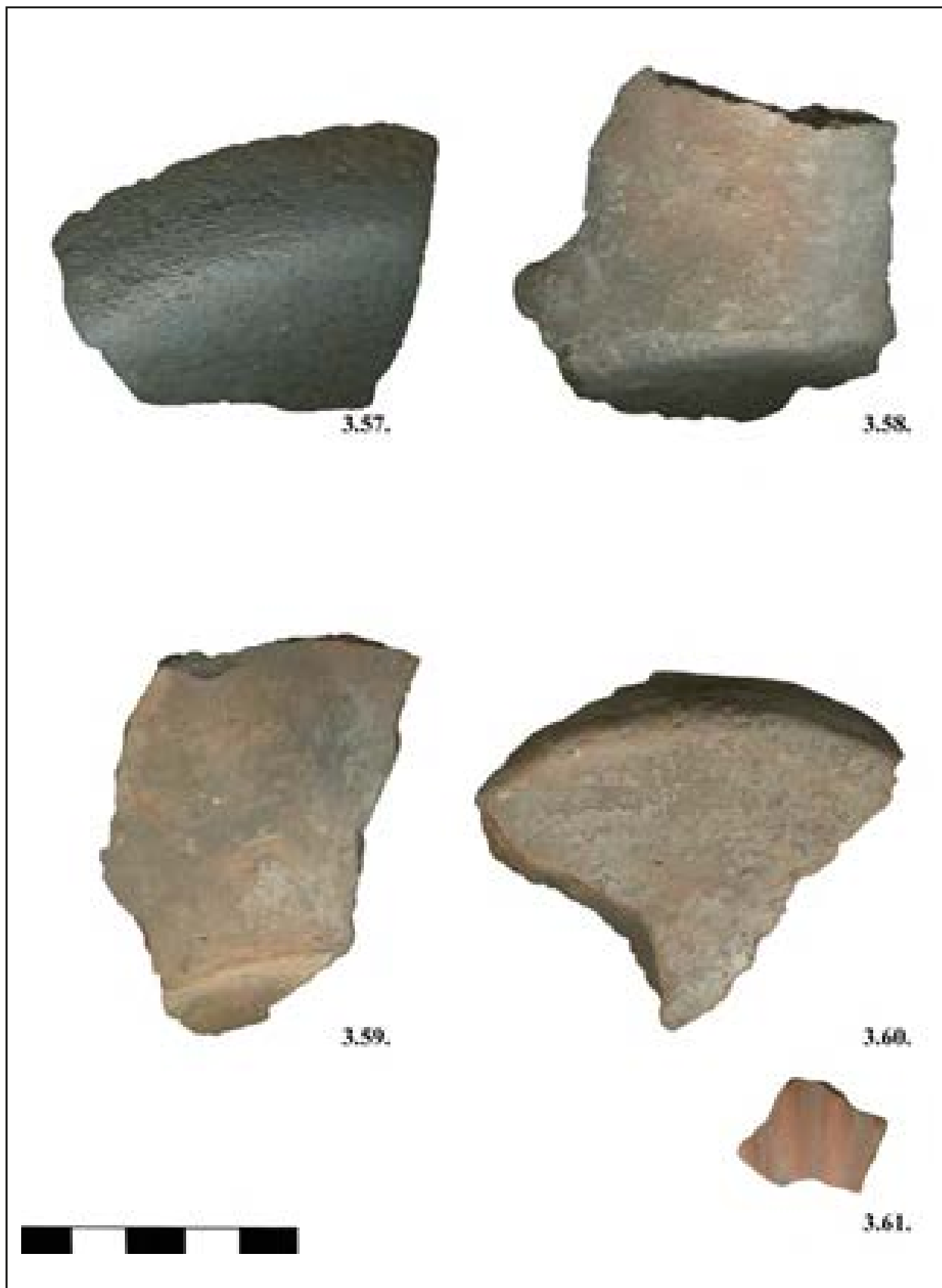
23. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.46-3.47: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

24. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK3.48-3.52: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

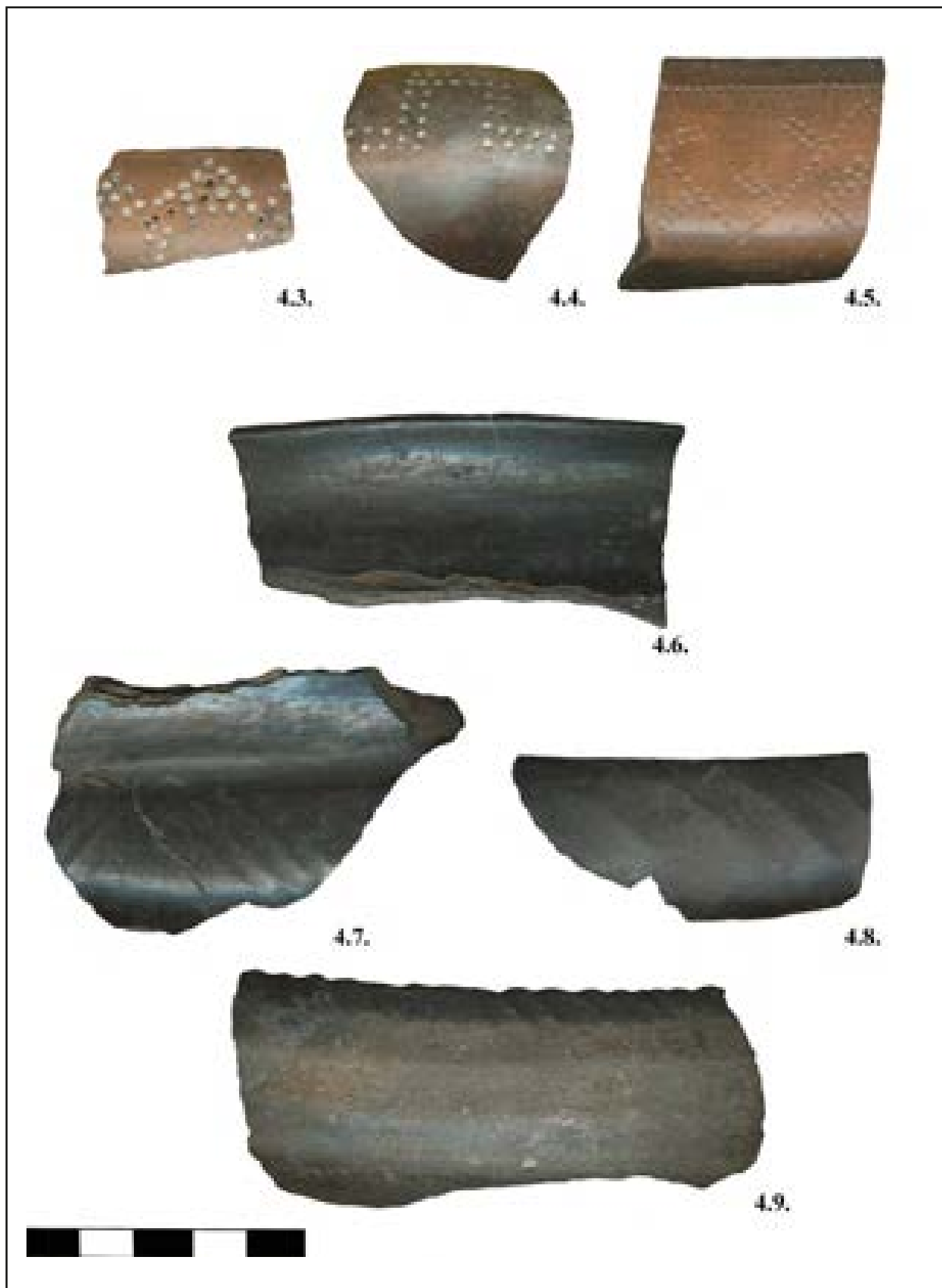
25. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.53-3.46: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

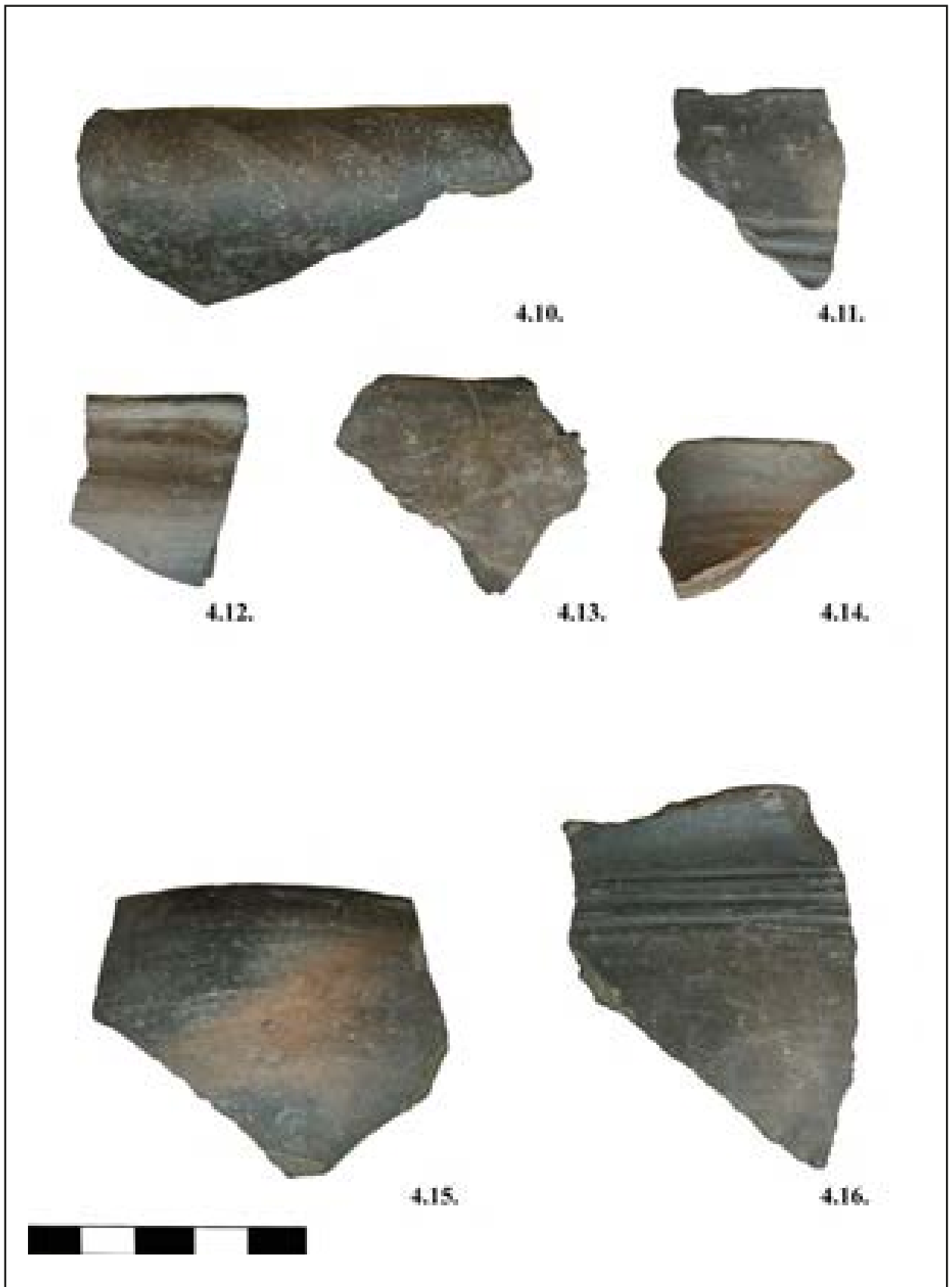
26. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK3.57-3.61: RHQ3
A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

27. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK4.1-2: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

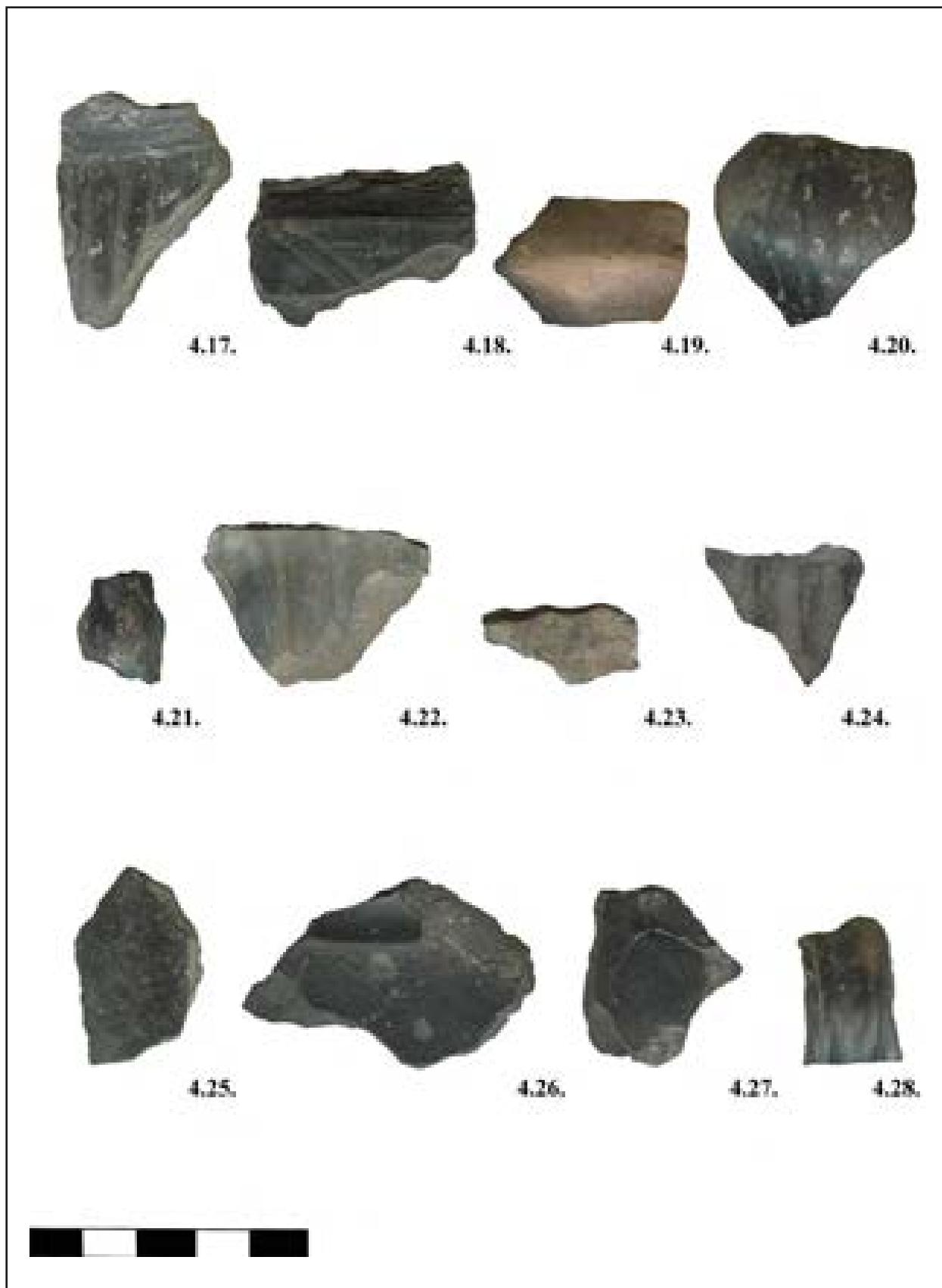

28. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK4.3-9: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

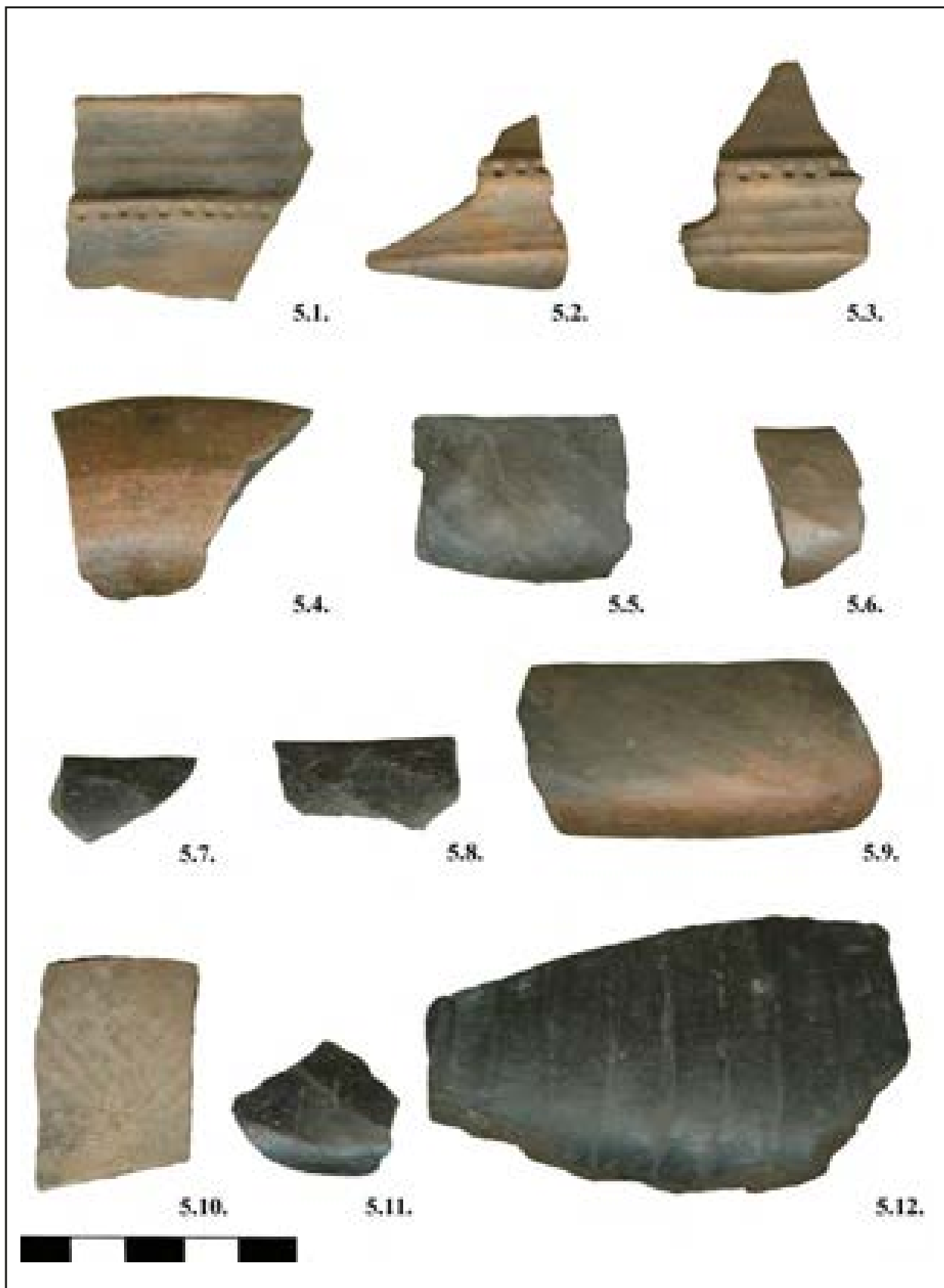

29. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK4.10-16: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

30. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK4.17-28: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

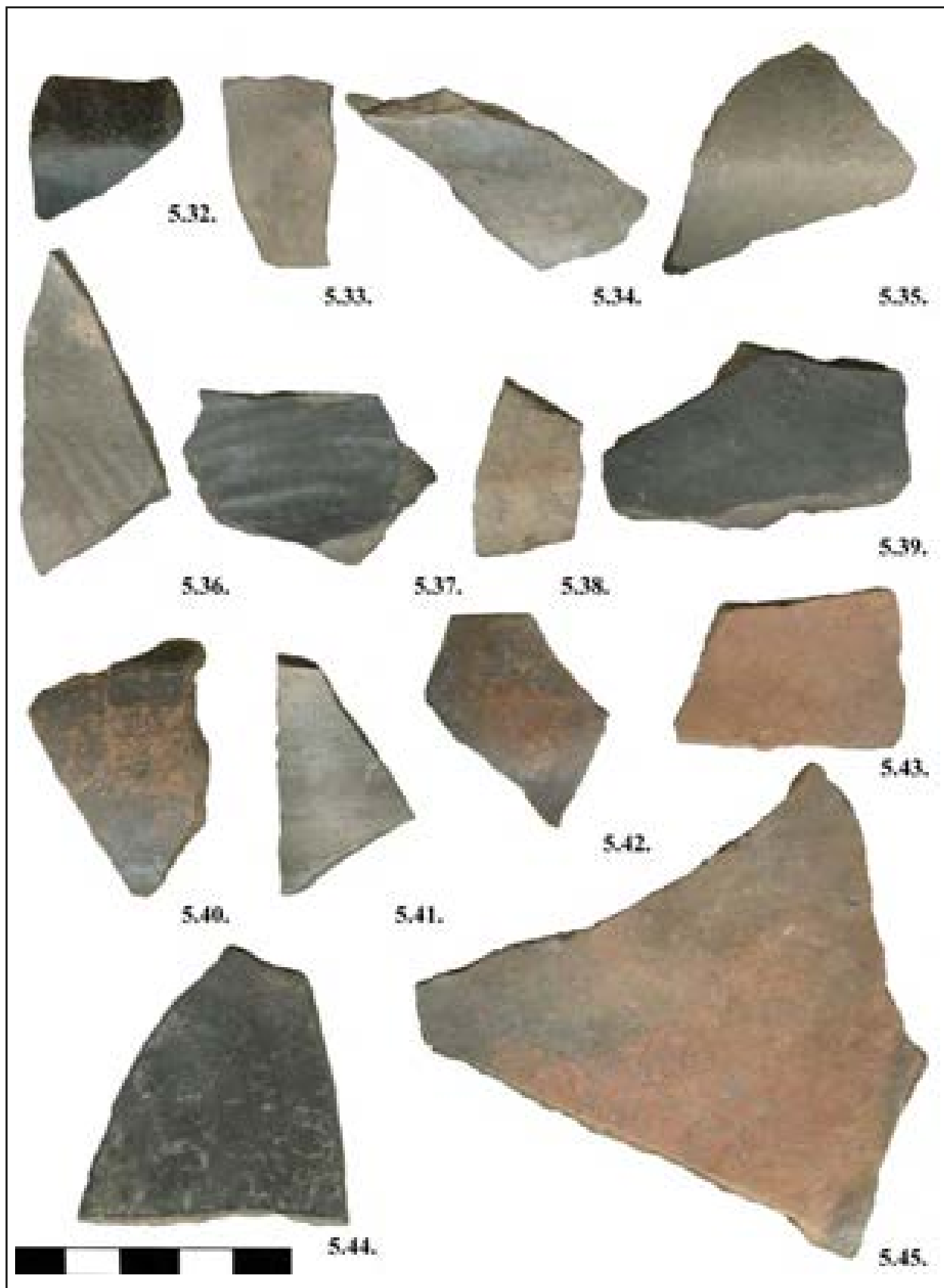
31. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.1-12: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

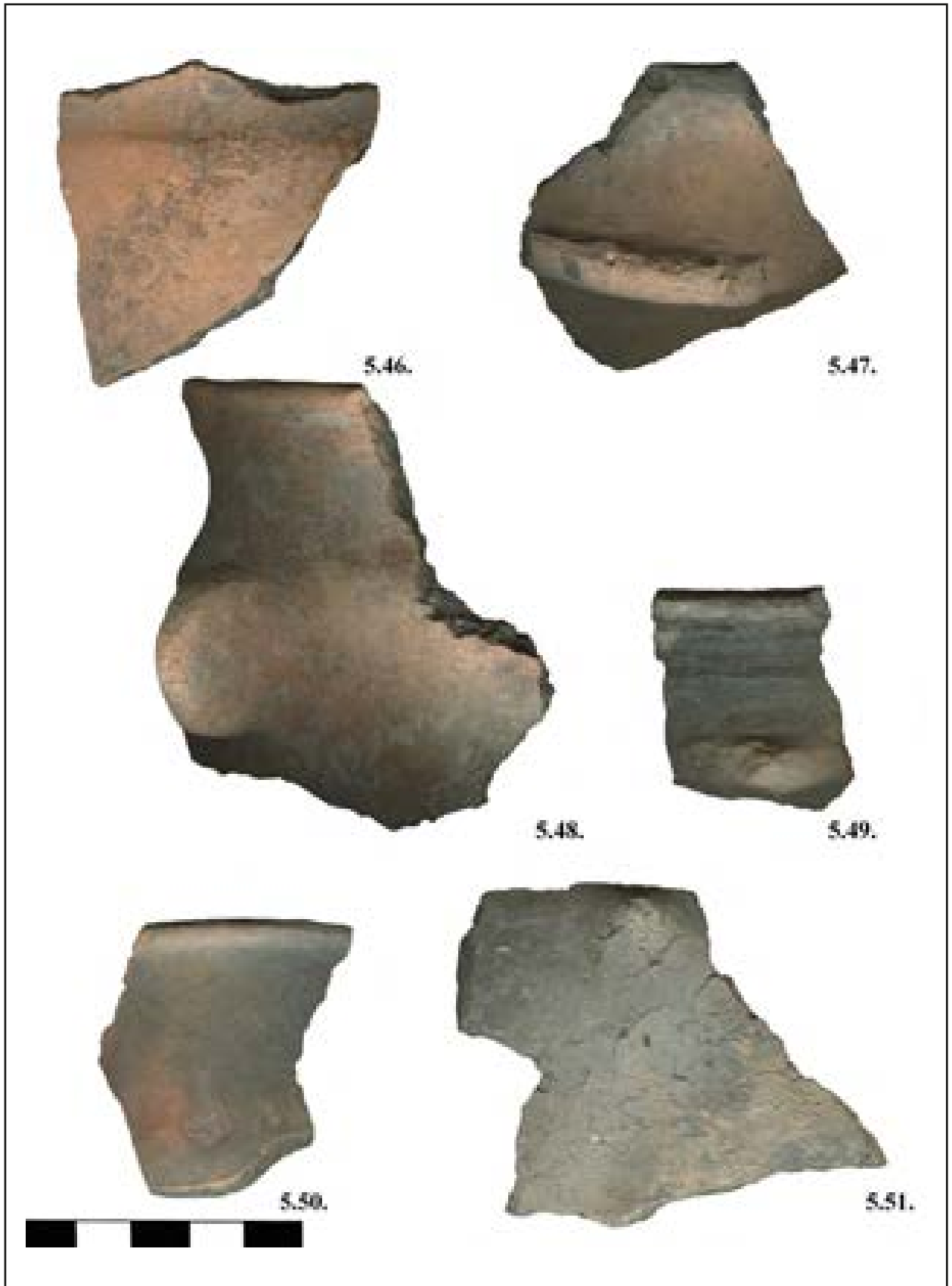
32. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.13-24: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és dögölt rétegek

33. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.25-31: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

34. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.32-45: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

35. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.46-51: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

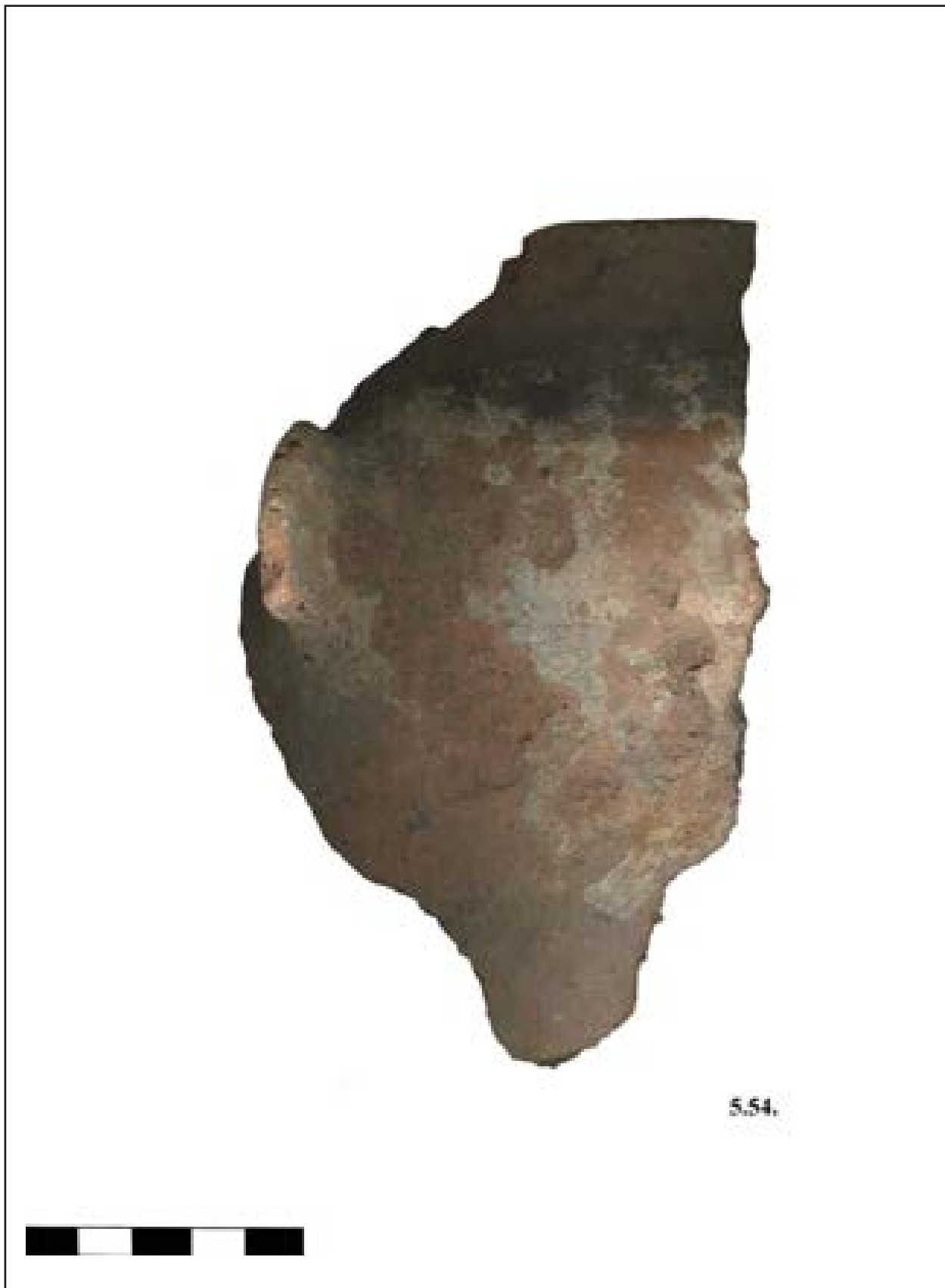
5.52.

5.53.

36. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.52-53: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

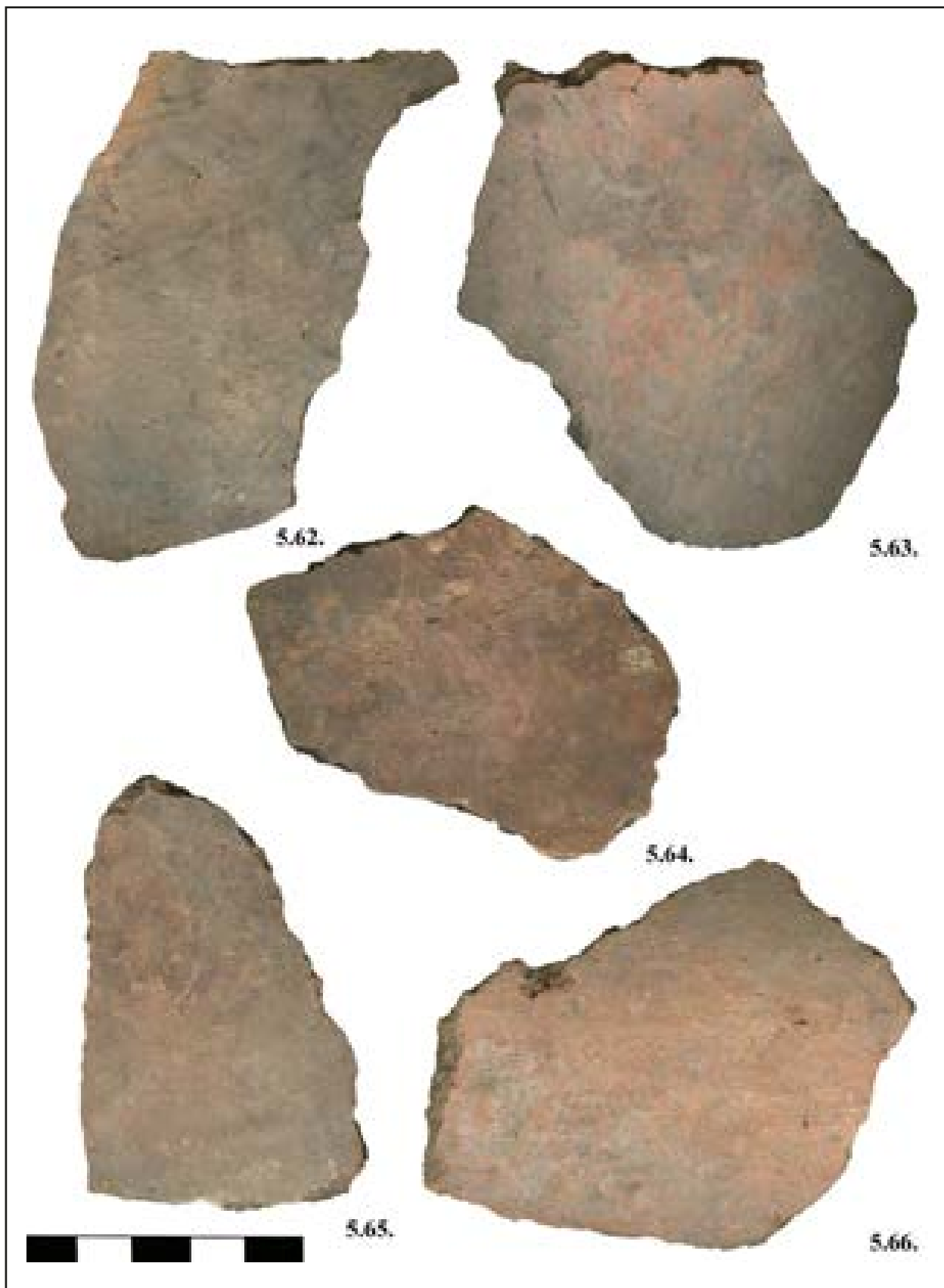

37. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.54: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

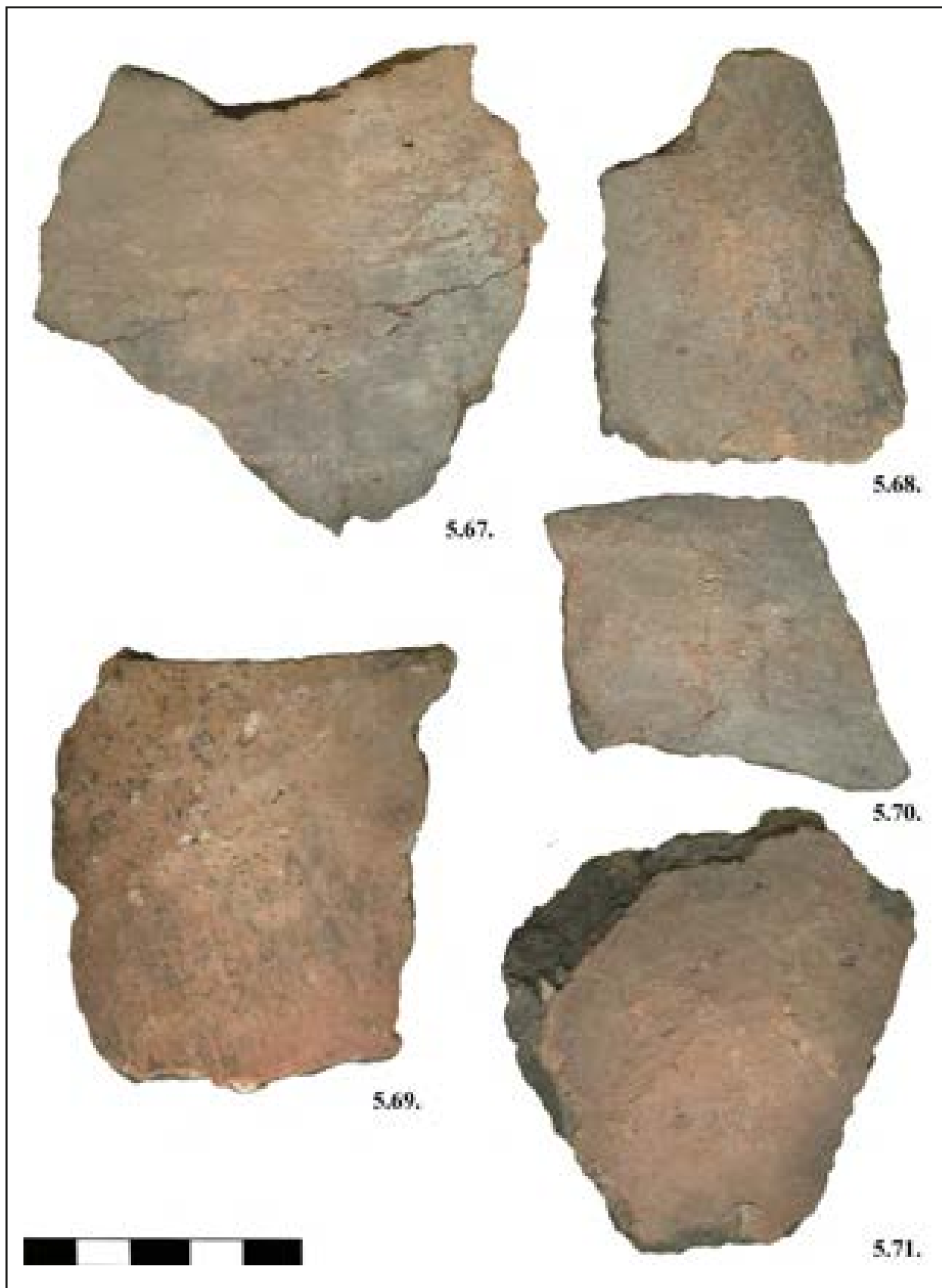

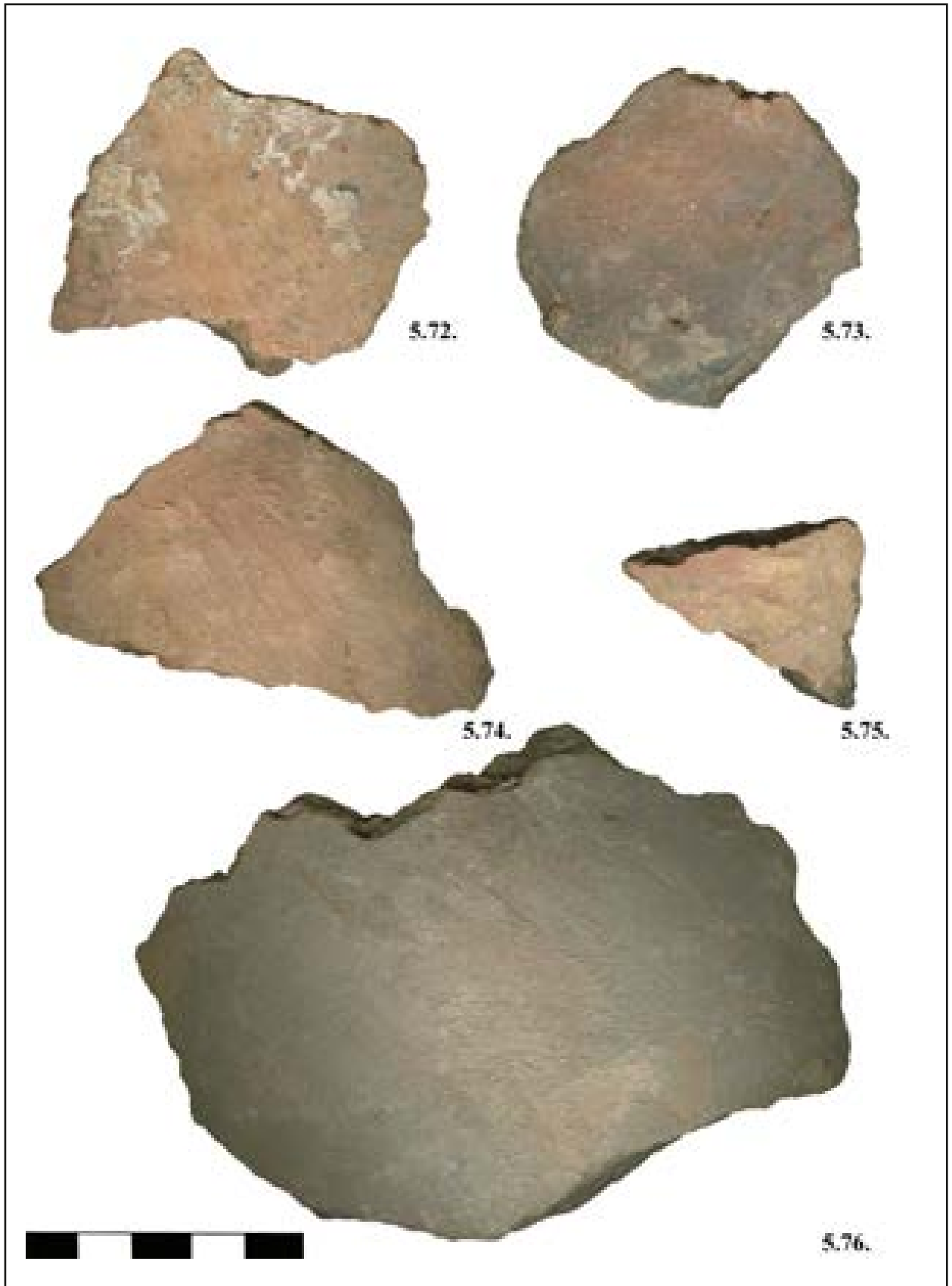
38. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.55-61: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és dögölt rétegek

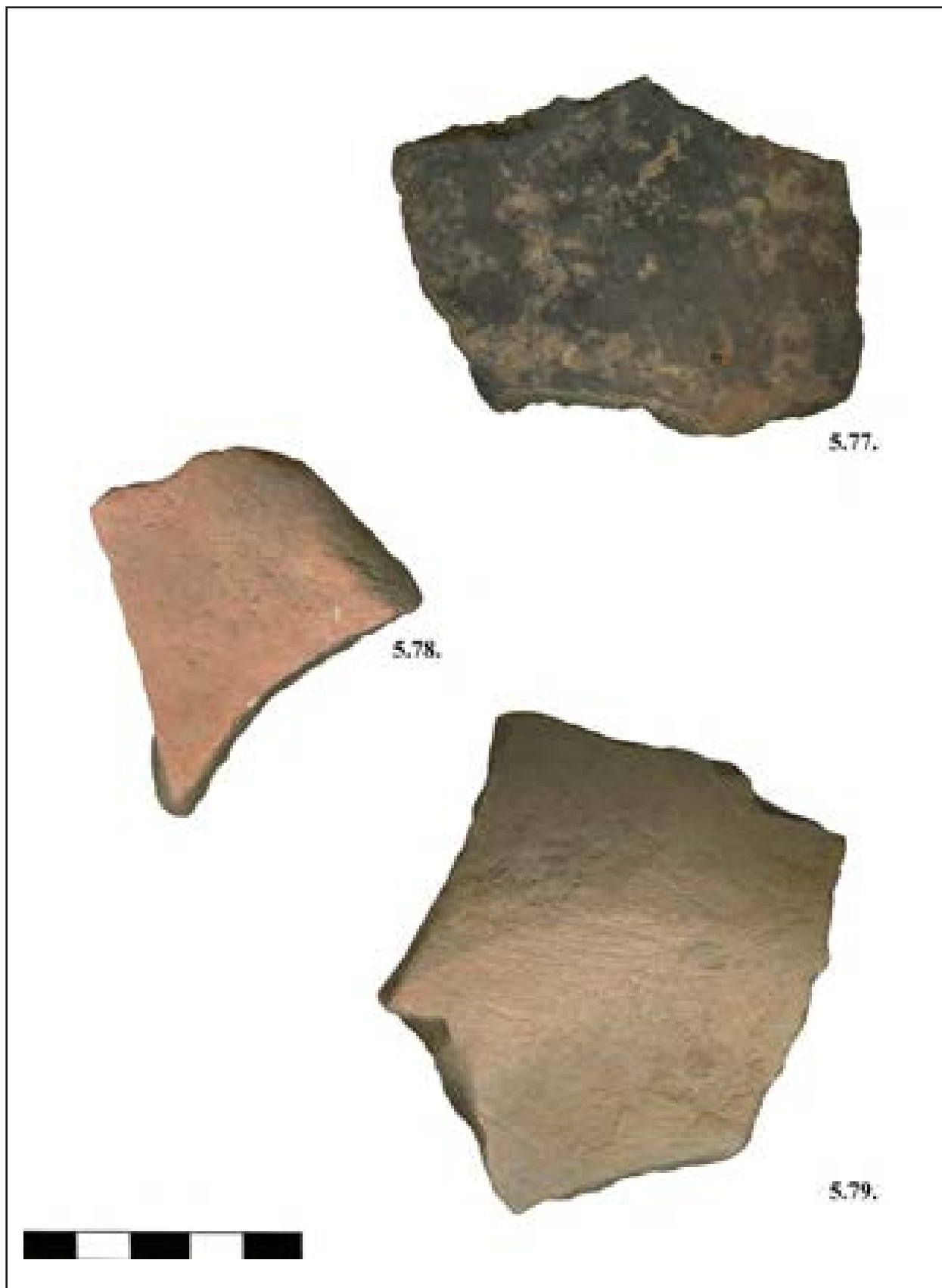
39. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.62-66: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

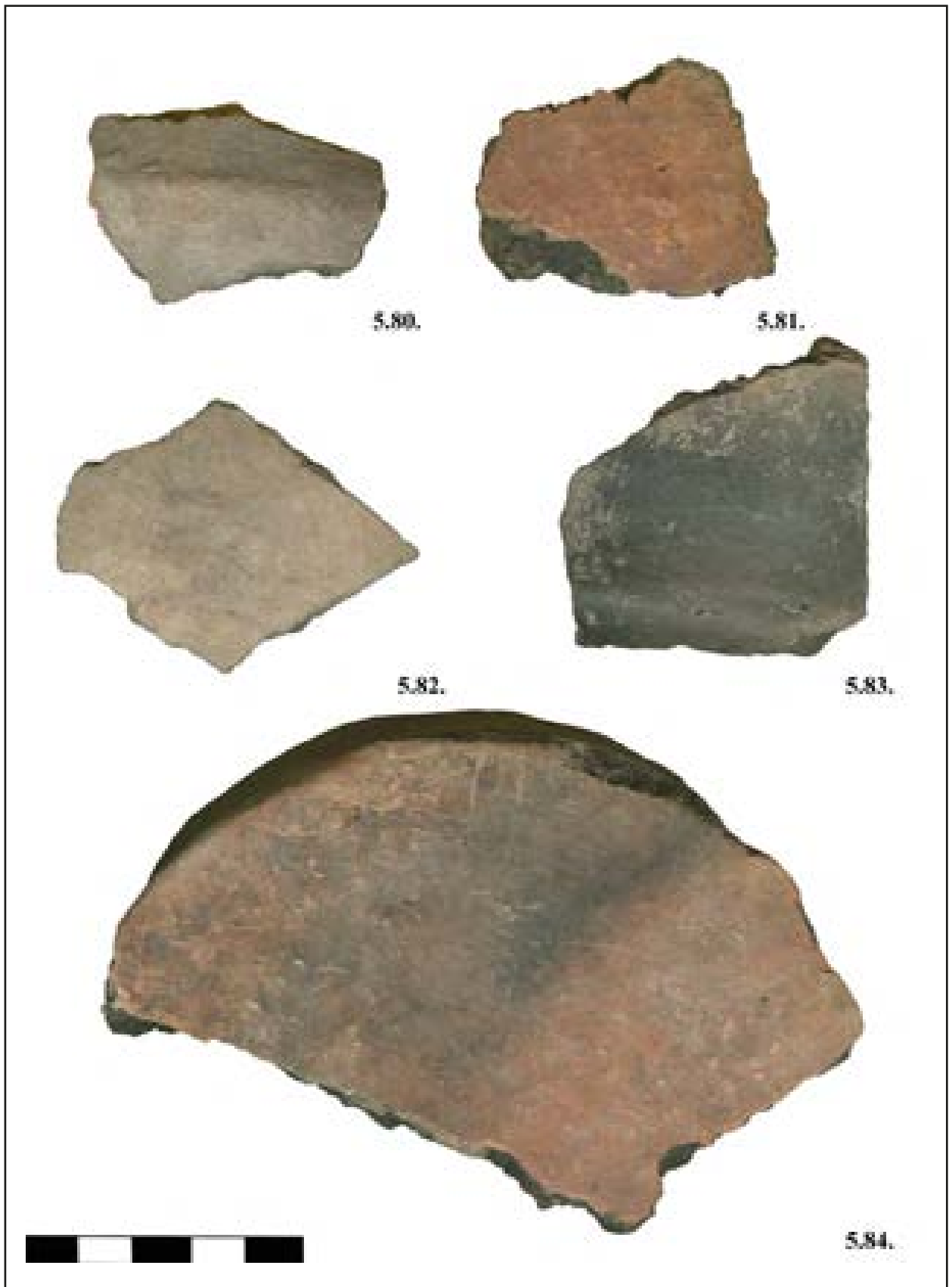
40. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.67-71: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

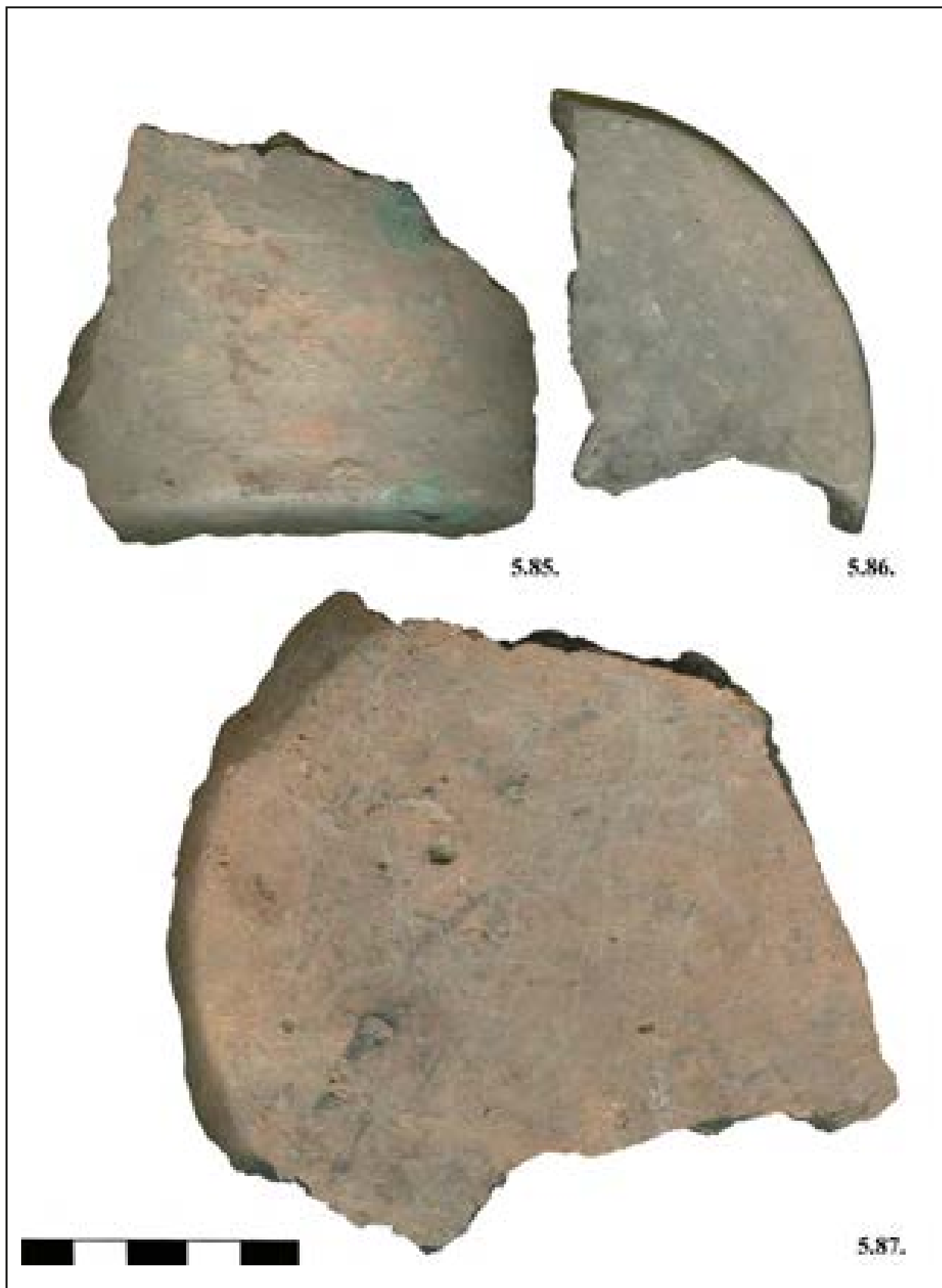
41. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.72-76: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

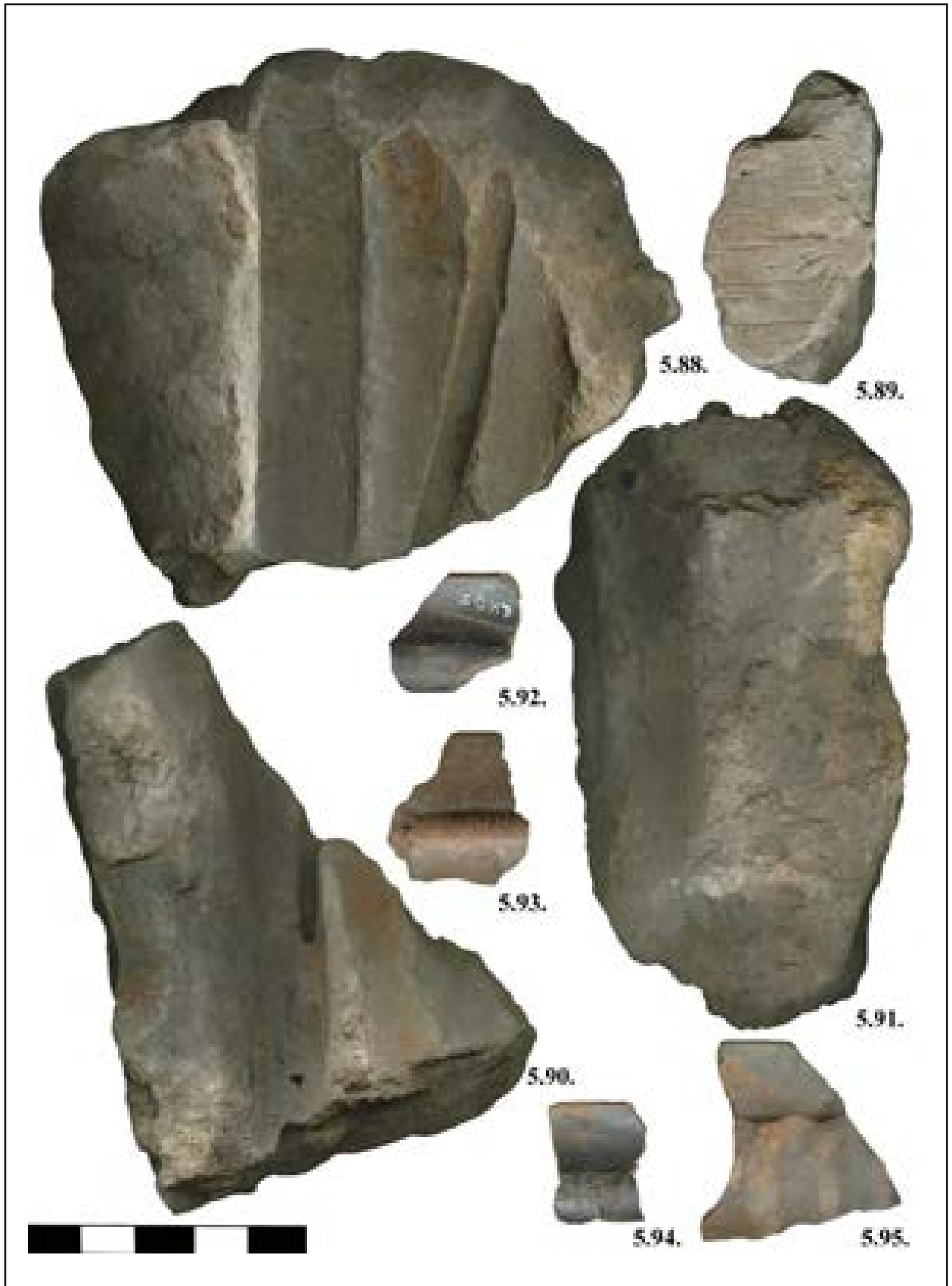
42. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.77-79: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

43. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.80-84: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

44. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.85-87: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

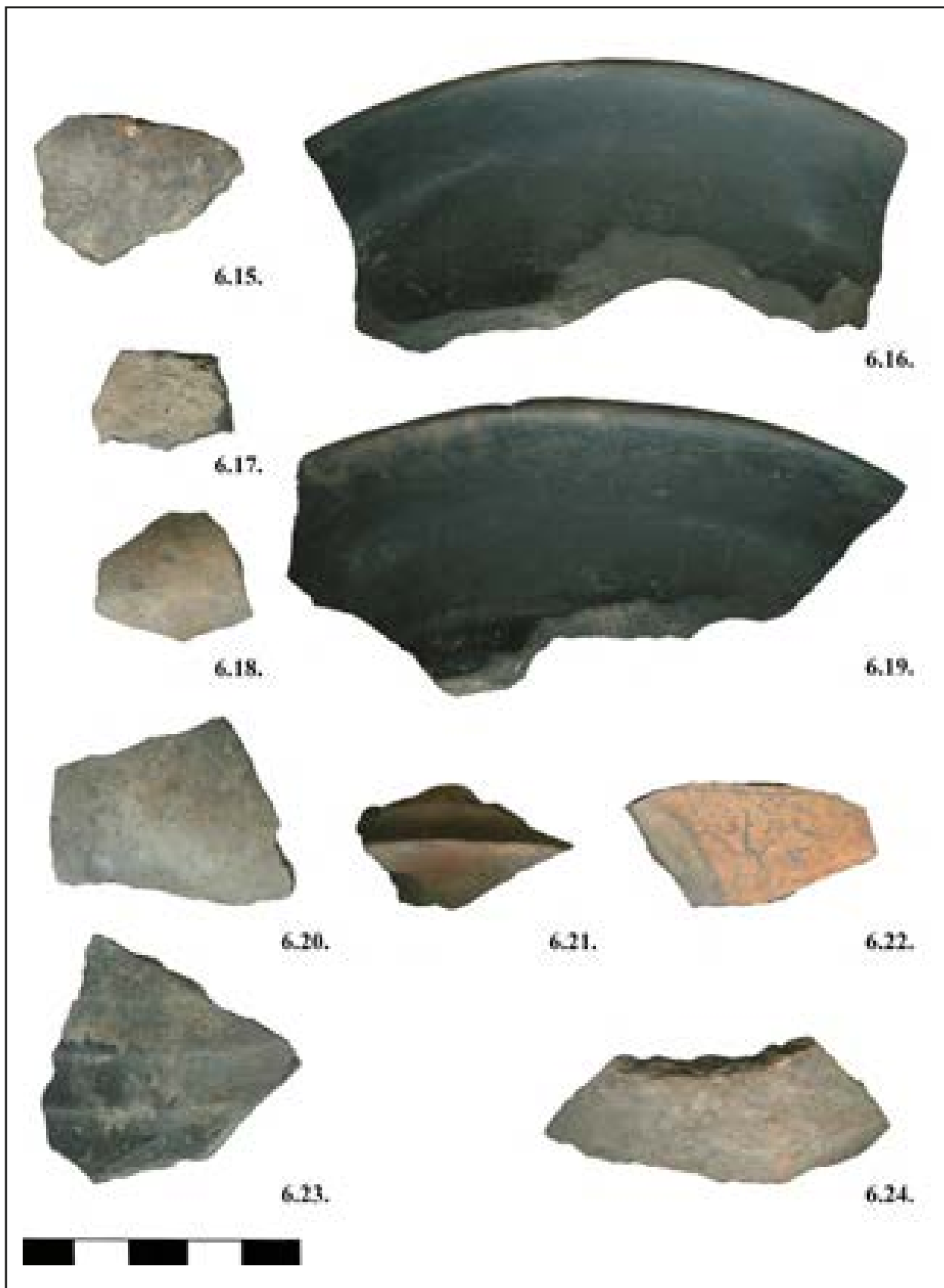

45. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK5.88-95: RHQ05
A pince feletti és melletti humuszos és döngölt rétegek

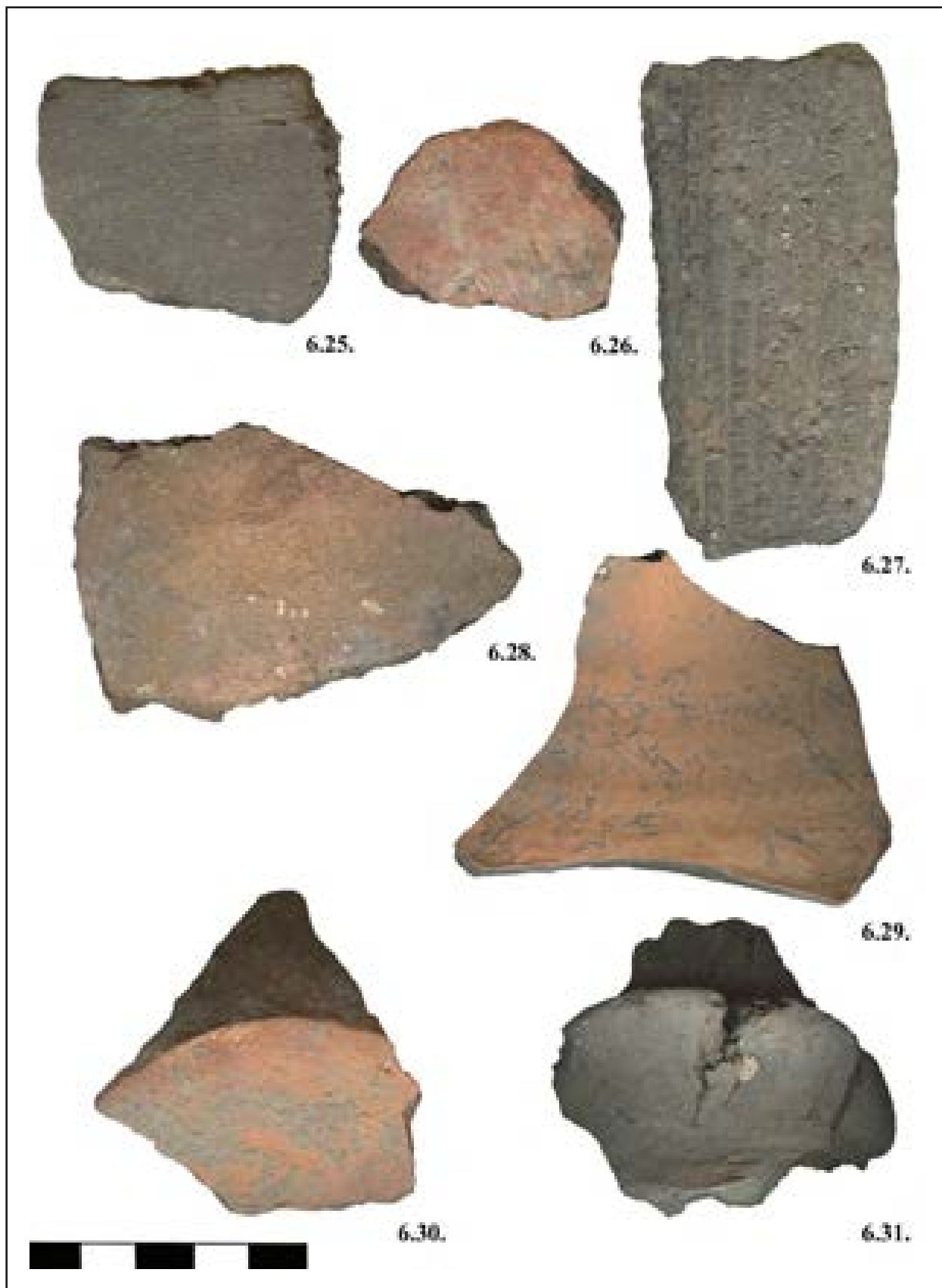

46. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK6.1-14: RHQ06
 A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán

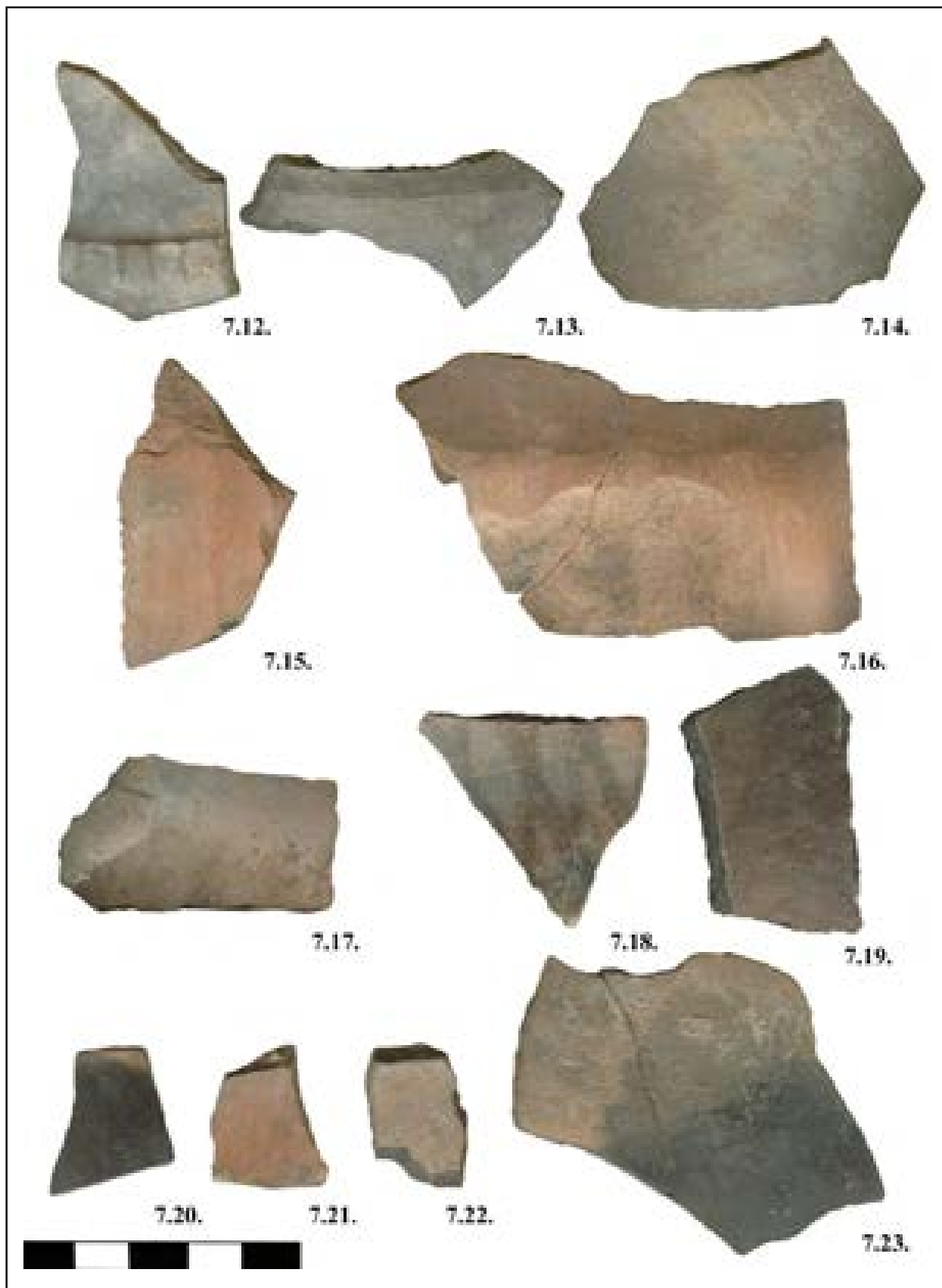
47. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK6.15-24: RHQ06
A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán

48. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK6.25-31: RHQ06
A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán

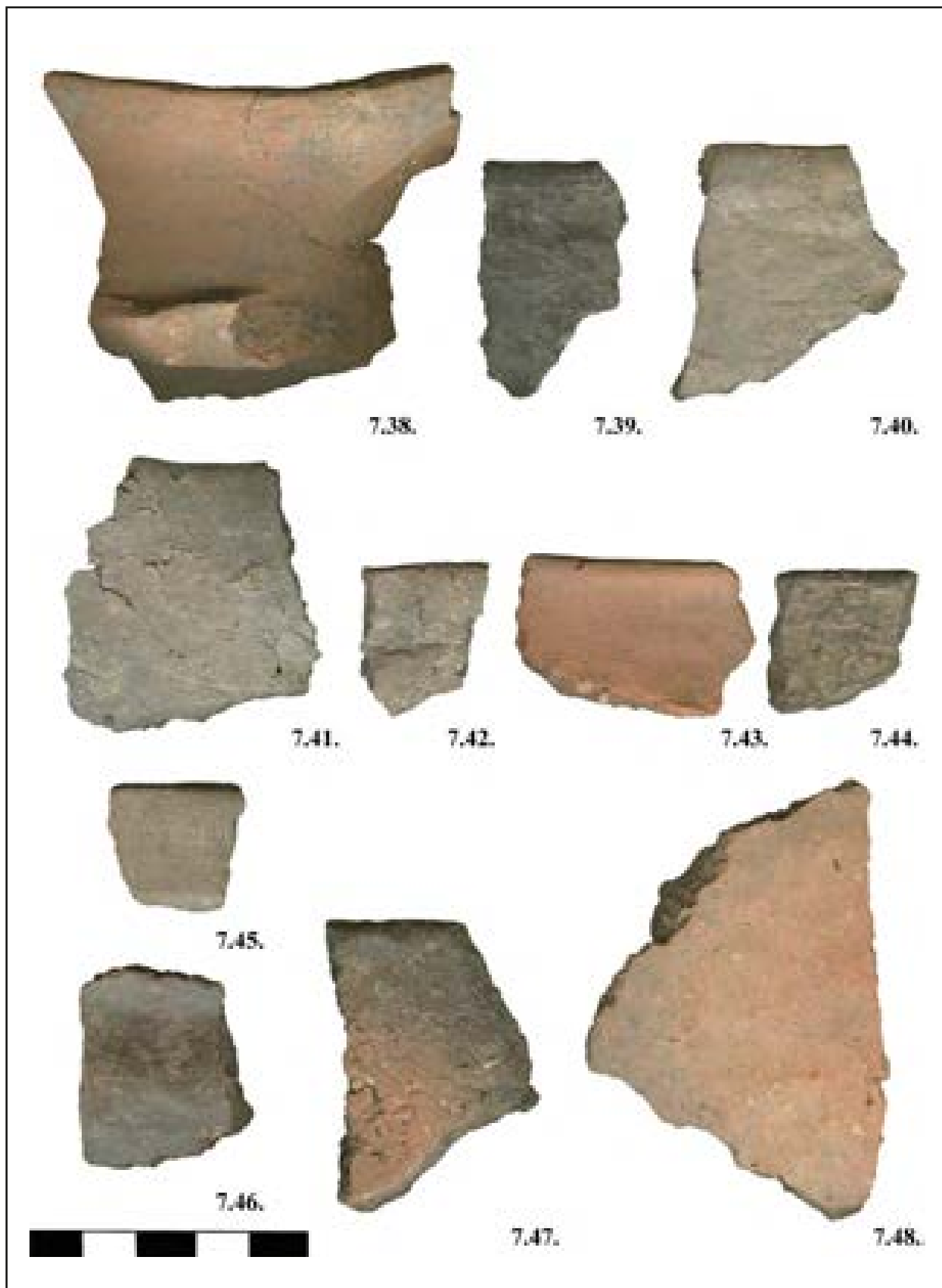
49. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.1-11: RHQ07
A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

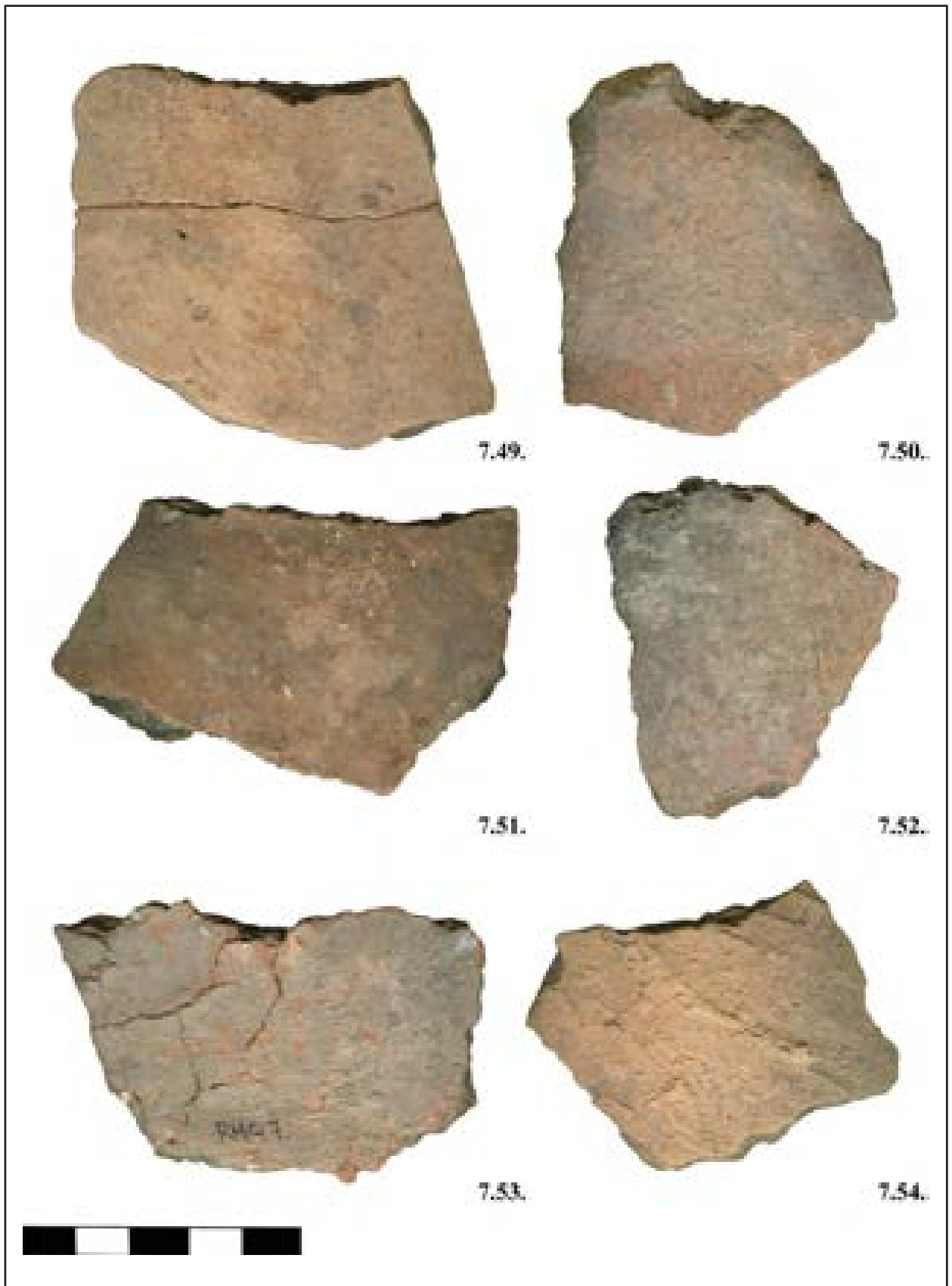
50. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.12-23: RHQ07
 A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

51. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.24-37: RHQ07
 A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

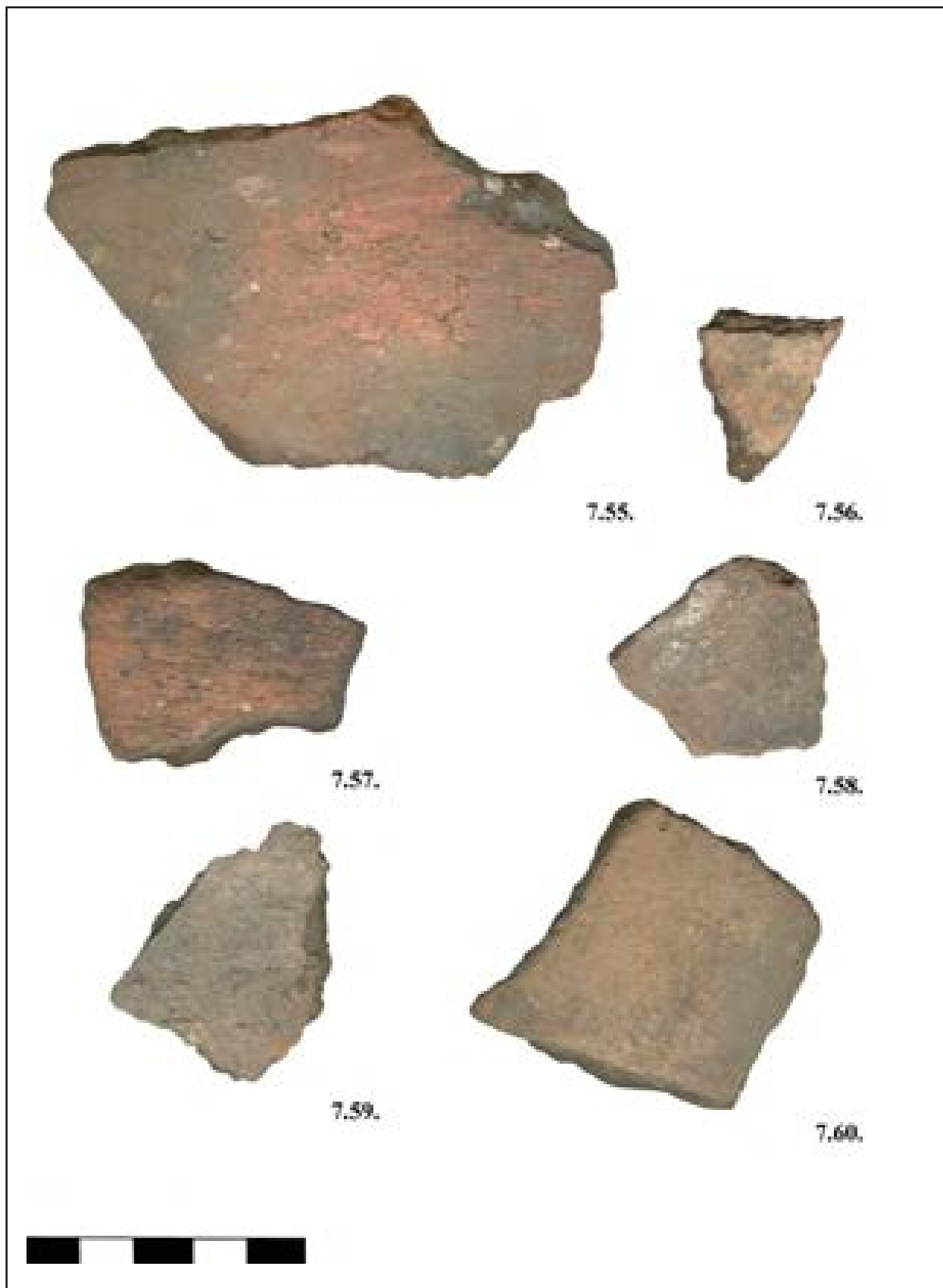

52. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.38-48: RHQ7
A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

53. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.49-54: RHQ07
A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

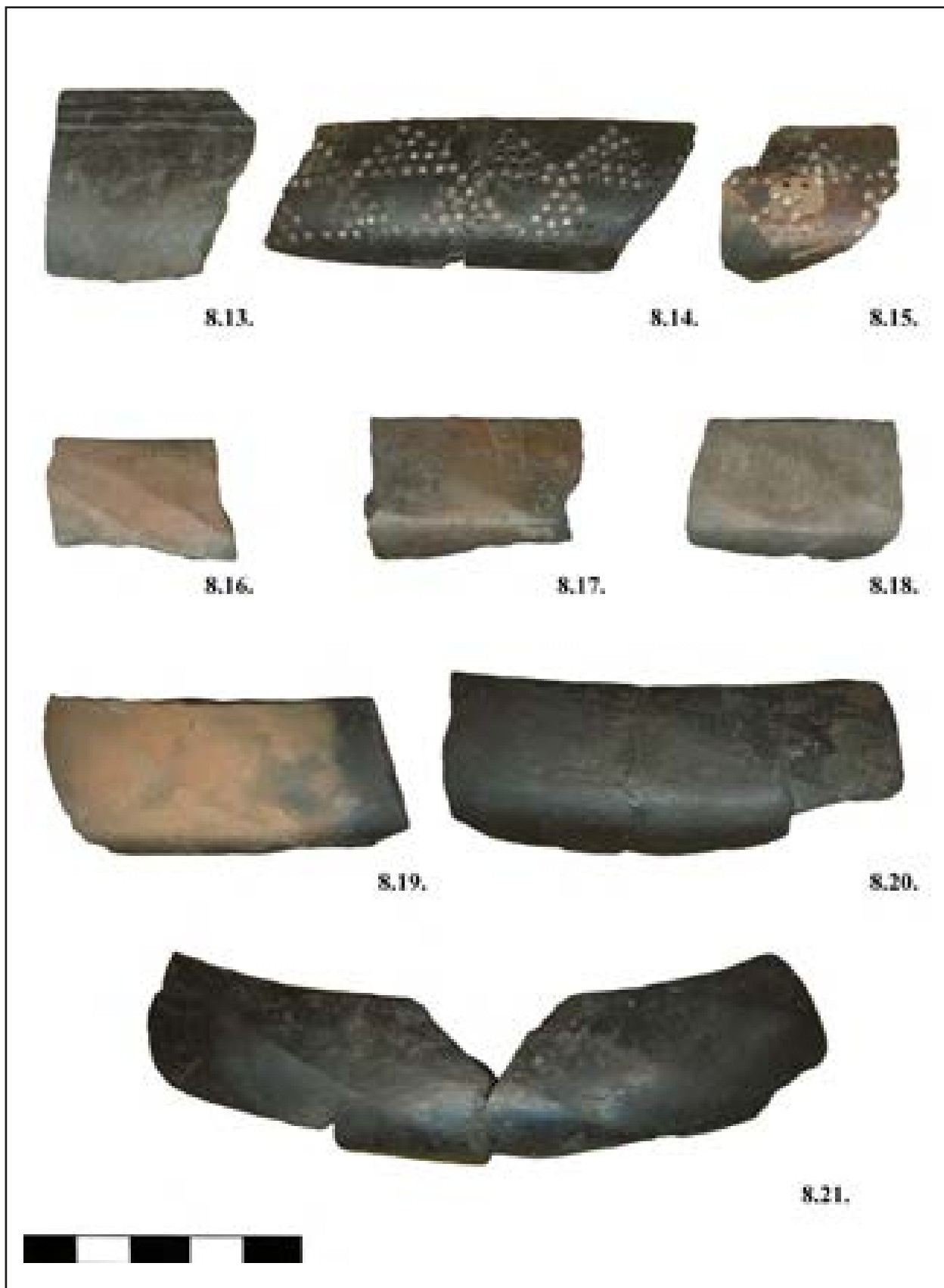
54. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.55-60: RHQ07
A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

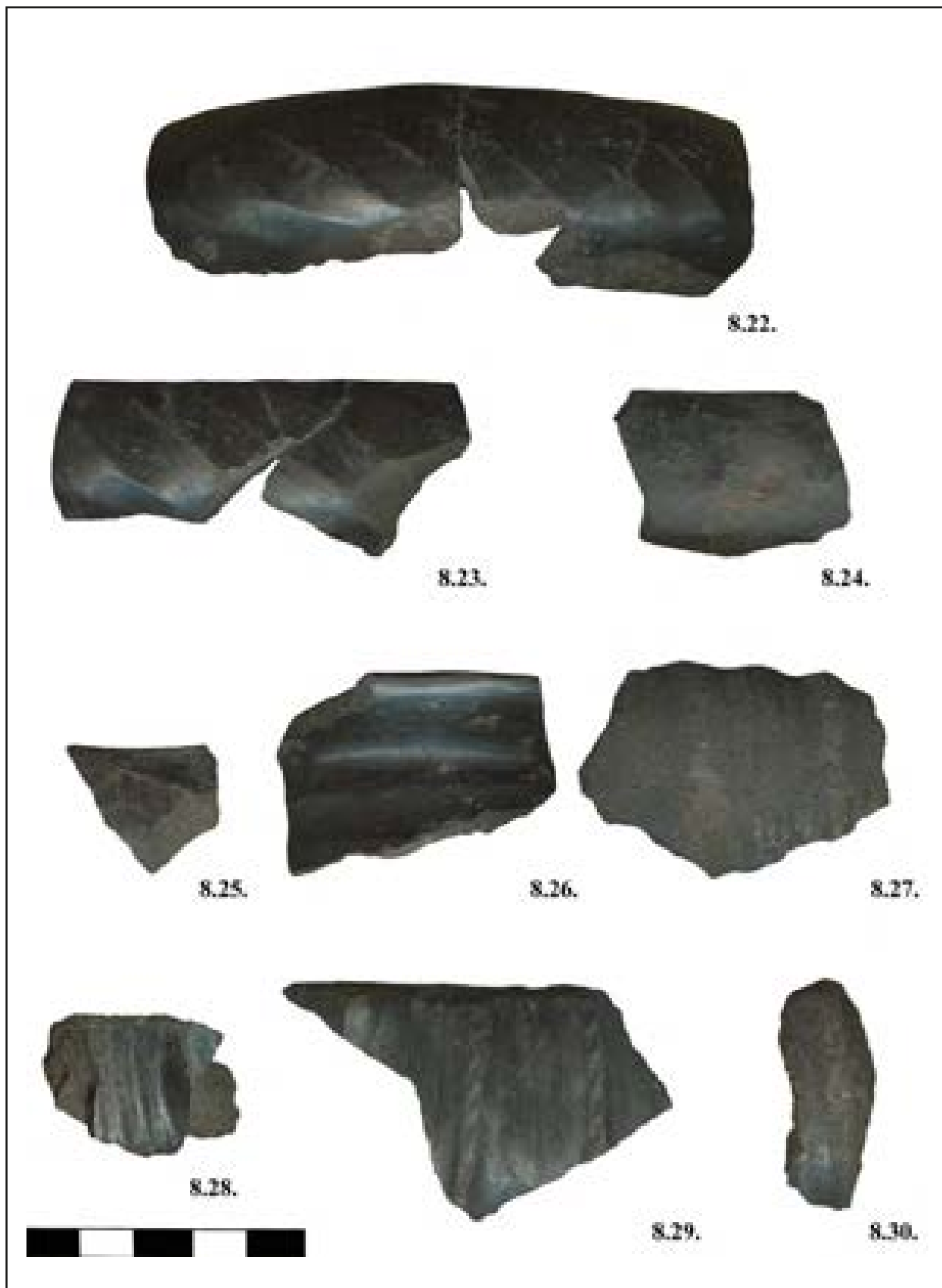
55. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK7.61-68: RHQ07
A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

56. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.1-12: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

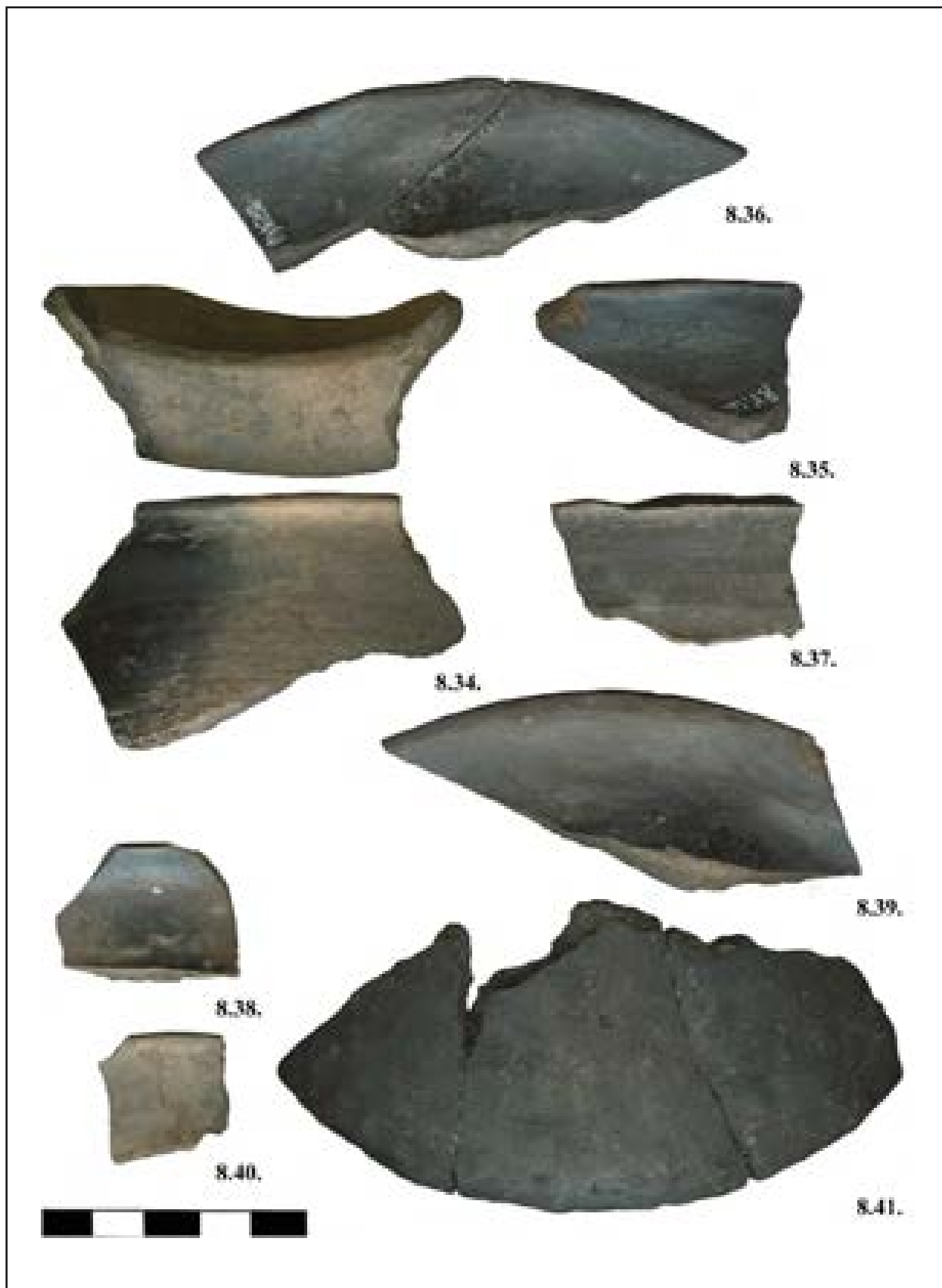
57. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.13-21: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

58. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.22-30: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

59. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.31-33: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

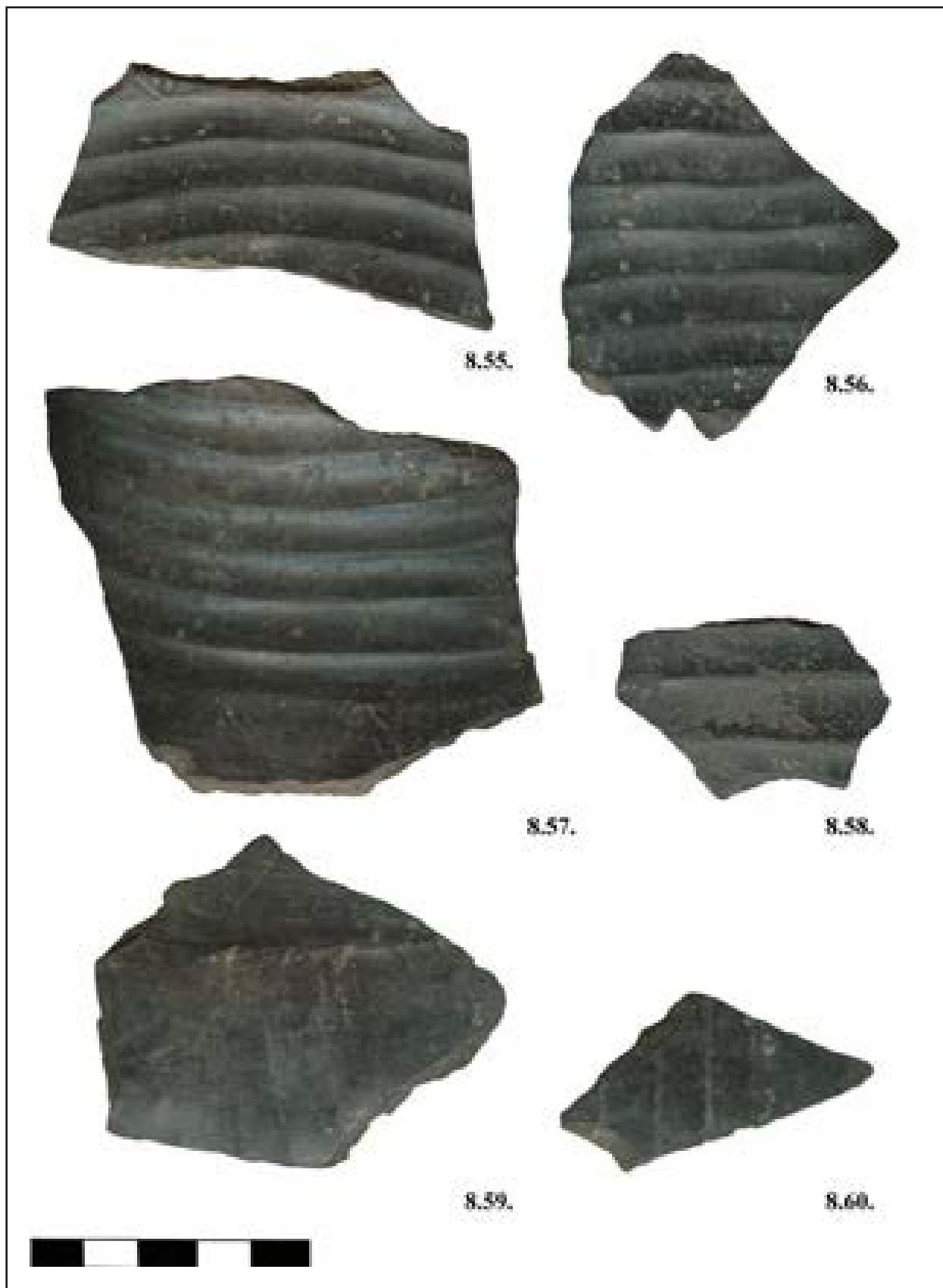

60. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.36-41: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

61. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.42-54: RHQ08
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince nyugati oldalán

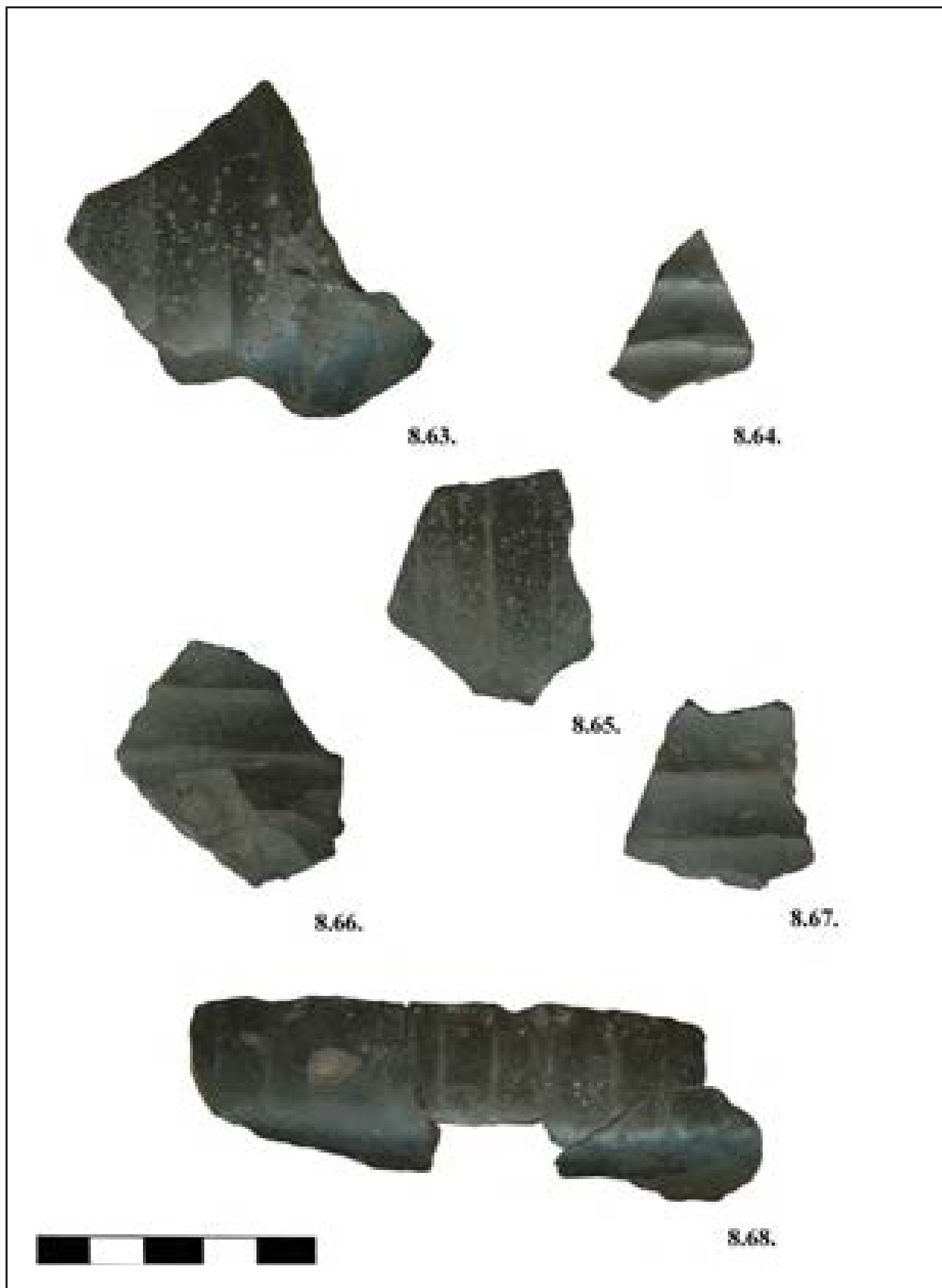

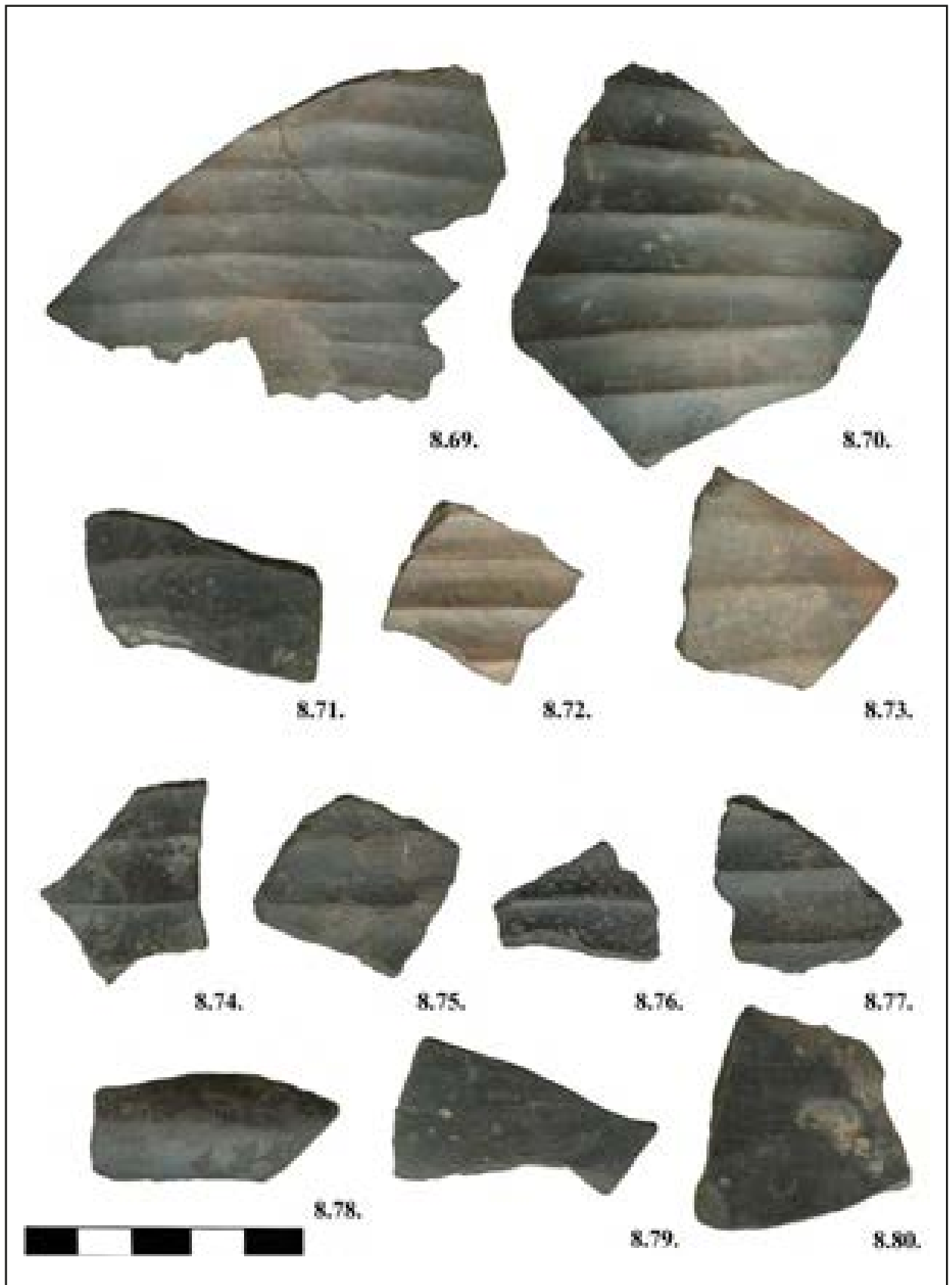
62. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.55-60: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

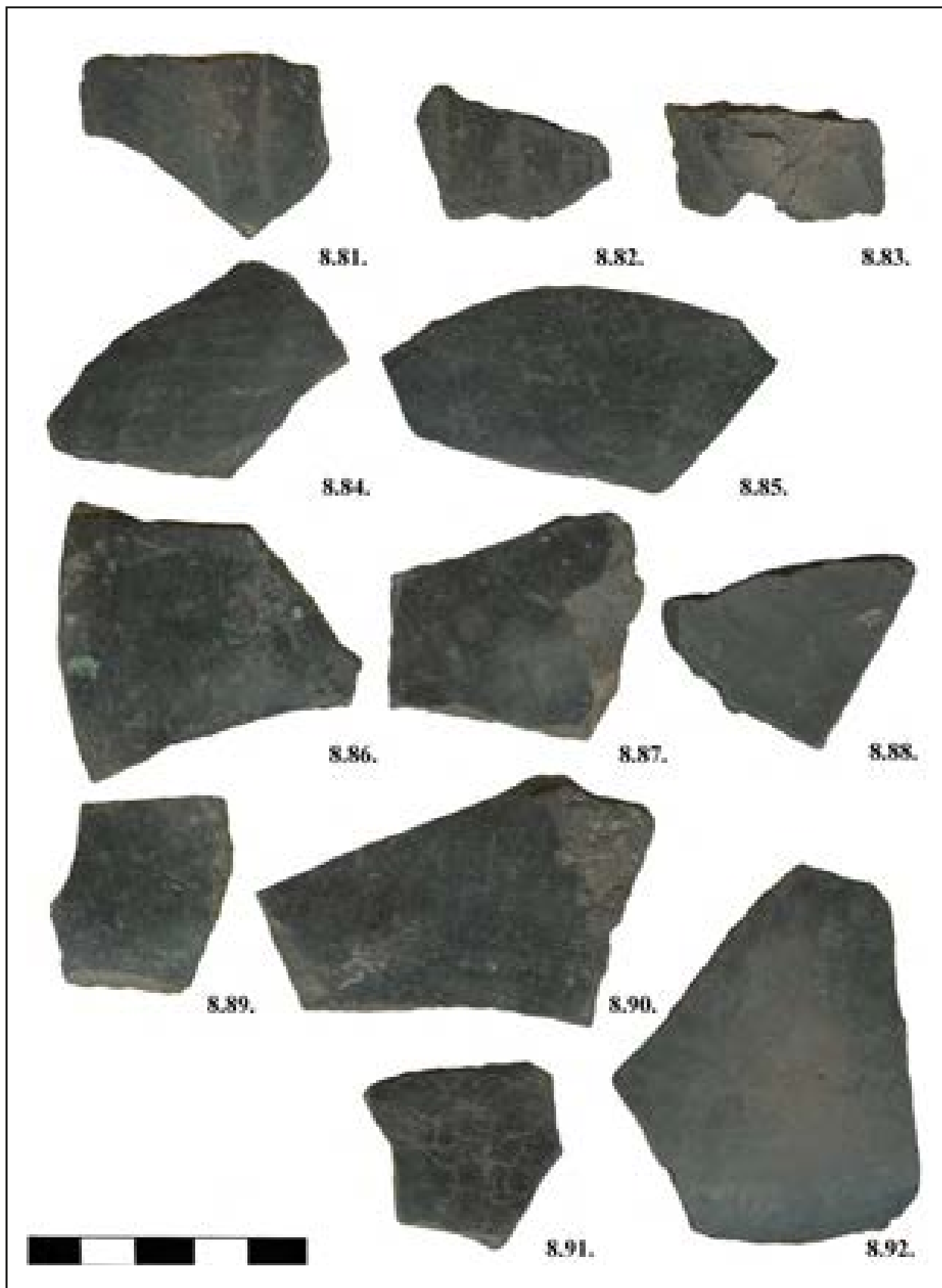
63. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.61-62: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

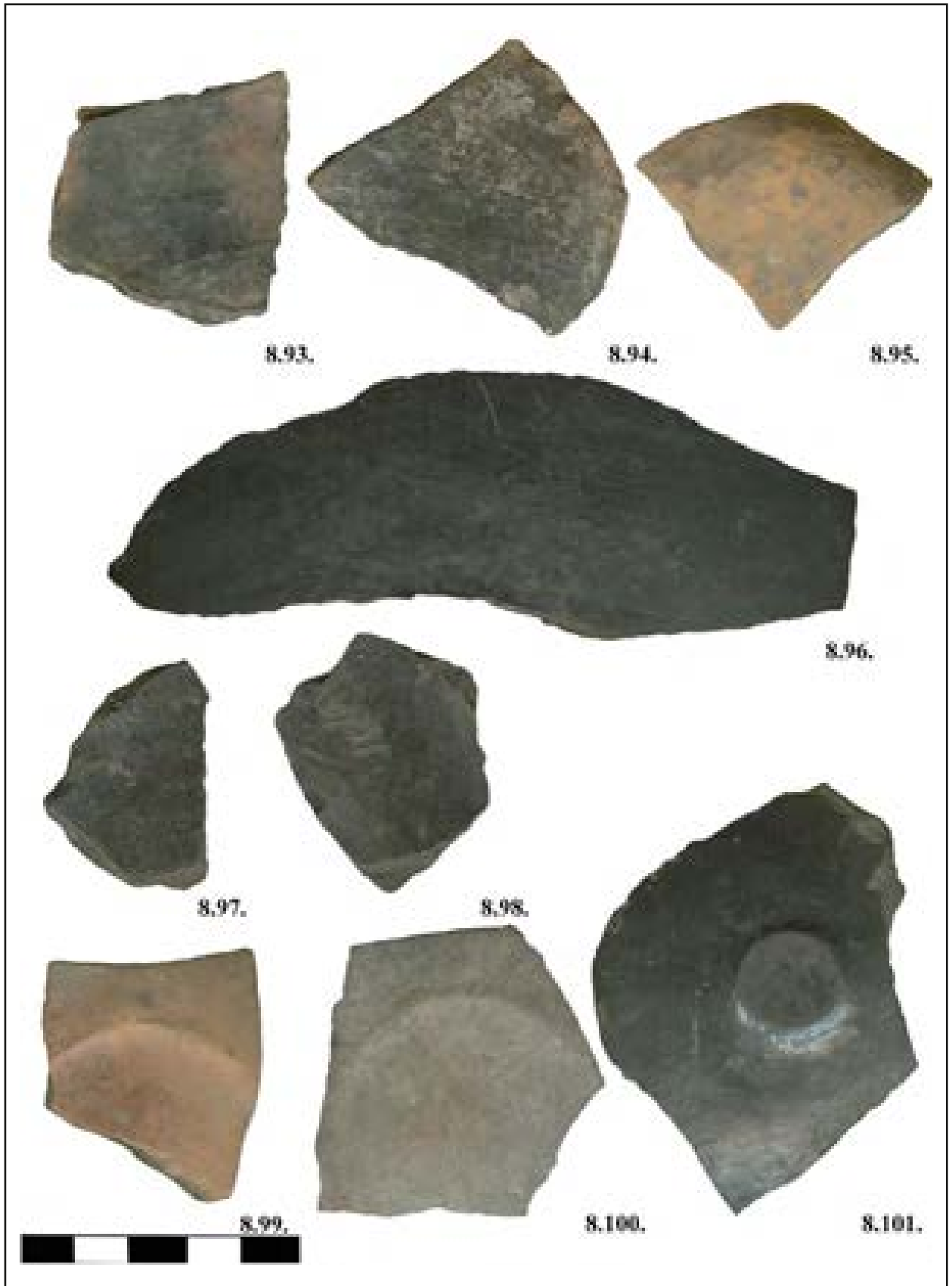
64. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.63-68: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

65. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.69-80: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

66. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.81-92: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

67. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.93-101: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

68. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.102-109: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

69. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.110: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

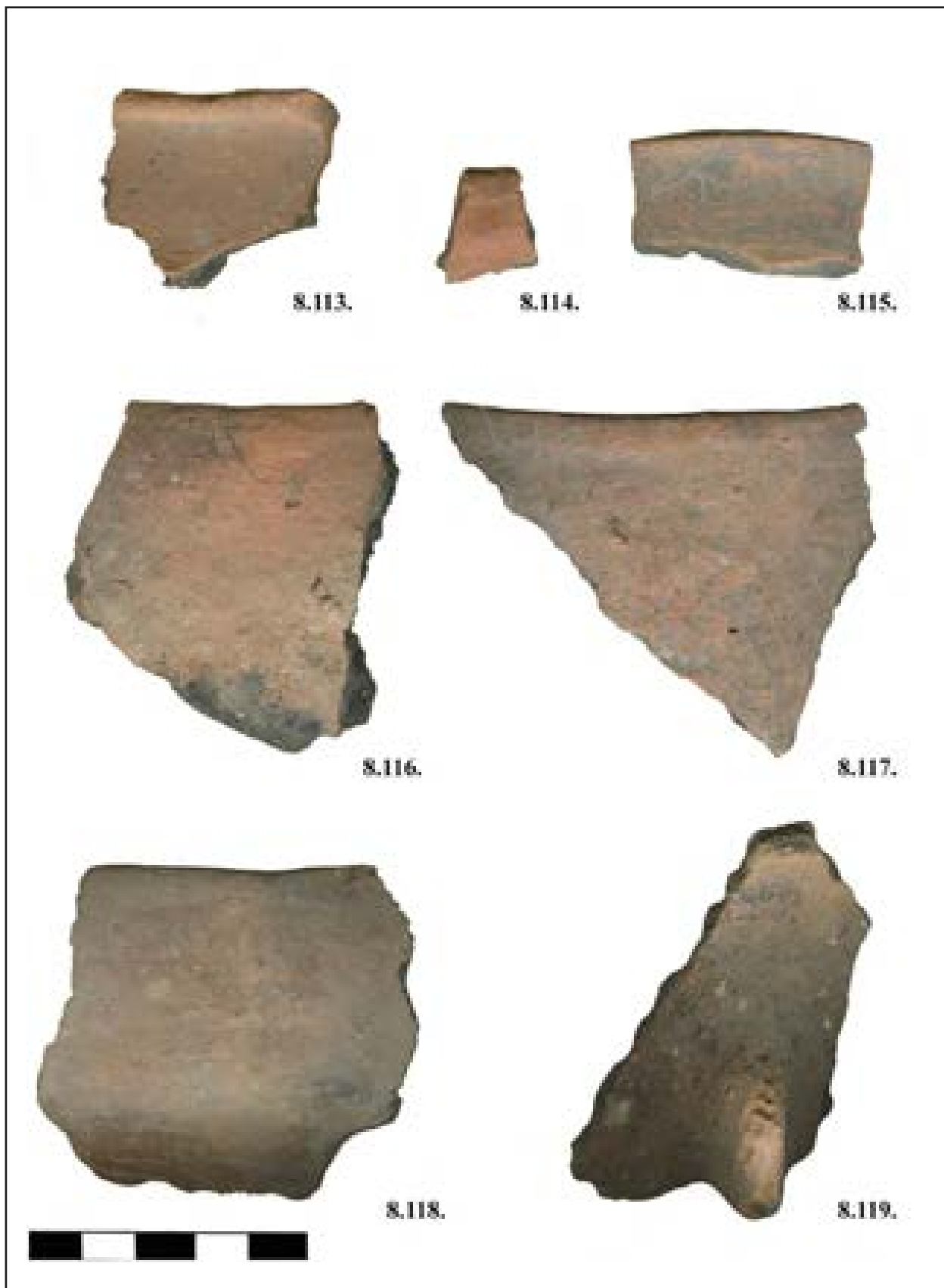

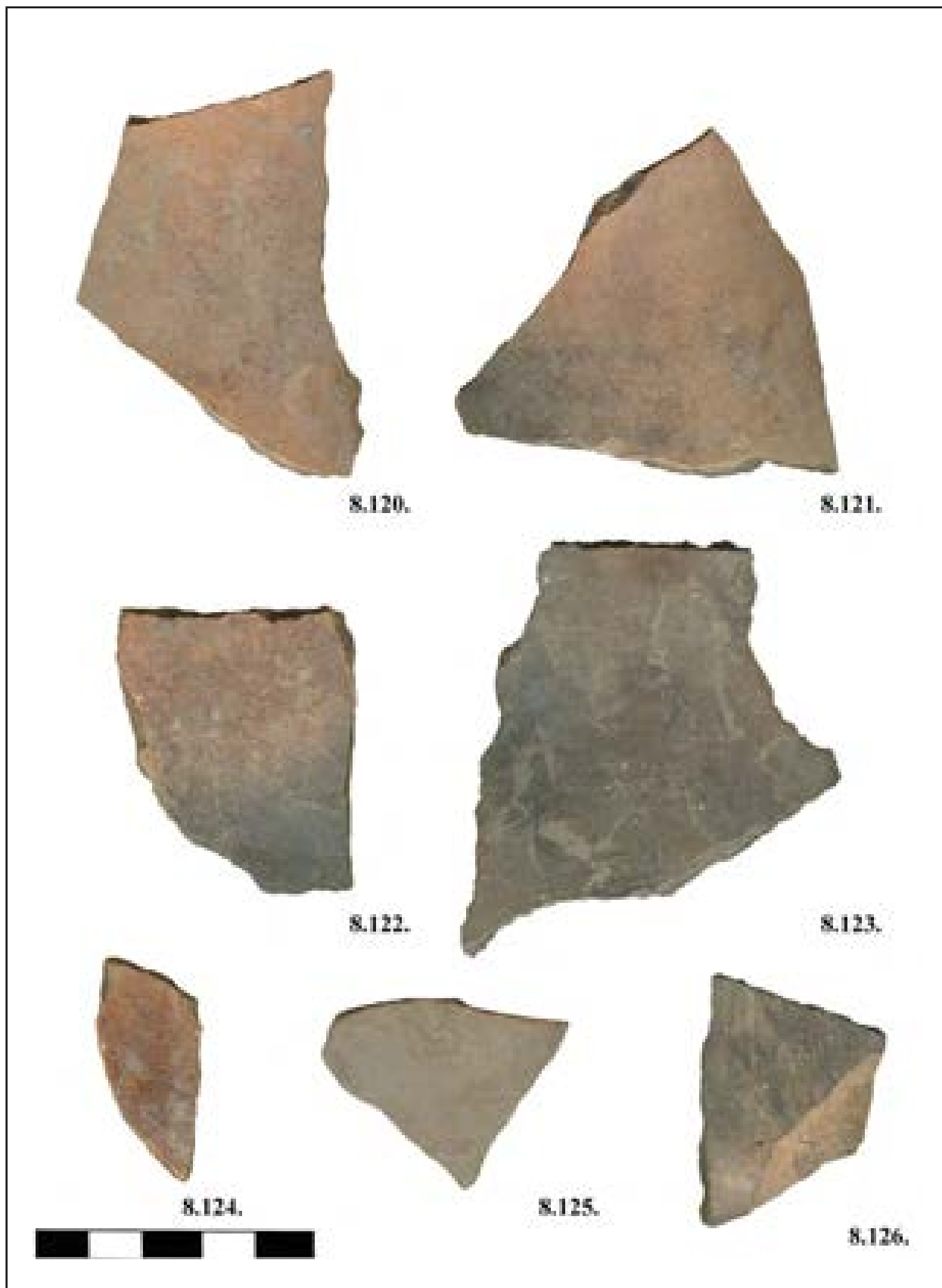
70. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.111 RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

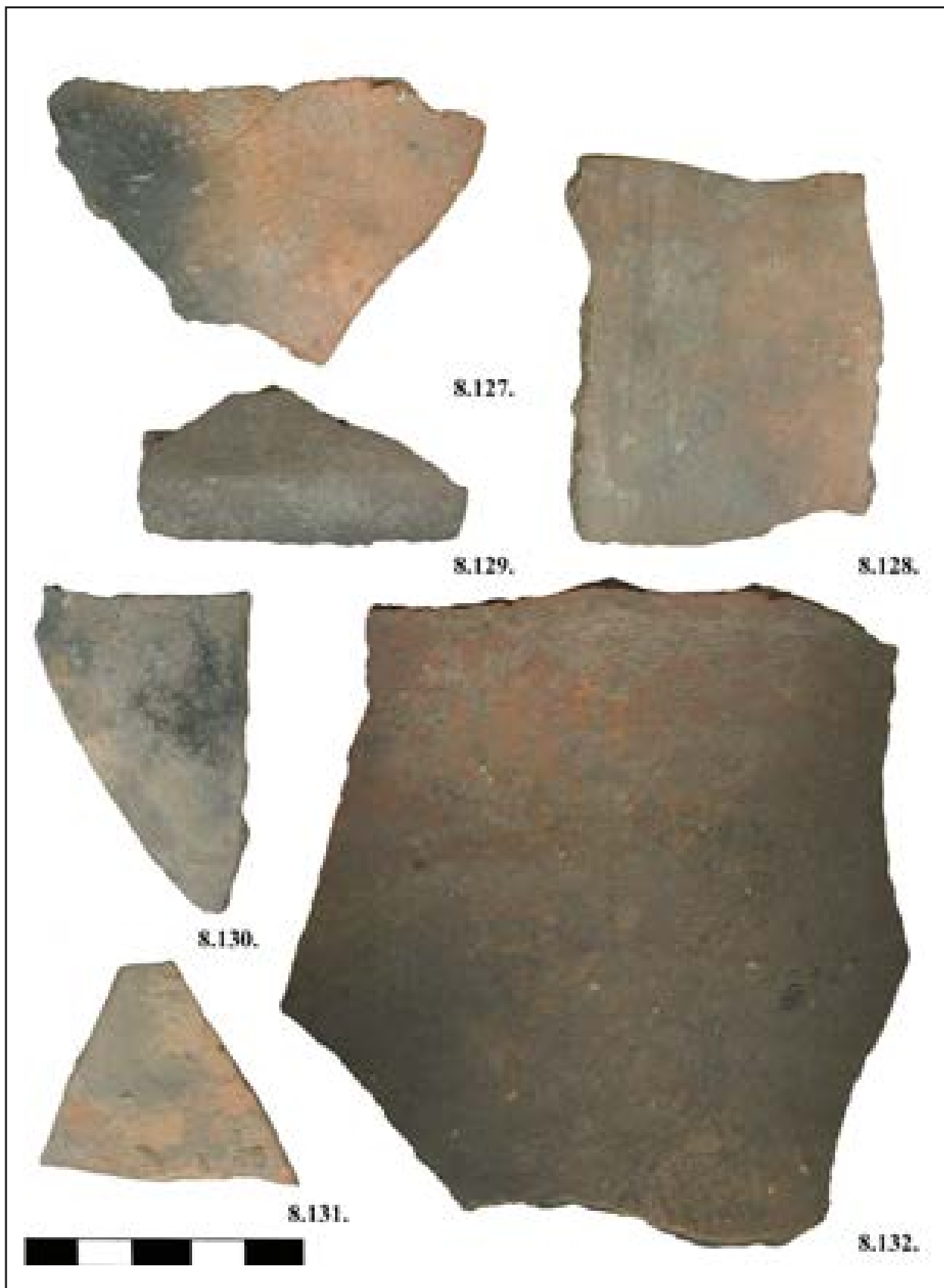
71. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.112: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

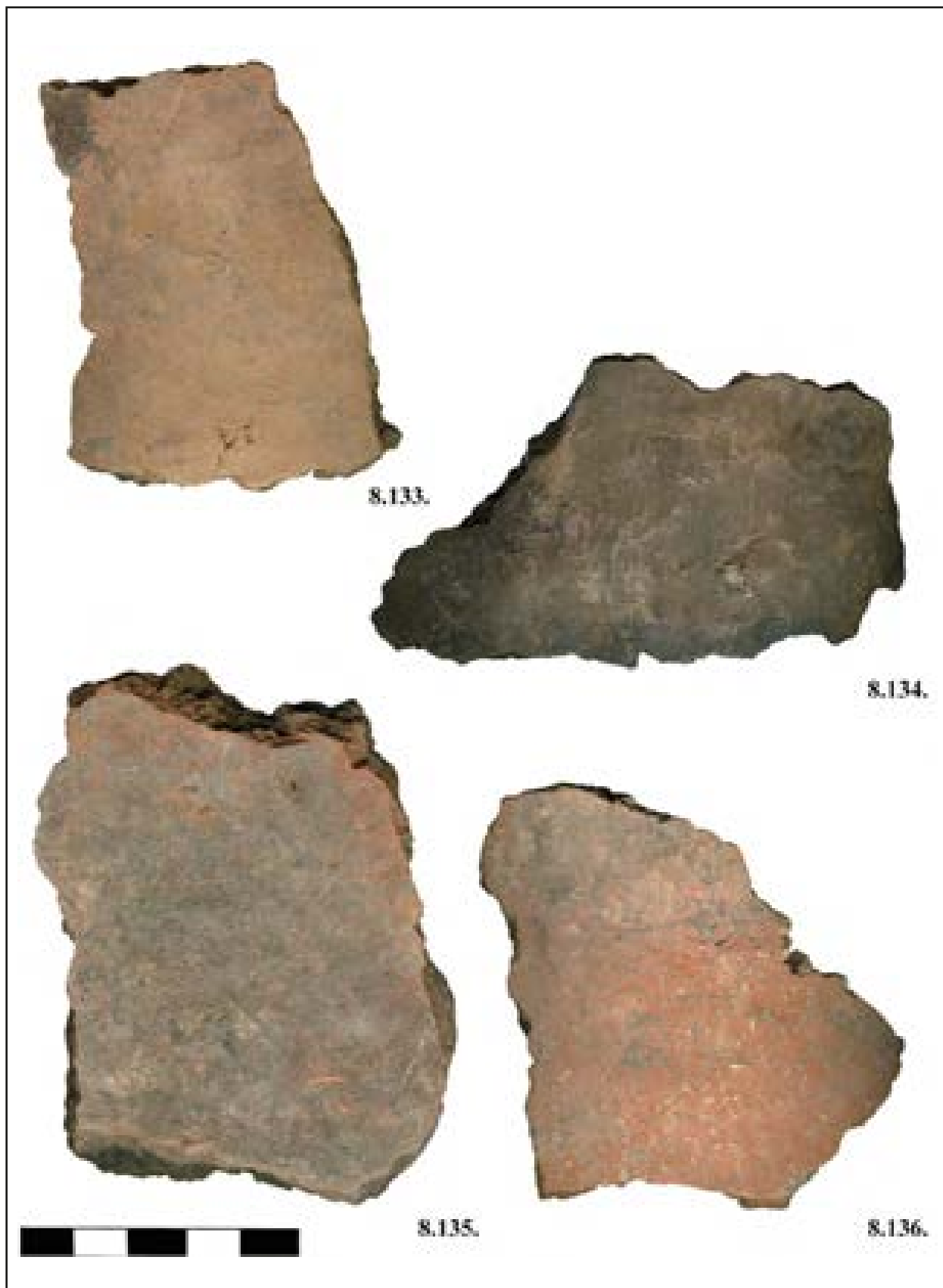
72. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.113-119: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

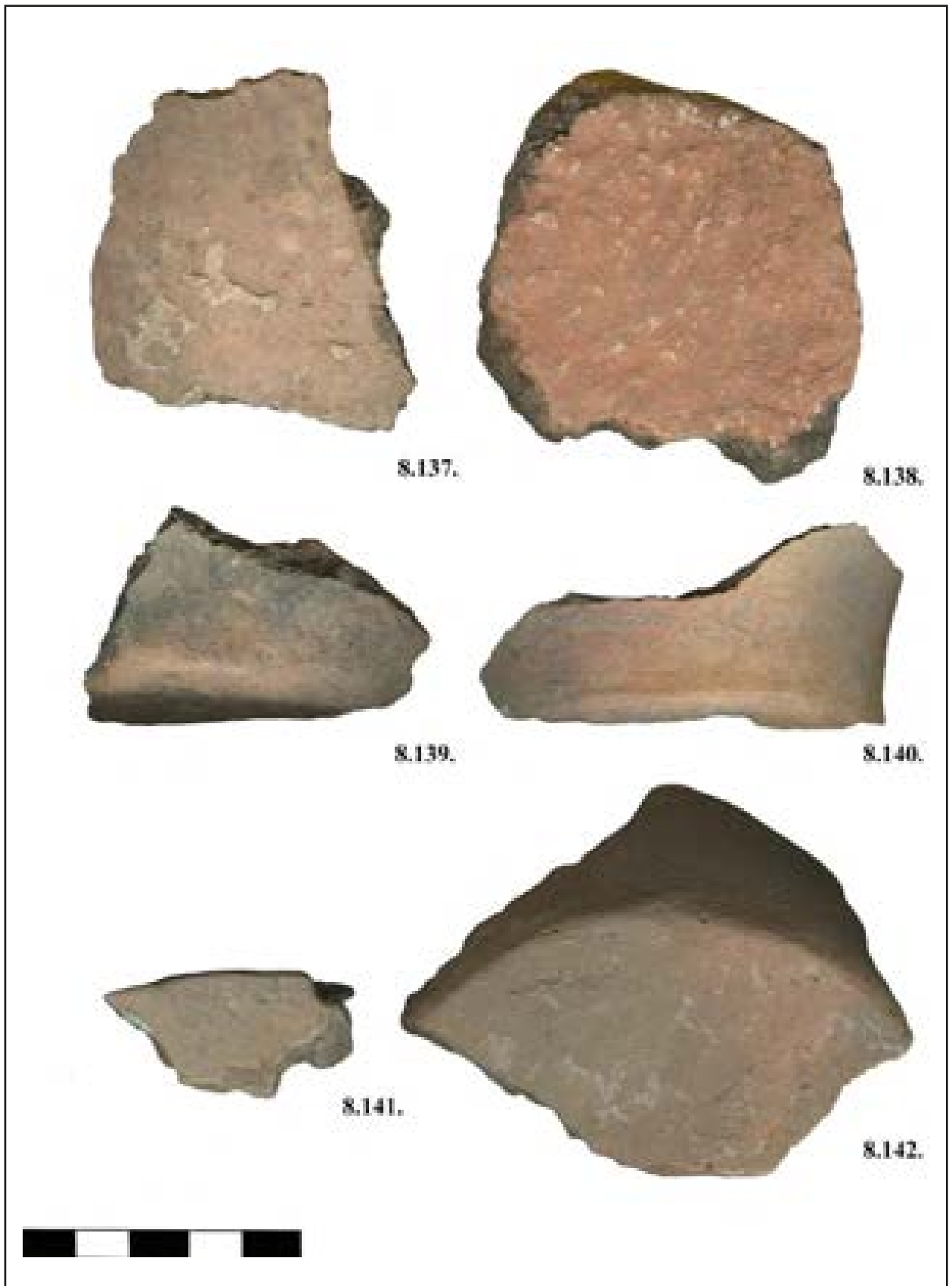
73. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.120-126: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

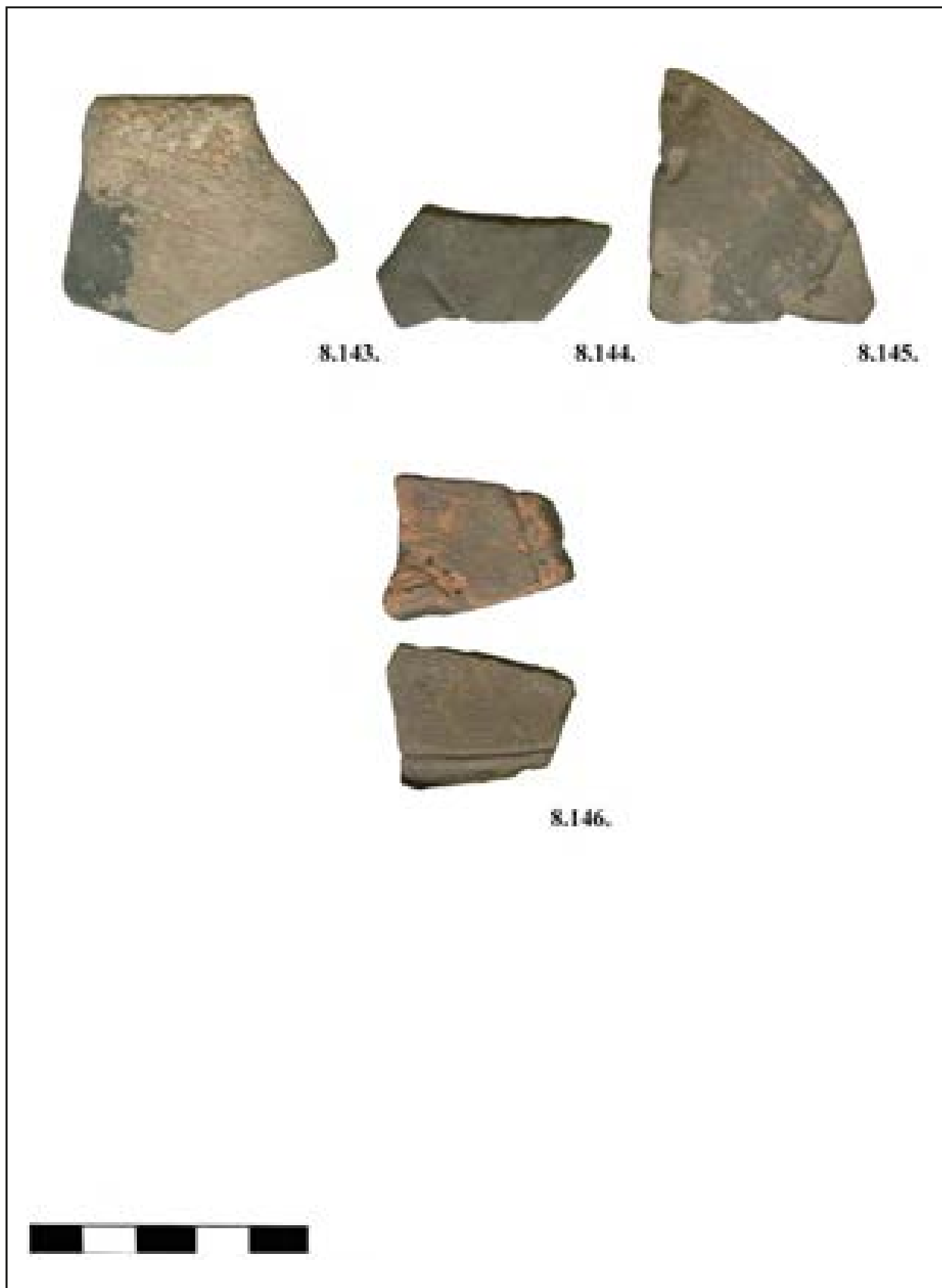
74. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.127-132: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

75. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.133-136: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

76. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.137-142: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

77. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK8.143-146: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

78. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.1-11: RHQ09
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince keleti oldalán

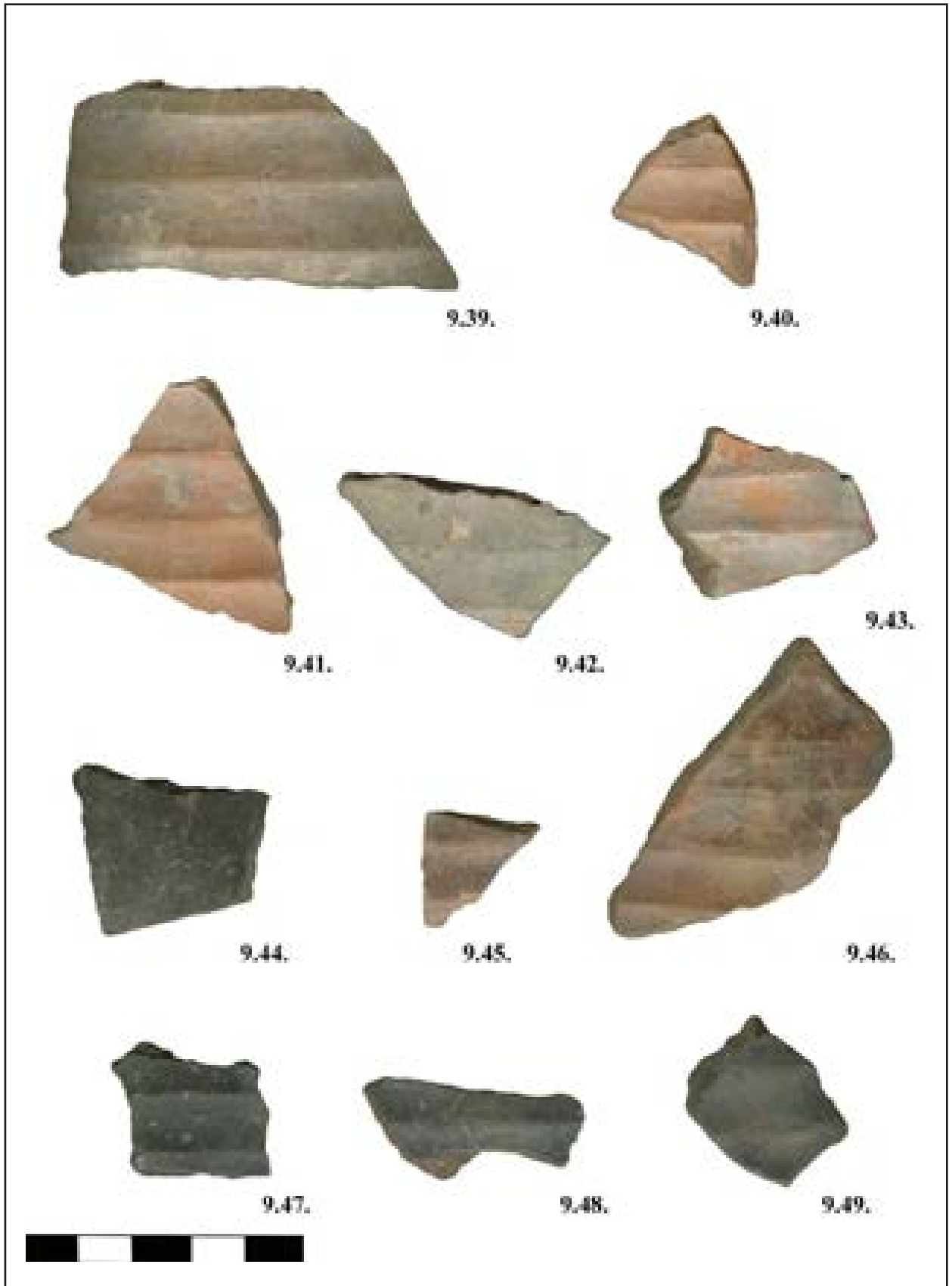
79. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.12-23: RHQ9
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

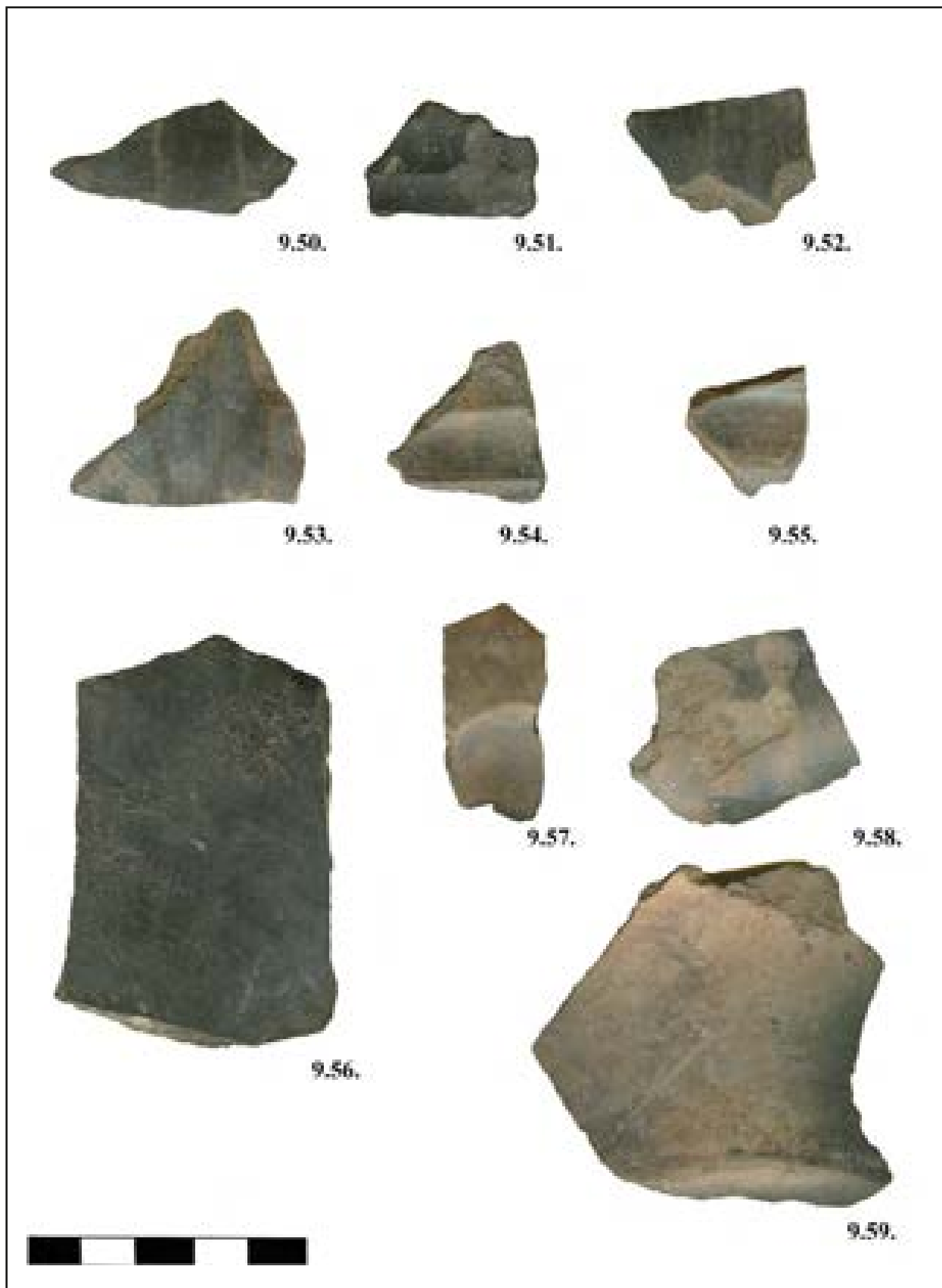
80. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.24-32: RHQ09
Sárgásbarna, lőszős réteg a pince keleti oldalán

81. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.33-38: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

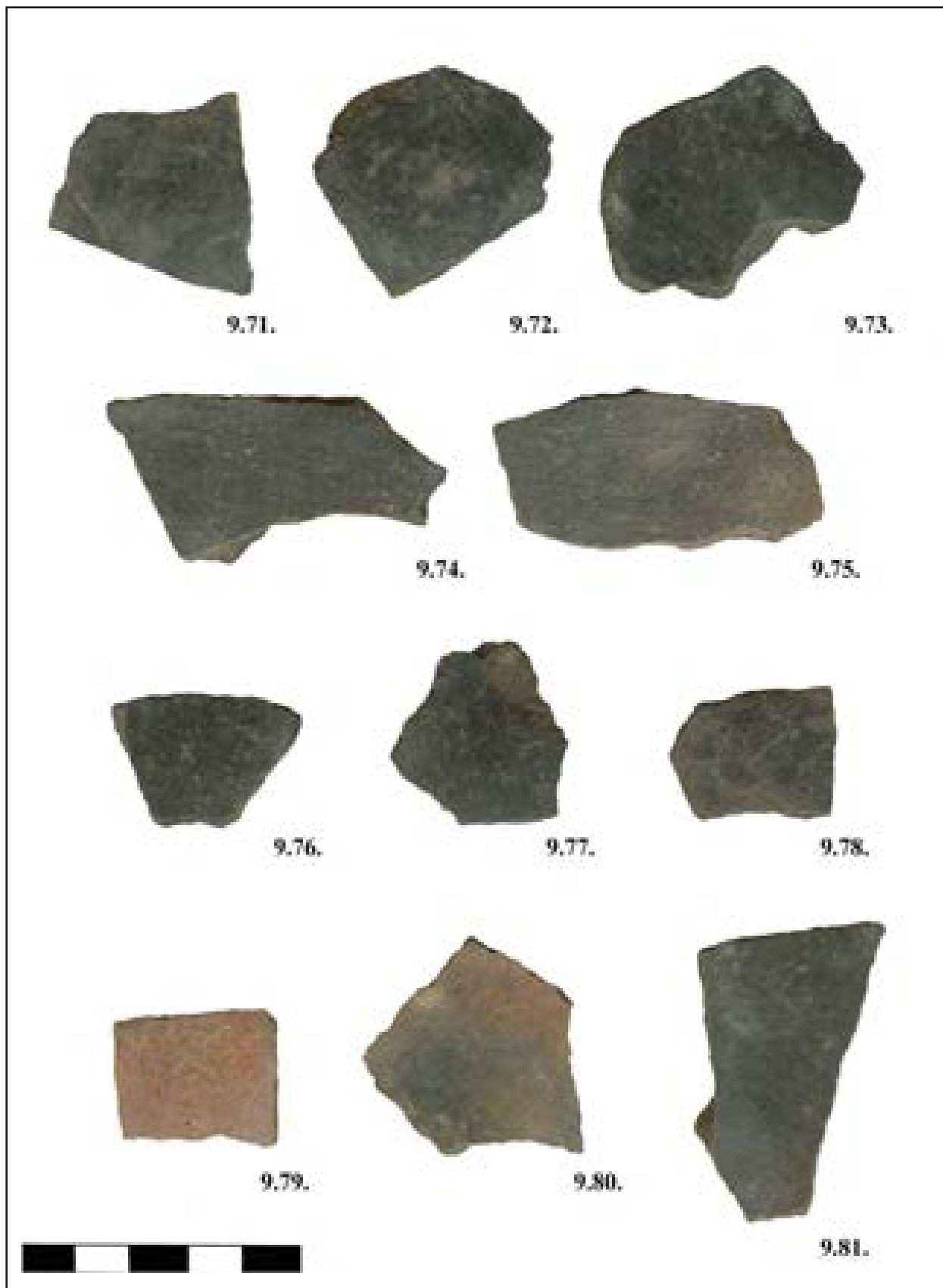
82. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.39-49: RHQ09
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince keleti oldalán

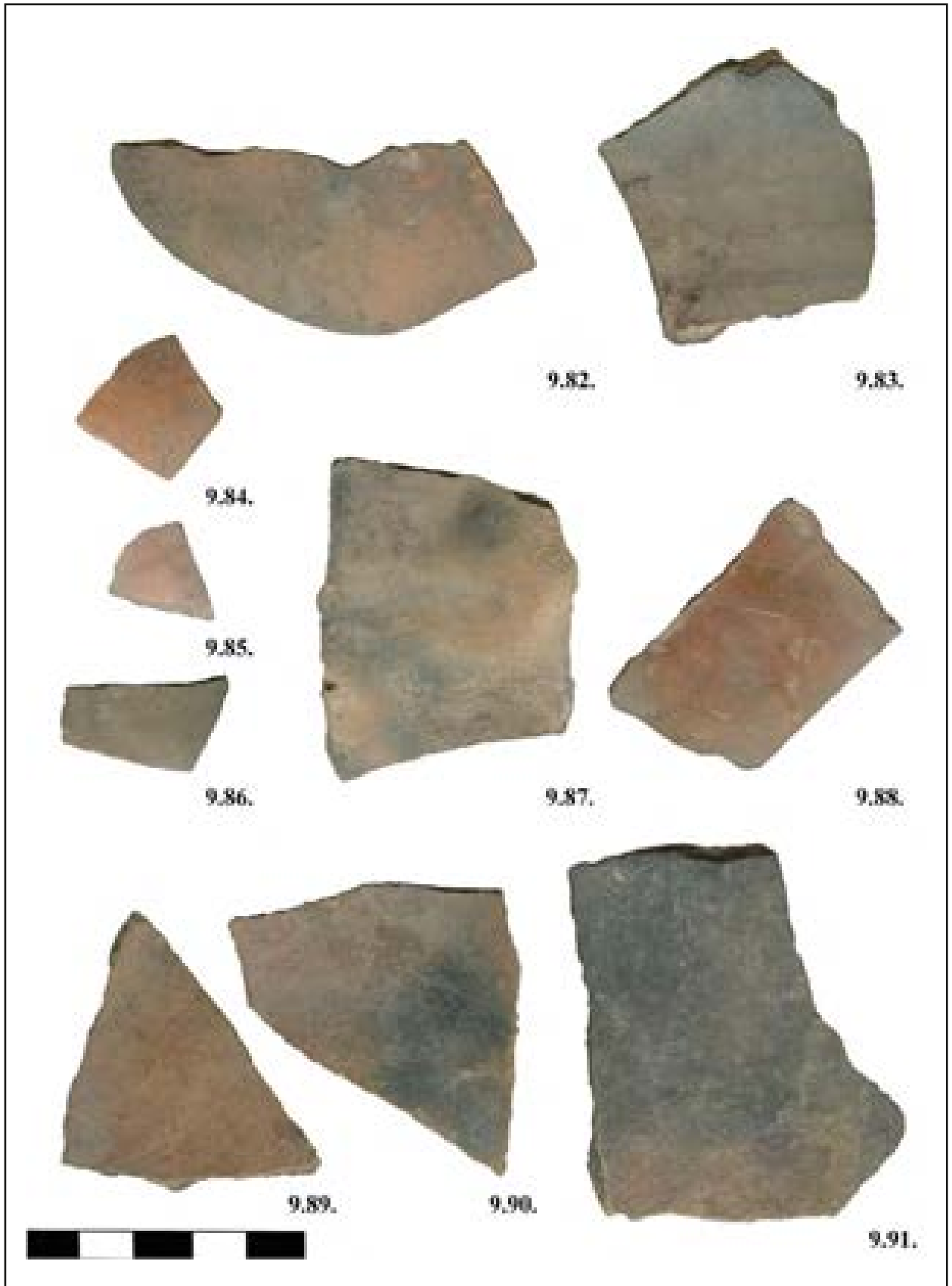
83. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.50-59: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

84. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.60-70: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

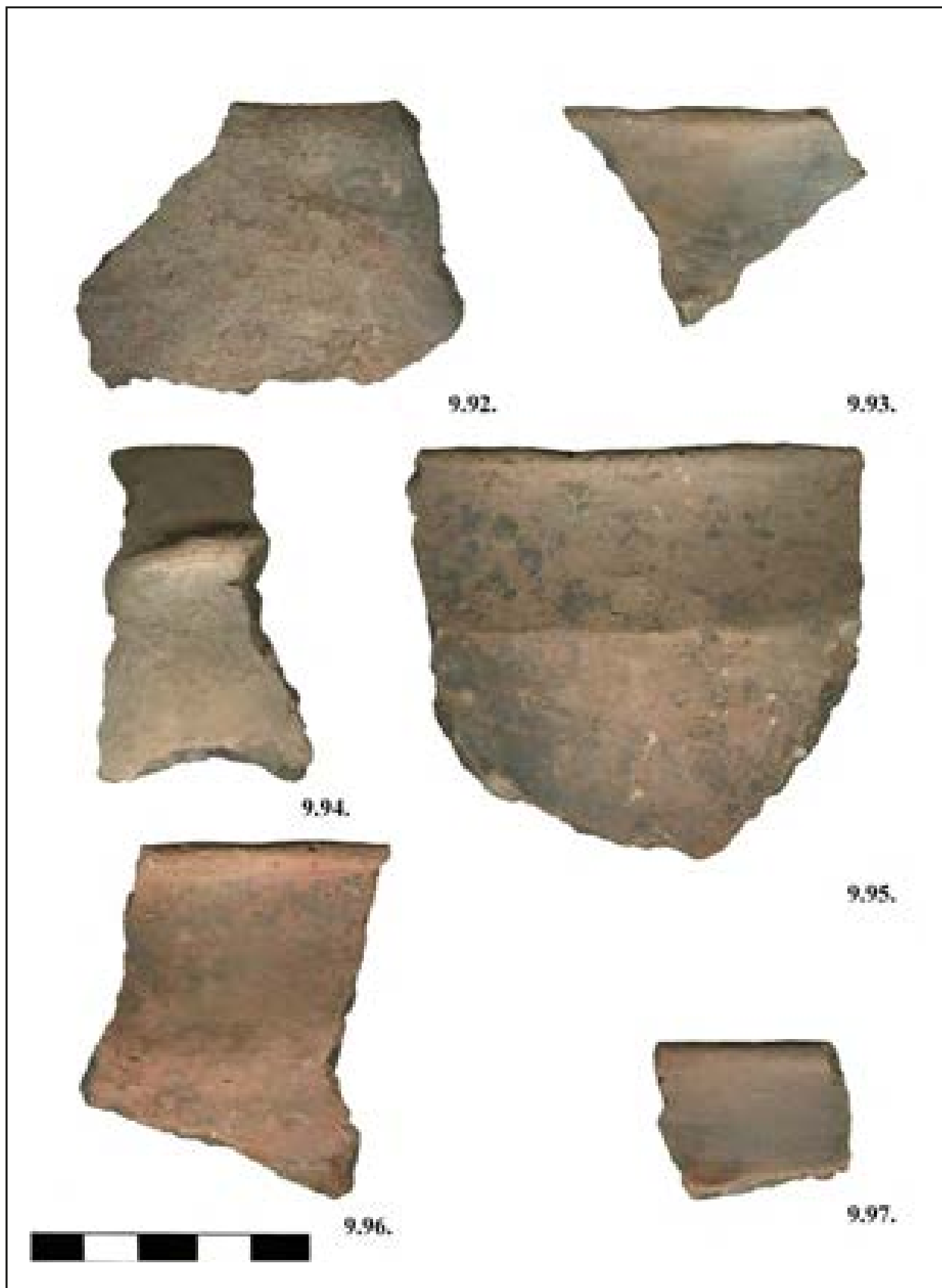

85. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.71-81: RHQ09
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince keleti oldalán

86. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.82-91: RHQ09
Sárgásbarna, lőszös réteg a pince keleti oldalán

87. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.92-97: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

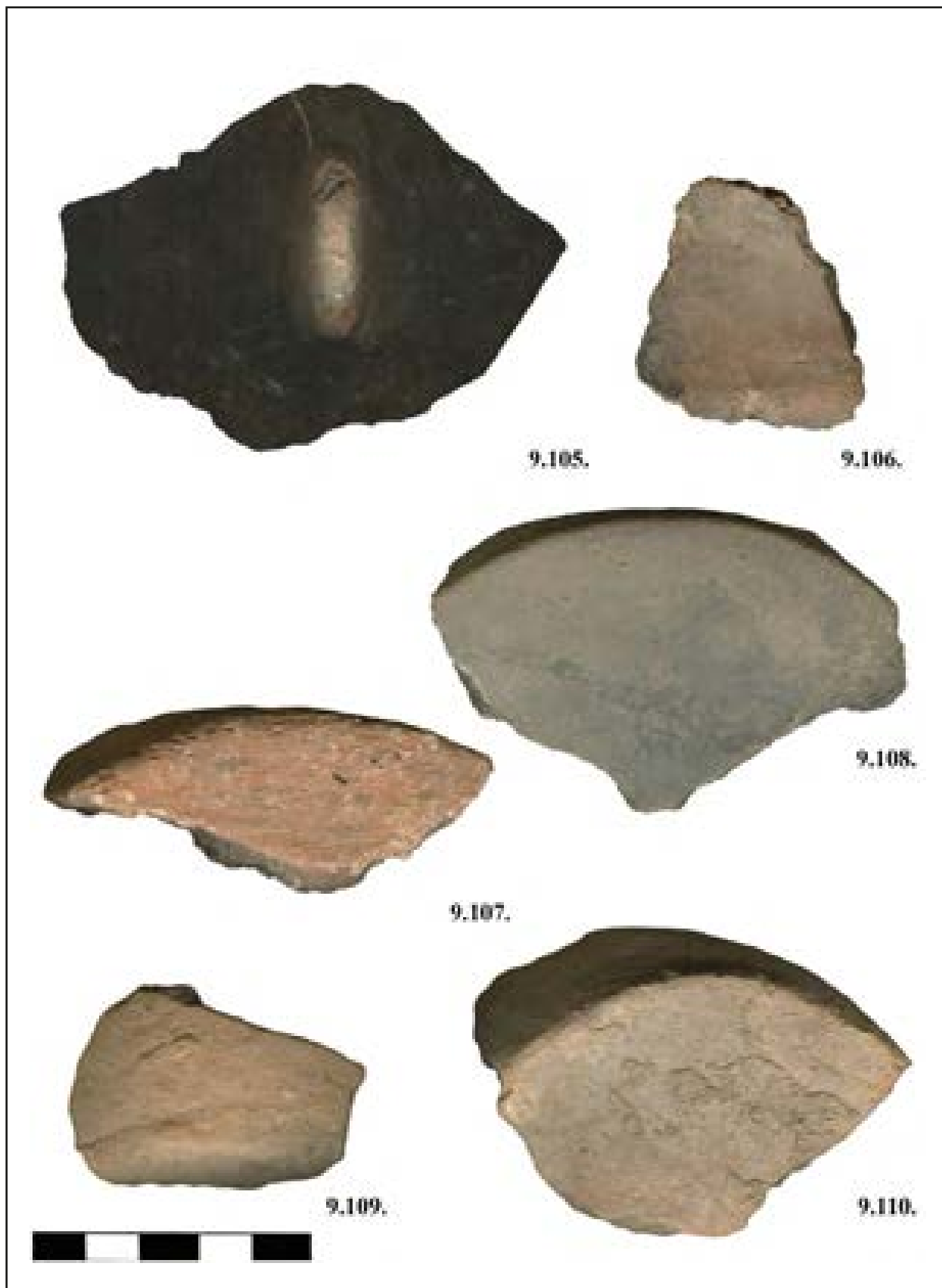
88. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK9.98-99: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

89. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.100-103: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

90. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.104: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

91. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK9.105-110: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

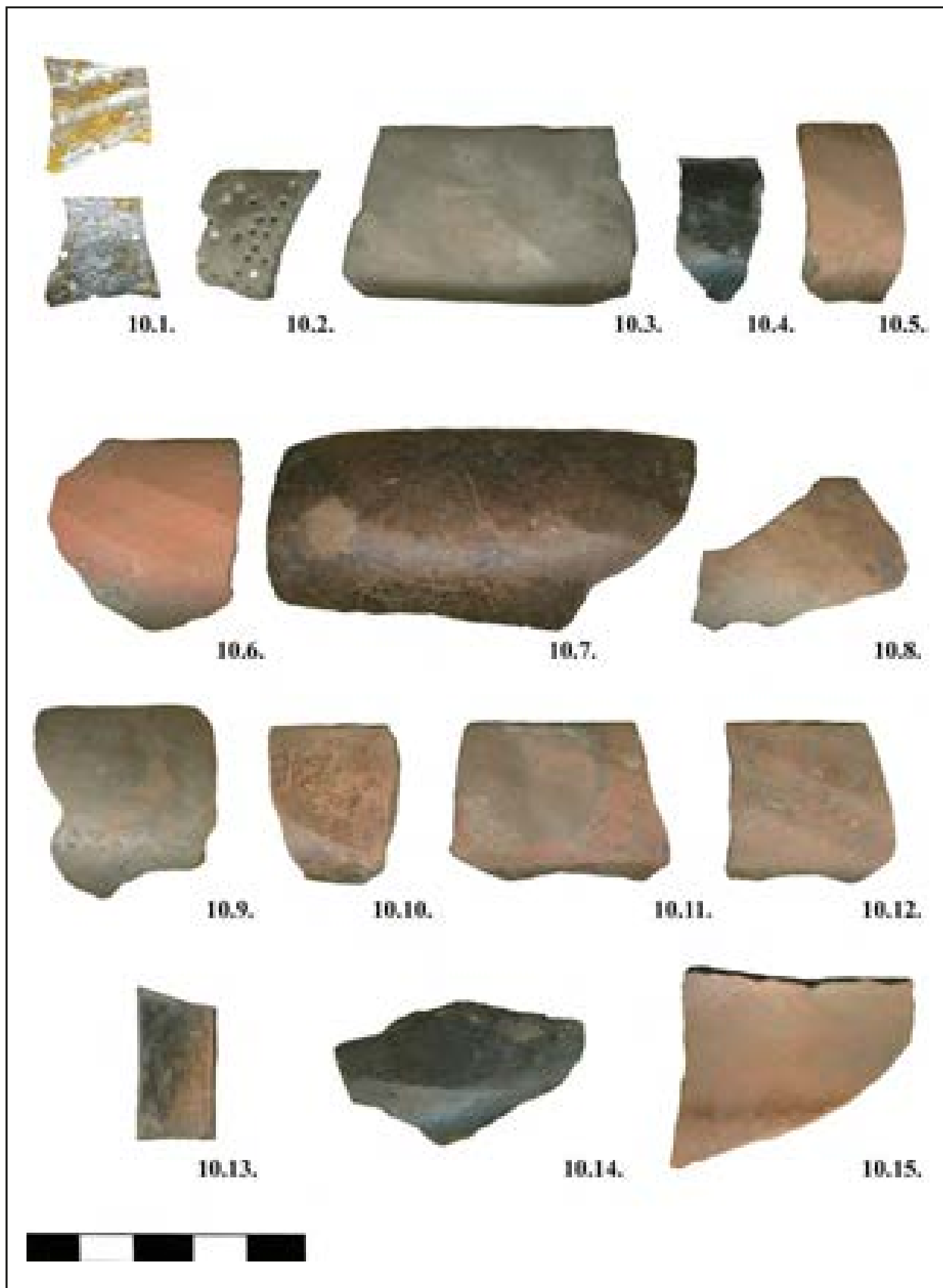
9.111.

9.112.

92. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK9.111-112: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

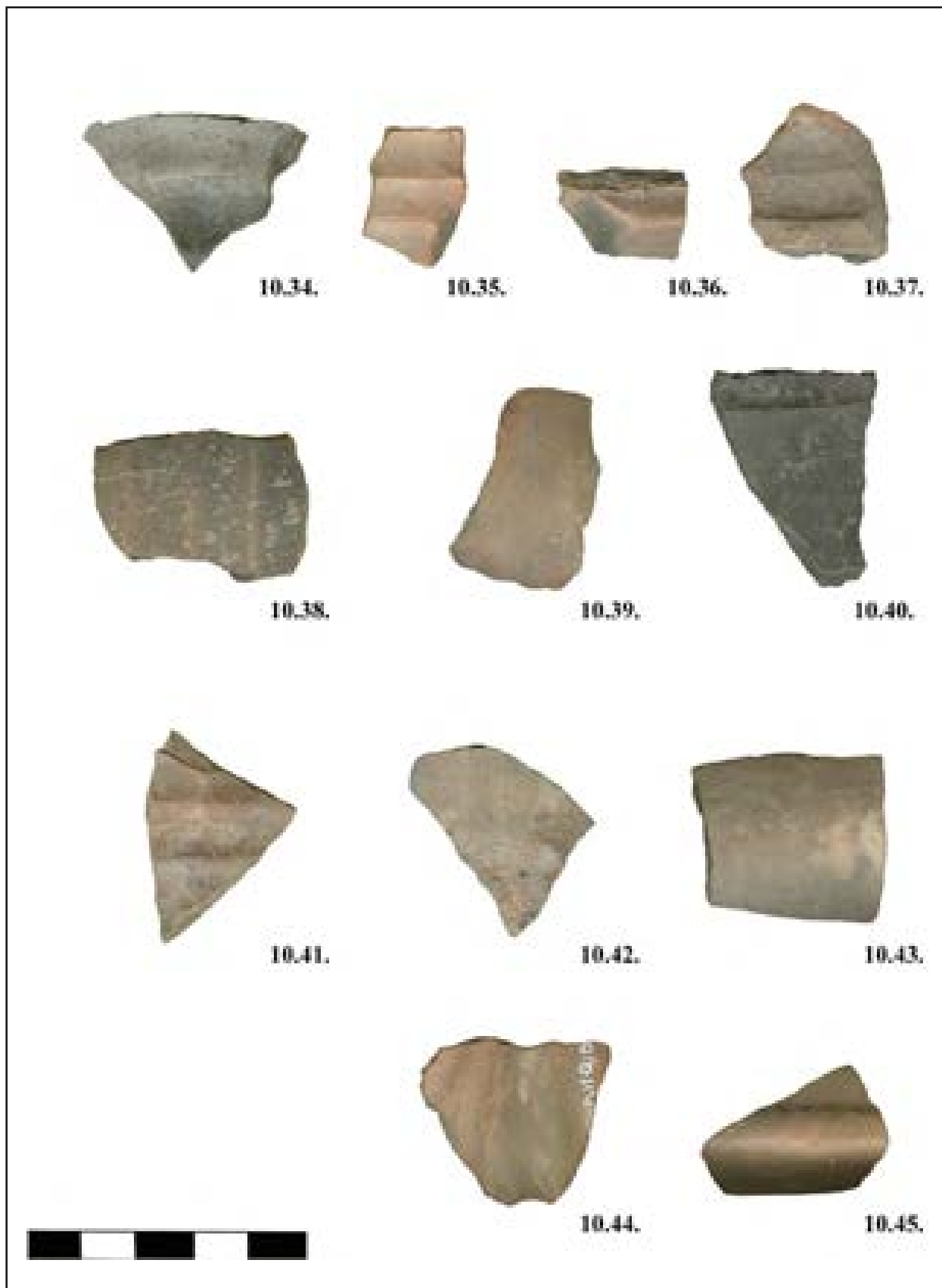

93. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.1-15: RHQ10
 A halom északi oldalának bolygatott földjéből

94. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.16-33: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

95. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHQ10.34-45: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

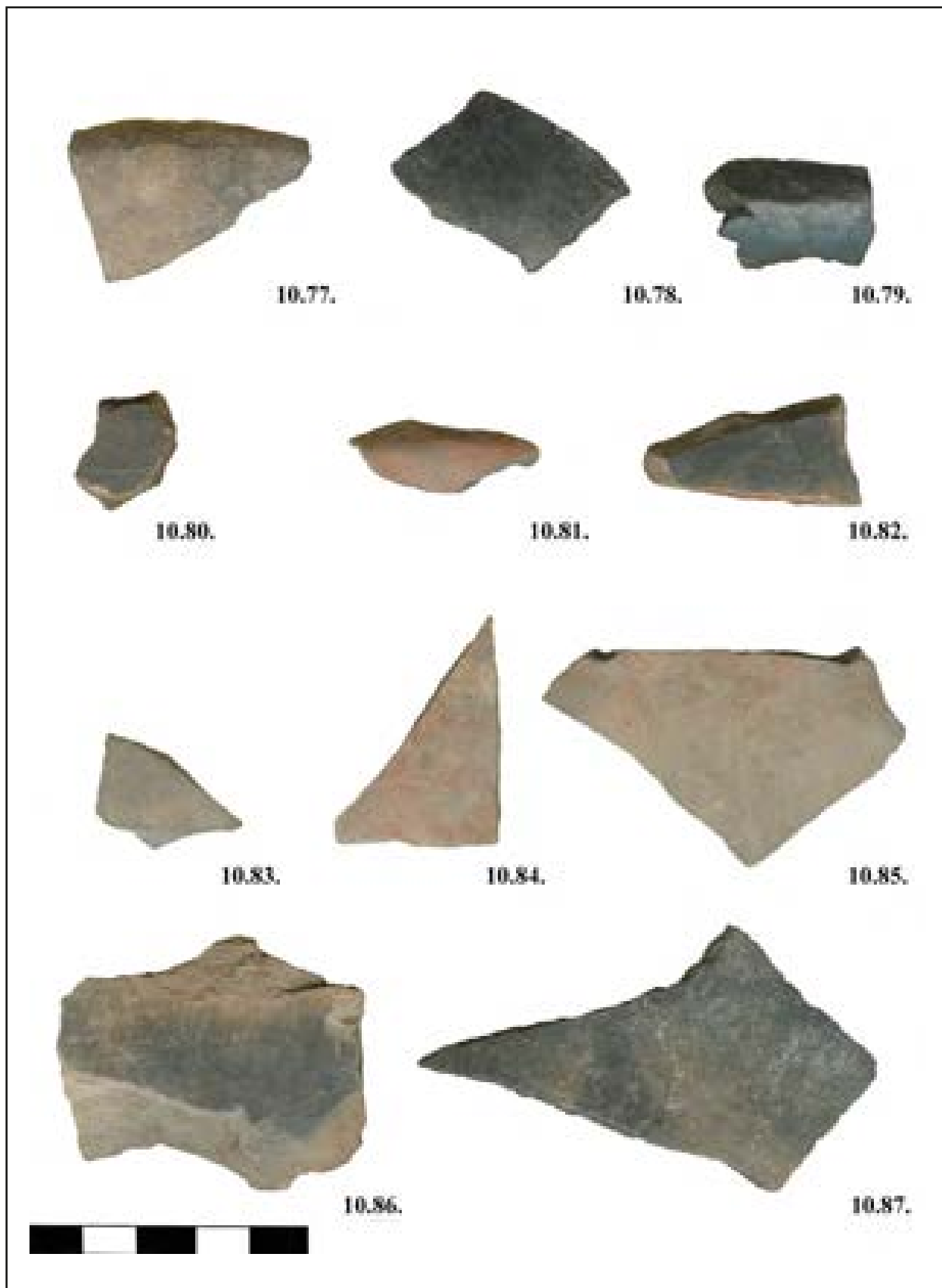
96. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.46-54: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

97. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.55-64: RHQ10
 A halom északi oldalának bolygatott földjéből

98. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.65-76: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

99. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.77-87: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

100. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.88-100: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

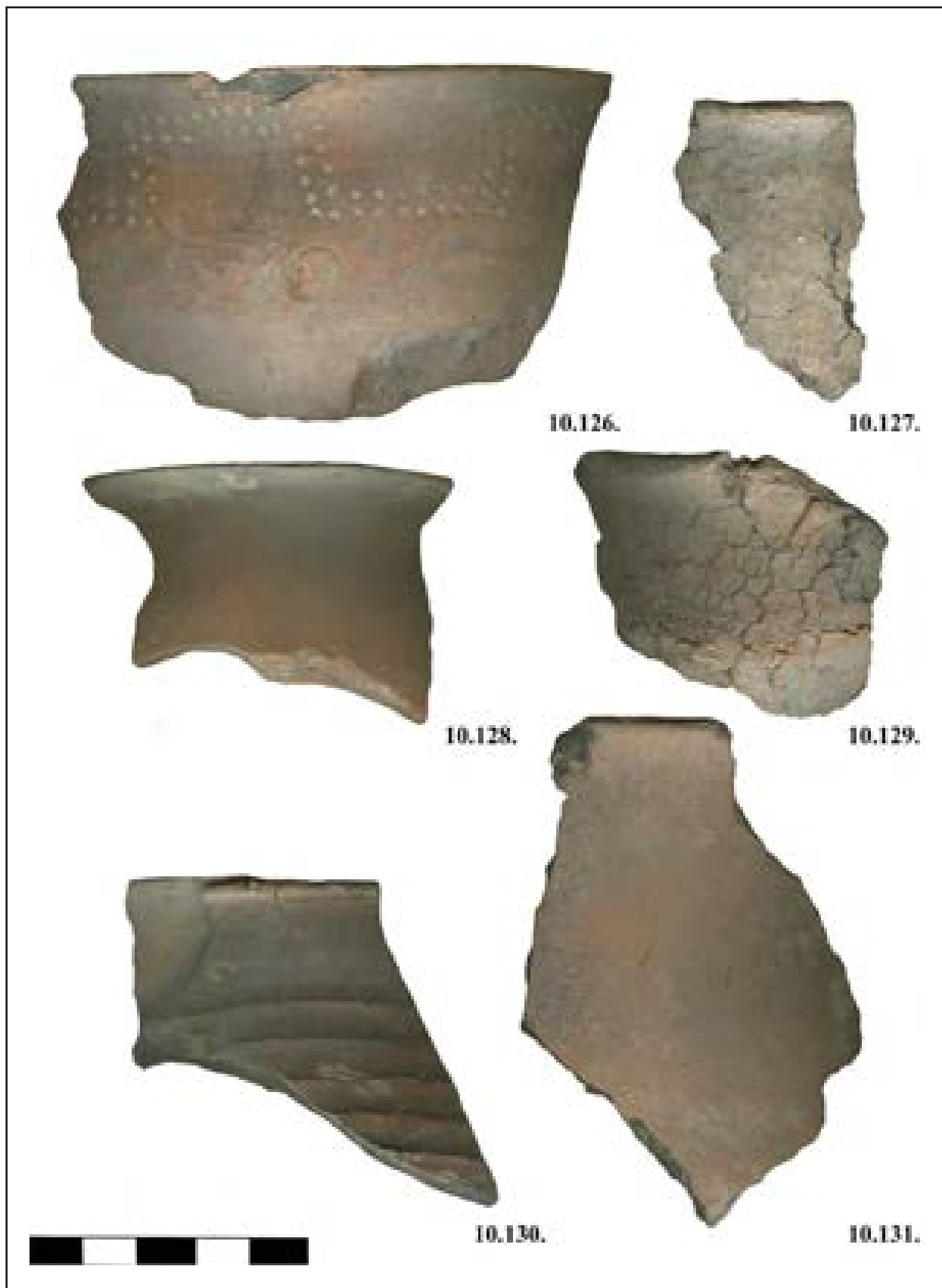

101. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.101-114: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

102. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.115-125: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

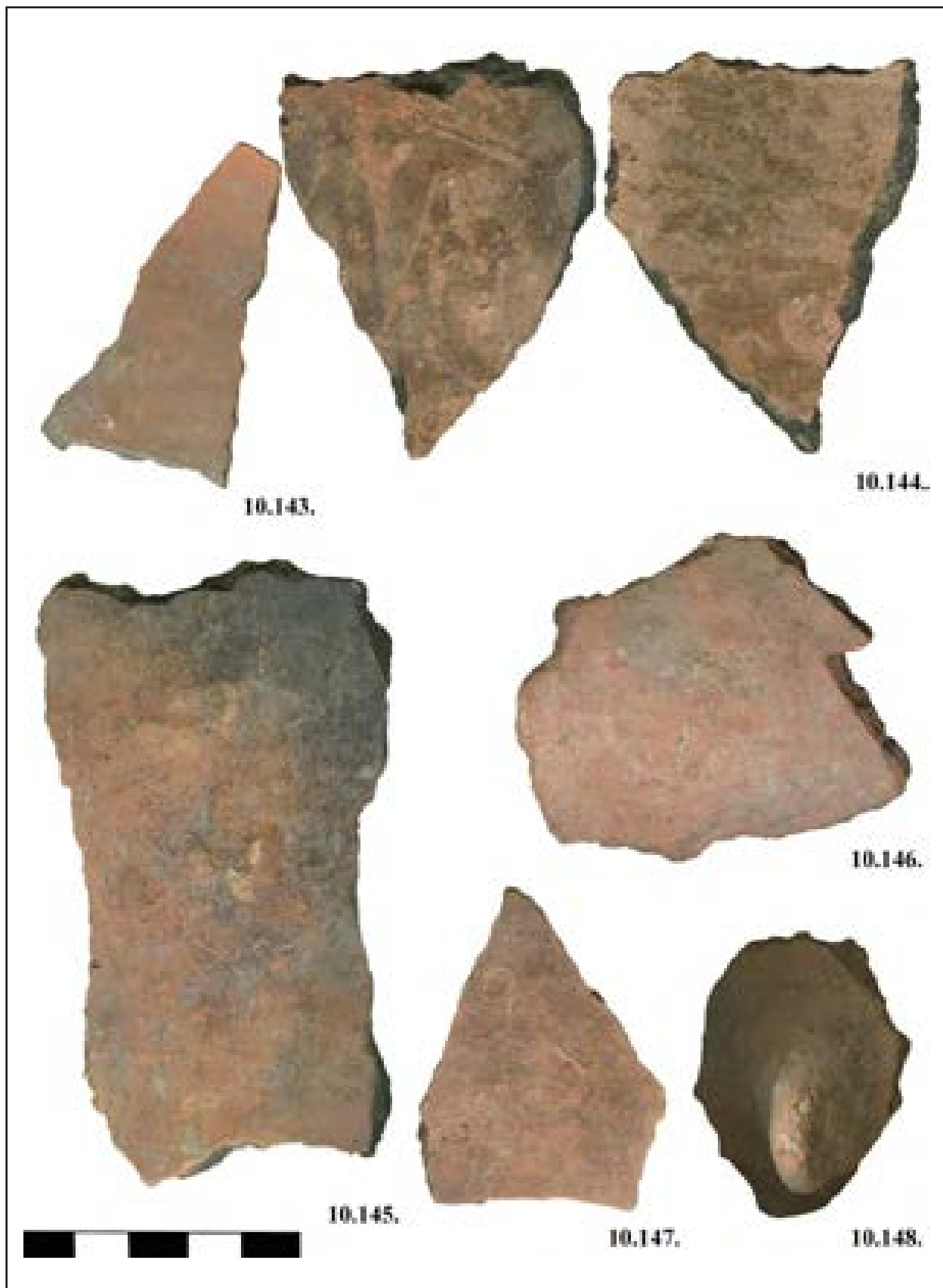

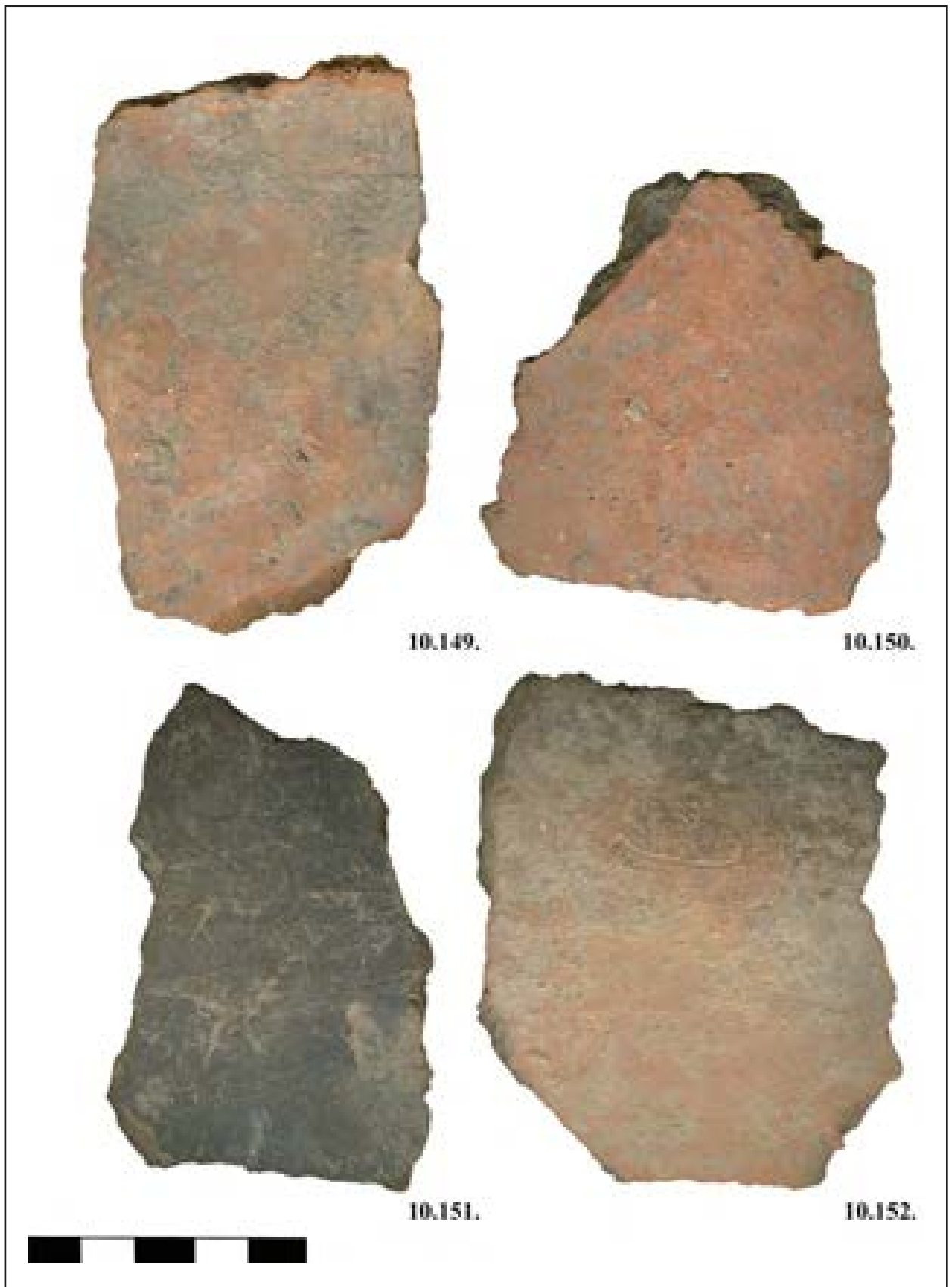
103. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.126-131: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

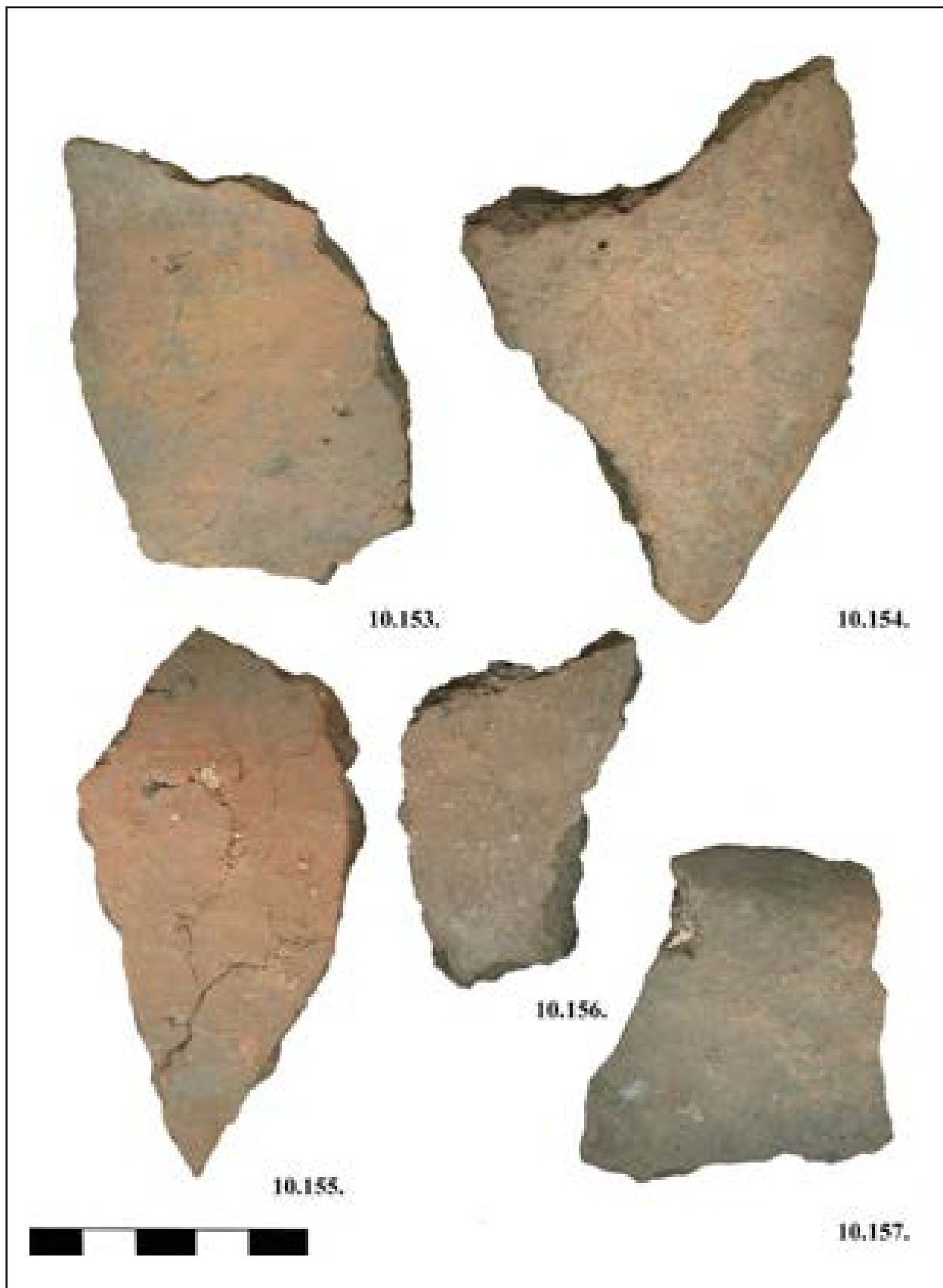
104. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.132-142: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

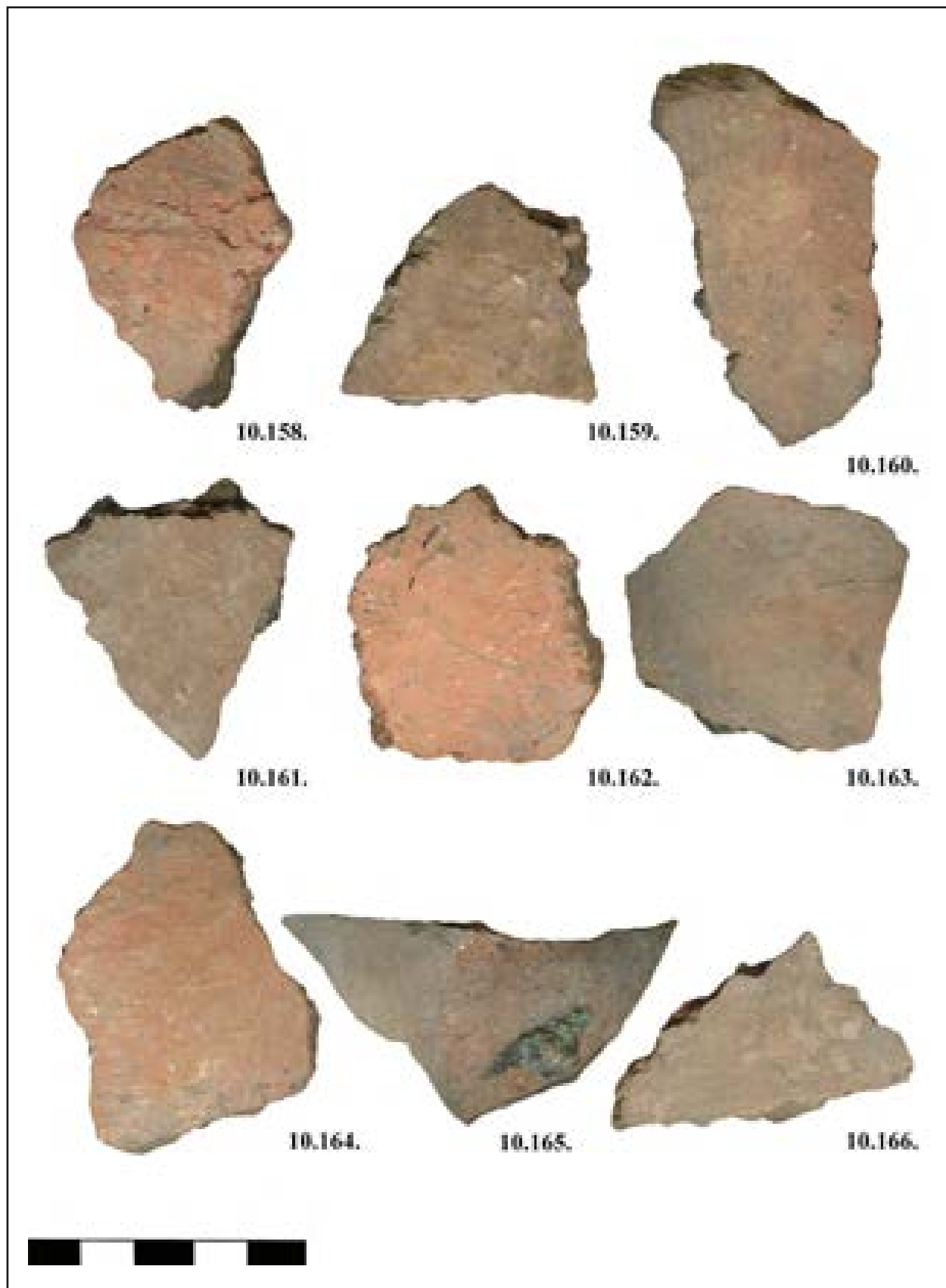
105. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.143-148: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

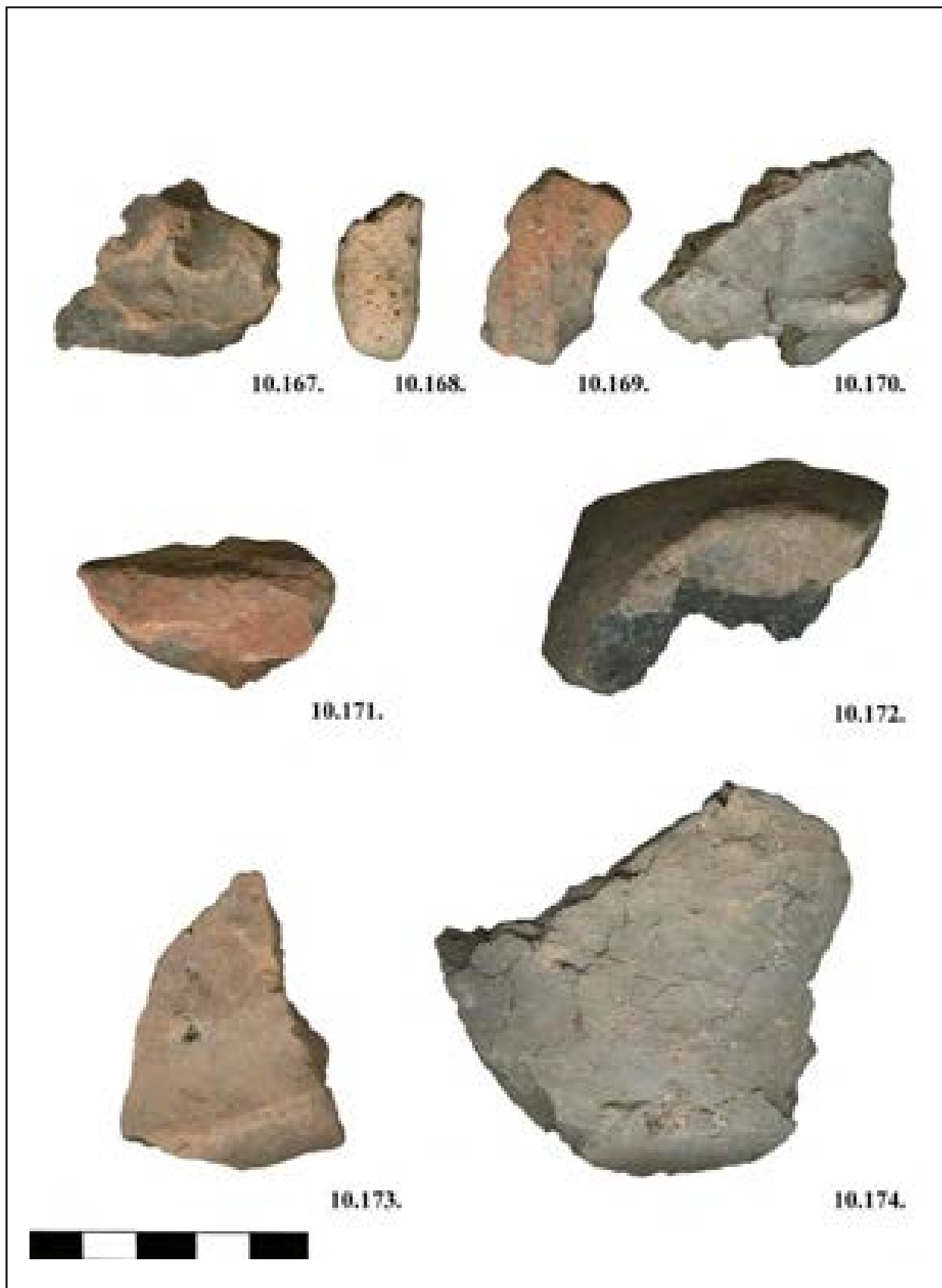
106. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.149-152: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

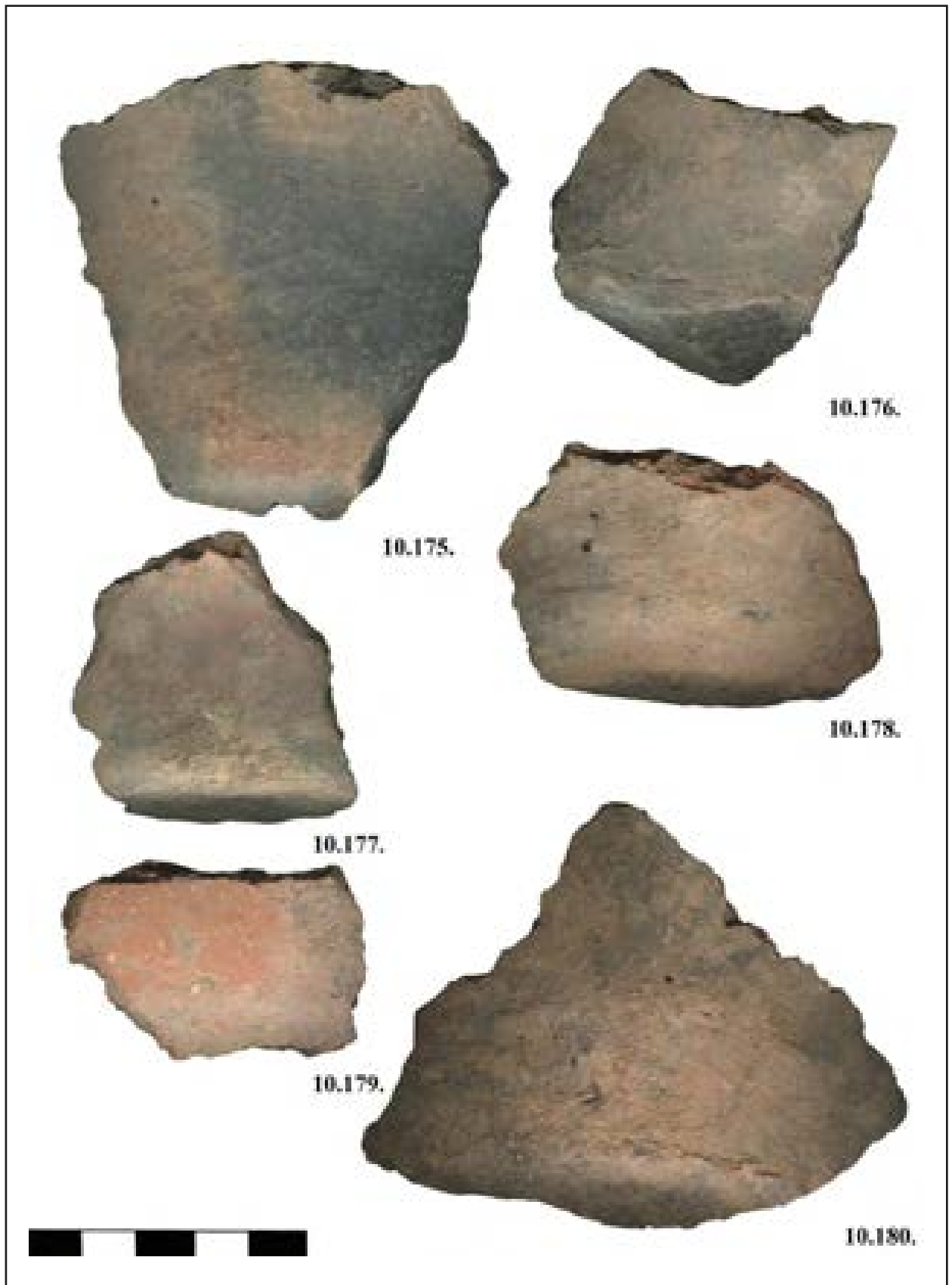
107. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.153-157: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

108. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.158-166: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

109. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialelei. RHK10.167-174: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

110. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.175-180: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

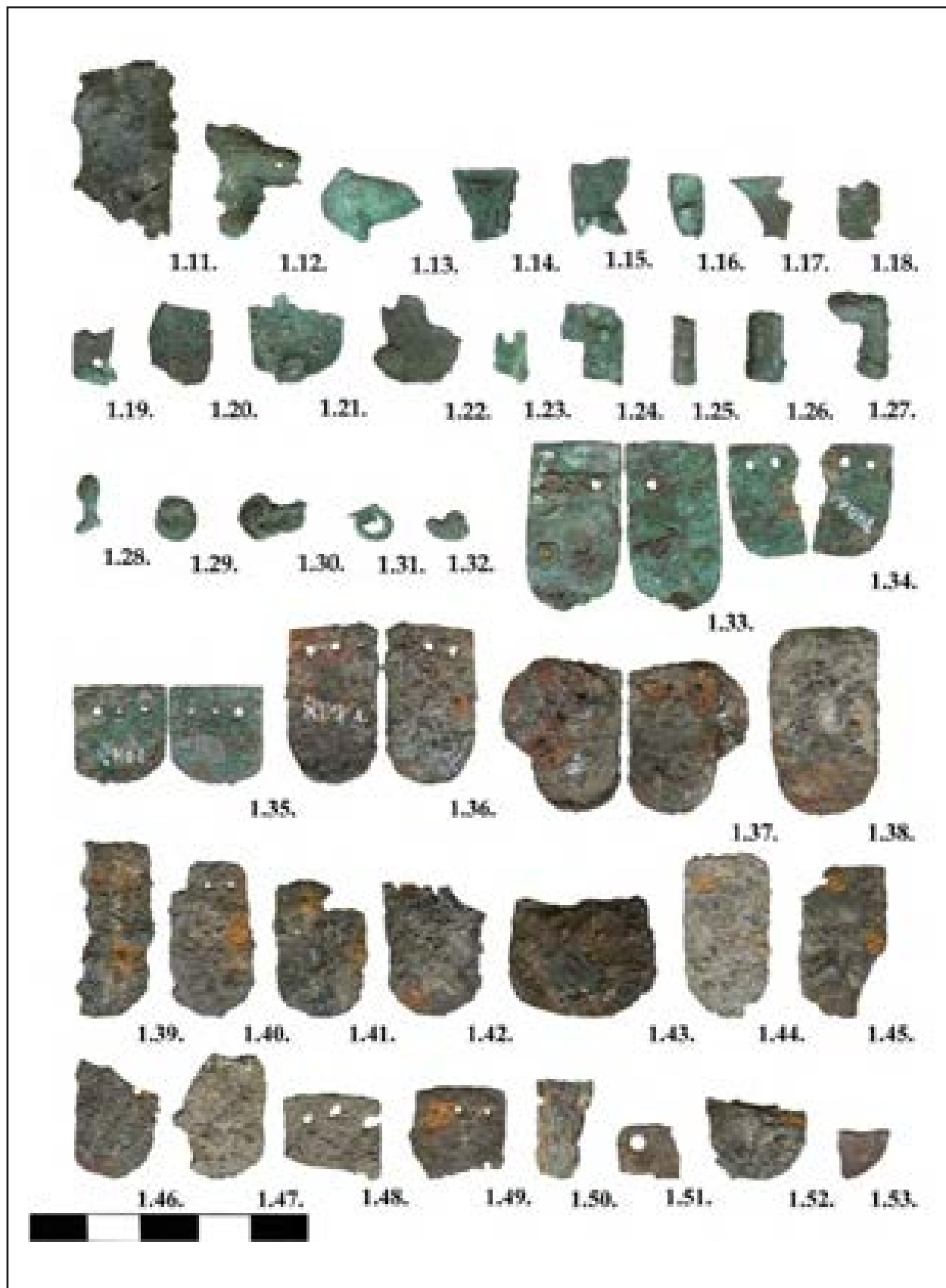
111. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.181-183: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

112. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok kerámialeletei. RHK10.184-189: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

113. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF1.1-10: RHQ1, a halom déli oldalába vajt pince

114. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF1.11-53: RHQ1, a halom déli oldalába vajt pince

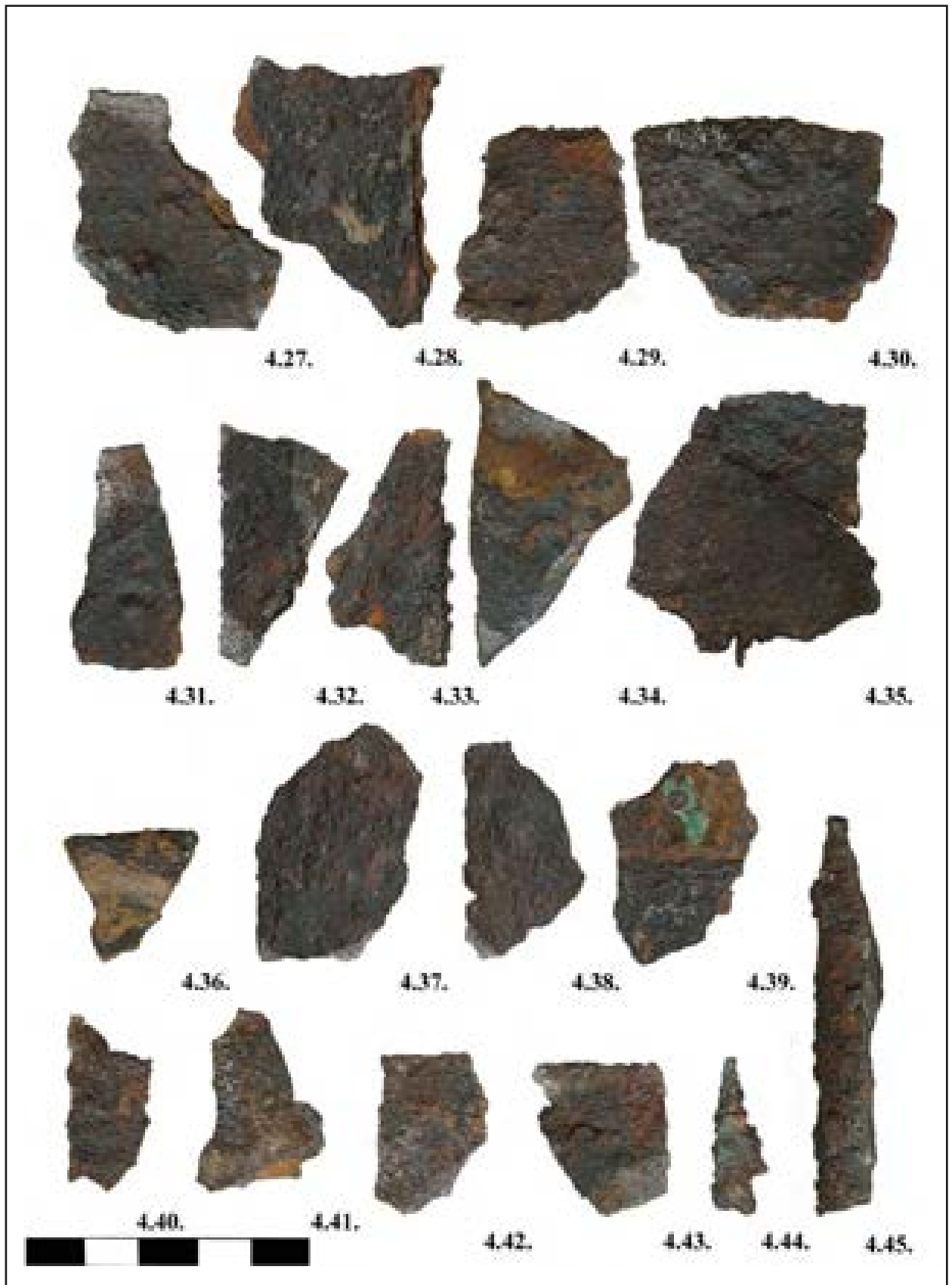
115. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHQ3.1-23: RHQ3 A halom közvetlen környezetében és az ólak takarításakor talált szórványleletek

116. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHQ4.1-25: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

117. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémeletei. RHF4.26: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

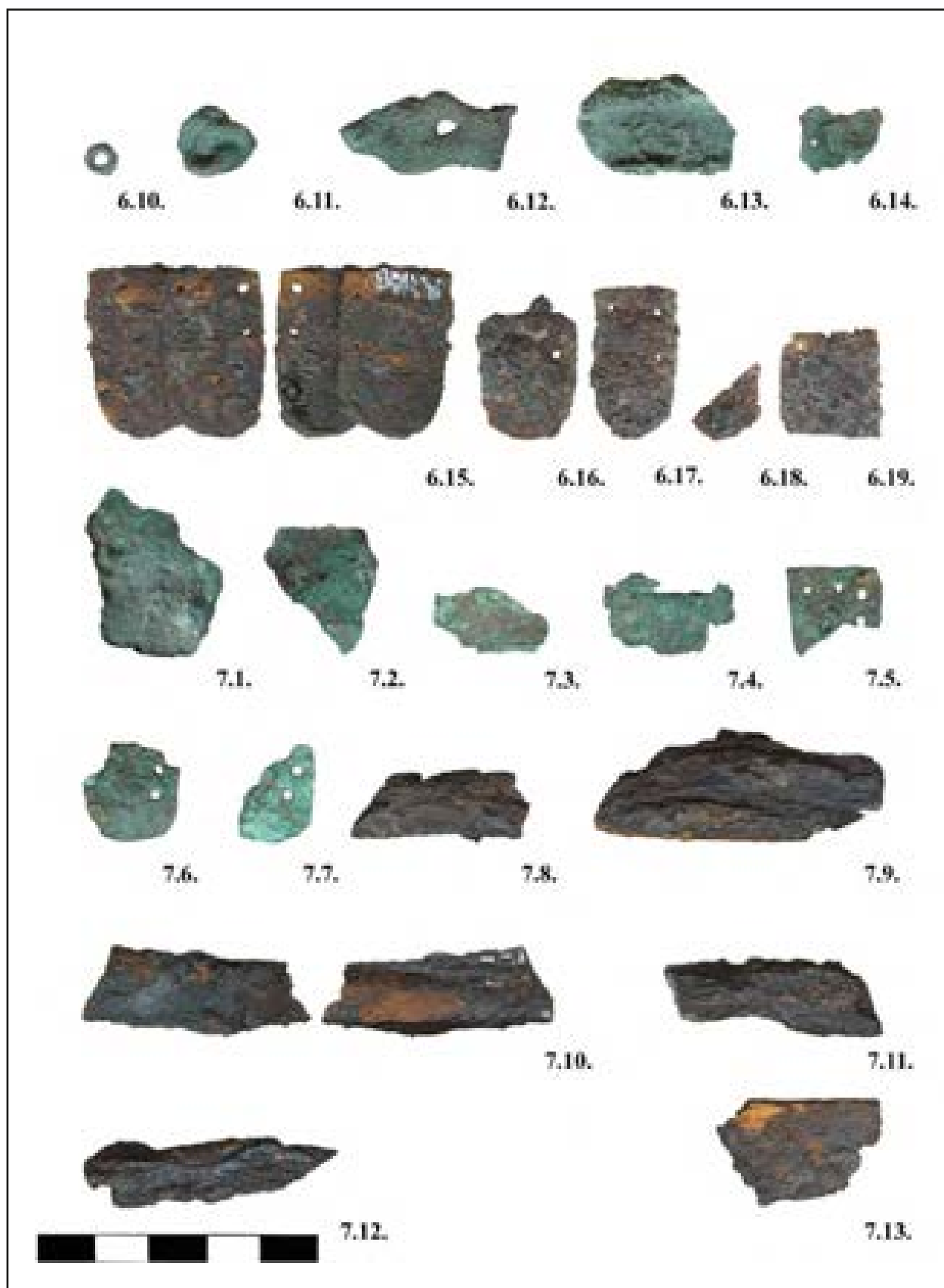

118. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF4.27-45: RHQ4
Cziráki Viktor múzeumnak ajándékozott gyűjteménye

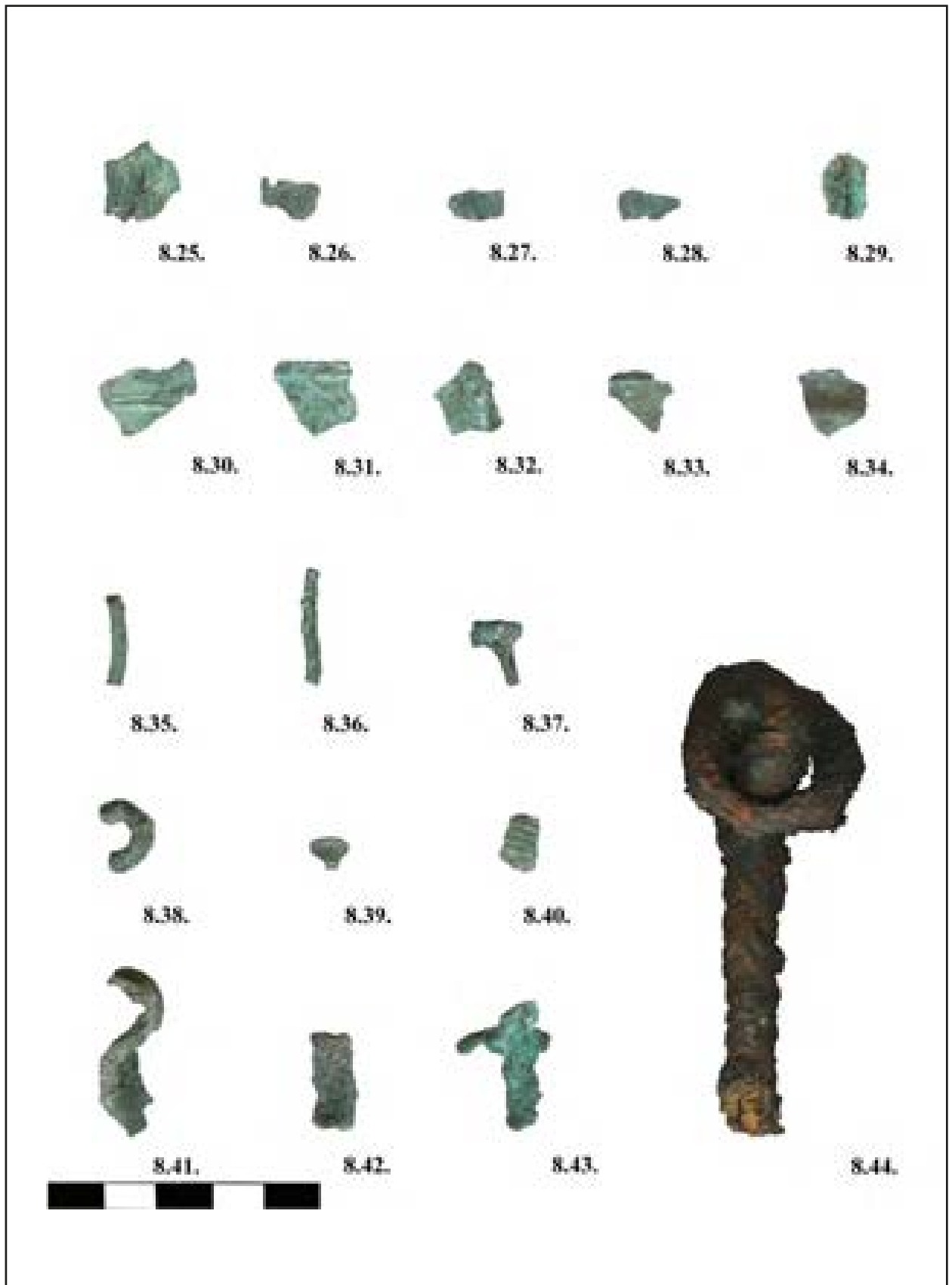
119. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémeletei. RHF5.1-15: RHQ05 A pince feletti és melletti humuszos és dögölt rétegek és RHF6.1-9: RHQ06 A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán

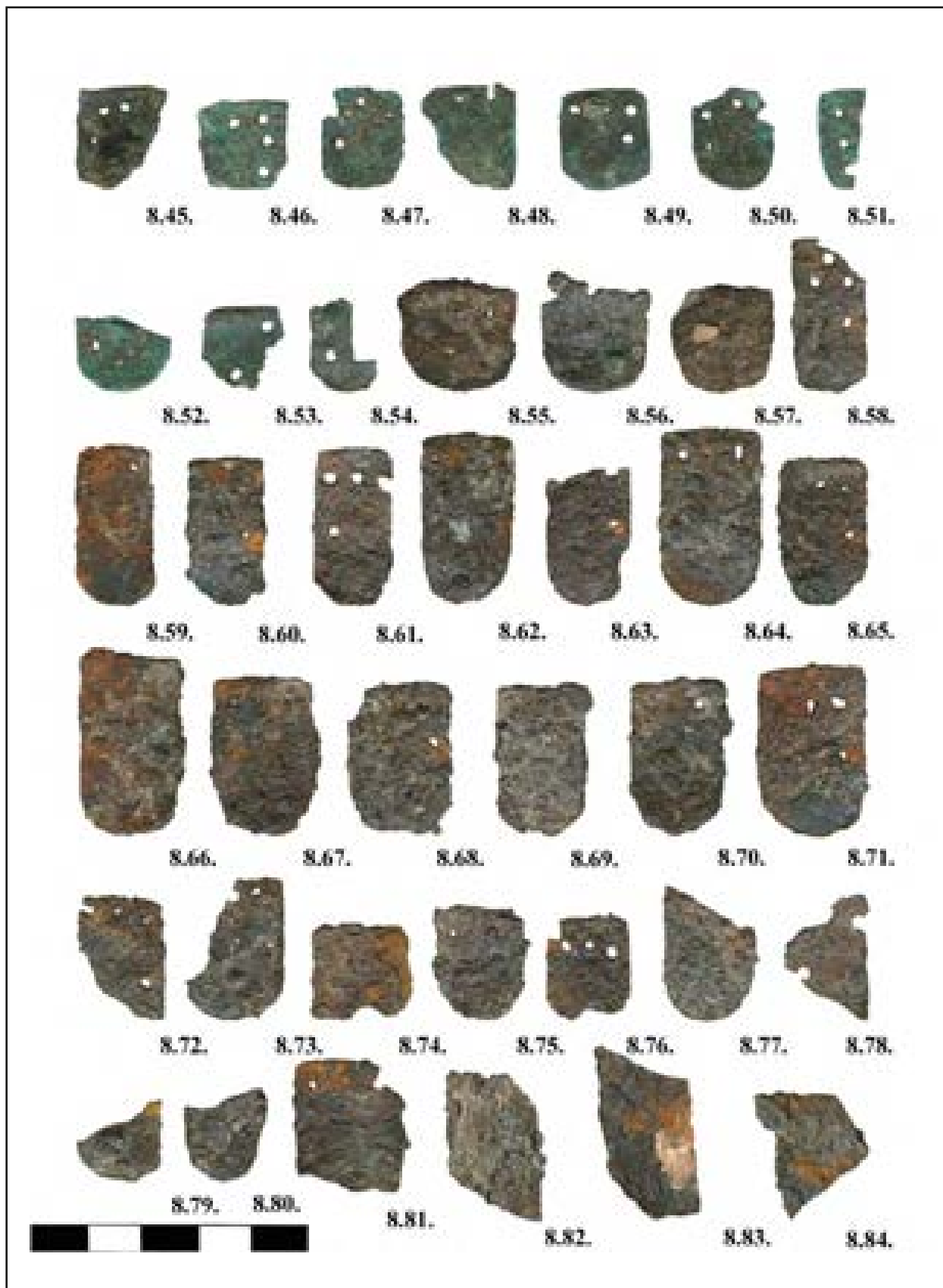
120. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF6.10-19: RHQ06 A legfelső égett, faszenes réteg a pince nyugati oldalán és RHF7.1-13: RHQ07 A legfelső égett, faszenes réteg a pince keleti oldalán

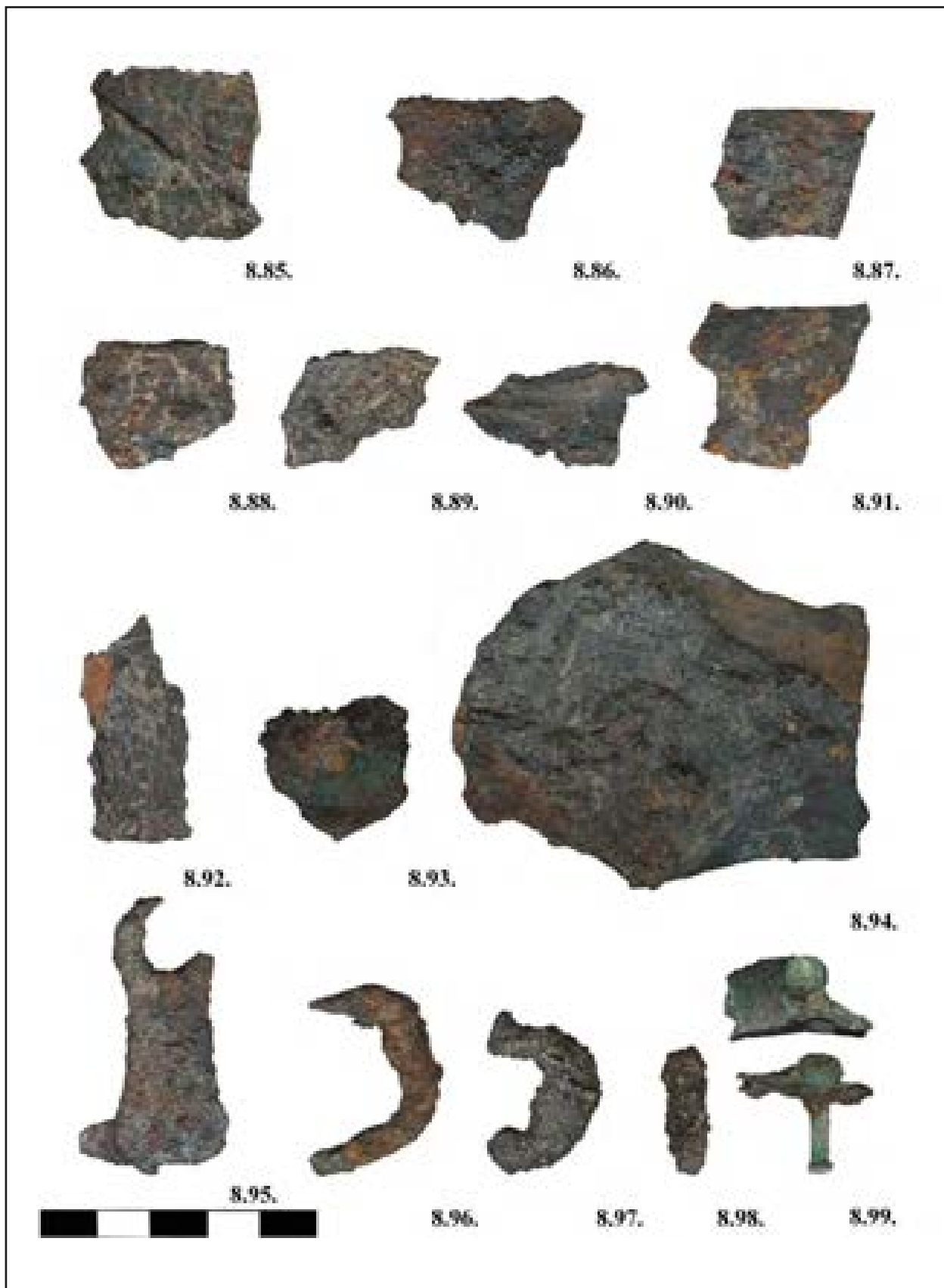
121. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHQ8.1-24: RHQ08
 Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

122. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF8.25-44: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

123. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHQ8.45-84: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

124. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF8.85-99: RHQ08
Sárgásbarna, löszös réteg a pince nyugati oldalán

125. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF9.1-23: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

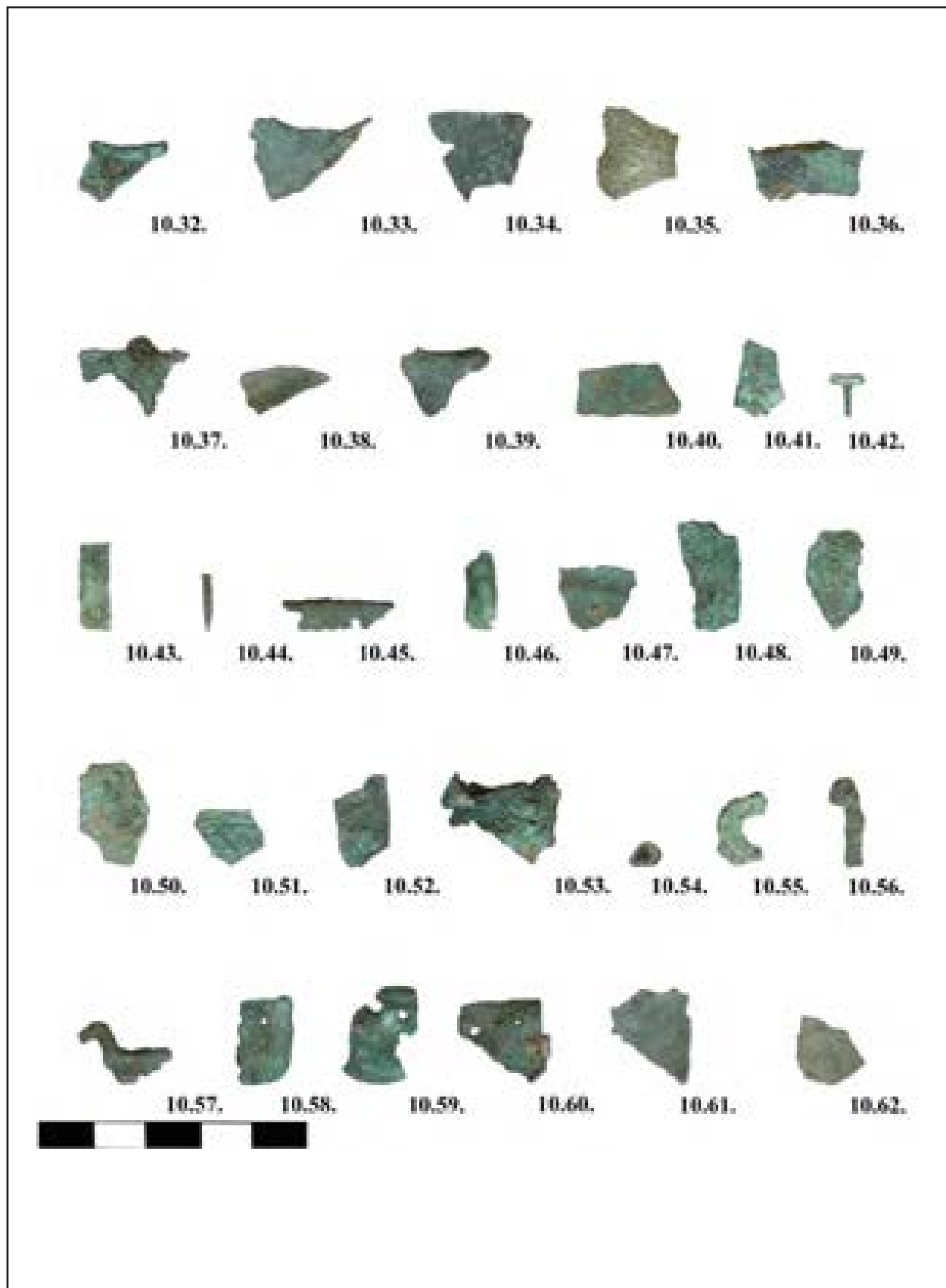

126. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF9.24-35: RHQ09
Sárgásbarna, löszös réteg a pince keleti oldalán

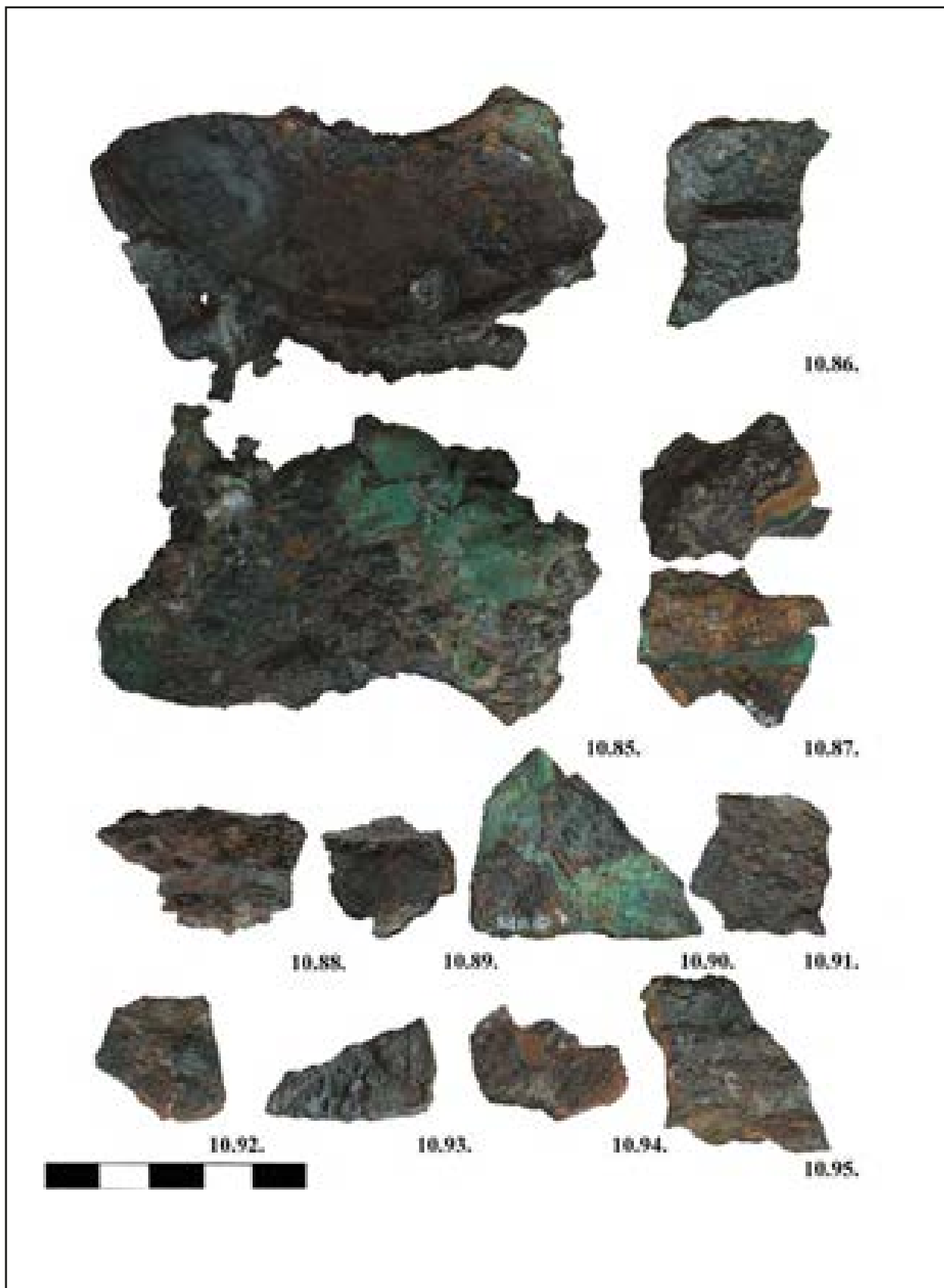
127. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF10.1-31: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

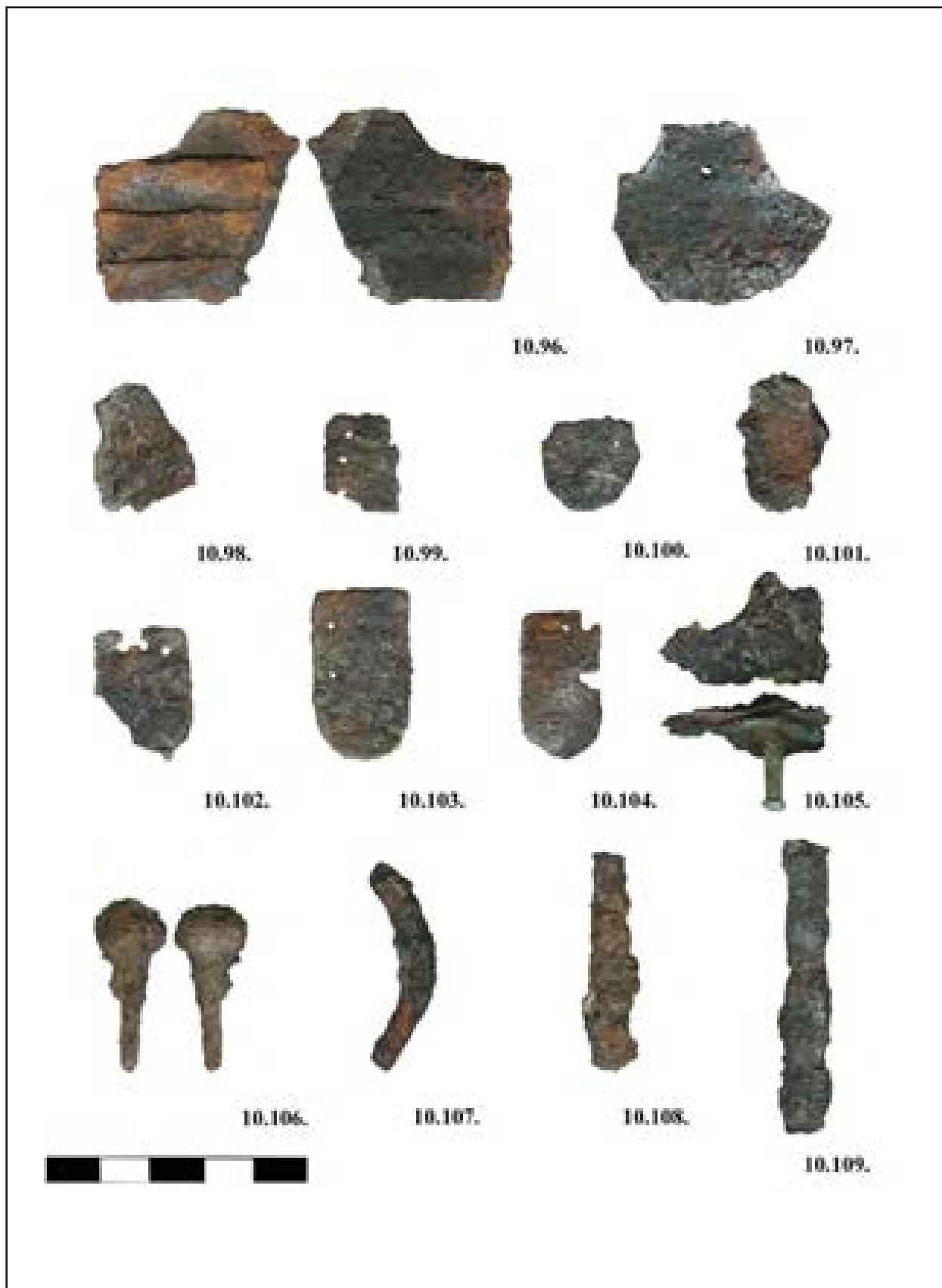
128. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF10.32-62; RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

129. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF10.63-84: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

130. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémeletei. RHF10.86-95: RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

131. tábla. Regöly, Strupka-Magyar birtok fémleletei. RHF10.96-109; RHQ10
A halom északi oldalának bolygatott földjéből

Kora császárkori fibulák a Wosinsky Mór Megyei Múzeum gyűjteményéből¹

Jelen tanulmány magában foglalja a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum, valamint egy magángyűjtemény² azon római fibuláit, melyek fő típusait részben vagy teljesen a kora császárkorra datáljuk.

Szükséges a gyűjtés kronológiai keretét, a „kora császárkor” kifejezést röviden definiálni. A tanulmány célja a kelta eredetű öslakosság viseletéhez köthető, elsősorban Kr. u. 1-2. századra datálható fibulatípusok bemutatása mellett az olyan római ízlést tükröző fibulatípusok elemzése, melyek megjelenése már a Kr. u. 1-2. században megfigyelhető.

A tanulmányban összesen 121 db pontosabban meghatározható fibulát és 4 db meghatározhatatlan fibulatartozékot közlök. Az anyaggyűjtés során a tárgyi anyagot kiegészítettem szakirodalomból gyűjtött adatokkal és ezek alapján a katalógus 19 db lappangó fibuláját is típusba soroltam. A bemutatott fibulák közül először kerül közlésre a 36 db hanti példány és a múzeumi gyűjteményhez tartozó 25 db fibula.³

A katalógusban szereplő fibulák sajnos kivétel nélkül szórványként kerültek elő, így kronológiai kérdések megoldásához nem járulnak hozzá, csupán a pannoniai fibulatípusok tipológiájának finomítására nyílt lehetőség. A feldolgozott fibula anyagot tíz fő típusba különítettem el.

I. AUCISSA FIBULÁK

= *Almgren 242.* = *Patek C.1.* = *Böhme A.8.* = *Ettlinger 28-31.* = *Rieckhoff 4.7.* = *Jobst I.1.* = *Riha 5.1-5.* = *Feugère 22-23.a-c.* = *Erice Lacabe 19-24.* = *Berecz A242.1-6.*

Kat. 1.

Az Aucissa fibula a kora császárkor egyik legnagyobb elterjedést mutató fibula típusa.⁴ Legkorábbi gyártásuk Észak-Itáliához vagy Észak-Galliához köthető.⁵ Az Aucissa fibulák elsősorban a

¹ Jelen tanulmány fibuláit korábban MA szakdolgozatomban dolgoztam fel. A szakdolgozat koncepciójához igazodva őriztem meg a gyűjtés és feldolgozás során figyelembe vett kronológiai kereteket. A publikálás lehetőségéért köszönettel tartozom Ódor János múzeumigazgató úrnak, továbbá az anyaggyűjtés során nyújtott segítségért Dr. Geréné dr. Vizi Márta régésznek és Csiszér Antal gyűjteménykezelőnek.

² Wosinsky Mór Megyei Múzeum a továbbiakban múzeum. A két gyűjteményre összefoglalóan „gyűjtemények” alatt hivatkozom.

³ Kovrig I. és Patek E. a szekszárdi múzeum gyűjteményéből több fibulát is felvett katalógusába, melyek azonosítására azonban a legtöbb esetben nem volt lehetőség. Katalógusomban így csak abban az esetben hivatkoztam Kovrig I. és Patek E. munkájára, amennyiben katalógusuk vagy táblájuk alapján az adott tárgy biztosan felismerhető.

⁴ BEREZ 2008, 33-40, 2-3. térkép.

⁵ Ennek megállapítása a kutatásban bizonytalan területet képez, még ma sem tekintik teljesen lezártnak a kérdést (ETTLINGER 1973, 91; JOBST 1975, 26; RIHA 1994, 113; SIMPSON 2000, 29; BEREZ 2008, 21).

katonák ruházatának kiegészítői voltak, de későbbi használatuk során már nem csupán a katonai és férfi viselethez tartoztak, hanem párban a női ruházat tartozékaként is megjelentek.⁶

A múzeum gyűjteményéből egy fibula sorolható az Aucissa fibulák közé, a tárgy azonban jelenleg lappang, így elemzését csupán szakirodalmi adatok alapján végezhettem el. Ez a fibula Kovrig I., Patek E. és Berecz K. alapján⁷ az Aucissa fibulák legkésőbbi altípusába sorolható (Berecz A242.6. altípus). Az altípust a kis méret, a klasszikus Aucissa fibulákénál laposabb kengyelív és a tütartó felett keresztirányú bordával tagolt kengyel jellemzi. A kengyel keresztmetszete négyszögletes.⁸ Az A242.6. altípus a Kr. u. 1. század közepétől a 2. század első harmadáig keltezhető;⁹ Pannoniában¹⁰ és a Római Birodalom más területein is elterjedt.¹¹

II. NORICUMI-PANNONIAI SZÁRNYAS FIBULÁK

= Almgren 238. = Kovrig II. csoport = Patek A.1. = Garbsch A238a-v = Ettliger 11. = Jobst I.8. = Riha 2.11. = Košević 10. = Schleiermacher XII. = Sedlmayer 2.44-2.49.

Kat. 2-20. (1. tábla 1-5, 2. tábla 1-2, 4-6, 3. tábla 1-2.)

A noricum-pannoniai szárnyas fibulák neve a fibulatípus egy jellegzetes formai jegye (szárnyak) mellett a fibulák eredetére is utal (Noricum és Pannonia). A szárnyas fibulák két érában jellegzetesek: Nyugaton Gallia, Keleten pedig Noricum és Pannonia provinciák területén. A két szárnyas fibulatípus kialakulása az Almgren 65. és 66. számú típusokból vezethető le. Patek E. a galliai szárnyas fibulák fejlődését az ornavassoi és a noricum-pannoniai típusok közé helyezte, míg J. Werner álláspontja szerint az ornavassoi típus párhuzamosan fejlődött a nyugati és keleti területeken, így eredményezve a galliai és noricum-pannoniai típusokat.¹² Bár már O. Tischler és O. Almgren az A65-66 fibulatípus származékának határozták meg a noricum-pannoniai szárnyas fibulát, ezt nehéz volt bizonyítani. A ma rendelkezésre álló változatok alapján J. Břeň után S. Demetz kísérelt meg meghatározni az A65-66 és A238 típusú fibulák közti fejlődési fokot: egy fibula Manchingból és egy félkész példány Savinja/Celjéről tükrözi ezt az állapotot.¹³

A noricum-pannoniai szárnyas fibulákat alapvetően „női típusú” fibulákként definiálják,¹⁴ mindazonáltal korai változataikat magukban – pár nélkül – férfiak is hordhatták.¹⁵

Az elemzett fibulák közül a noricum-pannoniai szárnyas fibulák közé 19 példányt soroltam, melyek közül hét fibula lappang, így ezek meghatározásában részben a szakirodalmi említésekre, egy esetben pedig leltárkönyvi rajzra hagyatkozhattam. A fibulák mindegyike törött, vagy töredékes. A feldolgozott fibulákat három altípusba különítettem el: a II.1. W. Jobst rendszerében¹⁶ a 2. csoportba, a II.2. pedig a 3. csoportba tartozik.

⁶ BEREZ 2008, 16-17.

⁷ Ld. jelen tanulmány katalógusának irodalmi hivatkozását.

⁸ BEREZ 2008, 39.

⁹ BEREZ 2008, 39. Az A242.6. altípusnak megfelelő fibulatípusok keltezésére vonatkozóan ld.: RIHA 1979, 123; FEUGÈRE 1985, 334; RIHA 1994, 109.

¹⁰ A Berecz A242.6. altípus a második legnagyobb számú csoport a pannoniai Aucissa fibulák közül. Berecz K. doktori disszertációjában összesen 26 db fibulát említett (BEREZ 2008, 39, 5. táblázat). Ezt a jegyzéket további 2 db fibulával egészítettem ki MA szakdolgozatomban (SÁRÓ 2011, Kat. 4-5).

¹¹ A Római Birodalom területén több helyszínről ismerjük az altípus képviselőit: a mai Spanyolország, Franciaország, Svájc és Ausztria mellett a Rajna-vidékről, *Singidunumból*, továbbá a Fekete-tenger északi partvidékéről és Afrikából (JOBST 1975, 27; BOJOVIĆ 1983, 26-27; FEUGÈRE 1985, 333; RIHA 1994, 109; ERICE LACABE 1995, 152; BEREZ 2008, 39).

¹² PATEK 1942, 10-11; BEREZ 1991, 164.

¹³ DEMETZ 1999, 46-47.

¹⁴ GARBSCH 1965, 26.

¹⁵ A férfiaknál ezt a szokást valószínűleg az A65-66 fibulatípus hatásának kell tulajdonítanunk (DEMETZ 1999, 44).

¹⁶ J. Garbsch rendszerét W. Jobst három csoportra egyszerűsítette főként a díszítőelemek alapján: A 238a,b,g,m,n,r; továbbá A 238c,d,e,f,v; valamint A 238h,i,k,l,o,p,q,s,t,u (JOBST 1975, 49).

II.1.a. = Kovrig II.1. = Patek A.1.1. = Garbsch A238v

Az ide sorolható fibulák egy- és kéttagú szerkezettel egyaránt előfordulnak. Jellemzi őket a külső húrozású, 8-10 menetes rugósszerkezet, továbbá a szárnynyúlvány (ez esetenként egytagú, gyűrűformájú), melyen általában 1+1 gomb helyezkedik el,¹⁷ valamint a négyszögletes tűtartó.

Bronzhasználat jellemzi az A238v altípusba sorolható fibulákat¹⁸ és a feldolgozott fibulák is mind bronzból készültek. Három fibula szárnynyúlványát díszítették véséssel: Kat. 14, 16, 17. Az altípuson belül további változatok különíthetők el:¹⁹

II.1.a.1. A fibulák szárnya véséssel, a tűtartó külső oldala pedig kör alakú bevésésekkel díszített. Egy fibula esetében a szárnynyúlványt díszítő gombok henger alakúak. Hantról (Kat. 4.) és ismeretlen lelőhelyről (Kat. 16.) került elő egy-egy példány.

II.1.a.2. A fibula tűtartóját poncolt körökkel díszítették, mely egy hanti példány esetében volt megfigyelhető (Kat. 3.). A párhuzamok alapján úgy tűnik, hogy a ponc dísz általában kiegészítették még különféle vésett motívumokkal (farkasfog mustra, cikk-cakk vonal, fenyőgally ornamentika).²⁰

A II.1.a. altípusba 9 db fibula sorolható be biztosan (Kat. 3-4, 8-9, 14-17, 20.), további 3 db fibula (Kat. 5, 6, 19.) pedig feltételeesen, ezek meghatározása problémás.²¹

Az A238v típusú fibulák Pannonia északkeleti és délkeleti részén terjedtek el, J. Garbsch a Kr. u. 2. századra datálta őket.²²

II.2.a. = Garbsch A238h = Jobst I.8.a. = Riha 2.11. (269.)

Az altípusra jellemző a külső húrozású, 8 menetes rugósszerkezet, a véséssel és négy gombbal díszített szárnynyúlvány, valamint a trapéz alakú tűtartó. A húrsapkává szélesedett húrhorog és a tűtartó díszített. A tűtartó áttörése változatos formákat mutathat – csepp, halpikkely, csillag – és ezt a díszítést gyakran kis szegecsekkel is kiegészítették.²³ Egy törött hanti fibula sorolható ide (Kat. 7.).

Pannoniában Solymárról²⁴ és Poetovióból is ismert, de a párhuzamok nagy része inkább Noricum-ból származik.²⁵ Párhuzama megtalálható az *augusta raurica* anyagban,²⁶ valamint a Barbaricum-ban.²⁷ A típust a Kr. u. 1. század 2. felére és a 2. század első két évtizedére keltezik J. Garbsch alapján.²⁸

II.2.b. = Kovrig II.(T. XXII, 2.) = Patek A.1. = Garbsch A238t

Az altípus túszerkezete külső húrozású, 8 menetes rugósszerkezet, a túszerkezet tengelyének két végén gombok helyezkednek el. A szárnynyúlvány négy gombbal díszített, a tűtartó trapéz alakú. A húrhorog ebben az esetben is húrsapkává szélesedik. Jellemzője a tűtartó két négyszögletes mezőbe rendezett áttört díszítése.

Bár az ide sorolt, Fadról előkerült fibula (Kat. 2.) jelenleg lappang, formája ismert leltárkönyvi

¹⁷ A szárnynyúlványt díszítő gombok négy formában fordultak elő (1: lapos, hengeres, 2: henger alakú, 3: hengeres, felfelé szélesedő, 4: domborított, lapos). Hiányzik a szárnyat díszítő gomb a Kat.15. fibulánál, illetve töredékessége miatt nem állapítható meg, hogy volt-e és ha igen milyen gombja volt a Kat. 3, 4, 19. fibuláknak.

¹⁸ Kivételes esetben készülhettek ezüstből, mint például a Nagyberkiről előkerült fibula (GARBSCH 1965, 75).

¹⁹ J. Garbsch rendszerezésében alapvető osztályozási elv a tűtartók díszítésének figyelembevétel. Az A238v típusú fibulák esetében azonban több különféle díszítésű fibula került egy típuszám alá (GARBSCH 1965, 74-75), így ez a rendszerezés a továbbiakban finomíthatónak tűnik.

²⁰ SÁRÓ 2011, 18. Párhuzamként említhető például a Nagyvenyimről előkerült fibulapár (VÁGÓ 1960, 46, Abb. 4., Taf. XXXV. 1-2).

²¹ Ezekben az esetekben a szárnynyúlványokat két gomb díszíti, így megfelelnek a Garbsch A238c és a Garbsch A238v típus kritériumainak is (GARBSCH 1965, 52-53, 75.), azonban a tűtartó kialakításának hiányában további pontosításra nincs lehetőség.

²² GARBSCH 1965, 75.

²³ GARBSCH 1965, 59.

²⁴ KOCZTUR 1991, 189, XXI. tábla, 2.

²⁵ GARBSCH 1965, 59, Karte 10; JOBST 1975, Taf. 9, 65-67.

²⁶ RIHA 1979, 76, Taf. 10, 269.

²⁷ PEŠKAŘ 1972, Taf. 4, 2.

²⁸ GARBSCH 1965, 59; PEŠKAŘ 1972, 75; JOBST 1975, 50. J. Garbsch a használati időt pontosabban a Flavius korrig adta meg (GARBSCH 1974, Abb. 5).

rajzról és több helyen említi a szakirodalom is.²⁹ Anyaga ezüst, csakúgy, mint a párhuzamként sorolható további fibuláké.³⁰ A típus további képviselői Pannoniából kerültek elő.³¹ A párhuzamként említhető ászári fibula kísérőleletei alapján³² az A238t típust J. Garbsch a Kr. u. 2. század második harmadára keltezte.³³

Nem kaphatott pontosabb típusbesorolást egy paksi (Kat. 10.) és négy regölyi (Kat. 11-13.) fibula, melyek csak szakirodalmi adatokból ismertek. Nem határozható meg pontosabban a Kat. 18. fibula sem: formai jegyek alapján (szárnynyúlványt díszítő három gomb) a Garbsch A238d, A238e és A238m típusokba is besorolható.

III. KÉTGOMBOS FIBULÁK

= *Almgren 236/237*. = *Kovrig I. csoport* = *Patek A.4.* = *Garbsch A 236/237*.

Kat. 21-22. (2. tábla 3.)

A kétgombos fibulák nevüket formájuk után kapták: íves kengyelüket minden esetben két profilált gomb osztja. Formájukat a noricum-pannoniai szárnyas fibulákhoz hasonlóan az A65-66 típusú fibulákból vezették le.³⁴ A kétgombos fibulákat elsősorban – J. Garbsch nyomán³⁵ – a női viselethez kötik, de néhány síregyüttesből³⁶ kiindulva felmerül annak a lehetősége, hogy egy időszakban a férfiak viseletének ugyancsak részét képezték.

Összesen két tárgy sorolható a két gombos fibulákhoz: egy példány Hantról került elő (Kat. 21.), míg egy másik darab ismeretlen lelőhelyről Tolna megyéből (Kat.22.). Az ismeretlen lelőhelyű fibula a múzeum gyűjteményéből elveszhetett, így csak Patek E. meghatározását közölhetem újra, aki a fibulát a Kovrig I. t. 7. típusú fibulák közé sorolta.³⁷

Bár a hanti fibula töredékes, alakjára és típusára is következtethetünk párhuzamok alapján. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében őrzött regölyi lelőhelyű fibulával³⁸ ugyanabba az altípusba sorolhatók; ez a Garbsch-féle felosztásban megfelel az A237b-nek. Fő jellegzetességeik közé tartozik a külső húrozású 8 menetes rugósszerkezet, a robosztusabb kengyel, továbbá a szitaszerű, kör áttöréssel díszített tűtartó és a kengyelt záró gomb. Díszíthették a szélesebb húrhorgot, valamint a kengyelt az osztógombok között.

Párhuzamok ismertek Noricumból, szórványosan feltűnnek Raetia, szabad Germania és *Tridentum*/Trentino zónájában,³⁹ továbbá Felső-Moesiában.⁴⁰ A kísérőleletekkel előkerült fibulák alapján J. Garbsch a késő augustusi-kora claudiusi időszakra keltezte ezt az altípust.⁴¹

²⁹ KOVRIG 1937, 88, T. XXII, 2; GARBSCH 1965, 73, Kat. 422.

³⁰ GARBSCH 1965, Kat. 401, 485, 510.

³¹ GARBSCH 1965, 73, Karte 13.

³² Az ászári fibula Kr. u. 148-ra datált katonai diplomával és bronzedényekkel került elő, melyek a Kr. u. II. század első felében dolgozó Caratus nevű *vascularius*hoz köthetők (HAMPEL 1885, 25, 28; RADNÓTI 1938, 45-46).

³³ GARBSCH 1965, 73.

³⁴ ALMGREN 1923, 109; KOVRIG 1937, 7; PATEK 1942, 18.

³⁵ GARBSCH 1965, 26.

³⁶ Férfi sírként értelmezték pl. Novo mesto-Beletov 129. sírját, Verdun 37. sírját (DEMETZ 1999, 53.) és a kapfeinsteini 50. halom temetkezését (URBAN 1984, 20-21, 119-120.). Mellékletükben 1-1 kétgombos fibula is megtalálható volt.

³⁷ PATEK 1942, 163.

³⁸ Ltsz: 25.1892.2., irodalmi hivatkozását ld. SÁRÓ 2011, Kat.78. alatt.

³⁹ GARBSCH 1965, 44-46; PEŠKAŘ 1972, 76; SCHLEIERMACHER 1993, 22.

⁴⁰ BOJOVIĆ 1983, 30.

⁴¹ A Garbsch A237b típusú két gombos fibulák állatfejben végződő fibulával, A25, A45, A67 és A238e típusú fibulákkal kerültek elő. J. Garbsch a legkésőbbi darabot egy *poetovioi* sírból ismerte, ahol a fibula Loeschcke X. típusú firmaméccsel együtt került elő (GARBSCH 1965, 44).

IV. EGYGOMBOS, ERŐS PROFILÚ FIBULÁK

= *Almgren IV. csoport* = *Kovrig VIII.* = *Patek A.5.* = *Böhme A.12.* = *Ettlinger 13, 15.* = *Jobst I.4-5.* = *Rieckhoff 4.5.* = *Riha 2.9., 3.1.* = *Koščević 11-12.* = *Bojović 9-11.* = *Schleiermacher A.VIII.* = *Erice Lacabe 18.* = *Ortisi 7.* = *Cociş 8.* = *Sedlmayer 2.51-57.*

Kat. 23-62. (3. tábla 3-6, 4. tábla 1-8, 5. tábla 1-7, 6. tábla 1-9, 7. tábla 1-7.)

Az egygombos, erős profilú fibulákat szintén késő La Tène eredetre vezették vissza.⁴² Fő jellegzetességük a kengyelt osztó gomb, mely a legtöbb esetben profilált vagy félprofilált. Ezeket a fibulákat nők, férfiak és gyerekek is hordhatták. A noricum-pannoniai szárnyas fibulákhoz és a kétgombos fibulákhoz hasonlóan az egygombos, erős profilú fibulák esetében is fokozatosan alakulhatott ki a fibulák páros viselete.⁴³ A katalógusban összesen 40 db egygombos, erős profilú fibula szerepel, mely a feldolgozott anyag legnagyobb darabszámú csoportját képezi. Szerkezeti és formai sajátosságai alapján több altípusra oszthatók.

IV.1. Egygombos, erős profilú fibulák fedlappal

IV.1.a. = *Almgren 68.* = *Kovrig VIII. (V. t. 41-44.)* = *Patek A.5. (IV. t. 9-10.)* = *Jobst I.4.b.* = *Rieckhoff 4.5.2.* = *Riha 2.9.2.* = *Bojović 9.2.* = *Schleiermacher VIII.2.* = *Ortisi 7.c.* = *Cociş 8a1b1, 8a1b2a.*

Egytagúak, külső húrozású rugósszerkezetük 8 menetes, van fedlapjuk. A kengyel első része félkör, második része kör vagy ovális keresztmetszetű. A kengyelt osztó profilált gomb lehet tagolatlan vagy tagolt (egyszer vagy kétszer tagolt), a kengyel pedig gombbal, vagy peremmel és gombbal záródik. A tűtartó trapéz alakú.

A IV.1.a. altípusba 13 db fibula tartozik. Az altípus legkorábbi fejlődési foka, a három kör áttöréses forma a gyűjtemény fibulái között nem figyelhető meg,⁴⁴ csak ennek pontbeütéses változata (Kat. 62.). A két köráttöréses változatok esetében (Kat. 24, 32, 41, 44, 45, 51, 57, 60.) az áttörések kb. azonos méretűek. Néhány esetben a tűtartó magasított: Kat. 32, 41, 44, 60. A Kat. 57. fibula formája a többi két köráttöréses példánytól eltér, hasonló fibula Burghöféből⁴⁵ ismert. A kisméretű Kat. 54. fibula szögletes áttörése a köráttörés variációja. A Kat. 48.⁴⁶ és 53. fibulák kisméretűek, tűtartójukat egy köráttörés díszíti. A Kat. 53. tűtartója magasított.

Ez az altípus Pannonia⁴⁷ mellett Noricumban⁴⁸ és az egész Duna-Rajna-vidéken jellemző,⁴⁹ keleten és délkeleten pedig a Fekete-tengerig terjedt el.⁵⁰ Megjelenik a Barbaricumban is,⁵¹ de Britanniában és Galliában ritka.⁵²

A típus megjelenése már a késő augustusi-tiberiusi időszakban bizonyított.⁵³ Ezek a fibulák gyakran jelennek meg a legiotáborok Claudius kori periódusában⁵⁴ és a Flavius korban is továbbéltek.⁵⁵

⁴² PEŠKAŘ 1972, 77; DEMETZ 1999, 127.

⁴³ DEMETZ 1999, 131.

⁴⁴ A Kat. 36. fibula tűtartója három kör alakú bélyegzéssel vagy áttöréssel díszített. A fibula csak szakirodalomból ismert, pontosításra nincs lehetőség.

⁴⁵ Osztó és zárógombja eltérő kialakítású, hasonlóságot a tűtartó és a második kengyelszakasz kialakításában mutat (ORTISI 2002, Taf. 5, 65).

⁴⁶ Töredékes (tűtartója törött, zárógombja hiányzik). Lehetséges, hogy tűtartóját eredetileg két áttörés díszítette.

⁴⁷ KOVRIG 1937, 44-46; PATEK 1942, 167-172; Páty: OTTOMÁNYI 2007, 151, 10. kép 7, 125. kép 1, 140. kép 2-4; Sárbogárd: BÁNKI 1998, 65, Abb. 2/3. sír/1, Abb. 22, 2; Solymár: KOCZTUR 1991, 185, 204, XV. t. 10, XXXVIII. t. 1; *Vindobona*: SCHMID 2010, Taf. 2, 11-20; *Salla*: BEREZC 1990, Abb. 2, 1-6.

⁴⁸ JOBST 1975, 32-33, Taf. 1, 8, Taf. 2, 9-10; KROPF – NOWAK 1999, Taf. 2, 6, Taf. 7, 28; SEDLMAYER 2009, 32-33, Taf. 19, 374-375, Taf. 20, Taf. 21.

⁴⁹ ETTLINGER 1973, 62-63, Taf. 18, 4-7; RIECKHOFF 1975, 90, Taf. 2, 15-16; RIHA 1979, 73-74, Taf. 9, 232-234; SCHLEIERMACHER 1993, 20-21, Taf. 6, 66-69, Taf. 7, Taf. 8, 83; RIHA 1994, 69-70, Taf. 7, 1981-1983; ORTISI 2002, 20, 22, Taf. 5, 56-60, 62-63, 65.

⁵⁰ BOJOVIĆ 1983, 33; COCIŞ 2004, 48, 167, Pl. V, 65, 67, 69, 71, 72, 74-76.

⁵¹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. IV, 5-10; PEŠKAŘ 1972, 78, Taf. 9, 4-9, Taf. 10, 1-5, 7.

⁵² LERAT 1956, Pl. II, 49-50; FEUGÈRE 1985, 438-439; SNAPE 1993, 13; SIMPSON 2000, 6; BAYLEY – BUTCHER 2004, 59.

⁵³ SEDLMAYER 2009, 33.

⁵⁴ RIECKHOFF 1975, 43; SCHLEIERMACHER 1993, 19.

⁵⁵ JOBST 1975, 33; ORTISI 2002, 19-20; SEDLMAYER 2009, 33.

IV.1.b. = *Almgren 69.* = *Kovrig VIII.* = *Patek A.5.* = *Ettlinger 13.* = *Jobst I.4.c.* = *Koščević 11.10.* = *Bojović 9.3, 9.11-13.* = *Sedlmayer 2.56.* = *Cociş 8a8b2a, 8a9*

A fejlődés korábbi szakaszában egytagúak, később kéttagúak, külső húrozású rugószervezetük 8-10 menetes, van fedlapjuk. A kengyel első része félkör vagy háromszög, második része kör, ovális, háromszög vagy rombusz keresztmetszetű. A tűtartó teli, nem díszíti áttörés. Formája a fejlődés korábbi szakaszában trapéz alakú, később téglalap alakú. A IV.1.b. altípusba 10 db fibulát soroltam.⁵⁶

IV.1.b.1.

A Kat. 33. és 47. fibulák kengyelét profilált gomb osztja. Kengyelük előbb félkör (lehet facettált), majd kör keresztmetszetű. Kialakításuk hasonló az előző altípushoz, de tűtartójukat már nem díszíti áttörés. Párhuzamaik Pannonia⁵⁷ és Noricum⁵⁸ mellett a Barbaricumban⁵⁹ is megtalálhatók.

IV.1.b.2. = *Kovrig T. V, 48.* = *Patek T. IV, 2, 5.* = *Bojović 9.3.* = *Cociş 8a8b2a*

A kengyel első fele a túszerkezet után kissé alulra görbül, az osztógomb félprofilált. Húrhorga szélesedő formát mutat. A Kat. 50. fibula sorolható ide. Párhuzama megtalálható a *singidunumi* fibulák között,⁶⁰ valamint Pannoniában⁶¹ és Daciában.⁶² Egy *lauriacumi* fibula⁶³ kialakítása is hasonló, bár húrhorga keskeny és a kengyel sem hajlik annyira alulra, mint a Kat. 50. példányé.

IV.1.b.3. = *Ettlinger 13.6.* = *Koščević 11.10.* = *Bojović 9.11-12.* = *Cociş 8a9*

Széles húrhorguk van. A kengyel és a túszerkezet lépcsővel kapcsolódik. A kengyel első szakasza háromszög vagy félkör (lehet facettált) keresztmetszetű, az osztógomb után háromszög keresztmetszetű. Osztógombjuk általában⁶⁴ a kengyel felső szakaszára terjed ki. A Kat. 39, 42, 56, 59. fibulák tartoznak a változatba. Pontosabb párhuzamaik ismertek Daciából,⁶⁵ *Singidunumból*,⁶⁶ *Sisciából*,⁶⁷ *Vindonissából*⁶⁸ és Zala megyéből.⁶⁹

IV.1.b.4. = *Bojović 9.13.*

Az első, hosszú kengyelszakaszt háromtagú, gyűrűszerű gomb osztja, mely a kengyel felső szakaszára terjed ki, utána a kengyel háromszög keresztmetszetű. A Kat. 43. fibula párhuzama *Singidunumból*⁷⁰ és a Barbaricumból⁷¹ is ismert.

IV.1.b.5.

A félkör keresztmetszetű kengyelen gerincvonal fut, az osztógomb kb. a kengyel $\frac{1}{6}$ -od részénél van. Nagyméretű tűtartója téglalap alakú. A Kat. 58. fibula sorolható a változatba. Ez a fibula ará-

⁵⁶ A Kat. 35. fibula szakirodalomból ismert: a Patek T. IV, 1, 4-es típusba sorolható. Ezek alapján került a teli tűtartóval jellemezhető fibulák alcsoportjába. További besorolásától eltekinttem.

⁵⁷ BERECZ 1990, Abb. 3, 9; BERECZ 1991, 3. kép, 2; KOCZTUR 1991, 203, XXXVI. t. 14; BÁNKI 1998, 65, Abb.2/3. sír/3; SCHMID 2010, 21, Taf. 3, 21-27.

⁵⁸ SEDLMAYER 2009, 34, Taf. 23, 485.

⁵⁹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. Tab. XIX, 6; PEŠKAŘ 1972, Taf. 10, 8, Taf. 11, 5.

⁶⁰ BOJOVIĆ 1983, T. VIII, 67. Magasabb tűtartóval: BOJOVIĆ 1983, T. VIII, 65.

⁶¹ KOVRIG 1937, 48; PATEK 1942, 172-174; BERECZ 1990, Abb. 3, 6.

⁶² COCIŞ 2004, Pl. XV, 205-208, Pl. XVI, 222-223

⁶³ JOBST 1975, Taf. 2, 12.

⁶⁴ A Kat. 39. darab osztógombja profilált.

⁶⁵ COCIŞ 2004, Pl. XVIII, 255.

⁶⁶ BOJOVIĆ 1983, T. X, 85-86, T. XI, 89-90.

⁶⁷ KOŠČEVIĆ 1980, T. XVIII, 127, 131.

⁶⁸ ETTLINGER 1973, Taf. 18, 18.

⁶⁹ BERECZ 1991, 3. kép 7.

⁷⁰ BOJOVIĆ 1983, T. XI, 92.

⁷¹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XX, 6.

nyaiban egy daciai fibulához hasonlítható.⁷² Kialakítása hasonlít az észak-komáromi Dunamente Múzeum egyik fibulájához,⁷³ melynek tűtartója azonban magas trapéz alakú, nem pedig téglalap.

Az altípus (egy gombos, erős profilú fibulák teli tűtartóval) egész Pannoniában megtalálható.⁷⁴ Fő elterjedési területeként a dunai provinciák adhatók meg,⁷⁵ de jelentős Raetia és Észak-Itália letanyagában is.⁷⁶ A Rajna-vidéken,⁷⁷ Britanniában,⁷⁸ Galliában⁷⁹ és a Dunától északra⁸⁰ izoláltan jelennek meg. Az altípust a Flavius kor végére és a Kr. u. 2. századra datálják.⁸¹

IV.1.c. = Kovrig VIII. (XVI. t. 161.) = Patek A.5. (IV. t. 14.) = Ettliger 15. (Taf. 5, 9.) = Jobst I.4.f. = Riha 2.9.5. = Košević 11.8. = Bojović 9.14. = Ortisi 7.h. = Cociş 8a11a1. = Sedlmayer 2.57.

Fedlapos fibulák. Egy- és kétagúak is lehetnek, a külső húrozású rugósszerkezet 8 menetes. A kengyel első része félkör keresztmetszetű, erősen ívelő, duzzadt, alulra görbülő forma, a kengyel második fele pedig lapos háromszög/trapéz formájú. A kengyelt kisméretű gomb osztja és egyenesen levágott véggel záródik. A kengyel második fele általában díszített: a Kat. 26. fibula esetében a szegélyeken, a Kat. 55. fibulának két szegélyén és a felületén van vésett ornamentika.⁸²

Pannoniai párhuzamokat Kovrig I. és Patek E. soroltak fel,⁸³ említhető továbbá két fibula *Sallá*-ból,⁸⁴ 1-1 fibula Sárbogárdról⁸⁵ és *Sisciá*ból.⁸⁶ A párhuzamként sorolható *vindobonai* fibulák díszítése többnyire a Kat. 26. fibulához hasonló.⁸⁷ A Duna-vidéken gyakori, nem csak a Birodalomból,⁸⁸ hanem a Barbaricumból⁸⁹ is ismert. Nyugaton kisebb mennyiségben fordulnak elő.⁹⁰

Az altípus az egy- és kétagúságot figyelembe véve formai alapon a Kr. u. 1. század végére – 2. század elejére, illetve a Kr. u. 2. század elejére és végére keltezhető.⁹¹ I. Peškař Vespasianus császár *denarius*ával együtt előkerült fibulát Mikuloból ismert.⁹²

IV.1.d. = Almgren 82. = Kovrig VIII. (III. t. 22-24.) = Patek D.3. (VI. t. 11-12.) = Košević 12. = Bojović 11. = Ortisi 7.i. = Cociş 6.

Tűszerkezete külső vagy belső húrozású rugósszerkezet, melyhez a drótszerű kengyel ovális, vagy kör alakú fedlappal kapcsolódik. A kengyel második fele lapos, vagy hengeres formát vehet fel. A kengyelt kis, lapos gomb osztja, majd gombbal zárul. A kengyel második felét díszíthették. Egy ezüstfibula tartozik az altípusba (Kat. 38.).⁹³

⁷² COCIŞ 2004, Pl. VIII, 110. A Kat. 58. fibula kengyele azonban nem hajlik alulra, mint a daciai fibuláé, a kengyel első szakasza még rövidebb, valamint osztó és zárógombjuk is különbözik. Gerincvonal/facettáltság mind a kettőn megfigyelhető.

⁷³ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XIX, 4.

⁷⁴ KOVRIG 1937, 46-48; PATEK 1942, 172-174, 177-182.

⁷⁵ PATEK 1942, 26; BOJOVIĆ 1983, 34, 37; JOBST 1975, 33; SEDLMAYER 2009, 34.

⁷⁶ ORTISI 2000, 20, 23-24.

⁷⁷ RIHA 1979, 74, 79-80; RIHA 1994, 72-73.

⁷⁸ HATTATT 1989, Fig. 184, 77, 334

⁷⁹ DOLLFUS 1973, Pl. 12, 114.

⁸⁰ PEŠKAŘ 1972, 78-79.

⁸¹ PEŠKAŘ 1972, 79; SCHLEIERMACHER 1993, 20; SEDLMAYER 2009, 34.

⁸² A Kat. 55. díszítésének pontos párhuzamát nem ismerem.

⁸³ KOVRIG 1937, 74, PATEK 1942, 182-183.

⁸⁴ BEREZ 1990, Abb. 4, 3, 6. További két *sallai* fibulának csak két szegélyén van díszítés (BERECZ 1990, Abb. 4, 4, 8.).

⁸⁵ BÁNKI 1998, 81, Abb. 13/30. sír/4, Abb. 22, 10.

⁸⁶ KOŠEVIĆ 1980, T. XVII, 120.

⁸⁷ SCHMID 2010, Taf. 6, 56, Taf. 7, 59-68, Taf. 8, 69-73. Formailag megfelel, de díszítésében eltér: SCHMID 2010, Taf. 6, 53-55.

⁸⁸ Dacia: COCIŞ 2004, Pl. XIX, 258-289. Noricum: JOBST 1975, Taf. 6, 44-45; KROPF – NOWAK 1999, Taf. 6, 25-26, Taf. 13, 68; SEDLMAYER 2009, 34, Taf. 23, 492. Moesia: BOJOVIĆ 1983, T. XI, 94.

⁸⁹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. 12, 20; PEŠKAŘ 1972, 81, Taf. 12, 1-3.

⁹⁰ RIHA 1979, 74, Taf. 10, 261-262; ORTISI 2002, 25, Taf. 10, 132-135.

⁹¹ ORTISI 2002, 25.

⁹² PEŠKAŘ 1972, 82.

⁹³ A fibula a múzeumi gyűjteményből elveszett, így besorolását szakirodalmi adatok alapján végeztem (PATEK 1942, 199.).

Pannoniából ismert néhány hasonló fibula,⁹⁴ de előkerült a szarmata Barbaricumból is.⁹⁵ Megtalálható a típus Dél-Oroszország területén, Dacia és Moesia provinciákban, továbbá Szlovákia területén.⁹⁶ A nyugati provinciákban ritka forma, Burghöfe leletanyagából egy darab ismert.⁹⁷ Általánosságban a Kr. u. 1. századtól a 3. század 1. feléig datálhatók.⁹⁸ *Singidunumból* Nerva⁹⁹ és Hadrianus császár pénzével¹⁰⁰ keltezve kerültek elő.

IV.2. Egygombos, erős profilú fibulák fedlap nélkül

IV.2.a. = *Almgren 77.* = *Kovrig VIII.* = *Patek D.3.* = *Jobst I.5.b.* = *Ortisi 7.g.* = *Cociş 21b1a*

Fedlap nélküli erős profilú fibulák. Egy- vagy kéttagúak, külső húrozású rugósszerkezetük 10-16 menetes, a kengyel első része trombita alakúra szélesedik ki. A kengyelt osztó gomb profilált, a zárógomb többtagú. A kengyelt esetenként díszítették.¹⁰¹ Tűtartójuk téglalap alakú, áttörés nem díszíti.

A trombita alakú kengyelforma alapján két altípus különíthető el:

1. *Kovrig XIII. t. 133-136.* = *Patek XXII. t. 2-4.*: A kengyel kisméretű, kezdetleges trombita alakú. Összesen két fibula tartozik ide (Kat. 27, 30.).
2. *Kovrig VI. t. 60.* = *Patek XXII. t. 5.*: Kengyelük nagyobb és szélesebb trombita alakú. A gyűjteményekből összesen hat fibula ide sorolható (Kat. 28-29, 34, 37, 40, 46.)

A trombita alakú kengyelű, fedlap nélküli erős profilú fibulák kialakulása valószínűleg Szabad Germaniához köthető.¹⁰² Elterjedési területükhöz tartozik Cseh- és Morvaország, Lengyelország, Noricum és Dacia,¹⁰³ valamint izoláltan a Rajna-vidéken is feltűnnek.¹⁰⁴ Ez a típus Pannonia északi részén,¹⁰⁵ továbbá délnyugat-pannoniai városokban is előfordul.¹⁰⁶

A típust általánosságban a Kr. u. 1-2. századra datálják.¹⁰⁷ Az 1. altípushoz hasonló csehországi fibulákat I. Peškař a Kr. u. 1. század utolsó harmadától a 2. század végéig keltezett,¹⁰⁸ a párhuzamba hozható *lauriacumi* példányokat W. Jobst a Kr. u. 2. század elejére illetve a 2. század második vagy harmadik negyedére datálta.¹⁰⁹ A 2. altípus esetében párhuzamként említhető egy *matricai* fibula, mely Hadrianus asszal együtt került elő.¹¹⁰

IV.2.b. = *Almgren 84.* = *Kovrig VIII.* = *Patek A.5.* = *Jobst I.5.c.* = *Riha 3.1.2.* = *Koščević 11.6.* = *Bojović 10.* = *Cociş 8b2*

Fedlap nélküli erős profilú fibulák. Kéttagúak, külső húrozású rugósszerkezetük 8-10-14 rugómenetből áll. A kengyel első fele kiszélesedik (félkör keresztmetszetű gerincvonallal vagy háromszög keresztmetszetű), második fele háromszög keresztmetszetű. A kengyelt osztó gomb tagolatlan vagy két-

⁹⁴ Kovrig I. és Patek E. hasonló darabokat *Aquincumból*, *Brigetióból*, *Carnuntumból*, *Neviodunumból*, *Savariából* és *Sisciából* ismer-tek. (KOVRIK 1937, 39; PATEK 1942, 199.) R. Koščević összesen 5 db fibulát közölt *Sisciából* (KOŠČEVIĆ 1980, T. XIX, 136-140.). A sárbogárdi temető 26. sírjából szintén előkerült hasonló fibula, itt egy Patek T. IV, 6. típusú egy gombos erős profilú fibulával volt párban (BÁNKI 1998, 93, Abb. 11, Abb. 22, 8.).

⁹⁵ PÁRDUCZ 1941, T. XV, 4a-b.

⁹⁶ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. 12, 21; BOJOVIĆ 1976, T. XXIII, 14; KOŠČEVIĆ 1980, 24; BOJOVIĆ 1983, 41; COCIŞ 2004, Pl. II, 19, 21-24, Pl. 20, 25-27.

⁹⁷ ORTISI 2002, Taf. 10, 136.

⁹⁸ KOŠČEVIĆ 1980, 24.

⁹⁹ A fibula a Bojović 11.1. típusba tartozik (BOJOVIĆ 1983, 41-42; T. XIII, 113.).

¹⁰⁰ A fibula a Bojović 11.2. típusba tartozik (BOJOVIĆ 1983, 42; T. XIII, 115; 128.).

¹⁰¹ A múzeumi gyűjtemény egy fibulája esetében (Kat. 46.) mindkét kengyelszakasz, sőt a kengyelt osztó gomb is díszített.

¹⁰² JOBST 1975, 39.

¹⁰³ PEŠKAŘ 1972, 82; JOBST 1975, 39; CRIŞAN 1979, 285.

¹⁰⁴ ORTISI 2002, 25.

¹⁰⁵ KOVRIG 1937, 17, 52, 69-70; PATEK 1942, 40-41, 197-198.

¹⁰⁶ Pl. a következő lelőhelyeken: *Singidunumban* (BOJOVIĆ 1983, T. XVI, 140-141.), *Sisciában* (KOŠČEVIĆ 1980, T. XXI, 151-153.), *Sallában* (BERECZ 1990, Abb. 4, 1-2.), Söjtörön (BERECZ 1991, 3. kép 11, 4. kép 1.), és Zala megyében (BERECZ 1991, 4. kép 2.).

¹⁰⁷ JOBST 1975, 40.

¹⁰⁸ PEŠKAŘ 1972, 84.

¹⁰⁹ JOBST 1975, 40.

¹¹⁰ TOPÁL 1981, 40, 93.

szer tagolt. A kengyel záródhat gombbal, peremmel és gombbal, vagy peremmel és többtagú gombbal. A tűtartón nincs áttörés. Összesen négy fibula sorolható a típusba (Kat. 25, 31, 52, 61.).

A típus valószínűleg észak-európai eredetű, Szabad Germániában nagy számban előfordulnak.¹¹¹ Megtalálhatók Cseh- és Morvaország, Lengyelország, Szlovákia, valamint Dacia és Moesia provinciák leletanyagában, a Birodalom nyugati területein viszont csak kisebb számban kerülnek elő.¹¹² Pannonia teljes területén megtalálhatók ezek a fibulák.¹¹³ A típus nem keltezhető korábbra, mint a Kr. u. 1. század utolsó harmada, formai alapon a Kr. u. 2. századra datálhatók.¹¹⁴

Töredékessége miatt egy bölcskei lelőhelyű (Kat. 23.), valamint egy Tolna megyei (Kat. 49.) fibula nem kaphatott pontosabb besorolást, melyek az egy gombos erős profilú fibulák fedlapos típusába tartoznak.

V. PANNON TROMBITAFIBULÁK

= *Almgren 85.* = *Kovrig VIII.* = *Patek D.3.* = *Jobst I.6.* = *Koščević 14.* = *Bojović 12.* = *Cociș 21.b.*
Kat. 63-68. (8. tábla 1-4, 6, 9. tábla 2.)

A trombita alakú kengyelű fibuláknak ezek a formái leginkább a Duna-vidéken fordulnak elő, ehhez a területhez kötik kialakulásukat és így kapták nevüket is.¹¹⁵ Fejlődésükre a fedlapos (A69-70) és fedlap nélküli (A74-79) egy gombos erős profilú fibulák lehettek hatással. O. Almgren és W. Jobst két alcsoportra osztotta a pannon trombitafibulák: fedlap nélküli (A85) és fedlapos (A86) fibulákra.¹¹⁶ A gyűjteményekből összesen hat fibula tartozik a csoportba, mindegyik fibula a fedlap nélküli alcsoportba sorolható.

V.1. = *Kovrig VIII. (VII. t. 62.)* = *Merczi*¹¹⁷ 12. típus/1. változat

Pannon trombita fibulák fedlap nélkül. Egytagúak, rugósszerkezetük külső húrozású, 16 menetes, hurkolt.¹¹⁸ A kengyel első fele trombita alakúra duzzadt, második fele levél alakú. Az osztógomb tagolt, profilált, a kengyel peremmel és gombbal záródik. Tűtartójuk teli, trapéz alakú. A kengyel első és második felét, valamint az osztógombot is díszíthették.¹¹⁹

Két fibula sorolható ide: a Kat. 63 és a Kat. 67. A Kat. 63. kisméretű példány, párhuzama ismert *Aquincumból*,¹²⁰ Budaörsről,¹²¹ Paks-Gyapáról¹²² és Solymárról.¹²³ A Kat. 67. fibula kivitelezése az előbbiekkal egyezik, csupán méretben nagyobb és díszítettebb.

Egész Pannoniából ismert típus.¹²⁴ Eltérő díszítéssel a *lauriacumi* anyagban is megjelent.¹²⁵ Al-

¹¹¹ ALMGREN 1923, 39-42; JOBST 1975, 40.

¹¹² PATEK 1942, 24-25; PEŠKAŘ 1972, 80-81, Taf. 12, 4-7; JOBST 1975, Taf. VII, 50-52; RIHA 1979, 80; BOJOVIĆ 1983, T. XI, 95-96; T. XII, 97-105; T. XIII, 106-112.

¹¹³ KOVRIG 1937, 49-51; PATEK 1942, 24, 174; SCHMID 2010, 26, Taf. 10, 98-100, Taf. 11, Taf. 12, 112-114.

¹¹⁴ PEŠKAŘ 1972, 81; JOBST 1975, 41; RIHA 1979, 80. Berecz K. egy *sallai* fibulát datált a Hadrianus korra (BERECZ 1990, 89.). I. Peškař Kecelről ismert egy Traianus éremmel keltezett darabot, Lengyelországból egy Faustina Maior *denariusszal* együtt előkerült példányt és Komoranyból egy Kr. u. II. század 2. felére datált fibulát (PEŠKAŘ 1972, 81.).

¹¹⁵ PATEK 1942, 40-41; BERECZ 1991, 165.

¹¹⁶ ALMGREN 1923, 44; JOBST 1975, 42.

¹¹⁷ MERCZI 2012.

¹¹⁸ Ez a rugósszerkezeti megoldás a típus sajátossága. A húr a rugó indítószárán egyszer megcsavarodik és kis hurkot képez, mielőtt a másik oldal rugómenetei felett folytatódna.

¹¹⁹ A Kat. 63. fibulánál a kengyel második fele, a Kat. 67. fibulának mindkét kengyelrésze, valamint osztó- és zárógombja is díszített.

¹²⁰ *Aquincum*, Bécsi út 62, „A” sír: MÁRTON 2002, 118, Fig. 5, 3.

¹²¹ MERCZI 2012, 493, Kat. 75-77.

¹²² Publikálatlan. Ld. SÁRÓ 2011, Kat. 205, XXIV. t. 2.

¹²³ A 31, 88, 145. sírokból és a -10. szelvényből (ÉK-i sarok): KOCZTUR 1991, VIII. t. 31, 3, XXII. t. 8, XXXV. t. 9, XLI. t. 14.

¹²⁴ KOVRIG 1937, 52; PATEK 1942, 200.

¹²⁵ JOBST 1975, 143, Taf. 8, 55.

talánosságban a Kr. u. 2. századra datált típus,¹²⁶ a tütartó formája alapján megjelenésükkel számolhatunk a Kr. u. 2. század 1. felétől, sőt akár az 1. század végétől.¹²⁷

V.2. = Jobst I.6.a. = Koščević 14.4. = Bojović 12.3. = Cociş 21.b.¹²⁸

Kéttagú pannon trombita fibulák fedlap nélkül. Rugós tűszerkezetük külső húrozású 18-20 mm-es. A kengyel első fele trombita alakúra duzzadt, mely a kengyelt osztó gombhoz esetenként hozzákapcsolódik, a kengyel második fele levél alakú. A kengyelt gomb osztja és gombbal záródik. Négy fibula sorolható a típusba: Kat. 64-66. és a Kat. 68. töredék. A Kat. 64-66. kengyele díszített, mindhárom más-más altípusba sorolható.

V.2.a. = Kovrig 61.

A kengyelt egyszer vagy kétszer tagolt lapos gomb osztja, a kengyel első fele esetenként a gombhoz hozzákapcsolódik. Egytagú gombbal zárul. A Kat. 65. fibula sorolható ide. Hasonló osztógombja van egy *singidunumi* fibulának.¹²⁹ Pannoniából több párhuzama ismert.¹³⁰

V.2.b. = Kovrig 65.

A kengyelt 4-6 gyűrűtagból álló gomb osztja, a kengyel első fele esetenként a gombhoz kapcsolódik, a kengyel többtagú gombbal zárul. A Kat. 66. fibula párhuzamai Pannoniából,¹³¹ Noricumból,¹³² Daciából,¹³³ valamint *Singidunumból*¹³⁴ sorolhatók.

V.2.c. = Kovrig 69. = Cociş 21.b.4.b.

A kengyelt nagyméretű gomb osztja, melyet vésett vonalak tagolnak (széltében és átlósan), a kengyel első fele a gombhoz hozzákapcsolódik, a kengyel többtagú gombbal záródik. Ide sorolható a Kat. 64. fibula. Pannoniából Kovrig I. Regölyről és Baranya megyéből¹³⁵ közölt hasonló darabokat. További párhuzamként említhető egy pátyi,¹³⁶ egy *vindobonai*,¹³⁷ valamint egy daciai fibula.¹³⁸

VI. HORGONYFIBULÁK

= Kovrig IX. = Patek B.4. = Koščević 13. = Bojović 13. = Cociş¹³⁹ 20.

Kat. 69-70. (8. tábla 5, 9. tábla 1.)

A horgonyfibulák nevüket a kengyel jellegzetes alakja után kapták, melyet azonban nem csak

¹²⁶ Ezt a keltezt megerősítik az említett *aquincumi* és solymári sírok. Az *aquincumi* „A” sírt a 2. század harmadik negyedére keltezték (MÁRTON 2002, 130.). A solymári 31. sírban Kovrig T. XIII, 133. típusra hasonlító egy gombos erős profilú fibulával, a 145. sírban Flavius korra keltezhető Garbsch A238c fibulával (GARBSCH 1974, Abb. 5.) került elő.

¹²⁷ Az egy gombos erős profilú fibulák teli tütartójú típusai esetében megfigyelhető volt a változás, minek során az alacsony, trapéz alakú tütartót felváltotta a magas, szögletes forma. Ezt a típust (IV.1.b.) a Kr. u. 1. század végére és a 2. századra lehetett datálni. Ez alapján feltételezhető a korai pannon trombitafibulák megjelenése a Kr. u. 1. század legvégén – 2. század elején.

¹²⁸ S. Cociş a 21b típusú fibulákat a daciai anyagban pannoni importnak tartja (COCIŞ 2004, 114.).

¹²⁹ BOJOVIĆ 1983, T. XVI, 142.

¹³⁰ Kovrig I. és Patek E. felsorolása megegyezik: *Aquincum*, Györszentiván, Szombathely?, *Brigetio* (KOVRIK 1937, 52; PATEK 1942, 199.), *Siscia*: KOŠČEVIĆ 1980, T. XXI, 156; Székesfehérvár: SÁRÓ 2011, Kat. 208, XXV. t. 2.

¹³¹ KOVRIG 1937, 53; PATEK 1942, 200-201; *Siscia*: KOŠČEVIĆ 1980, T. XXI, 160. Paks-Gyapa: SÁRÓ 2011, Kat. 204, XXV. t. 3.

¹³² KROPF – NOWAK 1999, Taf. 16, 82-83.

¹³³ Hasonló formájú kengyele és közel azonos nagyságú gyűrűkből álló gombja van a COCIŞ 2004, Pl. XCVI, 1352, Pl. XCVII, 1357, 1362-1363. fibuláknak.

¹³⁴ BOJOVIĆ 1983, T. XVI, 143-144.

¹³⁵ KOVRIG 1937, 54. A regölyi fibulát ld. még SÁRÓ 2011, Kat. 206, XXV. t. 5.

¹³⁶ OTTOMÁNYI 2007, 191, 140. kép 10, 141. kép 1.

¹³⁷ SCHMID 2010, Taf. 18, 152. Ez a fibula eltér a Kat. 64. példánytól osztógombja díszítésében és a zárógomb kialakításában, de a forma egésze mégis közel áll a hanti fibulához.

¹³⁸ COCIŞ 2004, Pl. XCVIII, 1379.

¹³⁹ COCIŞ 2004.

horgonyhoz, hanem stilizált delfinhez és pelta formához is hasonlították.¹⁴⁰ A horgonyfibulákat R. Košćević, D. Bojović és S. Cociş egyaránt az erős profilú fibulákból vezette le.¹⁴¹ A horgonyfibulákat a vállakon, párban, többnyire láncsal összekötve viselheték.¹⁴² S. Cociş feltételezte, hogy összefüggés lehet a fibulák anyaga és viselőik neme között. E szerint az ezüsből készült darabokat nők, míg a bronzpéldányokat inkább férfiak hordták.¹⁴³

A horgonyfibulák a Római Birodalomban kis területen terjedtek el. Nagyobb számban fordulnak elő Pannonia, Dacia, Dalmatia és Moesia provinciákban¹⁴⁴ és a Barbaricumban,¹⁴⁵ kisebb mennyiségben pedig Noricumból és Észak-Itáliából ismertek.¹⁴⁶ A nyugati provinciák leletanyagára nem jellemző. Általánosságban a Kr. u. 2. századra és a 3. század elejére datálják őket.¹⁴⁷

A gyűjteményből két fibula (Kat. 69-70.) tartozik a horgonyfibulák közé: mind a kettő töredékes és formájuk alapján más-más altípusba sorolhatók.

VI.1. = *Kovrig IX. (T. VIII, 78.) = Patek B.4. (T. VIII, 16.) = Cociş¹⁴⁸ 20a1b. = Cociş¹⁴⁹ c1a2c.*

Külső húrozású rugósszerkezetét téglalap alakú fedlap takarja. A horgony alakú kengyel szárain 1-1 kisméretű gomb van, a kengyelt lapos gomb osztja. Jellemzi a kengyel középső részén kiszélesedő rész gombos díszítése. A Kat. 70. fibula kiszélesedő húrorga díszített.

Közeli párhuzamai Daciából és Dalmatiából említhetők.¹⁵⁰ További hasonló pannoniai darabok¹⁵¹ esetében a fedlapot két végén is gombok díszítették.¹⁵²

VI.2. = *Kovrig IX. (T. VIII, 79.) = Patek B.4. = Košćević 13. (T. XX, 150.)*

Jellemzi a külső húrozású rugós tűszerkezet és téglalap alakú fedlap, a horgonyágakat díszítő gombok, továbbá a kengyelen két gomb között elhelyezkedő állat alakú (madár/delfin/hüllő) plasztikus díszítmény. Esetenként a fedlap gombos díszítésű.

A Kat. 69. fibula pontos párhuzama nem ismert. Hasonló, plasztikus állatalakkal díszített horgony alakú fibulák Pannoniából,¹⁵³ Moesiából,¹⁵⁴ Daciából¹⁵⁵ és a Barbaricumból¹⁵⁶ sorolhatók.

¹⁴⁰ KOVRIG 1937, 18; PATEK 1942, 29.

¹⁴¹ KOŠĆEVIĆ 1980, 25; BOJOVIĆ 1983, 44; COCIŞ 2006, 397.

¹⁴² A viselés módjára sírkövek ábrázolásai utalnak, melyek Dalmatiából és Daciából kerültek elő (COCIŞ 2006, Pl. XIII, 1-4.). A fibulákra rögzített függesztőkarika ugyancsak azt jelzi, hogy a fibulákat láncsal összekötve hordták (PATEK 1942, 32, T. IX, 9; COCIŞ 2004, Pl. XCII, 1325.). A horgonyfibulák egy különlegesebb viselési módját S. Cociş mutatta be: egy zenica sírkövön a fibulákat a derékon viselt övvel kapcsolták össze (COCIŞ 2006, Pl. XIV, 4.).

¹⁴³ COCIŞ 2006, 398.

¹⁴⁴ KOVRIG 1937, 18-19; KOŠĆEVIĆ 1980, 25; BOJOVIĆ 1983, 44; COCIŞ 2004, 105-111.

¹⁴⁵ COCIŞ 2006, 401.

¹⁴⁶ *Flavia Solvából* két horgonyfibulát közöltek (KROPF – NOWAK 1999, Taf. 17, 84-85.), Észak-Itáliából pedig S. Schmid említett horgonyfibulát (SCHMID 2010, 33.).

¹⁴⁷ A formai alapú datálást az éremmel keltezett, délkelet-európai leletegyüttesek is megerősítik (PATEK 1942, 32; KOŠĆEVIĆ 1980, 25; BOJOVIĆ 1983, 45; CRIŞAN 1959, 354; COCIŞ 2004, 106-110.).

¹⁴⁸ COCIŞ 2004.

¹⁴⁹ COCIŞ 2006.

¹⁵⁰ COCIŞ 2006, 393, Pl. IV, 6.

¹⁵¹ Kovrig I. és Patek E. felsorolta a párhuzamokat, valamint a két *sisciai* fibula szerepel R. Košćevićnél is: KOVRIG 1937, 56; PATEK 1942, 190; KOŠĆEVIĆ 1980, T. XX, 145, 148. S. Schmid egy hasonló fibulát mutatott be *Vindobonából* (SCHMID 2010, 33, Abb. 4., Taf. 19, 160.).

¹⁵² Kovrig I. a szekszárdi múzeum fibulája kapcsán jelezte az eltérést, megjegyzésként közölte: „*Támasztólapján nincsenek kúpok.*” (KOVRIK 1937, 56.).

¹⁵³ KOVRIG 1937, 56; PATEK 1942, 191; KOŠĆEVIĆ 1980, 24, T. XX, 150. Cociş c1b1c típusú fibula említhető Novi Banovciról (BRUNŠMID 1901, 157, P. 109, 2; COCIŞ 2006, 395, Kat. 51.).

¹⁵⁴ Cociş c1a2e típusú fibula került elő Izvoarele lelőhelyről (COCIŞ 2006, 394.).

¹⁵⁵ Cociş c1b1c típusú fibula Janja, Vártop és Aţel lelőhelyekről ismert (COCIŞ 2006, 395.).

¹⁵⁶ Cociş c1a2e típusú fibula említhető Nagyszénásról (COCIŞ 2006, 394.).

VII. TÉRDFIBULÁK

= Almgren 246-248. = Kovrig X. = Patek I.2. = Böhme A.19-21. = Ettliger 53. = Jobst I.12-13. = Košević 16. = Riha 3.12. = Bojović 19-22. = Berecz¹⁵⁷ I.-IV. = Ortisi 19. = Cociş 19. = Merczi¹⁵⁸ A/1.-C/4. változat

Kat. 71-100. (9. tábla 3-7, 10. tábla 1-10, 11. tábla 1-11, 12. tábla 1.)

Elnevezésüket jellegzetes formájuk után kapták: a kengyel a túszerkezet után meghajlik és alakja térdhez hasonlít. A térdfibulákat O. Almgren és W. Barthel is az egy gombos, erős profilú fibulákból eredeztette. Elgondolásuk abban különbözött, hogy míg O. Almgren germán, W. Barthel provinciális római produktumnak határozta meg őket.¹⁵⁹

A térdfibulákat a legtöbb szerző a katonai viselethez köti.¹⁶⁰ A sírkövek ábrázolásain azonban majdnem minden esetben a női viselet elemeként tűnik fel ez a típus,¹⁶¹ csupán két példát sorolhatunk, melyeken a katonai viselet részeként jelenik meg térdfibula.¹⁶²

A gyűjteményekből összesen 28 fibula tartozik a térdfibulák közé, melyek túszerkezetük, valamint további formai sajátosságok alapján rendszerezhetők. A leletanyagból feldolgozásra került két, fibulakészítéshez használható ólomtinta (Kat. 77-78.): ezek formájuk alapján térdfibulák előállítására szolgálhattak.

VII.1. Rugósszerkezetű térdfibulák

A rugós túszerkezettel kialakított fibulák húrozása a nyugati provinciák és a noricum-pannoniai, balkáni éra között különbség mutatkozik. Míg előbbieket a belső húrozású rugós konstrukció jellemzi, utóbbiak esetében a külső húrozású rugósszerkezet dominál.¹⁶³ Az ép túszerkezetek és a húrhangok alapján a gyűjteményből egy fibula (Kat. 99.) rugósszerkezete volt belső húrozású.

VII.1.a. Rugósszerkezetű térdfibulák fedlap nélkül = Košević 16. (T. XXII. 170.) = Berecz I.1-2. = Merczi B/9.

Az altípusra jellemző a fedlap hiánya. Jelen esetben (Kat. 98.) a kengyel trapéz keresztmetszetű, mely peremmel és gombbal záródik.¹⁶⁴ *Sisciából* a fibula közeli párhuzama ismert,¹⁶⁵ melyet R. Košević egy Malé Hradisko lelőhelyről származó fibulával¹⁶⁶ rokonított. Utóbbit I. Peškař a trombita fibulák egy különleges formájaként határozta meg.¹⁶⁷

A rugósszerkezetű, fedlap nélküli térdfibulák párhuzamai főként Pannonia területéről ismertek.¹⁶⁸ Ez a térdfibulák legkorábbra keltezhető altípusa.¹⁶⁹

¹⁵⁷ A térdfibulák típusai esetében „Berecz” hivatkozása alatt értsd: BERE CZ 1987.

¹⁵⁸ A térdfibulák típusai esetében „Merczi” hivatkozása alatt értsd: MERCZI 2011.

¹⁵⁹ ALMGREN 1923, 111; BERE CZ 1987, 11.

¹⁶⁰ Például: BÖHME 1972, 19; FEUGÈRE 1985, 440; SCHLEIERMACHER 1993, 40.

¹⁶¹ BERE CZ 1987, 26-33.

¹⁶² Az egyik *Marcus Aurelius Nepos* chesteri *centurio* sírköve, a másik pedig egy yorki sírkő (BERE CZ 1987, 34.).

¹⁶³ Különlegesen mondható emiatt a *lauriacumi* együttes, ahol mindkét verzió egyszerre jelenik meg. Belső húrozású pl.: JOBST 1975, Taf. 18, 126-128, 131, Taf. 19.135-136, 139, Taf. 21, 154, 156-157, Taf. 23, 169, 175. Külső húrozású pl.: JOBST 1975, Taf. 19, 140, Taf. 20, 145-146, Taf. 21, 150, 158, Taf. 22, 159-160, 163, 165, 168, Taf. 23, 171, 176-178.

¹⁶⁴ Berecz K. 1987-es szakdolgozatának típusáblájában ez a típus ugyan szerepelt, de ide sorolható fibulát katalógusába nem vett fel (Ld. BERE CZ 1987, 251.).

¹⁶⁵ KOŠEVIĆ 1980, T. XXII, 170.

¹⁶⁶ PEŠKAŘ 1972, Kat. 35b; Taf. 14, 4.

¹⁶⁷ PEŠKAŘ 1972, 88.

¹⁶⁸ *Scarbantiából* (KOVRI G 1937, XI. t. 117.), *Sisciából* (KOŠEVIĆ 1980, T. XXII. 170.), Mányról, Csákberényről (BERE CZ 1987, 261.), *Annatiából* (KOVÁCS 2005, 114, Fig. 68/4.), Paks-Gyapárol (SÁRÓ 2011, Kat. 273.), *Brigetiából* (MERCZI 2011, 20, 39.). Továbbá Noricumban, Raetiában és Britanniában is előkerültek hasonló darabok, bár kisebb számban. Összegyűjtve ld.: MERCZI 2011, 39-40.

¹⁶⁹ A 168. lábjegyzetben is említett mányi fibula sírból került elő (PETRES 1965, 90, 26. ábra 1.), melyet kísérelétei alapján Berecz K. Kr. u. 50-150 közé keltezett (BERE CZ 1987, 284.).

VII.1.b. Rugósszerkezetű térdfibulák fedlappal = Berecz I.3-20. = Merczi B/1-8, 10-24.

A gyűjteményekből összesen 23 fibula sorolható a rugósszerkezetű fedlappos térdfibulák közé. Fedlapjuk félkör, pelta, háromszög alakú vagy szögletes, kengyelük félkör, háromszög vagy trapéz keresztmetszetű. Leggyakrabban a fedlap díszített, de van példa a kengyel (Kat. 76, 91.) és a kengyelt záró perem vagy gomb (Kat. 76, 99.) díszítésére is. Egy fibula esetében (Kat. 79.) a túszerkezet javítása is megfigyelhető volt.

Az altípust a Hadrianus, korai Antoninus kortól a Kr. u. 3. századig, esetenként a Kr. u. 4. századig keltezik.¹⁷⁰

VII.1.b.1. = Almgren 247. = Collingwood V = Böhme A.19.a-h. = Ettliger 53. = Jobst I.13.c-e. = Riha 3.12.1-4. = Bojović 20.1-4. = Ortisi 19.a.

Kéttagúak, fedlapjuk pedig félkör alakú. Kengyelkeresztmetszetük alapján tovább rendszerezhetők.

a. = Berecz I. A-G-3. = Merczi B/1-2.

Kengyelük félkör keresztmetszetű. A kengyel a fedlaphoz közvetlenül (Kat. 85, 94.) vagy lépcsővel csatlakozik. A lépcső félkörös, két esetben (Kat. 92, 95.) pedig háromszög alakú. A gyűjtemény fibuláinak esetében a kengyel levágott véggel, peremmel vagy peremmel és gombbal záródik.¹⁷¹ Összesen 11 fibula tartozik a variánsba.¹⁷² A díszítetlen fedlappos példányok (Kat. 72, 74, 88, 92, 95-96.) mellett díszítettek is találhatóak a gyűjteményekben: fedlapjukra egysoros (Kat. 94, 75.) és kétsoros (Kat. 82, 84.) cikk-cakk vagy farkasfog motívumot véstek. A variáns egész Pannoniában elterjedt.¹⁷³

A Saalburgból és Zugmantelből ismert hasonló fibulák¹⁷⁴ kengyele laposabb, kevésbé ívelt, míg pl. *Augusta Raurica*¹⁷⁵ és Burghöfe¹⁷⁶ fibulái között a pannoniai, ívelt formát is megtaláljuk.¹⁷⁷ Gyakori variáns Dacia¹⁷⁸ és Noricum provinciákban¹⁷⁹ *Singidunumban*¹⁸⁰ és megtalálhatóak a Barbaricumban.¹⁸¹

b. = Bojović 20.4. = Berecz I. A-G-11. = Merczi B/3. változat

Trapéz keresztmetszetű kengyelük van. A kengyel peremmel (Kat. 93.), vagy peremmel és gombbal záródik (Kat. 83, 100.).¹⁸² Mindhárom fibula lépcsővel kapcsolódik a kengyelhez és fedlapjuk díszített: külső szegélyükön egy sor vésett farkasfog vagy cikk-cakk minta van. A díszítésmód népszerű volt ennél a variánsnál, sok esetben találkozunk az egy soros, de a kétsoros véséssel is.¹⁸³ A

¹⁷⁰ BÖHME 1972, 19; JOBST 1975, 66-67; RIHA 1979, 85; ORTISI 2002, 35.

¹⁷¹ Megegyeznek a BEREZ I. A-3, E-3, F-3 és G-3 variánsokkal.

¹⁷² A Kat. 85. fibulát csak szakirodalmi adatok alapján említhetem.

¹⁷³ KOVRIG 1937, 56-59, T. IX, 80-83; PATEK 1942, 229-236, T. XXII, 12; KOŠČEVIĆ 1980, T. XXIII, 180, 184, 187, T. XXIV, 190, 199; BEREZ 1987, I. A-3: Kat. 4-26, 162-164, I. B-3: 27-28, I. C-3: 29-53, 60-63, I. D-3: 64-81, I. E-3: 82-116, I. F-3: 117-144, 146, I. G-3: 148-161; BEREZ 1990, Abb. 4, 10, 13; BEREZ 1991, 4. kép 6-7; HATTATT 2000, Fig. 193, 469; OTTOMÁNYI 2007, 140. kép, 7, 141. kép, 2; MERCZI 2012, 30-32, 7. kép 3, 10.

¹⁷⁴ BÖHME 1972, A.19.a-b, Taf. 6, 359-378, 383, Taf. 7, 384-389.

¹⁷⁵ RIHA 1979, Taf. 12, 291-296. Több esetben ezeknél a fibuláknál a kengyel a tütartó irányába elkeskenyed, mely azonban a pannoniai térségre kevésbé jellemző. Itt gyakoribb a kengyel első szakaszán és a záródásnál kiszélesedő forma. Ez jól látszik pl. a Kat. 96. fibula esetében.

¹⁷⁶ ORTISI 2002, Taf. 17, 287, Taf. 18, 290, 292.

¹⁷⁷ A közvetlenül és lépcsővel csatlakozó fedlappos fibulák jelen vannak *Augusta Rauricában* és Burghöfében, Saalburgból és Zugmantelből azonban csak közvetlen fedlap-kengyel kapcsolódásra vannak példák.

¹⁷⁸ COCIŞ 2004, Pl. LVI, 809-811, 816, 818, 821, 823, 825-827, Pl. LVII, 829, 831-833, 837, 839, Pl. LVIII, 842, 849-851, 857, Pl. LVIX, 861, 865, 869, 878, Pl. LX, 879, 881-882, 886-889, 896, Pl. LXI, 900-902, 905, 908, 910-911, 914-915, Pl. LXII, 918-919, 922-923, 926, 928-929.

¹⁷⁹ A közvetlenül és a lépcsővel csatlakozó példányoknál az elkeskenyedő (JOBST 1975, Taf. 21, 147, 154-157.) és a kengyelhajlatban valamint kengyelvégen kiszélesedő (JOBST 1975, Taf. 21, 158, Taf. 22, 159-163, 166, 168, Taf. 23, 171, 175.) formák egyaránt megjelentek.

¹⁸⁰ Nem jellemző az elkeskenyedő forma. Közvetlenül és lépcsővel is kapcsolódnak: BOJOVIĆ 1983, T. XIX, 165-175, T. XX, 176-177.

¹⁸¹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. V, 7-8, Tab. X, 2, Tab. XIV, 13-16, Tab. XVI, 7, 10, Tab. XXII, 5; PEŠKAR 1972, Taf. 17, 1-2, 4, 6, 7-10, Taf. 18, 1, 3; VADAY 1989, Abb. 13, 1-5, 10.

¹⁸² Előbbi a BEREZ I. F-11., utóbbi a BEREZ I. G-11. variáns megfelelője.

¹⁸³ Egy soros vésés pl. BEREZ 1991, 4. kép 10; MERCZI 2011, 7. kép 7-8, 8. kép 1-7. Két soros vésés pl. MERCZI 2011, 8. kép 8, 9. kép 1-3, 5-7.

variáns Pannonia észak- és délkeleti részén elterjedt,¹⁸⁴ Zala megyéből egy példánya ismert.¹⁸⁵ Nagy számmal jelentek meg *Singidunumban*¹⁸⁶ Noricumban,¹⁸⁷ Daciában,¹⁸⁸ kis mennyiségben pedig *Augusta Rauricából*,¹⁸⁹ Zugmantelből,¹⁹⁰ Britanniából¹⁹¹ és a Birodalom területén kívülről¹⁹² ismertek.

c. = *Bojović 20.3.* = *Berecz I. A-G-8.* = *Merczi B/4. változat*

Háromszög keresztmetszetű kengyelük van. A Kat. 80. fibula sorolható ide, melynek kengyele a díszítetlen fedlaphoz háromszög alakú lépcsővel csatlakozik és peremmel zárul.¹⁹³ Formailag pontos párhuzama ismert Pannonián kívül Iža-Leányvárról, Pannoniában *Aquincumból*, ismeretlen lelőhelyről,¹⁹⁴ Fejér¹⁹⁵ és Komárom-Esztergom megyéből.¹⁹⁶ További hasonló formák Budaörsről,¹⁹⁷ *Sisciából*¹⁹⁸ és Zala megyéből¹⁹⁹ kerültek elő. Nagyobb számban jelentek meg *Singidunumban*,²⁰⁰ Daciában,²⁰¹ előfordulnak a Római Birodalom területén kívül,²⁰² de pl. *Augusta Rauricából*,²⁰³ *Lauriacumból*²⁰⁴ és Saalburgból²⁰⁵ csak egy-egy ilyen fibula került elő. Szórványosan Britanniából²⁰⁶ és Galliából²⁰⁷ is ismert. Merczi M. elterjedési területük és szerkezeti sajátosságai alapján tekintette őket pannoniái eredetű variánsnak.²⁰⁸

VII.1.b.2. = *Kovrig X. csoport/T. IX, 85.* = *Berecz I. C-F-G-6.* = *Merczi B/7. változat*

Kéttagú fibulák pelta alakú fedlappal. A változatba két fibula sorolható: Kat. 87.²⁰⁹ és Kat. 99, melyek a pelta alakú fedlappal eltérő formáit mutatják. A belső húrozású rugósszerkezet jellemzi a változatot,²¹⁰ mely esetünkben a Kat. 99. fibulánál is megfigyelhető.

A Kat. 99. pelta alakú fedlappal csipkézett szélű. Lépcsős kapcsolódásának kialakítása két Komárom-Esztergom megyei fibulával mutat párhuzamot.²¹¹

A pelta alakú fedlappal fibulák még *Nevidunum*, *Scarbantia*,²¹² *Siscia*,²¹³ *Carnuntum* és *Bri-*

¹⁸⁴ KOVRIG 1937, 60; KOŠČEVIĆ 1980, T. XXII, 173, 175, T. XXIII, 179, 181, 189, T. XXIV, 191; BEREZ 1987, Kat. 165-207; OTTOMÁNYI 2007, 30. kép 3, 60. kép 6; MERCZI 2011, 33, Nr. 62-87; 7-9. tábla, 10. tábla 1-2; MERCZI 2012, 7. kép 5.

¹⁸⁵ BEREZ 1991, Kat. 38; 4. kép 10.

¹⁸⁶ BOJOVIĆ 1983, T. XX, 183-186, T. XXI, 187-190.

¹⁸⁷ *Lauriacum*: JOBST 1975, Taf. 20, 145-146, Taf. 23, 176-178.

¹⁸⁸ Díszített fedlappal: CRIŞAN 1979, Pl. VI, 13; COCIŞ 2004, Pl. LVI, 812, 814, 820, 824. Pl. LVII, 834-835. Díszítetlen fedlappal: GUDEA – LUCĂCEL 1979, Pl. X, 113-114; COCIŞ 2004, 822, Pl. LVIII, 852, 859, Pl. LIX, 860, 873, Pl. LX, 884, 892, 895, 897, Pl. LXI, 906, 916, Pl. LXII, 920-921, 924, 931.

¹⁸⁹ RIHA 1979, Taf. 12, 297.

¹⁹⁰ BÖHME 1972, Taf. 402-403.

¹⁹¹ SNAPE 1993, 41, Fig. 8, 50.

¹⁹² LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XXII, 4; PEŠKAŘ 1972, Taf. 17, 12; Taf. 18, 2; VADAY 1989, Abb. 13, 8.

¹⁹³ Megfelel BEREZ I. F-8-nak.

¹⁹⁴ BEREZ 1987, 269.

¹⁹⁵ SÁRÓ 2011, Kat. 256, 277, 288.

¹⁹⁶ MERCZI 2011, Nr. 88-106, 10. tábla 3-9, 11. tábla 1-11. Formai és díszítési szempontból is pontos párhuzama a MERCZI 2011, Nr. 91, 10. tábla 6. fibula.

¹⁹⁷ MERCZI 2012, 7. kép 6-7.

¹⁹⁸ KOŠČEVIĆ 1980, T. XXIII, 182.

¹⁹⁹ BEREZ 1990, Abb. 4, 12; BEREZ 1991, 4. kép 8.

²⁰⁰ BOJOVIĆ 1983, T. XX, 178-182.

²⁰¹ COCIŞ 2004, Pl. LVI, 813; Pl. LVII, 830; Pl. LX, 883, 894; Pl. LXI, 904, 907, 917; Pl. LXII, 925.

²⁰² PEŠKAŘ 1972, Taf. 17, 5, 8; Taf. 18, 4; VADAY 1989, Abb. 13, 6-7.

²⁰³ RIHA 1979, Taf. 12, 296.

²⁰⁴ JOBST 1975, Taf. 21, 148.

²⁰⁵ BÖHME 1972, Taf. 7, 401.

²⁰⁶ HATTATT 2000, Fig. 193, 91, 473-474.

²⁰⁷ LERAT 1957, Pl. VII, 50.

²⁰⁸ MERCZI 2011, 35.

²⁰⁹ A fibula elemzésére csak szakirodalmi adatok (KOVRIG 1937, 59; T. IX, 85. valamint BEREZ 1987, 240, Kat. 302.) alapján nyílt lehetőség.

²¹⁰ Az északkelet-pannoniai térdfibulák nagyobb arányban készültek belső, mint külső húrozással (MERCZI 2011, 37.).

²¹¹ MERCZI 2011, Kat. 116-117, 13. tábla 2-3.

²¹² KOVRIG 1937, 59.

²¹³ KOŠČEVIĆ 1980, XXIII, 185.

*getio*²¹⁴ lelőhelyekről kerültek elő. Párhuzamaik Noricumából vannak,²¹⁵ távoli párhuzamok pedig Saalburgból és Daciából²¹⁶ sorolhatók. Népszerű volt a pelta alakú fedlap és a rugótokos szerkezet kombinálása is.²¹⁷

VII.1.b.3. = Bojović 21.8. = Merczi B/6. változat

Kéttagúság és háromszög alakú fedlap jellemzi őket. Az egyetlen ide sorolható fibula (Kat. 79.) kengyele félkör keresztmetszetű, de több párhuzam esetében a kengyel facettált és sokszög keresztmetszetű.²¹⁸ Pannonián kívül Zugmantelből,²¹⁹ *Singidunumból*²²⁰ ismertek, továbbá Dacia²²¹ provinciából. D. Bojović ezt a változatot dél-pannoniai jellegzetességnek tartotta, gyártásukat pedig *Sisciában* feltételezte.²²²

VII.1.b.4. = Bojović 21.1-4. = Berecz I. A-G-5. = Merczi B/21. változat

Kéttagúak, fedlapjuk szögletes, kengyelük félkör keresztmetszetű, tűtartójuk téglalap alakú, peremmel vagy gombbal záródnak. Összesen két fibula (Kat. 89-90.) tartozik a változatba. Fedlapjuk keskeny téglalap alakú, mely a rugósszerkezetet teljesen vagy majdnem teljesen fedi. A. Böhme,²²³ W. Jobst,²²⁴ E. Riha²²⁵ és S. Ortisi²²⁶ hasonló fibulákat szélesebb fedlappal közöltek, melyek a változat távoli párhuzamai. Ugyancsak kis eltérést mutat egy O. Almgrennél, valamint két Berecz Katalinnál bemutatott fibula, melyek keskeny fedlapján középen kis nyúlvány van.²²⁷ Keskeny téglalap alakú, rövid fedlapos kialakítású egy *annamatiái*,²²⁸ egy vértesszőlősi²²⁹ és egy szlovákiai lelőhelyről előkerült²³⁰ fibula, de a Kat. 89-90. daraboknak még közelebbi párhuzama egy *singidunumi* fibula.²³¹ Párhuzamok Pannonia északnyugati és déli területeiről ismertek még,²³² de a változat fő elterjedési területének Moesiát és Daciát tartják.²³³

VII.1.b.5. = Bojović 21.6. = Berecz I. A-20-H-20. = Berecz²³⁴ III/3. = Merczi B/16. változat

Kéttagú fibulák téglalap alakú fedlappal, kengyelük két részre tagolódnak (fektetett téglalap és négyszög/trapéz keresztmetszetű). A változatba két fibula sorolható (Kat. 73, 91.). Mindkét fibula első kengyelrészén keresztben egyszerű borda fut, a Kat. 91-es példány pedig itt és fedlapján véséssel díszített. A Kat. 91-es fibulának formai és díszítési szempontból is közeli párhuzama két fibula Komárom-Esztergom megyei lelőhelyekről,²³⁵ és egy Budaörsről.²³⁶

²¹⁴ BEREZ 1987, 240-241, 268.

²¹⁵ JOBST 1975, Taf. 23, 169.

²¹⁶ Eltér a kengyel kialakítása (BÖHME 1972, Taf. 7, 390-391; CRIŞAN 1979, Pl. VI, 10; COCIŞ 2004, Pl. LXIII, 937.).

²¹⁷ Pl. KOVRIG 1937, T. X, 96; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. 14, 17; JOBST 1975, Taf. 24, 180-181; KOŠČEVIĆ 1980, T. XXIV, 198; COCIŞ 2004, Pl. LXXIII, 1128; OTTOMÁNYI 2007, 20. kép, 10.

²¹⁸ KOVRIG 1937, T. X, 95; BOJOVIĆ 1983, T. XXII, 207-208; HATTATT 2000, Fig. 195, 471; MERCZI 2011, Nr. 113-114; 12. tábla 8-9.

²¹⁹ BÖHME 1972, Taf. 8, 417. A kengyel lapos ívelése miatt ezt a fibulát Merczi M. nem tekintette a nála B/6. változat alatt tárgyalt fibulák párhuzamának (MERCZI 2011, 36.).

²²⁰ BOJOVIĆ 1983, T. XXII, 207-208.

²²¹ CRIŞAN 1979, Pl. VI, 9; COCIŞ 2004, Pl. LXXIX, 1218.

²²² BOJOVIĆ 1983, 57.

²²³ BÖHME 1972, A.20.a; Taf. 7, 405-409.

²²⁴ JOBST 1975 1.13.a; Taf. 18, 126-133, Taf. 19, 134.

²²⁵ RIHA 1979, 3.12.5; Taf. 12, 298.

²²⁶ ORTISI 2002, 19.b; Taf. 18, 293.

²²⁷ ALMGREN 1923, Taf. XI, 246; BEREZ 1987, Kat. 223-224.

²²⁸ KOVÁCS 2005, 114, Fig. 68/5; SÁRÓ 2011, Kat. 231.

²²⁹ MERCZI 2011, Nr. 148, 16. tábla, 3.

²³⁰ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XIII, 11.

²³¹ BOJOVIĆ 1983, T. XXI, 192. A fedlap a rugósszerkezetet közel teljesen fedi és a kengyellel közvetlenül kapcsolódik össze. Eltérés mutatkozik azonban a kengyel végének kialakításában és zárásában.

²³² PATEK 1942, 239.

²³³ MERCZI 2011, 47-48.

²³⁴ BEREZ 1990.

²³⁵ MERCZI 2011, 15. tábla, 3-4.

²³⁶ MERCZI 2012, 7. kép, 8.

További párhuzamok kerültek elő Pannoniában *Sallából*,²³⁷ Kovrig I. említése alapján *Brigeti-óból*, *Burgenaeből* és *Savariából*,²³⁸ Merczi M. ismertetése szerint *Carnuntumból* és *Celamantiából*.²³⁹ Elterjedt még *Noricumban*,²⁴⁰ de kisebb számban előkerültek *Moesiából*,²⁴¹ *Daciából*²⁴² és Csehország területéről.²⁴³ Hasonló forma rugótokkal *Zugmantelből*²⁴⁴ és *Britanniából*²⁴⁵ ismert.

VII.1.b.6. = *Merczi B/12. változat*

Jellemző rá a téglalap alakú fedlap, melyhez a téglalap keresztmetszetű kengyel közvetlenül kapcsolódik, majd a kengyel a túszerkezet felé visszahajlik és gombbal záródik. A Kat. 76. fibula tartozik ide, mely fedlapján és zárógombján véséssel, kengyelén pedig bordával és véséssel díszített. További darabok Pannonia északnyugati részéről²⁴⁶ és Veszprém megyéből²⁴⁷ kerültek elő. Ezeket a fibulaváltozatokat pannoniái jellegzetességnek tartják, a provinciától nyugatra nem, keletre pedig egy kivétellel ismert.²⁴⁸

VII.2. Rugótokos szerkezetű térdfibulák = *Böhme A.21. = Ettlínger 53. (Taf. 15, 20.) = Jobst 12.a-g. = Ortisi 19.e-f. = Berecz II.A-H-1-20. = Merczi A/1-3.*

Kéttagúak, rugós túszerkezetük tokban helyezkedik el és tengellyel rögzített. Előfordulnak félkör, trapéz, fektetett és álló téglalap alakú kengyelátmetszettel, rugótokjuk pedig lehet henger, négyszög illetve sokszög alakú. Összesen két fibula sorolható a típusba: Kat. 71. és Kat. 97, melyek eltérő formát mutatnak.

A Kat. 71. fibula kengyele a túszerkezet után gyűrűt formál, kengyele és a rugótokja díszített. Hasonló, de nem megegyező formát Patek E.,²⁴⁹ E. Ettlínger,²⁵⁰ W. Jobst,²⁵¹ Berecz K.²⁵² és S. Ortisi²⁵³ közölte.

A Kat. 97. fibula rugótokja négyszög alakú, kengyele trapéz keresztmetszetű. Kovrig I. nem teljesen zárt rugótokkal mutatott be hasonló fibulákat Pannoniából.²⁵⁴ A rugótokos fibulák hasonló példányai gyakrabban jelennek meg félkör vagy álló téglalap keresztmetszetű kengyellel és facettált vagy hengeres rugótokokkal.²⁵⁵ Utóbbi típusokat a Kr. u. 2. század végétől a 3. század elejéig keltezték.²⁵⁶

A rugótokos térdfibulák megtalálhatók a dunai régióban, mégis a nyugati provinciákban számítanak gyakoribbnak.²⁵⁷

²³⁷ BEREZC 1990, Abb. 4, 9.

²³⁸ KOVRIG 1937, 63. Berecz K. 1987-es szakdolgozatában 5db fibulát gyűjtött Pannoniából (BERECZ 1987, Kat. 237-241.).

²³⁹ MERCZI 2011, 44.

²⁴⁰ JOBST 1975, Taf. 19, 135-136; KROPF – NOWAK 1999, Taf. 36, 171-174; HATTATT 2000, Fig. 195, 1235.

²⁴¹ BOJOVIĆ 1983, 57, T. XXII, 205.

²⁴² COCIŞ 2004, Pl. LXVIII, 1202-1203.

²⁴³ PEŠKAŘ 1972, Taf. 18, 7.

²⁴⁴ BÖHME 1972, Taf. 9, 468.

²⁴⁵ SNAPE 1993, Fig 9, 62-63; HATTATT 2000, Fig 194, 92, 1227.

²⁴⁶ A fibulák Budaörsről (MERCZI 2012, 7. kép, 11.), *Vindobonából* (SCHMID 2010, Taf. 22, 196.) és a Fertő-tó környékéről (MERCZI 2011, 43.) származnak.

²⁴⁷ Bár a második kengyelszakasz a túszerkezet felé kismértékben ível, párhuzamként tekintjük a KOVRIG 1937, T. XI, 121. fibulát, mely a budaörsi fibulához nagymértékben hasonlít. Lelőhelye Veszprém megye (KOVRIG 1937, 66.).

²⁴⁸ MERCZI 2012, 497.

²⁴⁹ PATEK 1942, T. XXIV, 16. (Ismeretlen lelőhelyű fibula. Eltérés: szimpla rugósszerkezete van, a kengyelen kiképzett karikában pedig egy nyúlvány.)

²⁵⁰ ETTLINGER 1973, Taf. 15, 20. (*Augusta Rauricából*. Eltérés: a kengyelen kiképzett karikában kis gomb van.)

²⁵¹ JOBST 1975, Taf. 17, 118-119. (*Lauriacumból*. Eltérés: a kengyelen kiképzett karikában kis gomb, a karika után „nyúlvány” van.)

²⁵² BEREZC 1987, I. H-20. variáns: Kat. 242-243. (Eltérés: a kengyelen kiképzett karikában kis gomb van.)

²⁵³ ORTISI 2002, Taf. 18, 299. (Burghöfe anyagából. Eltér a kengyelkarika alakja.)

²⁵⁴ KOVRIG 1937, 62-63; T. X, 99-100.

²⁵⁵ Ld. JOBST 12b-c. (JOBST 1975, 60-61.) és MERCZI A/1. és A/2. variánst (MERCZI 2011, 26-27.).

²⁵⁶ BÖHME 1972, 21; JOBST, 1976, 60-61; ORTISI 2002, 36.

²⁵⁷ JOBST 1975, 68; MERCZI 2011, 25-26.

VII.3. Csuklósszerkezetű térdfibulák = *Almgren 248.* = *Bojović 22.* = *Ortisi 19.g.* = *Berecz III.1-11.* = *Merczi C/1-4.*

Kéttagúak, csuklós túszerkezetük van, mely tokban helyezkedik el, tűtartójuk pedig merőleges állású. Összesen két fibula sorolható ide, a Kat. 81. és a Kat. 86. fibula,²⁵⁸ melyek formája azonos: túszerkezetük tokja hengeres, kengyelük háromszög keresztmetszetű.²⁵⁹

Pannoniából több párhuzamuk ismert,²⁶⁰ de nagyobb számban található meg Felső-Moesia területén is,²⁶¹ szórványosan előfordulnak Dacia,²⁶² Noricum²⁶³ és Britannia²⁶⁴ provinciákban.

Öntéshez használt minták

Két hanti lelőhelyű fibula (Kat. 77-78.) ólomból készült. A minták térdfibulák előállítására szolgáltak: korábbi elképzelésekkel ellentétben azonban nem a viaszmodelleket helyettesíthették, hanem a viaszmodell előállításához szükséges segédnegatív készítéséhez használhatták őket.²⁶⁵ A mintadarabok alapján felmerül a lehetőség az Aparhant környéki fibulakészítésnek.²⁶⁶

VIII. ÁTTÖRT FIBULÁK

= *Patek H.2. típus* = *Böhme B.46-47.* = *Jobst II.31-32.* = *Bojović 25.* = *Cociş 25.*
Kat. 101-104. (12. tábla 2-5.)

Az áttört fibulák nevüket szintén formai sajátosságuk alapján kapták: felületüket áttörésszerű technikával alakították ki. Az áttört fibulák többféle kulturális hatást olvasztanak össze: a kutatók egyfelől a klasszikus görög művészet, másfelől a kelta tradíciók megjelenését és tovább fejlődését hangsúlyozzák esetükben.²⁶⁷ Az áttört fibulákat általánosságban a Kr. u. 2-3. századra kelteznek.²⁶⁸

A 4 db áttört technikával készült fibula Hantról került elő. Formájuk alapján két típusba sorolhatók.

VIII.1. = *Patek H.2.* = *Collingwood Z* = *Böhme B.47.* = *Jobst II.32.* = *Bojović 25.7.*

Ívfibula. Kéttagú túszerkezete után félkörös lapkengyel,²⁶⁹ majd hosszú, lapos, félkör keresztmetszetű kengyel következik. A kengyel első része két vese alakú áttöréssel díszített.²⁷⁰ Többtagú gombbal, vagy bordákkal záródik. A Kat. 101-102. fibulák sorolhatók a típusba.

Az áttört fibuláknak ez a típusa népszerű volt a felső germaniai-raetiai *limes* menti területeken,²⁷¹ Noricumban,²⁷² de megjelent Britanniában,²⁷³ Moesiában,²⁷⁴ Daciában²⁷⁵ és a Római Biro-

²⁵⁸ Utóbbi csupán Kovrig I. ábrája alapján ismerem (KOVIRIG 1937, T. X, 103.).

²⁵⁹ Ez a forma megfelel a BERE CZ III B-1 és a MERCZI C/2. változatnak.

²⁶⁰ KOVRIG 1937, 63-64; PATEK 1942, 242, Kovrig 103. forma/Nr. 1-7; BERE CZ 1987, Kat. 313-314, 317-318; MERCZI 2011, Nr. 159-160.

²⁶¹ BOJOVIĆ 1983, T. XXVI, 248-255.

²⁶² CRIŞAN 1979, Pl. VII, 10; COCIŞ 2004, Pl. LXXX, 1229, 1231.

²⁶³ MERCZI 2011, 52.

²⁶⁴ HATTATT 2000, Fig. 184, 339.

²⁶⁵ SEY 2012, 93.

²⁶⁶ SÁRÓ 2011, 89.

²⁶⁷ JOBST 1975, 117; BOJOVIĆ 1983, 65.

²⁶⁸ BÖHME 1972, 43-44; BOJOVIĆ 1983, 65.

²⁶⁹ A pannoniai típuson belül megkülönböztethető két változat. Egyik esetben a kengyel első részét félkör alakú lap alkotja, míg másik esetben a lap levél alakú (PATEK 1942, T. XVIII, 18. és T. XVII, 17; TOPÁL 1981, Pl. XLIV/140.).

²⁷⁰ Az áttörés alakja miatt nevezték őket több esetben „peltafibulák”-nak (BÖHME 1972, 44; SNAPE 1993, 27; RIHA 1994, 79.). W. Jobst szerint azonban ezt az elnevezést szerencsésebb más fibulák, például bizonyos emailos típusok esetében használni (JOBST 1975, 121.).

²⁷¹ BÖHME 1972, 69, Taf. 30, 1154-1164; RIHA 1994, Taf. 8, 2009.

²⁷² *Flavia Solvában*: KROPF – NOWAK 1999, 50, Taf. 65, 380; *Lauriacumban*: JOBST 1975, Taf. 48, 345-347.

²⁷³ COLLINGWOOD 1969, Fig. 106, 99; SNAPE 1993, 27; BAYLEY – BUTCHER 2004, 125, Fig. 96, 356.

²⁷⁴ *Singidunumban*: BOJOVIĆ 1983, T. XXIX, 288.

²⁷⁵ GUDEA – LUCÁCEL 1979, Pl. XXVI, 329; COCIŞ 2004, Pl. CX, 1557. (Csuklós túszerkezetű.)

dalom területén kívül²⁷⁶ is. A noricum-pannoniai típus kialakítása a germaniai-raetiai területek fibuláitól különbözik,²⁷⁷ ami alapján feltételezhető, hogy eltérő műhelykörzetben készültek.²⁷⁸

VIII.2. = *Patek H.2. típus = Bojović 25.5.*

Kéttagú lapfibula. Kengyele ovális/kagyló alakú, vese alakú áttöréssel díszített. A tűtartó merőleges állású. Ide sorolható a Kat. 104. fibula. Pannoniában *Patek E. Carnuntumból, Mursából* és *Sisciából* ismert 1-1 példányt,²⁷⁹ további hasonló, vese alakú áttöréssel díszített fibulák pedig *Moesiából*²⁸⁰ és *Noricumból*²⁸¹ kerültek elő.

A Kat. 103. fibula törött, a megmaradt részletek alapján formáját nem lehetett pontosabban meghatározni.

IX. EMAILOS FIBULÁK

= *Almgren 222. = Exner I-III. = Patek E.2. = Böhme B.41. = Ettlínger 36-38, 44-46, 48, 50. = Jobst II.27. = Feugère 26. = Erice Lacabe 28. = Cociş 24. = Berecz*²⁸² *I-II.*

Kat. 105-109. (12. tábla 6-10.)

Nevüket ugyancsak készítés technikai sajátosságról, az emailos/zománcozott díszítésről kapták. K. Exner az emailos fibulákat párban viselt fibuláknak tartotta és így a női viselethez kötötte,²⁸³ elképzelését azonban csak részben támasztják alá a sírkontextusból előkerült fibulák.²⁸⁴ A civil és katonai településekről előkerült emailos fibulák aránya alapján nem mutatható ki egyértelműen, hogy mely típusokat használták férfiak és melyeket nők.²⁸⁵

Összesen 5 db hanti fibula tartozik az emailos fibulák közé. Ívfibulák és lapfibulák egyaránt találhatók köztük. Tűszerkezetük a legtöbb esetben töredékes. Mind az öt fibula eltérő formájú.

IX.1. = *Ettlínger 43.3. = Exner II.1. = Feugère 26c1a = Riha 7.16. = Berecz IB/4a2 változat*

Egyenlő oldalú emailos ívfibula. Kétszeresen megtört, egy lépcsővel tagolt és hengeres rúddal végződő kengyel jellemzi. A kiemelkedő részét emailal díszítették. A Kat. 107. fibula sorolható ide.

Több példány került elő Pannoniában és a Barbaricumban²⁸⁶ de párhuzamai megtalálhatók Britanniában,²⁸⁷ Daciában,²⁸⁸ Galliában²⁸⁹ és a mai Svájc területén.²⁹⁰ További példányok szórványos felbukkanásával ugyancsak számolhatunk.²⁹¹ Berecz K. keltezett párhuzamok alapján²⁹² a Kr.u. 1.

²⁷⁶ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XI, 2.

²⁷⁷ Utóbbiak esetében a kengyellap *voluta* motívummal van áttörve, így ennek következtében nyerik el a peltához hasonló formát, míg a noricum-pannoniai fibuláknál az áttörés vese alakú.

²⁷⁸ A. Böhme a felső germaniai-rajnai *limes*nél feltételezett egy műhelyt és a saalburgi, zugmanteli fibulákat hasonlóságuk alapján ugyanazon műhely termékeinek tartotta (BÖHME 1972, 44.).

²⁷⁹ PATEK 1942, 227, T. XVIII, 36.

²⁸⁰ BOJOVIĆ 1983, T. XXIX, 282-283.

²⁸¹ JOBST 1975, Taf. 48, 338. (Távoli párhuzam, a két vese alakú áttörés miatt kell megemlíteni, kengyele inkább levél alakú.)

²⁸² Az emailos fibulák típusai esetében „Berecz” hivatkozása alatt értsd: BEREZ 2008.

²⁸³ EXNER 1939, 45.

²⁸⁴ BEREZ 2008, 172-173.

²⁸⁵ RIECKHOFF 1975, 60-62.

²⁸⁶ BEREZ 2008, Nr. C-42, 43, 86, 145, 244, 277, 278, 294, 365, 367, 372, 377, 378, 384, 385, Nr. D-27.

²⁸⁷ HATTATT 2000, Fig. 212, 143, 582; BAYLEY – BUTCHER 2004, 171; Fig. 97, 357.

²⁸⁸ COCIŞ 2004, Pl. CVIII, 1519-1520.

²⁸⁹ LERAT 1956, T. XIII, 273; T. XV, 278; LERAT 1979, 66; T. XXXI, 329; FEUGÈRE 1985, 365.

²⁹⁰ ETTLINGER 1973, 117; RIHA 1979, Taf. 62, 1627, 1631.

²⁹¹ M. Feugère egy-egy példányt sorolt ide többek között Nijmegenből (Hollandia), Antalyából (Törökország), Dura-Europosból (Szíria) és a volt Szovjetunio területéről (FEUGÈRE 1985, 365.).

²⁹² Két fibula tartozik a Berecz IB4a2 változat párhuzamai közé a picardiai Halatte gall-római fogadalmi szentélyből, melynek leletgyűjtését Kr. u. I. század vége-II. század vége közé keltezték. A londoni példányt II. századra datálták, és a Nor’Nour szentélyből ismert

század vége és 2. század vége közti időintervallumot határozta meg használati idejüknek.

IX.2. = Berecz IIA

Kéttagú emailos korongfibulák. Tűszerkezetük külső húrozású rugós konstrukció, vagy szorító-pofás csuklós szerkezet. Kengyelük lapos vagy kiemelkedő. A két ide sorolt hanti fibula más-más altípusba tartozik.

IX.2.a. = Exner III.B. 30. = Böhme B.41.z. (1007-1015.) = Berecz IIA/1a altípus

A Kat. 106. fibula kengyele egyszerű korong alakú, felületét nem osztották mezőkre, valószínűleg egységesen fedte be az email.²⁹³ Az egyszerű korong alakú fibulákat a felület osztásával díszíthették változatosan, melyre Pannoniából, a Barbaricumból²⁹⁴ és a Római Birodalom további területeiről²⁹⁵ egyaránt van példa.

IX.2.b. = Exner III.B. 55, 60. = Böhme B.41.p. (Taf. 25, 967.) = Ettliger 50. (Taf. 15, 9.) = Riha 7.11.2. = Feugère 25b = Erice Lacabe 28.2. = Berecz IIA/8a altípus

A Kat. 109. fibula kengyele több szintben magasodik és közepén csonkakúp alakú kiemelkedés található, melybe emailt tettek. A kerek kengyelt 6 kerek tag szegélyezi,²⁹⁶ melyeket ebben az esetben nem, de a párhuzamok esetében többnyire emailoztak.²⁹⁷

Párhuzamait összegyűjtötték Pannoniából és a szarmata Barbaricumból,²⁹⁸ megtalálhatók a germaniai-raetiai *limes* mentén és Szíriában,²⁹⁹ Britannia és Gallia provinciákban,³⁰⁰ valamint a Római Birodalom területén kívül is.³⁰¹ Berecz K. beosztásában egy Kr. u. 2. századra keltezett csoportba sorolható a hanti tutulusfibula.³⁰²

IX.3. = Berecz IIB

Kéttagú emailos lapfibulák. Kengyellapjuk nem korong alakú, tűszerkezetük külső húrozású rugós- vagy szorító-pofás csuklósszerkezet lehet. Két hanti fibula (Kat. 105, 108.) tartozik a típusba, melyek lapkengyelük alakja alapján külön altípusba sorolhatók.

IX.3.a. = Exner III.13. = Riha 7.11.4. = Erice Lacabe 29.1. = Berecz IIB/1a4 változat

Rombusz alakú lapfibula. Kengyele lépcsőben magasodik, közepében kerek rekesz helyezkedik el, melybe emailt tettek. A fibula kengyelének két szemközti csúcsánál (a tűszerkezet és a tűtartó felett) kerek díszítmények vannak, melyeket oldalról kisebb átmérőjű kerek tagok határolnak, egyes változatok esetében a rombusz másik két csúcsán is egy-egy kerek tag helyezkedik el.³⁰³ A Kat. 108. fibula tartozik ide.

---

darab szintén II. századi rétegből került elő (BERECZ 2008, 94-95.).

²⁹³ A fibula kengyelén nem maradt meg az email, így díszítettségéről nincs pontos képünk. Emailos díszítését a kengyelszegély enyhén magasított kiképzése alapján feltételezem. Azt azonban nem lehet tudni, hogy egyszínű zománcozást, vagy millefiori technikát alkalmaztak.

²⁹⁴ SELLYE 1939, T. V, 5, 10, 12-16, T. XVII, 9, PATEK 1942, T. XV, 20, 25-26, 28-30; T. XVI, 20; BERECZ 2008, 97, Nr. C-7, 18, 21, 25, 131, 133-134, 156, 188, 221, 249, 309, 366, 388, 404, 412, 413, 423, 428; D-2-3, 18, 47, 62, 73, 88-90, 95-100, 113, 149, 156, 158, 173, 193.

²⁹⁵ EXNER 1939, Taf. 13, 1-3; BÖHME 1972, Taf. 25, 983, Taf. 26, 984, 988, 994-1004; COCIȘ 2004, Pl. CIV, 1483, Pl. CV, 1487; BERECZ 2008, 97-98.

²⁹⁶ A párhuzamok alapján számuk 4-6-8 között váltakozik (BERECZ 2008, 110.).

²⁹⁷ EXNER 1939, Taf. 17, 7-8; PATEK 1942, T. XVI, 3-5, 12, 14; BÖHME 1972, Taf. 25, 967; ETTLINGER Taf. 15, 9; RIHA 1979, Taf. 60, 1591-1594; FEUGÈRE 1985, Pl. 148, 1863; BAYLEY – BUTCHER 2004, 178.

²⁹⁸ BERECZ 2008, Nr. C-128, 224; D-66, 79, 80.

²⁹⁹ RIHA 1979, 187, Taf. 60, 1591-1594; SCHLEIERMACHER 1993, Taf. 22, 300; PHILIPPE 2000, 144.

³⁰⁰ FEUGÈRE 1985, Pl. 148, 1863, 1864; PHILIPPE 2000, 144; BAYLEY – BUTCHER 2004, 178; PIETRUK 2005, Pl. 51, 235-236.

³⁰¹ PHILIPPE 2000, 144.

³⁰² BERECZ 2008, 153, 12. táblázat

³⁰³ Pl. SELLYE 1939, T. XII, 15-16.

Két és négy csúcán díszített fibulák sorolhatók Pannoniából és a Barbaricumból,³⁰⁴ Britannia,³⁰⁵ Dacia,³⁰⁶ Gallia³⁰⁷ és Hispania³⁰⁸ provinciákból, továbbá a germaniai-raetiai *limes* környékéről³⁰⁹ és a Közel-Keletről is.³¹⁰ Berecz K. a Kr. u. 2. század 2. fele és 3. század eleje közti időtartamra keltezte a változatot.³¹¹

IX.3.b. = *Ettlinger 41.* = *Riha 7.5.* = *Böhme B.41.v.* = *Jobst II.27.a.* = *Feugère 24d1* = *Berecz IIB/12 típus*

Kéttagú lapfibulák pelta (amazonpajzs) alakú kengyellel. A pelta alakú kengyelt két perem osztja: az egyik a közepén, a másik a körvonalat követve fut.³¹² A fibulákat így több színnel is emailozhatták. A Kat. 105. fibula díszítéséhez is két színt használhattak, melyek egyike kék volt.

A pelta alakú emailos fibulák népszerűségét jelzi, hogy az egész Római Birodalom területén előkerültek. Pannoniából és a szarmata Barbaricumból Berecz K. 25 fibulát gyűjtött össze.³¹³ Megtalálhatók Britanniában,³¹⁴ Galliában,³¹⁵ a felső-germaniai *limes* mentén *Asciburgium*,³¹⁶ Hofheim, Kempten és Augsburg,³¹⁷ valamint Saalburg³¹⁸ anyagában, *Augusta Rauricában*³¹⁹ és *Lauriacumban*,³²⁰ de a Római Birodalom területén kívül is.³²¹ A hanti fibulához formában legközelebb a *lauriacumi* és saalburgi példányok állnak.³²² Népszerűségük csúcspontját a Flavius-korra keltezik, de használatuk a Kr. u. 3. századig megmaradhatott.³²³

X. ÁLLATALAKOS FIBULÁK

= *Almgren 229.* = *Cociş 12.* = *Patek G.* = *Böhme B.43.* = *Jobst II.29.* = *Koščević 20.* = *Bojović 28.* = *Feugère 29.* = *Erice Lacabe 30.* = *Ortisi 23.*

Kat. 110-121. (13. tábla 1-10.)

Az állatok ábrázolása az egész antikvitásban jelentőséggel bírt, hiszen szorosan kapcsolódnak a görög-római valláshoz és apotropaikus jelentőséggel, amulett funkcióval, kultikus szereppel bírhattak.³²⁴ Ezeket a fibulákat elsődlegesen a kengyelformára (lapkengyel, félplasztikus és plasztikus kengyel),

³⁰⁴ Két csúcán díszített: PEŠKAŘ 1972, 100, Taf. 19, 2. Négy csúcán díszített: LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Pl. XVI, 2; BEREZC 2008, Nr. C-32, 92, 193, 448; D-70, 103, 110. Hasonló, négy csúcán díszített fibula ismert Pátyról (OTTOMÁNYI 2007, 140. kép, 11.) és *Vindobonából* (SCHMID 2010, Taf. 39, 307.) melyeknek azonban középső rekesze is rombusz alakú.

³⁰⁵ Két csúcán díszített fibula Norfolkából: HATTATT 1989, Fig. 64, 572. Négy csúcán díszített, lelőhelyük Corbridge: HATTATT 1989, 136-137; Fig. 64, 1586, 1588. J. Philippe említ egy példányt Icklinghamból, mely valószínűleg szintén négy csúcán díszített (PHILIPPE 2000, 153.).

³⁰⁶ Négy csúcán díszített: COCIŞ 2004, Pl. CVII, 1511. Hasonló forma, de közepén nem kerek, hanem rombusz alakú mezővel: COCIŞ 2004, Pl. CVII, 1504.

³⁰⁷ Négy sarkán díszített fibula Chenoise-ból: PHILIPPE 2000, Fig. 68, 504.

³⁰⁸ ERICE LACABE 1995, 185, No. 492-493, Lám. 63, 492.

³⁰⁹ EXNER 1939, 100, III.A.2/Kat. 13. Két csúcán díszített a Taf. 12, 12. zugmanteli fibula. Távolabbi párhuzam a négy csúcán díszített és közepén nagy ovális rekeszsel kialakított fibula: HEILIGMANN 1990, T. 146, 10.

³¹⁰ Négy csúcán díszített: HATTATT 1989, 137; Fig. 64, 1687.

³¹¹ BEREZC 2008, 118.

³¹² Kezdetben csak közepén, később pedig egész felületükön emailal díszítették őket (BEREZC 2008, 155.).

³¹³ BEREZC 2008, Nr. C-27, 29, 135, 190, 253-255, 276, 314, 352, 438-440; D-17, 19, 39, 45, 108, 121, 164, 165, 171, 186, 194.

³¹⁴ A sorolt helyszínek a következők: Bagendon, Broxtowe, Colchester/*Camulodunum*, Sichester (FEUGÈRE 1985, 348.).

³¹⁵ LERAT 1957, Pl. VI, 141; FEUGÈRE 1985, 348.

³¹⁶ BECHERT 1973, Taf. 10, 90.

³¹⁷ SCHLEIERMACHER 1993, 36, Taf. 21, 273, 274.

³¹⁸ BÖHME 1972, Taf. 25, 981-982.

³¹⁹ RIHA 1979, Taf. 58, 1542-1549; RIHA 1994, Taf. 40, 2788-2794.

³²⁰ JOBST 1975, 108, Taf. 44, 304-305.

³²¹ BÖHME 1972, 38, 66.

³²² Ezek is azon a fejlődési fokon állnak, mikor a pelta alakú lap teljes felületét emailal díszítették, nem csak a középső kör alakú mezőt.

³²³ BÖHME 1972, 38; FEUGÈRE 1985, 344; BEREZC 2008, 125, 13. táblázat

³²⁴ EXNER 1939, 69; JOBST 1975, 113; BOJOVIĆ 1983, 67. Berecz K. az emailos állatalakos fibulák kapcsán részletesen bemutatta az ábrázolt állatalakok szimbolikus értelmezésének lehetőségeit (BEREZC 2008, 178-180.).

valamint az ábrázolt állat alakja szerint lehet csoportosítani. Tűszerkezetük rugós, a késő császárkori darabok³²⁵ esetében pedig hüvelycsuklós. Használatuk tág időintervallumba helyezhető, hiszen a Kr. u. 1-2. századtól a 3. és a 4. századig számolhatunk a különféle típusokkal.³²⁶ A gyűjteményekből összesen 12 állatalakos fibulát dolgoztam fel, melyek közül egy (Kat. 115.) volt teljesen ép.

X.1. = Patek H.2. (XVIII. t. 8.) = Bojović 26.

Félpasztikus fibulák. A kengyel „S” alakú (két ív kapcsolódik össze), a tűtartó merőleges állású. Ezt a típust szokták a betűket formázó fibulák közé is sorolni. Végződésük stilizált állatfej, vagy rovátkolással kialakított levéldíszítmény lehet. Két fibula sorolható ide: a Kat. 111. kigyófejes, a Kat. 121. pedig rovátkolt végekkel díszített.

További hasonló darabok előkerültek Pannoniából,³²⁷ Moesiából³²⁸ és a Római Birodalom határain túl.³²⁹ Az „S” alakú fibulák feltűnnek Britanniában³³⁰ is. A Daciából³³¹ és a germaniai-raetiai *limes* mellől³³² ismert „S” alakú fibulák kialakítása különbözik a pannoniai fibulákétól,³³³ így nem tekinthetők pontos párhuzamnak.

X.2. = Patek G. (T. XXI, 1.) = Ortisi 23c = Cociş 22e1.

Plasztikus fibulák, melyek kengyele kutya fejben végződik.³³⁴ Patek E. a különféle kutya alakú fibulákat Pannoniában nagyon gyakorinak találta.³³⁵ A hanti fibula (Kat. 110.) pontosabb párhuzama *Carnuntumból*, *Mursából* és *Wagna lelőhelyről*,³³⁶ *Burghöfe fibulaanyagából*³³⁷ és *Dacia provinciából*³³⁸ ismert. Távolabbi párhuzamát *Flavia Solvából*³³⁹ közzétették.

X.3. = Patek G. (T. XIX, 1-14.) = Böhme B.43.m. = Jobst II.29.2. = Košćević 20. (T. XIX, 141.) = Bojović 28.4.

Plasztikus és félpasztikus fibulák lovat formáló kengyellel, rugós vagy hüvelycsuklós tűszerkezettel. A plasztikus és félpasztikus, ló alakú fibulák formai szempontból a térdfibulákkal rokoníthatók: több esetben a térdfibulákat állatfej díszítéssel alakították ki, vagy a kengyel jelenített meg állatalakot, főként delfint.³⁴⁰ A ló alakú fibulákat a legnépszerűbb állatalakos fibulák között tartják számon. Leginkább Pannoniára és a Duna-vidékre jellemzők.³⁴¹

Ló alakú fibulák sokféle változatban ismertek: a ló mozgása alapján elkülöníthető álló, legelő, ügető és galoppozó ló, de megjelenhettek lovassal és harcossal is.³⁴² A gyűjtemények hét ló alakú fibulája három altípusba sorolható.³⁴³

³²⁵ Az állatalakos fibulák bizonyos altípusai a késő császárkorra keltezhetőek (pl. X.3.c. altípus), így a megadott kronológiai kereten kívül esnek. Ennek ellenére mind szakdolgozatomban, mind pedig jelen tanulmányban tárgyalom őket, mert követendő irányelvnek határoztam meg az egyes formák fejlődésének nyomon követését, így az egyes típusokat egységben kezeltem.

³²⁶ JOBST 1975, 113.

³²⁷ PATEK 1942, 225, T. XVIII, 8; MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 163-166, 215-216, Taf. 17, 1-7; HATTATT 2000, Fig. 197, 171.

³²⁸ BOJOVIĆ 1983, 66, T. XXX, 289.

³²⁹ Pontos párhuzamok: LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XI, 5, Tab. XIV, 22, Tab. XXII, 6; VADAY 1989, Abb. 19, 6. A LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XI, 6, Tab. XIV, 21. fibulák kengyele ugyan „S” alakot formál, de azt egy tagból alakították ki, így ezek nem tekinthetők a tárgyalt fibulák párhuzamának.

³³⁰ SNAPE 1993, 26.

³³¹ COCIŞ 2004, Pl. CI, 1415-1419.

³³² BÖHME 1972, Taf. 30, 1175-1177.

³³³ Ezek inkább a BÖHME 1972, Taf. 30, 1169; JOBST 1975, Taf. 48, 348. sima végződésű fibulákhoz állnak közel.

³³⁴ Ugyancsak léteztek kutya alakú lapfibulák és ezek emailozott változatai is (PATEK T. XXI, 2-4; BERECZ 2008, 137, IIC/6. típus).

³³⁵ PATEK 1942, 52.

³³⁶ PATEK 1942, 223; MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 143-144, Abb. 1-2.

³³⁷ ORTISI 2000, Taf. 23, 425.

³³⁸ COCIŞ 2004, Pl. CI, 1427.

³³⁹ KROPF – NOWAK 1999, 55, Taf. 71, 414.

³⁴⁰ MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 149-160, Taf. 16, 1-12, 13-15, Taf. 17, 1-5.

³⁴¹ JOBST 1975, 114; RIHA 1979, 89.

³⁴² JOBST 1975, 114; MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 102-109; BOJOVIĆ 1983, T. XXX, 299.

³⁴³ A fibulák az egyes altípusokon belül tipológiailag megegyeznek, de részleteikben eltérnek.

X.3.a. = Patek T. XIX, 11-13. = Jobst II.29.2.b. = Matouschek – Nowak 2a = Cociş 22a1

Rugós túszerkezetük van, lapkengyelük legelő lovat ábrázol. A sörényt és a farkat rovátkolással jelölték. A Kat. 117-118. fibulák tartoznak ide. Párhuzamaik sorolhatók Pannoniából és Noricum-ból,³⁴⁴ Germaniából,³⁴⁵ Daciából,³⁴⁶ valamint említik a Közel-Keletről.³⁴⁷

X.3.b. = Patek XIX. t. 3, 5, 7. = Jobst II.29.2.a. = Matouschek – Nowak 1b = Cociş 22a2-a3

Jellemző a rugós túszerkezet. A kengyel plasztikus kialakítású, álló/ügető lovat ábrázol. A ló feje általában a tűtartó felé fordul. Sematikusság jellemzi őket, sörényüket és farkukat bemetszésekkel jelölték. Ebbe az altípusba sorolhatók a Kat. 112, 119-120. fibulák.³⁴⁸ A hasonló kialakítású pannoniái és noricum-i darabok³⁴⁹ mellett ezek a fibulák ismertek a Rajna-vidékről³⁵⁰ és Dacia provinciából.³⁵¹

X.3.c. = Matouschek – Nowak 1a = Cociş 22a4

Csuklós túszerkezetük van. A kengyel plasztikus kialakítású, álló lovat formál, a ló feje általában a tűtartó felé fordul. Részleteik kidolgozottak, esetenként a nyeret is ábrázolták. Két fibula, a Kat. 114. és 116. sorolhatók az altípusba. Hasonló darabok ismertek Ausztria területéről,³⁵² Sisciából,³⁵³ Singidunumból,³⁵⁴ valamint Dacia provinciából.³⁵⁵

X.4. = Patek G. = Košćević 20. = Cociş 22i

Félplasztikus madár alakú fibulák rugós túszerkezettel.³⁵⁶ A háromszög keresztmetszetű kengyeltől egy madár feje emelkedik ki, a testet véséssel díszítették. A hanti fibula (Kat. 113.) kacsá alakú,³⁵⁷ kengyele a madár farktolla felé keskenyedik. Ebben egy *sisciai*³⁵⁸ fibulával mutat hasonlóságot. További párhuzamai Daciából³⁵⁹ ismertek. A későbbi változatoknál jellemző, hogy a madár (többnyire galamb) lemezes farktollai a túszerkezetet teljesen beborítják.³⁶⁰

³⁴⁴ Carnuntum: PATEK 1942, 219; MATOUSCHEK – NOWAK 1979, Abb. 15-17; MATOUSCHEK – NOWAK 1982, Abb. 17-18, 20-21; MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 220, Abb. 14-15. Lauriacum: JOBST 1975, Taf. 46, 322. Schützen am Gebirge: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, Abb. 19. Strebersdorf: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, Abb. 18. Wagna: MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 177, Abb. 19. Ismeretlen lh. (Noricum vagy Pannonia): MATOUSCHEK – NOWAK 1979, Abb. 20; MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 220, Abb. 13.

³⁴⁵ Zugmantel: BÖHME 1972, Abb. 5, 1062.

³⁴⁶ GUDEA – LUCÁCEL 1979, 338; Pl. XV, 167; COCIŞ 2004, Pl. C, 1398-1399.

³⁴⁷ BÖHME 1972, 41.

³⁴⁸ A Kat. 119-120. fibulák szakirodalmi adatok alapján sorolhatók ide. Töredékessége miatt a Kat. 112. fibula nem szolgál további információkkal a részletkialakítással kapcsolatban, így pontosan nem állapítható meg a ló mozgása sem.

³⁴⁹ PATEK 1942, 219; MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 86-87, Abb.7-11; MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 154-155, Abb. 8-13; MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 192-194, Taf. 19, 6-11.

³⁵⁰ Augusta Raurica: RIHA 1979, Taf. 13, 316. Zugmantel: BÖHME 1972, Abb. 5, 1063.

³⁵¹ POPESCU 1936, Fig. 1, 3; GUDEA – LUCÁCEL 1979, 338-339, Pl. XV, 169-173; COCIŞ 2004, Pl. C, 1400-1409.

³⁵² Au am Leithagebirge: MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 152, Abb. 3. Carnuntum: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 84-85, Abb.4; MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 153, Abb.5-6; MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 189-191, Abb. 1, 3. Gattendorf: MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 151-152, Abb. 2. Leithaprodersdorf: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 85, Abb. 5. Nickelsdorf: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 84, Abb.2. Neusiedl am See: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 85, Abb. 6. Oberleis: MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 151, Abb. 1. Oslip: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 84, Abb. 3. Schützen am Gebirge: MATOUSCHEK – NOWAK 1979, 83, Abb. 1. Wiener Neustadt: MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 191, Abb. 4. Zurndorf: MATOUSCHEK – NOWAK 1986, 190, Abb. 2. Alsó-Ausztria: MATOUSCHEK – NOWAK 1982, 152, Abb. 4. Ismeretlen lelőhelyről: HATTATT 1989, Fig. 81, 1643.

³⁵³ KOŠĆEVIĆ 1980, T. XIX, 141.

³⁵⁴ BOJOVIĆ 1983, T. XXX, 295-298.

³⁵⁵ COCIŞ 2004, Pl. C, 1410-1414.

³⁵⁶ Csuklós túszerkezettel is készültek hasonló kialakítású darabok (ORTISI 2002, Taf. 23, 423.).

³⁵⁷ A madáralak szintén népszerű az állatalakos fibulák között. A plasztikus, félplasztikus és síklap kengyel sok madárfajt megjeleníthetett: pl. kacsá mellett baglyot, galambot, kakast, pávát és sast (PATEK 1945, 220; JOBST 1975, 113.). A lapfibulák gyakran emailozott díszítésűek (BERECZ 2008, IIC/1a1-4, 1b, 1c, 1d1-2, 1e altípusok).

³⁵⁸ KOŠĆEVIĆ 1980, T. XIX, 142.

³⁵⁹ COCIŞ 2004, Pl. CII, 1435-1436. Hasonló kialakításúak a COCIŞ 22j1 típusba sorolt galamb alakú fibulák is. (COCIŞ 2004, Pl. CII, 1437-1439.)

³⁶⁰ PATEK 1942, T. XXI, 22; ETTLINGER 1973, Taf. 14, 17-18; JOBST 1975, Taf. 45, 318; RIECKHOFF 1975, Taf. 9, 160; RIHA 1979, Taf. 13, 317; ERICE LACABE 1995, Lám. 65, 509, 513; KROPF – NOWAK 1999, Taf. 67, 391-394, Taf. 68, Taf. 69, Taf. 70, 405-407; ORTISI 2002, Taf. 23, 423.

X.5. = *Patek G.*

A lapkengyel szarvas alakú, túszerkezetük rugós konstrukció. Egy díszítetlen szekszárdi lelőhelyű fibula (Kat. 115.) sorolható ide. Formailag legpontosabb párhuzama Paks–Gyapárról ismert.³⁶¹ Szarvas alakú fibulákat gyakran díszítettek emaillel, más állatalakos fibulákhoz hasonlóan.³⁶²

Meghatározhatatlan töredékek

A Kat. 122-125. alatt különféle fibulatartozékokat közöltem, melyek pontosabb meghatározására töredékességük miatt nem nyílt lehetőség. A Kat. 122. (XIII. tábla 11.) egy fibula kengyelének töredéke, a Kat. 123-125. pedig rugós túszerkezet tartozékai.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összesen 10 főtypusban mutattam be a Wosinsky Mór Megyei Múzeum, valamint egy magángyűjtemény fibuláit. A tanulmány bevezetőjében megfogalmazott kronológiai kritériumoknak ez a 10 főtypus részben, vagy teljesen megfelelt. Egyaránt megtalálhatók közöttük a prerómai viselettel összefüggő és a római ízlést tükröző típusok.

A pontosabban besorolható 121 fibula változatos kialakítást mutatott, így lehetőség nyílt a különféle típusok, altípusok, változatok és variánsok részletes elkülönítésére és bemutatására. A legösszetettebb tipológiai rendszerezést – mennyiségi okok miatt is – a térdfibulák és az egy gombos, erős profilú fibulák esetében végezhetjük. Legnagyobb számban az egy gombos, erős profilú fibulák (40 db), a térdfibulák (28 db) és a noricum-pannoniai szárnyas fibulák (19 db) jelentek meg a feldolgozott anyagban, míg pl. az Aucissa fibulák vagy a két gombos fibulák csupán egy, vagy két példánnyal képviseltették magukat.

A katalógusba felvettünk két ólommintát is Hantról, melyeket fibulakészítéshez használtak.

A gyűjteményekből bemutatott fibulák négy kivétellel (Kat. 2, Kat. 29, Kat. 38, 124.) bronzból készültek. Ívfibulák és lapfibulák, egy és kéttagú példányok egyaránt megtalálhatók közöttük. Túszerkezetük öt kialakítási módot követett: külső vagy belső húrozású rugós túszerkezet, rugótos túszerkezet, szorítópofás csuklós túszerkezet és hüvelycsuklós túszerkezet. A fibulákat a felület megmunkálásával (vésés), a felületen öntéssel kialakított díszítményekkel vagy a felületbe illesztett kiegészítő anyagokkal (email) dekorálták.

³⁶¹ A Paks–gyapai fibula (SÁRÓ 2011, Kat. 363.) felülete vésett díszítésű, az állat feje pedig letört, így a szekszárdi darabbal a test formája alapján hoztam párhuzamba.

³⁶² SELLYE 1939, T. XIII, 20; PATEK 1942, 53, 224, T. XXI, 11-12; ORTISI 2002, Taf. 23, 421-422; BERECZ 2008, 140, IIC/12, 13a-b.

KATALÓGUS

A katalógusban szereplő méretadatok minden esetben a tárgy legnagyobb hosszúságát és legnagyobb szélességét jelentik. Egyes esetekben az átmérőt adtam meg. A tárgyak felsorolása a tanulmányban felállított sorrendet követi. A táblákon szereplő rajzok minden esetben 1:1 méretarányban szerepelnek.

I. AUCISSA FIBULÁK

1. Tolna megye

Bronzfibula.

H: 5 cm

Típus: I.

Őh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 35, 107, 193, T. V, 3-asra hasonlító [Kovrig IV. t. 32.] típus/Nr.18; BERECZ 2008, 34-36, Kat. A-184; SÁRÓ 2011, 107, Kat. 8.

II. NORICUMI-PANNONIAI SZÁRNYAS FIBULÁK

2. Fadd (Tolna megye)

Ezüstfibula. A rugósszerkezet tengelyének két végét gomb díszíti. A lemezes tűtartón öt négyszögletes mezőben áttört díszítés.

H: 20 cm Sz: 5,2 cm³⁶³

Típus: II.2.b.

Őh: WMMM (lappang) Ltsz: L. 3/1933.

Irod: KOVRIG 1937, 11, 88, 110, Taf. XXII, 2-es típus; PATEK 1942, 158, T. II, 8,10, 11-es típus/Nr.6; GARBSCH 1965, 72-73, A238t/Nr.5; SÁRÓ 2011, 109, Kat. 17.

3. Hant³⁶⁴ (Tolna megye) (1. tábla 3.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és tűszerkezete teljesen hiányzik, kengyele letört. Restaurálatlan. A lemezes tűtartó jobbra forduló; poncolt körökkel díszített.

H: 5,2 cm Sz: 0,4 cm

Típus: II.1.a.2.

Őh: magángyűjtemény Ltsz: 15.

Irod: SÁRÓ 2011, 109, Kat. 18.

4. Hant (Tolna megye) (1. tábla 4.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és tűszerkezete teljesen hiányzik, kengyele letört. Restaurálatlan. A lemezes tűtartó jobbra forduló; külső oldalát kör alakú bevésések díszítik.

H: 3,7 cm Sz: 0,3 cm

Típus: II.1.a.1.

Őh: magángyűjteménye Ltsz: 16.

Irod: SÁRÓ 2011, 109-110, Kat. 19.

5. Hant (Tolna megye) (2. tábla 1.)

Egytagú bronzfibula. Tüje és lemezes tűtartója hiányzik, tűszerkezete letört, a kengyellemez deformálódott. Restaurálatlan. Külső húrozású rugósszerkezete 4 menetes, húrhorga hengeres. Félkör keresztmetszetű kengyelén tagolatlan, ovális gomb, melynek két oldalán kettő, egymás fölé ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon 1+1 lapos, hengeres gomb. A lemezes kengyel ívelő része a külső oldalon vékony sávban visszahajtott, belső oldalon pedig vésett farkasfog motívum szegélyezi.

H: 8,5 cm Sz: 2 cm

³⁶³ Patek E. és J. Garbsch esetében a H: 20, 4 cm (PATEK 1942, 158; GARBSCH 1965, 73.)

³⁶⁴ A hanti fibulák pontos lelőhelye: Aparhant, Itatókút, Csorgó-dűlő.

Típus: II.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 17.

Irod: SÁRÓ 2011, 110, Kat. 20.

6. Hant (Tolna megye) (2. tábla 4.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete és lemezes tűtartója letört. Restaurálatlan. Rugósszerkezete 2 menetes, húrhorga hasáb alakú. Félkör keresztmetszetű kengyelén tagolatlan, ovális gomb, melynek két oldalán kettő, egymás fölé ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon 1+1 henger alakú gomb és egy-egy vésett „X” motívum van. A lemezes kengyel ívelő része a külső oldalon vékony sávban visszahajtott és vésett farkasfog motívummal szegélyezett.

H: 8 cm Sz: 2,2 cm

Típus: II.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 18.

Irod: SÁRÓ 2011, 110, Kat. 21.

7. Hant (Tolna megye) (3. tábla 1.)

Egytagú bronzfibula. Tüje és tűtartója törött. Restaurálatlan. Külső húrozású rugósszerkezete 4+3 menetes. Húrsapkája van, mely a rugó felől két szélén 1-1 bevéssett, ívelő vonallal díszített. Félkör keresztmetszetű kengyelén ovális gomb, melynek két oldalán kettő egymáshoz ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon 1+2 hengeres, felfelé szélesedő gomb, illetve egynek az illesztéshez szolgáló lyuk helyezkedik el. A második nyúlvány vésett „X” motívummal díszített. A lemezes tűtartó kör és halpikkely alakú áttörésekkel és 3 szegeccsel díszített.

H: 7,5 cm Sz: 2,4 cm

Típus: II.2.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 19.

Irod: SÁRÓ 2011, 110, Kat. 22.

8. Paks (Tolna megye)

Bronzfibula. Félkör keresztmetszetű, majd szögletes kengyelén ovális gomb, a gomb két oldalán két nyúlvány van, rajta domborított gomb helyezkedik el. A lemezes tűtartó poncolással(?) díszített.

H: 12 cm

Típus: II.1.a.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: KOVRIG 1937, 10, 110, Taf. II, 11; PATEK 1942, 15, 85, 155, T. II, 1-es típus/Nr.17; GARBSCH 1965, 75, A238v/Nr.6; SÁRÓ 2011, 115, Kat. 38.

9. Paks (Tolna megye)

Bronzfibula töredéke. Bronzfibula. Félkör keresztmetszetű, majd szögletes kengyelén ovális gomb, a gomb két oldalán két nyúlvány van, rajta domborított gomb helyezkedik el. A lemezes tűtartó poncolással(?) díszített.

Öh: WMMM (lappang)

Típus: II.1.a.

Irod: KOVRIG 1937, 10, 110, Taf. II, 11; PATEK 1942, 15, 85, 155, T. II, 1-es típus/Nr.16; GARBSCH 1965, 75, A238v/Nr.7; SÁRÓ 2011, 115, Kat. 39.

10. Paks (Tolna megye)

Bronzfibula töredéke.

H: 6 cm

Típus: II.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 159, Nr. 6; SÁRÓ 2011, 115, Kat. 40.

11. Regöly (Tolna megye)

Bronz fibula töredéke.

H: 5 cm

Típus: II.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 159, Nr. 7; SÁRÓ 2011, 119, Kat. 50.

12. Regöly (Tolna megye)

Bronz fibula töredéke.

H: 7,3 cm

Típus: II.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 159, Nr. 8; SÁRÓ 2011, 119, Kat. 51.

13. Regöly (Tolna megye)

Bronz fibula töredéke.

H: 6 cm

Típus: II.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 159, Nr. 9; SÁRÓ 2011, 119, Kat. 52.

14. Tolna megye (1. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, kengyele, lemezes tűtartója töredékes. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga hasábos. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelen ovális gomb, melynek két oldalán kettő egymás felé ívelődő nyúlvány van. A nyúlványon 1+1 domborított gomb és vésett „X” motívum helyezkedik el.

H: 7,5 cm Sz: 2,4 cm

Típus: II.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: L 18.933.4.

Irod: SÁRÓ 2011, 123, Kat. 67.

15. Tolna megye (2. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört, a kengyel majdnem teljesen letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes; húrhorga lapos, hengeres. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelt egyszer tagolt, ovális gomb osztja, melynek két oldalán két egymáshoz ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon nincsen gomb.

H: 5,5 cm Sz: 2,2 cm

Típus: II.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.54.

Irod: SÁRÓ 2011, 123, Kat. 68.

16. Tolna megye (1. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűszerkezete teljesen hiányzik. Húrhorga felső állású, hasábos. Félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelét tagolatlan ovális gomb osztja, melynek két oldalán kettő egymáshoz ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon 1+1 henger alakú gomb és 1-1 vésett „X” motívum. A lemezes tűtartó jobbra forduló, külső oldalán 5×10 kör alakú bevésés.

H: 12 cm Sz: 1,7 cm

Típus: II.1.a.1.

Öh: WMMM Ltsz: 84.133.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 123, Kat. 69.

17. Tolna megye (1. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűtartója letört, tűszerkezete és kengyele törött. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 1 menetes. Húrhorga hasáb alakú. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelen ovális, lapos gomb helyezkedik el, melynek két oldalán két egymáshoz ívelődő nyúlvány van. A nyúlványokon 1+1 hengeres gomb és egy-egy vésett „X” motívum van.

H: 8,2 cm Sz: 1,6 cm

Típus: II.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 85.104.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 124, Kat. 70.

18. Tolna megye (3. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje törött, kengyele töredékes. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga lapos hasáb, mely a kengyel indítása fölé kiszélesedő, lekerekített forma. A húrhorog a kengyel felől vésett farkasfog motívummal, a rugó felől 3 vésett vonallal díszített. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengye-

len ovális gomb, melynek két oldalán két egymáshoz ívelődő nyúlványok vannak. A nyúlványokon 2+1 tagolt, hengeres, henger végű gomb és egy-egy vésett „X” motívum van.

H: 5 cm Sz: 2,7 cm

Típus: II.

Öh: WMMM Ltsz: 85.105.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 124, Kat. 71.

19. Tolna megye (2. tábla 5.)

Egytagú bronzfibula. Tüje törött, kengyele töredékes. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes; húrhorga hasáb alakú. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelen ovális gomb, melynek két oldalán két egymás felé ívelődő nyúlvány van. Külső oldalán a kengyel vékony sávban visszahajtott.

H: 6,8 cm Sz: 2,9 cm

Típus: II.1.

Öh: WMMM Ltsz: 85.106.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 124, Kat. 72.

20. Tolna megye (2. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, kengyele töredékes. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga hengeres. A félkör keresztmetszetű, majd lemezes kengyelen szögletes gomb, melynek két oldalán egy gyűrűforma nyúlvány van. A nyúlványon 1+1 henger alakú gomb helyezkedik el.

H: 6 cm Sz: 2,4 cm

Típus: II.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 85.108.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 124-125, Kat. 73.

III. KÉTGOMBOS FIBULÁK

21. Hant (Tolna megye) (2. tábla 3.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete teljesen hiányzik, kengyele félig letört. Restaurálatlan. A lemezes tűtartó fölött a kör keresztmetszetű kengyel kétszer tagolt, hengeres alakú, csonkakúp végű gombbal zárul. A lemezes tűtartó jobbra forduló. 1, 3×2, 1, 1 kör alakú áttörés díszíti, melyek közül egy hibás.

H: 5,9 cm Sz: 0,7 cm

Típus: III.2.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 14.

Irod: SÁRÓ 2011, 125, Kat. 75.

22. Tolna megye

Bronzfibula rugós túszerkezettel. A tűtartó jobbra forduló, háromszög alakban áttört.

H: 4 cm

Típus: III.1.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: PATEK 1942, 163, [Kovrig I. t. 7.]/Nr. 58; GARBSCH 1965, Kat. 501; SÁRÓ 2011, 127, Kat. 81.

IV. EGYGOMBOS, ERŐS PROFILÚ FIBULÁK

23. Bölcske (Tolna megye) (6. tábla 6.)

Bronzfibula töredéke. Tüje, túszerkezete, tűtartója hiányzik, kengyele törött; a kengyel belseje üreges, felületén öntési hiba. Fedlapja vékony, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik, és megduzzadva alulra görbül. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja. A kengyel a gomb után kör keresztmetszetű.

H: 3,9 cm Sz: 1,5 cm

Típus: IV.1.

Lk: Bölcske, Duna-meder 1551.5., az erőd területéről, törmelékanyagból gyűjtve

Öh: WMMM Ltsz: 2002.4.14.

Irod: GAÁL 2009, Kat. 24., 85., 2. tábla 14; SÁRÓ 2011, 128, Kat. 86.

24. Felsőnyék (Tolna megye) (3. tábla 4.)

Egytagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és kétszer tagolt, ovális, majd hengeres, gömb végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, kettő kör alakú áttöréssel díszített.

H: 6,7 cm Sz: 2,3 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: L 1.935.1.

Irod: KOVRIG 1937, 46, Taf. V, 43; PATEK 1942, 168, [Kovrig V. t. 41, 43, 49]/Nr. 23; SÁRÓ 2011, 134, Kat. 107.

25. Hant (Tolna megye) (7. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört. Restaurátlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 7 menetes, húrhorga hengeres. A háromszög keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt, félprofilált gomb osztja, a kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű. A kengyel peremmel és félgömb alakú gombbal zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 5,8 cm Sz: 2,4 cm

Típus: IV.2.b.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 23.

Irod: SÁRÓ 2011, 134, Kat. 109.

26. Hant (Tolna megye) (6. tábla 3.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört. Restaurátlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3 menetes. Húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik és megduzzadva alulra görbül. A kengyelt tagolatlan, félprofilált, ovális gomb osztja. A kengyel a gomb után lemezszerű és trapéz alakúra szélesedik. A kengyel egyenesen levágott végű. A kengyel második részének külső szegélyét vésett cikk-cakk motívum díszíti. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 3,8 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IV.1.c.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 24.

Irod: SÁRÓ 2011, 134-135, Kat. 110.

27. Hant (Tolna megye) (6. tábla 8.)

Egytagú bronzfibula töredéke. Tűtartója hiányzik, kengyele és tüje félig letört. Restaurátlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 8+8 menetes. Húrhorga lapított, hasáb alakú, fedlapja nincs. Kengyele trombitaszerűen kiszélesedő, majd félkör keresztmetszetű. A kengyel a túszerkezet felől egy körbefutó vájattal díszített.

H: 2,2 cm Sz: 4 cm

Típus: IV.2.a.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 25.

Irod: SÁRÓ 2011, 135, Kat. 111.

28. Hant (Tolna megye) (7. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Rugósszerkezete félig letört. Restaurátlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 5+2 menetes; húrhorga hasábos. Trombitaszerűen kiszélesedő majd félkör keresztmetszetű kengyele a tagolatlan, lapos, félkör alakú gomb után háromszög keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, lapos, henger alakú, hengeres végű gombbal zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 3,4 cm Sz: 2,3 cm

Típus: IV.2.a.2.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 26.

Irod: SÁRÓ 2011, 135, Kat. 112.

29. Hant (Tolna megye) (7. tábla 1.)

Egytagú ezüstfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört. Restaurátlan. Külső húrozású, tengelyes ru-

gósszerkezete 8 menetes. A felső húr a rugó indítószárán egyszer csavarodik körbe. Trombitaszerűen kiszélesedő, majd kör keresztmetszetű kengyele a kétszer tagolt profilált gomb után lemezszerű. A lemezes kengyel peremmel és egyszer tagolt ovális, lapos hengeres végű gombbal zárul.

H: 2,8 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IV.2.a.2.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 28.

Irod: SÁRÓ 2011, 135, Kat. 113.

30. Hőgyész (Tolna megye) (6. tábla 7.)

Egytagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 8+8 menetes. Húrhorga hasábos, fedlapja nincs. Trombitaszerűen kiszélesedő, majd félkör keresztmetszetű kengyelét kétszer tagolt, lapos, félkör alakú gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, három bordával díszített, ovális alakú, csúcsos végű gombbal zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 3,7 cm Sz: 3,8 cm

Típus: IV.2.a.1.

Öh: WMMM Ltsz: L 41.933.1.

Irod: KOVRIG 1937, 17, 69, 117, Taf. XIII, 133; PATEK 1942, 41, 113, 197, T. XXII, 4-es típus/Nr. 4; SÁRÓ 2011, 135-136, Kat. 114.

31. Paks (Tolna megye) (7. tábla 7.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja nincs. A háromszög keresztmetszetű kengyelt tagolatlan, gyűrűszerű gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű, majd félgömb alakú gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 6 cm Sz: 3 cm

Típus: IV.2.b.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.5.

Irod: PATEK 1942, 176, [Kovrig VI. t. 53, 55.] típus/ Nr. 16; SÁRÓ 2011, 138, Kat. 124.

32. Regöly (Tolna megye)³⁶⁵ (4. tábla 1.)

Egytagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik. Húrhorga hasábos, fedlapja vastag, domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, ovális, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, kettő kör alakú áttöréssel díszített.

H: 5,9 cm Sz: 1,9 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.6.

Irod: PATEK 1942, 22-23, 93, 169, T. IV, 9-es típus/Nr. 24; SÁRÓ 2011, 142, Kat. 137.

33. Regöly (Tolna megye)³⁶⁶ (5. tábla 1.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört, tűtartója sérült, a kengyel második fele deformálódott. Rugósszerkezete 4 menetes. Húrhorga lapos hasáb, fedlapja vékony, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, szélesedő, hengeres végű gombbal zárul. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló lehetett, áttörés nem díszíti.

H: 5 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IV.1.b.1.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.10.

Irod: PATEK 1942, 23-24, 93-94, 178, T. IV, 1,6-os típus/Nr. 47; SÁRÓ 2011, 142-143, Kat. 138.

34. Tolna megye

Bronzfibula. A kengyel első fele trombita alakú. A kengyelt osztó gomb lapos, korongszerű.

³⁶⁵ PATEK 1942, 169. lelőhely megjelölése Regöly. Leltárkönyvi adatok alapján a Tolna megyei előkerülés biztos.

³⁶⁶ PATEK 1942, 178. lelőhely megjelölése Regöly. Leltárkönyvi adatok alapján a Tolna megyei előkerülés biztos.

H: 4,2 cm
Típus: IV.2.a.2.
Öh: WMMM (lappang) Ltsz: 41.933.1.
Irod: PATEK 1942, 40, 112, 197, T. XXII, 2-es típus/Nr. 10; SÁRÓ 2011, 150, Kat. 168.

35. Tolna megye

Bronzfibula. A kengyel a túszerkezet után megduzzadva alulra görbül. Tűtartóját áttörés nem díszíti.
H: 6,5 cm
Típus: IV.1.b.
Öh: WMMM (lappang) Ltsz: L 45.933.4.
Irod: PATEK 1942, 178, T. IV, 1,4-es típus/Nr. 50; SÁRÓ 2011, 150, Kat. 169.

36. Tolna megye

Bronzfibula, törött, erősen hajlított. A tűtartó három kör alakú beütéssel/áttöréssel díszített.
Típus: IV.1.a.
Öh: WMMM (lappang) Ltsz: L 45.933.5.
Irod: KOVRIG 1937, 46, Taf. V, 43; PATEK 1942, 22-23, 98, 169, T. IV, 9-es típus/Nr. 30; SÁRÓ 2011, 150, Kat. 170.

37. Tolna megye

Bronzfibula. A kengyel első része trombitaszerűen kiszélesedik, a kengyel második része háromszög keresztmetszetű.
H: 5 cm Sz: 2 cm
Típus: IV.2.a.2.
Öh: WMMM (lappang) Ltsz: 75.933.?
Irod: KOVRIG 1937, 52, Taf. VI, 60; SÁRÓ 2011, 150, Kat. 171.

38. Tolna megye

Ezüstfibula. A rugósszerkezet kisméretű fedlaphoz kapcsolódik. A kengyelt tagolatlan, lapos gomb osztja. A kengyel a gomb után lemezszerűen folytatódik. A kengyel gombbal zárul.
H: 2,3 cm
Típus: IV.1.d.
Öh: WMMM (lappang)
Irod: PATEK 1942, 199, T. VI, 11-es típus/Nr. 4; SÁRÓ 2011, 150-151, Kat. 172.

39. Tolna megye (5. tábla 6.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 5+5 menetes. Húrhorga hasáb alakú, fedlapja téglalap alakú lemez. A kengyel és a fedlap ívelt szegélyű lépcsőtaggal kapcsolódik össze. A háromszög keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű, majd peremmel és lapított gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.
H: 6,2 cm Sz: 2,9 cm
Típus: IV.1.b.3.
Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.1.
Irod: SÁRÓ 2011, 151, Kat. 173.

40. Tolna megye (7. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezetéből csak a tengely maradt meg. Húrhorga hasáb alakú, felső állású. Trombitaszerűen kiszélesedő, majd félkör keresztmetszetű kengyelét lapos, félkör alakú gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű, majd egyszer tagolt, lapos, szélesedő, csúcsos végű gombbal zárul. Széles, téglalap alakú tűtartója jobbra forduló.
H: 5 cm Sz: 1,7 cm
Típus: IV.2.a.2.
Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.3.
Irod: SÁRÓ 2011, 151, Kat. 174.

41. Tolna megye (4. tábla 5.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik. Külső húrozású rugósszerkezete 4 menetes. Húrhorga hasábos, fedlap-

ja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja. A kengyel a gomb után ovális keresztmetszetű. Peremmel és kétszer tagolt, ovális, majd lapos hengeres, gömb végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, kettő kör alakú áttörés díszíti.

H: 6,5 cm Sz: 2,5 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.4.

Irod: SÁRÓ 2011, 151, Kat. 175.

42. Tolna megye (5. tábla 7.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és tűszerkezete letört, kengyele töredékes, tűtartója sérült. A félkör keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt, lapos, félkör alakú gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű, majd egyszer tagolt, lapos, ovális, hengeres végű gombbal zárul. A téglalap alakú tűtartó jobbra forduló lehetett.

H: 5,2 cm Sz: 1,4 cm

Típus: IV.1.b.3.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.8.

Irod: SÁRÓ 2011, 151-152, Kat. 176.

43. Tolna megye³⁶⁷ (6. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűszerkezete letört. Húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. Az alulra csúcsosodó, félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz ellipszis keresztmetszetű lépcsőtaggal kapcsolódik. A kengyelt kétszer tagolt, gyűrűszerű gomb osztja. A kengyel a gomb után rombusz keresztmetszetű, majd egyszer tagolt, lapos, ovális, gömb végű gombbal zárul. Széles, téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 3,5 cm Sz: 1,6 cm

Típus: IV.1.b.4.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.9.

Irod: PATEK 1942, 24, 94, 175, T. IV, 12-es típusnak megfelelő (Kovrig V. t. 50, 51.) típus/Nr. 29; SÁRÓ 2011, 152, Kat. 177.

44. Tolna megye (4. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört, tűszerkezete és tűtartója törött. Külső húrozású rugósszerkezete 2+3 menetes. Húrhorga lapos, hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű, téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, szélesedő, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló lehetett, kettő kör alakú áttöréséből egy ép.

H: 5,1 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.12.

Irod: SÁRÓ 2011, 152, Kat. 178.

45. Tolna megye (3. tábla 5.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, tűszerkezete félig letört, tűtartójának egy áttörése hibás. Rugósszerkezete 4 menetes. Húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, szélesedő, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, három kör alakú áttörés díszíti, melyek egyike hibás.

H: 5,7 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.13.

Irod: SÁRÓ 2011, 152-153, Kat. 179.

³⁶⁷ PATEK 1942, 175. lelőhely megjelölése Regöly. Leltárkönyvi adatok alapján csak a Tolna megyei előkerülés bizonyított.

46. Tolna megye (6. tábla 9.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik. Trombitaszerűen kiszélesedő, majd félkör keresztmetszetű kengyelét egyszer tagolt, lapos, félkör alakú gomb osztja. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű. A trombitaszerű kengyel pereme és a gomb első tagja rovátkolással díszített. A kengyel második felét 1-1 vésett vonalpár díszíti, melyek a kengyelt osztó és a zárógombbal háromszöget zárnak be. A kengyel egyszer tagolt, lapos ovális, nyújtott félgömb végű gombbal zárul. A tűtartó trapéz alakú, áttörés nem díszíti.

H: 4,9 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IV.2.a.2.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.14.

Irod: SÁRÓ 2011, 153, Kat. 180.

47. Tolna megye (5. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört, a tűtartó külső felületén öntési hibákkal. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, szélesedő, csúcsos végű gombbal zárul. A téglalap alakú tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 4,6 cm Sz: 1,9 cm

Típus: IV.1.b.1.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.17.

Irod: PATEK 1942, 24, 94, 174, T. IV, 12-es típus/Nr. 14; SÁRÓ 2011, 153, Kat. 181.

48. Tolna megye (4. tábla 7.)

Egytagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik, a kengyel második fele és a tűtartó vége letört. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. Tűtartója trapéz alakú, jobbra forduló lehetett, egy kör alakú áttörés díszíti.

H: 4,7 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.18.

Irod: SÁRÓ 2011, 153, Kat. 182.

49. Tolna megye (6. tábla 5.)

Egytagú bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete hiányzik, a kengyel második fele letört, tűtartója törött. Húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű.

H: 4,2 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IV.1.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.23.

Irod: SÁRÓ 2011, 153-154, Kat. 183.

50. Tolna megye (5. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik, tűtartója törött. Túszerkezete tengelyes, húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű, alulra csúcsosodó kengyel a fedlaphoz téglalap alakú lépcsőtaggal kapcsolódik, és megduzzadva alulra görbül. A kengyelt kétszer tagolt, félprofilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és csonkakúp alakú gombbal zárul. Tűtartója trapéz alakú, valószínűleg nem díszítette áttörés.

H: 4,5 cm Sz. 2,4 cm

Típus: IV.1.b.2.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.25.

Irod: SÁRÓ 2011, 154, Kat. 184.

51. Tolna megye (3. tábla 6.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört. Külső húrozású rugósszerkezete 4 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a

fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A félkör keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, lapos ovális, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, kettő apró kör alakú áttörés díszíti.

H: 4,2 cm Sz: 1,3 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.26.

Irod: SÁRÓ 2011, 154, Kat. 185.

52. Tolna megye (7. tábla 4.)

Kétagú bronzfibula. Tüje és tűszerkezete letört, tűtartója sérült. Húrhorga hengeres lehetett, fedlapja nincs. A félkör keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt, gyűrűszerű gomb osztja, a kengyel a gomb után ellipszis keresztmetszetű. A kengyel peremmel és félgömb alakú gombbal zárul. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 6,5 cm Sz: 1,5 cm

Típus: IV.2.b.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.27.

Irod: SÁRÓ 2011, 154, Kat. 186.

53. Tolna megye (4. tábla 8.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, tűszerkezete letört, tűtartója sérült, a kengyel második fele deformálódott. Rugósszerkezete 1 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyelt egyszer tagolt, profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt szélesedő, lapos hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, egy töredékes, kör alakú áttörés díszíti.

H: 3,4 cm Sz: 1,3 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.28.

Irod: SÁRÓ 2011, 155, Kat. 187.

54. Tolna megye (4. tábla 4.)

Egytagú bronzfibula. Tüje és tűszerkezete hiányzik, tűtartója sérült. Húrhorga hasábos, fedlapja domborodó, keskeny téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja; a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, szélesedő gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartót kettő szögletes áttörés díszíti.

H: 3,8 cm Sz: 1,4 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.55.

Irod: SÁRÓ 2011, 155, Kat. 188.

55. Tolna megye (6. tábla 4.)

Kétagú bronzfibula. Tüje törött. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga lapított henger, fedlapja vékony, enyhén domborodó. A fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez közvetlenül kapcsolódik. A kengyelt tagolatlan, félprofilált, lapított hasáb alakú gomb osztja, a gomb után a kengyel ellaposodik és háromszög alakban kiszélesedik. A lapos kengyel szegélye vésett cikk-cakk vonallal díszített. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló.

H: 3,2 cm Sz: 1,6 cm

Típus: IV.1.c.

Öh: WMMM Ltsz: 57.83.63.

Irod: SÁRÓ 2011, 155, Kat. 189.

56. Tolna megye (5. tábla 5.)

Egytagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga hasábos, fedlapja vékony, téglalap alakú. A kengyel és a fedlap téglalap alakú lépcsőtaggal kapcsolódik össze. Az íves, háromszög keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt, félprofilált gomb osztja, a kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű. A kengyel peremmel és csonkakúp alakú gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 6 cm Sz: 2,2 cm
Típus: IV.1.b.3.
Öh: WMMM Ltsz: 59.632.1.
Irod: SÁRÓ 2011, 155-156, Kat. 190.

57. Tolna megye (4. tábla 3.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört, tűtartója törött. Felülete korrodálódott. Külső húrozású rugósszerkezete 2 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt tagolatlan félprofilált gomb osztja, a kengyel a gomb után ovális keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, szélesedő, lapos, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra forduló, kettő kör alakú áttöréssel díszített.

H: 6,4 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 83.2.13.

Irod: SÁRÓ 2011, 156, Kat. 191.

58. Tolna megye (6. tábla 2.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+3 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja vastag, domborodó. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül kapcsolódik. A kengyelt egyszer tagolt, félprofilált gomb osztja, a kengyel a gomb után ellipszis keresztmetszetű. A kengyel gömb alakú gombbal zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 9,8 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IV.1.b.5.

Öh: WMMM Ltsz: 85.107.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 156, Kat. 192.

59. Tolna megye (5. tábla 4.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűtartója törött. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 6+5 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja vastag, lekerekített végű téglalap alakú. A kengyel és a fedlap téglalap alakú lépcsőtaggal kapcsolódik össze. A félkör keresztmetszetű, széles indítású kengyelt kétszer tagolt, lapos, félkör alakú gomb osztja, a kengyel a gomb után háromszög keresztmetszetű. A kengyel egyszer tagolt, lapos ovális, hengeres végű gombbal zárul. Tűtartója trapéz alakú, áttörés nem díszíti.

H: 5,8 cm Sz: 2,3 cm

Típus: IV.1.b.3.

Öh: WMMM Ltsz: 85.113.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 156, Kat. 193.

60. Tolna megye (4. tábla 6.)

Egytagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga lapított, hengeres, fedlapja enyhén domborodó, téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül kapcsolódik. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, ovális, hengeres végű gombbal zárul. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló, kettő kör alakú áttöréssel díszített.

H: 5,3 cm Sz: 2,3 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 85.114.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 156-157, Kat. 194.

61. Tolna megye (7. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 5+5 menetes. Húrhorga henger alakú, fedlapja nincs. A háromszög keresztmetszetű kengyelt kétszer tagolt, lapos gomb osztja, a kengyel a gomb után továbbra is háromszög keresztmetszetű. A kengyel peremmel és gömb alakú gombbal zárul. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 5 cm Sz: 2,6 cm

Típus: IV.2.b.

Öh: WMMM Ltsz: 85.116.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 157, Kat. 195.

62. Tolna megye (3. tábla 3.)

Egytagú bronzfibula. Tüje hiányzik, rugósszerkezete törött. Rugósszerkezete 4 menetes, húrhorga lapos hasáb, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik. A kengyelt kétszer tagolt, profilált gomb osztja, a kengyel a gomb után kör keresztmetszetű. A kengyel peremmel és egyszer tagolt, szélesedő, hengeres végű gombbal zárul. Trapéz alakú tűtartója jobbra forduló, külső oldalán 3 benyomott körrel díszített.

H: 5,75 cm Sz: 2 cm

Típus: IV.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 85.117.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 157, Kat. 196.

V. PANNON TROMBITAFIBULÁK

63. Hant (Tolna megye) (8. tábla 1.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 6+8 menetes. A külső húr a rugó indítószárán egyszer csavarodik meg. Trombitaszerűen kiszélesedő majd kör keresztmetszetű kengyele a kétszer tagolt profilált gomb után lemezszerűen folytatódik. A lemezes kengyel függőleges felezővonalában vékony sáv domborodik cikk-cakk vonalban. A kengyel peremmel és lapos, ovális gombbal zárul. Tűtartója trapéz alakú.

H: 3 cm Sz: 2 cm

Típus: V.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 27.

Irod: SÁRÓ 2011, 158, Kat. 198.

64. Hant (Tolna megye) (8. tábla 4.)

Kétagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik, tűtartója törött. Restaurálatlan. Húrhorga hengeres, felső állású. A kengyel első része trombitaszerűen kiszélesedő 0,2 cm vastagságú kengyellemzből és egy ahhoz csatlakozó félkör keresztmetszetű kengyeltagból áll. A trombitaszerű kengyelrész szegélye vésett vonalkázással díszített. A kengyel a tagolatlan gomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik és a vége felé levél formájúra keskenyedik. A gomb 6 bordával és keresztirányú véséssel díszített. A kengyel második felét 1-1 vésett vonalpár díszíti, melyek a kengyelt osztó és a zárógombbal háromszöget zárnak be, továbbá a kengyel szegélye rovátkolással díszített. A kengyel egyszer tagolt hengeres, gömb végű gombbal zárul. A téglalap alakú tűtartót áttörés nem díszíti.

H: 4,2 cm Sz: 1,8 cm

Típus: V.2.c.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 29.

Irod: SÁRÓ 2011, 158, Kat. 199.

65. Hant (Tolna megye) (8. tábla 6.)

Kétagú bronzfibula. Tüje letört. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 10+10 menetes. Húrhorga hengeres, felső állású. Trombitaszerű, félkör keresztmetszetű kengyelét egyszer tagolt, lapos, félkör alakú gomb osztja. A trombitaszerű kengyelrész szegélye vésett vonalkázással díszített. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik és a vége felé levél formájúra keskenyedik. A kengyel második felét 1-1 vésett vonalpár díszíti, melyek a kengyelt osztó és a zárógombbal háromszöget zárnak be, továbbá a kengyel szegélye rovátkolással díszített. A kengyel kúp alakú gombbal zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló.

H: 4,7 cm Sz: 4,6 cm

Típus: V.2.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 30.

Irod: SÁRÓ 2011, 158-159, Kat. 200.

66. Tolna megye (8. tábla 3.)

Kétagú bronzfibula. Túszerkezete és tüje hiányzik. A kengyel első része egy trombitaszerűen kiszélesedő 0,4 cm vastag kengyellemzből és ahhoz csatlakozó félkör keresztmetszetű kengyeltől áll, melyet 5 gyűrűtagból álló gomb oszt. A kengyel a gomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik és levél formájúra keskeny-

dik. A kengyel egyszer tagolt, lapos henger alakú, félgömb végű gombbal zárul. A széles, trapéz alakú tűtartó jobbra fordul.

H: 5,9 cm Sz: 2,6 cm

Típus: V.2.b.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.14.

Irod: KOVRIG 1937, 17, 53, Taf. VII, 65; PATEK 1942, 201, [Kovrig VII. t. 65.] típus/Nr. 14; SÁRÓ 2011, 162, Kat. 212.

67. Tolna megye (8. tábla 2.)

Egytagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 8+7 menetes. A külső húr a rugó indítószárán egyszer csavarodik meg. Trombitaszerűen kiszélesedő majd kör keresztmetszetű kengyele a kétszer tagolt profilált gomb után lemezszerűen folytatódik. A trombitaszerű kengyel pereme rovátkolással, a gomb szegélye vésett vonalakkal díszített. A lemezes kengyel függőleges felezővonalában egyenes sávokkal határolt domborodó hullámvonallal, a lemezes kengyel szegélye pedig vésett pontokkal és rovátkolással díszített. A kengyel peremmel és egyszer tagolt ovális, hengeres végű gombbal zárul. A trapéz alakú tűtartó jobbra fordul.

H: 5,8 cm Sz: 4,8 cm

Típus: V.1.

Öh: WMMM Ltsz: 84.134.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 162, Kat. 213.

68. Tolna megye (9. tábla 2.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Kengyele letört, tűtartója hiányzik. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 8+8 menetes; húrhorog hengeres. A kengyel első része egy trombitaszerűen kiszélesedő 0,3 cm vastagságú kengyellemzből és egy ahhoz csatlakozó félkör keresztmetszetű kengyeltagból áll.

H: 4,4 cm Sz: 4,5 cm

Típus: V.2.

Öh: WMMM Ltsz: 85.109.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 162-163, Kat. 214.

VI. HORGONYFIBULÁK

69. Tolna megye (9. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tüje, tűszerkezete és tűtartója hiányzik, kengyelének nagy része letört, fedlapja sérült. Fedlapja a tűszerkezetre előlről és felülről borult, a fedlapot díszítő jobb oldali gomb hiányzik, a baloldali gomb (kettő vastag és kettő keskeny hengeres tagból, valamint egy gömbölyű lezárásból áll) megmaradt. A horgony alakú kengyeltag a fedlaphoz poncolt díszű lépcsővel kapcsolódik és félkör alakú csipkézett résszel zárul. A kengyel horgony alakú végein kettő, a fedlapéhoz hasonló gomb helyezkedik el. A gombokat követő íves részek vésett pontsorról, a csipkézett lezárás felől a kengyel 3 sávban vésett íves pontsorról díszített. A kengyel második szakasza a horgony alakú részhez derékszögben kapcsolódik és rajta kettő gomb között madár alakú díszítmény van. A kengyel második szakaszához kapcsolódó lemezes tűtartó alsó szegélye vésett farkasfog motívummal díszített.

H: 4,8 cm Sz: 7,1 cm

Típus: VI.2.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.11.

Irod: KOVRIG 1937, 19, 120, 56, Taf. VIII, 79; SÁRÓ 2011, 165, Kat. 222.

70. Tolna megye (8. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűtartója hiányzik, tüje és kengyele letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 10+10 menetes. A fedlap vékony, lekerekített végű téglalap alakú lemez. Húrhorog henger alakú, a kengyel indítása fölé kiszélesedő, trapéz alakú formában végződik. A húrhorog és a kengyel csatlakozásánál vésett fenýógally motívum van. A kengyel első szakasza horgony alakú, ehhez a második szakasz derékszögben kapcsolódik. A horgonyvégek kisméretű, kéttagú gombbal zárulnak. A kengyel második szakasza kettő gombbal díszített.

H: 2,5 cm Sz: 4,8 cm

Típus: VI.1.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.12.

Irod: KOVRIG 1937, 19, 120, 56, Taf. VIII, 78; SÁRÓ 2011, 165, Kat. 223.

VII. TÉRDFIBULÁK

71. Hant (Tolna megye) (11. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűtartója hiányzik, tűje letört, kengyele félig letört. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, kör keresztmetszetű rugótokos szerkezet. A kengyel a rugótokhoz lépcsővel kapcsolódik és utána gyűrűt formál. A rugótok kettő bekarcolással, a gyűrűt formáló kengyelszakasz 4 hosszanti irányú vésett vonallal és szegélyének bevésésével díszített. A gyűrűt formáló szakasz után fektetett téglalap keresztmetszetű kengyelt keresztirányú borda tagolja.

H: 2,3 cm Sz: 2,3 cm

Típus: VII.2.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 6.

Irod: SÁRÓ 2011, 175, Kat. 262.

72. Hant (Tolna megye) (10. tábla 2.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűje és tűtartója hiányzik, túszerkezete letört, kengyele félig letört. Restaurálatlan. Rugósszerkezete külső húrozású, húrhorga felső állású. A félkör keresztmetszetű kengyel a félkör alakú fedlaphoz lépcsővel kapcsolódik.

H: 3 cm Sz: 1,5 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 7.

Irod: SÁRÓ 2011, 175, Kat. 263.

73. Hant (Tolna megye) (11. tábla 9.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűtartója hiányzik, kengyele félig letört. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 5+4 menetes, húrhorga felső állású. A kengyel első fele fektetett téglalap keresztmetszetű, a szögletes fedlaphoz közvetlenül kapcsolódik. A kengyelt egy keresztirányú borda tagolja.

H: 2,5 cm Sz: 2 cm

Típus: VII.1.b.5.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 8.

Irod: SÁRÓ 2011, 175, Kat. 264.

74. Hant (Tolna megye) (10. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Tűje hiányzik. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+3 menetes, húrhorga felső állású. A félkör keresztmetszetű kengyel a félkörös fedlaphoz lépcsővel kapcsolódik és peremmel zárul, háromszög alakú gombbal végződik. Tűtartója széles, jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4,3 cm Sz: 2,3 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: magángyűjteménye Ltsz: 20.

Irod: SÁRÓ 2011, 175-176, Kat. 265.

75. Hant (Tolna megye) (10. tábla 7.)

Kéttagú bronzfibula. Tűje hiányzik. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete van, valószínűleg 4+4 menetes, húrhorga felső állású. A félkör keresztmetszetű kengyel a félkör alakú fedlaphoz lépcsővel csatlakozik és peremmel zárul, háromszög alakú gombbal végződik. Tűtartója széles, jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4 cm Sz: 2,1 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 21.

Irod: SÁRÓ 2011, 176, Kat. 266.

76. Hant (Tolna megye) (11. tábla 4.)

Kéttagú bronzfibula. Tűje letört. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes,

húrhorga felső állású. A fektetett téglalap keresztmetszetű kengyel a téglalap alakú fedlaphoz közvetlenül kapcsolódik és szögletes gombbal végződik. A téglalap alakú fedlap kettő rövid oldala vésett cikk-cakk motívummal díszített, a kengyel 3 keresztirányú bordával és 3 vésett cikk-cakk motívummal díszített, a szögletes gomb 4 vésett vonallal díszített. A tűtartó jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 3,4 cm Sz: 2 cm

Típus: VII.1.b.6.

Öh: magángyűjteménye Ltsz: 22.

Irod: SÁRÓ 2011, 176, Kat. 267.

77. Hant (Tolna megye) (11. tábla 6.)

Térdfibula mintája ólomból. Töredék. Húrhorga, tűtartója hiányzik, kengyele félig letört. A félkör keresztmetszetű kengyel a félkörös fedlaphoz lépcsővel kapcsolódik.

H: 3 cm Sz: 1,8 cm

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 31.

Irod: SÁRÓ 2011, 176, Kat. 268; SEY 2012, Kat. 2.

78. Hant (Tolna megye) (12. tábla 1.)

Térdfibula mintája ólomból. Húrhorga és tűtartója hiányzik. A félkör keresztmetszetű kengyel a félkörös fedlaphoz közvetlenül kapcsolódik és peremmel végződik, gombbal zárul.

H: 2,7 cm Sz: 1,3 cm

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 32.

Irod: SÁRÓ 2011, 177, Kat. 269; SEY 2012, Kat. 3.

79. Tolna megye (11. tábla 7.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Húrhorga felső állású. Tűszerkezete eredetileg rugós volt, majd valószínűleg javítás után lett csuklós szerkezetű. A háromszög alakú fedlaphoz a félkör keresztmetszetű kengyel háromszög alakú lépcsővel kapcsolódik. A kengyel egyenesen levágott végű és lapos henger alakú gombbal zárul. Széles tűtartója jobbra forduló.

H: 4,2 cm Sz: 2,4 cm

Típus: VII.1.b.3.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.15.

Irod: SÁRÓ 2011, 183, Kat. 294.

80. Tolna megye (10. tábla 10.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűszerkezete hiányzik. Húrhorga felső állású. A háromszög keresztmetszetű kengyel a félkörös fedlaphoz háromszög alakú lépcsővel kapcsolódik és peremmel zárul. Széles tűtartója jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4,2 cm Sz: 2,6 cm

Típus: VII.1.b.1.c.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.17.

Irod: SÁRÓ 2011, 183, Kat. 295.

81. Tolna megye (11. tábla 11.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, tűtartója törött. Csuklós tűszerkezete henger alakú tokban van. Háromszög keresztmetszetű kengyele egyenesen levágott, majd apró, henger alakú gombbal zárul. Merőleges állású tűtartóján áttörés lehetett.

H: 3,5 cm Sz: 2,6 cm

Típus: VII.3.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.18.

Irod: SÁRÓ 2011, 183, Kat. 296.

82. Tolna megye (9. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula. Tűtartója letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga felső állású. A félkör alakú fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez lépcsővel kapcsolódik. A fedlap külső és belső szegélye vésett cikk-cakk motívummal díszített. A kengyel peremmel zárul.

H: 3,9 cm Sz: 2,3 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.19.

Irod: KOVRIG 1937, 20, 121, 59, Taf. IX, 82; SÁRÓ 2011, 183-184, Kat. 297.

83. Tolna megye (10. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete teljesen hiányzik, húrhorga törött. Húrhorga felső állású. Félkörös fedlapjának szegélye vésett cikk-cakk motívummal díszített. A trapéz keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz lépcsővel kapcsolódik és peremmel végződik, kisméretű háromszög alakú gombbal zárul. A széles tűtartó jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4,6 cm Sz: 2,9 cm

Típus: VII.1.b.1.b.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.20.

Irod: SÁRÓ 2011, 184, Kat. 298.

84. Tolna megye (9. tábla 7.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású rugósszerkezete 5+4 menetes, húrhorga felső állású. A félkörös fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez lépcsővel kapcsolódik. A fedlap külső és belső szegélye vésett farkasfog motívummal díszített. A kengyel peremmel zárul. Tűtartója széles, jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 2,9 cm Sz: 1,8 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.23.

Irod: KOVRIG 1937, 20, 121, 58, Taf. IX, 82; PATEK 1942, 234, T. XXII. 12-es (Kovrig IX. t. 82, 87, 88) típus/ Nr. 1; SÁRÓ 2011, 184, Kat. 299.

85. Tolna megye

Kéttagú bronzfibula. Külső húrozású rugósszerkezete van. Húrhorga felső állású. A félkör alakú fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez közvetlenül kapcsolódik, a kengyel egyenesen levágott véggel záródik. A széles tűtartó jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4,5 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM (lappang) Ltsz: R 75.933.25.

Irod: KOVRIG 1937, 20-21, 121, 57, Taf. IX, 81; SÁRÓ 2011, 184, Kat. 300.

86. Tolna megye

Kéttagú bronzfibula. Csuklós túszerkezete hengeres tokban van. A háromszög keresztmetszetű kengyel egyenesen levágott végű, majd gombbal zárul. A tűtartó merőleges állású.

H: 2,5 cm

Típus: VII.3.

Öh: WMMM (lappang) Ltsz: R 75.933.26.

Irod: KOVRIG 1937, 20, 121, 64, Taf. X, 103; SÁRÓ 2011, 184-185, Kat. 301.

87. Tolna megye

Kéttagú bronzfibula. A stilizált pelta alakú fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez lépcsővel kapcsolódik. A kengyel peremmel végződik, kis gombbal zárul. A széles tűtartó jobbra forduló.

H: 4 cm

Típus: VII.1.b.2.

Öh: WMMM (lappang)

Irod: KOVRIG 1937, 20, 121, 59, Taf. IX, 85; BERECZ 1987, Kat. 343; SÁRÓ 2011, 185, Kat. 302.

88. Tolna megye (10. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik. Húrhorga felső állású. A félkörös fedlaphoz félkör keresztmetszetű kengyel kapcsolódik. A kengyel peremmel és kúpos gombbal zárul. Széles tűtartója jobbra forduló.

H: 4,1 cm Sz: 1,8 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.2.

Irod: SÁRÓ 2011, 185, Kat. 303.

89. Tolna megye (11. tábla 2.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, tűtartója sérült. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga felső állású. A félkör keresztmetszetű kengyel lekerekített végű, téglalap alakú fedlaphoz kapcsolódik. A kengyel peremmel zárul. A széles, téglalap alakú tűtartó jobbra forduló lehetett.

H: 4,5 cm Sz: 1,2 cm

Típus: VII.1.b.4.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.7.

Irod: SÁRÓ 2011, 185, Kat. 304.

90. Tolna megye (11. tábla 8.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik, túszerkezete félig letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 6 menetes. Húrhorga hengeres, fedlapja domborodó, lekerekített végű téglalap alakú. A félkör keresztmetszetű kengyel peremmel zárul. Széles, téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 3,8 cm Sz: 2,6 cm

Típus: VII.1.b.4.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.11.

Irod: SÁRÓ 2011, 185, Kat. 305.

91. Tolna megye (11. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga felső állású. Fedlapja lekerekített végű, fektetett téglalap alakú. A kengyel első fele fektetett téglalap keresztmetszetű, keresztirányú bordával zárul, a kengyel második fele trapézos keresztmetszetű, téglatest alakú peremmel zárul. A téglalap alakú tűtartó jobbra forduló.

H: 3,5 cm Sz: 1,9 cm

Típus: VII.1.b.5.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.19.

Irod: SÁRÓ 2011, 186, Kat. 306.

92. Tolna megye (10. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik. Húrhorga felső állású. Félkörös fedlapja díszítetlen. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz háromszögforma lépcsővel kapcsolódik és peremmel záródik, kúpos gombban végződik. A széles tűtartó jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 3,3 cm Sz: 1,2 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.22.

Irod: SÁRÓ 2011, 186, Kat. 307.

93. Tolna megye (10. tábla 4.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+5 menetes, húrhorga széles, felső állású. Félkör alakú fedlapja külső szegélyét vésett farkasfog minta díszíti. A trapéz keresztmetszetű kengyel lépcsővel kapcsolódik a fedlaphoz és peremmel zárul. Széles, téglalap alakú tűtartója jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 2,9 cm Sz: 1,8 cm

Típus: VII.1.b.1.b.

Öh: WMMM Ltsz: R 5.938.24.

Irod: SÁRÓ 2011, 186, Kat. 308.

94. Tolna megye (9. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, rugós túszerkezete törött. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 1+4 menetes. A félkör alakú fedlap külső szegélye vésett cikk-cakk motívummal díszített. A félkör keresztmetszetű kengyel egyenesen levágott véggel zárul. Téglalap alakú tűtartója jobbra forduló.

H: 3,7 cm Sz: 2,2 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 57.83.61.

Irod: SÁRÓ 2011, 186, Kat. 309.

95. Tolna megye (10. tábla 8.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes, húrhorga felső állású. Trapézos félkör alakú fedlapja a félkör keresztmetszetű kengyelhez lépcsővel csatlakozik. A fedlap belső szegélye véséssel díszített. A kengyel peremmel záródik. Tűtartója széles, jobbra forduló.

H: 3,7 cm Sz: 2,3 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 57.83.64.

Irod: SÁRÓ 2011, 187, Kat. 310.

96. Tolna megye (9. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Tűtartója letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 6+5 menetes, húrhorga felső állású. A félkörös fedlap a félkör keresztmetszetű kengyelhez lépcsővel csatlakozik, a kengyel peremmel zárul. A fedlap külső szegélye vésett cikk-cakk motívummal díszített.

H: 3,7 cm Sz: 2,8 cm

Típus: VII.1.b.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 57.83.77.

Irod: SÁRÓ 2011, 187, Kat. 311.

97. Tolna megye (11. tábla 10.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, tűtartója törött, a kengyel felső része deformálódott. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+3 menetes, négyszög keresztmetszetű rugótokos szerkezet. Trapéz keresztmetszetű kengyele üreges kialakítású, a rugótokos szerkezethez lépcsővel kapcsolódik. A kengyel peremmel záródik. A tűtartó merőleges állású.

H: 3,1 cm Sz: 1,9 cm

Típus: VII.2.b.

Öh: WMMM Ltsz: 57.83.104.

Irod: SÁRÓ 2011, 187, Kat. 312.

98. Tolna megye (9. tábla 4.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+3 menetes. Húrhorga felső állású. A trapéz alakú kengyel peremmel zárul, háromszög alakú gombbal végződik. Széles tűtartója jobbra forduló, külső oldalán bordával díszített.

H: 4 cm Sz: 1,7 cm

Típus: VII.1.a.

Öh: WMMM Ltsz: 83.2.12.

Irod: SÁRÓ 2011, 187, Kat. 313.

99. Tolna megye (11. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik. Húrhorga alsó állású. Pelta alakú fedlapja csipkézett szélű, külső pereme bekarcolt vonalakkal díszített. A fedlaphoz a félkör keresztmetszetű kengyel közvetlenül kapcsolódik, majd lépcsővel tagolódik. A kengyel peremmel zárul, mely vésett vonalkézással díszített, a perem háromszög alakú gombban végződik. Széles tűtartója jobbra forduló.

H: 3,3 cm Sz: 2,5 cm

Típus: VII.1.b.2.

Öh: WMMM Ltsz: 85.111.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 188, Kat. 314.

100. Tolna megye (10. tábla 9.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 4+3 menetes, húrhorga felső állású. A félkör alakú fedlap külső szegélye vésett cikk-cakk motívummal díszített. A trapéz keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz lépcsővel kapcsolódik és peremmel zárul, lapos, háromszög alakú gombban végződik. Széles tűtartója jobbra forduló.

Típus: VII.1.b.1.b.

H: 4,4 cm Sz: 2,7 cm

Öh: WMMM Ltsz: 85.115.1.

Irod: SÁRÓ 2011, 188, Kat. 315.

IX. ÁTTÖRT FIBULÁK

101. Hant (Tolna megye) (12. tábla 2.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik, kengyele törött. Külső húrozású, tengelyes, 3+3 menetes rugósszerkezete van, húrhorga hasáb alakú. Az első kengyeltagot félkör alakú lap formálja, melyet kettő vese alakú áttörés díszít. A kengyel hosszú, lapos, félkör alakú tagban folytatódik, mely egyszer tagolt hengeres, háromszög végű gombbal zárul. A zárógomb hengeres tagja vésett cikk-cakk vonallal díszített. A tűtartó jobbra forduló.

H: 3,1 cm Sz: 2,7 cm

Típus: VIII.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 33.

Irod: SÁRÓ 2011, 192, Kat. 330.

102. Hant (Tolna megye) (12. tábla 3.)

Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűtartója hiányzik, kengyele és tüje félig letört. Külső húrozású, tengelyes, 3+4 menetes rugósszerkezete van, húrhorga hasáb alakú. Az első kengyeltagot félkör alakú lap formálja, melyet kettő vese alakú áttörés díszít.

H: 2 cm Sz: 2,6 cm

Típus: VIII.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 34.

Irod: SÁRÓ 2011, 192, Kat. 331.

103. Hant (Tolna megye) (12. tábla 4.)

Bronzfibula töredéke. Tűszerkezete és a kengyel fele hiányzik. A sokszög alakú, áttört díszítésű kengyellap fektetett téglalap keresztmetszetű kengyelben folytatódik és peremmel, majd félgömb alakú gombbal végződik. Az áttört kengyellapot két vékony borda díszíti.

H: 2,7 cm Sz: 2,5 cm

Típus: VIII.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 35.

Irod: SÁRÓ 2011, 192, Kat. 332.

104. Hant (Tolna megye) (12. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tűszerkezete letört, egyik áttörése rontott, felületén ezüstözés/ónozás nyomával. A kagyló/ovális alakú kengyelt 5 db áttörés díszíti, melyek közül kettő vese alakú, egy pedig szív alakú. Tűtartója merőleges állású.

H: 3,2 cm Sz: 3,3 cm

Típus: VIII.2.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 36.

Irod: SÁRÓ 2011, 193, Kat. 333.

X. EMAILOS FIBULÁK

105. Hant (Tolna megye) (12. tábla 10.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje, tűszerkezete és tűtartója hiányzik, a kengyel töredékes. Restaurálatlan. A pelta alakú lapkengyel közepén kör alakú mező helyezkedik el, annak két oldalán egy-egy gömbölyű, közepében pedig egy téglalap alakú elem található. A kör alakú mezőben csak az email alapozómasszájának nyoma figyelhető meg, azon kívül azonban látszódnak a kék színű email maradványai.

H: 2,5 cm Sz: 3,3 cm

Típus: IX.3.b.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 9.

Irod: SÁRÓ 2011, 194-195, Kat. 340.

106. Hant (Tolna megye) (12. tábla 7.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik. Restaurálatlan. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+5 menetes, húrhorga alsó állású. A korong alakú lapkengyel közepén kis, kör alakú átfúrás van. Egy foltban talán a szürke alapozómassza nyoma figyelhető meg.

Átm: 3,2 cm
Típus: IX.2.a.
Öh: magángyűjtemény Ltsz: 10.
Irod: SÁRÓ 2011, 195, Kat. 341.

107. Hant (Tolna megye) (12. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik, tűtartója törött. Restaurálatlan. A kengyelt alkotó téglalap alakú tagon két téglalap alakú lépcső helyezkedik el egymáson. Az alsó lépcső ezüstözött/ónozott, a felső lépcsőn keresztben, két sorba rendezve 3-3 egymásnak lappal forduló fehér emaillel kitöltött háromszög helyezkedik el, melyeket egy keresztirányú vájat választ el egymástól. A téglalap alakú kengyel hossz tengelyében a tűtartó és a túszerkezet fölé kis profilált gombban végződő pálcátag nyúlik.

H: 3,8 cm Sz: 1,8 cm

Típus: IX.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 11.

Irod: SÁRÓ 2011, 195, Kat. 342.

108. Hant (Tolna megye) (12. tábla 9.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje, túszerkezete és tűtartója hiányzik. Restaurálatlan. Túszerkezete szorítópofás csuklós túszerkezet lehetett. A rombusz alakú kengyel alul üreges, felül magasított. Rombusz alakú rekeszben egy kisebb, kör alakú rekesz helyezkedik el. Mind kettő rekeszben fehér email nyoma található. A rombusz alakú kengyel hossz tengelyében a tűtartó és a túszerkezet fölé egy eredetileg 3-3 szziromból álló pálcátag nyúlik. A tűtartó felőli végén egy kör alakban áttört, a túszerkezet felőli végén pedig kettő kör alakban áttört és egy kettős koncentrikus körrel díszített szzirom maradt meg.

H: 4,3 cm Sz: 2,9 cm

Típus: IX.3.a.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 12.

Irod: SÁRÓ 2011, 195, Kat. 343.

109. Hant (Tolna megye) (12. tábla 8.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és tűtartója hiányzik. Restaurálatlan. A kör alakú kengyeltől 5, eredetileg talán 6, kerek kör alakú tag nyúlik ki. A kengyel 4 kör alakú lépcsőben magasodik, a legfelsőn kialakított kör alakú rekesz van. A rekeszben fehér email található, benne egy kis mélyedés, mely más színű emaillel lehetett kitöltve. Az alsó kettő lépcső szegélye vésett vonalkázással díszített.

H: 2,3 cm Sz: 2,1 cm

Típus: IX.2.b.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 13.

Irod: SÁRÓ 2011, 195-196, Kat. 344.

XI. ÁLLATALAKOS FIBULÁK

110. Hant (Tolna megye) (13. tábla 9.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete hiányzik, kengyele félig letört. Restaurálatlan. Az ovális keresztmetszetű kengyeltöredék állatfejben végződik, mely valószínűleg kutyát formálhat. A széles tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 2,4 cm Sz: 0,5 cm

Típus: X.2.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 1.

Irod: SÁRÓ 2011, 199, Kat. 358.

111. Hant (Tolna megye) (13. tábla 2.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete hiányzik, kengyele félig letört. Restaurálatlan. Az ívesen hajló kengyel, mely a letört szakasszal „S” alakot formálhatott, kígyófejben végződik. A tűtartó jobbra forduló.

H: 1,9 cm Sz: 1,9 cm

Típus: X.1.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 2.

Irod: SÁRÓ 2011, 199, Kat. 359.

112. Hant (Tolna megye) (13. tábla 3.)

Bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete hiányzik, kengyele félig letört. Restaurálatlan. A félkör keresztmetszetű kengyel lófejben végződik. A tűtartó jobbra forduló, áttörés nem díszíti.

H: 2,1 cm Sz: 0,7 cm

Típus: X.3.b.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 3.

Irod: SÁRÓ 2011, 200, Kat. 360.

113. Hant (Tolna megye) (13. tábla 10.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje és túszerkezete hiányzik, tűtartója törött. Restaurálatlan. A kengyel madár alakot formál, melynek teste háromszög keresztmetszetű és két szegélyénél vésett cikk-cakk motívummal díszített. A téglalap alakú tűtartót áttörés nem díszíti.

H: 2,6 cm Sz: 0,8 cm

Típus: X.4.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 4.

Irod: SÁRÓ 2011, 200, Kat. 361.

114. Hant (Tolna megye) (13. tábla 5.)

Kéttagú bronzfibula. Tűtartója hiányzik, tüje letört. Restaurálatlan. Hüvelycsuklós túszerkezetű. Plasztikusan kiképzett kengyelét ló alkotja.

H: 3,5 cm Sz: 2,1 cm

Típus: X.3.c.

Öh: magángyűjtemény Ltsz: 5.

Irod: SÁRÓ 2011, 200, Kat. 362.

115. Szekszárd (Tolna megye) (13. tábla 8.)

Kéttagú bronzfibula. Ép. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 5+4 menetes, húrhorga felső állású. Lapkengyelét szarvas alkotja. Tűtartója téglalap alakú, jobbra forduló.

H: 3,6 cm Sz: 3 cm

Típus: X.5.

Öh: WMMM Ltsz: 66.229.2.

Irod: SÁRÓ 2011, 201, Kat. 366.

116. Tolna megye (13. tábla 4.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje hiányzik. Hüvelycsuklós túszerkezetű. Plasztikusan kiképzett kengyelét felnyergelt ló alkotja. Tűtartója (a mellső láb), a tű beillesztésére kulcslyuk alakban áttört.

H: 4,5 cm Sz: 2,9 cm

Típus: X.3.c.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.24.

Irod: SÁRÓ 2011, 202, Kat. 371.

117. Tolna megye (13. tábla 7.)

Kéttagú bronzfibula. Tűtartója hiányzik, kengyele törött. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+4 menetes, húrhorga hasábos, felső állású. A félpasztikus kialakítású lapkengyel lovat formál, melynek feje letört, lábai pedig töredékesek.

H: 3 cm Sz: 1,8 cm

Típus: X.3.a.

Öh: WMMM Ltsz: R 75.933.30.

Irod: SÁRÓ 2011, 203, Kat. 372.

118. Tolna megye (13. tábla 6.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete valószínűleg 3+3 menetes volt, húrhorga hengeres, felső állású. A félpasztikus kialakítású lapkengyel fejét lehajtó, legelő lovat formál. Tűtartója jobbra forduló.

H: 3,5 cm Sz: 2,2 cm

Típus: X.3.a.

Öh: WMMM Ltsz: L 1.942.1.
Irod: SÁRÓ 2011, 203, Kat. 373.

119. Tolna megye

Bronzfibula. Plasztikusan kialakított ló alakú fibula. Sörényét és farkát bemetszések jelölik.
H: 3,7 cm
Típus: X.3.b.
Öh: WMMM (lappang)
Irod: PATEK 1942, 51, 125, 219, T. XIX, 5, 7-es típus/Nr. 7; SÁRÓ 2011, 203, Kat. 374.

120. Tolna megye

Bronzfibula. Plasztikusan kialakított ló alakú fibula. Sörényét és farkát bemetszések jelölik.
H: 3,5 cm
Típus: X.3.b.
Öh: WMMM (lappang)
Irod: PATEK 1942, 51, 125, 219, T. XIX, 5, 7-es típus/Nr. 8; SÁRÓ 2011, 203, Kat. 375.

121. Tolna megye (13. tábla 1.)

Kéttagú bronzfibula. Tüje letört, tartója törött, rugója félig hiányzik. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3 menetes, húrhorga felső állású. A félplasztikus kialakítású kengyellapot kettő „S” alakot formáló kígyó alkotja. Tütartója merőleges állású.
H: 3,4 cm Sz: 1,9 cm
Típus: X.1.
Öh: WMMM Ltsz: 57.83.103.
Irod: SÁRÓ 2011, 203, Kat. 376.

MEGHATÁROZHATATLAN TÖREDÉKEK

122. Tolna megye (13. tábla 11.)

Egytagú bronzfibula töredéke. Tüje és túszerkezete letört, kengyele törött. A lemezes kengyel levél alakú.
H: 4,3 cm Sz: 1,7 cm
Öh: WMMM Ltsz: 85.110.1.
Irod: SÁRÓ 2011, 207, Kat. 389.

123. Bölcске (Tolna megye)

Bronzfibula töredéke. Rugós túszerkezet 4 menete a tú töredékével.
H: 3 cm Sz: 0,85 cm
Öh: WMMM Ltsz: 2002.4.10.
Irod: GAÁL 2009, Kat. 19., 84., 2. tábla 9; SÁRÓ 2011, 207, Kat. 390.

124. Bölcске (Tolna megye)

Ezüstfibula töredéke. Külső húrozású, tengelyes, 4+5 menetes rugósszerkezet a tüvel.
H: 4,2 cm Sz: 2 cm
Öh: WMMM Ltsz: 2002.4.17.
Irod: GAÁL 2009, Kat. 28., 85., 2. tábla 18, SÁRÓ 2011, 207, Kat. 391.

125. Bölcске (Tolna megye)

Bronzfibula tüje a rugó 1 menetével.
H: 4,9 cm
Öh: WMMM Ltsz: 2002.4.18.
Irod: GAÁL 2009, Kat. 15., 83., 2. tábla 5; SÁRÓ 2011, 207, Kat. 392.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALMGREN 1923
O. ALMGREN, *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Leipzig 1923.
- BAYLEY – BUTCHER 2004
J. BAYLEY – S. BUTCHER, *Roman Brooches in Britain. A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection*. London 2004.
- BÁNKI 1998
BÁNKI Zs., *Kelten- und Eraviskengräber in Sárbogárd*. *CommArchHung* 1998, 65-98.
- BECHERT 1973
T. BECHERT, *Römische Fibeln des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr.*, Duisburg – Rheinhausen 1973.
- BERECZ 1987
BERECZ K., *Adatok a térdfibulák pannoniai történetéhez*. Szakdolgozat (kézirat). Bp. 1987.
- BERECZ 1990
BERECZ, K., *Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő*. *ActaArchHung* 42 (1990) 77-96.
- BERECZ 1991
BERECZ K., *Római kori fibulák Zala megyéből I*. *Zalai Múzeum* 3 (1991) 163-183.
- BERECZ 2008
Vida Tivadarné BERECZ K., *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos barbaricumban*. Doktori disszertáció. Bp. 2008.
- BOJOVIĆ 1983
D. BOJOVIĆ, *Rimske fibule Singidunuma*. Beograd 1983.
- BÖHME 1972
A. BÖHME, *Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel*. *SJ* 29 (1972) 5-112.
- BRUNŠMID 1901
J. BRUNŠMID, *Archeološke biljške iz Dalmacije i Panonije*. *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* 5 (1901) 87-168.
- COCIȘ 2004
S. COCIȘ, *Fibulele din Dacia romană – The Brooches from Roman Dacia*. Cluj-Napoca 2004. (*Bibliotheca Ephemeris Napocensis* 3.)
- COCIȘ 2006
S. COCIȘ, *Anchor Shaped Brooches: Typology, Chronology, Diffusion Area, Style, Workshops*. *Dacia* 50 (2006) 389-421.
- COLLINGWOOD 1969
R. COLLINGWOOD, *Brooches*. In: R. G. Collingwood – I. Richmond (ed.), *The Archaeology of Roman Britain*. London 1969.
- CRIȘAN 1959
I. H. CRIȘAN, *Le trésor d'Atel et ses relations balkano-danubiennes*. *Dacia* 3 (1959) 353-367.
- CRIȘAN 1979
I. H. CRIȘAN, *Fibule romane in colecțiile Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca*. *ActaMP* 3 (1979) 275-320.
- DEMETZ 1999
S. DEMETZ, *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*. Rahden 1999. (*Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen* 4.)
- DOLLFUS 1973
M. A. DOLLFUS, *Catalogue des fibules de bronze de Haute-Normandie*. Paris 1973. (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 16.)
- ERICE LACABE 1995
R. ERICE LACABE, *Las fibulas del nordeste de la Península Ibérica: siglos I A.E. al IV D.E.* Zaragoza 1995.

- ETTLINGER 1973 E. ETTlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*. Bern 1973.
- EXNER 1939 K. EXNER, *Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande*. BRGK 29 (1939-1940) 31-121.
- FEUGÈRE 1985 M. FEUGÈRE, *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* Paris 1985. (Revue archéologique de Narbonnaise Supplément 12.)
- GAÁL 2009 GAÁL A., *A bölcskei kikötőerőd területén előkerült apróleletek katalógusa*. In: Gaál A. (szerk.), *A bölcskei kikötőerőd. Római kori feliratok és leletek a Dunából*. Szekszárd 2009, 81-96.
- GARBSCH 1965 J. GARBSCH, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. München 1965. (MBV 11.)
- GARBSCH 1974 J. GARBSCH, *Ein Flügelfibelfragment vom Lorenzberg bei Epfach. Bemerkungen zu Fibeln der Frauentracht von Raetien und Iuvavum*. In: G. Kossack – G. Ulbert (hrsg.), *Studien zur vor- und frühgeschichtliche Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*. München 1974, 163-183. (MBV Ergänzungsband I/1.)
- GUDEA – LUCĂCEL 1979 N. GUDEA – V. LUCĂCEL, *Fibule romane în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău (I)*. ActaMP 3 (1979) 321-378.
- HAMPEL 1885 HAMPEL J., *Aszári kincs*. ArchÉrt 5 (1885) 24-30.
- HATTATT 1989 R. HATTATT, *Ancient Brooches and other Artefacts. A Fourth Selection of Brooches together with some other Antiquities from the Author's Collection*. Oxford 1989.
- HATTATT 2000 R. HATTATT, *A Visual Catalogue of Richard Hattatt's Ancient Brooches*. Oxford 2000.
- HEILIGMANN 1990 J. HEILIGMANN, *Der „Alb-Limes“. Ein Beitrag zur römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschland*. Stuttgart 1990. (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 35.)
- JOBST 1975 W. JOBST, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Linz 1975. (FiL 10.)
- KOCZTUR 1991 KOCZTUR É., *Kora császárkori temető Solymáron*. StudCom 21 (1991) 171-334.
- KOŠČEVIĆ 1980 R. KOŠČEVIĆ, *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.
- KOVÁCS 2005 KOVÁCS P., *Excavations in the Roman auxiliary fort of Annamatia (Baracs) between 1999 and 2005*. Bp. 2005.
- KOVRIG 1937 KOVRIG I., *A császárkori fibulák fő formái Pannoniában*. Bp. 1937. (DissPann Ser. II. No. 4.)
- KROPF – NOWAK 1999 W. KROPF, – H. NOWAK, *Fibeln von Flavia Solva aus Privatbesitz*. RÖ 21/22 (1998-1999) 7-167.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961 M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, *Spony z doby rímskej na Slovensku. Die Fibeln der Römerzeit in der Slowakei*. ŠtZ 5 (1961) 1-142.
- LERAT 1956 L. LERAT, *Catalogue des collections Archeologiques de Besançon II. Les fibules gallo-romaines*. Paris 1956. (Annales Littéraires de l'Université de Besançon 16. Archéologie 3.)
- LERAT 1957 L. LERAT, *Les fibules gallo-romaines de Mandeure*.

- Catalogue des collections Archeologiques de Montbeliard.* Paris 1957. (Annales Littéraires de l'Université de Besançon 16. Archéologie 4.)
- LERAT 1979 L. LERAT, *Les fibules d'Alesia. Dans les musées d'Alise-Sainte-Reine.* Semur-en-Auxois – Dijon 1979.
- MÁRTON 2002 MÁRTON A., *Roman burial with a weapon from the Bécsi road cemetery (Aquincum-Budapest).* CommArchHung 2002, 117-152.
- MATOUSCHEK – NOWAK 1979 J. MATOUSCHEK – H. NOWAK, *Unpublizierte Pferdefibeln aus Wiener Privatsammlungen.* RÖ 7 (1979) 81-110.
- MATOUSCHEK – NOWAK 1982 J. MATOUSCHEK – H. NOWAK, *Unpublizierte Hasen und Hundefibeln aus Österreichischen Privatsammlungen. Mit einem Nachtrag: Pferde- und Reiterfibeln.* RÖ 9-10 (1981-1982) 131-182.
- MATOUSCHEK – NOWAK 1986 J. MATOUSCHEK – H. NOWAK, *Unpublizierte Tierfibeln und Fibeln mit thermiomorphen Gestaltungselementen aus österreichischen Privatsammlungen.* RÖ 13-14 (1985-1986) 101-222.
- MERCZI 2011 MERCZI M., *Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből.* KMK 17 (2011) 7-80.
- MERCZI 2012 MERCZI M., *A Budaörs-Kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái.* In: Ottományi K. (szerk.), *Római vicus Budaörsön.* Bp. 2012, 473-528.
- ORTISI 2002 S. ORTISI, *Die früh- und mittelkaiserzeitlichen Fibeln.* Rahden 2002. (Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 6.)
- OTTOMÁNYI 2007 OTTOMÁNYI K., *A pátyi római telep újabb kutatási eredményei.* StudCom 30 (2007) 7-238.
- PÁRDUCZ 1941 PÁRDUCZ M., *A szarmatakor emlékei Magyarországon I.* Bp. 1941. (ArchHung 25.)
- PATEK 1942 PATEK E., *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete.* Bp. 1942. (DissPann Ser. II. No. 19.)
- PEŠKAŘ 1972 I. PEŠKAŘ, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren.* Praha 1972.
- PETRES 1965 F. PETRES É., *A mányi eraviscus temető.* FolArch 17 (1965) 87-102.
- PHILIPPE 2000 J. PHILIPPE, *Les fibules de Seine-et-Marne du 1er siècle au J.-C. au 5e siècle ap. J.-C.* Nemours – Dammarie-lès-Lys 2000. (Mémoires archéologiques de Seine-et-Marne n°1 - 1999)
- PIETRUK 2005 F. PIETRUK, *Les fibules romaines des Musées de Metz.* Metz 2005.
- POPESCU 1936 D. POPESCU, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités.* Dacia 5-6 (1935-1936) 239-246.
- RADNÓTI 1938 RADNÓTI A., *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien.* Bp. 1938. (DissPann Ser. II. No. 6.)
- RIECKHOFF 1975 S. RIECKHOFF, *Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen.* SJ 32 (1975) 5-104.

- RIHA 1979 E. RIHA, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Augst 1979. (Forschungen in Augst 3.)
- RIHA 1994 E. RIHA, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*. Augst 1994. (Forschungen in Augst 18.)
- SÁRÓ 2011 SÁRÓ Cs., *A pannoniai közép-dunai limes kora császárkori fibulatípusai*. Szakdolgozat (kézirat). Bp. 2011.
- SCHLEIERMACHER 1993 M. SCHLEIERMACHER, *Die römischen Fibeln von Kempten-Cambodunum*. *Cambodunumforschungen* 5 (1993) 12-44.
- SCHMID 2010 S. SCHMID, *Die römischen Fibeln aus Wien*. Wien 2010. (Monografien der Stadtarchäologie Wien 6.)
- SEDLMAYER 2009 H. SEDLMAYER, *Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948-2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*. Klagenfurt am Wörthersee 2009.
- SELLYE 1939 SELLYE I., *Császárkori emailmunkák Pannoniából. Les bronzes emailés de la Pannonie romaine*. Bp. 1939. (DissPann Ser. II. No. 8.)
- SEYN 2012 SEYN., *Apannoniai római kori bronzművészeti műhelykérdései*. Doktori disszertáció. Bp. 2012.
- SIMPSON 2000 G. SIMPSON, *Roman Weapons, Tools, Bronze Equipment and Brooches from Neuss-Novaesium Excavations 1955-1972*. Oxford 2000. (BAR-IS 862.)
- SNAPE 1993 M. E. SNAPE, *Roman Brooches from North Britain: a classification and a catalogue of brooches from sites on the Stanegate*. Oxford 1993. (BAR-BS 235.)
- TOPÁL 1981 TOPÁL J., *The southern cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred)*. Bp. 1981. (FontArchHung)
- URBAN 1984 O. URBAN, *Das Gräberfeld von Kapfenstein und die römischen Hügelgräber in Österreich*. München 1984. (MBV 35.)
- VADAY 1989 H. VADAY A., *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*. *Antaeus* 17-18 (1988-1989) 9-351.
- VÁGÓ 1960 B. VÁGÓ, E., *Kelten- und Eraviskengräber von Nagyvenyim und Sárkeszi*. *Alba Regia* 1 (1960) 43-62.

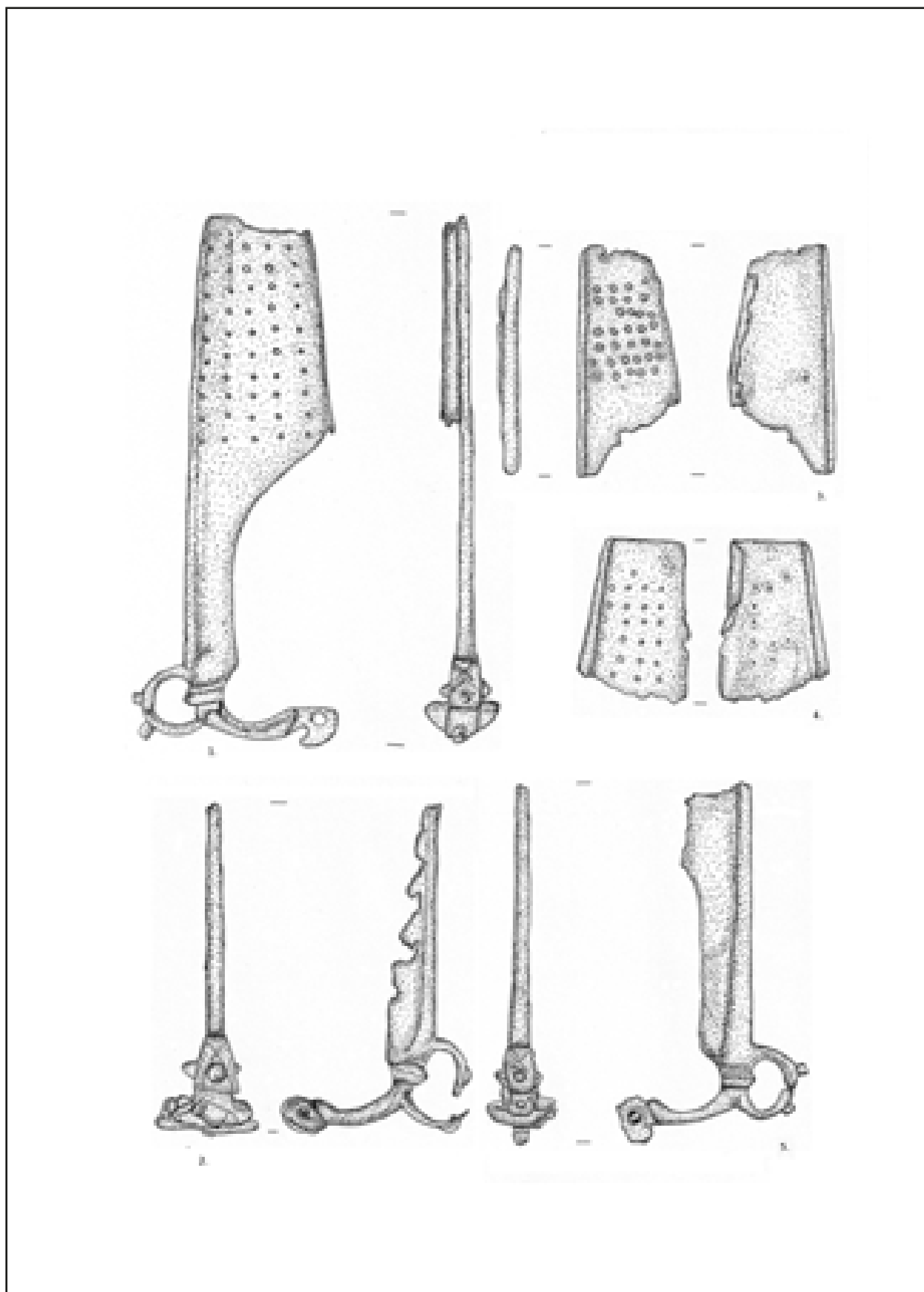
Fibeln von der Frühkaiserzeit aus der Sammlung des Komitatsmuseums Mór Wosinsky

Insgesamt 10 verschiedene Fibeltypen stellte ich aus der Sammlung des Komitatsmuseums Mór Wosinsky, sowie aus einer Privatsammlung dar. Diese 10 Fibeltypen entsprachen teils oder im ganzen den in der Einleitung der Studie bestimmten chronologischen Kriterien. Unter ihnen lassen sich sowohl die mit der prärömischen Tracht zusammenhängenden, als auch die den römischen Geschmack abmalenden Typen.

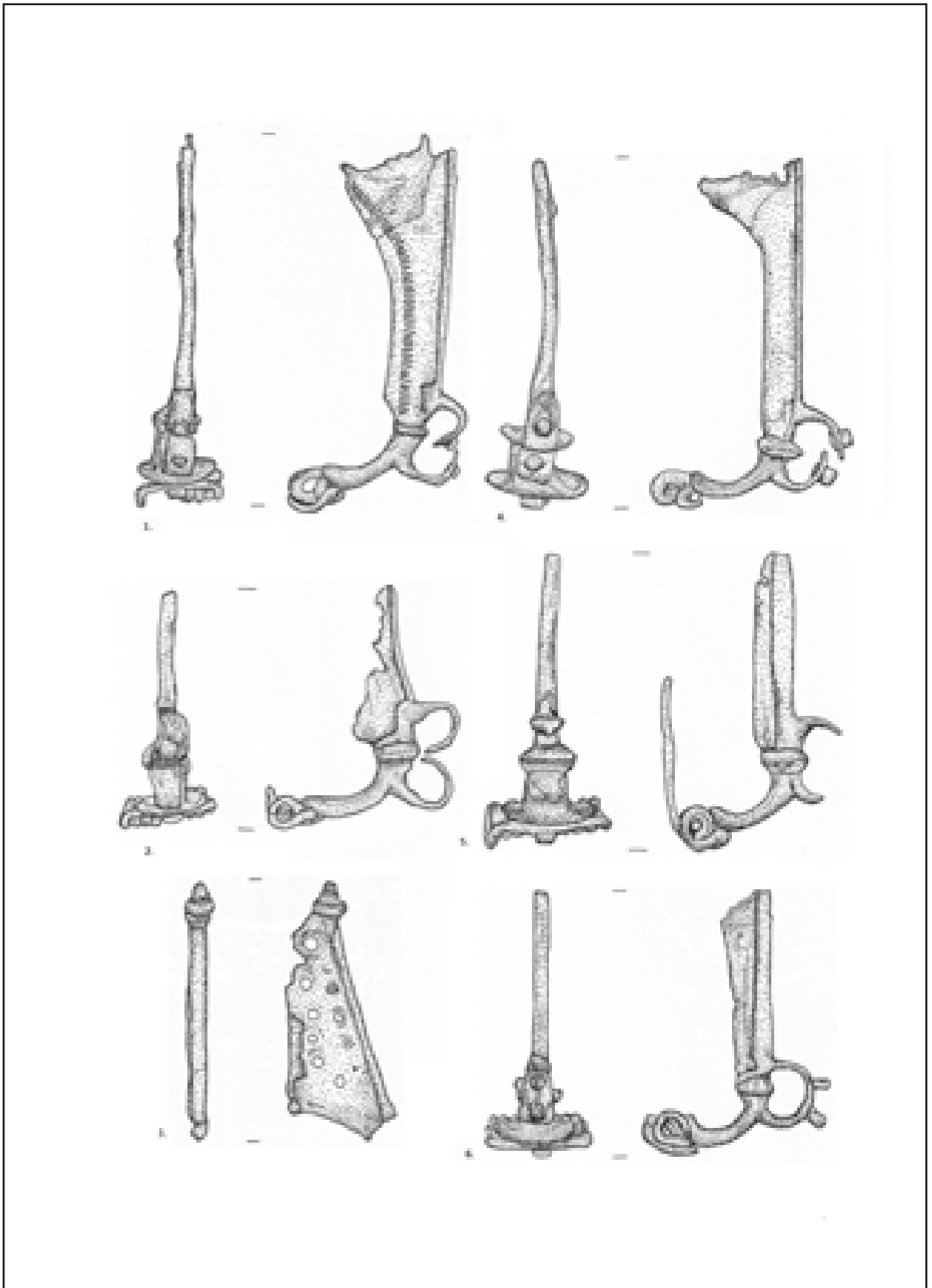
Die genau einstuftbaren 121 Fibeln stellen wechselvolle Ausführung dar, so konnte man die unterschiedlichen Typen, Arten, Varianten und Formen detailreich absondern und vorlegen. Eine ausführliche typologische Einordnung – auch wegen der großen Menge – konnte man bei den Kniefibeln und bei den einknöpfigen, stark profilierten Fibeln durchführen. In der größten Zahl erschienen die einknöpfigen, stark profilierten Fibeln (40 Stk.), die Kniefibeln (28 Stk.) und die Flügel fibeln aus Noricum-Pannonien (19 Stk.) in dem verarbeiteten Material, von den Aucissa-Fibeln oder den Zweiknöpfen fibeln kamen nur ein-zwei Exemplare hervor.

In den Katalog nahmen wir auch zwei Bleimuster aus Hant auf, welche zur Fibelfertigung benutzt wurden. Die in den Sammlungen dargestellten Fibeln waren – mit Ausnahme von 4 Exemplaren (Kat. 2, Kat. 29, Kat. 38, 124.) – aus Bronze gefertigt. Unter ihnen sind sowohl Bügel- und Blatt fibeln, als auch ein- und zweiteilige Stücke findbar. Ihre Nadelkonstruktion hatte fünf verschiedene Ausführungsmethoden: Federnadelkonstruktion mit äußeren- oder inneren Saitenbezug, Nadelkonstruktion mit Federgehäuse, Gelenknadelkonstruktion mit Backe und Nadelkonstruktion mit Gelenkhülse. Die Fibeln wurden auf der Oberfläche ausgeeißelt, mit Guß verziert oder mit Ergänzungsmaterialien (Email) dekoriert.

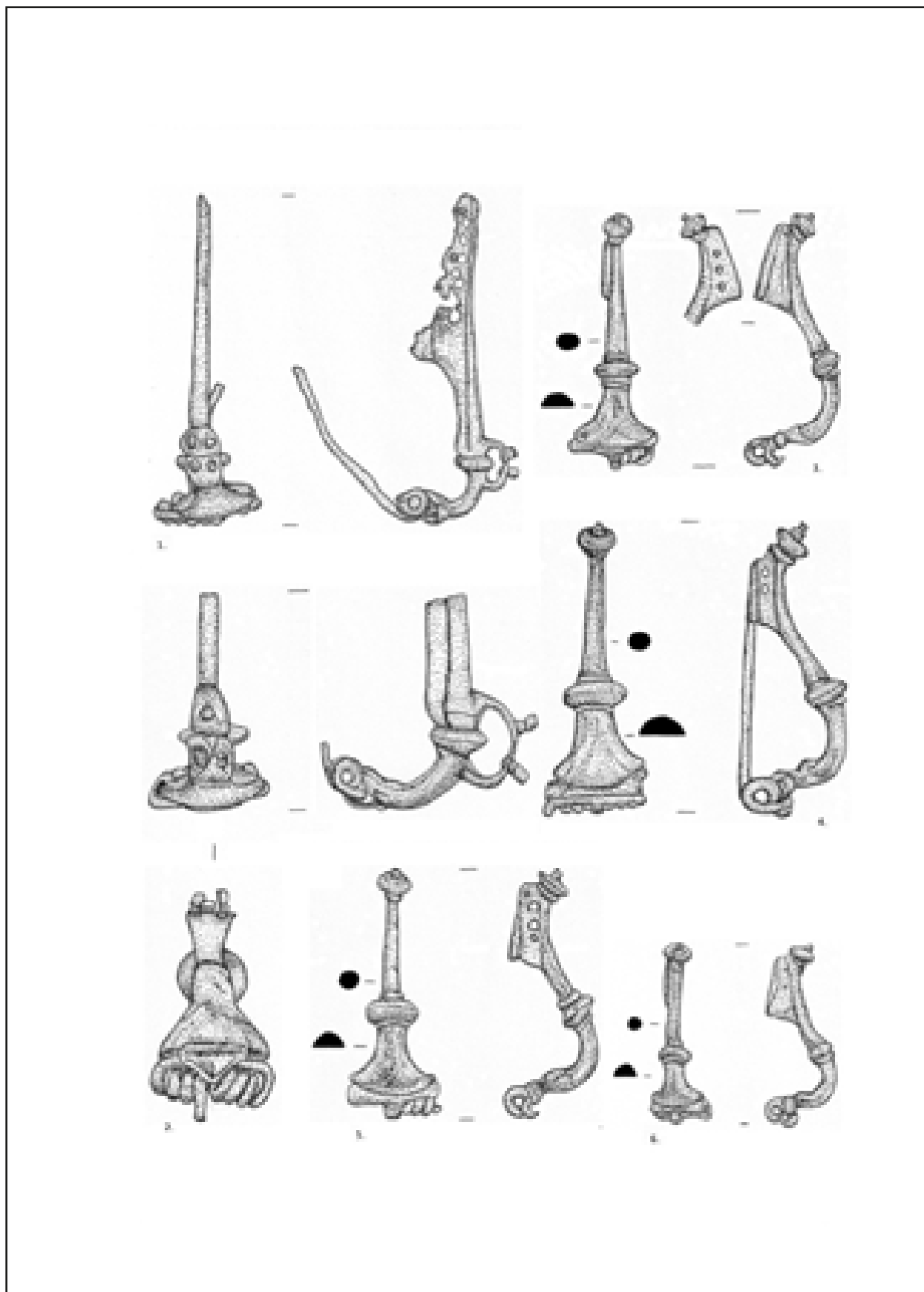

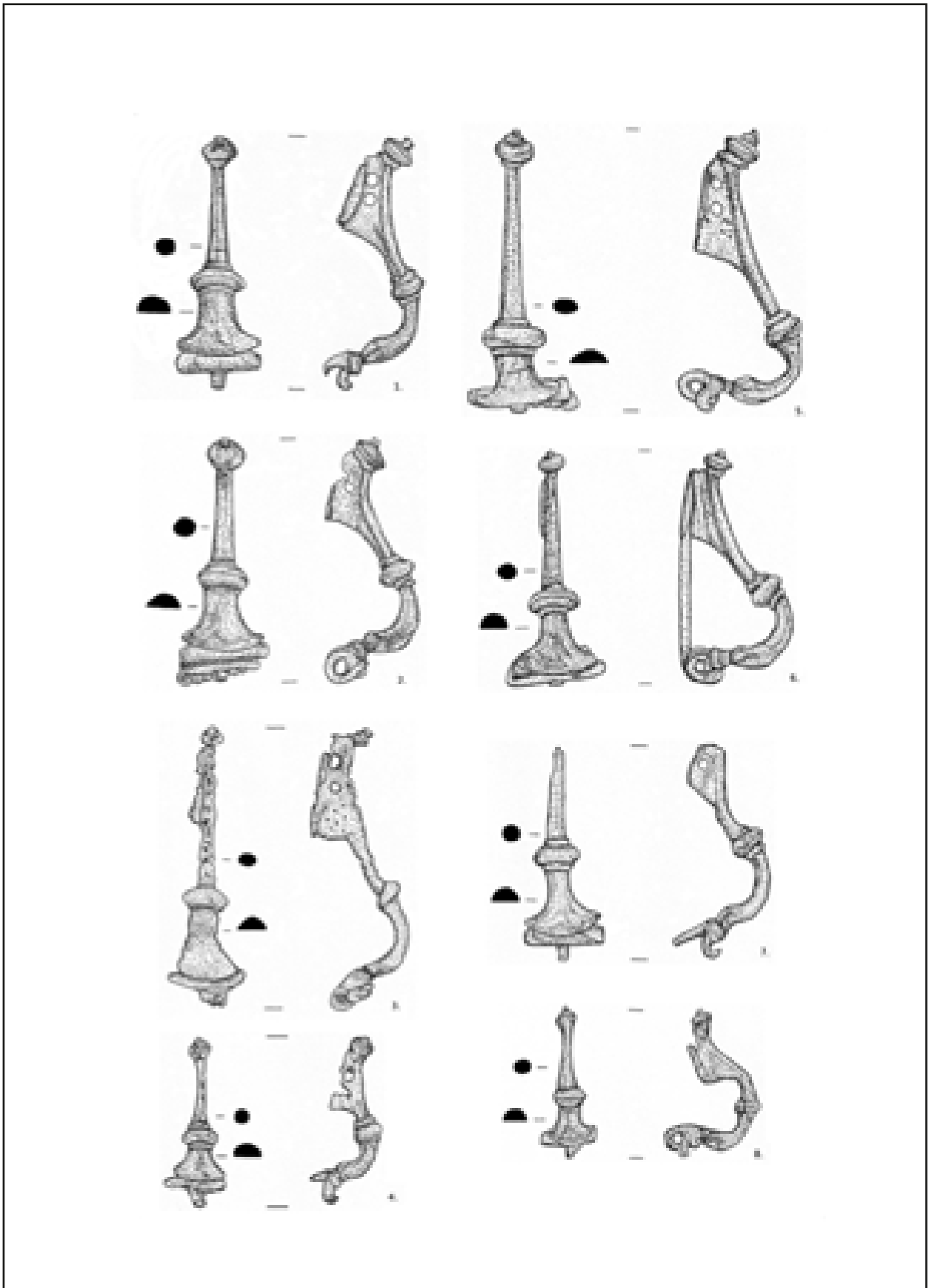
1. tábla 1. = Kat. 16., 2. = Kat. 14., 3. = Kat. 3., 4. = Kat. 4., 5. = Kat. 17.

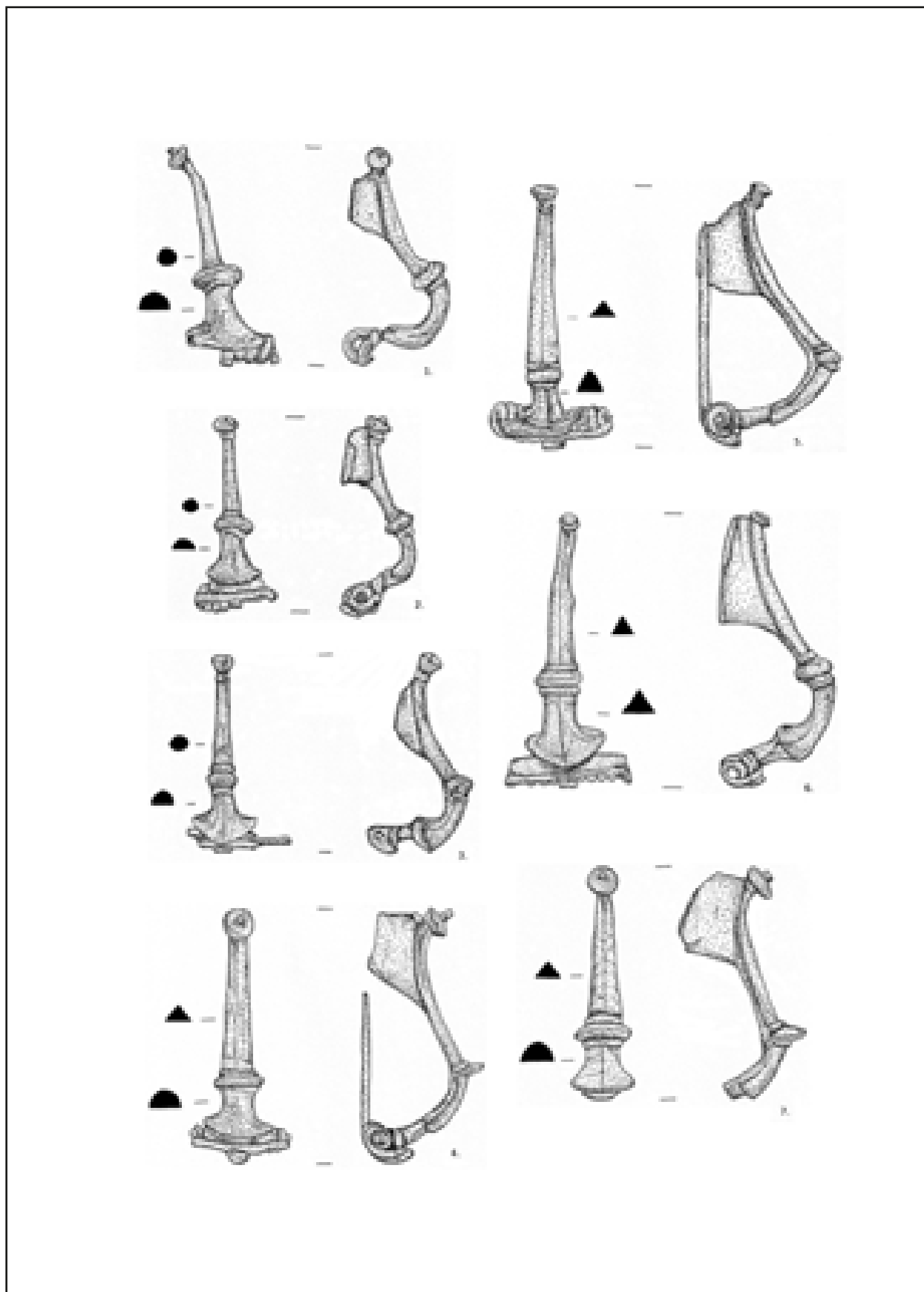
2. tábla 1. = Kat. 5., 2. = Kat. 15., 3. = Kat. 21., 4. = Kat. 6., 5. = Kat. 19., 6. = Kat. 20.

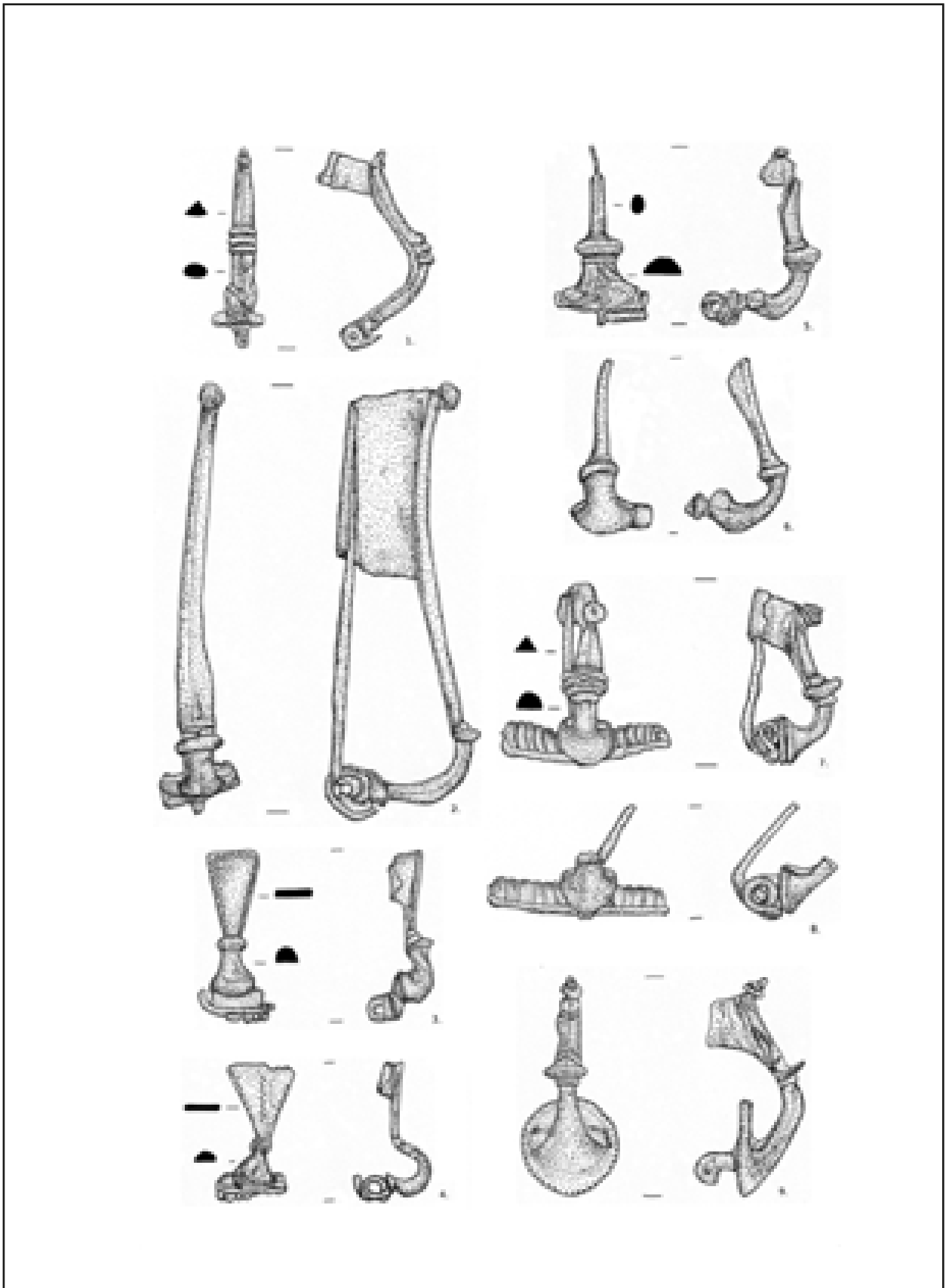
3. tábla 1. = Kat. 7., 2. = Kat. 18., 3. = Kat. 62., 4. = Kat. 24., 5. = Kat. 45., 6. = Kat. 51.

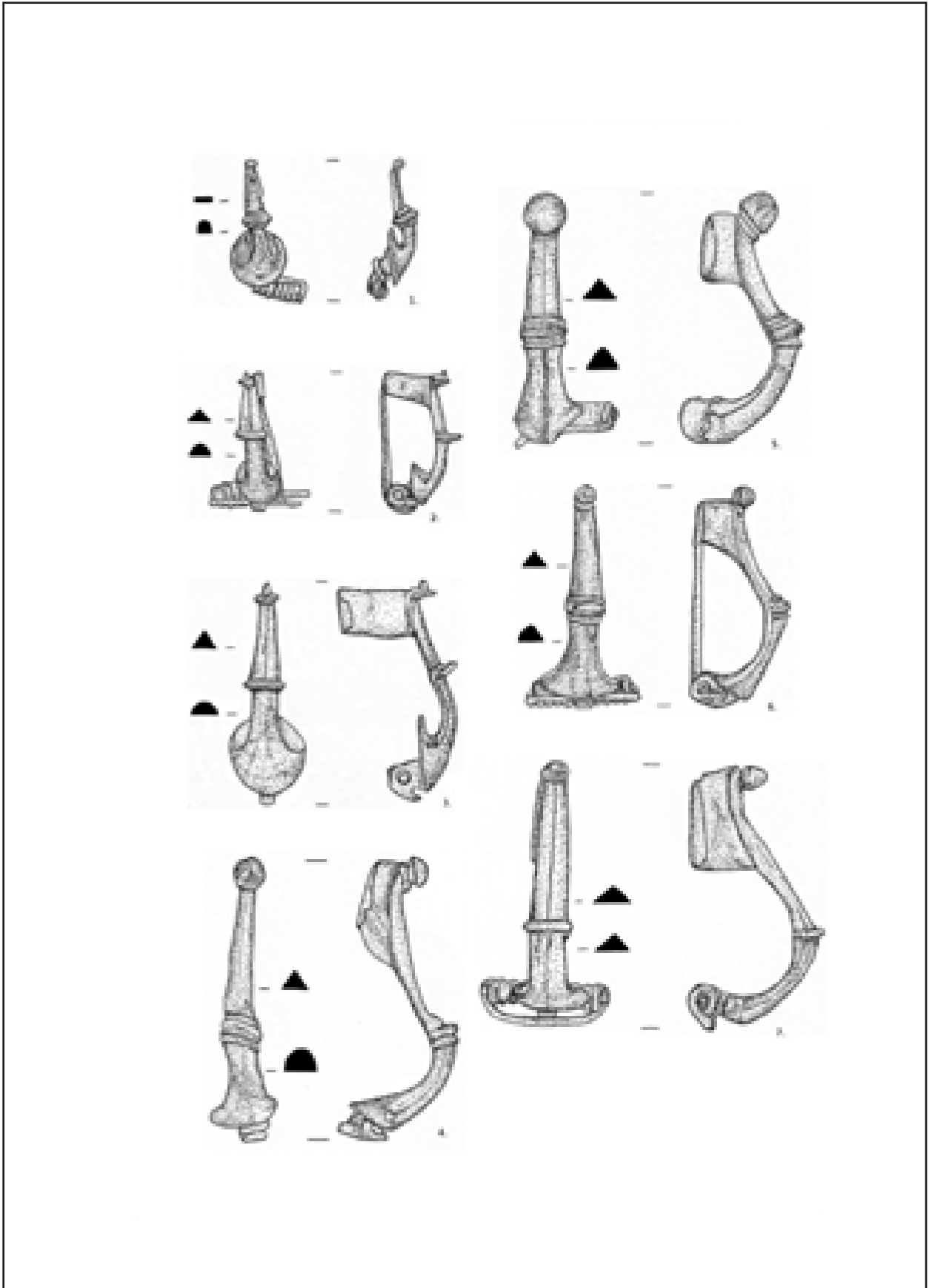
4. tábla 1. = Kat. 32., 2. = Kat. 44., 3. = Kat. 57., 4. = Kat. 54., 5. = Kat. 41., 6. = Kat. 60., 7. = Kat. 48., 8. = Kat. 53.

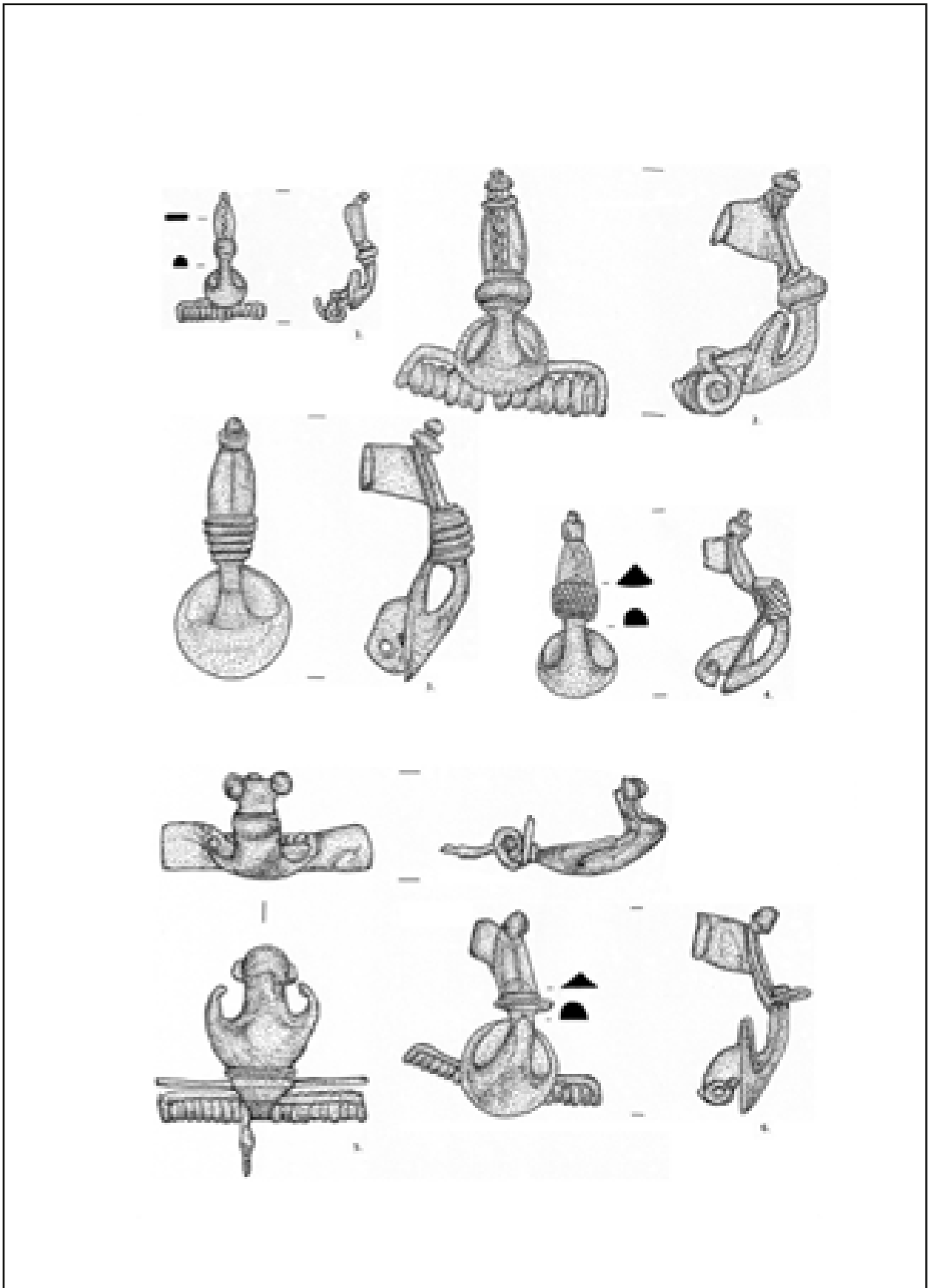
5. tábla 1. = Kat. 33., 2. = Kat. 47., 3. = Kat. 50., 4. = Kat. 59., 5. = Kat. 56., 6. = Kat. 39., 7. = Kat. 42.

6. tábla 1. = Kat. 43., 2. = Kat. 58., 3. = Kat. 26., 4. = Kat. 55., 5. = Kat. 49., 6. = Kat. 23., 7. = Kat. 30., 8. = Kat. 27.,
9. = Kat. 46.

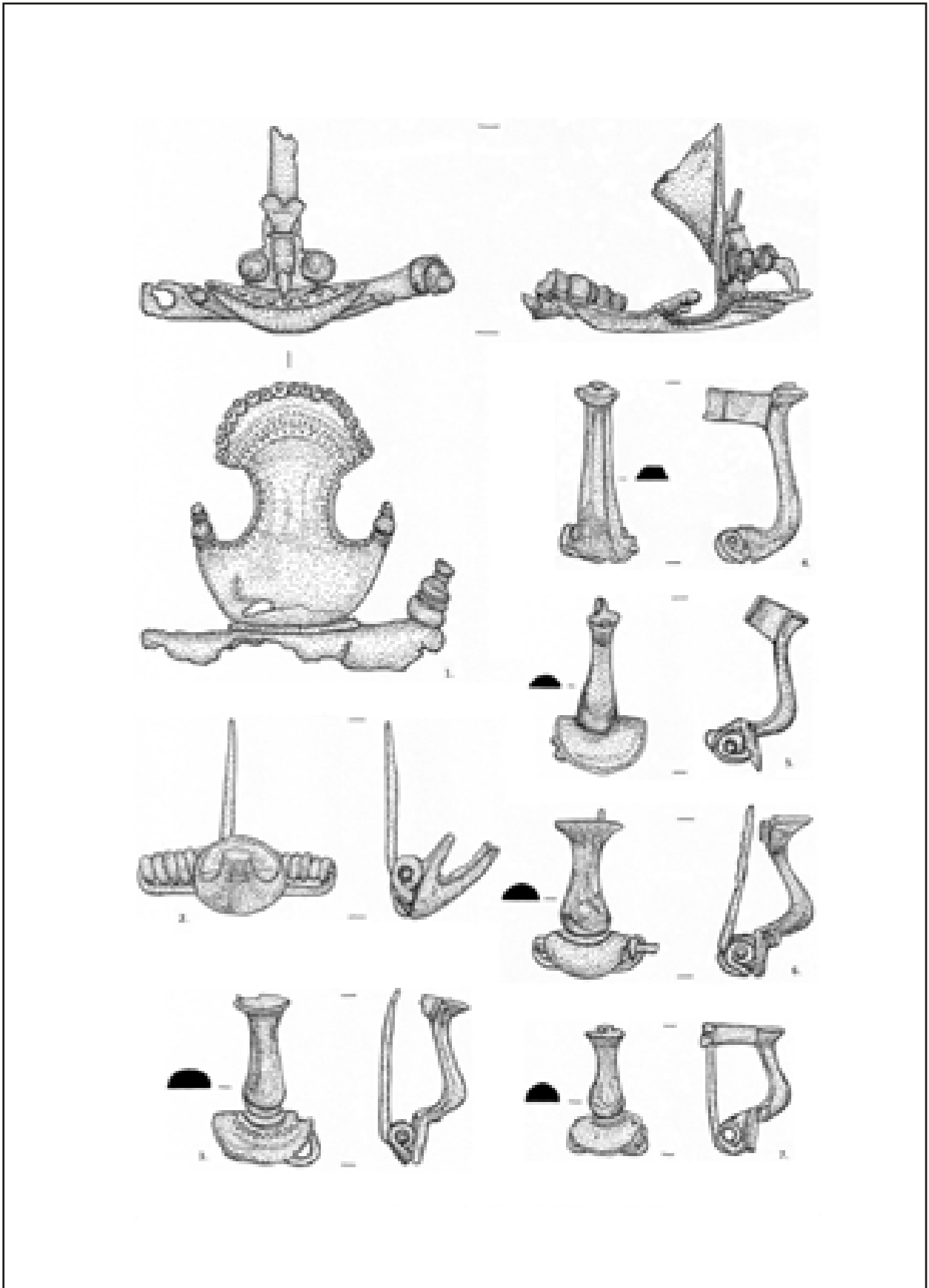

7. tábla 1. = Kat. 29., 2. = Kat. 28., 3. = Kat. 40., 4. = Kat. 52., 5. = Kat. 25., 6. = Kat. 61., 7. = Kat. 31.

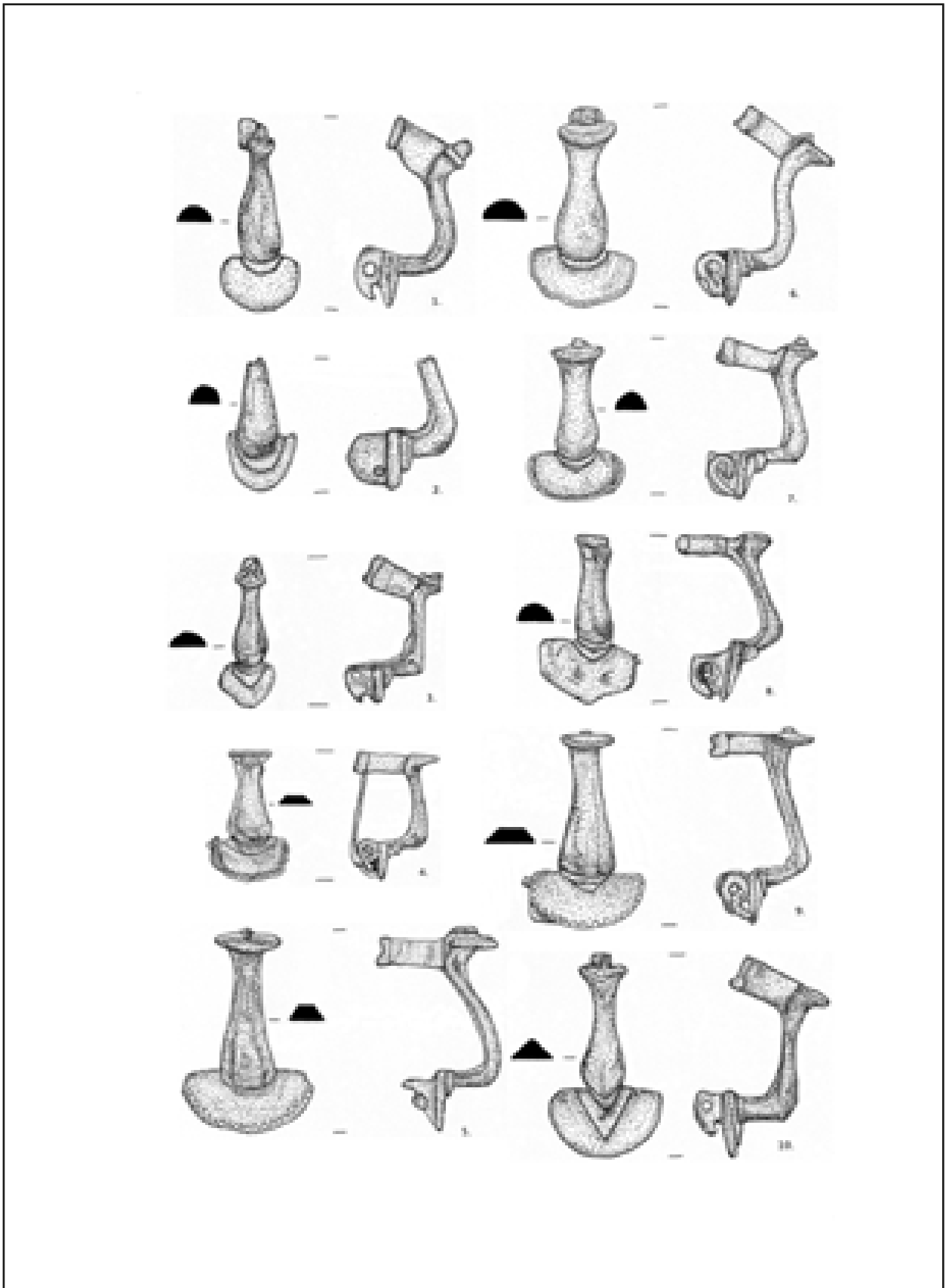

8. tábla 1. = Kat. 63., 2. = Kat. 67., 3. = Kat. 66., 4. = Kat. 64., 5. = Kat. 70., 6. = Kat. 65.

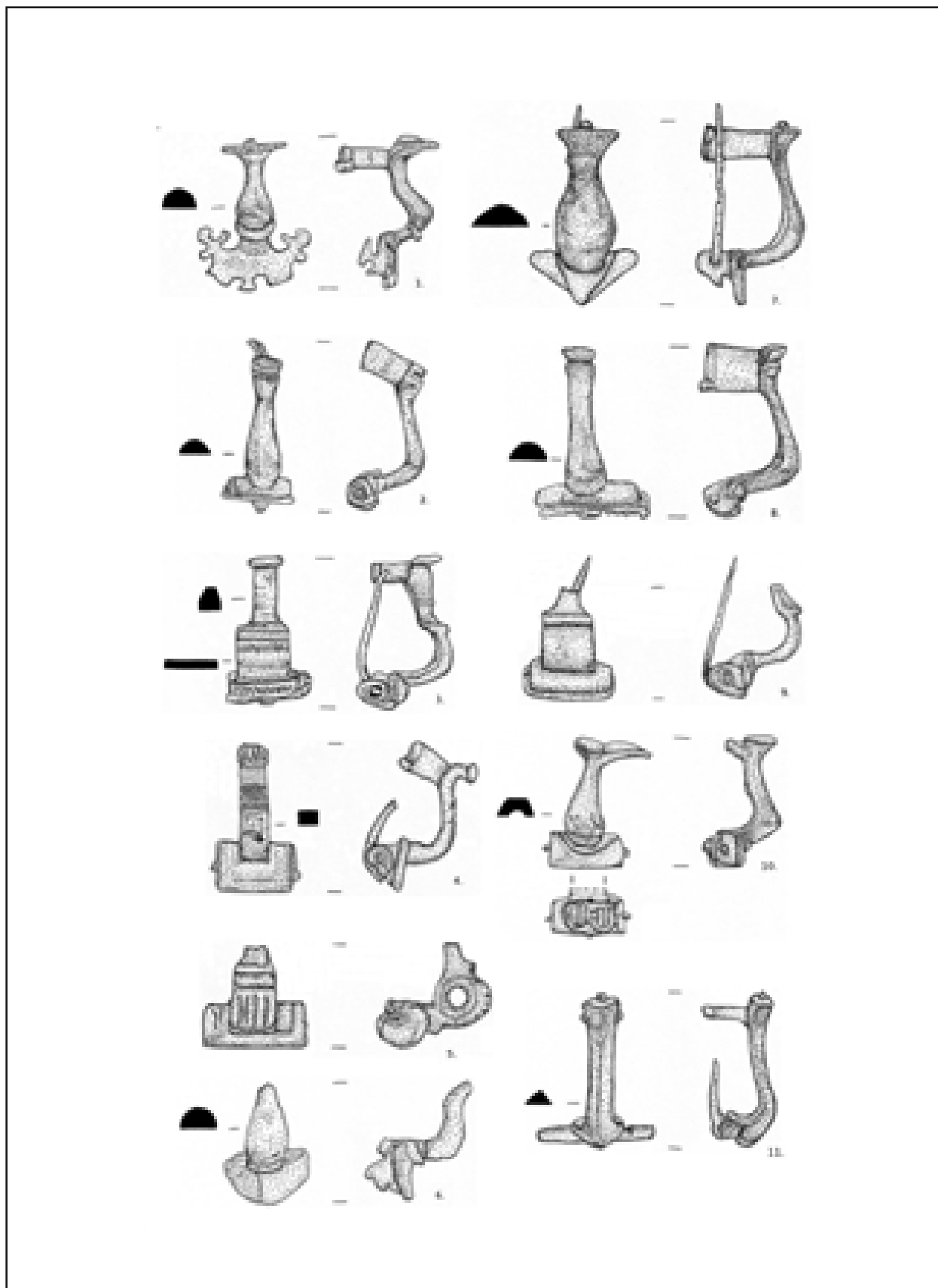

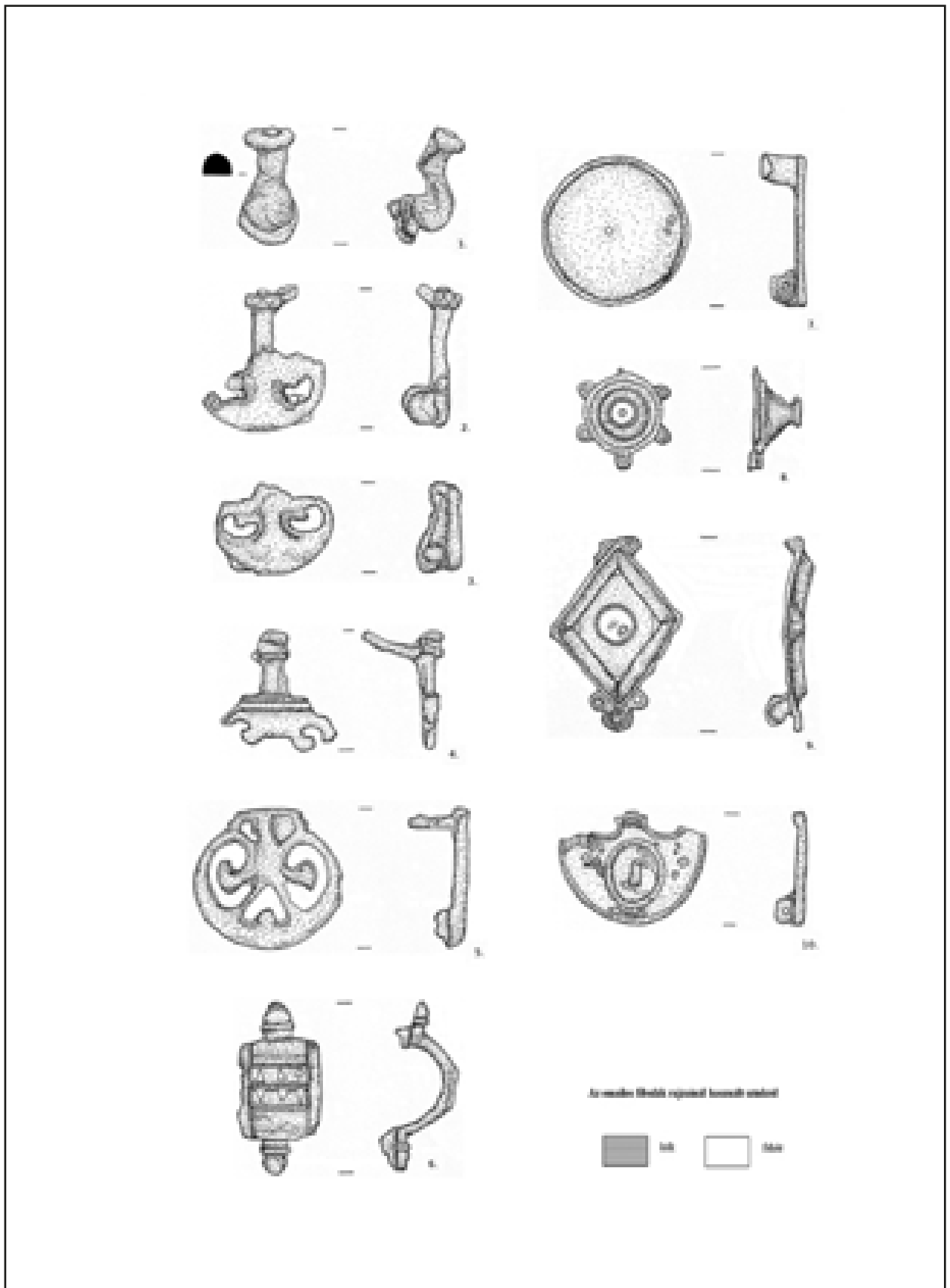
9. tábla 1. = Kat. 69., 2. = Kat. 68., 3. = Kat. 82., 4. = Kat. 98., 5. = Kat. 94., 6. = Kat. 96., 7. = Kat. 84.

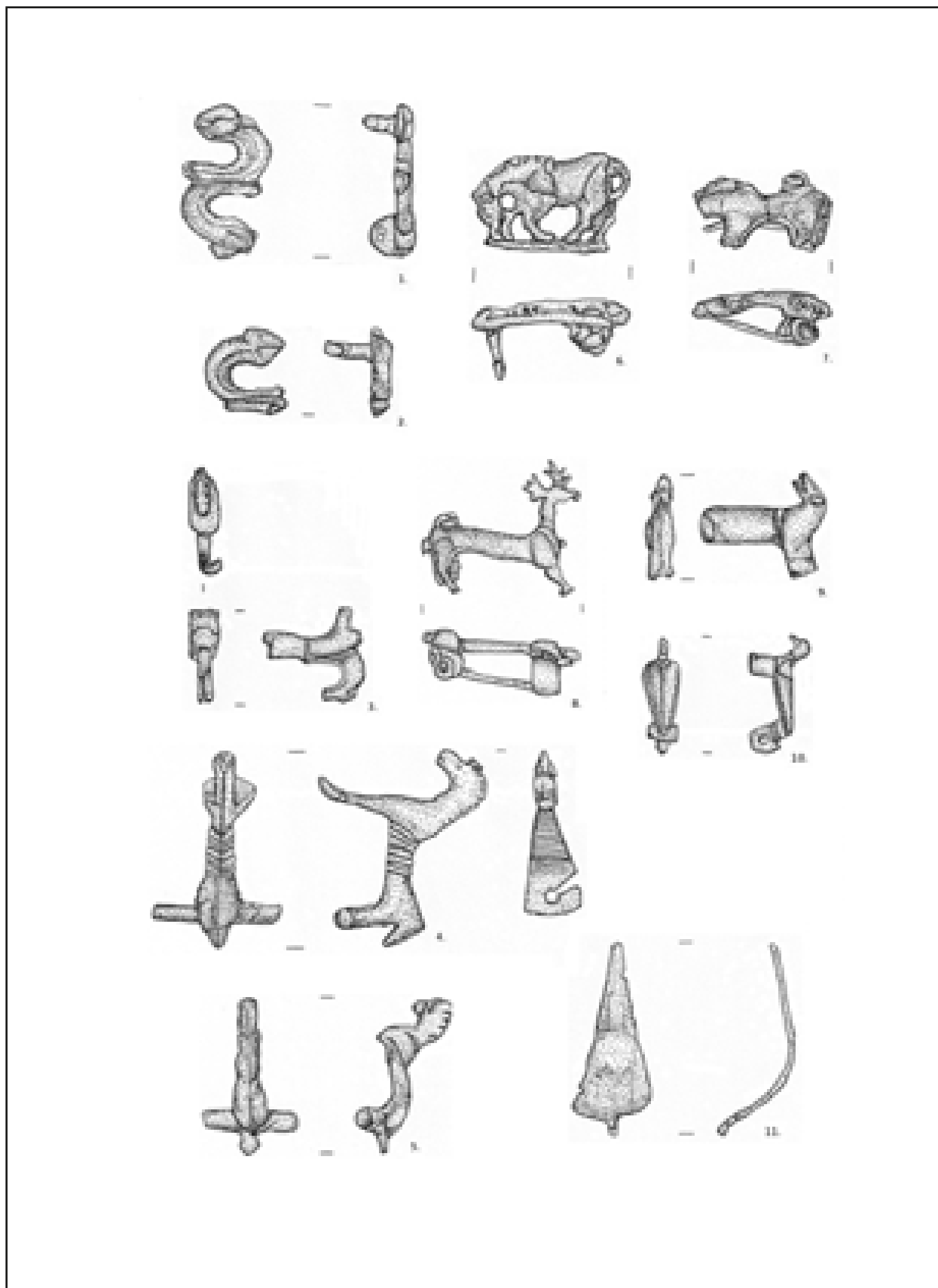
10. tábla 1. = Kat. 88., 2. = Kat. 72., 3. = Kat. 92., 4. = Kat. 93., 5. = Kat. 83., 6. = Kat. 74., 7. = Kat. 75.,
 8. = Kat. 95., 9. = Kat. 100., 10. = Kat. 80.

11. tábla 1. = Kat. 99., 2. = Kat. 89., 3. = Kat. 91., 4. = Kat. 76., 5. = Kat. 71., 6. = Kat. 77., 7. = Kat. 79.,
8. = Kat. 90., 9. = Kat. 73., 10. = Kat. 97., 11. = Kat. 81.

12. tábla 1. = Kat. 78., 2. = Kat. 101., 3. = Kat. 102., 4. = Kat. 103., 5. = Kat. 104., 6. = Kat. 107., 7. = Kat. 106.,
8. = Kat. 109., 9. = Kat. 108., 10. = Kat. 105.

13. tábla 1. = Kat. 121., 2. = Kat. 111., 3. = Kat. 112., 4. = Kat. 116., 5. = Kat. 114., 6. = Kat. 118., 7. = Kat. 117.,
8. = Kat. 115., 9. = Kat. 110., 10. = Kat. 113., 11. = Kat. 122.

Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében

II. Halászat¹

Bevezetés

Tanulmányom a középkori Tolna megye vízgazdálkodását bemutató cikksorozat második részeként a halászat írott és régészeti emlékeivel foglalkozik, kiemelt jelentőséget tulajdonítva az okleveles anyag és a főként néprajzosok által írt halászati összefoglalások összevetésének, mert – amint arra a középkori halászattal kapcsolatos egyik utolsó összefoglalás rámutatott – a középkori halászattal foglalkozó korábbi tanulmányok kevesebb figyelmet szenteltek a középkori forrásoknak, illetve annak, hogy mi olvasható ki ezekből az egyes tájak középkori halászati módszereire vonatkozóan.²

Tolna megye középkori halászatáról összefoglaló munka még nem született, a témát azonban több szerző is érintette. Andrásfalvy Bertalan a Duna menti települések ártéri gazdálkodása kapcsán idézett néhány okleveles adatot, de megállapította, hogy „*Vidékünk középkori halászatának kérdései még nincsenek feltárva.*”³ Egy-egy település középkori vagy török kori halászatára az igényesebb falumonográfiák is kitértek: Etéről Holub József, Tolnáról Szakály Ferenc, a cikádori apátság birtokainak halászatáról a különböző korszakok gazdálkodása kapcsán Sümegi József gyűjtötte össze az adatokat, a faddi középkori halászat adatainak többségét pedig elszörtan Bartal Aurél és Danis György munkái is tartalmazzák.⁴

A középkori halastavak, halászóhelyek adattára

Az alábbiakban a települések ábécésorrendbe rendezett névsora alapján teszem közzé a középkori halastavakra, halászóhelyekre vonatkozó, főként okleveles adatokat. Sajnos gyakran több birtok kapcsán, együtt említik a tartozékok között a halászóhelyeket, így pontos helyhez kötésük kérdéses. A középkori településnevek után zárójelben megadom a mai településnevet, illetve a nevüket őrző földrajzi neveket vagy lelőhelyneveket.⁵ Néhány esetben az eddigieknél újabb, pontosabb lokalizálást adtam meg, ezeket a szócikkek végére helyeztem. A jobbágynévsorokban szereplő, halászattal kapcsolatos – nem túl nagyszámú – családnevet itt szintén nem gyűjtöttem össze. Az 1322-ben

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00003/12/2) támogatásával készült. Köszönöm lektoromnak, Zatykó Csillának, valamint Máté Gábornak hasznos megjegyzéseiket.

² FERENCZI 2008, 347.

³ ANDRÁSFALVY 1975, 182; ANDRÁSFALVY 2007, 173.

⁴ HOLUB 1960, 5; SZAKÁLY 1992, 116-117; SÜMEGI 1997, 180, 322-323, 390; BARTAL 1941, passim; DANIS 2005, passim.

⁵ Egyházas helyek esetében helykímélés végett saját kötetemre hivatkoztam, akkor is, ha nem magam végeztem a lokalizálást; részletesebb irodalom a szócikkekben található.

és 1361-ben említett Varsa (*Warsa*) falut⁶ – pusztán neve alapján – nem vettem fel az adattárba, mert a helynév a személynévként is használt varsa 'vesszőből font, tölcser alakú halászeszköz' főnév keletkezett.⁷ A szócikkekben nem adtam meg, hogy a halászóhely melyik vízen létesült, ezek felsorolását ld. feljebb.

Adácson (helynévi nyoma: Sióagárd–Adács) 1552-ben 100 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁸

Agáron (ma Sióagárd) 1552-ben 150 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁹ A szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint a Sárvízben folyó halászat évi jövedelme 500 akcse.¹⁰

Alegres falu (helye: Pálfa–Hidi-dűlő) közelében, a valószínűleg a faluhoz tartozó castellum (helye: Sárszentlőrinc–Birkajárás) feltárása során Miklós Zsuzsa nagyméretű tokféle – feltehetően vágótok vagy sima tok – úszósugarának töredékét találta meg. A tokfélék előfordulása a lelőhely mellett folyó Sión nem valószínű, feltehetően egy a Dunából kifogott és ide szállított példány maradványairól van szó.¹¹ A faluhelyről 2001-ben helyszínelés során Ódor János Gábor háromágú vasszigonyt gyűjtött be. A tárgy teljes hossza 32 cm, a két szélső ág 18, a középső 13,5 cm hosszú, a köpű hossza 10,5 cm, átmérője 3,2-3,3 cm. A két oldalsó ág szakálla letörött, ezeket egymáshoz képest ellentétes irányban hajtották ki, a középső ág szakállá megmaradt, hossza 1 cm. Az ágak átmetszete négyzetes, felfelé elkeskenyednek, szélességük 0,5-1 cm (1. kép).¹² A szigony Herman Ottó tipológiája szerint úgynevezett kerítőszigony, mivel a középső ág rövidebb a két oldalsónál.¹³

Apátiban (ma Bataapáti) az 1565-ös urbárium elpusztult halastavat említ.¹⁴

Apátiban (ma Szedres–Apátipusztá) 1552-ben 90 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.¹⁵ A szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint a Sárvízben folyó halászat évi jövedelme 500 akcse.¹⁶

Arcsa határában (helye: Tamási–Öreghenye) feküdt 1419-ben a faluról elnevezett Arcsató (*piscina Archathow*), amely bizonyára halastó lehetett; a vránai perjel eltiltotta használatától Örsi Bicskelét.¹⁷

Ábrahámon (helye: Dombóvár–Vörös Sugár u.) 1524-ben a Werbőczy István és Dárói Majos Mihály özvegye közti osztozkodás során egy részben Ábrahám, részben Uga birtok határai között fekvő nagy halastó (*piscina magna*) – amely alatt egy malom is feküdt – az apátság birtokában maradt.¹⁸ Kézenfekvőnek tűnik a tó és a malom azonosítása azzal a többször átépített középkori vízimalommal és – valószínűleg halastóként is használt – malomtóval, amelyeket Dombóvár belterületén, a Kiskondai-patakon 2009-ben Szabó Géza és Boruzs Katalin azonosított megelőző feltárás keretében.¹⁹

Bakon (helye: Szakcs–Baki-dűlő) 1516-ban Hédervári Ferenc familiárisának, Jutai Vasas, más néven Szabó Bálintnak adott egy pusztá nemesi telket és egy régi halastóhelyet (*antiquum locum*

⁶ 1322: vö. CSÁNKI 1897, 408 (Dalma), 439 (Lengyel), 457. A Csánki által hivatkozott Körmenyi llt. Himfiana, n. 40. régi jelzetű oklevél ma már nem található meg, az A.VI. 1321–1322-ben sem szerepel. 1361: KÖFALVI 2006, 278. sz.

⁷ KISS 1988, II. 737 (Varsád).

⁸ DÁVID 1982, 275.

⁹ DÁVID 1982, 275.

¹⁰ VASS 1978, 159.

¹¹ BARTOSIEWICZ 2002, 199.

¹² WMMM Régészeti Gyűjtemény, leltározatlan. Köszönöm Ódor János Gábornak, hogy a tárgyat közlésre átengedte.

¹³ HERMANN 1887–1888, 342.

¹⁴ SZAKÁLY 1969, 77. 200. jegyzet.

¹⁵ DÁVID 1982, 275.

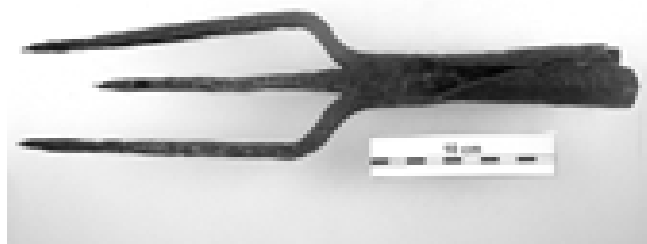
¹⁶ VASS 1978, 159.

¹⁷ ZsO VII. 824. sz.

¹⁸ DL 72207.

¹⁹ SZABÓ 2010a, 63-65; SZABÓ 2010b, 190-191.

1. kép. Háromágú vasszigony a középkori Alegres falu helyéről (Pálfa, Hidi-dűlő) (a szerző felvétele)

és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke is említi.²³ A bátaiak 1619-ben 8 szárított halat, 1636-ban 4, 1674-ben 4 halat adtak a bátai apátnak.²⁴ A középkori plébániatemplom építőanyagát is magába foglaló, 18. századi városháza bontási törmelékéből az 1990-es években két lyukkal átfúrt, lapos hálonehezék került elő.²⁵

Bátátót (helye: Bata alsó központja helyén²⁶), a Baranya megyeinek mondott, a Duna mellett, Szekcső közelében fekvő birtokot 1345-ben a pécsváradi konvent dunai haltizedeivel, a Pesze (*Peze*) nevű és más halászóhelyeivel (*cum omnibus decimis suis Danobii, piscinam in wlgo Peze vocata, et aliis piscinis*) bérbe adta Töttös mesternek.²⁷ A Pösze helynév ma is megtalálható Bata határában,²⁸ Sümegi József szerint a Pöce vagy Pösze nevű csatorna a cikádori ciszterciak által ásott, mesterséges árok, amely a Sárvíz felesleges vizének levezetését szolgálta.²⁹

Besnyőházán (helye: Kajdacs környékén) 1552-ben 50 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.³⁰

Bélcson (ma Belecska) 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.³¹

Bélc (helye: Kajdacs–Hatszázás-dűlő/Hegyes-dűlő) haszonvételei között 1343-ban a Sár folyóban levő halfogó rekesztékeket (*in fluvio Saar clausuris piscium*) is felsorolták, amikor Balázs fia Valter fiai, László és János comesek eladták Töttös mester királyi ajtónállómesternek az egykor Végfalu, most Bélc nevű birtokukat.³² 1552-ben 30 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.³³

Bélc (ma Kakasd–Belac) halastavának halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.³⁴

Bikán 1552-ben 60 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.³⁵

Borjádön (ma Kölesd–Borjád) 1565-ben a Sárvízben fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.³⁶

Bölcskén vagy Pakson 1436-ban említik a birtokok tartozékai között a vizafogó helyeket (*clausu-*

²⁰ MonRust 294. sz.

²¹ SZAKÁLY 1969, 77. 200. jegyzet.

²² VELICS – KAMMERER 1890, II. 363, 380.

²³ VASS 1978, 158.

²⁴ MOLNÁR 2006, 59, 61-62.

²⁵ SÜMEGI 1999, 198. 203. 4. kép 2.

²⁶ SÜMEGI 1993, 16. 5. sz.

²⁷ KŐFALVI 2006, 180. sz.

²⁸ TMFN 1981, 520-521: 108/114, 120, 143-144.

²⁹ SÜMEGI 1997, 179-180.

³⁰ DÁVID 1982, 275.

³¹ DÁVID 1982, 287.

³² Zichy II. 43. sz.; A. XXVII. 198, 645, 700. sz.

³³ DÁVID 1982, 275.

³⁴ VASS 1978, 158.

³⁵ DÁVID 1982, 275.

³⁶ DÁVID 1982, 286.

ris et piscaturis usonum wlgo Tanya nunccupatis), amikor Zsigmond király a hatalmaskodó Paksiak birtokrészeit Tetétleni Mihálynak és Szentdemeteri vagy Körtvélyesi Besenyő Lőrincnek adta.³⁷ A törökök Bölcskén 1546 és 1590 között 116 és 1422 akcse közti összeget szedtek haltized, 1546-ban 150 akcsét halketted címen.³⁸

Decs 1565-ös urbárium szerint a helyiek a Sárvízben fogott halak felével adóztak.³⁹ 1619-ben évi 1 kecségét, 1 vizát és 8 szárított halat, 1636-ban 12, 1674-ben pedig már 40 halat adtak a bátai apátnak.⁴⁰

Ebes (helynévi nyoma: Szekszárd–Ebes) halastavát az 1565-ös urbárium szerint az eteiek használták.⁴¹ Halastavainak jövedelmét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke évi 200 akcsére teszi.⁴²

Ete (helye: Decs–Ete) halászóhelyeinek 1556. évi jövedelmeit török pénztári naplók említik.⁴³ 1565-ös urbárium szerint a jobbágyok nem robotoltak, ellenben a halban gazdag Sárvíz folyóban (*aqua piscosa Sarwyze dicta*) fogott halak felét voltak kötelesek a váci káptalannak adni. Amikor Etét Zrínyi Miklós szerezte meg, robot helyett „hetes halakat” (*pisces hebdomadales*) és 8 vizát kellett adniuk Csáktornyára, a természetbeni szolgáltatások helyett szintén halakat és vizákat, annyit és akkor, amennyit és amikor Zrínyi parancsolta. 1566-ban már a töröknek fizettek 2800 akcsét haltized és halketted fejében, előbbit a Dunában, utóbbit a halastavakban fogott halak után. 1690-ben csak a Sárvízben halásztak, amelyben egyedül a csuka volt értékeesebb hal.⁴⁴ Csalog József 1933-as ásatása során „*valamennyi rétegben igen sok volt a halászélelmód mellett tanúskodó agyagból égett hálónéhezék*”.⁴⁵ Miklós Zsuzsa és Vizi Márta évek óta folytatott kutatásai során több vas horog és agyag hálónéhezék is előkerült.⁴⁶

Fadd középkori halászatáról rengeteg adat maradt ránk. Egy 1082-es hamis oklevél szerint I. László *Focud* prédiumon nagy halastavat (*piscina*) és 8 *mansio* halászt adományozott a veszprémi káptalannak.⁴⁷ 1211-ben a tihanyi apátság birtokösszeírásában Faddon 11 halászt is említenek.⁴⁸ 1215-ben megjárták Szentgyörgy és a fehérvári keresztesek Fadd birtokának határait, ennek során említenek tavakat és halászóhelyeket (*stagnis et piscinis*).⁴⁹ 1342-ben Erzsébet királyné utasította Paksi Olivér mester királynéi udvarbíró, hogy adja vissza a veszprémi egyháznak a Faddon birtokolt haszonvételeit, köztük halászóhelyeit (*piscinas*) is, Olivér pedig ugyanerre utasította faddi offiálisát.⁵⁰ 1365-ben I. Lajos megparancsolta néhai Lesták bán fivérének, Domokos mesternek, néhai Olivér mester fiainak, István budai prépostnak, János, Loránd és Miklós mestereknek, távollétükben pedig faddi offiálisainak, hogy mivel a veszprémi káptalan faddi halászóhelyeit (*piscinarum*), 8 jobbágytelkét és a jobbágytelekhez tartozó szántóföldeket elfoglalva tartják, adják vissza azokat. A Paksiak faddi offiálisai szerint a káptalant Fadd területén lévő halászóhelyeiben (*piscinas*) nem háborgatja senki, de a 8 jobbágytelekről és a hozzájuk tartozó földekről nem mondanak le; a kirendelt királyi ember megállapítása szerint az offiális a káptalani halászóhelyekről elkergette a halászokat (*piscatores de eisdem piscinis expulissent*), a halászni merészelőket pedig fogsággal fenyeget-

³⁷ BÁRTEFAI SZABÓ 1938, 658. sz.

³⁸ KÁLDY-NAGY 1985, 146.

³⁹ HOLUB 1960, 5.

⁴⁰ MOLNÁR 2006, 59, 61-62.

⁴¹ SZAKÁLY 1969, 77. 200. jegyzet.

⁴² VASS 1978, 158.

⁴³ VASS 1978, 137.

⁴⁴ HOLUB 1960, 5, 7, 11, 13, 16. 25. jegyzet. Ld. még VELICS – KAMMERER 1890, II. 366.

⁴⁵ CSALOGOVITS 1935, 3.

⁴⁶ MIKLÓS – VIZI 2013, 12.

⁴⁷ RA I/1. 21. sz.; HO IV. 1. sz. (DL 107541.)

⁴⁸ ÉRSZEGI 1978, 37-38.

⁴⁹ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

⁵⁰ A. XXVI. 491, 496. sz.

te meg.⁵¹ 1382-ben Paksi Olivér fiai, Ferenc és Leusták officialisa a veszprémi káptalan Fadd birtokán lévő halászhelyét (*piscinam*) lehalásztatta.⁵² 1384-ben, amikor a vránai perjel faddi birtokát átengedte a néhai Olivér fiainak, Jánosnak és Ferencnek, akkor ezek a veszprémi káptalan *Fanczdana* nevű halászhelyét (*piscina*) erőszakkal elfoglalták.⁵³ 1389-ben a fehérvári káptalan tolnaszentgyörgyi jobbágysai a fehérvári keresztesek faddi halastavain (*pisscinas*) jogtalanul halásztak.⁵⁴ 1391-ben (egy 1429-ben átírt oklevél szerint) a veszprémi káptalan be akarta magát vezetetni 8 faddi jobbágytelekbe és a *Faydoman* nevű halászhelybe (*piscina*), de a fehérvári keresztes konvent officialisa tiltotta őket tőle.⁵⁵ 1415-ben Halmi Dobozi *dictus* Jakab bilincsbbe verte a fehérvári keresztes konvent 4 faddi jobbágyát, amikor a *Bechen* folyón halásztak (*piscantes*), és csak 26 aranyforintért engedte el őket.⁵⁶ 1419-ben a vránai perjel megszabta a faddiak szabadságait, a részletesen felsorolt ajándékok között szerepel, hogy nagyböjtre kötelesek egy toknak nevezett, 300 dénár értékű halat adni (*quadregesimali unum piscem videlicet sturionem vulgo thok nominatam valentem trecentos denarios novos in usus et ad mensam dominorum dare debeant*).⁵⁷ 1424-ben a vránai perjel és a fehérvári káptalan megállapodtak, hogy minden legelő, kaszáló és erdő a káptalan *Gergen* és *Manyan* halászhelye közt Bécsfok medréig (inter piscinas dicti capituli *Gergen* et *Manyan* vocatas existentes usque alveum *Beechfok*), innentől a Dunáig, a Dunától pedig Előnyár (*Elewnyar*) erdőig, Előnyár erdőtől *Kwtow* erdőig, *Kwtow* erdőtől Tolnavár birtok határaiig a perjel Fadd birtokának jut, kivéve Nagylapt (*Naglapth*), Kislapt (*Kyslaphth*), *Borche* és *Tarca* halászhelyeket (*piscinis*). A káptalan alsófaddi jobbágysai a perjel jobbágysaival együtt a nevezett földeket, erdőket és kaszálókat közösen használják, a perjelség jobbágysai viszont a Dunát használhatják a káptalan jobbágysaival közösen. Rendelkeztek róla, hogy ha a Duna áradása idején (*tempore inundationis Danubii*) Bécsfok medrén keresztül a Bécsfok nevű víz vagy meder kifolyásától kezdve (*per alveum Beechfok vocatum ab inceptione exitus ipsius aque sive alvei Beechfok*) a perjelség földjein *Gergen* halászhelyig a káptalan emberei halásznak, akkor a perjelnek minden 9 kifogott halból kettőt, ha pedig eladásra tennék, akkor minden 9 dénárból kettőt tartoznak adni.⁵⁸ A fehérvári káptalan 1429-es panasza szerint a Dunában halászó faddi jobbágysait 1413-ban Pataji Zubor Jakab elfogatta.⁵⁹ 1429-ben tolnavári jobbágysok Faddon egy *Patha* nevű halastóhoz nagy árkot húzva minden jövedelmét megsemmisítették (*in piscinam Patha vocatam irruendo ibique quoddam magnum fossatum faciendo cum quo proventus ipsius piscinae penitus annihilassent*), egy nagy darab rétet elfoglaltak, a kár 1000 forint volt; később egy Küestó nevű halastavat (*piscinam Kiesthow vocatam*) foglaltak el, határjeleit Tolnához igazítva, 400 forint kárt okozva.⁶⁰ 1433-ban a szekszárdi apátság fajszi prediálisai megtámadták a fehérvári káptalan és a keresztes konvent faddi és pabari jobbágysait, akik a Dunán halásztak (*in dicto fluvio Danobii piscantes reperiendo*).⁶¹ 1435-ben a fehérvári keresztes konvent panasza szerint Fadd határából bizonyos halastavakat (*piscinas*) is elfoglaltak tolnavári népek.⁶² 1436-ban a fehérvári keresztesek eltiltották a fajszi nemeseket, a tolnavári hospeseket és a szekszárdi apát népeit a keresztesek Fadd birtokához tartozó *Vajka* (*Wayka*) és *Tarchachya* erdők és a hozzájuk foglalt halászhelyek (*quasdam piscinas ad easdem ... annexas*) elfoglalásától;⁶³ a halászhely a faddi határ délkeleti szögletében lehetett, mert a *Vajka* nevű erdő ma is létezik a Tolna határába eső Duna-sza-

⁵¹ KUMOROVITZ 1953, 580-581, 583. sz.; DRESKA 2007, 127. sz.

⁵² KUMOROVITZ 1953, 776. sz.; KÖFALVI 2006, 372. sz.; DRESKA 2007, 246. sz.

⁵³ KUMOROVITZ 1953, 824. sz.

⁵⁴ ÉRSZEGI 1971, 65. sz.; ZsO I. 980. sz.

⁵⁵ DF 201244.

⁵⁶ ZsO V. 1328. sz.; DL 106286.

⁵⁷ ZsO VII. 759. sz.; DL 106296.

⁵⁸ ZsO XI. 928. sz.; DL 106309.

⁵⁹ DL 88037. CDH

⁶⁰ FEJÉR X/7. 127-129.

⁶¹ DL 106376.

⁶² DL 92656. CDH; FEJÉR X/7. 680-682.

⁶³ DL 106431. CDH.

kasz északi szélén.⁶⁴ 1438-ban tolnavári népek a fehérvári keresztesek Fadd birtokán lévő *Vroktawa* halászhelyén (*piscina*) néhány hálót vagy gátat (*sagenas sive prensuras piscium*) áthelyeztek egy Fadd határában lévő másik, *Kuthwelghe* nevű halastóba (*piscinam*), amelyet elfoglaltak. Egy harmadik, *Kwthweyze* nevű halastónál (*piscinam*) azokat a halászmestereket, akik a hálókat és rekesztékeket csinálták (*universos eiusdem piscine magistros sagenas et prensuras pro piscibus ibidem collocates*), nyíllövésekkel megfutamították, több mint 300 forint kárt okoztak.⁶⁵ 1447-ben a keresztesek a veszprémi káptalan faddi birtokrészéhez tartozó halászhelyét (*piscina*) lehalásztatták, onnan 16 szekér halat elvitettek.⁶⁶ 1447-ben a veszprémi káptalan és a fehérvári keresztes konvent között 8, a falu keleti végén, a déli oldalon fekvő jobbágytelek, a *Faydaman* nevű halászhely (*piscina*) és egy ekealj föld ügyében folyt perben a vitás területet az országbíró a veszprémi káptalannak ítélte.⁶⁷ 1452-ben a fehérvári prépost tolnai népei a vránai perjel jobbágyainak Fadd birtok területén levő halrekesztékére (*ad quandam clausuram piscium*) támadtak és lerombolták azt.⁶⁸ Egy 1454-es, majd egy 1466-os panasz szerint a vránai perjel 1451-ben elfoglalta az 1447-ben a veszprémi káptalannak ítélt 8 jobbágytelket és a Szélestó (*Zelestho*), más néven *Faydaman* nevű tágas halászhelyet (*lacum; piscine late Faydoman vocate*).⁶⁹ 1469-ben a nádor a fehérvári keresztes konvent Fadd birtoka egy részét egy *Faydoman* nevű tágas halastóval (*piscina lata*) a veszprémi káptalannak ítélte, a káptalan azonban nem a neki ítélt részt vette birtokba, és ahhoz foglalta egyebek mellett az *Esethwyze* (*Essethweye*), *Apathawa* (*Apathawa*), *Wrokhawa* (*Vrokhala*), *Kwthwezy* (*Kuthwezy*) és *Chyto* (*Kytho*) nevű tavakat is.⁷⁰ 1469-ben a fehérvári prépost és a fehérvári keresztesek megegyeztek Tolnavár, illetve Fadd határaitól; ennek során említik a prépost Kistó nevű halászhelyének révjét a Maglóerdeje nevű erdőtől délre (*in portu cuiusdam piscine dicti domini prepositi Kistho vocatae a parte meridionali dictae silvae*). Megegyeztek továbbá, hogy a Duna felé eső határjeltől Tolna és Fadd határai között a mocsaras helyeken minden halastavat, a tavak fokait, amelyeket vejszének neveznek és a halászhelyeket (*In locis autem paludosis omnes piscinas, clasusulasque piscium seu lacunas vulgo weysz et omnia loca piscationum et lagonatum*) mindkét fél népei ezután is úgy használják, ahogy eddig. A határjárásban említenek egy Árokhátnak nevezett régi árkot is (*fosato antiquo vulgo Arokhath*).⁷¹ 1470-ben a fehérvári prépost és a fehérvári keresztes preceptor a köztük a Tolnavár és Fadd közti határ ügyében folyt perben megállapították a Tolnavár és Fadd közti határt. Ennek során említik a *Papafoka* tavat (*lacum*), a Hodosfokát (*Hodosfoka*), és a Sebesfokhegye (*locum Sebesfokhegye*), valamint a talán Nagyvejszháta formában feloldható nevű (*locum Naghwezhatha*) helyeket. Megállapodtak, hogy a faddi plébános az említett *Papafoka* tavon nyugat felé 9 nyíllövésnyi távolságban vejsznek nevezett rekesztéket készíthet (*plebanus de Ffad in prefato lacu Papafoka versus occidentem in spatio vino (!) icti sagittarum gulgustra vulgo veyz inponere et facere habeat facultatem*).⁷² 1471-ben a fehérvári keresztesek és a veszprémi káptalan közti, Fadd miatti perben fogott bírák – miután kiderült, hogy Faddon többek között a *Faydoman* nevű széles halászhely (*piscina lata*) a veszprémi káptalané – úgy döntöttek, hogy Alfadd birtok végén, a fehérvári káptalan része mellett kelet felől, a Tolnavárra menő út mentén 9 jobbágytelket – amelyek közül 7 a végével Pálfoka, más néven Hodosfoka felé (*finibus suis ad unculum Palfoka alio nomine Hodosfoka dictum ... adiacerent*), kettő pedig a mondott úton felül északról fekszik – a veszprémi

⁶⁴ TMFN 1981, 442: 94/290, 291.

⁶⁵ SZAKÁLY 1998, 101. sz. *Woktava* olvasattal. DL 106452.

⁶⁶ DL 106515.

⁶⁷ MEV 52. sz.

⁶⁸ SZAKÁLY 1998, 120. sz.

⁶⁹ MEV 100. sz. (DF 201341.); DF 201410.

⁷⁰ SZAKÁLY 1998, 156-157. sz., néhány helynévnel eltérő, saját olvasattal. A zárójelbe tett nevek Mátyás királynak a szekszárdi konventhez írt parancsleveléből származnak: DL 106611.

⁷¹ DL 36792. RI, DL 106606.

⁷² DL 106706. RI

káptalannak hagytak, amely a megítélt jobbágytelkekhez többek között halászóhelyeket is kért.⁷³ 1471-ben kétségtelenül szintén Faddon, a fehérvári keresztesek halászóhelyén (*piscina*) halásztott egyik jobbágyuk, akit Miklós tinnini választott püspök és fehérvári kanonok felpabari, gergyeni, vetlei, szentgyörgyi, alfaddi és alpabari népei elfogtak és a fehérvári prépost és káptalan gergyeni házában fogva tartottak.⁷⁴ 1475-ben a fehérvári káptalan népei a fehérvári keresztesek Fadd birtokának határai közt, a Duna mellett fekvő *Eseth*, más néven Fok nevű halászóhelyén (*piscinam Fok alio nomine Eseth vocatam ... secus Danubium adiacentem*) a rekesztéket elrontva a benne összegyűlt halakat a Dunába eresztették (*desecari et clausuras deseratas simulcum universis piscibus in eadem Eseth aut Fok congregatis et existentibus per Danubium transmitti et deflui*), ugyanott új rekesztéket (*aliam novam clausuram*) emeltek, és több mint 1000 aranyforintnyi halat halásztak le; ugyanebben az évben a keresztesek Fok (*Fook*), más néven Bécs nevű halászóhelye – amely a Duna egyik mellékága (*ad quandam piscinam seu exitum Danubii Fok alio nomine Beech nuncupatum*) – gátjának keleti felét elpusztították, az összes hálót és az összegyűlt halakat a Dunába engedték (*partem seu medietatem orientalem clausure eiusdem piscine distrahentes, universos sagenas et pisces congregatos per Danubium mittentes*), több mint 50 aranyforintnyi kárt okozva. 1481-ben a keresztesek Kárászfoka (*quandam aliam piscinam seu fook Karaszfoka appellatam*) nevű halászóhelyét foglalták el, másoknak továbbadták, akik azokat teljesen lehalászták; az Eset és Kárászfoka halászóhelyet a fehérvári káptalan részére elfoglalták és Gerjenhez csatolták.⁷⁵ 1500-ban a fehérvári keresztesek tiltakoztak amiatt, mert a fehérvári káptalan pabari és tolnaszentgyörgyi jobbágysai a keresztesek Egyházásfadd birtoka mellett, a Fok felett lévő rekesztékeket (*clausuras piscium vulgariter rekezth nuncupatas super eadem Fok habitas*) lerombolták, amivel 200 aranyforint kárt okoztak.⁷⁶ 1505-ben fogott bírák ítéleztek a fehérvári keresztes konvent és a fehérvári káptalan között, a Dunából eredő, már korábbról is ismert Bécsfok nevű meder illetve patak (*alvei sive rivuli Beechfoka appellati e Danubio ut dicitur egregiens et decurrentis*) ügyében.⁷⁷ 1507-ben a Dunából kiágazó (*ad quandam alveum aque de fluvio Danubii efluentis*) Bécsfok (*Beechfok*) nevű vízfolyáson lévő rekesztéket és halfogó helyet (*quandam clausuram piscium ... alveo in eodem pre[he]nsioni piscium factam et preparatam*) foglalták el, 1000 aranyforint kárt okozva.⁷⁸

Földváron (ma Dunaföldvár) a törökök 1546 és 1590 között a Nagy-Dunáról 300 és 2575 akcse közti összeget, a Kis-Dunáról pedig 1546-ban 1025 akcsét szedtek halketted, továbbá 1562 és 1590 között 319 és 400 akcse közti összeget haltized címen.⁷⁹ 1702-ben Bél Mátyás írta le a dunaföldvári halászok kerítőhálós vizafogását.⁸⁰

Gencsen (helye: Sióagárd–Kőhányás) 1552-ben 200 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁸¹

Gerézden (helye: Somogyacsa–Gerézdpusztá-Pusztaszentegyház) 1484-ben a veszprémi püspök itteni halastaván (*piscina*) halászó két gerézdi jobbágyát a dömösi prépost derecskei, koppányi és szorosadi népei a vízből kihúzták és megsebesítették.⁸² 1524-ben a Peremartonhoz tartozó falu urbáriumában említik a püspök halászákat (*piscator domini*), aki egész telke után nem volt köteles adót fizetni.⁸³ A halászóhely átvészelt a törökkort, a veszprémi püspökség birtokainak 1802-es összeírásában Gerézden említett halászóhely bizonyára későközépkori előzményekre tekint vissza.⁸⁴

⁷³ DL 106613. RI

⁷⁴ SZAKÁLY 1998, 158, 160. sz.

⁷⁵ SZAKÁLY 1998, 164. sz.

⁷⁶ DL 106704. CDH

⁷⁷ DL 106744. CDH

⁷⁸ SZAKÁLY 1998, 191-192. sz.

⁷⁹ KÁLDY-NAGY 1985, 255. Ld. még: VASS 1978, 146.

⁸⁰ SZILÁGYI 1995, 108-109.

⁸¹ DÁVID 1982, 275.

⁸² DF 200554.

⁸³ KREDICS – SOLYMOSI 1993, 53.

⁸⁴ PÁKAY 1978, 223. Említi: SIPOS 2013, 25.

Gerjen halastavainak halkettedeit 1576-1577-ben a török kincstári jövedelmek között említik.⁸⁵ Görbőn (helye: Pincehely–Szentkúti-hegy) 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.⁸⁶

Gyalánt (helye: Kisgyalán–Régi temető, Somogy megye) 1250-ben IV. Béla Albeus ispán fia Korard mesternek adta. A birtok határleírásában szerepel egy nagy halastó (*magnam piscinam*) is.⁸⁷

Gyánton (helye: Tolnanémedi–Gyánti-földek) 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.⁸⁸

Györgyiben (helye: Mágocs–Kolostori-dűlő, Baranya megye) az 1756-os egyházlátogatási jegyzőkönyv a templom romjai közelében – kétségtelenül középkori eredetű – korábban létesített halastavat említ.⁸⁹

Györke (Györök; helye: Öcsény–Oltovány) halastavának halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.⁹⁰

Györköny halastavainak halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke évi 700 akcsére tette.⁹¹

Hegyiben (helye: Szedres–Hidja-pusztá) 1552-ben 50 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁹²

Hidas (Nagyhidas; helynévi nyoma: Szekszárd–Hidas) halastavának jövedelmét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.⁹³

Hidvégen (helye: Tengelic–Felső-Hidvég) 1552-ben 100 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁹⁴

Hódoson (helye: Kölesd határában) – egészen pontosan Alsó-Hódoson és Felső-Hódoson is – 1565-ben a Sárvízben fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.⁹⁵

Kajdacson 1552-ben 200 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁹⁶ A szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint a Sárvízben folyó halászat évi jövedelme 500 akcse.⁹⁷

Kajmáton (ma Fácánkert–Kajmátpusztá) 1552-ben 100 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.⁹⁸

Kesztölcön (helye: Várdomb területén) feküdt egy bizonyos Chem földje, amelyet 1282-ben egy halastóval (*piscina*) együtt a margitszigeti Szűz Mária-egyháznak adományozott.⁹⁹

Koppány (ma Törökkoppány, Somogy megye) 1535 körül keletkezett urbáriuma említi a halastó alatt fekvő kétkerekű malmot, a lakosok kötelesek „*a halastóhoz szükségletekről gondoskodni*”.¹⁰⁰ Törökkoppány Vass Előd által 1556-ra keltezett török adóösszeírása szerint a halastóból fogott halak után járó halkettedért és a folyón történő halászat után szedett haltizedért 250 akcsét, illetve 4 magyar aranyat szedtek be.¹⁰¹ Talán ugyanez lehetett az a halastó, amelybe egy 1559-es misszilis szerint a koppányi bég belefulladt: halászat során nagy halat fogtak, a bég örömeiben a tóba „*szökék*” és „*megholt az vízben*”.¹⁰²

⁸⁵ VELICS – KAMMERER 1890, II. 508.

⁸⁶ DÁVID 1982, 287.

⁸⁷ Hazai 16-18; SZENTPÉTERY 924. sz. (DL 1589.)

⁸⁸ DÁVID 1982, 287.

⁸⁹ BRÜSZTLE 1878, III. 615. Említi: TÓTH 2002, 136.

⁹⁰ VASS 1978, 158.

⁹¹ VASS 1978, 159.

⁹² DÁVID 1982, 275.

⁹³ VASS 1978, 158.

⁹⁴ DÁVID 1982, 275.

⁹⁵ DÁVID 1982, 286.

⁹⁶ DÁVID 1982, 275.

⁹⁷ VASS 1978, 159.

⁹⁸ DÁVID 1982, 275.

⁹⁹ RA II/2-3. 3181. sz.

¹⁰⁰ Kammerer: Koppány. 1535 tájáról. U. et C. 35. 1.

¹⁰¹ VASS 1972, 66, 71.

¹⁰² SZALAY 1861; említi: SIPOS 2013, 203.

Kónyiban (ma Nagykónyi) 1563-ban a halastó után 300 akcsét fizettek a töröknek.¹⁰³ A kónyi halastó jövedelme ugyanennyi volt a koppányi szandzsák 1574–1595-es tímár javadalombirtok-jegyzéke szerint.¹⁰⁴

Kölesden 1565-ben a Sárvízben fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.¹⁰⁵

Lak (helye: Sárpilis–Sár partja) határában, a falutól északra feküdt az az *Olasun* nevű halastó, amelyet 1322-ben a cikádori konvent Laki Salamonnak adott, amiért kesztölci jobbágyaik Salamon vérét ontották; a tavat Salamon rokonai, Salamon és László comesek hagyták a kolostorra.¹⁰⁶ 1381-ben sági és csuportfalvi nemesek megosztották Laki Péter lányaival a falu birtokrészein, amelyeket részletesen elhatárolták. Ennek során tucatnyi halászóhelyet soroltak fel, alfabetikus sorrendben az alábbiakat: Akatafoka, Elővíz, *Ferrekes*, Gyékényes, Kerektó, Kesztölce, Korlátfoka, Kovácsfoka, Malomszeg, Olaszó, Rigyó és Tekerés, továbbá a Tapolca nevű tavat.¹⁰⁷ A 12 tónév fele (Akota, Elővíz, Kerektó, Kovácsfoka, Malomszeg, Rigyó) ma is megtalálható a sárpilisi határban.¹⁰⁸ 1419-ben Laki Garázda Miklós Laki János fia István birtokrészből, amelyet a királytól új adományként kapott, István özvegyének hitbér és jegyajándék, lányának pedig leánynegyed címén többek között átengedte a halastavak és rekesztékek (*quarta parte utilitatum et proventuum aquae piscinarum clausurarum piscium*) negyedét is.¹⁰⁹ 1450-ban Niczky Benedek és Dersanóczi Gergely mester felosztották Lak birtokot, megállapodásuk szerint a halászóhelyek jövedelmeiről kiküldött embereik időszakonként kimutatást vezetnek.¹¹⁰ 1459-ben a titeli káptalan és Niczky Benedek közti vitás ügyben 4-4 öreg laki és kesztölci jobbágy megmutatta a Lak határai között fekvő Sár és a Paptava nevű halászóhelyek vagy rekesztékek (*piscaturarum sew clausurarum piscium Saar et Paphaua vocatarum*) határait.¹¹¹ Lak halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke is említi.¹¹²

Madocsa, illetve Partmadocsa (helye: Madocsa határában, a Duna partján) dunai vizafogó helyei gyakran szerepelnek a forrásokban. Egy hamis oklevél szerint I. István 1019-ben a zalavári apátságnak adta Madocsát is a vizafogás jogával (*pro usonibus*).¹¹³ Egy 1037-re (1230 körül) hamisított oklevél szerint I. István a bakonybéli apátságnak szabad halászatot adományozott Madocsán, amelyet tanyának mondanak (*in portu Madasa dedit liberam piscationem que vulgo tania dicitur*).¹¹⁴ 1086-ban a bakonybéli apátság birtokai között felsoroltak egy szabad halászóhelyet Madocsa révénél, amit tanyának mondanak (*in portu Modosa e(st) piiscatio libera, quq uulgo d(icitu)r tana.*).¹¹⁵ A veszprémvölgyi apácák 1109-ben átírt alapítólevelében szerepel a madocsai révénél történő vizahalászat engedélyezése (*in portu MODOCEA: piscatione(m) husonu(m) ad op(us) monialiu(m) s(an) ce(t)e Marie seruiantum; portum MODOCHEA, q(uod) thona uocat(ur) cum descensu ad piscac(i)o(n) em vsonu(m)*).¹¹⁶ A madocsai apátság 1145-re hamisított, 1443-ban átírt adománylevelében Madocsa határjárásában szerepel a Fejértó (*piscinam Feyertho*) és az Apáttava (*piscinam quam Appatthaua appellari fecimus*) halászóhely, valamint az I. István által a veszprémvölgyi apácáknak adományozott, tanyának nevezett vizafogó hely (*captura vsonum et aliorum piscium quam Sanctus rex dedit et donavit portum Madoch quae tonya vocatur cum descensu ad piscationem usonum et ad*

¹⁰³ VELICS – KAMMERER 1886, I. 167, 175-176.

¹⁰⁴ VASS 1978, 157.

¹⁰⁵ DÁVID 1982, 287.

¹⁰⁶ KÓFALVI 2006, 67. sz.

¹⁰⁷ FEJÉR IX/6. 249-267; fordítása: SÜMEGI 1997, 417-419. A *Rygou* helynevet Rigó alakban oldja fel: uo. 323. 1. jegyzet.

¹⁰⁸ TMFN 1981, 498: 105/93, 95, 62, 64, 76; 503: 106/139. Ld. még: BALÁZS KOVÁCS 2006, 16-17.

¹⁰⁹ ZsO VII. 621. sz.

¹¹⁰ BÉKEFI 1894, 113-115. (DL 44568.)

¹¹¹ DF 209316.

¹¹² VASS 1978, 158.

¹¹³ RA I/1. 7. sz.

¹¹⁴ RA I/1. 9. sz.; DHA 26. sz.

¹¹⁵ ÁkO 29.

¹¹⁶ Érszegi 1978, 32; ÁkO 36, 39.

opus Monialium Sanctae Mariae servientium in valle Vesprimiensi degentibus); ugyanitt ásványnak mondott árkot is említenek (*fossato quodam hendes haswanya vocatam*).¹¹⁷ 1259-ben IV. Béla a madocsai révi vizahalászóhelyet (*piscaturas usonum in portu Madacha*) Dénes fia Benedek ispán és rokonai, Farkas fiai, Miklós és Dénes ellenében a veszprémvölgyi apácának ítélte.¹¹⁸ 1400-ban a veszprémvölgyi apácák egy évre bérbe adták a madocsai apátnak Madocsa birtokot vagy révet és a tanyának nevezett dunai viza- és más halfogó helyet a hozzá tartozó szállással együtt (*poss-nem sive portum Madacha vocatum et piscinam usonum ac ceterorum piscium vulgariter Thonia dictum ... in fluvio Danubii habitum cum descensu ad piscationem eorundem usonum et aliorum piscium*), továbbá a Madocsa melletti szigetet és 2 királyi ekealja nagyságú szántóföldet bizonyos számú vizáért és más halakért,¹¹⁹ majd októberben ugyanazt Paksi Leusták mesternek egy vizáért és 2 süllőért (*sturio*).¹²⁰ 1411-ben az apácák a tanya nevű vizafogót 2 királyi ekealj földdel egy évre bérbe adták Paksi Lászlónak bizonyos számú vizáért.¹²¹ 1412-ben ismét Paksi Lászlónak adták bérbe egy évre.¹²² 1413-ban és 1417-ben Györkönyi István bérbe vette a veszprémvölgyi apácától Madocsa birtokot vagy révet és a tanyának nevezett dunai vizafogó helyet és más halászóhelyeket (*possessionem sive portum Madacha vocatum et piscinam usonum ac ceterorum piscium vulgariter thonia dictum ... cum descensu ad piscationem eorundem usonum et aliorum piscium spectanti*) egy szigettel és 2 királyi ekealja nagyságú szántófölddel bizonyos számú vizáért és más halakért.¹²³ 1413-ban az apácák Paksi Lászlónak is bérbe adták a Partmadocsához tartozó dunai vizafogó rekesztéket (*clausuram in fluvio Danubii existentem in qua vsones prenderentur*) 2 ekealj földdel.¹²⁴ 1429-ben a fehérvári káptalan egyebek mellett megállapította, hogy a birtok határai között fekszik a Dunán lévő viza és más fal fogására alkalmas tanya (*thonya*) nevű halászóhely és annak szállása a szigettel egyetemben.¹²⁵ 1458-ban a veszprémvölgyi apácák kérésére a madocsai apát ellenében megjárták Partmadocsa birtok, a tanyának (*tonya*) nevezett vizafogó hely (*piscatura usonum vulgo tonya et insula*), egy sziget és szántóföldek határait.¹²⁶ 1459-ben a birtokba a veszprémvölgyi apácákat iktatták 3 új házzal, 2 ekealjnyi földdel, a tanyának (*Thonya*) nevezett vizafogó és más halfogó helyekkel (*piscatura usonum et aliorum piscinum Thonya dicta*) és egy bizonyos szigettel.¹²⁷ Madocsán a törökök 1562 és 1590 között 300 és 500 akce közti összeget szedtek haltized címén.¹²⁸ Madocsán az apátságához tartozó halastó helyét Rómer Flóris említi 1866-ban.¹²⁹

Maré birtok (helye: Magyaregregy–Márévári elágazás) 1433-as felosztása során a László és Gnyafi Mihály telkei mellett fekvő halastó (*piscinam prope sessiones eorundem Ladislai et Michaelis*) közös kezelésben maradt.¹³⁰

Mártonfalván (ma Tamási–Martinca) 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.¹³¹

Mersén (helye: Gölle–Mersi-rét; Somogy m.) 1507-ben Dadai Bodó János a saját Merse és a nyúl-szigeti apácák Merse nevű birtoka között halastavat ásott, amely az apácák területének mintegy fele részére is kiterjedt, a tó az apácák jobbágyainak kaszálóiban több mint 1000 aranyforint kárt okozott.¹³²

¹¹⁷ RA I/1. 71. sz.; DL 14.

¹¹⁸ FEJÉR V/1. 321-324; RA I/3. 1214. sz.

¹¹⁹ ZsO II/1. 372. sz.

¹²⁰ ZsO II/1. 553. sz.

¹²¹ ZsO III. 163. sz.

¹²² ZsO III. 2005. sz.

¹²³ ZsO IV. 737. sz.; ZsO VI. 128. sz.

¹²⁴ ZsO IV. 2172. sz.

¹²⁵ DL 12143. RI

¹²⁶ DL 15273. RI

¹²⁷ DL 15408. RI

¹²⁸ KÁLDY-NAGY 1985, 413.

¹²⁹ RÓMER 1876, 29. Említi: CSORBA 1972, 65.

¹³⁰ Z. VIII. 352. sz.

¹³¹ DÁVID 1982, 290.

¹³² SZAKÁLY 1998, 193. sz.

Murga–Schanz Árpád-kori kisvárában Miklós Zsuzsa egyik kutatóárkából egyetlen, pontyhoz tartozó halcsonttöredék került elő, amelyet legközelebb a Sióban foghattak.¹³³

Németiben (ma Tolnanémedi) 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.¹³⁴

Nyámád (ma Szekszárd–Jámánpuszta) halastavának halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.¹³⁵

Nyék (ma Alsónyék) halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.¹³⁶ Az itteni jobbágyok 1619-ben évi 8 szárított halat, 1636-ban 12, 1674-ben 26 halat adtak a bátai apátnak.¹³⁷

Ozorán 1552-ben 250 akcsét fizettek a Balaton (azaz a Sió) folyóban fogott halak 1565-ben pedig 610 akcsét a náhije falvaiban a Sióban fogott halak tizede, illetve halkettede után.¹³⁸

Őcsényben 1398-ban egy hatalmaskodás során a Györkei Ipoltsiak egy jobbágyot egy nagy halastóba (*ad quandam magnam piscinam*) dobtak.¹³⁹ Halastavainak halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.¹⁴⁰

Pabaron (helye azonosítatlan Fadd határában) 1336-ban Paznan fia néhai Pál halastavait Merklinus fia András erőszakkal lehalászta.¹⁴¹ 1389-ben a fehérvári káptalan tolnaszentgyörgyi jobbágyai a fehérvári keresztesek pabari halastavain jogtalanul halásztak.¹⁴² Már említettem azt az 1433-as adatot, amely szerint a Dunán – pontosabban nem részletezett helyen – halászó pabari jobbágyokat ért hatalmaskodás.¹⁴³

Paks jövedelmei között 1565-1566-ban a törökök halvámot, 1566–1567-ben haltizedet is számba vettek.¹⁴⁴

Patlanon (helye: Zomba–Felső-Patlan) Moldoványi József 1824-es leírása szerint „A' Zombai határnak Patlanyi nevezetű Pusztáján nemzetünk' rendjebeli szerzeteseknek, a' Paulinusok Klastromának némelly nyomdoki látszatóság, leginkább a' halastavak megismerhető (...)”¹⁴⁵ Az első katonai felmérés térképlapja a leírás előtt kb. 40 évvel készült, s bár feltünteti a Patlani-csárdát, közelében tavat nem jelöl.¹⁴⁶ A falut és temploma helyét 2005-ben Ódor János Gáborral azonosítottuk Zombától északkeletre kb. 2 kilométerre, a Patlani-víz keleti oldalán.

Peremartonban (helye: Somogyacsá–Peremarton-Pusztatemplom; Somogy megye) 1524-ben a veszprémi püspök kúriájához egy „jó és elég nagy” halastó tartozott, amelynek vize ráadásul egy háromkerékű malmot is meghajtott (*una piscina bona et satis magna, que volvit molendinum trium rotarum*).¹⁴⁷

Pilis (ma Sárpilis) jobbágyai 1636-ban évi 4, 1674-ben 20 hallal adóztak a bátai apátnak.¹⁴⁸

Pincehelyen 1565-ben a Kaposban fogott halak utáni jövedelmet is feltüntették a törökök.¹⁴⁹

Pörböly területén, Debrentei Tamás széki kommandátor birtokán terült el az a két, Vejsz és Hosszúág nevű halastó, amelyeket 1475 körül a kalocsai káptalan báli (ma: Szeremle–Bál) jobbá-

¹³³ GÁL 2004, 247-248.

¹³⁴ DÁVID 1982, 287.

¹³⁵ VASS 1978, 158.

¹³⁶ VASS 1978, 158.

¹³⁷ MOLNÁR 2006, 59, 61-62.

¹³⁸ DÁVID 1982, 275, 289.

¹³⁹ ZsO I. 5144. sz.

¹⁴⁰ VASS 1978, 158.

¹⁴¹ A. XXI. 412. sz.

¹⁴² ÉRSZEGI 1971, 65. sz.

¹⁴³ DL 106376.

¹⁴⁴ VELICS – KAMMERER 1886, I. 196; 1890, II. 360.

¹⁴⁵ MOLDOVÁNYI 1824, 57. Ld. még: GERECZE 1906, 900.

¹⁴⁶ EKF Coll. XII. Sect. 29.

¹⁴⁷ KREDICS – SOLYMOSSI 1993, 67.

¹⁴⁸ MOLNÁR 2006, 61-62.

¹⁴⁹ DÁVID 1982, 287.

gyai erőszakkal lehalásztak, a Vejsz nevű tavat – amely a Dunából nyerte vizét – elzárták, a pörbölyi Holt-Dunából és Dunából kifogott halakat pedig nem engedték Debrenței embereinek elvinni.¹⁵⁰

Ság (helynévi nyoma: Tolna–Sági-rétek) halastavának halkettedeit 1576-1577-ben a török kincstári jövedelmek között említik,¹⁵¹ a tó halkettede és haltizede a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzékében is szerepel.¹⁵²

Simontornyán 1552-ben 1000 akcse haltizedet fizettek a „Kaposban” (pontosabban a Sióban) fogott halak után, 1565-ben pedig 1350 akcsét a település határában fogott halak tizede, illetve a simontornyai náhije halkettede után.¹⁵³ Egy 1690-es leírás szerint a város körül a folyókban és a mocsarakban halásznak, de tó nincs, a halak pedig közepes minőségűek.¹⁵⁴

Szántó (ma Koppányszántó) halkettede és haltizede a koppányi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint 500 akcsét tett ki.¹⁵⁵

Szentmiklós (helye: Szekszárd–Palánk-Szentmiklós) haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke említi.¹⁵⁶

Szentpál pálos kolostora (helye: Somogydöröcske–Klószer) mellett, a kolostor platója alatt Guzsik Tamás halastóra utaló „*patak-kiszélesedést*” és halastógátat figyelt meg.¹⁵⁷

Szék (ma Bátaszék) halászóhelyeinek jövedelmeit török pénztári naplók említik 1556-ban¹⁵⁸ és 1566-ban.¹⁵⁹ Halastavainak halkettedét és haltizedeit a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke is említi.¹⁶⁰

Szilen (ma Somogyszil, Somogy megye) Buzlai Mózes özvegye, Podmaniczky Anna és Buzlai Miklós fiai 1524-es megegyezése értelmében az özvegy a felső halastavat – gátja lerombolása miatt – a domonkosok következő pünkösdkor Simontornyán tartandó káptalanja számára lehalásztathatja (*piscinam superiorem secus dictam possessionem Zyl habitam ... citra destructionem aggeris eiusdem piscine totaliter piscari facere possit et valeat*).¹⁶¹ Szil 1542-es felosztásakor az egyik birtokos, abonyi Mutnoki Mihály kapta a két halastó közül a jobbat és hasznosabbat, továbbá a haltartónak nevezett haltartó rekeszt (*recluserium piscium ... vulgo Haltharto vocato*). A másik birtokossal, Török Bálint familiárisával, Komornyik Jánossal Mutnoki megállapodott, hogy közös erővel hasonló haltartót készítenek számára is.¹⁶² A koppányi szandzsák 1546 és 1580 között készült defterei is két tavat említenek Szilen, az Alsó- és a Felső-tavat.¹⁶³ Ma a falu belterületének szélén, a középkori templomtól kb. 400 méterre délkeletre az Attala-Inámi-víz főága és északnyugatról érkező mellékága találkozásánál kb. 300×200 méter alapterületű, V alakú tavat találunk, amely valószínűleg az egykori felső tó helyét jelöli. Az alsó tó helyét ettől kb. 700 méterre délnyugat felé, a patak főágának kiszélesedésénél sejttem, ahol észak felől egykor kisebb mellékág torkolt bele; ezt a helyet a kataszteri térkép Malom rét néven tünteti fel. Egyik tavat sem jelöli sem az első, sem a második katonai felmérés, sem a kataszteri térképek, de még az 1950-es években készült térképek sem.

Szokolyendréd (helye: Nagyszokoly belterületén) 1481-ben Hédervári Miklós familiárisai erőszakkal lehalászták testvére, Imre özvegyének halastavát.¹⁶⁴ Az első katonai felmérés Nagyszokoly

¹⁵⁰ SÜMEGI 1997, 390

¹⁵¹ VELICS – KAMMERER 1890, II. 508.

¹⁵² VASS 1978, 158.

¹⁵³ DÁVID 1982, 273-274, 284-285.

¹⁵⁴ KISS 1938, 97.

¹⁵⁵ VASS 1978, 157.

¹⁵⁶ VASS 1978, 158.

¹⁵⁷ GUZSIK 1986, 15; GUZSIK 2003, 88-89.

¹⁵⁸ VASS 1978, 137.

¹⁵⁹ VELICS – KAMMERER 1890, II. 363.

¹⁶⁰ VASS 1978, 158.

¹⁶¹ C. TÓTH 2000, 125. 109. sz.; Podmaniczky II. 118. sz.

¹⁶² SZAKÁLY 1969, 21; Kammerer: *Zyl* város. 1542. aug. 31.

¹⁶³ ÇOBAN 2005, 10. Köszönöm Dávid Gézának a tanulmány megfelelő részének fordítását.

¹⁶⁴ DL 88649.

kolytól délre, a Gonozdi-patak két ágának összefolyásánál, illetve kissé északabbra, a keleti ágon halastavat jelöl,¹⁶⁵ utóbbi tó ma is létezik. A tavaktól egyaránt kb. 2 kilométerre fekvő Bántava-pusztá, illetve Bántava-dűlő valószínűleg valamelyik, Bántavának nevezett középkori halastóról kapta a nevét, a 17. század második felétől adatolható dűlőnév máig fennmaradt.¹⁶⁶

Temerkényben (helye: KisszékelycSzoros) egy 1518-as adat szerint a simontornyai domonkos kolostor két halastavat (*cum duabus piscinis*) kapott Buzlai Mózestól.¹⁶⁷ A Kisszékelly északnyugati szélén fekvő, V alakú Barátok tava mellett nemrég azonosított középkori faluhelyet okleveles adatok alapján sikerült azonosítani az elpusztult Temerkény helyével, így feltételezhető, hogy a tó és a szintén a Nagy-árok felduzzasztásával létesített, tőle kb. 300 méterre fekvő mai Csádés-tó lehetett a simontornyai domonkos 'barátok' számára adományozott két halastó.¹⁶⁸

Tengelicen a Sárvízen folyó halászat évi jövedelme 500 akcse volt a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint.¹⁶⁹

Tolnán 1450-ben egy hatalmaskodásról szóló jobbágynévsorban egy Kelemen nevű halászmester (*magister piscinae*) szerepel.¹⁷⁰ 1469-ben a fehérvári prépost a Tolnavár oppiduma és a fehérvári keresztések a Fadd birtokuk között fekvő Magló erdeje és szántóföldek miatt folyt korábbi perek után fogott bírakkal elhatárolták Tolnavárt és Faddot. Megegyeztek továbbá, hogy a Duna felé eső határjeltől Tolna és Fadd határai között a mocsaras helyeken minden halastavat, a tavak fokait, amelyeket vejszének neveznek és a halászóhelyeket mindkét fél népei ezután is úgy használják, ahogy eddig.¹⁷¹ A szigetvári várhoz tartozó falvak 1560-as vizsgálata szerint a tolnaiak 1558-ban 2 vizát szolgáltatottak a várnak 10 forint értékben, 1559-ben pedig a vizák fejében 20 forintot adtak.¹⁷² A Tolnán 1573-ban átutazó Stefan Gerlach lelkész a helyiektől egy 14 és egy 16 fontos dunai pontyot vásárolt mindössze 3 magyar krajcárért. „*Vannak harminc fontosak is, kövérek és szélesek, de nem olyan hosszúak. Húsuk és zsírjuk csaknem olyan, mint a disznóé.*” – írta.¹⁷³ Az 1580-as török kanunnáma szerint a Nagy-Dunán fogott halak után tizedet, a Sárvíz és a Duna halastavain fogott halak után pedig kettedet kellett fizetni. Az Alsó-Duna, a Malomtó, a Fejérvíz-foka, az Ágoston és Petri nevű (utóbbi kincstári tulajdonban lévő) halastavak jövedelmét – a Nagy-Duna halbevételével együtt – ekkor 12000 akcsére becsülték. 1580-ban és 1590-ben további három halastavat – név szerint: Marttó, Kalandos, Jász Gergely – említenek templomok alapítványi birtokokként.¹⁷⁴

Tökösszegen (helye azonosítatlan Kölesd, Kajdacs vagy Nagydorog határában) 1552-ben 90 akcsét fizettek a Sárvízben fogott halak után.¹⁷⁵ A szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke szerint a Sárvízben folyó halászat évi jövedelme 500 akcse volt.¹⁷⁶

Től (helye: Gyulaj–Túri-rét) határában, az ágostonos szerzetes-kanonokok prépostságától északkeletre kb. 600 méterre, az északnyugat-délkelet folyásirányú Vörös-víz egy északkeletről érkező, mára kiszáradt, rövid mellékágának torkolat fölött 2014-ben Czövek Attilával 8-10 méter széles, kb. 50 méter hosszú völgyzárógátat azonosítottunk, amely kb. 1-1,5 méterre magasodik ki környezetéből (2-3. kép).¹⁷⁷

¹⁶⁵ EKF Coll. X. Sect. 25.

¹⁶⁶ K. NÉMETH 2002.

¹⁶⁷ MREV IV. 257. CCCIII. sz.; C. TÓTH 2000, 107. sz. Említi: HARSÁNYI 1938, 92.

¹⁶⁸ K. NÉMETH 2013.

¹⁶⁹ VASS 1978, 159.

¹⁷⁰ TIMÁR 1992, 65. Az oklevél eredetijét nem sikerült azonosítanom a megadott oklevélkivonat-gyűjtemény (Diplomatarium Crucigerorum de Alba III. 832.) alapján. A CDH a fehérvári kereszties konvent levéltárából (Q398) egyetlen, Tolnát érintő oklevelet őriz (DL 106520.), ám ebben nem szerepelnek jobbágynévek.

¹⁷¹ DL 36792. RI, DL 106606.

¹⁷² TIMÁR 1989, 284.

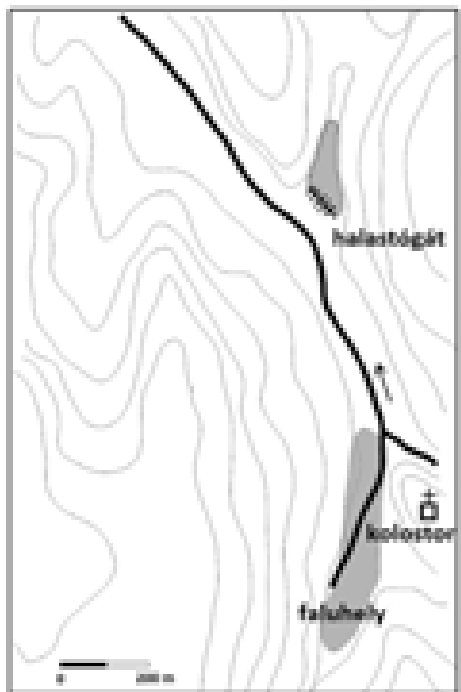
¹⁷³ SZAKÁLY 1992, 99.

¹⁷⁴ SZAKÁLY 1992, 116-117.

¹⁷⁵ DÁVID 1982, 275.

¹⁷⁶ VASS 1978, 159.

¹⁷⁷ Gyulaj–Marczin-kút. A szerző és Czövek Attila terepbejárása, 2014. ápr. 10.

2. kép. A tóli kolostor és a közelében fekvő halastó elhelyezkedése (Gyulaj, Marczin-kút) (a szerző rajza)

Varasd (helye: Bonyhádvarasd–Diós-dűlő) 1193-as határjárásában szerepel egy halászhely (*piscina*), amikor II. Géza özvegye, Eufrozina királyné a székesfehérvári keresztieseknek adományozta a birtokot.¹⁷⁸ Lehet, hogy nem Varasdon fogott halra vonatkozik, de varasdi jobbággyal kapcsolatos az az 1456-as adat, amely szerint az illető Malontára (helye: Szekszárd, Török-sziget) ment ottani szőlőinek művelése végett, de Fejérföldi Sáfár Tamás familiárisa és a szekszárdi apát egy kisbati jobbággya elvette tőle a magával vitt halait.¹⁷⁹

Vetle (ma Dunaszentgyörgy–Vetle) halastavainak halketteteit 1576-1577-ben a török kincstári jövedelmek között említik,¹⁸⁰ a tavak halkettedét és haltizedét a szekszárdi szandzsák 1574 és 1595 közé keltezett tímár javadalom-jegyzéke évi 800 akcsére tette.¹⁸¹

Végül néhány olyan okleveles, illetve régészeti adatot adok közre, amelyek sajnos nem köthetők középkori falunemekhez.

1482-ben a dömösi prépost által épített halastóból (*ex piscina per eum constructa*) kiömlő víz (valószínűleg a gát átszakadásával) elpusztította a szentpáli pálosok két malmát és rétyjét.¹⁸² A tó helye sajnos nem azonosítható.

1486-ban két berki (ma Nagyberki, Somogy megye) nemes egy halastavat a rajta álló malmokkal együtt a szentpáli

3. kép. Középkori halastó gátja Töl kolostora közelében (Gyulaj, Marczin-kút) (Czövek Attila felvétele)

¹⁷⁸ MES I. 127. sz.; ÉRSZEGI 1978, 36; ÁkO 94.

¹⁷⁹ SZAKÁLY 1998, 129. sz.

¹⁸⁰ VELICS – KAMMERER 1890, II. 508.

¹⁸¹ VASS 1978, 159.

¹⁸² DAP II. 435. Említi: SIPOS 2013, 25.

4. kép. Ólom hálónehezékek Bölske, Porong lelőhelyről
(a szerző felvétele)

5. kép. Halas címerrel díszített
pecsétnyomó Nagykónyi határából
(a szerző felvétele)

kolostornak adott.¹⁸³ Az oklevélből nem derül ki, hogy pontosan hol volt a halastó, berki és pusztakárai (ma Kára, Somogy megye) adományok között szerepel a felsorolásban.

Bölske–Porong lelőhelyen, ismeretlen nevű 15-16. századi falu helyén, a Duna partján számos kisméretű, 1,5-2 cm hosszú, 0,8-0,9 cm átmérőjű, csőszerűen (néha pedig némi átfedéssel palacsintaszerűen) összehajtott, ólomlemezkekből készült hálónehezék került elő (4. kép).¹⁸⁴ Legközelebbi, általam ismert párhuzamait Csallány Gábor 1907-ben publikálta a szentesi múzeum anyagából, turbukvas illetve marázsavas megjelöléssel, „*minőket a pendel- és vetőhálók alján használnak*”.¹⁸⁵ A közölt marázsavas újkori darab, a turbukvas korát pedig nem adta meg. Hasonló, csőszerű, turbukvasnak nevezett újkori hálósúlyt Herman Ottó is közölt, amelyet az „ősregi” turbukkő újkori megfelelőjének tartott.¹⁸⁶

Nagykónyi határából, de közelebből ismeretlen lelőhelyről került elő egy 4 cm átmérőjű, kerek bronz pecsétnyomó. Közepén három, vízszintes mezőre osztott címerpajzs, a felső és alsó mezőben egy-egy, hátán és hasán is két-két uszonnal ábrázolt, nyitott szájú, jobbra néző hal, pikkelyeiket 7, illetve 5 függőleges, bemélyedő mezőkből álló sávval ábrázolták. A címerpajzs középső mezője átlós irányú, egymást metsző vonalakból áll. A pecsét középső, kör alakú mezőjében a pajzs három oldalán kanyargós, 6-7 virágban végződő virágdísz látható. A körirat mindkét oldalát körbefutó pontkörös díszítés szegélyezi. A körirat: S[IGILLUM] ANDREE FILII TEB PISCATORI[S] (5. kép).¹⁸⁷ A pecsét az íráskép alapján a 13. század végére keltezhető, tulajdonosáról, a Teb nevű halász András nevű fiáról nem tudunk közelebbit.

A halastavak, halászóhelyek idő- és térbeli elterjedése

Az adattárban felsorolt 74, név szerint említett település közül mindössze 23-ra vonatkozik halással kapcsolatos – többnyire halászóhelyeket (*piscina*) említő – ,1526 előtti írott forrás, további két, településnév nélkül az 1480-as években a szentpáli pálos kolostor kapcsán említett halastó

¹⁸³ GUZSIK 2003, 88. Egyes vélemények szerint a tó Berkiben volt: F. ROMHÁNYI 2010, 88, 148.

¹⁸⁴ Köszönöm Tarczal Jánosnak (Madocsa), hogy a leletekre felhívta a figyelmemet.

¹⁸⁵ CSALLÁNY 1907, 49. V. ábra 6-7.

¹⁸⁶ HERMANN 1887-1888, 163. 44. ábra 8; 166.

¹⁸⁷ Magántulajdonban, találója meghalt.

pedig talán szintén Tolna megyében feketett. A részletes 16. századi török adminisztráció és török kori magyar urbáriumok révén újabb 43 faluról tudjuk meg, hogy lakói halászattal is foglalkoztak, főleg a Sárvíz, a Sió és a Kapos mentén.¹⁸⁸ Négy esetben 18-19. századi leírások utalnak ekkor még látható, halastavakhoz tartozó gátak maradványaira, két helyen pedig régészeti lelet igazolja az egykori halászatot.

A középkori írott források kisebb része származik az Árpád-korból: a 11. században Fadd, a 12. század végéről Varasd, 1250-ből Gyalán, 1282-ből Kesztölc halászhelyei ismertek. Okleveles adataink a későközépkorban szaporodnak meg. Kiemelendő, hogy főként 15. századi hatalmaskodásoknak köszönhetően egyedül Fadd, illetve Pabar Duna menti fokainak halászatáról csaknem annyit tudhatunk, mint a többi, több mint két tucatnyi helyről együtt véve, hiszen okleveleink leggyakrabban csak a halastavak, halászhelyek létét, esetleg nevét rögzítik, azok pontos fekvésére, a halászat technikai körülményeire csak ritkán szolgáltatnak információt.

18. századi források, határpercek több olyan tavat említenek, amelyek középkori eredetűek is lehetnek. Máté Gábor a Hegyhátról mutatott be több hasonlót: ilyen lehetett a középkori Kéthely közelében, a mai Szalatnak határában a Fekete Berek, az elpusztult Ábel határában (a mai Magyarregy vagy Kisvaszar területén) az Ábeli-tó, Kárász és Szalatnak határán a Szalatnai-tó, Kárász és Köblény között pedig a Bükkösi-tó.¹⁸⁹

A török korhoz időben legközelebb álló, az egész megyét (illetve országot) viszonylag részletesen ábrázoló térkép, az 1780-as években készült első katonai felmérés térképlapjait kellő óvatossággal szintén felhasználhatjuk vizsgálatainkhoz. Több esettanulmány igazolja, hogy egyes térségek vonatkozásában az ekkor ábrázolt utak, csárdák, malmok részben a későközépkori-török kori állapotot rögzítik. Ennek ismeretében vetem fel, hogy a középkori Kecső falu közvetlen közelében – ekkoriban a Tamási és Ozora között húzódó, minden lakott helytől távol fekvő, a *Puszt*a felirat mellett – jelölt, a Tamásiból Ozorára, illetve az Iregből Pinchehelyre vezető középkori utak metszéspontjában, a Fürgedi-patakon ábrázolt tó középkori halastó lehet, és ugyanez gyanítható a Pinchehelytől nyugatra, a Méhes-völgyben egymás alatt *Teiche* felirattal ábrázolt két halastóról, amelyek nemrég – igaz, egyetlen tó formájában – még léteztek.¹⁹⁰

Az alábbiakban felsorolom azokat a középkori településeket, amelyek határából halászatra utaló írott vagy tárgyi emlék ismert. A helységeket aszerint csoportosítottam, hogy melyik nagyobb folyó (Koppány, Kapos, Sió, Sárvíz, Duna) vagy annak mellékvíze mentén helyezkedtek el. Gyakran természetesen nem igazolható, hogy a halászat az említett folyóvizeken folyt, ám a legtöbb esetben mégis valószínűsíthető, hogy a halfogás nem a falvak határában ásott tavakban, hanem a patakok és folyók vizében, illetve a nagyobb vizek kiöntésein történt. Okleveleink a Duna menti ártéri tavak esetében általában kétségtelenné teszik a halfogás helyének és módjának meghatározását és a simontornyai szandzsák defterei is rögzítik, hogy a Sió és Kapos folyókban történő halászat után szedték az adót.

A Kaposba Regöly alatt torkolló **Koppány** folyó mentén feküdt Arcsa, Döröcske, Gerézd, Koppány, Kónyi, Peremarton és Szántó, mellékvízei közül a Baki-víz mellett Bak, a Cserény-kúti-patak mellett Szokolyendréd, a Vörös-víz forrásánál pedig Töl.

A Némedi után a Sió vizét növelő **Kapos** folyó mellett helyezkedett el Bélcs (ma Belecska), Görbő, Gyánt, Mártonfalva, Németi és Pinchehely, mellékvízei közül a Kondai-patak Ábrahám, a Hár-sas-berki-patak Gyalán, a Méhész-patak Györgyi, az Attala-Inámi-víz pedig Merse és Szil mellett folyt.

A **Sió** rövid Tolna megyei szakaszán csak Ozorán volt halászhely.

¹⁸⁸ A szekszárdi szandzsákban említett Kánya, Henye és Hillye falvakat nem vettem figyelembe, ezek valószínűleg téves olvasat eredményei. Vö. VASS 1978, 159.

¹⁸⁹ MÁTÉ 2013, 102-103.

¹⁹⁰ EKF Coll. XI. Sect. 27.

A Sió Simontornya után egyesült a *Sárvízzel*, a folyó mentén fekvő települések közül Adács, Agár, Alegres, Apáti (Szedres határa), Bata, Besnyőháza, Bélcs, Bika, Borjád, Decs, Ebes, Ete, Gencs, Hegyi, Hidvég, Hódos, Kajdacs, Kajmát, Kesztlóc, Lak, Nyámád, Nyék (Alsónyék), Ócsény, Pilis, Ság, Simontornya, Szentmiklós, Szék, Tengelic és Tökösszeg halászatáról tudunk. Mellékvizei közül a Hidas-patakba torkolló Patlani-víz mellett feküdt Patlan, a Lajvér-patakba folyó Hutai-patak mentén pedig Apáti. Temerkény tavai a Kisszékelyi-árok felduzzasztásával keletkeztek.

A Sárvíz legjelentősebb mellékvize, a Kelet-Mecsekben eredő és a Sárvízzel Sióagárd alatt egyesülő Völgységi-patak mentén fekvő falvak közül Bélcsen és Hidason, a mellékvizei közül a Márévári-csörge mentén húzódó Márén és a Varasdi-víz mellett fekvő Varasdon folyt halászat.

A Dunán Bata, Bataató, Bölcske, Fadd, Pabar, Paks, Madocsa és Partmadocsa, Pörböly valamint Tolna határából, továbbá az ismeretlen falunévet rejtő, beszédes nevű Bölcske–Porong lelőhelyről ismert halászzal kapcsolatos adat (a porond vizenyős területből kiemelkedő földhátat, kisebb szigeteket jelent).

Györkönyben valószínűleg nem folyóvizeken, hanem ásott tavakon folyt a halászat.

A Tolna megyei folyóvizek a 18-19. századi vízszabályozások előtt bizonyára kiváló halászteületnek számítottak. Erre vonatkozóan egy témánkkal egykorú forrásunk is akad, a sárközi falvak 1565-ös urbáriumában Eténél a jobbágyok halszolgáltatási kötelezettsége kapcsán a Sárvíz folyóra a halban gazdag jelzőt alkalmazza. Megemlíthetjük Bél Mátyás 18. századi leírásának vonatkozó megjegyzéseit is: a Sárvíz „pocsolyás vizet szállít, éppen ezért alkalmas a harcsa, ponty, csuka, csík és másnemű halak táplálására”, a Sió „halászzal, rákászzal és teknősbékával van hasznára a lakosságának”, a Kapos „nem kevésbé halbő, mint a többiek, a hal azonban, mert mocsaras vízben él, mocsaras illatú és kellemetlen ízű”.¹⁹¹

A halastavak, halászóhelyek technikai jellemzői

Középkori okleveleink a halászzatra alkalmas helyekre leggyakrabban a *piscina* kifejezést alkalmazzák. Ezek jelenthettek mesterségesen, patakok duzzasztásával vagy a meder szélesítésével kialakított halastavakat, de általában véve mégis inkább halászóhelyeket, amelyeket főként nagyobb folyók kiöntéseinek alakítottak ki.¹⁹²

Az adattárban csak a *piscina*-kra vonatkozó adatokat gyűjtöttem össze, bár halászzat alkalmasint a *lacum* és *stagnum* névvel jelölt állóvizekben is folyhatott.¹⁹³ Ezek elhagyását indokolja, hogy a Tolna megyei tavak – tehát nem halastavak – közül mindössze az 1470-ben említett faddi *Papafoka* kapcsán említik a halászzati hasznosítást.

Forrásaink általában legfeljebb rövid jelzőkkel illetik a halastavakat, halászóhelyeket, Gyalánon 1250-ben, Ócsényben 1398-ban és Ábrahámon 1524-ben nagy, Faddon 1469-ben és 1471-ben széles, Peremartonban 1524-ben pedig jó és elég nagy tavat említenek. Karbantartás hiányában a tavak feliszapolódtak, tönkrementek: 1516-ban Bak faluban már régi tóhely szerepel egy adománylevelében. A tavak értéke nemcsak nagyságuktól függött, de attól is, hogy rendelkeztek-e vízutánpótlással, vagy időszakosan kiszáradhattak-e.¹⁹⁴ Tolna megyében ezek elkülönítésére a források nem adnak lehetőséget.

A szűkszavú jelzőknél jobban árulkodnak a halastavak megjelenéséről – amelyek példáink esetében kivétel nélkül a dunai fokok által táplált tavak voltak – azok egykori, beszédes magyar nevei. Ezek utalhatnak a tavak méretére (Kistó), alakjára (Kerektó, Tekeres), környezetére (Berek, Kút-völgye, Sár), halászzati módjára (Nagylapt, Kislapt), de birtokosára (Apáttava, Paptava, Uraktava) is. Utóbbiakhoz hozzátehetjük a csupán az újkorból adatolt, de kétségtelenül középkori eredetű

¹⁹¹ BÉL 1979, 334-335.

¹⁹² HOLUB 1963, 60; SZILÁGYI 2001, 109-111.

¹⁹³ Ezeket Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében c. cikksorozatomban harmadik részében tervezem összegyűjteni.

¹⁹⁴ Vö. FERENCZI 2008, 349-350.

iregszemcsei Bántava és kisszékelyi Barátok tava helyneveket is. Az Esettvize nevű tavat a Dunából nyíló fok vizének gyenge áramlásáról nevezhették el, a Tapolca nevű tó pedig talán meleg vizű forrás közelében létesült, a Malomszeg közelében bizonyára őrlő berendezés üzemelt. Két furcsa tónév ma már csak tájnyelvi alakokból fejthető meg: a Pesze név bizonyára a Közép-Tisza vidékén kanyargós folyó- és állóvizek nevében előforduló pece szóval azonos, tehát a tó alakjára utal, míg a Rigyó nevében a korhadó nádtorzsa és nádszálak miatt nehezen járható vízfelszínre a – Velencei-tó mellett az újkorban még használt – rigya tájszó rejlik.¹⁹⁵ A rekesztő halászat egyik jellegzetes formájára, a vejszés halászatra a több halászóhely nevében is előforduló vejsz(-e) szó utal: a faddi Kútvejsze (*Kwthwezy*, *Kuthwezy*) és a pörbölyi Vejsz.

A tavak, halászóhelyek nevei mára jórészt elenyésztek, de a Duna-mente egyes, a középkortól máig részben folyamatos lakosságú településeinek határában ma is él néhány középkori halászóhely neve. A Lak 1381-es határjárásában említett 11 ilyen közül 5 neve ma is megvan Alsónyék és főként Sárpilis határában (Akota, Elővíz, Kerektó, Kovácsfoka, Malomszeg, Rigyó).

A különböző méretű és jellegű vízfolyások más-más halászati módot kívántak. A hálókkel üzött halászat régészeti nyomai a hálónehezékek, de írott adataink alig maradtak fent erről. Bizonyára hálónak kell fordítanunk a Faddon 1438-ban és 1475-ben hatalmaskodás során említett *sagenas* kifejezést.¹⁹⁶ Előbb néhány „hálót vagy gátat” (*sagenas sive prensuras piscium*) áthelyeztek egy másik halászhelyre, illetve megfutamították a hálókat és rekesztékeket (*sagenas et prensuras*) készítő mestereket, utóbb pedig egy halászóhelyről az összes hálót és a halakat (*universos sagenas et pisces*) a Dunába engedték. Elképzelhető persze, hogy a szó nem magára a hálóra, hanem a hálóhoz hasonlóan a halak mozgását megakadályozó, épített szerkezetre utal. Kétségtől egyfajta hálóról kapták nevüket a Fadd határában 1424-ben említett Nagylapt és Kislapt nevű halászóhelyek; a néprajzi szakirodalom szerint a húzott szerszámos halászat egyik, 60-80 méter hosszú és 6-10 méter mély nagyhálójának a neve egyebek mellett laptoló, lapsoló vagy laptúr, amely a 20. században a Dunán is elterjedt volt.¹⁹⁷

Ezzel szemben a rekesztő halászatról – azaz a víz elrekesztéséről – számos oklevél szól, bár régészetileg ez a módszer nem fogható meg. A hálós halászat kisebb folyóvizek ásott és/vagy duzzasztott halastavain lehetett jellemző, rekesztékeket vagy vejszéket pedig főként a Duna-mentére jellemző ártéri tavakon (fokokon, morotvák) használtak. Az úgynevezett kishalászatra jellemző szigony a kisebb és nagyobb vizeken is elterjedt lehetett. Lássuk ezek után az egyes halászati módokra vonatkozó konkrét adatokat.

Ásott medrű, patakok felduzzasztásával létesített halastavakat leginkább a megye belső területein említene. Bizonyosan ilyenek voltak az Ábrahámon, Gerézden, Koppányban, Szilen, Szokolvendréden, Temerkényben említett tavak. A tavak kisebb része terepen is azonosítható, részben a szerencsésen fennmaradt dűlőneveknek köszönhetően. A mai Iregszemcse határában fekvő Bántava-dűlőnek nevet adó tó, a jelenleg Kisszékelyhez tartozó Barátok tava és a Somogyszil határában fekvő egyik tó máig használatban van, Szentpál pálos kolostora, valamint a gyulaji erdőben azonosított Től falu ágostonos prépostsága közelében mellett pedig a gátak nyomai igazolják a halastavak létezését.

Korabeli forrásokból más területekről ismertek olyan, több tóból álló halastórendszerek, amelyek lehetővé tették a halállomány elkülönítését, illetve a tavak leengedését, kiszáraitását.¹⁹⁸ Hasonlókat nem ismerünk Tolna megyéből, de Szil (ma Somogyszil) határában 1542-ben egy osztozkodás kapcsán két – egy „jobb és hasznosabb”, valamint egy kisebb – halastavat neveznek meg, mellettük

¹⁹⁵ ÚMT III. 580, 738.

¹⁹⁶ Finály Henrik szótára szerint: nagy halászháló, húzó háló, gyalom, varsa: FINÁLY 1884, passim. Szakály Ferenc ugyanabban a regesztában előbb rekesztékeknek, majd hálónak fordította (SZAKÁLY 1998, 101. sz.).

¹⁹⁷ SZILÁGYI 2001, 179.

¹⁹⁸ FERENCZI 2008, 350-351; ZATYKÓ 2011, 402.

pedig egy haltartónak nevezett haltartó rekeszt is felsorolnak, amelyben kétségtelenül a tavakból kifogott halakat tárolták azok feldolgozásáig. Az efféle mesterséges tárolók latin megfelelője, a *varium*¹⁹⁹ nem szerepel Tolna megyei vonatkozású forrásokban.

A halászhelyek nem egyszer más vízhasználati haszonvételhez is kapcsolódtak, elsősorban malmokhoz, hiszen az elgátolt tavak vize alkalmas lehetett őrlőberendezések meghajtására is. Gerézden 1524-ben a veszprémi püspök halastavának vize háromkerekű malmot hajtott, ugyanebben az évben egy részint Ábrahám, részint Uga birtok határai között fekvő nagy halastó alatt egy malom is feküdt, amelyet bizonyára szintén a tó vize működtetett. Koppány 1535 körül keletkezett urbáriuma a halastó alatt kétkerekű malmot említ. 1482-ben a dömösi prépost által ismeretlen helyen épített halastóból kiömlő víz elpusztította a szentpáli pálosok két, hasonlóan meg nem nevezett fekvésű malmát, ami valószínűleg arra utal, hogy a malmok szintén a tó vizének erejét használták fel. Ide kívánczik az az adat is, hogy a Lak birtok határai között 1381-ben felsorolt számos *piscina* egyike az árulkodó Malomszeg nevet viselte.

A Duna menti települések 18-19. századi ártéri gazdálkodását Andrásfalvy Bertalan mutatta be, éppen Tolna és Baranya megyei falvak példáján. Ennek lényegi eleme, hogy a Duna magas vízállásakor a víz – szerinte mesterséges eredetű – fokokon keresztül az ártérbe, azon belül is mélyedésekbe, tavakba folyt, amelyekből rekesztékek vagy gátak segítségével fogták ki a halakat.²⁰⁰ A fokok természetes vagy mesterséges eredete felől megoszlik a kutatók véleménye. Az erről folyó vitát itt nincs mód bemutatni,²⁰¹ ám mivel e tanulmány részben éppen azt a területet is vizsgálja, amelynek későbbi forrásai alapján Andrásfalvy Bertalan megfogalmazta elméletét, néhány szóban érdemes kitérni a kérdésre. Ebből a szempontból perdöntő, hogy említenek-e okleveleink árkokat, amelyek az övzátonyon keresztül összeköthették a folyók medrét az ártérrel. Ilyen adatunk mindössze három van a 15. századból, egy Madocsa, kettő pedig Fadd határából. Az egyik bizonyosan nem a fokokhoz kapcsolódik: 1429-ben egy hatalmaskodás során tolnavári jobbágyok egy faddi halászhelyhez ástak árkot, ezzel minden jövedelmét megsemmisítették. Itt bizonyára egy ártéri tó vizének szándékos elvezetéséről, a tó „lecsapolásáról” van szó. Az 1469-ben Fadd és Tolna határjárásban szereplő Árokhát nevű régi árok már inkább lehetett mesterséges vízterelő árok, a madocsai apátság 1145-re hamisított, 1443-ban átírt adománylevelében Madocsa határjárásában említett, Zalaásványának nevezett, a Dunából kifolyó gázló vagy fok (*vado vulgariter fok dicto Zala asuanya alio nomine Zalakere vocata, a Danubio decurrente*) és a Hendesásványnak mondott árok²⁰² pedig kétségtelenül emberi kéz alkotása volt.

Bár nem minden középkori fokkal kapcsolatosan tudjuk igazolni a halászati haszonvételt, az említett vitás kérdések miatt érdemes röviden bemutatni a középkori Tolna megyei fokokra vonatkozó okleveles adatokat. Fokokat főként a Duna-mentén találunk, bár legkorábbi adataink éppen a Sárvíz mellékéről valók. Középfalu határában 1318-ban említik a Berekfoka nevű vízfolyást (*fluvius*),²⁰³ 1381-ben pedig Lak határjárásában számos halászhelyet sorolnak fel, köztük az *Akathafoka/Akathaszegfoka*, Korlátfoka és Kovácsfoka nevűeket. Fadd forrásbősége a fokok említése kapcsán is szembeszökő: 1424-ben tűnik fel a Bécsfok, amely 1475-ben Fok vagy más néven Bécs néven szerepel, 1505-ben *alveus* vagy *rivulus*, végül 1507-ben a Dunából kiágazó *alveus*. Fadd határában e mellett 1470-ben említik a *Papafoka* nevű tavat (*lacus*), a Hodosfoka és a Sebesfokhegye nevű helyeket (*locus*), 1471-ben meghatározás nélkül a Pálfokát, amit más néven Hodosfokának is hívnak, 1475-ben az *Eseth*, más néven Fok nevű halászhelyet (*piscina*), 1481-ben a Kárászfoka nevű halászhelyet vagy fokot (*piscinam seu fook*), végül pedig 1500-ban a nagy betűvel írt Fokot.

¹⁹⁹ Vö. BELÉNYESY 1953, 162; FERENCZI 2008, 349.

²⁰⁰ ANDRÁSFALVY 1975, 15-19, 159-178; 2007, 31-34, 153-169.

²⁰¹ Erre legújabban: FODOR 2009, 33-34; ZATYKÓ 2011, 402-404. Megjegyzendő, hogy az ártéri gazdálkodás középkori meglétének elfogadására csak legújabban van példa a középkorászok köréből, Vajda Tamás a Dráva-mentén látta bizonyítottan. VAJDA 2001.

²⁰² DL 14.

²⁰³ SZAKÁLY 1998, 2. sz.; A. V. 298-299. sz.

A szintén Duna menti Körtvély határában 1437-ben a Nagyillésfokáról (*Naghyliesfoka*) hallunk,²⁰⁴ Madocsa 1145-re hamisított 1443-as határjárásában pedig a már említett Zalaásványa szerepel fok megnevezéssel is, továbbá feltűnik egy Sajtó- vagy Sajtárfoka nevű patak (*rivulum Saythofoka alio nomine Saytharfoka*) is.²⁰⁵ A Tolnán 1580-ban török forrásokban említett Fejérvíz-foka nevű halastóról nehéz eldönteni, hogy az elpusztult középkori falunak is nevet adó, ma is létező patakról, vagy magáról a településről kapta-e a nevét.²⁰⁶ Amint látható, több fok előtagjában találunk személynevet (Kovácsfoka?, Nagyillésfoka, Pálfoka), ám kérdéses, hogy bennük egyszersmind a fokok készítőit is tisztelhetjük vagy csupán kezelőit, használóit. A többi fok esetében részben gyanítható, hogy a közelükben fekvő földrajzi név neve vonódott át rájuk (pl. Akatha – Akathafoka).

Ha a fokok eredetét forrásaink alapján nem is lehet eldönteni, az a középkori források alapján mindenesetre kétségtelen, hogy a Duna fokain már ekkor is építettek a halak feltartóztatására szolgáló rekesztékeket. Tolna megyében Dunaföldvár és Bába között 1774-ben 217 fokot írtak össze,²⁰⁷ ezek jó része kétségtelenül már a középkorban is létezett.

A rekesztő halászatra – a halászati módok közül egyedüliként – okleveleink leírásai is utalnak, csaknem kivétel nélkül Fadd határából, a 15. századból. A néprajzi szakirodalom a rekesztő halászatnak többféle módját is ismeri: a vizek elrekesztése történetelt rekeszsel, szégyével, rekesztőhá-lóval, vejszével és varsával. Forrásaink Tolna megyében ezek közül csak a rekeszek és a vejszék létét erősítik meg, a latin *clausura* szót magyarul egyszer a rekeszt (!), máskor pedig a vejsz kifejezéssel adják vissza: *clausulasque piscium seu lacunas vulgo weysz* (1469), illetve *clausuras piscium vulgariter rekezh nuncupatas* (1500). Mindkét módszer lényege az volt, hogy a folyókat és az árteret összekötő fokot elrekesztették, a tömegesen vonuló halakat ezzel egy adott helyre terelve, ahol már könnyen megfoghatták őket. A rekesz a mederben lécekből, gallyakból, vesszőkből stb. vagy akár földből készített kerítés volt, a vejsz pedig az iszapba levert, nádból font, át nem helyezhető hal-megállító készülék.²⁰⁸

Rekesztékeket nemcsak a Dunán, de kisebb folyókon is létesíthettek: Bélcs falu tartozékai között 1343-ban a Sár folyón lévő halfogó rekesztékeket is felsorolták, 1419-ben pedig ugyanezen a folyón Lak birtok határában említenek ilyeneket.

Okleveleink többször elárulják, hogy a rekesztékek a Duna mellékágain, kiágazásain, vagy más néven fokain létesültek: Fadd határában 1475-ben a Fok vagy más néven Bécs nevű halászhely a Duna mellékágával volt azonos. 1507-ben már az előző két név összevonásával keletkezett Bécsfokot említik, amely a Dunából ágazott s amelyen rekeszték működött. Szintén 1475-ben Pörbölyön a Vejsz nevű halászhely a Dunából kapta a vizét, amelyet egy hatalmaskodás során elzártak, ezzel bizonyára nemcsak a víz folyását gátolták meg, de a halaknak a rekesztékekbe jutását is.

A rekesztő halászat bizonyára nemcsak a forrásaink által alátámasztott helyeken lehetett elterjedt. A Sárköz halászatában a 20. század elején ennek egyik módja, a vejszés halászat számított a legfőbb halászati módnak, mivel ez felelt meg leginkább az itteni vizek „természetének”, ezért Csalog József is csak a véletlennel magyarázta az itteni vejszékre vonatkozó források hiányát.²⁰⁹

Mielőtt a Dunát szabályozták, a folyam egy nagyméretű tokfélének, a vizának adott otthont, amelynek Madocsa határában híres halászhelye – korabeli szóval tanyája – volt. 1109-ben már említik a veszprémvölgyi apácák madocsai révnél történő vizahalászati jogát, akik a 15. században már gyakran bérbe adták „*Madocsa birtokot vagy révet és a tanyának nevezett dunai viza- és más halfogó helyet és más halászhelyeket*”. A tanya a középkori Magyarországon nemcsak a folyami

²⁰⁴ DL 13043. RI

²⁰⁵ DL 14.

²⁰⁶ TMFN 1981, 452: 96/110-112.

²⁰⁷ ANDRÁSFALVY 1975, 179.

²⁰⁸ A rekeszre és a vejszre részletesen: SZILÁGYI 1995, 98-108, 123-138.

²⁰⁹ CSALOG 1940, 237.

halászhelyeket, de a háló kivetésével kezdődő és bevonásával végződő műveletet is jelentette.²¹⁰ A gyakran említett madocsi vizafogó hely mellett 1436-ban Bölcske és Paks tartozékai között is felsorolnak vizafogó helyeket. A középkorból főként a Tisza kapcsán említett gerendaszerkezetű halfogó rekesztékek, az úgynevezett szégyék (szégyeházak, szégyejobbágyok stb.) középkori megléte érdekese módon nincs Tolna megyei adatunk.²¹¹ A madocsi vizafogóval együtt említett sziget szerepe is jól meghatározható a párhuzamok alapján: a halászat a sziget egyik oldalán, a Duna egyik ágán történt, mialatt a folyam másik ágán biztosított maradt a zavartalan közlekedés.²¹²

A halastavak, halászhelyek birtokosai, halászhajói, jogi kérdések

A halászhajói jog az egyes földbirtokokhoz tartozó jog volt, a birtok tartozékának számított, ha egy birtok több birtokos kezén volt, akkor a halászhajói jogot közösen birtokolták.²¹³ Kiváló példa erre a fehérvári prépost és a fehérvári keresztesek 1469-es megegyezése, amely szerint birtokaik, Tolna és Fadd határai között a halászhelyeket mindkét fél népei ezután is úgy használják, ahogy eddig. A hálós- és a rekesztő halászhajót jogilag megkülönböztette, hogy előbbi esetében egy vízszakasz halászhajói jogára volt szükség, míg utóbbinál nemcsak a jognak, hanem magának a halfogásra szolgáló, állandó jelleggel létesített szerkezetnek, a rekesztéknek a tulajdonjogára is.²¹⁴

A halastavak, halászhelyek birtokosai forrásaink szerint túlnyomó részben egyházi testületek voltak, ami nem is meglepő a böjti étkezési előírások ismeretében. Legkorábbi adataink is ezt bizonyítják: Faddon 1082-ben a veszprémi káptalan, 1211-ben a tihanyi bencés apátság, 1215-ben a fehérvári keresztesek tavait, halászhajóit vagy halászhelyeit említik, de utóbbiak 1193-ban Varasdon is rendelkeztek *piscina*-val. A szerzetesi közösségek gyakran kolostoruk közeléből szereztek be a halat: az ábrahámi ciszterciak 1524-ben saját falujukban, a cikádoriak 1322-ben a közeli Lakon és 1475 körül Pörbölyön rendelkeztek halastóval, a simontornyai domonkosok a két faluval arrébb fekvő Temerkényben kaptak két tavat 1518-ban, de halastavak gátjai ma is felfedezhetők Szentpál pálos és Töl ágostonos kolostora közelében. A veszprémi püspöknek peremartoni uradalmi központjában és a szomszédos Gerézden is volt halastava, a vránai perjelnek pedig a szintén Koppány menti Arcsán. A veszprémvölgyi apácák partmadocsi, vagy a pécsváradi apátság bátatói halászhajói bérbe adásuk révén inkább jövedelemforrást jelentettek. Halastavak nemesek kezén is lehetnek: Bélc és Lak helyi nemesei, de a nagyobb birtokkal rendelkező Buzlaiak (Szil, Temerkény), Héderváriak (Bak, Szokolyendréd) és Paksiak (Bölcske vagy Paks) is rendelkeztek ilyenekkel.

A halászhajót végzők személyére csak kevés forrás utal. Halászhajókat mindössze néhányszor említenek: 1082-ben Faddon 8 *mansio* halászhajót, 1438-ban ugyanitt hálókát és rekesztékeket készítő halászmestereket, 1450-ben Tolnán halászmestert, végül 1524-ben Gerézd falu urbáriuma a veszprémi püspök itteni halászhajóját. E néhány adaton túl csak jobbágyokról hallunk, akik – nyilván alkalmoszerűen – halászhajóval foglalkoztak: 1413-ban és 1415-ben is faddi jobbágyokat ért támadás, miközben a Dunában, illetve a *Bechen* folyóban halászhajóztak. A faddi adatok kapcsán érdemes felhívni a figyelmet a halászmesterek és a halászhajót végző jobbágyok megkülönböztetésére. A faddi dunai halászhajó e kettősége kiválóan párhuzamba állítható recens néprajzi példákkal, amelyekből tudjuk, hogy a vejszés halászhajói mód esetében szakértelem csupán maguknak a vejszéknek a felállításához kellett, míg a halak összegyűjtése a vejszékben már nem igényelt különösebb szaktudást.²¹⁵ Érdekes továbbá az a Tolna(vár) jobbágyneveinek vizsgálata kapcsán tett megállapítás, hogy a vízzel kapcsolatos családnevek szinte teljesen hiányoznak (Halászhajó családneve a 472 név között egyszer sem fordul

²¹⁰ BELÉNYESY 1953, 151.

²¹¹ A szégyékre részletesen: SZILÁGYI 1995, 108-116. Az újkorban szégye nélkül, kerítőhálójával is fogtak vizákat.

²¹² Vö. BELÉNYESY 1953, 156-157.

²¹³ DEGRÉ 1939.

²¹⁴ BELÉNYESY 1953, 154.

²¹⁵ SZILÁGYI 1995, 125, 130.

elő!).²¹⁶ Nem teljes körű saját gyűjtésem a megye más települései kapcsán is megerősíti e megfigyelést. A családnevek kapcsán érdemes felfigyelni az újkori forrásból ismert tómaster tisztségnév középkori családnévként jelentkező alakjára, amely a tisztség középkori létezését igazolja: 1431-ben a bátai apát egy bátai jobbágyát hívták így (*Thomester*).²¹⁷ Andrásfalvy Bertalan megfogalmazása szerint a tómaster „a halászás, a fokok vágásának, karbantartásának, rekeszek készítésének és mindenféle halászati munkának szakértője és irányítója volt. Ő vezette a halászatokat, irányította egy-egy tó lehalászását, a generális halászatot, nagy, több ember együttműködését kívánó hálókkel.”²¹⁸

A halászat jövedelmezőségére csak a hatalmaskodások során okozott – néha kétségtelenül túlzottan tűnő – kárösszegekből következtethetünk. 1438-ban Faddon rekesztékek áthelyezésével, egy halászhely elfoglalásával és a háló- illetve rekesztékkészítő mesterek elűzésével a tolnaváriak több mint 300 forint kárt okoztak, 1475-ben ugyanők ugyanott szintén egy faddi halászhelyen erőszakkal több mint 1000 aranyforintnyi halat halásztak le, egy másik hely rekesztékének felét elpusztítva, a halakat a Dunába engedve több mint 50 aranyforintnyi kárt okozva. Utóbbi helyet 1507-ben el is foglalták, a kárt ekkor 1000 aranyforintra tették. A halak értéke kapcsán ezeken túl csak a faddiak által a földesuruknak nagybőjtire adandó 300 dénár értékű tokhalat említhetjük meg.

A halászott halak fajtái

A halászott halak fajtáiról igen keveset tudunk. Egyedül a vizák halászatát említik név szerint, a középkorban Partmadocsa és Bölcske vagy Paks határában, majd a törökör kezdetén Etén, a 18. század legelején pedig Dunaföldváron is halászták őket.²¹⁹ A hatalmas tolnai pontyokról egy 1573-as útleírás emlékezik meg, kecségét Decs 1619-es urbáriumra említi, 1690-ben Ete kapcsán a Sárvízről azt írják, hogy egyetlen értékesebb hala a csuka volt.

Itt említek meg egy kérdéses adatot is: 1400-ban a veszprémi apácák bérbe adták madocsai vizafogójukat egy vizáért és – a Zsigmondkori oklevéltár fordítása szerint – két süllőért. Az utóbbira használt *sturio* szó magyar alakja egy Tolna megyei vonatkozású oklevélben is feltűnik: 1419-ben a faddiaknak egy toknak nevezett *sturio*-t kellett ajándékba adniuk földesuruknak, tehát ebben az esetben inkább valamilyen, a vizától eltérő tokfélére, feltehetően a közönséges tokra (*Acipenser sturio*) kell gondolnunk (a süllő ellenben a sügérfélék /Percidae/ családjába tartozó halfaj).

A halászat tárgyi emlékei

A halászatra utaló, szórványként előkerült leleteket (halcsontok, horgok, hálonehezékek) nem gyűjtöttem össze a szekszárdi múzeum régi anyagából, de néhány kiemelkedő leletet bemutatok.

A halászzal kapcsolatos régészeti anyag hat csoportba sorolható, közülük az egyik nem tárgyi anyagot, hanem tájrégészeti adatokat jelent. Megtalálhatók a szigonyos halászat (1.), a horgászat (2.) a hálós halászat (3.), emlékei, vannak archeozoológiai leletek (4.), valamint néhány egyéb tárgy (5.), végül pedig néhány halastógát (6.). Érdekes ellentmondás, hogy a Duna menti rekesztő halászatot régészeti szempontból egyelőre nem tudjuk igazolni, bár forrásokból éppen ezt a halászati mód adatható a legjobban. Ezt a rekesztékek romlandó anyaga mellett a vízszabályozás nagyfokú tájtalakító hatásának és a fokok feltöltődésének számlájára írhatjuk.

1. Az egyik legősibb halfogási mód a szigonyos halászat. Háromágú szigony került elő Alegres falu helyéről.

2. Horog Ete mezőváros területén került elő, egyéb lelőhelyről egyelőre nem ismert. Ez is alátámasztani látszik Szilágyi Miklós véleményét, amely szerint a horgos halászat 19-20. századi nép-

²¹⁶ TIMÁR 1992, 63.

²¹⁷ Zichy VIII. 315. sz.

²¹⁸ ANDRÁSFALVY 2007, 198.

²¹⁹ SZILÁGYI 1995, 108. Bár középkori adataink az alábbi helyekről nem maradtak fent, de 19. századi közepi adatok szerint ekkor még Bátán, Ócsényben, Pakson és Tolnán is halásztak vizát. FÉNYES 1847, II. 46.

szerűségét nem vetíthetjük vissza kellő óvatosság nélkül a korábbi időszakokra; idézett 17. századi adatai szerint ezt a halfogási módot a csekélyebb értékű halászóvizekkel kapcsolatosan emlegetik forrásaink.²²⁰

3. A hálónak a víz mélyén tartására szolgáló hálónehezékek minden korszak jellemző tárgyai. Agyagból égetett, lapos, kerek hálónehezékek ismertek Bátáról, agyag hálónehezékek kerültek elő Etén is, a szakirodalomból alig ismert ólom hálósúlyok pedig Bölcse–Porong lelőhelyről.²²¹

4. Archeozoológiai adatokkal alig rendelkezünk, mindenesetre a megye középkori lelőhelyeinek feldolgozott állatcsont-anyagában rendre előfordulnak halcsontok is (Murga–Schanz; Sárszentlőrinc–Birkajárás). Az utóbbi helyen kimutatott vízféle csontja jelzi, hogy az esetleges későbbi feldolgozások még viszonylag kis minta esetén is tartogathatnak különlegességeket.

5. Az egyéb leletek közé egy halász pecsétnyomója tartozik, amelynek címerében két halat is ábrázoltak.

6. Völgyek elzárásával létesített halastavakat gátjaik révén Gyulaj–Marczin-kút és Somogydöröcske–Klósztér lelőhelyen sikerült megfigyelni. Ide sorolhatók azok a tavak is, amelyek lényegében máig megmaradtak, tehát nemcsak gátjuk, hanem medrük egy része is bizonyára középkori helyén van (Kisszékely–Barátok tava). Mindhárom felsorolt tó mellesleg kolostorok közelében létesült.

---

²²⁰ SZILÁGYI 1995, 205-206.

²²¹ Czövek Attila közlése szerint fémdetektoros kutatás során főleg a Duna-mentén számos középkori faluhelyen kerülnek elő ehhez hasonló ólomnehezékek.

IRODALOMJEGYZÉK

- A. *Anjou-kori oklevéltár. I–XXXVIII.* Fundavit Julius Kristó. Bp–Szeged. 1990–2014.
- ANDRÁSFALVY 2007 ANDRÁSFALVY Bertalan, *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt.* Bp. 2007.
- ÁKO *Árpád-kori oklevelek.* Szerk. Soóki Andrea. Bp. 1997.
- BALÁZS KOVÁCS 2006 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Fejezetek Sárpilis történetéből.* H. n., 2006.
- BARTAL 1941 BARTAL Aurél, *Fadd monográfiája.* Fadd 1941.
- BARTOSIEWICZ 2002 BARTOSIEWICZ László, *Állatmaradványok Sárszentlőrinc - Birkajárás középkori földvárából.* WMMÉ 24 (2002) 197-207.
- BÁRTFAI SZABÓ 1938 BÁRTFAI SZABÓ László, *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig.* Bp. 1938.
- BELÉNYESY 1953 BELÉNYESY Márta, *A halászat a XIV. században.* Ethnographia 64 (1953) 148-165.
- BÉKEFI 1894 BÉKEFI Remig, *A czikádori apátság története.* Pécs 1894.
- BÉL 1979 BÉL Mátyás, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica c. művéből Tolna vármegye leírása.* Ford. Kun Lajos. TTMT 9 (1979) 327-364.
- BRÜSZTLE 1878 BRÜSZTLE, Josephus, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. III. Quinque-Ecclesiis* 1878.
- C. TÓTH 2000 C. TÓTH Norbert, *Források Simontornya középkori történetéhez.* Levéltári Közlemények 71 (2000) 93-137.
- CDH *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.* Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
- ÇOBAN 2005 ÇOBAN, Erdal, *Kopan Sancağı'nin (Macaristan) 16. Yüzyıldaki ekonomik gelişmesi üzerine.* <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/895/> (2014. szept. 11.)
- CSALLÁNY 1907 CSALLÁNY Gábor, *Hálósúlyok a szentesi múzeumban.* NÉrt 8 (1907) 44-49.
- CSALOG 1940 CSALOG József, *A tolnamegyei Sárköz népi halászata.* NÉrt 32 (1940) 233-249.
- CSALOGOVITS 1935 CSALOGOVITS József, *Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben.* NÉrt 27 (1935) 1-10.
- CSÁNKI 1897 CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.* Bp. 1897.
- CSORBA 1972 CSORBA Csaba, *A Sárköz mente településtörténete a X–XVII. században.* TTMT 3 (1972) 49-91.
- DANIS 2005 DANIS György, *A régi Fadd.* Fadd 2005.
- DAP II. *Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai. 2. füzet. N-Sz.* Gyűjt. Gyéressy Béla. Bp. 1976. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai 13.)
- DÁVID 1982 DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák a 16. században.* Bp. 1982.
- DEGRÉ 1939 DEGRÉ Alajos, *Magyar halászati jog a középkorban.* Bp. 1939.

- DRESKA 2007 DRESKA Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244-1398)*. Győr 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6.)
- EKF *Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782-1785*. DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária – Oross András. Bp. 2004.
- ÉRSZEGI 1971 ÉRSZEGI Géza, *Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193-1542*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5 (1971) 177-264.
- ÉRSZEGI 1978 ÉRSZEGI Géza, *A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig*. In: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978, 9-97.
- FEJÉR FEJÉR György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI*. Buda 1829–1844.
- FERENCZI 2008 FERENCZI László, *Vízgazdálkodás a középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp. 2008, 341-361.
- FÉNYES 1847 FÉNYES Elek, *Magyarország leírása*. I–II. Pest 1847.
- FINÁLY 1884 FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Bp. 1884.
- FODOR 2009 FODOR Zoltán, *Fokok a magyarországi Tisza-szakaszon az átfogó szabályozás előtt*. In: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Szerk. Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor. Bp. 2009, 33-48.
- F. ROMHÁNYI 2010 F. ROMHÁNYI Beatrix, *„A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn...” Pálos gazdálkodás a középkorban*. Bp. 2010.
- GÁL 2004 GÁL Erika, *Murga–Schanz 13. századi földvár állatcsontleletei*. WMMÉ 26 (2004)
- GERECZE 1906 GERECZE Péter., *A műemlékek helyrajzi irodalma*. Bp. 1906. (Magyarország műemlékei 2.)
- GUZSIK 1986 GUZSIK Tamás, *Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében*. SMM 17 (1986) 5-26.
- GUZSIK 2003 GUZSIK Tamás, *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Bp. 2003.
- HARSÁNYI 1938 HARSÁNYI András, *A domokosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938.
- Hazai *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879.
- HO *Hazai okmánytár. IV*. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1867.
- HERMAN 1887–1888 HERMAN Ottó, *A magyar halászat könyve. I-II*. Bp. 1887–1888.
- HOLUB 1960 HOLUB József, *Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez)*. Bp. 1960. (Klny. a Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évi 3-4. számából)

- HOLUB 1963 HOLUB József, *Zala megye középkori vízrajza*. Zalaegerszeg 1963. (A Göcseji Múzeum Közleményei 23.)
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula, *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Bp. 1985. (Pest megye múltjából 6.)
- KISS 1938 KISS István, *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.
- KISS 1998 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II*. Bp. 1998.
- K. NÉMETH 2002 K. NÉMETH András, *Bántava. Egy Tolna megyei dűlőnév középkori eredetéről*. Magyar Nyelvőr 126 (2002) 500-502.
- K. NÉMETH 2011 K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs 2011.
- K. NÉMETH 2013 K. NÉMETH András, *Barátok tava. Tájregészeti és történeti adatok egy helynév eredetéhez*. Archaeológiai Értesítő 138 (2013) 367-374.
- KÓFALVI 2006 KÓFALVI Tamás, *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526*. Szeged 2006.
- KREDICS – SOLYMOSI 1993 KREDICS László – SOLYMOSI László, *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium*. Bp. 1993. (Új Történelmi Tár 4.)
- KUMOROVITZ 1953 KUMOROVITZ Lajos Bernát, *Veszprémi regeszták 1301–1387*. Bp. 1953.
- MÁTÉ 2013 MÁTÉ Gábor, *A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében*. PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2013.
- MES I. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. III*. Ed. Dedek Crescens, Ludovicus. Strigonii 1924.
- MEV *Monumenta ecclesiae Vesprimiensis. 1437-1464. A Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltári középkori oklevelei*. Szerk. Dreska Gábor – Karlinszky Balázs. Veszprém 2014. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 25.)
- MIKLÓS – VIZI 2013 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Ete. Egy elpusztult középkori mezőváros Tolna megyében*. Szekszárd 2013.
- MOLDOVÁNYI 1824 MOLDOVÁNYI József, *Tolna Vármegye Geographiai, Statisztikai, és Topographiai esmértetése*. Tudományos Gyűjtemény 1824, X. 40-75.
- MOLNÁR 2006 MOLNÁR Antal, *A bátai apátság és népei a török korban*. Bp. 2006. (METEM Könyvek 56.)
- MonRust FEKETE NAGY, Antonius – KENÉZ, Victor – SOLYMOSI, Ladislus – ÉRSZEGI, Geysa, *Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Bp. 1979.
- MREV *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV*. Közrebocsájtja a Római Magyar Történeti Intézet. Bp. 1896–1908.
- PÁKAY 1978 PÁKAY Zsolt, *A veszprémi püspökség uradalmainak összeírása 1802-ből*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13 (1978) 217-247.
- Podmaniczky LUKINICH Imre, *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. II*. Bp. 1939.

- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/1.* Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923.
- RÓMER 1876 RÓMER Flóris., *Román- és átmenetkori építmények hazánk területén (Szemelvények jegyzőkönyveimből).* Archaeológiai Közlemények 10 (1876) 1-61.
- SIPOS 2013 SIPOS Imre, *Törökkoppány monográfiája.* Miklósi – Törökkoppány 2013
- SÜMEGI 1993 SÜMEGI József, *Báta a középkori és törökkori forrásokban.* In: Báta évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. Kápolnás Mária. Báta 1993, 13-126.
- SÜMEGI 1997 SÜMEGI József, *Bátaszék és környéke a középkorban.* In: Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig. Szerk. Dobos Gyula. H. n. 1997, 76-428. (Bátaszék monográfiája 1.)
- SÜMEGI 1999 SÜMEGI József, *Középkori köemlékek Bátáról (Adatok a bátai szent vér kultusz eredetéhez).* WMMÉ 21 (1999) 197-206.
- SZABÓ 2010a SZABÓ Géza, *A dombóvári régészeti kutatások és a környék története az őskorban.* In: Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig. Szerk. Pap Norbert. Dombóvár 2010, 52-79.
- SZABÓ 2010b SZABÓ Géza, *Dombóvár, Köztársaság utca (Kiskondai-patak K-i oldala).* RKM 2009 (2010) 189-192.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566).* TTMT 2 (1969) 5-85.
- SZAKÁLY 1992 SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526-1711.* In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna 1992, 91-174.
- SZAKÁLY 1998 SZAKÁLY Ferenc, *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314-1525.* Szekszárd 1998.
- SZALAY 1861 SZALAY Ágoston, *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504-1560.* Pest 1861. (Magyar levelestár 1.)
- SZILÁGYI 1995 SZILÁGYI Miklós, *A tiszai halászat. Az eszközök és fogási módok történeti változásai.* Bp. 1995. (Néprajzi Tanulmányok)
- SZILÁGYI 2001 SZILÁGYI Miklós, *Halászat.* In: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp. 2001, 104-191.
- TIMÁR 1989 TIMÁR György, *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565.* Pécs 1989. (Baranya török kori forrásai I.)
- TIMÁR 1992 TIMÁR György, *Tolnavár Mohács előtt.* In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna 1992, 39-90.
- TMFN 1981 *Tolna megye földrajzi nevei.* Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
- TÓTH 2002 TÓTH Boglárka, *A középkori Györgyi és ferences kolostorának azonosítása.* WMMÉ 24 (2002) 133-145.
- ÚMT IV. *Új magyar tájszótár IV. N–S.* B. Főszerk. Lőrinczy Éva. Bp. 2002.
- VAJDA 2001 VAJDA Tamás, *Adatok a Dráva-menti középkori fokgazdálkodásról.* In: Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai. Szerk. Weisz Boglárka – Balogh László – Szarka József. Szeged 2001, 125-137.

VASS 1972	VASS Előd, <i>Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása</i> . SMM 3 (1972) 57-73.
VASS 1978	VASS Előd, <i>A törökkor</i> . Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig. In: <i>Évszázadokon át</i> . Tolna megye történetének olvasókönyve. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978, 99-199.
VELICS – KAMMERER 1886–1890	VELICS Antal – KAMMERER Ernő, <i>Magyarországi török kincstári defterek. I-II</i> . Bp. 1886–1890.
ZATYKÓ 2011	ZATYKÓ, Csilla, <i>Aspects of fishing in medieval Hungary</i> . In: <i>Processing, Storage, Distribution of Food. Food in the Medieval Rural Environment</i> . Eds. Klapste, Jan – Sommer, Petr. Brepols 2011, 399-408. (Ruralia VIII.)
Zichy	<i>A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII</i> . Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1871–1931.
ZsO	<i>Zsigmondkori oklevéltár. I-II/1-2</i> . Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951-1958; <i>III-VII</i> . Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993-2001; Borsa Iván – C. Tóth Norbert: <i>VIII-IX</i> . Bp. 2003-2004; C. Tóth Norbert: <i>X</i> . Bp. 2007; <i>XI</i> . Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Bp. 2009; C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint: <i>XII</i> . Bp. 2013.

RÖVIDÍTÉSEK

DF	MNL U Diplomatikai fényképgyűjtemény (Mohács előtti gyűjtemény)
DL	MNL Q Diplomatikai levéltár
Kammerer	MNL Tolna Megyei Levéltár XIV/6. Kammerer Ernő hagyatéka, adatfeltáró cédulakatalógus
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár, Bp.
NÉrt	Néprajzi Értesítő, Bp.
RI	MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet Topográfiai Osztály Tolna megyére vonatkozó oklevélgyűjtése
SMM	Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv, Kaposvár
TTMT	Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd

Gewässer und Wasserwirtschaft im mittelalterlichen Komitat Tolnau

II. Fischerei

Diese Studie handelt die Fischerei als zweiter Teil der Artikelserie *über* die Wasserwirtschaft des mittelalterlichen Komitates Tolnau, aufgrund schriftlicher und archäologischer Quellen.

In der Datei sind 75 Siedlungen im Komitat Tolnau auch namentlich erwähnt, von denen findet man vor dem Jahre 1526 nur bei 26 Ortschaften schriftliche Quellen *über* Fischerei. Aus der Administration der Türkenherrschaft vom 16. Jahrhundert und nach den ungarischen Urbarien (Urbaren) der Türkenzeit kann man noch bei 43 Siedlungen erfahren, daß deren Bewohner auch die Fischerei ausübten, meistens an den Flüssen *Sárvíz, Sió und Kapos*. In vier Beschreibungen aus den 18-19. Jahrhunderten sind noch die sichtbaren Spuren von Fischteichdämmen erwähnt, in zwei Fällen wird die ehemalige Fischerei auch mit archäologischen Befunden bewiesen.

Entlang der Donau wurden die Fischereiplätze meistens an den natürlichen Seitengerinnen des Flusses errichtet, deren Namen die ungarische Bedeutung der damaligen Seitengerinnen als Nachsilbe „-fok“ oft enthalten. Drei Ortschaften (Fadd, Madocsa und Sárpilis) und deren Umgebung sind in den Schriften erwähnt. Beim Flurumgang vom Jahre 1381 bei Lak werden 11 Fischteiche beschrieben, von denen 5 auch noch heute den gleichen Namen tragen. An der Flur der Gemeinden Alsónyék und Sárpilis waren im Jahre 1437 3 Fischteiche bei Kiskormó und 4 bei Körtvély (beide in der Gemarkung der Gemeinde Madocsa) auch namens aufgeführt, von denen heute 4 auch noch bestehen. Bei verschiedenen Gewaltmaßnahmen in Fadd kommen aus den ehemaligen Schriften diese Seitengerinnenteiche und Fischereiplätze oft hervor. In einer Urkunde vom 1469 werden 6 Teiche namentlich erwähnt. In Madocsa ist noch ein berühmter Hausenfangplatz an der Donau erwähnenswert, welcher sogar von der früheren Arpadenzeit datiert ist.

Ausgegrabene, mit Anschwellung von Flüssen errichteten Fischteiche werden hauptsächlich an den inneren Gebieten des Komitates erwähnt. Es ist auffällig, daß wir entlang der Flüsse Kapos und Sárvíz kaum solche Teiche bekannt sind, dagegen erscheinen an mehreren Siedlungen entlang des Flusses Koppány diese Fischteiche, wie in Peremarton, Gerézd, Koppány und Kónyi).

Der kleinere Teil dieser Fischteiche ist auch am offenen Gelände identifizierbar, meistens dank mancher verbliebenen Flurnamen. Der Namengeber der Bántava-Flur an der Grenze der Gemeinde Iregszemcse, sowie der „Teich der Freunde“ bei Kisszékely sind beide auch heute als Fischteiche benutzt, ausserdem beweisen die Dammspuren die damaligen Fischteiche neben dem Kloster des Paulenerordens „Szentpál“.

Wegen der Zerstreung der Daten sammelte ich die Fundstücke der mittelalterlichen Fischerei nicht vollständig zusammen, jedoch möchte ich einige herausragende Funde darstellen – wie z.B. den im Castellum von Sárszentlőrinc–Birkajárás vorgekommenen Hausenknochen, bzw. die auf der Oberfläche gefundene Eisenharpune von dem naheliegenden Pálfa-Hidi-Flur.

Báta és a Garaiak¹

(Első közlemény)

Garai János 600 évvel ezelőtt tett bátai fogadalmának emlékére

A bátai bencés apátság Szent Vér ereklyéjének köszönhetően a 15. század első évtizedétől egészen a mohácsi katasztrófaig a Magyar Királyság egyik legjelentősebb kegyhelye volt. A késő középkor legismertebb zarándok helyeit ugyanis három részletes országleírás, Petrus Ransanus, Antonio Bonfini és Oláh Miklós műve is sorra veszi. Valamennyien említik Szent István és Szent Imre székesfehérvári, Szent László váradi, Kapisztrán Szent János újlaki sírját,² valamint a bátai Szent Vér ereklyét.³

A bátai kegyhely története csak szórványos adatok segítségével rajzolható meg. E historiában, annak minden fontosabb állomásánál találkozunk a Garai család nádori ágának tagjaival. A Szent Vér ereklye első konkrét említése Garai János fogadalmához köthető. 1441 elején Báta közelében szenvedett vereséget Garai László Hunyadi János ellen vonuló serege. 1455-ben Garai László nádor a „díszvendége” az úrnapi bátai búcsúnak. Garai Jóbot, a család utolsó férfi tagját pedig a bátai apátságot gazdagon megajándékozó főurak között találjuk. E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk egy prominens főúri család és az ország egyik legismertebb kegyhelyének több, mint egy évszázadon át tartó szoros kapcsolatát.⁴

A bátai bencés apátságot 1093 körül Szent László király alapította.⁵ A királyi kegyuraság az apátság egész középkori története során érvényesült kisebb-nagyobb megszakításokkal. Először a tatárjárás után került magánkegyúr kezére. Egy 1267-ben kelt oklevél arról tudósít, hogy kegyura

¹ A bátai kegytemplom ma Magyarország egyetlen középkori eredetű Szent Vér kegyhelye. Ez a tanulmány arra keresi a választ, hogyan vált egy kegyhely országosan ismertté a középkorban, s ebben milyen szerepe volt az ország egyik legtekintélyesebb arisztokrata családjának, a Garaiaknak. A közlemény első részében emellett tisztelni kívánunk Garai János 600 évvel ezelőtt tett fogadalmát.

² CSUKOVITS 2003, 142.

³ Ransanus püspököt nyilván a kegyhely országos híre vezette félre, amikor Báta megyéről beszél, amelyet Bátáról neveztek el, viszont az ereklyéről nagyon pontos leírást ad, bár személyesen nem látta. RANSANUS 1985, 64-65; SÜMEGI 1993, 74. Bonfini két helyen is említi. Először az első könyvben beszél a településről és annak névetimológiáját fejtegeti. BONFINI 1995, 1.1.348. Ugyanő a harmadik könyvben megemlékezik Garai János fogadalmáról és szabadulásáról s említi a bátai monostortemplomot, mely az Oltáriszentségben jelen lévő Istennek van ajánlva. BONFINI 1995, 3.3.130-140. Oláh Miklós Hungaria című művének nyolcadik fejezetében először felsorolja a Budától délre fekvő jelentősebb településeket a Duna partján, majd Bátáról azt mondja, hogy tehetősebb apátság, itt folyik a Sárvíz folyó a Dunába, s híres csodálatos Oltáriszentségéről. ÁCS – JANKOVICH – KŐSZEGHY 1998, 517.

⁴ A Garai család leszármazására ld.: ENGEL 2001, valamint KARÁCSONYI 1995. A család történetét elsőként Wertner Mór dolgozta fel: WERTNER 1895, 903-938. Garai II. Miklós nádorra vonatkozóan: ENGEL 1987a, 416-419, nádori méltóságára: C. TÓTH 2012. A család házassági kapcsolati rendszerére: ÁRVAI 2013, vallásosságára: ÁRVAI 2014. Ugyancsak fontos adatokat és összefüggéseket tartalmaz: MÁLYUSZ 1984.

⁵ Ezt XII. Benedek pápa 1337. évi oklevele említi: KOLLER 1782, II. 467. Ld. még: GYÖRFFY 1977, 554.

István, Koromszói Péter fia volt.⁶ Károly Róbert hatalmának megszilárdítása után visszavette az apátság kegyuraságát, ám a volt kegyúr nem nyugodott ebbe bele és 1311 után Bakócai Egyeddel szövetségbe kirabolták az apátságot.⁷

Itt bukkan fel először a Dorozsma nemzetség a bátai apátság történetében. Bakócai Egyed ugyanis a Dorozsma nembeli Garai családhoz tartozott. „Kazal” Pál macsói bán és királynéi tárnokmester egyik leányának volt a férje, így sógora volt Garai János veszprémi püspöknek és Alsáni János macsói bánnak is.⁸ Ebből az ágból alakult ki a Garai-Bánfi család. Ugyanakkor atyai unokatestvére volt Koromszói Istvánnak, akivel a bátai apátságot kirabolták és birtokait lefoglalva tartották.⁹

Az 1330-as évek közepén került az apátság élére a cseh származású Boleszláv apát, aki megkezdte az apátság anyagi helyzetének rendezését.¹⁰ Nagy befolyással rendelkezett a bencés renden belül is, hiszen 1335-ben a pápa a pannonthalmi, a garamszentbenedeki és a bátai apátokat bízta meg a rend reformját előkészítő rendi káptalan megszervezésével.¹¹ Monostora jogainak védelmében a pápát is felkereste. 1337-ben XII. Benedek pápa levelet intézett az esztergomi érsekhez, amelyben felszólította a bátai apátság jogainak és birtokainak védelmére.¹² 1340-ben Avignonban járt, hogy biztosítsa apátságának jogait.¹³

Boleszláv halála után Koromszói István és Bakócai Egyed újra rátették kezüket a szeremlei birtokra, s úgy tűnik, az apátságnak csak két évtized múlva sikerült azt visszaszereznie.¹⁴

A 14. század második felében a bátai apátság helyzete tovább erősödött. Ezt mutatja az a tény, hogy 1359. április végén Nagy Lajos király Szerbiába vonulva Bátán járt¹⁵ és a monostor birtokainak védelmében oklevelet adott ki.¹⁶ 1367. szeptember 15-én pedig Fábián apát kérésére Nagy Lajos király átíratta Szent László 1093. évi privilégium levelét.¹⁷ 1377. február 19-én halt meg I. Pál apát. Ránk maradt sírköve arról tanúskodik, hogy az apátságban már ekkor az Európában uralkodó stílusirányzatnak megfelelő művészeti alkotások születtek.¹⁸

A Garaiak nádori ága is ekkor tűnik fel Bába történetében. Garai I. Miklós macsói bánként és baranyai ispánként ott volt Nagy Lajos Szerbia elleni hadjáratában, így 1359-ben a király kíséretében Bátán is megfordult. 1360-ban pedig ő közvetített abban az ügyben, amelynek eredményeként Márk bátai apát és Töttös Miklós a közöttük meglévő vitás ügyekben megegyeztek.¹⁹

János apát (1377-1400) közel negyed százados kormányzása az apátság virágzásának kezdete, erről tanúskodnak a szép számban fennmaradt források. A monostor ebben az időszakban vált híres kegyhellyé, köszönhetően a Bátán történt csodás eseménynek, majd a Szent Vér ereklyének is.²⁰

⁶ ÁUO I. 172; PATTON 1996, 50-51. A királyi kegyuraság történetének feldolgozása: KISS 2006.

⁷ KOLLER 1782, II. 467. Az eseményeket XII. Benedek pápa 1337. március 28-án kelt bullájából ismerjük.

⁸ ENGEL 2001.

⁹ PATTON 1996, 51.

¹⁰ PRT XII/B. 121.

¹¹ PRT II. 384-385.

¹² KOLLER 1782, II. 467.

¹³ KNAUZ 1890, 71.

¹⁴ 1331-ben a bátai apát kezén van (Zichy I. 377. sz.), 1341-ben már ismét Koromszói István és Bakócai Egyedé: (Zichy I. 572. sz.), 1354-ben pedig Gergelynek a besenyők ispánjának kezén találjuk (Zichy II. 420, 449. sz.), 1362-től ismét a bátai apátságé (Zichy III. 142. sz.), egészen annak török általi elpusztításáig.

¹⁵ FEJÉR IX/3. 97. 1359. április 30-án a szomszédos Szekcsőről keltez levelet a király.

¹⁶ KÖFALVI 2006, 279. sz. A pécsváradi konvent jelenti a királynak, hogy Nagy Lajos a bátai monostor számára kiadott általános rendeletének engedelmessé Szekcsői Henrik fia Péter mester özvegyét a monostor birtokainak használatától eltiltotta.

¹⁷ A Nagy Lajos király által privilegiális formában átírt Szent László-féle oklevél egy részletét, mely Nyárad birtokra vonatkozott, Szécsényi Frank országbíró átírta 1404. június 27-én. Zichy I. 1. sz.; Zichy V. 313. sz.

¹⁸ VÁRADY 1984, 105-110.

¹⁹ Zichy III. 129. sz.

²⁰ A Szent Vér magyarországi tiszteletét és ebben Bába szerepét legutóbb a Pécsi Egyházmegye monográfiájában foglaltuk össze: SÜMEGI 2009, 502-513. Európában a legjelentősebb Szent Vér kegyhelyeket feldolgozta: BAUERREISS 1931. A magyarországi Szent Vér kegyhelyek és a bátai kegyhely történetével újabban foglalkozott: PÁSZTOR 1940, 133-138; TÜSKÉS – KNAPP 1986, 76-116; BÁLINT – BARNA 1994, 65-68. Mi is korábban több tanulmányt szenteltünk a témának, melyek főleg a bátai kegyhely történetével foglalkoznak: SÜMEGI 1991; SÜMEGI 1993; SÜMEGI 1998; SÜMEGI 1999; LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000; SÜMEGI 2005; SÜMEGI 2006. A Szent Vér liturgikus tiszteletének legjobb összefoglalása: RADÓ 1998, 187-194.

Ezt mutatja az a tény, hogy Mária királynő 1385 januárjában Bátán keresztül utazott a Délvidékre, 1386 nyarán szintén ezen az úton haladt kíséretével Gara irányába, ahol a Horvátiak rajtuk ütöttek, s a királynő fogságba került. Ebben a csatában részt vett a nádor és fiai is. A nádor a királynők védelmében lelte halálát.²¹

Az 1380-as, 1390-es években Bába egyre ismertebb kegyhely lett. A zarándoklaton nyilván részt vett Garai I. Miklós nádor, s fiait is elvihette a székhelyükhöz közeli kegyhelyre.

Az 1390-es években egyre gyakrabban fordult meg az uralkodó is Bátán, amely a kegyhely ismertségét még tovább fokozhatta. Mária királynő és Zsigmond király 1391-ben Szent István király ünnepét töltötte a kegyhelyen.²² Zsigmond király 1389 szeptemberében fordult meg Bátán először,²³ 1395-ben pedig a boszniai hadjáratba vonulva a húsvéti ünnepeket töltötte itt. Április 9-én, nagypénteken levelet keltezett Bátáról.²⁴ 1398-ban ugyancsak felkereste a kegyhelyet, amikor is néhány napra a bátai apát szeremlei kúriájában szállt meg.²⁵

Az évtized végére Bába tekintélye tovább erősödött a bencés renden belül. 1399-ben a pécsváradi és a bátai apátok a magyarországi bencés rend elnökeiként szerepeltek az oklevelekben,²⁶ 1400 májusában pedig IX. Bonifác pápa megerősítvén az esztergomi érsek jogait, a bátai apátságot is azon helyek között említi, amelyek nem a helyi püspök joghatósága, hanem közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoznak.²⁷ János apát nem sokkal ezután halt meg, utódául a bátai konvent Szanai Gergely fia Pált, János apát káplánját választotta meg.

Hogyan került egy dél-szlavóniai nemes család sarja az akkor már nagyon előkelőnek számító bátai apáti székbe? Ha választ keresünk e kérdésre, akkor az 1386-ban árván maradt Garai fiúk törvényét kell részletesebben megvizsgálnunk.

A nádor két fia, Miklós és János is ott voltak a garai vérengzésben, ahol atyjuk elesett. A nádor halála az ellenállás végét jelentette. Garai Miklós unokatestvérét, Garai Jánost is megölték. Ugyancsak Jánost, a fiatalabb fiát a kíséret előkelő tagjaival együtt elfogták és különböző délvidéki várakba vitték, csak a nagyobbik fiúnak, Miklósnak sikerült a csatából elmenekülnie.²⁸ Garai Miklós ekkor 19-20, János 17-18 éves lehetett.²⁹ A két fiú Mária királynő férje, Luxemburgi Zsigmond táborához csatlakozott és ettől kezdve mindvégig az uralkodó rendíthetetlen hívei maradtak. A Zsigmond fogságáig terjedő időszakban az atyjuk által szervezett párt további házasságkötések révén tovább erősödött, komoly politikai tényező maradt az ország belső viszonyai között.³⁰ A két fiú ebben az időben főleg katonai szolgálat terén tűnt ki, illetve tovább növelték a Garai birtokokat és erősítették saját hatalmukat. Együtt örökölték a Garai vagyont, együtt vettek részt a katonai vállalkozásokban,³¹ s a fennmaradt források tanúsága szerint együtt is képviselték a családot szinte minden ügyben.³²

1387 elején a Szerémségben legyőzték Horváti János bánt, kiűzték a felkelőket Szerém, Valkó és Pozsega megyéből, visszafoglalták Újlakot, majd a nyár folyamán több várat. Zsigmond ezért koronázása után Garai Miklóst macsói bánná nevezte ki és jelentős birtokadományokkal látta el a Garai

²¹ FÜGEDI 1986a, 284; FÜGEDI 1986b, 131.

²² ENGEL – C. TÓTH 2005, 43, 65.

²³ ENGEL – C. TÓTH 2005, 62.

²⁴ ZsO I. 3917. sz.

²⁵ ENGEL – C. TÓTH 2005, 76.

²⁶ PRT X. 610-611.

²⁷ Az oklevél teljes szövegét közli: TÖRÖK 1859, 79-80.

²⁸ SZALAY 1861, 283; FÜGEDI 1986b, 126, 130.

²⁹ ENGEL 1987a, 416. Garai Miklós 1366 körül, János 1370 körül születhetett.

³⁰ A 14. század utolsó évtizedében a Garai rokonság tovább bővült. Most már nemcsak Treutel Miklós, a Kórógyiak és az Alsániak tartoztak hozzá, hanem a Szécsiek és a Frangepánok is. FÜGEDI 1986a, 306.

³¹ Garai Miklós mint bán és testvére jelen volt bandériuma élén Zsigmond mindegyik déli hadjáratában, 1387 elején a szlavóniai Gornec első ostrománál, augusztusban a másodiknál, a törökök és szerbek elleni háborúban 1389 őszén, 1390-ben, 1391-ben és 1392 nyarán, az 1395-ös havasalföldi hadjáratban és 1396 szeptemberében a nikápolyi csatában. ENGEL 1987a, 416-417.

³² Együtt szereplésük annyira köztudomású volt, hogy noha a horvát-szlavón-dalmát báni tisztséget Garai Miklós viselte, egyik oklevélben együtt, Garai Miklós és János szerepelnek horvát-szlavón-dalmát bánként. ZsO I. 5756. sz.

testvéreket.³³ Miklós macsói bánként szinte minden déli hadi vállalkozásban részt vett testvérével együtt.³⁴ 1389 őszén, a rigómezei csata³⁵ után Horváti János újra megszállta a macsói bánság területét. Zsigmond Garai Miklóst küldte a terület visszafoglalására, aki sikeresen teljesítette a feladatot, sőt apósát, Lázár szerb fejedelmet is rábírta a magyar fennhatóság elfogadására.³⁶ Szolgálatukért a Garai fiúk 1389-ben megkapták Somló várát. Garai Miklós 1390 és 1393 között nem viselt hivatalt. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a Garai fiúk a bánság területén maradtak, mert Zsigmond 1392-ben Garai Miklósnak és Jánosnak a macsói bánság védelme érdekében adta cserébe Kőszeg várát.³⁷

1393-ban Garai Miklós újra macsói bánként szerepel. Ebben az időszakban több kisebb győztes csatát vívott a déli végeket háborgató törökök és szerbek ellen, melyekben testvére is részt vett.³⁸ A macsói báni tisztségét 1394 végén cserélte fel a horvát-dalmát bánsággal, miután Zsigmond király bevette Doboj várát, a Horvátiak utolsó erősségét, a bosnyák király pedig elismerte Magyarország fennhatóságát s lemondott Horvátország és Bosznia iránti igényéről.³⁹ Nem egyedül érkezett a bánságba. Magával hozta öccsét is, s rögtön katonai sikereket értek el. Knin mellett legyőzték László nápolyi király bánját, s Horvátországot és a dalmát városokat Zsigmond hűségére kényszerítették. A király teljes bizalmát élvezték, erre utal, hogy Zsigmond érvénytelenített egy Garai Miklós és János ellen hozott ítéletet.⁴⁰

A horvát-dalmát báni cím, valamint az 1395-ös havasalföldi hadjárat⁴¹ lehetőséget biztosított arra, hogy a családi vagyont tovább gyarapítsák és familiájukat a Délvidéken tovább bővítsék. Birtokaik, családi kapcsolataik révén jól ismerték a Délvidék politikai viszonyait, otthonosan mozogtak annak ügyeiben. Már atyjuk kiterjedt rokoni kapcsolatot épített ki a Délvidék nemesi családjaival, talán ezért is lehetett olyan szoros a kapcsolata Erzsébet királynéval, aki Kotromanić István bosnyák fejedelem leánya volt.⁴² Talán ebben az összefüggésben kell keresnünk Miklós első házasságának létrejöttét is, a feleség I. Lázár szerb fejedelem leánya lett. A Garai fiúk tehát folytatták atyjuk birtoképítő munkáját, 1395 elején megkapták Horváti Péter fia István fiainak összes Valkó, Pozsega és Bács megyei birtokait, amelyekbe hamarosan be is iktatták őket.⁴³ Az év tavaszán pedig Pozsega és Temes megyei zálogbirtokokat kaptak Zsigmondtól.⁴⁴ Ugyanebben az évben nyerték el Zsig-

³³ A Valkó megyei Szentlőrinc várát Zsigmond $\frac{3}{4}$ részben elkobozta a Horvátiaktól és Garai Miklósnak és Jánosnak adományozta. A negyedrészt pedig 1395-ben cserélte el Lublóért Horváti Miklóstól és azt a részt is a Garaiaknak adta. ENGEL 2001. V. Várnyagok és várbirtokosok.

³⁴ Zsigmond koronázását követően a Garai testvérek saját seregükkel és Zsigmond cseh zsoldosaival először Temesvár környékén arattak győzelmet az ellenség ellen. SZALAY 1861, 286-287. Majd Garai serege Horváti Jánost Újlakig üldözte, itt a várat bevéve az ellenség több vezetőjét (többek között Lackfi Imrét, Endre fiát) fogságba ejtette. Horvátinak sikerült a pozsegi várba menekülnie, de Garai körbezárta. Ekkor ígérte meg Horváti, hogy szabadon engedi a királynőket. Ám Pozsega felmentésére szerb csapatok érkeztek, de Garainak sikerült az útjukat elvágni. Közben Horváti megszökött és Boszniába menekült. 1388 tavaszán a Horváti-liga csapatai bosnyák csapatok támogatásával Valkó megyét pusztították, de Garai Miklós legyőzte őket. Horváti Jánosnak sikerült megszöknie, de sokan Garai fogságába kerültek. A foglyokat átadta Zsigmondnak, aki kivégeztette őket. A következő év elején, 1389 februárjában Zsigmond Lázár szerb fejedelem ellen indított hadjáratot, Garai Miklóst pedig követségbe küldte a fejedelemhez, aki apósa is volt. A háború és Garai követjárásának eredményeként a korábban Horváti Jánost támogató szerb fejedelem elismerte Zsigmond uralmát és a magyar fennhatóságot. WERTNER 1897, 920-921.

³⁵ Az 1389. június 20-án vívott rigómezei csatában a Garai fivérek hadserege is ott volt. Ebben a csatában veszítette életét Garai Miklós apósa, Lázár szerb fejedelem. SZALAY 1861, 291.

³⁶ FEJÉR X/4. 665; WERTNER 1897, 924.

³⁷ MÁLYUSZ 1984, 86; ZsO I. 2421. sz.

³⁸ ENGEL 1987a, 417.

³⁹ Doboj vár ostrománál ott volt mind a két Garai fiú, s az ő érdemük volt a vár elfoglalása. SZALAY 1861, 295. Garai Miklósnak nagy szerepe volt abban, hogy Dabisa István bosnyák király találkozott Zsigmonddal és elismerte a magyar fennhatóságot. WERTNER 1897, 921; ENGEL 1987a, 417.

⁴⁰ ZsO I. 3467. sz.

⁴¹ 1395-ben Garai Miklós és János is részt vett Kis-Nikápoly ostromában és elfoglalásában. Majd a havasalföldi vajda, Mircsa a visszavonuláskor Zsigmond csapataira támadt. Zsigmond Garai Miklósnak köszönhette, hogy megmenekült, aki a visszavonulást fedezte. WERTNER 1897, 921. A román orvlövészek méregbe mártott nyilakkal akarták a királyt megölni. A francia lovagok eléje tartott pajzsaikkal oltalmazták. Garai Miklós és Perényi Péter vitézei pedig az orvgyilkosokat a szikláról a mélybe vetették. SZALAY 1861, 299.

⁴² FÜGEDI 1986b, 17-18. A házasság hátterére ld. bővebben: ÁRVAI 2013, 106.

⁴³ ZsO I. 3775, 3826. sz.

⁴⁴ ZsO I. 3926. sz.

mondtól Siklós várát. Ide helyezték a család birtokközpontját Garáról, nagyszabású építkezések eredményeként a várat kastéllá alakították át, felújították a vár melletti Ágoston-rendi templomot s ide hozták atyjuknak, a meggyilkolt nádornak pompás, vörös márvány sírkövét és az oltár előtt helyezték el.⁴⁵ Innen irányították a hatalmas Garai birtokkomplexumot. Ugyancsak ebben az évben szerezték meg Almissa várát a tengerparton, s ezzel tovább erősítették dalmáciai befolyásukat.⁴⁶

1396-ban részt vettek Zsigmonddal a nikápolyi csatában, ahol a Garai testvérek és Frigyes nürnbergi örgróf voltak az utóhad parancsnokai.⁴⁷ A vereség után a király hajón menekült kíséretével Konstantinápolyba, majd a Balkán megkerülésével Dalmácián és Horvátországon keresztül tértek haza.⁴⁸ Garai Jánost a király Konstantinápolyból előreküldte Magyarországra, hogy a király ellen fordult közvéleményt lecsillapítsa.⁴⁹ Ezt követően ismét a Tengeremelléken találjuk őket. Zsigmond 1397-ben Szlavónia kormányzását is Garai Miklós bánra bízta.⁵⁰ Ezzel a Garaiak pozíciója tovább erősödött. Garai Miklóst egy évre Arbe,⁵¹ 1398-ban pedig Garai Miklóst és Jánost Spalato választotta comesévé. Jelentős összeghez jutottak ez által, hiszen Garai Jánosnak Spalato évi 300 aranyat folyósított élete végéig.⁵² Közben két szigetet is sikerült megszerezniük. Cherso és Ossero szigeteket Garai Miklós elcseréltette Zsigmonddal Tolna megyei falvakért s rögtön magának és testvérének adományoztatta.⁵³ Zsigmondtól megkapták még a két szigeten szedni szokott harmincadot és a sókamarát is,⁵⁴ Pago sziget lakói pedig sófőzőket és földeket adtak a bánnak és testvérének,⁵⁵ hálából azért, hogy a szigetet végérvényesen felszabadították Zára fennhatósága alól. A Garai fivérek hatalma azzal vált teljessé, hogy a királlyal az osseroi püspökség feletti rendelkezési jogot, a főkegyúri jogot is magukra ruháztatták.⁵⁶ 1399-ben ugyanis, amikor megüresedett az osseroi püspökség, azt maguk töltötték be. Az új püspök Siklósi Péter fia Pál fia Miklós, az Ágoston-rendi karinges kanonok provinciálisa lett, aki a Siklósi család utolsó férfitagja volt, akiktől Zsigmond király a várat 1387-ben elkobozta.⁵⁷

1398 júliusában a Garai fivérek részt vettek a Hervoja bosnyák vajda elleni sikertelen büntető hadjáratban.⁵⁸ E hadjárat előkészítése kapcsán fontos szerepet kaphatott Garai János is, hiszen Zsigmond olyan tartalmú levéllel kereste meg Trau városát, hogy ostromgépeiket adják át Garai Jánosnak, hogy azt fel tudja használni a várostromokhoz, Trau azonban a király kérését nem teljesítette.⁵⁹ 1400 telén és tavaszán az ő vezetésükkel zajlott a Hervoja elleni háború Boszniában.⁶⁰

⁴⁵ CZEGLÉDY 1987; LŐVEI 1994.

⁴⁶ Almissa, ma Omiš Horvátországban. 1386 után Horváti János kezén volt. Garai Miklós mint horvát bán 1395-ben szerezte meg, 1401-ben a spalatoiak foglalták el. ENGEL 2001. V. Várnagyok, várbirtokok.

⁴⁷ Az utóhad német, cseh, lengyel zsoldosokból, valamint román, szerb és bosnyák katonákból állott. Ennek a csapattestnek voltak parancsnokai a Garaiak. SZALAY 1861, 302-303.

⁴⁸ Az uralkodó a vesztes csata után nem tért azonnal vissza a töröktől fenyegetett országába, hanem Kanizsai érsek, Cillei Herman és Garai Miklós társaságában kellemes tengerparti utazáson vett részt. 1398. január 4-én értek partot Spalatoban. WERTNER 1897, 921; FÜGEDI 1986a, 299-300; ENGEL 1987a, 417.

⁴⁹ WERTNER 1897, 917.

⁵⁰ 1397 májusában Bebek Detre szlavón bán nádor lett, tisztségét Garai Miklós kapta meg. ENGEL 1987a, 416.

⁵¹ Zsigmond megerősíti Garai Miklósnak arbei comes-szé történt megválasztását. ZsO I. 1534. sz.

⁵² MÁLYUSZ 1984, 88. Fennmaradt Spalato város tanácsának levele, melyet Garai Jánoshoz címeztek. Ebben értesítik, hogy 1398 július 9-én testvérével együtt élete végéig a város comesévé választották, évi 300 arany salariummal, mely három részletben esedékes. ZsO I. 5443. sz.

⁵³ ZsO I. 5443. sz. Ld. még: ZsO I. 4722, 4762. sz.

⁵⁴ ZsO I. 5225. sz.

⁵⁵ ZsO I. 5730. sz.

⁵⁶ Garai Miklós és János horvát-szlavón-dalmát bánok Zsigmondtól nyert főkegyúri joguk alapján töltik be az osseroi püspökséget. ZsO I. 5756. sz.

⁵⁷ CZEGLÉDY 1987, 347.

⁵⁸ 1398 májusában Boszniában Hervoja támogatásával Osztója István lett a király, aki szembe fordult Zsigmonddal. Hervoja a töröktől kért segítséget. 1398 nyarán Zsigmond hadat vezetett Hervoja ellen, betört Boszniába és Orbász várát vette ostrom alá. ENGEL 1987a, 420.

⁵⁹ SZALAY 1861, 311-312.

⁶⁰ Garai Miklós horvát-szlavón-dalmát bán a bosnyákok és törökök elleni hadjárat főkapitányaként intézkedik. ZsO II/1. 29. sz. Ld. még: ENGEL 1987a, 417.

Úgy tűnik, a tenger melléki érdekeltségek növelése mellett fontos maradt a Garaiak számára a siklósi székhely gazdasági helyzetének erősítése is. Ezt tükrözi a tény, hogy 1397-ben Siklós körüli falvak tulajdonába iktatták be a Garai fivéreket,⁶¹ illetve birtokügyeiket is Siklósról intézték.⁶²

Siklósnak fontos szerep jutott a Zsigmond fogsága időszakában zajló események idején. 1401. április 28-án az uralkodóval elégedetlen főurak csapataikkal körülzárták a királyi palotát, Szécsényi Simon vezetésével fegyveresen jelentek meg az udvarban, s idegen tanácsadóinak elbocsátását követelték az uralkodótól. Mivel Zsigmond ellenállt, fogságba vetették és kezdetben Visegrádon őrizték. Az ország kormányzását a Kanizsai érsek vezette liga vette át.⁶³ 1401. augusztus 31-én a Kanizsai vezette liga egyezséget kötött Garai Miklóssal s Zsigmondot a bán őrizetére bízták. Garai Miklós öccsét, Jánost és fiát adta túsul, de nem Kanizsaiék, hanem Stibor őrizetére bízták őket.⁶⁴ Zsigmondot pedig Siklóstra szállították, ahol az özvegy nádorné gondoskodott kényelméről.⁶⁵ Itt született meg Zsigmondban az a felismerés, hogy hatalmát akkor tudja megtartani, ha csatlakozik a Garai Miklós és Cillei Hermann vezette főúri csoporthoz. A kapcsolatot házassági szerződéssel erősítették meg. Garai Miklós eljegyezte Cillei idősebb leányát, Annát, Zsigmond pedig a fiatalabb leányt, Borbálát.⁶⁶ Az elbeszélő források tanúsága szerint a köztudatban az élt, hogy Zsigmondot a két Garai fiú őrizte Siklós várában. A Siklóson megszületett kompromisszumban pedig a nádorné, a Garai fiúk anyjának szerepét emeli ki a krónikás hagyomány, aki meggyőzte Zsigmondot arról, hogy lépjenek szövetségre.⁶⁷ Ezt erősíti az a tény is, hogy Garai János ragadványnevet kapott, az egyik oklevél „strázsás” Garai Jánosnak nevezi.⁶⁸ Érdemes Bonfini szövegvariánsát is figyelembe venni a megállapításnál, aki azt írja, hogy főúri őrseget állítottak Zsigmond mellé. „Az őrparancsnok személyéről egyöntetűen úgy döntöttek, hogy a király mellé Garai Miklós fiait állítják.”⁶⁹ Ettől kezdve a Garai fiúk politikai pályája töretlenül ívelt. Garai Miklóst, leendő sógorát Zsigmond 1402. szeptemberében nádorrá nevezte ki,⁷⁰ Garai János pedig temesi ispán lett.⁷¹ Ezt követően fontos szerep jutott a Garai testvéreknek Zsigmond hatalmának megszilárdításában. 1403. tavaszán az ellenzéki magyar országnagyok Bebek Imre vezetésével felkelést indítottak Zsigmond ellen.⁷² A leverésükre indult királyi sereget a nádor vezette, mire a felkelők a Garai birtokokat kezdték fosztogatni. Júliusban Garai Miklós személyesen ment a Csehországban tartózkodó Zsigmondért, hogy hazatérésre kényszerítse. Miután a király hazatért, a felkelés sorsa eldőlt. Garai János sorra foglalta el a felkelők kezén lévő Vas megyei várakat, Krakkót, Korompát és Gyórt, majd a két Garai fivér csapatai a Rábaközben Pápóc közelében, Sebes falunál megsemmisítő vereséget mértek a felkelők csapatára. Itt kétfelé vált a sereg, az egyik Garai János vezetésével megostromolta a Rába túlszárnyán lévő Kesző várat, majd dél felé haladva elfoglalta Kígyókö várat, majd Rohoncot vette el a hűtlenné vált Ro-

⁶¹ Harkány, Kisharkány, Ravazdfalva és Senyefölde birtokokba iktatja be Garai Miklóst és Jánost a pécsváradai konvent képviselője. KÖFALVI 2006, 444. sz.

⁶² Garai János somlyói és ugodi várnagjaihoz Siklósról intéz levelet. ZsO I. 5167. sz. Ugyancsak Siklóson kelt az az oklevél is, melyben a két Garai Siklósi Miklóst osseroi püspökké nevezi ki. ZsO I. 5756. sz.

⁶³ FÜGEDI 1986a, 301-302.

⁶⁴ ZsO II/1. 1218. sz.

⁶⁵ ÁRVAI 2013, 106.

⁶⁶ FÜGEDI 1986a, 308. Borbála ekkor 9 éves gyermek. A házasságkötésre és koronázásra 1405. december 6-án Fehérvárott került sor, amikor Borbála 13 éves lett. FÜGEDI 1974, 74-76.

⁶⁷ THURÓCZY 1978, 340-342.

⁶⁸ „videlicet ztraras viri magnifici domini Johannis de Gara”: ZsO V. 2176. sz.

⁶⁹ BONFINI 1995, 3.2.185.

⁷⁰ Garai Miklóst 1402. szeptember 29-én nevezi egy oklevél először nádornak (ZsO II/1. 1940. sz.), ugyanezen év október 12-én Bebek Detrét már volt nádorként említik (ZsO II/1. 1981. sz.), 1402. november 4-től Garai Miklós nádorként és a kunok bírájaként szerepel. ZsO II/1. 2028. sz. Ugyanezen időszakban keletkezett spalatói oklevelek Garai Miklóst és Jánost spalatói comesként említik. ZsO II/1. 1902, 1952. sz.

⁷¹ Egyszerre kaphatták Zsigmondtól a kinevezést testvérével, ugyanis 1402. szeptember 21-én Garai Jánost temesi ispánnak nevezi egy oklevél (FEJÉR X/4. 137), 1403. november 22-én pedig Zsigmond Garai Miklós nádorhoz és Garai János temesi ispánhoz intéz oklevelet. ZsO II/1. 2795. sz.

⁷² A pártütők 1402. végén Váradon tartott gyűlésükön fogadtak ünnepélyes keretek között hűséget II. Károly nápolyi és magyar király fiának, Nápolyi Lászlónak. C. TÓTH 2009, 45.

honci Andrástól. A másik sereg Garai Miklós, Stibor és Lack Jakab vezetésével az ország belseje felé vette az útját.⁷³ Hamarosan megadta magát Buda és Székesfehérvár is, szeptemberben pedig a Garaiak vezette sereg bevette Esztergomot.⁷⁴ Ezt követően Garai nádornak sikerült tárgyalásokkal megnyerni az erdélyi seregek vezetőit is, így Zsigmond az ország tényleges ura lett, s uralma jogosságának biztosítására Visegrádon a Szent Koronával megkoronáztatta magát.⁷⁵ Ezt követően Zsigmond átengedte a hatalmat a nádor vezette ligának, az ő embereit nevezte ki tisztségviselőknek. Majd a Garaiak eredményes családi politikájának következményeként a király uralkodásának végén a tényleges hatalmat gyakorló tisztségekben vagy Garait, vagy Garai rokont találunk.⁷⁶

A hatalom gyakorlásához és a birtokok igazgatásához sok hűséges familiárisra volt szükség. A főúr helyettese a birtoktest középpontjában lévő vár várnagya volt, a birtokközpont gazdasági ügyeit az udvarbíró vezette, mellette külön számvevő, vámszedő működött. Ha az úr országos méltóságot töltött be, az egyes feladatok ellátásában még több képzett emberre volt szüksége. A birtok nagyságával a felállítandó bandérium lélekszáma is nőtt, amelyet az úr saját zászlaja és címere alatt maga vezetett.⁷⁷ Mindennek a létrehozása, működtetése a familiaritás keretében történhetett. A Garaiak a báni hivatal és a déli végeken zajló hadi események kapcsán több dél-szlavóniai köznemesi családdal is szoros kapcsolatot építettek ki.⁷⁸ Az egyik volt ezek közül a Szanai család, akiknek tagjait Szana megyei nemeseknek nevezik a források.⁷⁹ A család első ismert tagja Borovina, idősebb fiát Istvánnak, a fiatalabbat Gergelynek hívták. István és gyermekei örökölték a szanai birtokokat, nevükkel gyakran találkozunk a 15. század első évtizedeiben.⁸⁰

Gergely, illetve fiai a Garaiak szolgálatába álltak. Két fiú egyházi, kettő pedig világi pályán futott be jelentős karriert a Garaiak árnyékában.⁸¹ Először Szanai Pál nevével találkozunk a forrásokban, aki a 14. század utolsó évtizedében a bátai monostor szerzetese volt, a század végén az apát káplánja, s aki 1400-ban elfoglalta pápai megerősítés ellenére a bátai apáti széket.⁸² Gergely esztergomi kanonok, Kanizsai János esztergomi érsek káplánja, később szepesi iskolamester (*scolasticus lector*) volt.⁸³

Szanai Miklós 1409-ben tűnik fel a forrásokban, ekkor Garai Miklós nádor trencsényi várnagya volt.⁸⁴ 1411-1412-ben már alnádorként említi több oklevél is.⁸⁵ Ott van Zsigmond kíséretében a konstanzi zsinaton, s 1415. február 2-án a nádor helyett ő terjeszti az uralkodó elé az egyik kiváltságlevelet.⁸⁶ Konstanzi tartózkodását felhasználta arra is, hogy XXIII. János pápától különböző

⁷³ C. TÓTH 2009, 46.

⁷⁴ Augusztus végén Garai Miklós vezetésével sikerült legyőzni a Makrai Benedek vezette felkelő csapatot, majd ostromzár alá vették Esztergomot. C. TÓTH 2009, 47.

⁷⁵ WERTNER 1897, 922; C. TÓTH 2009, 47.

⁷⁶ FÜGEDI 1974, 178.

⁷⁷ A Garai bandérium nagyságára enged következtetni az a tény, hogy a békés konstanzi zsinaton Garai Miklós nádor 300 lovassal jelent meg. FÜGEDI 1974, 151.

⁷⁸ Mrin vára Szana megyében a 14. században a szlávón báni tiszttartozéka volt. Comitatusát Dubica és Szana megyékkel együtt említik a bán fennhatósága alatt. Kozara ugyancsak Szana megyei vár, a báni tiszttartozéka, melyet Hervoja bosnyák nagyvajda 1396 előtt foglalt el. Orbász vára és megyéje is a szlávón bánok igazgatása alatt állt 1398-ig. ENGEL 2001. Várnagyok, várbirtokosok. Lehetőségük nyílt a Garaiaknak e terület uraként familiárisi kapcsolatokat létesíteni a terület nemeseivel.

⁷⁹ A Szanai család történetét és Szanai Pál bátai apát történetét korábbi tanulmányunkban már részletesen vizsgáltuk. SÜMEGI 2008, 265-280.

⁸⁰ SÜMEGI 2008, 267.

⁸¹ A Garai család támogatásával több köznemesi vagy polgári származású klerikus is kanonoki stallumhoz juthatott. Garai Péter az óbudai káptalan tagja lett 1460-tól, Garai Antal 1484-től az esztergomi és nyitrai székesegyház káptalanjának volt a tagja. KÖBLÖS 1994, 302. Minden bizonnyal ők segítették stallumhoz Siklósi Benedeket 1447-ben, Siklósi Istvánt 1466-ban a fehérvári káptalanban is. KÖBLÖS 1994, 364.

⁸² SÜMEGI 2008, 269-270.

⁸³ Az oklevélben XXIII. János pápa megerősíti Gergelyt a szepesi iskolamesteri tisztségben. Érdekes, hogy az ügyben a pápa az esztergomi prépost mellett Gergely testvérét, Szanai Pál bátai apátot bízta meg. Itt Gergely teljes neve szerepel: *Zana-i Gergely*. ZsO III. 306. sz.

⁸⁴ Ezt a tisztséget *Dobrakwthya-i Nelepech* fia Benedekkel együtt töltötte be. ZsO II/2. 214. sz.

⁸⁵ Több oklevélben is szerepel a neve: 1411. november 30-án járt el Garai Miklós nádor megbízásából. ZsO III. 333-334. sz. 1412. január 21-én Zsigmond kegyelemlevelében szerepel a nádor helyetteseként (ZsO III. 407-408. sz.), 1412. február 14-én pedig a nyitrai káptalan oklevelében találkozunk a nevével. ZsO III. 437. sz.

⁸⁶ ZsO V. 100. sz. Érdekes, hogy 1412 és 1419 között magyarországi ténykedéséről nem hallunk. Ennek oka az lehet, hogy Garai Miklós

kiváltságokat eszközöljön ki. 1415. január 17-én a pápa Szanai Miklós zágrábi egyházmegyei milesnek engedélyezte, hogy hordozható oltárt használhat s ezen napfelkelte előtt is misét mondathat.⁸⁷ Ugyanekkor az ő kérésére engedélyezte a pápa a zágrábi egyházmegyei Osztraluka és a kalocsai egyházmegyei Geszt plébánosainak, hogy tizedek beszédésénél kedvezményt adhatnak a híveknek az odatelepülés érdekében.⁸⁸ Ugyanekkor a zágrábi egyházmegyei Csezmice falu plébánosának is kért tizedfizetési kedvezményt az alnádor.⁸⁹ Szanai Miklós még 1410 előtt vette feleségül egy bodrogi nemes, Geszti László özvegyét.⁹⁰ 1419-ben ismét alnádorként említi egy oklevél,⁹¹ 1419-1420-ban többször hatalmaskodott Töttös János birtokain.⁹² 1420 körül unokatestvére, István javaslatára elcserélték annak szlavóniai birtokait az ő és mostohafia, Geszti László bodrogi birtokaival.⁹³ Más néven Csezmiceinek is nevezik családját, ez talán születési helyére utal.⁹⁴ Testvérét, Györgyöt mindössze egy oklevél említi, amikor Miklóssal együtt perben álltak Bátmonostori Töttös Lászlóval.⁹⁵

Abban, hogy a testvérek ilyen fényes egyházi és politikai pályát futottak be, nagyon nagy szerepe lehetett a Garaiak támogatásának. Garai Miklós egyik legbizalmasabb embere lehetett Szanai Miklós, hiszen trencsényi várnagyból a nádor helyettese, külföldi útjain kísérője lett. Szanai Pál is a Garaiak közvetítésével került a bátai monostorba, s ott fiatalon lett az apát káplánja, majd negyedszázadon keresztül apátja. Úgy tűnik, mindvégig élvezte a Garaiak s rajtuk keresztül az uralkodó támogatását.⁹⁶ Szüksége is volt erre, mert erőszakos és féktelen természete miatt gyakran kellett kisegíteni a bajból. Olyan öntörvényű ember volt, aki semmibe vette az ország törvényeit és az egyházi előírásokat. 1400 őszén választotta apáttá a bátai konvent. Mivel Báta exempt apátság volt, az új apátnak kérnie kellett volna hivatalában való megerősítését a Szentszéktől.⁹⁷ Pál azonban úgy gondolta, hogy a király és a Garaiak támogatása elegendő az apátság megtartásához. A Szentszék ezt úgy értelmezte, hogy Pál önkényesen kerítette hatalmába az apátságot, ezért IX. Bonifác pápa 1403-ban elmozdította és egy pécsváradi szerzetest nevezett ki bátai apáttá. A bencés konventet engedelmességre intette, az esztergomi érseket pedig felszólította, hogy Pált távolítsa el az apátság éléről. Sőt arra is felhatalmazta, hogy ha kell, egyházi fenytékeket is alkalmazhat. A pápa a csanádi püspököt és a pécsváradi apátot bízta meg az új apát beiktatásával.⁹⁸ A Szentszék minden próbálkozása ellenére Pál maradt az apát. Zsigmond király állhatott a dolgok hátterében, amit talán az is bizonyít, hogy nem sokkal az események után Pál apát Zsigmond szolgálatában járt el a körmöcbányai törvénynapon.⁹⁹ A Szentszék is beletörődött a kialakult helyzetbe, ugyanis IX. Bonifác pápa őt küldte ki egy kanonok beiktatása ügyében.¹⁰⁰ Alig telt el néhány év, 1407-1408-ban újra konfliktusba került a Szentszékkal, amikor is az exempt alsó-báti plébánia a plébános halála miatt megürült, s a pápa új plébánost nevezett ki, de Pál apát nem engedte elfoglalni neki a plébániáját, hanem oda

---

nádor hűséges embereként vele tarthatott külföldi útjain. 1413 tavaszán az Isztrián harcoltak a velenceiek ellen, 1414 őszén elkísérték Borbála királynét az aacheni koronázásra, 1415-ben a konstanzi zsinaton vettek részt (ld. 44-46. jegyzet), 1416 elején Párizsban vannak, előkészíteni Zsigmond francia útját, 1416 nyarán Angliában az uralkodó kíséretében, majd 1417 elején Luxemburgban csatlakoznak a Konstanzba visszatérő Zsigmondhoz. ENGEL 1987a, 417.

⁸⁷ ZsO V. 79-80. sz.

⁸⁸ ZsO V. 80. sz. Az oklevél elmondja, hogy a Magyarország határán lévő falvait a törökök elpusztították, s ezeket a falvakat a plébánosok kénytelenek elhagyni, mert nem tudják a megyés püspöknek a tizedet fizetni.

⁸⁹ ZsO V. 80. sz.

⁹⁰ 1411. április 21-én hatalmaskodik Töttös geszti jobbágyain. ZsO III. 147. sz.

⁹¹ ZsO VII. 207. sz. 1420-ban mint Garai Dezső macsósi bán familiárisát említi egy oklevél. ZsO VII. 326. sz.

⁹² ZsO VII. 271, 282, 285-286, 334, 511. sz.

⁹³ ZsO VII. 556. sz.

⁹⁴ ZsO VII. 264. sz. Biztosan nem véletlen, hogy 1415-ben Konstanzban éppen ő kérte a pápától a csezmicei Szűz Mária plébánia-templom plébánosa részére a tizedbeszedési kedvezményt. Itt jegyezzük meg, hogy az egykori pécsi püspök és jeles humanista költő Janus Pannonius (1434-1472) családi neve is Csezmicei János volt.

⁹⁵ ZsO V. 525. sz.; Zichy VI. 277. sz.

⁹⁶ Pál apát történetével részletesen foglalkoztam Szanai Gergely fia Pál, báti apát című tanulmányomban. SÜMEGI 2008, 265-280.

⁹⁷ MonVat I/4. 198-199; SÜMEGI 2008, 269.

⁹⁸ MonVat I/4. 526, 530-531; SÜMEGI 2008, 269.

⁹⁹ KRIŽKÓ 1885. 253-254.

¹⁰⁰ MonVat I/4. 602.

saját emberét ültette be. Ennek előbb pénzbüntetés lett a következménye, majd 1408 nyarán kiközösítették és megfosztották apátságától. Mégis apát maradt.¹⁰¹

Erőszakos egyénisége miatt vonzotta a konfliktusokat. Ez alól még egyetemi évei sem tekinthetők kivételnek. 1416 februárjában fegyveres verekedésbe keveredett Bécsben, amikor éppen előadásra ment, s két ujját el is veszítette.¹⁰²

Pál apát korának hírhedt pereskedője volt, aki ha bíróságon nem tudta elintézni az ügyét, nem riadt vissza a hatalmaskodástól sem. Sokszor önhatalmúlag, fegyverrel szerzett érvényt vélt vagy valószínűleg igazának. Szinte mindennaposak voltak a birtokszomszédokkal való konfliktusok, s Pál apát az eszközökben sem válogatott. Rendszeresen okozott szándékosan kárt a szomszédoknak, lefoglalta a püspöknek járó tizedeket, hamis vádakkal élt. Közben az egyik szomszéd, Töttös László özvegye megelégtelt a helyzettel és a pécsi káptalannal átíratta azt a tíz évvel korábban keletkezett esztergomi szentszéki határozatot, amelyben Pál apátot kiközösítették és megfosztották javadalmától.¹⁰³ Ezt követően még durvább lépésekre szánta el magát. Nem riadt vissza az emberöléstől, minden békéltetési kísérletet elutasított, 1423 nyarán pedig magánhadseregével támadt rá Töttös János embereire Csele falunál.¹⁰⁴ Ez lehetett az utolsó csepp a pohárban. Zsigmond király 1424 őszén megfosztotta az apátságtól. De a bizonytalan helyzetet kihasználva még három évig a kezében tartotta azt, ugyanis az új apátválasztás csak 1427 tavaszán történt meg.¹⁰⁵

Érdemes visszakanyarodnunk a Garai fiúk történetéhez és a továbbiakban is nyomon követni azt, hiszen abban, hogy Pál apát időszakában Bata országos hírű kegyhely lett, a Garaiaknak nagyon nagy szerepük lehetett.

Az 1403 után bekövetkező konszolidáció idején három évtizeden keresztül Garai Miklós volt Zsigmond uralmának egyik támasza. 1402 novemberétől Magyarország nádora, aki rokonságba került az uralkodóval is, ugyanis 1408-ban feleségül vette Zsigmond második feleségének, Cillei Borbálának nővérét, Annát.¹⁰⁶ A nádor és Cillei Hermann lettek Zsigmond legbefolyásosabb tanácsadói, a király semmiféle ügyben sem határozott nélkülük, s igyekezett maga mellett tudni őket. 1408-ban a nádort és testvérét is ott találjuk a dinasztia megszilárdítását célzó Sárkányos Társaság alapítói között.

A nádor 1404-ben Cilleivel együtt a burgundiai udvarnál járt követségben, 1405-ben elkísérte Zsigmondot a horvátországi hadjáratra, 1410-ben a király megbízásából a lengyel király és a Német Lovagrend viszályában próbált közvetíteni.¹⁰⁷ 1413-ban részt vett a velenceiek elleni harcokban az Isztrián. 1414 elején az uralkodó hazaküldte Kanizsai érsekkel együtt, Magyarország helytartójának nevezte ki, de már ősszel visszarendelte magához, így ő kísérhette Borbála királynét a novemberi aacheni koronázásra. Zsigmond egész nyugati tartózkodása alatt maga mellett tartotta és fontos szerephez juttatta. 1416 elején Párizsba előreküldve ő készítette elő a király franciaországi útját és 1416 nyarán Angliából ismét Párizsba ment a francia udvarral tárgyalni. 1417 januárjában Luxemburgban csatlakozott a Konstanzba visszatérő Zsigmondhoz. 1419 elején tértek haza az uralkodóval Magyarországra. 1420 nyarán ott volt Prága ostrománál, 1422-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen, 1428-ban pedig Galambóc ostrománál. 1430-ban ismét elkísérte az uralkodót Németországba, ahonnan 1431 végén tért haza. Az uralkodóval többé nem találkozott. Mint egyik itthoni helytar-

¹⁰¹ Zichy VI. 346-347. sz.; SÜMEGI 1993, 38-40; SÜMEGI 2008, 269.

¹⁰² PRT XII/B. 125; SÜMEGI 2008, 270.

¹⁰³ SÜMEGI 2008, 270-274.

¹⁰⁴ Zichy VIII. 79. sz.; SÜMEGI 2008, 275.

¹⁰⁵ LUKCSICS 1931. I. 192-193; SÜMEGI 2008, 275.

¹⁰⁶ A házasság 1408. július 12-e elé tehető. ÁRVAI 2013, 107.

¹⁰⁷ Zsigmond 1410. április 6. és 18. között találkozott Késmárkon Vitold litván fejedelemmel, Zsigmond lengyel király unokaöccsével, hogy a még 1397-ben a két ország között kötött békét megújítsák s hogy Lengyelország és a Német Lovagrend közt kialakult vitában a magyar uralkodó közvetítsen. Mivel ez a kísérlet sikertelen volt és a háború kitört, Zsigmond Garai nádort és Stibor erdélyi vajdát küldte a lengyel királyhoz, hogy a fegyverszünetről tárgyaljanak. Közben azonban a lengyel-litván egyesült seregek 1410. július 15-én Grünwaldnál szétverték a Német Lovagrend hadseregét. C. TÓTH 2014, 340-341.

tója 1433 végén halt meg, s a Budavári Nagyboldogasszony templom általa alapított kápolnájában temették el.¹⁰⁸ Bátával való szorosabb kapcsolatáról ebben az időszakban nem szólnak a források. Csupán közvetett bizonyítéknak tekinthető Szanai Miklósnak, Pál bátai apát testvérének többszöri feltűnése Garai Miklós környezetében.¹⁰⁹

A nádor öccsének, Garai Jánosnak a pályája hasonló lendülettel indult. Miklós nádorrá történt kinevezésével egy időben Garai János temesi ispán lett.¹¹⁰ Szerepet kapott az udvarnál is, hiszen 1404-ben egy oklevélben relatorként szerepelt.¹¹¹ A fontosabb ügyekben továbbra is együtt szerepelt a két testvér és együtt képviselték a családot is. 1403-ban mindkettejüknek szólt Zsigmond megbízása, melyben Feledi Lóránd és Serkei László újonnan szerzett birtokainak megvédésére szólította fel őket.¹¹² 1407-ben együtt erősítették meg városuk, Kőszeg kiváltságait,¹¹³ 1408-ban pedig ott voltak a két boszniai háborúban, majd a Sárkány-rend alapítói között.¹¹⁴ 1409-ben bírótársként is együtt szerepeltek Simontornya ügyében, amikor Zsigmond azt a Kanizsaiaknak visszaítélte, s ugyanezen évben együtt eszközöltek ki kegyelmet a fej- és jószágvesztésre ítélt Imre pécsváradi apátnak, aki viszont ezen gesztusért cserébe Baranya megyei birtokait a Garai fivéreknek adta.¹¹⁵ Az 1408-as esztendő jelentős katonai lehetőséget is tartogatott Garai Jánosnak, hiszen Zsigmond két hadjáratot is vezetett személyesen Boszniába.¹¹⁶

Az évtized közepén a Garai fivérek elveszítették édesanyjukat, Ilonát.¹¹⁷ 1406-ban Garai János kisebb lovagi kísérettel indult európai zarándokútra. Nem tudjuk pontosan a zarándokút állomásait, de végcélja minden valószínűség szerint Santiago de Compostela lehetett.¹¹⁸ 1406. augusztus 9-én már Zaragozában, Aragónia fővárosában tartózkodott. Ezen a napon ugyanis Márton, Aragónia királya *salvus conductus* állított ki Garai János és *Loroch*-i Fülöp, a magyar király bárói részére, akik Kasztília, Portugália és Granada felé utaznak 30 lovas katona kíséretében. Az uralkodó szavaltotta, hogy a magukkal hozott arannyal, ezüsttel, pénzzel és kincsekkel 15 napig háboríthatatlanul

¹⁰⁸ ENGEL 1987a, 417-418.

¹⁰⁹ Hatalmaskodási ügyek kapcsán hallunk ténykedéséről 1424-ben. ZsO XI. 557, 973. sz.

¹¹⁰ 1402. szeptember 21. FEJÉR X/4. 137.

¹¹¹ ZsO II/2. 3176. sz.

¹¹² ZsO II/2. 2795. sz.

¹¹³ ZsO II/2. 5592. sz.

¹¹⁴ A Sárkány-rend tagjainak kiválasztásában nagy szerepe volt Garai Miklós nádornak. Így kerülhettek a tagok közé a Garai rokonság tagjai és külföldi szövetségesei: testvére, János, nővérének férje, Szécsi Miklós tárnokmester, első feleségének testvére, István szerb despota, apósa, Cillei Hermann, sógora, Cillei Frigyes. MÁLYUSZ 1984, 60.

¹¹⁵ A megegyezés írásba foglalása 1409. november 19-én történt a pécsváradi konvent előtt, december 7-én pedig már a birtokba iktatást is elvégezték. KŐFALVI 2006, 544-545. sz.

¹¹⁶ A királyi hadak május-júliusban, ill. szeptemberben harcoltak Boszniában. Dobojs várának elfoglalásakor 171 bosnyák főurat lefejeztetett, holttestüket pedig a Boszna folyóba dobatta. ENGEL 1987b, 44, 110-111.

¹¹⁷ Az özvegy nádorné 1403. január 13-án fordult a pápához azzal a kéréssel, szabadon választhasson gyóntatót és az minden bűne alól feloldozhassa. MonVat I/4. 497. Ezt követően halhatott meg. Temetésével kapcsolatba hozza Árvai Tünde azt a keltezetlen levelet, amelyben Garai János azzal bízta meg familiárisát, Szakálos Péter kőszegi bírót, hogy számára 32 aranyforint értékben különféle posztókat vásároljon. Ezek között volt 4 aranyforint értékű fekete bakacsin, amit koporsók borítására és a temetési menetben vonuló lovak takarójaként használtak. Szintén 4 aranyforint értékben rendelt 12 ölnyi fekete cindalo szövetet, amelyből a temetést végző papság liturgikus öltözéke készülhetett. A 24 aranyforint értékű fekete, finom szövésű, jó minőségű posztóból a családtagok gyászöltözéke készülhetett. ÁRVAI 2014, 92-93.

¹¹⁸ A középkori Európa legjelentősebb zarándokhelye az idősebb Jakab apostol sírjának helye, a galíciai királyság fővárosa, Santiago mellett létrejött Compostela volt. Ez volt a célállomása az Európát behálózó négy nagy és számos kisebb ágból álló zarándokútvonalnak, mely számos, önmagában is jelentős kegyhelyet érintett. Az Európa minden részéből ide vezető zarándoklatok révén válik érthetővé, hogy miért lett Szent Jakab a zarándokok védőszentje. A fennmaradt hazai források azt is bizonyítják, hogy csak a legsúlyosabb bűnöket elkövetőket kötelezték erre a zarándoklatra. A magyar zarándokok az Aachenből Brüsszel – Párizs – Chartres – Tours – Poitiers – Bordeaux – Ostabat érintésével haladó franciaországi útvonalat használták, útjukat ugyanis gyakran összekötötték aacheni és kölni búcsújárásaikkal. Ezt a zarándokutat Nieder Strasse-nak nevezték. A másik útvonal, amelyen az olaszok jártak, a Dél-Franciaországon átvezető Via Francigena volt. A két említett útszakasz részletes leírása: CSUKOVITS 2003, 118; KAKUCS 2006, 121-127, 142-150; BÁLINT – BARNA 1994, 36. A Magyarországról Compostelába vezető utakat, valamint az utak mentén található kegyhelyeket ld.: KAKUCS 2006, 79-238. A magyarok közül csak a legkitartóbbak jutottak el Compostelába. Az első adat 1140-ből származik, ekkor egy magyar püspök halt meg a kegyhelyen. A híres magyar zarándokok közül járt itt Krizsán fia György és Tari Lőrinc, Lévai Cseh Péter főlovaszmester, de a Garai családdal rokonságban álló Cillei Ulrik zarándoklatát is megemlíthetjük, aki 1430-ban lovagi zarándoklaton vett részt Compostelában. A zarándokutakról és a Compostelára vonatkozó szakirodalomról ld.: CSUKOVITS 2003, 23-30, 117. A téma teljes feldolgozása megjelent: KAKUCS 2006.

haladhattak át az országán.¹¹⁹ Kasztília említése valószínűsíti, hogy a célállomás Szent Jakab sírja lehetett.¹²⁰

Granada említése kapcsán Árvai Tünde kiváló tanulmányában kapcsolatba hozta Garai utazását a reconquistával. Ugyanis éppen az Ibériai-félszigeten tartózkodásának idején zajlott a III. Henrik kasztíliai király és VII. Mohamed granadai emír közötti háború, s 1406 őszén Collejares közelében vívott csatában a keresztény hadak fényes győzelmet arattak. Nem zárható ki, hogy a magyar lovagok is a kasztíliaiakat erősítették.¹²¹

Testvérehez, Miklóshoz hasonlóan Garai János is előkelő házasságot kötött. Már negyvenes éveiben járt, amikor 1410 első napjaiban feleségül vette IV. Siemowit mazóviai herceg leányát, Hedviget.¹²² Ezzel ő is uralkodói családba került be, hiszen a mazóviai hercegek a Piast család oldalágához tartoztak.¹²³ Sógorai lettek a lengyel hercegek közül a mazóviai, belzi, plocki hercegek, de Hedvig nővére, Cimburga révén Vas Ernő osztrák herceg is. A házasság megkötésére talán Mazóviában került sor, s a jeles eseményen Borbála királyné is részt vett.¹²⁴ A Garaiak jól ismerték a mazóviai hercegi családot,¹²⁵ s e házasság révén tovább erősítették főleg a lengyel kapcsolataikat.¹²⁶ Házasságból öt gyermek született, két fiú, három leány.¹²⁷

A házasságkötés után Garai János úgy tűnik, saját birtokrendszer kiépítésébe kezdett. Már a házasságkötés alkalmával a házaspár megszerezte a Zemplén megyei Tállya várát.¹²⁸ Majd több várbirtok került a kezükbe, ahol tulajdonosként Garai János és Mazóviai Hedvig mellett megjelent az após, IV. Siemowit is.¹²⁹ Úgy tűnik, székhelyként a házasság megkötése után is Siklós szolgált, erre

¹¹⁹ ZsO II/2. 4915. sz. Tar Lőrincet valószínűleg Garai peregrinációja inspirálta arra, hogy 1409-ben útra keljen. Ő is fényes kísérettel és apródokkal vágott neki annak a híres zarándokútnak, melynek Bari, Róma, Padova, Szent Patrik purgatóriuma Írországban és Compostela voltak a célállomásai, és amelyről egy latin nyelvű memoriale is fennmaradt. Ld. részletesen: VÍZIÓK 1985, 19-29, 221-252.

¹²⁰ Árvai Tünde kapcsolatba hozza Garai János compostelai zarándoklatát a községi templom ebben az időben zajló átépítésével és Szent Jakab patrocínium választásával. ÁRVAI 2014, 94.

¹²¹ ÁRVAI 2014, 94. Árvai Tünde kiemeli a bárót motiváló curiositas szerepét, az arabok elleni háborúban való részvétel lelkiismereti kötelességként való megjelenését, amely a korabeli vallásosság egyik meghatározó eleme volt. Fedeles Tamás a főúri vallásosság és az információáramlás kapcsolatát vizsgálva rámutatott zarándoklatok motivációs összetevőinél többek között a lovagi erények gyakorlására és a curiositasra is. FEDELES 2014, 80-84.

¹²² Mazóvia ma egy történelmi országrész és földrajzi régió Lengyelországban. Lengyel neve Mazowsze. A 13-14. században itt alakult ki lengyel földön a legerősebb fejedelmi hatalom. Nagy Lajos halála után eredménytelen kísérletet tettek a lengyel trón megszerzésére, de a század végére a terület a lengyel király vazallusává vált. JASINSKI 1998, 87-89. A házasságkötésre ld.: ÁRVAI 2013, 108.

¹²³ IV. Siemowit (1381-1426) Mazóvia uralkodója, a lengyel Piast családdal rokon hercegi családban született 1353-ban. Apja III. Siemowit (1313-1381), anyja Eufemia, Opawa-i II. Miklós leánya. JASINSKI 1998, 87-89. Hedvig Ulászló lengyel király unokahúga volt. C. TÓTH 2014, 343.

¹²⁴ Abból a tényből következtetünk arra, hogy a házasságkötés Mazóviában vagy a lengyel határ közelében lehetett, mert 1410. január 3-án Borbála királyné Eperjesről intézkedik, útban Garai János esküvőjére. ZsO II/2. 7259. sz.

¹²⁵ Oppelni Lászlónak, aki Nagy Lajos uralkodása alatt Magyarország nádora is volt, III. Siemowit testvére, Ofka volt a felesége. Oppelni László herceg és Garai Miklós nádor a köztük lévő ellenségeskedés lezárásaként 1384. január 26-án egyeztek meg. IV. Siemowit Nagy Lajos halála után a lengyel trón megszerzésére törekedett. A Hedvig lengyelek általi elfogadtatása körül kialakult zavaros helyzetet kihasználva 1383-ban a 2. sieradzi gyűlésen királlyá is választották a lengyel rendek, ám mégis Hedviget fogadták el királynőjüknek. Az év nyarán újra megpróbálja a trónt megszerezni, ám a magyarok azonnal sereget küldtek Siemowit leverésére. A had élén Zsigmond állt, s a magyar sereg kíméletlenül pusztította a mazóviai herceg birtokait. Ebben a seregben ott voltak a Garaiak is. Sőt a nádornak abban a taktikai játékban is része lehetett, amelyben Erzsébet anyakirályné igyekezett Siemowit ellen János ifjú mazóviai herceget kijátszani és felhasználni Hedvig érdekeinek érvényesítése céljából. Ezért ad 1383 szeptemberében 2400 aranyforintot 30 lándzsás kiállítására, hogy segítse egész Lengyelországban Hedvig leendő királynőt. SÜTTŐ 2003, 68-77.

¹²⁶ Ebben az időben Zsigmond politikájában fontos szerepet kapott a lengyel kérdés, az országnak a Német Lovagrenddel való kapcsolata. A magyar király diplomatai között ott találjuk Garai Miklóst és Cillei Hermant is. ÁRVAI 2013, 108. Ld. részletesen: PÓSÁN 1998, 641.

¹²⁷ A fiúk korán meghalhattak, a leányok közül a források Katalint említik és Dorottyát, aki bosnyák királyné lett. ÁRVAI 2013, 105, 113-115.

¹²⁸ A várat Zsigmond 1404-ben ostrommal foglalta el és Garai nádorra bízta, 1410-ben Garai János és Mazóviai Hedvig házasságakor 12 ezer aranyforintért zálogba adta nekik. Zichy VI. 29. sz. 1412-ben zálog címén szerzi meg Garai János a Bács megyei *Sygerzenthpeter* birtok és *Sygerthow* nevű tó fele részét. ZsO III. 2930. sz.

¹²⁹ 1412 és 1422 között a zempléni Tokaj vára, amelyben 1412-ben Siemowit várnagyát említik (ZsO III. 2459. sz.), 1419-1428 között az ő kezükön van a Körös megyei Nagykemlék vára (FEJÉR X/6. 924), 1422-ben a boszniai Szrebernik, Barkaszád és *Grabowch* várakat adta Zsigmond zálogba Tállya helyett (DL 11225.), 1426-ban a Tolna megyei Simontornya, 1427-ben a Valkó megyei Mikola vára. DL 11942.

utal az innen kibocsátott több magánoklevél.¹³⁰ 1410. május 24-én „*in castro nostro*” írja át és erősíti meg testvére, a nádor nevében is a bajcsi pálosok kérésére egyik korábban kiállított adományleve-
lükét.¹³¹ Pontosan nem tudjuk, hogy házassági ajándék volt-e Zsigmond részéről az ozorai bánóság
vajdájává történő kinevezés vagy a házasságot követően kapta ezt Garai János, első okleveles em-
lítése 1412-ből való.¹³² Ugyancsak a házasságkötése évében a bajcsi pálos rendházat is támogatta.
András testvér és a szerzetesek kérésére megerősítette a vikáriátus alapítólevelét és a harsányi hegy
egy részét földekkel és erdőkkel nekik adományozta.¹³³ 1410 őszén pedig részt vett abban a boszniai
hadjáratban, amelyben Zsigmond meghódolásra kényszerítette Ostoja bosnyák királyt s ezt köve-
tően bosnyák királlyá koronáztatta magát.¹³⁴

Közben a Garai testvérek Zsigmond közvetítésével megpróbálták elveszített dalmáciai befolyá-
sukat visszaszerezni. Az 1411-ben Velence ellen indított háború a meglepetés okozta kezdeti sike-
rek után megtorpant s a magyar fél béketárgyalásokat kezdeményezett. Velence a tárgyalásokba
csak azután volt hajlandó bekapcsolódni, miután Garai Miklós is csatlakozott a békedelegációhoz.
A tárgyalások Isztriában folytak s ezek során Zsigmond megpróbálta Velencét rávenni, hogy adja
vissza a nádornak és testvérének Cherso és Ossero szigeteket. Velence ezt nem volt hajlandó meg-
tenni, de 1412. április 29-én úgy határozott, hogy kárpótlásul Garai Miklósnak és Jánosnak 500-500
dukátot ad, mert fontos a nádor és testvére megnyerése.¹³⁵

Az 1412-es év talán legjelentősebb eseménye volt Ulászló lengyel király hosszú magyarországi
látogatása. A tiszteletére rendezett rendezvénysorozat fénypontja május 22-én, Budán volt, ahol
a korabeli hírek szerint sok fejedelem, lovag és csatlós gyűlt össze. Jelen volt többek között Vitold
litván fejedelem, Boleszló és Siemovit mazóviai és Korybut Zsigmond novgorodi fejedelmek, Laza-
revics István szerb despota, Tvrtko boszniai király, Hranić Sandalj bosnyák vajda, Hervoja spalato
herceg. Ezen a fényes ünnepen Garai János is ott volt fiatal mazóviai származású feleségével s annak
lengyel rokonságával.¹³⁶

1413-ban Garai János Csupor Pál szlavón bánnal részt vett Hervoja bosnyák főúr magyarországi
birtokainak elfoglalásában,¹³⁷ mely a Hervojával való személyes konfliktust is maga után vont,¹³⁸
ugyanakkor tovább növelhette a kisebb Garai fiú birtokállományát. Talán a fiatalabb testvér önál-
ló birtokpolitikája, illetve Garai Miklós nádor második házassága s az ebből született Garai László
érdekének biztosítása vezethette a nádort abban, hogy testvére birtokjogát igyekezett megszerezni.
Garai János ugyanis Zsigmond királynál panaszt tett testvére, a nádor ellen, aki tudta, hozzájárulá-
sa és beleegyezése nélkül, a maga, illetve fiai: Miklós és László nevében több, bevallást tartalmazó
oklevelet állíttatott ki, amelyek alapján az ő és örökösei birtokjogát tőlük elidegenítheti, maga és fiai
részére megszerezheti, bár ő sohasem tett ilyen bevallást és engedélyt sem adott erre. Zsigmond
1415. február 2-án a leleszi konventet utasította a vizsgálatra, illetve kérte, hogy tegyen jelentést ar-
ról, hogy Garai János vagy valaki az ő nevében tett-e előtte valamilyen bevallást vagy beleegyezést. A
konvent még a tavasz folyamán értesítette a királyt, hogy előttük semmiféle bevallás e tárgyban nem

¹³⁰ DF 265927.; DF 265928.

¹³¹ ZsO II/2. 7601. sz.

¹³² ZsO III. 2708. sz. Az oklevélben Garai János ozorai vajdaként jár el a Pápa városában élő jobbágyok panasza miatt s meghagyja
ugodi várnagyának, hogy védje meg a jobbágyokat minden hatalmaskodás ellen.

¹³³ ÁRVAI 2014, 86.

¹³⁴ C. TÓTH 2009, 73.

¹³⁵ A szigetek jövedelme csak 400 dukát volt. MÁLYUSZ 1984, 91-92.

¹³⁶ A híradás szerint még albánok, görögök, törökök, tatárok, sőt a Szentföldről érkezett lovagok is részt vettek a fényes parádén. ZsO
III. 2175. sz.; ENGEL 1987a, 431. Összesen 13 herceg, 21 gróf, 26 báró, 1500 lovag és 3000 apród. Ezt követően a lengyel király né-
hány országnagy kíséretében felkereste Székesfehérvárt, Tatát, Esztergomot, majd Visegrádról indult haza Ulászló. C. TÓTH 2014,
345.

¹³⁷ Ebben a hadjáratban eshetett fogságba Boszniában Gyulai Kelemen, akinek perét Garai Miklós nádor testvére János kérésére ha-
lasztja még 1415. februárjában is. ZsO V. 2572. sz.

¹³⁸ MÁLYUSZ 1984, 111.

történt.¹³⁹ A fenti esemény mégsem vezetett a testvérek közötti kapcsolat megromlásához, ezt bizonyítja az a tény, hogy 1415. február végén egy peres ügyben a nádor testvére személyes kérésére halasztja el az alperesek fizetési kötelezettségének határidejét.¹⁴⁰ Az év májusában a pécsváradi konvent előtt megjelenő siklói várnagy különböző ügyekben ugyancsak mindkét testvér nevében járt el.¹⁴¹ Ekkor azonban már zajlottak annak a háborúnak az előkészületei, amelynek következményeként Garai János híres bátai zarándoklatára sor került, s amely Bátát országosan ismertté tette. Érdemes ezért az 1415. évi boszniai háború történetét és következményeit részletesen áttekintenünk.¹⁴²

A háború a Boszniában dúló belső harcok megoldását szolgálta,¹⁴³ Zsigmond ugyanis úgy határozott, hogy II. Tvrtko ellenkirályt helyezi Bosznia trónjára. Hatalmának biztosítására nagy magyar sereget küldött vele. A magyarelles bosnyák főurak Hervoja nagyvajda és spalato herceg¹⁴⁴ vezetésével szervezték az ellenállást s szövetségesre találtak az Európában lábát megvetni akaró törökökben. A törökök Boszniába érkezéséről Ragusa városa már az év februárjában tudott, ez derül ki a város János esztergomi érsekhez intézett leveléből.¹⁴⁵ Március 26-án pedig már arról tájékoztatták a curzoliaikat, hogy nagy török haderő tartózkodik Sebeniconál, Almissánál és Crainánál.¹⁴⁶ Magyarországon a király parancsára szerveződött a királyi haderő boszniai hadjárata. Áprilisban Zsigmond általános perhalasztást rendelt el. A nádorhoz, az országbíróhoz, Szlavónia bánjához, bírói helyetteseikhez, Körös megye ispánjához, alispánjához és szolgabíráihoz, valamint az ország valamennyi egyházi és világi bírójához intézett parancsában, hivatkozva a királyi hadnak a törökök és Bosznia elleni indulására, valamennyi per halasztását rendelte el.¹⁴⁷ Közben a sebenicoiak is csatlakoztak a törökökhöz, s május elején elfoglalták, kifosztották és felgyújtották Zvionicztach királyi várat. Zsigmond május közepén értesült az itthoni eseményekről. A kölni egyetem tanácsának ülésén vett részt, amikor a követek három levelet hoztak Magyarországról. A hírek szerint a velenceiek biztatására és jelentős katonai támogatásával a törökök nagy károkat okoztak az ország tengerparti részein.¹⁴⁸ A király kijelentette, hogy elveszítheti országát, de az ülésező zsinatot nem hagyja el.¹⁴⁹

Úgy tűnik, a királyi had – melynek parancsnokai Garai János, Maróti János és Monoszlói Csopor Pál voltak – ekkor már úton volt Bosznia felé. Május közepén Tolna megye területén állomásoztak, ugyanis május 17-én Zsigmond Tolna megyéhez és a török ellen induló had kapitányaihoz intézett levelet, melyben Gadányi Mihályt, Cseményi István familiárisát felmenti a hadba vonulás alól, mivel ura személyesen vesz részt a hadjáratban.¹⁵⁰ Közben Garai János is intézte a család ügyes-bajos dolgait. Szentmártoni Pál fia Miklós mint Garai Miklós nádor és Garai János törvényes képviselője május 17-én megjelent a pécsváradi konvent előtt s uruk kérésére átíratta a konvent 1409. november 18-án és 1410. december 8-án kiállított okleveleit. Ezen oklevél Zsigmond parancsára kelt, s azt tanúsítja, hogy a konvent beiktatta Garai Miklóst és Jánost a monostor volt apátjától, Cseményi Imrétől kapott több birtokba.¹⁵¹ Garai János a háborúba indulása előtt minden bizonnyal ezt a birtokügyet le akarta zárni, illetve a birtokok feletti rendelkezést realizálni akarta.

¹³⁹ ZsO V. 169. sz.

¹⁴⁰ ZsO V. 263. sz.

¹⁴¹ KŐFALVI 2006, 597-598. sz.; ZsO V. 638. sz.

¹⁴² Garai bátai fogadalmának tulajdonította szabadulását. A török fogságból való szabadulások történetét feldolgozta Csukovits Enikő. CSUKOVITS 2005, 78-90.

¹⁴³ MÁLYUSZ 1984, 110-111.

¹⁴⁴ ENGEL 1987a, 420-421.

¹⁴⁵ ZsO V. 2575. sz.

¹⁴⁶ ZsO V. 421. sz.

¹⁴⁷ ZsO V. 532. sz.

¹⁴⁸ A törökök szlavóniai pusztítására ld.: ENGEL 1987a, 421. Először Ozorai Pipo lépett fel velük szemben, majd az 1415. évi boszniai hadjárat igyekezett megoldani a helyzetet. ENGEL 1987b, 66.

¹⁴⁹ ZsO V. 626. sz.

¹⁵⁰ ZsO V. 637. sz.

¹⁵¹ A birtokadományról 1409-ben egy nyílt oklevelet állít ki a káptalan, amelyet 1409. december 8-án privilegialis formában is kibocsátanak. Az adományozás több Baranya megyei birtokra vonatkozik: *Chemen, Vaskafalwa, Koha, Myhalkereke, Wlues, Kalnas, Naghale, Kyshalye, Gemelchen*. ZsO V. 638. sz.; KŐFALVI 2006, 597-598. sz.

A királyi had május végén már Valkó vármegyében, Diakóvár környékén táborozott. Garai János itt tartózkodása alatt is birtokainak gyarapításán fáradozott. Erről tanúskodik a boszniai káptalan 1415. június 1-jén kelt oklevele. A néhai *Chew-i Safar dictus* Miklós gyermekei: János, Miklós és Dorottya, aki Perényi Pál felesége, valamint Miklós gyermekei birtokaikra vonatkozóan megegyezést kötöttek Garai Jánossal. Több Pozsega és Verőce megyei birtokukat, amelyek idegen kézre jutottak, saját erejükből nem tudták visszaszerezni, ezért átengedték Garai Jánosnak bírói úton történő visszaszerzés végett. Ha arra kerülne a sor, a birtokokat csak Garainak adhatják el, s vállalták, hogy a neki jutott birtokokra vonatkozó okleveleket átadják, ellenkező esetben a birtokokat teljes egészében megtarthatja. Ezzel Garai újabb, jelentős területekkel növelte birtokállományát, ezek között volt többek között Kapronca is.¹⁵²

A sereg a Száva és a Boszna folyó mentén haladt déli irányba, s június 16-án érték el Doboj várát. Erről Ragusa városa értesítette Zsigmond királyt, június 28-án kelt jelentésében. Ebből megtudjuk, hogy Bosznia irányából egy török sereg betört Horvátország területére. Három hónapig rabolták és dúlták a területet, mert semmiféle akadályba nem ütköztek. Most kevés török van Tvrtko királlyal, de újabb sereg várható, mely Bosznián túl fog zsákmányolni. Osztója király nem bízva a törökökben, váraiban tartózkodik. Szreberniki kereskedőktől tudják, hogy nagy magyar sereg érkezett Garai János vezetésével június 16-án Doboj vár alá, akik útban vannak Bosznia felé.¹⁵³ A levélből egyértelmű, hogy ennek a királyi hadseregnek a főparancsnoka Garai János volt.

A szóban forgó háború döntő csatájára július utolsó napjaiban kerülhetett sor a Doboj melletti sík területen.¹⁵⁴ Ugyanis július 19-én még Trau és Spalato együtt szándékozott fellépni az Almissából kiindult ellenséges flottával.¹⁵⁵ A csata részleteiről két elbeszélő forrás is megemlékezik: Thuróczy János és Antonio Bonfini.¹⁵⁶ Az ellenség vezetője Hervoja bosnyák bán, Spalato hercege volt, aki a szövetséges törököktől sok lovascsapatot és gyalogszázadot kapott. A török hadtesteket Iszhak bég vezette. A velük szemben felvonuló magyar haderőt is „*népes seregnék*” nevezi Bonfini. Az összecsapás leírása mindkét krónikában toposzszerű, kivételt képez ez alól a bosnyákok cselének leírása. Thuróczy ezt egész szemléletesen adja elő: „*A magyarok hadereje sokkal erősebbnek mutatkozott ebben az ütközetben az ő erejüknél, de ekkor azok, akik a hegycsúcsokra voltak felállítva, elkezdtek kiáltozni – mivel ilyen utasítást kaptak –, hogy: Futnak a magyarok! Ez a kiáltozás zavarba ejtette a magyarokat. Férfiasan küzdöttek, de amikor meghallották ezt a kiáltozást, abban a hitben, hogy egy részük megfutamodott, otthagyták a csatateret és meghátráltak.*”¹⁵⁷ Okleveles adatból tudjuk azt is, hogy a török könnyűlovasság is csellel gyengítette a magyar haderőt, amikor a magyar sereg elől először visszahúzódtak, majd újból támadtak.¹⁵⁸

A csata kimeneteléről Bonfini egész részletes híradást ad. A csel követően a rend felborult, egyesek bátran helytálltak, mások hátat fordítottak és megfutottak. A bosnyákok annál nagyobb lendülettel harcoltak, a csel visszaadta bátorságukat, erejüket pedig frissítették a hegyről leereszkedő hadtestek. „... mindenütt ütik-vágják a magyart. Kegyetlen mészárlás kerekedik, a nagy zűrzavarban elhagyják a táborn, mely szinte teljes fölszerelésével együtt az ellenség kezére kerül, Magyarország fejedelmei közül sok elesik,¹⁵⁹ sok fogságba jut. Garai János és Maróti János rabbá lesz, ők

¹⁵² A kérdéses birtokok: Pozsega megyében Kapronca, Kamarica, Felsőfalu, Bzenica, Verőce megyében Szentendre, *Odworoch*, Isoteleke vagy Bersőce és Kánya. ZsO V. 700. sz.; DL 33544.

¹⁵³ ZsO V. 791. sz.

¹⁵⁴ THURÓCZY 1978, 350. Más vélemények szerint a csatára jóval délebbre, a Lašva völgyében került sor. ENGEL 1987a, 421.

¹⁵⁵ ZsO V. 880. sz.

¹⁵⁶ THURÓCZY 1978, 350; BONFINI 1995, 3.3.130-140.

¹⁵⁷ THURÓCZY 1978, 350.

¹⁵⁸ Egy lovag számolt be erről a német lovagrend római procuratorának. ZsO V. 1155. sz.

¹⁵⁹ A boszniai háborúban elesett a bátai apátság szomszédosa és Pál apát ellenfele, Bátmonostori Töttös László is. A hadba vonulás előtt a bátmonostori ágostonos perjelen keresztül kérte az ágostonosok káptalani gyűlésétől, hogy halála esetén minden felszentelt magyarországi rendtag két misét mondhasson lelki üdve érdekében. Ezt a kérést a provinciális káptalani gyűlés jóváhagyta. ZsO V. 1360. sz. Július 25-én még életben volt, amikor a szekszárdi konvent az uralkodó parancsára perhalasztást rendelt el, hivatkozva arra, hogy Töttös a török ellen háborúban van. ZsO V. 894. sz.; Zichy VI. 238. sz. Szeptember 1-jén még úgy tudták itthon, hogy

ugyanis nem akarnak szégyenszemre meghátrálni, de miután egypár támadót lekaszabolnak, végül bekerítik őket, mire megadják magukat."¹⁶⁰

A csata megtörténtéről és kimeneteléről 1415. augusztus 6-án egy levélváltásból értesülünk. Doimo di Chuchiula spalato polgár Saracin ragusai polgárt értesítette a történésekről. Azt írja, hogy Bosznia egy akarattal a magyarok ellen van, s a magyar sereg vezérei, Maróti János bán, Ders Márton bán és Garai János foglyul estek.¹⁶¹ A vezéreket tehát fogságban tartották. Garai és Maróti János kiváltotta magát, Csupor Pált azonban utolérte Hervoja bosszúja, lenyűzött ökör bőrébe varratta és folyóba dobatta.¹⁶² Zsigmond Ragusa város leveléből értesült a történekről.¹⁶³ Azonnal megindult a kísérlet a fogságba került magyar bárók kiszabadítására. Már augusztus végén – tehát egy hónappal a történekről után – a prelátusok és bárók megbízásából Özdögei Pál volt bán utazott Boszniába, nyilván azzal a céllal, hogy közbenjárjon a foglyok kiszabadulása érdekében.¹⁶⁴ Egy hónappal később már Velence is arról nyilatkozott, hogy Hervoját barátságos magatartásra fogja figyelmeztetni.¹⁶⁵ A konstanzi zsinat, nyilván Zsigmond király javaslatára levélben fordult a lengyel és a litván uralkodókhoz is, kérve segítségüket és közbenjárásukat. A két uralkodó, Ulászló lengyel király és Vitold litván nagyfejedelem válaszában tudatta a zsinattal, hogy mielőtt levelüket megkapták, már intézkedtek. Amikor kereskedők jelentették a vesztes csata hírét, azonnal követeket küldtek Cristen szultánhoz és Hervojához, hogy kössenek fegyverszünetet és a fogságba esett bárókat és nemeseket kezesség mellett bocsássák szabadon. Azt is tudatták, hogy ha a fegyverszünet alatt a békekötés nem sikerül, teljes erővel Zsigmond segítségére lesznek. Az az állítás pedig, hogy a magyarok veresége beegyezésükkel történt, alaptalan rágalom.¹⁶⁶

A vesztes csatát követően a török csapatok szabadon rabolhattak,¹⁶⁷ de tovább dúltak Boszniában a belső ellentétek is, s a zavaros politikai viszonyok között megjelent a bosszú és a leszámolás. Néhány héttel az események után Oszoja bosnyák király és Sandalj Hranic hercegovinai vajda kivégeztette a Hervojával összejátszó Radinovics Pál comest, fiát Pétert pedig Bobovac várába zárták.¹⁶⁸ Októberben az a hír járta, hogy a törökök nem lépték át a Szávát, hanem a vend országokban,

---

fogságba esett, ill. szerencsétlenül járt. ZsO V. 986, 994. sz.; Zichy VI. 242. sz. Október 26-án János pécsi püspök reményre okot adó híreket közölt feleségével. Megbízható értesülése szerint Töttös Törökországból hazatérhet ZsO V. 2382. sz.; Zichy VI. 295. sz. Halálának híre november folyamán megérkezhetett, mert december elején feleségét már özvegynek mondja egy oklevél. ZsO V. 1319. Ugyancsak decemberben Zsigmond Avignonból intéz levelet az esztergomi érsekhez, a zágrábi püspökhöz, Újlaki László és Imre macsói bánokhoz, Ozorai Pipo temesi ispánhoz és Lack fia Dávid szlavón bánhoz, hogy Töttös László feleségét és fiait védelmezzék meg. ZsO V. 1350. sz.; Zichy VI. 257. sz. Nem sokkal ezután, január 7-én újabb levelet ír az uralkodó, amelyben a „*török ellen harcolva Bosznában elesett*” Bátmonostori László fiainak nagykorúságáig megtiltja, hogy jobbágyaik az özvegy engedélye nélkül elköltözzenek. ZsO V. 1407. sz.; Zichy VI. 392. Február 15-től június 5-ig folyamatosan születnek a nádor és az országbíró megbízásából „*a törökkel vívott ütközetben a hír szerint szerencsétlenül járt*” ill. egyik oklevélben megöltként, a másikban török fogságban lévőként említett Töttös pereinek halasztó levelei. ZsO V. 1542, 1543, 1554, 1566, 1573, 1942, 1947, 1967, 1968, 1977, 2401. sz. Úgy tűnik, a halála adta lehetőséget ellenfelei közül nemcsak Pál bátai apát használta ki, hanem mások is. 1417 májusában Zsigmond Konstanzból intézett parancsot Eberhard zágrábi püspökhöz, Ozorai Pipo temesi ispánhoz, Garai Miklóshoz és a fogságból visszatért Garai Jánoshoz, hogy szorítsák elégtétel adásra a szlavón bánt, amiért várnagyaival Töttös özvegyének birtokait kétszer felprédálta. ZsO VI. 485. sz.; Zichy VI. 308. sz.

¹⁶⁰ BONFINI 1995, 3.3.135.

¹⁶¹ ZsO V. 926. sz.

¹⁶² A kegyetlen kivégzés oka Hervoja és Csupor Pál korábbi konfliktusa lehetett. Csupor többször megalázta a Zsigmond udvarában tartózkodó Hervoját. A Thuróczy-krónika szerint valahányszor találkoztak, hahotára fakadt és üdvözlés helyett ökörboggással gyalázta meg a herceg méltóságát. Ezért Hervoja herceg, amikor Pál bánt már a mondott ökörbőr ruhával megtisztelte, azt mondta neki: „*Te, ki ember alakjában is ökör módjára használtad hangodat, most már élj az ökör alakjával is, ne csak a hangjával.*” THURÓCZY 1978, 351; ÁRVAI 2005, 81.

¹⁶³ Ragusa város levele 1415. augusztus 18-án kelt, s hivatkozik a Spalatoból érkezett hírekre, amely szerint a magyarok a számbeli fölányben lévő törököktől vereséget szenvedtek. ZsO V. 953. sz.

¹⁶⁴ ZsO V. 995. sz.

¹⁶⁵ A velencei signoria október 5-i levele, melyben Miklós zenggi comes követének válaszol az előterjesztett kérésekre. ZsO V. 1104. sz.

¹⁶⁶ ZsO V. 1138. sz.

¹⁶⁷ A török csapatok eljuthattak Zágráb környékére is, ugyanis Radomeri László és fiai a királyi seregnek Boszniában történt leverése után birtokaikra vonatkozó okleveleiket és más értékeiket megőrzés végett Zelna várába vitték, mely azonban véletlenül teljesen leégett s az odavitt értékek ott veszttek. ZsO V. 1518. sz.

¹⁶⁸ A ragusai polgár szerint Sandalj igazságot szolgáltatott az ellen, aki az egész világot, Ragusát, Magyarországot és Boszniát elárulta. ZsO V. 964. sz.

Cilliben, Ortenburgban, Görzben és Krajnában pusztítottak. 70000 embert hurcoltak el, sokakat megöltek.¹⁶⁹ Sokan menekültek el a vidékről, őket Ragusa fogadta be.¹⁷⁰

Mindeközben a magyar vezérek és a nemesek közül többen Hervoja fogságában sínylődtek.¹⁷¹ Miután elfogták, Garai Jánost is súlyos vasra verték. A fogságban fogadalmat tett, ha kiszabadul, Bátára zarándokol és a Szent Vér előtt ad hálát szabadulásáért.¹⁷² Garai János életében ez volt a harmadik alkalom, amikor fogságot szenvedett. 1386-ban a Horvátiak fogságában volt, 1401-ben Zsigmond király fogsága idején is túszként tartották fogva, s most Hervoja foglya volt Boszniában. Úgy tűnik a foglyok közül valóban neki sikerült elsőként kiváltania magát, közvetlenül Hervoja halálát követően.¹⁷³ 1416 áprilisában hazatért, s teljesítette fogadalmát. Erről a Thuróczy-kronika is megemlékezik: „*Garai Jánost is elfogták és súlyos vasra verték, és amikor a fogságban töltött hosszú idő múltán visszanyerte szabadságát, hatalmas súlyú bilincseit, az utókor emlékezetére a bátai monostorra hagyta ott tett fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és Megváltónk drága Vérének dicsőségére.*”¹⁷⁴ Az, hogy ennek a csodás szabadulásnak a története bekerült a krónikába, azt mutatja, hogy az esemény emléke elevenen élt az azt követő évtizedekben is és azt a királyi udvarban is ismerték, számon tartották. Bátán is nagy esemény lehetett Garai fogadalmának teljesítése, hiszen magával hozta azokat a súlyos vasbilincseket, amellyel fogságban tartották, s ezeket a bátai kegytemplom ajtófélfáira akasztotta.¹⁷⁵ Sőt, úgy véljük, hogy maga a fogadalom beváltása fényes ünnepség közepette történhetett, melyen Garai János családja, a lengyel rokonság, a magyar arisztokrácia egy része is részt vett. Hogy erre az eseményre mikor került sor, pontosan nem tudjuk. A bátai kegytemplom ekkor már híres volt Szent Vér ereklyéjéről, melynek búcsúnapja Szent Mihály arkangyal ünnepe volt. Talán közelebb visz bennünket az ünnep napjának meghatározásához az a tény, hogy Borbála királyné október közepén Bátán járt, így a fogadalom beváltása ekkor is történhetett.¹⁷⁶ Borbála királyné egyébként nagyon szoros kapcsolatot ápolhatott húga sógorának családjával, hiszen néhány évvel korábban Garai János és Mazóviai Hedvig esküvőjén is részt vett.¹⁷⁷ A búcsúra összesereglett nép is vihette a híres zarándoklat hírét, s talán már ekkor keletkezett az eseményről, elbeszélés, hősi ének, mint ahogy később Tinódi tollából ránk is maradt:

*„Jó Garai János bán foglylyá esék,
Nagy kegyetlen fogságban ő tartaték,
Végre a tömlöczből kimeneködék,
Istentől szabadsága megadaték.*

*Ő sietséggel Báthára ment vala,
Mely – vasokkal őt megvaszták vala,
A Szent Vérenél azt mind ott hagyta vala,
Ő miá szabadult – azt véli vala.”*¹⁷⁸

A bátai kegyhely tekintélye ezzel a fogadalommal tovább növekedett, s ezt erősítette Zsigmond

¹⁶⁹ ZsO V. 1155. sz.

¹⁷⁰ ZsO V. 1512, 1764. sz.

¹⁷¹ Okleveles adatok is mutatják azt a törekvést, hogy egy-egy fogoly kiváltására milyen komoly anyagi áldozatokra is képesek voltak. 1416. április 11-én Teszéri Benedek fia László, aki a törökök ellen vívott boszniai háborúban az ellenség fogságába került, saját fejének megváltása céljából zálogosítja el Pöstyén birtokát száz nehézsúlyú forintért. ZsO V. 1768. sz.

¹⁷² THURÓCZY 1978, 350.

¹⁷³ Hervoja 1416 áprilisában halhatott meg. Velence április 27-én kelt levelében már özvegyét említik. ZsO V. 1818. sz. Ld. még: SZALAY 1861, 363-364.

¹⁷⁴ THURÓCZY 1978, 350; ÁRVAI 2014, 82.

¹⁷⁵ BONFINI 1995, 3.3.140.

¹⁷⁶ ENGEL – C. TÓTH 2005, 173.

¹⁷⁷ ZsO II/2. 7259. sz.

¹⁷⁸ RMKT III. 344.

1419 őszen tett látogatása is.¹⁷⁹ Ebben az időben már olyan jelentős kegyhely volt, amelyet súlyos bűnt elkövető személyek számára a vezeklés célállomásaként jelöltek ki. Vezeklő zarándoklatra ugyanis a legsúlyosabb bűnöket, általában gyilkosságokat elkövetőket küldték a gyóntatók, általában külföldi kegyhelyekre, s a szokás az egész országban ismert és elfogadott volt. 1420. március 28-án a kolozsmonostori konvent tanúbizonysága előtt született megegyezés az egyetlen olyan ismert eset, amikor a megölt személy lelki üdvének biztosítása érdekében belföldi kegyhelyet kellett felkeresni, ez pedig Bába volt. A Szucsági család belső viszályának eshetett áldozatul az a Mátyás nevű fiatalember, akinek halála miatt a rokonság fogott bírák előtt kötött békét. A megegyezés szerint az áldozat lelke üdvéért a felek egy-egy alkalmas embert küldenek „*ad limina sacratissimi sanguinis Christi ad Batham*”, vagyis Krisztus drágalátos vérének bátai küszöbéhez.¹⁸⁰ Tehát négy évvel Garai fogadalmát követően a messzi Erdélyből küldtek vezeklő zarándoklatra bűnöst Bába. Mivel az egyezés a kolozsmonostori konvent előtt történt, nyilván az ottani bencések szabták ki penitenciaként a bábai zarándoklatot. Kolozsmonostor Bába-hoz hasonlóan bencés apátság volt, s bár nagy távolság volt a két monostor között, a kapcsolat a rendházak között élő lehetett. Ráadásul Kolozsmonostor apátja ekkor Albeni Henrik volt, János pécsi püspök testvére, aki 1421-ben váltotta testvérét a pécsi püspöki székben.¹⁸¹ A bábai monostort és a Bába-történt csodát biztosan jól ismerte.

Garai János kiszabadulását és fogadalmának beváltását követően azon munkálkodott, hogy azon fogságban lévő bárók és nemesek kiváltása is megtörténjen, akik még 1416 nyarán is a fogságban sínylődtek.¹⁸² Már a bárók budai gyűlésén felvetették a fogolykiváltás gondolatát, s Lévai Cseh Péter Szerbiába utazott, ahol Lazarevics István szerb despotával tárgyalt a fogolykiváltásról. A despota biztos forrásra hivatkozva mondta, hogy ha nem fizetnek le a török szultánnak 65 000 aranyforintot, akkor a négy báró: Maróti János, Márton bán, Harapi János és Szepesi Henrik fia Péter, valamint a máshol fogságban lévő nemesek örökké fogságban maradnak.¹⁸³ Hosszabb előkészítő munka és egyeztetés után 1416. szeptember 4-én Pécssett került sor az országnagyok azon gyűlésére, amelyen határozat is született, hogy a kamara haszna mintájára rendkívüli adót vetnek ki, s ez lesz a váltságdíj fedezete. A pécsi gyűlés Garai János irányítása alatt szerveződött. Rajta kívül személyesen volt jelen Treutel Miklós volt tárnokmester, Lévai Cseh Péter lovászmester, Marcali Dénes volt székely ispán és Domói Péter fia György. A szerzetesi előjárók közül Tamás somogyvári és Pál bábai bencés apátok, valamint Máté cikádori ciszterci apát. A bárók nagy része megbízottal képviseltette magát.¹⁸⁴ Eberhard zágrábi püspök, Garai Dezső, Újlaki László és Imre macsói bánok levélben jelezték, hogy egyetértenek a bárók gyűlésének szándékával. Határozat is született, melyben elrendelik, hogy minden prelátus, báró, miles, nemes, továbbá az apátok, perjelek, custosok, káptalanok, prépostok és az összes birtokkal rendelkező egyházi és világi személy vessen ki jobbágyaira a kamara haszna mintájára rendkívüli adót, ezen felül mindenki lehetősége szerint járuljon hozzá a váltságdíjhoz. Viszonylag rövid határidőt szabtak az adó behajtására, ugyanis az ország alsó részeiből befolyó összeget szeptember 29-ig, a felső részekből pedig október 16-ig kellett átadni Futakon Garai Jánosnak, akitől a despota és a szultán megbízottja a korábbi megállapodások értelmében ott vehették át az összeget. Sőt a határozat jobb és gyorsabb végrehajtása érdekében az egyes megyékre és

¹⁷⁹ Zsigmond ez év őszen az Al-Duna mentén győztes csatát vívott a török ellen s visszacsatolta Magyarországhoz Szörény várát.

¹⁸⁰ Vezeklő zarándoklatok esetében a célállomás meghatározásánál használták az „*ad limina*” terminológiát. Mivel a legjelentősebb kegyhelyeket jelölték ki vezeklő célpontként, így ezt a megjelölést is csak a legnagyobbaknál találjuk. Az oklevelek általában így tüntetik fel az úti célt: Róma esetében „*ad limina Petri et Pauli beatorum apostolorum*”, Aachen esetében „*versus Aquis ad limina beate Virginis gloriosae*”. SÜMEGI 2009, 505-506, 539.

¹⁸¹ FEDELES 2009, 120.

¹⁸² Zsigmond király 1416. július 25-én kelt adományleveléből tudjuk, hogy Gyulai Mihály fia László, aki a boszniai háborúban bátran szembeszállt a törökkel, még mindig török fogságban van. ZsO V. 2138. sz.

¹⁸³ ZsO V. 2255. sz.

¹⁸⁴ Ozorai Pipo, Kórógyi Fülöp, Garai Miklós nádor fia Miklós, Lack fia Dávid szlavón bán, Szécsi Miklós fia István képviselőket küldtek. ZsO V. 2255. sz. Ozorai Pipo épp ekkor vezetett büntető hadjáratot Boszniába. ENGEL 1987b, 66.

országrészekre felelősöket jelöltek ki a bárók közül.¹⁸⁵ Végül a foglyok nagy része kiszabadult, bár a szerb források szerint Lazarevics István despotának köszönhető a fogolykiváltás megvalósulása.¹⁸⁶

Úgy tűnik, a váltságdíj összegyűjtésének más módjával is próbálkoztak. Szeptember 23-án Zsigmond a franciaországi Calais-ból intézett levelet Ragusához. Ebből tudjuk, hogy udvari lovagját, Kusalyi Jakcs Lászlót teljhatalommal ruházta fel, hogy a hűtlen bosnyákok ingó és ingatlan javait, főleg házait lefoglalja, s azokkal rendelkezék.¹⁸⁷ Ugyancsak Zsigmond és Ragusa levelezéséből tudjuk, hogy Boszniában 1416 őszére a bárók között teljes volt a felfordulás, s hogy Osztója király feleségül vette Hervoja özvegyét, Jelenát.¹⁸⁸

Garai János, a szabadulás és a fogadalom beváltása után, talán az 1416-os év őszén, a fogolykiváltás terén tett erőfeszítése elismeréseként Pozsega megye ispánja lett. Ebben a minőségben intézkedett 1417-ben több ízben is.¹⁸⁹ Közéleti szerepléséről ezen kívül nem sok adat maradt ránk. Amikor Zsigmond király 1423 márciusában a Szepes megyei Késmárkon találkozott II. Ulászló lengyel királlyal és Vitold litván nagyfejedelemmel, hogy megújítsák az 1412-ben kötött békét és szövetségre lépjenek a husziták ellen, a tárgyalásokon részt vevő országnagyok sorában ott találjuk Garai Miklós nádort és Garai János bánt is.¹⁹⁰ 1424 februárjában ismét találkozunk vele egy bonyolult ügyben, ahol János zágrábi püspök kancellárral, testvérével, a nádorral, az országbíróval, az ajtónálló- és pohárnokmesterrel, az egykori szlavón bánnal együtt hoztak bírói döntést.¹⁹¹ Utolsó adathozható közszereplése Zsigmond és Borbála királyné kibéküléséhez kapcsolható. 1427. február 1-jén Brassóban az országnagyok jelenlétében Zsigmond a királyné kezére adta ténylegesen a már korábban neki adományozott birtokokat, engedélyezte, hogy tárnokmestert tartson és várnagyait maga nevezze ki. Az országnagyok sorában ott volt minkét Garai fivér.¹⁹²

Garai János és felesége vallásosságához jó adalék az 1421 februárjában és márciusában V. Márton pápától kapott kiváltságok sora. A pápai okmány Garai Jánost pécsi egyházmegyes „domicellusnak” nevezi. Neki és feleségének, Hedvignek február 20-án szabad gyóntatóválasztást és teljes búcsút engedélyezett, illetve azt is megengedte, hogy hordozható oltáron is misét mondathatnak udvari papjukkal.¹⁹³ Garai Jánosnak kezdettől lehetett udvari káplánja.¹⁹⁴ Ezt követően újabb kérvénnyel fordultak a pápához, mert március 31-én azt is engedélyezte V. Márton, hogy a hordozható oltáron, ha úton voltak, napfelkelte előtt is mondathattak szentmisét, sőt olyan helyen is megtehették ezt, amely interdictum alá volt vetve.¹⁹⁵ Ugyanebben az évben Garai Miklós nádor és felesége, Cillei Anna is kaptak szabad gyóntatóválasztási engedélyt és arra felhatalmazást, hogy teljes feloldozásban részesüljenek.¹⁹⁶ Ugyancsak a Garai család vallásos életére utal az az adomány, amelyet

¹⁸⁵ Tolna megyei adók behajtásáért Ozorai Pipo, a baranyai és bácsi adókért Garai János felelt. ZsO V. 2255. sz. A pénzüsszeg összegyűjtése még az ősszel is folyt. Eberhard zágrábi püspök és Garai János levélben keresték meg az ország különböző részein élő bárókat, nemeseket, akik úgy tűnik, továbbküldték a leveleket, tanácskozásokat tartottak és támogatták a váltságdíj gyűjtését. Így került sor 1416. szeptember 30-án Aradon is egy tanácskozásra. ZsO V. 2319. sz.

¹⁸⁶ ENGEL 1987a, 431. Maróti János csak négy évi kemény fogság után nyerte vissza szabadságát. MÁLYUSZ 1984, 111.

¹⁸⁷ ZsO V. 2318. sz.

¹⁸⁸ ZsO V. 2318. sz.

¹⁸⁹ Zsigmond 1417. március 7-én kelt levelében Garai Jánost korábban ozorai vajda, most Pozsega ispánjaként titulálja, ami arra utal, hogy nem sokkal korábban történetelt a kinevezése. Rudina környéki nemesek vitás ügyében szólítja fel az uralkodó, hogy hívja össze Pozsega megye nemesait bírói széke elé, tartson tanúvallatást, s ha a panaszt igaznak találja, szolgáltasson teljes elégtételt. ZsO VI. 202. sz. Májusban Zsigmondtól újabb megbízást kap ozorai vajda és pozsegai ispánként, Szántói Lack fia Dávid szlavón bánt kellett elégtételadásra köteleznie, mivel felprédáltatta Bátmonostori Töttös László özvegyének és fiainak birtokait. ZsO VI. 485. sz.

¹⁹⁰ ZsO X. 329. sz. A bánok között felsorolva, külön tisztség megnevezése nélkül.

¹⁹¹ ZsO XI. 244. sz.

¹⁹² A jelenlévő 28 báró között szerepel: „*Johannes filius olim Nicolai palatini de Gara*”. DL 39286.

¹⁹³ ZsO VIII. 178-179. sz.; LUKCSICS 1931, I. 330-331.

¹⁹⁴ 1398-ból hallunk Garai János káplánjáról, János bakonybéli apátról. ZsO I. 5167. sz.

¹⁹⁵ ZsO VIII. 352-353. sz.; LUKCSICS 1931, I. 374-375. A Garai birtokok egy része a Délvidéken volt, ahol a bogumil eretnokség miatt volt zárlat a vallási élet gyakorlása előtt. Ugyanakkor a felső-magyarországi birtokok huszita szomszédságban voltak, s ezen a területen keresztül tudta a család a lengyel rokonsággal a kapcsolatot tartani, így szükséges volt a pápai engedély, amely lehetővé tette, hogy a napi vallásgyakorlatot olyan területen is gyakorolni lehessen, amely kiközösítés alatt állt.

¹⁹⁶ LUKCSICS 1931, I. 330-331, 374-375. sz. A nádor ezt a kiváltságot korábban már 1399-ben is elnyerte IX. Bonifác pápától. ÁRVAI 2014, 97.

a kegyuraságuk alá tartozó Valkó megyei Berzétémonostornak adtak. Garai Miklós nádor a maga és szülei lelki üdvéért, s hogy a szerzetesek visszatérjenek és számuk növekedjék, a monostorra vonatkozó összes birtokát a monostornak adta úgy, hogy fenntartotta a kegyúri jogot magának és örököseinek. Az erre vonatkozó okmányokat testvérének, Garai Jánosnak kellett átadni.¹⁹⁷ Garai Jánosnak közvetítő szerepe lehetett a család kegyurasága alá tartozó monostor gazdasági helyzetének megerősítésében.¹⁹⁸

Garai János életének alakulását követve intenzív birtoképítési, birtokszerzési tevékenység figyelhető meg az 1420-as években is. Ennek egyik módja a zálogba vett birtokok, elsősorban várbirtokok számának növelése volt, amelyet úgy tűnik, közösen intézett feleségével, Hedviggel és sógorával IV. Siemovit mazóviai herceggel. Tállya királyi várat és a környék kiváló szőlőtermő hegyeit 1410-ben adta neki és feleségének Zsigmond tizenkétezer aranyforintért. 1412-ben Siemovit herceg birtokolta,¹⁹⁹ 1418-ban feleségének, Hedvignek a kezén volt.²⁰⁰ Ugyancsak ezzel együtt kaphatták meg a közeli Tokaj várat is. 1412-ben Siemovit herceg birtokolta, ezt követően Garai János és Mazóviai Hedvig zálogbirtoka volt egészen 1422-ig, amikor is Lazarevics István szerb despota váltotta meg magának.²⁰¹ A Körös megyei Nagykemlék várat 1419-ben Borbála királynétól szerezték meg ugyancsak közösen, s egészen Garai János haláláig a család kezén volt.²⁰² 1422-ben egy jelentős várbirtokcsere is történt. Zsigmond június 29-én, Tatán kibocsátott privilegialis levelével Tállya és Tokaj vára helyett a Boszniai Szrebernik, Grabovac és Barkaszád várakat, valamint a hozzájuk tartozó birtokokat, falvakat, hegyeket, völgyeket, erdőket, mezőket és vizeket egészen a Száva folyóig, minden haszonvételével adta zálogba Garai Jánosnak és Mazóviai Hedvignek tizenkétezer aranyforintért.²⁰³ Még egy jelentős várbirtokszerzési lehetőséget használt ki Garai. Ozorai Pipo halála után feleségével zálogba vette a Tolna megyei Simontornyát és a Valkó megyei Mikola várat.²⁰⁴ 1427-ben ugodi várnagyáról, 1428-ban pedig a kőszegiről szólnak a források.²⁰⁵ Úgy tűnik, a korábban testvérével közösen szerzett várbirtokokat ekkor is közösen is birtokolták és irányították.²⁰⁶

1418 első felében intenzív birtokvásárlás is megfigyelhető. Január 18-án száz forintért vásárolta meg Garai János Bálintfalva Bács megyei birtokot,²⁰⁷ márciusban tízezer forintért megszerezte Cseményi Lőrinc fia István birtokait, Baranya megyében tizenegy birtokot, Nyitrában Décs birtokot a hozzá tartozó falvakkal és a Pozsony megyei Oln birtokot.²⁰⁸ Ehhez jött még ez év júniusában a Pozsony megyei Dejte birtok haszonvételeivel egyetemben, mely birtokba szeptemberben be is iktatták.²⁰⁹ 1422. január 18-án Cseményi Lőrinc leánya Klára és gyermekei kötelezvényt tettek, hogy

¹⁹⁷ ZsO IX. 911. sz.

¹⁹⁸ A Garaiak kegyúri tevékenységét Árvai Tünde tekintette át. Kutatásai alapján a bencés monostorok közül kegyurai voltak a dorozsmai ősi családi monostornak, Berzétémonostor kegyuraságát kölcsön elengedése fejében szerezték meg, a szenttrinitási monostor a siklósi uradalom tartozékaként került a kezükbe, Bakonybél apátja pedig Garai János káplánja volt. A ciszterci monostorok közül Borsmonostor kegyurasága Kőszeg várával együtt került a kezükbe. Az ágostonos kanonokok siklósi háza az egyik birtokközpontjukban állt, s olyan jelentős volt, hogy 1405-ben rendi káptalant is tartottak ott. Valkó megyében pedig a borói ágostonos rendháznak a kegyuraként említik a források Garai Jánost. Ugyancsak Garai János kegyurasága alatt állt a bajcsi pálos kolostor. ÁRVAI 2013, 83-89.

¹⁹⁹ ZsO III. 2878. sz.

²⁰⁰ ZsO VI. 2310. sz.

²⁰¹ ZsO III. 2459. sz.

²⁰² Zálog címén kapta 1419-ben Garai János, Mazóviai Hedvig és Garai sógora, IV. Ziemovit mazóviai herceg. FEJÉR X/6. 924.

²⁰³ ZsO IX. 734. sz.

²⁰⁴ DL 11942.

²⁰⁵ DF 207666.

²⁰⁶ 1417-ben említik a két testvér két cseszneki várnagyát, akik uraik parancsát hajtották végre a bakonybéli apátság területén. ZsO VI. 418. sz.

²⁰⁷ ZsO VI. 1353. sz.

²⁰⁸ Cseményi *Salaph (dictus)* Lőrinc fia István, mivel szomszédainak pusztításai következtében birtokai elpusztultak s elnéptelenedtek, s végső szükségében Garai János segített neki, viszonzásul adja el neki magyarországi birtokrészeit. ZsO VI. 1671. sz. Oln birtokba a pozsonyi káptalan 1419. februárjában iktatta be. ZsO VII. 141. sz. A vételár kifizetése meg is történt. Erről tanúskodik a pécsi káptalan 1421. január 18-án kiállított oklevele, amelyből megtudjuk, hogy Cseményi István a vételárból kifizette testvéré Klára és gyermekei részét, négyezer aranyforintot. ZsO VIII. 45. sz.

²⁰⁹ ZsO VI. 2040, 2337. sz.

Nagyhálé birtok is csak Garai Jánosnak adható el, illetve fiainak magtalan halála esetén ő öröklő.²¹⁰ Ugyanezen év január 4-én Zsigmond király előtt Csáki Balázs özvegye és gyermekei tettek kötelezvényt arra, hogy ha Szerém megyei birtokaikat szükségükben eladni vagy elzálogosítani kényszerülnének, azt csak Garai Jánosnak fogják megtenni.²¹¹

Birtokcserékkel és korábbi birtokcserék érvényesítésével is találkozunk a forrásokban. A pozsegi káptalan 1420. április 19-én írta át a Garai János képviselőjében eljáró László pozsegi kanonok kérésére a velikeiek és orbovaiak birtokcseréjéről szóló 1374. évi privilégiumlevelet. Nyilván ezek a birtokok is Garai kezén voltak.²¹² 1421. február 26-án a boszniai káptalan előtt került sor egy birtokcsere írásba foglalására. *Ruch*-i János leánya Ilona és gyermekei cseréltek birtokot Garai Jánossal. A Valkó megyei Banics és Gilvás birtokokért cserélte Garai Varjas nevű birtokát.²¹³

Garai János jelentős birtokadományban is részesült. Zsigmond király 1423. április 25-én állította ki azt a privilegiális levelet, amelyben Garai Jánosnak adja a Pozsega megyei Alsólubsica birtokot, Baranya megyében Poroszló, vagy más néven Szemefalva birtokot és a lakóitól elhagyott Senyefölde prédiúmot, valamint Bács megyében Ireg birtokon egy kúriát.²¹⁴ Az oklevélben Zsigmond tömören összegzi Garai érdemeit. Kiemeli, hogy a néhai nádor fia az országért többször harcolt, az uralkodó számára nehéz tárgyalásokat és megbízásokat teljesített s a királyi felség elé járulva az uralkodó nehézségeiből 500 arany forinttal ki is segítette. Az uralkodó május 1-jén már utasította is a pécsváradai konventet, hogy a baranyai birtokokba Garai Jánost iktassa be, s ez május 22-én meg is történt.²¹⁵ Úgy tűnik, más birtokszerezés is folyamatban volt ezzel egy időben, ugyanis a budai káptalan 1423. augusztus 20-i jelentéséből arról értesülünk, hogy Csév birtokba nem tudták beiktatni Garai Jánost, mert a szomszédok ellentmondtak.²¹⁶

Garai birtokszerezési mentalitását mutatják azok a hatalmaskodási esetek is, amelyekről oklevelek maradtak fenn. A boszniai fogságból való szabadulása után nem sokkal beavatkozott egy köznemesek között zajló birtokcserébe. A boszniai káptalan előtt 1416. augusztus 4-én foglaltak írásba egy birtokcsereügyletet, melyben Palagari Balázs fia Miklós és gyermekei cserélik el palagari birtokrészeiket Mikolai István fia Mihály és fia Valkó megyei birtokával. A birtokcsere a palagari nemesek szomszédjai miatt történt, akik állandóan zaklatták őket, s ebben támogatást kaptak Garai Jánostól is, aki kizárta Palagari Miklóst és fiait birtokrészeikből, s ha el nem menekülnek, talán meg is ölte volna őket.²¹⁷ 1419-ben várnagyainak hatalmaskodásairól hallunk. Ekkor Golsa birtokról jobbágyot raboltak, majd néhány nap múlva juhokat és kecskéket hajtottak el.²¹⁸ 1424-ben ugyancsak a familiárisai hatalmaskodnak. A bakonybéli apátság Koppány nevű birtokán legeltették le a vetést, majd rátörtek a birtokra, egy jobbágyot fogságba ejtettek, az állatokat pedig elhajtották.²¹⁹ A győri káptalan augusztusi vizsgálatából tudjuk, hogy ugyancsak ez év nyarán Garai Miklós nosztopi jobbágya a béli apátság jobbágyaitól négy ökrüket és három bárányukat elrabolta. Sursecki Mihály Garai Miklós és János jobbágyaival a bakonybéli apátság Lőrinc nevű szolgáját megverték, megsebesítették, megkínózták, félholtan magára hagyták és még sok más törvény ellenes dolgot műveltek a nevezett birtokon.²²⁰

1424 júniusában a Pozsega megyei Leszkovica birtok körüli jogi bonyodalmakba avatkozott bele erőszakkal. Amikor a pozsegi káptalan főesperese és a királyi küldött kiszálltak, hogy a törvény

²¹⁰ ZsO IX. 59. sz.

²¹¹ ZsO IX. 18. sz.

²¹² ZsO VII. 1629. sz.

²¹³ ZsO VIII. 148. sz.

²¹⁴ ZsO X. 445. sz.

²¹⁵ ZsO X. 505, 650. sz.

²¹⁶ ZsO X. 1041. sz.

²¹⁷ Ebben az oklevélben maradt fenn Garai ragadványneve a „Strázsás”. ZsO V. 2176. sz.

²¹⁸ ZsO VIII. 1114. sz.

²¹⁹ ZsO XI. 557. sz.

²²⁰ ZsO XI. 973. sz.

szerint beiktassák a jogos tulajdonost, Garai János utasítására és hívására annak nekcei várából és Gerencse birtokáról érkező emberei odajöttek és a királyi és a káptalani embert nyíllövésekkel a birtokról elűzték, az alperes embereit, a megyei nemeseket s a királyi ember két familiárisát megverték, s hacsak el nem menekülnek, megölték volna őket.²²¹ A birtokba iktatás az incidens miatt elmaradt, s Garait és cinkostársait hatalmaskodásuk miatt meg is idézték a nádori jelenlét elé.²²²

A Garai fivérek 1424-ben részt vettek Krakkóban Ulászló lengyel király negyedik feleségének, Zsófiának a koronázásán, ahol Zsigmond és Borbála királyné is megjelent.²²³ 1426-ban halt meg apósa, IV. Siemovit mazóviai herceg.²²⁴ 1427-ből két magánoklevelét ismerjük. Július 6-án, Újlakon kelt levelében Bátmonostori Töttös Jánosnak írt a sószállító jobbágyaitól elvett értékek ügyében,²²⁵ október 24-éről keltezve ugyancsak ránk maradt egy magánoklevele.²²⁶ Ebben az időben azonban már javában folyt II. Tvrtko bosnyák király és Garai János leányának, Dorottyának házassági előkészülete. A bosnyák király a Kotromanicházból származott s atyja Erzsébet anyakirályné unokatestvére volt, így Garai János jól ismerte. 1404 és 1408 között már volt Bosznia királya, de Zsigmond 1408-ban Boszniába vezetett hadjáratával sikerült elmozdítani a trónról, Zsigmond Doboj váránál fogságba vetette s magával hozta Magyarországra. Ekkor ismét féltestvére, Ostoja lett Bosznia királya. 1415-ben épp a Garai János vezette sereg kísérte II. Tvrtkót Boszniába, hogy ismét elfoglalja a trónt, de ez akkor a sereg veresége miatt nem sikerült. Csak hosszú küzdelem után, 1421 augusztus végén szerezte meg a tényleges hatalmat.²²⁷ 1421 szeptemberében koronázták Bosznia királyává. Ekkor gondolt először a házasságkötésre. A kijelölt ara a romagnai Malatesta család egyik nőtagja volt, tárgyalások is folytak 1422 májusában, de a házassági terv meghiúsult. Ezután került a képbe a régi ismerős, Garai János leánya, Dorottya. A tárgyalások 1427-ben kezdődtek, de az egyház azzal a feltétellel adott engedélyt a házasságra, ha a bosnyák király a római egyház követője lesz. II. Tvrtkónak azonban nagyon fontos volt ez a házasság, hiszen ezzel Bosznia és Magyarország kapcsolatait erősíteni kívánta. Ezért is fordult kérvényével a pápához, hogy helyi képviselői útján győződjön meg arról, hogy az egyház előírásainak megfelelően éli az életét, s így méltó arra, hogy feleségül vegye a néhai Garai János Dorottya nevű leányát.²²⁸ A jóváhagyást megkaphatta, mert az eljegyzés ünnepélyes keretek között, 1428. április 29-én megtörtént. Sok bosnyák főúr, köztük Sandalj vajda is visszautasította a ceremónián való részvételt, de Garai János leánya Bosznia királynéja lett.²²⁹ Talán ehhez a fejedelmi házasságkötéshez kapcsolódik Garai János utolsó birtokszerzése. 1427. november 11-én állított ki Zsigmond adománylevelet Garai Jánosnak, amelyben az utód nélkül kihalt Mikolai család birtokait adta neki.²³⁰

Garai János Engel Pál szerint 1428-ban halt meg, s azt híresztelték annak idején, hogy felesége,

²²¹ ZsO XI. 733. sz.

²²² ZsO XI. 733. sz. Az oklevél említi Garai Oponak (*dictus*) György nevű familiárisát. Ugyancsak ezzel egy időben folyt még Garai Jánosnak egy pere, amelyet az országbíró 1424. szeptember 2-án halasztott, s melynek tárgya Szentgróti László harminc előállítandó jobbágya volt. ZsO XI. 1022. sz.

²²³ A magyar uralkodót és kíséretét nagy tisztelettel fogadta a lengyel király. Krakkóban Zsigmondot és Borbálát egy dombon felállított sátorban fogadta a lengyel uralkodó, majd Borbálát saját feldíszített kocsijába ültette és a krakkói fellegvárba vitte s egy a királyi pár számára kifestett szobát is rendelkezésükre bocsátott. C. TÓTH 2014, 353.

²²⁴ WERTNER 1897, 918.

²²⁵ Zichy VIII. 217. sz.

²²⁶ DL 11939.

²²⁷ II. Tvrtko hosszú regnálása alatt többször is csak magyar segítséggel tudta megtartani trónját. C. TÓTH 2009, 86. 1425-ben is elismerte a magyar fennhatóságot, ezzel hozható kapcsolatba a Garai Ilonával kötött házassága.

²²⁸ A házasságkötés részleteire ld.: ÁRVAI 2013, 114.

²²⁹ Dorottya királyné tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Sok konfliktusa volt a ferences rend reformját szorgalmazó Marchiai Jakab inkvizítorral, akit IV. Jenő pápa küldött Boszniába, hogy az ottani eretnekeket megtérítse. Sikertelen vállalkozásának egyik okát a királynőben látta, akit többször megvádolt azzal, hogy meg akarja öletni. A királynő egyre népszerűtlenebbé vált a ferencesek között, akik a gonoszt látták benne. 1438 szeptemberében halt meg s Bobovác várában temették el. Itt temették el gyermekét és később férjét is, aki 1443 után halt meg, s a krónikák szerint bosnyák alattvalói gyilkolták meg. Sírjaikat a régészeti kutatás megtalálta Bobovác várának kápolnájában. ANDELIC 1973, 378-379.

²³⁰ FEJÉR X/6. 865; KISS – SARBAK 2009, 382.

Mazóviai Hedvig mérgezte meg.²³¹ Az ügy részleteire azonban csak később derült fény. 1430-ban férje végrendelete értelmében intézkedett s összes tótfalusi szőlőjét a bajcsi pálos kolostornak adományozta, amelynek férje volt a kegyura.²³² Ez időben úgy tűnik, Hedvig Katalin nevű leányával a Tolna megyei Pincehelyen élt. Innen idézte bírói széke elé a nádor őket 1433-ban és 1434-ben is, mert idegen birtokot foglaltak le.²³³ 1435. március 8-án, amikor a pécsváradai konvent a matyusina birtokon lévő birtokrészébe be akarta iktatni Hedviget, kisebb atrocitás történt. A szomszédos nemesek jobbágysai és familiárisai a kiküldöttekre támadtak és elűzték őket a birtokról.²³⁴

Ez volt Mazóviai Hedvig utolsó szabad ténykedése. Zsigmond király ugyanis német-római császárrá történt koronázása után Magyarországra visszatérve, 1435. október 13-án országgyűlést tartott Pozsonyban. Ezen az országgyűlésen került napirendre Mazóviai Hedvig ügye is. Az ügy előterjesztője az Ákos nembeli pelsőci Bebek Miklós volt, János volt királyi tárnokmester fia, aki súlyos vádakkal illette Hedviget. Azt állította, hogy Hedvig a leányát, Garai Katalint, akivel ő már el volt jegyezve, anélkül, hogy bármiről tudott volna, egy osztrák nemesnek ágyasul kiszolgáltatta.²³⁵ A szikra ezután pattant ki. Garai János rokonai és tisztviselői, nemesek és nem nemesek sorra tanúsították, hogy Hedvig férje életében házasságtörő módon együtt élt férje unokatestvérével, Salgai Miklóssal, miután az pénzhamisítási ügyei miatt földönfutóvá vált, s hogy a megcsalt férj büntetésétől megszabaduljon, megmérgeztette. Emiatt Hedviget már törvényszék elé is idézték, de nem jelent meg. Mivel a jelenlévő törvényes képviselője, Hermányi László védelmére semmi lényegeset felhozni nem tudott, az egybegyűlt rendek házasságtörésben, férjének meggyilkolásában és leányának megkerítésében bűnösnek mondták ki. Zsigmond király Salgai Miklóst Magyarországról száműzte,²³⁶ összes birtokait Garai János unokaöccsének, Garai László macsói bánnak adta, s elrendelte, hogy Hedviget élete végéig egyik várában fogságban tartsa.²³⁷ Valószínűleg 1440 körül halhatott meg.²³⁸

A család két ágának vagyona tehát II. Miklós nádor másodszülött fiának, Lászlónak kezében egyesült, miután 1435-ben féltestvére, Miklós is elhunyt. Garai László ekkor 30 éves lehetett. Felesége Alexandra tescheni hercegnő volt, akivel 1430 körül kötött házasságot. A házasságkötésben fontos szerepe lehetett Garai János özvegyének, Hedvignek, hiszen Garai László Hedvig testvéreinek, Mazóviai Eufémiának a leányát vette feleségül.²³⁹

Báta és a kegyhely jelentősége időközben egyre nőtt. Láttuk, hogy 1420-ban már vezeklő zarándoklatok célpontja volt, s a messzi Erdélyből küldtek a gyóntatók bűnöst Bátára penitenciaként.

Az apátság belső helyzetét – annak ellenére, hogy ekkor már országszerte híres kegyhellyé vált – az 1420-as évek közepén belső villongások jellemezték. Szanai Gergely fia Pál apátot 1424 őszén megfosztották ugyan apáti tisztségétől, de úgy tűnik, az apátság feletti tényleges hatalmat egészen

²³¹ ENGEL 1987a, 454. Wertner Mór halála évét 1429-ben jelöli meg. WERTNER 1897, 917. Árvai Tünde 1427. november 11. és 1428. április 9. közé teszi. ÁRVAI 2013, 114. A családban nem ez volt az egyetlen ilyen eset. Cillei Frigyes gróft, Hedvig sógornőjének testvérét azzal vádolták, hogy feleségét, Frangepán Erzsébetet meggyilkolta. A házaspár sok évig békétlenségben élt, mivel Cillei Frigyes ágyast tartott, ennek vége lett a gyilkosság. C. TÓTH 2009, 105.

²³² KISS – SARBÁK 2009, 388.

²³³ WERTNER 1897, 918.

²³⁴ KÓFALVI 2006, 670. sz.

²³⁵ Garai Katalin tehát anyja közvetítésével lett egy német nemes ágyasa. Így paráználkodás vétkét követte el a hajadon, aki már ekkor jegyességben volt. Szintén nemi bűncselekményt követett el az anya, amikor kerítőként lehetővé tette leánya számára az erkölcsellen tett elkövetését. ÁRVAI 2013, 113.

²³⁶ Miklós velencei száműzetésben fejezte be az életét, s talán Hedvigtől kaphatta azokat a szerelmes leveleket, amelyeket végrendeletében említ. ÁRVAI 2013, 109.

²³⁷ Koppány Tibor szerint ez a vár Csesznek lehetett, ugyanis az 1435-ös ítélet után az egyik szemöldökkőről lefaragták a hercegnő címerét. ÁRVAI 2013, 109. Ld. bővebben: KOPPÁNY 1962, 17-18.

²³⁸ WERTNER 1897, 918-919; HO VII. 455. 1439. február 19-én Erzsébet királyné Bebek Miklós kérésére Zsigmond 1435. évi ítéletlevelét átírta, tehát ekkor még biztosan élt. Wertner hivatkozik még egy adatra, amikor is I. Ulászlót 1440-ben királlyá választották a rendek, a rendek kérésére Ulászló a Hedvigre vonatkozó ítéletet helyben hagyta s megígérte, hogy emiatt senkit sem fog bántani, noha Hedvig rokona volt Ulászlónak. Tehát Hedvig még ekkor is börtönben ült. WERTNER 1897, 919.

²³⁹ ÁRVAI 2013, 109.

1427-ig a kezében tartotta.²⁴⁰ Ebben az időszakban az apátság életét János bátai őrszerzetes irányította.²⁴¹

Az apáti tisztség betöltésének ügyében Zsigmond király 1426 tavaszán rendelkezett.²⁴² Jelöltje Szalárdi János somogyvári custos volt, akit a bátai konvent törvényesen meg is választott, s 1428 áprilisában már az ő neve szerepel egy oklevélben.²⁴³ Az apátság exemptioja miatt szüksége volt arra is, hogy a pápa is megerősítse apáti tisztségében. 1427. május 6-án János választott apátként fordult kérvényében V. Márton pápához. Ebben a kérvényben elmondja, hogy Bába még mindig törvényes apát nélkül van, ugyanis Szanai Pál apátot megfosztották az apátságától. Ő választott apát, mert a bátai konvent egy akarattal választotta apáttá, Zsigmond király pedig, aki a monostor patrónusa, ezt a választást meg is erősítette. A pápa megerősítését kérte.²⁴⁴ Ezt még az év folyamán megkapta, ugyanis 1428 elején be is fizette a megerősítés fejében a servitiumot, amely 80 tours-i fontot tett ki.²⁴⁵ 1430-ban újra találkozunk a bátai apát említésével V. Márton egyik bullájában,²⁴⁶ illetve ekkortól megnő azoknak az okleveleknek a száma, amelyek ténykedését említik.

Az 1424 és 1428 közötti évek bizonytalan helyi viszonyai kedveztek a szomszédoknak, hogy revansot vegyenek a Pál apát idején elszenvedett vélt vagy valós sérelmekért. Főleg a keleti birtokszomszéd, ifjabb Töttös László, illetve anyja, Orsolya használták ki a lehetőséget és nagyon sok kárt okoztak a monostornak. Az 1430-1434 között zajló perek okai ezekre az évekre nyúlnak vissza. Miután János apát megkapta a pápai megerősítést, a bátai konvent is intenzív pereskedésbe kezdett s minden érdekeiket sértő ügyet bíróság elé vitt. Úgy tűnik, élvezték az uralkodó támogatását és biztosan a Garai családot is, hiszen a perek többsége a területileg is illetékes Garai Dezső és Garai László macsó bánok előtt zajlott.

Sajnos a perek részletei nem ismertek, mert nagyobb részben csak perhalasztásokról szóló oklevelek maradtak ránk. Az azonban megállapítható, hogy legalább öt pert indított János apát, illetve az apát és a konvent Töttös László özvegye, Orsolya, fia László, illetve familiárisaik ellen.²⁴⁷ Úgy tűnik, János apát elégedetlen volt az igazságszolgáltatás vontatott és bizonytalan kimenetelű működésével, ezért maga is a hatalmaskodás eszközeit választotta. A Pongorác birtokon az apát kárára történt hatalmaskodás bíróságra vitelével közel egy időben, 1430. június 4-én maga az apát

²⁴⁰ SÜMEGI 2008, 275; Zichy VIII. 81. sz.

²⁴¹ PRT VIII. 460. A győri káptalan előtt elismeri, hogy elperelte a bakonybéli apátság budai házáat.

²⁴² Zsigmond jelölte őt az apáti tisztségre, aki ez időben Magyarországon tartózkodott. ENGEL – C. TÓTH 2005, 121. 1427-ben a pápai megerősítésért írott kérvényében meg is erősíti az apát, hogy őt Zsigmond választotta ki és jelölte a bátai apáti székbe, s mint a monostor patrónusa meg is erősítette tisztségében: „huiusmodi electio a domino Sigismundo etc. rege, tamquam dicti mon. patrono confirmata, ipseque dominus Sigismundus eidem fr. Johanni de dicto monasterio auctoritate sua providit, quarum electionis et provisionis vigore idem Johannes possessionem monasterii extitit assecutus.” LUKCSICS 1931, I. 192-193. sz.

²⁴³ 1426. április 8-án tűnik fel először a neve. Bezedek falu határvitájában, mint szomszédos fél tűnik fel, akit Pilisi László képviselt a perben. Zichy VIII. 183. sz.

²⁴⁴ LUKCSICS 1931, I. 192-193. sz. A korábbi rendi történetírás Szanai Pál és Szalárdi János között feltételezett még egy János nevű apátot, akit Sörös Pongorác János bátai custossal azonosított. Azt olvasta ki az 1427-es kérvény soraiból, hogy Szalárdi a pápa megerősítését azért kérte, mert nem tudott boldogulni János apáttal szemben és a pápa segítségével akarta megszerezni az apátságot. Valójában mint exempt apátság csak a pápa jóváhagyásával és a servitium befizetésével lett törvényes apát. PRT XII/B. 126.

²⁴⁵ ÁLDÁSY 1895, 288.

²⁴⁶ LUKCSICS 1938, II. 273. sz. V. Márton a váci püspökhöz, valamint a pécsváradai és kolozsmonostori apátokhoz intéz mandátumot azon bencés apátok miatt, akik nem támogatták anyagilag az esztergomi székesegyház felújítását. A felsorolásban László bátai apát szerepel, amely elírás lehet. Valószínű Lukcsics Pál elírása, aki a bátai apát után következő László tihanyi apát nevét ismételte meg.

²⁴⁷ 1430 decemberében már perbe idézések zajlanak a Pongorác birtokon elkövetett hatalmaskodás miatt, amikor is Töttös Lászlót és több familiárisát idézték bíróság elé. Zichy VIII. 301-302. sz. 1431. januárjában már egy másik ügyet is halasztanak, amely a bátai konvent, valamint Töttös László özvegye Orsolya és előállítandó 212 jobbágya ellen folyt. Ezt tovább halasztják még 1432 januárjában is. Zichy VIII. 481. Ugyancsak halasztják már 1431. május 1-jén azt az ügyet, amelyet ugyancsak a bátai konvent indított Töttös László és familiárisai ellen, ezt az ügyet is tovább halasztják 1432-ben is. Zichy VIII. 481. 1431 szeptemberében a macsó bánok előtt zajló per is halasztódik. Itt János apát peréről van szó Töttös László özvegye, fia és a familiárisaik ellen. Zichy VIII. 481. 1431 decemberében pedig még egy per részleteiről értesülünk, amely a bátai konvent és Töttös László özvegye, Orsolya között folyt. Mivel az ez ügyben keletkezett bírságot Orsolya asszony ügyvédje nem fizette meg, ezért a macsó bánok a büntetés mértékét megduplázták. Ez az ügy még 1434 januárjában is folyt. Zichy VIII. 481. Folyt még egy külön per is, melyet János apát Töttös familiárisai: Bathya-i Pál, Jakab, Sarogh-i János, Mihály és Lőrinc ellen indított. Ezt 1433 decemberében halasztották. Zichy VIII. 481-482.

hatalmaskodott Töttös László laki birtokán. A június 7-én megtartott vizsgálatból kiderült, hogy János apát bátai, lórévi és szeremlei familiárisait Lakra küldte, azokkal Töttös László három jobbágyát engedély és a taxa megfizetése nélkül a maga birtokára hurcoltatta, a laki bírót házára leromboltatta, annak feleségét megverte, disznait elhajtatta. Talán ezzel is revansot igyekezett venni az őt és monostorát a korábbi években ért inzultusokért.²⁴⁸ Az ügynek viszont hatalmaskodás lett a következménye,²⁴⁹ mivel az események alig egy évvel később ismét megismétlődtek. 1431. május 20-án János apát bátai jobbágysai ismét rátörtek Lakra, Töttös három jobbágyára taxát vetettek ki, majd miután ezt nem voltak hajlandóak megfizetni, összes holmijukkal és javaikkal az éjszaka leple alatt saját birtokukra vitték. Az oklevél felbujtóként Bálint bátai plébánost nevezi meg.²⁵⁰ Ennek az ügynek is per lett a folytatása, amely valószínűleg csak 1434-ben zárult le.²⁵¹ Azt gondolom, ezek az apátság részéről elkövetett sorozatos hatalmaskodások állhattak a háttérben Zsigmond király 1431. december 16-án Milánóban kelt rendeletének. Zsigmond a macsói bánokat értesíti döntéséről, hogy a János bátai apát által Töttös László ellen indított perben eddig hozott határozatokat érvényteleníti.²⁵² Ezzel János apát viszonyulása is megváltozott a Töttös családhoz. Erről tanúskodik az a Bátán kelt magánlevél, amelyet az apát magánpecsétjével megerősítve küldött Töttös Lászlónak és édesanyjának, Orsolyának. Ebben elismerte, hogy bár perek folynak közöttük, de az Aranyról Szeremlére költözött Tómaster János úgy költözött át az apát birtokára, hogy a jogos földbért és az összes kötelezettséget utána megfizette.²⁵³

A különböző perek az ezt követő években is folytak tovább a magyar joggyakorlat szabályai szerint, egészen 1434 elejéig. Ez az esztendő kiemelkedő az apátság életében. Zsigmond kérésére ekkor részesül a bátai apátság búcsú kiváltságban, s úgy tűnik, ez év első felében a pereskedések is lezárultak. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha összefüggést feltételezünk a két esemény között.

1434. január 5-én a kalocsai káptalan előtt megjelent Töttös László és János apát képviselője²⁵⁴ és elmondta, hogy azon pereiket, melyek a királyi bíróságon Garai Miklós nádor előtt folytattak, s melyekben 8 nemesnek ítéletet kellett volna hoznia, május 1-jére halasztják azzal a kikötéssel, hogy május 8-ig a felek által egyenlő számban választott nyolc nemes Szeremlén hozott ítéletét – bármit tesznek, rendelnek, ítélnék is azok – elfogadják.²⁵⁵ Úgy tűnik a peres ügyeket így választott bírák ítéletével békésen sikerült lezárniuk.

A bátai kegyhelynek 1434-ben adott pápai búcsúengedély Zsigmond római útjához és a császárkoronázáshoz kapcsolható. 1433 májusában érkezett meg az uralkodó az Örök Városba.²⁵⁶ Ünnepeles bevonulását május 21-én tartotta, majd a pápával történt tárgyalások után május 31-én volt a császárkoronázás a Szent Péter bazilikában. Ezt követően Zsigmond és kísérete igyekezett kihasználni mindazt a lehetőséget, amit az Örök Város biztosított. Végiglátogatták a nagy bazilikát, megtekintették a híres római ereklyéket s Zsigmond még egyházi funkciót is végzett, június 6-án a Szent Péter bazilikában keresztelt.²⁵⁷ Kihasználta azt a lehetőséget is, hogy a pápához forduljon saját maga számára lelki kiváltságokért s az általa fontosnak tartott egyházi ügyekben IV. Jenő hozzájárulását kérje.²⁵⁸ Ekkor a legjelentősebb kegyhelyeknek búcsú kiváltságot kért azokra az ünne-

²⁴⁸ Zichy VIII. 307. sz.

²⁴⁹ Valamely az előző jegyzetben keletkezett per oka talán itt keresendő. Zichy VIII. 481.

²⁵⁰ Zichy VIII. 315. sz.

²⁵¹ Ismerjük az ügy folytatását is. Bodrog megye alispánja, szolgabírája és László kalocsai pap 1431. július 29-én helyszíneltek Lakon s a panaszt igaznak találták. 1431. szeptember 4-én Zsigmond parancsára perbe idézték János apátot, majd a következő években perhalasztásokról hallunk, s 3 márka bírságról, amelyet az apátnak kellett megfizetnie. Valószínűleg ez a per is 1434-ben zárult. Zichy VIII. 451.

²⁵² Zichy VIII. 327. sz.

²⁵³ Zichy VIII. 331. sz.

²⁵⁴ János apátot János bátai szerzetes képviselte. Zichy VIII. 359. sz.

²⁵⁵ Zichy VIII. 359. sz.

²⁵⁶ ENGEL 1987b, 91.

²⁵⁷ FRAKNÓI 1902, 18; E. KOVÁCS 2009, 1328-1331.

²⁵⁸ Zsigmond kérvényei: LUKSICS 1938, II. 106-107, 111. sz.

pekre, amikor ott az ereklyéket felmutatják. Ezek között szerepelt: az óbudai prépostsági templom, a székesfehérvári királyi bazilika, a váradi székesegyház, valamint a győri székesegyház.²⁵⁹ Fontos volt számára az is, hogy kísérete is kihasználhassa a római tartózkodás minden előnyét, ezért július 13-án arra kérte a pápát, hogy kísérete résztvevőinek a pápai bullákat ingyen állítsák ki.²⁶⁰

Közben Zsigmond igyekezett a bázeli zsinat atyái és a pápa között konszenzust teremteni. Ezért augusztus közepén elhagyta Rómát és Bazelbe utazott a zsinatra. Alig hagyta el Rómát, ott pápaellenes felkelés tört ki, így IV. Jenő Firenzébe menekült. Így a pápához benyújtott kérvények elintézése csúszott. 1434. január 21-én, amikor a bullák kiállítását megkezdték, Zsigmond még két kéréssel fordult a pápához. Ebben a bátai kegyhelynek és a pozsonyi Szent Márton dómnak is búcsúkiváltást kért.²⁶¹ Úgy tűnik, átgondolt, nagyon is koncepcionális volt Zsigmond kérése, hiszen az ország legjelentősebb templomainak: a székesfehérvári királyi bazilikának, a nagyváradi székesegyháznak, az óbudai Szent Péter templomnak, a győri székesegyház Szent Vér ereklyéjének, a pozsonyi Szent Márton dómnak, a bátai kegyhelynek s még ugyanazon év őszén a budaszentlőrinci kegyhelynek is kért búcsúkiváltást.²⁶² Báta beemelését ebbe a körbe nyilván a király környezetében lévő pécsi egyházmegyés papok, Gatalóczi Mátyás pécsi prépost, királyi alkancellár és György pécsi örkanonok, királyi főjegyzők is támogathatták.²⁶³

A pápai bullából megtudjuk, hogy Bátán „Krisztusnak az Oltáriszentségből kiömlő Vére és a szentek számtalan ereklyéje van, s Úrnapján a Szent Vért és az ereklyéket a népnek nyilvánosan felmutatják, melynek látására csodálatos népsokaság özönlik...”.²⁶⁴ A pápai bulla szűkszavú információjából egyértelmű, hogy a bátai kegytemplom több ereklyével rendelkezett, közülük a leghíresebb Krisztusnak az Oltáriszentségből kiömlő vére volt. Tehát Bátán eucharisztikus csoda következtében keletkezett az ereklye.²⁶⁵ A másik fontos elem, hogy ezt az ereklyét a többi ereklyével együtt nyilvánosan felmutatják a népnek. Ez a helyi kultuszhoz visz közelebb bennünket.²⁶⁶ Híres kegyhelyeken a középkorban a zarándoklat legfontosabb célja az ereklyék megtekintése, esetleg megérintése volt. Rómában a Szent Péter bazilika leglátogatottabb ereklyéje a Vera Icon, Veronika kendője volt, melyen a vérrel verejtékező Krisztus arcmása látható. A középkorban az volt a liturgikus hagyomány, hogy a bazilika egy belső erkélyéről mutatták fel a népnek, s csak kivételes esetben engedték meg az ereklye érintését.²⁶⁷ Prágában a 14. században erre a célra külön tornyot emeltek az új piactéren, Krakkóban pedig a székesegyház nyugati tornyán alakítottak ki egy galériát az ereklyék felmutatására.²⁶⁸ A másik nagy európai kegyhelyen, Aachenben is a Münster egyik homlokzati erkélyéről mutatták fel az ereklyéket, illetve körmenetben hordozták körül a székesegyház körül.

²⁵⁹ Az óbudai prépostsági templomnak Szentháromság ünnepére, a székesfehérvári királyi bazilikának Szent István ünnepére, a váradi székesegyháznak Szent László ünnepére, valamint a győri székesegyháznak, ahol a hívek Szent Vér ereklyét tiszteltek, Úrnapjára kért búcsút az uralkodó. LUKCSICS 1938, II. 106-107. sz.

²⁶⁰ Július 13-án kelt kérvénye LUKCSICS 1938, II. 80. sz. A százat meghaladja azoknak a kérvényeknek a száma, amelyeket Zsigmond kíséretében Rómában tartózkodó magyarok nyújtottak be, a vissza nem térő alkalmat kihasználva. LUKCSICS 1938, II. 80-121. sz.; CSUKOVITS 1998, 11-35. Részletesen foglalkozik a császárkoronázáshoz kapcsolódó kérvények ügyével: E. KOVÁCS 2009, 1357-1359.

²⁶¹ LUKCSICS 1938, II. 123. sz.

²⁶² LUKCSICS 1938, II. 122-124, 126, 329-330, 332-335, 351. sz.

²⁶³ Mátyás pécsi prépost az elsők között kérvényez: LUKCSICS 1938, II. 75. sz.

²⁶⁴ LUKCSICS 1938, II. 123. sz.; KÖNYI 1940, 12-13; SÜMEGI 1993, 49-50.

²⁶⁵ Az eucharisztikus csoda biztosan Bátán történt, erre egyértelmű bizonyíték Szerémi György megjegyzése, miszerint Bátán „a szentséges szentség megjelent sok év előtt.” SÜMEGI 1993, 82. Kortársak „Krisztus vérző” testének nevezik, ill. Krisztus vérenek testének partikulájával, azaz a Szentostyában volt látható Krisztus Vére. SÜMEGI 1993, 59. Ransanus püspök elmondja, hogy a bátai bencés monostor „nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, mert a Szentostyában Krisztus Vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint ezt igen sokan állítják, akik látták.” RANSANUS 1985, 64-65; SÜMEGI 1993, 74.

²⁶⁶ Ez annyira benne élhetett a köztudatban, hogy Kapisztrán szentté avatási jegyzőkönyvében úgy is említik Bátát: „ahol Krisztus vérző testét mutatják a népnek”. SÜMEGI 1993, 59.

²⁶⁷ Küküllői János krónikájában arról olvashatunk, hogy Erzsébet királynénak az 1343-as római zarándoklaton kétszer is megengedték, hogy felmenjen a lépcsős s közelről szemlélhesse Veronika kendőjét és előtte imádkozzék. KÜKÜLLEI 2000, 14. A Lajos királyról íródott gesztában pedig azt olvassuk, hogy 1350-ben a király mindennap megtekinthette az ereklyét. KÜKÜLLEI 2000, 57.

²⁶⁸ FEDELES 2012, 176.

Ennek helyi hagyománya egy 1510-ből származó forrásból ismert.²⁶⁹ Eszerint a székesegyház körül emelvényeket ácsoltak, hogy a nép jobban láthassa a körbehordozott ereklyét. A körmenet útvonalán szószékeket emeltek, ahonnan a pap ismertette az egyes ereklyét, mialatt a menet odaért. A körmenetben gyertyákkal, fáklyákkal, füstölőkkel kísérte a papság az ereklyét. Az állomáshelyen a menet megállt, levették a selyem és aranyozott leplet az ereklyéről és felmutatták azt a népnek, amely fedetlen fővel, térden állva fogadta. Két kanonok mutatta fel, úgy hogy mindenki láthassa, miközben a hangos trombita harsogástól és az emberek „könyörülj rajtunk” felkiáltásától szinte megrendült a föld. Ezután egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet imádkoztak, majd a körmenet folytatta útját. Ezután ismét prédikáció következett, majd az új menet hozta a következő ereklyét.²⁷⁰ Fedeles Tamás kutatásaiból ismerjük, hogy a váradi kegyhelyen is szokás volt Szent László ereklyéinek körmenetben való körülhordozása, sőt a fejkereklyét csaták, háborúk idején is magukkal vitték.²⁷¹

Bátán az ereklye felmutatásának, nyilvános tiszteletének mindkét módja gyakorlat lehetett. Liturgikus tisztelete az ereklye számára kialakított kápolnában zajlott. Minden nagy kegyhelyen az ereklyét külön kegykápolnában őrizték. Szerzetesi templomoknál előírás is volt, hogy a kultusz tárgyát képező ereklyét külön kápolnában helyezték el, hogy az ereklyét felkereső hívek ne zavarják a templomban zajló szerzetesi zsolozsma rendjét. Pécsen a domonkos rendfőnök 1492-ben például csak ideiglenesen engedélyezte a sekrestyében az ottani Szent Vér ereklye nyilvános tiszteletét, amíg a lehető leggyorsabban fel nem épül a kegykápolna, hogy a zarándokok ne zavarják a kolostor életét.²⁷² Az ország központjában, Budaszentlőrincen Remete Szent Pál testereklyéje számára a templom északi oldalán épült fel a kegykápolna oly módon, hogy az a templomon keresztül, a kolostorból és a kerengőből is megközelíthető legyen.²⁷³ Garamszentbenedeken a Szent Vér ereklye számára a templom déli oldalán a sekrestye fölött alakították ki a kegykápolnát az 1480-as évek végén úgy, hogy az a déli mellékhajó szentélyéből lépcsőn megközelíthető legyen, ugyanakkor a monostor keleti szárnyából is oda lehetett jutni egy ajtón keresztül. E korábban felső sekrestyének nevezett termet alakították át kápolnává. Meghagyták a régi román stílusú ablakokat, későgótikus hálóboltozattal látták el, a déli falba az ereklyetartó számára fülkét alakítottak ki, elé pedig oltárt emeltek.²⁷⁴ Bátán az ereklye őrzésére szolgáló kegykápolna kérdését korábban nyitva hagytuk, ugyanis megnyugtató régészeti anyag e vonatkozásban nem került elő.²⁷⁵ Az analógiák és a monostor alaprajza alapján azonban az a véleményünk, hogy a kegykápolna a templom és a monostor folyosója közötti közel 8 méter széles területen állott. Itt is találunk olyan korú és tájolású sírokat, mint a templom területén.²⁷⁶ Talán itt is a román kori templom egyes részleteinek felhasználásával alakították ki, mint Garamszentbenedeken. Így Budaszentlőrincen hasonlóan megközelíthető lehetett a templomon keresztül, a kolostorépületből, sőt a kerengőfolyosón keresztül is.²⁷⁷ A Szent Vér ereklye nyilvános tisztelete itt zajlott, de ha nagyobb zarándoktömeg gyűlt össze, akkor egy magaslati erkélyen keresztül a templomban lévő híveknek is fel lehetett mutatni. Az ereklye bemutatására szolgáló loggia kérdését már Szőnyi Ottó felvetette, amikor a siklói reneszánsz ablakkeret kérdéskörét vizsgálta. Az volt a véleménye, hogy a bátai ereklyét elrabló Perényi Péter a bátaihoz

²⁶⁹ PÁSZTOR 2000, 128.

²⁷⁰ A magyarok középkorban szokásos hétévenkénti zarándoklata során zászlókkal, magyar pénzekkel díszített gyertyákkal énekelve vonultak be a kegyhelyre. Bevonulásuk nagy esemény volt az ottaniak számára is. Amikor megérkeztek, térden csúszva haladtak végig a templomon, majd felajánlották a pénzzel díszített gyertyákat. PÁSZTOR 2000, 126, 128.

²⁷¹ FEDELES 2012, 177.

²⁷² SÜMEGI 1991, 112; FEDELES 2007a, 15-16.

²⁷³ Alaprajz és rekonstrukció közlése: TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY 1996, 4.

²⁷⁴ HAICZL 1913, 123-124. A hálóboltozatos mennyezet zárókövén Mátyás címere látható. Magát az ereklyét is Mátyás adományozta a garamszentbenedeki templomnak. A kápolna felszentelését Gergely nyitrai püspök végezte 1489. március 26-án, búcsúnapi pünkösdszünnap volt. A kápolna oltára 1510-ben készült el.

²⁷⁵ SÜMEGI 2006, 162.

²⁷⁶ SÜMEGI 2006, 154-155.

²⁷⁷ Itt lehetett az az ajtó is, amelynek szárnyain még Mátyás korában is ott függtek Garai János vasbilincsei. Antonio Bonfini említi, ld.: BONFINI 1995, 3.3.140; SÜMEGI 1993, 43.

teljesen hasonló környezetet kívánt kialakítani a bátai Szent Vérnek. Ezért helyezte el azt a siklósi várkáporna északi oldalán, emeleti részen megközelíthető kis teremben,²⁷⁸ amelyre ablakot vágatott, ahol az ereklyét fel lehetett mutatni a kápolnába érkező hívek előtt. Nyilvánvaló, hogy a Bátán látottak alapján történt az ideiglenesen Siklóson tartott ereklye szakrális környezetének kialakítása. Eszerint Bátán is feltételezhető ez az emeleti erkély, amelyet minden bizonnyal Krisztus kínszenvedésének eszközeivel díszítettek.²⁷⁹

Az ereklyét Garamszentbenedeken egy falba mélyített fülkében őrizték. Bátán külön hordozható tabernakuluma volt, ahogy ezt az 1526. évi leltár megőrizte. A nyilvános felmutatásnak része lehetett a letakart ereklye felfedése, felmutatása, érintésre, esetleg csókra nyújtása. A középkorban nemcsak a cibóriumokat látták el takaróval (vélum, *vela alba cooperta*), hanem a turrikulákat és az ereklyéket is. A bátai ereklyét, hasonlóan a garamszentbenedekihez, turrikulában tartották, amely gótikus monstrancia volt, három toronnyal, szoborfülkékkel ellátva. A vélumot a tornyok tetejéhez lehetett illeszteni és felül rögzíteni. Az 1526. évi bátai leltár említ ilyen arannyal hímzett selyem vélumot, amelyet Kanizsai Dorottya készítettett, s hozzá tartozó ezüst koronákat, amelyek a vélum rögzítésére szolgáltak. Ha az ereklyét visszahelyezték őrzési helyére, a vélumot leengedték, ha felmutatták, elől szétnyitották, mint ahogyan ezt több középkori német ábrázoláson láthatjuk.²⁸⁰ A nyilvános tisztelethez hozzátartozott az ereklye kihelyezése, a nyilvános áldás, a csókra nyújtás, s az ereklyével végzett körmenet.

A körmenetnek különleges jelentősége lehetett a bátai Szent Vér kultuszban, hiszen annak fő búcsúnapja Úrnapja volt.²⁸¹ Úrnap ünnepét IV. Orbán pápa vezette be az egyetemes egyházban 1264-ben²⁸² s a Pécsi Egyházmegye területén gyorsan meghonosodott. Pál pécsi püspök, aki Bolognában tanult, Itáliából mint valami új ünnepélményt hozta haza és honosította meg az Úrnap ünnepélyes megtartását. Már ő körmenetet rendelt el az ünnep másnapjára egyházmegyéje hívei számára, amelyet a kereszt előhordozásával tartottak, majd szentmise zárta Pécsen a Corpus Christi templomban.²⁸³ Később a pápák búcsúkkal is igyekeztek buzdítani a híveket, amikor is 100 napi búcsút engedélyeztek azoknak, akik az úrnapi körmenetben részt vettek.²⁸⁴ A 15. századra általánosan elterjedt szokás lehetett az Oltáriszentséggel végzett körmenet, amelynek magyar sajátosságaként alakult ki a négy oltárállítás és a négy égtáj felé adott szentségi áldás még a középkor végén. A középkori körmenetek liturgikus rendjéről liturgikus kódexek, korabeli beszámolók, sőt ábrázolások is maradtak ránk.²⁸⁵ A Mátyás Graduale egyik iniciáléjában egy a királyi pár részvételével tartott eucharisztikus körmenetet láthatunk. A királyi pár baldachinos emelvényről nézi a körmenet haladását. A menet élén zenészek haladnak, majd a virágkoszorús gyermekek által tartott baldachin alatt halad a püspök, teljes ornátusban, infulával a fején, kezében pedig a jellegzetes gótikus monstranciában viszi az Oltáriszentséget. Mögöttük halad a nép, kezükben égő gyertyákkal.²⁸⁶ Ezekben a körmenetekben a szentek ereklyéit is magukkal vitték, ugyanis a középkori ember úgy érezte, hogy az élők és a megdicsőült szentek egy családot alkotnak, a körmenetben a földi közösséggel együtt vonulnak az őket

²⁷⁸ 1,85 méter széles, 1,1 méter mély, lapos szegmentívvel boltozott fülke. SZŐNYI 1933, 178.

²⁷⁹ Aachenben a Münster egyik homlokzati erkélyéről mutatták fel az ereklyéket, ahonnan mindenki jól láthatta. SZŐNYI 1933, 176-178. Rómában hasonló erkély szolgált az ereklyék bemutatására a Szent Péter bazilikában és a Santa Croce templomban is.

²⁸⁰ A németországi Andesch Szent Vér ereklyéjének maradt fenn több ábrázolása, ahol a vélum csak hátulról takarja az ereklyét. KRISZ-RETTEBECK 1963, 121.

²⁸¹ A középkori körmenetek történetére ld.: FEDELES 2007a, 4-21; FEDELES 2007b, 59-81.

²⁸² Az úrnapi körmenetek történetét legutóbb Fedeles Tamás dolgozta fel. Eszerint az ünnep bevezetésével közel egy időben a kölni Szt. Gereon társaskáptalan kanonokjai már tartottak körmenetet, de Európában általánosan csak a 14. század második negyedében terjedt el a szokás. FEDELES 2007b, 64.

²⁸³ FEDELES 2007a, 12-15.

²⁸⁴ V. Márton pápa az első, aki az úrnapi körmeneten részt vevő híveknek 100 napi búcsút engedélyezett. MIHÁLYFI 1923, 161; FEDELES 2007b, 64.

²⁸⁵ FEDELES 2007a, 8-9.

²⁸⁶ C iniciálé fol. 69. verso. Mátyás-Graduale 1980, 86-87.

őrző szentek is.²⁸⁷ A leglátványosabb úrnapi körmeneteket az ország fővárosában, Budán tartották. 1424-ben a körmeneten részt vett Zsigmond király és Borbála királyné mellett a Budán tartózkodó II. Mánuel bizánci császár, s az Oltáriszentséget a pápai követ, Castiglione Branda vitte. 1525-ben a körmenet alkalmával sátrat állítottak a királyi párnak. A sátor a körmenet egyik stációja volt. A körmenet a szentmise után indult, a király és a királyné oldalán 12-12 apród haladt égő gyertyákkal. A menetben vitték a várkapolna ereklyéit s az oltáriszentség előtt virágokat szórtak. Kassán fűvel hintették be az úrnapi körmenet útvonalát.²⁸⁸

Bátán hasonló látványos esemény gyakran lehetett a középkorban, hiszen uralkodók, jeles arisztokrata családok tagjai vettek részt az úrnapi nagybúcsún. Körmenet egyébként a középkori liturgikus szokás szerint szinte minden nagyobb ünnep nagymiséjét megelőzte. A körmenet útvonala az ünnep nagysága és az időjárás szerint változott.²⁸⁹ A főünnepen, s ilyen lehetett a két nagybúcsú: Úrnapja és Szent Mihály arkangyal ünnepe, körmenettel bejárták az egész települést s fölkeresték az útba eső plébániatemplomot is.²⁹⁰ Nagy ünnepélyességgel történt a visszaérkezés is, amikor a templom főbejárata előtt vagy a „kórusba” való belépés előtt tartottak stációt a helyben kialakult liturgikus rend szerint.²⁹¹ A nagymise után az ereklyékkal áldást adtak, majd nyilvános tiszteletre tették ki, esetleg csókra nyújtották a jámbor híveknek.

Érdeemes odafigyelnünk a bulla másik megjegyzésére is, hogy Bátán az ereklye felmutatására „csodálatos népsokaság” gyűlik össze. A kevés ránk maradt forrás az oklevél állításának igazát valószínűsíti. A Bátára zarándoklást akarta elősegíteni Rozgonyi Simon országbíró, amikor az 1411 decemberében kelt oklevelében „minden utazónak, kereskedőnek, vásározónak és más embernek, akik a bátai egyház határai között, akár a Duna vizén, akár szárazföldön lefelé, vagy fölfelé mennek”, vámmentességet engedélyezett.²⁹² Ennek ellenére sajnos hallunk jogtalan vámszedésekről a bátai apátság részéről is. 1449. július 7-én például Bodrog vármegye elöljárói szálltak ki Szeremlére, s azt tapasztalták, hogy midőn Töttös László jobbágyai és népei Bátára zarándokolva Szeremléhez értek, László apát vámszedői mindegyiküktől adót és vámot szedtek.²⁹³ Ezek a jobbágyok minden bizonytalansággal az úrnapi bátoi búcsúra igyekeztek, amikor ez a jogtalanság érte őket.

A búcsúbullá kihirdetése Bátán 1434. május 27-én, Úrnapján a nagybúcsú alkalmával lehetett. Amint már említettük, Zsigmond és kísérete 1433. augusztus közepén hagyta el Rómát. Október 11-én érkezett az uralkodó Bázélbe, ahol a császári méltóságnak megfelelő ünnepélyességgel fogadták. Ezt követően a zsinat ügyeivel foglalkozott, de közben figyelemmel kísérte kérvényeinek elintézését a firenzei pápai udvarnál. Miután a zsinat elfogadta a pápa által kijelölt zsinati elnökök személyét, 1434. május közepén maga Zsigmond is elhagyta Bázélt, de csak az év októberében érkezett haza Pozsonyba.²⁹⁴ Kíséretének tagjai még Rómából, illetve időközben Bázélből is hazatértek, így a január 24-én kiállított bulla leghamarabb április-májusban érkezhettek Magyarországra. A kihirdetés dátuma tehát valóban lehetett 1434 Úrnapja. Ezen az ünnepélyes eseményen a Garai csa-

²⁸⁷ A Mátyás-Graduale E iniciáléjában (fol. 50. recto) szintén körmenetet látunk ereklyékkal. A körmenet egy monostorban zajlik. Elöl szerzetesek vállon viszik az ereklyeládát. Mögöttük halad a papság, kereszttel, gyertyákkal és templomi zászlókkal, majd a püspök, kezében Szent Kereszt ereklyével. A nép a kerengő folyosón halad. Mátyás-Graduale 1980, 78-79.

²⁸⁸ PÁSZTOR 1940, 45; FEDELES 2007a, 11; FEDELES 2007b, 65;

²⁸⁹ A legegyszerűbb esetben a templomban tartották, ha az időjárás engedte, megkerülték a templomot. Nagyobb ünnepeken a templom közelében lévő stációs templomhoz vonultak, ott rövid könyörgést mondtak, majd visszatértek a főtemplomhoz. DOBSZAY 2004, 73-74.

²⁹⁰ Nagyobb ünnepeken a körmenettel bejárták az egész települést. FEDELES 2007a, 11; FEDELES 2007b, 70-71. Így lehetett ez Bátán is, ahogyan erre már korábbi kutatásaink során is rámutattunk. SÜMEGI 2006, 162. Ugyancsak Fedeles Tamás kutatásaiból ismert, hogy Váradon is szokás volt Szent László ereklyéivel stációs körmenetet tartani. 1443-ban a toronyomlás után hálaadó körmenetet tartottak a püspök vezetésével, amely érintette a város templomait. FEDELES 2012, 177.

²⁹¹ Ennek a stációnak a liturgiájához hozzátartozott egy naphoz kapcsolódó himnusz, a Benedictus eléneklése antifonával, válaszos ének, majd oráció. Ezután léptek be a szentélybe, s helyezték el az ereklyéket az oltáron, majd következett az énekelt nagymise. 2004, 74.

²⁹² SÜMEGI 1993, 40-42; Zichy VI. 111. sz.

²⁹³ SÜMEGI 1993, 54-55; Zichy IX. 173. sz.

²⁹⁴ ENGEL – C. TÓTH 2005, 128.

lád nádori ágát valószínű az életben lévő családtagok képviselhették: Cillei Anna özvegy nádorné, Garai Miklós, a nádor idősebb fia és Garai László.²⁹⁵

Az egyre jelentősebbé váló kegyhely hozzájárulhatott a település mezővárosi fejlődéséhez. Igaz, hogy Bába első mezővárosi említése csak 1453-ból való,²⁹⁶ de a hatalmaskodások kapcsán keletkezett oklevelek névanyagából egy városiasodó település képe bontakozik ki előttünk. Egy 1431. június 4-én írásba foglalt oklevél 109 bátai családfő nevét tartalmazza, s ez lehetőséget biztosít a korabeli Bába megismerésére. A nevek ebben az időben ugyanis szorosán kötődtek viselőjükhöz, így megvizsgálhatjuk rajtuk keresztül a korabeli Bába demográfiai vonzáskörzetét, valamint társadalmi viszonyait. A névanyag arról tanúskodik, hogy a lakosság egy része honnan származott. Több család a közvetlen környékről települt (Farkasd, Lórév, Szeremlyén, Ete, Baja, Bodrog, Parragi, Gerebec, Perbeli, Zsembéc), de vannak egészen messziről érkezett családok is (Orgovány, Somogy, Baranya, Pécsi, Szegedi, Móri, Szolnok, Kő, Szentgróti), illetve ismeretlen helyről települtek (*Galnay, Hult-hay, Bakachy*). A névanyag másik csoportjából a középkori Bába színes társadalma bontakozik ki, ugyanis gyakran a foglalkozásnév vált vezetéknevvé. Megtaláljuk az apát udvartartásához tartozó személyeket (*Litteratus, Udvarbéli, Kulcsár, Bakó*). Jellegzetes foglalkozás lehetett Bátán a nevek gyakorisága alapján a hajós, halász, rákász, szőlőműves (Hajós, Halász, Rákos, *Carex /Sás/, Borús, Hagymás*). A helyi mezővárosi iparra és kereskedelemre utalnak a következő nevek: Vászónárus, Meszes, Varga, *Carnifex* (Mészáros), Csapó, Szabó, valamint a Vámos, Tömester, Kalamár, Polgár, *Aurifabro* (Ötvös) és Lantos.²⁹⁷

A pápai bulla kihirdetése után Bába jelentősége tovább növekedett. A következő évekből az apátságra vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk. János bátai apát 1437-ben halhatott meg, ugyanis egy 1437 augusztusában keletkezett oklevél hatalmaskodási ügy kapcsán nem említi a bátai apátot, csak annak szeremlei vámszedőjét, aki Töttös egyik aranyi jobbágyát fogságba ejtette s tőle jogtalanul vett el öt lovat és 13 arany forintot. Úgy véljük, az apát neve azért maradt ki az oklevélből, noha Tömester Gergely az ő embere volt, mert Bátán az apáti szék éppen üresedésben volt.²⁹⁸ Az év őszén meghalt Zsigmond király is, így az apáti szék betöltése is csak a következő évben történhetett meg.

²⁹⁵ Garai nádor 1433 végén hunyt el, fia Miklós 1435. június 4-e után, felesége Cillei Anna 1439. szeptember 9-e után. ÁRVAI 2013, 107.

²⁹⁶ Első mezővárosi említésre: CSÁNKI 1897, 408, Bába mezővárosi fejlődésére K. NÉMETH 2013, 213-247.

²⁹⁷ Zichy VIII. 315. sz.; SÜMEGI 1993, 47-48. A Bába középkori plébániatemplomának történetét feldolgozó K. Németh András és Rácz Miklós kiváló tanulmányukban részletesen foglalkoztak a település mezővárosi fejlődésével, amelynek lakossága a családfők száma alapján 500-600 fő között lehetett. K. NÉMETH – RÁ CZ 2012, 147-162.

²⁹⁸ Zichy VIII. 418. sz.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANĐELIĆ 1972-1973 ANĐELIĆ, Pavao, *Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska*. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu – Arheologija nova serija 27-28 (1972-73) [1973] 377-395.
- ÁCS – JANKOVICH – KŐSZEGHY 1998 *Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény. I. Humanizmus*. Szerk. Ács Pál – Jankovich József – Kőszeghy Péter. Bp. 1998.
- ÁLDÁSY 1895 ÁLDÁSY Antal, *Regesták a Vatikáni Levéltárból. Harmadik és befejező közlemény* Történelmi Tár 18 (1895) 260-288.
- ÁRVAI 2013 ÁRVAI Tünde, *A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben*. In: Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900-1800). Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013, 103-118.
- ÁRVAI 2014 ÁRVAI Tünde, *Vallásos áhítat és hatalmi reprezentáció a Garai családban*. In: Mesterek és Tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről. Szerk. Böhm Gábor – Fedeles Tamás. Pécs 2014, 81-105.
- ÁUO WENZEL Gusztáv, *Árpád-kori Új Okmánytár. I-XIII*. Bp. 1862–1874.
- BAUERREISS 1931 BAUERREISS, Romuald, *Pie Jesu. Das Schmerzensmannbild und sein Einfluß auf die mittelalterliche Frömmigkeit*. München 1931.
- BÁLINT – BARNA 1994 BÁLINT Sándor – BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp. 1994.
- BONFINI 1995 BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995.
- C. TÓTH 2009 C. TÓTH Norbert, *Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387-1437*. Bp. 2009. (Magyarország története 6.)
- C. TÓTH 2014 C. TÓTH Norbert, *Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozási a lublói béke után*. TSz 56 (2014) 3. sz. 339-356.
- CZEGLÉDY 1987 CZEGLÉDY Ilona, *Siklós a Zsigmond korban*. In.: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I. Tanulmányok. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987, 347-351.
- CSÁNKI 1897 CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III*. Bp. 1897.
- CSUKOVITS 1998 CSUKOVITS Enikő, *Egy nagy utazás résztvevői. (Zsigmond király római kísérete)*. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998, 11-35.
- CSUKOVITS 2002 CSUKOVITS Enikő, *Bűn és bűnhődés. Vezeklő zarándoklatok a középkori Magyarországon*. Sz 136 (2002) 303-326.
- CSUKOVITS 2003 CSUKOVITS Enikő, *Középkori magyar zarándokok*. Bp. 2003. (História Könyvtár Monográfiák 20.)
- CSUKOVITS 2005 CSUKOVITS Enikő, *Csodás szabadulások a török rabságból*. Aetas 20 (2005) 4. sz. 78-90.
- DOBSZAY 2004 DOBSZAY László, *Az esztergomi rítus*. [Bp. 2004.]
- E. KOVÁCS 2009 E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond császár megkoronázása Rómában*. Sz 143 (2009) 5. sz. 1323-1384.

- ENGEL 1987a ENGEL Pál, *Magyarország bárói. Rövid életrajzok. Garai (II.) Miklós nádor*. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I. Tanulmányok. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987, 416-420.
- ENGEL 1987b ENGEL Pál, *Ozorai Pipo*. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd 1987, 53-88. (Múzeumi füzetek)
- ENGEL 2001 ENGEL Pál, *Középkori magyar adattár*. CD-ROM. Bp. 2001.
- ENGEL – C. TÓTH 2005 ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert, *Itineraria regum et reginarum (1382-1438). Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához*. Bp. 2005.
- FEJÉR *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. Fejér Georgius. Budae 1828-1844.
- FEDELES 2007a FEDELES Tamás, *Körmenetek Pécssett, a 14-15. században*. Pécsi Szemle 10 (2007) 4. sz. 4-21.
- FEDELES 2007b FEDELES Tamás, *Vallásos áhitat, közösségtudat, reprezentáció. A késő középkori körmenetek főbb jellemzői*. Aetas 22 (2007) 3. sz. 59-82.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás, *Az Albeniek a Pécsi Egyházmegye élén*. MEV 21 (2009) 117-130.
- FEDELES 2012 FEDELES Tamás, „*Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai*”. Várad kegyhelye a késő középkorban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Bp. 2012, 163-182.
- FEDELES 2014 FEDELES Tamás, *Mennyei és földi kommunikáció. A késő középkori főúri-nemesi devóció mint az információáramlás csatornája*. Világtörténet 2014. 1. sz. 67-102.
- FRAKNÓI 1902 FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összekötései a római Szent-székkal. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig. II*. Bp. 1902.
- FÜGEDI 1974 FÜGEDI Erik, *Uram, királyom. A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp. 1974.
- FÜGEDI 1986a FÜGEDI Erik, *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Bp. 1986.
- FÜGEDI 1986b FÜGEDI Erik, „*Könyörülj, bánom, könyörülj...*” Bp. 1986.
- GYÖRFFY 1977 GYÖRFFY György, *A „lovagszent” uralkodása*. TSz 20 (1977) 3-4. sz. 533-564.
- HAIZL 1913 HAICZL Kálmán, *A garamszentbenedeki apátság története*. Bp. 1913.
- HO *Hazai okmánytár. VII*. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp. 1880.
- JASINSKI 1998 JASINSKI, Kazimierz, *Rodowód Piastów mazowieckich*. Poznań–Wrocław 1998.
- KAKUCS 2006 KAKUCS Lajos, *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*. Bp. 2006. (METEM könyvek 52.)
- KARÁCSONYI 1995 KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp. 1995.

- KISS 2006 KISS Gergely, *Abbatia regalia–Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11-13. században*. Bp. 2006. (METEM Könyvek 51.)
- KISS – SARBAK 2009 KISS Gergely – SARBAK Gábor, *Szerzetesi intézmények*. In: A középkor évszázadai (1009-1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009, 337-417. (A pécsi egyházmegye története I.)
- KNAUZ 1890 KNAUZ Nándor, *A Garam-melletti szent-benedeki apátság története. I*. Bp. 1890.
- K. NÉMETH – RÁCZ 2012 K. NÉMETH András – RÁCZ Miklós, *Báta középkori plébánia-temploma*. WMMÉ 34 (2012) 147-178.
- K. NÉMETH 2013 K. NÉMETH András, *Tolna megye központi helyei a középkorban*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 8 (2013) 213-247.
- KOLLER 1782 KOLLER, Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. II. Posonii 1782*.
- KOPPÁNY 1962 KOPPÁNY Tibor, *Csesznek vára*. Bp. 1962.
- KÓNYI 1940 KÓNYI Márta: *A bátai apátság és csodálatos szent vér ereklyéje*. In: A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje. Szekszárd 1940, 7-37. (Tolna vármegye múltjából 5.)
- KÖBLÖS 1994 KÖBLÖS József, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Bp. 1994. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.)
- KŐFALVI 2006 *A pécsváradai konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526*. Szerk. Kőfalvi Tamás. Szeged 2006.
- KRISS-RETTENBECK 1963 KRISS-RETTENBECK, Lenz, *Bilder und zeichen religiösen Volksglaubens*. München 1963.
- KRIŽKÓ 1885 KRIŽKÓ Pál, *Körmöczbánya birtokának keletkezése s fejlődése*. Sz 19 (1885) 253-259.
- KÜKÜLLEI 2000 KÜKÜLLEI János, *Lajos király krónikája*. – Névtelen szerző, *Geszta Lajos királyról*. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Bp. 2000. (Millenniumi magyar történelem)
- LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000 LAKATOS Pál – SÜMEGINÉ Szép Mária– SÜMEGI József, *Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus Vérének csodái a középkori Európában*. MEV 12 (2000) 45-103.
- LŐVEI 1987 LŐVEI Pál, *Síremlékszobrászat*. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. II. Katalógus. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987, 277-284.
- LŐVEI 1994 LŐVEI Pál, *Garai sírkő, Siklós*. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Bp. 1994, 276-278.
- LUKCSICS 1931–1938 LUKCSICS Pál, *XV. századi pápák oklevelei. I-II*. Bp. 1931–1938. (Monumenta Hungariae Italica 2.)
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387-1437*. Bp. 1984.
- Mátyás-Graduale 1980 *A Mátyás-Graduale*. Bevez., képmagyarázatok: Soltész Zoltánné. Bp. 1980.

- MIHÁLYFI 1923
 MonVat
 PATTON 1996
 PÁSZTOR 1940
 PÓSÁN 1998
 PRT
 RADÓ 1961
 RADÓ 1998
 RANSANUS 1985
 RMKT III.
 SÜMEGI 1991
 SÜMEGI 1993
 SÜMEGI 2005
 SÜMEGI 2006
 SÜMEGI 2009
 SÜTTŐ 2003
 SZALAY 1861
 SZŐNYI 1933
 THURÓCZY 1978
 TÖRÖK 1859
 TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY
- MIHÁLYFI Ákos, *A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan történetéből.* Bp. 1923.
Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/1-4. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1885-1891.
 PATTON Gábor, *Újabb szempontok a koromszói apátság kutatásához.* In: A Völgység ezeregy száz éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében. Előadások a II. Völgységi konferencián. Szerk. Szita László – Szöts Zoltán. Bonyhád 1996, 49-54.
 PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Bp. 1940.
 PÓSÁN László, *Zsigmond és a Német Lovagrend.* Hadtörténeti Közlemények 111 (1998) 630-656.
A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I-XII. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrácz. Bp. 1902-1916.
 RADÓ, Polycarpus, *Enchiridium liturgicum. I-II.* Romae 1961.
 RADÓ Polikárp, *Az egyházi év.* Pannonhalma 1998.
 RANSANUS, Petrus, *A magyarok történetének rövid foglalata.* Közreadja Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Bp. 1985. (Bibliotheca historica)
Régi magyar költők tára. III. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. 2. Tinódi Sebestyén összes művei. 1540-1555. Közléteszi Szilády Áron. Bp. 1881.
 SÜMEGI József, *Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon.* MEV 3 (1991) 107-119.
 SÜMEGI József, *Báta a középkori és török-kori forrásokban.* In: Báta évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. V. Kápolnás Mária. Báta 1993, 13-126.
 SÜMEGI József, *Adatok a középkori bátai búcsújáróhely topográfiájához.* WMMÉ 27 (2005) 95-108.
 SÜMEGI József, *A bátai apátság kutatástörténete és alaprajzának rekonstrukciós kísérlete.* WMMÉ 28 (2006) 141-170.
 SÜMEGI József, *Búcsújárás, zarándoklat.* In: A középkor évszázadai (1009-1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009, 487-546. (A pécsi egyházmegye története I.)
 SÜTTŐ Szilárd, *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával. I-II.* Szeged 2003.
 SZALAY László, *Magyarország története. I.* Pest. 1861.
 SZŐNYI Ottó, *Ismeretlen siklói reneszánsz köemlékek.* Magyar Művészet 9 (1933) 6. sz. 169-180.
 THURÓCZY János, *A magyarok krónikája.* Ford. Horváth János. [Bp.] 1978. (Bibliotheca historica)
 TÖRÖK János, *Magyarország primása.* Pest 1859.
 TÖRÖK József – LEGEZA László – SZACSVAY Péter, *Pálosok. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében.* Bp. 1996.

- TÜSKÉS – KNAPP 1986 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *A szent vér tisztelete Magyarországon*. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986, 76-116.
- VÁRADY 1984 VÁRADY Zoltán, *A bátai sírkő és epigráfiai összefüggései*. A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 12 (1984) 105-110.
- Víziók 1985 *Középkori magyar víziók*. Vál. V. Kovács Sándor. Bp. 1985. (Magyar ritkaságok)
- WERTNER 1897 WERTNER Mór, *A Garaiak*. Sz 31 (1897) 902-938.
- Zichy *A Zichy és vásonkeői Zichy-család idősebb ágának okmánytára. I-XII*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Bp. 1871–1931.
- ZsO *Zsigmondkori oklevéltár. I-II/1-2*. Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951-1958; *III-VII*. Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993-2001; Borsa Iván – C. Tóth Norbert: *VIII-IX*. Bp. 2003-2004; C. Tóth Norbert: *X*. Bp. 2007; *XI*. Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Bp. 2009; C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint: *XII*. Bp. 2013. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.)

RÖVIDÍTÉSEK

- MEV Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Bp.
- Sz Századok, Bp.
- TSz Történelmi Szemle, Bp.
- WMMÉ Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Báta und die Familie Garai

(Erste Mitteilung)

Die Benediktinerabtei in Báta war dank ihrer Reliquie „Heiliges Blut“ eine der wichtigsten Weihestätte vom ersten Jahrzehnten des 15. Jahrhundert bis zu der tragischen Schlacht in Mohács. Die meist bekannten Weihestätten des Spätmittelalters werden nämlich auch in den drei ausführlichen Landesbeschreibungen von Petrus Ransanus, Antonio Bonfini und Miklós Oláh aufgezeichnet. Alle dieser Werke erwähnen die Grabstätte vom König Sankt Stephan und seines Sohnes Prinz Sankt Emmerich in Székesfehérvár, die von St. Johann Kapistran in Újlak, sowie die Reliquie „Heiliges Blut“ in Báta.

Zur Gestaltung dieses Ruhmes spielte neben den Wallfahrten auch die Familie Garai, eine prominente hochadelige Familie des Landes eine wichtige Rolle, da das Entkommen und Gelübde von Janos Garay im Jahre 1415 den Ort Báta landesweit berühmt machte. In dieser Studie wollten wir die Frage beantworten, wie sich die Geschichte der hochadeligen Familie und der Aufstieg von Báta verknüpfen.

Irgendwann in den letzten Jahrzehnten des 14. Jahrhunderts hat sich in der Kirche der vom St. Ladislaus gegründeten Benedikterabtei ein eucharistisches Wunder zugetragen, deshalb wurde sie immer bedeutsamer und wurde zugleich zu einem berühmten Pilgerort, welcher in den 1380-er und 1390-er Jahren sogar von den Herrschern aufgesucht war. Zu dieser Zeit war Miklós Garai I. der Palatinus des Landes, der selbst auch Báta aufsuchte, ist aber im Jahre 1386 in der Schlacht bei Gara während der Verteidigung der Königinnen ums Leben gekommen. Beide seiner Söhne waren auch da, Miklós der ältere Sohn konnte entfliehen, János der jüngere ist aber kurzzeitig in Gefangenschaft des Feindes geraten. Von hier an wurden beide Söhne dem König Zsigmond (Sieg-mund) eng anhängig und nahmen fast an allen militärischen Aktionen teil. In ihrem Lebensgang war die nächste Abschnittsgrenze die Gefangenschaft von Zsigmond, da der König in ihrer Burg in Siklós bewacht war und János Garai wurde zu einem Geisel statt des Herrschers gestellt. Nach seiner Befreiung konnte dann der König durch die aktive Hilfe der Gebrüder Garai seine Macht konsolidieren.

Nach der Befreiung des Königs Zsigmond wurde Miklós Garai II zum Palatinus erwählt. Zu seiner Familie gehörte die Familie Szanai, deren Mitglied Pál (Paul) zwischen 1400 und 1427 zum Abt in Báta wurde. János Garai wurde zum Gespan von Temes ernannt und nahm beinahe an allen militärischen Aktionen vom König Zsigmond an. Er kämpfte 1406 sogar gegen die Mohren in Iberien und unternahm eine Wallfahrt nach Compostela, dann im Jahre 1410 heiratete er Hedvig, die Tochter des Prinzes in Masowien. Mit seiner Führung organisierte sich der Krieg in Bosnien, der die anarchischen Verhältnisse im Balkan regulieren wollte. Die Ungarn erlitten jedoch in der entscheidenden Schlacht eine schwere Niederlage und ihre Generale gerieten in Gefangenschaft. Im Leben von János Garai war es schon die dritte Gefangenschaft und wandte sich zum Heiligen Blut in Báta, wobei er ein Gelübde ablegte: wenn er entfliehen kann, macht dann eine Wallfahrt zu diesem Pilgerort. Von den Generalen konnte er als Erste entfliehen, so erfüllte er sein Gelübde. Er brachte auch seine Eisenschellen nach Báta mit und hängte sie an die Kirchentür auf

Dieses Gelübde, bzw. dessen Erfüllung war landesweit ein so bedeutsames Ereignis, welches den Ruhm und Ansehen der Weihestätte in Bába noch mehr steigerte. Es wird auch auf die Tatsache begründet, daß Bába in den 1420-er Jahren sogar als Zielort der Búßerwallfahrten bekannt wurde. Nach seiner Kaiserkrönung in Rom verlangte dann König Zsigmond Bußprivilege vom Papst für die wichtigsten Weihestätten des Landes, unter ihnen stand auch die Weihestätte in Bába. Die im Jahre 1434 Wallfahrtsgenehmigung vom Papst bringt uns näher zur Erkenntnis des örtlichen Kultes. Von dieser Urkunde läßt sich erfahren, daß die Reliquien des Mönchklosters in Bába – unter anderen auch das Heilige Blut - am Fronleichnam dem Volk öffentlich dargebracht wurden und daß sehr viele Menschen den Gnadenort aufsuchten.

Im ersten Teil dieser Studie wollten wir zunächst sowohl unsere Ehre dem 600 Jahre alten Gelübde vom Janos Garai bezeigen, als auch den Lebensweg des Bans ausführlich aufschließen und bekanntgeben.

Késő középkori téглаégető kemencék Bátaszék–Leperdpusztán

A Tolna megye déli szélén, Bátaszék határában, a Lajvér-patak völgyében, a pataktól északkeleti irányban haladó M6 autópálya nyomvonalában tártuk fel a domboldalban húzódó lelőhely kijelölt, feltárássra engedélyezett szakaszát (65. kép).¹

A megelőző régészeti feltárást 2006. május 15-től 2006. szeptember 26-ig végeztük el.² A nyomvonal adott szakaszán a ténylegesen feltárt terület 12.412 m² volt.

A lelőhelyen 525 objektum feltáráására került sor. A lelőhelyen több korszak jelenségei kerültek elő. Őskori (bronzkori gödrök és cölöpök), népvándorlás kori temető (5. század) sírjai, népvándorlás kori települési objektumok (házak maradványai, gödrök, cölöpök), Árpád-kori gödrök és külső kemencék feltáráására került sor. Az objektumokból számos értékes tárgylelet is előkerült. Népvándorlás kori csontfésűk, edény, hordó alakú gyöngyöket tartalmazó gyöngysor, vas kolomp. A középkorra keltezhető objektumokban a kerámia és csontleletek mellett például csont dobókockát is találtunk.³

A téглаégető kemencék

A lelőhely déli részén, közel a mai Lajvér-patakhhoz három téглаégető kemencét tártunk fel.⁴ A kemencék szorosan egymás mellett helyezkedtek el az enyhén lejtő domboldalban (66. kép). A kemencék igen jelentős mértékben megmaradtak, minden valószínűség szerint főként csak a boltozatuk hiányzott, roskadt be (67. kép).

A kemencék leírásánál az egyszerűség kedvéért a kemence elejének az előteret tekintetem, a szájnyílásokkal együtt. Háttulja az ezzel ellentétes oldal – a „hátsó fal”. Tájéolásuk: a három kemencét egyben tekintve az 1. kemence hátsó falának közepe és a 3. kemence középső szájnyílásának tengelyében kijelölt egyenes északkelet-délnyugati irányt mutat. A leírásokban ezt észak-dél iránynak tekintem. Így a kemencék hátsó fala az északi fal, a szájnyílások a déli oldalt jelentik (68. kép). (A kemencék a feltáráson kiadott objektumszámot viselik, az egyszerűség, a jobb érthetőség kedvéért jelen cikkben sorszámot kaptak.)

¹ M6 To-013/A2. lelőhely – 170,18–170,28 km szelvények.

² Munkatársak: Balogh Roland régész, technikusként, Tövisháti Béla restaurátor rajzolóként is, Kovács Zoltán rajzolóként és betanított technikusként, Szabó Zsuzsanna betanított technikusként vett részt a munkában. A kézi földmunkát az Arch-Homo 2003 Kft. munkásai, Kiefer Zoltán és lánycsóki csapata végezte. A geodéziai felmérési munkákat a Meridián Mérnöki Iroda Kft. munkatársai készítették. Legtöbbször Zentai Zoltán geodéta és kollégái végezték a méréseket. A dokumentációt a Meridián Mérnöki Iroda Kft. munkatársai digitalizálták. A közreműködők munkáját ezúton is köszönöm. Az ásatási felvételeket Vizi Márta készítette.

³ A leleteket a Wosinsky Mór Megyei Múzeum (Szekszárd) Régészeti Gyűjteményében helyeztük el. Ltsz.: M6-2006.013A2.1.1.–M6-2006.013A2.525.3.

⁴ A kemencék feltárájáról ezidáig előadásokon számoltam be. Az MTA VEAB Történettudományi Szakbizottsága Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottságának konferenciáján 2009 januárjában tartottam előadást a téглаégető kemencékről. A Fialat Középkoros Régészek II. konferenciáján, 2010. nov. 25-27. között a Herman Ottó Múzeumban, Miskolcon poszterrel mutattam be a téглаégető kemencék feltárást.

- 1. kemence (321. objektum): téglalap alakú, háromcsatornás, keskeny tűzpados.
- 2. kemence (324. objektum): téglalap alakú, háromcsatornás kemence. Egyik oldala beomlott, utána kétszatornás kemenceként használták.
- 3. kemence (524. objektum): négyszög alakú, háromcsatornás. A beomlott boltozat alatt tele volt a kemence az égetés során tönkrement téglákkal. Az elrontott égetés után felhagytak a kemence használatával

A kemencék, bár fő vonásaikban hasonlóak voltak, sok részletben különböztek egymástól, jellegzetes vonásokat mutattak. Tanulmányomban ezeket a jellemzőket, valamint a tégláégetés módjára tett megfigyeléseket ismertetem.

A feltárás során a munkát a terület lehumuszosolásával kezdtük. Ezt gépi munkával végeztük el. Az ásás utolsó fázisában, a földszállításra meghagyott út elbontásával, a humusz alatti részen jelentkeztek bizonytalan, enyhén négyzetes formájú, sötét betöltésű foltok, amelyekről a bontás során derült ki, hogy tégláégető kemencék maradványait tartalmazták (1. kép). Nem elhanyagolható tény, hogy a 2. kemence felett egy késő hódoltságkori objektum – ház-lakóépítmény (2. kép) – volt egykoron,⁵ míg a 3. kemencén keresztül egy nagyjából kelet-nyugati árok húzódott, vágva a kemence maradványait.

1. kemence (321. objektum)

A kemencék közül ez helyezkedett el legmagasabban a Lajvér-patak melletti domboldalon (68. kép).

Az objektum teljes egészében a sárga altalajba mélyedt.⁶ A hosszanti irányú, téglalap formájú tüzelőtér előtt – a déli, rövid oldalon – egy nyugati oldalán lekerekített, keleten lekerekített sarkú téglalap alakú előtér volt. Az előtérből három nyíláson át fűtötték a kemencét.

A kemence méretei:

	Északi oldal	Déli oldal		
A tüzelőtér szélessége	352 cm	358 cm		
	Keleti oldal	Nyugati oldal		
A tüzelőtér hosszúsága	440 cm	446 cm		
Mélység (szelvény szinttől)	210 cm			

	1. nyílás	2. nyílás	3. nyílás
Nyílások vastagsága a padkák szintjén	116 cm	110 cm	86 cm
Nyílások szélessége kívül	78 cm	88 cm	50 cm
Nyílások szélessége belül	58 cm	60 cm	54 cm
Csatorna hossza	412 cm	408 cm	412 cm
Padka szélessége a nyílások között	61-63 cm		
Padka szélessége a szélén	28-32 cm		

⁵ A feltáráskor a 455. objektum elnevezést kapta.

⁶ A nagyberuházások előtt elvégzett nagy felületű feltárások sajátossága, hogy a felszínen is karakteresen észlelhető jelenségek kivételével a feltárás a terület lehumuszosolásával kezdődik. Ennek során a felszíntől 25-40 cm vastagságban távolítjuk el a legfelső, szántott talajréteget, és az így megfigyelt, általában altalaj szintjében észlelhető, abba mélyedő jelenségeket – gödör, ház, sír, stb. – tárjuk fel.

A kemencetér bontása során a felső barna, kevert betöltés eltávolítása után kiderült, hogy a kemence belsejében, közvetlenül a tűzpadokon vastag, táblákban összeállt omladék található. Ez az omladék minden bizonnyal a kemence boltozata lehetett (3. kép, 69. kép). A kemence boltozata az égetés után, a téglák kirakása után rogyhatott össze, ugyanis az omladék alatt sem nyers, sem kiégett téglákat nem találtunk. Az igen nagy mennyiségű, boltozatnak meghatározható betöltés alapján elképzelhető, hogy ez a kemence felül is zárt volt.

A kemence belsejében lévő, vörösre égett, kemény rész és a fölötte lévő betöltés elbontása nyomán láthatóvá váltak belülről a csúcsíves tüzelőnyílások is (4. kép). A délnyugati nyílás (3. nyílás) úgy tűnik, belülről már enyhén megrogyott. Erre a nyílás belső íveinek keleti felén mutatkozó megcsúszás utal.

A nagy tömegű boltozattöredék eltávolítása után értük el a tűzpadkákat. A három fűtőnyíláshoz három csatorna csatlakozott (5. kép, 70. kép).

A két tűzpadka téglalap átmetszetű volt, az égetőtér két szélén is még egy-egy keskeny padka helyezkedett el. A szélén lévő padkák 28-32 cm szélesek, a két padka pedig 61-63 cm széles. A csatornák keresztmetszete is téglalap formájú (70. kép). A csatornák mélysége 28-30 cm a tűzpadka szintjétől, szélességük 60-65 cm. A tűzpadkák vörös színűek, igen keményre égtek. A csatornában a tüzelőanyag maradványa, hamus betöltés és faszén nyomok voltak megfigyelhetők (6. kép).

A fűtőnyílások magassága a padkák szintjétől 85 cm. A szélességük a padkák szintjén 75 cm. A nyílások felett még mintegy 50-60 cm-nyi sárga altalaj van. Azt pontosan nem lehet tudni, hogy mennyi volt az építmény a nyílások feletti eredeti magassága.

A téглаégető jelentkezési szintjéhez még nagyjából a humusz vastagsága adódik a felszínig. A feltárás során egyértelműen meg tudtuk határozni a kemence nagyságát, mélységét. Nem sikerült további olyan megfigyeléseket tennünk, amelyből a téглаégető eredeti boltozatmagasságát rekonstruálni tudtuk volna.

A nyílásokat az oldalfalakhoz és a padkákhöz hasonlóan vastag rétegben kitapasztották. Ez a tapasztás égett ki igen erősen, vált nagyon keménnyé. Az agyagtapasztást, annak elsimítását valamiféle „vakolókanál-szerű” eszközzel végezheték, ennek az eszköznek a simításnyomai több helyen észlelhetők a kemencetér oldalfalain.

Az előtér felől is vizsgáltuk a fűtőnyílásokat (7. kép). A fűtőnyílások oldala is igen nagy vastagságban vörös színűre átégett. Az előtér felől is megfigyelhető, hogy a 7. képen a bal oldali és a középső nyílások közül kettő korábban megsérülhetett, leomolhatott, ugyanis a feltárás után javítás nyomai figyelhetők meg az előtér felől (71. kép).

Az előtér lekerekített sarkú téglalap formájú, viszonylag egyenletes aljú hely volt. (Mélysége a lehumuszolt szinttől 170 cm.) A sárga altalajba mélyedt. Tapasztást, padlót nem találtam. A fűtőnyílások előtt kisebb foltban a feltehetőleg tisztítás során az előtér felé kihúzott hamu foltja volt észlelhető. Az előtér nyugati oldalán nagyobb mennyiségű téglatöredéket és törmeléket találtunk.

A boltozat kapcsán említettem, hogy az égetőtérben nem találtunk az égetés után bennmaradt téglákat. Egyetlen helyen, az északnyugati sarokban sikerült néhány téglamaradványt találni (8. kép). Valójában ezen a helyen a magas hőmérséklet miatt az építményhez „sült” maradványokról van szó. Látható, hogy a hosszanti oldal padkáin kívül a végfal mentén is padka található. Erre a részre élére állítva helyezték a téglákat. Pontosabb megfigyelést a töredékesség miatt nem lehetett végezni.

A téглаégető feltárásakor az omladékban talált téglák közül mintegy 100 db méreteit feljegyeztük. Hosszúság: 26,5-29 cm, leggyakoribb a 27 cm volt. Szélesség: 12,2-14 cm, leggyakoribb: 13 cm körül. Vastagság: 4-7 cm, leggyakoribb az 5,5-6 cm. A megfigyelt, lemért téglák és téglatöredékek nagy része erősen megégett volt.

Az előtér feltárása során mintegy 70 téгла méreteit vettem fel. 1 db egész téglát találtunk: 23×18-19×5-5,5 cm. Az átlagos szélesség: 15,8-17 cm, leggyakrabban a 15,8-16 cm méret fordult elő. Vastagság: 4,5-5,8 cm, leggyakrabban az 5,5 cm-es méret volt mérhető.

2. téглаégető (324. objektum)

Az 1. téглаégető közvetlen közelében, annak előterének déli oldalánál található (9-10. kép).⁷ A 2. számú téглаégető az 1. számú téглаégetőhöz hasonlóan igen jelentős méretekben maradt meg, a boltozat nyomait ebben az esetben nem találtuk meg. Az égető vegyes, barna törmelékkel volt betöltődve. Korhatározása szempontjából lényeges régészeti megfigyelés volt, hogy a téглаégető feltöltésének tetején a lelőhely 455. számú objektumát találtuk. Ez a jelenség egy késő hódoltságkori települési objektum volt.

Maga az égető a sárga altalajba mélyedt, téglalap alakú, a téglalap hosszanti oldalán három tüzelőnyílással, a nyílások előtt lekerekített sarkú téglalap formájú előtérrel. (Az előtér déli oldala a 3. égető miatt bizonytalan. Az 1. égető déli oldalához csatlakozott a 2. égető északi oldala, itt az előtér déli oldalához a 3. égető északi fala csatlakozott. Egyik esetben sem volt megállapítható, hogy az előtér déli oldala milyen volt.)

A téглаégető eredetileg három tüzelőnyílású, háromcsatornás volt, majd kétcsatornásra alakítva működött tovább (11. kép, 72. kép, 73. kép). A téглаégető tűzterének belső mérete 420-440×590-600 cm nagyságú volt eredetileg.⁸ Minden valószínűség szerint egy égetés során a kemence nyugati oldala beomlott (13. kép). Ezek után a kemencét kétcsatornásként használták tovább. Az átalakítás-kor a kemenceteret észak felé megnyújtották átlagosan 20 cm-rel.

A kemence méretei:

	1. fázis		2. fázis	
	Északi oldal	Déli oldal	Északi oldal	Déli oldal
Szélesség	590 cm	590 cm	370 cm	372 cm
	Keleti oldal	Nyugati oldal	Keleti oldal	Nyugati oldal
Hosszúság	420 cm	434 (?) cm	438	452 cm

	1. nyílás	2. nyílás	3. nyílás
	110 cm	100 cm	100 cm
Nyílások szélessége kívül	56 cm	80 cm	82 cm
Nyílások szélessége belül	86 cm	84 cm	88 cm
Csatorna hossza	390 cm	392 cm	400 cm
Padka szélessége a nyílások között	116 cm	116 cm	
	Keleti oldal	Nyugati oldal	
Padka szélessége a szélén	? cm - kb. 50 cm	52 cm	

A nyílásokat tartalmazó homlokrész vastagsága a nyílások aljának szintjén 100 cm. A tömb a kemence belseje felől, mint ahogy a kemence oldalai a leomlott nyugati oldal kivételével, függőleges.⁹ Kívülről enyhén rézsús.

Az előtér téglalap alakú, melynek hosszabbik oldalán található a fűtőnyílások. A téglalap hosszú-

⁷ A 2. téглаégető feltárása kapcsán szembesülnünk kellett a hely vízrajzi viszonyaival. A csatornák szintjéig jutva elértünk a talajvíz szintjéig. A tüzelőcsatornák szintjén a talajvíz is feljött. Folyamatos szivattyúzással sikerült a területet a feltárás idejére vízmentesíteni.

⁸ A kemence nyugati oldalának beomlása miatt a belső – kelet-nyugati – szélességi mérethez a keleti oldalon a berakott téglasor külső síkját vettem figyelembe. A hossz méretnél a kemence északi fala és a fűtőnyílás belső síkja közötti távolságot adtam meg.

⁹ A nyugati oldal is eredetileg minden bizonnyal függőleges volt.

sága, az előtér szélessége 600 cm. A nyílásoktól délre 280 cm-re jelentkezett a későbbi 3. tégláégető északi falának égett sávja.

Az előtér déli szélét ennél a tégláégetőnél sem sikerült pontosan feltárni, ugyanis a 3. tégláégető északi falának készítésekor minden bizonnyal megsemmisült.

Az előtér a sárga altalajba mélyült, alja sík volt. A kemence fűtőnyílásai előtt a tüzelés maradványai, faszén darabok kerültek elő. Közvetlenül a nyílások előtt kelet-nyugati irányú, kb. 15 cm vastag gerenda elszenesedett maradványait észleltük az 1. és a 2. nyílás előtt is.¹⁰ Az előtér feltárása során, különösen a nyugati felében igen nagy mennyiségű téglatöredék volt. Ez a téglás feltöltés az 50-60 cm vastagságot is elérte (12. kép).

A kemencetér

A kemence, mint említettem, két formában működött. Kezdetben háromcsatornásként, majd a délnyugati fal beomlása után kétcsatornásra alakították (15. kép). A beomlott nyugati falat, a 3. csatornához tartozó részt leválasztották a kemencéről, az 1-2. csatornából álló rész működött tovább. (A csatornákat keleti irányból számoztuk: 1-3. csatorna.) A kemence egyik csatornájának tönkremenetele és az, hogy átalakítás után tovább használták a kemencét, számos fontos megfigyelést tett lehetővé számunkra.

A keleti kétcsatornás és a nyugati tönkrement oldalú rész kezdeti együttes működését bizonyítja egy sor, a tűzpadokra berakott és ottmaradt téglá. Ez a legelső sor minden bizonnyal egy erősebb égetés kapcsán „megsült”, megolvadt, mint azt a csatorna szélén lévő téglák „megfolyása” is bizonyítja. (Az alsó sor tégláinak a csatorna felőli sarka „megfolyt” a csatornába.) Ezt az alsó sort nem volt értelme kiszedni (oda is ragadtak a téglák az eredeti tűzpadhoz, de a maradványokat a további égetésekkel aljzatként, tűzpadként használták). Ennek az alsó téglasornak a felszíne igen kemény volt, apró kavicsstörmelékes, kemény réteg alakult ki rajta (14. kép).¹¹

A 3. csatorna nyugati falának tönkremenetele után a 2. és 3. csatorna közötti leválasztó falat az alsó, már tűzpadként használt téglasorra készítették el. A fal a 2-3. csatorna közötti tűzpad közepén készült, az oldalfalakhoz képest kicsit girbe-gurba lett (16. kép, 18. kép). Az új nyugati falat a maradványok alapján egy téglá szélességben készítették. A 2. csatorna, azaz a továbbra is használni kívánt kemencetér felől készítették a falat viszonylag szabályosra, függőleges felületűre. Minden bizonnyal az itt helyben lévő kész anyagból/téglából készítették el ezt az elválasztó falat, amely a továbbiakban a tégláégető nyugati falát képezte. A téglákat sárga agyagba rakták. (A felhasznált tégladarabok egészek és töredékek voltak, a 3. csatorna felől nem ügyeltek a viszonylag sima falazat kialakítására. A tönkrement rész felé a téglák szabálytalanul, egyenetlen felületet alkotva helyezkedtek el (17. kép). Megfigyeléseim szerint a sárga agyag a 2. csatorna felől égett vörösre, tehát csak onnan érte tűz. Az osztófalat a déli és az északi falba is bekötötték, azaz az eredetileg a nyílások közötti, szépen lesimított falfelületbe belevéstek,¹² és abba is beleillesztették a falazat két végét. A déli oldalon érdekes módon lekerekítették a téglák sarkát. A déli és az északi oldalba való bekötésre a stabilitás és a záródás miatt szükség volt (18. kép).

Az „új” nyugati fal elbontása után az eredetileg a 2-3. nyílás közötti tűzpadon egy rétegben megtaláltuk a korábban már említett alsó sort alkotó téglákat. Jól látható, bár a téglák porhanyósra égettek, hogy a tűzpad két szélén a téglákat rövid oldalukra állítva, hosszanti oldalukra helyezték el, míg a két sor közét parkettaszerűen, V alakban illesztették egymáshoz. A téglák között néhány mm-nyi rés volt megfigyelhető (24. kép).

¹⁰ A feltárás körülményei nem igazán voltak kedvezőek, a talajvíz igen magas volt és a szivattyúzás ellenére eléggé sáros, puha volt a talaj.

¹¹ Ez az apró kavicsstörmelékes réteg, ill. az apró törmelék téglák között is előfordult, minden bizonnyal a nyers téglák összeragadásának megakadályozására használták az égetés során.

¹² A két fűtőnyílás közötti falfelületet 57 cm szélességben és 66 cm magasságban 1-3 cm mélységben kimélyítették, megfaragták a tapasztást, majd újabb tapasztásba illesztették a téglákat. A falat a kettős tűztér, azaz kelet felől betapasztották.

A 2. kemence nyugati harmada

A kemence nyugati harmada tehát a kemence korai fázisában működött. Az egész a sárga altalajba mélyedt. A 3. rész szélessége 2 méter, hosszúsága 440 cm volt. Formája téglalap formájú, fűtőnyílása a téglalap rövid oldalán volt található. A kemence nyugati oldala megcsúszott a kemence belseje felé. Az eredeti oldal tapasztott volt, vörös színűre átégett, igen kemény.

A tüzelőcsatorna szélessége 90 cm volt. Formája lekerekített sarkú téglalap, az északkeleti vége teknősen ívelt a félhengeres forma alj felé. A tüzelőcsatorna is a sárga agyagba mélyedt, vörösre átégett, alul hamu és faszén maradványaival volt tele a téglatörmeléken kívül.

3. számú nyílás¹³

A nyugati harmad fűtőnyílása teljes épségben megmaradt. Felül íves, alul lekerekített sarkú formát mutat. (Az előtér felől szélessége alul 70 cm, magassága 100 cm.) Alul és oldalain sávban vörösre égett, érdekes módon felül csúcsos formában (19. kép). Az égetőnyílásban megfigyelhettük, hogy a nyílást az aljától 50 cm magassáig nyers téglával – egy téglá szélességnyi mélységében – berakták. (A téglák hosszúsága 25,5 cm, szélességük 16,0-16,3 cm.) A nyílás íve fölött csúcsos formájú, vörös, égett rész látszik. A nyílás felett szimmetrikusan, kétoldalt ovális barnás színű folt látszik. Elképzelhető, hogy a nyílást védő, valamiféle fagerenda tartófészkei lehettek (73. kép).¹³ A nyílás az égetőtér befelé – főként magasságra – tölcseresen bővült. (Magassága belül 150 cm, szélessége alul 70 cm, közepén 85-90 cm. A nyílás felső részén 89 cm a fal vastagsága.) A csatorna mélysége a padkáktól 33 cm (16. kép, 20. kép).

Ha az első égetéskor rongálódott meg a kemence, feltételezhető, hogy nyitott nyílással kezdték meg a kemence felfűtését – ekkor a nyílás széle körben megég –, majd berakják a nyílást (beszűkítik) és így folytatják az égetést. Arra nincs régészeti adat, hogy a befalazott rész fölötti nyílást még valamilyen fém(?)lappal is esetleg lezárták vagy szűkítették aszerint, hogy milyen levegőmennyiség engedtek be a tüztérbe az égetés szabályozásához. A nyílásba rakott téglákon látható, hogy felül nagyobb mértékben égtek meg a téglák, míg alul inkább nyersekek maradtak. A felső 22 cm-es sáv vörösre égett, az égett folt lefelé ívesen halványodó formát mutat. Alul nyersekek maradtak a sárga agyagba rakott téglák. A kemence fűtőnyílását nem teljes mélységben falazták be, ez a nyílás feltárásakor bebizonyosodott (20. kép). A képen a szájnyílás falazatának belső síkja és a nyílás belsejének kialakításakor – tapasztásakor – keletkezett simítási nyomok is látszanak. Ugyancsak megfigyelhető a nyílás vörösre átégett alja, a rajta lévő fekete faszénnyomokkal.

A tönkrement kemencerész arra is adalékokat szolgáltatott, hogyan rakták be a téglákat a kemencébe az égetéshez (16. kép). Az északnyugati oldal megcsúszott, a beomlott oldalból a törmelék és a rátakaró föld alól nem termelték ki teljesen a téglákat, több sorban in situ maradtak a helyükön. A szélső (a 3. nyílás nyugati oldalán lévő) tűzpadka 50 cm széles volt.¹⁴ A csatorna nyugati oldalán 5 sor magassáig lehetett megfigyelni a téglák berakását (21. kép).¹⁵

A 3. nyílás keleti oldalán nyílt még némi megfigyelésre lehetőség, valamint a sarkoknál.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy szabályos sorokban rakták be a kiegészítő téglákat a rendelkezésre álló helyekre. Az optimális égetés miatt a téglák között szerves (valamiféle növény keményebb szárát) és szervesetlen anyagot (kavicstörmelék) terítettek el.

¹³ A 2. nyílás nyugati oldalán is megfigyelhető hasonló folt. Az előtér feletti tető tartószerkezetére utalhatnak az előtér feltöltésében megfigyelt, faszénné vált gerendák is.

¹⁴ Az omlás ellenére a bennmaradt téglák ezt a méretet mutatták. Az égetőkemence északkeleti oldalán-szélén lévő tűzpadka szélessége is 50 cm volt.

¹⁵ A szintek számozását – római számmal jelölve – a tűzpadka szintjétől kezdtem. (A tűzpadkán lévő réteg az I.) A sorok számozása pedig a tégláégető kemence nyugati fala felől kezdődött. A szélső sor volt az I. A leíráshoz és a begyűjtött téglák lelőhelyének nyilvántartására ez a számozás szolgált.

A téglák (72. kép)

A 3. nyílás melletti nyugati, szélső padka

V/1. sor: 2 töredék téglá az égető nyugati fala mentén (21. kép). Hosszanti oldalára fektetett, hosszanti oldalával kelet-nyugati irányú töredékek.

IV/1. sor (23. kép): Hosszanti oldalukra fektetett, hosszanti oldalukkal kelet-nyugati irányú téglák. A megégett és porhanyós tégláknál nem lehetett a nyugati falat megtalálni. Nem vált el a téglák és a fal anyaga.

IV/2. sor (21. kép): Hosszanti oldalukkal élére állított téglák. Hosszukkal kelet-nyugati irányú téglák. A téglák közötti résben mészszemcsék és növények szárlenomata látható. A sorban 6 darab maradt meg. Látható, hogy a csatorna felőli részen sérültek. Úgy tűnik, hogy a sorokat úgy rakták fel, hogy az I. szint illeszkedett a bekarcolt vonalhoz, majd a többi sor téglái a síktól kicsit kijebb álltak, azaz belógtak a tüzelőcsatorna fölé. (A 3. nyílás másik oldalán is megfigyelhető ez a jelenség.)

A bontás és a téglák berakásának megfigyelésével a 3. nyílás nyugati oldalán lévő padkán a csatorna felől folytattuk a munkát (72. kép).

III/2. sor (22. kép, 27. kép): Hosszanti oldalukra, élére állított téglák, hosszanti oldalukkal észak-déli irányban. A 2 sorban 3 db élére állított, a sor hosszában mintegy kötésben lévő téglák. Közöttük 3-4 cm vastag rétegben volt a kavicsos és szerves szálakból (gabona szára?) álló réteg. (Téglaméretetek: 30-30,5×16×5-5,5 cm.)

III/1. sor (27. kép): A téglák hosszanti oldalára fektetett, északnyugat-délkeleti irányítású darabok. A téglák méretei: 30×15,5-16×5,5-6 cm. A téglák lemezesre égtek.

Az 1. sor mellett érdekes módon még egy sort találtunk:

III/0. sor (27-28. kép): Az 1. sor téglái mellé, minden bizonnyal a maradék rés kitöltése céljából még téglákat helyeztek be, ferde iránnyal. Érdekes módon ezek a téglák egy kihalasodást töltenek ki a nyugati oldal középső szakaszán. Ezek a téglák nem égtek ki, nyugati felük nyers maradt. A nyers téglák mögött kiégett fal nyomát nem találtuk. (Ezért tartom valószínűnek, hogy már az első égetéskor tönkrement a nyugati fal.)

II/2. sor (28-29. kép): Hosszanti élére állított, kelet-nyugati irányítású téglák (a déli fallal párhuzamosak). Némelyik téglának a csatorna felé eső része megsérült. A téglák keleti síkja az I. szint síkja elé nyúlik. A téglák közt itt is megfigyelhető a fehér szemcsés rétegződés. (Téglaméretetek: 30×15-16×5,5-6 cm.)

II/1. sor (29-30. kép): A hosszanti oldalukra élére állított téglák a kemence átlójának irányában állnak (északkelet-délnyugat). A téglák keleti fele nagyon megégett, anyaguk morzszálódik. (Ezek a téglák már a jelenlegi talajvízszint alatt voltak.) A téglák nyugati – a tégláégető nyugati fala felé eső – oldala ki sem égett. A téglák mögötti felületen sem volt égésnyom. Ez is azt bizonyítja, hogy a tégláégető nyugati fele az első égetés során ment tönkre.

II/0. sor (31. kép): A II/1. sor mellett nyugatról a rés kitöltésére behelyeztek 3 db hosszanti élére állított téglát. A déli faltól 0-150 cm-ig északi irányban a nyers téglasor mellet sárga agyagsáv látható, 150-220 cm között pedig szürke agyag látszik, 6 cm vastagságban. Ebben a sávban 2 db szürke színű nyers téglá látható észak-déli irányban. A II. sávban a téglák között apró téglatörmelék volt.

I/2. sor (32-33. kép): Hosszanti oldalára állított téglák, hosszukkal kelet-nyugati irányban a tüzelőcsatorna szélén. A teljes sor megmaradt, átégve. Téglaméretetek: 30×15,5-16×4,5-6 cm. A téglák alatt a tűzpad a csatorna szélétől mért 8-10 cm-es sávon kívül nem volt kiégve.

I/1. sor (32. kép): Hosszanti oldalukkal élére állított téglák, a 2. sáv és az egykori fal között északkelet-délnyugati irányban. (Ha párja lenne, halszáлка minta lenne.)

A bontás során kiderült, hogy ez a sor már nyers téglákból áll. A képen is jól látszik, meddig égett át a 2. sor és az 1. sor eleje. A 33. képen látható, hogy a délnyugati sarokban a rézsűsen berakott téglá által bezárt szögben fa(szén)maradványokat találtam. A déli fal mentén 30 cm-es sávban, észak-déli irányban 16 cm hosszban, valamint a téglá által lezárt 30 cm átlójú sarokban volt

faszénmaradvány (33. kép). Hasonló jelenséget találtam az északnyugati sarokban. Ezen a részen az északi faltól 35 cm hosszúságban a keleti fal mentén faszenes sáv mutatkozott. Az északi fal mentén is, a saroktól 35 cm-es hosszban, 2 cm-es sávban mutatkozott a faszenes rész. A megfigyelések szerint hosszanti élére állított nyers téglával ferdén lezárták a sarkot, támaszthatták meg az oda beállított gerendát/oszlopot. Ennek az elégett maradványait figyelhettem meg faszén formájában. A keleti és déli irányba húzódó faszéncsíkok pedig talán deszkamaradványok lehettek.

Az északnyugati sarokban a már ismertetett, ferdén berakott, át nem égett téglákat látjuk, szögletben a faszénmaradványokkal (34-35. kép). A később ismertetendő északkeleti sarokban is találtam faszénmaradványokat. A padka és az egykori téglasor szögletében egy mintegy 10×12 cm-es foltban faszénmaradvány volt. A délkeleti sarokban is észlelhető volt ez a jelenség.¹⁶

Elképzelhető, hogy valamiféle belső faszerkezet is létezett a téglaegetőben, amit természetesen minden egyes alkalommal újból el kellett készíteni és újra be kellett a téglákkal együtt az égetőbe rakni.

I/15. sáv (36. kép): A 3. nyílás csatornájának északi végén is található egy tűzpadka, azaz a fűtőcsatornákat körbevették a padkák. A csatorna végében található padkán az I/ 2. és az I/3. sávok kelet-nyugati irányú téglákból álló sorai kifutottak az objektum északi faláig. A két sor közötti padkán hosszanti oldalukon élére állított, észak-déli irányú téglákból álló sor található. A téglák között 5-6 cm-es rés volt, köztük a szokásos apró törmelék volt. (Téglaméret: 30-30,5×16-16,3 cm×5,2 cm.)

A lapjával a falhoz tapadva látunk még egy téglát. Ezzel minden bizonnyal a II/15. sáv – általunk nem ismert felrakású – sorát ékelhették ki az északi falhoz.

A 2-3. nyílás közötti padka

II/3. sor (17. kép): A 3. nyílás keleti oldalán lévő téglasorok): Hosszanti oldalával élére állított, kelet-nyugati irányba rakott téglák alkotják ezt a szintet. A déli oldalon 9 db, a tüzelőcsatorna felé eső részükön sérült téglákat figyelhetünk meg. A sor csatorna felé eső síkja kissé kijebb van, mint az alatta lévő I/3. soré (a csatorna fölé nyúlik a nyugati felük). Középtájon, valamint az északi oldalon is az északi fal előtt megmaradt a sorban kb. 1 méternyi szakasz (16 db) ebből a szintből. Téglaméret: 29-31×15,5-16×5-5,5 cm. A téglák között a más soroknál is megfigyelt szerves, szálas lenyomatok és a fehér szemcsés réteg mutatkozott. Az északi falnál a sor megbontásakor úgy tűnt, hogy a téglákat szalma (?) közé rakták és talán a téglasorok közé szórták a fehér szemcsés anyagot, ami a keményre égett réteget képezte. A téglák felszínén mutatkozott ugyanis a szerves lenyomat, míg a szemcsés anyag inkább csak a téglák felső részén volt megfigyelhető (24. kép).

I/3. sor (17. kép, 25. kép): Hosszanti oldalával élére állított, kelet-nyugati irányba rakott téglák. Kis hiánnyal az északi falig teljes a sor. Téglaméret: 28-30×15-16×5,2-5,8 cm.

II/4. sor (26. kép): Hosszanti oldalukkal élére állított téglák, északkelet-délnyugati irányba téve. A sor téglái igen porózusra égtek. Az új osztófal is ezek mellett, ezekkel összeépülve állt, pontos méreteket nem lehetett venni (5 db téglá maradt meg a szintből).

I/4. sor (25. kép): Hosszanti oldalával élére állított, az 5. sorral halszálka/parketta mintába rakott téglák, csúcsukkal északra. A felette lévő réteggel ellentétes a rakás iránya.

A nyugati harmadból (feltöltésből) előkerült téglák

Mintegy 150-200 téglatöredék mérését végeztük el. A téglák túlnyomó része töredékes volt. Tíz-egynéhány esetben tudtunk hosszt mérni: 29-30,5 cm. A szélességek: 15,3-16,8 cm. A vastagságok: 4,5-6 cm. A szélső értékek voltak a ritkébbak.

A 3. nyílás tetejétől 120 cm mélységben egy törött, nagyjából fél téglá¹⁷ került elő, amely azonban különleges darab, rózsablak-szerűen áttört mintájú volt (75. kép).

¹⁶ Képét ld. az I/12. sáv ismertetésekor.

¹⁷ Ltsz.: M6-2007.013A2.324.8. A rajzot Necze Ambrus készítette.

A javított kemencetér (1-2. nyílás és csatornáik) (72. kép)

A kétcsatornásra alakított égetőkemence formája téglalap maradt, arányaiban azonban most állónak meghatározható téglalap, a nyílások a rövid oldalon találhatóak. A hátsó fal északi irányban mintegy 20 cm-rel északabbra került. (Az égetőtér belső mérete: 460×380 cm.)

1. fűtőnyílás (11. kép)

A kemence keleti nyílása. A felső harmada elpusztult, leomlott. Eredetileg a másik két nyíláshoz hasonlóan felül íves lehetett. Oldala egyenes. Az oldala 9-10 cm vastagságban tapasztott. Homorú (hosszúcsás falevél) formában megfigyelhetőek a 8-10 cm széles eszköz lenyomatai, amivel az agyagot húzták, simították. Szépen látszik, hogy erőteljes, a vízszinteshez közeli húzásokkal alakították a nyílás belső oldalait. A nyílás további 15 cm vastagságban vörösre, igen keményre égett. Formáját tekintve befelé, a tüzelőtér felé tölcésesen bővül. Az oldala egyenes, alul enyhén íves. Az égés és a sárga tapasztás váltakozása a nyílás beszűkítését bizonyítja. Ez lehet javítás, vagy valami egyéb ok miatt kicsit keskenyebbre, ívesebbre vették az adott nyílást (37-39. kép).

A fűtőcsatorna téglalap alakú – északon lekerekített sarkokkal –, 390 cm hosszú volt az 1. nyílás belső síkjáig.

Az 1. nyílástól keletre és a nyugatra lévő tűzpadon is a csatorna szélével párhuzamosan bekarcolt (észak-déli) vonalat találtunk. Ez minden bizonnyal a berakodáshoz készített segédvonal volt, amihez a téglákat illesztették, hogy egyenes sort kapjanak.

A csatorna aljának tisztításakor különböző javítási fázisokat találtunk. A tisztításkor lapba összeállva kavicsstörmeléket bontottunk ki. A kavicsstörmelék a téglák közötti résben is megfigyelhető volt, több olyan téglát találtunk, amelyre ugyanez a jellegű törmelék rá volt égve.¹⁸

2. fűtőnyílás (11-12. kép, 73. kép)

A középső égetőnyílás felül íves, oldalt egyenes, alul egyenes záródású volt. A másik két nyíláshoz hasonlóan a tüzelőtér felé tölcésesen szélesedik. Az oldalait vastagon betapasztották, megfigyelhetőek a simítások nyomai (40-41. kép). A kemence oldalai, a tapasztás és az altalaj is vörösre égtek, felül csúcsosan. Érdekes jelenség, hogy a felső részen kis kiálló pereme van a nyílásnak.

A nyílás keleti oldalán megfigyelhető egy kis ovális, barnás színű folt (a 3. nyíláshoz hasonlóan), ami a nyílás feletti tető (?) tartó szerkezetéhez tartozhatott. A nyílás alja vörösre égett, hamus, koromfoltos (12. kép).

A 12. képen szépen láthatóak a fűtőnyílásban egymásra rétegződött anyagok. Alul faszenes, hamus sáv látszik, fölötte sárgás feltöltés, fölül pedig egy alul ívesen megkeményedett vörös réteg. Ez az igen keményre égett betöltődés szintje a 3. nyílásban megfigyelt felfalazás szintjével egyezik meg. A nyílás két oldalán (40-41. kép) is megfigyelhető az említett rétegződés, különösen az alsó, faszenes réteg.

A nyílás belső oldalán, a tüzelőcsatornában is folytatódott a szájban megfigyelt kemény felület. Ez a kemence belseje felé lejtett, mintegy 100 cm hosszban (42. kép). A felső, igen kemény vörös alatt egy fehér szemcsés réteg volt, amely alatt pedig a szájban is megfigyelt faszenes réteg, 10 cm vastagságban. Ez minden bizonnyal a berakott tüzelő maradványának tekinthető.

A 2. csatorna is félhengeres formájú volt, a sárga altalajba mélyült. Vörösre égett, rajta hamu és faszén volt (11. kép, 76. kép).¹⁹

A kemence északi oldala

A kemence alakjánál már megfigyeltük, hogy az 1-2. nyíláshoz tartozó rész hosszabb, mint a 3.

¹⁸ Az égetés hőmérséklete valószínűleg nem volt megfelelő, és ennek következtében égett rá a kavicsstörmelék a téglákra.

¹⁹ A talajvíz miatt az alsó részek, így a tüzelőcsatornák anyaga is felpuhultak, hiába voltak egykor igen keményre égve. A fotón is látható, hogy a tisztítás során a csatorna alját elbontottuk.

csatornához tartozó rész. A feltárás során tett megfigyelések során megállapítottuk, hogy a keleti kétharmadot északi irányba kissé kibővítették. Ennek a résznek a hátsó (északi) falát 20-25 cm-rel északabbra „tolták” a nyugati harmad északi síkjánál. A kemence belmérete így kelet-nyugati irányban 370 cm széles lett, hosszúsága 450-460 cm (72. kép). Az osztófal északi végénél szépen látszik, hogy az osztófalnak az északi falba való bekötésétől keletre (a 26. képen jobbra) északi irányba bővítették a keleti részt. A bővítés síkja érdekes módon a kemencében maradt I. rétegű téglák felső szintje volt. Így a hátsó falnál keletkezett egy padka. A padka magassága 15 cm. Szélessége az északkeleti sarokban 18 cm, az I/6. soránál 20 cm. A padka agyagozásával együtt a csatorna végénél lévő I/6. sor tégláinak tetejét is leagyagozták. Ez a megfigyelés is azt bizonyítja többek között, hogy az I. szint a berakodási szint/tűzpadszint lett. A kemence keleti kétharmad részén az I. réteg téglái alkották a továbbiakban a berakodó szintet (43-44. kép).

Az északi fal belső oldalán az alsó 45 cm-es részen vízszintesen 8-10 cm széles, enyhén homorú sávokban figyelhető meg a tapasztás elsimitása. E fölött függőleges sávok láthatók. Az északkeleti saroknál nagy ívekben simították el a falat. (Ennél a saroknál a bontási szinttől kb. 200 cm mélységben értük el a kemence alját.) Az északi fal tapasztása 7-10 cm vastag. Középtájon még további 20-25 cm vastagságban égett át a talaj. Ez az égéssáv mindig az oldalak közepén a legvastagabb, majd a sarkok felé ívesen egyre keskenyebbé válik.²⁰ A kemence északkeleti sarkánál a sarok enyhe ívben került kialakításra (44. kép).

Téglák a keleti részben

A felső, meglehetősen sok téglatöredéket tartalmazó törmelék eltávolítása után a törmelék alatt eredeti helyzetükben maradtak meg téglák. Ennek a szerencsés helyzetnek köszönhetően megfigyelhető volt, milyen rendszer szerint rakták be azokat az égetéshez (72. kép).

A 2-3. nyílás közötti padka – osztófaltól keletre

A 2-3. nyílás közötti padka szélessége 118 cm volt, hosszúsága 338 cm.

A padkán a 3. csatorna felől egy, a padkára merőleges, hosszanti oldalára állított téglasor volt. A padka keleti szélén (I/6. sor) egy ugyanilyen elrendezésű sort látunk.

A két téglasor között pedig halszálla/parkettaminta-szerűen, csúcsukkal észak felé mutató sorokban kerültek lerakásra (45. kép).

I/5. sor: Hosszanti élükre állított téglák, északnyugat-délkeleti irányban és az I/4. sorral alkotott halszálla mintát. A II/4. sor északon megmarad része ellentett irányú az I/4. sor tégláinak irányával (24. kép). Az I/4-5. sor téglái többszörösen megégték, nyilvánvalóan a többszöri égetés kapcsán. A sor tetején húzódott a kemence leszűkítéséhez készített új nyugati fal is. A sok hőhatás, valamint valószínűleg a talajvíz miatt is ezek a téglák igen morzsalékosak váltak.

I/6. sor: Hosszanti élére állított téglák, kelet-nyugati irányítással, a téglák csatorna felőli vége erőteljesen megégett, márványosan berepedezett. Téglaméretük: 29-30×15-16×4,5-5 cm.

Az 1-2. fűtőnyílás közötti tűzpad (43. kép, 47. kép, 72. kép)

Szélessége 112 cm, hosszúsága a déli fal belső síkjától az északi padkáig 434 cm. Felülete igen keményre égett. Az I. réteg tetején vastag, igen kemény, fehér szemcsés réteg keletkezett, amely a téglák mintáját sem engedte látni.

A padkán az I.7-8-9-10. sorokat találtam.

I/7. sor: A 2. csatorna nyugati szélén hosszanti oldalukra állított, kelet-nyugati irányban lévő téglák. Téglaméretük: 29-30×15-16 cm×5-6 cm. A tégláknak a csatorna felé eső vége erőteljesen megégett, helyenként megolvadt.

²⁰ Az égetés nyomán mintegy gömbszerűen égett át a téglátető és környezete. Így a megfigyelhető oldalaknál az oldal közepén a legvastagabb a vörös, és ez vastagság a sarkok felé ívesen csökkent.

I/8. sor: Középtől nyugatra lévő sor, hosszanti oldalára állított, északkelet-délnyugati irányban álló téglák. Az I/9. sorral, csúcsával északra mutató halszálla mintát alkot. A téglákat nem rakták szorosan egymás mellé, a nyugati részben is megfigyelt szemcséket találtunk a téglák között. Téglaméretük: 30×16×6 cm.

I/9. sor: Középtől keletre lévő sor. Hosszanti oldalára állított északnyugat-délkeleti irányú téglák. Az I/8. sorral alkot – csúcsával északra mutató – halszállkamintát. A téglák között rés van, benne a már megfigyelt, mézszemcsés törmelékkal. Téglaméretük: 29,5-30,5×15,5-16 cm×5,5-6 cm.

I/10. sor: A tűzpad keleti szélén lévő sor. Hosszanti élére állított, kelet-nyugati irányú téglák. A tűzpad keleti szélén bekarcolt vonalhoz igazították a téglákat. Téglaméretük: 29,5-30×15-16×5-6 cm.

I/14. sor (45. kép): A 2. tüzelőcsatorna északi végénél található téglasor. Az I/10. és az I/11. sor között lévő rész. Hosszanti oldalukra élére állított észak-déli irányú téglák. A téglák déli vége – a fűtőcsatorna felől – feketére-sárgára égett. A téglák között réssel, a résben a szokásos, fehér szemcsés kemény törmelék. Téglaméretük: 29-30×15-16×5,2-6 cm.

Keleti padka az 1. nyílás mellett (11. kép, 47-48. kép)

A téglaegető keleti oldalán, az 1. nyílás keleti felén lévő, 50-52 cm széles padka. Hossza a déli, belső falsíktól az északi padkáig 446 cm. A kemence hossza ezen a részen 454 cm. A padkán 2 sor téglafélt el. Ezen a részen is csak az I. szint téglái maradtak meg.

I/11. sor: Az 1. nyílás melletti sorból 3 db téglafélt maradt meg közvetlenül a nyílás mellett (43-48. kép). Hosszanti oldalára állított, kelet-nyugati irányban lerakott téglák, igen erősen megégették. A padka csatorna felőli szélén hosszanti, mély bekarcolás segítette a téglák szabályos berakását.

I/12. sor: A fal melletti sor majdnem egészében megmaradt. Középtájon történt némi roncsolódás. Hosszanti oldalára állított, északkelet-délnyugati (nagyjából a kemence átlójának megfelelő) irányban lerakott téglák. A sor az északi padkáig futott. A téglasor és a padka szögletében a korábban már leírt faszénmaradványok voltak.

A téglákat nem szorosan rakták egymás mellé, 0,5-1 cm vastagságú réseket figyelhettem meg. Ezekben a résekben a már korábban más soroknál is említett, fehér szemcsés betöltés volt.

A téglasor alsó-külső széle, a vízszintes padka és a függőleges fal szögletében nem volt kiégve. A téglafélt sarka nyers maradt, a padka és a fal sárga agyagként mutatkozott. Téglaméretük: 30-31×15-16×5,5-6 cm.

I/13. sor (44. kép): Az 1. csatorna északi végén, a I/10. és az I/11. sor közötti rész. A téglákat hosszanti oldalukkal élére állítva, észak-déli irányba rakták le a csatorna északi oldalára. A téglák az északi padkáig terjedő részt töltötték ki. Ezek között a téglák között is rés volt megfigyelhető. Téglaméretük: 30-31×15-16×5,5-6 cm.

A keleti részben tehát több réteg berakását nem tudtuk megfigyelni. Csak feltételezni tudom, hogy a nyugati részben dokumentált 5 szintnek megfelelően csinálták.

A 3. téglaegető kemence (521. objektum) (77. kép)

A téglaegetők legdélebbike a feltárás során az 521. objektum elnevezést kapta. A területen kelet-nyugati irányban végighúzó árok (187. objektum) feltárását végeztünk szondákkal. Ennek az 1. számú szondának és a 2. téglaegető előterének déli kiterjedésének vizsgálata során észleltük egy újabb téglaegető körvonalait (65-68. kép).²¹

A 3. téglaegetőt a 2. téglaegetőtől délre, annak előteréhez délről csatlakozva találtuk meg. A

²¹ A kemence feltárásakor komoly nehézségekkel kellett megküzdenünk, mert a talajvíz igen magas volt és a kemencében gyakorlatilag annak kétharmad részéig állt a víz. Már a második kemence bontásakor is szivattyúzni kellett a vizet, mert a csatornába állandóan visszaszívárgott a talajvíz. Ebben az esetben a kemencétől délre kellett egy külön gödröt készíteni, aminek segítségével állandó szivattyúzás mellett vízteleníteni tudtuk a területet, illetve a munkához viszonylag szárazon tudtuk tartani a területet. A talajvíz problémák és a határidő miatt a 3. kemence előterének alapos vizsgálatára már nem kerülhetett sor. A kemence működésekor minden valószínűség szerint szárazabb periódus lehetett, a talajvízszint jóval lejjebb lehetett.

kemence a sárga altalajba mélyült. Formája téglalap (kelet-nyugati irányú), a hosszanti déli oldalon voltak a tüzelőnyílások. A kemencén 3 nyílás volt, három csatornával működött. A felhagyáskor jelentős mennyiségű téglá maradt a kemencében. Ráadásul a 2. kemence nyugati harmadához hasonlóan, több rétegben in situ benne maradt a kiégetett téglá az objektumban. Itt ráadásul egy helyen 4, több helyen 3 szintet tudtam megfigyelni és dokumentálni (55. kép, 79. kép).

A kemence méretei:

	<i>Északi oldal</i>	<i>Déli oldal</i>
Hosszúság	496 cm	484 cm
	<i>Keleti oldal</i>	<i>Nyugati oldal</i>
Szélesség	280 cm	330 cm

	<i>1. nyílás</i>	<i>2. nyílás</i>	<i>3. nyílás</i>
Megmaradt mélység	20-50 cm	60-78 cm	78-90 cm
Nyílások szélessége kívül	78 cm (?) [*]	78 cm (?)	86 cm (?)
Nyílások szélessége belül	78 cm	82 cm	78 cm
Csatorna hossza	246 cm	276 cm	294 cm
Padka szélessége a nyílások között	86 cm		
	Keleten	Nyugaton	
Padka szélessége a szélén	30-44 cm	32-34 cm	

^{*} A kemence nyílásainak külső síkját nem tudtuk pontosan megfigyelni. A megadott méret a megtalálási szinten mért adat.

A kemence boltozata az északi falnál mintegy 2 méter hosszban, 1 méter szélességben kisebb szakaszon megmaradt, rárogyott az ott lévő téglákra (49. kép). A kemence belső felületét a többi kemencéhez hasonlóan vastag rétegben kitapasztották. A tapasztáshoz használt eszköz nyomai a már ismert íves, levélformájú nyomokban észlelhetők. A tapasztás az égetés során vörösre átégett. Az égés itt is a tapasztott sávon túl is terjedt. Az oldalak közepén volt az átégés a legvastagabb, a sarkok felé ívesen csökkent.

A kemence a bennmaradt téglarétegeken kívül a csatornába zuhant, sok esetben egymáshoz égett téglákkal volt tele (50. kép). Az 1. fűtőnyílás felső részének az ívtől fölfelé irányuló tapasztási simítási nyomait is megfigyelhetjük.

A fűtőnyílások

A három fűtőnyílás a másik két kemence nyílásaihoz hasonlít. A nyílások felül enyhe ívben csúcsosak, egyenes oldalúak, amelyek esetenként deformálódtak, alul ívesek. A nyílások oldalai sávban, ívesen vörösre égettek. A nyílások belül is tapasztottak. A déli falon az 1. nyílás esetében a tüzelőtér felől a lekerekített ív fölött az ívnek megfelelően csúcsíves karcolás volt látható (51. kép). Az 1. nyílás a délkeleti saroktól 32 cm-re található.²² Az 1. és 3. nyílás oldalai ívesen deformálódtak, a középső, 2. számú nyílásé egyenesek (52. kép, 78. kép, 80. kép). A nyílásokban alul fekete, faszenes betöltés volt, amely a berakott tüzelőanyag elégeése után maradt a nyílásban.

1. nyílás: A tüzelőcsatorna szintjétől 88 cm a nyílás magassága. A nyílás szélessége a tűzpadka szintjén 86 cm (53. kép).

²² A kemencénél a nyílások és csatornák számozását kelet felől kezdtük, azaz a keleti nyílás kapta az 1. számot, a középső a 2. számú, és a nyugati nyílás a 3. Az 1. nyíláshoz tartozó csatorna az 1. számú, a többi értelemszerűen.

2. nyílás: Enyhén megnyomódott, csepp formájú nyílás. Alul faszénmaradványokkal.

3. nyílás: Alul 5-6 cm vastagságban elszenesedett famaradvány volt. A faszénréteg fölött 8-10 cm vastagságban mészszemcsés réteg volt megfigyelhető. A nyílás széle vörösre égett, ez a legszélesebb részen elérte a 15 cm-t. A faszenes részt eltávolítva nem találtunk vörösre égett szintet a szájbán (52. kép, 78. kép, 80. kép).

Ennél a kemencénél vörös és sárga törmeléket találtunk a faszenes sáv felett, ez a törmelék tulajdonképpen a kemence száját kitöltötte. A szájnnyílások kétharmada táján érzékelhető egy váltás, barna betöltéssel kezdődően. Ez értelmezhető esetleg a levegőztetéshez, a fűtés szabályozásához nyitva hagyott résznek, amely az összeomlás után feltöltődött.

A téглаégető felső 30 cm-es részének tisztításából 38 téгла méreteit vettük fel. Ezek jellemzően töredékek voltak. Méretek: 26-27×15-16,2×5,2-7 cm. (A leggyakrabban előfordult méretek: 26,5×15,5-16×6 cm.)

Tüzelőcsatornák

A kemence három tüzelőcsatornás volt, formájuk szabálytalan téglalap alakú (54. kép, 79. kép, 82. kép). A csatornák oldala közel függőleges volt, egyenes, az aljuk is közel vízszintes. Az északi oldalak voltak enyhén rézsűsek a csatorna irányában.

Méretek:

	<i>1. csatorna</i>	<i>2. csatorna</i>	<i>3. csatorna</i>
Hosszúság (észak-dél)	250 cm	275 cm	292 cm
Szélesség (a hátsó falnál)	100 cm	80 cm	80 cm
Szélesség (a nyílásnál)	76 cm	82 cm	80 cm

A tüzelőcsatornában lévő téglák nagy része feles vagy még kisebb méretű volt. Néhány egész darabot tudtunk csak felmérni. A téglák nagy részén apró kavicstörmelékes lerakódást figyeltünk meg. (Téglaméretek: 27-28×14,5-16×5,5-6,5 cm.)

Téglák a 3. számú tüzelőcsatornából: 25,5-27,2×14,5-16×5-6,5 cm. (Mintegy 120 téгла/töredék méreteit vettem fel.) A téglák egy része erősen megégett, szürkésfehér színű lett, a felületükön pedig kavicstörmelék volt megfigyelhető.

A téglák berakása

A tűzpadkákra berakott téglák rendjét a 2. kemencéhez hasonlóan rétegekkel és sorokkal írtam le. Az égetőben négy réteget lehetett megfigyelni, a negyedik, legfelsőt egy helyen, az I–III. réteget majdnem minden padon. A csatornák végeiben lévő sorokkal együtt 9 sort találtunk. A sorok számozását itt is kelet felől kezdtem.

IV/8. sor (55. kép, 77. kép)

Az égető keleti oldalán lévő padka (szélessége az 1. nyílás keleti oldalán 32 cm, a csatorna északi végénél 44 cm) tartalmazta ennél az égetőnél a legtöbb szintet a téglákból. A padka északi végéhez közel találtunk a csatorna széléhez igazítva, hosszanti oldalukra élére állított, kelet-nyugati irányú téglákat. Téglaméretek: 27,3-28,5×15-16,3×6-6,5 cm.

A téglasor és a fal között a maradék hely kitöltésére még észak-déli irányban berakott, szintén hosszanti oldalukra, élére állított téglákat helyeztek be. A téglákat nem rakták szorosan egymás mellé, a résekben kavicstörmeléket találtunk. A sor nyugati síkja az alatta lévő sor nyugati síkjától nyugatabbra nyúlt (a téгла nyugati síkja a csatorna felé nyúlt) (56. kép).

III. szint (51. kép, 55. kép, 77. kép)

III/8. sor (57. kép): Az 1. nyílás keleti oldalán található sor. Hosszanti oldalán élére állított téglák a csatorna mentén. A téglák nyugati síkja 4 cm-rel az alatta lévő sor síkjánál nyugatabbra volt. A téglasor és a fal között 15 cm-es részt észak-déli irányban elhelyezett, élére állított téglákkal – az égető hosszában 1-1 darab – töltötték ki. A sor nem ért a téglaegető északi faláig, a kelet-nyugati irányban húzódó III/9. sorig tart. A résekben fehér szemcsés betöltés volt. A téglák megrepedezettek voltak, a csatorna felől sárga színűre égtek. Téglaméretük: 26,8-28×15-16×5,5-6,5 cm.

III/7-6-5. sor (51. kép, 55. kép): Az 1-2. nyílás közötti padkán található. Padka szélessége: a nyílásoknál 86 cm, a csatornák végénél: 84 cm.

III/7. és III/5. sor: Hosszanti oldalával élére állított, kelet-nyugati irányítású téglák találhatók a tűzpad két szélén. III/6. sor: A két téglasor közötti helyet hosszanti oldalára élére állított, északkelet-délnyugati irányban ferdén berakott téglákkal töltötték ki. Ezen a részen sem törekedtek a téglák szoros egymás mellé helyezésére. (A rések néhány mm-től 3 cm-ig terjedtek.) A szokásos fehér kavics törmelék volt a téglák között. A III. szint tégláinak csatornák felé eső síkja (III/5. sor nyugati és a III/7. sor keleti síkja) a II. szint síkjaitól 3-5 cm-rel a csatorna fölé nyúlik. A téglák csatorna fölé nyúló sarkai letörtek – a téglák túlégtek.

Téglaméretük: III/5. sor: 27-28×14,5-15×5,5-6 cm; III/6. sor: 27-28×16×5,5-6 cm; III/7. sor: 28×15×6 cm.

III/4-3-2. sor (55. kép, 58. kép): A 2. nyílás nyugati oldalán lévő padkán lévő sorok. (Padka szélessége a nyílásnál: 92 cm, a csatornák végénél: 80 cm.) A III/4. és a III/2. sorokban hosszanti oldalukkal élére állított, kelet-nyugati irányban berakott 2 téglá van, köztük a III/3. sor egyetlen téglája, amely hosszanti oldalával élére állított, és északkelet-délnyugati irányban ferdén került berakásra. Ebből a szintből ezen a padkán több sajnos nem maradt meg. Téglaméret: 27-28×16×5,5-6 cm.

III/1. sor (55. kép, 59. kép): Az 1. számú nyílás nyugati oldalán lévő padkán lévő sor. (Padka szélessége a nyílásnál 36 cm, az 1. csatorna végénél 32 cm. A padka déli felén maradtak meg a hosszanti oldalukon élére állított téglák. A téglák keleti oldala erősen sérült, letöredeztek, minden bizonyosan túlégtek. A téglák keleti síkja az alatta lévő sor fölé nyúlt. A téglákat itt is rések hagyásával rakták egymás mellé. A téglák és a fal között egy szélesebb rés volt, amelyet hosszanti oldalával élére állított téglával és törmelékkel töltöttek ki. Az északnyugati sarokban a sarokban egy fa oszlop számára helyet hagytak a berakáskor.

III/9. sor (59. kép): Az 1. fűtőcsatorna végében, a csatorna síkjától az északi falig tartó szinten a sornak csak keleti fele volt meg. Észak-déli irányú, hosszanti oldalukra állított téglák voltak sorban, a csatorna északi széléhez igazították a déli síkjukat. (Úgy tűnik, az I–III. szint tégláinak déli síkját a csatorna széléhez igazították.) A téglasor és az északi fal közötti részbe téglatöredékeket tettek. Téglaméretük: 27-28×16×6,5-7 cm.

II. szint (77. kép)

II/8. sor (55. kép, 60. kép): A kemence keleti padkáján hosszanti oldalukon élére állított téglákat látunk, észak-déli irányban, párhuzamosan egymással. A téglák közötti résekben fehér, szemcsés törmelék volt. 4-4 téglá volt egymás mellett a padka hosszában (9×4 db volt észak-déli irányban). A sor északi vége mögé a II/9. sor nyúlt be. Méretek: 26,5-27,5×15×5,5-6,2 cm.

II/7-6-5. sorok (55. kép, 60. kép): Az 1-2. nyílás közötti padkán hosszanti oldalukkal élére állított, észak-déli irányú téglák láthatóak, 10 db téglából álló kelet-nyugati sorokba rendezve. Az északi falig fut ki a rakás, de a falnál a helykihasználás miatt már 3 ferdén behelyezett téglá található. Ezen a részen a kavicsos törmelék a máshol észlelnél kevesebb volt.

Az 5. sor téglái túlégtek, a téglák felszedéskor szilánkosan szétestek. A sorok között fehér szemcsés, fekete anyagú, lemezesre összetapadt anyagot találtunk.

II/4-3-2. sorok (55. kép, 58. kép): A 2-3. nyílás közötti padkán nagyjából a déli részen megmaradt

téglák. Berakásuk a II/7-6-5. sorokkal megegyezett. A sorokban szintén 10-10 téglá volt.

II/1. sor (55. kép): Az 1. nyílás nyugati oldalán a II/8. sor berakásával megegyező szint. A téglák itt nem pontosan párhuzamosak egymással, kicsit elcsúsztatták észak-déli irányban őket. Kelet-nyugati irányban itt is 4 db téglá van.

II/9. sor (60. kép): Az 1. csatorna végénél lévő helyen hosszanti oldalával élére állított, kelet-nyugati irányban 3 db téglát láthatunk, észak-déli irányban 4-4 db látható egymás mellett.

II/10. sor (60. kép): A második csatorna és az északi fal közötti helyen a II/9. rend szerint rakott 2 téglá. Itt azonban nem fért el 4 téglá észak-déli irányban, a harmadikat ferdén helyezték be a helykitöltés miatt.

II/11. sor (59. kép): A 2. csatorna végében lévő soron 3 db hosszanti oldalával élére állított téglá van, 3 db fért el észak-déli irányban a fal és a csatorna vége közötti padkán.

I. szint (61-62. kép, 77. kép)

I/8. sor (61. kép): A keleti padkán kelet-nyugati irányban hosszanti oldalukkal élére állított téglákból álló sor, amely a csatorna északi végéig tartott – 32 db téglá. Az első, a nyílás melletti téglá töredék, a fal felőli részen törmelék és faszén. A téglák közötti résben a szokásos kavics-törmelék. A téglákat a tüzelőcsatorna pereméhez igazítva rakták le. Téglaméretük: 26,5-27×15-16×5,2-6,5 cm.

I/9. sor (61. kép): Az 1. csatorna északi oldalán észak-déli irányú, hosszanti oldalukkal élére állított téglákból álló sor, amely az égető keleti faláig tart, az I/8. sor északi vége mögött húzódva. 15 és egy fél db téglát figyeltünk meg. A téglák között a szemcsés feltöltéssel. (Az az érdekes, hogy itt nem az I/8. sor húzódik ki a kemence északi faláig.) A téglák tüzelőcsatorna felőli vége sárgásszürkére égett. Téglaméretük: 27-28×15×5,8-6,5 cm.

I/7-6-5. sor (62. kép): A III/7-6-5., a III/4-3-2. sorokkal megegyező módon készült. A 2-3. nyílás közötti padkán is ez a rend érvényesül. Az I/7. sorban 36 db, az I/6. sorban 22 db, az I/5. sorban 38 db téglá volt. A sorok az északi falig futottak.

I/4-3-2. sor (62-63. kép): A III/7-6-5., a III/4-3-2. sorokkal megegyező módon készült. Az 1-3. nyílás közötti padkán lévő berakási renddel is megegyezik. Az I/4. sorban 40 vagy 42 db téglá volt, az I/3. sorban 25 db, az I/2. sorban pedig 42 db. A sorok az északi falhoz kifutottak. Az 5. sor téglái között sok, nagyobb méretű mészs szemcsét tartalmazó téglá volt.

Téglaméretük: I/4. sor: 27-27,5×15-16 cm×5-6 cm; I/3. sor: 27×15-16×6 cm; I/2. sor: 27×15,5-16×6-6,5 cm.

I/10. sor (62-63. kép): A 2. csatorna északi végén lévő padkán 9 db, hosszanti oldalukkal élére állított észak-déli irányú téglá található. A résekben szemcsés törmelék. Téglaméretük: 26,5-28×16×6 cm.

I/1. sor (62-63. kép): A kemence nyugati padkáján 37 db, hosszanti oldalával élére állított, kelet-nyugati tájolású téglá volt. Az apró törmelék mellett valamiféle szálas szerves anyag lenyomata maradt meg a téglákon. Téglaméretük: 26,5-27×15-16×5,5-6 cm. Az északnyugati sarokban valamit rögzítettek két töredék téglával.

I/11. sor (62-64. kép): Az 1. csatorna északi végén lévő padkán észak-déli irányú, hosszanti oldalával élére állított téglákból (12 db) álló sor, amely az I/1. sor északi vége mögé nyúlik a töredék téglával kitámasztott jelenségig. A résekben a szokásos apró szemcsés törmelék volt. A tégláknak a fűtőcsatorna felé eső végük sárgásszürkére égett és repedezetté vált. A téglák anyagában nagyméretű fehér szemcséket figyeltünk meg.

A tégláégető belső sarkaiban megfigyelt jelenségek

A tégláégető sarkainál megfigyelhető volt, hogy a sarkot töredék téglával lerekesztették és ebben a szögletben faszén maradványai kerültek elő.

Az északkeleti sarokban a IV. szintig követhető volt ez a téglákkal való kitámasztás (56. kép). Az I. szinten egy fél téglá zárta a sort. A sarokban faszénmaradványokat találtunk. Ez egy 15×15 cm-es felület.

A délkeleti saroknál (61. kép) a nyílás mellett egy fél téglá kezdte a sort, a téglától keletre, a sarokban faszén maradványai voltak. Egy 13×16 cm-es felületen volt ez a jelenség megfigyelhető.

Az északnyugati sarokban az I/1. sornál leírtaknál láthattuk, hogy a sor északi végénél 2 db kisebb (északkelet-délnyugati irányú téglákkal) lezárt helyet találtunk. Az I/11. sor sem futott ki egészen a nyugati falig (64. kép).

A délnyugati saroknál az I/1. sor téglatöredékekkel indult, amely szintén egy rést – négyszög alakú részt – zárt el a nyugati falig.

Ezek a jelenségek arra mutatnak, hogy valamiféle – a maradványok alapján minden valószínűség szerint – faszerkezet lehetett a sarkokban. Ezeknek a szerepe további elemzést igényel. Hasonló jelenségeket figyeltünk meg a 2. tégláégető feltárása során.

A tégláégető fala

Az égetőt belülről kitapasztották. A falakon megfigyelhető volt az agyag elsimításának iránya, levél-szerű, enyhén homorú sávokat lehetett megfigyelni (52. kép, 57. kép, 60-61. kép).

A nyugati fal tapasztása 1-3 cm, ez igen keményre égett. Ezen kívül további 3-15 cm vastagságban átégett a talaj. A déli fal tapasztott felülete a nyugati padkánál 4 cm. Az északi falnál, a 11. sornál a tapasztott fal vastagsága 6 cm, az átégett rész 22 cm (tapasztás és altalaj).

A kemence közepe táján, az északi falon, a 2. csatorna végénél a keményre égett fal vastagsága 9 cm, összesen 28 cm vastag az égett sáv (51. kép).

A kemence négyszöge úgy tűnik, az oldalak közepén égett át a legvastagabban, a sarkok felé keskenyedett ez az égett sáv. Ezt íves, vörös sávok jelezték.

A 3 tégláégető nem egy időben működött, bár feltételezhetően időben közel egymáshoz. Az égetés elrontása (3. kemence) vagy más okok miatt felhagyott kemencék időben egymás után voltak használatban. A legkorábbi a 3. kemence, majd a 2. következett és az 1. működött legkésőbb.

A 3. tégláégető felett megfigyelt, az azt vágó árok (187. objektum) leletanyaga előzetesen középkorra keltezhető. A 2. tégláégető fölött pedig annak pusztulása után egy késő hódoltságkori ház létezett. A 2. tégláégetőben, a törmelékben pedig 16-17. századra keltezhető kerámia került elő.

További feladatok

A tégláégetők kutatása Magyarországon nem tekint vissza hosszú időre. Minden valószínűség szerint nem is fordított a kutatás túlzottan nagy figyelmet rá. A téglá a kőben szegény vagy viszonylag szegény vidékeken fontosabb épületek esetében – templom, udvarház – jelentette az építőanyagot.

2005-ben készült el Jakab Attilának a középkori tégláégető kemencékről írt szakdolgozata, amelynek eredményeit később publikálta is.²³ Az összefoglalás hiánypótlás volt, amely tulajdonképpen ráirányította a figyelmet a kutatás fontosságára.

A munka szerint – 2005-ben – 22 db publikált tégláégető kemencével számolhatott a téma iránt érdeklődő.²⁴ Az elterjedési térkép alapján térségünkben – Tolna megyében – egyetlen kemencével számolhatunk, Dombóvárott.²⁵ Zala megye északnyugati részéig és a tágabban értelmezett Duna-kanyar vidékéig nem lelhető fel publikált tégláégető kemence. A feltárt kemencék is nagyrészt nem szakszerű feltárásból, nem teljességükben kerültek dokumentálásra.

A közelmúltban több helyen is sor került tégláégetők feltárására, Tolna megyében az M6 északi szakaszán (Paks–Cseresznyés, M6 To-018. lelőhely, bővítése: RM-22 lelőhely) volt a középkori templom közelében egy téglá- és egy mészégető kemence.²⁶

²³ Jakab Attila: Középkori tégláégető kemencék Magyarországon. Kézirat. 2005. Köszönöm a lehetőséget a szerzőnek, hogy tanulmányozhattam kéziratát. A szerző azóta is számos cikket közölt a témakörben. E helyütt most ezek felsorolásától eltekintek.

²⁴ JAKAB 2011, 131-160.

²⁵ MIKLÓS 2002.

²⁶ Hargitai András, Dávid Áron, KÖSZ ásatás. OLÁH – KELE – ÁCS 2010, 198-202.

A fentiekben összeállított igen részletes beszámolót a kemencéről tehát annak függvényében tartom elengedhetetlenül fontosnak, hogy megfelelő módon, szakember által, a lehetőségek függvényében minél részletesebben feltárt téглаégetőket tudtam apró részletekre kiterjedően dokumentálni.²⁷ Lehetőség szerint be kívántam mutatni minden olyan részt, részletet, amely fontos lehet a téглаégetés mikéntjére. Ezek a következők: az égetőkemence nagysága, formája, a tüzelőcsatornák és tűzpadok milyensége, a nyílások és az előtér. Minden részletnek fontos szerepe lehetett a megfelelő minőségű téгла gyártásakor. A teljességre törekedtem akkor is, amikor bemutattam az égetőkemencékben maradt téglák rendjét is. A téглаégetőbe rakott téglák rakási módja is fontos információ a gyártás szempontjából.

A téглаégetőben megfigyelt téglamennyiség nemcsak a berakás módja, mikéntje miatt fontos. A maradványok alapján számításokat, kalkulációkat végezhetünk a gyártás mennyiségéről. Egy hozzávetőleges adat: a 3. téглаégetőben, ha a megfigyelt 4 szintet veszem figyelembe, mintegy 1200 db téglát égethettek ki egyszerre.²⁸

A munka tehát az égetőkemencék bemutatásával nem ért véget. A tanulmányban történtek utalások a megfigyelt jelenségek értelmezésére, az összegzésre azonban a későbbiekben fog sor kerülni, az eddig nem bemutatott jelenségek, anyagok²⁹ elemzése után, az eddig publikált anyagok összevetésével együtt.

A feltárás kapcsán még egy dolgot meg kell említeni. A 60 méter széles sáv patak felőli részén (67. kép) a feltárt kemencékhez köthető objektumot nem tártunk fel. Nem volt egyetlen téglából készült építmény sem a nyomvonalban. A nyomvonalon kívül végzett terepbejárások során sem találtunk egyelőre olyan helyet, ahol téглаépítmény nyomait láthattunk volna a felszínen. Nyitott maradt az a kérdés is, kinek gyártottak itt téglát, mit építettek belőle.

A jelen tanulmányban megismerhető dolgok mellett, mint fölvetéseimben is látható, maradt még megválaszolatlan kérdés, ezekre a jövőben, újabb tanulmány keretében kívánok kitérni.³⁰

---

²⁷ A kemencéket homokkal betöltve temettük vissza.

²⁸ A pontos számhoz természetesen a létező szintek összes tégláját kell összegezni.

²⁹ Jelen tanulmányban nem mutattam be a betöltésekben előkerült egyéb leleteket, mint például a kerámiatöredékeket. Ezeknek a kemencék bizonyos részein elfoglalt helyzetük újabb fontos információkat adnak. A 2. kemence csatornájában talált díszes téglatöredék vizsgálata is külön figyelmet érdekel (74. kép). A 3 kemencének nemcsak a tűzpadokon maradt téglái fontosak, hanem a tűzterek betöltésében találtak is.

³⁰ Jelen kéziratot 2011-ben lezártam, lényegi változtatást a kéziraton nem tettem. A kézirat lezárása óta eltelt időben a lelőhely közelében Czövek Attila (régész-főmuzeológus, WMMM) végzett újabb terepbejárásokat, amelyek során egy erdős részen téglamaradványokat talált. Feltehetően egy templom romjaira bukkant. Czövek Attila szíves szóbeli közlése 2015-ben. Ezúton is köszönöm az adatot.

IRODALOMJEGYZÉK

- JAKAB 2011 JAKAB Attila, *Téglaégető kemencék a középkori Magyarország területén – Brick kilns on the territory of Medieval Hungary*. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 53 (2011) 131-160.
- MIKLÓS 2002 MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár, Szigeterdő középkori téглаégető – Dombóvár, Szigeterdő Medieval Brick-kiln*. Régészeti kutatások Magyarországon 1999 (2002) 155-163.
- OLÁH – KELE – ÁCS 2010 OLÁH István – KELE Sándor – ÁCS Zsófia, *Természetes és mesterséges eredetű építőanyagok Paks–Cseresznyés (M6 autópálya TO18) régészeti lelőhelyről – The natural and artificial building material of the site Paks–Cseresznyés (M6 Motorway, site TO 18.)* In: Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól. Szerk. Kvassay Judit. Bp. 2010, 197-248.
- VIZI 2012 VIZI Márta, *Késő középkori téглаégető kemencék Bátaszék–Lepérdpusztán*. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Naszály 2011. május 28. Mosonmagyaróvár 2011. szeptember 24. Szerk. Herczig Béla. Baj 2012, 45-54.

Ziegeleiofen in Bátaszék–Leperdpusztá aus der Spätmittelalterzeit

Am südlichen Teil des Komitates Tolnau, im Tal des Lajvér-Bachs wurde in der Bahnspur der Autobahn M6 in nordöstlicher Richtung von dem Bach ein Abschnitt des zur Ausgrabung genehmigten Gebiets des am Hang liegenden Fundortes (Abb. Nr. 61.).¹ Die Größe der tatsächlich ausgegrabenen Fläche an dieser Bahnspurfläche war 12.412 m².

Am Fundort wurden 525 Objekte ausgegraben und kamen Befunde aus mehreren Zeitaltern vor. Es wurden Gruben und Pfosten aus der Bronzezeit (Urzeit), Grabstätten eines Friedhofs aus der Völkerwanderungszeit (5. Jahrhundert), Gebäudeobjekte aus der Völkerwanderungszeit (Ruinen und Reste von Häusern, Gruben und Pfosten), Gruben und Außenofen aus der Arpadenzeit freigelegt. Aus den Objekten kamen viele interessante Fundstücke und Gegenstände vor, wie z.B.: Knochenkämme aus der Völkerwanderungszeit, Gefäße, faßförmige Perlenkette und Eisenglocken. In dem im Mittelalter errichteten Objekten haben wir neben den Keramik- und Knochenfundstücken auch Spielwürfel aus Knochen gefunden.²

Am südlichen Teil des Fundortes, in der Nähe des heutigen Lajvér-Bachs haben wir drei Ziegeleiofen freigelegt. Die Ofen verbreiteten sich eng nebeneinander an dem sanft hügeligen Hang (Abb. Nr. 62.). Die meisten Ofen haben fortbestanden, aller Wahrscheinlichkeit nach fehlte nur noch ihre Gewölbe, oder waren sie liegengelassen (Abb. Nr. 63.).

(Die Ofen tragen die an der Freilegung erteilten Zahlen, deutlichheitshalber erhielten sie in diesem Artikel eine Ordinalzahl.)

- Ofen Nr. 1. (Objektnr. 321): ablang, dreikanalig, mit engem Ofenraum.
- Ofen Nr. 2. (Objektnr. 324): ablang, dreikanaliger Ofen. Eine Seite ist eingefallen, danach wurde als zweikanaliger Ofen benutzt.
- Ofen Nr. 3. (Objektnr. 524): viereckig, dreikanalig. Unter dem eingefallenen Gewölbe war der Ofen voll mit verbrannten Ziegelsteinen. Nach dem kaputtgemachten Brand wurde mit der Benutzung des Ofens aufgehört.

Obwohl die Öfen in ihren wichtigsten Merkmalen ähnlich waren, ließen sich doch in vielen Einzelheiten voneinander unterscheiden und hatten ihren eigenen Charakter. In meiner Studie möchte ich diese Merkmale und meine eigenen Bemerkungen in Verbindung mit der Methode der Ziegelbrennerei bekanntmachen.

¹ Fundort M6 TO-013/A2 – Querschnitt 170,18-170,28 km.

² Die Befunde wurden in der archäologischen Sammlung des Komitatsmuseums Mór Wosinsky (Szekszárd) hinterlegt. Inventarnr.: M-6-2006013A2.1.1.–M6-2006.013A2.525.3.

1. kép. A téглаégető kemencék feltárás előtt

2. kép. Hódołtságkori ház maradványa

3. kép. Az 1. kemence bezuhant boltozata északkelet felől

4. kép. Az 1. kemence feltárás közben, északkelet felől

5. kép. A tűzelőnyílások belülről

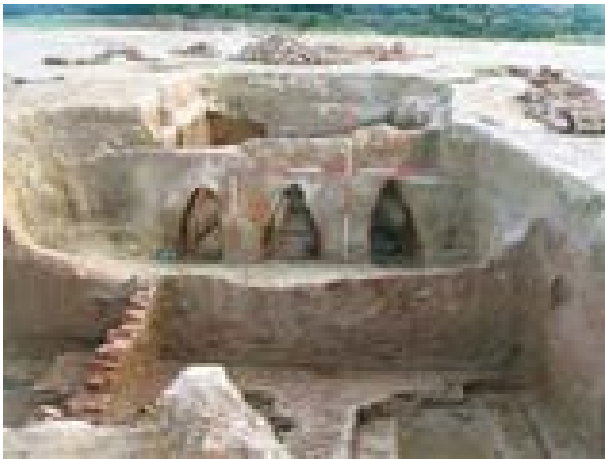
6. kép. A 2. fűtőnyílás a tűzelőtér felől, a kemencetérben lévő csatornával együtt

7. kép. A nyílások az előtér felől (a kép előterében a 2. számú kemence hátfala)

8. kép. Tégларaradványok az északnyugati sarokban

9. kép. Az 1. tégláégető, előtere és nyílásai a 2. tégláégető hátsó falával

10. kép. A 2. és 1. tégláégető délnyugat felől

11. kép. A 2. tégláégető feltárás után (északkelet felől)

12. kép. A 2. kemence előtere feltárás közben, az előtér téglabetöltésével. A 2-3. számú fűtőnyílás

13. kép. A megsérült nyugati oldal kelet felől

14. kép. Az 1-2. nyílás közötti tűzpadka téglái: apró törmelékes, ráégett réteggel a tetejükön és közöttük

15. kép. A 2. kemence nyugati fele a beomlott fallal

16. kép. 2. kemence. Az új nyugati fal a 2-3. nyílás között

17. kép. 2. kemence. Az új nyugati fal a 3. tüzelőnyílás mellett északnyugat felől. A 3. tüzelőnyílás keleti oldalán berakott téglasorok maradványa, mögötte az új keleti fal egyenetlen külső síkja

18. kép. A 2. kemence 2. periódusú nyugati falának szétszedése – az új keleti fal déli része – észak felől

19. kép. A 3. fűtőnyílás kívülről. A nyílás befalazása nyers téglával

20. kép. A 3. nyílás a tüzelőtér felől

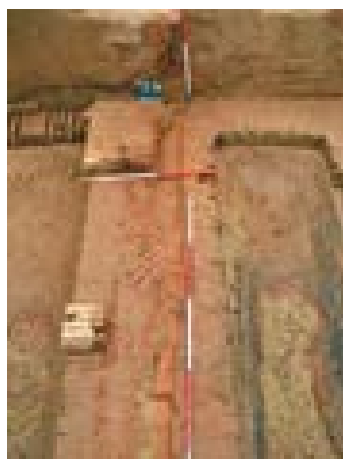
21. kép. 2. kemence. Az omlás után a helyükön maradt téglák feltárás után A 3. nyílás mellett égetésre berakott téglasorok – keleti oldal

22. kép. 2. kemence. A 3. nyílás melletti téglák rétegei kelet felől A III. sor tégláin látható növényi száruk lenyomatai.

23. kép. A 3. nyílás keleti padkáján lévő IV. szint

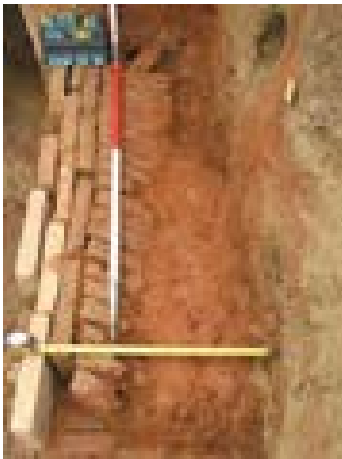
24. kép. 2. kemence. A 2-3. nyílás közti padka északi vége a fal elbontása során az I-II. téglasorokkal észak felől.

25. kép. Halszálka/parkettamintába rakott középső rész a 2-3. nyílás közötti tűzpadon

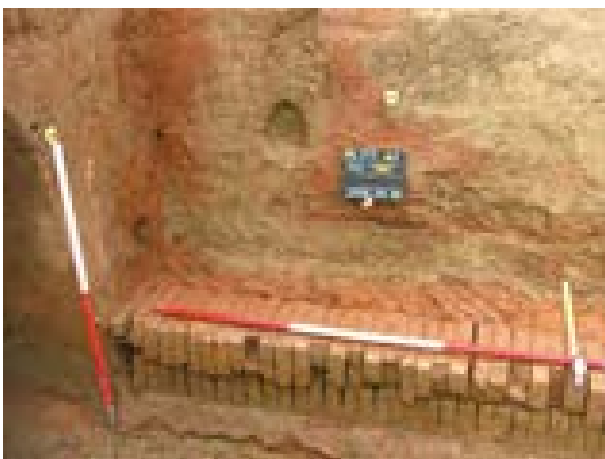
26. kép. Téglamaradványok a 2-3. nyílás közötti tűzpad északi felén

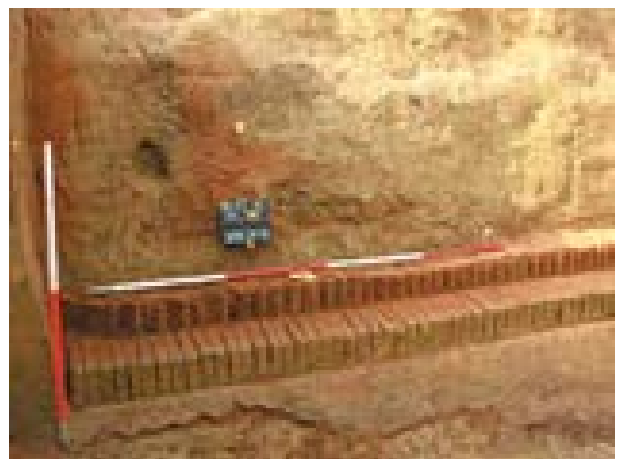
27. kép. A III. szint sorai a 3. nyílás nyugati oldalán

28. kép. A 0. sor maradványa a 3. nyílás nyugati oldalán, a III. szinten

29. kép. A II. szint sorai a 3. nyílás nyugati oldalán kelet felől

30. kép. A 3. nyílás nyugati oldala melletti 1. sor a csatorna melletti (2.) sor eltávolítása után, feltárás előtt

31. kép. A 3. nyílás nyugati oldalán a II/1. sor melletti téglák kelet felől

32. kép. A 3. nyílás nyugati oldalán az I. szint 1-2. sáv: az északi része

33. kép. A 3. nyílás nyugati oldalán az I. sáv: délnyugati sarok

34. kép. Égés és faszervezet nyomai az északnyugati sarokban

35. kép. A 3. nyílás nyugati oldalán az I/1-2. sáv északi vége a faszénmaradványokkal

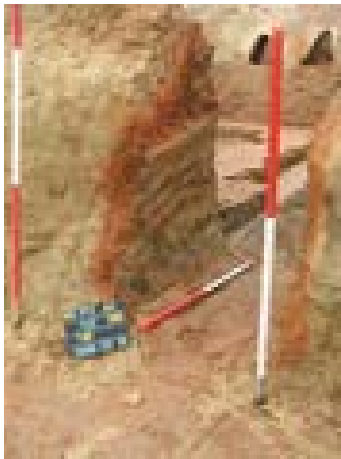
36. kép. A 2. kemence 3. nyíláshoz tartozó csatorna északi vége feltárás közben

37. kép. A 2. kemence 1. nyílása. az előtér felől a javítás, szűkítés nyomaival

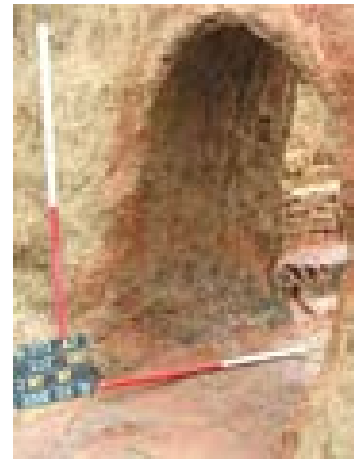
38. kép. Az 1. nyílás keleti oldala az előtér felől a tapasztás simításnyomaival

39. kép. Az 1. nyílás nyugati oldala az előtér felől

40. kép. A 2. nyílás keleti oldala az előtér felől

41. kép. A 2. nyílás nyugati oldala az előtér felől

42. kép. Maradványok a 2. csatorna déli részén a 2. nyílás belső oldalán

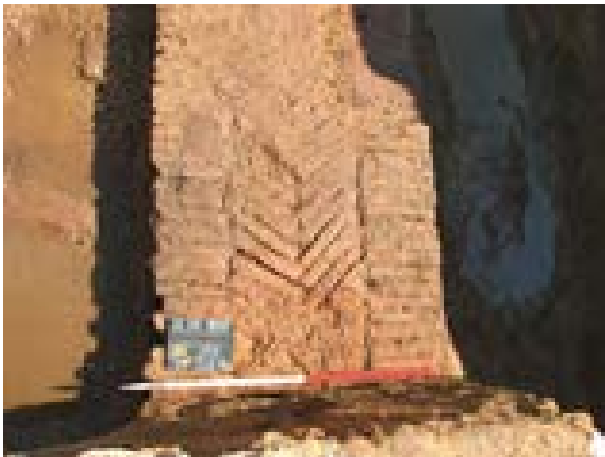
43. kép. A 2. kemence 2. csatorna északi vége a hátsó padkával a téglák eltávolítása után

44. kép. A 2 kemence hátsó fala a megújítás után déli irányból

45. kép. A 2-3. nyílás közötti padka

46. kép. A 2. kemence 2-3. nyílása közötti tűzpad a déli falnál – I/7-10. sor

47. kép. Az 1-2. nyílás közötti tűzpad legalsó téglasora és az 1. nyílás keleti oldala nyugat felől

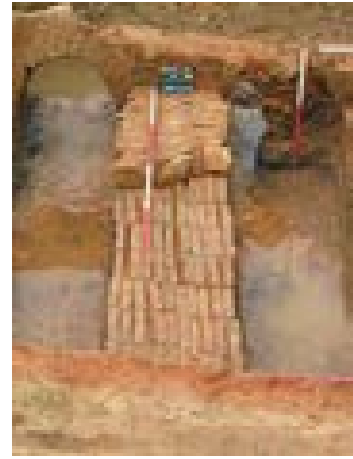
48. kép. Az 1. nyílás, keleti padka alsó rétege észak felől

49. kép. 3. téglaegető kemence. A boltozat maradványa az északi fal mentén

50. kép. A 3. téглаégető a csatornában lévő bezuhant és a tűzpadokon lévő téglákkal

51. kép. Az 1-2. nyílás belülről, a köztük lévő tűzpaddal

52. kép. A három tüzelőnyílás délkelet felől

53. kép. 3. kemence, 1-2. fűtőnyílás

54. kép. A kemence tüzelőcsatornái és az üres tűzpadok észak felől

55. kép. Berakási szintek és sorok a téглаégetőben

56. kép. Az északkeleti sarok a IV. szint tégláival

57. kép. A keleti oldal III. szintje

58. kép. A 2. nyílás belső oldala észak felől

59. kép. A kemence nyugat felől, a kép felső szélén a III/1. sor

60. kép. A berakodás II. szintje. Az 1. csatorna két oldalán lévő téglák

61. kép. Az 1. nyílás, 1. csatorna melletti alsó szint

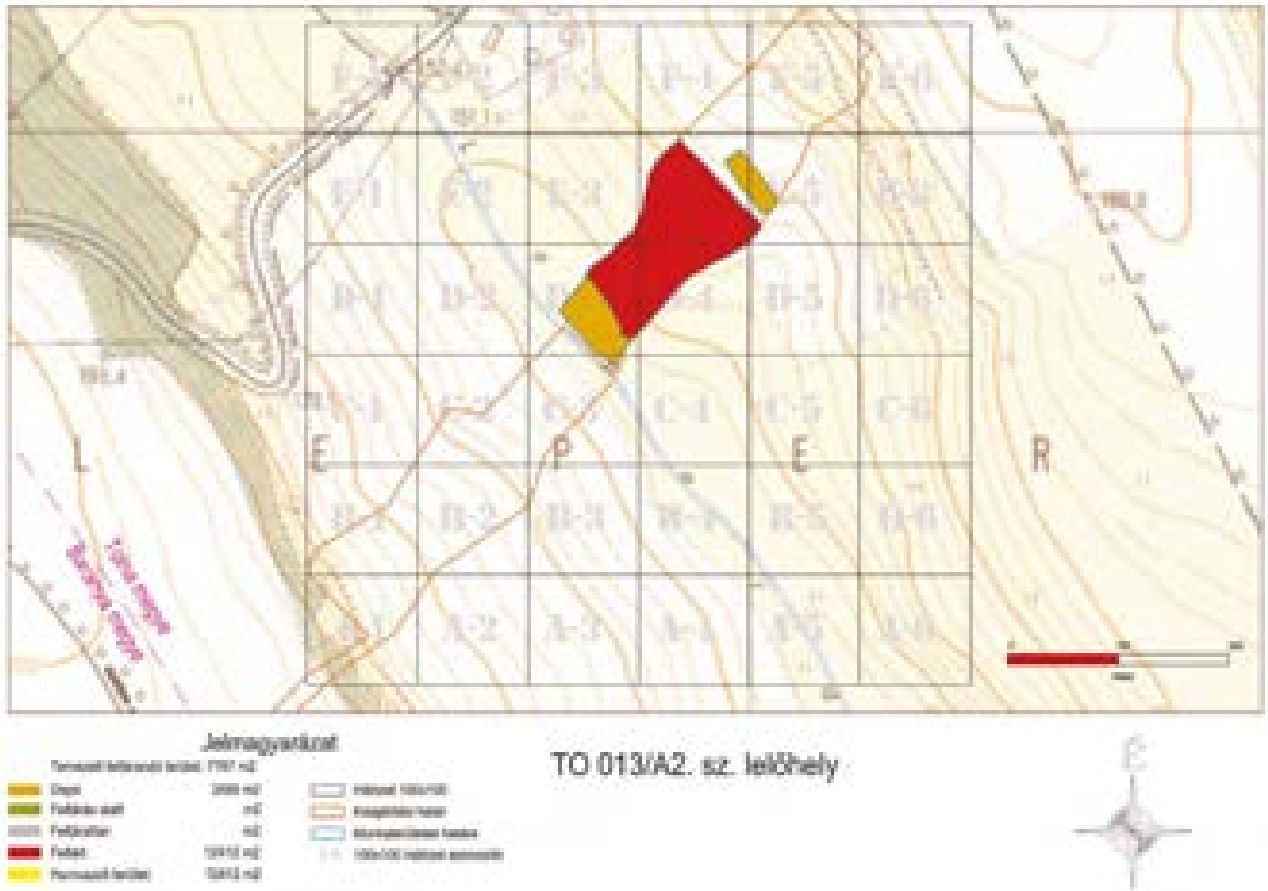
62. kép. A 2. és 3. nyílások melletti legalsó berakási szint

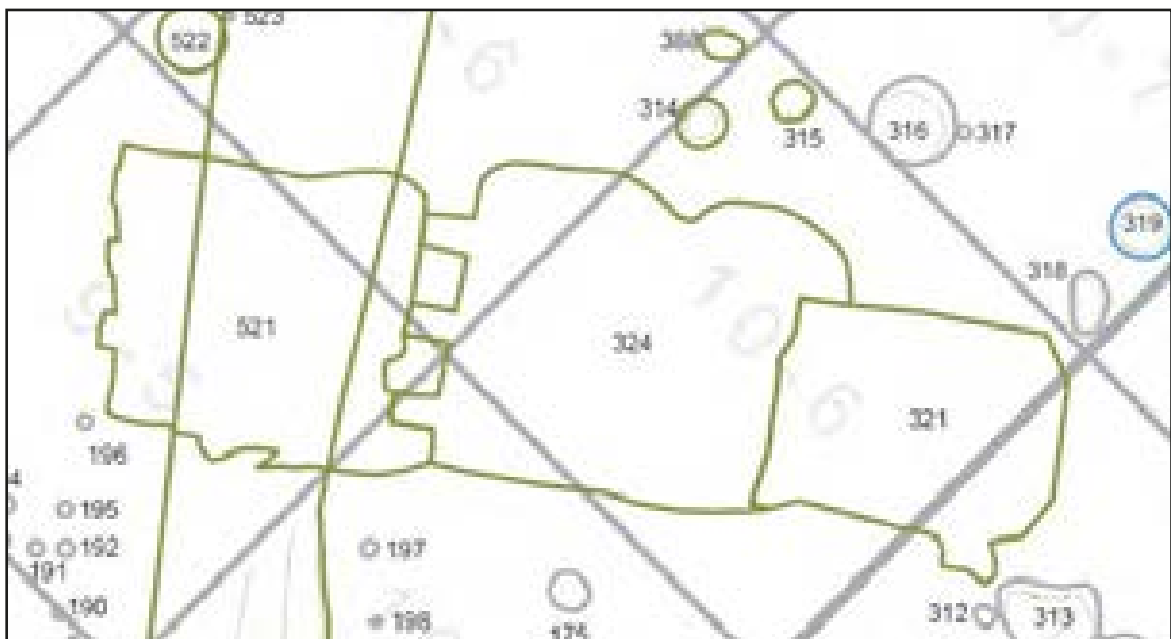
63. kép. Az égető északnyugati része

64. kép. Az 1. csatorna végében lévő padka téglái, a sarokban famaradvány

65. kép. Az M6-To 13/A2 lelőhely nyomvonala a feltárt területrésszel

66. kép. A tégláégetők alaprajza a területen

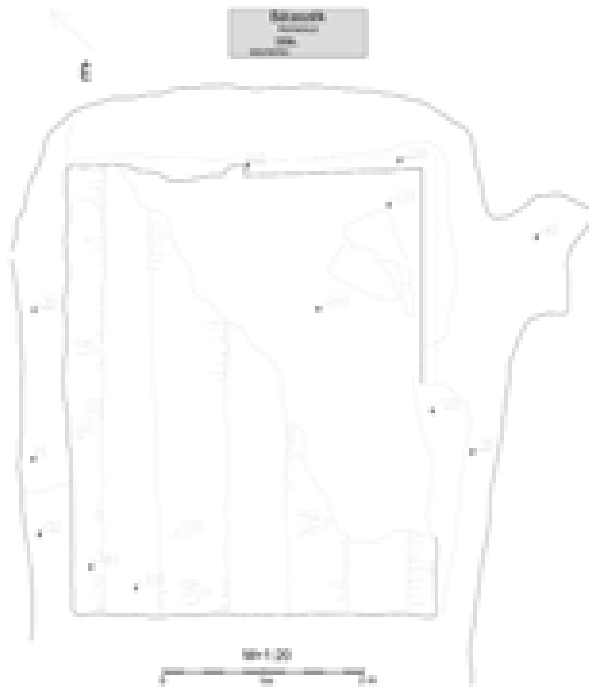

67. kép. A három téглаégető kemence feltárás után

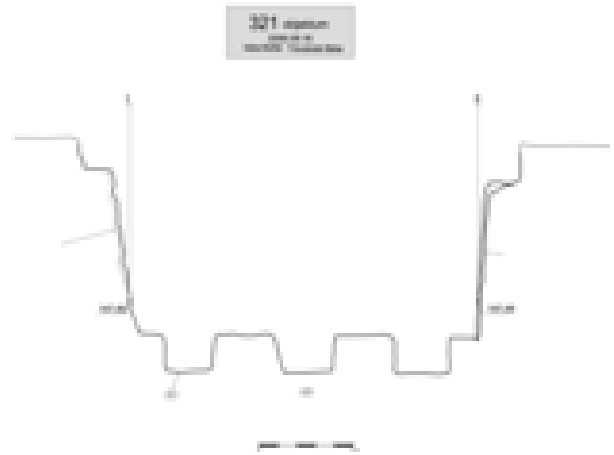

68. kép. Légi felvétel a lelőhelyről, a kemencékről (Miklós Zsuzsa felvétele)

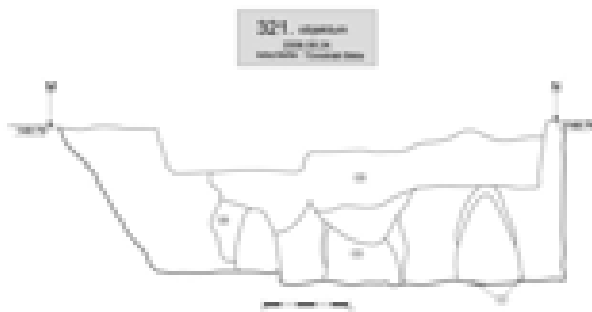

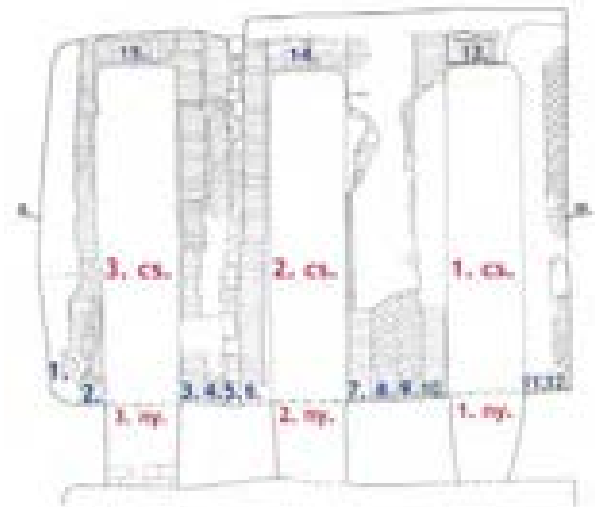
69. kép. A kemence alaprajza a boltozat maradványaival az északkeleti részen (Rajz: Tövisháti Béla és Pajer Tímea)

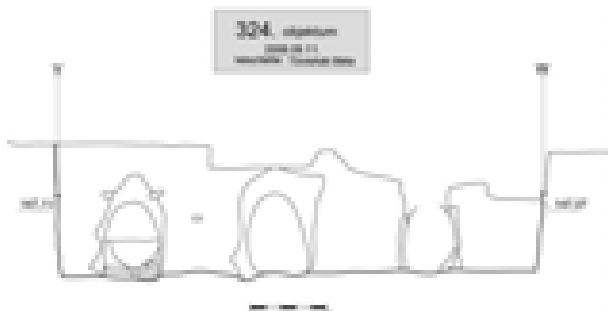
70. kép. 1. téглаégető. Nyugat-keleti metszet

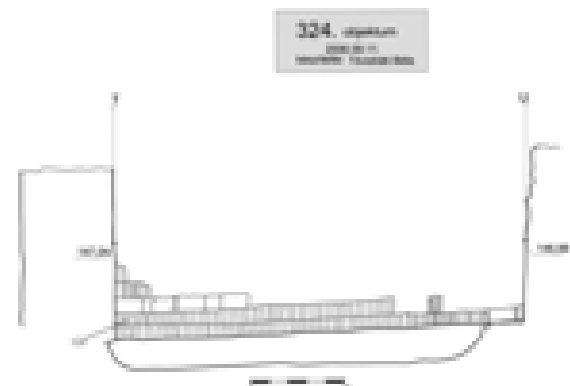
71. kép. 1. téглаégető. A három tüzelőnyílás

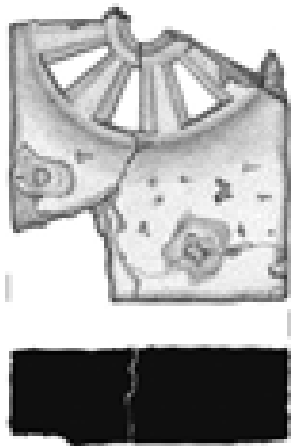
72. kép. A 2. téглаégető kemence. A téglaszintek és sorok a kemencében

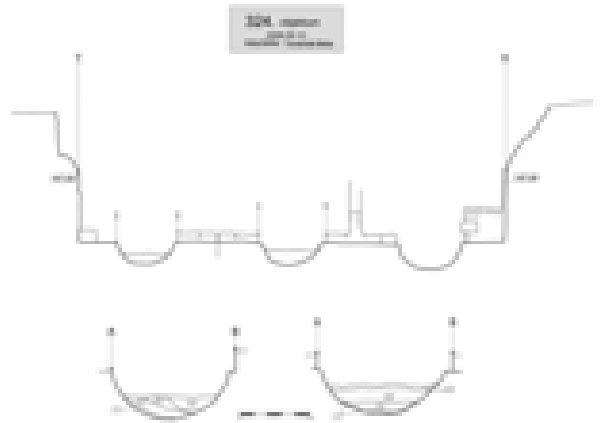
73. kép. A 2. téглаégető kemence. A nyílások az előtér felől

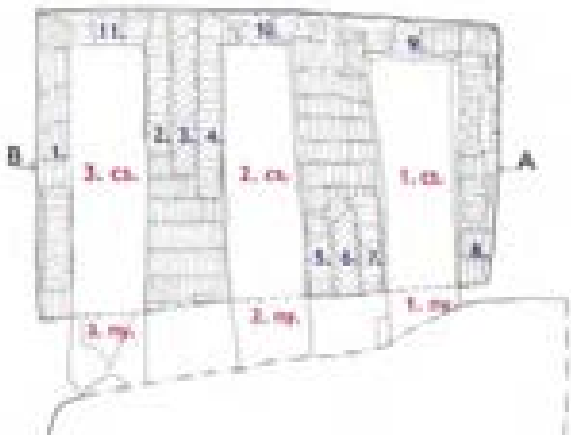
74. kép. A 2. kemence hosszmetsete

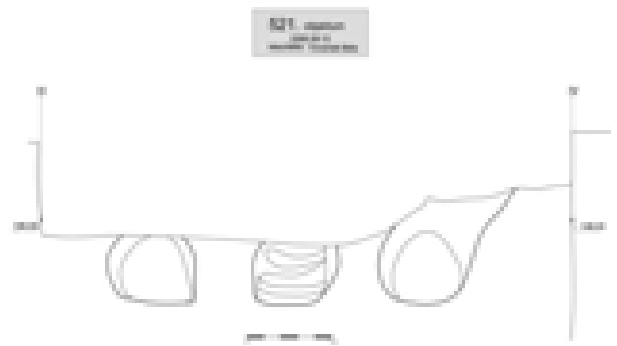
75. kép. Áttört tégl (Necze Ambrus rajza)

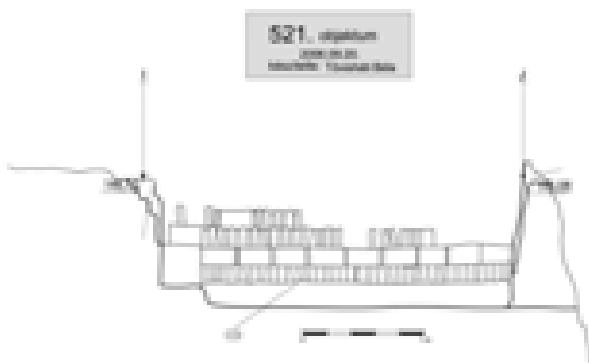
76. kép. A 2. téglaégető kemence kelet-nyugati metszete

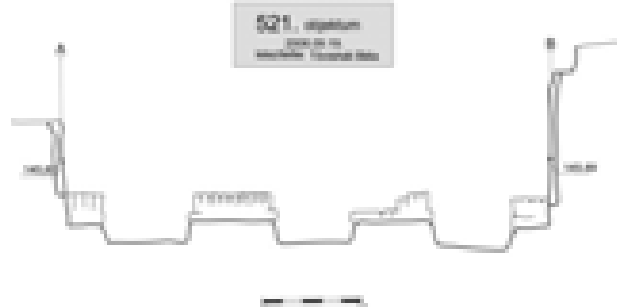
77. kép. A 3. téglaégető kemence a nyílás- és csatornaszámozással, valamint a téglaberakások réteg- és sorszámozásával.

78. kép. A 3. kemence nyílásai

79. kép. A 3. kemence észak-déli metszete

80. kép. A kemence kelet-nyugati metszete

Ete mezőváros régészeti feltárásainak térinformatikai feldolgozása

Levéltári térképek térinformatikai felhasználása¹

1. BEVEZETÉS

A térinformatika alkalmazása nyilvánvalóan olyan területeken került kezdetben alkalmazásra, ahol igazgatási, nyilvántartási feladatokkal összefüggésben igen fontos volt az egyre szaporodó adatmennyiség megfelelő, pontos, megbízható kezelése és az abból „kinyerhető” információk szükséges formában való előállíthatósága.

A különböző területek felsorolása helyett most csak annyit említek meg, hogy a térinformatikát igénybe vevő területek száma egyre nő és érdekes módon bővül olyan rendszerekkel, amelyekben az emberi tényezőnek igen fontos szerepe van.

A régészet is azon alkalmazási területek közé tartozik, amelyben a térinformatika mai lehetőségeinek felhasználásával új távlatok nyíltak.

Dolgozatomban először a témával kapcsolatos fogalmakat, módszereket és dokumentumokat tekintem át, majd a vonatkozó szakirodalom felhasználásával bemutatom néhány hazai régészeti térinformatikai rendszer már kidolgozott megvalósítását. A konkrét régészeti lelőhely, amelynek kutatásához nyújt segítséget az általam készített rendszer, a Tolna megyében, Decs község külterületén található Ete középkori mezővárost, várat, templomot és temető területét foglalja magába. A török kor idején elpusztult település nem épült újjá, jelenleg nagyrészt szántóként művelik. A kulturális örökségvédelmi törvény alapján 2003-ban nyilvánították fokozottan védett régészeti lelőhellyé. Kutatása több fázisban, már az 1900-as évek elején is folyt. A különböző időszakokból származó, más és más technológiával gyűjtött adatok feldolgozása jelenti a különbözőséget és nehézséget a feldolgozásnál és a térinformatikai rendszer kialakításánál. A levéltári térképek felhasználásával megpróbálunk kapcsolatot teremteni a régmúlt és a mai viszonyok között. Megvizsgálom, hogy a régészeti tudományos feldolgozást milyen módon tudja segíteni az általam megtervezett és felhasznált térinformatikai rendszer.

2. RÉGÉSZETI ALAPFOGALMAK

Saját tapasztalatom alapján gondoltam, hogy nem lenne haszontalan a dolgozatban használt régészeti fogalmakat előljáróban áttekinteni és értelmezni. Eleinte csak halvány sejtéseim voltak az

¹ A tanulmány a Nyugat-Magyarországi Egyetem, Székesfehérvár, Geoinformatikai Kar, Geoinformatikai szakirányú továbbképzés keretében 2008-ban készült szakdolgozat lényegileg változatlan formája. Konzulens: Dr. Szepes András.

olyan régészeti szakkifejezések említésekor, mint objektum, stratigráfiai egység, felszínrajz, részletrajz, metszetrajz, A és B pontok vagy szögek, négyzetháló, betöltés, szuperpozíció stb. Bár a régészek körében sem létezik egységes terminológia, mégis megpróbálom az általuk használt fogalmakat megmagyarázni.

2.1. Régészeti alapegységek

Magyarországon a régészeti lelőhelyek a kulturális örökség tárgykörébe tartoznak, az ide vonatkozó törvény² rendelkezései szerint általános védelmet élveznek. Régészeti lelőhely az a földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történeti összefüggéseikben találhatóak.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (a továbbiakban KÖH) az a szakhatóság, amely felügyeli a régészettel kapcsolatos tevékenységeket, dokumentációkat, nyilvántartásokat. Hagyományos módszerrel a régészeti lelőhelyeket papír alapon és 1:10.000-es topográfiai térképeken tartották nyilván.

A KÖH-nek 2001-től a régészeti lelőhelyekre vonatkozóan az egész ország területét átölelő nyilvántartása létezik, amely egy központi adatbázisban (Microsoft SQL Server 2000 alapokon) tárolja az ez ideig észlelt lelőhelyeket és rögzíti az újabbakat. Térbeli elhelyezkedésüket a lelőhely centrumát meghatározó koordináták jelölik. Kiterjedését a határoló vonalat meghatározó koordinátákkal vagy régebről azonosított lelőhelyek esetében szöveges leírással adják meg. A lelőhelyek térképi megjelenítésének megoldását Kamarási András (geoinformatikus szakmérnök) szakdolgozati feladatában mutatta be.³ A nyilvántartott lelőhelyek lehetnek feltáratlanok, feltártak vagy részben feltártak.

Amennyiben a lelőhelyen belül régészeti feltárást folytatnak, különböző jelenségekre bukkanhatnak (pl. gödör, ház, sír, kemence), összefoglaló néven ezeket objektumnak nevezik. Vajon honnan tudják a régészek, hogy egy nagy területű lelőhelyen, hol érdemes ásni, hol található olyan objektumot, amelyből értékes leletek kerülhetnek elő? Nagy területű, általában nagy beruházásokhoz (aktuálisan: autópálya építésekhez) kapcsolódó megelőző régészeti feltárásoknál a felső humusz réteget eltávolítják, olyan mélységben, hogy a bolygatásmentes altalaj előtűnjön, majd az egészet egyenletes felületűre nyelik.

Ezen a felületen sötétebb foltokként mutatkoznak meg az egykori beásások, azaz az objektumok. A földet ettől kezdve kézi szerszámokkal, vékony rétegben haladva termelik ki, a közben napvilágra kerülő leleteket óvatosan, szakszerűen emelik ki, itt is addig folytatva a bontást a bontható mélységig, amíg a világos sárgás altalaj elő nem tűnik. A bontás során az egyes objektumokban található leleteket és jelenségeket helyükön hagyva dokumentálják.

Röviden áttekintve és leegyszerűsítve az alábbi fogalmak jelentik a régészeti feltárásokhoz kapcsolódó alapegységeket, azaz: lelőhely (esetleg feltárási terület), objektum (vagy jelenség) és lelet (szinonimája: tárgy).

2.2. A leletgyűjtés módszerei

2.2.1. Terepbejárás

A felszínen végzett kutatás, adatgyűjtés, amely alkalommal a terület szisztematikus átpásztázásával a megfigyeléseken kívül a felbukkanó leleteket is összegyűjtik. A lelőhely nagyságát az a felület mutatja, ahol leletek fordultak elő.

2.2.2. Próbafeltárás

A régészeti lelőhelyek jellegét, térbeli kiterjedését és rétegeit vizsgálják, általában szondázó próbárok húzásával.

² 2001. évi LXIV törvény a kulturális örökség védelméről.

³ KAMARÁSI 2006.

2.2.3. Megelőző feltárás

Szerződés alapján végzett olyan régészeti kutatási tevékenység, amely a földmunkával járó fejlesztések, beruházások által érintett régészeti lelőhelyek feltárására irányul és amelyet a beruházó finanszíroz.

2.2.4. Mentő feltárás

Régészeti emlék vagy lelet régészeti feltáráson kívüli, váratlan előkerülése során alkalmazandó, a közvetlenül érintett elemek szakszerű megmentésére irányuló azonnali beavatkozás.

2.2.5. Tervásatás

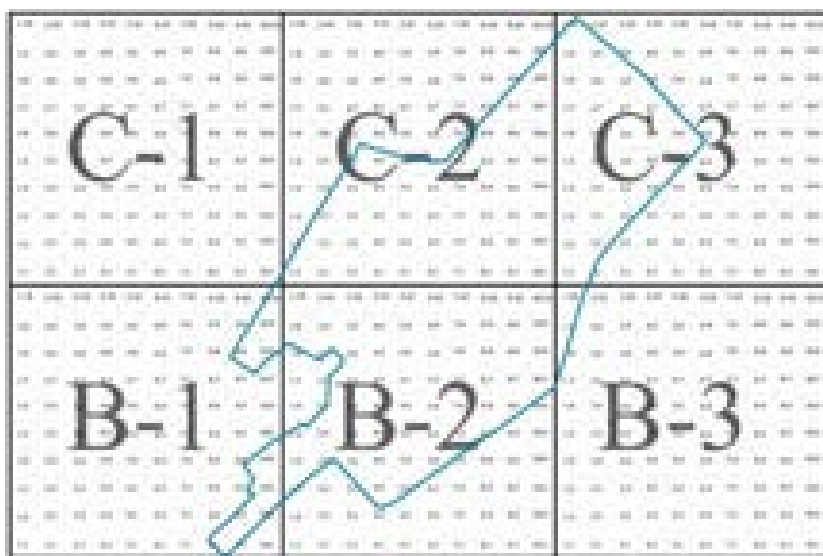
Tervásatásról akkor beszélünk, ha a feltárás elsődlegesen tudományos kutatás céljából folyik olyan lelőhelyen, amelyet többnyire nem fenyeget a megsemmisülés veszélye. Ete feltárásait is ide soroljuk.

2.3. Az objektumok helyének azonosítása

Négyféleképpen történhet az objektumok helyének meghatározása: négyzethálózással, A és B pontokkal, helyi koordináta rendszerrel vagy objektum körvonalának bemérésével.

2.3.1. Négyzethálózás

Ez a leggyakrabban alkalmazott módszer, főleg olyan lelőhelyeken, ahol sűrűn helyezkednek el az objektumok, de a négyzetek sarokpontjai azért kikarózkodnak. Az 1:10.000-es topográfiai térképek szelvényezésének felhasználásával 100×100 méteres négyzethálókon belül 20×20 vagy 10×10 méteres négyzet egységekkel fedik be a lelőhelyen feltárássra kerülő területet a nyelés elvégzése után. A számítógépen megtervezett hálózás pontjait koordinátáik alapján a geodéták tűzik ki a helyszínen. A négyzetháló pontjait fakaróval vagy 10×10 cm-es, szöggel rögzített, fehér műanyag lappal jelölik a terepen. A régészek és technikusok ezekhez a hálókhoz viszonyítva mérik be az objektumokat és rajzolják meg a körvonalukat (1. kép).

1. kép. Négyzetháló kiosztás az M6-os 013 lelőhelyen

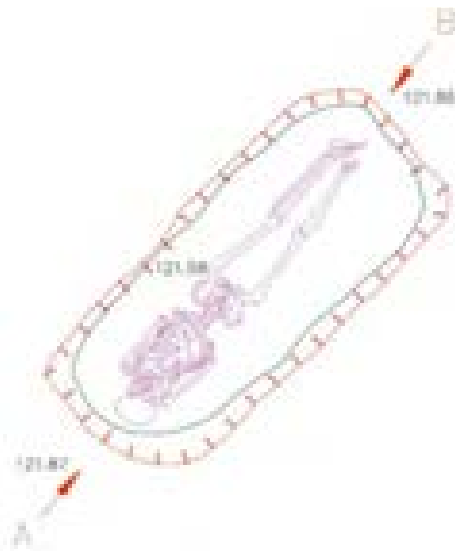
2.3.2. A és B pontok segítségével

Ha az adott feltárási területen kevés objektum helyezkedik el, nem négyzethálóznak, hanem ezt a módszert alkalmazzák az objektumok helyének rögzítésére a dokumentációban. Az objektum szélének közelében, egymással átellenben A és B jelű pontokat jelölnek ki. Ezek az A és B pontok

eredetileg az objektumokról készítendő vertikálisan felvett metszet vonalának végpontjait jelölik. A pontok helyét a geodéták a helyszínen bemérik. A régészek ezekhez a pontokhoz képest mérik be és rajzolják meg az objektum körvonalát és jellemzőit (2. kép).

2.3.3. Helyi koordináta rendszerben

Belterületen, városokban, sűrűn beépített helyeken vagy méretében hosszan elnyúló feltárásoknál (pl. árkok) az ásás feldolgozásához a jellemző pontok meghatározását helyi koordináta rendszerben végzik. A feltárási szelvények elhelyezkedésétől függően, praktikusnak veszik fel az X és Y tengelyeket és ezekre ortogonális bemérési adatokkal határozzák meg az objektumok jellemző pontjait. A helyi koordináta rendszer alappontjait a geodéták meghatározzák az országos koordináta rendszerbe, ami alapján a helyi rendszer koordinátái áttanszformálhatóak az országos rendszerbe.

2. kép. A és B pontok elhelyezkedése

2.3.4. Objektum határoló körvonalának bemérésével

Ritkán alkalmazzák, ugyanis a régész számára kevésbé van ilyenkor lehetőség úgynevezett értelmezett rajzot készíteni. Az objektum egyedisége miatt ebben az esetben a geodéták műszer segítségével körbemérik a határoló vonalat. Természetesen a metszetrajzokhoz ilyenkor is bemérik az A és B pontok objektumokhoz viszonyított helyzetét.

2.4. A régészeti feltárások dokumentációi

2.4.1. Terepi adatok

A terepi adatokat mindig a feltárás helyszínén gyűjtik, rajzolják vagy rögzítik.

Ásatási napló: a feltárás alapidokumentuma. Két alapvető részből áll. Az első rész tartalmazza a napi technikai részeket (dátum, időjárás, létszám, gépek), a második rész a napi feltárási munka kronológiai sorrendben történő leírása.

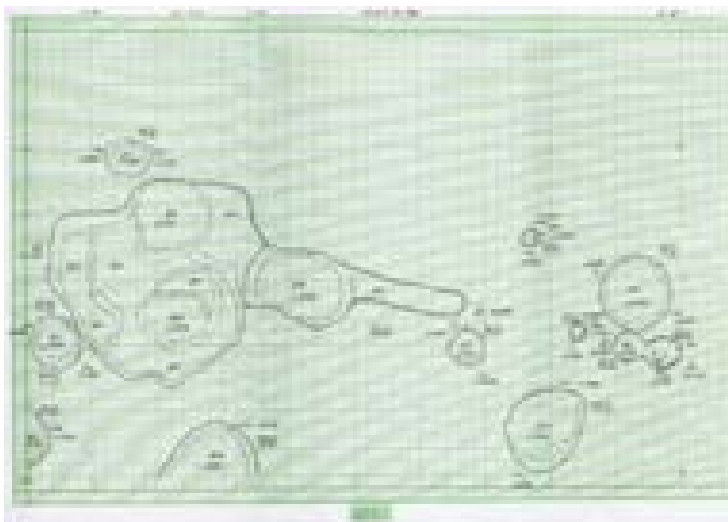
Objektum adatlap: egy adott objektumról összegyűjtött, rendszerezett adatok nyilvántartására szolgáló űrlap. Ez adja majd az adatbázis alfanumerikus adatainak alapját.

Leletjegyzék: a feltárás során az egyes objektumokból, azok rétegeiből vagy objektumon kívül előkerült tárgyi leletek leltározás előtti nyilvántartása.

Felszínrajz: a feltárás egészéről, részleteiről felülnézeti, valamilyen méretarányban milliméterpapírra készített rajz. Négyzethálózás esetén egy-egy négyzet a rajzolás egysége. Ez lesz az adatbázis grafikai részének alapja (3. kép).

Metszetrajz: a feltáráson előkerült objektumoknál az objektumok jellemző keresztshelvényében vertikálisan felvett rajz. Ezen a mutatkozó rétegződést jellemzőikkel együtt ábrázolják.

Objektumrajz: másik fajta feldolgo-

3. kép. Felszínrajz az M6-os 027 lelőhely A-4-3-9 négyzet déli feléről

zási módszernél (ha a lelőhelyen ritkán mutatkoznak az objektumok) az előző két rajzot, azaz a felszínrajzot és a metszetrájzot objektumonként egy lapon készítik el megfelelő méretarányban.

Részletrajz: a feltáráson előkerült objektumok egy-egy régészetiileg fontos részletéről készített, a szokásosnál nagyobb léptékű részletes felmérés, rajz.

Fotók: a feltáráskor az objektumok előkerülésétől a teljes feltárásig bizonyos nézetekből, léptékkel, tájolással, felirattal készített, manapság már digitális felvétel.

Légifotók: a lelőhely egészéről vagy részeiről repülőgépről vagy egyéb eszköztől készített felvétel. Feltárás előtt a lelőhely és környezetének vizsgálata céljából. Feltárás közben a felszínről nem látható jelenségeket távlatból érzékeltetőbbé és jobban értelmezhetővé tehetjük a fotók által. Feltárás után készített felvételek esetében összességében láthatóak az objektumok.

2.4.2. Irodai dokumentáció

A KÖH felé az ásatás befejezését követő egy éven belül az ásatást bemutató dokumentációt kell összeállítani. A szolgáltatandó ásatási dokumentációt a korszerű feldolgozás során a digitalizált objektumok térképi megjelenítésével és a leíró adatok adatbázisba való feltöltésével állítják elő.

Összesítő átnézeti térkép: egy adott feltárást egészében és környezetét az összes feltárt objektummal együtt ábrázoló méretarányos (tetszőleges, de általában 1:200, 1:250 méretarányú) áttekinthető felszínrajz.

Felszínrajzok: a feltárás egységeiről, azaz a négyzethálózás négyzeteiről nagyobb (1:50, esetleg 1:20) méretarányban készített rajz (4. kép).

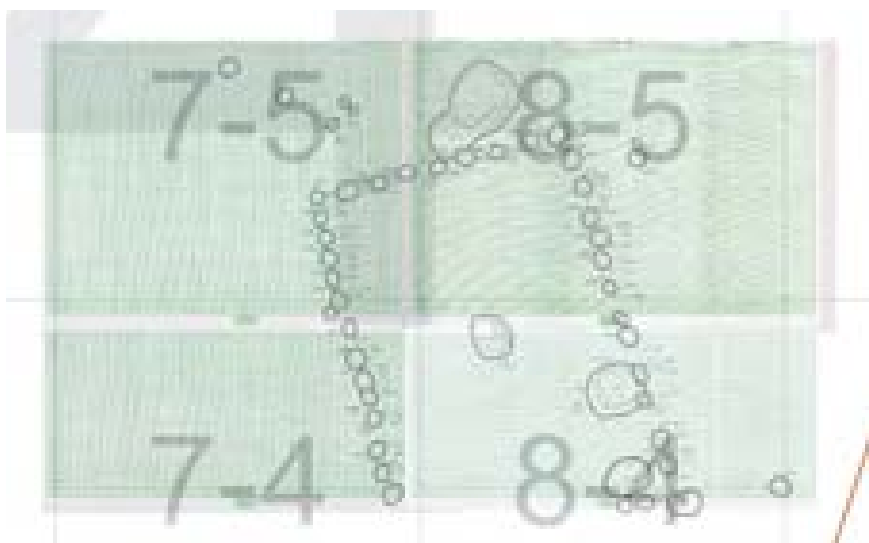
Metszetrájzok könyve: a feltárás során feltárt objektumok keresztmetszeteinek digitálisan kidolgozott, objektumok szerint sorba rendezett gyűjteménye.

Jelentés az objektumokról: abban az esetben, ha az objektumokról külön objektumrajzok készülnek, a leadandó dokumentáció is ennek megfelelően objektumonként készül, laponként az objektum felszín és metszetrájzával.

Objektumok adatbázisa: az objektumok adatlapjai alapján az objektumoknak és azok jellemzőinek nyilvántartására szolgáló számítógépes rendszer.

Leletek adatbázisa: a leletek és tulajdonságainak (anyag, készítési technika, méret, szín) nyilvánvartására szolgáló számítógépes rendszer.

Jelentés az ásatásról: törvényileg előírt dokumentum, amelyet az ásató az ásatás befejezése után köteles a KÖH illetékes szervének az ásatásán végzett munkáról benyújtani.

4. kép. Felszínrajzok összeillesztése és digitalizálása

3. A RÉGÉSZETI TÉRINFORMATIKA CÉLJA, FELADATA, MEGVALÓSÍTÁSOK

A mai régészettudomány egyik kulcskérdése, hogy hogyan képesek a rendelkezésre álló adatállományt (a kutatásokból származó régészeti megfigyeléseket, a tárgyi leletanyagot és minden egyéb

szükséges információt) olyan formában rendszerezni, áttekinteni, hogy maximálisan lehetővé tegye a cél megvalósítását, az adott kutatott terület pontos ábrázolását, abból a pontos objektumleírást, majd azok összefüggéseinek vizsgálatát. Távlatban történeti elemzések, majd áttekintések, rendszerő tanulmányok, összefoglalások elkészítését kell lehetővé tennie.

Ez a törekvés nem új keletű, hiszen maga a feldolgozás egyik fele ez a munka, tehát ezt teszi a régész, mióta kutat, feldolgoz. A kérdés, hogy a mai technikai feltételek mellett hogyan oldható ez meg egyre jobban és jobban.

Ugyanazon anyag különböző szempontú megközelítését teszi lehetővé és szükségessé is a régészeti térinformatika alkalmazása.

Jó néhány megoldandó feladat van a lelőhely helyének behatárolásától, térképi ábrázolásától, a feltárások helyszínének behatárolásától az egyedi lelet helyének meghatározásáig, a komplex elemzéseket lehetővé tévő származtatott anyagok létrehozásáig.

A régészeti térinformatika alkalmazásakor a lelőhelyek, objektumok, leletek és jellemzőik adatbázisba történt feltöltésével és tárolásával, valamint ezen egyedek térképi megjelenítésével lehetőség nyílik a grafikus és leíró adatok összekapcsolására. Az ily módon integrált adatok a nyilvántartási rendszert korszerűbbé, biztonságosabbá, és hatékonyabbá teszik a tudományos elemzések, kutatások, publikációk céljára. A projekt eredményeként létrejövő információkból és a térbeli adatok elemzésével, megjelenítésével olyan következtetések vonhatók le, amelyekre korábban nem volt lehetőség.

Maga a régészeti kutatási, feldolgozási feladat azért vált bonyolultabbá, mert az utóbbi két évtizedben, főként a megszorított ügynevezett nagyberuházások kapcsán korábban soha nem tapasztalt mennyiségű feltárást kellett elvégezni, és ehhez mérten szaporodott fel esetenként a leletanyag is, tehát a feldolgozó munka mennyisége is megnőtt. Nyilvánvaló, hogy a nagyberuházások jelentkezése nélkül is szükségessé vált a régészet módszertani, technikai megújulása és más tudományágak eredményeinek, eszközeinek felhasználási lehetősége és szükségessége is.

A nagyberuházások kapcsán felmerülő megoldandó problémákat és a tapasztalatokat is ma már számos ismertetésben olvashatjuk.

3.1. Zala megyei rendszer⁴

2002-ben, az M7-M70 autópályák megelőző régészeti feltárás sorozatakor kezdték meg kísérleti jelleggel a térinformatikai rendszer kialakítását a Zala megyei múzeum régészei.

Az alap szoftver kiválasztásánál az ArcGIS mellett döntöttek, a jó adatintegrációs képesség, a nagy mennyiségű adat kezelésének és a felhasználó igényeire szabott, saját alkalmazások lehetősége miatt.

A térképi grafika lényegi eleme az objektum. A terepen a régészeti objektumokról egyenként készítenek rajzokat minimum két mérőpont (általában használt fogalom szerint A és B pont) hozzárendelésével és a rajzon jelölik, a geodéziai mérőműszerrel pedig meghatározzák a koordinátáját. A szkennelt és ArcMap-be illesztett objektumrajzokat az illesztőpontok segítségével tudták transzformálni EOVS rendszerbe. Zárt vonalláncokat, azaz poligonokat digitalizáltak az objektumok határvonalaként. Ezekhez a poligonokhoz rendelték egy külön mezőbe az objektumok azonosítóját, az objektumszámot. Ez az azonosító szerepel az objektumleírás főadattábla azonosító mezőjében is. A kapcsolatot ez a mező biztosítja a poligonok és az adatbázis között. A kapcsolat típusa egy az egyhez, azaz minden poligonhoz egy adatbázis rekord tartozik. Az objektumleírás adattáblához társították a régészeti leltárkönyv adattáblát. Ez tartalmazza a lelőhelyen előkerült tárgyak meghatározását, jellemzőit, melyek „egy a több” kapcsolattal kötődnek az objektumleírás főadattáblához. A régészeti objektumokról készült fényképek, digitalizált metszetrajzok, illetve az előkerült leletek fotói, rajzai az objektum poligonjaihoz hyperlink kapcsolattal vannak kötve.

Az adatokkal feltöltött rendszerben egy térképi felületről, az ásatási összesítő térképről érhetők

⁴ EKE – FRANKOVICS – KVASSAY 2007, 259-269.

el a különböző információk. A rögzített adatok alapján lehet keresni, információt lekérni, szűréseket, lekérdezéseket generálni. Az eredménytérképek megjeleníthetik az egyes lelettípusok elterjedését, különböző korú objektumok viszonyát, speciális leletek elhelyezkedését. Tematikus térképek készíthetők pl. az objektumok kora vagy típusai szerint.

Lelőhelyenként alkotnak egységet a térképi és leíró adatok. Az adatbázist Access alapon dolgozták ki. A térképi állomány és az adatbázis összekapcsolása intranetes hálózattal, a múzeumon belül történt.

3.2. Tolna megyei rendszer⁵

A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum az M6 autópálya megelőző régészeti feltárásait 2006-2007. évben végezte. Ennek kapcsán dolgozták ki a feldolgozást segítő és korszerűbbé tevő térinformatikai rendszert.

Az előző rendszerhez hasonlóan épül fel a szekszárdi rendszer fogalmi és logikai adatmodellje. Az objektumok helyének meghatározására főként a négyzethálózás módszerét használják.

A térképi adatbázis leelőhelyenként külön állományba került digitalizálásra. A leelőhelyenként nagyszámú (néha 5000-6000) feltárt objektum kezelése még így is nehézséget jelentett. Szintén ArcGIS programot választottak a feldolgozáshoz. Légifotók készítésével és a rendszerbe illesztésével megteremtették a lehetőséget a digitalizált objektumok helyzetének ellenőrzéséhez.

A leíró adatbázis (RITA) egy központi szerveren helyezkedik el, Linux operációs rendszer alatt. A tartalom tárolásáért MySQL relációs adatbázis felel. Fizikailag a múzeumban helyezték el. Az M6 autópálya összes feltárt leelőhelyének adatait ezen a szerveren tárolják. Az alkalmazást a kliensek böngészőből érhetik el. A régészek, a leíró adatokat feltöltő operátorok, a térképi digitalizálók, a koordinátor, a rendszergazda különböző jogosultsági szinteken érhetik el az adatbázist. Az objektumok egymás közötti viszonyát szülő–gyermek kapcsolattulajdonsággal jellemzik.

Az adatok összekapcsolása a következő módon történik. Az adatbázisból Excel formátumú táblát exportálnak leelőhelyenként külön, egyrészt az objektumokra, másrészt a leletekre vonatkozóan. Az objektum poligonokhoz egy az egyes kapcsolattal, join paranccsal kapcsolják az objektum leíró XLS tábla adatait. A leletek táblája relate paranccsal, egy a több kapcsolattal kötődik az objektumokhoz.

A RITA adatbázisból tehát nem lehet közvetlenül a térképi funkciót elérni, viszont az előző kapcsolat megteremtése után a térképi objektumok felől hyperlinkek segítségével, az interneten keresztül közvetlenül lehet kapcsolódni az adatbázishoz, ha megfelelő jogosultsággal rendelkezik a felhasználó.

Megtörténtek az előkészületek egy grafikus WEB-es megjelenítő alkalmazására, amely az előbb ismertetett gyengeséget orvosolná és olyan komplett rendszert hozna létre, hogy a kliens tartózkodási helyétől függetlenül, a világhálón böngészve tudná az alkalmazást akár a leíró adatbázis oldaláról, akár a térképi oldalról indítva elérni.

3.3. Baranya megyei rendszer

A baranyai rendszer is hasonló az előzőhöz, azzal a különbséggel, hogy a GeoMedia térinformatikai szoftvert használják.

3.4. A KÖSZ rendszere

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálatot (KÖSZ) 2007-ben hozták létre. A szakszolgálat felállításának alapvető célja a régészeti örökségvédelem egységes szakmai szabványok és eljárásrend alapján történő kidolgozása, megvalósítása, legfőbb feladata a feltárással és dokumentációra vonatkozó egységes standardrendszer kidolgozása, az eredmények feldolgozásának egységesítése.⁶

⁵ BALOGH – ÓDOR – SZENTE 2008.

⁶ 21/2007.III.26 OKM rendelete a régészeti leelőhelyek feltárásának, illetve a régészeti leelőhely, lelet megtalálójának anyagi elismerésének

Olyan megelőző feltárások tartoztak az intézmény kereteibe, amelynél a beruházás költsége meghaladja az 500 millió forintot.

Protokoll⁷ dolgoztak ki (dokumentációs eljárások címmel) a régészeti feltárások munkamene-tére, mérési módszereire, terminológiájára, dokumentálására. Célul tűzték ki, hogy a feldolgozás eredményeként korszerű térinformatikai rendszer jöjjön létre.

A protokoll legszembetűnőbb különbsége, hogy az általam (az egyszerűség kedvéért) eddig használt régészeti objektum terminusnak két szintjét különböztetik meg. Bevezetik az angolszász területen használt stratigráfiai (rétegtan) egység fogalmát. A stratigráfiai egység jelenti a régészeti feltárás területén elkülöníthető alakzat, forma vagy jelenség legkisebb egységét. Az objektum szót az összetartozó stratigráfiai egységek együttesére használják. Az objektum egybefoglalhatja a strati-gráfiai egységeket akár horizontális, akár vertikális kiterjedésükben.

Jelenleg AutoCAD Map szoftverrel történik a grafikai feldolgozás, ami nem jelenti feltétlenül a rendszerben való végleges alkalmazását, hiszen a program biztosítani tudja az átjárhatóságot más szoftverek felé is. A leíró adatbázist Access adatbázis-kezelővel töltik fel, amit az AutoCAD Map térképi objektumaihoz tudnak kapcsolni. Egyelőre itt is leőhelyenként alkotnak egy állományt a grafikus és leíró adatok.

Nem tekintik végleges megoldásnak ezt a feldolgozási szintet. A cél ugyanis egy az egész or-szágot egységesen átölelő, komplex rendszer kidolgozása, amelybe integrálhatók lesznek az előző szakaszban ismertetett, előzetesen már feldolgozott adatok.

4. ETE RÉGÉSZETI ELŐZMÉNYEI

4.1. Ete elhelyezkedése, történeti jelentősége⁸

A középkori Ete a Tolna megyei Sárközben található, Szekszárdtól délre kb. 10 kilométerre, Decs-től nyugatra mintegy 3 kilométerre. Földrajzi helyzete igen kedvező volt: a Sárköz nyugati szélén emelkedő dombor közelében, a közvetlen környék legmagasabb, egészen a Sárvízig húzódó, hosz-szan elnyúló dombján épült fel a település. A középkor folyamán Ete a Sárköz egyik legnagyobb és legjelentősebb mezővárosává fejlődött.

Az északkelet-délnyugati irányban hosszan elnyúló dombot három oldalról tavasszal még ma is víz övezi. A település teljes hossza kb. 700 méter, szélessége pedig mintegy 300 méter (kb. 21 hektár). A földnyelv délnyugati vége a legalacsonyabb, innen kiindulva északkelet felé fokozatosan emelkedik. Az árterülethez mért relatív magassága a nyugati végén kb. 3 méter, a keleti végén 5-6 méter. Tengerszint feletti magassága 97 méter.

A középkori Etének – szemben más, a török korban elpusztult mezővárosokkal – az az előnye, hogy nem települt újra, ezért a kutatást nem akadályozzák a későbbi beépítések. A mezőgazdasági művelés által a terület tiszta, áttekinthető, légi fotó készíthető. A mezőgazdasági művelésnek vi-szont káros következménye az, hogy rohamosan pusztul, egész területe veszélyeztetett. Ezért sür-gető feladat a minél több irányú kutatása.

A mezővárosra vonatkozó okleveles adatokat Holub József dolgozta fel,⁹ a rövid összefoglalást ennek alapján készítettem el.

A település birtokosára vonatkozó első adat 1398-ból származik, ekkor Deccsel együtt a váci káptalan birtoka volt. Szentlélek tiszteletére szentelt templomát a pápai tizedjegyzék említi először.

A viszonylag késői okleveles adatok nem jelentik azt, hogy a település csak a 14. században lé-

---

részletes szabályairól szóló 18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet módosításáról.

⁷ http://www.kosz.gov.hu/oldalak/feltaras_dokumentacio.html (letöltve: 2008. január)

⁸ MIKLÓS – VIZI 2002, 195-208.

⁹ HOLUB 1958, 1-19.

tesült: az eddigi leletek arra utalnak, hogy Ete már a kora Árpád-korban, a 10-11. században is létezett. Virágkora a 15-16. századra tehető. Vásáros hely volt, az egyetlen a Sárközben. Hetivásárát 1565-ben említik. Az etei hetivásárt vasárnaponként tartották. Egy 1535-ből származó feljegyzés szerint Ete városi jogokkal rendelkezett.

A törökök 1543-ban hódították meg a Sárközt, de a sárközi falvak nagy része Szigetvár elestéig (1566) a szigetvári várnak adózott és dolgozott. 1566 után azonban egyedül a török volt itt az úr. A török kor első felében Ete még nem indult hanyatlásnak: a török adólajstromok szerint 1557-ben 155 háza volt, 1572-ben pedig 192. A lakók számát ennek alapján 800-1000 főre tehetjük.

A város 1620-1627 között pusztulhatott el: 1619-ben még élt, hiszen a bátai apátság felszólította az eteieket, hogy fizessék meg neki, mint földesuruknak a tartozásaikat. 1627-ben viszont már azt írták Etéről: „jó város volt, most népében ami vagyon, Deczön lakik.”¹⁰

4.2. Ete kutatástörténete

Az első terepbejárást Rómer Flóris végezte az 1860-as években. Ő azonban a város maradványaival nem foglalkozott, csupán az etei várat írta le.

A településen 1933-ban és 1935-ben végzett ásatást Csalogovits József, a szekszárdi múzeum akkori igazgatója. A feltárásokat ismertető két rövid közlemény szerint több lakóházat, illetve házrészletet, a templom kis részletét, több sírt és két fazekas kemencét tárt fel. Ásatási dokumentációja a II. világháború végén sajnos megsemmisült, így nem tudhatjuk, hogy az általa feltárt objektumok a mezőváros mely részein helyezkedtek el.¹¹

1963 novemberében Mészáros Gyula végzett terepbejárást Ete területén. Megállapította, hogy a legelőt előző évben törték fel. Az őszi búzában helyenként gyér kelésű foltokat figyelt meg. Ezek szerinte az elpusztult házakra utalnak. Felszínükön téglá- és paticsstöredékeket talált. A lelőhelyen 14-16. századi edénytöredékeket, bögre alakú kályhaszem- és lapos kályhacsempedarabokat, hálónehezéket, fenőkövet és egy pénzermét (I. Ferdinánd 1554-es denára) gyűjtött. Szintén Mészáros Gyula 1966-ban 11 napos, részletes terepbejárást végzett a lelőhelynek azon a szakaszán, amely egykor legelő volt és 1962-ben törték fel: számos középkori és későközépkori halászati eszközt, edény- és evőeszköz-töredéket, díszes könyvsarok-vereteket, végül 1966. év novemberében 922 db későközépkori dénárt gyűjtött be, mint felszíni szórványleletet.

Csalogovits után első ízben 1967-ben Mészáros Gyula végzett rövid tájékoztató ásatást a lelőhely legmagasabb pontján, a lelőhely keleti kiterjedésének tisztázására. Az ásatás során Árpád-kori és késő középkori kemencepadozatokat, házalapok maradványait figyelték meg, egyúttal meghatározták a lelőhely legkorábbi magyar településű szakaszát. Mészáros Gyula szerint a középkori falu több méter vastag bronzkori kultúrrétegen helyezkedik el. Az ásatás idején a domb alatti vizenyős szántóterületen edénybe rejtett 5000 db I. Ferdinánd érmét, ezüst ékszereket és 1 db török arany-pénzt mentettek meg.

1986-ban Gaál Attila és Szabó Géza végzett helyszíni megfigyelést, illetve leletmentést, amikor betonutat (szőlőhegyi út) építettek a lelőhelyen keresztül. Ekkor az úttükörben a templom körüli fal két rövid szakaszát rögzítették és két melléklet nélküli sírt bontottak ki.

Miklós Zsuzsa 1992 óta több alkalommal végzett itt terepbejárást. Házakra utaló elszíneződések nem látszottak, csupán az eke által széthúzott paticsos foltok, szétszántott tűzhelyek. A templom helyét 1995-ben találta meg: a közvetlen környezetéből kissé kiemelkedő dombon téglá- és kődarabokat, embercsont-töredékeket talált.

¹⁰ HOLUB 1958, 12.

¹¹ Az ásatási helyszínekkel kapcsolatban Csalogovits publikációiból csupán annyi derül ki, hogy a legelőn és a szántóterületen egyaránt ásott. A legelőn kijelölt szelvények helyét pontosan nem jelölte meg. A szántóknál a két tulajdonos: Pörnyi Pál és Cseh Sándor nevét említi. Ennek alapján – a régi térképek és telekkönyvi adatok segítségével – tudtuk azonosítani ezt a két földdarabot, amelyek a lelőhely DNy-i szélén helyezkedtek el.

1996 óta Miklós Zsuzsa és Vizi Márta együtt kutatja a mezővárost (5. kép).¹² 1997–2000-ben végezték el a terület intenzív terepbejárását is. Erre több szakaszban került sor, összesen 17 napban. A terepbejárások során a mezőváros 21 hektárnyi területéből 416 db 20×20 méteres négyzetrácsosított területet, azaz 16,6 hektárt jártak be.

Az ásatásokat 1996 óta folytatják. 1996-ban mintegy 330 m² felületen a település keleti, legmagasabb pontja közelében kutattak. A rétegtisztázó ásatás során négy lakóház részleges feltárását végezték el, ezen kívül 3 sütőkemencét, több tüzelőhelyet, árkot, gazdasági épületet, kisebb-nagyobb hulladékgyűjtőt, valamint az egyik ház cserépkályhájának maradványait találták meg.

1997 október–novemberében tárták fel a mezőváros 29 méter hosszú, a nyolcszög három oldalával záródó gótikus szentélyű, az északi és déli oldalon egy-egy oldalkápolnával ellátott templomát.

1998–1999-ben egy fazekas ház részleteit kutatták: a félig földbe süllyesztett, cölöpszerkezetű, 4,50×4,10 méteres belméretű helyiség betöltéséből igen nagy mennyiségű 15. századi edény- és kályhaszemtöredék került felszínre. A betöltés tetején pedig hármas sorban egymás mellé fektetve 80-90 ép, illetve összenyomódott 16. századi korszót találtak. A – feltehetően – edényraktárként használt épület környékének feltárása során újabb épületek, illetve épületrészek váltak ismertté.¹³

A 2001. évi július–augusztusi ásatás során a légi fotós foltból még fel nem tárt felületeket nyitották meg (XII–XIV. szelvények). Ez a felület a folt keleti, északkeleti szélé.

A XII. szelvényben egymás felett 3 ház (12., 14., 15. ház) maradványait figyelték meg.

A 13. ház egy pince volt, meneteles lejárattal, tapasztott padlóval. Vert fala volt, amelyet belülről deszkával borítottak. Pusztulási rétege fölött még a középkorban újabb házat építettek.

Ebben az évben 9 kemencét, kemencerészletet tártak fel. A 12. háztól északra, a ház közvetlen közelében több nagyméretű gabonás vermet találtak. Betöltésükből igen sok edénytöredék, kályhacsempe és negatív töredéke került elő.

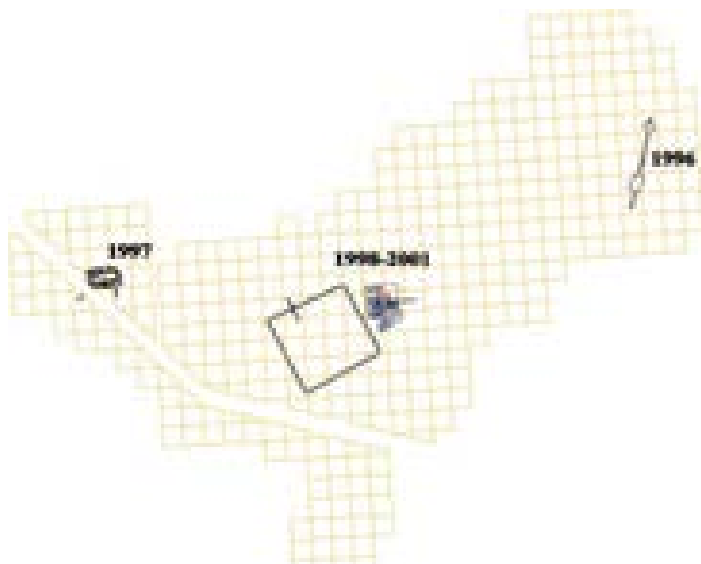
A XIII–XIV. szelvény már a légi fotós folt szélére esett, a külső részen megtalálták az egykori középkori külső járósínt.

A XIV. szelvény területén több gödörből is jelentős mennyiségű kerámia került elő.¹⁴

A részletes szintvonalas felmérést 1997–1998-ban készítette el Egyed Endre. A 20 méterenként felvett pontokon kívül bemérte a felszínen látható objektumokat (kemencék, kályhák, házak, elszíneződések) is. Ezzel megteremtette az alapját a további műszeres és egyéb munkáknak.

Ősi Sándor és Réti Zsolt (MTA Régészeti Intézete) közreműködésével készültek az intenzív topográfiai és az ásatási összesítő térképek. Az évek során végzett ásatási munkák területének felmérését a Meridián Mérnöki Iroda Kft. végezte.

Most kivonatolom az Ete régészeti kutatása történetének saját szempontomból

5. kép. Az ásatási helyszínek és időpontok

¹² MIKLÓS – VIZI 1999, 207-269

¹³ MIKLÓS – VIZI 2001, 261-280; MIKLÓS – VIZI 2002, 195-208.

¹⁴ MIKLÓS – VIZI 2003.

fontos eseményeit, melyek a feldolgozásom alapját adják.

Régészeti kutatások:

- 1860–1870: Rómer Flóris, terepbejárás (vár)
- 1933: Csalogovits József, ásatás
- 1935: Csalogovits József, feltárás
- 1963: Mészáros Gyula, terepbejárás
- 1967: Mészáros Gyula, ásatás
- 1986: Gaál Attila – Szabó Géza, leletmentés
- 1992-1995: Miklós Zsuzsa, terepbejárás
- 1996: Miklós Zsuzsa – Vizi Márta, ásatás
- 1997–2000 Miklós Zsuzsa – Vizi Márta, intenzív terepbejárás
- 1997: Miklós Zsuzsa – Vizi Márta, ásatás (templom)
- 1998-1999: Miklós Zsuzsa – Vizi Márta, ásatás
- 2001: Miklós Zsuzsa – Vizi Márta, ásatás

Régészeti kutatásokkal összefüggő mérnöki munkák:

- 1997–1998: Egyed Endre, szintvonalas felmérés
- 1996–2001: Ősi Sándor – Réti Zsolt, intenzív topográfiai és az ásatási összesítő térképek
- 1996–2001: légifotózás
- 1999–2001: Meridián Kft., ásatási szelvények bemérése

5. ETE TÉRINFORMATIKAI FELDOLGOZÁSÁNAK SAJÁTOSÁGAI

5.1. Áttekintés a különbségekről

A 2.3. fejezetben ismertetett régészeti térinformatikai megvalósítások úgy keletkeztek, hogy a feltárások, általában nagy felületű, megelőző régészeti feltárások megkezdése előtt kidolgozták az eljárásokat a mérési, feldolgozási, dokumentálási folyamatokra, oly módon, hogy az legjobban támogassa a tervezett térinformatikai rendszert.

Ete kutatása abba a körbe tartozik, ahol a közel egy évszázadra kiterjedő kutatási időszak, az igen nagy mennyiségű lelet, illetve adat szükségessé és elkerülhetetlenné tette a régészeti térinformatika módszerének a felhasználását, alkalmazását. Ez azonban kiemelt kérdéssé tette a szorosan vett régészeti szakmai feladatok mellett módszertani kérdések megoldását is.

A feldolgozás számos újabb feladatot eredményezett, amely szükségessé tette az addig a „pusztán” számítógépes adatbázis-kezelő alkalmazásával megvalósítható célkitűzések mellett a térinformatika bevonását is.

A kutatástörténeti összefoglalás alapján látható, hogy egy évszázadot meghaladó időszokról van szó a mezőváros feltárása esetében. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy több kutató munkájából sokféle információ került elő.

Az eddigi kutatások mindenféle információját, adatát olyan formára kell hozni, amely nyomán elkészíthető egységes térinformatikai rendszerünk. Ez a rendszer képezi alapját a szisztematikus, mindenre kiterjedő feldolgozásoknak. Reményeink szerint a komplex régészeti program a mai lehetőségekhez képest képes egy összegzésre és kiindulópontja lehet egy a felmerült kérdéseket megválaszolni képes további kutatási fázisnak.

A mai megelőző feltárások esetében (optimálisan) a kutatást megelőzően hoznak létre egy olyan rendszert, amely a kutatás különböző szintjeihez alkalmazkodva alkot rendszert. Ez természetesen meghatározza a terepi munkát, a különböző módszerekkel gyűjtött adatok milyenségét, mennyiségét, minőségét és a feldolgozás további szintjein is támogatást jelent. A terepi adatgyűjtés az előre kidolgo-

zott rendszer adatszintjeinek megfelelően, a későbbi feldolgozást praktikusán segítve történik.

A mezőváros kutatásának esetében sajnos ilyen komplexen előre kidolgozott rendszerről nincs szó, nem is lehet szó. Az új kutatási projektben törekszünk ennek megvalósítására és a korábbi adatok ebbe való integrálására.

5.2. Felhasználható adatok

Ebben a részben felsorolom a feldolgozás szempontjából rendelkezésemre álló adatokat. Szembetűnő, hogy nem az eddig ismertetett, klasszikusan meglévő kiinduló adatokról van szó. A feldolgozás bizonyos szintje már megtörtént, ezért a terepen készített felszínrajzokat már digitalizálták, a leletekre vonatkozó adatbázist feltöltötték.

5.2.1. Numerikus mérések

A numerikus mérés adatai egyrésztől Egyed Endre felméréséből áll, mely tartalmazza a 10 évvel előtti földhivatali nyilvántartási térkép vonalait, a magassági felmérésből szerkesztett szintvonalakat, a négyzetháló pontjait és az 1996-os és 1997-es ásatási szelvényeket. Ezt AutoCAD-es dwg állományban dolgozták fel, helyi koordinátarendszerbe illesztve. Sajnos nem sikerült kiderítenem, hogy az eredeti felmérés használt-e EOV koordinátákat, a magassági adatok viszont balti alapszintre vonatkoztak.

A másik mérés a Meridián Kft. által készített 1998. és 2001. évi ásatási szelvényeket rögzítette ITR programban, az országos EOV rendszert használva.

5.2.2. Digitális rajzok

A digitalizált rajzok egy-egy szelvényről készültek, dwg-formátumban, külön-külön állományban, helyi koordinátarendszerben (6. kép).

5.2.3. Légifotók

6. kép. A 11. ház rajza

A Tolna megyei várkutató programja keretében Miklós Zsuzsa készített légi felvételeket a megye várairól. Ete esetében rendszeressé vált a település folyamatos vizsgálata, légi fotózása (7. kép). A légi fotókon a valamikori házak foltjai kirajzolták az utca szerkezetét.

5.2.4. Publikációk, kutatástörténet

A 4.2 kutatástörténet fejezetben utaltam rá, hogy az eredeti ásatási dokumentációk egy része elpusztult, viszont a publikációk hasznos információkat szolgáltatnak a feltárási helyszínekre, a régészeti jelenségekre és leletekre vonatkozóan.

5.2.5. Adatbázis a leletekről

A leletek adatbázisát a kerámiák tekintetében feltöltötték, akár a korábbi (pl.: Csalogovits-féle), akár a később megtalált leleteket is. Ezen kerámiák közül is a közeljövő régészeti feldolgozás alapjául a kályhacsempék anyagát választotta Vizi Márta régész, akinek kutatási témájához próbál segítséget nyújtani a régészeti térinformatikai rendszer.

5.2.6. Tipológia¹⁵

Jelenleg az Ete területén talált leletek közül a kályhacsempék feldolgozását végzi Vizi Márta. A kályhacsempék leletek vizsgálatához kidolgozta a csempék különböző szempontok szerinti osztályozását.¹⁶

5.2.7. Fotók

Fotók készültek az objektumokról a terepen kibontott állapotban és a leletekről is, tisztítás és restaurálás után.

5.2.8. Térképek

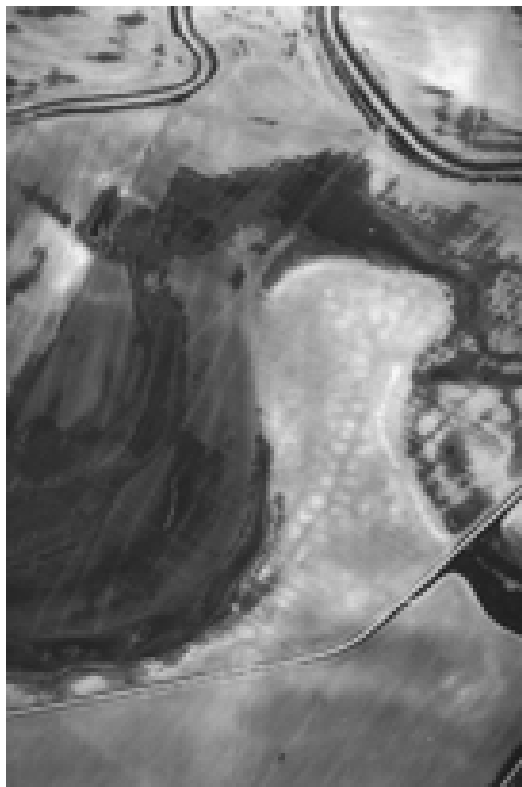
A levéltárból és a földhivatalból sikerült beszerezni az 1911., 1976. és 1986. évi kataszteri térképeket. Ezekon kívül az I., II. és III. katonai felmérés térképeit használtuk a feldolgozáshoz.

5.2.9. DDM, MADOP

A területre vonatkozó digitális domborzatmodellt, valamint a 2000. és 2005. évi légi felvételekből készített ortofotót (MADOP¹⁷ 2000 és 2005) is felhasználtam.

5.3. Célkitűzések

A térinformatikai rendszer kialakításának célja, hogy az Ete területén végzett régészeti feltárásokat egységes rendszerbe kapcsolva a nyilvántartást korszerű digitális formában valósítsa meg, mind térképi, mind pedig a leíró adatokra vonatkozóan. A régészeti feldolgozást és a kutatómunkát segítse lekérdezésekkel, szűrésekkel, elemzésekkel, tematikus térképek készítésével. A publikációkat szolgálja vizuális megjelenítésekkel, esztétikus grafikus információkkal, illusztrációkkal. A jövőre nézve, a fel-

7. kép. Az utcahálózat és a házfoltok jól láthatóak. Miklós Zsuzsa felvétele

¹⁵ Típustan; a típusok csoportosításával, összehasonlításával és rendszerezésével foglalkozó segédtudomány.

¹⁶ VIZI 2008.

¹⁷ Magyarország Digitális Ortofotó Programja.

tárások folytatásakor nyújtson segítséget a régészeti kutatás helyszínének kiválasztásához úgy, hogy az minél több eredménnyel kecsegtessen. A további ásatások feldolgozását már ezzel a térinformatikai rendszerrel végezzék.

5.4. Módszerek, eszközök

5.4.1. Alcéllok

- Az objektumok adatbázisának létrehozása.
- A leletek adatbázisának átalakítása.
- Az objektumok és leletek térképi megjelenítése, majd összekapcsolása az adatbázissal úgy, hogy lekérdezések, szűrések és elemzések végzésére alkalmas legyen.
- Levéltári térképek beillesztése a rendszerbe.

5.4.2. A rendszer szereplői

Az általam tervezett rendszer elsősorban a szakértő kutatók számára készül, de részt vesznek benne a múzeumi koordinátorok és az adatfeltöltő operátorok, valamint a térképi digitalizálók is.

Aktorok: régész, koordinátor, operátor, digitalizáló.

Használati esetek: adatok feltöltése, adatmódosítás, lekérdezés.

5.4.3. A rendszer határai (Folyamatábra 5.4.3.)

A múzeum: a Wosinsky Mór Megyei Múzeum, ahol a leíró adatbázist töltik fel, illetve mint felhasználók (elsősorban a régészek) a komplett rendszer nyújtotta lehetőségeket kihasználva, a tudományos kutatásokhoz, publikációkhoz elemzéseket, szűréseket, lekérdezéseket, kiértékelést készítenek.

KÖH: Kulturális Örökségvédelmi Hatóság, amelynek a rendszerből adatokat szolgáltatnak, valamint betekinthez a rendszerbe.¹⁸

Cégünk, a Meridián Kft a térképi adatok feltöltését végzi, ami elsősorban a térképi vonalak digitalizálását jelenti azonosítókkal ellátva, melyek alapján a térképi és leíró adatok összeköthetőek.

Érdeklődők: szakmabeliek (régészek, történészek, muzeológusok stb.), akik használni szeretnék a rendszert, és kérésükre a szakmai vezetőtől és a rendszergazdától megkapják a felhasználói jogot a rendszer használatához.

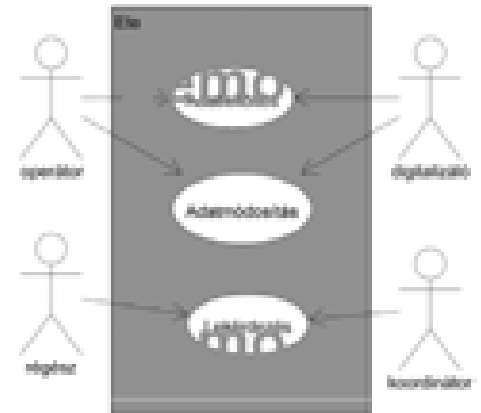
5.4.4. A rendszer működése (Folyamatábra 5.4.4.)

6. TÉRINFORMATIKAI FELDOLGOZÁS

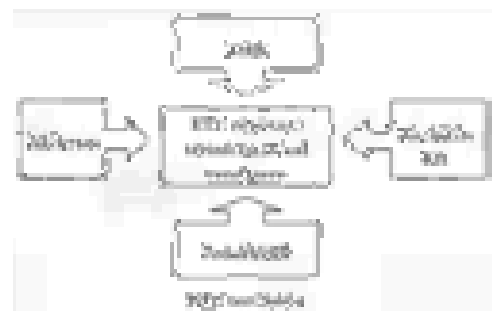
6.1. Adatbázis vizsgálata, átalakítása

A meglévő adatbázis a leletekre vonatkozóan készült el. Szükségesnek tartottam az objektumok táblájának az elkészítését is, hiszen úgy gondoltam, hogy a leletek megtalálási helyének megmutatására ez lesz alkalmas, miután a két táblát a logikai kapcsolatuk alapján összekötöttük és az objektumokat a valóságban kibontott helyüknek megfelelően térképen ábrázoltuk. A két tábla ösz-

Chat ID : Elm
Chat Name : Demo
Chat Type : Chat User: Chat Support

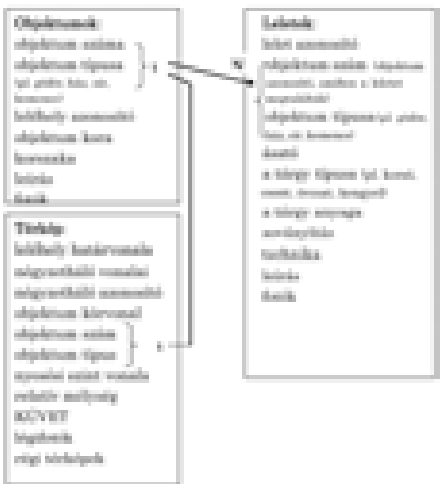
8. kép. Használati eset diagramm

Folyamatábra 5.4.3.

¹⁸ A feladatot az intézményi átalakulásokkal a Forster Központ, valamint a Tolna Megyei Kormányhivatal Szekszárdi Járási Hivatal Építészeti és Örökségvédelmi Hivatala vette át.

Folyamatábra 6.1.

Folyamatábra 5.4.4.

szekapcsolása „egy-több” típusú kapcsolattal történik, hiszen egy-egy objektumban több lelet is előkerülhetett, viszont egy lelet csak egy objektumhoz kötődhet.

Entitás osztályoknak definiáltam az adatbázis szerinti osztályokat, attribútumaikkal (Folyamatábra 6.1.).

A táblák összekapcsolása összetett kulcs alapján történik, a következők miatt.

Az eredeti adatbázisban a leletek megtalálási helyét sajnos nem eléggé átgondoltan rögzítették. Különböző, esetleges megfeleltetéseket alkalmaztak, nem figyeltek a pont, vessző, szünet következetes használatára sem, sőt az objektumok számozása sem 1-től folyamatosan történt, hanem objektumtípusonként újra és újra kezdték a számozást egytől indítva. Természetesen az első normál formának sem felel meg így (9. kép).

Az előkerülés helye
13. árok
13. á. l. r
13. á. 1.
35. gödör
35. gödör
13.á 2. sz
13. árok
35. g. Ny.
39. gödör

9. kép. Az eredeti adat

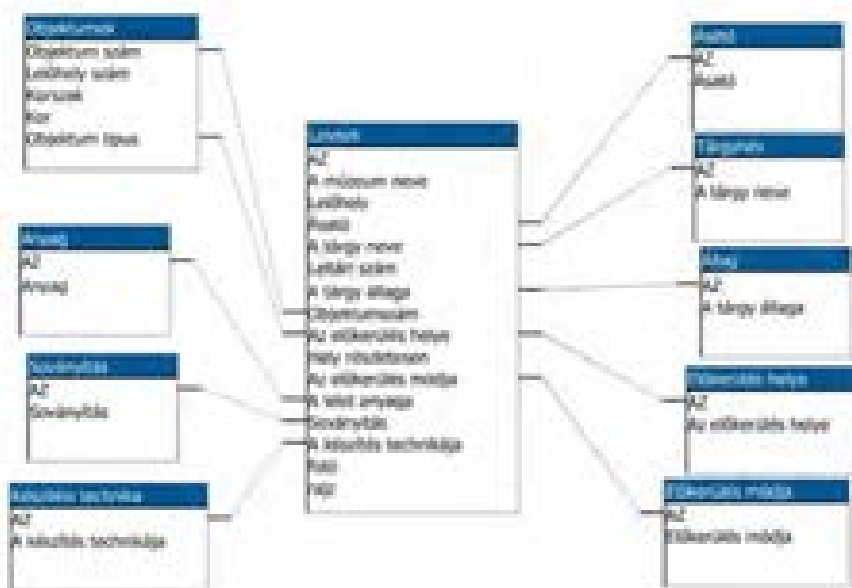
Objektumszám	Az előkerülés helye
13.	árok
35.	gödör
39.	gödör
39.	gödör
39.	gödör
39.	gödör
39.	gödör
7.	ház
7.	ház

10. kép. Átalakított adatbázis részlete

Ezért alakítottam át a táblát oly módon, hogy a kívánalmak szerint az eredeti objektumszámot meghagyva egy külön mezőt hoztam létre és ebbe csak az objektum számot rögzítettem. Mellé „Az előkerülés helye” mezőbe az objektum típusa került következetesen rögzítve, választó panel alkalmazásával (10. kép).

Az adatbázis további átalakítása időben egy későbbi probléma felvetődésének eredményeként

Csenge-1 kapcsolótér
2008. május 22.

11. kép. Az adatbázis szerkezete

koncepció megváltoztatását eredményezte, vagyis, hogy a leleteket egyenként is ábrázolni kell a térképen. Erre Vizi Márta jelenlegi kutatási feladatához, a megtalált kályhacsempék tipológiai feldolgozásához van szükség. Hagyományos módszer szerint ez úgy történt, hogy egy alaptérképet készítettek először, amely tartalmazta a szokásos tájékoztató térképi elemeket (út, vízfolyás, jelleghatár), valamint a régészeti objektumokat és jelenségeket. Erre illesztettek pauszpapírt, és jelölték rá a lekérdezésnek megfelelő lelet-előfordulást. A különböző lekérdezések eredményei újabb és újabb pauszpapíron jelentek meg. Ezzel az analóg módszerrel úgynevezett elterjedési térképeket készítettek.

A tipológiai feldolgozást Vizi Márta Decs-Ete mezőváros területéről előkerült tapétamintás kályhacsempék típusbesorolása¹⁹ című munkájában készítette el. Ez áll egy precíz, aprólékos leírásból, valamint fotóval és rajzzal illusztrált mintagyűjteményből és a típuselnevezések táblázatából.

Ez a típusbesorolás az adatbázisba „A tárgy neve 2” elnevezésű mezőként került be, a normalizálás szabályait figyelmen kívül hagyva.

A típuselnevezések kódolása Vizi Márta munkái alapján megfejthetőek.

Első jel/betű: L = lapcsempe, P = párkánycsempe, K = íves csempe (a köríves szóból), O = oromcsempe.

Második jel/betű: P = pozitív csempe (mint végermék), N = negatív csempe (formázáshoz használt).

Harmadik jel/szám: csoportbesorolás.

Negyedik jel/szám: csoporton belüli típus.

Sz = színes csempe, ez kivételesen előtagként kerül a többi kód elé (12. kép).

Ezzel sajnos többféle tulajdonságot sikerült egy mezőbe sűríteni. Szerettem volna ezeket az attribútumokat külön mezőkre bontani, de régészeti szempontból

jött létre. A közvetlenül velem együtt dolgozó régész, Vizi Márta instrukcióit folyamatosan figyelembe vettem a rendszer kialakításánál. Az volt a kíváncsi, hogy a leletek megtalálási helyének térképi megjelenítésénél ne csak az objektumot vagy objektumokat (amelyekben leleteket) mutassa meg a lekérdezés vagy szűrés eredményeként a térkép, hanem a leletek egyediségükben, az azonosítójukkal együtt is megjelenjenek. Végül is ez az elvárás első lépésben nem is az adatbázis, hanem a

Az előkerülés helye
13. árka
13. á 1. r
13. á 1.
35. gödör
35. gödör
13. á 2. rb
13. árka
35. g. Ny.
35. gödör

12. kép.
A mező a kódokkal

pontosítási mérték
szóval
betűvel
ismert
pontra
szóval

13. kép.
A pontosítási tábla

¹⁹ VIZI 2008.

Vizi Márta ragaszkodott ezekhez a besorolásokhoz, hiszen számos publikációjában hivatkozott már ezekre az elnevezésekre.

Az adatbázis egy újabb mezőjeként még definiáltunk egy „pontosság mértéke” nevű oszlopot, amely a leletek megtalálási helye ábrázolásának pontosságát fejezi ki, és hozzárendeltünk egy megfeleltetési táblát (13. kép).

A „pontos” természetesen nem jelent geodéziai pontosságot, csupán a lelet megtalálásának régészeti objektumát, esetleg annak részletét jelöli. A „szelvénytű” az objektumnál nagyobb egyseget jelentő szelvényre utal. A „bizonytalan” még ennél is esetlegesebb. A „feltételezett” a régész által jó okkal kialakított teória szerint kerül ábrázolásra a térképen. Az ismeretlen származású leletet nem ábrázoljuk.

6.2. Szoftverválasztás

A térinformatikai szoftver kiválasztásánál az ArcGIS (ESRI cég terméke) és az AutoCAD Map (Autodesk termék) volt, ami számomra szóba jöhetett. Az ArcGIS tekintetében némi ismeretet szertünk a szakmérnöki képzésen, illetve a munkahelyemen is használtuk az M6-os autópálya Tolna megyei szakaszának megelőző régészeti feltárásainak térinformatikai feldolgozásánál. Ete régészeti feltárásainak térinformatikai feldolgozásához tulajdonképpen megfelelt volna.²⁰

Az AutoCAD Map 3D, a vezető mérnöki GIS szoftver a téradatok létrehozásához és kezeléséhez az adatok közvetlen hozzáféréseinek biztosításával összekapcsolja a CAD- és a GIS-rendszereket. Az AutoCAD Map 3D lehetővé teszi az AutoCAD szoftver eszközeinek használatát a terv- és térinformatikai információk kezeléséhez.²¹

Még egy dolog volt, ami az AutoCAD Map 3D alkalmazását praktikussá tette. A meglévő adatoknál az 5.2.1. és 5.2.2. fejezetben említettem, hogy a korábbi ásatások alkalmával Egyed Endre által készített szintvonalas felmérés és a szintén korábban Miklós Zsuzsa irányításával készített digitális ásatási felszínrajzok is AutoCAD dwg formátumban készültek, így a térinformatikai rendszerbe illesztésüket ez a tény megkönnyíti. Ugyanakkor megjegyzem, hogy mindkét szoftver biztosítja az adatok átkonvertálását, azaz az átjárhatóságot a másik platformján való alkalmazáshoz.

6.3. Térképi fedvények összeállítása

A felhasználható adatok alapján állítottam össze a térképi rétegek struktúráját, ami áttekinthető jelleggel összefoglalva a következőkből áll.

Jelenlegi nyilvántartási állapot (KÜVET)

A KÜVET rétegei pontokból, vonalakból és feliratokból állnak. A pontok lehetnek alappontok és sokszögpontok. A vonalak a különböző határvonalak (földrészlet-, alrészlet-, fekvés-, községhatár stb.), illetve az építmények kontúrvonala lehet. A feliratok lehetnek: helyrajzi szám, alrészlet betűjele és művelési ága, pontszámok, esetleg dűlőnevek.

A közelmúlt terepbejárás négyzethálózása

A négyzethálózás a négyzeteket határoló vonalakból és a négyzetek azonosításához négyzetszámokból állnak eredetileg. A négyzeteket határoló vonalakból poligonokat generálok és hozzárendelem a négyzetek azonosítóit. Így egy poligon topológiát hozok létre.

²⁰ Amiért mégis az AutoCAD Map 3D mellett döntöttem, egyrészt, mint mérnök sokat dolgozom az AutoCAD alapszoftverrel és a tervezés során felmerülő szerkesztési, ábrázolási, megjelenítési, nyomtatási feladatokat a program segítségével precízen, gyorsan és biztonságosan meg tudom oldani, másrészt a nemrég elindult Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által megrendelt megelőző régészeti geodéziai és térinformatikai feldolgozás térinformatikai szoftverének is az AutoCAD Map 3D-t jelölték meg. Az ArcGIS-sel szemben az AutoCAD Map 3D magyar nyelvű program és nagyon jól és körültekintően kidolgozott dokumentációval is rendelkezik, szintén magyarul.

²¹ Autodesk honlap: <http://www.autodesk.hu/adsk/servlet/index?siteID=545672&id=10547958>.

Szintvonalak

A szintvonalakat Bezier görbével (AutoCAD-es szóhasználattal: spline) rajzolták meg, általában méteres, de néhol fél, illetve negyed méteres szintközökkel.

Ásatási szelvények

Az ásatási szelvények határvonalai a tájékozódást segítik majd, a régészeknek fontos információ.

Objektumok

Az objektumok közül csak azokat fogom külön rétegen megjeleníteni, amelyeket nem csak rajzon ábrázoltak, hanem adatbázis-kapcsolatuk is van, így fontos szerepet játszanak a régészeti feldolgozás során.

Az egyéb objektumok, azok környezete és tájékoztató vonalai

Az adatbázis-kapcsolattal nem rendelkező objektumok határvonala, valamint törésvonalak, nyelésvonalak, padkavonalak, beásások vonalai és az értelmezést segítő jelölések kerülnek ide.

Leletek

Ezen a fedvényen a régészeti leleteket megtalálási helyükön pontszerűen fogom ábrázolni, tulajdonképpen egy pont-topológiát felépítve.

Archív térképek

A következő rétegek az archív térképek beillesztésére és megjelenítésére szolgálnak Ete régészeti térinformatikai rendszerében. A papír alapú térképeket a Tolna megyei Levéltárból, illetve a Szekszárdi Körzeti Földhivataltól szereztem be. A térképek beillesztéséhez szkenneléssel digitalizáltam a hagyományosan papír alapú térképeket. A katonai felmérések digitális állományát, az Arcanum kiadó állományait a Múzeum bocsátotta rendelkezésemre. A felhasznált térképek a következők: 1986-os nyilvántartási térkép, 1976-os kataszteri térkép, 1911-es kataszteri térkép, II. katonai felmérés (1829–1866), I. katonai felmérés 1764–1785.

6.4. A KÜVET és a digitális feltárási rajzok beillesztése

A szekszárdi Körzeti Földhivataltól szereztem be a jelenleg hiteles nyilvántartási állapotot tükröző digitális alaptérképet (DAT). Az ország egészéről létezik már a külterületek vektoros térképe (KÜVET). A jelenlegi jogi állapotot ez a térkép képviseli.

Ete területe a Sárvíz csatornától nyugatra lévő, 0266/17, 0266/18, 0266/22 helyrajzi számú földrészleten, valamint az 56-os útról Decs felé vezető, 0267 helyrajzi számú szőlőhegyi bekötőúttól déli irányban elterülő, 076 helyrajzi számú földrészleten található.

A földhivataltól kapott digitális állományt a földmérők által használt ITR programba tudtam beolvasni és átkonvertálni dxf adatcsere formátumba, amit már az AutoCAD képes megjeleníteni, természetesen megtartva az EOVS rendszert.

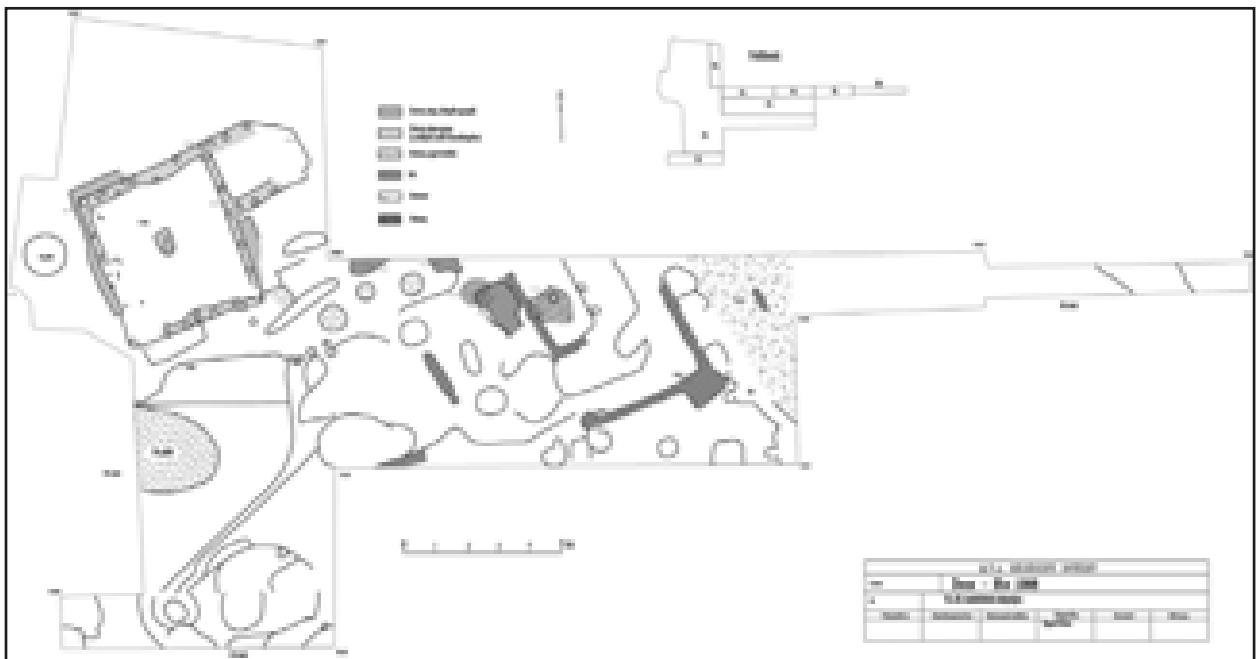
Az Egyed Endre által készített négyzethálózás, szintvonalak és az 1996-os, illetve 1997-es ásatási felületek rajzát transzformálással tudtam az EOVS rendszerbe illeszteni. Eredetileg ez a rajz a négyzethálózást kivéve szépen kidolgozott AutoCAD-es dwg rajz volt. Kataszteri térképi alappal is rendelkezett, egy korábbi nyilvántartási állapotot ábrázolt, itt még nem tagolódott három földrészletre Etének az út fölötti területe. Az út és a Sárvíz mindkét koordináta-rendszerben meglévő jellemző pontjai alapján illeszteni tudtam EOVS rendszerbe ezt a rajzot is (14. kép).

Az 1998-2001. évi ásatási szelvények bemérését a Meridián Kft. készítette EOVS rendszerben. Ezen időszakban az ásatásokat a vár melletti területen végezték.

Az ásatási felszínrajzokat a régész technikusok digitalizálták AutoCAD szoftverrel, országos ko-

14. kép. Egyed Endre által készített felmérés

15. kép. A 7. és 8. ház rajza. Egyed Endre munkája

ordináta rendszerbe való illesztés nélkül. Az 5.2.2. részben már bemutattam két rajtot, itt most egy szépen kidolgozott szelvényrajz látható (15. kép). Az ásatási szelvények bemért kontúrjai alapján a digitalizált rajzok illeszthetőek voltak a rendszerbe.

16. kép. Az összes digitális rajz beillesztése után

A sarokpontoknál mutatkozó eltérés 0,8-1,4 méter között volt, mely a régészeti feldolgozás szempontjából elfogadhatónak mondható (16. kép).

6.5. Négyzet-, objektum- és lelettopológia

A négyzethálózás ábrázolását közelebbről megtekintve sok pontatlanságot és hibát fedeztem fel. Ebben az állapotában elsőre nem tudtam poligontopológiát építeni. A négyzetek elcsúszását valószínűleg az egymást követő években történt négyzetháló kitűzéseket pontatlan illeszkedése okozta. Esetünkben végül is ez nem okoz gondot, hiszen a 20×20 méteres négyzetháló a terepbejáráskor talált régészeti lelet helyét ezen a 20×20 méteres területen (négyzetháló azonosítóval) rögzíti csak, de azon belül pontosan nem. Tehát arányaiban nem számottevő ez az eltérés.

A poligonépítés szempontjából viszont gondot jelentenek a kettőzött élek, a hézagok, a túlnyúlások, stb. Ezek megszüntetésére hasznos eszköz az AutoCAD Map „rajz letisztázása” parancs. Megfelelő tűrés és sorrend beállításával automatikusan elvégzi a hibák javítását, a következők szerint: kettőzött objektumok törlése, rövid objektumok törlése, metsző objektumok megtörése, hézagok megszüntetése, látszólagos metszéspont, csomópontfürtök összevonása, álcsumópontok feloldása, szabad objektumok törlése, objektumok egyszerűsítése. Némi gyakorlatot igényel ez a rajztisztázási művelet, hogy a tűrés értékét és a tisztázási művelet sorrendjét jól válasszuk meg.

A letisztázott rajzból a négyzetháló topológia automatikusan létrehozható a négyzetvonalakra és azonosítójukra, a négyzetszámokra.

A régészeti objektumokra vonatkozóan a régész útmutatásai szerint külön fóliára helyeztem azokat az objektumokat, amelyek rendelkeznek objektumszámmal, adatbázis-kapcsolattal és a feldolgozáskor felhasználjuk. Furcsa egybeesés a régészeti objektumok kapcsán, hogy az AutoCAD Map terminológiájában is használják az objektum kifejezést, mint objektumosztályok, objektum adatok. Jelen esetben is

17. kép. Az objektumok kijelölése

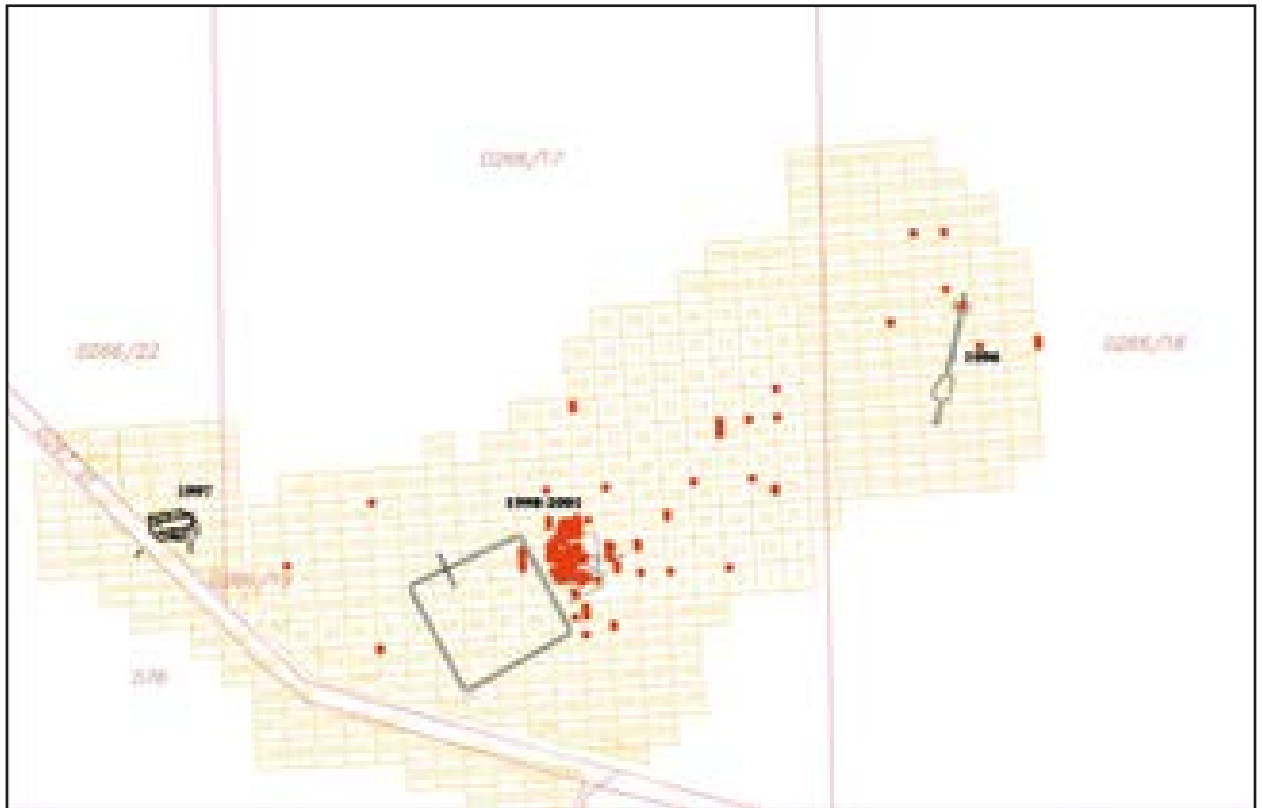
AutoCAD Map-es objektum adatként definiálom a régészeti objektum számát, illetve a típusát. Ez fogja megteremteni a kapcsolatot a régészeti objektum rajza és az adatbázis között (17. kép).

A tipológiai feldolgozás igényelte a leletek egyediségükben, vagyis darabonkénti megjelenítését. A pontszerűen megjelenítendő régészeti leleteket a térképen megfelelően megtalálási helyén rögzítettük. Vizi Márta aktív közreműködésére volt ehhez szükség, hiszen ő döntötte el, hogy a terepbejárás négyzetében talált lelet a négyzethálón belül hová kerüljön vagy nagyobb objektum esetében a feljegyzéseket segítségül hívta a lelet pontosabb elhelyezéséhez, illetve a régebben megtalált leletek esetében kijelölte a feltételezett helyét. Ez abból adódott, hogy voltak olyan töredékleletek, amelyekről a restaurálás során kiderült, hogy összeillő leletek, azaz összeillesztve egy tárgyat alkotnak. Ezeknek a töredékleleteknek egyik részét régen találták meg és leltározták be, de ugyanakkor nem dokumentálták, azaz megtalálási helyét nem rögzítették, míg másik részét a közelmúltban ásták és rögzítették az előkerülési helyét. A feltételezés az, hogy a régi leletet a mostani lelet közelében találhatták meg egykor. Az adatbázisban erre vonatkozóan a pontosság mezőben utalunk. A lelet azonosítóját a régészeti objektumokhoz hasonlóan itt is objektumadatként adtam meg az adatbázis kulcsmezőjének megfelelően (18-19. kép).

6.6. Az adatbázis és a térkép összekapcsolása

Az adatbázis Microsoft Access adatbázis kezelővel készült. Az AutoCAD Map-nél külső adatbázisok használatához az adatforrást csatolni kell a rajzhoz. Ha csatolunk egy adatforrást, akkor az adatforrás és a vele társított táblák és adatbázis-lekérdezések megjelennek a Feladatok lap Munkatér Intézőjén. A .dbf, .db, .mdb, .xls adatbázis típusok esetén az AutoCAD Map automatikusan létrehozza a fájlokat a külső adatforrásokkal való kommunikációhoz.

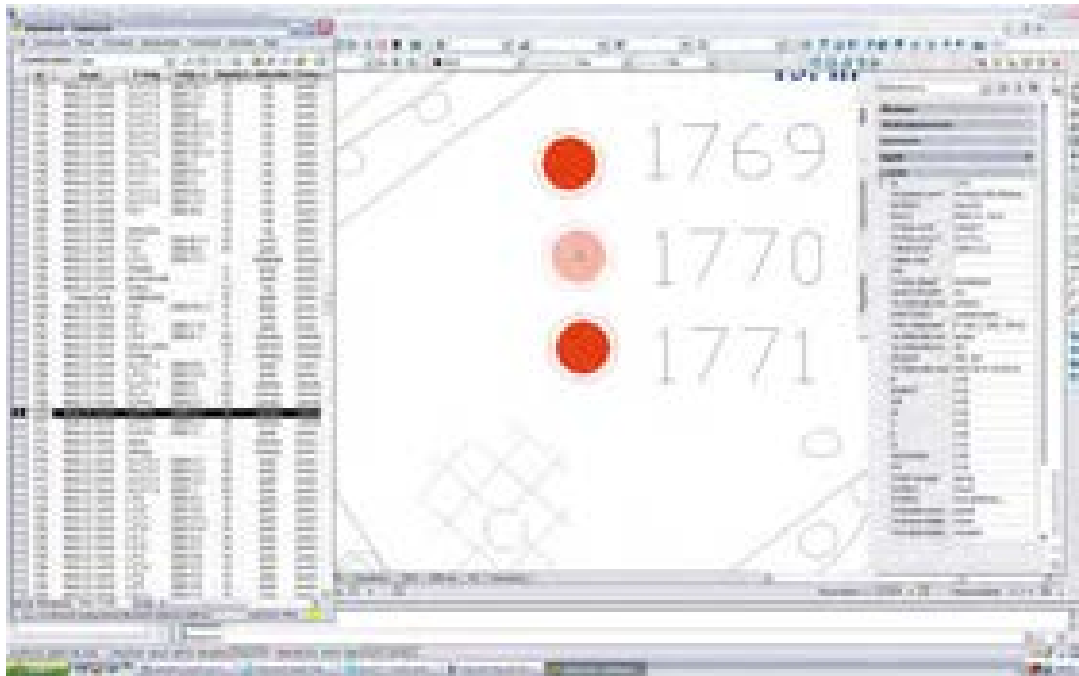

18. kép. A leletek sűrűsödése egy távoli nézetben

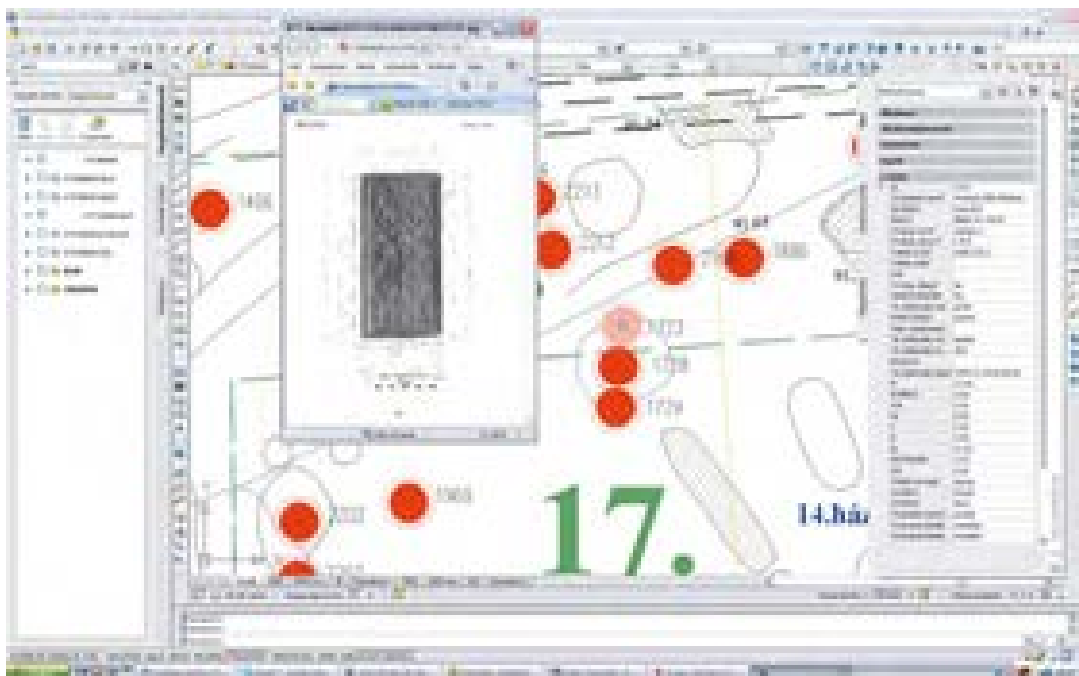

19. kép. A leletek elhelyezkedése az 1998–2001. évi ásatási területen és környékén

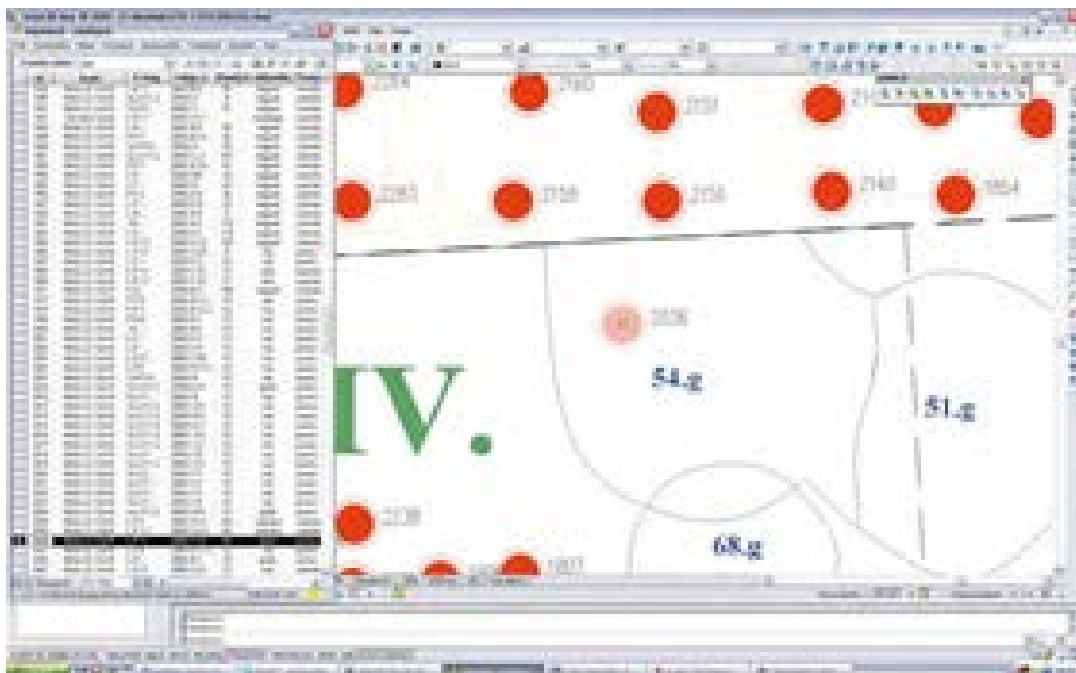

20. kép. Az adatbázis egy rekordjának megfelelő lelet ábrázolása a térképen

21. kép. Az 1723. számú lelet adatai és fotója

A rajzhoz használt leletek adatbázis kulcsmezője (a lelet azonosítója) és az ennek megfelelő (AutoCAD Map rajzon elhelyezett) lelet objektumadataként (itt az AutoCAD Map terminológiája szerinti objektumadatként) megadott leletazonosító teremti meg a kapcsolatot a rajzon ábrázolt leletek és az adatbázis rekordjai között (20. kép).

22. kép. A 2036. számú lelet

23. kép. Az SQL szűrő feltételeinek megadása

6.7. Lekérdezések, szűrések

A térkép felől indítva a lekérdezést, megjeleníthetők a lelet adatbázisban tárolt adatai, illetve fotója. „Mi van itt?” – térinformatikai alapkérdés (21. kép).

Az adatbázis felől indítva a lekérdezést, a kijelölt adatrekordnak megfelelő régészeti lelet térképi elhelyezkedése tekinthető meg.

„Hol van ez?” – térinformatikai alapkérdés (22. kép).

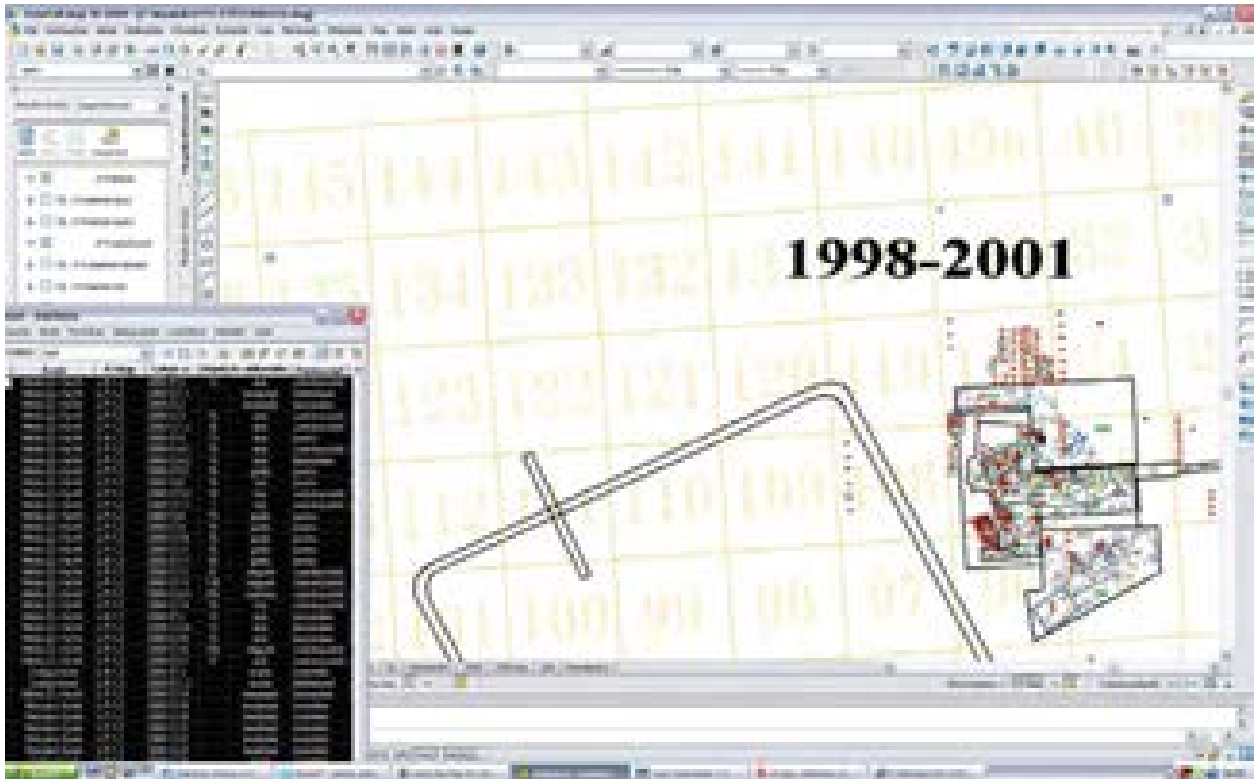
SQL lekérdezéssel különböző szempontok szerinti szűréseket lehet létrehozni. Például: jelenítse meg a térkép, hogy a lapcsempék 1. csoportjának 2. típusába tartozó pozitív és negatív leleteket hol találták (23-24. kép).

A képernyőn úgy jeleníti meg az eredményt, hogy az összes lelet a térképen látható legyen, ami a szűrési feltételnek megfelel (25. kép).

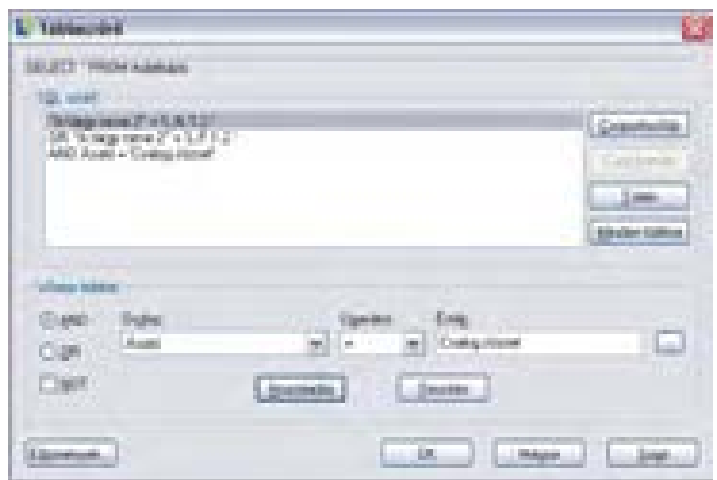
Az előző feltételhez további szűrőként nézzük azokat a leleteket, amelyek Csalog József ásatásából származnak (26. kép).

Kö	Árnyék	Árnyék	Időpont	Időpont	Időpont	Időpont
100	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
101	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
102	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
103	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
104	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
105	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
106	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
107	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
108	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
109	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
110	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
111	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
112	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
113	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
114	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
115	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
116	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
117	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
118	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék
119	Árnyék	Árnyék	2000-12-11	11	Árnyék	Árnyék

24. kép. A szűrés eredménye az adatbázisban

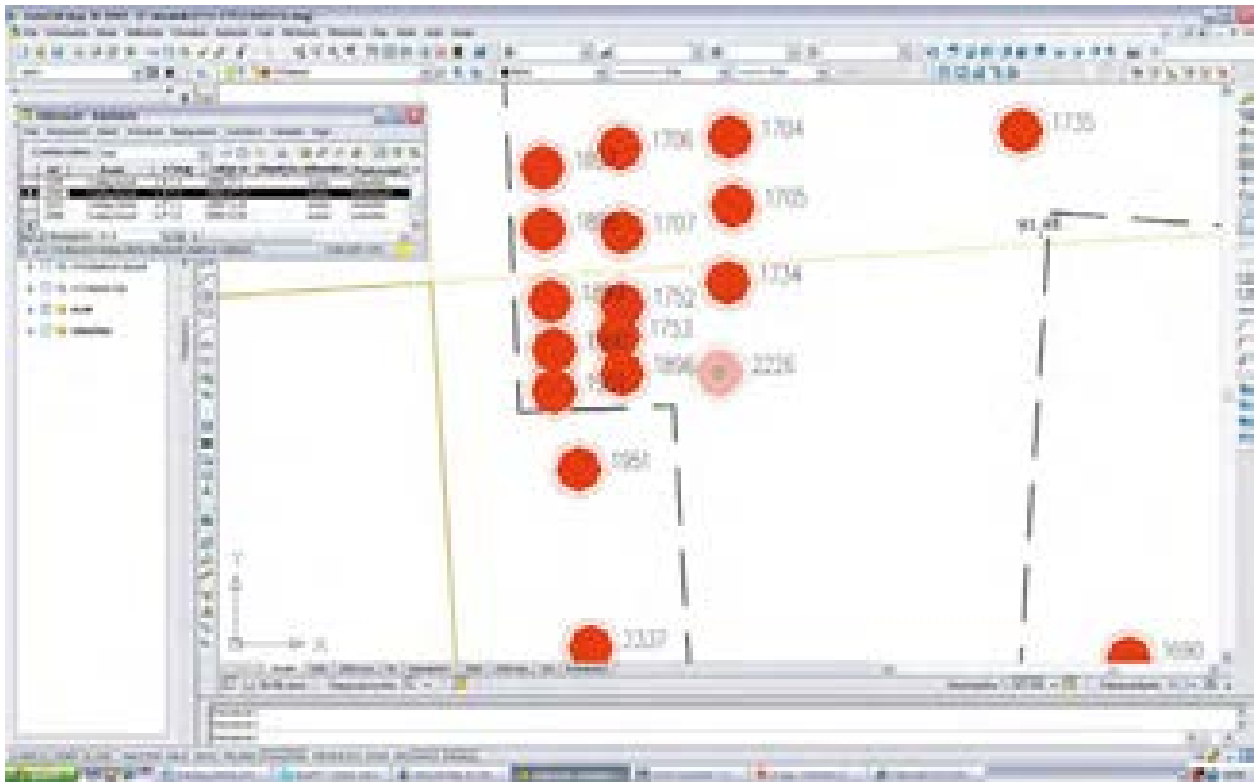
25. kép. Az SQL feltételnek megfelelő leleteket világoskék négyzet jelöli

26. kép. A további szűrés „és” kapcsolattal

ID	Állás	A létező	Lelet az	Állás az előírás	Profilus
2225	Csángó Állás	L.N.1.2	2000.07.1	lelet	ismeretlen
2226	Csángó Állás	L.N.1.2	2000.07.1.2	lelet	ismeretlen
2227	Csángó Állás	L.P.1.2	2000.12.18.	lelet	ismeretlen
2228	Csángó Állás	L.P.1.2	2000.12.18.	lelet	ismeretlen

27. kép. A szűrés eredménye: 4 rekord az adatbázisban

28. kép. A 2226. számú lelet feltételezett helye

Az adatbázisban látható, hogy a pontosság mezőben 3 ismeretlen és 1 feltételezett megtalálási helyű lelet van (27. kép).

Így csak a feltételezett helyen megtalált régészeti leletet tudja a térkép megmutatni (28. kép).

6.8. Tematikus térképek

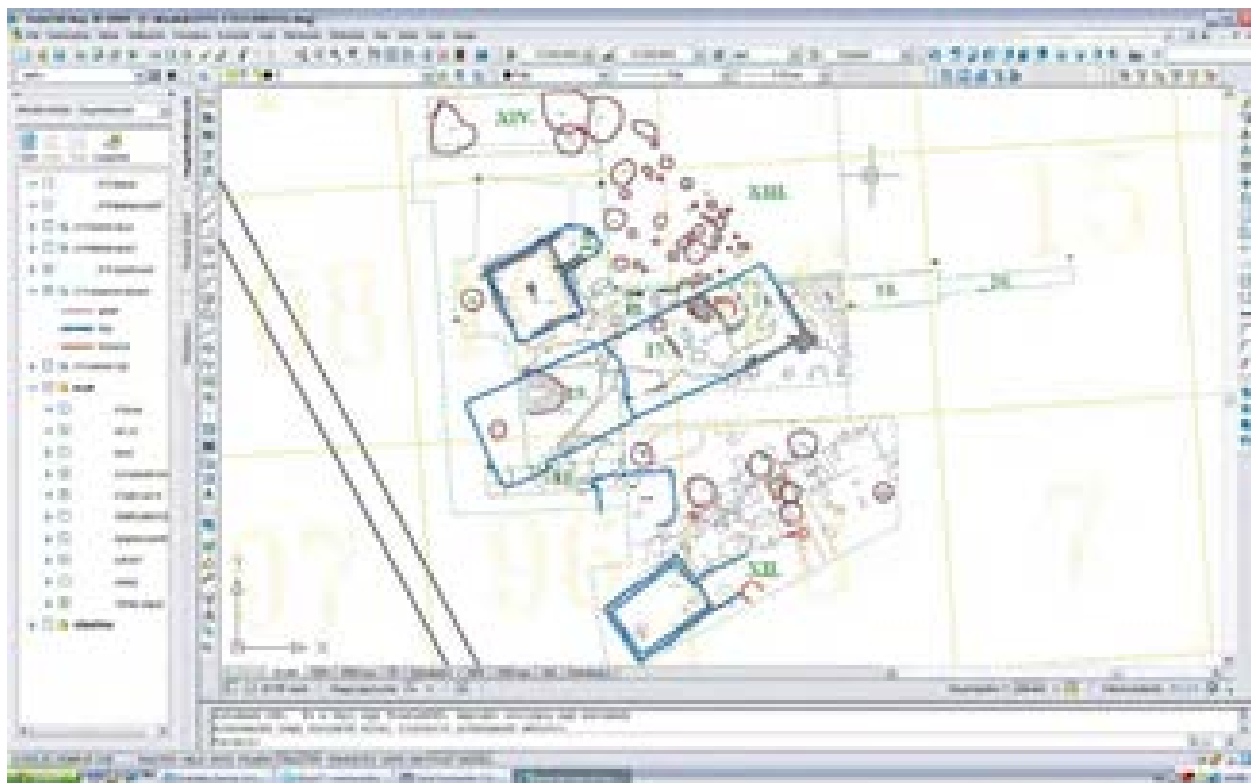
A régészeti objektumokra egy, a régészeti leletekre vonatkozóan két tematikus megjelenítést dolgoztam ki.

Az objektumoknak típusuk szerint esetünkben három kategóriája létezik: gödör, ház és kemence. Ezeket színezéssel tematizáltam. A gödör barna, a ház kék, a kemence piros színt kapott (29-30. kép).

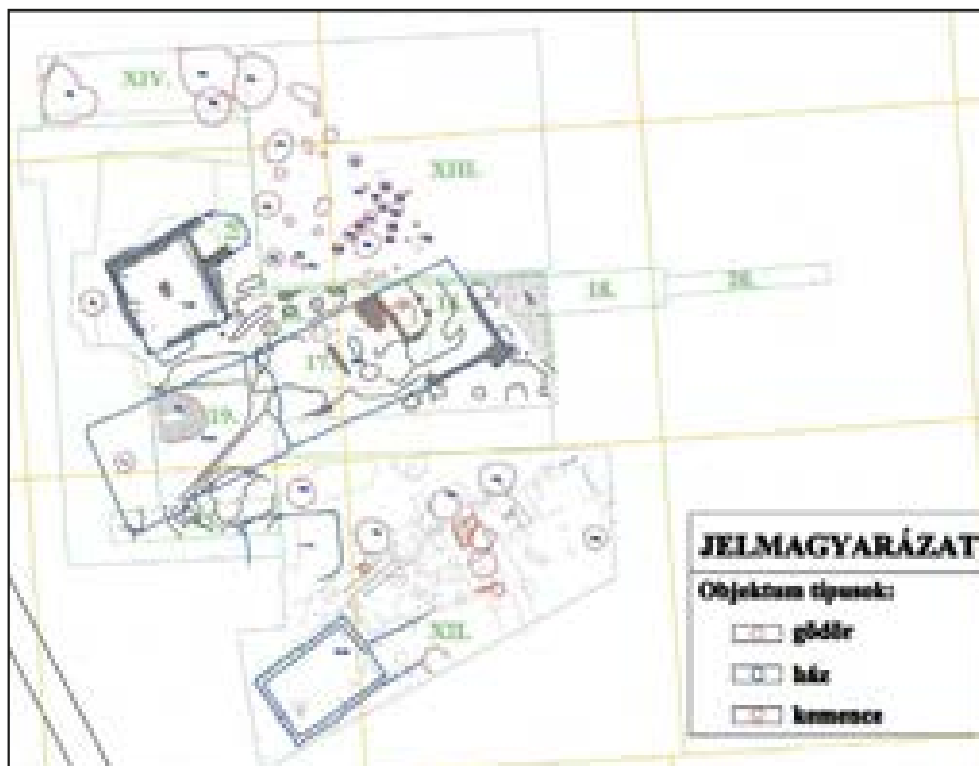
A leleteket az ásatók szerint szintén színezéssel különböztettem meg (31. kép).

A 6.1. részben már utaltam arra, hogy a tipológiai feldolgozást Vizi Márta: Decs-Ete mezőváros területéről előkerült tapétamintás kályhacsempék típusbesorolása²² című munkájában készítette el. Ez áll egy leírásból, valamint mintagyűjteményből és a típuselnevezések táblázatából (32. kép).

²² VIZI 2008.

29. kép. Az objektumok típusa szerinti tematikus színezés

30. kép. Az objektumok típusa szerinti tematikus színezés nyomtatási képe

31. kép. A leletek színezése a régészek szerint nyomtatási képe

Decs-Ete

Kályhacsempe alaptípusok

2. melléklet

Alaptípusok - betűjelükkel

LAPCSEMPE negatív		LAPCSEMPE pozitív MÁZATLANOK		LAPCSEMPE pozitív SZÍNES MÁZAS	
LN.1.1.		LP.1.1.		SZ.LP.1.1.	
LN.1.2.		LP.1.2.		SZ.LP.1.2.	
LN.2.1.		LP.2.1.		SZ.LP.2.1.	
LN.2.2.		LP.2.2.		SZ.LP.2.2.	
LN.3.1.		LP.3.1.		SZ.LP.3.1.	
LN.3.2.		LP.3.2.		SZ.LP.3.2.	
LN.4.1.		LP.4.1.		SZ.LP.4.1.	
LN.4.2.		LN.4.2.		SZ.LN.4.2.	
LN.5.		LP.5.		SZ.LP.5.	

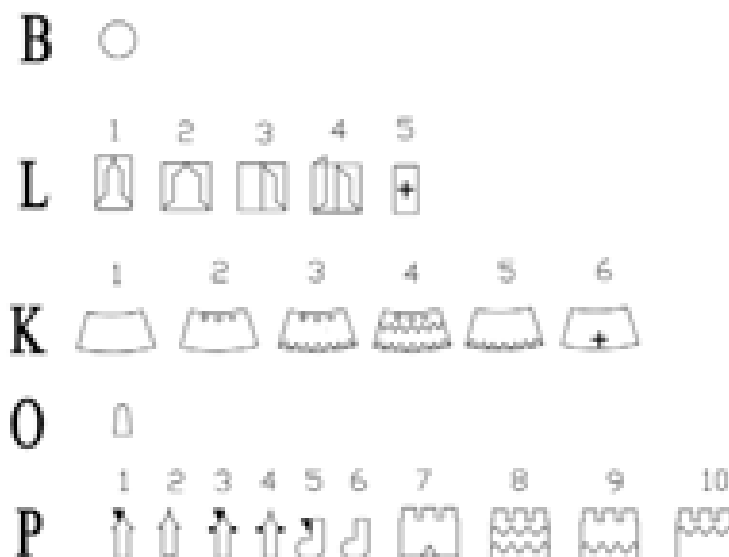
PÁRKÁNY- CSEMPE EGYENES negatív		PÁRKÁNY- CSEMPE EGYENES pozitív		PÁRKÁNY- CSEMPE EGYENES pozitív SZÍNES MÁZAS	
P.N.1.		P.P.1.		SZ.P.P.1.	
P.N.2.		P.P.2.		SZ.P.P.2.	

P.N.3.		P.P.3.		SZ.P.P.3.	
P.N.4.		P.P.4.		SZ.P.P.4.	
P.N.5.		P.P.5.		SZ.P.P.5.	
P.N.6.		P.P.6.		SZ.P.P.6.	VAN
P.N.7.	NINCS	P.P.7.			
P.N.8.	NINCS	P.P.8.			
P.N.9.	NINCS	P.P.9.			
P.N.10.	NINCS	P.P.10.			

PÁRKÁNY- CSEMPE ÍVES negatív		PÁRKÁNY- CSEMPE ÍVES pozitív		PÁRKÁNY CSEMPE színes	
K.N.1.		K.P.1.		Sz.K.P.1.	
K.N.2.		K.P.2.		Sz.K.P.2.	
K.N.3.		K.P.3.		Sz.K.P.3.	
K.N.4.		K.P.4.		Sz.K.P.4.	
K.N.5.	NINCS	K.P.5.		Sz.K.P.5.	
				SZ.K.P.6.	VAN

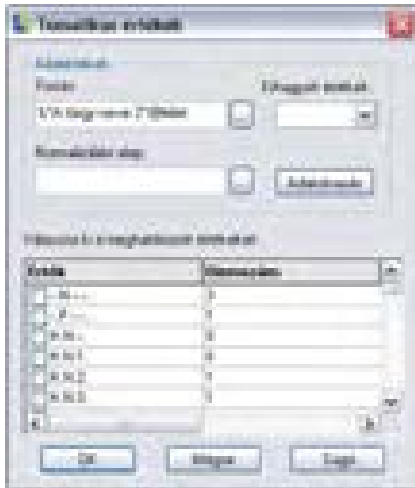
OROMFIGURA negatív		OROMFIGURA pozitív			
O.N.1.	NINCS	O.P.1.			

32. kép. Csempe alaptípusok táblázata

33. kép. A csempetípusok sematizált szimbólumai

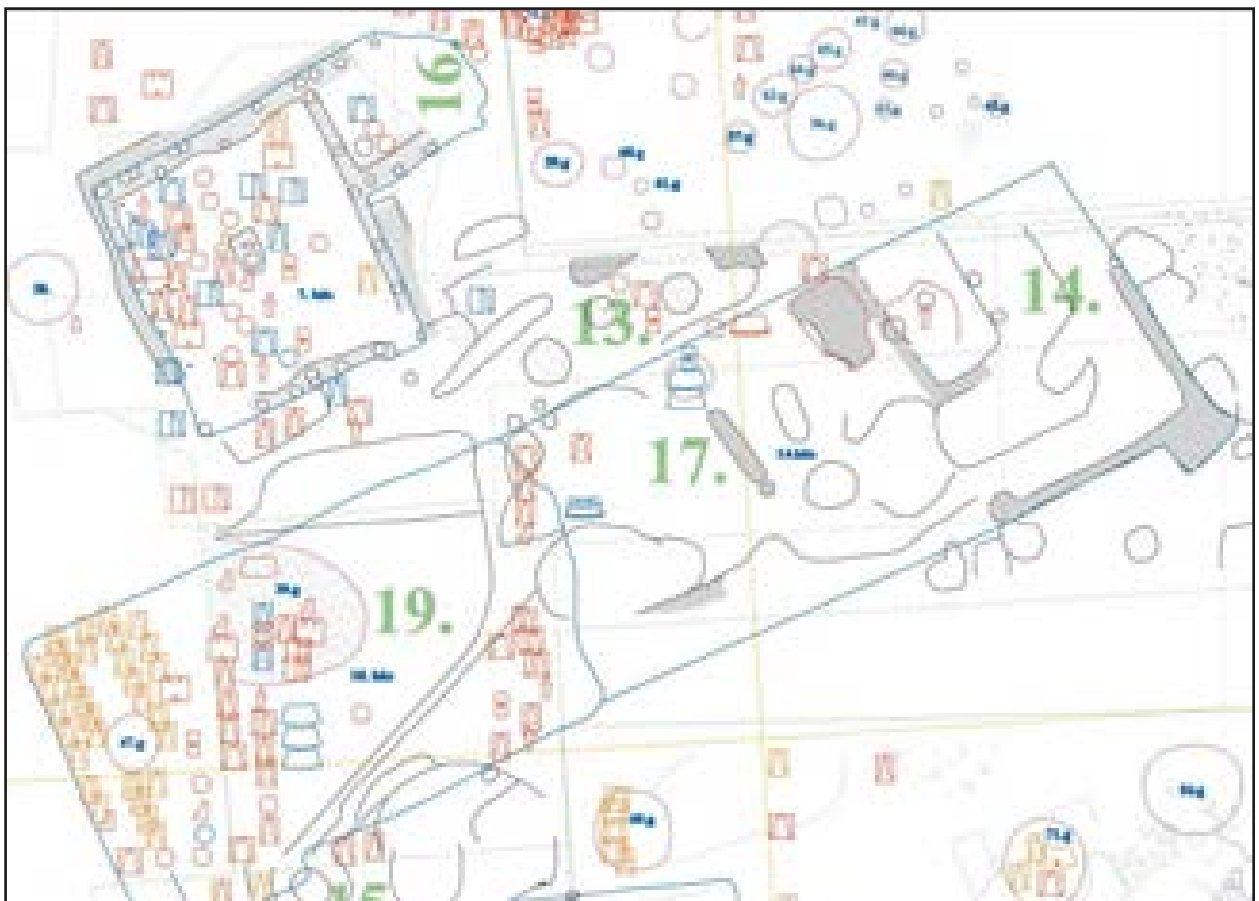
A csempe alaptípusok fotója és rajzi anyagának tanulmányozásával elkészítettem a típusok jellemzői alapján a karakteres tulajdonságokat szimbolizáló jelölésüket. A Vizi Márta által használt besorolási kategóriák szerint csak a csoport megjelenítést oldottam meg, az ezen belüli típusok elkülönítése már túl bonyolult lett volna. Újdonság csak az általam B-vel jelölt kör szimbólum, ami a bizonytalan típus meghatározásra utal, azaz ezeket a leleteket nem lehetett besorolni, az adatbázisban például így szerepeltek: L.-.-, P.-.-. (33. kép).

34. kép. A mező kiválasztása

35. kép. Az értékek színeinek és blokkjainak megadása

36. kép. A lelettípusok megjelenítése

A szimbólumokat számítógépen megszerkesztettem és AutoCAD-es blokkokat definiáltam belőlük. Egy külön rétegen az eredeti pötyyszerű leletblokkokból egy új tematikát hoztam létre. Forrásként az adatbázis csempetípusokat tartalmazó mezőjét választottam és lekérve a mező lehetséges értékeit egyenként hozzárendeltem a megfelelő csempetípusblokkot. Ezen kívül a tematikában még a színezést is alkalmaztam a pozitív, a negatív, valamint a színes csempeletek jelölésére. A pozitív: piros, a negatív: kék, a színes: narancssárga (34-35. kép).

Frissítés után a program automatikusan megjeleníti a csempeletek típus szerinti tematikus tartalmát (36. kép).

6.9. Levéltári térképek feldolgozása

6.9.1. Az 1911., 1976. és 1986. évi térképek

Az 1933. évi ásatás kapcsán a publikációból arról értesülhetünk, hogy a „*halom hátán*”²³ folytatott feltárást Csalogovits József. Ez a hely minden valószínűség szerint a domb elnyúló, magasabb része lehetett. Azonban nem a legmagasabb, hiszen azt talán megemlítette volna az ásató.

Az 1935. évi ásatás kapcsán valamivel pontosabb helymeghatározást kapunk. „*1935. évi ásatásmat a kincskeresőtől jobban megkímélt szántóföldeken, Cseh Sándor tarlóján kezdtem meg.*”²⁴ Ezek szerint az előző ásatás a legelőként használt dombrészen volt.

Az ásatások leírásakor említett tulajdonosok (Cseh Sándor és Pörnyi Pál) kapcsán megkíséreltem kataszteri térképek alapján ezeket a területeket beazonosítani. A Tolna Megyei Levéltárban az 1911. évi kataszteri térképet találtam meg. A két említett tulajdonos közül Pörnyi Pált találtam meg a telekkönyvi betétmutatóban és a névhez köthető 4048. helyrajzi számú, a Sárfőle I. dűlőben található ingatlanról feltételezem, hogy az ásatás helyszíne lehetett. A későbbiekben a régi térképek feldolgozásával megpróbálom ezt az ásatási helyszínt azonosítani.

Környezeti vizsgáldásainkat a különböző korokból származó térképek és leírások, valamint légi felvételek bevonásával próbáltuk bővíteni.

A térképek szkennelésével a számítógépen megjeleníthető és átalakítható raszterképeket hoztunk létre. A különböző korok más-más mértékegységet, vetületi- és koordináta-rendszert használtak. Az összehasonlíthatóság és egységes feldolgozás alapjául a jelenleg Magyarországon használt EOVT (egységes országos vetületi rendszer) és EOVR (egységes országos térképezési rendszer) természetesen méter mértékegységgel választottam. Ebbe a rendszerbe kellett megoldani a lehetőségek szerint a különféle térképek beintegrálását.

Az 1911. évben készült kataszteri térkép vászonra kasírozott, papír alapú, vetület nélküli, mértékegysége öl, 1:2880 méretarányú, a szelvényesek koordinátáit nem tüntették fel. Ete egész területe egy szelvényre esett, a 17. számúra. Georeferálását (azaz a választott földrajzi rendszerünkbe transzformálását) ezekkel a paraméterekkel nem lehetett egy lépésben elvégezni. A korrelációkat a jelenből visszafelé haladva az időben, több ütemben tudtam létrehozni.

Az ingatlan-nyilvántartás szerkesztésekor készítették az 1976-os térképeket. Hasonló szelvényezésű (szelvény száma is szintén a 17.), öles, 1:2880 méretarányú, mint az 1911-es, de itt már a szelvény sarokpontok koordinátáit megírták. A hasonlóságok alapján a két térkép közötti kapcsolat megteremthető.

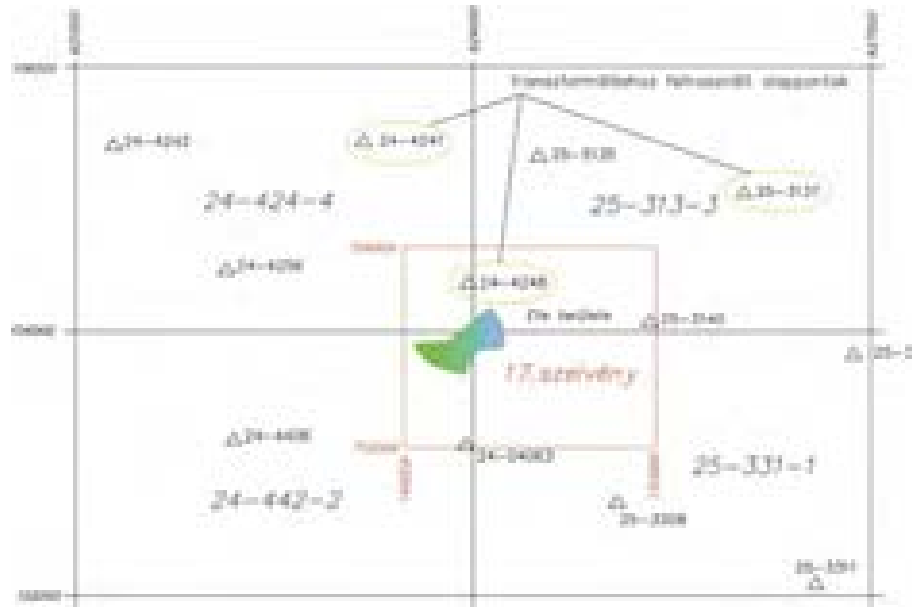
Körzetünkben a manapság használt EOVT rendszert az 1986-os térképsorozattal vezették be.

A felmérés légi felvételek alapján készült. Nagyon érdekes a földhivatalnál megőrzött, alumínium lapra kasírozott ortofotó, amelyen a térkép szerkesztését végezték. Ete területén igen jól kivehetőek az egykori település házhelyei, világos foltokként. Sajnos az új térképrendszer szelvényhálózata úgy alakult, hogy Ete területe négy szelvényre esik. Ezek közül éppen a legértékesebb, amelyen a terület legnagyobb része látszódná, sajnos elveszett. Az előbb említett házfoltok a jobb alsó szelvény (25-331-1 számú) bal felső sarkában és főleg szelvénykereten kívüli részén láthatóak.

²³ CSALOGOVITS 1935, 1.

²⁴ CSALOGOVITS 1937, 321.

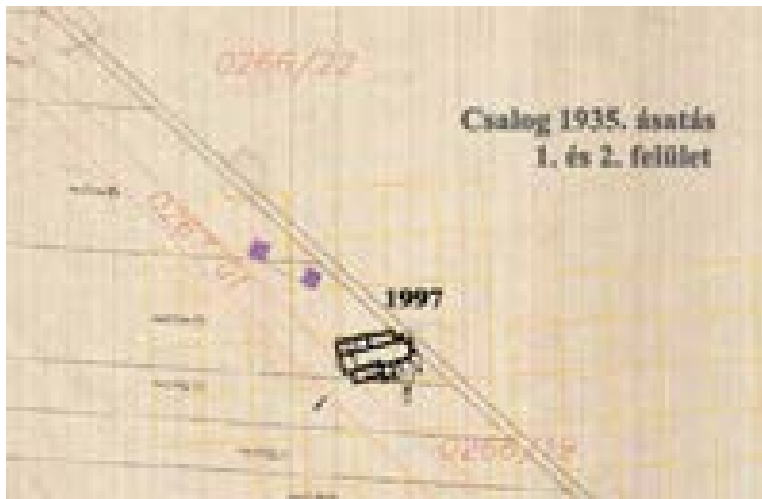
Ezeken a térképeken a negyedrendű alapponthálózat alappontjait is feltüntették. Ezek az alappontok tudták megteremteni a kapcsolatot az 1976-os térképpel, ugyanis a negyedrendű alappontok pontleírásait felkutatva megtalálhatóak volt rajtuk az EOVS koordinátákon kívül a vetület nélküli rendszer koordinátái is. A koordináták felhasználásával transzformációs paramétereket tudtam számolni. Az 1976-os

37. kép. Az alappontok elhelyezkedése

térképszelvény sarokpont-koordinátáit kívántam meghatározni EOVS rendszerben. Mivel ezek önből voltak megadva, átszámoltam méterre. Így a transzformációs állandók segítségével, Helmert transzformációval az 1976-os térkép szelvény sarokpontok koordinátáinak számítani tudtam az EOVS megfelelőjét (37. kép).

A raszterképeket ezekkel az adatokkal georeferálni lehetett rubber sheet (gumilepedő) triangulár módszerrel, amely a szelvényhatárok mentén le is vágta a képeket, így szépen illeszkedtek egymáshoz. Mivel az 1911-es térképek szelvényezése megegyezett az 1976-ossal, az 1911-es térképeket is georeferálni tudtam az EOVS rendszerbe.

38. kép. Csalog József 1935. évi ásati felületeinek feltételezett helyzete

A kapott kép alapján a korábbi feltételezésünk igazolódott, miszerint a kérdéses ásati terület (ahol a falakat és sírokat találták) a mezőváros délnyugati részén található. A Sárfőle I. területrészén található 4048. sz. terület tartalmazhatja az egykori ásati szelvények némelyikét (38. kép).

6.9.2. Katonai térképek

A Hadtörténelmi Intézet Térképtárában találhatóak meg azok a térképek, amelyek az ország felmérését tartalmazzák. Az ún. katonai felmérések elkészítését a haditechnika igényelte. A Habsburg Birodalomban Mária Terézia 1764-ben hozta létre a katonai térképészeti intézetet, amely 1764 és 1785 között mérte fel a birodalmat.

Az I. katonai felmérés Magyarországot ábrázoló térképlapjait 1782–1785 között készítették. A Decs község határát ábrázoló térképlapot, rajta Etével, 1784-ben.²⁵ A lelőhely környékén az „altes

²⁵ CSENDES – N. IPOLY 1977, 33, 175.

Gemaur” (!) felirat látható, ez minden valószínűség szerint a templom maradványait jelzi. A templomtól keletre haladó út keleti oldalán egy négyszögletes valami is látszik. Valószínűleg Ete várának sánca.

Az I. katonai felmérés térképének georeferálását Szabó Máté²⁶ készítette el, a már EOVS rendszerbe illesztett II. katonai felmérés felhasználásával. A transzformálást na-

39. kép. Az I. katonai felmérés és Ete területe

gyobb területet átfogva a templomok, útkereszteződések, hidak nagy számú viszonyítási pontjainak bevonásával végezte, gumilepedő módszerrel (39. kép).

A képet ráillesztettem Ete állomáson és meglepetésemre az „altes Gemaur” felirattal jelölt építmény tökéletesen etei templomunk alaprajzára illeszkedett. A vár ábrázolása viszont nagy eltérést mutatott a mi rendszerünkhöz képest. Hasonlóan így módon a folyó medre is „becsúszott” az általunk már kitalált településszerkezetre.

Az újabb katonai felmérésre 1829–1866 között került sor. A II. katonai felmérés azon szelvénye, amelyek az általunk vizsgált lelőhelyet érinti, 1856–1860 között készült.

Az Arcanum kiadó által megjelentetett CD-n már georeferálva voltak a II. katonai felmérés digitális raszterképei. Innen EOVS rendszerbe exportálni tudtam az Ete környékéről készült katonai felmérés térképrészletét.

Az etei állomáson összemásolt kivágatot az előző oldalra illesztettem be, hogy a két térkép készítése között eltelt közel 70 év változásának térképi leképezését jól össze tudjuk hasonlítani. A

40. kép. Az ortofotó és az etei feldolgozás

²⁶ A Pécsi Légirégészeti Téma munkatársa.

templomot és a várat itt már nem ábrázolják, a vízfolyás medre, a folyó szabályozások következtében jelentősen megváltozott.

6.10. MADOP, DDM

A FÖMI-től²⁷ beszerzett, a MADOP (Magyarország Digitális Ortofotó Programja) kereteiben készített ortofotón (2000. évi felvétel, színes, fél méter felbontású, TIF formátumú) is jól látszódnak az egykori mezőváros épületeinek foltjai.

Mivel a FÖMI az ortofotót EOVS rendszerbe illesztve szolgáltatja (a .tif fájlhoz egy .tfw-t is mellékel), egyszerűen be tudtam illeszteni a térinformatikai rendszerembe (40. kép).

Szintén a FÖMI-től megrendelt DDM 5 (digitális domborzat modell 5 méteres rácshálósával) segítségével TIN hálót készítettem AutoCAD Civil 3D szoftverrel és az ortofotót ráfeszítettem (41. ábra).

41. kép. A DDM-re feszített ortofotó

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Szakkolozati feladatomban célja Ete elpusztult középkori mezőváros régészeti feltárási dokumentációjának és az előkerült régészeti leletanyagoknak egységes térinformatikai rendszerbe foglalása volt.

A feladat megoldását a régészeti alapismeretek elsajátításával kezdtem, hiszen a régészeti kutatások feladatainak, terminológiájának, módszereinek, dokumentációinak ismerete szükséges a térinformatikai feldolgozás során elérendő cél kijelöléséhez és a hozzá vezető út kidolgozásához.

Áttanulmányoztam a vonatkozó szakirodalmat, különös tekintettel a térinformatika régészeti

²⁷ Földmérési és Távérzékelési Intézet.

alkalmazásairól és a már elkezdett és kialakított régészeti térinformatikai rendszerekről és eredményeikről megjelent publikációkra.

A rendszer kialakítását az Etén végzett kutatástörténet áttanulmányozásával kezdtem. Áttekin tettem a különböző időkben végzett feltárások során keletkezett dokumentációkat és kiválasztot tam a térinformatikai feldolgozás során felhasználható adatokat.

Egységes rendszerbe dolgoztam fel a különböző forrásokból származó adatokat. Az ásatási do kumentáció és a leletanyag összekapcsolásával kialakított térinformatikai rendszer támogatja a ré gészeti feldolgozást, összefogja és átláthatóvá teszi a feltárás eredményeit, valamint publikációk ké szítéséhez is felhasználható. A régészeti tudományos feldolgozást a különböző szempontok szerint megfogalmazott lekérdezések és szűrések, valamint azok eredményei segítik, illetve tematikus tér képek készítése és az archív térképek feldolgozása. Ete régészeti térinformatikai rendszere ezen kívül alkalmas a jövőbeli kutatások irányvonalának kialakítására, a leendő ásatási területek helyszíneinek kijelölésére a térinformatikai térképen és az ennek megfelelő terepi kitűzések megtervezésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH – ÓDOR – SZENTE 2008
BALOGH András – ÓDOR János Gábor – SZENTE Károly, *M6 autópálya megvalósítását megelőző régészeti feltárások geodéziai és térinformatikai munkái*. Előadás a Mérnök Kamara rendezvényén. Tengelic 2008
- CSALOGOVITS 1935
CSALOGOVITS József, *Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben*. Néprajzi Értesítő 27 (1935) 1-10.
- CSALOGOVITS 1937
CSALOGOVITS József, *Tolna vármegye múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén*. Néprajzi Értesítő 29 (1937) 321-332.
- CSENDES – N. IPOLY 1977
CSENDES László – N. IPOLY Márta, *Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján*. Bp. 1977.
- EKE – FRANKOVICS – KVISSAY 2007
EKE István – FRANKOVICS Tibor – KVISSAY Judit, *Első tapasztalatok a nagyfelületű régészeti feltárások térinformatikai feldolgozása során Zala megyében*. Zalai Múzeum 16 (2007) 259-269.
- HOLUB 1958
HOLUB József, *Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez)*. Történeti Statisztikai Közlemények 2 (1958) 3-4. sz. 28-46.
- KAMARÁSI 2006
KAMARÁSI András, *A KÖH Informatikai Rendszerének térinformatikai feldolgozása*. Szakdolgozat. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Geoinformatikai Kar, Geoinformatikai szakirányú továbbképzés. Kézirat. Székesfehérvár 2006.
- MIKLÓS – VIZI 1999
MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Előzetes jelentés a középkori Ete mezőváros területén végzett kutatásokról*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 21 (1999) 207-269.
- MIKLÓS – VIZI 2002
MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Adatok a középkori Ete mezőváros településtörténetéhez*. In: A hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24-26. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Bp. 2002, 195-208. (Opuscula Hungarica 3.)
- MIKLÓS – VIZI 2003
MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Decs, Ete*. Régészeti kutatások Magyarországon 2001 (2003) 157.
- VIZI 2008
VIZI Márta, *Decs-Ete mezőváros területéről előkerült tapétamintás kályhacsempék típusbesorolása*. Kézirat 2008.

Geoinformatische Verarbeitung der archäologischen Ausgrabungen des Marktfleckens Ete – Geoinformatische Benutzung der Archivkarten¹

Diese Studie ist die unveränderte Version einer Diplomarbeit aus 2008, welche im Rahmen einer fachlichen Weiterbildung an der Geoinformatischen Fakultät der Universität Westungarn in Székesfehérvár gefertigt wurde.

Die Studie faßt die Lösungen verschiedener geodätischer Aufgaben zusammen, welche von den vom Anfang des 21. Jahrhunderts angefangenen vielerleien archäologischen Arbeiten erfordert wurden. Diese Zusammenfassung geht die von beiden Bereichen – Geodäsie und Archäologie – beanspruchten gemeinsamen Aufgabenlösungen an, und zwar von der Seite der Geodäsie.

Die Arbeit fasst in mehreren größeren Kapiteln die wichtigsten Grundlagen, Kenntnisse und Methoden zusammen. Ein großes Kapitel blickt die einzelnen Typen der archäologischen Arbeiten, die damit verbundenen Ortbefestigungsmethoden, sowie die Dokumentationen verschiedener Art.

In den letzten Zeitperioden fanden landesweit größere archäologischen Arbeiten statt und mangels eines einheitlichen Systems wurden an mehreren Orten geeignete Methoden zu den zu verrichtenden Arbeiten ausgearbeitet. (Die Studie macht die von dem Kultur- und Nachlaßfachdienst des Komitates Zala, Baranya und Tolna angewandten Methoden bekannt.) Die Übersicht der an den verschiedenen Gebieten entwickelten Systeme ist sehr wichtig, weil sie die Erfahrungen der verschiedenen Gebiete zur Gestaltung eines späteren einheitlichen Systems sammelt.

Ein wesentlicher Teil der Arbeit ist die zur archäologischen Verarbeitung des Marktfleckens Decs-Ete im Komitat Tolnau ausgearbeitete geodäsische Methode. Die am Gebiet des Marktfleckens laufenden Arbeiten begründeten die Ausarbeitung eines weitverzweigten Systems, welches auch die aus verschiedenen technischen Zeitaltern stammenden Informationen verarbeiten kann. Es beinhaltet die Gleichschaltung und Systematisierung von Geländedaten verschiedener Qualität aus mehreren Jahrzehnten, von den historischen Landkartendaten bis zur Einpassung der modernsten Messungen. Die Erschaffung dieses einheitlichen Systems ermöglichte die geodäsische Verarbeitung des Fundmaterials des Marktfleckens.

---

¹ Konsulent: Dr. András Szepes.

Középkori állatcsont leletek Bonyhádról – újabb adatok a Völgység középkori táplálkozási kultúrájához

Bonyhádon, a Tesco áruház építésekor 2007-ben a Wosinsky Mór Megyei Múzeum végzett leletmentést.¹ A lelőhely a mai Bonyhád keleti szélén, a 6. számú főúttól közvetlenül délre, a Völgység-patak síkjának keleti szélénél található. A munkálatok során egy 1883 m²-es összefüggő területen 170 objektumot tártak fel a tatárjárás és a törökkor közötti időszakból. Összesen 492 darab állatcsont került elő 21 régészeti korú objektumból. Többségükben csak néhány állatcsont fordult elő és mindössze 6 objektumból került elő ettől eltérő, jelentős mennyiségű, de 100 darab alatti állatcsont mennyiség.

Az épülő áruház teljes területén az eredeti terepviszonyokat figyelmen kívül hagyva közel vízszintes felületet vágtak a domboldal aljába, így nem csak a régészeti kutatás számára fontos információk – jelenségek és leletanyag –, hanem az archeozoológiai leletek jelentős része is megsemmisülhetett, ami részben magyarázattal szolgál az állatcsontok csekély előfordulási arányára. Azonban az állatcsontok alacsony számát, a rajtuk felfedezhető másodlagos kulturális hatásokat (bárdnyom, kutyák okozta rágásnyomok) a feltárt objektumok jellegével (kutak, jégverem, oszlophely-csoportok) összevetve, gondolhatunk a késő középkori település térrendezéséből, esetleg a közösségen belüli speciális munkamegosztásból adódó jelenségek hatására is.

Az archeozoológiai anyag leírása és elemzése

A leletmentés során feltárt állatcsontok többnyire jó megtartásúak, felületük ép, felismerhető, de nagymértékben daraboltak. A 492 lelet 22%-a 5 cm-nél rövidebb, 51%-a 5-10 cm közötti nagyságú volt. Ettől hosszabb az összes csont 12,4%-a volt. A leletek 14,6%-át a medrükből kihullott fogak jelentik. A számos rágott és darabolt fragmentum a leletanyag konyhahulladék jellegére utal, emellett a középkori étkezési szokások pontosabb megismeréséhez nyújt segítséget.

A leírásban szereplő csontméretek a régészeti állattanban egyezményesen elfogadott nemzetközi szabványnak felelnek meg.² Az életkor-meghatározások alapjául Schmid munkája szolgált.³ Az állatcsontok fajok szerinti és anatómiai megoszlását az 4., a csontméretek a 5. táblázat tartalmazza.

A kis mennyiségű leletanyag 89%-át, 438 darabot lehetett fajhoz sorolni. A maradék 54 darabot kis- és nagypatások, valamint 2 hal- és 6 madárcsont-töredék teszi ki. A lelőhely fajlistája az 1. táblázatban látható.

¹ A feltárást dr. Szabó Géza, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum régésze vezette, munkatársa Csányi Viktor volt. A leletmentés eredményeiről ld. CSÁNYI – SZABÓ 2012.

² DRIESCH 1976.

³ SCHMID 1972.

Faj neve	Csontleletek száma	%	Legkisebb becsült egyedszám	Legnagyobb becsült egyedszám
Szarvasmarha (<i>Bos taurus L.</i>)	237	53,3	5	32
Kiskérődzők (<i>Caprinae G.</i>)	35	7,9	5	15
Házisertés (<i>Sus domesticus Erxl.</i>)	137	30,8	7	25
Ló (<i>Equus caballus L.</i>)	15	3,4	1	6
Kutya (<i>Canis familiaris L.</i>)	6	1,3	1	6
Tyúk (<i>Gallus domesticus L.</i>)	6	1,3	2	5
Madár (<i>Aves sp.</i>)	7	1,5	1	4
Hal (<i>Pisces sp.</i>)	2	0,5	1	2
Összesen	445	100	23	95

1. táblázat. A lelőhely fajlistája

A csontok között két halcsont és a hét nem meghatározható madárcsont kivételével csak háziállatok maradványai fordultak elő. A fajok gyakorisági sorrendje: szarvasmarha (*Bos taurus L.*) – házisertés (*Sus domesticus Erxl.*) – kiskérődzők (*Caprinae G.*) – ló (*Equus caballus L.*) – kutya (*Canis familiaris L.*) – tyúk (*Gallus domesticus L.*) – hal (*Pisces sp.*). A legkisebb meghatározható egyedszám 23, ennyi egyed biztosan azonosítható a leletek között. A minimális egyedszám megállapításánál számba kell venni egy-egy állatfaj ugyanazon csontleletének ugyanolyan oldali, azonos jellegű csonttöredékeit, valamint a csontleletek alapján becsült és a fogak által pontosabban meghatározható életkort. A legnagyobb egyedszám (95 példány) is tájékoztató jellegű, kiszámítása objektumonként történt. Az egykori, tényleges egyedszámot a két szélső érték között kell keresnünk.

Szarvasmarha (Bos taurus L. 1758)

Valamennyi régészeti korban a legtöbb csonttöredékkel képviselt faj. Bonyhádön a meghatározható csontok 53,3%-át szarvasmarhaleletek alkotják. Előfordulási arányát a nagyobb méretű marhacsontok intenzívebb darabolása és a természetes töredezés is befolyásolja. Legkisebb egyedszáma 5, a legnagyobb 32. Előbbi kevesebb, mint a házisertések minimális egyedszáma, ami 7 példány. A lelőhelyen levágott szarvasmarhák életkori megoszlása vegyes képet mutat: nagyjából fiatal és nem teljesen kifejlett egyedek csontleletei kerültek elő. A legkisebb egyedszám alapján két példány 1-3 év közötti (*juvenilis*), egy 3 év körüli, egy 3-4 év közötti (*subadultus*) és csak egy volt 4 évesnél idősebb (*adultus*). A fiatal állatok túlsúlya arra utal, hogy a fajt elsősorban a húzáért tartották, azt hasznosították.

Néhány ép kéz- és lábközépcsont alapján képet kapunk az állatok marmagasságáról⁴ és neméről.⁵ Az egyedek között két tehén biztosan előfordult, marmagasságuk 109 és 120-121 cm volt, előbbi alacsony, utóbbi nagyközepes méretkategóriába sorolható. Egy bika vagy ökör marmagassága pedig 121-124 cm közé tehető. A középkor során a késő középkorban a marhák marmagassága egyre

⁴ CALKIN 1960.

⁵ NOBIS 1954.

jobban megközelíti, a török korban pedig már meghaladja a 130 cm-t.⁶ Ez alapján a meghatározható egyedek maradványai mindenképpen a török kor előtti időkből származnak.

A darabolt vagy rágott leletek többsége szarvasmarhacsont volt: 24 csonton a lelőhelyen élt kutyák rágásnyomai láthatók, általában a csontok egyik vagy mindkét vége rágott, a csontvégeket, azaz az epiphysiseket tüntették el. Darabolásnyomok csak 6 leleten láthatók, ezek hasítás- és vágásnyomok.

Házisertés (Sus domesticus Erxl. 1777)

A csontleletek száma alapján a lelőhelyen a második leggyakoribb faj. A 137 darab sertéscsont a meghatározható leletek 30,8%-át teszi ki, az egyedek száma legalább 7, legfeljebb 25. Többségében ennél a fajnál is a viszonylag fiatal egyedek dominálnak. A háziállatok közül a sertés az egyetlen, melynek csak a húsa hasznosítható. A többi haszonállat tejével, a juh gyapjával, a szarvasmarha és a ló erejével is az embert szolgálja. A sertések első vemhesülése akár már 1 éves korban is megtörténhet; a rövid vemhességi idő után egyszerre több utódot hoznak világra. Ezért kevésbé értékes háziállat, mint a hosszú vemhességi ideje miatt csak két évente elleni képes szarvasmarha. A lelőhely legfiatalabb sertése egy 1 év körüli példány volt; egy-egy példány 1-1,5 év és 1,5 év körüli volt. Két példányt 1-2,5 éves (*juvenilis*) korukban, a két legidősebbet 2,5-3,5 éves (*subadultus*) korukban vágta le. Az egyedek közül legalább 3 hímnemű (kan) volt.

Marmagasság⁷ csak egy egyed esetében adható meg pontosan: a 70,5 cm körüli sertés átlagos magasságúnak számít. Hasonló méretű sertést azonosítottak többek között a középkori Vác belvárosából (Széchenyi utca 3-7.) származó állatcsontok között is.⁸

A sertéscsontok között rágott és darabolt leletek egyaránt előfordultak. Az 5, kutyák által rágott hosszúcsonton és egy bordán ugyanolyan jellegű nyomok láthatók, mint a szarvasmarhacsontok esetében. A darabolt leletek közül kettő az egyik végén vágott volt, két nyakcsigolya széleiből egy-egy kisebb darabot csaptak le.

A sertések a háztartásokban keletkezett hulladékokat is szívesen elfogyasztják, azonban elképzelhető a lelőhelyen kívüli sertéstartás is, mivel a lelőhely természetföldrajzi környezete ideális a sertések részére.⁹ A félvad sertéseket az év megfelelő időszakában makkoltatni hajtották, és ezek az állatok a téli vágási időszakban jelentős élelemforrást jelentettek.¹⁰

Kiskérődzők: juh, kecske (Ovis aries L. 1758 Capra hircus L. 1758) (Caprinae G. 1852)

Leleteik a harmadik leggyakoribbak a lelőhelyen. A 35 kiskérődző csont a meghatározható leletek 7,9%-át jelenti, közülük 1-1 biztosan juh és kecske csontja volt. A két faj csontjai nagyon hasonlítanak, megkülönböztetésük csak néhány leletük bizonyos jegyei alapján lehetséges. Legnagyobb különbség a szarvcsapok között van. A meghatározható juh- és kecskecsont is szarvcsap volt. Összesített egyedszámuk 5 és 15 közé tehető. Az öt egyed közül 3 példány (a juh és a kecske is) már kifejlett (*adultus*) korú volt, egy egyed 2,5-3,5 év közötti (*subadultus*), egy pedig 1-2,5 éves (*juvenilis*). Marmagasság becsléséhez szükséges ép hosszúcsontok nem kerültek elő. Három lelet (kéz- és lábközépcsontok) az eddigiekkel megegyező módon rágott volt, egy sípcsont elülső oldalán bárdnyom látható.

Ló (Equus caballus L. 1758)

Lócsontok előfordulása szórványos: a meghatározható leletek 3,4%-át teszi ki (15 darab csont). A

⁶ BARTOSIEWICZ 1996, 202. 7. táblázat.

⁷ TEICHERT 1969.

⁸ BARTOSIEWICZ 1991, 130.

⁹ A Völgyesség-patak a 18. századi szabályozás előtt mocsarak, bozótosok között kanyargott a völgyben. A patakot eredetileg tölgy-kőris-szil ligeterdők övezték. Bonyhád és környéke természeti viszonyairól ld. BODOR et al. 2000, 7-9.

¹⁰ LASZLOVSZKY 2006, 76.

legkisebb egyedszáma azonban mindössze 1: egy fiatal (*juvenilis*) példány azonosítható; az objektumonkénti legnagyobb egyedszám 6. A ló húsának fogyasztására a lelőhelyről nincs közvetlen bizonyíték, ugyanis darabolt lócsontok nem kerültek elő. Egy sípcsont egyik végén kutyák okozta rágásnyomok figyelhetők meg, ami azt jelenti, hogy a konyhahulladék részét képezik e faj csontjai is.

Kutya (Canis familiaris L. 1758)

A 6 kutyacsont a meghatározható leletek 1,3%-át jelenti, egyedszáma 1 és 6 közé tehető. A legkisebb egyedszám alapján ez kifejtett példány volt. A kutyák jelenlétéről néhány csontjukon kívül a nagyszámú rágott lelet is árulkodik.

A bonyhádi leletanyaghoz hasonlóan Vác belvárosi anyagában is csak néhány kutyacsont került elő, viszont a rágott leletek nagy száma abban az esetben is a faj intenzívebb jelenlétére utal.¹¹

Tyúk (Gallus domesticus L. 1758), madár (Aves sp.)

Az előkerült 6 tyúkcsontról a leletek 1,3%-át teszi ki, melyek legalább 2, legfeljebb 5 egyedről származnak. Egy fiatal csirke és egy kifejtett egyed 1-1 csontja is a leletek között található. A Q68. kút betöltésében tojásmaradványokat dokumentáltunk.¹² A tyúk a középkorban már nem ritka, bár a lelőhelyek többségén arányuk a néhány százalékot nem lépi túl. A leletanyagban a tyúkcsontokon kívül 7, fajra pontosan nem meghatározható madárcsont is megtalálható.

Hal (Pisces sp.)

A régészeti leletmentés jellegéből adódóan a feltárás nem speciálisan az apró leletekre irányult, így mindössze 2 halcsont töredék került elő, ezzel az állatcsontleletek 0,5%-át teszik ki, fajra nem határozhatók.

Kísérlet a településrészlet funkciójának meghatározására a feltárt leletanyag statisztikai elemzésének segítségével

A legtöbb település, így a 14-16. századi vásáros hely,¹³ Bonyhád középkori elődje is nagy kiterjedésű, több kisebb-nagyobb, eltérő jellegű egységből állt össze. A városfal nélküli, falusias települések sorából vásártartási joga emelte ki. Szerepe lehetett a környék specializált termelése, az árucseré és a fogyasztás szervezett ellátásában is. Az egykori település általános jellemzőinek ismeretében kísérjük meg a feltárt településrészlet korabeli térrendezésben betöltött szerepének meghatározását. A középkor folyamán a feudális, adminisztratív feladatokat ellátó központok mellett a kereskedőtelepülések vagy vásáros helyek, a különböző ipari termékek előállítására szakosodott szolgáltató falvak, a nagyobb agglomerációk esetében városnegyedek, városrészek együttesen voltak csak alkalmasak a legfontosabb városi funkciók ellátására, azzal együtt, hogy a különböző településeken az egyes funkciók súlypontja más-más lehetett.¹⁴

Ha megnézzük a feltárt objektumokból előkerült leleteket, a következőket tapasztaljuk: összesen 21 olyan régészeti objektum van (gödörök, kutak, kemencék, jégverem), amelyben egyaránt előfordult kerámia és állatcsont (2. táblázat), azonban 57 objektumban csak kerámialelet fordult elő. Olyan objektumot azonban nem találtunk, amelynek leletanyagában csak állatcsont lett volna, igaz, a feltárt jelenségek legnagyobb része, összesen 101 objektum oszlophely volt (1. kép), melyek

¹¹ BARTOSIEWICZ 1991, 130.

¹² A fragmentált tojásmaradványok vizsgálatára nem, csak jelenlétük megfigyelésére volt lehetőség a leletmentés során.

¹³ A források 1401-ben, 1408-ban, 1412-ben, 1413-ban és 1468-ban Bonyhád pénteki napon tartott hetipiacáról olvashatunk (1558). CSÁNYI – SZABÓ 2012, 198.

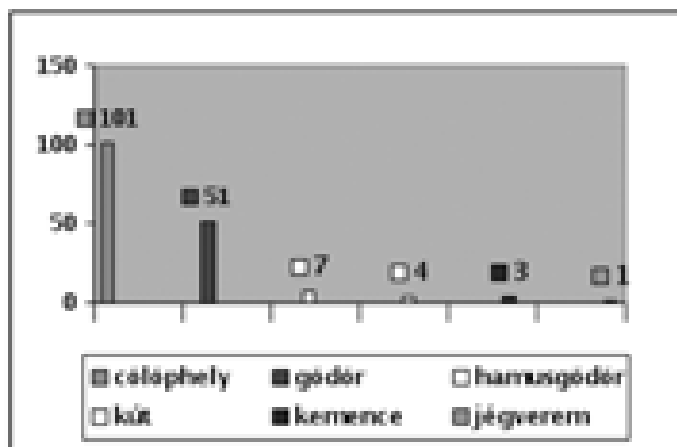
¹⁴ LASZLOVSZKY – MIKLÓS – ROMHÁNYI – SZENDE 2003, 364.

jelentős részéből nem került elő régészeti leletanyag.

Az egyes objektum- és a leletanyag-típusok előfordulása gyakoriságának térbeli elhelyezkedése jól látható a mellékelt térképen. Az értékelhető mennyiségű leletanyagot tartalmazó objektumok mintegy körbeveszik az oszlophelyekkel lehatárolt területeket, ami együttesen arra mutat, hogy itt faszervezetes épületekkel fedett rész lehetett. A kerámia- és csontleleteket tartalmazó beásások elsősorban a köztes, fedetlen részeken helyezkednek el. Jól látható az is, hogy a leletanyagok és az azokat tartalmazó objektumok száma láthatóan a feltárt terület déli szélén magasabb, ami alapján a település központi része a domboldal magasabb részén feltételezhető (2. kép).

A 2007-ben feltárt egyes jelenségek is a településrészlet valamilyen gazdasági tevékenységgel összefüggő funkciójára utalnak. A Q030-as nagyméretű tárolóverem/jégveremből közepes mennyiségű leletanyag került elő, melynek 15%-a volt állatcsont, köztük egy rágott szarvasmarha sarokcsont is. Ebben az objektumban az állatcsontoknak több mint a fele, 12 töredék szarvasmarhacsont, melyet gyakoriság tekintetében a sertések követnek 4 fragmentummal.

Az állatcsontleletek konyhahulladék jellegére és a hús maihoz hasonló felhasználási módjára a hosszúcsontokon megfigyelt bárdnyomok és az ujjcsontokon dokumentált rágásnyomok utalnak (3. táblázat).

1. kép. Az objektumok típusonkénti megoszlása

Objektum száma	Objektum típusa	Állatcsont (db)	Kerámia (db)	Állatcsontok aránya (%)	Kerámialeletek aránya (%)
Q003.	gödör	12	38	24%	76%
Q006.	gödör	1	5	17%	83%
Q007.	gödör	1	15	6%	94%
Q009.	gödör	5	10	33%	67%
Q014.	kemence	19	12	61%	39%
Q016.	gödör	22	59	27%	73%
Q017.	hamusgödör	54	1331	4%	96%
Q018.	gödör	15	44	25%	75%
Q030.	nagyméretű verem/ jégverem	21	115	15%	85%
Q046.	gödör	21	38	36%	64%
Q052.	gödör	38	80	32%	68%
Q068.	kút	41	118	26%	74%
Q083.	kút	85	367	19%	81%
Q088.	kút	10	100	9%	91%

Q101.	gödör	48	98	33%	67%
Q114.	gödör	3	87	3%	97%
Q122.	gödör	14	106	12%	88%
Q124.	gödör	2	245	1%	99%
Q127.	gödör	16	196	8%	92%
Q134.	gödör	23	95	19%	81%
Q170.	hamusgödör	41	81	34%	66%

2. táblázat. Az állatcsont és kerámialeletek egymáshoz viszonyított mennyiségi aránya a településrészlet objektumaiban

A Q005-ös földbe ásott, nagyméretű fazék, a jégverem funkciójú építmény, valamint a szabályos rendben elhelyezkedő oszlophelyek¹⁵ tároló funkciójú gazdasági épületek jelenlétére utalnak.

Azonban a feltárt, gazdasági tevékenységhez köthető építmények típusa és jellege egymástól eltérő képet mutat, gondolunk itt a fentebb említett objektumtípusokon kívül a Q068., Q083., Q088., Q113., Q114. hengeres vagy enyhén az alja felé szűkülő oldalú bélés nélküli kutakra és a Q007. J1., Q014/015., Q091., Q102., Q170. külső kemencékre.

Mivel a jégveremmel kapcsolatban tudjuk, hogy kevés ilyen jellegű építmény kerül elő a középkori településeken, feltételezhetjük, hogy a paraszti gazdaságban nem egyénekenként használtak jeget, hanem közösségi tulajdont képezhetett,¹⁶ így a feltárt terület településen belüli térrendezésben betöltött szerepét illetően is felmerülhet a közösségi gazdasági udvarként történő hasznosítás is.

Obj. száma	Objektum típusa	Állatfaj	Csont megnevezése	Orientáció	Töredék jellege	Megjegyzés
Q3.	gödör	juh	szarvcsap	bal	töredék	bárdnyom a hátulsó oldalán
Q7.	gödör	szarvasmarha	lábközépcsont	-	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q14.	kemence	szarvasmarha	kézközépcsont	-	diaphysis	végei rágottak
Q14.	kemence	juh/kecske	sípcsont	-	diaphysis	elülső oldalán bárdnyom
Q14.	kemence	juh/kecske	lábközépcsont	-	prox. epiphysis+diaphysis	rágott
Q16.	gödör	szarvasmarha	orsócsont	-	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q16.	gödör	sertés	borda	-	töredék	végei rágottak

¹⁵ CSÁNYI – SZABÓ 2012, 187.

¹⁶ Illetve olyan személy használt jeget, akinek fokozottan szüksége volt az átlagot meghaladó friss termék ilyen jellegű tartós tárolására (pl. mészáros).

Q17.	hamusgödör	szarvasmarha	borda	-	töredék	végein darabolt
Q17.	hamusgödör	szarvasmarha	karcson	jobb	diaphysis	végei rágottak
Q17.	hamusgödör	szarvasmarha	orsócsont	-	prox. epiphysis+diaphysis	prox. vége rágott
Q30.	nagyméretű verem	szarvasmarha	sarokcsont	jobb	töredék	a prox. vége rágott
Q46.	gödör	juh/kecske	kéz/lábközépcsont	-	diaphysis	felülete rágott
Q46.	gödör	sertés	combcsont	bal	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q52.	gödör	szarvasmarha	karcson	jobb	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q52.	gödör	szarvasmarha	karcson	-	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott
Q52.	gödör	szarvasmarha	sípcsont	bal	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott
Q52.	gödör	szarvasmarha	sarokcsont	jobb	töredék	rágott
Q52.	gödör	sertés	karcson	bal	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	borda	-	töredék	egyik vége vágott
Q68.	kút	szarvasmarha	karcson	jobb	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	orsócsont	jobb	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	orsócsont	-	prox. epiphysis+diaphysis	az epiphysis rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	combcsont	jobb	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	combcsont	-	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	sípcsont	-	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	kézközépcsont	bal	teljes	felső vége rágott
Q68.	kút	szarvasmarha	kézközépcsont	-	prox. epiphysis+diaphysis	kettéhasított

Q83.	kút	szarvasmarha	állkapocs (ága)	-	töredék	rágott
Q83.	kút	szarvasmarha	combcsont	-	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott
Q83.	kút	juh/kecske	lábközépcsont	-	diaphysis	végein fognyomok
Q83.	kút	sertés	1. nyakcsigolya	-	töredék	egyik széléből kis rész lecsapva
Q83.	kút	sertés	nyakcsigolya	-	töredék	caudális végéből lecsapva
Q83.	kút	sertés	borda	-	töredék	prox. vége vágott
Q83.	kút	sertés	karcson	-	diaphysis	prox. vége vágott
Q83.	kút	ló	sípcsont	jobb	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott
Q101.	gödör	szarvasmarha	ágyécsigolya	-	töredék	a csigolyatest hosszában kettéhasított
Q101.	gödör	szarvasmarha	karcson	jobb	diaphysis	a diaphysis felső vége rágott, alsó darabolt
Q114.	gödör	szarvasmarha	lábközépcsont	jobb	prox. epiphysis+diaphysis	prox. vége rágott
Q127.	cölöplyuk	szarvasmarha	sípcsont	bal	diaphysis	végei rágottak
Q127.	cölöplyuk	sertés	karcson	bal	diaphysis	a diaphysis alsó vége rágott
Q143.	cölöplyuk	sertés	sípcsont	jobb	diaphysis	végei rágottak
Q146.	cölöplyuk	szarvasmarha	karcson	jobb	dist. epiphysis+diaphysis	epiphysis rágott
Q146.	cölöplyuk	szarvasmarha	karcson	bal	dist. epiphysis+diaphysis	epiphysis rágott
Q146.	cölöplyuk	szarvasmarha	csigacsont	jobb	töredék	hosszában kettéhasított

3. táblázat. Az állatcsontokon fellelhető vágás- és rágásnyomok

Az archaeozoológiai anyag értékelése és adatok a Völgység középkori étkezési szokásaihoz

A lelőhely kisebb mennyiségű, előzőekben elemzett állatcsont anyaga teljesen átlagos a 13-16. század közötti időszakban. Az intenzíven darabolt leletek, a fajok sorrendje, a vadászott fajok hiánya is megszokott ebben a korszakban. Annak ellenére, hogy Magyarország területe mindig is vadban kiemelten gazdag területnek számított, melyet a külföldi utazók beszámolóí és a nagyszabású királyi vadászatokról szóló források is alátámasztanak, a vadászott állatok húsának fogyasztása nem számított általánosnak, a vadak nem töltöttek be jelentős szerepet a mindennapi étkezésben.¹⁷ Kivételt képeztek ez alól a halak, melyek, mint látni fogjuk, jelentősebb szerepet tölthettek be a táplálkozásban. Mindezek ellenére az erdővel, ingoványos, bozótos területekkel övezett völgységi településen a vadászott fajok néhány leletének előfordulására számítani lehetett volna.¹⁸ Ez a jelenség a terület erős bolygatottságának, illetve a relatíve kis felületű feltárásnak köszönhető. Ennek tudható be a házi lúd és a macska csontjainak hiánya is a leletanyagban.

Összehasonlítva a bonyhádi leletanyagot más, hasonló korú leletegyüttesekkel, a következő kép bontakozik ki: a Segesdről előkerült közepes mennyiségű középkori állatcsontanyagban a gyakorisági sorrendet tekintve más kép bontakozik ki. Segesden a sorrend a 14. századi anyagban: szarvasmarha – kiskérődzők – tyúk – sertés – ló. A késő középkorban némi változás megfigyelhető, mert a kiskérődző csontok kismértékben megelőzik a szarvasmarha csontok mennyiségét. A többi állatfaj csak néhány lelettel képviseli magát.¹⁹

Az alföldi, középkori Szentkirályon a leletek mennyisége jóval meghaladja a bonyhádi és a fajok sorrendje is eltér.²⁰ Az elemzett leletanyaggal egyezően a leletek több mint felét a marhacsontok teszik ki. Eltérés abban mutatkozik, hogy Szentkirályon a nagytestű marhákat a kiskérődzők követik, míg Bonyhádon a sertés. Ez a különbség jól mutatja a természetföldrajzi környezetnek az állattartásra gyakorolt hatását, mivel a dombvidéki környezet a sertések tartásának jobban kedvezett a Völgységben. Mindkét településen a lovak állnak a negyedik helyen, arányuk Bonyhádon csak 3,4%, viszont Szentkirályon 8% körüli.²¹

A leggyakoribb fajok sorrendje megegyezik Vác, Széchenyi utca 3-7. sz. lelőhely 13-16. századi anyagával: szarvasmarha – sertés – kiskérődzők. Ló-, kutya- és tyúkmaradványok szórványosan fordultak elő mindkét lelőhelyen. A váci leletanyag 15. századi részében számos vadászott, néhány halászott faj és nem háziszárnyasok csontjai is megtalálhatók, míg Bonyhádon két kisméretű halcsont kivételével a háziállatokon kívül más fajok maradványai nem fordultak elő.

Bonyhádon ugyanakkor a két halcsont jelenléte is arra utal, hogy a középkori település lakossága nem csak háziállatok levágásából fedezte a hússzükségletét, hanem halat is fogyasztottak. A kereszténységgel elterjedt a böjt is a társadalom minden rétegében. A középkorban jóval több hústalan napot írt elő az egyház, mint napjainkban, hiszen minden péntek, szerda, szombat hústalan napnak (kántorböjt) számított az adventi böjt, nagyböjt és a hivatalos egyházi ünnepek előestéje mellett. Így az évnek csaknem a fele, 166 nap böjti időszak lett, és ennek betartását szigorúan ellenőrizték. Ahogy Szent István törvényeiben is olvashatjuk: „*De observatioue IIII-or temporum. Si quis quatuor temporum ieiunia cunctis cognita, carnem manducans violaverit, per spatium unius ebdomade inclusus ieiunet.*”²² Vagyis a böjt megszegését egy heti elzárással büntették. A böjt ideje alatt húst, a negyvennapos nagyböjtben még tojást és tejet sem fogyasztottak, ehettek viszont babot, borsót és halat.

¹⁷ LASZLOVSZKY 2006, 59.

¹⁸ A dűlőnevek tanúsága alapján Bonyhád környékén a késő középkorban még jóval több erdővel borított terület volt. VÉGH et al. 1981, 358-364.

¹⁹ BARTOSIEWICZ 1996, 197. 1. táblázat.

²⁰ KOVÁCSNÉ NYERGES 2004; NYERGES – BARTOSIEWICZ 2006.

²¹ SOMHEGYI 1998, 15. 1. táblázat.

²² WENZEL 1860, 6.

Az Árpád-korban és a késő középkorban a halfogyasztásnak sokkal nagyobb szerepe volt a táplálkozásban, mint ahogy azt egy-egy lelőhely halcsontanyaga mutatja.²³ Az átlagos középkori lelőhelyeken, mint Bonyhádon is csak néhány halcsont kerül elő, mivel a feltárások során ritkán van lehetőség az idő- és munkaigényes szitálásra. Ahogy láttuk, a húsfogyasztáshoz szükségszerűen társult a jelentős mennyiségű halfogyasztás. Ennek következtében a középkori halgazdálkodásról is sok forrásban olvashatunk. A középkori Magyarországon sok halban gazdag víz, morotva, elrekesztett folyam- és patakág, valamint a forrásokban *ásoványnak* nevezett, mesterséges halastó volt.²⁴ A középkori halgazdálkodás a halak élelmiszerként történő felhasználásán túl egyaránt jelentette annak vízhasználatra, víztulajdonlásra, a gazdálkodásra vonatkozó jogi kereteit is. Kiemelkedő szerepére utal, hogy a középkorban a halászat királyi regálé volt, a foglalkozásszerű halászat pedig már az Árpád-korban jelen van.²⁵

Összegezve a Bonyhád–Tesco lelőhelyen végzett leletmentés során előkerült állatcsont-anyagon végzett vizsgálatok eredményeit, elmondhatjuk, hogy a településen folyamatosan jelentős állattartással számolhatunk. A vizsgált időszakban a belső telkek mellett a falu határának része volt a külső telkek rendszere, a faluközösség életének szempontjából alapvető fontosságú rét, legelő és erdő, az állattartás primer és szekunder színterei. A táplálkozásban központi szerepet betöltő állati fehérjeforrás alapvetően a tenyésztett állatokból (és a halászott halakból) származott. A jelentős húsfogyasztáshoz szükségszerűen társult a halfogyasztás, hiszen a középkori halgazdálkodásról is sok forrásban olvashatunk. A kert- és gyümölcskultúra elterjesztésében pedig jelentős szerepe lehetett a környék középkori kolostorainak, így az iváni bencés apátságának is.

Az állattartás, a szabályozott (és jelentős) halászat, a fokozatosan elterjedő kert- és gyümölcskultúra a későközépkorban változatos élelmiszerforrással látta el a település egykori lakóit.

---

²³ Dunaszentgyörgy TO-023 lelőhelyen a leletek 7%-át tették ki a halcsontok, melyek között csuka, harcsa és pontyfélék maradványait lehetett azonosítani (TUGYA 2009, 42).

²⁴ ZOLNAY 1977.

²⁵ A középkori víz- és halgazdálkodásról újabban: FERENCZI 2006.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTOSIEWICZ 1991 BARTOSIEWICZ László, *Középkori állatmaradványok Vác belvárosából (Széchenyi u. 3-7.)*. Váci Könyvek 5 (1991) 129-152.
- BARTOSIEWICZ 1996 BARTOSIEWICZ László, *Közép- és török kori állatmaradványok Segesdről*. Somogyi Múzeumok Közleményei 12 (1996) 183-222.
- BODOR et al. 2000 BODOR Árpád – BUCSÁNYI György – TÓTH István Zsolt – SOLYMÁR Imre, *Bonyhád és környéke természetföldrajzi viszonyai*. In: Bonyhád és környéke. [Szerk. nélkül.] Bonyhád 2000, 7-9.
- CALKIN 1960 CALKIN, I. V., *Izmencsivoszty metapodii i ee znacsenyija dlja izucsenyija krupnogo rogatogo szkota dvernosztyi*. Bjuulleteny Moszkovszkogo Obscsesztva Iszpütatelej Prirodü 65 (1960) 109-126.
- CSÁNYI – SZABÓ 2011 CSÁNYI Viktor – SZABÓ Géza, *A középkori Bonyhád helyének meghatározása az újabb régészeti feltárások alapján*. Wo-sinsky Mór Múzeum Évkönyve 33 (2011) 129-203.
- DRIESCH 1976 VON DEN DRIESCH, Angela, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich*. Cambridge 1976. (Peabody Museum Bulletin 1.)
- FERENCZI 2006 FERENCZI László, *Vízgazdálkodás a középkorban*. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk. Ferenczi László – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp. 2006, 105-152.
- KOVÁCSNÉ NYERGES 2004 KOVÁCSNÉ NYERGES Éva, *A középkori Szentkirály állattartása az állatsontleletek és a történelmi-környezeti adottságok függvényében*. In: Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés. Szerk. Novák László Ferenc. Nagykovács 2004, 249-274. (Az Arany János Múzeum Közleményei 10.)
- LASZLOVSZKY 2006 LASZLOVSZKY József, *Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon*. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk. Ferenczi László – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp. 2006, 53-80.
- LASZLOVSZKY et al. 2003 LASZLOVSZKY József – MIKLÓS Zsuzsa – ROMHÁNYI Beatrix – SZENDE Katalin, *Középkori városaink régészete*. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt. Bp. 2003, 364-372.
- NOBIS 1954 NOBIS, Günter, *Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands*. Zeitschrift für Tierzucht und Zuchtungsbiologie 63 (1954) 155-194.
- NYERGES – BARTOSIEWICZ 2006 NYERGES Éva Ágnes – BARTOSIEWICZ László, *Szentkirály állattartása a középkori állattani adatok tükrében*. Studia Caroliensia 3-4 (2006) 331-351.

- SCHMID 1972 SCHMID, Elisabeth, *Atlas of Animal Bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologist*. Amsterdam 1972.
- SOMHEGYI 1998 SOMHEGYI Tamás, *A húsfeldolgozás és -fogyasztás jelei a középkori Szentkirályon*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997, 9-20.
- TEICHERT 1969 TEICHERT, Manfred, *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen*. Kühn-Archiv 83 (1969) 237-292.
- TUGYA 2009 TUGYA Beáta, *Archeozoológiai vizsgálatok*. In: Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. Tájékoztató a K. Ö. SZ. 2008. évi tevékenységéről. Szerk. Csornay Boldizsár. Bp. 2009, 42.
- VÉGH et al 1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
- WENZEL 1860 WENZEL Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár. Első kötet. 1001–1235*. Pest 1860.
- ZOLNAY 1977 ZOLNAY László, *Kincses Magyarország*. Bp. 1977.

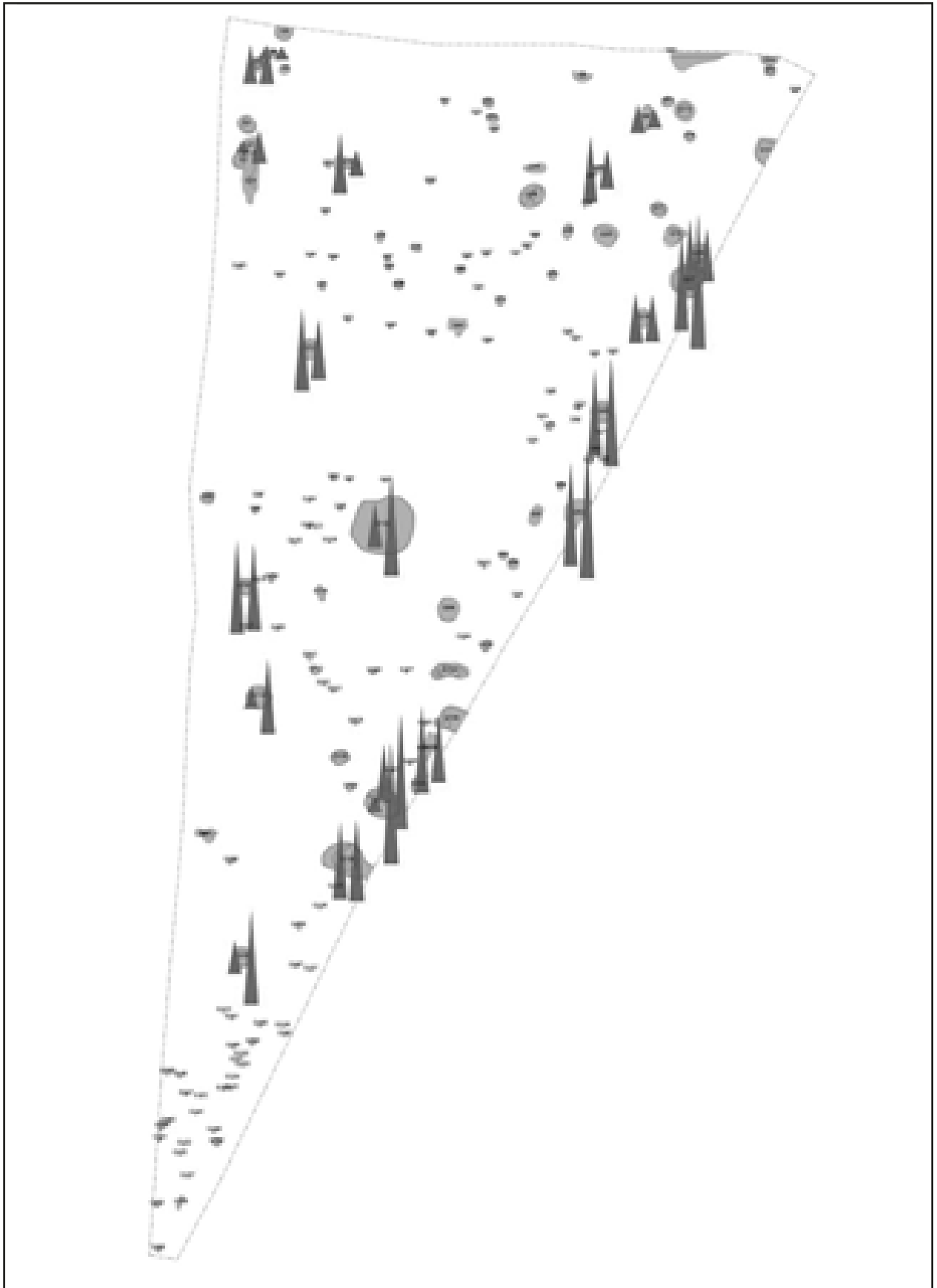
	Szarvas- marha	Juh	Kecske	Juh/ kecske	Házi- sertés	Ló	Kutya	Tyúk	Madár
Proc. cornualis	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Cranium	7	-	-	-	9	3	-	-	-
Maxilla	2	-	-	-	11	-	-	-	-
Mandibula	21	-	-	2	21	1	2	-	-
Dens	26	-	-	10	28	1	-	-	-
Atlas	-	-	-	-	2	-	1	-	-
Epistropheus	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Vert. cervicalis	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Vert. thoracalis	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Vert. lumbalis	2	-	-	-	1	-	-	-	-
Costae	15	-	-	-	9	-	-	-	-
Sternum	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Scapula	5	-	-	-	9	-	-	-	-
Humerus	12	-	-	3	11	1	-	1	1
Radius	11	-	-	3	3	-	-	-	-
Ulna	6	-	-	-	2	-	-	-	2
Os carpalé	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Metacarpus	12	-	-	-	1	-	1	-	-
Pelvis	8	-	-	-	-	-	-	1	-
Femur	12	-	-	-	5	-	-	1	-
Tibia	13	-	-	7	15	1	-	2	-
Fibula	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Astragalus	4	-	-	-	1	-	1	-	-
Calcaneus	2	-	-	-	1	-	-	-	-
Os tarsale	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Metatarsus	13	-	-	7	2	1	-	1	-
Metapodium	3	-	-	-	-	1	-	-	-
Phal. proximalis	4	-	-	1	2	1	-	-	-
Phal. media	5	-	-	-	-	1	-	-	-
Phal. distalis	6	-	-	-	-	1	-	-	-
Nem meghatározható	39	-	-	-	3	3	-	-	3
Összesen	237	1	1	33	137	15	6	6	7

4. táblázat. Az állatcsontok fajok szerinti megoszlása

Szarvasmarha										
	Bázis- körm.	Nagy- átm.	Kis- átm.							
Szarvcsap	118	43,3	34,1							
Szarvcsap	108	38,9	31							
	P2-M3 h.	P2-4 h.	M1-3 h.	M3 h.; sz.						
Állcsont	123,5	51,7	75,8	28,5; 19						
Állkapocs	134,1			38,1; 14,6						
Állkapocs	119,6	44,8	70,4	30,5; 13,9						
Állkapocs		46,3								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Combsont				27,9	30,4					
Sípcsont				26,7	19,1					
Csigacsont	57,5					33,4		54,9	30,4	31,5
Csigacsont	61,5					37,8		56,4	34	34,2
Csigacsont	65,8								37,1	
Kézközép- csont	198	62	38		23,8	63,2	32,9			
Kézközép- csont	183	52,6		29	20,8	54,1	29			
Lábközép- csont	226	43,7	41	23,2	22,4	50,6	30			
Lábközép- csont		49,8	47,8							
Lábközép- csont					22,1	47,6	28,3			
Lábközép- csont					28,1	57	31,4			
Juh/kecske										
Sípcsont				12,8	11,2					
Sípcsont				13,4	11,4					
Házisertés										
	P2-4 h.									
Állkapocs	31,3									
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Karcsont				12,7	18,3					

Karcsont				14,5	20					
Karcsont				14,3						
Karcsont					20,9					
Karcsont					17,5					
Orsócsont		25,6	18,1							
Orsócsont		25,8	19,4							
Sípcsont				16,7	13,1					
Sípcsont				20,1	15,2					
Csigacsont	39,4					23,3		35,8	19,7	23,5
Ló										
Karcsont				30,6	39,9					
Lábközép- csont		53,1	47,4							
Tyúk										
Sípcsont	96,7					9,6	10,8			

5. táblázat. Csontméretek (az értékek mm-ben értendők) (1. teljes hosszúság; 2. proximális szélesség; 3. proximális mélység; 4. diaphysis legkisebb szélessége; 5. diaphysis legkisebb mélysége; 6. distalis szélesség; 7. distalis mélység; 8. mediális hosszúság; 9. laterális mélység; 10. mediális mélység)

2. kép. Bonyhád–Tesco lelőhelyen feltárt középkori településrészlet kerámia- és állatcsont leleteinek intenzitása objektumok szerint (piros: kerámia, barna: állatcsont)

Mittelalterliche Tierknochenfunde aus Bonnhard – neuere Angaben zur mittelalterlichen Ernährungskultur des Landschaft Völgység (Talboden)

Während der Bauarbeiten des Hipermarkets Tesco in Bonnhard wurden im Jahre 2007 auf einer 1883 m² zusammenhängenden Fläche 170 Objekte aus der Zeit des Mongolensturms und der Türkenherrschaft freigelegt. Die am Teil ausgegrabene Siedlung läßt sich mit der mittelalterlichen Bonnhard identifizieren. Bei 21 unterschiedlichen Befunden wurden insgesamt 492 Tierknochen freigelegt.

Unter den Knochen kamen – mit Ausnahme zwei Fischbeinen und sieben nicht bestimmbar Vogelknochen – nur Überreste von Haustieren vor. Die Reihenfolge der Häufigkeit ist folgendes: Rindvieh (*Bos taurus L.*) – Schweine (*Sus domesticus Erxl.*) – kleinere Wiederkäuer (*Caprinae G.*) – Pferde (*Equus caballus L.*) – Hunde (*Canis familiaris L.*) – Hühner (*Gallus domesticus L.*) – Fische (*Pisces sp.*). Die kleinste bestimmbare Individuumzahl war 23.

Insgesamt 21 solche archäologischen Objekte (Graben, Gruben, Ofen, Eisgrube) kamen vor, in denen sowohl Keramikstücke, als auch Tierknochen (Tabelle Nr. 2.) gefunden wurden, aus 57 Objekten wurden jedoch nur Keramikfunde freigelegt. Wir haben aber kein Objekt gefunden, in dessen Fundmaterial nur Tierknochen waren. Die eine auswertbare Menge enthaltenen Objekte etwa umrahmen die mit Säulen abgegrenzten Flächen als Beweis dafür, daß es hier einst ein mit Holzgebäuden bedeckter Teil stand. Die Keramik- und Knochenstücke enthaltenen Eintiefungen breiten sich in erster Linie auf den mittleren, unbedeckten Flächen aus (Abb. Nr. 2.).

Auf den Langknochen beobachteten Breitaxts Spuren und die auf den Fingergliedern dokumentierten Fraßspuren deuten auf die Küchenabfallart und auf die auch heute ähnliche Verwendungsart des Fleisches hin (Tabelle Nr. 3.).

Kurz zusammengefaßt läßt es sich feststellen, daß die Tierhaltung in dieser Ortschaft bedeutend war. In der geprüften Zeitperiode gehörten zur Gemarkung außer den Innengründen auch die Außengründen, d.h. die im Leben der Dorfgemeinschaft eine Schwerpunktfrage bedeutende Wiesen, Ackerfelder und Wälder, die primäre und sekundäre Bühne der Tierhaltung. Die in der Ernährung eine zentrale Stelle erfüllende Eiweißstoffquelle stammte grundsätzlich aus Zuchttieren und den gefangenen Fischen. Zu dem beträchtlichen Fleischverbrauch gehörte zwangsläufig auch der Fischverbrauch dazu. Bei der Verbreitung der Garten- und Obstkultur übten die mittelalterlichen Kloster in der Umgebung eine wichtige Rolle aus, wie auch die Benediktinerabtei in Iván.

Die Tierhaltung, die geregelte Fischerei, die sich Schritt für Schritt verbreitet Garten- und Obstkultur versahen die ehemaligen Bewohner der Siedlung mit abwechslungsreichen Lebensmitteln.

17-18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből

Bevezetés

A szekszárdi múzeum régészeti gyűjteményének rendezése során egy kisméretű dobozban kenderfonalra felfűzött ezüst- és rézgyűrűk, valamint egy ezüst pecsétnyomó kerültek elő. A gyűrűk az egyszerű fejesgyűrűk mellett pecsétgyűrűk, korukat tekintve pedig római, középkori, hódoltságkori és nehezen meghatározható korú egyaránt előfordul közöttük. Származási helyként legtöbb esetben a neves műgyűjtő orvos, a kölesdi dr. Zavaros Gyula gyűjteményét jelölték meg a leltárkönyvben. A gyűjtő halála után Mészáros Gyula akkori múzeumigazgató több alkalommal is vásárolt tárgyakat az orvos örököseitől. A bejegyzések szerint a gyűrűkollekció már az első ilyen alkalommal, 1950-ben bekerült a múzeumba, leltárba vételük azonban csak 1958-ban történt meg.

A közelmúltban ismét előkerült tárgyak közül főként egy jó minőségű ezüsből készült, arab betűs vésett ellátott pecsételő érdemel figyelmet, de közlésre választottuk ki azokat a gyűrűket is, amelyek jegyeik alapján a 17. századra vagy a 18. század elejére tehetők. Sajnos közelebbi származási adat egy esetben sem állt rendelkezésünkre.

Míg a Zavaros-gyűjteményből származó gyűrűk és az ismeretlen lelőhelyű pecsételő csak a gyűjtemény őrzési helyét illetően köthető megyénkhez, a közelmúltban előkerült két, igen hasonló ezüst pecsétnyomó ismert Tolna megyei, hódoltságkori lelőhelyekről származik. Egyiket Pincehely–Bödönkúti-dűlő, a másikat az egykor Szekszárdtól délre, Bátaszéktől északra, (Sár)Pilistől pedig nyugatra fekvő Lak falu területén találták. Jelenleg mindkét, felszíni leletként előkerült tárgy magántulajdonban van, de utóbbi közgyűjteménybe kerülése már a közeljövőben várható.¹ Mivel így már összesen három, nem túl gyakori leletnek számító török pecsétnyomót ismerhetünk, közlésüket a tulajdonjogtól függetlenül szükségesnek találtuk. Főként, mert a pincehelyi példány egy eddig csak helyneveiből sejthető, de K. Németh András és Bibor István által a közelmúltban sikeresen lokalizált hódoltságkori település vonatkozásában is meghatározó lehet.²

Néhány, gyűjteményünkben őrzött gyűrű a Szekszárdtól északra volt hídvámvédő török palánkvár, Jeni Palánka (Újpalánk) térségéből származik. Ezek többsége felszíni leletként, terepbejárások alkalmával vagy fémkeresős kutatás során került elő. Közülük néhány a gyűrűfej hátoldalán sugaras vésett díszített, egyikük felirattal is ellátott. A gyűrűk drágább változatait innen egy köves fejjel készült ezüst gyűrű képviseli.

A véletlennek köszönhetően került elő 1861-ben a Palánki-sziget védőtöltésének építésekor egy pecsétnyomó, melynek találási körülményeit és tárgyleírását 1865-ban és azt követően is többen ismertet-

¹ A tulajdonos múzeumbarát szemléletében bízva reméljük, hogy a másik pecsétnyomó is előbb-utóbb a megyei múzeum hódoltságkori gyűjteményét gazdagíthatja majd.

² A pecsétnyomóval és a lelőhellyel kapcsolatos információkat K. Németh Andrásnak és Bibor István régészhallgatónak (SzTE) köszönjük.

ték, de a rejtélyes eredetű pecsétnyomónak a múlt század elején nyoma veszett és csak a közelmúltban került elő újra.³ A hányatott sorsú tárgy képekkel is illusztrált első közlésére is itt kerítünk sort.

Az újpalánki vár környezetéből származó gyűrűk⁴

N°1. Gyűrűtöredék

Ltsz.: 63.339.1. – Töredék h.: 2,6 cm. Gyűrűfej Ø: 1,4 cm.

Bronzból készült, lemezkarikás gyűrű töredéke. A lemezkarikából kiszélesedő fejrész kör alakú felületét úgy vésték meg, hogy a lemélyítések révén az eredeti felület szintjén egy háromszirmú virágfejet alakítottak ki. A karika a fej egyik oldalán letörött, a másik oldalhoz csatlakozó törött karikarészen ferdevonalas bevésések vannak.

N°2. Bronzból öntött fejesgyűrű

Ltsz.: –. – Teljes h.: 2,1 cm. Karika Ø: 2 cm, sz.: 0,4 cm. Fej h.: 1,3 cm, sz.: 1,1 cm.

Egy darabban öntött fejesgyűrű. A gyűrűfej domború, oldalai alig észrevehetően lapoltak, alsó szélét két, körbefutó barázda keretezi. A gyűrűtörzs, vagyis karika idővel deformálódott, körhagyóvá lett. Ennek belső síkja egyenes, néhány apróbb öntési bemélyedéssel, kívül enyhén domborodó. A fejjel ellentétes oldalán megvastagított rész, ellenfej van, ami az öntési csap szépen eldolgozott, de jól látható maradványa.

Lh.: Újpalánk, felszíni gyűjtés.

N°3. Köves fejesgyűrű

Ltsz.: 65.61.12. – Teljes h.: 3,3 cm. Ebből a karika Ø: 2,3 cm. Fej h.: 1,7 cm, sz.: 1,4 cm.

Féldomború ezüsthuzal karikára forrasztott, ezüst foglalatú elliptikus, hossz tengelye a karikával egyirányú. A foglalatban karamellsárga színű, domborúra csiszolt, sima, díszítetlen felületű karneolkő van. A foglalat pereme alatt egy vízszintes hornyolás van, alatta egy széles, körbefutó mélyedés, sűrű, függőleges rovátkasorral.

Lh.: Újpalánk, felszíni gyűjtés.

N°4. Bronzgyűrű

Ltsz.: –. – Teljes h.: 2,2 cm. Karika Ø: 1,9 cm. Foglalat h.: 1,5 cm, sz.: 1,2 cm.

Kis méretű bronzgyűrű, melynek ovális, homorú foglalatából a kő hiányzik. A karika huzalszélessége a fejjel ellentétes oldalon 1,5 mm, a vállnál 3 mm-re kiszélesedő. A foglalat alsó részét a gyűrűtörzssel együtt alakították ki, ehhez forrasztották a vörösebb színű fémből lévő foglaltperemet. A közvetítőanyag csíkja körben jól látható. A gyűrűfej aljának egyik hosszanti oldalán öt, a másikon szokatlan módon csak két sugárirányú, vésett vonaldísz látható, melyek végződése a foglalat peremrészét is érintik, tehát a forrasztást követően vésték fel őket. A fej hossz tengelye a karikával egyirányú.

Lh.: Újpalánk, fémkeresős gyűjtés.

N°5. Bronzból öntött fejesgyűrű

Ltsz.: –. – Teljes h.: 2,8 cm. Karika Ø: 2,5 cm. Gyűrűfej Ø: 1,7 cm.

³ GAÁL – KÖHEGYI 1977, 307 (Schneiderbauer Jakab bíró és Kiss Károly főjegyző válasza Pesty Frigyes helynévgyűjtő kérdőívére, 1865. június. 20.); MEHRWERTH 1884, 17-18, valamint VENDEL 1941, 41.

⁴ A tárgyleírásoknál alapvetően A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai című sorozatban Balogh Jánosné Horváth Terézia munkájaként megjelentetett Gyűrűk című összefoglaló munka javasolt elnevezéseit vettük figyelembe, de a „gyűrűtörzs” helyett inkább a „karika” megnevezést használtuk. – BALOGHNÉ 1999, 11 és passim.

Egy darabban öntött fejesgyűrű. Karikája a fejjel ellentétes oldalon félkört képez, a váll felé kiszélesedik és elliptikusan megnyújtott. A fej karikához csatlakozó része szabálytalan hatszögletű, felfelé tányérszerűen kiszélesedő, felülete sík, pecsétyszerű. Felszínét eléggé lekopott, vésett mintázat díszíti, mely nyolc, centrálisan elhelyezkedő, geometrikus alakzathoz áll.

Lh.: Újpalánk, fémkeresős gyűjtés.

N°6. Bronzból öntött fejesgyűrű

Ltsz.: –. – Teljes h.: 2,6 cm. Karika Ø: 2,4 cm. Gyűrűfej h.: 1,8 cm, sz.: 1,5 cm.

Egy darabban öntött fejesgyűrű. Vékony, mindössze 3 mm szélességű karikája alul félköríves, a fej irányában kissé megnyújtott, de a vállnál sem szélesedő. A fejjel ellentétes oldalán 3 mm széles, 1 mm-re kiemelkedő ellenfej van. Ellipszis alakú fejének alját már csaknem teljesen lekopott sugárirányú, vésett vonaldíszítmény van. Pecsétgyűrűt utánzó lapja lépcsősen beszűkül, felületét fenyőgallyra emlékeztető vésetekkel díszítették.

Lh.: Újpalánk, fémkeresős gyűjtés.

N°7. Bronzból öntött fejesgyűrű

Ltsz.: – 80.623.317. Teljes h.: 2,4 cm. Karika Ø: 2,1 cm. Gyűrűfej h.: 1,8 cm, sz.: 1,5 cm.

Bronzból egy darabban öntött, pecsétgyűrű felépítésű fejesgyűrű. Karikája a vállnál enyhén kiszélesedő, fejrésze ellipszis alakú, hossz tengelye a karikával egyirányú. Szélén erősen bemélyedő ívsor fut, mintegy foglalatként keretezve a síkfelületű fejet, melyen lekopott vésetnyomok vannak.

Lh.: Újpalánk, várfeltárás.

N°8. Bronzból öntött, vékony huzalkarikás pecsétgyűrű

Ltsz.: P.93.13.1. – Teljes h.: 2,4 cm. Karika Ø: 2,1 cm (erősen deformálódott). Gyűrűfej h.: 2,2 cm, sz.: 1,8 cm.

Karikája erősen deformálódott, törött. A karika a vállnál kiszélesedik és az alján mélyen bevészt, sugárirányú díszítéssel ellátott fejhez csatlakozik. Az ellipszis formájú pecsétfej hossz tengelye a karikával egyirányú, peremezett szélén ívsorokkal díszített. A pecsételőlapon vésett arab betűs felirat van, az írásközök üres területeit indamotívumokkal és apró rozettákkal töltötték ki.

A felirat: Ali [bin] Süleymân bende = A szolga, Ali [bin] Szülejmán.⁵

Lh.: Újpalánk, várfeltárás.

Zavaros Gyula gyűjteményéből vásárolt gyűrűk

N°9. Egy darabban öntött bronz pecsétgyűrű

Ltsz.: 58.661.1. – Teljes h.: 2,8 cm. Karika Ø: 2,2 cm.

Félkör átmetszetű karikája a vállnál kissé kiszélesedő, alul körívet alkot, felfelé kissé megnyújtott. Ellipszis alakú gyűrűfeje a karikával egyirányú, alján öt-öt bevészt, sugárirányú díszítés, peremén bereszéléssel hangsúlyossá tett fogazás van. A fej felső része lépcsősen beszűkül, egyenes felszínén két ellipszis alakú, centrális bemarás látszik, ami az érdes felülettel együtt talán egy később levált – esetleg vésett – rátétlemez rögzítését segíthette.

N°10. Egy darabban öntött ezüst pecsétgyűrű

Ltsz.: 58.642.1. – Teljes h.: 2,2 cm. Karika Ø: 2 cm.

Ellipszis átmetszetű karikája a váll felé szélesedik, majd egy enyhén domború felületű, a karikával

⁵ Az arab írásos pecsétgyűrű és pecsételők feliratának elolvasásához nyújtott segítségért Fodor Pálnak, az olvasatért és fordításért Sudár Balázsnak tartozunk köszönettel.

egyirányú, ellipszis alakú fejet képez. Felületén egymással párhuzamosan elhelyezkedő, írásjelszerű vésetek vannak.

N°11. Több részből készített, ezüst kövesgyűrű

Ltsz.: 58.647.1. – Teljes h.: 2,8 cm. Karika Ø: 2,2 cm. A foglalat h.: 2,0 cm., sz.: 1,5 cm. A kő h.: 1,7 cm, sz.: 1,1 cm.

Ezüstből öntött, félkör átmetszetű karikája felfelé kissé nyújtott. Ehhez forrasztották a karikával egyirányú, ellipszis alakú gyűrűfejet, mely alul kissé kúpos, sugárirányú hornyolásokkal borított. A gyűrűfej egy ezüst kőfoglalat, melynek peremét rovátkolással és ívsorral díszítették. A foglalatba egy domború, simára csiszolt felületű vörösbarna karneolkövet illesztettek. A karika foglalattal szemben lévő oldalán ellenfej van, melynek körformájú felületébe az öntés után jelet, talán mesterjegyet ütöttek, mellé pedig apró, vésett vonalkák kerültek.

N°12. Sárgarézből öntött, héber feliratos pecsétgyűrű

Ltsz.: 58.665.1. – Karika Ø: 1,95 cm.

Körszelet átmetszetű karikája erőteljes, a vállnál kissé kiszélesedő. Az ellipszis alakú gyűrűfej és a rajta lévő vésetek elrendezése is a karikával azonos irányú. A pecsétmezőt vésett keretbe foglalták, középrészén egy – a leltározó által frigyládának meghatározott – tárgy vésete van, két oldalán egy-egy héber betűvel, fölötte és alatta ugyanilyen betűkkel névfelirat.

Feliratos ezüst pecsétnyomók

N°13. Ezüsből öntött, véséssel megmunkált pecsétnyomó

Ltsz.: 58.691.1. – A pecsétnyomó magassága: 2,4 cm. A pecsétfej hossza: 1,8 cm.

Három részből áll. Egy nagyjából középmagasságában lévő, függőleges vonaldíszes, kissé lapított gömböcske fölött a felfüggesztést is szolgáló, csepp alakú fogantyú van. A gömb alatti, tölcésesen kiszélesedő pecsételő test felülete legyezőszerűen szétterülő, lefelé szélesedő kannelúrákkal díszített. A pecsételőlap nyújtott, „mandula alakú”. A kettős vonallal keretezett pecsétmezőt egy hosszanti vonal osztja két részre, középen vésett vonallal rajzolt szalagfonatdíz van.

Lh.: Kölesd környéke (?). Vétel a dr. Zavaros Gyula féle gyűjteményből, 1950.

N°14. Ezüsből öntött, véséssel megmunkált pecsétnyomó

Ltsz.: –. – A pecsétnyomó magassága: 2,6 cm. A pecsétfej hossza: 2 cm, szélessége: 1,3 cm.

Felépítése a N°13. számú példányéhoz nagyon hasonlít, de díszítése attól eltér. Fogantyúja hegyesen végződik, középső gömbje dísztelen, a pecsételőtest oldala kevésbé ívelt és nem kannelúrával, hanem egymáshoz kapcsolódó zeg-zug vonalhálózattal díszített. A bevéssett vonallal keretezett pecsétmező osztatlan, egyik kihegyesedő végén egy kettősvonal kombinációból alakították ki a N°13. számú pecsétnyomónál is látható, sújtásszerű szalagfonatdísz.

Lh.: A mai Várdomb község határában volt egykori Lak falu területe. Felszíni gyűjtés.⁶

N°15. Ezüsből öntött, véséssel megmunkált pecsétnyomó

Ltsz.: –. – A pecsétnyomó magassága: 2,2 cm. A pecsétfej Ø: 1,4 cm.

Az előzőekhez hasonlóan hármastagoltságú pecsétnyomó. Áttört függesztő-fogantyúja két oldalt és felül egy-egy apró bütyökkel díszített. Közepén lévő gömböcskéje hatszögletűre lapolt, ezen és aljának peremén egy sérülés van. A gömb alatti pecsételőtest oldala lefelé ívelten kiszélesedik, vál-

⁶ Magántulajdon, közgyűjteménybe kerülése folyamatban van. Közlésre történő átengedését Koszorú Zsoltnak köszönhetjük.

takozva felvésett apró kanellúrák és vonalak kombinációjával díszített. A pecsétmezőt vésett körkeretezés veszi körül. A bevéssett arab betűs felirat térközeit a betűkhöz komponált indadíszek és két különböző megfogalmazású, ötszirmú rozetta tölti ki.

Lh.: Pincehely–Bödönkúti-dűlő. Felszíni gyűjtés.

A Szekszárd–Palánki-szigeten 1861-ben talált pecsétnyomó

N°16. *Vas fogantyús, sárgaréz nyomólapos pecsétnyomó*

Ltsz.: 95.23.1. – Magassága: 8,5 cm. A pecsét Ø: 3,8 cm.

Nyolcszögletes átmeteszű, lefelé fokozatosan keskenyedő vas fogantyúval készített pecsétnyomó. A kör alakú sárgaréz nyomólapot az ugyanolyan átmérőjű vaslapra forrasztották. A pecsétmező belső területét két, bemélyedő, apró pontokból alakított párhuzamos kör keretezi. A két kör közötti felirat: „SIGIL:GYMNĀSII·ABBATIALIS·SZEKSZARD:”⁷ A pecsétmezőbe többszereplős bibliai jelenetábrázolást véstek angyalal, gyermekalakkal, hallal stb.

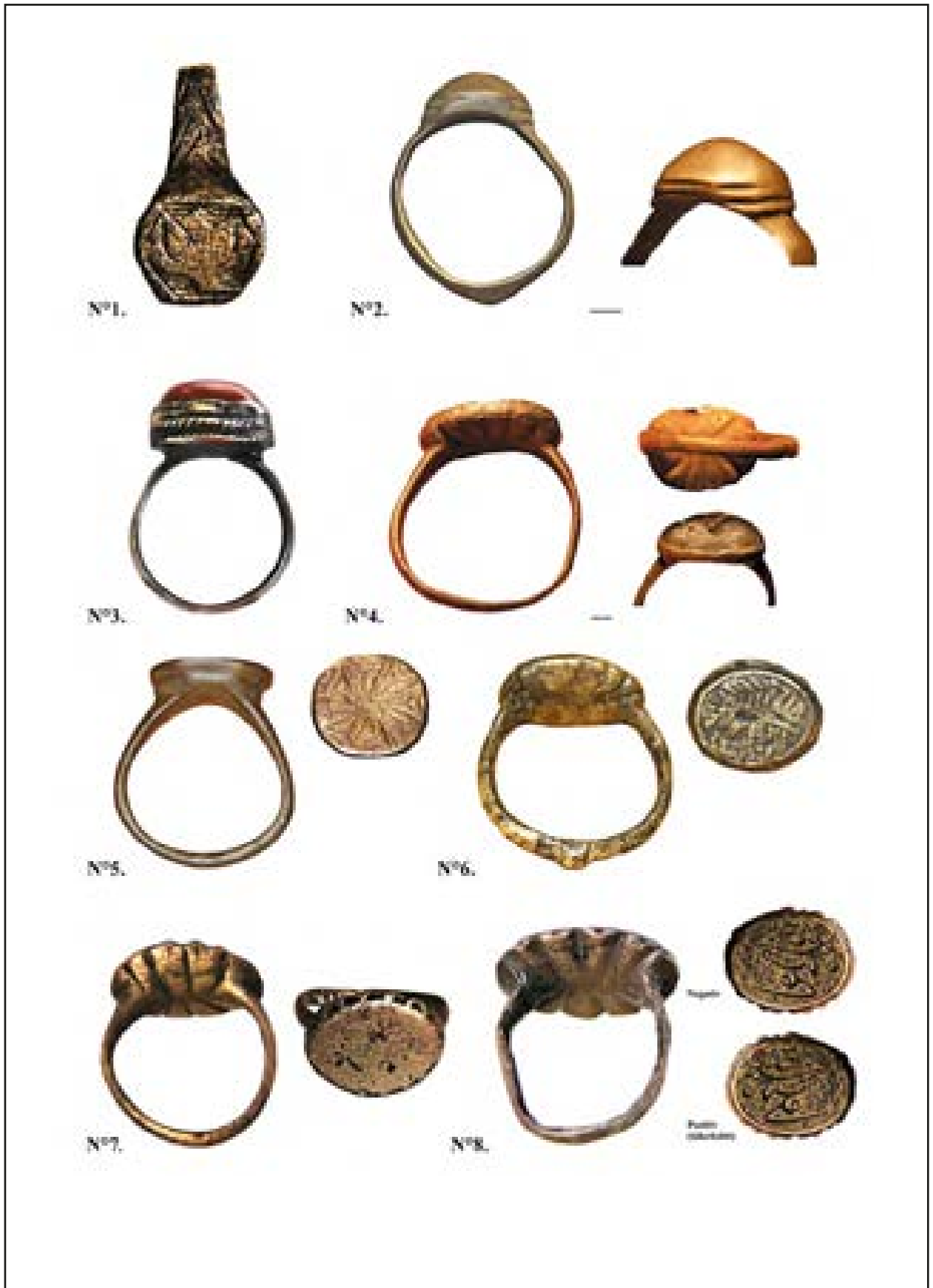
N°17.

*Az újpalánki vár területéről származó ólomrögök között, jelen cikk beszerkesztésének idején találtunk rá egy rögösre olvadt ezüst fejesgyűrű maradványára. Az 1,8×1,3×0,6 cm-es, téglatest alakú gyűrűfej alsó szélét granulált gömböcskékkal díszítették, a foglalatban pedig egy halványzölden áttetsző, hosszanti irányban kissé domború üvegbetét van. A tűz, melyben a gyűrű megégett, az üveget is képlékennyé olvasztotta, így a foglalt egy része abba belenyomódva kissé deformálta azt. A gyűrű a fenti karneolköves ezüst fejesgyűrűk még egyszerűbb, szintén balkáni körbe sorolható változata, mely a 17. század végére, 18. század elejére datálható. Rossz állapota ellenére szükségesnek láttuk közlését, mert az ezüst-üveg összetételű fejesgyűrűk előfordulása az adott időszakban nem túl gyakori.

⁷ A második szóban lévő „A” a szövegben lévő másik négytől nagyságában és a rajta lévő vízszintes vonalat tekintve is különbözik.

1. tábla. N°1-N°8. Gyűrűk az újpalánki török palánkvár területéről (Fotó: Gaál Attila)

2. tábla. N°9-N°13. Gyűrűk és ezüst pecsénymó dr. Zavaros Gyula gyűjteményéből (Fotó: Retkes Tamás)

N°14.

Negatív

Posztív
(tükrözött)

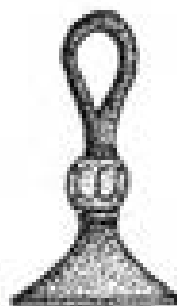
N°15.

Negatív

Posztív
(tükrözött)

A Budapest, I., Csónak utca 1-3. 37. sz. sírban talált pecsétnyomók

3. tábla. N°14-N°15. Ezüst pecsétnyomók a mai Várdomb határában volt Lak falu és a Pincehelyhez tartozó Bődönkúti-dűlő területéről (Fotó N°14-15: Retkes Tamás)

Negatív

N°16.

Posztív (tükörképet)

4. tábla. A Szekszárd–Palánki-szigeten 1861-ben talált pecsétnyomó (Fotó: Gaál Attila)

A tárgyi anyag értékelése

Oszmán eredetű, illetve oszmán hatást magukon viselő pecsétnyomókat és gyűrűket legnagyobb számban a Magyar Nemzeti Múzeum török anyagában őriznek. Többségük a 19. század első felében, korábbi alapítású magángyűjteményekből került a gyűjteménybe, csakúgy mint a Zavaros gyűjtemény tárgyai a szekszárdi múzeumba. Az arab feliratos gyűrűket és pecsétnyomókat a teljesség igényével először Fehér Géza adta közre 1959-ben megjelent francia nyelvű munkájában, majd Gerelyes Ibolya ismertetett néhány szebb példányt a török ékszereket ismertető könyvében, azt követően pedig részletes feldolgozást adott róluk a Fehérvári Géza tiszteletére Londonban megjelentetett tanulmánykötetben.⁸ Az általuk közöltekén túl csupán kevés régészeti lelet, mint például az egri gyöngyház nyomólapos török gyűrű, a Buda–Csónak utcai és barcsi feliratos pecsétnyomók, valamint a Pécs–bányatelepi kincslelet néhány fejesgyűrűje volt segítségünkre a Tolna megyei anyag meghatározásánál.⁹

Gyűrűk

Fenti publikációkban kevés kivétellel feliratos pecsétgyűrűk szerepelnek, valamint néhány felirat nélküli kövesgyűrű került közlésre. Egyszerű, felirat és kő nélküli, de formai jegyeik szerint oszmán vagy oszmán jellegű balkáni körbe tartozó gyűrűket azonban ez ideig egy gyűjteményből sem ismerünk. Ennek oka vélhetően a feltárásokból származó, jól datálható gyűrűk hiánya, illetve az ebből következő meghatározási bizonytalanság lehet. Gyűrűink esetében így a fent munkákban közölt, bár a mienknél magasabb minőségű és kivitelű gyűrűk stílusjegyeit vettük figyelembe.

A Tolna megyei gyűrűket így az alábbi csoportokba soroltuk:

1. Lemezkarikás, díszített töredék
2. Karneolköves fejesgyűrűk
3. Vésett nyomólapos pecsétgyűrűk

1. E fejjé kiszélesedő lemezkarikás, a lemezek végén forrasztással összeerősített gyűrűtípus alapformái a kutatás jelenlegi álláspontja szerint Árpád-kori előzményekre vezethetők vissza, divatjuk pedig főként a későbbi, erőteljesebb felépítésű, valódi pecsétgyűrűk 14-15. századi elterjedésig volt meghatározó.¹⁰

Töredékünkön a kiszélesedő gyűrűfejen lévő virágdísz kialakításához nem a motívumot, hanem annak környezetét vésték ki és vésett díszítménnyel látták el a gyűrű pántkarikájának külsejét is. Anyagunkból csak ez a töredék sorolható a lemezkarikás típusba és más lelőhelyről sem ismerünk hasonlót. Így a fentieket, valamint a középkori Szentmiklós falu közelségét is figyelembe véve a tulipándísz ellenére is csak kérdőjelesen sorolhatjuk e felszíni gyűjtésből származó töredéket a 17-18. századi gyűrűk közé (N°1.).

2. Karneolköves fejesgyűrűk. A ritkán előforduló gyöngyházlapos gyűrűktől eltekintve a török pecsétgyűrűk jelentős hányada karneolköbe vésett felirattal készült.¹¹ A Nemzeti Múzeum huszonegy feliratos gyűrűje közül 11 darab karneolköves, ami jól jelzi, hogy a kalcedonnak ez a vasvegyü-

⁸ FEHÉR 1959. – Ezt megelőzően Bárányné Oberschall Magda ismertetett néhány darabot a gyűjteményből Fekete Lajos: Budapest a török korban című, 1944-ben publikált kötetében. BÁRÁNYNÉ 1944, 367-368. LXXXVI. tábla 8-10, 13-17. – GERELYES 1994; GERELYES 2006.

⁹ FEHÉR 1963; TÓTH 2003; TÓTH 2005; KOVÁCS et al. 2014; GERELYES 2005.

¹⁰ LITAUSZKI 2012, 14. – A kérdés szakirodalmára való hivatkozás: uo. 73-74. jegyzet.

¹¹ FEHÉR 1963, 202.

letek által narancsos-vörösesre színezett változata igen kedvelt drágakőfajta volt a török ékszerkészítők körében. Oberschall Magda után Gerelyes Ibolya is megemlíti például azt a történetet, mely szerint Buda visszavétele után Johann Dietz, a brandenburgi választófejedelem orvosa egy elhagyott házban nagy mennyiségű, gyűrűkhöz való karneolkövet talált, minden bizonnyal egy elmenekült török ötvös mester készletét.¹² Korabeli kedveltsége jó megmunkálhatóságának és kellemes színének tulajdonítható, napjainkban pedig némelyek okkal vagy a nélkül, de számos gyógyhatást is tulajdonítanak e kőfajtának.¹³

A feliratos gyűrűkkel egy időben készítettek olyan karneolköves felesgyűrűket is, amelyeket nem pecsétgyűrűként használtak. Ezekben a foglalat síkjából kiemelkedő kőnek csak díszítő szerepe van, felülete lehet domború, lapoltra csiszolt vagy a gumó formában bányászott drágakő természetes felszínét megtartó. Ezeket a kutatás a fenti, díszesebb török gyűrűk egyszerűbb, balkáni változataként határozta meg.¹⁴

Két, ezüstoffoglatos karneolköves gyűrűnk ebbe a felirat nélküli csoportba tartozik (N°3, 11.). Karikájuk öntött, a követ tartó foglalatot mindkettőnél utólag forrasztották a karikára. Az ovális foglalat az újpalánki példányon viszonylag egyszerű, csupán bemélyülő vonalkázással díszített (N°3.). A Zavaros-gyűjteményből származó gyűrűn (N°11.) azonban három olyan elem is jelen van, amelyeket Fehér Géza és Gerelyes Ibolya is a 17. századi oszmán gyűrűkre jellemző jellegzetességnek tart: az ovális foglalat szélét *ívsoros mintázat* zárja, enyhén domború hátoldalán pedig szépen rendszerezett *sugaras díszítés* van. A karika fejjel ellentétes oldalán az öntőcsap maradványából kialakított kör alakú kiemelkedés, *ellenfej* van, melyet beütött vagy bevésztet vonalakból álló meszterjegy(?) díszít.¹⁵

Néhány ilyen, ezüsből készült karneolköves gyűrűt a Nemzeti Múzeum gyűjteménye is őriz. Gerelyes Ibolya két példányt közölt ezek közül, melyek ugyancsak ellenfejes karikával készültek, foglalatuk széle díszített, az egyiknek hátoldalán a sugaras díszítés is megtalálható. Gerelyes Ibolya véleménye szerint e két ismeretlen származási idejű és helyű gyűrű és a palánki példánnyal szinte teljes azonosságot mutató Pécs–bányatelepi példány török vagy törökös balkáni munka.¹⁶ A Zavaros-gyűjteményből származó N°11. számú gyűrű – főleg a pécsi kincslet 16. század második felére datált gyűrűje alapján – a 16. század második felére, illetve az azt követő időre keltezhető.¹⁷ Az Újpalánkon felszíni gyűjtés során talált kövesgyűrű pedig a legtagabb időhatár szerint is az 1596 és 1720 közötti időszakra tehető (N°3.).

Ide tartozónak találtuk még azt az ellenfejes karikájú bronzgyűrűt is, melyen felismerhető a foglalat vízszintes díszítményének utánzata és a drágakövet imitáló, oválisan domború bronz fejrész. A gyűrűfej ilyen kialakításával a foglalatba zárt kővel készített felesgyűrűk formáját és felépítését utánozták, így annak kinézetre hasonló, de olcsóbb változata lehetett (N°2.). E drágább kövesgyűrűt utánzó példányt nagy valószínűséggel az Újpalánk térségében élt délszláv népességhez köthetjük, készítése és használata pedig a fenti, viszonylag tág időhatárok közé tehető.

Egy további, sajnos igen sérült újpalánki bronzgyűrű foglalatának peremrészét külön daraból készítették és rézzel rögzítették a kissé nyújtott karikával egybeöntött, hátoldalán sugaras

¹² BÁRÁNYNÉ 1944, 366; GERELYES 2006, 206. 11. jegyzet.

¹³ Forrás: http://www.shp.hu/hpc/web.php?a=naturagyogynoveny&o=karneol_mtpj: „A karneolok a vérrre hatnak Javítják a vérképet, oldják a vérrögöket és véraláfutásokat, segítenek elállítani a vérzéseket, gyorsítják a sebek gyógyulását...”

¹⁴ GERELYES 2005, 588.

¹⁵ FEHÉR 1959, 195; GERELYES 2006, 200. – Ez az ellenfej az öntött gyűrűknél gyakori. Az öntőcsap maradványa, melyet olykor csak kissé elsímitottak, máskor díszíthető felületté formáltak. Ez is ellenfej, de szerintünk úgy funkcionálisan, mint pedig kialakulását tekintve eltér a Baloghné Horváth Terézia által a néprajzi gyűrűket feldolgozó munkájában leírtaktól. A balkáni gyűrűformák forrasztott, díszített ellenfeje kapcsán úgy véli, hogy az ellenfejes gyűrű pecsételéből alakult ki. Előbb a pecsét feje egy rá merőleges fogórúd, később annak végére egy gyűrű került, melyen a fogórúd kissé túlnyúlt. Majd a fogórúd „ elvesztése ” után a pecsétgyűrűvé alakuló pecsét pecsétrésszel ellentétes oldalán megmaradt a fogócsökevény, ami maga az ellenfej. „Tehát a fogónak a csökevénye az ellenfej azokon a gyűrűkön, amelyek már eltávolodtak az eredeti pecsétlő funkciótól.” – BALOGHNÉ 1999, 59-60. 180. kép.

¹⁶ Utóbbi Hlatky Mária török gyűrűnek határozta meg. HLATKY 1938, 84.

¹⁷ GERELYES 1994, 30. 14. kép a-b; GERELYES 2005, 590. 4. kép 1 (bal szélső gyűrű).

díszű fejhez. Csak feltételezhetjük, hogy ívelt aljú foglatában eredetileg szintén valamilyen kő lehetett (N°4.).

A korábban már említett s Fehér Géza által ritkaságnak tartott egri gyöngyházlapos gyűrű kapcsán meg kell említenünk még egy Újpalánkon előkerült tárgyat.¹⁸ A felszínen talált 19×16 mm-es, elliptikus gyöngyházlap nagyságban alig különbözik az egri gyűrű 22×16 mm-es gyöngyházlapjától és e tekintetben jól illeszkedik a feliratos török gyűrűk sorába is. A vésett sólyomábrázolással díszített lapocskát kezdetben csinkapuska vagy számszerű tusa díszének véltük. Mostani ismereteink alapján azonban inkább levált nyomólapnak tartjuk, s ha ez helytálló, akkor a 16-17. században a magyar és török előkelők által is szívesen üzött tevékenységhez, a rárózáshoz, solymászáshoz köthető gyűrű részeként határozhatjuk meg (N°13.). Az egri és az Oberschall Magda által közölt, ismeretlen lelőhelyű gyöngyházlapos gyűrűk időhatára ismeretlen, e lapka estében azonban ez leszűkíthető az 1596 és 1686 közötti kilenc évtizedre, vagyis nagyjából a 17. századra.¹⁹

3. Vésett nyomólapos pecsétgyűrűink közül négy származik az újpalánki vár környezetéből. Ezek közül három a fenti ismérvek (peremszél ívsoros mintázata, a fej hátoldalának sugaras díszítése, elenfejj) alapján biztosan az oszmán gyűrűk balkáni vagy helyi változatainak sorába tartozik (N°6-8.). A negyediket robosztus felépítése, erőteljes karikája, szabálytalan hatszögletűre formált hátoldalú gyűrűfeje és geometrikus vésett ellátott nyomólapja alapján inkább a 16. századra datáljuk s nem zárjuk ki, hogy esetleg a közeli Szentmiklós faluval hozható összefüggésbe (N°5.).

Az oszmán jegyeket viselő gyűrűink egyikén (N°6) leegyszerűsített növényi (?) motívumokból álló véset van. A másik idesorolt gyűrű olyannyira kopott, hogy nyomólapjának vésetmaradványai csak nehezen ismerhetők fel, ezért ennek csak formai jegyei a figyelemreméltóak (N°7). Gerelyes Ibolya tárgyleírása alapján valószínű, hogy a Nemzeti Múzeum Szelinovics Bódog gyűjteményéből származó, a mienkhez hasonlóan ellenfejes karikájú, geometrikus vésett díszített, egybeöntött bronz gyűrűi tekinthetők analóg daraboknak.²⁰

A harmadik gyűrűnk, mely valódi pecsétgyűrű, az ezüsből öntött, ezüst nyomólapjukon arab betűs feliratot viselő gyűrűk bronzból készült, egyszerűbb kivitelezésű változatához tartozik (N°8.). Az írásjelek vésete, a nyomólap megszerkesztése azonban gyakorlott ötvös mesterre utal. Térkitöltő apró rozettáihoz hasonló díszítőelemeket például több 17. század mások felére datált karneolköves gyűrűn is felfedezhetünk.²¹ Feliratos gyűrűnk mérete, ovális formája, sugaras vésetű hátoldala, csipkézett széle szerint nagyfokú hasonlóságot mutat a Nemzeti Múzeum Vukovár környékén talált (?) bronzgyűrűjével. Évszám egyikén sincsen, mindegyik vésete csak a tulajdonos nevét rögzítette. Az újpalánki gyűrű „*A szolgál, Ali (bin) Szülejmán*” tulajdona volt, míg a vukovárit „*Mehmed, Isten szolgája*” vesztette el. Az újpalánki gyűrű is minden bizonnyal olyan magánember tulajdona volt, aki nem viselt jelentős hivatal, pecsétgyűrűjét személyének azonosítására, aláírás helyett használhatta.²²

Feltehetően vésséssel díszített, talán feliratos nyomólapja lehetett a N°9. számú gyűrűnek, mely csipkézett peremszéle és hátoldalának vésett sugárdíszje alapján előbbi bronzgyűrűk körébe tartozik. Az ovális pecsétlőfej jelenlegi érdes felülete és a rajta látható bemart, koncentrikus körök egy külön megmunkált és a fejre forrasztott nyomólapot feltételeznek. Ez az azonos anyagból készített, de külön felhelyezett pecsétlőlap gyakran előfordul, például a Nemzeti Múzeum ezüst anyagú gyűrűinél. Bronzgyűrűnél ezt a megoldást eddig még nem figyeltük meg.²³

A Zavaros-gyűjtemény fejjé szélesedő karikával készült, egybeöntött ezüstgyűrűjén (N°10.) a

¹⁸ FEHÉR 1963, 232. 2-3. ábra és 3. jegyzet.

¹⁹ BÁRÁNYNÉ 1944, 367 és 41. jegyzet.

²⁰ GERELYES 2006, 205. (33-34.)

²¹ HORVÁTH 1936, 210. 48. kép 2-3. két, Tabánban előkerült, 1668-as évszámmal ellátott karneolköves gyűrűjén, valamint GERELYES 1994, 29-30. 12. kép c, 13. kép b-c.

²² FEHÉR 1959, 193. XXVI. t. 2; GERELYES 2006, 205. (31.)

²³ GERELYES 2006, 203-204. (16-21.) Fig. 5.

fenti oszmán jellegzetességek egyike sem fedezhető fel. Formája ebben a körben szokatlan, csaknem modern hatású. A kopott nyomólapon párhuzamosan elrendezett, arab írásra emlékeztető vésetek lehetnek olvashatatlaná kopott értelmes írásjelek, de fiktív bevésések maradványai is.²⁴ Hasonló gyűrűt az eddig közölt anyagban nem találtunk, így az ismert 16-17. századi pecsétgyűrűktől eltérő vonásai alapján azoknál későbbinek, esetleg a törökös hagyományokat tovább megőrző balkáni területekről származónak gondoljuk.²⁵

Héber feliratos rézgyűrűnk szintén a kölesdi gyűjtemény részeként került megvásárlásra. Származási helye a többi gyűrűhöz hasonlóan ismeretlen, s az sem nyújt biztos támpontot e kérdésben, hogy a Zavaros család gyűjtőköre a közeli, közismerten erős izraelita közösséggel bíró Paks térségére is kiterjedt. Ennek későbbi pontosítására majd talán az a névfelirat nyújt lehetőséget, melyet az ovális nyomólap közepén lévő frigláda vésete felett és alatta olvashatunk: ABRAHAM ZANVIL. A jobb oldalon egy K, a balon pedig egy R betű van, melynek feloldását nem ismerjük. Érdekessége, hogy a véseteket egy fehér-szürke színárnyalatú, pasztaszerű anyag tölti ki, ami kiemeli az ábrázolást és a feliratot, ugyanakkor ellentmond a pecsétgyűrűként való használatnak.

A zsidó gyűrűviselési szokásokról már az Ószövetség leírásaiban is vannak utalások. Ha a szövegek gyűrűt említenek, az általában a *chotham* néven nevezett pecsétgyűrű, amelyet a régi zsidók nem csak és nem elsősorban jobb kezükön, hanem szalagra kötve a nyakukba akasztva is viseltek. A pecsétgyűrűre a tulajdonos képmását vagy nevét, más forrás szerint a néven kívül bibliai jelmondatot véstek.²⁶ A frigláda-ábrázolást tekintve lehetséges, hogy Abraham Zanvil egyházi hivatal viselő személy volt, a két betű pedig a bibliai jelmondatra utalna. Mivel hasonló gyűrűket egyelőre nem ismerünk, újabb adatok felbukkanásáig mindez csak feltételezés. Addig azonban a gyűrű erőteljes felépítése, formai jegyei alapján a leltárkarton középkor kormegjelölése helyett feltételesen a koraujkor, újkor kormeghatározást tartjuk indokoltnak.

Arab írásjeles felirattal ellátott pecsétnyomók

Szépen megmunkált ezüst pecsétnyomóink a török ötvös mesterek remekei közé sorolhatók. Ha nem lenne köztudott, hogy funkciójuk és nehezen pótolhatóságuk miatt rejtett helyen, az iménti zsidó pecsétgyűrű viselési szokásával azonos módon nyakba akasztva hordták őket, még akár ékszernek is nevezhetnénk ezeket az aprócska, tulajdonosuk személyét igazoló tárgyakat. Fehér Géza összesen tizenhárom hasonló pecsétnyomót ismertetett a Magyar Nemzeti Múzeum török gyűjteményéből, melyek többsége magánemberekhez tartozott, s szövegük is csupán tulajdonosuk nevét és egy-egy rövid fohászt, vallási szöveget tartalmazott. Ez lényegében a Tolna megyei pecsétnyomókra is jellemző, sőt a pincehelyi példánynál még a teljes szöveg sem értelmezhető, csupán a tulajdonos neve egyértelmű.

A Zavaros-gyűjteménnyel vásárolt pecsétnyomó (N°12.) arab írásjeles feliratának latin betűs feloldása: „*El-fâkir Mahmûd bin Ahmed el-vâsik bi'l-melikü'l-samed*”, fordításban: „*A királyban – (akire mindenkinek szüksége van, de neki senkire)*²⁷ – (Allahban) bizakodó szegény Mahmûd [bin] Ahmed”.

Az egykori Lak község területén talált pecsétnyomón pedig (N°13.) az ezzel csaknem megegyező formula, az „*El-fâkir Hüseyin [bin] Abdullah el-vâsik bi'l-melikü'l-lah*”, fordításban: „*Az isteni királyban (Allahban) bizakodó szegény Hüszejn [bin] Abdullah*” véset került.²⁸

²⁴ Sudár Balázs véleménye szerint „... talán írás volt, de oly mértékben lekopott, hogy kivehetetlen, olvashatatlan.” (E-mail: 2015. április 29.)

²⁵ Horváth Henrik közli egy 1936-ban, tanulmányának megírása közben előkerült *hasonló alakú és elrendezésű* gyűrű fotóját, de az elég rossz képhez nem fűzött több információt. A többi közölt gyűrűvel együtt ezt is a 17. század második felére keltezte. HORVÁTH 1936, 210. 48. kép 1.

²⁶ KRÁNICZ 2008, 1; valamint: [http://hu.wikipedia.org/wiki/gyuru_\(ekszer\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/gyuru_(ekszer)) (a letöltés időpontja: 2015. jún. 15.)

²⁷ A zárójelben lévő rész a „*samed*” feloldása.

²⁸ A pecsétnyomó Koszorú Zsolt tulajdona.

A Pincehely–Bödönkúti-dűlői pecsétnyomó (N°14.) nagyon szépen kiírt írással készült feliratának olvasása sajnos nem egyértelmű. A Lutf (kegy) szó jól olvasható a pecsétnyomón, de ilyen név nincs. Lehetne Lutfi (ami már név lenne), de jól látható, hogy itt nincs „i” a végén. Felmerülhet annak a lehetősége is, hogy egy – mint láttuk, a pecséteken gyakran előforduló – fohászról van szó, de ennek igazolása vagy elvetése további kutatómunkát igényel. Annyi azonban jól kiolvasható, hogy a pecsétnyomó tulajdonosa egy bizonyos Mehmed volt.²⁹

A Magyar Nemzeti Múzeum Fehér Géza által közölt török pecsétnyomói között két, hozzánk viszonylag közeli területről származó pecsétnyomó is van. Egy a Tolna megyei Simontornyáról, egy másik pedig Székesfehérvárról került az országos múzeumba. Előbbi Simontornya monográfusa és ismert műgyűjtője, Kiss István orvos ajándéka volt, s noha közelebbi lelőhely nem szerepel a leltárkönyvben, feltételezhető, hogy előkerülési helye a várral bíró szandzsákszékhely Simontornya vagy környéke lehetett. A székesfehérvári pecsétnyomó más különböző korú, valamint törökkori tárgyakkal került elő, így lényegében lelőhelyes, de legalábbis településhez köthető példánynak tekinthető. Mint a tárgyalt gyűrűk esetében, oldalnézeti fényképet ezekről sem ismerünk, de leírásuk alapján mindkettő nagyon hasonló a N°12-13. számú pecsétnyomóinkhoz, sőt formailag egy harmadik, lelőhely nélküli példány is sok egyezést mutat velük. Ezek nyomólapja is mandula alakú, függesztő-fogantyújuk is gombbal díszített s méreteiket tekintve is csak néhány milliméternyi eltérés van közöttük.³⁰

A pincehelyi pecsétnyomó mérsékeltebb magasságával, díszesebb fogantyújával és főként kör alakú nyomólapjával eltér az előzőktől (N°15.). Hasonlóságot mutat viszont azokhoz a pecsétnyomókhoz, melyeket egy Budán, a Csónak utcában feltárt sírtöredékben, a halott csizmaszárában találtak 89 darab, részben török, de nagyobb részt 1509–1600 közé keltezett magyar, Habsburg és lengyel pénzérme társaságában (3. tábla).³¹ Ez utóbbiak anyaga nem ezüst, hanem réz, és megmunkálásuk minősége is eltér a pincehelyi pecsétnyomóétól, de méretük szinte teljesen azonos; mindhárom nyomólapjának átmérője 13 és 15 mm közötti. Az egyik felirata: „*A bőkezű királyban (Allahban) bizakodó szegény Ali bin Devlethán*”, míg a másikra a „*A mindent tudó királyban (Allahban) bizakodó szegény Gülhán bin Behrám*” szöveget vésték. E nem túl gyakori, lelőhelyes török pecsétnyomók között kell megemlítenünk még azt a 16. századra datált, kör nyomólapos példányt is, mely a barcsi feltárások során került elő. A bronzból öntött pecsétnyomó fogantyúja a közepénél lévő gömbnél tört le, de feltehetően ez is függesztő füles volt. Felirata: „*Ömer bin Abdullah Bende-i Hayy (...)*”.³²

Pecsétnyomóink és a velük rokonítható ismert párhuzamdarabok tulajdonosait – csakúgy, mint ahogyan ezt feliratos gyűrűnkél is tapasztalhattuk – sajnos nem sikerült a török közigazgatásban jelentős szerepet játszó személyhez kötnünk. Mégis fontosak, mert e szűkebb, de a hódoltság időszakát tekintve mozgalmas régióból eddig nem ismertünk hasonlókat. Másrészt – és talán ez a fontosabb –, mert két megyénkbeli település 16-17. századi történetéhez nyújtanak újabb ismereteket.

1. Az Allahban bizakodó szegény Hüszejn [bin] Abdullah pecsétnyomója a mai Várdombot Sárpilisssel összekötő út közelében lévő kis kiemelkedésen került elő. A telepnyom csak pár száz méternyire van a Várdomb déli részére lokalizált egykor jelentős mezőváros, Kesztlöc helyétől, s jól azonosítható a középkori, majd 16-17. századi forrásokban is megtalálható egykori Lak falu helyével (1. kép).³³

A bátai apátság „*Sárviz felén felső Baranyában*”, azaz Délkelet-Tolnában lévő birtokait felmérő 1535-ös leírás szerint Lak Kesztlöc „*szabad város*” alatt volt, ami ebben az esetben nem az észak-dé-

²⁹ A pecsétnyomó Zsiga Zsolt tulajdonában van. A feliratával kapcsolatos szakvéleményt szintén Sudár Balázsnak köszönjük.

³⁰ FEHÉR 1959, 189, 191. XXIV. t. 8, 11-12.

³¹ TÓTH 2003, 99, 106. 2-3. kép; TÓTH 2005, 157-158. – A közölt leletek kapcsán nyújtott információit és másodközlésükhöz való hozzájárulását Tóth Nikóknak köszönjük.

³² KOVÁCS et al. 2014, 162-163. Fig. 6/3.

³³ Az okleveles adat közlése: SÜMEGI 1997, 417-419. – Lak és Kesztlöc helyével kapcsolatosan: BERTA – GAÁL 1998, 189-194.

1. kép. Az egykori Kesztyölc és Lak települések Várdombhoz és Sárpilishez viszonyított helyzete

li irányt, hanem a dombos terület és az „alatta” lévő mélyebb rész viszonyát jelzi.³⁴ Ez megfelel az oklevélben leírt határkapcsolatnak is, mely szerint Kesztyölc és Lak határosak voltak egymással.

Lak tehát túlélte a Sárköz 1528. évi felperzselését és a rá következő évet is, amikor a falvak népe a közelgő török hadak elől átmenekült a Duna túlsó oldalára és a kalocsai prépost Budán kelt levele szerint a lakosság kevés vagyonát kocsira, hajókra rakva, sírva menekült addigi lakóhelyéről.³⁵ A település neve 1558-ban bukkant fel ismét a Horváth Márk által újonnan elfoglalt javak jegyzékén, mint a pécsi káptalanhoz tartozó, de az „egyezség” szerint Szigetvárnak fizető falu.³⁶ Ettől kezdve Lak is a kettős adózás prése alá került és egy év múltán a pécsi püspökséghez és káptalanhoz tartozó falvak regesztrumában már csak 2 portával, azaz kb. 30 személlyel jegyzik föl.³⁷ 1564-ben már csak 1 porta adózót vettek fel a jegyzékre, változatlanul a pécsi káptalanhoz tartozóként.³⁸

A bennünket érdeklő török jegyzékekben összesen két esetben tűnik fel Lak neve. Szigetvár eleste után tizenkét évvel, 1580-ban szerepel a szekszárdi szandzsák adóösszeírásában mint 8 kapuval adózó helység. A III. Murád uralkodásának időszakában az 1574–1595 közötti évekről készült tímár javadalomjegyzékben is találkozunk a település nevével, ekkor a helység 200 akce (400 denár) jövedelmet jelentett a szultáni kincstár számára.³⁹ Érdekes azonban, hogy míg a szomszédos Kesztyölc, Pilis, Kürt (Kürtös) már a szekszárdi szandzsák 1565–1566. évi hászbirtok jegyzékén is szerepel, addig Lak nevével ekkor találkozunk először a kincstári javak listáján. Ennek oka lehetett az is, hogy 1564 után talán ideiglenesen elnéptelenedett a falu és csak valamikor a hetvenes, nyolcvanas években települt újra.⁴⁰

³⁴ SZÉKELY 1889, 30.

³⁵ SZILÁGYI 1978, 7, valamint HEGEDŰS 1997, 129. Forrás: Kammerer hagyaték. Tolna megyei Levéltár (1. A-E. Bécsi udvari lt. 1528.)

³⁶ TIMÁR 1989, 221-222. – Az újonnan „meghódított”, vagyis adózás alá vont települések első befizetését megosztották a meghódítást végzők és a vár között. Laknál a teljes befizetés a meghódítóké lett, a várnak csupán a majdan befizetésre kerülő hátralék maradt.

³⁷ VASS 1978, 139.

³⁸ TIMÁR 1989, 373; VASS 1978, 150. Az kétségtelen, hogy az 1558-1564 közötti szigetvári jegyzékekben szereplő Lak egy és ugyanazon a falu, mely végig mint a pécsi káptalan birtoka szerepelt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy míg Vass Előd az általa közreadott forrásanyagban a „Tolna megye déli határán lévő néhány falu” közé sorolja (ennek alapján a Bátaszék melletti Lakkal azonosítható), addig Timár György a baranyai Geresdlakkal azonosítja. Eltérő véleményük azonban a sárközi Lak falu helyének pontosítása szempontjából még akkor sem lényeges, ha Timár álláspontja bizonyulna valóságnak (TIMÁR 1989, 437; VASS 1978, 139, 150).

³⁹ VASS 1978, 158.

⁴⁰ A török és magyar adórendszer kialakításáról és általában a kettős adózási rendszerről: SZAKÁLY 1969, 52-58.

A bátai apátság adózó sárközi falvak közül Pilis 1626-ban azzal az indokkal kérte terheinek mérséklését, hogy a „*lakiak elszakadtak tőlük*”. Utóbbiak török ura (szpáhija) ugyanekkor alattvalóinak zaklatása miatt fenyegette meg a pilisieket. Vagyis a tanúvallomások szerinti puszta településnek mégis volt néhány lakója, kiknek adójára magyar és török uruk egyaránt számot tartott. Ezt erősíti meg a bátai apátság birtokait összeíró Deczi János ispán 1627-ben összeállított jegyzéke is, mely szerint ugyan „... *Pilis ... Décz felé mintegy fertál mérföldnyire, vannak rajta tíz házzal. Lak e mellett még Décz felül mintegy puskalövésnyire merő puszta.*”⁴¹ a pilisiek 4 forint és két szárított halból álló adójukat mégis bevallottan a lakiakkal együtt teremtették elő.⁴² Mindez érthetőbbé válik Molnár Antal forrásközléséből, melyben az utóbb áthúzott szavak is szerepelnek.⁴³ A törölt szöveg-rész szerint 1627-ben Laknak három vagy négy háznyi lakója volt, akik vélhetően szállásként használták a puszta falu területét. Ez az állapot a hódoltság későbbi éveire is jellemző lehetett. Az 1669 decemberében készített összeírásból ugyanis Laknál áthúzással törölték a puszta jelzőt.⁴⁴ A hadak járásába és a kétfelé adózásba belepusztult falu helyén talált pecsétnyomó használata és elvesztése fentiek alapján a 16. század második felétől az 1686-ig terjedő időszakra tehető.

2. A Pincehely határában talált pecsétnyomó fontos tárgyi emléke a település hódoltságkori történetének, s azon régészeti leletek sorát bővíti, melyek a kevés írott forrás és a népemlékezet egyre fogyó néveleméi mellett utalnak a törökök egykori, itteni jelenlétére. Pincehely palánkvárára, a kiserőd történetének kutatására szinte csak a legutóbbi időszakban terelődött a kutatók figyelmé. A török zsoldjegyzékek idevonatkozó részeit, a vár építési és birtoklástörténeti adatait munkáikban Hegyi Klára, Miklós Zsuzsa és Tolnai Gergely adták közre.⁴⁵ Végül K. Németh András – az első-sorban a vár történetére koncentráló tanulmányában – meghatározta a 17. század elejétől egészen 1686-ig török kézen volt, s bár többször lerombolt, de a törökök által mindig újra felépített pincehelyi palánkvár helyét is.⁴⁶ E munkái során került a kutató látóterébe a magánkézben lévő ezüst pecsétnyomó, melynek lelőhelye azonban nem egyezik a Kapos hídjának és a település sportpályájának térségére lokalizált várhellyel, de mindenképpen köthető a települést és környékét uraló törökök jelenlétéhez. A tárgy Pincehely határának délnyugati sarkában, egy a Kapos mentén húzódó, több korszakú lelőhelyen került elő, amelyen egy középkori falu is kimutatható (2. kép). A lelőhelyet elsőként 1964-ben Torma István járta be.⁴⁷ Bibor István a település régészeti topográfiáját összefoglaló szakdolgozatában a lelőhelyet Bödönkút (Koromzó) névvel jelölve az elpusztult Koromzó falu helyeként határozta meg.⁴⁸ Nagyon valószínű, hogy a pincehelyi kiserőd vonzaskörzetében volt egykori falu térsége azonos azzal a közelebről sohasem pontosított határrésszel, ahonnan az 1960-as évek végén talált és a múzeumba csak hatósági segítséggel eljutott ezüstpénzlelet került elő. A pecsétnyomónak a szétszántott pénzlethez való tartozása természetesen még kérdőjelesen is csak feltételezés lehet. Elmondás szerinti lelőhelye miatt a palánkvár működésének kilenc évtizedére datálása is csak valószínű, de nem bizonyítható.

⁴¹ Vagyis Lak immár puszta helyét Pilis mellett, a Decs irányából leadott egy puskalövésnyire adja meg. SZÉKELY 1889, 31-33. – Látszólag ugyanezt a Decsi János ispán által Veresmarti Mihály pozsonyi kanonok számára készített összeírást közli Hegedüs is, de zavarba ejtő, hogy bár mindkét közlés betűhűnek tűnik, mégis több ponton eltérnek egymástól (HEGEDÜS 1997, 188-189).

⁴² MOLNÁR 2006b, 59-60.

⁴³ MOLNÁR 2006b, 108: „*Lak emellett ismeg Decz felé, mintegy puskalövésnyire. Vannak rajta három vagy négy házzal. Ez merő puszta.*”

⁴⁴ MOLNÁR 2006b, 123-124.

⁴⁵ HEGYI 2007, II. 1130; MIKLÓS 2007, 403; TOLNAI 2012, 104. – Legújabbán Papp Adrienn és Sudár Balázs foglalta össze röviden az említett szerzők nyomán a várra vonatkozó történeti adatokat internetes adatbázisukban. PAPP – SUDÁR 2012.

⁴⁶ K. NÉMETH 2013, passim.

⁴⁷ Pincehely–Bödönkút, Torma István 340. lelőhely, 1964. ápr. 3.

⁴⁸ BIBOR 2013, 12. Szakdolgozata erre vonatkozó adatainak átengedését köszönjük.

2. kép. A 61. számú út és a Kapos közötti térségben lévő Bödönkút (Koromzó) lelőhely, ahol a pecsétnyomó is előkerült

A Szekszárd–Palánki-szigeten (Újpalánk) talált pecsétnyomó

A Szekszárd határában lévő Palánki-sziget nevű göröndöt déli és nyugati oldalról a 19. században még egy korábbi vízfolyás mocsaras maradványa, északon pedig a Sióvá rendezett egykori Sárvíz és annak holt medrei határolták. A területet – amely az akkorra már csaknem teljesen elfelejtett középkori Szentmiklós falu, valamint az emlékezetben még élő újpalánki török vár és rác település, majd a harmincadhivatal helyét is magába foglalta – már az 1800-as évek közepén igyekeztek védeni a vízáradásoktól. Egy ilyen munkálat során egy régi pecsétnyomóra bukkantak, mely eseményről a város bírása és főjegyzője tudósított először abban a válasziratban, melyet Pesty Frigyes helynévgyűjtő kérdőíve alapján 1865-ben állítottak össze: *„Palánki sziget, melyben földek is vannak. – Itt volt hajdan Palánk nevezetű város, melynek romjai most már csak a földeken észlelhető téglák és kövekben láthatók. – Itt tartattak hajdanában a’ megyei levéltárban létező jegyzőkönyv szerint megyei gyűlések is. – 1861^d évben vonatott egy töltés e’ szigetben, a’ lapályos térségnek az árvízűli megóvása végett, mely alkalommal egy pecsét nyomo találtatott e felirattal: »Sigillum Gymnasii Oppidi Szexárd«. Ebből kell következtetni, hogy valaha Szegzárdon Gymnasium is volt, miről azonban sem a’ városi, sem a megyei levéltárban emlék irat nincsen, sőt miről még hagyomány után sem emlékezik senki sem.”*⁴⁹

A pecsétnyomó előkerülése után négy évvel tehát a városnevet („x” és „á” betűket használva) kissé átíró előjárók, a gimnázium létét – egyéb bizonyítékok nélkül is – tényként fogadták el. További találgatásokba azonban nem bocsátkoztak. Nem így a város későbbi főjegyzője, Mehrwerth Ignác, aki csaknem két évtized múltán, a megye monográfiájának megírásához 1884-ben készített jegyzőkönyvében már így adta elő a történetet: *„1861-ben találtatott a Palánki szigetben egy sárgaréz pecsétnyomó e fölirattal »Sigill: gymnasii abbatialis Szekszárd« ezen pecsétnyomó kétségen kívül arra hagy következtetni, hogy a Benczéseknek itt Szegzárdon magán Gymnasiumok volt, amely minthogy nyilvánossággal nem bírt, történelmi hírre nem vergődhetett. De más részről arra is lehet*

⁴⁹ GAÁL – KŐHEGYI 1977, 307.

következtetni, hogy midőn 1526-ban a benczések a török elöl futással menekültek, Palánkon megálapodván ott a pecsétnyomót talán egyéb értékes tárgyukkal együtt elásták.”⁵⁰

Az „értékes tárgyak” elrejtésének a mohácsi csatavesztés időpontjához kötését semmi sem támasztja alá, így az leginkább az addigra már folklorizálódott török-romantika körébe sorolható. A leírásban említett védtöltés és főleg az ahhoz felhasznált földterület ismerete lényeges támpont lehetne számunkra, de sajnos még a munkálatok helye sem ismert, mivel a későbbi mederszabályzási munkák s főleg az 1956-os árvíz idején végzett földelhordások a területet nagy mértékben átformálták.

Sok évvel később, 1941-ben a város akkori polgármestere, vitéz Vendel István írta és jelentette meg *„Szekszárd megyei város monográfiáját”*, melynek készítésében köztudottan a levéltár akkori vezetője, Hadnagy Albert főlevéltáros volt segítségére. A tárgy nála olvasható leírását a *„pecsét holléte ismeretlen”* mondat zárja le, így valószínűsíthető, hogy a nevezetes pecsétnyomót ő már nem foghatta kézbe. Ugyanezt erősíti meg Hadnagy Albert is a szekszárdiak 18. század végi, 19. század eleji, a városi gimnázium létrehozásáért folyó küzdelméről írott tanulmányában, melyben szakítva Mehrwerth feltételezésével, az *„első gimnázium”* alapítását – ezzel a pecsétnyomó keltezését is – közvetlenül a török hódoltság utáni évekre határozza meg: *„Szekszárdon az első gimnáziumot Mérey Mihály szekszárdi apát, az apátsági uradalomnak egyedüli feje és hasznélvezője alapította az 1700. év táján. Ennek a gimnáziumnak a szervezéséről és működéséről azonban semmilyen írásbeli adat sem maradt fenn és egykori létezését mindössze az a pecsétnyomó bizonyítja, mely Sigillum Gymnasii Abbatialis Szekszárdiensis köriratával e gimnáziumról hírt ad. Azóta e pecsétnyomónak is nyoma veszett már.”*⁵¹

Ezek után természetes, hogy Vendel István is a méltán elismert újjáépítő, Mérey apát jeles cselekedetének tekintette a – hiteles forrásokkal azóta sem igazolt – gimnázium alapítást. Egyelőre megválaszolatlan kérdés az is, hogy ha a pecsétnyomó valóban elveszett, kitől szerezhette Vendel István ismereteit a pecsétmező ábrázolását illetően. Ugyanis mielőtt – az elrejtésre vonatkozó utolsó mondat elhagyása mellett – szó szerint idézné Mehrwerth sorait, így ír erről: *„A pecsétlap felső részén fellegek közt a Gondviselés jelvénye a szem – alsó részén pedig a magyar kisfiút, Tóbiást vezető Ráfael angyal a hallal látható.”*⁵²

A fenti tényszerű leírást a pecsétnyomó ismeretében immár a következőkkel egészíthetjük ki. A belső, kör alakú mezőben felül egy sugárkoszorúkkal övezett háromszög van, melyet felhők vesznek körül. Az egyenlő oldalú háromszögben véleményünk szerint nem a szokásos *„Isten szeme”* látható, hanem egy nagyon leegyszerűsített fej, törzs és két, ferdén felfelé kiterjesztett kar(?) (4. tábla 1. részletfotó). Alatta egy angyal áll kiterjesztett szárnyakkal, amint a jobb kezével a felette lévő ábrára mutat, bal kezével pedig egy rövid csizmát, testhez simuló nadrágot, gombos, dolmányféle felsőruhát és köpönyeget viselő kisfiú kezét fogja.⁵³ A gyermekalak bal oldalán egy nádszálás környezetből előbukkanó, tátott szájú, hatalmas fogakkal ábrázolt hal vagy inkább sárkányszerű szörnyeteg feje látható. Az angyal előtt egy kissé bizonytalan jelentésű véset van, amely részben elfedi az angyal ruházatát, részben pedig látni engedni annak egy részét. Leginkább egy jobb vállra függesztett izák- vagy tarisznyaszerű tárgynak vélhető, melynek alsó harmadában még a benne szállított teher rajzolata is felfedezhető. Átlátszósa esetleg arra utalhat, hogy az ábrázolni kívánt eszköz egy hálóból készült szák lehet (4. tábla 2. részletfotó).

A fenti, mozgalmas kép egy aktualizált, romantikus megfogalmazású bibliai jelenet. Az angyal alak Rafael arkangyal, aki a történet szerint fiatalember képében (itt angyalként) elkíséri hosszú

⁵⁰ MEHRWERTH 1884, 17-18.

⁵¹ HADNAGY 1991, 120-121.

⁵² VENDEL 1941, 41.

⁵³ Való igaz, hogy az angyal által vezetett fiúalak ruházata a magyaros deáköltözetet formázza, ám a bibliai Tóbiást ezzel együtt sem nevezhetjük *„magyar kisfiúnak”*! Ez a Vendelnél olvasható „megmagyarosítás” feltehetően egy fogalmazási hibának köszönhető.

3. kép. Rafael arkangyal a sárkányformájú hallal
(Jan Steen festményének részlete, 1650 körül)

4. kép. Rafael arkangyal a gyermekként ábrázolt Tóbiással
(Tiziano Vecellio festményének részlete)

útjára és tanácsaival is segíti az ifjú Tóbiást. Védence előbb megment a gonosztól, majd feleségül vesz egy bűnös asszonyt, azt követően pedig az őt megtámadó hal máját és epéjét kivéve hazatér és e természetes medicinákkal eltávolítja apja madárürüléktől megvakult szemeiről a hályogot.⁵⁴ A jelenet a gimnázium alapítóinak szándékára, céljaira és szellemiségére utal. Az Úr mindent látó szeme (?) kíséri a tudás megszerzésének útján oktatót és tanítványt, hogy utóbbi majdan sikeresen hajtsa végre még a legnehezebbnek, szinte megoldhatatlannak látszó feladatokat is.

A fiatal Tóbiás és kutyája az angyallal a keresztény ikonok kedvenc témái. Pecsétnyomónkon a kutya ugyan nincs jelen, de látható annak a hatalmas, szörnyszerű hálnak a feje, amely Tóbiás lábába harapva idézte elő saját végzetét. Tátott szája és erős fogazata az egyes festményeken is látható sárkányformájú lényt idézi (3. kép). Megjegyzendő, hogy a vésnöknek olyan előképet kellett munkájához keresnie, amelyen Tóbiás még gyermek (4. kép). Ez a változat viszonylag ritka, hiszen a történet szerint az ifjú már házasodó korban volt, ezért általában fiatal férfiként ábrázolták.

Tudjuk, hogy a török kiűzése után a szekszárdi apátság egykori javait, sőt a középkori állapotokat meghaladó mennyiségű birtokot összegyűjtő, rommá vált épületeit újjáépítő, falvait betelepítő Mérey Mihály apát teremtőkedve szinte kiapadhatatlan volt. Esetleges gimnáziumalapítási elképzeléseiről azonban nem maradtak fenn írásos emlékek, ilyen törekvéséről nem tudunk. A kurucpártisága miatt kegyvesztetté lett főpap börtönévei alatt ugyan mintegy másfél esztendeig Szekszárdon időzött a nagyszombati jezsuita kollégium két szerzetese és egy világi tagja, de – noha vezetőjük, Murin András szívesen tanított gyermekeket – ők sem készültek felsőbb iskola alapítására. Ha ilyen terv felmerült volna, annak bizonyára nyomát lelhetnénk abban az útjukról és szekszárdi tevékenységükről készített naplóban, melyet Molnár Antal adott közre, s amely naplóban az alapos szerzetesek, még a jégen fagyoskodó veréb megmentését is feljegyezték.⁵⁵

⁵⁴ A hal (nálunk leginkább menyhal vagy csuka) belsősegeivel való gyógyítás hazai, népi emlékegyet Solymos Ede néprajzkutató dolgozta fel. Munkájában bőséges utalást találunk az eljárást ismertető, Kr. előtt 175 körül keletkezett ősi történetre is. SOLYMOS 2011, Függelék.

⁵⁵ MOLNÁR 2006a, 105-139.

A pecsétnyomó készítésének idejéhez annak formai jegyei sem visznek közelebb bennünket, mert ez a változat a 17. század elején ugyanúgy megtalálható, mint a 19. század közepén. A betűk vésetéből is csak annyi állapítható meg bizonyossággal, hogy ugyanez a betűtípus található például a soproni kardcsiszárok 1610-es vagy Ung vármegye 1628-as évszámot viselő typariumán.⁵⁶ A Tolna Megyei Levéltár formájukat tekintve azonosnak látszó pecsétnyomói viszont jóval későbbiek. Kér község sárgaréz pecsétnyomója az 1799-es évszámot viseli, míg Fadd ugyancsak rézből készített pecsétnyomóján az 1837-es évszám van.⁵⁷

Bár semmi nem igazolja egyértelműen a Palánki-szigeti pecsétnyomó 1700-as évek elejére keltezését, nem is zárja ki azt semmi. Készülhetett néhány évtizeddel később is, de ez ugyanúgy feltételezés marad mint a – végül is leghihetőbb – Hadnagy Albert nevéhez köthető változat, amely Mérey Mihályt tartja a szekszárdi gimnázium első megálmodójának és a typarium készíttetőjének.⁵⁸

Összefoglalás

Az ismertetett gyűrűk más gyűjtemények, így elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum török gyűjteményében őrzött gyűrűk segítségével határozhatók meg. Bronzgyűrűink többsége az oszmán gyűrűk jellegzetes stílusjegyei alapján (a fej peremszélének ívsoros mintázata, a fej hátoldalának sugaras díszítése, ellenfej) a díszesebb, gyakran vésett feliratos karneol, ritkábban gyöngyház nyomólappal készített török gyűrűk egyszerűbb, a vidékünkön nagy számban élő balkáni eredetű népességhez köthető változatainak bizonyultak. Ugyanebbe a körbe tartoznak az ezüst karikára forrasztott, ezüst foglalatú, karneolköves gyűrűk is, melyek ugyancsak véset nélküli rokonpéldányait elsősorban a pécsi kincslelet két gyűrűje jelenti.⁵⁹

Az újpalánki (Jeni Palanka) vár területéről származó feliratos bronz pecsétgyűrű a török ötvösmesterség szép, de ugyancsak a vésett karneolköves gyűrűk mintáját követő egyszerűbb, 17. századi terméke. Az eddig ismert közlések alapján megállapítható, hogy a gyűrű magánszemélyé volt, mégpedig a magát a szokásos formulák egyikével szolgának nevező a török *Ali (bin) Szülejmán* használta azt névaláírása helyett. E példányon kívül további bronzgyűrűk és egy ezüstgyűrű is képviselik anyagunkban az egyszerűbb pecsétgyűrűk csoportját, ám ezek vagy csak vésett vonaldíszsel ellátottak vagy feliratuk annyira kopott, hogy nem olvasható. A sólyomábrázolásos, vésett gyöngyházlap a ritka, gyöngyház nyomólapos török gyűrűk egy elveszett példányának tartozéka lehet.

A három, arab feliratos ezüst pecsétnyomó – igaz, a pincehelyi példány feliratát csak kis részben ismerhetjük – szintén a Fehér Géza által is elfogadott „*magánosok gyűrűi és pecsétnyomói*” csoportba sorolható.⁶⁰ Tulajdonosaik nevük alapján nem tartoznak a török közigazgatásban jelentős szerepet játszó személyek sorába, előkerülési helyük azonban fontos a kutatás számára. Készítésük és használatuk ideje a török hódoltsági időszakon belül nem pontosítható.

A feltehetően csak tervezett, de meg nem valósult szekszárdi apátsági gimnázium rég elveszett, majd előkerült pecsétnyomójának feldolgozása során nem sikerült választ kapnunk a tervezett iskolaalapítással kapcsolatban felmerülő nyitott kérdésekre. A bibliai Tóbiás története által ihletett pecsétábrázolás elemzése révén azonban megismerhettük a 18. század elejének egy jelentős, Szekszárd iskolaügyéhez kötődő tárgyi emlékét.

⁵⁶ ORGONA 2002, 583-584. – Ezúton is köszönöm a szerző kormeghatározásra vonatkozó hasznos észrevételeit.

⁵⁷ Tolna Megyei Levéltár XV/5. Pecsétnyomók 1-36: 1. „Sigillum posesione Keer 1799” (M.: 6 cm. Nyomólapp Ø: 3 cm.) 2. „Fadd helység pecsétje 1837” (M.: 6,4 cm, Ø: 2,7 cm.)

⁵⁸ Valamikor az 1980-as években, de közelebbről nem ismert időpontban, a Szekszárdról elszármazott öregdiákok egyik budapesti találkozásán egy idős úr adta át pecsétnyomónkat Mohayné Vendel Máriának. A korábban említett vitéz Vendel István polgármester lánya haláláig őrizte azt, de történetének részleteiről senkinek sem beszélt. Az ő elhunytát követően fia, Mohay István révén került a korábban végleg elveszítettnek hitt tárgy történeti gyűjteményünkbe.

⁵⁹ GERELYES 1994, 30. 14. kép a-b.

⁶⁰ FEHÉR 1963, 233 és 4. jegyzet.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- BALOGHNÉ 1999 BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia, *Gyűrűk*. Bp. 1999. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 4.)
- BÁRÁNYNÉ 1944 BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda, *Iparművesség*. In: Fekete Lajos: Budapest a török korban. Szerk. Szendy Károly. Bp. 1944, 354-381. (Budapest története III.)
- BERTA – GAÁL 1998 BERTA József – GAÁL Attila, *XV–XVI. századi éremlelet a Tolna megyei Várdomb határából*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 20 (1998) 173-214.
- BIBOR 2013 BIBOR István, *Pincehely határának régészeti topográfiája*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Szeged 2013.
- FEHÉR 1959 FEHÉR Géza, *Les Cachets et anneaux sigillaires à inscription turque du Musée National Hongrois*. Folia Archaeologica 11 (1959) 187-196.
- FEHÉR 1963 FEHÉR Géza if., *Az egri várból származó török pecsétgyűrű*. Az Egri Múzeum Évkönyve 1 (1963) 231-233.
- GAÁL – KÖHEGYI 1977 GAÁL Attila – KÖHEGYI Mihály, *Tolna megye Pesty Frigyes Helynévtárában. III*. A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 6-7 (1975-76) [1977] 279-360.
- GERELYES 1994 GERELYES Ibolya, *Török ékszerek*. Bp. 1994. (Évezredek, évszázadok kincsei VII.)
- GERELYES 2005 GERELYES Ibolya, *A Pécs-bányatelepi XVI. századi kincslelet*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2005, 587-594.
- GERELYES 2006 GERELYES Ibolya, *Ottoman rings in the Collections of the Hungarian National Museum*. In: Sifting Sands, Reading Signs. Studies in Honour of Professor Géza Fehérvári. Ed. Patricia L. Baker – Barbara Brend. London 2006, 199-207.
- HADNAGY 1991 HADNAGY Albert, *Szekszárd város küzdelme a gimnáziumért 1793-1813*. TMLF 1 (1991) 120-137.
- HEGEDŰS 1997 HEGEDŰS László, *Kelet-Tolna települései (1500-1686)*. Tolna TMLF 6 (1997) 115-208.
- HEGYI 2007 HEGYI Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III*. Bp. 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- HLATKY 1938 HLATKY Mária, *A magyar gyűrű*. Bp. 1938.
- HORVÁTH 1936 HORVÁTH Henrik, *Hódoltság és felszabadítás a művészettörténelemben*. Tanulmányok Budapest Múltjából 5 (1936) 189-219.
- K. NÉMETH 2013 K. NÉMETH András, *Adatok a pincehelyi török párkány lokalizálásához*. Castrum 16 (2013) 1-2. sz. 65-78.
- KOVÁCS et al. 2014 KOVÁCS, Gyöngyi – BARTOSIEWICZ, László – ÉDER, Katalin – GÁL, Erika – MIKLÓS, Zsuzsa – RÓZSÁS, Márton – TÓTH, János Attila – ZATYKÓ, Csilla, *Medieval and Ottoman Period (14th-17th C.) Archaeology in the Drava River Region, Hungary. Results of an Interdisciplinary Project*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65 (2014) 160-164.

- KRÁNICZ 2008 KRÁNICZ Gábor, *A gyűrű mint szimbólum a bibliai Eszter Könyvében*. Új Nautilus 2008. március 18. <http://ujnautilus.info/a-gyuru-mint-szimbolum-a-bibliai-eszter-konyveben> (a letöltés időpontja: 2015. június 10.)
- LITAUSZKI 2012 LITAUSZKI Zoltán, *Árpád- és késő középkori pecsétgyűrűk a dél-alföldi régióban (Kutatások Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében)*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Szeged 2012.
- MEHRWERTH 1884 MEHRWERTH Ignác, *Jegyzőkönyv. Tolnamegye monographiájának megírásához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközséget illetőleg*. Paks 1884.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Zsuzsa, *Tolna megye várai*. Bp. 2007. (Varia Archaeologica Hungarica XXII.)
- MOLNÁR 2006a MOLNÁR Antal, *Murin András jezsuita szerzetes szekszárdi útinaplója 1710-ből*. Levéltári Közlemények 77 (2006) 105-139.
- MOLNÁR 2006b MOLNÁR Antal, *A bátai apátság és népei a török korban*. Bp. 2006. (METEM Könyvek 56.)
- ORGONA 2002 ORGONA Angelika, *A pecsétnyomó gyűjtemény*. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk. Pintér János. Bp. 2002, 575-595.
- PAPP – SUDÁR 2012 PAPP Adrienn – SUDÁR Balázs, *Török erődítmények a mai Magyarország területén*. 2012. <http://www.torokvarak.hu/> (a letöltés időpontja: 2015. június 10.)
- SOLYMOS 2011 SOLYMOS Ede, *Halból készült népi gyógyszerek*. Ponticulus Hungaricus 15 (2011) 1. sz. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/menyhal.html> (a letöltés időpontja: 2015. június 10)
- SÜMEGI 1997 SÜMEGI József, *Bátaszék és környéke a középkorban*. In: Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig. Szerk. Dobos Gyula. [Bátaszék] 1997, 76-427.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566)*. TTMT 2 (1969) 5-85.
- SZÉKELY 1889 SZÉKELY Ferenc, *Történelmi vázlatok*. Szekszárd 1889.
- SZILÁGYI 1978 SZILÁGYI Mihály, *Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén, a török hódoltság korában*. TTMT 8 (1978) 5-98.
- TIMÁR 1989 TIMÁR György, *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565*. Pécs 1989. (Baranya török kori forrásai I.)
- TMLF Tolna Megyei Levéltári Füzetek, Szekszárd
- TOLNAI 2012 TOLNAI Gergely, *Palánkvárak Magyarországon*. Bp. 2012. (Opitz Archaeologica 4.)
- TÓTH 2003 TÓTH Anikó, *Régészeti kutatások a Budapest I. Csónak u. 1-3. sz. telek területén*. Régészeti kutatások Magyarországon 2001 (2003) 99-110.
- TÓTH 2005 TÓTH Anikó, *I. Csónak utca 1-3*. In: Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989-2004. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2005. május 27.– augusztus 20. Szerk. Zsidi Paula. Bp. 2005, 157-158.
- TTMT Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd

VASS 1978

VASS Előd, *A törökker. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig*. In: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I.* Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978, 99-199.

VENDEL 1941

VENDEL István, *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd 1941.

Ringe, Siegelringe und Stempelsiegel von den 17-18. Jahrhunderten aus Komitat Tolnau

Der Herkunftsort der in der Sammlung des Szekszárder Museums Mór Wosinsky verwahrten Ringe, Siegelringe und Stempelsiegel aus den 17-18. Jahrhunderten ist nur teilweise bekannt. Ein Teil stammt aus der Sammlung von Dr. Gyula Zavaros, Arzt und Kunstliebhaber. Bei diesen Gegenständen läßt es sich nur mutmaßen, daß sie aus der Gegend von Paks und Kölesd, von den mittleren Teilen des Komitates Tolnau gesammelt wurden, welche Gegend zwischen 1526-1686 unter türkischer Botmäßigkeit stand. Ein anderer Teil kam bei den Ausgrabungen auf dem Gebiet der ehemaligen türkischen Plankenburg Újpalánk (Jeni Palanka) in der Nähe von Szekszard zum Vorschein. Die Fertigung und Benutzung dieser Gegenstände läßt sich zwischen 1596 (Datum des Burgbaus) und dem zweiten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts einschätzen.

Neben den Publikationen¹ der in türkischer Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums stehenden osmanischen Ringen und Stempelsiegeln haben nur wenige bekannte archäologische Funde haben zur Verarbeitung des Fundmaterials im Komitat Tolnau beigetragen. Zu diesen gehören die Ringe von Eger (Erlau) und Pécs (Fünfkirchen)-Bányatelep, sowie die mit Aufschrift gezierten Stempelsiegeln² von der Csónak Straße aus Buda und aus der Stadt Barcs.

Ringe

Abgesehen von den selten vorkommenden perlmutterschimmernden Ringen wurden die meisten türkischen Siegelringe mit in Karneolstein gemeißelter Aufschrift gefertigt.³ Dieser Typ kam häufig vor, von den 24 beschrifteten osmanischen Ringen des Nationalmuseums sind 11 (also beinahe die Hälfte der Menge) Ringe mit Karneolstein geziert. Zur gleichen Zeit mit den beschrifteten Ringen wurden auch solche Kopfringe mit Karneolstein gefertigt, welche nicht als Siegelring benutzt waren. Zwei Karneolsteinringe mit silberner Einfassung gehören zu dieser nicht beschrifteten Gruppe (N°3, 11.). Der Fingerring ist gegossen, die den Stein haltende Einfassung wurde bei beiden Ringen später auf den Fingerring gelötet. Die ovale Einfassung ist am Fundstück aus Újpalánk relativ einfach, nur mit einem vertieften Strich geziert (N°3.). Auf dem Ring aus der Zavaros-Sammlung (N°11.) findet man jedoch drei solche Elemente, welche die Forscher als für die osmanischen Ringe aus dem 17. Jahrhundert charakteristisch halten. Der Rand der ovalen Einfassung wird mit einer Gewölbemuster geschlossen, an der leicht gewölbten Hinterseite sieht man eine schön ausgearbeitete radiale Verzierung. An der Gegenseites des Fingerringes findet man eine rundförmige Erhöhung, ein Gegenkopf mit der Saubermachung des Ausgußhahns, der mit einem eingeschlagenen oder aus eingeritzten Linien stehenden Meisterzeichen (?) verziert ist.⁴ Die beiden ähnlichen Ringe des Ungarischen Nationalmuseums, das sehr ähnliche Fundstück aus Pécs

¹ FEHÉR 1959. – Früher machte Frau Bárányné, geb. Magda Oberschall einige Stücke aus der Sammlung bekannt, und zwar im Buch: Lajos Fekete: Budapest während der Türkenherrschaft (1944). BÁRÁNYNÉ 1944, 367-368. LXXXVI. Schild Nr. 8-10, 13-17. – GERELYES 1994; GERELYES 2006.

² FEHÉR 1963; GERELYES 2005; TÓTH 2003; TÓTH 2005; KOVÁCS et al. 2014.

³ FEHÉR 1963, 202.

⁴ FEHÉR 1959, 195; GERELYES 2006, 200. – Dieser Gegenkopf ist bei den Gußringen häufig. Er ist der Reststück des Ausgußhahns, welcher oft nur ein wenig geglättet, manchmal zu einer Zierfläche formiert wurde.

und nach dem Bestehensdatum der Újpalánk-Burg stammen wahrscheinlich aus einer Zeitperiode zwischen der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts und den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts.

Eine noch einfachere, aus Bronze gefertigte Variante dieser steinigen Silberringe bildet der Ring N°4., aus derer Einfassung die Einlage (vielleicht auch Stein?) fehlt, aber er soll nach anderen Kennzeichen auch zu der balkanischen Gruppe gehören.

Der Ring N°2. ist eine sehr einfache Variante der obigen Silberringe, wo sogar die Imitation des Steines auch aus Bronze gegossen wurde.

Der am Gebiet der türkischen Plankenburg Újpalánk gefundene geschnittene Perlmuttertschmuck mit dem Falkenmotiv kann ein verlorenes Zubehörstück der seltener türkischen Perlmuttertschmuckringe sein. Er ist ein kleiner, jedoch ein schöner Fundgegenstand der Beizjagd, welche eine beliebte Jagd der damaligen ungarischen und türkischen Vornehmen war N°13.

An einem der obengeschriebenen geschnittenen Druckblattring mit osmanischen Zeichen (N°6.) findet man einen Ritz mit vereinfachten Pflanzenmotiven (?). Der andere Ring ist so abgetragen, dass die Ritzreste nur schwierig erkenntlich ist, deshalb sind nur seine Formelemente beachtenswert (N°7.). Der dritte Ring ist ein echter Siegelring, welcher aus Bronze gefertigt ist und zu der einfacheren Gruppe der aus Silber gegossenen und auf ihrem Druckblatt arabische Inschriften besitzenden Ringe (N°8.) gehört. Der Ritz der Satzzeichen des am Gebiet der Újpalanker Burg gefundenen Rings und der Aufbau des Druckblattes deuten auf einen erfahrenen Goldschmiedmeister hin. Seine raumausfüllenden und kleinen Rosetten ähnlichen Dekormerkmale sind auch auf mehreren Karneolsteinringen aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts zu entdecken.⁵ Seine Größe, ovale Form, radial geritzte Hinterseite und sein gezackter Rand zeigt eine augenfällige Ähnlichkeit mit dem in der Gegend von Vukovar gefundenen (?) Bronzering des Nationalmuseums. Eine Jahrzahl findet man nicht auf den Ringen, beide Gravierungen geben nur den Namen seines Eigentümers an. Der Ring aus Újpalánk war im Besitz des „Sklaven, Ali (bin) Szülejman“, der andere Ring aus Vukovar mußte einem Privatmann gehören, der keine wichtige Position ausübte und benutzte seinen Siegelring zu seiner eigenen Identifizierung und als seine eigene Unterzeichnung.⁶

Auf dem mit einem immer verbreiteten Kopf angegossenen Silberring der Zavaros-Sammlung (N°10.) sind diese osmanische Motive nicht zu entdecken. Seine Form hat ungewöhnliche, sogar moderne Auswirkung, die am abgeschlagenen Druckblatt parallel angeordnete und der arabischen Schrift ähnlichen Ritze können auch abgeschlagene, unlesbare Satzzeichen, aber auch die Überreste von fiktiven Einritzen.⁷

Stempelsiegel mit arabischer Inschrift

Diese schön verarbeitete silberne Stempelsiegel gehören zu den Meisterstücken der türkischen Goldschmiedmeister, welche versteckt – am Hals gehängt – getragen wurden. Géza Fehér machte insgesamt dreizehn ähnliche Stempelsiegel aus der türkischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums bekannt, welche meistens Privatleuten gehörten und deren Aufschrift nur den Namen des Eigentümers, sowie ein kurzes Stoßgebet oder religiösen Text enthielt. Es ist typisch auch bei den Stempelsiegel des Komitates Tolnau, bei dem Fundstück aus Pincehely ist sogar nicht einmal den ganzen Text auszudeuten, nur der Name des Eigentümers läßt sich herausnehmen.

Die lateinische Auflösung der arabischen Aufschrift des mit der Zavaros-Sammlung gekauften Stempelsiegel (N°12.) „*El-fâkir Mahmûd bin Ahmed el-vâsik bi'l-melikü'l-samed*“, lautet übersetzt:

⁵ HORVÁTH 1936, 210. 48. Abbildung 2-3. auf zwei in Taban vorgekommenen Karneolsteinringen mit der Jahreszahl 1668, sowie beim GERELYES 1994, 29-30. 12. Bild c, 13. Bild b-c.

⁶ FEHÉR 1959, 193. XXVI. t. 2; GERELYES 2006, 205 (31).

⁷ Nach der Meinung von Balázs Sudár „...vielleicht war es eine Schrift, aber es ist so abgeschlagen, daß es nicht lesbar oder herausnehmbar ist.“ (E-mail vom 29. April 2015.)

„Der an den König – des alle bedürfen, aber er bedarf keiner)⁸ – (Allah) glaubende arme Mahmúd [bin] Ahmed“.

Auf einem Stempelsiegel (N°13.) von der ehemaligen mittelalterlichen Gemeinde Lak (seit 1620 schon unbewohnt) ist eine gleiche Formel herausnehmbar: „*El-fâkir Hüseyñ [bin] Abdullah el-vâsik bi'l-melikü'l-lah*“, welche übersetzt folgenderweise lautet: „Der an den göttlichen König (Allah) glaubende arme Hüseyñ [bin] Abdullah“.

Die Aufschrift des am Pincehely-Bödönkút gefundenen Stempelsiegel (N°14.) wurde mit einer sehr schöner Schrift gefertigt, welche aber leider nicht eindeutig herausnehmbar, nur der Name seines ehemaligen Eigentümers (Mehmed) ist lesbar. Der Stempelsiegel aus Pincehely hat eine kleinere Höhe, einen mehr gezierten Griff und ein rundförmiges Druckblatt, so ist er abweichend von den anderen Stempelsiegeln (N°15.). Eine Ähnlichkeit läßt sich aber mit den Stempelsiegeln entdecken, welche in einer Grabkammer in Buda, in der Csónak-Straße im Stiefelschaft des Verstorbenen gefunden war. Um den Stempelsiegel herum kamen 89 Geldmünzen vor, manche aus der Türkenzeit, größtenteils aber ungarische, Habsburg- und polnische Geldmünze aus dem Zeitraum 1509-1600 (Schild Nr. 3.).⁹

Alle türkischen Stempelsiegel sind zu der auch vom Géza Fehér angenommenen Gruppe namens „Ringe und Stempelsiegel der Alleinstehenden“ einzuordnen.¹⁰ Laut den Namen ihrer Eigentümer gehören sie nicht zu den wichtigen Personen der damaligen Verwaltung, die Herkunftsort dieser Fundstücke ist jedoch wichtig für die Forschungsarbeiten, Die Zeit ihrer Fertigung und Benutzung aus der Zeit der Türkenherrschaft läßt sich genau nicht feststellen.

Ein verloren gehaltener Stempelsiegel aus der Barockzeit

Im Jahre 1861 wurde ein Stempelsiegel mit Kupferdruckblatt und einer Aufschrift mit dem Text „*Sigillum Gymnasii Oppidi Szexárd*“ bei Feldarbeiten gefunden. Seine Beschreibung ist aus mehreren späteren Dokumenten bereits bekannt, aber der Gegenstand war bereits im Jahre 1941 als verloren gehalten.¹¹ Die erste Veröffentlichung seines Fotos findet hier statt (N°16.). Auf dem Druckblatt wurde eine aktualisierte und romantische Szene aus der Bibel geritzt. Die Engelfigur ist der Erzengel Raphael, der im Bilde eines jungen Mannes (hier als Engel) erscheint, sowie den jungen Tobias auf seinem langen Weg begleitet und berätet. Am Ende der Geschichte heilt Tobias die Augen seines blinden Vaters. Diese Szene deutet auch die Absicht, Ziele und Geistigkeit der Gründer des Gymnasiums. Die allessehenden Augen des Gottes begleiten die Wanderer auf ihren Wegen, den Lehrer und die Lehrlinge, damit der Lehrling entsprechend dem Ideal des Wohlwollens, der Ehe und des Gebets erzogen wird und daß er dann sogar die schwierigsten, fast unlösbaren Aufgaben durchführen kann.¹² Wir wissen, daß die Schöpferkraft des Abten Mihály Mérey – der nach der Vertreibung der Türken die ehemaligen Güter der Szekszarder Abtei sammelte, seine Gebäude wiederaufbaute und die ausgestorbenen Dörfer wieder besiedelte – fast unversiegbare war. Von seinen Vorstellungen über die Gründung eines Gymnasiums haben wir keine schriftliche Erinnerungen. Hätte er doch so eine qualifizierte religiöse Schule gründen wollen, dann wäre dabei wegen seiner Angehörigkeit zu den rebellen Kreuzern verhindert, da er deswegen bestraft und auch ins Gefängnis geworfen wurde. Der verlorene Stempelsiegel hat man sich neulich wieder angefallen.

⁸ Der in Klammern stehende Teil ist die Auflösung des Wortes „*samed*“.

⁹ TÓTH 2003, 99, 106. 2-3. Bild; TÓTH 2005, 157-158.

¹⁰ FEHÉR 1963, 233. és 4. Notizen.

¹¹ VENDEL 1941, 41.

¹² Die folkloristische Dokumentations und Forschung über die Heilung mit den Eingeweiden eines Fisches (bei uns meistens die Dreische oder Hecht) wurde von dem ungarischen Folkloristen Ede Solymos verarbeitet. In seinen Studien finden wir zahlreiche Hinweise auch auf diese Methode aus der uralten Geschichte vom Jahre 175 vor Christi. – SOLYMOS 2011. Anhang.

Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban

A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata

A reformkor haladó és előremutató társadalmi, politikai és gazdasági lépéseihez a vármegyékben csatlakoztak a felvilágosult középnemesi rétegek. Például a Magyar Gazdasági Egyesület előzményeinek számító Állattenyésztő Társaság alapításánál 1831. május 29-én ott bábáskodtak a tehető és művelt, gazdálkodási újdonságok iránt érdeklődő középbirtokosok is, a liberális gondolkodású tolnai mintagazda, Csapó Dániel vagy Czindery László, a fontolva haladó, de tevékeny somogyi alispán.¹ A két szomszéd megyében élt köznemes már 1819-ben levelet váltott egymással, ekkor még német nyelven. 1831-ben induló hosszabb levelezésükben azonban már magyar nyelven tudósítják egymást a nemességet érintő politikai, gazdasági, társadalmi és az őket személyükben, családi életükben ért változásokról.

Czindery Lászlónak 19 olyan levele maradt fenn Csapó Dániel iratai között, melyet barátjához intézett. A levelekből kitűnik, hogy elsősorban gazdaságaik racionális fejlesztéséről, újításairól és az országos eseményekről cseréltek eszmét. Az évek során írt levelekből egyértelműen nyomon követhető baráti kapcsolatuk elmélyülése, valamint érdeklődésük a helyi ügyek mellett, az országos események iránt. Igyekeznek mindketten részt venni a Magyar Gazdasági Egyesület munkájában, Csapó Dániel alelnökként, Czindery László pedig az egyik támogatóként, szervezőként.

A levél minden formai kötöttsége ellenére igen összetett és sokszínű műfaj, gondoljunk egymástól igencsak eltérő típusaira: a hivatali, magán-, nyílt, búcsú-, fiktív stb. levelekre. Az igencsak formalizált és tárgyyszerű hivatalos levelekkel ellentétben a magánlevelezés egyfajta sajátos beszélgetésként, időben elhúzódó és sok esetben nagy távolságból folytatott párbeszédként fogható fel. (A kutató bánatára azonban meglehetősen ritka az az eset, amikor mindkét levelezőpartner írásai rendelkezésre állnak, tehát rendszerint az interakciónak csak az egyik fele ismert.) Ugyanakkor a levélírás általában arra is alkalmas, hogy szerzőjük rendszerezze saját gondolatait és tudatosítsa magában érzéseit egy-egy problémával, személlyel kapcsolatban. Ez utóbbiban természetesen nagy segítséget jelenthet, ha a levélíró szoros baráti, rokoni viszony fűzi a címzetthez.²

A naplóval szemben levélíráskor rendszerint jobban ügyelünk a formára: az udvariassági formulákra (a megszólításra, a levélzáratra, a terjedelemre stb.) vagy éppen a posta működésére, valamint már eleve számolunk a címzett várható reakcióival is, amikor mondatainkat fogalmazzuk. Mégis, bizonyos élethelyzetekben a gyorsan papírra vetett és elpostázott sorok jobban tükrözhetik írójuknak pillanatnyi érzéseit, lelkiállapotát. Ilyen esetekben a levél spontánabbnak hat, hiszen

¹ VÁRI 2005, 117.

² CIEGLER 2014, 108.

nincs lehetőség az elküldött gondolatok visszavonására, a megfogalmazás enyhítésére, átírására, (legfeljebb a következő levélben mentegetőzhetünk szavaink miatt). Ráadásul érvényes lehet az a megfigyelés is, miszerint a távolból könnyebb leírni kritikánkat, mint élőszóban elmondani véleményünket a beszélgetőpartnernek.³

A levelezés a magánélet és a közélet határán mozog. Emlékiratot, naplót nem minden politikus készít, a levélírás azonban szerves része munkájuknak. Szinte lehetetlen megbecsülni, de a jelentős politikusok valószínűleg egy nap tucatnyi levelet írtak és ennél is többet olvastak el.⁴

Politikusi levelezéseket olvasva gyakorta megfigyelhető, hogy elmosódik bennük a közélet és a magánélet közötti határvonal (mint ahogy az életmű egészét tekintve is nehezen választható szét e két szféra). Egyrészt adódhattak olyan politikai helyzetek vagy a politikusi életútnak olyan szakaszai, amikor a magánlevelezés jelentette a közéleti cselekvés szinte egyetlen fórumát.⁵

CSAPÓ DÁNIEL

A tagyosi előnevű Csapó család származását és nemességét az 1606-ban született Chiapó (Csapó) Györgyig lehet hézagmentesen visszavezetni, aki 1630. május 13-án Pozsony szabad királyi városában II. Ferdinánd királytól címeres nemeslevelet kapott. A családnak régen a Komárom megyei Tagyoson⁶ is volt birtoka és lakóhelye. Innen az előnév használata. Tolna megyei birtokokhoz házasság révén jutottak 1714-ben. Győry Éva hozta a házasságba a dunaszentgyörgyi⁷ és tolnanémedi⁸ birtokokat, 1770-re készült el a családi kúria a duna-parti településen, ekkorra tehető a Csapók tolnai ágának kialakulása is. A 19. század elején Csapó Dániel szintén házasság révén jutott Tengelic⁹ birtokához (1500 hold), melyet felesége Gindly Katalin hozott a házasságba, majd ehhez megvásárolta a Fejér megyei 3000 holdas baracsi birtokot¹⁰, ahol a tengelicihez hasonlóan a kor általános színvonalát meghaladó gazdálkodási rendszert vezetett be.¹¹ A két nagy birtok komplexumhoz Csapó örökségként társult egy kisebb, harmadik is a 230 hold körüli némedi jószág.¹² Így birtokai

³ CIEGER 2014, 109.

⁴ CIEGER 2014, 110.

⁵ CIEGER 2014, 112.

⁶ „Tagyos (kis és nagy), egymás mellett lévő két pusztá, Komárom, most Esztergom vmegyében, Tatától 9/16 up. Neszmélytől 8/16 állomásra. Határai északról Tata, Sz. György, keletről Bánhida, délről Környe, nyugatról Kömlöd és Kocs, Nagy Tagyos felső részén megy keresztül a mészárosok útja. A határ emelkedett, halmos. Kiterjedése nagy Tagyosé 2400, kis Tagyosé 2200 h. körül. Mindegyiknek van szőlőhegye, nagy Tagyosnak erdeje, és juhtenyésztése, amannak szép urasági majorja. nagy Tagyoson van 53 kath., 4 evang., 52 ref., 12 zsidó, Kis-Tagyoson 22 kath., 24 ref., és 5 zsidó lak. Van ugyan itt derék új major is, melly Új-Tagyosnak neveztetik, lakosai száma 33 kath., 6 zsidó, s a szent kereszt tiszteletére kápolnája van, a kath. a környei, a ref. a kömlödi egyházhhoz tartoznak. Kis-Tagyost a Huszár, nagy Tagyost pedig a Konkolyiak és Csejteyek bírák.” – FÉNYES IV. 1851, 169-170.

⁷ „Szent-György (Duna), magyar mv., Tolna vmegyében, közel a Dunához, 43 kath., 1700 ref., 6 zsidó lak., ref. paroch. szentegyházzal. Határa nagy, de homokos. Vörös és fejér bora dicsértetik. F. u. közbirtokosok. út. p. Földvár.” – FÉNYES IV. 1851, 96.

⁸ „Némedi, magyar falu, Tolna vmegyében, a Kapos mellett, 284 kath., 662 ágostai, 492 ref., 15 zsidó lak. ágostai anyatemplommal. A ref. fiók gyülekezete a magyarszékelyi anyához tartozik. Van szőlőhegye, erdeje. Határa részint homokos, részint fekete föld. F. u. közbirtokosok. Út. p. Nagy-Dorog.” – FÉNYES III. 1851, 136.

⁹ „Kis és Nagy-Tengelitz, 2 pusztá, Tolna vmegyében, szép úri lakokkal és gazdasági épületekkel, s igen jeles birka tenyésztéssel. F. u. Nagy-Tengelicznek ½ Csapó Dánielnő, ½ Gindly. Kis-Tengelicz felét ismét gr Zichy, felét Bezeredy István bírák. Út. p. Paks.” – FÉNYES IV. 1851, 195.

¹⁰ „Alsó-Baracs, pusztá, Székes-Fejér vgyében. Előszálláshoz ¾ óra, a Duna mellett, 160 kath., 21 ref. lak. Többen bírák. Út. post. Földvár. Felső-Baracs, pusztá, Székes-Fejér vgyében, 93 kath., 2 ref., 1 evang. lak. Közép-Baracs, pusztá, Székes-Fejér vgyében, 218 kath., 35 ref., 23 evang. lak. Új-Baracs, pusztá, Székes-Fejér vgyében, 92 kath. lak. Mind a 4 Baracs a Duna mentiben fekszik. Határjok sok helyt homokos, de jó rozsot, kétszerest, búzát terem. Téres legelőjökön a birka- és marhatenyésztés nagy divatban van. Szőlőkertjeik minduntalan szaporodnak. F. u. a Paksy örökösök, um. b. Mundsbach, Cseh, Kornis, Forster, s mások többen. Út. p. Földvár.” – FÉNYES I. 1851, 87-88.

¹¹ CSAPÓ 1985, 7-8.

¹² GAÁL 2009, 77.

Tengelicen, Medinán¹³, Bikádon, Némediben, Baracson, Dunaegyházán¹⁴, Kisapostagon¹⁵ voltak.¹⁶

Csapó Dánielt 1778. március 21-én keresztelték meg a győri római katolikus belvárosi plébánia templomban, a vallásüldözések miatt. Anyja evangélikus hitben nevelte. Atyja szintén Csapó Dániel, anyja csáfordi Tóth Zsuzsanna, kik 1767. május 5-én házasodtak össze. 1806-ben feleségül vette tengelici Gindly Károly és barkóczi Rosty Antónia leányát, Katalint. Ez alkalommal kalocsai keltezéssel reverzálist adott, melyben kötelezi magát, hogy római katolikus feleségétől származó gyermekeit ebben a hitben fogja nevelni.¹⁷

Csapó Dániel nemcsak Tolna megye, hanem a reformkori Magyarország egyik legjelentősebb mezőgazdája, haladó reformpolitikusa, szakíró és gyakorlati szakember. A megye politikai életéből is kivette részét: 1800-ban a Tolna megyei nemesi felkelők lovas századának másod főhadnagya. 1805-ben a tolnai nemesi felkelő sereg lovas század századosa, másod kapitánya. 1811-ben az insurgenseket ellátó bizottság tagja. 1809-ben Tolna megye szolgálatába lépett. 1812. augusztus 10-én Majláth György főispáni beiktatásán kinevezték táblabírónak. 1813. április 28-i tisztújításon a földvári járás főszolgabírójának jelölték, de nem választották meg. 1825. évi országgyűlési követ utasításokat elkészítő bizottság tagja. 1827-1836 között Tolna vármegye I. alispánja. 1830-ban Zichy Ferenc királyi biztos kinevezte a Kaposi regulationalis munkára ügyelő kiküldöttség előülőjévé. 1831-ben az országos küldöttség által készített munkák vizsgálatára kiküldött megyei bizottság elnöke. Az 1832. évi országgyűlési követ utasításokat készítő bizottság elnöke. 1832/36. az országgyűlési ifjak szervezetének támogatója Pozsonyban, 1839. március 17-én az OMGE másodelnöke lett. Az 1839. évi követválasztások alkalmával ötezer forintot adományozott párt célokra, a szabadelvű párt vezéralakja. A megyei liberális korszak kezdeményezője volt. Perczel Mór így írt róla: *„Tolna megye nagy átalakulása...prosperitása a mindenben való haladás és azon általános tisztelet, melyet senki sem mert és tudott tőle megtagadni, fényes tanúsága az ő nagy érdemeinek.”*¹⁸ A közigazgatást korát meghatározó látókörrrel, mintaszerűen vezette. Buzgalmának köszönhető a szekszárdi megyeháza s jórészt a Ferenc-csatorna létrejötte, de hivatalból elnöke volt a Sárvíz szabályozását irányító bizottságnak is.

Csapó Dánielről kortársai az egyik legkiválóbb mezőgazdaként emlékeztek meg. Házassága révén szerzett tengelici birtoka mellé Baracson vásárolt össze egy uradalmat, Bölcskén bérelte a Tahy család birtokát és bérlet formájában kezelte veje miszlai jószágát is. E körülbelül 10 ezer holdas birtokkomplexum mellett 1836-ig Tolna megye első alispánja, több ciklusban országgyűlési követe is volt. Nem térhetett ki számos más egyéb megbízatás elől sem: volt kiskorúak gyámja, döntőbíró vitás családi birtokosztályoknál, tönkrement birtokostársak sorsának egyengetője. Nem kis feladat egy korosodó, betegeskedő ember számára. Bár az általa kezelt birtokok többórányra feküdtek egymástól, Csapó az egészet egyetlen egységként kezelte, állatokat, takarmányt, igaerőt, munkaeszközöket, vetőmagot csoportosított át igény szerint. E módszer lehetővé tette a fundus instructus optimalis kihasználását, az üzemköltségek csökkentését.

¹³ „Medina, magyar-ráciz falu, Tolna vgyében, 74 kath., 239 óhitű, 736 ref., 5 zsidó lak., ref., és óhitű szentegyházakkal, termékeny szántóföldekkel. Lakosai szőlőművelést is gyakorolnak. F. u. Bezeredy István.” – FÉNYES III. 1851. 75.

¹⁴ „Egyháza (Duna), tót falu, Pest-Solt vmegyében, a Duna bal mellékén, dombos helyen, út. p. Solthoz ½ órányira, s szinte annyi távolságra Duna-Földvártól. Lakja 2083 ágostai, 12 k., 10. ref. Van evang. anyaegyház magyar és tót tanoda. E helység 149 évvel, telepített ide, s mint szerződéses hely úrbírisége nincsen, hanem pest-solt megyei határában bír 180 hold szőlőt, és 1320 hold legelőt, erdeje nincs. Fejér vmegyében pedig túl a Dunán Kis Apostag pusztán bír mintegy 800 hold szántóföldet. Majorsági birtok Egyházán soha sem volt. Egyébiránt Kis-Apostag pusztának 1/3 részét, úgy az egyházi határ harmadát is a község örökösen megvette földesuraitól, kik a Paksy leány-ágon következők: özv. Csapó Dánielnő assz., gr. Festetics Tassiló, Thuróczy József örök., b. Rudnyánszky család, Nedeczky Ferenc, Márjássy Ödön, Csaba Antal, Tahy család, Mérey Sándor, b. Montbach Károly, Becsky Anna és a helység maga.” – FÉNYES I. 1851. 299-300.

¹⁵ „Kis-Apostag, pusztá, Fejér vgyében, a Duna mentiben, Duna- Penteléhez 1 óra. Gazdag pusztá, s a Paksy leányági örökösök bírják.” – FÉNYES I. 1851. 37.

¹⁶ GLÓSZ 1991, 24.

¹⁷ CSAPÓ 1985, 23.

¹⁸ idézi: CSAPÓ 1985, 23.

Kedvezőtlen adottságú tengelici birtokán a futóhomokot akácfaék telepítésével kötötte meg. Az 1596 holdas uradalomban 840 hold volt a szántó, 240 hold a rét, 511 hold a legelő, 5 hold a szőlőterület nagysága. 3176 hold nagyságú baracsi birtokát a rendezés során négy majorságra osztotta fel, a legkisebb 526 hold, a legnagyobb 935 hold volt. A rét és a legelő együttes nagysága 553 holdat tett ki. A szántók mindegyikét tíz nyomásra osztotta, 360 holdat hasított ki lóhereföldnek. 1826-ban 80 holdat vetettek be zabosbükkönnyel. 1844-ben a baracsi birtokon 50 szekér lucerna, 280 szekér lóhere, 80 szekér széna, 2050 csomó zabosbükköny termett. A termesztett szalastakarmány mennyisége tehát többszörösen felülmúlta a rétek szénatermését. Bár számszerű adataink nincsenek, Tengelicen is folytattak lucerna-, lóhere-, bükköny- és csalamádétermesztést.

Takarmánynövények – és természetesen gabona – mellett más növényi kultúrákkal is foglalkozott Csapó Dániel, nemesített, többnyire külföldről hozatott fajták meghonosításával. Vetőmagnak bánáti búzát vásárolt, a dohánymagot Amerikából, a szőlőoltványokat Kiss Pál segítségével szintén külföldről hozatta. Baracson 1826-ban 900 pozsonyi mérő, Szentendrason 600 pozsonyi mérő termett. A termesztést a következő évtizedekben is folytatták, 1835-ben 480 pozsonyi mérő, 1838-ban 700 pozsonyi mérő repce termett Baracson.

Tengelicen az igaerőt 32 jármos ökör és hat bivaly biztosította, egy pár igás állatra tehát 44 hold szántó jutott. Baracson 1831-ben – amikor a birtok még nem érte el végleges nagyságát – 31 pár ökör volt. Csapó tartott ugyan gulyabeli marhákat, hizlalt göbolyókat is, de állattenyésztésének középpontjában a juhtenyésztés állt. A juhok a legelőről is kiszorították a szarvasmarhákat, számukra Csapó legelőt bérelt, egy állatért 3 forint 30 krajcárt fizetve. Juhállománya Tengelicen 1830 végén 2362 db volt, ez a szám 1844-ben 2950 darabra növekedett. Még az ő – egyébként híres – juhászatában is alacsonyabb volt a nemesített fajta aránya. 1833-ban 425 hagyományos fajtájú báránnyal szemben 218 db a spanyol szaporulat. Csapó folyamatosan javította az állomány összetételét. 1836-ban Morvaországból hozatott birkákat, egy kosért 80 pengő forintot, egy anyajuhért 40 pengő forintot fizetett. Juhtenyésztésének rangját jelzi, hogy a szomszédos földbirtokosok, például Sztankovánszky Imre tőle szereztek be tenyészállatokat. Bár pontos számát nem tudjuk Tengelic mellett tekintélyes juhállománnyal rendelkezett Baracson is. 1838-ban 800 élő bárány volt a szaporulat, ez egy körülbelül 200 darabos összállományra enged következtetni.¹⁹

Mivel Csapó Dániel sem tengelici, sem baracsi birtokán számottevő robottal nem rendelkezett, igen tekintélyes volt alkalmazottainak száma. 1831-ben tengelici jószágán 44 fő szerepel a konvenciók listán az ispántól a juhászbojtárig. Ebben a szakács kivételével nem foglaltatik benne a belső személyzet, de a két kocsis, két mindenes, egy lovasz, három kertész szegődöttese kétségtelenül összefügg azzal, hogy Tengelicen volt a család lakóhelye. A béresek száma 20 fő, a juhászoké hat. Szerepel a jegyzékben néhány iparos is: egy molnár és két segítője, egy kovács és egy faragóbéres. Az alkalmazottak és a napszámosok, iparosok közötti munkaerőköltség körülbelül 5:1 arányban oszlott meg. A néptelen pusztákon állandóan kísértettek a munkaerőgondok. 1835-ben hiány volt a nőtlen béreseken Tengelicen, 1831-ben Baracson nem kaptak szeptemberben nyomtatókat, mert a szomszédos pusztákon még folyt a betakarítás. Ugyanitt 1838-ban szénakaszálókban volt hiány, ami a gazdatiszt, Fekete Demeter szerint megdrágította a napszám béreket.

Csapó Dániel általában nem betakarítás után, hanem csak a következő évben, amikor a legmagasabbak voltak az árak, értékesítette terményeit. 1826-ban áprilisban, 1827-ben júniusban, 1835-ben és 1838-ban pedig csupán szeptemberben adta el előző évi búzáját. 1826-ban 2000 pozsonyi mérő repcét értékesített, holott az az évi termése csupán 1500 pozsonyi mérő volt, tehát legalább 500 pozsonyi mérő eladásával több mint egy évet várt. A búza, rozs felvásárlói között találunk ugyan környékbeli – paksi, dunaföldvári, székesfehérvári, veszprémi – kereskedőket is, de állandó vevői a pesti és budai kereskedők, illetve molnárok voltak. 1835-ben például 800 pozsonyi mérő búzát

¹⁹ GLÓSZ 1991, 92-93.

adott el egy pesti kereskedőnek 5 váltóforint/mérő áron, 1838-ban 1200 pozsonyi mérőt 9 2/4 váltóforintért egy óbudai molnárnak. Mivel a közelben nagy olajütő-kapacitás volt – főként Gyönkön – a repcét általában megyebeli kereskedők vásárolták meg. 1826-ban a 2000 pozsonyi mérő repcét 3 váltóforint/pezsonyi mérő áron szintén egy gyönki kereskedő vette meg. A termények szállítása a Dunáig szekéren, onnan tovább hajón történt. A gyapjút veje, Kiss Pál közreműködésével általában bécsi kereskedőknek adta el. A kereskedők arra törekedtek, hogy a gyapjút – lehetőleg rögzített áron – előre lekössék. Csapó Dániel 1833-ban három évre megállapodott Lämmel bécsi kereskedővel, majd a szerződést 1837-ben újabb három évre meghosszabbították. A második szerződés szerint Lämmel 120 pengőforint/mázsa fizetett a gyapjuért.²⁰ Csapó Dániel birtokának jövedelme döntően a juhtenyésztésből és a gabonatermesztésből származott.

„Az első magyar nemzetgazda” jelzöt nemcsak gyakorlati gazdálkodással, hanem elméleti síkon is kiérdemelte.²¹ Legjelentősebb munkája a szerkesztésében megjelent „*Gazdasági Kistükör*”, a Magyar Gazdasági Egyesület által kiírt pályázatra beérkezett munkákból állította össze a könyvet, mely a korszerű gazdálkodás módszereit, lehetőségeit népszerűsítette. A pályázat kiírásával és e kötet elkészítésével az volt a célja a gazdasági egyesületnek – amint az a bevezetőből kiderül -, hogy a díjat nyert pályamunkákból egy népszerű, közérthető iskolai könyvet adjanak az ország „szegényebb sorsú” polgárai (tehát a jobbágyok), illetve „*azoknak fogékony gyermekei*” kezébe, s ezáltal minél nagyobb eredménnyel terjeszthessék a korszerű gazdasági ismereteket. A szerkesztő érdeme, hogy megtalálta az ismeretek közlésének azt a formáját, amely biztosította a könyv elterjedését, sikerét. A 19. század első felében eléggé általános, kátészerű, kérdés-felelet formában foglalta össze a gazdasági jó tanácsokat és a mezőgazdasággal kapcsolatos tudományok ismert tételeit. A könyv annyira népszerű lett, hogy még szerkesztőjének halála után is több kiadást ért meg. (1845-ben már a hatodik kiadása jelent meg Pesten.) Jó néhány iskolában tankönyvként is alkalmazták, sőt Tolna megye nemesi közönsége közgyűlési határozatban javasolta a négy vallásfelekezet (római katolikus, református, evangélikus, görögkeleti) illetékes püspökének a könyv elemi iskolákban való oktatásának kötelezővé tételét. A felnőttek körében is szívesen fogadták, mert nagyon jól megírt összefoglaló kézikönyv volt az egyszerűbb földművesek számára.

Nagy érdemeket szerzett az országgyűléshez benyújtott, a gazdasági egyesület által szerkesztett „*Emlékirat*” elkészítésében is. Ez az emlékirat a magyar gazdasági élet fellendítésének módozatait, a gazdasági szakoktatás lehetséges és tervezett módszereit, formáit tárta az országgyűlés és az egész magyar nemzet elé. A „*Magyar Gazda*” című lap az 1844-es évfolyam első számaiban ki is adta a következő címmel: „*Emlékirat Magyarország törvényhozójához, a honi mezőgazdaság ügyében*”. A szerkesztésben szerzett érdemeiről a halálhírét bejelentő méltatás is megemlékezik.

Csapó Dániel cikkei a „*Magyar Gazdában*” és a „*Gazdasági Tudósításokban*” jelentek meg. Mindkét lap a Magyar Gazdasági Egyesület kiadásában látott napvilágot. E társadalmi egyesület nagy érdemeket szerzett az ismeretterjesztés intézményes, rendszeres, következetes megszervezésével. Megjelenő kiadványai – akár rendszeresek, akár alkalmiak voltak – a mezőgazdaság tőkés átalakításának lehetőségeit és szükségességét boncolgatták, illetve próbálták népszerűsíteni, átvenni a köztudatba.

Az egyesület létrejöttének kiindulópontja az 1826. évben Pozsonyban, az ország akkori fővárosában rendezett lóverseny volt. A nemességnek az első ilyen jellegű versengés annyira megtetszett, hogy Széchenyi István indítványára elhatározták évenkénti megrendezését, melynek lebonyolítására és megszervezésére egy társaságot alakítottak. Amikor 1827-ben befejeződött az országgyűlés, az úgynevezett Pályafuttató Társulat székhelyét áttették Pestre. A különböző egyesületek (Állatbemutató²² stb.) és a közben Állattenyésztési Társasággá alakult Pályafuttató Társulat összeolvadásá-

²⁰ GLÓSZ 1991, 93.

²¹ KISASSZONDY 1978, 98-99.

²² Csapó Dániel tagja volt az Állatbemutató Társaságnak is. 1830-ban pl. gróf Károlyi Lajos híres tótmegyeri nyájából 20 aranyért

ból hozták létre a Magyar Gazdasági Egyesületet, mely elnevezést 1835-től használták. Elnöknek gróf Andrassy Györgyöt választották meg, alelnökké pedig azt a Széchenyi Istvánt, aki szinte a legtöbbit tette az egyesület létrehozásáért.

Az alapszabályokat Csapó Dániel dolgozta ki, akit az 1839. március 17-i közgyűlés alelnökké választott, s e tisztséget halála napjáig viselte. Az egyesület komoly szerepet vállalt az ország gazdasági életének korszerűsítése érdekében, különféle állatbemutatókat szerveztek, ahol a jobbágyok nemesített állatai is díjat nyerhettek. Propagálták a mezőgazdaság gépesítését, bemutattva kiadványaikban a külföldön elterjedt új gépeket, eszközöket. Virágkora az 1840. esztendővel kezdődött, amikor a lóversenyek rendezését átadta egy külön erre a célra szervezett egyesületnek, tagjai pedig megalakították ismeretterjesztő szakosztályát.

Csapó általában a korszerű gazdálkodás külföldi újításainak, eredményeinek propagálására vállalkozott, vagy a saját birtokain – a mintagazdasággá fejlesztett Tengelicen – kipróbált és jól bevált eszközöket, eljárásokat, módszereket ismertette. Első, általunk ismert cikke 1839-ben jelent meg. Ebben a rövid írásban a birtokán kipróbált és bevált méhészeti eszközt mutatja be méhésztársainak. A rajfogó kosarat tengelici kulcsára készítette, és véleménye szerint sokkal jobb, gazdaságosabb, mint az eddig használtak. Ezért ajánlja a méhészkedőknek. Érdekes, hogy cikkéhez még rajzot is mellékelte a könnyebb elkészíthetőség kedvéért. 1842-ben két cikke is megjelent. Az egyikben a külföldön már elterjedt „Herschl-féle” időjárásjósító módszert ismertette (Herschel²³ angol csillagász új módszeréről van szó), a másikban pedig egy német újság, az „Allgemeine Gartenzeitung” egyik cikkét elemezte. Az 1843-ban megjelent tudósítása természeti megfigyelésének, kísérletező kedvének bizonyítéka. Beszámol arról, hogy tengelici birtokán fehér kukacok pusztították búzáját. Leírja formájukat, és azt, hogy megpróbálja kitapasztalni: mi módon lehetne megakadályozni elterjedésüket, pusztításukat. Ígéretet tesz, hogy később egy cikkben visszatér majd tapasztalataira, ismertetni fogja eredményeit. Sajnos ez nem történt meg: nem találunk tőle több ilyen jellegű híradást. Még halála előtt pár hónappal is írt: a burgonya száraz rothadásáról megjelent soraiban egy külföldön kiadott német nyelvű tanulmány kivonatossá válására vállalkozott, melyet saját tapasztalataival is kiegészített.

Minden nyomtatásban megjelent írása a mezőgazdasággal, a gazdasági élet valamely részterületével foglalkozik. Érdeklődése azonban elsősorban nem az elméletre irányult, a gyakorlatban még inkább kitűnt élénk szervezőkészsége és az új iránti fogékonysága. Tevékenyen részt vett birtokai irányításában. Országos szaktekintély volt a gazdálkodás terén, Gyulai Pál „az első magyar népgazda” megtisztelő jelzővel illette. Birtokain előtérbe helyezte a jövedelmező üzemágakat és ezek korszerűsítésére anyagi áldozatoktól sem riadt vissza. Amerikából hozatott dohányvetőmagot, felfigyelt az új ipari növényekre és megszerezte azok termesztésének leírását, propagálta tapasztalatait. Ezzel saját jövedelmének növelése mellett a környék lakóinak életszínvonalát is emelte. Például az ugaron termelt dohány lehetőséget adott a termelőknek hitel és csere igénybevitelére. Erről írta Nikl Alajos, megyénk egyik uradalmának gazdatisztje, hogy „az adózó jobbágyság itt ott már vetegeti ugarjait, főosztóniül szolgálván neki az efféle természetekből dézsmamentesség”.

Jelentős szerepet játszott a magyar lótenyésztés fellendítésében is. 1825-ben hatodmagával

---

vásárolt egy „eszméi szerint való” fiatal kost. – VÁRI 2005, 117.

²³ **Herschel**, Frederick William, sir, csillagász. szül. Hannoverben 1738. november 15., meghalt Sloughban, Windsor mellett 1822. augusztus 25. 1757-ben Londonba költözött. Leedsben mint zenetanító, majd Halifaxban és Bathban mint orgonista működött. A zene matematikai elméletével való foglalkozás őt a matematikai tudományokra s így a csillagászatra is vezette, amely iránt való szeretetet atyja, ki katonazenész volt, oltotta belé már gyermekkorában. Miután 1774-ben sikerült elkészítenie első 5 lábás reflektorát, melynek tükrét ő maga csiszolta, hozzálátott csillagászati megfigyeléseihez, melyeket fényes siker koronázott. Számos tükröteszköpot készített, melyek az akkori idők leghatalmasabb műszerei voltak. 1781. március 13-án felfedezte az Uranus bolygót. III. György király évjáradékot engedélyezett neki, ami lehetővé tette, hogy teljesen a csillagászatnak szentelje életét. 1782 és 1785 között közölte a tőle felfedezett kettős csillagok első jegyzékét, 1786-ban a ködök katalógusát, 1787-ben felfedezte az Uranus két holdját, 1790-ben a Saturnus két új holdját, sorrendben a hatodikát és hetediket, és megállapította e bolygó rotációjának idejét. Mintegy 2500 ködfoltot és csillaghalmozatot fedezett fel. A kettőscsillagok fizikai összetartozását ő vette észre, mikor többszörösen ismételt megfigyelésekből arról győződött meg, hogy ily csillagpárok közös súlypontjuk körül keringenek. A csillagok sűrűség-eloszlásáról folytatott tanulmányai a tejút alakjára és alakjára nézve szolgáltattak fontos adatokat. – RÉVAI X. 1914, 7-8.

megbízta, hogy készítsenek javaslatot a fejlesztés módozataira vonatkozóan. Részt vett a Magyar Gazdasági Egyesület megalakításában, előtte azonban már Tolna megyében is szervezett egy kis társaságot, mely a gazdálkodás korszerűsítését tűzte célul maga elé. A tagok bizonyos időközönként összegyűlve tájékoztatták egymást tapasztalataikról, közösen megvitatta a gazdasági problémákat igyekeztek minél jövedelmezőbbé tenni gazdaságaikat. Főleg a megye juhtenyésztésének fellendítésében és a gyapjúnemesítésben értek el jó eredményeket. Már említettük Csapó tengelici mintagazdaságát, melynek központjában a Pollack Mihály által tervezett kastély parkját francia származású barátja – egy francia royalista emigráns, báró Serpes – szinte földi paradicsommá varázsolt. Leánya Csapó Ida, még Bécsben is gyakran gondolt gyermekkorára, melyet ezen a kies fekvésű területen töltött, és hálásan emlékszik vissza báró Serpesre is.

Amerikából hozott dohánymagvakat és azokat terjeszti köznemes társai és jobbágjai között is. Fellendítette a kendertermelést, ő kezdte a mezőgazdasági futóhomok megkötését, fásítását, termékennyé tételét. Bezerédj Istvánnal együtt szorgalmazta a selyemhernyótenyésztést: létrehozták a tolnai szederegyletet. Birtoka abban a korban Magyarország egyik legmodernebb kezeléssel bírt birtoka volt, ezt bizonyítják baracsi intézőjével, Fekete Demeterrel²⁴ váltott levelei is. Különösen híres volt juhászata. (Erről a levelezésben is részletesen lesz szó.)

A 19. század elején meginduló változásoknak azonban nemcsak vesztesei, hanem nyertesei is voltak. A napóleoni háborúk gabonakonjunktúrájának idején a középbirtokos nemesség egy része, szakítva a kizárólag robotoltatáson és terménybeszolgáltatáson alapuló hagyományos gazdálkodással, eredményesen bekapcsolódott az árutermelésbe. A Tolna megyei középbirtokos nemesség tagjai közül az élenjárók közé tartozott többek között Csapó Dániel is. Az eredményes gazdálkodást kétségkívül nagymértékben befolyásolták olyan objektív adottságok, mint a birtok fekvése, a talaj minősége vagy az úrbéres földek allódiához viszonyított aránya. Meggyőződésünk szerint azonban hasonlóan fontos szerepe volt azoknak az egyéneknél árnyalható, de mégis közös vonásokat felmutató mentális sajátosságoknak is, amelyek e kör tagjait (Csapó mellett sógora, Gindly Antal, Bezerédj István, Sztankovánszky Imre, Vizsolyi Gusztáv és Magyarai-Kossa Sámuel) a birtokos nemesség átlagától megkülönböztették. Attól az átlagtól, amely a kereskedést és általában a pénzszerzést nemes emberhez méltatlan foglalkozásnak tekintette.²⁵

Csapóék nem voltak képzett gazdák. Ismereteiket – mellőzve bármiféle szaktudományos képzést – maguk is hagyományos módon, apáik mellett szerezték. A kor általános színvonala fölé az emelte őket, hogy a változó világ kihívásaira reagálva már nem elégedtek meg pusztán az elődöktől nyert tudással. A reformkori középbirtokos nemesség a birtokokkal együtt jelentős adósságot örökölt felmenőitől. A körültekintő gazda, Csapó Dániel évente mérleget készített pénzügyi helyzetéről, ezekből kiderül, hogy nagy összegű, 1839 és 1842 között közel kétszeresére emelkedő tartozásai, s mellette jelentős követelése is voltak. Csapó maga szolgál magyarázattal adósságai emelkedésére: a baracsi birtokvásárlások, a sok építkezés miatt nőttek meg hirtelen tartozásai. Úgy számított, hogy a megszerzett birtokok jövedelméből képes lesz nemcsak a kamatokat fizetni, hanem a tartozásokat is rövid idő alatt törleszteni. Nettó adóssága 1841 és 1843 között valóban 17 ezer pengő forintra csökkent. 1844-re ismét megnőttek tartozásai, de hasonló arányban követelése is emelkedtek. Felvetődik a kérdés: miért adott kölcsön, ha maga is el volt adósodva? A válasz a pénzkihelyezések jellegében rejlik. Lánchíd, gőzhajózási, hengermalom részvényeket vásárolt, olyan reformkori vállalkozásokban vett részt, amelyek inkább hazafiasnak, mint üzletinek nevezhetők, melyek támogatását a liberális Csapó erkölcsi kötelességének érezte. Gyakran nyújtott kamatmentes kölcsönöket testvéreinek, rokonainak. Pénzkihelyezéseiben tehát nem anyagi szempontok vezették, s követeléseik jellegükénél fogva nehezen mobilizálhatóak voltak.²⁶

²⁴ **Fekete Demeter** (1794 – ?): mezőgazdász, ispán, intéző. Csapó Dániel baracsi jószágának intézője.

²⁵ GAÁL 2009, 19-20.

²⁶ GLÓSZ 1991. 45-46.

Csapó Dániel birtok vásárlásaival alakította ki baracsi jószágát. 1818-ban megvette Egerer János 538 holdas baracsi (Fejér megye) és dunaegyházi (Pest megye) birtokát 90 ezer váltóforintos/36 ezer pengőforintos áron. Csapó ezzel megvetette baracsi uradalmának alapjait, s a következő évtizedekben szívós következetességgel vásárolta fel a baracsi közbirtokosok eladásra kínált kisebb nagyobb birtokait. 1821-ben 31 ezer váltóforintért/12400 pengőforintért megvette báró Rudnyánszky József örököseitől baracsi jószágukat²⁷. Ez körülbelül 300 hold lehetett. 1833-ban 1100 pengőforintért újabb 27 holdat, 1834-ben 165 holdat, majd 82 holdat vásárolt a Rudnyánszky családtól. 1839-ben Csapó Vilmos közvetítésével Atzél Antal²⁸ Békés megyei adminisztrátortól vett 26 holdat 1443 pengő forintért. 1843-ban, röviddel halála előtt Csapó Dániel egy 3100 holdas összefüggő, négy majorságra osztott uradalommal rendelkezett Baracson, melynek területe, értéke kétszerese volt a tengelici törzsbirtoknak. Özvegye 1844-ben zálogbirtokként megszerezte Csapó Vilmos teljes dunaszentgyörgyi birtokát, így átmenetileg körülbelül 7500 hold felett rendelkezett. Mindössze egy esetről tudunk, amikor birtokot adott el Csapó. Felesége 65,5 holdas, birtokaitól távol eső erdejét adta el 3144 pengőforintért sógorának, Gindly Antalnak és sógornőjének Báró Bésáné Gindly Klárának. A birtokvásárlás súlyos anyagi tehertételt jelentett. Együtt járt a birtokot terhelő adósságok átvállalásával, újabb kölcsönök felvételével. Az ilyen „önfinanszírozó” birtokgyarapítás csak keveseknek, az igen takarékos és kiválóan gazdálkodó birtokosoknak, mint Csapó Dánielnek és Bezerédj Istvánnak sikerült, akik képesek voltak a birtok hozamát a kölcsöntőke kamatai fölé emelni. A birtok vételárai eltérőek voltak: Csapó Dániel 1818-ban 67 pengőforint holdankénti áron vásárolt földet Baracson. 12 évvel később Dunaszentgyörgyön 33 pengőforintért, 1833-ban Baracson 40 pengőforintért, 1834-ben 45 pengőforintért vett földet. 1839-ben 55 pengőforint/hold áron Baracson.²⁹

Csapó Dániel a birtokbérlettel is megpróbálkozott, elsősorban azzal a formájával, amely a bérlő jövedelmének gyarapítását, tőkéjének hasznosítását, földbirtokának kikerekítését szolgálta. Ilyenkor a vállalkozó bérlőt az árendált birtok kiválasztásánál, a feltételek kialakításánál kizárólag gazdasági szempontok vezették. Gindly Antal Csapó Dániellel társulva vette bérbe testvére, Terézia tengelici birtokát 1820 és 1826 között. Csapó nem csak a veje, nemeskéri Kiss Pál, illetve sógornője birtokát bérelte, hanem 1821 és 1832 között a Tahy-család bölcskei jószágát is. Bár a földesúri regaléjogokat főként zsidók bérelték, a földbirtokosok között is akadt rá vállalkozó. Veje, Kiss Pál³⁰

²⁷ dezséri **Rudnyánszky József**, (Nagyszombat, 1788. október 28 – Pozsony, 1859. november 24.): római katolikus főpap. Ciszterci apát (1843). A pesti központi papnevelő intézetben 1811-1812-ben a bécsi Pázmáneumban teológiát tanult, 1812-től Léván, 1814-től Buda-Vízivárosban, 1815-től Óbudán káplán, 1817-ben érseki helynöki levéltárnok, 1820-tól szentszéki jegyző, 1822-től helynöki titkár, 1832 decembertől esztergomi kanonok, 1834-től az esztergomi presbitérium igazgatója, 1841-től nógrádi főesperes 1844-ben érseki helynök, 1844 augusztusától a besztercebányai egyházmegye püspöke, 1845. június 8-án Kopácsy József érsek-prímás Esztergomban püspökké szentelte. 1848-ban tevékenyen részt vett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által az ország főpapjai részvételével a katolikus iskolák, a kegyúri jog és az alsó papság anyagi ellátásának kérdéseiről rendezett tanácskozáson. Az 1848-1849-i szabadságharc kitörése után körlevélben szólította fel egyházmegyéje papságát, hogy a magyar kormány rendeleteinek engedelmeskedjék. 1849. május 24-én az ország függetlenségének kinyilatkoztatását ünnepélyes istentisztelettel ülte meg. A szabadságharc leverése (1849. augusztus) után elfogták és a pesti Újépületbe zárták. A szabadságharc támogatása miatt az osztrák haditörvényszék javadalmainak elvesztésére és 6 évi várfogságra ítélte. Miután helynöke 20000 hívének aláírásával sikertelenül próbált számára kegyelmet kieszközölni, a kufsteini várbörtönbe vitték. 1850-ben az esztergomi érsek-hercegprímás tanácsára önként lemondott püspökségéről, ennek fejében kegyelmet kapott, de azonnal a neuburgi zárdába internálták. 1853-ban visszanyerte teljes szabadságát, és Hainburgban telepedett le. 1857-ben a mariazelli zárandoklatra tartó Scitovszky János hercegprímást Hainburgban püspöki díszben üdvözölte. Később Pozsonyba költözött és ott élt haláláig. – MARKÓ 2004, V. 867.

²⁸ borosjenői **Atzél Antal** udvari tanácsos, békés megyei főispán-helyettes, majd 1848-ig Csanád megye főispánja volt s 1857. március 27-én (oklevél kelte: szeptember 25.) osztrák bárói rangra emelték, fia Lajos alatt 1875. október 5-én a bárói rangot Magyarországra is kiterjesztették. – RÉVAI II. 1911, 281.

²⁹ GLÓSZ 1991, 59-63.

³⁰ nemeskéri **Kiss Pál** (Mizsla, 1799. március 10 – Mizsla, 1863. október 21.): császári és királyi kamarás, a fumei szabadkikötő és a tengermellék kormányzója, a főrendiház tagja, a sardíniai Szent Móric és Lázár-rend vitéze. 1837 és 1848 között fumei kormányzó, előtte kancelláriai tisztviselő. Kormányzása alatt készülnek a tervek és kezdődnek a munkák a Vukovár-Fiume és Buda-Fiume vasút, valamint a nagykikötő és a hullámgát építésére. Mizslán tetemes segítséget nyújt a református parókia építéséhez. Ferdinánd császártól vásártartási jogot kér Mizslának 1842-ben. Szülei forintosházy Forintos Jozefa és Kiss János királyi udvarnok. Kiss Pál mintagazdaságot hozott létre Mizslán, apósával, a reformkor kiemelkedő személyiségével, Csapó Dániellel együttműködve. Mindketten

miszlai³¹ birtokát bérlő Csapó Dániel egyúttal bérbe vette Kiss Ferenc miszlai regáléjogát is. 1824 és 1827 között pedig a madocsi³² közbirtokosságtól árendálta a kocsmáltatás jogát évi 850 váltóforintért.³³

Tolna megye jól gazdálkodó középbirtokos nemességének birtokból származó jövedelme meghaladta a kölcsöntőke 6%-os kamatát, és így fedezetül szolgálhatott egy hitelből finanszírozott birtokgyarapításhoz, miként Csapó Dániel és többek sikerrel alkalmazták is ezt a módszert.

Több cikluson át képviselte a nemességet az országgyűléseken Pozsonyban, ahol a reformellenzék egyik elismert tagjaként tevékenykedett. Síkra szállt a magyar nyelv hivatalossá tételéért, az úrbérrendezés mielőbbi megkezdéséért, az ország gazdasági életének fejlesztéséért, a közoktatás javításáért, valamint a reformtábor egyéb haladó követeléseierért.

Országgyűlési ténykedését azonban meghatározták a megye követi utasításai. Ebben az időben a követek az országgyűlés tanácskozásai során nem saját véleményüket mondták el, hanem a megye nemessége által közösen kialakított álláspontot kellett képviselniük. A közgyűlésen kialakított és megfogalmazott követi utasításokhoz híven kellett ragaszkodniuk. Így gyakran előfordult, hogy a követi utasítás ellentétben állt a követ személyes véleményével, ugyanis az utasítások mindig a megye pártjainak politikai erőviszonyaitól függtek. Ez az ellentmondás nem egyszer vezetett a követek visszahívásához, vagy lemondásához. Ezért igyekezett Csapó Dániel az alispáni székből úgy befolyásolni a megye politikai erőviszonyait, hogy a követi utasítások lehetőleg a liberális nemesség programjának jó részét tartalmazzák. Ebben hű segítője volt követtársa, Bezerédj István, kit ő vezetett be az országos politikába, ismertetett meg a reformellenzék vezető személyiségeivel.

1825. augusztus 22-re követválasztó közgyűlést rendeltek el, ahol 12 tagú bizottság készítette el a követutastás tervezetét. A bizottság tagjai: Döry Vince másodalispán, báró Rudnyánszky József, id. Bezerédj István, Csapó Dániel, Gindly Antal, Pauer Antal, Augusz Antal, tisztelendő Aigl Pál táblabíró, Forster Benedek tiszti alügyész, Cseh Ignác fő-, Bezerédj István aljegyző, Vizsolyi János szolgabíró. Bezerédj aljegyző írta a követi utastásokat. Ő tartotta ezután a követekkel a kapcsolatot. A követek: Nedeczky Ferenc táblabíró és Döry Vince lettek, 18 pontból álló utastást vittek magukkal, mely még a megye konzervatív vezetését tükrözi.³⁴ Az országgyűlés időszaka alatt Tolna vármegyében fokozatosan erősödött az ellenzéki szellem. A haladást követelőkre élére Csapó Dániel táblabíró s alispán állt. Bezerédj Istvánnal, id. Augusz Antallal s több követőjükkel együtt megalakították a hazafias ellenzékot. A vármegyében az ellenzék és a konzervatívok közötti legelső összetűzés az 1827. évi tisztújításnál történt. A választás, melyet két hónappal az országgyűlés bezárása után, október 22-én tartottak, nagy meglepetést hozott. Tihanyi Tamás főispán az első alispáni állásra Döry Vince másodalispánt jelölte első helyen, másodikon Hajós Sámuel, harmadikon Perczel Sándort, s csak negyedik helyen volt jelölt Csapó Dániel táblabíró, az ellenzék vezetője. A választás feszült légkörben zajlott. A szavazatok megoszlottak Döry Vince és Csapó Dániel között. Amikor a rend felborult a főispán jobbnak látta elhagyni a közgyűlési termet, később visszatérve új választást rendelt el. A megismételt választáson Csapó elsőpró győzelmet aratott, 244 szavazatot

---

fogékonyak voltak az újra: szőlőoltványokat, nemesített vetőmagvakat hoztattak külföldről, selyemtenyésztéssel foglalkoztak, téglaégetőt, pálinkafőzdét, olajütőt működtettek. Persze azt hozzá kell tenni, hogy Kiss Pál nem maga foglalkozott a mezőgazdasággal, hisz a gazdálkodás helyett a hivatali pályát választotta. Felesége, Csapó Ida alapította a miszlai óvodát, az elsőket egyikét az országban. A szépségéről és kiváló szelleméről híres honleány emlékiratíró számos kortársa, köztük Kossuth és Széchenyi megbecsülését is kivívta. Feleségétől gyermeke nem született. – GLÓSZ 1991, 58., 85., 91-92.

³¹ „Miszla, magyar falu, Tolna vmegyében 502 kath., 30 evang, 790 ref., 60 zsidó lak., kath. és ref. paroch., szentegyházakkal. Dombos határa elég termékeny, szőlőhegye erdeje van. F. u. Kiss Pál Ú. p N. Dorog. – FÉNYES 1851. III. 59. – Miszlát évszázadokon keresztül olyan nemesi családok birtokolták, a Márffyak (szentkirályszabadja), Kissek (nemeskéri), Inkeyek (pallini), akik országos viszonylatban is jelentős személyiségek voltak.” – FÉNYES III. 1851, 59.

³² „Madocsa, magyar falu, Tolna vmegyében: 8 kath., 1672 ref. lak. és anya eklézsiával. Legelője tágas; határa is termékeny a Dunában halászatot űz F. u. közbirtokosok. Út. p. Szegzárd.” – FÉNYES III. 1851, 55.

³³ GLÓSZ 1991, 69-70.

³⁴ BRAUNNÉ 1978, 131.

kapott, míg Dőryre 108-an voksoltak, Perczel 2, Hajós 1 szavazatot kapott.³⁵ Óriási diadala volt ez az ellenzéknek, amit a konzervatívok nem is tudtak szóltalanul elviselni, amikor a megválasztott új alispánt ősi szokás szerint a négy főszolgabíró székestől együtt felemelte, Perczel István az alispáni karosszékéből Csapót a zöld asztalra borította. Erre nagy dulakodás, lárma kezdődött. A tisztújítás további személycseréi is a reformerek győelmét hozták. Másodalispán Cseh Ignác, főjegyző Bezerédj István, aljegyző Sztankovánszky Imre lett. A konzervatívok, a Dőryek, Perczelek, nem tudták elfelejteni az 1827. évi bukásukat, s már az 1830-iki választásokon is megpróbálták, hogy legalább egy kis zavart csináljanak. Csapónak a hosszú évek alatt olyan tekintélye alakult ki, mellyel nem lehetett szembeállni. Bezerédj István azonban az augusztus 2-án tartott tisztújító közgyűlésen a másodalispáni helyért folytatott küzdelemben a maradiak közé számító Jeszenszky Jánossal szemben vesztes maradt. Főjegyzői tisztét azonban megtartotta, az aljegyző változatlanul a haladó párti Sztankovánszky Imre lett.³⁶

Az 1830. évi országgyűlésre a második követ Csapó Dániel mellett Bezerédj István lett. A követutasítások a liberális ellenzék kívánságait tartalmazták. Az 1830-as országgyűlés határozata alapján megküldték a megyéknek az országos küldöttség által készített munkákat, hogy a következő országgyűlésig megvitassák, s javaslatokat készíthessenek. Tolna megyében az 1831. január 17-iki közgyűlésen jelölték ki azt bizottságot, mely az operátumokat véleményezte. Ennek vezetője Csapó Dániel első alispán volt. Tagjai: Jeszenszky János másodalispán, gróf Festetics Leó, báró Rudnyánszky Mihály, Perczel Sándor, Gindly Antal, Magyary Sámuel, Perczel József, Aszalay László, Gruber József, Bene Károly, Forster János, Kornis Károly, Kapuházy János, Szluha Sándor, Svastits Lajos és Bittó Tamás táblabíró – Aigh Pál, Egyed Antal és Horváth Mihály alesperes, Borbély János és Németh Károly szintén táblabíró, Bezerédj István főjegyző, a négy járás főszolgabírája, Gindly Rudolf és Magyary József szolgabíró – Sztankovánszky Imre tiszteletbeli fő-, Augusz Antal és Perczel István aljegyző, Dőry Raymunnd Károly főadószedő, Forster Benedek tiszti fő-, Daróczy Sándor és Dőry Fridrik tiszti alügyész – Havas Ignác és Liebold Gyula főorvos – Forster Antal földvári és szekszárdi, Hegyessy Ádám bátaszéki, Rohonczy Imre ozorai, dombóvári és iregi, Hetler József hőgyészi, pálfai és kölesdi, Szép György száalkai uradalmi ügyvéd és Gaál Eduárd, valamint Daróczy János esküdt. 1832. június 25-re a bizottság elkészült javaslataival, s augusztus 8-tól több napig tartó közgyűlést rendeltek el, hogy a megye közönségét megismertessék a javaslatokkal, s a követeknek adandó utasításokon az utolsó simításokat elvégezzék. Az operátumokkal való foglalkozás időszakában, s azon belül is a megyei megvitatások idején az 1831-1832. években alakult ki a reformideológia a korszerű átalakulás szükségességének felismerése nyomán. Ekkor formálódott ki a reformellenzék politikai szervezetének első formája.³⁷

Az 1832. évi országgyűlési választásokra Csapó Dániel mellett ismét Bezerédj Istvánt választották meg a rendek országgyűlési képviselőnek. Csapó Dániel vezetésével egy bizottságot bízta meg a követi utasítások elkészítésével. Az országgyűlés megkezdésekor a kormány abban a reményben, hogy a felsőtáblán hűséges szövetségesre talál majd, amely minden komolyabb reformnak útját állja, taktikából első helyre engedte az úrbéri tárgy programját, s így a demokrácia képviselőjének a szerepét játszotta. Tolna vármegye 1833. január 7-én pótutasítást küldött, mivel előzőleg nem határozták meg az országgyűlési tárgyak tanácskozási sorrendjét. Kívánságuk szerint a kereskedési tárgy állt első helyen, utána az urbariumos, majd az adóbiztosi tárgy következett, a törvényjavaslatokat azonban mindhárom tárgyban egyszerre, összekapcsolva kellene szentesítésre felterjeszteni. A legtöbb követ pártállását a kormánnyal való ellenzéki ség elve határozta meg, függetlenül a polgári reform szükségletétől. A hazafiság az évszázados rendi ellenállás sérelmi politikájában merült ki és akik az úrbéri munkálat elsőségét pártolták, csak azért, mert a kormány taktikai okokból ezt a

³⁵ BRAUNNÉ 1978, 135.

³⁶ BRAUNNÉ 1978, 135-136.

³⁷ BRAUNNÉ 1978, 140.

reformpontot helyezte legelőre, a hazaárulás vádját voltak kénytelenek elviselni. A konzervatív párt hívei hűtlenséggel vádolták a reformpártiakat. A döntő összecsapás 1833. január 12-én történt meg. A többség az urbárium mellett szavazott, így a január 23-iki kerületi ülésen megkezdődhetett a jobbágykérdés tárgyalása. Tolna vármegye követei az urbáriális tárgyra vonatkozóan terjedelmes utasítással rendelkeztek, melyet az országgyűlés folyamán többször pótutasítással egészített ki a megyei közgyűlés. Az örökváltságot így képzelték el: „szabadságában állván a jobbágyoknak földesuraiktól úgy a teljes határtalan tulajdont megszerezni; vagy ez, és a felsőségi jus a földesúrnál maradván csak jobbágyi adózásaikat váltani meg – ezen kétféle szerződés mind a két részről szabad alkura hagyattasson, melly t. i. legbiztosban, sérelem nélkül és a felek megnyugtatóásával fog célra vezetni.”³⁸ A szabad alkuval a jobbágyközösségeknek a feudális kötöttségektől való kilépésre, a jobbágyterhek örökre való megváltására tulajdonképpen csak az elvi lehetőséget biztosították volna. Az önkéntes örökváltságnál az állam semmiféle gyakorlati segítséget nem nyújt a jobbágyoknak, a földesúrra és a jobbágyra bízva, hogy egymással megegyezzenek a szolgáltatások egyszerre, vagy több évig történő törlesztés megváltási összegben. A földesúr tetszés szerint elfogadhatta, vagy elutasíthatta a jobbágy megváltási ajánlatát. A megváltási összeg előteremtéséhez sem nyújtottak segítséget. A jobbágyi birtokbírhatás kérdését alaputasításukban fenntartásokkal pártolták. „Az urbárialis állapot erőltetés és sérelem nélkül mostani bajos állapotjában kiemelődjön – a jobbágyság pedig polgári jussai terjesztésével a hazához és annak polgári alkotmányához annál szorosabban kapcsoltsasson – ha a nemtelen jobbágyok a törvények által képesekké tétetnek, hogy az urbárialis telkeken valóságos földi tulajdont szerezhessenek s bírassanak.” „Amidőn a jobbágyteleknek tulajdona megváltatik – önként megszűnvn; - és értetődvn, hogy ezen esetben a birtokosoknak tulajdonát akármely részekben is szabad eladnia.” „A községek...több tekintetből., jobbágyi telkek vásárlásától eltiltassanak – azonban ama telket, mely tulajdonát a birtokos már elébb megváltotta – volt földesurának utóbb megvenni szabad legyen, úgy hogy attól a közterheket annak rendje szerint viselje...”³⁹

Az utasítás külön pontokban foglalkozott a jobbágyi szolgáltatások és haszonélvezetek problémájával. „A fájás...a jobbágyoknak járó rendes haszonvételnek nem része és csak a fának vágásáért mintegy munkabérképpen jár a jobbágyoknak következőleg, ő arra ott, hol a földesúr a munkát tőle nem kívánja, viszont számot nem tarthat.” „Óhajtják..., hogy egy országos kiküldöttség által a jobbágyi legelők mennyisége meghatározásában az egyéb féle jobbágybirtok mennyiségére és körülállásaira különösen irányozó figyelem mellett más kulcs dolgoztasson ki, és a legelőnek így megállapítandó hold száma szinte azon mód, mint az egyéb jobbágyi birtoké az illető jegyzékbe iktattasson.” „A makkoltatásra...a jobbágyság egyedül elsőszéggel bírjon annak haszonvételre.” „Kedvtöltő vadászatra is használtatni szokott jobbágyi szolgálat jövődöre megszüntessen.” „...A kettős dézsmának megszüntetését szinte úgy az ott különös szerződésen kívül, s csupán szokásból bécsuszott hetedelés vagy nyolcadolás eltöröltetését is eszközöljék ellenben, tehát ezen meghatározásból következőleg azt is, hogy a földesurak ott, hol a jobbágyság csupán tizedet adott, ha arra különös szerződéssel nem bírna – ezután a törvényes kilenceddel tartozzon.” „Apró adózásokat és hosszú fuvar...a kilenced iránt lévő ajánlás értelme szerint a földesúr és a jobbágy közt egyezésre óhajtják...hagattatni, mely a jobbágyság részére a mostani urbáriumos adózás módjánál terhesebb ne lenne.”⁴⁰ Az örökváltsági reform jelentette az országgyűlés legjelentősebb szakaszát. Ez a reformjavaslat fejezte ki leginkább a megváltozott viszonyok, a fellépő agrárkapitalizmus társadalmi téren jelentkező reformkövetelményét. De ebből a reformjavaslatból kitűnt a nemesség polgári célkitűzésének és a feudális jellemvonásainak ellentéte is. Polgári célkitűzés volt az, hogy kedvező feltételek között – amennyiben a jobbágyoknak van elég pénze és a földesúr is akarja a megváltást, lehetőség nyíljon a termelőviszo-

³⁸ idézi: BRAUNNÉ 1978, 142.

³⁹ idézi: BRAUNNÉ 1978, 142-143.

⁴⁰ idézi: BRAUNNÉ 1978, 143.

nyok polgári átalakulására, az ingyenes jobbágymunka fizetett bérmunkává való változtatására.⁴¹

A jobbágykérdés tárgyalásának megkezdődése azonban a nemesség egy részében aggodalmat keltett. Szokoly község kisnemesei arra kérték a vármegyét, hogy országgyűlési követeknek a nemesek adóztatásával kapcsolatban gátló utasítást adjon. A vármegyei közgyűlés nem késett eleget tenni a szokolyiak kérésének, s február 6-án pótutasítást határoztak el: *„forrón óhajtjuk, hogy jobbágy és ilyennel rokon voltu, nem nemesi telken lakó minden nemesek, kiket t. i. az e tárgy felett hozandó törvény olyatén telkek birtokában érni fogna – azokra nézvest az adózástól ország szerte mentek légyenek. – Ellenben...az így alkotott törvény után szerzendő a féle, ezen törvény kedvező értelme alá nem esett telkek – mihez képest az adói fundus végtelen ne fogyasztathasson – a nemesekre is csak az azokkal összekötött terhekkal együtt szállhatnának.”*⁴²

Március 17-diki jelentésükben arról a határozatról írtak a követek, mely szerint a *„jobbágy építményeivel és befordításával, vagy javításaival együtt a kezén lévő telkeknek használatát is szabadon eladhattya.”*⁴³

A jelentést az április 15-diki közgyűlésen olvasták fel. Ekkor ismertették Bereg vármegye levelét is, amelyben kérték a tolnaiakat, hogy ha ismét tanácskozás alá kerül a jobbágytelkek haszonvételeknek szabad adásvevése, akkor *„minden mód ellenkezzék.”*⁴⁴

A vármegye míg elvben egyértelműen a haladás mellett foglalt állást, a gyakorlati megvalósítást igyekezett megkötni, korlátozni, a továbblépéstől pedig mereven elzárkózott. A kerületi végzés, mely szabadkezet adott volna a jobbágyoknak telkük haszonvételeknek eladásában is, aggodalmat okozott, s természetesen nem késett a pótutasítás sem. *„Teljesen és általában ellenezvén mi azt, hogy az érintett határozás írott törvénybe foglaltathasson – és a jobbágy birtokra nézve különben is korlátolt és megszorított úri just – melynek megszorítását az illető földes urak a közjóért mégis áldozatosan tűrik – úgy végképpen elenyészthesse: tessék követ uraknak ezen elhatározott ellenkezésünket – midőn a kérdés országos ülési tanácskozás alá kerülend, vagy akárhol is és valahányszor előforduland mind annyiszor részünkről nyomósan kijelenteni – a földesúri tulajdonossági jussnak törvényes sérthetlenségét hathatósan vitatni, védeni – és a jobbágytelkek szabad vevése érdemében az uradalmi sajátságai juss megváltására vonulólag eredeti utasításunkban kikötött feltétel mellett tovább is állhatatosan maradván – amennyire az aképp tárgyalt, bizonyosan mind a jobbágyágnak felemelésére, mind a földesúri jussoknak hív megőrzésére egyformán szolgálendő módon ezen túl sem eszközölhetnék – oda fejezzék ki értelmünket, hogy mi oly ellenkező esetben nem akarván semmi további törvényes meghatározást a jobbágytelkek használatának kérdéses és neheztelt adása-vevése iránt – kívánjuk, hogy ez szorosán az eddigi szokásban hagyattasson.”*⁴⁵

A birtokbírhatás április 27-i tárgyalásán Bezerédj is utasításának megfelelően a reform ellen szavazott, mely 23:22 arányban megbukott. A kisebb királyi haszonvételek megváltása is megbukott.

Az örökváltság kérdése azonban az ellenzék javára dőlt el 30-án 27:19 arányban. Bezerédj lelkes hangú beszédben pártolta az örökváltságot. *„El kell azon akadályt s gátot törölni, mely honunk emelkedésének több kárt tett, mint az orsovai sziklák vizeinkre nézve okoznak. És miért is ne tennők? Ami oly hasznos, oly természetes, melyet semmi ok, semmi törvény nem akadályoz...”* *„...a mezei gazdaság nagyobb szorgalommal való folytatására bővebb ösztönt is nyújt!”*⁴⁶

A köznemesség elégedetlenségének, társadalmi helyzete feletti kétségbeesés hangulatának adott kifejezést több beszédében. *„...nézzünk körül, vajon a jelen rendszerünk a régi törzsökös magyaroknak birtokát neveli, tágítja-e, és a magyar nemességnek sorsa előmenetelben vagon-e? Kik szereznek most birtokot? a monopóliumot a Karok általjában kárhóztatják, s a valóban ezen tárgyra nézve is*

⁴¹ BRAUNNÉ 1978. 142-143.

⁴² idézi: BRAUNNÉ 1978, 144.

⁴³ idézi: BRAUNNÉ 1978, 144.

⁴⁴ idézi: BRAUNNÉ 1978, 144.

⁴⁵ idézi: BRAUNNÉ 1978, 144.

⁴⁶ idézi: BRAUNNÉ 1978, 144.

a nemzet legnagyobb erején kívül majdnem egyetlen kapitalisra nézve, t. i. a föld birtokra nézve a monopólium ugyan rossz következtetéseket szült, egy néhány nagy nemzetség, egy néhány pénzváltó, pénz kereskedő, ezek tevék tulajdonokká a földbirtok monopóliumát országunkban, ezek bírják azt de facto...nem ám a Magyar Nemesség ne is csaljuk magunkat. Mert csak nagyban kell tekinteni a dolgot és nem egy két kisebb aquisitort, egy pár száz sessiót, egy pár ezer hold földet. És nézzük hogyan áll a Magyar Nemesség systémánk mellett? mely karban van annak hasonlatosság nélkül legszamosabb része? – Azon úgy mondott szegény nemesség, melyben oly sok erő, oly sok jó, s nagynak elemei léteznek – s mint egy nemzeti örökségül szólván...várják a kifejtő életbe hozó időszakot. Vajon systemánk kedvező-e ezen nemességnek akár materiális, akár morális tekintetben? – midőn nagy része alig talál az őseinek vérével szerzett földön helyet, hol pergamentjeit eltehesse.⁴⁷

Július 22-én sajnálkozva jelentették, hogy „a telek használatának adásvevése nézve a kerületi szerkezet 6. paragraphját ugyan azon a többség, mely előbb határozá, ismét megállapította. – S bár mi több követekkel ellene szegezénk magunkat – és azon paragraph s intézet ellen határozottan voksolván – egyszersmind a Tek. Nemes Vm. utasításában foglalt módot t. i. hogy fenntartván a földes úri tulajdoni juss épségében, képessé tétessék a jobbágy szabad alku mellett tulajdont szereznii a földesúrtól, ajánlánk, s vitatnánk...⁴⁸

A vármegye tehát kénytelen beletörődni, hogy már az országos ülésen is határozatával ellenkező végzés született, mely szerinte csak félmegoldás, s nem célravezető. Tovább sürgette a jobbágyság számára a tulajdonszerzési jog megadását – „...e végzés által.

1830. és az 1831-1836. évi országgyűlésen Csapó Dániel Tolna vármegye egyik követe volt, az alsó táblán a reformerőket támogatta. Kölcsey Ferenc naplójában megemlékezik Csapó Dánielről, akinek a szállásán zajlottak a reformerők tanácskozásai, sőt szerinte esélyes volt a liberálisok vezetőjének posztjára is.⁴⁹ Az alsó táblán végzett munkájáról Kossuth is megemlékezik az Országgyűlési Tudósításokban.⁵⁰ Az 1832-36. évi országgyűlés során, a megváltozott erőviszonyok hatására

⁴⁷ idézi: BRAUNNÉ 1978, 145.

⁴⁸ idézi: BRAUNNÉ 1978, 145.

⁴⁹ „1833. február 1. Felnyitá a szekér, s Wesselényi és én kiszállánk, s Csapóhoz bemenvén, ott szokás szerint zajos conferentiát lenélk. Tanakodásuk már a végén járt. A híres hetedik paragraphus módosításáról folyt a szó, de mit végeztek róla, és mit nem végeztek? Az ők alkalmasint jobban tudhatják, mint én; mert ha jobban nem tudják, mint én, akkor épen úgy semmit sem tudnak, mint én.” – KÖLCSEY 1848, 61. – 1833. február 20. „...végeztük, azaz, gróf Andrásy, Bóthy, Somsich és Csapó javaslatba tevék, hogy nagy conferentia nyitattván, abból rendeltessék küldöttség, melly a kerület hiányait, s a hiányok orvoslási módját dolgozza...” – KÖLCSEY 1848, 66. – 1833. február 28. „Iszonyu dolog, mind Pázmándy, a mint Dubraviczky, kit Csapóhoz conferentiára nem hivatnak, bucsut vett; iszonyu dolog, hogy az országgyűlési középpont ennyi idő után sem formálódik! Nyolczszáz huszonötben már ekkorára felleltük egymást; harminczban pedig mindjárt kezdetben együtt valánk. S most...” – KÖLCSEY 1848, 73. – „A nádor és gróf Reviczky, úgy mondják, ellenséges helyzetben állanak egymáshoz. A felebbi titok a nádor ellen az udvarnál barátságos érzelmekeket nem táplálhat. Azonban az uralkodó király személyes erkölcsisége, s vallásos volta, s talán holmi más tekintet is egy kis tartózkodást parancsolnak: mit tesznek tehát? mivel úgy mondanak, a nádornak már pártja van, s ez az országgyűlésnek veszélyes indulást adhat: ellenpártot kell alkotnunk, melly a nádorinak ellentéte alkotmányi párt legyen. Ugy beszélnek, az alkotmányi párt középpontjává előbb Gyürky nézeték ki; de magát nem ajánlván, a tolnai követ Csapó lón azzá...Csapónál Siskovics és Pázmándy s a szatmári követ együtt lépének be; s ott gróf Andrásyt, Bezerédyt, Niczkyt és Palóczyt találák. A főrendi válaszokról lón szó; s bár az alkotmányi párt feje némelly módosításról kezdde szólani: a többség a már kétszer megállapított üzenet mellett jelente ki magát.” – KÖLCSEY 1848, 76. – 1833. március 5. „Csapónál darab idő óta conferentiák tartatnak, de oda minket ritkán, Wesselényit pedig, kevés hetektől fogva soha nem hívják. Ő azonban eléggé gonosz vala tegnapi hivatlan jelemni meg, s ártatlanság alakjában menteni, magát, hogy látogatását eddig elhalasztá. Ma Pázmándy, Dubraviczky és én is híva valánk; s Wesselényi ma sem maradt el.” – KÖLCSEY 1848, 83. – 1833. május 5. „...s végre ma reggel a tolnai Csapónál, ki e héten Torontállal bírja az előülést, nagy számú követek gyűltek fel, s Wesselényi és Széchenyi társaságokban elvégezték; ma délután a kerületi rendekét közönséges conferentiára gyűjteni, s Füzeséri miatt a teendőket elhatározni.” – KÖLCSEY 1848, 114. – 1833. június 22. „Szóval a meghasonlás nagy...E rettenetes miatt még holnap a kerület előtt Csapónál új összejövetelt határoztunk.” – KÖLCSEY 1848, 156. – 1833. június 26. „Huszonnegyedikben reggel Csapónál megjelentünk ugyan;” – KÖLCSEY 1848, 156.

⁵⁰ 1834. április 2. „A Dunai részekben most 3 szomszéd megyék követségében változás történik. Minthogy Zalabéri Horváth Zalai, Rohonczy Veszprémi és Czindery somogyi követek, mindhármán első alispányt követségekről lemondottak. Zala rendei Hertelendy Károly 2-od alispányt választották. Veszprémben Április 7-én lesz választás. Czindery egy hét mulva tér haza, alkalmasint Sárosban is új választás lesz, mint hogy Sárosy, a ki szabadsággal ment haza, nehezen jön vissza. A békéltetőkről a megegyezés jogi ereje azonban csak 19 megye s a kerületek is Győr városa szavazván a personalis ellen, voxok többségében csak ugyan elhatározottat, hogy a transactio helyett amica conventio tétessék a szerkesztetésébe, mellynek végén Csapó indítványára szintén ehez alkalmazott világosító módosítás tétetett. (A jegyzőkönyv ellenkező határozatról tudósít: Csapó, a magyar s a deák szerkesztetés, közt ellenkező

a megyei közgyűlés pótutasításban mérsékelte a követeknek adott utasítást, s az álláspont megváltoztatása miatt Csapó – betegségére hivatkozva – lemondott követi tisztéről, de alispáni állását megtartva továbbra is a liberális nemesség követeléseit támogatta.

Titkosrendőri jellemzése szerint az 1830. országgyűlésen: „*I. alispán, 70 év felett (52), ág. ev., mind jogi, mind közigazgatási tudása van, szeretik a vármegyében, ahol börtön foglyait munkával és a büntetettek különválasztásával a lehető legjobban és legcélszerűbben kezelte. Jó híre van és jómódú. Jelen 1830. országgyűlésen bár az ellenzékhez tartozott és látogatta gr. Károlyi György és Czindery klubjait, de nyilvánosan tartott beszédeiben sohasem az ifjúság kegyeit egyéb sikert hárszott, hanem sokkal inkább félelem nélkül azok csintalanságai ellen nyilatkozott. Az 1792. évi koronázási diplomára azzal a kérelemmel szavazott, hogy az 1791:III. tc. hozzá legyen adva, miszerint 6 hónappal az uralkodó halála után országgyűlést kell tartani. A IX. 24-ei felséges leiratra a köszönő feliratot helyeselte, de egy országgyűlési bizottságot akart a (koronatartományok) bekebelezéssel kapcsolatban. Egyébként nagyon mellette volt a magyar nyelv terjesztésének és a magyar nyelvű bizottsága jelenségeknek, miközben azt a nézetét tette ismertté, hogy hasonlóan az osztrákokhoz és az olaszokhoz a magyarok is a nemzeti nyelvükön írassák meg kívánságaikat ő cs. kir. Felségéhez és így terjeszthessék elő. Az újonckérdésben a vármegyék szorongattatása miatt, a hátralékos adók miatt, az oly sok munkáskéz elvonása miatt, az előző szűk esztendő miatt stb. csak 28000 embert ajánlott meg. A cirkuláció (magyar tiszték a magyar ezredekben) kérdésében azonban a békési követek, br. Rudnyánszky mellett szavazott teljes lendülettel. A kir. javaslatok 4. pontjánál ő akarta, hogy egy országgyűlés alatt a kir. kúria részéről a polgári pereket is felülvizsgálat alá lehessen venni. Szerették és tisztelték, de nem volt befolyása. A jobb oldalhoz tartozott.*”⁵¹

Halála után Garay János versben búcsúztatta.⁵², Garayt egyébként haláláig támogatta anyagilag és erkölcsileg is, amiért halálából Garay pécsi diák korában hozzá intézte az „Emlékezet” című versét. A „Csatár” című eposzát is neki ajánlta. Ennek költségeit Garay tudta nélkül Csapó fedezte.

CZINDERY LÁSZLÓ

A nagyatádi Czindery család Varasd megyei eredetű, melyet régi birtokigények kötöttek és hoztak a törökök kiűzése után Somogy megyébe. 1573-ban I. Miksa királytól Pál nyerte el Nagyatádot⁵³ és nyolc más községet. Bár ennek az adományozásnak a hitelességét többször kétségbe vonták, utódai mégis birtokában maradtak a településnek. Másik jogigénye a családnak az Istvánffy családból való leszármazásából fakadt, Istvánffy Miklós⁵⁴ 1599-ben adományul nyerte Somogyladot és tartozé-

---

látván, sőt az egészet a végzéssel nem tökéletesen egyezőnek találván módosítását kívánja, de javasolt módosítása el nem fogadtatván.) – KOSSUTH III. 1949, 8 - 31. – 1834. május 23. „*Kerületi ülés. Csapó örömmel látja, hogy végre csak ugyan átlátják a FőRR, hogy az ismételt intést felelet nélkül hagyni nem lehet, de csudálkozik, hogy midőn ezt átlátják, a törvényre, s törvényes szokásra való hivatkozást ki akarják törölni. Ő erre nem áthat, mert kívánja, hogy az eredhető rendetlenség megbosszulása magokat a RR-eket illeti, mind törvény, mind törvényes szokás szerint, s hogy ezt eddig is gyakorolták. Ő tehát az előbbinél marad és semmi változtatást el nem fogad. Ez ellen csak Pfansmid szólott, Plathy pedig módosítást javallott, s így a Csapó indítványa köz értelemmel elfogadtatott.* – 1834. május 28. Kerületi ülés „A Karok és RR. pedig Maj. 28-án Reviczky és Brezovay előülések alatt kerületi ülést tartottak, melyben első tárgy vala az 1833-ki Maj. 20-án tett felírásra f. é. Jan. 3-án költ királyi válasz eránt a Fő RR-től vett 6ik viszon izenet. Csapó a kérdésben forgó 7-ik szakaszban, s a már elesett Barsi felírásban is kifejtett elvekhez ragaszkodván, a dolog érdemének változtatása nélkül bizonyos módosítást javallott.” – KOSSUTH 1949, 183. – „*Kérdés: kívánják e a RR hazánk nemtelen lakosit fekvő jószág birhatás jusaival felruházni? (A többi szöllök között voltak némelyek kik az incapacitás kérdését itt egészen mellőzni kívánták, így Csapó – mások ellenben sürgették, hogy már egyszer intéztessék el a kérdés, különben a következő tanácskozásoknál is mindég alap nélkül fognak a RR. szűkölködni.)* – „*Tolnának volt köztiszteletű érdemes követje, Csapó Dániel helyébe (kinek követi tisztéről lemondását közönséges sajnálkozás fogadta) azon ns. megye Rendei Jeszenszky János másod alispánt választották.*” – KOSSUTH 1949, 387.

⁵¹ PÁLMÁNY 2011, 860-861.

⁵² MARKÓ I. 2001, 1089.

⁵³ „*Nagy-Atád, magyar-horvát m. v. Somogy vmegyében, a Rinya vize mellett, 1246 kath., 23 ref., 164 zsidó lak. Van itt egy ferencziek klostora és szentegyháza, melyben a plébániai szolgálatot a szerzetesatyák végzik. Synagóga. Kastély és kert. Róna határa termékeny, legelője sok; marhavásárai nevezetesek. F. u. Csuzy Pál, Berzencéhez 1 ¼ óra.*” – FÉNYES III. 1851, 119.

⁵⁴ 1582-től br., baranyavári és kisasszonyfalvi. **Istvánffy Miklós**, (Kisasszonyfalva, 1538. dec. 8 – Vinica (Horvátország), 1615. ápr.

kait, melyek a török kiűzése után a Rindsmaulok kezére jutottak. Istvánffynak és bajnai Both Erzsébetnek leánya, Orsolya Lipcsey Jánosné, ennek gyermeke, Lipcsey Erzsébet Szomszédvári báró Malakóczky Miklósné, kinek fia Miklós leányát Évát, Czindery György Varasd megyei alispánhoz adta férjhez. Ennek második felesége Budacsy Klára. Györgynek, aki 1737-ben végrendelkezett, nyolc gyermeke volt. Első feleségétől született János, Donát, Ignác és László, másodiktól Jakab, György, Terézia és Franciska. Ignác Ferencnek felesége Adamovics Anna, ki férjével együtt 1755-ben osztotta meg vagyonát gyermekeivel. Donát felesége Adamovics Erzsébet, aki 1784-ben mint özvegy a nagyatádi kórház részére 6000 forintot hagyományozott. Ignác Ferenc tisztázta a vagyoni jogigényeket, a Rindsmaulok által bírt Istvánffy részt vissza is szerezte. Leánya Mária Jozefa, Tallián Lászlóné, fia Rókus Ignác (1730-1792), akinek első felesége Okányi Szlávy Rozália, második Wächter Júlia, első feleségétől született fia, Pál 1795-ben másodalispán, előbb országgyűlési követ, tolnai Festetics Máriaától született gyermekei, Lajos és Adelheid, kinek férje Mesnil János. Lajos még atyja előtt meghalt, birtokai féltestvérére, Lászlóra (1792-1860) szálltak át. László élénken részt vett a közéletben, 1830-1840 között Somogy megye első alispánja, 1846-tól főispán, 1848-ban rövid ideig királyi biztos. A közkórháznak pártfogója, a lótenyésztésnek fellendítője. 1832-ben megszerezte bátyja feleségének fivérétől, Festetics Lajostól Szigetvárt és uradalmát. Feleségétől, a Tolna megyei középneemesi családból származó Dóry Teklától (esküvő 1814. október 9. Kisdorog) csak leányai maradtak, Júlia gróf Festetics Rudolfné (1816-1860) és Mária (1816-1847) báró Wenckheim Viktorné. Az utóbbinak két gyermeke: Béla és Leontin, gróf Andrassy Aladárné örökölte az összes Czindery birtokot.⁵⁵ Gróf Festetich Rudolf 1802. június 5-én született és 1851-ben halt meg, a házasságból 1835. július 28-án született gyermek, ki a nagyapja után a László nevet kapta, kedvence volt Czinderynek, mint hadnagy 1859-ben Solferinónál a csatatéren tűnt el, holttestét hiába keresték.

A família tagjai a 18-19. században kamarai adminisztrátorként, kamarásként, tanácsosként, al- és főispánként, országgyűlési követként stb. működtek a helyi és országos közéletben. A család utolsó férfi tagja, Czindery László 1792. július 7-én született Pécsen, császári és királyi udvari tanácsos, a Lipót- és a Szent Gergely rend vitéze. Apja, Rókus királyi tanácsos volt, anyja Wächter Júlia, szász-francia ősoktól származott. 1814-ben házasodott: felesége a Tolna megyei középirtokos családból származott Dóry Tekla⁵⁶, akitől két gyermeke született: Julianna és Mária. Czindery László

1.) Nádori helytartó, történetíró. Istvánfi Pál széphistória-szerző fia. Éva nevű leányát gr. Draskovich János nádor vette feleségül. Főajtónálló-mester (1601-től). Családja a török elől elmenekült ősi birtokáról; Nagyszombatban Várdai Pál esztergomi érsek apródja volt, akinek halála (1549) után Oláh Miklós vette pártfogásba. 1552–1556 között a bolognai és padovai egyetemen tanult, Padovában a humanista tudóstól, Zsámboki Jánostól tanult latin filológiát. 1556-ban hazatért, és valószínűleg Zrínyi Miklós /a szigetvári hős/ mellett katonáskodott. 1558–1559-ben Oláh Miklós titkára, 1559-től a kancellária tisztviselője, 1569-től a kancellária titkára. Elveszett birtokai helyett újakat akart szerezni, de próbálkozásai kudarcot vallottak. 1576-ban a budai pasánál járt követségben, hogy a békeidőben elfoglalt várakat szolgáltassa vissza, de nem járt sikerrel. 1581. januártól királyi tanácsosként bírósági ügyekben illetékes nádori helytartó, 1589-ben Heresinczy Péter győri püspökkel együtt Lengyelországban járt követségben Miksa főherceg kiszabadítására. 1593-ban törvényi felhatalmazást kapott a hadiadó beszedésére Szlavóniában. 1593-tól többször teljesített katonai szolgálatot, így részt vett a pákozdi csatában (1593), Petrinja ostrománál (1595), Kanizsa 1600. évi védelmében, majd 1601. évi sikertelen ostromában. 1598-ban tagja volt annak a három tagú bizottságnak, amely I. Rudolf nevében átvette Erdélyt Báthory Zsigmond fejedelemtől. 1599 áprilisában másodszeri kiküldése alól felesége súlyos betegsége miatt a felmentését kérte. 1603-ban ő fogalmazta meg a br. Illésházy Istvánt törvénytelenül fej- és jószágvesztéssel sújtó ítéletet, amivel magára vonta a protestáns arisztokraták gyűlöletét. 1605-ben a törökhöz küldött követség egyik tagja, melynek feladata az volt, hogy rávegye a szultánt, álljon el Bocskai István támogatásától. A tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki béke (1606) megkötésénél is a bécsi udvar egyik megbízottja és a békeszerződés egyik aláírója volt. 1608-ban Pálffy Istvánnal követségbe ment Hainburgba, hogy Mátyás főherceget meghívja a magyar országgyűlésre. Ekkor agyvérzés érte, minek következtében jobb keze megbénult. Az 1608. évi nádorválasztáson vereséget szenvedett br. Illésházy Istvánnal szemben. Másodszeri agyvérzés következtében halt meg. Politikai működését és történeti munkáit egyaránt a feltétlen Habsburg-hűség és buzgó katolicizmus, a protestánsok iránti gyűlölet jellemezte. Széles körű műveltségét, nyelvtudását, írói tehetségét protestáns ellenfelei is elismerték; állítólag minden európai nyelven (törökül is) beszélt. Verseket is írt, de igazán történetírói munkássága a jelentős. Fő műve a latin nyelvű „A magyarok történetéből”, melyben Habsburg-párti szemlélettel, ékes latin stílusban írta meg Magyarország 1490–1613 közötti történetét (bénulása miatt 1607-től csak vázlatosan). 1614-ben abbahagyta művét, melynek kiadását Pázmány Péterre bízta, s végül 1622-ben Kölnben jelent meg. Ezenkívül még kisebb történeti munkákat (a magyar reformáció történetéről, a magyar felségjelvényekről stb.) is írt. – MARKÓ III. 2002, 498-499.

⁵⁵ CSÁNKI é. n. 612.

⁵⁶ Feleségéről nevezte el az általa telepített falut. Teklafalu Szigetvártól délre, Kétújfalu mellett fekszik. A mai falu helyén az 1800-as évek elején még egy Tiltvány nevű pusztta állt. A pusztta Czindery Lászlóé volt, aki dohánykertészeket telepített ide. Az első lakók

karrierje 1825-től indult, Tolna vármegye azonban már 1818. május 5-én táblabírává választotta⁵⁷. Somogy megye országgyűlési követévé, majd 1830-ban alispánná választották, 1840-ig viselte e tisztséget, 1844-ben Vas vármegye főispáni helyettese, 1845 és 1848 között Somogy megye főispánja volt. 1849-ben három hónapon át Somogy császári biztosa, majd a szabadságharc után Pécssett törvényszéki elnök volt. Idős korában már nem vett részt a politikai közéletben, németladi kastélyában vagy pécsi városi házában élt. 1860. január 24-én Pécssett halt meg, Németladon⁵⁸ temették el. Fiatalon több nyugat-európai országban járt. Jelentős birtokai voltak Somogyban (Nagyatád és Szigetvár⁵⁹) és Baranyában (Pécs mellett Pellérd⁶⁰) 1839 és 1849 között a Magyar Gazdasági Egyesület másodelnöke volt, és az egyesületnél 840 aranyforintos alapítványt tett. Mint hivatalnok kiváló érdemeket szerzett Somogy megye lótenyésztésének emelése körül, saját fajtával, a Czindery-faj elnevezésű lovakkal vált híressé. Kaposvár felett a hetesi mezőn rendszerint megtartott lóversenyekeket ő szervezte. A 19. századi somogyi lótenyésztés története visszanyúlik a 18. század közepéig. A törökök hosszú katonai jelenléte, a felszabadító háború és a Rákóczi vezette szabadságharc leverése után ebben a megyében is a lótenyésztés siralmas állapotban volt. A katonai célokat szolgáló lovak sokszor erőszakos eltulajdonítása nemcsak az állományt apasztotta, de a szebb, tenyésztésre alkalmas lovakat is kiemésztette a megyéből. A jobbágyok a lovat nyomtatásra, vályogtiprásra, fuvarozásra és nem egyszer az úttalan utakon háttas lónak használták. A földesurak a kastélyok körüli szolgálatra és személyes használatra tartottak lovat. Ebben az időszakban még a ló a mezőgazdasági termelésbe kevésbé épült be. Annál nagyobb katonai jelentősége; háttas, málhás és vontató állatnak vették igénybe. De a 18. század eleji erősen leromlott állomány sem a katonai, sem az úgynevezett előfogatolási igényeket nem tudta kielégíteni.

A 18. század elején a megyében az úgynevezett parlagi magyar ló volt az általános. Ez egy kis

---

1839-ben németek voltak, rövidesen azonban magyar telepések is érkeztek ide.

⁵⁷ MNL TML. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1818. 789.

⁵⁸ „Magyar-Lád, magyar falu Somogy megyében, Szigetvárhoz 2 ½ óra, dombos helyen, 236 ref. lakossal és templommal. Német-Lád, Magy.-Láddal összeragasztva szép dombos helyen fekszik, s vagyon a két faluban papok és mesterek telkeivel 46 6/8 úrbéri telek, N.-Ladon 662 r. kath. német, de magyarul is tudó lakos, 14 zsidó. Határuk róna és 3379 2/8 holdra terjed. A föld jó s mindent megterem; szőlő 117 hold. A két hely birtokosa Czindery László úr; kinek itt jeles laka, gyönyörű angol kertje van, sok üveg- és mulató-házzal, mesterséges tavakkal; és egy igen szép angol telivér ménessel.” – FÉNYES III. 1851, 4.

⁵⁹ „Szigetvár, magyar-sokacz-német m. v. Somogy vmegyében, egy az Almás vizétől képezett szigetben, 2895 kath., 11 ágostai, 17 ref., 2 n. e. óhitű, 300 zsidó lak. Kath paroch. szentegyháza hajdan török mecset volt; csarnokában a szigetvári ostrom lefestve szemléltetik. Van itt továbbá ferenczi kolostor és szentegyház, óhitű csinos templom, urasági kastély, városház, postaház, vendégfogadó, több boltok és derék épületek. Áll a város ó és új városból s a magyar Leonidas, gr. Zrínyi Miklós dicső halála által megszentelt várból. Építője e várnak bizonyos Osvald Anthénus görögországi indigéna volt s később enyingi Török Bálint erősítette meg. I. Ferdinánd pedig még jobb karba tette, amlyira, hogy Stancsics Márk várkapitány a Toigon Osman, és Aliherélt pasa által próbált véres ostromokat nagy veszteséggel visszaverhette. Stancsics halála után 1562-ben gr. Zrínyi Miklós vevé át a parancsnokságot, kinek csaknem példátlan vitéz bátorságát, honszeretetét, férfiasságát, s dicső halálát nem is szükség előhoznom; mert az minden igaz magyarnak mélyen emlékezetébe és szívébe van vésvé. Szigetvárnak minden erőssége, a Szolimán török császár által személyesen kormányzott ostrom alkalmával egy földszáncz volt, melly hajdan a város, és még inkább a vár körül elterülve, posvány, nádas rétet csinált, s ez nem rég szárittatván ki, jelenleg legjobb kaszálló. A Zrínyi belső vára e posványban, legbelül egy kis szigetben készült, jobbra palisádákból állott; s hozzá csupán egy hidon kellett a várba menni; de faépületei könnyen meg égtek s így Zrínyinek vagy meg kellett égni, vagy kirohanni. Annál nagyobb a dicsősége, hogy illy csekély erővel s csekély védelem szerekel, a roppant török tábor huzamos ideig feltartóztathatta. Bevén a pusztá várat a török itt magát megfészkelé, s innen gyakori rablásokat vitt végbe, miglen 1688-ban szerződés által, mint Eger visszafoglaltatott. A mostani várnban, a Zrínyiéből egy téglá sem látszik, hanem egy török mecset még van benne. Az egész vár III. Károly alatt épült, kis szarkafészkek, rendetlen 4-szög formában, s részint a török épületéből megújított most védelemre nem való; bástyáinak belső töltései nincsenek, csak külső falai állnak s az uraság gazdaságára fordíttatnak. Határa Szigetvárnak nagy, bár sok helyt lapályos, de termékeny. Bora középszerű. Lakosai mesterségeket s a kereskedést erősen úzik. Országos és heti vásárjai népesek; s valami most nagy ország-, és postaútba esik, úgy hajdan is a török országút rajta ment keresztül Kanisa felé Bécsnek és Stájer országnak, s el sem lehte kerülni a sok posvány miatt. F. u. Czindery László.” – FÉNYES IV. 1851, 130-131.

⁶⁰ „Pellérd, magyar falu, Baranya vmegyében, szép rónaságon, Szent-Jakab hegy irányában, felette kicsi vidéken fekszik, út. p. Pécshez ¾ órányira. Nyugotnak a hegyekre, kelet-északnak Pécs városára, úgy az egész környékre regényes kilátás gyönyörködteti a szemet. Határa 4605 hold, mellyből szántóföld 2868 h., rét 845, legelő 340, szőlő 132, erdő 400 hold. Ebből ismét úrbéri szántó 1668, rét 245, legelő 280, szőlő 116, majorsági szántó 1200, rét 600, legelő 60, szőlő 36, erdő 400 hold. Földe fekete, néhol sárga agyag, s bő termékenységgű, bora jó; gyümölcse sok, s a cseresznyének nevezetik, e vidéken legkorábban érő. Lakja 1167 kath., 6 zsidó. Ékesíti e helységet az uraság csinos kastélya és jó-ízléssel készült angolkertje, honnan a vidékre ritka szép kilátás esik, egy mesterséges barlanggal, nyaralóval, üvegházzal. Van itt továbbá derék kath. paroch. templom, s egy uradalmi nagyszerű épület, melly gőzmalomnak van szánva, de most szeszgyáruul szolgál. F. u. Czindery László.” – FÉNYES III. 1851, 216.

termetű, nem valami megnyerő külsejű, rendszerint pej színű fajta volt, amelyet később nagyon ki-tartó és igénytelen állatnak tartottak. Ezt a lófajtát a jobbágyság tartotta és nem nagyon törődött a termettel, a testtartással és az állat formájával, hiszen nekik kifejezetten a kis termet és az igénytelen kinézet volt az előnyös. Az erős lovakat a földesurak és a vármegye sokszor vette az úgynevezett hosszú fuvarokra igénybe. Ilyenkor a jobbágy kénytelen volt nélkülözni a lovát, bár az ekék és a mezőgazdasági szerszámok vontatására ökröket használtak.

A somogyi lóállomány nagyobbik fele már a 17. században a parasztság tulajdonában volt. Az úgynevezett szilaj ló kielégítette azokat az igényeket, amelyeket a parasztság támasztott vele szemben, de teljesen alkalmatlan volt a hadsereg igényeinek a kielégítésére. Először Mária Terézia kormányköreiben merült fel a magyar lóállomány fejlesztése. 1766-ban a magyar kancellária körlevelében buzdított a lótenyésztés felkarolására, a nagyobb testű ménnek beszerzésére és alkalmazására. Mária Terézia 1774-ben és 1777-ben adott ki rendeletet az elkorcsosult magyar lóállomány fejlesztésére, amit fia, II. József újabb hatásos intézkedésekkel egészített ki.⁶¹

Mindezen törekvések közül az 1777-ben kiadott rendelet váltott ki érdeklődést a Somogy megyei nemesekben. Erre a rendeletre hivatkozva 1785-ben elindították a jobbágyok kancáinak ingyenes fedeztetését a megye által tartott ménekkel. Ez az intézmény mindössze öt évig állott fenn, mert sem a költségek nem voltak biztosítva, sem a megye nem tudott hatásosan felügyelni a ménállományra. De a jobbágyok is részvétlenséget mutattak.

Újra 1832-ben tűzte napirendre a nemesek megyei gyűlése a lótenyésztés fellendítését. Czindery László volt az egyik kezdeményező. Valószínűnek kell tartani, hogy Széchenyi István: *Lovakról* című írása, amely 1828-ban jelent meg, hatott a nemesi gyűlés elhatározására, bár az indoklásban egy szót sem ejtettek Széchenyiről. Annál többet arról, hogy „...a lovak tenyésztése az egész országra, úgy követőleg ezen megyére számolhatatlan haszon lévén, a nemzeti gazdaság, részes magános hasznokból alkottatik, gyarapodása tekintetéből fő figyelmet érdemelne...”⁶² Az 1832-ben elindított Lótenyésztési Társulat 1835-ben alkotta meg az alapszabályait, amelyekben már így indokolták a társulat létjogosultságát: „...melyre helybeli körülményeink figyelmes átgondolása után külkereskedéstől, s közelebbi kereskedési jelesebb helyektől elszigetelt megye fekvése is ajánlkozott.”⁶³ Tehát már nemcsak a katonai igények, de a napóleoni háborúk alatt és után fellendülő árukereskedelem is ösztönözte a nemesi vármegyét a lovak nemesítésére; ez állt a Lótenyésztő Társulat megszervezése mögött. Lehetetlen lett volna az áruforgalom növelése a belső és a külső piacokkal a lóállomány fejlesztése nélkül, hiszen a vasút megjelenése előtt és a megfelelő vízi utak hiányában Somogy megye áruforgalmát hámos lovak nélkül nem lehetett volna fellendíteni.

A nemesi vármegye a nagyobb testű ménnek használatától várta a lóállomány javítását. Az ehhez szükséges ménállományt a király bábolnai és mezőhegyesi méneséből szerette volna megkapni, természetesen szokásaik és előjogaik alapján ingyen. Ugyanakkor – talán a 18. századi tapasztalatok alapján – szükségesnek tartották egy jó baromorvos alkalmazását is. A főispán maga is hajlandóságot mutatott arra, hogy a Lótenyésztési Társulat vezetésében operatív módon közreműködik, azaz vállalja az elnökséget.

Úgy látszik, hogy a vármegye okult az 1785-től 1790-ig működött fedezettő istállók kudarcából, mert a Lótenyésztési Társulat 1835-ig alapszabály nélkül működött. 1835-ben rögzítették alapszabályba a társulat működését és azt a rendet, ahogy a jobbágyok ingyenesen igénybe vehették a fedezettő istállók ménjeit. Az alapszabályok azt mutatják, hogy a királytól a szükséges méneket nem kapták meg, hanem azokat úgy vették bérbe a ménekkel rendelkező földesuraktól. Elvileg bárki bérbe adhatta fedezettő ménjét, de gyakorlatban csak a nagyobb földbirtokosok bocsátották a vármegye rendelkezésére. Például az 1845. augusztus 2-i fedezettési jegyzőkönyv szerint a

⁶¹ KIRÁLY 1982, 213.

⁶² KIRÁLY 1982, 213-214.

⁶³ idézi: KIRÁLY 1982, 214.

megyében a következő helyeken voltak fedezettő istállók, amelyek már önmagukban is utalnak az egyes uradalmak központjaira: Marcali, Kéthely, Fajsz, Szentmihályfa, Lad, Kaposvár, Bolhás, Balatonberény, Balatonszemes, Edde, Lengyeltóti, Kercseliget, Simongát, Babócsa, Görösgal, Somogy-szil, Bálványos, Ádánd stb.⁶⁴ Természetesen a Lótenyésztési Társulat fennállása során nem mindig volt ugyanott fedezettő állomás, mert az alapszabályok szerint minden ősszel a földbirtokosoknak be kellett jelenteniök a felajánlott ménjeiket. A társulat választmányi tagjai és a járási fedezettési felügyelők januárban megszemlélték a méneket, februárban pedig döntöttek abban, hogy az ajánlatot elfogadják-e. A pároztatás március elején kezdődött és tartott június végéig. A pároztatásról jegyzőkönyveket vezettek. A parasztok utalványok alapján fedeztettek, amely utalványokat a járási tisztviselőknél és a falusi előljárókon keresztül kapták meg azután, ahogy bejelentették fedezetté váló kancáikat. Mindig a lakóhelyükhöz legközelebb eső fedezettő istállót vehették igénybe. Ha a párosítás nem sikerült, akkor 9 nap elteltével háromszor lehetett megismételni a fedezettést. Egy-egy fedezettésért a mén tulajdonosa 3 forintot kapott, amit a vármegyei pénztár fizetett ki a júliusban jóváhagyott fedezettési jegyzőkönyvek alapján. A fedezettő istállókat a szegényebb nemesek is igénybe vehették, de nekik 5 forintot kellett fizetniük. Egy ménhez csak meghatározott számú kancát lehetett beosztani, mégpedig úgy, hogy a mén napjában csak kétszer fedeztetett. (Reggel és este.)

A Lótenyésztési Társulat arra is figyelemmel volt, hogy a fedezettések után mennyi csikó született. Ezekről jegyzőkönyvet vezetett, a csikók nemét és színét tüntették fel a jegyzőkönyvekben. A mén és a kanca tulajdonosokkal szemben kemény rendszabályokat kötöttek ki, ami azt jelentette, hogyha a társulatnak bármiben kárt okoztak, azt megtérítették velük. A nagy számú fedezettési jegyzőkönyv és a pontosan vezetett elszámolások arra utalnak, hogy a 18. századvégi kudarcból alaposan okultak.

A jobbágyság kancáinak másfél évtizeden keresztül jó ménekkel történő fedezettése azt eredményezte, hogy a Kapos völgyében a jobbágyság lovai jelentős minőségi javulást mutattak. Gölle, Kapospula, Somogyaszaló, Taszár, Attala községekből a pesti állatkiállításokon bemutatott csikók számos díjat nyertek. A Lótenyésztési Társulat működésének hatásosságát mutatja, hogy a milleniumi kiállításon nyertek utoljára a Kapos völgyi falvak lovai díjat. A Kapos völgyében két nevezetes fedezettő istálló működött, a patalomi és a somogy-szili. De nemcsak a Kapos völgyében volt hatásvás az a tizenöt éves fajtajavítási kísérlet, amit még a nemesi megye indított el, hanem a megye déli felében is, hiszen a jobbágyfelszabadítás után egy fél évszázaddal erről a vidékről indult el a magyar hidegvérű lótenyésztés. A tenyésztési ciklus a lótarásban elég hosszú ahhoz, hogy fél évszázad múltán is érezhető legyen egy tenyésztési rendszabály ebben az ágazatban.⁶⁵

A ménnek, de a jobbágyság kancái sem voltak tiszta fajtájúak, hanem félvérek vagy keverékek. Ugyan pontos fajtaleírással nem rendelkezünk (ennek abban az időben nem is volt nagy jelentősége), az mégis világosan kiderül egy fajtajellemző, a ló színe alapján, hogy a fajták egész légiójával dolgoztak az akkori tenyésztők. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a Kárpát-medence állatállománya a keletről és a nyugatról jövő állatbehozatal hatása alatt fejlődött. A fedezettési jegyzőkönyvek alapján a lóállomány színei a következők voltak: sötét pej, pej, fekete, piros, fakó, sárga, szürke, tarka, deres, gesztenyeszínű, vasderes, fehér. A mén kiválasztásánál a Lótenyésztő Társulat nem volt figyelemmel a fajtára. Inkább a lovak alakjára és jó testi felépítésére ügyelnek. Ez a formalisztikus tenyésztési elv mégis meghozta a maga eredményét, mert a parlagi parasztlovak nagy javulást mutattak. Mindenekelőtt a testméretek és a lovak magassága nőtt. A társulat működésének eredményeként a 19. század közepére Somogy megyéből már eltűnt az a kis termetű magyar ló, amely még a 16. század elején általános volt.

Az akció, amelyet a nemesi vármegye a fedezettő istállók fenntartásával a jobbágyság lovainak javítására indított el, nem egyedülálló jelenség, mert a szomszédos Baranya megye is próbálkozott

⁶⁴ idézi: KIRÁLY 1982, 214.

⁶⁵ KIRÁLY 1982, 214-215.

a megyei ménekkel. Igaz, hogy ők csak egyszer próbálkoztak, még pedig a 18. század vége felé, az ő akciójuk kevésbé volt sikeres. A különbség okát abban lehet felfedezni, hogy a somogyi reform-nemzedék okult a sikertelen korábbi kísérletből és jobban, hatásosabban szervezte újjá a 19. század elején a megyei fedezettő istállók rendszerét. Az eredmény nem is maradt el, mert nemcsak a régi kevésbé értékes állományt értékesebb lovak váltották fel, de megnőtt az állomány is, hiszen az értékesebb állomány piaci forgalma javult, ami utat nyitott a nagyobb tenyésztői kedvnek, sőt a távlatokat tekintve a későbbi eredmények is az itt leírt törekvések alapján születtek meg. A lóállomány nagyobb hányada a parasztság kezében volt, és így a somogyi lótartás fellendítése a parasztság történeti műve, mégis azt meg kell említeni, hogy a lótenyésztés az állattenyésztésnek az egyetlen ága, ahol kézzel foghatóan ki lehet tapintani a somogyi nemesek és későbbi földbirtokosok áldásos működését. A különböző katonai lóbizottságokban való szereplésük (lóavató, lósorozó bizottságok), a megyei gazdasági egyesületekben betöltött szerepüknél fogva, a kiállítások és vásárok rendezése során és nem kevésbé a megye közigazgatásában betöltött szerepük által sok esetben és sok vonatkozásban áldásosan működtek közre a megye lótenyésztésének fellendítésében. Az alapvető tenyésztői munkát a parasztság végezte el, ami nélkül a nemesi és földesúri törekvések csak a levegőben lógtak volna. A parasztság és a földesúri osztály legkiválóbb tagjainak együttes munkája eredményezte, hogy Somogy megyében a lótenyésztésnek mélyebbre nyúló gyökerei vannak, mint akár a szomszédos, akár a távolabbi megyékben.⁶⁶

Czindery László publikációs munkája is fontos, több cikket írt.⁶⁷ Az út melletti fasorokról és egyéb gazdasági dolgokról számtalan apró közleménye jelent meg. Baranya megyének is hasznos szolgáltatásokat tett. Már ifjúkorában a vármegye céljaira használták fel 1807-ben és 1809-ben az atyja által beszerzett fegyvergyűjteményét; később 1827 körül Miskolczy András⁶⁸ kanonokkal együtt első volt azok között, kik az eszmét megpendítették és erélyesen dolgoztak azon, hogy a Győrbe áthelyezett jogakadémia helyett Pécssett másikat állítsanak. Nagyszabású volt azon terve: miként és hova kellene a vármegye székházát Pécssett felépíteni. Ennek helyéül az irgalmasok és az országút közé eső területet jelölte ki.⁶⁹

A 18. században a Czinderyek társadalmi és politikai befolyását biztosító földvagyona folyamatosan nőtt. Az 1790-es évekre már öt nagyobb uradalommal rendelkeztek, Somogyban a nagyatádi, a ladi és a szentmihályfai⁷⁰, míg Baranyában a pellerdi és a kisteleki⁷¹ uradalom került a kezükre. Czindery László kiskorúsága idején plenipotenciárius⁷² irányította a birtokokat, ám azok egyre rosszabbul működtek, s emiatt sor került egy csődgondnok kirendelésére is, s a birtokok egy részét bérbe kellett adni. Családi és birtokjogi pereskedések után az 1820-as évek elejére rendeződtek a család birtokviszonyai: sikerült megegyeznie mostohatestvérével, Adelhaidával (ekkor báró Mesnilné) is, s ennek eredményeképpen minden korábbi családi föld a tulajdonába került. Mivel az ősi földek egyben tartása óriási adósságok vállalásával járt, ezért 1823-ban Nagyatádot zálogba kellett adnia.

⁶⁶ KIRÁLY 1982, 215-216.

⁶⁷ Például 1. *Beszéde* Pest, 1832. (Somogy vármegye polgári ünnepe Mérey Sándor főispán beiktatásakor.) 2. Miképp gazdálkodhatunk ingyen? Pozsony, 1844. 3. Alaprajza a somogy megyei lótenyésztő társaságnak 1836 előtt. Gazdasági jellegű cikkeket írt a gazdasági Tudósításokban (1837, 1839), Ismertetőben (1837), Hasznos Mulatságokban (1837), Magyar Gazdában (1841, 1844) és a Társalkodóban (1846).

⁶⁸ **Miskolczy András** (Nemeskosztolány, 1777. november 17. (Bars megye) – Pécs, 1843. október 28.): pécsi kanonok és országgyűlési képviselő. A bölcséletet Pozsonyban, a teológiát Pécssett végezte, 1800. november 23-án felszentelték, két évig püspöki helyettes titkár, azután Bécsben Somogyi János fiai mellett másfél évig nevelő volt; ezen idő alatt letette a teológiai vizsgákat és baccalaurens lett. 1804. március 19-től ozorai plébános, 1804 és 1805 között szolgálta az ozorai egyházközséget, majd esperesként a kerületet. 1825-től pécsi kanonok, 1837-ben szerbiai választott püspök, 1838-ban püspöki helyettes volt. Több alapítványt tett, így a pécsi lyceumra 1000 forintot, az árva intézet alapjára 12035 forintot, a pécsi gimnázium hat tanulójának ösztöndíjára 4420 forintot.

⁶⁹ NÉMETH 1903, 369.

⁷⁰ „Szent-Mihályfa, pusztá, Somogy vmegyében, M. Újfalú mellett, 140 kath. 23 ref. lak.” – FÉNYES IV. 1851. 112.

⁷¹ „Kistelek, magyar falu, Baranya vmegyében, rónaságon, út. p. Sz-Lőrincz. Határa 1304 hold, mellyből úrbéri szántó 348 h., rét 174, elkülönözött legelő 93 6/8 h., majorsági szántó 379 h., rét 100 h., legelő 206 2/8 hold. Földe elég termékeny. Van egy csinos uradalmi laka. Bírja Czindery László.” – FÉNYES II. 1851, 226.

⁷² Teljes jogkörrel felruházott jogi képviselő.

Nagyatád elvesztése ugyanakkor fordulópontot is jelentett. Czindery rendezhette örökölt és felhalmozott adósságait, ugyanakkor nagyobb figyelem fordulhatott a gazdálkodás felé. Anyagi helyzete javult: 1834-ben megvette Festetics Lajostól az 5400 holdas szigetvári uradalmat.⁷³ Szigetvár félúton volt a szentmihályfai és a ladi uradalom között, vagyis a vásárlással egy csaknem egybefüggő birtokrendszer sikerült kialakítania. Czindery 1848 körül 36214 holdas birtok területtel rendelkezett. Az 1848. évi jobbágyfelszabadítási törvény, majd a közös földek (erdők, legelők) elkülönözése persze csökkentette a kezében lévő földeket, de a perek lezárása után még így is több mint 20000 holdnyi földje maradt.

Czindery sokat tett saját birtokai modernizálásáért, amivel egyben követhető mintát adott a korabeli kiváltságosoknak. Az 1820-as évektől kezdve jelentős erőfeszítéseket tett birtokain az árvízveszély ellen. Ennek során a Zselicből és a Mecsekből lefutó patakokat szabályozták, amivel kibővítette termőföldjeit. Szántóföldi gazdálkodásában a legmodernebb nyugati módszereket alkalmazta (vetésforgó, pillangós és egyéb takarmánynövények termelése, vaseszközök használata, az 1850-es években már cséplőgépe is volt, új növényeket honosított meg stb.) Nagy érdemei voltak a hazai lótenyésztés felemelése érdekében. A méneseiben nevelt lovak „*Czindery-faj*” elnevezés alatt váltak híressé. Szigetváron cukorgyárat hozott létre, Pellérden az 1840-es években szeszgyárat és gőzmalmot kezdett építeni. A Pellérden termelt kanadai kukorica iránt nagy volt a kereslet. A németladi gazdaságában tejlő tehenészetet alakított ki. Pellérden díszkertészetet hozott létre. Komoly sikerei voltak a pellérdi szőlő- és bortermelés terén. Szigetváron szivarkagyárat alapított, amihez saját birtokán termeltette a Tolnából betelepített dohánykertészekkel az alapanyagot. Helyes kezelés folytán dohányja, de különösen szivarjai kitűnő minőségűek voltak. Szigetvár városiasodását elősegítendő egy díszkertet szeretett volna létesíteni. A kerthelyiség a polgári iskolától a vasútig terjedt volna, de a polgári iskolával szemben lévő nyugati részt is díszfákkal és növényekkel ültetett volna be, mert díszkertészete magas szakmai nívón állt. Ladon, Pellérden és Szentmihályfán ilyen kerteket ténylegesen is létesített, de Szigetváron a köznép vandalizmusa ismételten tönkretette az ültetvényeket és így Czindery kedvét veszve abbahagyta a telepítést. Szigetvár szépítéséről úgy gondoskodott, hogy a mezővárosban három díszes emeletes házat építtetett, köztük a takarékpénztár épületét.⁷⁴

Pécsett létrehozta az ún. Czindery-kertet, a város első igazi közparkját. Legfőbb szervezője volt a Pécsi Takarékpénztárnak, amelynek 1845–1848 között első elnöke és legnagyobb részvényese volt. Halála után kapta meg a korábban igényelt bányatelkeket Pécsett: Lámpásvölgyben, a Julianna I-II. nevű telkeken az örökösök kezdték meg a szénkitermelést.

Somogy vármegyének első modern kórháza a kaposvári „*Somogy megyei Közkórház*” volt. Alapítása is a reformkor idejére esik. Első írásos nyoma az 1836. évi áprilisi megyei közgyűlés jegyzőkönyvében található, mely szerint kimondják, hogy a vármegye székhelyén közadakozásból kórházat építenek. Az ügy élére Czindery László első alispán állt, kivel a fő- és alszolgabírák versenyre keltek, hogy a vármegyében minél nagyobb összeget tudjanak összeszedni a kórház céljaira. Az építéshez ingyenes közmunkát biztosítottak, a vármegye termében táncmultságokat rendeztek, a büntetéspénzeket, a kolera elleni védekezésnél megtakarított összegeket, mind a kórház céljaira fordították. Az építés 1840-ben kezdődött. A terveket Windisch pécsi építőmester készítette. Czindery, később mint főispán is támogatta a kórház fenntartását. Az 1846 augusztusi gyűlésen jelenti az alispán, hogy: a Kaposváron tervezett közkórház felügyelete alatti építése és bebútorozása megtörtént, azonnal megnyitható, 16 beteg befogadására alkalmas. A jelentést lelkesedéssel fogadták, és egy bizottságot küldtek ki a kórházi szabályzat összeállítására. A kórház megnyitását 1846. november másodikára tűzték ki. A kórház felépítéséhez felgyűlt pénzhez (28404 forint) többen adakoztak kisebb-nagyobb összeggel, például Czindery László és neje 1400, báró Sina György⁷⁵

⁷³ KAPOSÍ 2012, 236.

⁷⁴ NÉMETH 1903, 370.

⁷⁵ 1818-tól hodosi és kizdiai **Sina György Simon**, 1822-től báró (Nis, 1782. november 20. – Bécs, 1856. május 18.): bankár, nagybirtokos

1200 forintot adott. Náluk többet csak herceg Esterházy Pál, Tallián Imréné Somogyi Mária adott. Egy másik egészségügyi kezdeményezés is a család nevéhez kapcsolódik: „Nagyatádon, a szent-ferenczrendiek zárdájában van a Czindery családtól alapított intézet, mely kórház nevet visel ugyan, de a benne lévők csak táplálást és semmi orvosi ügyeletet nem élveznek. A tőkére, költségekre és számadásokra pedig a kormány gyakorol felügyeletet.”⁷⁶

Czindery László a helyi, vármegyei és az országos politikából is kivette részét. Az 1825. szeptember 11-én Pozsonyba egybehívott országgyűlésre Somogy vármegye Somssich Pongrác⁷⁷ első alispánt és nagyatádi Czindery László táblabíróát választotta követeknek, s számukra 34 pontból álló követi utasítást dolgozott ki, melynek lényeges része a sérelmek orvoslása s a jövő érdekében az alkotmány megerősítését célzó intézkedések meghozatala. Az utasítás főbb pontjai a következők voltak: hogy a követek a királyi előterjesztések tárgyalásába mindaddig bele ne bocsátkozzanak, míg az 1790:XII. törvénycikk ereje és sérthetlensége a végrehajtó hatalomra nézve teljesen nem biztosítottatik. – Hogy a bankópenz értékének leszállítása által az 1790:XII. törvénycikk ellen elkövetett sérelem orvosoltassék. – Hogy a papírpénz törvényesnek el nem ismertetvén, arany- és ezüstpénz bocsáttassék forgalomba. Arany és ezüst az országból ki ne vitessék. – Hogy 1813., 1815. és 1822-1823. években az országgyűlés hozzájárulása nélkül kibocsátott pátensek által okozott sérelmek orvosoltassanak. – Hogy a Kaposfői prépostság javai, melyeket jelenleg egy külföldi intézet hasznélvez, attól elvétetvén, annak jövedelme egy hazai intézet javára fordítottassék. – Hogy a református ifjúságnak a külföldi főiskolák látogatása, mely eddig tiltva volt, megengedtetessék. – Hogy a magyar nyelv használatának általánosítására szorgalmaztassék. – Hogy a segesdi gimnázium javára még Mária Terézia királynő részéről 1776-ban felajánlott évi 600 forint folyósítása sürgettetessék. – Hogy a Répás kerület visszacsatoltassék. – Hogy a kamarai jószágok, a helyett, hogy azokat holmi jöttment, legtöbbet ígérő idegeneknek adnák érdemes hazafiaknak adományoztassanak. – Hogy a pesti egyetem függetlenítettessék és a sajtószabadság szorgalmaztassék.⁷⁸

Bár a követi utasítások legnagyobb része az alkotmányon ejtett sérelmek orvoslására vonatkozik, itt-ott mégis megtaláljuk benne a szabadelvű haladás, sőt a gazdasági függetlenség iránti törekvést is. Maguk a követek azonban határozottan konzervatív irányultságúak, akik elsősorban a sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány megszilárdításán fáradoztak. A követek közül Somssich Pongrác csakhamar feltűnt az országgyűlésen. Az elsődleges sérelmek tárgyalása alkalmával, amikor az 1824. november 20-án tartott kerületi gyűlésben a magyar nyelv ügye került napirendre, Somssich felszólalt és beszédében a magyar nemzeti nevelés szükségességét hangsúlyozta. Másnap (november 3-án) amikor gr. Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság megalakítására egy évi jövedelmét ajánlotta fel, a jelenlevő megyei birtokosok közül gr. Széchenyi Pál, Marcali ura és gr. Festetics László⁷⁹

---

kos. A görögkeleti iskola alapítványi bizottság tagja. Családja Görögországból került a Habsburg Birodalomba. Féltestvérével, Jánossal hatalmas földbirtokokat szerzett. Bankháza szerepet vállalt az államkölcsonök szervezésében, az államkötvények forgalmazásában, a keleti kereskedelem, a szövőipar, a dohánytermesztés és -export előmozdításában. Gr. Széchenyi Istvánnal megismerkedve több jelentős vállalkozásban vett részt: az Első Dunagőzhajózási Társaságban, a Lánchíd felépítésében, amelynek finanszírozója és a Pest-Budai Lánchíd Rt. vezetőjeként az építkezés szervezője is volt. Vasútépítéssel is foglalkozott. Nevéhez fűződik a Bécsújhely-Sopron vasútvonal megépülése. Az Osztrák Nemzeti Bank helyettes kormányzója, igazgatója, Görögország bécsi főkonzulja volt. 1818-ban fiával együtt magyar nemességet kapott. – MARKÓ V. 2004, 1171.

⁷⁶ idézi: CSÁNKI én. 226-227.

⁷⁷ 1845-től gróf, saárdi **Somssich Pongrác**, (Sárd, 1788. május 17. – Mike, 1849. augusztus 26.): politikus. Somssich József és Ürményi Mária fia, Somssich Miklósnak Somogy megye volt helyettes alispánjának testvére. A MTA tagja (ig. 1830). Császári és királyi államtanácsos (1841). A pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett. 1811-től Somogy megyében szolgabíró, 1824-től a megye alispánja, az 1825-1827-i pozsonyi országgyűlésen a megye követe, ahol az ellenzékhez tartozott. Az országgyűlés feloszlása után részt vett a rendszeres munkálatok kidolgozásában. József főherceg nádor bizalmasai közé tartozott; 1830-tól alnádor, 1833-1841 között királyi személynök, s lényegében a királyi tábla és az országgyűlés alsótáblájának elnöke, egyúttal 1833-tól Pest-Pilis-Solt megye főispáni helytartója, 1836-tól Baranya megye főispánja. – MARKÓ V. 2004, 1235., NAGY 2007, 148.

⁷⁸ CSÁNKI én. 510-511.

⁷⁹ gróf **Festetics László** tolnai (Ság, 1785. június 15. – Bécs, 1846. május 12.): császári és királyi kamarás. Festetics György, a keszthelyi Georgikon alapítójának fia volt. Öt munkája jelent meg nyomtatásban. Hechingenben (Baden-Württemberg, Németország) 1811. augusztus 31-én feleségül vette Hohenzollern-Hechingeni Josephine hercegnőt (Wadern, Saar-vidék, Németország, 1791. május 14. – Bécs, 1856. március 25.) A házasságból három fiú- és egy leánygyermek született: Ilona, Tasziló, György és Lajos. 1790-től

egyenként 10 ezer, Inkey Imre⁸⁰ pedig ezer forintot adományoztak erre a célra. A megye közönsége lelkesedéssel vesz tudomást a nemzeti nyelv művelése érdekében alakítandó tudós társaság keletkezéséről, de egyúttal elkeseredéssel tárgyalja, hogy a Szomszédos Baranya követe, Kajdacsy Antal, mennyire exponálja magát a kormány érdekében. Somogy közönsége tehát átíratot intézett Baranyához, hogy hívja vissza hazafiátlan követeit; Baranya nemesi rendjei azon méltatlankodva azt a választ adták, hogy Somogynak Baranyához és követeihez semmi köze. Amikor a további viták során, az 1826. január 21-én tartott gyűlésben arról tanácskoztak, vajon a római katolikus szülők tarthatnak-e gyermekeik mellett protestáns informátorokat (házi tanítókat), Somssich a katolikus egyháziak álláspontját védelmezi, kijelentve, hogy ez nem a protestánsok ügye, hanem a katolikus atyáké.

A sérelmek tárgyalása után végre a rendek elővették a királyi előterjesztésekben foglalt tárgyakra vonatkozó törvényjavaslatokat. Az előterjesztések legfontosabbika az adó kérdése. A rendek fő törekvése az adó igazságosabb és arányosabb felosztására irányult, mely célból a jobbágytelkek (porták) újból leendő országos összeírása vált szükségessé. A kormány azonban megnehezítette e kérdés megoldását azzal, hogy a jobbágytelken lakó nemesekre is ki akarta terjeszteni az összeírást, de ez ellen a megyei követei nagyobb része tiltakozott. Több mint két havi vita után május 30-án szavaztak a megyék e kérdéssel, mely alkalommal 10 szavazattal azoknak az álláspontja győzött, akik nem akarták a jobbágytelken lakó nemeseket adózás alá fogni. Idetartozott Somogy megye is, melynek álláspontját Czindery László képviselte. Miután azonban a főrendek a javaslatot visszaküldték. Somssich felszólalása után Platthy Mihály⁸¹ barsi követ közvetítő indítványát fogadták el, mely szerint nem a nemesek, akik eddig a jobbágytelkek után adót nem fizettek, életük végéig élvezetében maradjanak eme kiváltságukban. A jövőre nézve pedig majd akkor határoz az országgyűlés, ha az összeírás elkészült. Somssich a július 20-án tartott gyűlésben történt felszólalásakor olyan törvényes intézkedés elfogadását javasolta, mely megtiltaná, hogy jobbágytelkek nemesek kezére kerüljenek.⁸²

Somssich Pongrác az országgyűlés és a bizottsági tárgyalások után már nem sokáig maradt a megyei önkormányzat élén. Még az országgyűlés folyamán, de még inkább a bizottsági tárgyalások alatt egyre jobban közeledett a kormány álláspontjához és a bizottsági tárgyalások alatt any-

---

édesanyjával Keszthelyen élt, 1792-ben Bécsbe költöztek. 1791-től nyolc éven át péteri Takáts József filozófus, író és könyvtáros volt nevelője. 1799-ben Kultsár István tanár, író és szerkesztő vette át a nevelői szerepet 1803-ig, Festetics György részletes nevelési utasítása szerint. Bölcséleti és jogi tanulmányait (1800–1803) a pesti egyetemen végezte. Nevelői elkísérték hazai és külföldi tanulmányútjaira is. Előbb a balatonkeresztúri, majd a sági birtokot igazgatta, kevés sikerrel. Bécsbe költözött és külügyminisztériumi hivatalnokként dolgozott. 1808-ban visszatért Keszthelyre. A zalai lovasezred vezetőjeként részt vett a franciák elleni 1809. évi nemesi felkelésben Győrnél. A keszthelyi birtokot 1819-ben örökölte meg. Tervei között szerepelt a kastély átépítése, a kastélykert átalakítása és bővítése, valamint a városrendezés. A kertépítés nemcsak terv maradt, neki is kezdett, de nem fejezte be. Ő építette az oroszlanos kutat (1822). Eleinte gyarapította a családi birtokot: megvásárolta a Somogy megyei Berzence várát és mezővárosát a hozzá tartozó Sarkad faluval (1820), valamint kisebb birtokokat. Túlköltekező, pazarló életmódot folytatott, birtokait csődbe vitte. A ló- és juhtenyésztésre azonban nagy gondot fordított. Új juhtenyészetet rendezett be. Magyarországon ő tenyésztett először tisztavérű arab lovakat. A meglévő épületeket az 1820-as években bővítette és klasszicista stílusban átépítette. A Pesten meginduló lóversenyeken futtatóként vett részt, díjakat készítettet és tűzött ki. E díjak is az adóságát növelték. Megszervezte Keszthelyen a tűzoltást. 1823-ban 14 fecskendőt, 24 vizes lajtót és tűzrendőri szabályzatot adott a város részére. 1826-ban zárgondnokságát rendelték el. Bővítette a Georgikont, bevezette a magyar nyelvet az oktatásban. A helikoni ünnepeket viszont beszüntette. Gyarapította a hajóflottát, gőzhajót is tervezetett, de a megvalósulás a zárgondnokság miatt meghiúsult. Sértettsége miatt később gátolta Széchenyi balatoni gőzhajózási terveit. A Balaton mocsaras részén hidat és töltést készítettet a Zala folyón (1839), ezzel javította a közlekedést, fellendítette a kereskedelmet. Balatonszentgyörgyön felépítette a Csillagvárát. 1826-ban készítette a Szent Ilona szobrot, amely eredetileg Zala és Somogy megye határán állt a Zala folyónál (jelenleg a Festetics-kastély parkjában látható). Nagylelkű adományokat is tett: a Magyar Tudós Társaságnak, négy megye – Somogy, Sopron, Vas és Zala – közkönyvtárának, a katonaságnak, a pesti Ludovika iskolának, a bécsi katonai mérnöki akadémiának, a balatonfüredi színháznak. 1838. november 4-én kötötte az örökös úrbéri szerződést Keszthely mezővárossal. – BONTZ 1896, 299., 399-400., SÜLE 1967, 17.

⁸⁰ pallini **Inkey Imre** (1784. – Raszinya, 1848. február 10.): császári és királyi kamarás és főispán. Inkey Imre királyi tanácsos, zalai alispán és Jeszenovszky N. fia. 1809-ben francia fogságban volt, 1820 és 1829 között zalai alispán volt, 1842-ben Zólyom megye főispáni helyettesévé, később (1843) valóságos főispánjává nevezték ki.

⁸¹ nagypalugyay **Platthy Mihály**: barsi követ, majd 1830-ban a király átcsabítva az ellenzék oldaláról kinevezte ítélmesterré, szerepe volt az országgyűlési ifjak és Kossuth elítélésében. Később kancelláriai referendárius lett.

⁸² CSÁNKI én. 511-512.

nyira elnyerte a nádor jóindulatát, hogy felajánlották neki az alnádorságot. Nem ő volt az egyedüli az 1825–1827. évi országgyűlés ellenzéki vezetői közül, aki átment a kormány táborába. Reviczky Ádám⁸³ kancellár különben is mindent elkövetett meggyerése céljából. Ez az eljárás akkor még nem részesült olyan súlyos elbírálásban, mint amikor a hivatalvállalás egyértelmű volt a népszerűség teljes elvesztésével. Később azonban a hivatalnokoskodás Somssich Pongrácnak is a népszerűségébe került és őt is fel kellett áldozni a Kossuth és társai ellen indított hűtlenségi perekben, ahol az országbíróval együtt elnökként szerepelt.

Somssich lemondott az alispáni tisztségről, így az 1830. augusztus 3-ára összehívott alispánválasztó közgyűlésen Czindery Lászlót választották meg. Az 1830. szeptember 8-ára egybehívott országgyűlésre a megye Czindery első alispánt és Somssich Miklós⁸⁴ táblabíróát küldte követül. Mindketten már előzőleg is képviselték a megyét. Somssich Miklós, aki az 1811–1812. évi országgyűlés ellenzékéhez tartozott, alispáni tisztségétől is megválva, csaknem kizárólag gazdaságának élt. Csak az 1822-1823. évi törvénytelen rendeletek kibocsátása alkalmával támadt nemzeti ellenhatás alatt tanúsított ismét érdeklődést a közügyek iránt. A követek részére a megye 17 pontból álló utasítást dolgozott ki, melynek főbb pontjai a következők: Hogy a megkoronázandó királyi hitlevélbe, az 1827:IV. törvénycikk, mely szerint az adó és a segedelem megszavazásának joga az országgyűléstől elvonatni nem fog, beiktattassék. Hogy az országgyűlésnek ezentúl Pesten leendő tartását szorgalmazzák. Hogy a bezárt nagybányai pénzverő ismét megnyitassék és a Bécsbe szállított arany- és ezüstrudak ismét visszaszállíttassanak. Hogy a harmincadok az országgyűlés befolyása alól ki ne vonassanak. A követek tiltakozzanak az országos összeírás dolgában kibocsátott utasítások ellen, mert a megye a városi, nemesi és egyházi telkek összeírását sérelmesnek tartja. Hogy a kancelláriának 1829. július 10-én kibocsátott rendelete, mely szerint a tisztújításkor a pártoskodók nem jelölhetők és őket büntetés végett feljelentsék, hatályon kívül helyztessék, miután ez a rendelet a nemesi kiváltságokat veszélyezteti. Hogy a törvények ezen az országgyűlésen már magyarul szerkesztessenek.⁸⁵

Az országgyűlésről küldött követi jelentésekből örömmel értesült a megye arról, hogy a két tábla közötti üzenetváltás magyarul történik s még két fontosabb pótutasítást küld követeinek: az egyik, hogy Jankovich Miklós⁸⁶ ritkabecsű gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum számára megsze-

⁸³ 1825-től gróf, revisnyeai **Reviczky Ádám**, (Debrecen, 1786. május 23. – Heiligenkreutz /Bécs mellett/, 1861. április 21.): politikus. Az MTA tagja (ig. 1830), az Osztrák Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Főudvarmester (1826-tól), a Szent István-rend kancellárja (1828-tól). Valóságos belső titkos tanácsos. A bécsi Theresianumban jogot tanult. 1805-től Galíciában királyi ügyész, 1807-től galíciai kormányzóknél, 1808-tól a cseh-osztrák egyesült udvari kancelláriánál fogalmazó, 1809-től mint önkéntes hadnagy a gr. Sztáray 33. gyalogezred kötelékében részt vett a Regensburg, Aspern és Wagram melletti csatákban. 1811-től királyi táblai ülnök, 1814-től a velencei kormányzóknél tényleges tanácsos, 1815-től az ausztriai és sardíniai seregek hadtápfőnöke, majd a montblanc-i, iserei és Rhodanus melléki helyőrségek parancsnoka. 1818-tól Lombardia és Velence Egyesített Királyok kamarai előadója, 1819-től udvari tanácsos, 1822-től a galíciai főkormányzóknál alelnöke, 1823-tól államtanácsos, 1825-től a bécsi udvari kamara és a pénzügyi kamara alelnöke. 1826-tól magyar udvari kancellár, 1828 áprilistól magyar udvari főkancellár, júniustól egyidejűleg Borsod vármegye főispánja. Nem tudott érvényt szerezni a bécsi udvar elvárásainak, sőt politikája lehetővé tette a reformellenzék hatékony működését. Ezért 1836-ban főkancellári tisztségéből leváltották. 1836-tól Firenzében a toscanai udvarnál osztrák követ és meghatalmazott miniszter volt. Firenzei tartózkodása idején pártfogolta és anyagilag is támogatta Markó Károly festőművészt. Utóbbi követi tiszteről lemondva saját kérésére nyugdíjazták. Ezután államminiszteri rangban Pisában élt, majd teljesen visszavonult a közéletől. Velencében, majd Bécsben tartózkodott, élete utolsó szakaszában a heiligenkreutzi kolostorban élt és ott is halt meg. – MARKÓ V. 2004, 737.

⁸⁴ saárdi **Somssich Miklós**, (Sárd, 1784. december 6. – Sárd, 1870. december 19.): politikus. Az OMGE választmányi tagja (1866). A pécsi királyi akadémián bölcséletet és jogot tanult, a pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett. Gr. Széchenyi Ferenc mellett jurátus. Ügyvédi vizsgája letételét követően Somogy megye tiszteletbeli jegyzője, 1806-tól rendes aljegyzője, 1808-tól főjegyzője volt. Az 1811., 1830., 1832–1836. és 1839–1840. évi országgyűlésen Somogy megye követe, 1813-ban a megye másodalispánja, 1815-ben tisztségéről lemondott, 1817-1848-ban a megyei árvászeké elnöke. Birtokából mintagazdaságot hozott létre. 1863-ban Szörnyén rablók támadták meg, akik megkínózták, ennek következtében egyik karja is eltört. Gyógyulása után Pécssett, majd fiánál Pesten élt. Élete utolsó évében visszaköltözött Sárdra. – MARKÓ V. 2004, 1233-1234.

⁸⁵ CSÁNKI é. 512-513.

⁸⁶ vadasi és jeszeniczei **Jankovich Miklós**, (Pest, 1772. január 2. – Pest, 1846. április 18.): könyv- és régiséggyűjtő. Az MTA tagja (t. 1831). Budán kamarai hivatalnok volt, majd birtokain gazdálkodott, s a tudománynak, gyűjtőszervezetének élt. 1817-től a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat körül létrejött társulat egyik meghatározó személyisége volt. Gyűjtését Révai Miklós gyűjtőprogramjának szellemében, Cornides Dániel és Kovachich Márton György hatására kezdte el; történeti és művészeti emlékeket,

reztessék, a másik, hogy az országgyűlési tárgyalásokról minden előzetes jóváhagyás nélkül kibocsátandó hírlapi tudósításokhoz az engedélyt megszerezzék. A követek közül Somssich Miklós az országgyűlésen Deák Antalhoz⁸⁷, felsőbüki Nagy Pálhoz⁸⁸, Pázmándy Déneshez⁸⁹ csatlakozott, követtársa Czindery László azonban jelentősebb szerepet nem játszott az országgyűlésen.

1830. október 26-án elhunyt gr. Sigray József⁹⁰ főispán. A király másfél esztendeig nem nevezett

---

okleveleket és könyveket gyűjtött. 1836-ban hatalmas anyagát (4000 oklevél, festmények, érmék, régészeti leletek, több mint 63000 kötet könyv stb.) az országgyűlés megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum számára, amely halála után további gyűjtését is megszervezte. „*Nemzeti dalok gyűjteménye*” című 10 kötetes kéziratot énekgyűjtését az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Kéziratban maradt „*Közönséges Magyar Könyvtár 1533–1830*” című bibliográfiája (MTA Könyvtára) kb. 30000 mű címlerását tartalmazza. – MARKÓ III. 2002, 547.

⁸⁷ kehidai **Deák Antal** (Sójtör, 1789. április 15. – Kehida, 1842. június 20.): politikus. Deák Ferenc bátyja. 1804 és 1808 között a győri akadémián jogot tanult, 1809-ben hadnagyi rangban részt vett a nemesi felkelésben. 1811-től ő kezelte a családi birtokot. 1809-től Zala vármegyében a kapornaki járás alszolgabírája, 1821-ben lemondott, de a vármegyei életben továbbra is tevékenyen részt vett; 1828–1831-ben a vármegye első alispánja. Az 1825–1827-i és 1830-i és 1832–1833. évi országgyűlésen Zala vármegye egyik követeként a mérsékelt liberális ellenzékhez tartozott. 1833-ban öccse, Deák Ferenc javára lemondott követi tisztéről, csak a vármegyei közéletben vett részt és birtokain gazdálkodott. Baráti kapcsolatban volt Kisfaludy Sándorral és Vörösmarty Mihállyal. – MARKÓ II. 2001, 62.

⁸⁸ Felsőbüki **Nagy Pál** (Fertőszentmiklós, 1777. szeptember 7. – Bécs, 1857. március 26.): politikus. Az MTA tagja (ig. 1830), Arany-sarkanyú vitéz. A pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett, ezután nagybátyja, felsőbüki Nagy József királyi személynök mellett hites jegyző volt, s az ügyvédi oklevelet is megszerezte. Az 1797. és 1805. évi nemesi felkelések során kapitányi, később őrnagyi rangban szolgált. 1805-től tevékenyen részt vett Sopron vármegye közéletében, a hamarosan szónoki tehetségével és szókimondásával hívta fel magára a figyelmet. 'w807-től Sopron országgyűlési követeként szót emelt a jobbágyság terheinek csökkentése és helyzetük javítása érdekében, bírálta az úrbéri visszaéléseket, a nyomorba döntő adórendszert, a vármegyei tisztviselők túlkapasait és a vármegyei korrupciót. Emellett követelte a birodalom pénzügyeinek rendbetételét. Beszédei többnyire rögtönzöttek voltak. Kezdetől fogva küzdött a magyar nyelv egyenjogúságának elismertetéséért. Fellépésével hamarosan országos hírnevet szerzett, Berzsenyi Dániel lelkes hangú ódában köszöntötte (1807), Kazinczy Ferenc hódoló hangú levelet írt hozzá (1811), magyar és latin nyelvű magasztaló költeményekkel üdvözölték, tisztelői megfestették arcképét. Részt vett az 1809-i és 1813-i nemesi felkelésben is. A bécsi udvar utasítására Sopron vármegye főispánja megakadályozta országgyűlés követé választását, így nem vehetett részt az 1808. és 1812. évi országgyűlésen. A kormányzat minden mesterkedése ellenére 1825-ben ismét követé választották. Jelentős érdeme volt abban, hogy az országgyűlés elrendelte az úrbéri nemesség adó összeírását. Döntő szerepet játszott az MTA Széchényi által kezdeményezett megalapításában. Az 1830. évi országgyűlésen már nem támogatta a reformeszméket, s konzervatív nézeteket hirdetve igyekezett a reformellenzékét mérsékelni, sőt egyes esetekben nyíltan fel is lépett ellenük. Politikai pálfordulása miatt az 1832–1836. és 1839–1840. évi országgyűlésen elveszítve teljesen háttérbe szorult. Az 1840-i országgyűlés után bécsi befolyását igyekezett felhasználni a politikai elitéltek érdekében, de a közéletől lényegében visszavonult, s csak néha szólalt fel Sopron vármegye közgyűlésén. Az 1848–1849-i forradalom és szabadságharc idején teljesen visszavonultan élt. 1849 után többször bírálta a neoabszolutizmus rendszerét. Falusi birtokán és Pozsonyban mint gr. Pálffy birtokainak zárgondnoka élt; utolsó éveiben felváltva Bécsben és a hozzá közeli Inzersdorfbán lakott. – MARKÓ II. 2001, 608–609.

⁸⁹ szomori és somodori **Pázmándy Dénes** (Kömlőd, 1781. március 10. – Baracska, 1854. február 1.): politikus. A dunántúli református egyházkerület világi főgondnoka (1837-től). A főrendiház tagja (1848–1849). 1788-tól a pozsonyi evangélikus liceumban, majd a pesti egyetem jog- és államtudományi karán tanult, 1797-ben a pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett. 1800–1801-ben Pesten joggyakornok, 1802-ben ügyvédi vizsgát tett, és Komárom vármegye szolgálatába lépett; 1802-től vármegyei alügyész, 1805-től alszolgabíró, majd főszolgabíró volt. 1825-től Komárom vármegye egyik országgyűlési követe, az alsótáblán mérsékelt ellenzékhez tartozott. 1828-tól Komárom vármegye első alispánja. 1848 áprilisától Fejér vármegye főispánja, 1848. október 3-tól az országos Honvédelmi Bizottmány tagja. A szabadságharc kitérője után a forradalmi elvekkel nem rokonszenvezett – visszavonult baracska (Fejér megye) birtokára. Debrecenbe nem követte az országgyűlést. – MARKÓ V. 2004, 202.

⁹⁰ gróf **Sigray József** (Kőszeg, 1768. április 16. – Ivánc, 1830. október 26.): politikus. Keresztelőjén részt vett Mária Terézia és fia, a későbbi II. József császár is, keresztszülőként. A család mindvégig őrizte a „*felsőkomák*” által adományozott díszes keresztelőruhát és aranyedényeket. A fiú nevelésére az apa különös gondot fordított. Az ifjú Sigray, kinek apja az ő iskolai éveit alatt, 1780-ban grófi címet szerzett, a kőszegi gimnáziumban kezdte tanulmányait. A mágnáscsémate mellé háziitanítónak Fuxhofer Nándort fogadták fel, a magyar nyelv szeretetét és klasszikus latin műveltségét őle szerezte. Pályája meredeken emelkedett. A 19 éves fiatalember már a vármegye másodalispánja: egészen 1790-ig töltötte be a posztot. Később önálló megbízásúként a szentgáli (Veszprém megye) szabadosok ügyének rendezését kapta feladatul a királytól. Sigray József mindenben ellentéte volt bátyjának, Jakabnak. Az elsőszülött fiú, Jakab, a Sigray birtok leendő örököse, apjának és családjának csalódást okozott. Kicsapongó, gátlástalan ifjú volt. Rangon aluli házassága miatt apja kitagadta. Szabadkőműves körökben 1792 körül tűnt fel, de soha nem volt meghatározó személyiség. A jakobinus összeesküvés vezetője, Martinovics Ignác jobb híján választotta őt a negyedik vezető személynek, mint egyedüli grófi rangú, de utóbb azt tartotta, hogy e döntésében tévedett. Öccse, József megpróbált közbenjárni a fogoly érdekében, de nem járt sikerrel. Sigray Jakab halála öccsére különös lelki teherként jelentett. Az uralkodó másfél hónappal az esemény után Sigray Józsefet kancelláriai titkárrá nevezte ki, ezzel a gesztussal biztosítva őt továbbra is bizalmáról. Sigray József magabiztossága azonban megtört, időnként búskomorságba esett, bátyjának emlékével kapcsolatos elfojtott büntudat gyötörte. Jakab nevét ugyan tabuvá nyilvánították a családban, emlékét még az életrajzokból, genealógiai munkákból is töröltették, kihagyatták. József lelkesedése a nemzeti nyelv ügye, a magyar kultúra helyzete iránt, kissé szokatlanul ható kitérő törekvése, hogy a korszak irodalmárai barátjuknak tekintsék, talán visszavezethető arra a bizalmatlanságra amit a jakobinusokkal rokonszenvező értelmiség réteg érzett Jakab „*áruló*” öccse iránt. A Sigrayt ért csapást hamarosan újabbak követték. Néhány év múlva feleségül vette Almássy Jankát, de mindössze két évig élhettek házasságban, mert az asszony belehalt második leányuk születésébe. Majdnem ezzel egy időben, 1800-ban Iváncon 84 éves korában

ki senkit e hivatalra. 1832. május elsején iktatták be kaposmérői Mérey Sándor⁹¹ új főispánt. A közgyűlést Czindery alispán nyitotta meg ünnepélyesen. A beiktatási ünnepséget az új megyeháza alapkövének letétele zárta. Mérey 1845. május 8-ig volt Somogy főispánja. Az 1832. november 5-iki közgyűlésen Czindery László első alispánt és Somssich Miklós táblabíróvá választották meg a rendek országgyűlési követnek. Somssich, aki már harmadízben képviselte Somogy megyét az ellenzék sorában foglalt helyet. Czindery viszont nem sokáig maradt az országgyűlésben, helyére 1834. május 22-én Sárközy Albert⁹² főjegyzőt választották meg.

Czindery Lászlónak egy évtizedes alispánsága során jelentőségteljes intézkedések történtek a megyei közigazgatás érdekében. Czindery, akit az 1833. október 28-án és az 1836. november 30-án tartott tisztújításokon ismételten alispánná választottak, elsősorban az ekkor még teljesen elhanyagolt községi igazgatásra irányította figyelmét. Alispánsága idején szabályozta a megye a községi bírói állás betöltésének módját, mégpedig oly módon, hogy a bírót a földesúr három jelöltje közül a falubeliek választották, amennyiben a lakosok nem akarnának részt venni a választásban, a járási szolgabíró jelöli ki. Az 1830 és 1834 közötti években a megye közönsége megújította az előző években hozott határozatát, mely szerint a községi elöljárók felégetett épületeit az illető falubeliek tartoznak felépíteni. A községi bírói állás rendszeresítéséről és teendőiről, utóbb az 1842. május 2-án tartott közgyűlésen alkotott szabályrendeletet a megye közönsége, mely egyúttal a községi bíró felesketése iránt is intézkedett. Czindery alispánsága alatt gyűjtötték egybe a megyei szabályrendeleteket is, mely célból az 1838. augusztus elsején tartott közgyűlés bizottságot küldött ki. Ekkor keletkezett a megyei alkalmazottak nyugdíjintézete. Az 1832. október 10-én hozott megyei határozat értelmében nyugdíjárulék címén évenként, a megyei katonák fizetéséből négy, a hajdukéból kettő és a pandurokéból egy forintot vonnak le.⁹³

Különös figyelmet fordított a közgazdaságra, az állattenyésztésre és az állategészségügyre és az 1830. május 29-én tartott közgyűlés elrendelte, hogy a marhák itatása céljából az egyes falvak határaiban elegendő számú kutat ássanak. Az 1832. november 3-án tartott közgyűlés a lótényésztés előmozdítása érdekében szabályrendeletet dolgozott ki. 1836-ban alakult meg a megyei juhtenyésztő társaság. A megyei állatorvosi állás rendszeresítése már 1832-ben felmerült, de a terv csak 1853-ban valósult meg.

Indítványára az 1838. május 1-én tartott közgyűlés egy megyei posztógyár felállítását határozta el. A gyárat a megyeház udvarán állították fel s 1841. május 1-én kezdte meg működését. Munkásként 24 megyei rabot alkalmaztak. Az üzem első eredményeit az 1841. november 2-án tartott közgyűlésen mutatták be. A gyár működése azonban csakhamar megakadt, mert már az 1842. május 2-án tartott közgyűlés a bérbeadásról döntött. 1847-ben a megye a gyár átvétele céljából megalakult

---

elhunyt a nagy tekintélyű apa, Sigray Károly. József lelkesedése megtört, lemondott hivataláról, és visszavonult ivánci birtokára, 1800-tól több mint egy évtizedet töltött vidéki kastélyában. 1815 és 1820 között is jórészt birtokán élt. Három leány után 1817-ben fia született, Titusz. 1820-ban a királyi ítélőtábla bírója, 1823-tól Somogy megye főispánja, majd belső titkos tanácsos. 1830. október 26-án halt meg Iváncon. – CSÁNKI é. 512.

⁹¹ **Mérey Sándor**, kaposmérői (Dunapentele, 1779. szeptember 18. – ?, 1848. október 9.): politikus. Valóságos belső titkos tanácsos, aransarkantyús vitéz. 1800-tól Pesten a királyi tábla jegyzője, 1806-tól királyi ügyész, 1807-től egyúttal a Pest megyei magyar színész társulat felügyelőbizottságának tagja. 1808-ban Nyitra vármegye követe az országgyűlésen; utóbb a vármegye táblabírája, majd Magyarország tartományi főbiztosa volt. 1831 és 1845 között Somogy vármegye főispánja. Sok német és egy olasz (Goldoni: Ravasz özvegyasszony) színművet fordított magyarra, amelyeket a korabeli színpadokon be is mutattak. Irodalmi hagyatéka a 18-19. századi magyar színeszet és drámairodalom történetének fontos forrása. – MARKÓ IV. 2002, 672.

⁹² **Sárközy Albert** (Kaposvár, 1790. január 1. – Kisasszond, 1860. február 20.): politikus. Tanulmányait Csurgón, mint Csokonai Vitéz Mihály tanítványa kezdte, Debrecenben folytatta (1801–1805) és Pesten fejezte be. Pályáját 1813-ban mint aljegyző kezdte Somogy vármegyében, 1830-ban főjegyző, 1836-ban másod alispán, 1840-ben első alispán. Közben 1832–1836. évi országgyűlésen mint követ képviselte vármegyéjét. 1848-ban V. Ferdinánd Somogy vármegye főispánjává nevezte ki, s mint ilyent 1848. június 5-én a főrendiház gr. Andrássy Gyula, Radvánszky Andor és Podmaniczky Frigyes báróval együtt jegyzővé választotta. Később kormánybiztos is volt, de a debreceni függetlenségi nyilatkozat 1849-ben nagyon lehangolta és csakhamar vissza is vonult; mindamellett a szabadságharc után internálták és csak az 1850-es években kapott amnesztiát. 1846 és 1860 között a belső-somogyi református egyházmege gondnoka volt és élénken részt vett egyháza ügyeinek intézésében is. – CSÁNKI é. 412.

⁹³ CSÁNKI é. 514-516.

részvénytársasággal 12 évre szóló bérszerződést kötött. A rabok foglalkoztatása már korábban is felmerült Czindery alispán gondolataiban. Az 1838. november 2-án tartott közgyűlés elhatározta, hogy a rab asszonyokat fonással foglalkoztatják. Ugyanez a közgyűlés egy dolgozó intézet (dologház) felállítása iránt intézkedett, 1841-ben pedig rabkórházat állítottak fel.

A közművelődés terén jelentős intézmény volt a vármegyei könyvtár, melyet 1816-ban a gr. Fetics Lajostól adományozott 4000 kötet már megalapozott, melynek felállítása azonban szintén Czindery alispán idejére esett és azt az 1832. június 18-án tartott közgyűlés határozta el. Mérey Sándor főispán 1834. május 22-én a vármegyei könyvtárnak értékes képeket, Ocskay Antal⁹⁴ püspök pedig 1836-ban saját könyvtárát adományozta, az 1841. évi közgyűlés pedig elrendelte, hogy a könyvtár állapotáról évenként jelentést kell beterjeszteni. 1837. augusztus elsején elhatározta a vármegye közönsége, hogy a megyegyűlésekről naplót ad ki, melynek szerkesztését Somssich Pál vállalta fel.

Mindezek ellenére azonban Czindery László alispán idején a közigazgatás nem volt mintaszerű Somogy vármegyében. Nagyfokú közgazdasági tevékenysége minden idejét igénybe vette. Záborszky Alajos⁹⁵ egy ízben szemére is vetette, hogy három év alatt idejének felét sem töltötte megyéjében, és hogy vannak olyan szolgabírák, akik nem is laknak a járásukban s hogy a tisztviselők a főispán és a vármegye engedelmével hetekre eltávoznak hivatalukból. 1840. január 18-tól Czindery László helyett Sárközy Albertet választották meg a somogyi nemesek első alispánjává.⁹⁶

Mérey Sándornak a főispáni méltóságról történt lemondása után, 1845. május 2-án Czindery László Vas vármegye főispáni helytartója, Somogy vármegyének egy évtizeden át volt első alispánja, lett a főispán. Beiktatása 1845. július 31-én a hagyományos fénnel és pompával történt. A beiktatást megelőző napon Hosszú Márton veszprémi kanonok vezetése alatt küldöttség ment érte Ladra. A főispán a küldöttséggel hosszú kocsisorban megindult Bárd felé (Bárdudvarnok), hol a vármegye nevében, Mérey József másodalispán fogadta. Kaposvár határánál a vármegyei nemes ifjúság bandériuma csatlakozott hozzá, a megyeház lépcsőcsarnokában pedig nagy küldöttség élén, Sebe György kerületi esperes fogadta.

A másnap – július 31-én tartott közgyűlésen a főispán letette az esküt, majd megtartotta székfoglaló beszédét⁹⁷. A beszédre Sárközy Albert első alispán válaszolt a vármegye közönsége nevében,

⁹⁴ ocskói **Ocskay Antal** (Bolyár, 1795. június 5. – Buda, 1848. szeptember 13.): római katolikus főpap. Bácsi címzetes püspök. Kassán, majd a pesti egyetemen tanult, ahol teológiai doktori oklevelet szerzett. Utóbb nagyvárad kanonok, a pesti egyetem bölcsészettudományi karának tagja és a Helytartótanács tanácsosa volt. 1838-tól a kassai egyházmegye püspöke. Pártolta a tudományokat. – MARKÓ IV. 2002, 1124.

⁹⁵ zabori **Záborszky Alajos** (Várda, 1805. május 23. – Kaposvár, 1862. április 5.): politikus, jogász. 1817-től a nagykanizsai piarista gimnáziumban tanult. 1829-ben a pesti egyetemen magántanulóként befejezte jogi tanulmányait, 1829-től Somogy vármegyénél joggyakornok, 1832-ben ügyvédi vizsgát tett, utóbb ügyvéd és táblabíró volt. Az 1840-es években a Pesti Hírlap levelezője. A Somogy vármegyei nemesi reformellenzék egyik vezetőjeként Széchenyivel szemben határozottan támogatta Kossuth politikáját. 1843–1844-ben Pozsonyban a könyvatos Országgyűlési Tudósítások szerkesztője. 1847-től pénzügyi tanácsos, 1848 áprilisától a Pénzügyminisztériumban az állami javak osztályán úrbéri tanácsos, 1848 májusától kormánybiztos volt. Az 1848–1849-i országgyűlésben a szigetvári választókerület képviselője, 1848 júliusától a képviselőház egyik jegyzője; követte az országgyűlést Debrecenbe, de 1849 februárjában jegyzői tisztségéről lemondott. 1849. április 5-től a Radical Párt tagja. 1849. május 31-től Kossuth elnöki hivatalában „álladalmi tanácsnok”, egyúttal a minisztertanácsi jegyzőkönyvek vezetője. 1849-ben a császári haditörvényszék kötélt halálra, kártérítésre és teljes vagyonekobzásra ítélte. Súlyos betegsége miatt az ítéletet nem hajtották végre, közben a leváltása miatt vérig sértett Haynau neki is kegyelmet adott. Ezután várdai birtokán gazdálkodott, rendőri felügyeletét 1856-ban szüntették meg. 1861-ben a lengyeltóti választókerület képviselőjévé választották, de betegsége miatt ezt nem fogadta el. – MARKÓ VI. 2001, 1403.

⁹⁶ CSÁNKI é. 516–517.

⁹⁷ A beszédet a következő gondolattal zárta: „A magyarok Istenét forrón imádvá kérem, hogy édes honunkat kegyes atyai gondviselésébe tartva – és e jelen reménydús korban őrizve –, meg ne engedje, hogy az egy célra, de külön úton iramló pártok heve alkotmányunk hajójának erős kézbeni kormányát tévútra kényszerítse, hanem vezesse azt a vélemények különbsége zajos hajóin keresztül – nemzeti boldogság óhajtott révpártjaira, ahol a haladás élető vágyaitól felélesztett dühöngős szélvész lecsendesedése után, biztos öbölbe nyugodhasson és az elemek megbékülvén, nemzetünkbe óhajtott egyetértés által közboldogság és lelki nyugalom uralkodjék. – A mindenható árasztza a tekintetes KK. és RR. bő áldását, kiknek szívességükre s hajlandóságukba magamat ajánlom és viszonzási férfias akaratom zálogul lekötöm becsületszavamat, – hogy habár ékes szónoklattal nem bírok, magyar őszinteséggel tett ígéreteimnek mindig ura leszek.” – CSÁNKI é. 520.

majd Véssey Lajos⁹⁸ vármegyei főjegyző szolt. A főispáni székhelyben óhajtott béke és nyugalom azonban egyhamar nem következett be. A Hont vármegyei főispáni helytartó erőszakos eljárása, mellyel a vármegyei tisztikarból a liberális pártiakat kibuktatta, élénk visszhangot keltett ország-szerte. Somogy már az 1845. november 3-án tartott közgyűléséből erélyes hangú feliratban tiltakozott az önkényes eljárás ellen. Utóbb Pest vármegye rendeinak körlevelét tárgyalva, az 1848. február elsején tartott közgyűlésében tiltakozott az adminisztrátori rendszer fenntartása ellen.

Czindery főispánsága alatt bővítették ki 1845-ben a vármegyei házat. 1847-ben megalakult a vármegyei olvasótársaság, alapszabályainak kidolgozására az 1847. február elsején tartott közgyűlés egy bizottságot küldött ki. Az 1847. november 7-ére a nádorválasztásra összehívott országgyűlésre a vármegye Szegedy Sándort és Tallián Jánost küldte követeknek. Tallián azonban nem fogadta el a megbízatást, helyébe Inkey Zsigmond került. Utóbb Szegedy is lemondott, őt Madarász László követte. Az 1847. évi követválasztásnál az ellenzék teljes diadalt aratott. Már a meghívólevél kihirdetésénél összeütközés támadt a rendek és a főispán között. A meghívót ugyanis a főispánnak címezték, amiben a rendek a vármegye jogainak csorbítását látták és óvást emeltek ellene. Csak akkor nyugodtak meg, amikor a főispán kijelentette, hogy a vármegye jogait sem ő, sem a kormány csorbítani nem szándékozik. Czindery László 1848. május elsejéig volt Somogy megye főispánja, a forradalmi kormányzat leváltotta. Helyébe gr. Zichy Jánost nevezték ki.⁹⁹

1849. január 15-én Burics János császári tábornok levelet intézett a megyéhez, melyben megjelenését békés megszállásnak nevez. Czindery Lászlót nevezte ki királyi biztosnak¹⁰⁰, míg gr. Zichy visszavonult birtokaira, példáját követte a megyei tisztikar hazafias része is. Czindery ekkor Pécssett tartózkodott, ahol január 20-án kapta meg Burics kinevező leiratát. Először meglepődött kinevezésén, majd átgondolta 36 éves hivatali tevékenységét és kétségei eloszlatására Nagykanizsára, Buricshoz utazott. Czinderyt nem a császári szolgálat aggasztotta, hanem az, hogy 57 évesen megfelel-e a megnövekedett feladatnak? Mindig készséggel szolgálta a császárt, és sohasem riadt vissza, de „*az utóbbi 9 hónap szomorú eseményei – (értsd a forradalom és szabadságharc) – annyira aláásták és megtörték erőmet, hogy kételkedem abban, vajon a legjobb akarattal is megfelelhettek-e a nagy feladatnak*” – írja jelentésében február 6-án Windischgrätznek.

Nemegyei Bódog őrnagy, a Tolnában–Baranyában portyázó bakonyi szabadcsapat parancsnoka, amikor megtudta Czindery kinevezését, elrendelte azonnali elfogatását. Czinderynek ezúttal szerencséje volt a gyors kanizsai úttal, mivel az elutazása utáni naptól már keresték. Nagykanizsán Burics közölte vele, hogy Windischgrätz „*elháríthatatlan parancsaként*” kell elfogadnia a kinevezését. Ekkor Czindery elhatározta, hogy harmadszor is uralkodójának szenteli „*széreny képességeit*”.

Czindery január 23-án, a Buricstól kapott két század fegyveres kíséretében Somogy megye székhelyére érkezett. Kaposváron a megyeházán, a főispán üresen álló lakrészébe költözött be és a császári katonaság egy részét is az épületben szállásoltatta el. Másnap már mint kinevezett ideiglenes királyi biztos fogadta a város és a megye vezetőit. Maga Czindery tapasztalhatta, hogy a forradalom párti köz- és kisnemesség, valamint a parasztság hamarosan a császáriak ellen fordult. Czindery 1848 előtt maga is mintegy 14 000 magyar hold birtokosa volt, a többi megyei vezető tisztviselőtársa pedig átlagban 2000 holddal rendelkezett Somogyban a jobbágyfelszabadítás előtt. Életkorban majdnem valamennyien túl voltak az ötödik évtizeden, és a királyi házhoz való hűségükhöz kétség nem férhetett. Czindery 57, Hochreiter másod alispán 52, Tallián János első alispán 47, Bogyai Péter helyettes alispán 60 éves volt. Az úgynevezett szaktisztviselők, aljegyzők és ügyvédek a maguk 35-50 évével adták a fiatalabb korosztályt. A Habsburgokhoz hű vezető megyei tisztviselők

⁹⁸ **Véssey Lajos** (1812 – Szókedencs, 1866. február 12.): politikus. A Véssey család törzsökös Somogy vármegyei familia, mely a Hunyadiak kora óta bírja a nevet adó Vése helységet. A család a reformáció során evangélikussá lett. Lajos 1828-ban Somogy vármegyei tiszteletbeli aljegyzője, 1837-ben tiszteletbeli főjegyzője, 1839-ben a somogyi evangélikus egyházmegye felügyelője, 1843-ban rendes főjegyzője, 1849-ben pedig a szabadságharc leveréséig a polgári törvényszék elnöke. – CSÁNKI é. 632-633.

⁹⁹ CSÁNKI é. 520.

¹⁰⁰ ANDRÁSSY 1974, 175.

konzervativizmusát a megyei szolgálatban eltöltött idő is igazolta. Valamennyien a további haladás fékezői, elszánt ellenzői voltak. A jobbágyfelszabadítás is érzékenyen érintette őket. Czindery ladi birtokán mintegy 25 jobbágy és 13 zsellértelektől és évi több mint 3000 gyalog robotnaptól esett el. Czindery nem tudta meg nem történté tenni a jobbágyfelszabadítást, de megpróbálta a nemesség számára csökkenteni káros hatásait.¹⁰¹

Czindery pedig nyomban munkához látott, hogy pártfogóját méltóképpen fogadhassa, nyomban intézkedett, hogy a fekete-sárga lobogót a császári hadak bevonulásakor Kaposvárott mindenütt kitűzzék. Február elsején kinevezés útján megalakította a vármegyei tisztkart. Három hónapon keresztül tartó katonai uralom alatt mindent száműztek a megyéből, ami a nemzeti függetlenségre utalt.¹⁰²

1849. május 14-én Noszlopy Gáspár¹⁰³, ki felszabadította Somogyot, közgyűlést hívott össze, ahol megalakult a hazafias tisztkar. Elhatározták, hogy Czindery Lászlónak, aki kiszolgálta az önkényuralmat, mint hazaárulónak, összes jószágait lefoglalják.¹⁰⁴

Az már az 1830–40-es évekre világhossá vált, hogy Czindery László jelentős vagyonát lányai öröklik, Julianna és gróf Festetics Rudolf házasságából született 1835-ben László gróf, aki a család szeme fénye volt, ám ő 24 évesen hadnagyként szolgálva a solferinói ütközetben meghalt. Így a vagyon Czindery másik lánya, Mária ágán öröklődhetett tovább, aki azonban fiatalon 29 éves korában, 1847-ben meghalt. Máriának báró Wenckheim Viktor feleségeként előbb egy leánya (Leontin, 1841–1921), majd egy évvel később egy fia (Béla, 1842–1874) született. Czindery László végrendeletében kikötötte, hogy az örökléshez (a név fennmaradása érdekében) Bélának fel kell vennie a Czindery nevet (Wenckheim-Czindery Béla), amire az érintett 1860. július 30-án megkapta a királyi engedélyt. A két testvér közötti családi divisio eredményeképpen közös tulajdonban maradt a pécsi ház és a kert, a lámpásvölgyi szénbánya, illetve a szigetvári házak, földek, s az ottani egyéb ingatlanok.¹⁰⁵

Már 1819. április 17-én Czindery levéllel kereste fel Csapó Dánielt Zombárol, tehát már ekkor ismerték egymást. Az érdekes német nyelvű levélből kiderül, hogy Czindery László és Csapó Dániel fogadást kötöttek Pallinban, melyet Csapó elveszített. Czindery Tolna megyébe, apósához érkezve szerette volna a „nyereményt” megkapni. (A szövegből egyértelműen nem derül ki, de valószínűsíthető, hogy a fogadás tétje egy állat, feltehetően egy csikó volt.) Ekkor sajnálkozással értesült a nyertes fél, hogy Csapó nem tartózkodik otthon, illetve azt is megtudta, hogy a vesztes nem ismeri el vereségét. Czindery László ezért döntő bírónak az alispánt javasolja felkérni.¹⁰⁶

1. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1831. január 7.

Tisztelt Kedves Barátom!

Posonbul reményilem, hogy szinte oly szerentséssen haza érkeztél, mint én, és Nagyságos Asszonyt, szint úgy mint gazdaságotat Kívánságod szerént jól találtad, mellyet nagy gyönyörűggel érteném.

¹⁰¹ ANDRÁSSY 1974, 178-180.

¹⁰² CSÁNKI én. 527., BÖSZE 1998, 116.

¹⁰³ noszlopi **Noszlopy Gáspár** (Vrácsik, 1820. augusztus 17. – Pest, 1853. március 3.): politikus, honvédtiszt. Pápán jogot tanult, 1843-tól táblai jegyző, 1845-ben ügyvédi oklevelet szerzett, 1846-tól a marcali járás szolgabírája. 1848. szeptember közepétől a járás népfelkelőinek parancsnoka. 1849 januárjában Debrecenbe menekült, ahol februárban bátyjával tervet dolgozott ki a Dél-Dunántúl felszabadítására. 1849 április végére felszabadította Somogy vármegyét, kormánybiztosként, őrnagyi rangban megszervezte a Dél-Dunántúl védelmét, melynek 1849 július végétől teljhatalmú kormánybiztosa volt. Az orosz csapatok előrenyomulásának hírére 1849 július végén harcolva Komárom felé vonult vissza. A világosi fegyverletétel után a Bakonyban bujdosott. 1850. április elsején Tiszabón elfogták, Pesten hadbírótság elé állították, de még az ítélethozatal előtt, május 12-én megszökött. Kapcsolatba került Makk József volt honvéd ezredes illegális mozgalmával. 1851 őszén, amikor a Makk-féle mozgalom felszámolása elkezdődött, Kecskemét környékén gerillacsapatot szervezett, toborzott barátai segítségével a császár elfogatását tervezte. Terve felfedezése után a Dunántúlra menekült, s a Bakonyban szabadcsapatokat szervezett. 1852. november 16-án elfogták. Bécsben kötél általi halálra ítélték, és Pesten kivégezték. – MARKÓ 2002. IV. 1092.

¹⁰⁴ CSÁNKI én. 529.

¹⁰⁵ KAPOSÍ 2012. 237-238.

¹⁰⁶ MNL TML. Csapó család iratai – Czindery László levelei Csapó Dánielhez – 1819. ápr. 17.

Barátságos össze szollakodásunknál fogva el kezdem ezennel a köztünk reményem soká tartandó levelezést, mert illy formán a barátságának meg felevén, a köz dolgokba, a nevezetes tárgyak és intézetek közlésére által, némelykor nevezetes hasznót Megyéinkre és Hazánkra szerezhethünk, főbb fel tételnek, azt gondolom, hogy ezen értekezésünkről senkinek se kell tudni, és hogy nevezetes tárgyakra nézve viszont titoktartást ígérjünk. Ez alkalommal barátságos egyet értésemre zalagúl azt kívánom ki jelenteni, hogy ámbár a Gyűlésen egy héttel elébb léssen az ujjontzok fogdosást még-is a mennyire lehet, a Tieddel egyeztetni szeretném. Kérlek tehát, hogy minél elébb tudósíts meg arról, mikor kívá nod ezen törvényes kötelességet tellyesíteni, és a válaszodat Kaposvárra küldeni, a hol 16kig leszek, de rendeléseimet elébb kell tennem.

A Nagyságos Asszonyinak hodoló tiszteletem mellett magamat barátságosodba és szives hajlan dóságodba ajánlván, őszintességgel maradok

igaz szívű valodi barátod

Czindery

Károly és Latzi Sogoraimat, ugy a többi barátaimat köszöntöm és tsokolom.

2. Czindery László Csapó Dánielhez – Kaposvár, 1831. február 3.

Kedves, tisztelt Barátom!

Az ujjontzok állítása nálom 24be kezdődöt és méltán panaszolhatnék, hogy barátságos tudósítá somat és Kérésemet nem viszonzotad, minthogy mi reánk tekintetet nem vévén, holott én miattatok a fogdozást késtettem enyhány nappal elébb kezdettétek az őszve írást, mely által a Katonáknak valo legényeim fel ébresztettve lévén többnyire el szöktek az Igali Járásbul, és Kéntelenek lettünk olyanak bé állítani, melyek nem annyira arra valok, ezek között több Tolna Vgyébe született Le gények-is voltak, de mellyeket azonnal ki eresztettem, tsak egyet be vették, midőn éppen jelen nem voltam, de ámbár be nyirve volt, azonnal ki eresztettem.

Az állítás minden akadály nélkül igen tsendesesen megy véghez, és az a nyugodal mam, hogy az egész Vgyébe tsak 3 vagy 4 erőszakos tselekedetről hírt kaptam, és az assntáltak ámbár ritka önként léssen, a társaságba bujákat el felejtik, és jo kedvel mennek el. Mai napig vagyon már 449 és még 126 hátra, és ezek-is a héten bé lettek volna állítva, ha a készületlen katonák nem tennék szükségesse, a lassabban valo állítást. Sok bajt láttam, mert ámbár a Győrbe lévő B. Gollner Ezered Majorja a Vgyének még Dec. 29be irta, hogy mihelyt az allítás napját meg tudja azonnal elegendő Katonát és ruhát küldeni fog, még is ezen dologra 1 Tisztet, 24 legényel minden pénz assignatio és ruházat nél küül küldött. Az állításnak rendje pedig ki lévén szabva, és minden legény meg fogva lévén, nem akar tam azokat héjába tartatni, de veszedelmesnek-is láttam, s azért bé küldöttem a Tisztet egy Szolga Biróval Pétsre, és levelem által-is meg kértem a Generalist, hogy a lovassággal segítsen, Biztos Urakat pedig, hogy pénzt és assignatiokat forspontra küldjenek, de haszontalan, semmit se tettek. Meg írtam ennél fogva a dolgot veszedelmes következéseivel Nádor Ispány Urnak, a ki lármámra a Fő Hadi Kormánynál oly rendeléseket eszközöt, hogy a Generalisnak ki kellett jönni, a hátra maradást meg vizsgál ni és rendet tenni, melyre minden kívánságimat ugy tellyesítik, hogy tsak tsak kívánom kell va lamit, és vévén, melly még nem érkezet, ámbár minden nap várjuk. Az első tsapat mellynek én tettem Sopronyig a rendeléseket, mivel még martrontát (?) sem attak Pétsset, és Zala Vgyéig 22 Pandur és 60 fel fegyverzett Mester embereket niserőknek adtam, 198 ujjantzbúl állot tegnap előtt küldöttem el, a másíknak mintegy 250 jövő kedden és az utoljának 14a el kellene mennie, és így ha bár ezen ember vásár miatt vérzik a szivem, mégis a törvénynek értelmét hamár telyesítvén, Megyéinkbélieknek meg réműlete nem soka tart és nyugodalma annál inkább meg szereztetik, mivel nagyobb száma az állí tattaknak azt eddig is veszedelmeztették, és ezen eputatio (?) systhemának sok és meg tzáfolhatatlan oldalai vagynak.

Nagyon ohajtanám tudni, hogy nálatok miképpen megy, a mennyire a hír hozzám szálénkozott, értettem, hogy Németeid nem kedvelik a dolgot, arrul leg alább tudósíthatlak, hogy Szigeth táján 24 legényed igen erősen fel fegyverkezve bujdosnak, de eddig semmi erőszakot nem tettek, sőt egy Kortsmábul jelentetett nékem, hogy ebédjeket ki fizették, ha kezembe kerülnek szolgálni fogok velek.

Magam szerentsére eleitül fogva mindég itten voltam, mert még nagyobb zavarok történtek volna, sok bajom és rettenetes sok írásaim voltak, mert Praesidialis vagy Stafeta maid minden nap érkezik, de leg alább előttem az a nyereségem lészen, hogy mikor te vesződöl én már régen el felejtettem. A sors huzásnál attúl vitazok leg inkább, hogy magunk magunkat meg tsaljuk, és a fegyver fogható ember számot fel fedezük, midőn a Conscriptio ellen veszekedünk, mely annak bizonyos következése lészen.

Melyek után szinte oly környülállásos közlétedet ohajtvá várnám, nagyságos Asszonyodat méljen tisztelvén, szíves barátságodba ajánlott változhatatlan maradok

hív barátod Czindery

A hivatalos levelembé értettem Jeszenszky Fő Biró Urnak Somi Helységnek vit fenyítő parantsolatját, hogy egy Legényt ereszen el, annélkül, hogy a Szolga Biró Urnak vit volna.

3. Czindery László Csapó Dánielhez – ? 1833. április 18.

Drága, Kedves Barátom!

A minap mondtad, hogy az idevaló mészárosok ajánlották, hogy ha göböleidet fel hajtatod font számra meg veszik a limitatio szerént; most éppen veszem a levelet Tisztemtűl, hogy otthon nem keresik, és hogy fel akarná hajtatni, mivel pedig még ma staffitát haza küldök, szeretném meg irni a rendeléseimet, Kérlek ennél fogva írd meg enyihány szoval, hogy tsak a Te ökreidet, vagy másét is meg vennék ugy? – mibe számlálnák a kost, faggyut, bőrt? – a Láb, fej, patzal sat. számba vétetik é vagy sem? – menyit számlálnak rugatásnak, és kinvagnak (?)? ezekhez képest mérsékelhetném a dolgaimat, és rendeléseimet küldhetném. Ne haragudj, hogy ugy ki kérdezlek, magam-is el jöttem volna, de a Miklos nagyon sürget, hogy a Jelentést készítsem, és küldjem el; jo szíved és barátságod sokal inkább esmérös, minthogy kérésem tellyesítésibe kételkedjek a ki barátságos indulataidba ajánlott, változhatatlan maradok

*igaz szívű barátod
Czindery*

4. Czindery László Csapó Dánielhez – Kaposvár, 1834. november 22.

Különösen tisztelt Kedves Barátom!

T. Somogy Vgye Rendeinek Nagylelkűségének, és a Köz jó élő mozdíttására törekedő Kéztségnek köszönhetni, sok betses intézeteknek létét, mellyek közül tsak a Nemesség ön adakozásaibul fel állított Lyceumot, – pompás Vgye Palotát – a Könyv Tárt és Olvasó Társaságot – a Tömlötök alkalmas Epületjét, és a Rabok tartásáru leg közelebb hozott, reményilem tzélerányos rendszabályokat említtem, munkába vagy az aggodt szolgálóknak nyugalom bért szolgáló intézetnek javallatja, és így mindég előbbre hatunk, melly engemet arra bátorít, hogy a szerentsétlen ügyefogyott betegek számára egy Korház, és a Raboknak egy munkás ház, vagy műv-gyár fel állíttasson; mert tagadhatatlan igazság, hogy a börtön és testi büntetések az emberek sanyargatására ugyan elegendők, de a büntetésnek másik részét, a moralitás terjesztés, és a Rabok jobbitása nem éretik el, sőt közönséges tapasztalás szerént a henyélés, és a nagyob gonosztevőkel való társalkodás még inkább sokat tőkélletessen el ront: a munkás házak pedig a henyélésbül rosz utra tért embert dologhoz szoktatja, a tartása költségét meg szerzi, és a honni pénz tárt meg könnyebbíti, sőt a többet érdemlő számára némely pénz félre – is tétethetik, hogy ki szabadulván kénteken ne légyen élelmét lopással vagy rablással szerezni.

*Ezen tekinteteknél fogva kívánnék egy javallatot a Ns. Vgye bölts Kormányod alatt illyen intézetet már fel állított, és a mint hallom jó sikerrel folytatja, tett ígéretednél fogva kérlek annak körülményes le arásáért, mint a tőke épület és rendszabásokra nézve, minr a rendes és rendkívüli fizetésekrül jö-
vedelmeirül, az el adás modjárul, és hasznárul.*

*A Köz jó mellyhez egyaránt mind anyinak tőtékedni kell, és melly oly nagy mértékbe tetteidbe ki
tündöklük biztossítanak, hogy engem tudatlant tőkélletesen fogsz meg tanítottani e dologra, hogy Janu-
ár 2dik felébe tartandó Gyűlésünkre ezen javallatot bé nyujthassam, és így szándékom elő segéllésére
kezet nyujtván, itt is azon jöt elő mozdítani fogod, mellyel Megyéd már ditsekedhetik.*

*Többnyire Kedves Feleségednek mélj tiszteletemet jelentvén, barátságodba zárt, változhatlan ma-
radok*

*igaz szívű barátod s szolgád
Czindery*

5. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1835. szeptember 24.

Különösen tisztelt, Kedves Barátom!

*Szigetvári Joszágomba Malomra nagy szükségem lévén Hoffbauer János Mutsini lakos és Molnárt
meg fogadtam annak el készítésére, a Vizi és Szároz malmot meg tsinálta ugyan, de az elsőnek-is
minden kerekít újra kellett tsináltatnom, az olaj ütöt pedig és méz satot mai napig se készítette holott
szerződése szerént még 1833 Esztendőbe el kellett volna végezni, taval meg az idén számtalanszor
izentem neki meg-is ígerte ide való jövetelét időről időre, de soha se jött meg. Mentsége nem lehet az
anyagoknak hiánya, mert leg nagyobb meg erőltetéssel összeve hurtzoltattam minden fáját és pénzét
már jó formán ki szedte, és a munkát félbe hagyta. Kéntelen vagyok tehát hozzád folyamodni, hogy
ötet arra kénszerítteni méltotassál, hogy munkáját tőkélleteségre minél előbb hozza, különben a
műszerek hiányából eredett kárt-is rajta meg keresem. A Tisztem könyörgö levelet Simontornyára és
Tolnára, kétszer vittem, mindég el felejtetem kéresemmel együtt ált adni.*

*A marhabéli állapot hallom nálatok még mindég oly szomorú, tsudálom, hogy az orvosok semmit
se tudnak gyógyéltani, holott nálunk midön a marha dög volt, másut-is még-is sokat gyógyettanak;
mi hála Istennek eddig mentek voltunk, és tsak egy Helységünk Zala Vgye határán Sz. Miklosba
hozta egy Czigán Asszony, a ki szomszéd Zala Vgyei Helysébül dög hust hozott magának, és nehéz
lévén az erdőbe enyihány darabot el hányt ezt meg találta a Csorda és bögve sok marha meg szagol-
ta, mellyek néhány napok mulva minjárt meg-is betegedtek; ezen helység oly szorossan el van zárva,
hogy még kutyának se szabad ki jönni, ha oly szerentsés lehetnék, hogy ott meg folythatnánk a dögöt
igen nagyon örülnék, azonban tehetségünk tsak emberi lévén, a jövendőül kell várunk, valjon mi
sem kerüljük é el ezen rettenetes Csapást.*

*November 11-be Pesten reménylvén szerentsét véled együtt lehetni, a Ngos asszony kezei tsokolása
mellett változhatatlan maradok*

*igaz szívű barátod
Czindery*

6. Czindery László Csapó Dánielhez – Tolna, 1835. augusztus 17.

*Azon barátság és szives részvétel, mellyel Családjaim iránt tisztelt Nődel viseltetel kötelességem-
mé teszi, hogy halladék nélkül kedves Leányomnak tegnap estve 7 ½ orakor történt szerentsés szü-
lését meg jelentsem, rövid vajodása volt, de nagy fájdalmai; a fiú gyermek fris, egészséges és ma meg
kereszteltetik.*

7. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1835. október 12.

A mint Szekszárdon össze beszéllettünk irtam Andrássynak¹⁰⁷, hogy mi ketten Hivatal által le kötve időnként kényünk szerént nem rendelkezhetünk, hogy tehát a Januariusi Társaság ülésére el készülhessünk mi Novemberi Vásárkor össze kívánunk jönni, ha bár ő nem-is lehet ott; melyre Válaszát vettem, meg egyezését ezen kívánatunkba ki jelentvén, hozzá tévén, hogy a Januariusi Gyülekezetre ujjabbi végzés szerént nem jelentjük hanem József napi vásárkor a mostani egyezésünk szerént el készült Tervek magunk közt meg állapítván ugyan akkor tartandó nagy Választottság eleibe terjeszük, melynek állapotása köze írva az egész Hazába ki hirdettessen. Levelébe erinti, hogy ugyanakkor a Nádor Fő Hertzegnek Pártfogásába, és szinte Pest Vgye és Várossának ajánlhatjuk; erre visszanoztam hogy az elsőbe megegyezem, de az utobbiba nem, semmi szükségét és hasznát nem látván Pest Vgyének különböztetésre, mely eddig is csak részvétlenséget mindenekbe mutatta, és nem kívánám semmi Törvényhatóságnak más befolyását, mint hogy rész vevőket és pénzt szerezzen: és így én Pest Vgyét legfelyebb arra kívánom fel szollítatni, hogy a többi Törvényhatóságoknak Egyesületünket ajánlom, ámbár ennek se látok nagyobb sikert, mintha magunk minden Vgyébe ezt keressük. A Véleményem kezdetem dolgozni, de mindég közbe jöven hivatalos dolgaim, lassan megy és tökéletesen lesz mert csak magam fejből vehetem időm nem lévén arra, hogy tárgybéli könyveket olvashassak, ha hamarjába el készíthetem még felmenetelem előtt közölni fogom külömben Pesten mutatom, a hová November 12ki bizonyossan érek. Klauzál¹⁰⁸ írja, hogy – is meg jelenik, Appel¹⁰⁹ e napokba itt lévén szinte meg ígérte, és így reményem fel adásunknak meg fogunk felelni.

8. Czindery László Csapó Dánielhez – ?

Örömmel olvastam, hogy a birka tenyésztő Társaság elveivel meg elégettél, és ha a birkákat úgy meg tudják szerezni, a mint kíványuk, és mellette az Isten egy kis szerentsével meg áld, reményem hogy nem csak a Részvényeseknek, de Hazánk egy részének – is nagy haszna leszen, mert fájdalommal kell tapasztalnunk, hogy Honnunkba a birka nemesítésre való vágy általjános vetélkedésre, szolgál de mivel értelem nélkül történik, a képtelen sok költségek után finom, de kevés és hibás gyapjut nyertünk, és a száz meg száz Pepmierek mellett, nintsen egy-is hol az igazi karakter állandóan találtatna.

¹⁰⁷ gr., császentkirályi és krasznahorkai **Andrássy György**, Kassa, 1797. február 5. – Bécs, 1872. december 17. Országbíró. Az MTA tagja (ig. 1830, t. 1833), másodelnöke (1850-1855). Az állattenyésztő egyesület titkára (1830–1836), másodelnöke (1840–1845); az OMGE, a tiszai vaspályatársaság és a Felsőmagyarországi Vasúti Társaság (1863-tól) elnöke. Valóságos belső titkos tanácsos, főpohárnokmester. Gr. Széchenyi István reformprogramjának lelkes híve és támogatója volt. Fontos szerepet játszott a mezőgazdaság fejlesztésére indított mozgalomban. 1825-ben az MTA megalapításához 10 500 forinttal járult hozzá. 1836–1837-ben Széchenyivel Angliában járt, ahol a Pest-Budára tervezett Lánchíd megépítését is eklőkészítették. 1838–1844-ben Gömör-Kishont, 1842–1848 között Sáros vármegye főispánja. 1846-tól a Konzervatív Párt egyik vezéralakja. A szabadságharc leverése (1849) után minden figyelmét a gazdaság fejlesztésének szentelte. Jelentős érdemeket szerzett a magyarországi vasúthálózat fejlesztésében. Több vasgyár tulajdonosa. 1863–1865 között országbíró volt, de tényleges politikai hatalommal nem rendelkezett. – MARKÓ I. 2001, 133.

¹⁰⁸ **Klauzál Imre**, Szeged, 1799. január 11. – Bécs, 1847. március 5. Mezőgazdász. Klauzál Gábor politikus bátyja. Az MTA tagja (l. 1833), az OMGE alapító tagja. 1838-ig gr. Károlyi Lajos birtokai vezetőjeként mintagazdasággá fejlesztette a juhászatáról híres tótmegyeri uradalmat; Czikhert Róberttel Rohoncon magyar nyelvű gazdasági tanintézetet alapított, amely anyagi és egyéb nehézségek miatt 1840-ben megszűnt. 1840-től a gr. Battyány Gusztávtól bérelt birtokokon (Tarcsa, Borostyánkő, Vas vm.) gazdálkodott (Egan Eduárddal), ezzel is a nagybirtokok bérleti rendszerben való kezelésének okszerűségét akarta bizonyítani. 1840-ben Magyarországon elsőként Oroszvároton növénytermesztő és növénynemesítő intézetet alapított. Az Alföldön elsőként honosította meg a repcét, felismerte a fásítás jelentőségét. Szorgalmazta a mezőgazdasági gépek alkalmazását. Támogatta a jobbágyrendszer felszámolását, az általános köztelherviselés bevezetését, az önkéntes örökváltságot és a polgári szabadságjogok mindenki számára való biztosítását. Szakírói munkássága is jelentős. – MARKÓ III. 2002, 974-975.

¹⁰⁹ 1823-tól kapolcsányi **Appel Károly**, Ludwigsburg, 1773. február 25. – Pest, 1839. január 6. Mezőgazda. Az Állattenyésztő Társaság (1835-től OMGE) választmányi tagja. Stuttgartban és Bécsben tanult. 1797-ben Magyarországra települ, gr. Hunyady József úrményi uradalmának gazdatisztje, majd igazgatója; később az Esterházy-, Grassalkovich- és Károlyi-birtokok felügyelője is lett. Szakértő gazdálkodásával jelentősen megnövelte a rábizott birtokok hasznát; a magyar fésűs merinó kitenyésztésével nemzetközi hírvé tette az általményi juhászatot, érdemeket szerzett a lótenyésztésben is. Foglalkozott a tejgazdálkodás korszerűsítésével és a termesztett növények termésátlag-növelésével is. – MARKÓ I. 2001, 179.

9. Czindery László Csapó Dánielhez – Kaposvár, 1836. január 18.

Hoffbauer eránt tett szíves ajánlatodat köszönettel vévén a fel állandó Juh tenyésztési Társaság eránt tett kérdésre válaszolni ohajtok. Mult Novemberi Gyűlés alatt el kezdődött ezen tárgy, és most már létesülni kezd anyiba, hogy alá irások szép számmal vagynak, az alap rendszabások meg állapítottuk, és jövő héten küldötteink el indulnak Szász Országba vételre. Az ára nintsen meg határozva, hanem követeinkre vagyon bizva, mert nem kelni, hanem a Gyapjuhoz, és tsak az az utasítás, hogy 300 anya birka vétessen oly fajbúl, mellyek minden kétségen kívül állandó vagy telivérünk tiszta Esenrial (?) tömött, alig észre vehető Kandordágú, minél több gyapjut ád, és a leg kelendőbb az el adásra, Mivel azonba nem reménylhetni, hogy egy Esztendőbe ilyen, darabonként válogatot 300 anyákat megvenni lehessen – mert sok Majorokbul nem akarjuk össtve szedni –, és még a részvények mind el nem foglaltattak, azért most csak mintegy 200 anyák vétetennek, mellyek különös jeleléssel biztosítva ott maradnak Május elejéig, akar pedig egy Részvényes, és Nikau felügyellése alatt ide hajtatnak. Egy magános Joszágot ki bérel a Társaság, a hol semmi más birka nem fog tartatni, ennek kormányozása egy Elnök és Két Igazgatora vagyom bizva, a Gazdaság vezetését pedig Nikau és egy melléje fogadando számadó Tiszt fogja tellyesíteni.

Ezen birka sereg anyival fog szaporítatni, a menyire elegendő a Joszág, a kosok minden Esztendőben árverés utján akárkinek el adattnak, az el adando anyákat ár verés utján tsak részvényes vehet meg.

Ezekbül látod, hogy mi nem számoljuk a költséget, hanem tökéletes juhokat akarunk, a Vásárlásra ki küldettek Gr. Festetits Miklos, Zichy Muki, és Nikau, de ez első tegnap vett levelénél fogva akadályoztatik és így nem tudom kit fognak választani, engem kívántak, és most is kérnek, de én nehezen mehetek oly hirtelen.

Az intézet szép, és hasznos lehet, azomba küszködöm kell még ebbe-is némely factiosusok alatomosságai ellen, kik minden tselekedeteimet irigykedvén, annak fel forgatásán törekednek tsak azért, mert én kezdem vagy pártolom, de hiszem, hogy ebbe-is azért szeretek ez intézetrül halgatni addig még folyamatra leszen. A hét végével fel megyek Pestre a jövő holnapot ott töltvén, igen felette örülnék, ha ez alatt magad – is fel jönnél, és tárgyrul többet értekezhetnénk, mert engem Elnöknek választván, nagyon kívánnék véled mint tapasztalt és tudományos férfiuval eránta értekezni, és tanátsodat meg érteni.

A hivatalos levelet bé nem rekeszthetvén elébb a felyül írtak-is meg változtak anyira, hogy Gr. Festetits Miklos Szász Országba való menetelétül akadályoztatván helyette Zaborszky Imre¹¹⁰ Sz. Biró küldetett.

10. Czindery László Csapó Dánielhez – keltezés nélkül

Az el mult Esztendőbe igen sajnálkoztunk, hogy Hetesi Versenzéseink alatt T. Tolna Vgyébe Gyűlések voltak; ez vala egyik fő oka, hogy az idén elébre tettük, mivel ez által a Törvénykezéseket, a Pesti Vásárt és a Katonai Ezered Gyakorlatot meg előzzük; ezt személyesen meg mondván kértelek, hogy az idén semmi oly határ időt ne rendeljél, mely a Te, és többi Tolnai Uraknak megjelenésétül meg foszthatna, örültem-is e részbeni ígéretednek, és egy hét előtt a történendőkrül való jelentést kihirdetés okáért hozzád elküldeni...

¹¹⁰ Zábori Záborszky Imre (1780 (?) – 1860): 1845-ben somogyi főadószedő.

11. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1837. május 12.

A meg vizsgálásra el küldött értekezéseket nagy nehezen meg vizsgáltam, és véleményemmel együtt ide mellékelve vissza küldöm. Ezt bővebben meg írtam mint talán szükség volna, de mivel az új Törvény meg hagyta a Curiának, hogy nekünk is kell még mondani miért találjuk érdemesnek a ki nyomtatásra vagy nem; Márton Ferentz értekezésébe a földek ki száritásáruul hiányt találtam a lefolyás nélkül szüülőkődő tófenekekrül azért magam készítettem egy értekezést e tárgyrul, mellyet meg birálástok alá bizván, azon meg jegyzéssel, hogy ha nem akarjátok el fogadni minden tartozkodás nélkül veszítek el, bizonyossá tévén, hogy ne tsak Tisztek és holmi theoretikus szobaülők írjanak, hanem Urak és gyakorlati gazdák is reménylvén, hogy magad szép tudományodal és tapasztalatodal követni fogsz.

12. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1837. szeptember 10.

Még Juliusba el küldött gazdasági értekezéseket barátságos szives leveleddel a Versen alatt vévén, a következő törvényszék, és Pápai küldetségem miatt elébb nem váloszolhattam, íme most észrevételeimel együtt vissza küldöm, mellyeket kész akarva a magadéval egy papirosra írtam, hogy el választhatatlanok legyenek.

Ezen közlések leg hamaráb érkehetnek, ha ezentul, mint hivatalos levelet hozzám küldöd, vagy All Ispány Úr által küldetet, a mit magam-is tselekszem, mert külömben nagyon lassan érnek egy másunkhoz, mivel pedig a felség meg nem fizeti, nem károsittatik, és ezen dolog több hasznot hozhat a közönségre, mint sok hijába valo levelek.

Pápai küldöttségek említettem, azért errül tudósítani kívánlak. Zala Vgye minden Dunántúli Vármegyéket fel szollítot, hogy 1ső Sept. Pápán küldöttség által még jelenjenek a véget, hogy egy Gyapjú Vásárrul értekezzenek. Meg ütökzve tapasztaltam, hogy Fehér, Tolna és Baranya Vgye hibáztak, ellenbe Sopron, Vas és Győr ott voltak Somogy és Zala és Veszprém Vgyével; szemre hányást-is tettem, mert a jelen levő, és mint Zala Vgyei kiküldötje, Elnöknek választot Fő Ispánytok mondotta, hogy Tolna Vgyéhez nem érkezett a fel szollítás, – a Zala Vgyeiek azomba állították, hogy mindegyiket meg hívták, és így a Jegytök vagy Posták hibája, mellyet nagyon sajnálottam, mert reménylettem, hogy véled együtt lehetek, és egyes erővel ezen új intézetet ugy mozdítsuk elő, hogy a Pestinek ne ártson mert, ha a Dunántuli gyapju ettül el vonatik, leg nagyobb érdekét vesztené.

A mondot Megyéken kívül voltak Győr, Fehér, Kőszeg, Sopron és Pápa Városi Követek, és ámbár ezen értekezésünk minden következés nélkül tsupán a köz véleményt és szükségét kijelenthette, szabadságába lévén minden Városnak gyapju vásárt fel állítani, és csak a kereskedés állapíthatja meg valodilag még-is oly tűzzel vétetet az egész dolog, mintha csak mitőlünk függöt volna el határozni, hogy hol szabad gyapjut venni vagy el adni. A Vásárok egy mást felyül akarták mulni ajánlásaikal, mellyek leg inkább abba állottak hogy raktárokat oltson készítenek, pénz a gyapjura előre adnak, és a vámtul meg szabadítják (Városát értvén). A Györeiek valoban dühösség voltak Kőszegi nagyon iparkodat, azomba a többség Pápára ment, minthogy a Fő Ispány leg alkalmatossabnak találandó fundust, és minden a vásárbul várandó le mondását – a Város raktároknak fel építését, és egy pénz költsönzésre fel állítandó tarsaságot ajánlot.

Minthogy ezen fiok gyapju vásár ugy-is jobban a kevesebb mennyiséget termesztők számára, leg tzélirányosabbnak tartottuk Pápát, és tekintvén a Pesti vásárt Jun. 25 és Sept. 25kén tettük, azomba a tellyesítés a Város ipatkodásátul, és a Kereskedőktül függ; sokat nem várok. Igen sajnálom, hogy ígéreted szerént a futtatáson jelen nem voltál, én pedig a Törvény Szék, miatt Pesti vásárra nem mehettem, és fájdalom! meg bizotjaim gyapjumat el nem adhatták.

13. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1837. április 20.

Pesten létemkor ide küldöt értekezéseit Katona Györgynek tsak vissza tértemmel Martius végén vehettem kezemhez, és bár mint ohajtottam volna azt halladék nélkül meg vizgálni szerét nem tehettem, mert halmozot hivatalos foglalatosságaimat kettős észet, és három kezet kívánnának, most meg vizsgálhattam, és ezennel véleményemet vissza küldöm, mivel ugy hiszem neked-is irot véleményedet hozzá csatolni kellettik.

14. Czindery László Csapó Dánielhez – Pest, 1837. február 21.

Igen sajnálottam, hogy több heteket itt kellet töltenem annélkül, hogy barátságos társalkodásodba részesülhettem, mellyhez reménységem volt, mivel azt mondottad, hogy hivatalod le tétele után a telet itt fogod tölteni; sőt házat-is akartál venni, mellybe meg előztelek, mert én a Szarka utzába tsak ugyan vettem egyet 80 ft.

A gazdasági Egyesület Válosztotsági üléseibe többször részt vettem, de boszonkodással láttam mindég, hogy egyéb elő nem fordult mint a lovagló oskola verten hely; ideje volna, hogy az egésznek már valami sikere lenne, és a mint nagy részvéttel ezt kívánom sikereszteni, ugy boszonkodnom kell a bal sorson, melly engem minden alkalomtul meg foszt, hogy ahoz segéd kezeket, azomba a lábam szárát mindjárt fel jövelelem utan nagyon meg sértvén négy hét olta alig mehettem ki szobámbul és még sem gyógyult be, ha tehat jövő héten haza mehetek, melly igen szükséges, mert különféle dolgaim várnak, lehetetlen lesz leg forrob kívánságom mellett ismét mindjárt fel jönni; azért benned bizván kérlek a köz joért tegyetek oly rendeléseket, hogy kívánságunk valahára létesüljön.

Kátskovich¹¹¹ Titnok ált adot egy levelet némű munkaival, mellyeket censurálnod kell, nekem is adot; ezekre majd én-is adom véleményemet.

Az Ifjak pere ma egy hete vétetet fel a Királyi Táblánál, és még tsak ma lesz talán vége, az ítéletet azomba holnap fogják hozni. A mint reményleni lehet nem lesznek keményen megbüntetve, tsak Lovasy Lászlónak¹¹² felni lehet, mert ez vissza vonta az Ügyvédének jo replicáját és maga egy hosszas nyilatkozást írt, melly jeles eszét ugy meg mutatja, de mellette dolgát, rontja, mivel többet meg esmer a vádbul mint neki hasznos; ezeket titokba irom, mert én-is tsak olyan szin alatt tudtam meg, és reménylem, hogy addig míg másoktul érted, magad tudományának tartod.

A gyapjut nem-is kérdezik, és magok a kereskedők se tudják, mi lesz ezen apathiából, én hiszem, hogy nem sokára meg nyílik a vására és mivel a sok dologtalanságot meg unták, egyszerre mindenik

¹¹¹ **Kacsokovics Lajos** (Mohora, 1806. május 29. – Sőj-pusztá, 1891. december 9.): Gazdasági és pedagógiai író. Az MTA tagja (l. 1837). 1829-től Pesten ügyvéd, ahol kapcsolatba került az Auróra-kör tagjaival. 1831-től a királyi jogügy-igazgatóság tisztviselője, tanulmányozta Selmechánya és Körmöcbánya bányáit. Az 1832-1836. évi országgyűlésen másfél évig Nógrád vármegye egyik követe volt a távollevők helyett, itt került kapcsolatba Bezerédj Istvánnal, Kossuth Lajossal és gr. Széchenyi Istvánnal. 1836-tól Pesten az országos kisededővő egyesület titkára, s 1842-ig az egyesület évkönyvét szerkesztette, közben az OMGE titkára is lett. 1843-tól Pest főjegyzője, 1848-1849-ben országgyűlési képviselő, követte a kormányt Szegedre, majd Aradra is. A szabadságharc leverése után (1849 augusztus) egy ideig bujdosni kényszerült. 1860-ban ismét Pest főjegyzője, 1861-ben országgyűlési képviselő. 1861-1865 között a kisededővő egyesület és a Magyar Iparbank ügyésze, valamint az országos kertészeti társulat titkára. A Gazdasági Tudósítások (1837–1842), a Mezei Naptár (1840–1844), a Mezei Gazda (1841–1843), a Kertészeti Füzetek szerkesztője (1862). – MARKÓ III. 2002, 655.

¹¹² **Lovassy László** (Nagyszalonta, 1815. május 9. – Nagyszalonta, 1892. január 6.): Jogász, az országgyűlési ifjak egyik vezetője. Debrecenben, Késmárkon és Nagyváradon gimnáziumban tanult, majd jogot végzett. 1834-től Pozsonyban országgyűlési gyakornok, ahol tevékenyen részt vett a kor politikai mozgalmában; 1834-ben Szemere Bertalannal, Vukovics Sebővel és másokkal Pozsonyban társalkodási egyesületet alapított, amelynek elnökévé választották. Az egyesület nevében ő fogalmazta azt az üdvözlő iratot, mellyel az országgyűlési ifjúság br. Wesselényi Miklóst köszöntötte és a Pesten mellette rendezett tüntetésen is ő szóznokolt. Amikor a bécsi kormányzat Balogh Jánost perbe fogta és új választást rendelt, Bars vármegyében politikai tüntetést szervezett. Ezzel magára vont a hatóságok figyelmét, 1836. május 30-án több társával együtt letartóztatták, majd 10 évi várfogságra ítélték, melyet a spielbergi (Morvaország) várbörtönben kellett volna végig letöltenie. Az 1840-i országgyűlés kieszközölte számára a kegyelmet; az 1840. április 29-én kihirdetett amnesztia alapján május 13-án kiszabadult a börtönből, de elméje ekkorra már elborult. A magyar kormány által folyósított 600 forint kegydíjből élt haláláig erdőgyoroki birtokán, Nagyszalonta közelében. – MARKÓ IV. 2002, 299.

fog venni akarni, melly részünkre hasznos vetélkedést fog következtetni, és a lesz leg szerentséssebb, a ki ezt használja; egeyb eránt reményilem, hogy a tavalí ár nem fog sokal aláb szállani.

15. Czindery László Csapó Dánielhez – Pellérd, 1838. október 7.

Magam bizonyára még jobban sajnálottam, hogy bizonyos ígéreted mellett-is Hetesen nem lehetet szerentsénk hozzád, és ha a Versenzéshez nem-is vagy különös kedvellő az el adásra fel állítot, sok szép ló és az adozok csikai, még-is kedvedet gerjesztettek volna; jövő Esztendőre szándékozom October 1ő hetére tenni akar talán keveseb akadály lészen, ámbár előre tudom, hogy akar ismét vetés és szüret fog soknak mentségül szolgálni.

Csapody lovai eránt nem jó vagy tudosítva, mert két igen jó lóva Murphytul szármoznak, a többi Emir ivadékja mindenűt vissza maradt, és ujra bizonyította, hogy csak igen ritkán győz az Arabs az Angolon. Leg nagyobb szerentséje azomba volt, hogy lovai Szallender által leg jobb karba hozattak, Festetits Miklóse pedig über trainert, és erő nélkül valónak. Az enyéme meg lehető karban voltak, de lovasom hibázot, és ha én a Csapodyval lovast cserélhettem volna, bizonyára mindég meg lett volna verve, sőt a Festetits Angola biztatot, hogy bár mely nagy fogadást tegyek Csapodyval, csak hogy ő lovagolhassa lovamat, biztosít hogy meg nyerem Mazeppát ki véve, mely különös ló; de ezt el adta, maid meg látjuk ki nyer esztendőre.

Kérlek tudósíts mikor lesz a nagy Gazdasági Ülésünk Novemberbe, igen igen szeretnék arra fel mennyi, mert ha egyesületünk máskép nem lészen szerkesztette job ha el mulik, mint reményeket gerjesztvén nem tellyesíteni. Vélekedésem szerént nintsen a hiba a tervbe, és szabályokba hanem magunkba, és még oly Elnökök vagynak, mellyek semmit se tesznek létre nem hozatik. Addig hijába okoskodunk hasztalan készitűnk és változtatjuk terveinket. Elnököket kell választani, kik practicus gazdák, és tüzzel eszel párosítva minden modon elő mozdítják, és a többi tagokat szüntelen biztatják, olyan emberek kellene mint Széchényi az önn gondolati végbe vitelére.

A gabona termés nálunk általában a minéműségre jó, a mennyiségre kevés, pedig az ára még csak keveset nevededik, Pétsét még csak 8 f. akarnak a buzáért adni, de hiszem hogy a szép még-is reá megy 10 ft. A szüret szinte nem igen kedvező, nehezen kapok többet mint taval, de job lesz. Holnap végzem a rothadt, és korán erő szőlőnek szedését, Csütörtökön kezdem a többinek szedését, mely jövő héten el fogy.

Egy hét olta itt vagyunk szegény Dóry Báró sogoromal, a ki hozzánk jött, hogy betegen feküdjön, már 3 holnapja el mult, hogy itt vagyon, tegnap csapolták meg 3szor, 23 itze víz ment el, és ha az idő engedí jövő héten haza akar menni, mert oly nyughatatlan, hogy nem tarthatjuk, pedig könnyen árthat neki, ámbár az orvosok azt mondják, hogy az utazás a vizi betegségbe eléb használ, mint árt, egyébaránt gyógyulásrul szó sintsen, hanem csak az életnek menyire lehet hosszabbításarul, mely még-is soha nem lészen.

16. Czindery László Csapó Dánielhez – Kaposvár, 1838. november 12.

Szives leveledet tegnap vévén, igen igen sajnálom, hogy az Egyesületi Gyülekezet napját belöle értvén, hivatalom kötelei a meg jelenéstül meg fosztanak; én ugy emlékeztem, hogy Nov. 25be lészen, és ezen meg jelentem volna minden esetre, mert 24be végződvén..., ez utolsó napot el fogtam volna, de 15re lehetetlen, mert Törvény Székűnk vagyon, és miután 9 évek olta, az Ország Gyülést kivéve, soha se Gyülésbül, se Törvényszékbül egy napot se mulasztottam, most szolgálatom végével ezt nem tehetem és így szivem vonzódásomat le nyomni, és sajnálnom kell, hogy jelen nem lehetek ez igen érdekes tárgyon, ámbár távol vagyon, hogy én reám oly szükség lenne, mint szives barátságod azt le vini kegyeskedik, de ohajtásom, hogy Hazánkra azon nagy hasznot hajtson e társaság, a mint meg

győződöm lehetőségéről, ha Elnökei, és Titnoka melegen apolják és vezetik. Azért vélekedésem oda járul, hogy most a rendezés változtatásába sokat ne ereszkednétek, hanem jó fejeket választatok, ezek alatt későbben mindent el érni, és meg igazítani lehet. Még Egyesületünk theoriába marad, addig elég rendszabásunk vagy ha valahára praxisra ált megyünk, egyenként lehet javítani, mert a sok rendszer készítés nem használ.

Az Elnököket nézve, ohajtom hogy Andrásy György és Csapó Dániel, nem bánván, ha tiszteltetés kedvért még más hatot-is neveztek, de bennetek bizván, mert tudomány, jó akarat és meleg részvétel vezet benneteket, és a mi még igen hasznos, hogy az Ország felső és alsó részébe laktak, és így mindenfelé el ágozhatnak tudományaitoknak sugárai, és az értelmes gazdákat meg egyesíthették.

A Kátskovich jó, szorgalmatos ember, de titnoknak kívánnék egy tapasztalt accreditirozot gazdát.

17. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, 1842. november 19.

Fogad el szíves köszönetemet azon baráti tudósításaidért, melyeket e hó 14be irtál, igen, igen sajnálom, hogy ez alkalmat el kellett mulasztanom veletek együtt a Kedves Gazdasági Egyesület dolgába tanácskozhatni. Valóban örülhetni, hogy már annyira mentünk, hogy mint rendes társulat fel léphetünk, már csak az-is, mily fontos, és jó tevő, hogy a Czukor vám, le szállítási aggodalom oly hamar, és diplomacice el oszlatatható! – és hogy a Fő Hertzeg oly kegyes részvétellel nagyon s öngyü-möltseibül-is küldöt. Ez a következő a türelmes, csüggedhetetlen munkásságnak, - hány évekig voltunk csak néhányan, kik el bukását hátráltattuk, és már most lehet reménységünk, hogy lesz valami belőle; ennek leg nagyobb érdeme nálad vagy, mert te voltál leg szorgalmatossabb, és leg ügyesb istápja, melyért meg áldjon az Isten.

A Czukor gyártásnál magam voltam leg első a ki a tett költségek miatt állította, hogy a fen álló gyárok nem fognak Czukor lisztet finomításra reménylem, hogy jó igazgatora találtam, és ez engem meg győzöt, hogy ha illendő árt meg adnának, nagy részét ön készítményemnek-is el adnám oda, mivel finomítási eszközeink, nem nagy menyiségre valók, és azért sajnálom, hogy fen nem lehettem; de különben a finomító intézet, nem a fenn álló, és az Ország minden részeibe el szort gyárookra al-lapulhat, hanem annak használatára ujjokat közel, vagy Duna mellett kell fel állítani, mely annál könnyeb, mivel csupa szörp vagy Czukor liszt készítésre igen egyszerű és nem felette sokba kerülő Gyá-rok kellene, és bizonyosan fel állanak, csak bizonyos vevő, és illendő ár legyen; én magam illy esetbe szaporítanám Gyáraitam anyira, hogy 2. 3. ezer mázsa Czukor lisztet adhatnék.

A Vintzellérem eránti gondoskodásodat igen szépen meg köszönöm, de sajnálom, hogy ha már oly szerentsétlen választást tett Legrády, másrúl nem gondoskodot és hogy annélkül kell maradnom.

18. Czindery László Csapó Dánielhez – Lad, ??? február 15.

A Nagy Gyűlést bé rekesztvén a 10 napok alatt kapot gazdasági értekezéseket meg vizsgálva vissza küldöm; sajnálom igen, hogy Te a kinek most elegendő ideje vagy semmi részletes taglalásba nem ereszkedel, hanem csak általjába ki jelented magadat, pedig nagy tudományod és tapasztalásod után, bizonyosan tehetnél észrevételeket, és azokat el halgatni a közönség elleni vétek, mert csak ugy reménylhetünk elő menetelt, ha minden tekintet nélkül meg mondjuk vélekedéseinket. – Hát magad miért nem írsz? – panaszkodol, hogy kevés részvétel vagy, és magad-is szinte ezen vétket követsz el. Irnék én csak időm, és tudományom volna hozzá, ezen hitvány értekezést-is a második kötetbe csak azért irtam, hogy másokban kedvet csináljak, és hijába teszünk általjános szemrehányásokat, ha Önn segéd kezeinket nem nyujtsunk; azért fog tolladhoz és taníts meg, valamire abbul a sokbul a mi benned el rejtve vagy.

A bor esmértető egyesületnél-is ez a baj, hogy a kinek bora jó el kell, az nem küld, az én borom, ámbár jó még nem esméretes, azért nem kelendő, pedig nekem nagyobb mennyiség fen vagyon, és azonnal szolgálnék akár 1000 akóval.

A tél oly rendkívül erős, és mellette hitvány hogy nints köszönet benne, kétszer volt nagy hó és hideg, mellyet 6. 7 napi lágy idő követet, úgy hogy soha jó szány út nem volt, és igen nagy vizek állanak az utakon és mezőkön, harmadnapja ismét kezdet ho zivatar nagy széllal mely mindent el fujt, én az utakat mindenfelé kihányattam, és midőn estve el végezték másnap még nagyob ho zivatar jöt széllal, hogy ismét tsak kell havat hányatni. Nem tudunk semmit dolgozni se gyalog, se szányal folyvást, és így hijába vesztegetjük az időt.

Josef napi vásárra fel megyek és viszonzlátásunkon előre örülök.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL TML

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSSY 1974 ANDRÁSSY Antal, *Somogy a császári megszállás alatt (1849. január – április)*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 5. /Szerk.: Kanyar József/. Kaposvár 1974.
- BALÁZS KOVÁCS 1979 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A két Csapó Dániel*. Dunatáj. 1979. II. évf. 1. sz. 64-71.
- BODNÁR-GÁRDONYI 1918-20 BODNÁR István – GÁRDONYI Albert, *Bezerédj István (1796-1856) I-II*. Bp. 1918-1920.
- BONTZ 1896 BONTZ János, *Keszthely város monográfiája*. Keszthely 1896.
- BOROVSZKY 1989 Vas vármegye. *Magyarország vármegyéi és városai*. /Szerk.: Borovszky Samu/. Bp., 1989. (reprint)
- BŐSZE 1998 BŐSZE Sándor, *A forradalom és szabadságharc Somogy megyében 1848-1849*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 29. /Szerk.: Bősze Sándor/. Kaposvár 1998. 91-122.
- BRAUNNÉ 1978 BRAUN Sándorné, *Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1807-1847)* Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. / Szerk.: K. Balog János/. Szekszárd 1978.
- CIEGER 2014 Cieger András, *A levélíró politikus. A levelezés szerepe a magyar politikai életben a 19. század második felében*. Történelmi Szemle 2014 (LVI.) 1. 107-118.
- CSÁNKI én. *Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. / Szerk.: Csánki Dezső/. Bp., én.
- CSAPÓ 1839 CSAPÓ Dániel, *Tengelici rajfógó kosár*. Gazdasági Tudósítások 1839 (III.) I. félv. V. füzet
- CSAPÓ 1842/a CSAPÓ Dániel, *Idő-jövendőkés*. Magyar Gazda 1842. (II.) 2.
- CSAPÓ 1842/a CSAPÓ Dániel, *Nevezetes tapasztalások*. Magyar Gazda 1842. (II.) 102.
- CSAPÓ 1843/a CSAPÓ Dániel, *Rovarpusztítások*. Magyar Gazda 1843. (III.) 59.
- CSAPÓ 1843/b CSAPÓ Dániel, *Gazdasági Kistükör*. Falusi ifjúság számára Karika Pál, Szentmiklóssy Sámuel és Tahy Emánuel koszorúzott munkáikból szerkesztve kiadta a M(agyar) Gazdasági egyesület. Budán A Magyar Kir(ályi) Tudományegyetem be-tüivel 1843.
- CSAPÓ 1844 CSAPÓ Dániel, *A burgonya száraz rothadása*. Magyar Gazda 1844. (IV.) 18.
- CSAPÓ 1985 CSAPÓ György – CSAPÓ Zoltán, *A Tagyosi Csapó család története*. Bp. 1985.
- CSAPÓ 1980 CSAPÓ György, *A tagyosi, kecskeméti és dunaszentgyörgyi Csapó családok kapcsolata*. Dunatáj 1980 (III.) 3. 79-80.
- TAGYOSI CSAPÓ én. TAGYOSI CSAPÓ IDA, *férjezett Nemeskéri Kiss Pálné naplójából*. Kézirat gyanánt. Bp. én.
- CSAPÓ 1989 CSAPÓ Mária, *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Bp. 1989.
- CSENGERY 1851 CSENGERY Antal, *Magyar szónokok és státusférjak. Politikai jellemrajzok*. Pest 1851.
- CSENGERY 1898 CSENGERY Antal, *Jellemrajzok*. Bp. 1898.

- DOBOS é. n. DOBOS Gyula, Ozora. Szekszárd, é. n.
FÉNYES 1851 FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára I–IV*. Pesten 1851.
- FÜR-PINTÉR 1989 *Magyar agrártörténeti életrajzok I–III*. /Szerk.: Für Lajos–Pintér János/. Bp., 1987–1989.
- GAÁL é. n. GAÁL Zsuzsanna, *Válaszúton, dzsentrí portrék Tolnából*. Tanulmányok. /Szerk.: Dobos Gyula/. Tolna megyei Levéltári Füzetek 10. Szekszárd é. n. 83–114.
- GAÁL 2000 GAÁL Zsuzsanna, *Egy birtokos nemesi család válsága és felbomlása a 19. sz. második felében*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXII. /Szerk.: Gaál Attila/ Szekszárd 2000. 277–316.
- GLÓSZ 1987 GLÓSZ József, *Kapitalizálódás, tőkeképződés a Tolna megyei birtokos nemesség körében. 1830–1867*. Rendi társadalom-polgári társadalom. Salgótarján, 1987. 287–295.
- GLÓSZ 2002 GLÓSZ József, *Társaság és társadalom. Adalékok a birtokos nemesség reformkori világához*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. /Szerk.: Gaál Attila/. Szekszárd, 2002. 367–383.
- GLÓSZ 1991 GLÓSZ József, *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI. /Szerk.: Vadas Ferenc/. Szekszárd 1991.
- HADAS 2003 HADAS Miklós, *A modern férfi születése*. Bp. 2003.
- KAPOSI 2000 KAPOSI Zoltán, *Uradałmi gazdaság és társadalom a 18–19. században*. Bp.–Pécs 2000.
- KAPOSI 2012 KAPOSI Zoltán, *A földvagyon és a családi összetartozás a dél-dunántúli középbirtokosi familiák esetében (18–19. sz.) Középpontban a család I*. /Szerk.: Örsi Julianna/. Túrkeve-Szolnok 2012. 229–246.
- KAPOSI 2013 KAPOSI Zoltán, *Kísérletek a dél-dunántúli gazdaság fejlesztésére a 19. század első felében (Czindery László gazdaságfejlesztő kísérletei)*. Ember-táj-természet-alkotás. Dél-Dunántúli Dolgozatok Dr. Szőke Sándor emlékére /Szerk.: Kriston Vízi József/. Dombóvár 2013. 185–205.
- KISASSZONDY 1978 KISASSZONDY Éva, *Kétszáz éve született Csapó Dániel*. Honismeret 1978. 5–6. 98–99.
- KIRÁLY 1982 KIRÁLY István, *A Somogy megyei lótenyésztés*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 13. /Szerk.: Kanyar József/. Kaposvár 1982. 213–
- KISS 1970 KISS László, *Tolna megyei törekvések a gazdálkodás fejlesztéséért a XIX. század első felében*. Tolna megyei Helytörténeti füzetek 2. Szekszárd 1970.
- KOSSUTH 1949 KOSSUTH Lajos, *Országgyűlési Tudósítások*. /Sajtó alá rendezte: Barta István./ III. (1834. március 25. – november 29.) Bp. 1949.
- KOVÁCH 1914 KOVÁCH Aladár, *Tolna vármegye székhelyének és székházának története*. Tolna vármegye Közművelődésügyi Egyesület Évkönyve az 1913. évről. Szekszárd 1914. 54–56.
- KÖLCSEY 1848 KÖLCSEY Ferenc, *Naplója 1832–1833*. Bp., 1848.

- MARKÓ 2001-2007 *Új Magyar Életrajzi Lexikon I-VI. /Szerk.: MARKÓ LÁSZLÓ/. Bp. 2001-2007.*
- NAGY 2007 NAGY Imre Gábor, *Baranya vármegye főispánjai (1688-1950). Baranyai Történelmi Közlemények 2. /Szerk.: Ódor Imre/. Pécs 2007.79-160.*
- NÉMETH 1903 NÉMETH Béla, *Szigetvár története. Pécs 1903.*
- PÁLMÁNY 2011 PÁLMÁNY Béla, *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. Bp., 2011.*
- RÉVAI 1914 *Révai Nagy Lexikona X. Bp. 1914.*
- SÜLE 1967 SÜLE Sándor, *A keszthelyi Georgikon. Keszthely, 1967.*
- SZÉCHENYI 1978 SZÉCHENYI István, *Napló. Bp, 1978.*
- SZENTES 1991 SZENTES András, *A Csapó-kúria és a szekszárdi képtár. Szekszárd 1991.*
- VÁRI 2005 VÁRI András, *Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. Korall 19-20. (2005. máj.) 99-131.*
- ZÁDOR 1954 ZÁDOR Anna, *Polláck Mihály Tolna megyei építkezései. Művészettörténeti tanulmányok Bp. 1954. 185-222.*
- ZÁDOR 1960 ZÁDOR Anna *Pollack Mihály (1773–1855). Bp. 1960.*

Briefwechsel von zwei adeligen Gutsherren in der Reformzeit

Die Beziehung von Daniel Csapó aus Tolna und László Czindery aus Schomodei

Die aufgeschlossenen Adeligen in den Komitaten schlossen sich an die fortschreitenden und zukunftsweisenden gesellschaftlichen, politischen und wirtschaftlichen Schritten der Reformzeit. Am 29. Mai 1831 standen z. B. mehrere Adeligen auch bei der Gründung der Tierzüchtergesellschaft – welche als Vorgänger des Ungarischen Wirtschaftsverbandes zu betrachten ist – als Gevatter, die einerseits vermögend und gebildet waren und sich auch für die wirtschaftlichen Neuigkeiten und Innovationen interessierten. Zu diesen Adeligen gehörten auch Daniel Csapó, der mustergültiger Landwirt aus Tolna mit seiner liberalen Gesinnung oder László Czindery, der besonnene, aber auch arbeitsame Vizegespan aus Schomodei. Die beiden in benachbarten Komitaten lebenden niederen Adeligen wechselten bereits 1819 miteinander Briefe, damals noch in deutscher Sprache. In ihrem längeren Briefwechsel ab 1831 informierten sie einander jedoch in ungarischer Sprache über die den Adel, sowie ihr Familienleben zu betreffenden politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Änderungen.

Aus den Dokumenten von Daniel Csapó sind 19 Briefe von László Czindéry auf die Nachwelt gelangt, welche er seinem Freund geschrieben hat. Aus den Briefen lassen sich ergeben, daß sie ihre Gedanken erstens über die rationellen Entwicklungen, Innovationen ihrer Wirtschaften und über die wichtigsten Ereignissen des Landes ausgetauscht haben. Aus ihren Briefen läßt sich eindeutig die Vertiefung ihrer Freundschaft, sowie ihr Interesse für die örtlichen und landesweit wichtigen Angelegenheiten verfolgen. Beide bemühen sich an der Arbeit des Ungarischen Wirtschaftsverbandes teilzunehmen, Daniel Csapó als Vizepräsident, László Czindéry als Befürworter und Organisator.

Országgyűlési választások, képviselők, jelöltek

A Tolna megyei elitrétegek politikaszervező erejéről¹

Jelen tanulmányunkban a dualizmus kori képviselő-választásokat,² valamint az ott indult jelölteket, illetve megválasztott képviselőket a középpontba állítva a megyei elitrétegek politikai intézményrendszer működtetésében játszott szerepét szeretnénk megvilágítani.³ Tudatában vagyunk, hogy az előbbieket közel sem ölelik fel a politikai intézményrendszer működtetésének valamennyi területét. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy a dualizmus korában a politikai erők működése – mai, s adott esetben főként 20. századi értelemben vett – aktivitása vidéken elsődlegesen az országgyűlési választásokhoz kapcsolódott. Amint Szabó Dániel a társadalom politikai szerveződéséről, pártok különböző szerveződési formáiról szóló tanulmányában írta, a parlamenti pártok /szabadelvű párt, függetlenségi párt, mérsékelt ellenzék, nemzeti párt stb./ választókerületenként szerveződő filiáinak a választásokon, az azt megelőző kampányon (korteskedés) kívül érdemleges társadalomszervező funkciójuk alig volt.⁴ A választókerületi pártszervezetek felett álló megyei pártok általában a választókerületi szervezetek (egykorú szóhasználatú szintén pártokként említette) felett álltak, alapszabállyal rendelkeztek, s gyakran a választókerületi szervezetek élén álló végrehajtó bizottságokat is ők választották, nevezték meg.⁵

Gaál Zsuzsanna, a szabadelvű, illetve függetlenségi pártok Tolna megyei szervezeti sajátosságairól írva kiemeli, hogy a Függetlenségi Pártra – azért is, mert a Szabadelvű Párttal ellentétben nem számíthatott a közigazgatási apparátus támogatására – a választások közti időszakban is jellemző volt egyfajta aktivitás. Ez alatt nem a pártkör kereteiben zajló szervezeti életre kell elsődlegesen gondolni, hanem inkább a függetlenségi gondolat, a 48-as eszmék, vagy épp Kossuth-kultusz olva-

¹ Itt közölt tanulmányunk egy-két apróbb javítástól eltekintve, illetve függelékként közölt adattárral kiegészítve megegyezik a 2014-ben beadott *A dualizmus kori elit Tolna megyében* c. PhD-disszertáció IV. részével.

² Ennek során a dualizmus korában megtartott választások szisztematikus bemutatástól eltekintünk, mivel a választási rendszer elemzése, amint az a választások lebonyolításának, eseménytörténetének ismertetése egyaránt szétfeszítené e disszertáció kereteit. Másrészt ezekre vonatkozóan rendelkezésre áll a Tolna megyei tárgyú szakirodalom. Mindenekelőtt Gaál Zsuzsanna tanulmányát kell említenünk, amely az 1875-1905 tartott választások példáján tesz kísérletet a korabeli választásoknak a politikai intézményrendszer keretein belüli helyértékének meghatározására. Ezt a választások általános menetére fókuszálva, a pártszervezéstől, jelöltállításától egészen a szavazatszedő küldöttségek előtt leadott szavazatokig bezáróan teszi. Emellett a választójoggal rendelkezők összetételének a választói névjegyzékek alapján történő vizsgálata is kitérített részét képezi tanulmányának. Egyrészt a választók összetételének elemzése kiemelt tárgya Koroknai Ákos két, Délkelet-Dunántúlt felölelő, részben 1896-os választásról írt tanulmányának, amelyek Tolna megyét is taglalják. GAÁL 1984; KOROKNAI 1985; KOROKNAI 1986.

³ A dualizmus kori választásokról szóló szakirodalom gyarapítja saját tanulmányaink is, amelyek egyrészt a vizsgált korszak egyik legtragikusabban végződő képviselő-választásának, az 1901. évi pinchehelyi választásnak az eseményeit, körülményeit, illetve a felelősség és bűnösség kérdését, kezelését, valamint a felelősségre vonás történetét taglalják. CSEKŐ 1999; CSEKŐ 2000; Ugyancsak Tolna megyei tárgyú anyagban tettünk kísérletet a választási gyakorlat politikai eseménytörténeten túlmutató jellemzőinek, általánosítható, illetve egyedi jelenségeinek – úgymint a képviselőválasztások szerves részévé váló etetés-itatás, vagy a katonaság és csendőrség választásoknál betöltött szerepe – feltárására. CSEKŐ 2001; CSEKŐ 2006.

⁴ SZABÓ D. 1992, 208-217.

⁵ Ld. erre Tolna megyei gyakorlatként a megyei Szabadelvű Párt 1901 előtti eljárását. GAÁL 1984, 178-179.

sőkörökben, polgári egyesületekben történő ápolására.⁶ De mindenképp igaz, Gaál megállapítása szerint is, hogy a függetlenségi párt aktivitása nem olyan szorosán kötődött a választásokhoz, a kampány azt megelőző párhetes időszakához.⁷ A függetlenségi párttal szemben a szabadelvű pártra sokkal inkább volt jellemző a klasszikus választási párt jelleg, azaz a párt megyei szinten, illetve választókerületekben aktivitást a választások közti időszakban nem végzett, a pártszervezetek – formailag is – csak közvetlen a választás előtt pár héttel alakultak meg.⁸ Így például a párt 1896-ban az október 28-án tartott választás előtt csupán két héttel tartotta a kerületi és községi végrehajtó bizottságok megalakítását is tárgyaló megyei értekezletét.⁹ A választókerületi pártmozgalmak megyei párt részéről történő szervezésére, kontrollálására szolgált például a négy évvel korábbi választás is, amikor párton belüli feszültség is keletkezett abból, hogy a kölesdi választókerületben Geiger Gyulát 1891. december 27-én a Kölesden tartott választókerületi szabadelvű értekezleten jelöltté kiáltották ki, mielőtt a Szabadelvű Párt vármegyei végrehajtó bizottsága a jelöltek személyéről tárgyalt volna. Erre egyébként 1892. január 4-én került sor, amikor is Busbach Péter ügyvédet neveztek meg a kerület jelöltjeként, aki 1881-1892 közt, az egyik fővárosi választókerületből már tagja volt az országgyűlésnek.¹⁰

Geiger Gyula a kölesdi választókerület helyett a szekszárdi jelöltséggel vizsgalódhatott. Csekély szekszárdi kerületi esélyeivel Geiger is nyilván tisztában volt, különben nem a kölesdi kerület merült volna fel terveiben, s nem is próbálta volna megtartani ottani jelöltségét, miután a vármegyei Szabadelvű Párt 1892. január 4-i szekszárdi ülésén a szervezkedés megindításáról, illetve ennek érdekében egy-egy központi delegált választási kerületekbe történő kiküldéséről döntött. Ugyanis, amint Geiger a megyei párt eljárása kapcsán írta, az véleménye szerint nem volt szabályos. „A bizottság (mármint a vármegyei végrehajtó bizottság; a szerző) ezen álláspontja összeütközésbe jön a szabadelvűpárt 11.§-val, amely így szól. <11. §. A kerületi végrehajtó bizottságokat a kerületek alakítják. Szükség esetén azonban a megalakítással a központi végrehajtó bizottság saját kebeléből egyes tagokat is megbízhat.> Világos, hogy ott, hol a kerületek már maguk megalakították a végrehajtó bizottságot, a központi végrehajtó bizottságnak arra nézve, hogy saját kebeléből ily célból egyes tagot kiküldjön, hatásköre nincs.”¹¹ Geiger Gyula végül a szekszárdi kerületben mérte meg magát. S ott, főleg annak ismeretében, hogy a Szabadelvű Párt láthatóan messze nem adta meg a kellő támogatást a számára, s a vármegyei és a szekszárdi elit is igen távolságtartóan viseltetett jelöltségével kapcsolatban, igen tiszteletreméltónak mondható eredményt ért el (1426-714 arányú vereséget szenvedett).¹² Az előbb jelzett támogatás hiányát Geiger igazából azzal tudta ellensúlyozni, hogy a korábbi szabadelvű jelöltekhez képest jóval sikeresebben tudta mozgósítani Tolna – amely egyben szülővárosa is volt –, valamint Bátaszék és Mőzs német lakosságát.

A függetlenségi párt működéséről, a pártszervezés Tolna megyében megfigyelhető sajátosságairól

⁶ Az előbb említett függetlenségi gondolat, s ahhoz kapcsolódó kultusz(ok) ápolására a szekszárdi polgári olvasóköri példáján ld. KISSZONDY 1978, 281, 285-286.

⁷ A pártélet, a függetlenség párt iránti rokonszenv, illetve kötődés fenntartását szolgálták a párt vezető politikusainak, népszerű képviselőinek „békeidőben”, választások közti időszakban is zajló körútjai, amelyek közül Gaál tanulmányában Kossuth Ferenc 1895. szeptemberi látogatását említi. Kossuth Ferencnek és a képviselőtársainak nagy visszhangot kiváltó további megyei körújtára került sor 1900 nyarán is. GAÁL 1984, 180-181.

⁸ Sőt, az 1870-es évekre más típusú eljárásra szolgál adalékkal Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő egy 1901-ben megjelent tárcájában, az 1870-es évekre visszaemlékezve. Az „Ujfalusyak”-ként aposztrófált személyi körről írta, hogy a képviselőállítás ügyében a lényegi döntést az hozta. A szűkebben vett ötfős csoport Ujfalusy Imre, Schöner Imre és Buday József ügyvédekből, br. Wimmersperg Nándor és Lippich István földbirtokosokból (utóbbi tb. főszámvevő is) – egyúttal valamennyien vármegyei virilisták – állt. Őket fiatalabbak, így Oszoly Károly ügyvéd, Borzsák Endre református lelkész és maga, Geiger egészítette ki. E megbeszélésekre állítólag Schöner Imre szőlőhegybéli présházában került sor. Szekszárd Vidéke 1901. április 13. 1-2.; Újkraközölve: CSEKŐ 2010, 562-564. Ujfalusy Imre nemcsak Geiger Gyula első feleségének, Benczelits Erzsébetnek volt közeli rokona, hanem Babits Mihálynak is. Ujfalusy Babits Mihály édesanyjának, Kelemen Aurórnak volt a nagybátyja.

⁹ GAÁL 1984, 179.

¹⁰ Szekszárd Vidéke 1892. január 7. 2; Tolnavármegye 1892. január 10. 1-3.

¹¹ Szekszárd Vidéke 1892. január 7. 2.

¹² Tolnavármegye 1892. január 31. 4.

elmondottakhoz egy jellemző, az olvasókörök fontosságát hangsúlyozó, esetet említenénk példaként. A szekszárdi választókerületben az országgyűlési mandátumot 1884. és 1906. között betöltő Boda Vilmos talán legfontosabb intézményesült háterszágát, támaszát – az általa szerkesztett Tolnamegyei Közlöny mellett – a polgári olvasókör jelentette, amelynek évtizedeken keresztül volt elnöke.¹³ A negyedszázados évfordulója idején 327 rendes és 36 vidéki tagot számláló társaskör elsődlegesen a város iparosságából, illetve az „alsóbb rangú” tisztviselői rétegből tevődött össze. Azonban a római katolikus olvasókör 1896. évi megalakulásával és annak rohamos fejlődésnek indulásával olyan társadalmi élet, pezsgés indult meg az addig Boda Vilmos társadalmi és politikai bázisát adó, jelentős részben mezővárosi iparos és gazdarétegek között, hogy az nem csak az e körben addig élvezett társadalmi vezető szerepét, hanem talán még az országgyűlési képviselőségét is veszélyeztette. Az 600 fős taglétszámot¹⁴ szinte hónapok alatt elérő római katolikus olvasókör részben konkurenciát jelentett a már negyedszázada Boda Vilmos elnöklése alatt működő polgári olvasókör számára. S ha valószínűsíthető is, hogy Boda régi ellenfele, Geiger Gyula által emlegetett több százan nem is léptek át a polgári olvasókörből a római katolikus olvasókörbe, bizonyára számottevően érvényesült ez utóbbi szívóhatása.¹⁵ Boda Vilmos helyzete annyiban ténylegesen megingott, hogy a római katolikus olvasókörön keresztül a Néppárt az említett mezővárosi rétegek felekezetiileg elkötelezett katolikus részét hathatósan tudta elérni. Ez nem csak a közelgő, 1901. októberi választások kapcsán jelentett rá veszélyt, hanem már annál korábban, az 1901 márciusában tartott római katolikus hitközségi választások, az iskolaszék tagjainak megválasztása alkalmával is. Ekkor ugyanis Boda Vilmost közel harminc évi elnökség után nem választották újra, és a választás Geiger Gyula által „polgárság”-ként titulált módos, parasztpolgári, illetve gazdaréteg előretörését eredményezte.¹⁶ Biztosat – adatok híján – nem tudunk mondani, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy Boda Vilmosnak a megyeszékhely római katolikus felekezeti iparos, illetve gazdarétegeiben bírt befolyásának csökkenése is szerepet játszhatott abban, hogy a választókerület függetlenségi érzelmű választói körében élvezett népszerűsége 1900-1901-ben komolyan megingani látszott. Ugyanis a sárköziek 1901. évi választás előtt Boda Vilmos ellen fellázadva, helyette a pinchehelyi kerület képviselőjét, Rátkay László népszerű dunaföldvári ügyvédet, költő-népszínműíró, újságíró kívánták megnyerni jelöltjüknek.¹⁷

I. A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS FŐBB JELLEMZŐI

A választói magatartás főbb jellemzőinek tárgyalásakor a jelentősebb, területi különbözőségeken is kirajzolódó sajátosságokat próbáljuk megragadni, elemezni, úgy, hogy sajnálatos módon, Tolna megye esetében nem maradtak fenn a szavazási ívek. Értelemszerűen így nincs lehetőségünk arra, hogy az egyének szintjéig lemenően vizsgáljuk a választói magatartás jellemzőit, összetevőit,¹⁸ ami-

¹³ Boda Vilmos 1875-1914 közt volt az olvasókör elnöke. KISSASSZONDY 1978, 285.

¹⁴ Az egyesület 1896. október 3-án alakult meg. Egyházi elnökké Götz Sándor újvárosi plébánost, világi elnökké Kiss Mórt, alelnökké Virágh Ferenc segédlelkészt választották. Tolnamegyei Közlöny 1896. október 11. 6.

¹⁵ Például a Szekszárdi Polgári Olvasókör negyedszázados fennállása kapcsán Boda, illetve lapja még a következőképpen vont mérleget, az ekkor 327 rendes és 36 vidéki tagot számláló társaskör kapcsán: „Régi tapasztalat az Szekszárdon, hogy itt csak két egyesület bír létjogosultsággal és csak az életképes; az egyik a kaszinó, amely az értelmiséget, a másik a polgári olvasókör, mely az iparos osztályt és alsóbb rangú tisztviselőseget foglalja magában. Számtalan kísérlet történt már újabb társadalmi körök alakítására, azonban egy sem bír az állandóság jellegével. Ennek természetes magyarázata pedig az, hogy Szekszárdon még az alkotó elemek létszáma nem nagyobb, mint amennyi két társadalmi egyesület fenntartására képes; amint ezen bármi oknál fogva túlmennek – rögtön ott van a túltelítettség veszedelme.” Tolnamegyei Közlöny 1896. január 12; idézi: KISSASSZONDY 1978, 285.

¹⁶ Geiger Gyula: Hitközségi tagok választása. Szekszárd Vidéke 1901. március 16. 1-2.; Újraközölve: CSEKŐ 2010, 579-580. A hitközségi eljárók névsorát ld. Szekszárd Vidéke 1901. március 23. 2.

¹⁷ Többek közt még Garay Antalnak – aki Garay János költő öccse volt –, a függetlenségi Kossuth-párt kerületi elnökének is latba kellett vetnie tekintélyét a sárköziek leszerelése érdekében. Tolnavármegye 1901. szeptember 22. 2.

¹⁸ Sajnos a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában, a Központi Választmány irataiban a választási jegyzőkönyvek és a szavazatszedő küldöttségek jegyzőkönyvei sem maradtak fenn, sem a választói névjegyzékeknél kiemelve, sem pedig az általános iratok sorozatában. Mindemellett a választmány jegyzőkönyve is csak 1890-es évektől maradt fenn folyamatosan. (Előtte csak az 1878. évből van meg egy-két ülés jegyzőkönyve.) A II. rész tárgyalásánál láthattuk, hogy Tolna megye esetében – némileg meglepő

ként ezt Budapest példáján több dualizmus kori választást tárgyaló publikáció, tanulmány teszi.¹⁹ Elemzésünket ennek megfelelően elsődlegesen a választások végeredményére, illetve a helyi sajtóban leközölt községi szintű adatokra alapozva van lehetőségünk elvégezni.²⁰ Természetesen mind-azt kiegészítik a választást megelőző korteshadjárat eseményei, az ezzel kapcsolatban közölt számtalan értékes adat, például a jelöltállítás körülményeiről, vagy épp annak eredménytelenségéről. Az egyes választások részletes feldolgoása helyett – amelyek eredményeinek teljes körű érvényességét a korabeli választások jellemzői amúgy is megkérdőjelezzik –, figyelmünket az egymást követő választások lefolyására, kimenetelére összpontosítjuk, abban bízván, hogy így is lényegi jellemzők és tendenciák rajzolódnak ki.

Mindemellett előjáróban le kell szögeznünk, hogy a dualizmus kori országgyűlési választásokon született eredmények értékelésénél a korabeli választási rendszer sajátosságait nem szabad figyelmen kívül hagyni. A valós politikai tagozódásnak megfelelő választási eredmények megszületésének a korabeli törvényi szabályozásból, illetve a választási gyakorlatból fakadó korlátait az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. *A dualizmus kori képviselő-választások törvényi szabályozásból (is) következő torzulásai, a választási gyakorlat végeredményt is befolyásoló sajátosságai*

Cenzusos választójog	Lakosság cca. 6%-a Felnőtt férfi lakosság cca. 25%-a
Nyílt	Manipuláció, befolyásolás
Szavazás a kerület székhelyközségében	Utaztatás Etetés-ítatás Választási erőszak
Karhatalmi jelenlét	Újabb lehetőség a hatalom részéről a választás befolyásolására

Mint már megelőzőleg említettük, a rendelkezésre álló szakirodalomból Tolna megyére vonatkozóan elsődlegesen Gaál Zsuzsanna tanulmánya áll rendelkezésre, amely az 1875–1905 között tartott országgyűlési választásokat dolgozza fel, valamint Koroknai Ákos két, Délkelet-Dunántúlt felöllelő tanulmánya, melyek egyrészt az 1896-os választások, másrészt a választójogosultak összetételének elemzése kapcsán Tolna megyét is taglalják.²¹ Gaál és Koroknai tanulmányai a Tolna megyei választások végeredményeire vonatkozóan egyaránt közlik a vármegye hat kerületében (bonyhádi, kölesdi, paksi, pinchelyi, szakcsi, szekszárdi) megválasztott képviselők, pártállásuk megjelölésével kiegészített névjegyzékét.²² Ha azonban a megválasztott képviselők mellett a vereséget szenvedett képviselőjelöltekre, azok pártállására is figyelmet szentelünk – kiegészítve a számszerű választókerületi végeredménnyel, illetve a választást megelőző előkészületek, kortesharc eseményeivel,

módon – a törvényhatósági választások levéltári forrásellátottságára vonatkozóan jóval jobb a helyzet, hiszen azok esetében nagy számban és arányban maradtak fenn az alispáni iratok között a választási jegyzőkönyvek és a leszavazottak jegyzékei.

¹⁹ A szavazási ívekben rendelkezésre álló adatok sokrétű, a választói magatartás mélyebb szintre hatoló felhasználására, kvantitatív elemzésre ld. HORVÁTH J., 1998; GERHARD, 2008. Budapesten kívül a dualizmus korszakára vonatkozóan hasonló jellegű tanulmánnyal még nem találkoztunk. A kifejezetten helytörténeti, vagy épp csak helyismereti jellegű publikációk mellett számos tudományos igényű tanulmány született. Választásról-választásra történő tanulmányosorozat jelent meg például Somogy megyére vonatkozóan Szántó Zoltán, vagy épp az 1860-as évek kecskeméti választásairól Péterné Fehér Mária tollából.

²⁰ A községsoros adatok is töredékesen állnak csak rendelkezésünkre, jellemzően csak a Tolnavármegye c. szabadelvű lap 1891 eleji megindulásának köszönhetően, az 1892-es választástól.

²¹ KOROKNAI 1985; KOROKNAI 1986. A választójoggal rendelkezők összetételének a választói névjegyzékek alapján történő vizsgálata Gaál Zsuzsanna tanulmányának is kitüntetett részét képezi. GAÁL 1984.

²² Foglalkozásukra, lakhelyükre vonatkozóan nem szolgált adatokkal. A megválasztott képviselőkkel szemben alulmaradt képviselőjelölteket egyikük se adta meg. GAÁL 1984, 207; KOROKNAI 1986, 268-270.

körülményeivel –, az egyes kerületek választási küzdelmeinek pártháttérét is feltárhatjuk, amelyek meglepő módon igen statikus képet mutatnak. Magyarán mindezek alapján jól meghatározható a vármegye hat választókerületének politikai jellege, választóik politikai irányultsága, értékválasztása (ld. 1. térkép).²³

1. térkép. Tolna megye hat választókerületének politikai irányultsága az 1875–1910 között tartott képviselő-választások alapján (x-el a választókerületek székhelyeit jelöltük, a kerületek nevei után zárójelben a kerületet alkotó települések számát tüntettük fel)²⁴

Az 1. térképre pillantva, több fontos jellemző azonnal szemmel látható:

- A korszak képviselő-választásai döntően a közjogi ellentétek, pártküzdelmek mentén zajlottak,
- A megye két kerületében – egyöntetű választási eredményeket maga után vonó – domináns pozícióval rendelkezett egy-egy párt: a bonyhádiban a szabadelvű párt (1910-ben utódpartja), a szekszárdiban a Függetlenségi Párt, (illetve a pártszakadáskor a Kossuth-párt),
- A megye két nyugati választókerületében, a pincehelyiben és a szakcsiban erőteljes hadállásokkal rendelkeztek az újkonzervatív irányvonalú, eszmeiségű politikai erők (Néppárt, Függetlenségi Ugron-párt), illetve azokat megelőzően, az eszmei háttérben sok rokonságot mutató Antiszemita Párt.²⁵ Amikor a közjogi megosztottság mellett lehetőség volt a világnézeti, ideológiai, „társadalom-

²³ A dualizmus kori pártokról, pártalakulásokról, pártmozgásokról ld. BOROS–SZABÓ 1999.

²⁴ E részfejezetben az 1875–1910 között tartott 11 általános választást vontunk elemzésünkbe. Az 1875 előtti, de már a dualizmus korában tartott, 1869-ben és 1872-ben rendezett választásoknak az elemzésbe történő bevonását gátolja, hogy azokról az MNL TML-ben választási iratok nem maradtak fenn, míg a Tolna megye időszaki sajtó csak később, 1873-ban történt elindulása miatt helyi hírlapi tudósítások még nem születhettek.

²⁵ A hazai újkonzervativizmus, illetve társadalmi háttérének leírására, illetve a Néppárt, valamint a függetlenségi Ugron-párt e politi-

politikai” törésvonal aktuálpolitikai, pártpolitikai artikulálására (1884–1901 között), a választások liberális (szabadelvű, függetlenségi Kossuth-párti) kontra újkonzervatív (néppárti, függetlenségi Ugron-párti), illetve korábban antiszemita szembenállás mentén zajlottak.

Az egyes kerületeket részletesebben megvizsgálva láthatjuk, hogy a bonyhádi és szekszárdi kerületekben (ld. 2. táblázat) a választások kimenetele igazából nem volt kérdéses, a kerületet szinte monopolizáló párttal szemben a rivális pártoknak és jelöltjeiknek nem nyílt reális esélye a győzelemre. A vizsgálat alá vont időszak alatt, tehát az 1875-1910 között tartott általános választásokon csak egy-egy alkalommal született formabontó végeredmény, amelyet csupán az országos politikai helyzet tett lehetővé. Az 1875-es választásokon, a Deák-párt és a Balközép fúziója útján létrejött Szabadelvű Párt gyakorlatilag rivális párt nélkül aratott győzelmet a vármegye összes kerületében, így egyedül ekkor a szekszárdi kerületben is, amiképp a Szabadelvű Párt 1904–1905. évi összeomlása után kialakult egyoldalú politikai helyzet eredményezte a Függetlenségi Párt egyetlen győzelmét a bonyhádi kerületben.

2. táblázat. A bonyhádi, illetve a szekszárdi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása, 1875–1910²⁶

	Szekszárdi vk.				Bonyhádi vk.			
	J	I.	II.	III.	J	I.	II.	III.
1875	1	SZAB.			1	SZAB.		
1878	2	FÜGG.-I	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1881	2	FÜGG.-I	Függ.-i		1	SZAB.		
1884	1	FÜGG.-I			2	SZAB.	Függ.-i	
1887	2	FÜGG.-I	Szab.		1	SZAB.		
1892	2	FÜGG.-I	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1896	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		3	SZAB.	Néppárt	Függ.-i Kossuth
1901	3	FÜGG.-I KOSSUTH	Függ.-i Ugron	Függ.	1	SZAB.		
1905	3	FÜGG.-I	Függ.-i	szocialista	2	SZAB.	Szöv. ellenzéki	
1906	3	FÜGG.-I	Függ.-i	szocialista	2	FÜGG.-i	Függ.-i	
p.val:	2	FÜGG.-I	Függ.-i					
1910	2	FÜGG.-I JUSTH	Függ.-i Kossuth		2	MUNKAP.	Függ.-i Justh	

Rövidítések: J = jelölt száma • I., II., III. = helyezés

kai irányzatba történt besorolására ld. SZABÓ M. 2003, 118-143. Az Antiszemita Párt, illetve az újkonzervatív pártok, mozgalmak (Néppárt, agráriusok /Gazdaszövetség/) közötti rokonságra szintén ld. SZABÓ M. 2003, 109-118. Szabó Miklós az antiszemita párt egyik szárnyaként „a klerikális kötöttségű” arisztokrata csoportot határozta meg, r. katolikus lelkész vezetőkkel (Komlóssy Ferenc, Zimándy Ignác). Emellett sok esetben közvetlen személyi folyamatosság is kimutatható az antiszemita párt és az újkonzervatív erők, jellemzősen a Néppárt kapcsán. Csak a sajtó területéről így megemlíthetjük például Clair Vilmos Keresztény Magyarország c. lapját, illetve Szemecz Emil egykori antiszemita képviselőt, aki az 1890-es években az első klerikális lapnak, a Magyar Államnak volt a felelős szerkesztője. SZABÓ D. 1977, 181-183; DERSI 1973, 29-31, 62-65.

²⁶ A táblázathoz szükséges adatok elsődleges forrása a korabeli hírlapok, illetve a központi választmány 1890-es évek közepétől fennmaradt jegyzőkönyvei. Sajnos az utóbbi csak a szótöbbség nagyságát számszerűsítik. A hírlapban megjelent, nominálisan is megadott adatok a szűrőpróbaszerű ellenőrzés alapján egybevágnak a jegyzőkönyvekben szereplő adatokkal.

Az egypárti dominanciát jelzi továbbá, hogy a bonyhádi választókerületben négy esetben ellenjelölt hiányában egyhangú választásra került sor (1875, 1881, 1887, 1901). A további hat esetben a szabadelvű jelöltnek ötször függetlenségi párti, valamint egyszer, 1905-ben az ellenzéki pártszövetség jelöltjével szemben sikerült győzedelmeskedni. Egy esetben, 1896-ban az egyházpolitikai viták keltette felfokozott hangulatban tartott választásokon indult egyszerre három jelölt, amelyet a kerület szabadelvű képviselője, Perczel Dezső belügyminiszter nagy fölénnyel nyert a néppárti és függetlenségi riválisa felett, 1557-352-315 szavazati arányban.²⁷ Minden valószínűség szerint 1875-et követően tartott választásokon kirajzolódó egyöntetű szabadelvű többségnek tudható be, hogy 1884-et követően megyebeli jelölt 1910-ig nem próbálkozott a kerületben a szinte minden esetben előre győztesnek tetsző szabadelvű párti (1910-ben munkapárti) jelölttel szemben. Pedig 1878-ban és 1884-ben egyaránt komoly helyi beágyazottsággal rendelkező jelöltek kísérleteztek, Perczel Antal földbirtokos, valamint dr. Schwetz Antal bonyhádi ügyvéd, a Függetlenségi Párt helyi vezére személyében. Ugyanakkor az is igaz, hogy az 1905. évi választást kivéve, a függetlenségi jelöltek ekkor szorították meg legjobban a győztes szabadelvű képviselőjelöltet (769-1049, 922-1260 arányban).²⁸

A szekszárdi választókerület esetében a függetlenségi hegemonia nem az egyhangú választások magas számában tükröződik a legszemléletesebben: ugyanis arra csak két választáson került sor, 1875-ben, illetve 1884-ben. Előbb a szabadelvű Szluha Benedek, majd 1884-ben a függetlenségi párti Boda Vilmos került ellenfél nélkül a képviselőházba. A kerület megkérdőjelezhetetlen függetlenségi pártiságát leginkább az a tény bizonyítja, hogy az elemzett időszak alatt a tíz függetlenségi győzelem fele – ha az 1906. évi pótválasztást is hozzászámítjuk, akkor már tizenegyből hat – beharcban, függetlenségi jelöltek párharcából született. Ebből csak két esetre igaz, hogy a függetlenségi jelöltek közti rivalizálás hátterében a különböző pártformációk közötti szembenállás állt: 1901-ben a Kossuth-párti Boda Vilmos az Ugron-párti Schröder Bélával szemben (732-318), 1910-ben pedig a Justh-párti gr. Batthyány Tivadar a Kossuth-párti alsónyéki református lelkész, Szabó Károly ellenében győzedelmeskedett szoros küzdelemben (1559-1498).²⁹

Az, hogy a további három esetben még azt se mondhatjuk el, hogy eltérő függetlenségi pártformációk, -frakciók jelöltjei küzdöttek volna egymás ellen, több további tényezőre is felhívja a figyelmet. Elsőként arra, hogy a rivális pártok – mindenekelőtt a kormányzó Szabadelvű Párt – még a két függetlenségi párti jelölt küzdelmét hozó választások esetén se látták realitását annak, hogy saját jelöltet indítva, a megoszló függetlenségi szavazatok mellett eséllyel indulhatnának a szekszárdi kerületben. Másrészt a szekszárdi kerület kiváló példa arra, hogy a jelöltek számát, kiletét – az erre lehetőséget adó helyzet megléte esetén – könnyen alakíthatták a párthovatartozás szempontjait felülíró ellentétek, egyes jelöltek személyéhez kötődő megfontolások, szimpátiák, érdekek. Így a szekszárdi mandátumot 1884-1906 között betöltő Boda Vilmos szekszárdi ügyvéd politikai pályafutása ugyanúgy függetlenségi beharcokkal kezdődött, a képviselő Geisz László földbirtokos ellen 1881-ben egy elbukott választás keretében, amint azzal végződött, az ugyancsak Kossuth-párti református lelkésszel, Szabó Károllyal szemben (1905, 1906). Boda és Szabó Károly között 1905-ben, illetve 1906-ban, az első majd a megismételt választás során egyaránt szoros küzdelemre került sor (szavazatarány 1905: 660-508; 1906: 1011-1008; 1906. pótvál.: 1032-1215), melynek eredményeként az utóbbi esetben az ő párharcuk tette izgalmassá az unalmasnak ígérkező 1906-os választást a megyében.³⁰

A kölesdi, illetve a paksi választókerület – az előzőekben tárgyalt kerületekhez képest – kiegyenlített-

²⁷ Tolnavármegye 1896. november 8. 6.

²⁸ A győztes szabadelvű jelölt mindkét esetben Dóry Dénes volt. Tolnamegyei Közlöny 1878. július 28. 1-2; augusztus 11. 2; 1884. június 8. 2; június 15; Az 1905-ben tartott választáson a megyében egyedül a bonyhádi kerületben győzött a szabadelvű párti jelölt, Perczel Dezső 1139-1088 arányban a budapesti hírlapíró, Mészáros Dániel ellen. Tolnavármegye 1905. január 29. 2-3.

²⁹ Tolnavármegye 1901. október 6. 1-4.; Tolnavármegye és a Közérdek 1910. június 6. 1-2.; 1901-ben ugyancsak függetlenségi programmal lépett fel az abszolút esélytelen, bukott szekszárdi ügyvéd, Geiger Gyula is.

³⁰ Tolnavármegye 1905. január 29. 2-3; 1906. május 6. 3; május 20. 2-3.

tebb erőviszonyokkal rendelkezett, mindamellet is, hogy az előbbiekhöz hasonló módon a választások esetükben is a közjogi törésvonal mentén, szabadelvű-függetlenségi párharc keretében zajlottak (ld. 3. táblázat). A két kerület szabadelvű jellegében 1884-ben, az antiszemita közhangulat közepette állt be fordulat, amikor – a Szabadelvű Párt egyébként egész Tolna megyében igen rosszul szerepelt – mindkét választókerületben függetlenségi győzelem született. E két kerületben a függetlenségi irányzat az ekkor megszerzett vezető szerepét az elemzett korszak egésze alatt megőrizte.

3. táblázat. A kölesdi, illetve a paksi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása, 1875–1910

	Kölesdi vk.				Paksi vk.			
	J	I.	II.	III.	J	I.	II.	III.
1875	2	SZAB.	Függ.-i (?)		2	SZAB.	Szab. (?)	
1878	1	SZAB.			3	SZAB.	Egy.Ellenzék*	Függ.-i
1881	1	SZAB.			2	SZAB.	Függ.-i	
1884	2	FÜGG.-I	Szab.		1	FÜGG.-I		
1887	2	FÜGG.-I	Szab.		2	FÜGG.-I	Szab.	
1892	2	SZAB.	Függ.-i		2	FÜGG.-I UGRON	Szab.	
1896	3	FÜGG.-I KOSSUTH	Szab.	Néppárt	1	FÜGG.-I UGRON		
1901	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Szab.		3	FÜGG.-I UGRON	Szab.	Függ.-i Kos- suth
1905	1	FÜGG.-I			2	FÜGG.-I	Szab.	
1906	2	FÜGG.-I	szocialista		1	FÜGG.-I		
1910	2	MUNKAP.	Függ.-i		2	FÜGG.-I JUSTH	Munkap.	

* Egyesült Ellenzék

A két választókerület között érdemi különbség mutatkozik abban, hogy a függetlenségi irányzat pártokra szakadásakor a paksi kerületben az antiliberálisnak tekinthető, mi több az újkonzervatív politikai erők sorába sorolt Ugron-párt rendelkezett erős pozícióval. Kérdéses – és a jövőben ez külön is vizsgálendő –, hogy ez elsődlegesen a kerületben 1892–1910 közt ötször győzedelmeskedő Szluha István személyéhez köthető-e, vagy mélyebb társadalmi háttere is van.³¹ Tudniillik a paksi kerületben élt a megye nemességének több mint a fele, elsősorban a két nagy mezővárosban, Pakson és Dunaföldváron, valamint a legtöbben Dunaszentgyörgyön (1847-ben: 388 fő).³² A kerület területén lévő közbirtokosságok (györkönyi, dunaszentgyörgyi, bölcske–madocsi, paks–ger-

³¹ Szluha István az 1892., 1896. és 1901. évi választást követően 1905-ben és 1906-ben is nyert a választókerületben. Utóbbi két választás esetében ebben és a többi táblázatban sem tüntettük fel, hogy melyik függetlenségi pártfrakcióhoz tartozik a jelölt, mert ezekre a választásokra a Kossuth-párt és az Ugron-párt egyesülése után került sor, amikor a függetlenségi párt már hivatalosan egységesen indult, bár a helyi sajtó meg-megadta, hogy a függetlenségi jelöltek eredetileg melyik pártformációhoz, -frakcióhoz tartoztak.

³² A kerület reformkori társadalmáról nemességének tagozódásáról, rétegződéséről ld. részletesebben GLÖSZ 1991., valamint GLÖSZ 2002.

jen–bikácsi) korszakban is stabil anyagi, gazdasági háttérrel rendelkező birtokos tagjai mellett a valamikori középbirtokos családok egyre nagyobb számban előforduló elszegényedett tagjai, valamint az eredendően kisnemesi háttérűek tömegei számára a függetlenségi oppozíciónak a fennálló társadalmi viszonyokat erősebben támadó irányzata megfelelőebbnek bizonyulhatott.³³ Ezt látszik igazolni, hogy az 1901-ben tartott választáson a Kossuth-párt jelöltjeként indult Szabó Károly paksi református lelkész, aki később 1906-ban a szekszárdi kerületben nyert mandátumot, csak a szavazatok 8,85%-át, azaz 155 voksot kapott.³⁴ Figyelemre méltó az is, hogy a vármegye legnépszerűbb – országos hírnévvel is rendelkező – függetlenségi Kossuth-párti képviselőjét, Rátkay Lászlót a pincehelyi kerületben választották meg négyszer, annak ellenére, hogy ő maga Dunaföldváron lakott és praktizált ügyvédként, illetve volt vezető alakja a helyi Haladó, majd Demokrata Körnek!³⁵

Egyébként az újkonzervatív irányzat más pártjai, így az Antiszemita Párt és mindenekelőtt a Néppárt nem rendelkezett felmutatható támogatottsággal e két kerületben, ami részben magyarázható a római katolikusok e két kerületben bírt legkisebb arányszámával.³⁶ Ellenben a paksi kerülethez kötődik az egész korszak két „habarék-párti” vármegyebeli jelöltje közül az egyik: 1878-ban Surgóth Jenő dunaföldvári ügyvédnek sikerült gyenge közepes eredménnyel a második helyet megszereznie a harmadik függetlenségi jelölt előtt. A másik „habarék-párti” jelölt, a független szabadelvű Perczel Lajos, szintén 1878-ban, az előbbinél jóval szerényebb eredménnyel a szakcsi kerületben lépett fel. Ugyanebben az évben, 1878-ban gr. Apponyi Albert vezetésével megalakult, Egyesült Ellenzék nevet viselő (később Mérsékelt Ellenzék, majd Nemzeti Párt) pártkonglomerátum hiába volt olykor – többek közt gr. Apponyi Albert személyének köszönhetően – országosan igen népszerű formáció, Tolna vármegyei közéletben konstatálható teljes hiánya újfent további kérdésfelvetéseket, vizsgálódásokat indokol.

Mint már előljáróban is jeleztük, a vármegye nyugati felén található két választókerület (pincehelyi, illetve szakcsi) a megye másik négy választókerületéhez képest jelentős eltéréseket mutat, elsősorban az újkonzervatív politikai irányzat markáns jelenléte, illetve amiatt, hogy e választókerületekben 1884–1901 közt, a közjogi ellentéteket meghaladva, elsődlegesen társadalmi kérdések mentén, mondhatni ideológiai, világnézeti szembenállás jegyében zajlottak a választások (ld. 4. táblázat).

4. táblázat. A pincehelyi, illetve a szakcsi választókerület képviselőjelöltjeinek pártállása, 1875–1910

		Pincehelyi vk.			Szakcsi vk.				
		I.	II.	III.			I.	II.	III.
1875	2	SZAB.	Szab. (?)		2	SZAB	?		
1878	2	SZAB.	Függ.-i		2	SZAB.	Szab.	függ. szab.*	
1881	2	FÜGG.-I	Függ.-i		2	SZAB.	Függ.-i		
1884	2	ANTISZEM.	Szab.		2	ANTISZEM.	Szab.		

³³ A nemesek nagy száma a kerület választóinak összetételén is érzékeltette hatását, így az elemzett időszakban végig a paksi választókerületben volt messze a legnagyobb a régi jog alapján választójoggal rendelkezők száma. Pl. 1880: paksi kerület: 14,2%, megyei átlag: 3,7%; 1891: paksi kerület: 8,0%, megyei átlag: 1,9%. GAÁL 1984, 204.

³⁴ Tolnavármegye 1901. október 6. 4.

³⁵ Rátkay 1896-ban, 1901-ben, 1905-ben és 1906-ban győzött a pincehelyi választókerületben, előtte 1892-ben pedig még a szakcsi kerületben indult sikertelenül. Neve 1901-ben a szekszárdi választókerületben is felmerült, amikor a sárközi függetlenségi választók szerették volna őt megnyerni Boda Vilmos helyett a kerület függetlenségi képviselőjelöltjéül.

³⁶ A Néppárt 1896-ban a kölesdi kerületben próbálkozott, de csak a szavazatok 9,16%-át, 169 szavazatot ért el. Tolnavármegye 1896. november 8. 6.

1887	2	FÜGG.-I	Antiszem.		2	SZAB.	Antiszem.	
1892	2	FÜGG.-I UGRON	Szab.		2	SZAB.	Függ.-i	
1896	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		2	SZAB.	Néppárt	
1901	2	FÜGG.-I KOSSUTH	Néppárt		2	SZAB.	Függ.-i Ugron	
1905	3	FÜGG.-I	Szab.	szocialista	2	FÜGG.-I	Szab.	
1906	2	FÜGG.-I	szocialista		1	FÜGG.-I		
1910	2	MUNKAP.	Függ.-i Kossuth		3	FÜGG.-I	Munkap.	gazda- párti

* Független szabadelvű

Amint a 4. táblázatra pillantva kiderül, 1881-es választásig bezárólag a két kerületben – a megye többi részéhez hasonlóan – szintén közjogi törésvonal érvényesült, a Szabadelvű Párt fölényével. Az 1882–1884-as évek antiszemita hulláma ugyanakkor átrajzolta e két választókerület politikai térképét! Bár a tiszaezlári vérvádeset és a per által kiváltott tömegméretű pszichózis hatásaként ugyan a megye számos településén és minden járásában voltak kisebb-nagyobb zsidóellenes megmozdulások, atrocitások, az antiszemita mozgalom az 1884-es választáson érdemi politikai erőként – jelöltet állító pártként – mégis csak a megye e két, nyugati választókerületében tudott megjelenni.³⁷ Ott a párt mindkét kerület mandátumát elnyerte. Sőt, miként látható, 1884–1901 között, amikor a honi pártrendszer és az (aktuál)politikai helyzet alakulása lehetővé tette a közjogi meghatározottságú politika meghaladását, e két kerületben kivétel nélkül a társadalmi kérdések mentén, mondhatni ideológiai, világnézeti szembenállás jegyében zajlottak a választások. Hogy e két kerületben az újkonzervatív irányultságú velleitások, s ennek megfelelően a fennálló gazdasági, társadalmi berendezkedéssel, közállapotokkal szembeni ellenérzések, s ehhez kötődően a liberalizmus- és kapitalizmusellenesség milyen következetesen voltak jelen, jelzi, hogy ezen időszakban tartott ötöt választás során öt, illetve négy esetben a küzdelem liberális-újkonzervatív jellegű szembenállás jegyében zajlott. Bizonyítja ezt az is, hogy az újkonzervatív irányzatot, és idetársítva az azt időben megelőző Antiszemita Pártot, három különböző, részben eltérő társadalmi háttérű, preferenciájú és stílusú párt, nevezetesen az Antiszemita Párt, a függetlenségi Ugron-párt, illetve a Néppárt jelentette meg, időben szépen egymást követve, szinte teljesen alkalmazkodva alakulásuk időrendjéhez (ld. 5. táblázat).

5. táblázat. A szakcsi és pincehelyi választókerület 1884–1901 között tartott általános választásainak eredményei (vastag betűvel szedve a megválasztott képviselők)

Szakcsi v. kerület			Pincehelyi v. kerület		
1884	ANTISZEMITA Csúzy Pál	szabadelvű Dőry Béla	1884	ANTISZEMITA br. Andreánszky Gábor	szabadelvű Totth Ödön

³⁷ A tiszaezlári vérvádeset társadalomtörténeti megközelítését adja Kövér György minuciózus alaposságú, a mikrotörténet eszköztárát is mozgósító monográfiája. Ebben terjedelmes fejezet taglalja a vérvádeset kiváltotta antiszemita hullám eseményeit, azok jellegzetességeit. KÖVÉR 2011.

	390 szavazattal			500 szavazatkülönbségnél Totth visszalépett	
1887	antiszemita Tomor Ferenc	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő	1887	antiszemita br. Andreánszky Gábor	FÜGGETLENSÉGI br. Jeszenszky Sándor
	nagy többséggel			471 szavazattal	
1892		SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő	1892	FÜGG.-I UGRON-P. Jeszenszky László	szabadelvű br. Dőry Andor
		függetlenségi Rátkay László		891 szavazattal	
	471 szavazattal				
1896	néppárti Miller József	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő	1896	néppárti gr. Apponyi Géza	FÜGG.-I KOSSUTH-P. Rátkay László
	1325-907 arányban			1470-1324 arányban	
1901	függ.-i Ugron-p. Mészáros Kálmán	SZABADELVŰ dr. Kammerer Ernő	1901	néppárti Szücs József	FÜGG.-I KOSSUTH-P. Rátkay László
	1298-666 arányban			1415-941 arányban	

Mindamellett azért több különbség is mutatkozik a két választókerület között. Így a választások eredményei alapján is érzékelhető, hogy az újkonzervatív politikai erők erősebbnek mutatkoznak a pinchehelyi kerületben. Ez nem csak abban öltött testet, hogy itt mind az öt, részletesebb vizsgálat alá vett választáson indítottak jelöltet, hanem a megnyert választások nagyobb számában (2), valamint a konkrét szavazatarányban, szavazatkülönbségben is megmutatkozik. Sőt, ide sorolhatjuk azt a tényt is, hogy míg a szakcsi kerületben a Szabadelvű Párt fellépése elégséges volt 1887-től a győzelem biztosítására, a pinchehelyi kerületben, az egyébként a közjogi kérdések mentén élesen szembenálló két nagy párt, a Szabadelvű és a Kossuth-párt liberális alapon álló, szervezett együttműködésére volt szükség ahhoz, hogy például 1896-ben és 1901-ben a néppárti győzelmet megakadályozzák.³⁸

A pinchehelyi választókerületben ekkoriban tartott választások meglehetősen felfokozott hangulatban, sok nemkívánatos kísérőjelenség, atrocitás, inzultus közepette zajlottak. (ld. 6. táblázat)

6. táblázat. *A pinchehelyi választókerületben 1896–1910 között történt komolyabb incidensek*

1896	A választás előestéjén életveszélyes késelés
1901	Öt halálos áldozatot, számtalan sérültet eredményező csendőrsortűz, azt megelőző és követő atrocitások, erőszak következtében további sérültek

³⁸ Erre részletesebben ld. CSEKŐ 1999, 23-24; CSEKŐ 2006b, 88. Konkrét adalék erre például a pinchehelyi választási elnök személye körüli együttműködés, miszerint az amúgy majd kivétel nélkül kormánypárti kötődésű személyek sorába, az 1901-es választás alkalmával a pinchehelyi kerületbe a központi választmány formabontó módon a bonyhádi kerület függetlenségi Kossuth-párti elnökét, dr. Schwetz Antalt delegálta. Erre Gaál Zsuzsanna tanulmánya is adattal szolgál. vö. GAÁL 1984, 177.

1901. pótvál.	Példátlan karhatalmi összpontosítás ellenére (Pincehelyen 8 század, a kerület további településein 7 század katonaság, illetve 56 fő csendőr) ellenére kisebb incidensek. Ezek közül kiemelkedik: a Pincehely-ozorai úton a felsőnyéki választók elleni kődobálás, késelés, amelyre figyelmeztető lövés volt a reakció
1905	Csak „rémhírek” választási merényletről, a pincehelyi jegyző agyonlövéséről
1910	Egy gyalogszázad rohamára volt szükség a függetlenségi Kossuth-párti táborral szemben

Amint ezt egy külön tanulmányban vizsgáltuk, a pincehelyi választókerületben vissza-visszatérő atrocitások – a korabeli választási gyakorlatból következő kockázati tényezők mellett –köszönhető volt a korabeli átlagválasztók számára is könnyen áttekinthető és átélhető szembenállásnak.³⁹ Így például jól érzékelhető volt az 1896-os és 1901-es választáson a néppárti és Kossuth-párti jelölt közötti különbség, sőt átélhető a közöttük feszülő szembenállás. Az egyszerű választók szintjén szociális elégedetlenségből fakadó kapitalizmus- és zsidóellenesség, illetve antiklerikalizmussal elegyülő nemzeti érzelmek töltötték meg a felekezeti szembenállás – katolikusok kontra protestánsok, zsidók – mentén erőteljesen meghatározott ellentéteket.⁴⁰ Ezt a pótválasztás eredményei is igazolták. A 7. táblázat adataiból kiderül, hogy a protestáns többségű települések fordították Rátkay javára a választás kimenetelét.

7. táblázat. Az 1901. évi pótválasztás eredményének megoszlása a római katolikusok arányához viszonyítva⁴¹

Római katolikusok aránya % (községek száma)*	Rátkay Lászlóra szavazók száma (aránya, %)	Szücs Józsefekre szavazók száma (aránya, %)
1-10% (2)	253 (100%)	0 (0%)
10-25% (4)	325 (96,4%)	12 (3,6%)
35-55% (3)	282 (71,8%)	111 (28,2%)
75-100% (13)	555 (40,4%)	818 (59,6%)
Összesen (22)	1415 (60,1%)	941 (39,9%)

* 25-35, illetve 55-75 % közti r.kat részarányú községek nem voltak a kerületben

Ha a pincehelyi választókerületben 1901-et megelőzően tartott választások eredményét vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy 1884-től a konzervatív, liberalizmusellenes, egyben a katolikus alsópapság rokonszenvét is bíró politikai erők Tolna megye hat kerülete közül a legkiegyensúlyozottabb eredményeket itt érték el. Az előző fejezetben ismertetett 1882-1884. évi antiszemita hullám Pincehelyen és környékén való érvényesülésére további bizonyítékul szolgálnak az 1884. évi választás helyi eredményei is, hiszen br. Andreánszky Gábor személyében a pincehelyi választókerület adta a frissen alakult Antiszemita Párt másfél tucatnyi képviselőinek egyikét, ráadásul nagy fölényel: az eredetileg négy jelölt – Andreánszkyt kívül két függetlenségi (egyik a kerület addigi képviselője) és egy szabadelvű – által meghódítani szándékozott kerületben az antiszemita jelölt 1884. június 13-án fölényes győzelmet aratott, szabadelvű ellenfele még a nap folyamán visz-

³⁹ CSEKŐ 2006b.

⁴⁰ Mindezt különösen veszélyessé formálta, hogy a pincehelyi kerületben a zsidóellenességnek hosszú évtizedekre visszanyúló, az új keletű politikai antiszemitizmushoz képest régebbi megjelenési formákkal is bíró (ld. vérvádesetek) gyökerei voltak. CSEKŐ 2006b.

⁴¹ NÉPSZÁMLÁLÁS I. 1902, 128-131; Tolnavármegye 1901. október 20. 3.

szalépett.⁴² Az eredmény, illetve annak a ténynek az ismeretében, hogy az Antiszemita Párt minden bizonnyal a biztos győzelemmel kalkulálva indította a párt egyik prominensét, egyetlen főnemesi rangú, igaz nem sokkal korábban bárosított tagját, a nógrádi Andreánszky Gábort a pinchelyi kerületben, nem tűnik túlzásnak a Függetlenség választásokat megelőző tudósítása, miszerint *“a kerületnek csak antiszemita jelölt kell”*.⁴³

Ugyan az antiszemita mozgalom lehanyatlásának köszönhetően az Antiszemita Párt a mandátumát 1887-ben elvesztette, az azt követő választáson, 1892-ben újra egy liberalizmussal szemben álló párt, az 1880-90-es évek fordulóján konzervatívba forduló függetlenségi Ugron-párt jelöltje, Jeszenszky László győzött.⁴⁴ Az ekkoriban kibontakozó egyházpolitikai viták során határozott reformellenes pozíciót képviselő Ugron Gábor és pártja jelentős mértékben bírta az alsópapság támogatását.⁴⁵ Nemcsak az egyházpolitikai törvényekkel kapcsolatban elfogadott azonos álláspont, hanem a gazdasági és társadalmi programok hasonlósága is valószínűsítette, hogy az 1896-ban néppárti programmal fellépő gr. Apponyi Géza jó eséllyel pályázik arra, hogy átvegye Jeszenszky mandátumát.⁴⁶ A párt mérsékeltbb főrendi vezetéséhez tartozó gróf visszafogott stílusa ellenére az 1896. évi pinchelyi választás eseményeiben, kortesharcaiban igen komoly szerephez jutott a párt, alsópapság és katolikus értelmiségek által vezetett radikálisabb szárnya.⁴⁷ A nagyon szoros végeredményt hozó – Rátkay 1470 szavazatával szemben Apponyi 1324 szavazatot kapott – választás eseményei sok szempontból már az öt évvel későbbi választást idézték.⁴⁸ Rátkay-párt részéről alispánnak címzett táviratok, illetve újságcikkek szólnak arról, hogy a néppártiak papjaik, káplánjaik vezetésével rendszeresen megzavarják Rátkay gyűléseit, szónoklatai során belefojtják a szót.⁴⁹ A választást és az azt megelőző korteskedést zsidóellenes incidensek is kísérték.⁵⁰ Gr. Apponyi Géza Néppártból 1899-ben történt kilépésével a párt irányítása a kerületben teljesen átkerült a radikálisabb szárny kezébe, mely szintén elősegítette a zsidóellenesség korlátlanabb érvényesülését az 1901. évi választáson. Az 1896-os és az 1901-es választás tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a kerületben kiegyensúlyozottan jelenlévő konzervatív erővel szemben sikeresen csak a nemzeti érzelmekkel, Kossuth Lajos népszerűségével operáló, egyúttal a Szabadelvű Párt támogatásával fellépő Függetlenségi Pártnak volt esélye felvenni a versenyt. Ha községenként vesszük szemügyre a Néppárt 1896. és 1901. évi eredményeit, illetve figyelembe vesszük az Antiszemita Párt 1884-es szereplésével kapcsolatos elszórt adatokat, megállapíthatjuk, hogy e választások eredményei között erőteljes az átfedés. A Függetlenség által 1884-ban az antiszemita párt helyi fellegvárának tartott Hőgyész, Pinchely, Regöly, Tamási azon hét, illetve 1901-ben hat – egyébként kivétel nélkül római katolikus – település közé tartozott, amelyekben a Néppárt 1896-ban, illetve 1901-ben győzött (Hőgyész, Kisszékely, Pinchely, Regöly, Szakály, Tótkeszi, illetve 1896-ban még Tamási).

Ha mindennek társadalmi hátterét kívánjuk megragadni, akkor vázlatosan a következőket mondhatjuk el. A pinchelyi választókerület, a Kapos folyó mentén megosztva, két járás, a tamási és

⁴² A végül egyedül állva maradó Totth Ödön szabadelvű jelölt is visszalépett, mikor a kettőjük közti különbség elérte az 500 szavazatkülönbséget. Tolnamegyei Közlöny 1884. június 15. 3.

⁴³ Függetlenség 1884. június 7. 2-3.

⁴⁴ SZABÓ M. 2003, 121-122.

⁴⁵ POLIT.MAGYARO. IV. 1917, 108; SZABÓ M. 2003, 121-122.

⁴⁶ A programok átfedésére ld. SZABÓ D. 1994, 3-10, illetve MÉREI 1971, 144-154.

⁴⁷ A párt főrendi szárnyáról ld. SZABÓ D. 1977, 176-208. A főrendi ellenzék megszerveződését elősegítette, hogy az egyházpolitikai törvénykezés során a reformmal szemben érdemi, erőteljes opposzió megszervezésére csak a főrendiházban volt lehetőség. GERGELY 1996, 12-29.

⁴⁸ Ennek a választásnak ugyan halottja nem volt, de a választást megelőzően egy embert állítólag életveszélyesen megsúrtak. Parragh Bélának, a kerület Kossuth-párti elnökének október 26-án kelt távirata, MNL TML, Alispáni i. 2727/1896; Tolnavármegye 1896. november 1. 3.

⁴⁹ MNL TML Alispáni i. 2727/1896.; Tolnavármegye 1896. október 25. 4. november 1. 3.

⁵⁰ Tolnavármegye 1896. október 25. Példa erre az, amikor a tamási választási gyűlésen a helyi esperes “Sakterpárt” közbekiáltással törte meg Rátkay beszédét, valamint a *“Polgártársak nézzétek csak, mi a Rátkay pártja/ Csupa zsidó, rongyos zsidó, azt még a vak is látja./ Merbli, Doktor, kis Schwarcz meg a Kadelburg/ kössön rájuk a sintér jó vastag hurt”* kezdetű kortesnóta, melytől a néppárti kortesek a választók párttal való azonosulását remélték. MNL TML Apponyi család i., Apponyi Géza i., kortesnóták

a simontornyai járás területeiből tevődött össze. A Kapostól keletre fekvő simontornyai járásrész 10 települése felerészben protestáns, míg a kerület tamási járáshoz tartozó területén fekvő 12 település két kivételtől eltekintve katolikus többségű volt. A tamási járásrész színmagyar falvaihoz képest a simontornyai járásrész területén négy német nemzetiségű (Hidegkút, Hőgyész, Nagyszékely, Szárazd) község feküdt, amelyek közül egyedül csak Hőgyész volt r. katolikus. A választókerület egyik legfőbb társadalmi jellegzetessége volt, hogy itt – elsősorban a tamási járásrészben – voltak találhatóak a megye legnagyobb uradalmi, mint az Esterházyak ozorai, Apponyiak hőgyészi uradalma. Kezdetben pont ezek a kiterjedt uradalmak vonzották a környékre a zsidókat, akik 1900-ban a választókerület népességének 3,77 %-át (1801 fő) tették ki, a legnagyobb közösségeik pedig Hőgyészen (388 fő), Tamásiban (304 fő) és Pincehely-Görbön voltak (292 fő). A zsidók össznépességhez viszonyított aránya ugyan nem sokkal volt jelentősebb, mint a megyei átlag, de ehhez a megye más részeihez viszonyítva jóval jelentősebb gazdasági pozíció társult. A választókerület mezővárosokba, uradalmi központokba csoportosuló zsidósága a hagyományos tevékenységi területek mellett, mint a kereskedelem és a hitelélet, a térség egyetlen gyárüzemét, a simontornyai bőrgyárat is bírta. Más területekhez képest azonban minőségi különbséget a zsidók agráriumban betöltött súlya jelentett. Hiszen a választókerület területén 1870-et követően alakított, nagy határral rendelkező – az Esterházyak ozorai, a Montenuovok felsőnyéki-fürgei, illetve az egykori felsőiregi uradalom ekkortájt a Pallaviciniek és a Schosberger család közt megoszló területeiből alakult, a katolikus dominanciájú tamási járásrész egészét mozaikszerűen körbeölelő – eszmei községek (Fürge, Majsamiklósvár és Szemcsecsehi) területe ugyanis kivétel nélkül zsidó bérlok kezében volt, ami a 137058 kat. hold (kh.) kiterjedésű választókerület területének csaknem 40%-át, 50 339 kh.-t tett ki (ld. térkép). Jelentős kiterjedésű bérletekre példa Bischitz Lajos 11 648 kh., Lamm Bernát 6723 kh., Bischitz Mór 5422 kh., Strasser Zsigmond 5385 kh., Lövensohn Gáspár 5352 kh., Weisz Márton 1122 kh. stb. birtokai (ld. 2. térkép).⁵¹

A torz földbirtokstruktúra eredményeképpen a választókerület társadalmát a századforduló környékén éles szociális feszültségek terhelték.⁵² A nagybirtok domináns jelenlétét súlyosbította, hogy annak nagy részét az ingatlanforgalomból kivont Esterházy-hitbizomány adta. Így nemcsak az árutermelésre berendezkedő, kedvező tőkeellátottságú nagybérletek által támasztott versenyhelyzet volt előnytelen a középbirtok, illetve a módosabb paraszti réteg számára, hanem a földterület korlátozottsága is.⁵³ A földéhség nemcsak az előbbi rétegeket érintette, hanem szinte a parasztság egészét, ami a századforduló idején felgyorsuló kivándorlásban is megmutatkozott. A nagyüzemi alapon működő nagybérletek által támasztott versenytől, illetve az agrárszocialista jellegű mozgalmaktól, szervezkedésektől tartva,⁵⁴ valamint a földéhségtől hajtva az előbb említett rétegek jelentős számban megbízható támaszai voltak az agrárizmus célkitűzésének, politikájának, szélesebb értelemben az újkonzervatív mozgalmaknak.⁵⁵

⁵¹ GAZDACÍMTÁR 1897, 118-121; MG.-I STATISZT. 1897, 198; Az itt felsorolt bérlok virilisként mind tagjai voltak Tolna megye törvényhatósági bizottságának.

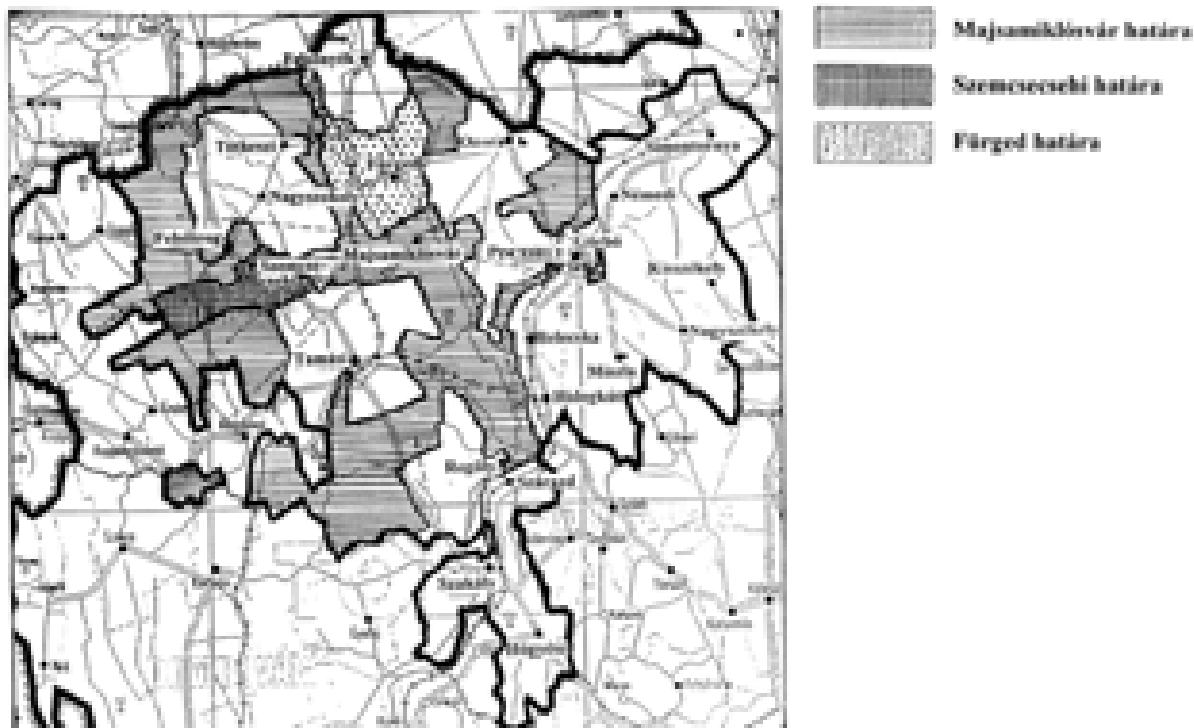
⁵² Ennek egyik megnyilvánulási formája az 1897–1898. évi, valamint a nagy, 1905/1906. évi aratósztrájk itteni eseményei voltak. SZALAI 1987, 201-211.

⁵³ SZALAI 1987, 183-191. „Alapot az elégedetlenségnek (...) majorátusok és latifundiumok rossz szociális visszahatása adott, főképp az által, hogy a községek terjeszkedni nem tudnak s mivel a nagy uradalmak eszményi községekké alakultak, a köztük lévő községek terheit csak a község szegény népe viseli.” – írta erről 1905-ben a kortárs, Bartal Béla szabadlevélű megyebeli földbirtokos, virilista. Idézi: GAÁL 1988, 374.

⁵⁴ Az agrárszocialista mozgalmak térnyerésének megakadályozására a századfordulót követő években az Esterházy-hitbizomány által érintett községek egy részében keresztényszocialista munkásegyleteket szerveztek. SZALAI 1987, 214.

⁵⁵ E mozgalmak 1890-es évek végén bekövetkező – Széll Kálmán 1899-től kezdődő kormányzásában is tetten érhető – előretörésének konkrét eredményei, mint amilyen a szövetkezeti mozgalom, vagy Egán Ede által vezetett ruténföldi telepítési akció volt, bizonyára hatással voltak a kerülettől távol eső gazdarétegekre. Mindezekről a pincehelyi választókerület, illetve az 1901. évi tragikusan végződő pincehelyi képviselőválasztás kapcsán részletesebben ld. CSEKŐ 2006b, 96-103.

2. térkép. Eszmei községek – egyúttal nagybérletek – területe a pincehelyi választókerületben.
(A térképet *A történelmi Magyarország atlasza és adattára*, 1914. térképlapját felhasználva készítettük)⁵⁶

II. A KÉPVISELŐK ÉS A JELÖLTEK – TÁRSADALMI, FOGLALKOZÁSI, LAKHELY ÉS PÁRTÁLLÁS SZERINTI MEGOSZLÁSUK

A dualizmus korában tartott országgyűlési választások áttekintése, a választói magatartás főbb jellemzőinek felvázolása, területi, választókerületi eltérések bemutatása, elemzése után, de azokhoz szorosan kötődve, a következőkben a képviselőjelölteket, illetve a megválasztott képviselőket vesszük górcső alá. A pártkötődés mellett kiemelten vizsgálva társadalmi állásukat, foglalkozási, illetve lakóhely szerinti megoszlásukat, valamint az azokban bekövetkezett változásokat.

A dualizmus korában a Tolna megyében megválasztott képviselők személyi összetétele több szempontból eltért az országos átlagtól, illetve a megyénkenti gyakorlattól. Mindamellett a közel ötven évet átfogó korszakban jelentős változások is történtek. Az egyik ilyen váltás az 1880-as évek derekára esett. Mint az előbbi fejezetben láttuk, az 1884-es választás részben az Antiszemita Párt fellépése miatt, részben pedig amiatt hozott újat, hogy az addig tartott választások kormánypárti fölényéhez képest, a megválasztott képviselők tekintetében először került többségbe az ellenzéki oldal (5-1). Egyúttal az Antiszemita Párt 1884. évi megmérettetésével elkezdődött azon, az 1901-es választásig bezárólag tartó időszak, amikor a megye két kerületében a választások a hagyományos közjogi megosztottság helyett világnézeti, „ideológiai” törésvonal (liberális-újkonzervatív) mentén zajlottak. Az Antiszemita Párt 1884-es fellépése közelebbi témánk szempontjából is vízválasztónak tekinthető, mert az, a megyében addig szokatlan módon nem helyi, hanem kizárólag központi jelölteket indított (br. Andreánszky Gábor: pincehelyi kerület /1884, 1887/, Csúzy Pál: szakcsi kerület /1884/, Tomor Ferenc: szakcsi kerület /1887/).⁵⁷ De ami ennél is lényegesebb, hogy a Szabadelvű

⁵⁶ ZENTAI 2001, 20.

⁵⁷ br. Andreánszky Gábor nógrádi földbirtokos, Csúzy Pál kisbozsvai birtokos (Abauj vm.), Tomor Ferenc pesti tanár, a *Magyar Állam* és a *Magyar Néplap* publicistája. Habár Csúzy rendelkezett rokoni kapcsolattal Tolna megyében. GLÓSZ 1991, 15; CSERNA 2003, 32.

Párt 1884. évi – az azt megelőző évek antiszemita hullámának is betudható – veresége jelentős mértékben járult hozzá a Tolna megyei képviselők, illetve jelöltek személyi összetételének megváltozásához, amelynek egyértelmű kárvallottjai a megye politikai életében meghatározó középbirtokos családok voltak (ld. 8. táblázat).

8. táblázat. Az 1884. évi választás eredménye Tolna megye hat választókerületében⁵⁸

V. kerület	Megválasztott jelölt	Vesztes jelölt	Eredmény
Szekszárdi	Boda Vilmos függetlenségi		egyhangú
Bonyhádi	Dőry Dénes szabadelvű	Schwetz Antal függetlenségi	1260:922 arányban
Kölesdi	Petrich Ferenc függetlenségi	Vizsolyi Gusztáv szabadelvű	444 szótöbbséggel
Pincehelyi	br. Andreánszky Gábor antiszemita	Totth Ödön szabadelvű	500 szótöbbséggel, Totth visszalépett
Szakcsi	Csúzy Pál antiszemita	Dőry Béla szabadelvű	390 szótöbbséggel
Paksi	Halvax József függetlenségi	Szeniczey Ödön szabadelvű	egyhangú (Szeniczey vál. megkezdésekor visszalépett)

Elmondható, hogy a kiegyezéstől 1884-ig tartott választásokat a reformkor politikai életében gyökerező középbirtokos családok tagjai, közülük is a szinte évszázados múltra visszatekintően meghatározó megyebeli pozícióval rendelkező két család, a Perczelek és a Dőryek domináltak.⁵⁹ Az 1869–1884 közt tartott hat (1869, 1872, 1875, 1878, 1881, 1884)⁶⁰ választás során Perczel Béla négy, Dőry Dénes három, Dőry János, Dőry József, Dőry Béla, illetve Perczel István, Perczel Lajos egy-egy cikluson keresztül volt képviselő.⁶¹ Ugyanezen megyei középbirtokos réteghez tartozott az ezen időben négyszer képviselővé választott Szeniczey Ödön (paksi kerület), illetve a szintén négyszer megválasztott, a Szabadelvű Párt országos vezetésében is prominens helyet elfoglaló Vizsolyi Gusztáv (kölesdi kerület).⁶² Az eddig említettek mindannyian szabadelvű pártiak, illetve a fúziót megelőzően, az elődpártok, azaz a Balközép, valamint a Deák-párt képviselőjében indultak.⁶³ 1884-ig még további négyen szereztek mandátumot a Szabadelvű Párt, valamint annak elődpártjai színeiben. Így Simontsits Béla 1872-ben a paksi kerületben, illetve Hets Károly tamási ügyvéd 1872-ben és 1875-ben a tamási kerületben, míg ketten a szakcsi kerületben: Láng Lajos 1878-ban, Kammerer Gusztáv 1881-ben.

Amíg Simontsits Béla személyében megint csak egy középbirtokos család hagyományos vármegyei karriert befutó tagjáról van szó, addig a neves közgazdasági író, Láng Lajos volt az egyetlen megyén kívüli szabadelvű képviselő a dualizmus korának első két évtizedében.⁶⁴ Egyúttal Láng kivételével abban is közösek voltak, hogy az egy Dőry Jánost leszámítva valamennyien megyei virilisták, azaz a törvényhatósági bizottság rendes tagjai voltak. A középbirtokos réteghez képest társadalmi státus, megyebeli pozíció tekintetében valamelyest kilóg a sorból a két Kammerer. Ugyan a

⁵⁸ Tolnamegyei Közlöny 1884. június 8. 2; június 15. 3; 1887. június 5. 3; június 19. 3.

⁵⁹ A megyebeli középbirtokos réteg század első felére vonatkozó társadalomtörténete: GLÓSZ 1991.

⁶⁰ Az 1875-1887 közti választások előkészületeire, végeredményére: Tolnamegyei Közlöny 1875. július 7. 4; 1878. július 28. 1-2; augusztus 11. 2; 1881. június 19. 1-3; június 26. 3; 1884. június 8. 2; június 15. 1-3.

⁶¹ Foglalkozásukra, lakhelyükre vonatkozóan nem szolgált adatokkal. A megválasztott képviselőkkel szemben alulmaradt képviselőjelölteket egyikük se adta meg. KOROKNAI 1986, 268-270; GAÁL 1984, 207.

⁶² A Paks környéki birtokos Szeniczey Ödön közeli rokonságban állt Deák Ferencsel. ld. CSERNA 2003, 35.

⁶³ Ez alapvetően megegyezett az egykorú országos folyamatokkal. vö. GERŐ 1988, 138-149.

⁶⁴ A kutatáshoz az Országgyűlési Almanach köteteit is felhasználtuk.

család 1832-től osztrák nemesi címmel rendelkezett, de Kammerer Gusztáv a megye nyugati felében fekvő Hékútpusztán (Tengőd) előbb az 1860-as évek derekán „csak” uradalmi intéző, azt követően már ugyanitt bérlő. Fia, dr. Kammerer Ernő, aki 1887-től több cikluson keresztül volt kormánypárti képviselője a szakcsi kerületnek, tanulmányai eredményeként már értelmiségi pályára lépett, mi több az országos szellemi elitbe emelkedett.⁶⁵ Ha a Szabadelvű Pártnak kudarcot hozó 1884. évi választástól eltekintünk, akkor 1869–1881 közt tartott öt képviselő-választás mérlege a következő: a megye hat választókerületében megválasztott harminc képviselő közül huszonhárom esetben szabadelvű, s közülük húsz alkalommal megyebeli középbirtokos lett a képviselő. (A kormánypárti hegemonia alól csak a szekszárdi választókerület jelentett kivételt, ahol mind az öt választást szélbali, majd függetlenségi párti jelölt nyerte – Szluha Benedek: 1869, 1872, 1875, Geisz László: 1878, 1881.)

Ha az 1869–1887 közötti időszak vereséget szenvedett nem nagy számú szabadelvű párti, illetve a fúziókor abba integrálódó pártvonalat követő korábbi jelölteket vesszük szemügyre, hasonló, illetve több esetben megegyező személyi kört találunk: Perczel Vilmos (1875: kölesdi kerület), Szigeth Gábor (1878: szekszárdi kerület), Döry Andor (1878: szakcsi kerület), az 1884 kapcsán az *I. táblázatban* már említett Vizsolyi Gusztáv, Totth Ödön, Döry Béla, Szeniczey Ödön, valamint az egyetlen megyén kívüli, a főváros történetéből ismert Cséry Lajos ügyvéd (1875: szakcsi kerület). S bár Szigeth Gábor és Totth Ödön már a városi (kis)nemességet képviselték, látható, hogy a dualizmus korának első felében egy kompakt, személyi állományában, hagyományaiban a század első felében gyökerező, a vármegye municipiális tradícióihoz igazodó személyi összetételt konstatálhatunk.⁶⁶ Mivel a korabeli vármegye jellegadó rétegéről van szó, nem csak a megyei tisztikarban találjuk őket nagy számban – akár karrierjük egy korábbi állomásaként –, hanem a megye törvényhatósági bizottságán belül alakult operatív testületekben is.⁶⁷ Általában a törvényhatósági bizottságba virilisként, de adott esetben választás útján kerültek be.

Így az 1885-re összeállított virilis jegyzéken a következők szerepeltek közülük (ld. 9. táblázat):

9. táblázat. 1869–1887 közti szabadelvű képviselők, illetve jelöltek Tolna vármegye 1885. évre szóló 220 fős virilis jegyzékén (a jegyzéken szereplő adatokkal)⁶⁸

Hely.	Név	Foglalkozás	Lakhely	Adó (Ft., kr.)
7.	Döry József	földbirtokos	Dombóvár	3997,90
11.	Vizsolyi Gusztáv	földbirtokos	Alsópél-pta.	3320,28
15.	Döry Dénes	földbirtokos	Paradicsom-pta.	2372,59
16.	Perczel István	földbirt., főispán	Kajdacs	2370,15
31.	dr. Szigeth Gábor	árvaszéki elnök	Szekszárd	1496,52 (d)
34.	Döry Béla	földbirtokos	Újdombóvár	1273
36.	Döry Andor	földbirtokos	Zomba	1235,20
62.	Perczel Dezső	alispán	Szekszárd	831,14 (d)
100.	Totth Ödön	ügyvéd	Szekszárd	466,36 (d)

Hets Károly 1881-től 1892-ig a tamási törvényhatósági kerületből választás útján keresztül került a megyebizottságba.

⁶⁵ K. NÉMETH 2002; DOBOS 2006, 50-51.

⁶⁶ Az 1848/49 előtt vezető középbirtokosi réteg Bach-korszakhoz való viszonyulására, többségének visszavonulására ld. GAÁL 2007.

⁶⁷ Így ld. az 1884–1886. évekre megválasztott állandó választmány és központi választmány összetételét. MNL TML, Közgy.jkv. 1883/304-305.

⁶⁸ A jegyzék megerősítettett a törvényhatósági bizottság 1884. október 11-i ülésén. MNL TML Alispáni i. 1003/1884.

Az 1875-ös fúziót követően Tolna megyében alárendelt szerepet játszó Függetlenségi Párt, a korábban szélbali Szluha Benedek szekszárdi mandátumának megőrzésén kívül csak évek múltán, 1881-ben Turgonyi Lajos⁶⁹ révén a pinchelyi kerületben, majd három évvel később Halvax József (paksi kerület) és Petrich Ferenc (kölesdi kerület) által szerzett mandátumot. S bár Szluha és Petrich korántsem rendelkeztek olyan tekintéllyel és vármegyei befolyással, mint a Perczelek, Dőryek, Vizsolyiak, vagy a megyebeli középbirtokos réteg más, e fejezetben nem tárgyalt tagjai, de mindenképpen köztük lehet sorolni őket, amiként a függetlenségi párt vesztes jelöltjei közül is többeket (Perczel Antal /1878: bonyhádi/; Forster Benő /1881: függetlenségi/; br. Jeszenszky Sándor /1881: pinchelyi/; Szluha István /1887: paksi/). De hozzájuk képest a függetlenségi párt esetében már nagyobb súllyal voltak jelen, az ugyan részben nemesi származású, de már értelmiségi pályán, általában jogi végzettséggel, bírói vagy közigazgatási beosztásban ténykedő, de leginkább ügyvédi praxist folytató jelöltek. Ide sorolható a szekszárdi kerületben 1878-ban és 1881-ben fellépő, valamint az 1881-ben – ekkor épp egymás ellen testvérharcban megküzdő – és 1884-ben ringbe szálló Geisz László, illetve Boda Vilmos, a bonyhádi ügyvéd Schwetz Antal (1884), valamint 1878-ban és 1881-ben immár függetlenségi programmal induló Hets Károly.⁷⁰ Az 1881-ben egymásnak kölcsönösen is sebeket okozó Geisz-Boda párviadal kései utózöngéje, hogy a tolnai német kereskedő-vállalkozó családból származó Geisz (Gözszy) László 1901 júniusában Tolnán tartott temetésén, a Függetlenségi Párt országos vezetésének megbízásából Boda Vilmos helyezte el a párt tiszteletét kifejező koszorút.⁷¹ A búcsúbeszédet egyébként a választókerületi pártelnök, Garay Antal, a neves reformkori költő, Garay János testvéröccse mondta.⁷² Az 1884-ben a paksi választókerületben függetlenségi programmal diadalmaskodó Halvax József választási győzelme idején Pakson volt római katolikus segédlelkész, aki egy évtized múltán, 1896-ban, mágocsi plébánosként, már a Baranya megyei néppárti szervezkedésnek volt hangadó alakja.⁷³

A már említett, 1884-es, 1887-es választásokkal bekövetkező cezúra további fontos eredményének azt tekinthetjük, hogy a Tolna megyei képviselők személyében nagyfokú stabilizálódás történt. Gyakorlatilag a megye hat kerületéből négy, utóbb összesen öt kerületben hosszú időre, sok cikluson keresztül, ugyanazon személy birtokába került a mandátum (ld. 10. táblázat).⁷⁴

10. táblázat. Tolna megye öt stabil választókerülete és azok birtokosai

Képviselő	Kerület	Pártkötődés	Foglalkozás	Megnyert választások	
				Éve	Száma
Boda Vilmos	szekszárdi	függetlenségi (Kossuth-párti)	bíró, ügyvéd, lapszerkesztő	1884, 1887, 1892, 1896, 1901, 1905	6

⁶⁹ Ritka kivételként nem megyebeli jelölt volt.

⁷⁰ Az 1878-as paksi választásnak a szabadelvű Szeniczey Ödön és a függetlenségi Petrich Ferenc mellett harmadik jelöltje az egyesült ellenzéki – a gr. Apponyi Albert vezette formáció később a Mérsékelt Ellenzék nevet vette fel – Surgóth Jenő dunaföldvári ügyvéd volt. A pártformációk alakulására összefogottan ld. BOROS–SZABÓ 1999, 49-61. A végeredmény 999-103-367 volt. Tolnamegyei Közlöny 1875. július 7. 4.

⁷¹ Geisz családi háttérrel ld. GLÓSZ 1992, 286, 290, 295, 298-300.

⁷² Tolnavármegye 1901. június 30. 4.

⁷³ KOROKNAI 1985. Halvax paksi kerületben történt megválasztásának idején, az 1884–1889 közötti időszakra választások útján, a dunaföldvári megyebizottsági kerületből került be törvényhatósági bizottságba. CSEKŐ 2002, 60.

⁷⁴ Az 1887, 1892, 1896, 1901, 1905, 1906. és 1910. évi választás eredményeire, a jelöltek pártkötődésére ld. Tolnamegyei Közlöny 1887. június 5. 3; június 19. 3; Tolnavármegye 1892. január 10. 3; január 24. 2-3; január 31. 1-5; február 7. 1-3; Tolnavármegye 1896. október 11. 3-4; október 18. 2-4; október 25. 2-5; november 1. 1-4; Tolnavármegye 1901. szeptember 8. 1-2; szeptember 15. 1; szeptember 22. 2-3; szeptember 29. 3-4; október 6. 1-4; Tolnavármegye 1905. január 15. 1-7; január 22. 2-4; január 27. 2-3; január 29. 2-3; Tolnavármegye 1906. április 29. 3-4; május 6. 1-4; május 13. 3-4, illetve május 20. 2-3.

Perczel Dezső	bonyhádi	szabadelvű párti	vármegyei tisztviselő, miniszter, házelnök	1887, 1892, 1896, 1901, 1905, 1910	6
Dr. Kammerer Ernő	szakcsi	szabadelvű párti	történész, régész	1887, 1892, 1896, 1901, 1910	5
Szluha István	paksi	függetlenségi (Ugron-párti)	földbirtokos	1892, 1896, 1901, 1905, 1906,	5
Rátkay László	pinchehelyi	függetlenségi (Kossuth-párti)	ügyvéd, író-költő, újságíró	1896, 1901, 1905, 1906	4

E képviselők 10. táblázatban feltüntetett nevei és foglalkozásai is jelzik, hogy a megye bevett, befolyásos középbirtokos családjai köréből már csak egy személyt találunk köztük, Perczel Dezsőt.⁷⁵ A szentiváni földbirtokos, Szluha István ugyan még a középbirtokosok tágabb csoportjába sorolható, de a többiek esetében már a nemességük is kérdéses. Mint láttuk, a Kammererek a szóban forgó időszakban (még) csak német nemesi címmel rendelkeztek, Rátkay László esetében mindez már a legenda messzeségébe vész. (A Rátkay-ősök nemességére vonatkozó kutatásainak eredményeit Székely Ferenc főlevéltárnok a századelőn tette közzé a kormánypárti Tolnavármegyében.⁷⁶) A Győr megyei Gönyűn 1853-ban született – szülei bérelték a tatai Esterházy-uradalomhoz tartozó itteni birtokot⁷⁷ – Rátkay László és a veszprémi születésű Boda Vilmos (1840–1916)⁷⁸ a korabeli országgyűlési képviselők egyik legszámosabb foglalkozási csoportjához, a jogi végzettségűekhez, ügyvédekhez, a képviselőház legprofesszionálisabb csoportjához tartozott.⁷⁹ Képviselői pályájukhoz hozzákapcsolódott az újságírói, szerkesztői tevékenység, így míg Boda, gyakorlatilag alapításától, 1873-tól az ellenzéki irányultságú, majd idővel kifejezetten függetlenségi irányvonalú helyi lap, a Tolnamegyei Közlöny felelős szerkesztője volt, addig Rátkay László országos lapoknál, előbb a *Független Magyarországnál*, majd 1904-től az ugyancsak Kossuth-párti *Budapestnél* dolgozott főmunkatársként.⁸⁰

Figyelemre méltó Szluha István személyisége is, aki azonkívül, hogy az újkonzervatív irányba nyitott, a fennálló hatalmi berendezkedéssel a Kossuth-pártnál szélesebb alapon szemben álló Ugron-párti jelöltként, választásról választásra biztosan elnyerte a vármegye nemessége nagyobbik ré-

⁷⁵ Perczel Dezsőre: DOBOS 2001, 163-171.

⁷⁶ A nemesi származást bizonyítani vélt adatokra, a köszönetnyilvánítás mellett, Rátkay akként válaszolt, hogy annál sokkal fontosabb, hogy 1848 eredményeként a közszabadsággal már minden honos polgár rendelkezik. Tolnavármegye 1900. december 23. 10; december 30. 4.

⁷⁷ Igazság szerint az 1850-es évek végén Rátkay Lászlóné Brokes Anna által megszerzett gönyűi vendégfogadó, mézárszék és 600 magyar hold bérlete két helyen, Szabad György tata-gesztesi uradalomról szóló, illetve Für Lajosnak a csákvári uradalom gazdálkodásáról írt munkájában is egyaránt visszaköszön. SZABAD 1957, 410; FÜR 1966, 135. Szabad György adata szerint Rátkay Lászlóné – második férjével, Magyar Lajossal – az 1860-as évek végén, a helyi birkamajor, valamint a dunai vízhasználati jog mellett, további földterületekkel kiegészülve, összesítve már 1962 magyar holdnyi földet bérelt.

⁷⁸ Boda Vilmos nemesi családból származott, édesapja, Boda László 1827-1841 közt Veszprém megye táblabírája. Boda é.n, 59-61, 79.

⁷⁹ Pap József az 1901. és 1905. évi választások során bejutott képviselők összetételéről készített munkájában érdekes módon nem különíti el az ügyvéd képviselők csoportját, számát. Az ő országos adataiban jelentős számú az „idegen”-nek minősített képviselők száma, még ha a besorolás paraméterei kérdésesek is. PAP 2007, 9, 12.

⁸⁰ TÖTTÖS 2006, 408-409; CSEKŐ 2005, 334.; Rátkay politikai, illetve hírlapírói karrierjét nyilvánvalóan segítették az 1880-es években, még ügyvédként jegyzett népszínművei, mindenekelőtt a *Felhő Klári* országszerte elért sikerei, valamint dalainak (*Azért csillag, hogy ragyogjon; Kossuth Lajos gyere haza*), később írt verseinek – igaz, elsősorban nem az irodalmi élet részéről történt – pozitív fogadtatása. Így meggyőződésünk, miszerint az, hogy az erősen újkonzervatív – így antiliberalis, antikapitalista, s nem mellesleg zsidóellenes – velleitású pinchehelyi kerületben 1896-ban és 1901-ben nem a Néppárt győzött, a függetlenségi és szabadelvű párti összedolgozás mellett nagy részben Rátkay személyes népszerűségének is köszönhető.

szének lakhelyeül (különösen Paks, Dunaföldvár, Dunaszentgyörgy) szolgáló paksi választókerület képviselőjét, egy, az ellenzéki oldalon megjelenő dinasztia tagja volt. A szekszárdi kerületben öt cikluson keresztül képviselő, az 1861, 1865, 1869, 1872. és 1875. évi választásokon határozati párti, szélbali, majd függetlenségi programmal győzedelmeskedő Szluha Benedeken kívül az ugyancsak szélbali Szluha Ignác 1869-ben a pincehelyi kerületet hódította meg. Emellett Szluha János cecei / Fejér m./ földbirtokos és Szluha Pál egyaránt a szakcsi kerületben lettek képviselők, az előbbi 1905-ben és 1906-ban, az utóbbi 1910-ben.⁸¹

A Tolna megyei képviselők személyi állományának hosszú időre való stabilizálódásával együtt járt a megyén kívüli jelöltek számának ugrásszerű növekedése.⁸² Az 1887-ben és 1892-ben még helyi, illetve a megyéhez és a választókerülethez kötődő jelölt nyerte a kölesdi választást a függetlenségi Petrich Ferenc, majd a gyönki születésű fővárosi ügyvéd, Busbach Péter személyében, azonban 1896-ban már az egyértelműen központi jelöltnek tekinthető Pichler Győző, Kossuth Ferenc személyi titkára győzedelmeskedett a kerületben. A megyéhez nem kötődő jelöltek számának megnövekedését alapvetően két okkal magyarázhatjuk. Egyik a biztos mandátumúnak tekinthető kerületekben – s láttuk abból ebben az időszakban volt négy-öt ilyen – a kevés eséllyel kecsegtető küzdelmet helyi potentátok nem vállalták fel, s így a remények egy-egy megyén kívüli, vagy épp központi jelölthöz kapcsolódtak, illetve a kilátástalannak tűnő választásokon való indulást több esetben csak megyén kívülről érkező esélyesők kockáztatták meg. Így például 1892-ben, a rendre elkötelezett szabadelvű pártinak bizonyuló bonyhádi kerületben Perczel Dezsővel szemben a függetlenségi Kossuth-párti ügyvéd, dr. Preyer Hugó vette fel a küzdelmet, és a választókerület dualizmus kori történetének egyik legszorosabb eredményét sikerült elérnie (1329-940). A Széll-kormány idején tartott 1901. évi „tisztá választások”-on induló hat függetlenségi képviselő fele már pesti jelölt volt: a kerületüket biztosan őrző Boda Vilmoson (szekszárdi kerület), Rátkay Lászlón (pincehelyi kerület) és az ugronista Szluha Istvánon (paksi kerület) kívül a már említett Pichler Győzőről, illetve a szekszárdi és a szakcsi kerületben induló, és egyértelmű vereséget szenvedő két Ugron-párti jelölről, Schröder Béláról, illetve Mészáros Kálmánról van szó. Az utóbbi egyébként Bartha Miklós *Magyarországnak* volt a munkatársa. Ugyancsak 1901-ben, a paksi kerületben Szluha István ellen az országos hírnevű publicista, fővárosi író, Kenedi Géza lépett fel szabadelvű jelöltként. (A kerület eredeti jelöltje br. Hieronymi Károly, korábbi belügyminiszter volt, de ő a jelöltségtől elállt.) 1905-ben a budapesti hírlapíró, Mészáros Dániel közös ellenzéki jelöltként a bonyhádi kerületben, illetve Haller József, az Esterházy-uradalom kapuvári központi igazgatója szabadelvű jelöltként pedig a szakcsi kerületben indult, és szenvedtek mindketten vereséget.

A központi jelöltek másik csoportja a Néppárthoz kötődött. Az egyházpolitikai viták és törvénykezés hatására felekezeti alapon szerveződő párt már túllépett a korszakban szokásos honorácior jellegű választási párt modelljén. Így az annak életében kitüntetett szerepet betöltő központi iroda működésének is köszönhetően, a párt 1896-os választáson fellépő jelöltjeinek közel felét országos viszonylatban is a központi jelöltek adták.⁸³ A párt Tolna megyében induló öt jelöltje közül három volt az utóbbiak közé sorolható, s bár a pincehelyi kerületben induló gr. Apponyi Géza hűgyészi földbirtokos – pár évvel később a megye főispánja – nem központi jelölt volt, a párt életében a főrendi szárny egyik fontos alakjaként, valamint a párt dél-dunántúli szervezkedésének vezéralakjaként fontos szerepet játszott.⁸⁴ Az előző fejezetben a pincehelyi és szakcsi kerületről írtak fényében nem okoz meglepetést, hogy a megyén belül e két kerületben érték el a katolikus Néppárt jelöltjei

⁸¹ A megye politikai életében elfoglalt ezen jelentős reprezentációhoz képest a Szluhákra szinte semmit sem tud a megyebeli történetírás, helytörténet.

⁸² Hogy Tolna megyében a megyebeli jelöltek az 1887-es, 1892-es választásokig megfigyelhető domináns, meghatározó túlsúlya más megyék esetében korántsem volt szokványos, például jelzi, hogy a baranyai főispán, Kardos Kálmán az 1896-os választás előtt már a központból küldött, kijelölt szabadelvű jelöltek elszaporodása ellen emelte fel a hangját. KOROKNAI 1985, 117.

⁸³ SZABÓ D. 1978, 734. 742.

⁸⁴ Gr. Apponyi Géza 1896. évi szerepvállalására: KOROKNAI 1985; CSEKŐ 2006b, 97-98.

a legjobb eredményeket. Így gr. Apponyi Géza szoros választáson 1324-1470 szavazatarányú, míg a néppárti pártlap, az *Alkotmány* lapigazgatója, Miller József 907-1325 arányú vereséget szenvedtek az ellenük összefogó függetlenségi Kossuth-párt és Szabadelvű Párt liberális alapon álló jelöltjeivel szemben: Apponyi a függetlenségi Kossuth-párti Rátkay, míg Miller a szabadelvű párti dr. Kammerer Ernő ellenében maradt alul. A szekszárdi kerületben a Kossuth-párti Boda Vilmos nagy magabiztossággal győzedelmeskedett (1150-472 arányban) az 1892-ben verseci kerületben mandátumot szerzett Ürményi Bernát felett. Utóbbi hiába támaszkodhatott a kerület két nagyközsége, Tolna és Bátaszék jobbára német anyanyelvű lakosságára, valamint a megyeszékhelyen a választási kampányhoz (kortesharchoz) kapcsolódóan, az 1896 októberében megalakult római katolikus olvasókör vezetőségére és tagságára, a győzelemre nem volt reális lehetősége.⁸⁵ További két választókerületben (bonyhádi és kölesdi) induló néppárti jelöltek háromjelöltes választási küzdelemben vettek részt, azaz a függetlenségi Kossuth-párt, illetve a Szabadelvű Párt helyi vezetői nem érezték igazán komolynak a fellépő néppárti jelöltek esélyét, így a két párt közti hagyományos párviadaltól ezúttal sem tekintettek el (ld. 11. táblázat).

11. táblázat. Az 1896. évi választás végeredménye a két háromjelöltes választókerületben (helyezés, jelöltek nevei, pártállása, szavazatszám)

Hely.	Bonyhádi választókerület			Kölesdi választókerület		
1.	Perczel Dezső	szabadelvű párti	1557	Pichler Győző	függ. Kossuth-p	968
2.	Balogh János	néppárti	352	Busbach Péter	szabadelvű párti	707
3.	Dr. Preyer Hugó	függ. Kossuth-p.	315	Vargha János	néppárti	169

Az 1901. évi választáson már csak egy katolikus néppárti jelölt indult, méghozzá szó szoros értelmében helyi jelölt, a pincehelyi kerületben. Szücs József ugyanis a választókerület központjában, Pincehelyen volt római katolikus segédlelkész.⁸⁶ Ezen körülmény is szerepet játszhatott abban, hogy felhevült (párt)szenvedélyek és indulatok a választás napján erőszakos események sorába, valamint csendőrsortűzbe torkollottak.⁸⁷

A megye nyugati részén fekvő pincehelyi, szakcsi választókerületben ugyan számtalan tényező (így a megfelelő felekezeti megoszlás [meghatározó római katolikus többség]; a nagybirtok [Esterházy-hitbizomány] jelenléte; valamint zsidóellenesség) segítette elő az újkonzervatív erők, mindenekelőtt a Néppárt szerveződését, de mivel a megye politikailag jellegadó rétegeiben, így a középbirokosság, valamint az értelmiség körében nem volt arra érdemleges számban fogadókészség, az újkonzervatív irányzatnak átütő eredményt igazából nem sikerült elérnie.⁸⁸ Részben hasonlóan az Antiszemita Párt esetéhez, a katolikus Néppárt gr. Apponyi Géza kivételével – aki 1901-ben már (újfent) a kormányzó Szabadelvű Párt sorait erősítette – nem tudott tekintéllyel bírni, a megyei közéletben jártas megyebeli jelöltek kiállítását.⁸⁹ A megyén kívüli néppárti jelölt-

⁸⁵ vö. TÓTH [1989], 327; Tolnavármegye 1896. október 11. 1-4; október 18. 2-5. A Götz Sándor újvárosi plébános vezetésével megalakult olvasókör szervezése már az év elején is felmerült, s bár az kissé elhúzódtott, végül is egy stabilan nagy létszámú társaskört sikerült létrehozni. Ti. 1902 júniusában a kör létszáma már majdnem elérte a 450-et (437 fő). Tolnavármegye 1896. január 26; 1902. június 15. 5.

⁸⁶ Egyébként a Néppárt 1896. évi választáson indult 87 jelöltjének 41,4%-a volt pap. SZABÓ D. 1978, 741.

⁸⁷ A két héttel később, 1901. október 16-án megismételt választást 1415-941 arányban a Kossuth-párti Rátkay László nyerte. Ld. az 1901-es pincehelyi választásokkal foglalkozó tanulmányainkat, különösen CSEKŐ 1999; CSEKŐ 2006a; CSEKŐ 2006b.

⁸⁸ A Néppárt ellenben kimagaslóan jó, képviselői mandátumokban is testet öltő eredményeket ért el Nyugat-Magyarországon, mindenekelőtt Vas és Zala megyében. Itt Tolna megyével szemben megtalálható volt a jelentős részesedést elérő egyházi nagybirtok, a fejlett római katolikus intézményrendszer (iskolák, rendházak), szélesebb körű katolikus szellemiségű értelmiség. vö. PAKSY 2006, 12-22.

⁸⁹ A megye egyik nagybirtokos családjának tagjaként, a hűgyszi Apponyi-uradalom birtokosaként jelöltségét a kormányzó szabadelvű párt is komolyan vette. Legalábbis, gr. Széchenyi Sándor főispán Apponyi fellépése esetén néppárti sikert valószínűsített. Amint Széchenyi a választások előtt majdnem egy évvel, a Néppárt Tolna megyei szervezkedésével kapcsolatban a szekszárdi, illetve pincehelyi kerületet kiemelve, fogalmazott: „Az előbb nevezett kerületben diadalát alig tartom lehetségesnek, utóbbiban azonban, ha gr.

tekkel (Ürményi, Miller, Balogh János és az 1901-es választás előtt a szakcsi kerületben visszalépő Robicsek) mellett megyebeli jelöltként Apponyin, és a már említett Szücs József káplánon kívül, csak a sárszentlőrinci birtokos, Vargha János említhető, aki 1896-ban a kölesdi kerületben lett harmadik.⁹⁰ Ugyan ez utóbbi kerületben az 1896-ban agrárprogrammal fellépő, minden bizonnyal gazdaszövetségi irányvonalat megjelenítő Fördös Dezső, uzdi földbirtokos, társadalmi státus, presztízs szempontjából komolyan vehető aspiráns lehetett volna, de vélhetően a további három jelölt indulása miatt a visszalépés mellett döntött.

Mint látható, a dualizmus korában jelentős változások következtek be a Tolna megyei képviselők, amiként a megyében induló, de vereséget szenvedett jelöltek esetében egyaránt. Az 1875. évi pártfúziót követő domináns szabadelvű párti fölény az 1884-es választásra eltűnt. Ez nem csak a megyebeli képviselő-választások terén addig meghatározó középbirtokos háttérű jelöltek háttérbe szorulását⁹¹, hanem párthovatartozását tekintve, mi több, a képviselő személyét illetően is stabil, sok cikluson keresztül változatlan kerületeket eredményezett. Részben ennek következményeként, részben az országos politikátörténeti folyamatok – így egy új típusú párt (Néppárt) megjelenése – eredményeként a megyében korábban ritkaságszámba menő, megyén kívüli, központi jelöltek felszaporodása is megfigyelhető.

Ugyanakkor az 1880-es évek második felétől a megye országgyűlési képviselői között meghatározó súllyra szert tevő értelmiségiek, így dr. Kammerer Ernő, Rátkay László és Boda Vilmos, a régi történelmi múltra visszatekintő középbirtokos családoktól elmaradó társadalmi státusuk ellenére, szintén beemelt tagjai voltak a törvényhatóság bizottság kebelében alakult, politikai jelleggel bíró, szűkebb, operatív testületeknek, mindenekelőtt az állandó választmányoknak, illetve a központi választmányoknak. Rátkayra és Bodára ez úgy is igaz, hogy mindketten az ellenzéki függetlenségi (Kossuth)-párt tagjai voltak. Ez nem csak a kormánypárti nagyvonalúság megnyilvánulásának tudható be, hanem annak is, hogy a vármegye mindennapi működése nem feltétlenül, és nem mindig az országos politika jegyében zajlott, valamint annak, hogy a törvényhatósági bizottságban időnként megjelenő törésvonalak nem képezték le az országos politika képletét, vagy éppen túlléptek azon.⁹² Azonban az, hogy az 1905–1906. évi belpolitikai válság időszaka a vármegye, illetve a vármegyeháza életében, az ország más vidékeihez viszonyítva viszonylagosan békésen telt⁹³, az előbbieken túl köszönhető volt a törvényhatóság összetételét befolyásoló szabályozásnak, amely nem tette lehetővé, hogy a dominánsan szabadelvű párti többségben az egyik pillanatról a másikra, a képviselő-választások eredményét követő gyökeres változás történjék. Ez egyrészt a virilizmusnak, másrészt a törvényhatósági választásokhoz kapcsolt viszonylag magas cenzusnak, az időben egymástól eltolódó ciklusoknak, valamint a választási gyakorlatnak tudható be.

A szekszárdi ügyvéd, a Szekszárd Vidéke c. lap szerkesztője, Geiger Gyula nem csak a törvényhatósági bizottságnak a választók megoszlásától elütő összetételére vonatkozóan adott a korabeli korszak gyakorlatától elütő kendőzetlenséggel pontos diagnózist – amelyet ráadásul a saját kutatási eredményeink is igazolnak –, hanem a fent említett megyebizottságon belüli szabadelvű-függetlenségi „kiegyezési szisztémáról” is.⁹⁴ Az általa „kvázi megalkuvási rendszer”-nek titulált feltétele-

---

Apponyi Géza hógyészi nagybirtokos képviselőjelöltsége valósul [meg], valószínűnek vélem.” Gr. Széchenyi Sándor főispán miniszterelnöknek írt 1895. december 27-ei jelentése, MNL OL K 26 – 1895. III.c.38.

⁹⁰ Öt évvel később Vargha egy bűneset kapcsán került a helyi újságok lapjaira: egyik feles munkását dulakodás közben lelőtte. Tolna vármegye 1901. szeptember 15. 3.

⁹¹ A Tolna megyében bekövetkező változás ellenére a képviselők országos összetételében 1887-1910 között az arisztokraták 14 %-al, a nemesek (beleértve az újnemesek is) pedig 48 %-al részesedtek. A szabadelvűk mintegy 50 %-a, a függetlenségek 54 %-a került ki a nemesek közül. KÖVÉR 2004, 116.

⁹² Természetesen ezt még a személyi ellentétek, ellenérzések is bonyolították. Így az egyre inkább egymás riválisává váló Boda Vilmos és Rátkay László – a Sárközben nagy népszerűségnek örvendő Rátkayt az 1901-es választáson a sárköziek már Boda ellenében jelölték a szekszárdi kerület Kossuth-párti képviselőjének – közül az utóbbi írásait, és főként verseit a századfordulón nem párttársa, Boda Vilmos lapja, a Tolnamegyei Közlöny, hanem dr. Leopold Kornél kormánypárti lapja, a Tolnavármegye közölte. Tolnavármegye 1901. szeptember 22. 2.

⁹³ Ld. erre GAÁL 1988.

⁹⁴ Boda Vilmos személyes kapcsán ennek ellentmondásosságáról ld. GAÁL 1984, 182.

zett együttműködésről szóló *Politikai élet Tolna megyében* című cikke a Szekszárd Vidéke havonta megjelenő Tolnamegye c. melléklapja 1896. februári számában jelent meg (1-2. old.).⁹⁵ Geiger maga is háromszor próbálkozott a képviselő-választásokon, mindannyiszor Boda Vilmos, a szekszárdi kerület függetlenségi Kossuth-párti jelöltje ellen. A sorban legutolsó 1901-es választásra, az akkor jóformán már talán csak virtusból, vagy épp végtelen elkeseredettségéből induló Geiger számára még az előbbieknél is kevesebb esély maradt.⁹⁶ Geiger, aki ekkor már négy évvel volt túl a kaszinóból való kiszorításán, évekkal az első ellene indított végrehajtáson és pereken – az 1901. októberi választás idején is folyamatban volt a szekszárdi törvényszéknél egy ellene indított sikkasztási per –, hónapokkal a jóváhagyott csődnyitáson, az utolsó években egyre inkább személyes szócsővé vált Szekszárd Vidéke megszűnésén, és egy hónappal a pécsi ügyvédi kamara felfüggesztésre vonatkozó határozatán, amikor az 1901. október 2-i választáson, a szekszárdi kerületben így is 8 szavazatot ért el.⁹⁷

Az 1905–1906. évi aratósztrájkok, valamint az agrárszocialista mozgalom felfutása idején rendezett 1905. és 1906. évi választások alkalmával a megyében először fellépő szocialista, szociáldemokrata jelöltek se értek el Geiger Gyula 1901-es szavazatmennységénél lényegesen jobb eredményt. Így az 1905-ös választáson Bauer Imre a szekszárdi kerületben 14, míg Beller József pedig a pinchehelyi kerületben 20 szavazatot kapott. Egy évvel később több kerületben a szocialista jelöltek fellépése miatt került csak sor választásra: így a pinchehelyi kerületben, ahol Barres Károly 1512-22 arányú vereséget szenvedett Rátkaytól, míg a kölesdi kerületben Kondor Bernát 221-6 szavazatlásnál lépett vissza a függetlenségi gr. Benyovszky Rezsővel szemben. (Kondor a szekszárdi kerületben rendezett pótválasztásnál még fellépett, ahol 8 szavazatot ért el.⁹⁸) Ellenben a fejezet végén külön ki kell emelnünk, hogy szemben például a szocialista jelöltek megjelenésével, a dualizmus kori képviselőjelöltek sorában két számát, gazdasági potenciálját tekintve meghatározó társadalmi réteg, csoport nem képviseltette magát: egyrésztől a zsidóság, másrésztől a parasztság, a gazdátársadalom. Mindezt annak ellenére sem, hogy a törvényhatósági bizottságban jelentős számban voltak reprezentálva, együttes számuk 100-110-től egészen 170-180 főre (22-40% közt) tehető a dualizmus idején.⁹⁹ Ugyan a Pécsi Napló egyik – persze lehet, hogy téves – híradása szerint a kormánypárti Tolnavármegye felelős szerkesztőjének és tulajdonosának, dr. Leopold Kornélnak szabadelvű jelöltként való indulása a paksi kerületben 1896-ban felmerült¹⁰⁰, ennél tovább jutottak a múlt század első évtizedének végére a szervezés fázisába lépett gazdamozgalmak az 1910-es választáson: tudniillik a megye nyugati, Somogy megyével határos felében függetlenségi gazdamozgalmat szervező Szemere Kálmán, a szakcsi kerületben elindulva 1, azaz egy szavazatot ért el.¹⁰¹

⁹⁵ A cikk tartalmát idézi Koroknai Ákos is vonatkozó tanulmányában. KOROKNAI 1985, 131. Geiger Gyula itt hivatkozott írásait újraközöltük a következő tanulmányban: CSEKŐ 2010, 562-567. 575-579.

⁹⁶ A kormánypárti Tolnavármegye a következőképpen kommentálta Geiger eredetileg újfent a kölesdi kerületben tervezett 1901. évi indulását: „Az is rebesgetik, hogy a kölesdi kerületben lesz még egy harmadik jelölt is. Egy őn jelölt, kinek sem pártja, sem híve, sem talaja nincsen ebben a kerületben és a ki politikailag annyira hitelvesztett egyéniség, hogy az utolsó választások alkalmával is hajótörést szenvedett a mandátumra utazó minden igyekezete. Ez a bukás legalább tisztos bukás volt. A mostani vállalkozás azonban nem csak szerencsétlen kimenetelű lesz, hanem nevetséges is. Beválik a német közmondás: *Alter schützt vor Torheit nicht*.” Tolnavármegye 1901. szeptember 8. 2. Geiger számára egyetlen elégtételt csak az jelenthetett, hogy az 1901-es választást megelőző jelelölés során – ld. ennek említését Rátkaynál – ingott meg először látványosan fő személyes ellenfele, ellensége, Boda Vilmos pozíciója.

⁹⁷ Erről részletesebben ld. CSEKŐ 2009, 358-359. 365-369.

⁹⁸ Egyébként a kiélezett függetlenségi belharc eredményeként Boda Vilmos ekkor, 1906-ban veszítette el hosszú idő után szekszárdi mandátumát a Sárköz jelöltje, az alsónyéki református lelkész, Szabó Károly ellen.

⁹⁹ Számuk alakulására ld. a disszertáció III. részét, valamint CSEKŐ 2002, 40-47; CSEKŐ 2003, 173-182.

¹⁰⁰ Idézi: Koroknai 1985: 133.; Egyébként, amint nagybátyja, Leopold Sándor, majd később unokatestvére, ifj. Leopold Lajos, úgy dr. Leopold Kornél is bekerült (1902-től) a vármegye szűkebb testületébe, így 1902-től szinte folyamatosan tagja az állandó választmánynak és a központi választmánynak, időnként pedig az állandó bíráló bizottságnak. Igaz ekkor már a megyei szabadelvű párt jegyzői funkcióját is betölti. Egyébként ezen előbb említett szűkebb vármegyei testületekben szinte csak a Leopoldok képviselték a megyebeli zsidóságot. CSEKŐ 2006c, 353-354.

¹⁰¹ Amint a Leopold család fentebb említett tagjai is törvényhatósági bizottsági tagok – mint láttuk, a megyebizottság szűkebb testületeinek is tagjai – voltak, úgy Szemere Kálmán is az volt, igaz csak egy év erejéig.

RÖVIDÍTÉSEK

Alispáni i.
Apponyi család i.,
Közgy.jkv.

kh
K 26

MNL OL
MNL Tml
TMK
TVM
TVMK

Tolna vármegye alispánjának iratai
Apponyi család iratai
Tolna Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyű-
lési jegyzőkönyvek
katasztrális hold
Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattá-
rozott iratok
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
Tolnamegyei Közlöny
Tolnavármegye
Tolnavármegye és a Közérdek

IRODALOMJEGYZÉK

- BODA é.n. BODA Imre, *Nemes rádóczi Boda nemzetség eredete. Családom története.* é.n.
- BOROS–SZABÓ 1999 BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel, *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Bp. 1999.
- CSEKŐ 2000 CSEKŐ Ernő, *Két választás Pincehelyen. Az 1901. évi véres országgyűlési képviseléválasztás.* Levéltári Szemle 1999/1. 22-28.
- CSEKŐ 2001 CSEKŐ Ernő, *Bűnösség és felelősség kérdése egy tragédiába torkollott képviseléválasztás kapcsán (Pincehely, 1901).* In: Bana József (szerk.): *Bűn és bűnhődés I.*, (Győri Tanulmányok 23.) Győr, 2000. 35-59.
- CSEKŐ 2001 CSEKŐ Ernő, *Étetés-itatás a követ- és képviseléválasztásokon.* In: Bana József (szerk.): *Hedonizmus.* (Győri tanulmányok 25.) Győr, 2001. 71-89.
- CSEKŐ 2002 CSEKŐ Ernő, *Törvényhatósági választások Tolna megyében 1871–1917.* In: Tolna megyei levéltári füzetek 10. Szekszárd, 2002. 5-82.
- CSEKŐ 2003 CSEKŐ Ernő, *A népképviselő érvényesülése a dualizmus kori Tolna megye törvényhatósági bizottságának összetételében.* In: Dobos Gyula (szerk.): *Levéltárügy múltja, jelene és jövője. Tolna megye a dualizmus korában, tanulmánykötet,* Szekszárd, 2003. 166-182.
- CSEKŐ 2005 CSEKŐ Ernő, *Az irodalom halottjai. A XIX. századi Tolna megyei irodalmi másodvonalról (Jámbor Pál, Rátkay László, Váradi Antal és Dömötör János).* In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVII. Szekszárd, 2005. 329-359.
- CSEKŐ 2006a CSEKŐ Ernő, *Katonaság és csendőrség az 1901. évi „véres” pincehelyi választáson, illetve a pótválasztáson.* In: Tolna megyei levéltári füzetek 11. Szekszárd, 2006. 329-370.
- CSEKŐ 2006b CSEKŐ Ernő, *Kísértő múlt: a zsidóellenesség irracionális formáinak továbbélése egy tragédiába fordult képviseléválasztás kapcsán (Pincehely, 1901).* In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Személyes idő – történelmi idő. (Rendi társadalom – polgári társadalom 17.)* Szombathely, 2006. 85-104.
- CSEKŐ 2006c CSEKŐ Ernő, *Ifj. Leopold Lajos és Szekszárd.* In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVIII. Szekszárd, 2006. 341-381.
- CSEKŐ 2009 CSEKŐ Ernő, *Geiger Gyula „Magyar Szépirodalmi Lapok”-ja.: Egy irodalomtörténeti vonatkozású felfedezésről. Újabb adalékok Babits Mihály Halálfiái című regényének valóságtartalmához.* In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXI. Szekszárd, 2009. 357-394.
- CSEKŐ 2010 CSEKŐ Ernő, *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban.* In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXII. Szekszárd, 2010. 539-586.
- CSERNA 2003 CSERNA Anna, *A kedves „oncli”? Szeniczey Cecília visszaemlékezése Deák Ferencről, 1903.* Levéltári Szemle 2003/4. 31-43.

- DERSI 1973 DERSI Tamás, *A századvég katolikus sajtója*. Bp. 1973.
- DOBOS 2001 DOBOS Gyula, *A Perczelek*. Szekszárd, 2001.
- DOBOS 2006 DOBOS Gyula, *Kammerer Ernő (1856–1920)*. *Honismeret* 2006/3. 50-55.
- FÜR 1966 FÜR Lajos, *A csákvári uradalom a bérleti gazdálkodás útján*. *Agrártörténeti Szemle* 1966/1-2. 122-146.
- GAÁL 1984 GAÁL Zsuzsanna, *Országgyűlési képviselő-választások Tolna megyében (1875–1905)*. In: A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XII. Szekszárd, 1984. 157-210.
- GAÁL 1988 GAÁL Zsuzsanna, *Tolna vármegye és az 1905–1906. évi nemzeti ellenállás*. In: A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XIV. Szekszárd, 1988. 371-385.
- GAÁL 2007 GAÁL Zsuzsanna, *A passzív ellenállás másfél évtizede Tolna megyében*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIX. Szekszárd, 2007. 399-411.
- GAZDACÍMTÁR 1897. 1897. évi *Gazdacímtár*. Bp. 1897.
- GERGELY 1996 GERGELY Jenő, *Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–1895)*. *Protestáns Szemle* 1996/1. 12-29.
- GERHARD 2008 GERHARD Péter, *Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben*. *Fons* 2008/4. 375-424.
- GERŐ 1988 GERŐ András, 1988: *Az elsöprő kisebbség. Népképviselőlet a Monarchia Magyarországon*. Bp. 1988.
- GLÓSZ 1991 GLÓSZ József, *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd, 1991.
- GLÓSZ 1992 GLÓSZ József, *A feudalizmus válsága és a polgári átalakulás időszaka 1790–1867*. In: Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 1992. 249-337.
- GLÓSZ 2002 GLÓSZ József, *A feudalizmus válsága és a polgári átalakulás időszaka 1790–1867*. In: Glósz József – V. Kápolnás Mária (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 2002. 249-337.
- HORVÁTH J. 1998 HORVÁTH J. András, *Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében*. *Fons* 1998/4. 481-525.
- K. NÉMETH 2002 K. NÉMETH András, *Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. Szekszárd, 2002. 275-303.
- KISASSZONDY 1978 KISASSZONDY Éva, *A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871–1918-ig*. *Magyar Könyvszemle* 1978/3-4. 280-290.
- KOROKNAI 1985 KOROKNAI Ákos, *Az 1896. évi választások Délkelet-Dunántúlon*. In: *Baranyai Helytörténetírás 1983-1984*. Pécs, 1985. 85-140.
- KOROKNAI 1986 KOROKNAI Ákos, *A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon (II. rész)*. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986*. Pécs, 1986. 215-297.

- KÖVÉR 2004 KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. In: Gyáni Gábor–Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. javított kiadás, Bp. 2004. 11-186.
- KÖVÉR 2011 KÖVÉR György, *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Bp. 2011.
- MÉREI 1971 MÉREI Gyula, *A magyar politikai pártok programjai (1867–1918)*. Bp. 1971.
- MG. STATISZT. 1897 *Mezőgazdasági statisztika*. Magyar Statisztikai Közlemények XV. Bp. 1897.
- NÉPSZÁMLÁLÁS I. 1902. 1900. évi népszámlálás I. kötet, *Demográfiai adatok*. Bp. 1902.
- PAKSY 2006 PAKSY Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében 1918-1931*. In: Uő: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. Zalaegerszeg*, 2006. 7-92.
- PAP 2007 PAP József: „Két választás Magyarországon”. *Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben*. *Aetas* 2007/1. 6-33
- POLIT.MAGYARO. IV: 1917 *Politikai Magyarország IV*. Bp. 1917.
- SZABAD 1957 SZABAD György, *A tatai és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Bp. 1957.
- SZABÓ D. 1977 SZABÓ Dániel, *A Néppárt megalakulása*. *Történelmi Szemle* 1977/2. 169-208.
- SZABÓ D. 1978 SZABÓ Dániel, *A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon*. *Századok* 1978/4. 730-756.
- SZABÓ D. 1992 SZABÓ Dániel, *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában*. *Történelmi Szemle* 1992/3-4. 199-230.
- SZABÓ D. 1994 SZABÓ Dániel, *1894: új történet kezdődik*. *Világosság* 1994/3. 3-10.
- SZABÓ M. 2003 SZABÓ Miklós, *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1910)*. Bp. 2003.
- SZALAI 1987 SZALAI Károly, *Tolna megye földmunkás-szegényparaszti tömegeinek helyzete és mozgalmi a századforduló táján (1890–1907)*. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből XI*. Szekszárd, 1987. 183-239.
- TÓTH [1989] TÓTH Zoltán, *Szekszárd a dualizmus korában (1867–1918)*. In: K. Balogh János (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája I. Szekszárd*, [1989.] 253-349.
- TÖTTŐS 2006 TÖTTŐS Gábor, *A Tolna megyei időszaki sajtó kezdetei*. In: *Tolna megyei levéltári füzetek 11*. Szekszárd, 2006. 371-414.
- ZENTAI 2001 ZENTAI László (szerk.), *A történelmi Magyarország atlasza és adattára, 1914*. Pécs, 2001.

FÜGGELÉK

Választási eredmények Tolna megye hat választókerületében az 1875–1910 közt tartott általános képviselőválasztásokon

	SZÉKSZÁRMI	BONYHÁDI	KÖLESDI	PONTEHELYI	SZAKCSI	PAKSI
1875	Sodáló Beaudó (szabadbíró párt) egyházi, országgyűlési miniszter életpályás nyelvi	Perczel Béla (szabadbíró párt) iparügyi miniszter egyházi	Vásárhelyi Gusztáv (szabadbíró párt) Perczel Vilmos író, 182 szótöbbséggel	Habs Károly (szabadbíró párt) Busbach-Pöör író, 728 szótöbbséggel	Perczel Lajos (szabadbíró párt) Csézy Lajos író, 114 szótöbbséggel	Szaszovszky Ödön (szabadbíró párt) Szentmihály Béla író, 204 szótöbbséggel
1878	Császár László (liberális párt) Bátonyfalva, Tolna) Szigeti-Gábor író, (szabadbíró párt) 1877-88 arányban	Déry Béla (szabadbíró párt) Perczel Antal (liberális párt) 1848-78 arányban	Vásárhelyi Gusztáv (szabadbíró párt) egyházi	Mj. Perczel Béla (szabadbíró párt) Habs Károly (liberális párt) 1844-49 arányban	Láng Lajos (szabadbíró párt, kormánypárt) Délly Andor író (kormánypárt), 1128-94 arányban. (Eredetileg indult még Perczel Lajos (liberális párt))	Szaszovszky Ödön (szabadbíró párt), Surgát, Kocsis-Újváros, D. Mihály, egyesült választókörök) Perczel Ferenc (liberális párt) 1880-90 arányban
1881	Császár László (liberális párt) Buda Vilmos (liberális párt) 118-96 arányban	Déry Béla (szabadbíró párt) egyházi	Vásárhelyi Gusztáv (szabadbíró párt) egyházi	Turgenyev Lajos (liberális párt) Dr. Jancsóczy Sándor (liberális párt) 257 szótöbbséggel (Dr. Ágostoni Sándor nem jelölt)	Kammerer Gusztáv (szabadbíró párt) Habs Károly (liberális párt) 1214-54 arányban	Szaszovszky Ödön (szabadbíró párt) Förster Béla (liberális párt) 1881 szótöbbséggel
	TMI 1878, július 14. 2., július 28. 2., július 28. 1-2.; megválasztott 11. 2.					
	TMI 1887, július 19. 2., július 28. 1.					

1884	Buda Vilmos (főispánok) egyházi	Déry Dénes (szabóipárti) Schwarz Antal (főispánok) Elek, 1788-92 utólagos	Petrich Ferenc (főispánok) Vicsói Gedeon (szabóipárti) Elek, 1784 szabóipárti	Dr. Andriánszky Gábor (főispánok) Tóth István (főispánok) Elek, 500 szabóipárti vessző, utólagos Tóth visszalépés. (Freyer) Lajos, őltető Isa Károly (főispánok) utólagos visszalépés.)	Csiky Pál (főispánok) Déry Béla (szabóipárti) Elek, 790 szabóipárti	Babos Ádám (főispánok) egyházi (főispánok) Szerényi István (szabóipárti) visszalépés visszalépés)
TME 1882. június 8. 2.; június 11.						
1887	Buda Vilmos (főispánok) Dr. Szigeth György (szabóipárti) Elek, 1784-87 utólagos	Perczel Dezsi (szabóipárti) egyházi	Petrich Ferenc (főispánok) Perczel Lajos (szabóipárti) Elek, 68 szabóipárti	Dr. Árnóczy Sándor (főispánok) Dr. Andriánszky Gábor (főispánok) Elek, 471 szabóipárti (Bárány László is ebbe került jobbként, de az "utólagos" eredetű Perczel Dezsi is jött be ebbe a körbe)	Dr. Kamaros Ernő (szabóipárti) Török Ferenc (főispánok) Elek, nagy utólagos	Szerényi István (főispánok), szabóipárti) Szába István (főispánok), 49 szabóipárti
TME 1887. június 3. 1.; június 18. 1.						
1892	Buda Vilmos (főispánok) Kovács János György Gyula (szabóipárti) Elek, 1824-74 utólagos	Perczel Dezsi (szabóipárti) Dr. Freyer István (főispánok) Kovács- párti, egyébként Dr.) Elek, 1774-88 utólagos	Bodach Péter (szabóipárti) Elek, utólagos Petrich Ferenc (főispánok) Kovács- párti) Elek, 178 szabóipárti	Dr. Árnóczy László (főispánok) (egyházi) Dr. Déry Antal (szabóipárti) Elek, 391 szabóipárti	Kamaros Ernő (szabóipárti) Bárány László (főispánok) Kovács-párti) 471 szabóipárti	Szába István (főispánok) Ugras- párti, csak birtokos) Szerényi István (szabóipárti) Elek, 542 szabóipárti
TME 1892. június 18. 3.; június 24. 2-3.; június 31. A-E; február 7. F-I.						

1804	<p>Boda Vilmos (főpályás) Kovács-párt) – Csemegi Bertold (néppárti) írt, 1178-472. évfolyam</p>	<p>Perceid Dezsi (szabadság párt) Balogh Lajos (néppárti) il. dr. Papp György (főpályás) Kovács- párt) írt, 1551-552-315. évfolyam</p>	<p>Fridler Gyula (főpályás) Kovács-párt) – Bachsch Péter (szabadság párt), il. Targa István (néppárti) írt, 98-77-387. évfolyam</p>	<p>Kötly László (főpályás) Kovács-párt) Dr. Ágoston Géza (néppárti) írt, 1478-1524. évfolyam</p>	<p>dr. Kármány Ernő (szabadság párt) Haller József (néppárti), 1323-807. évfolyam</p>	<p>Székely István (főpályás) Ligeti-párt) egyszerű</p>
ITM JPM, november 8. 4.						
1801	<p>Boda Vilmos (főpályás) Kovács-párt, nagy család) Schöckel Béla (főpályás) Ligeti- párt, volt székely- személyzet (közösségi), il. Geiger Gyula (főpályás) írt, 70-1184. évfolyam,</p>	<p>Perceid Dezsi (szabadság párt) egyszerű</p>	<p>Fridler Gyula (főpályás) Kovács-párt) Barnóczki István (szabadság párt), 181-1-1007. évfolyam,</p>	<p>Kötly László (főpályás) Kovács-párt) Sós József (néppárti, második) Ligeti) írt, 1475-841. évfolyam (Gulya Lajos, Békés program szabadság)</p>	<p>dr. Kármány Ernő (szabadság párt) Mészáros Kálmán (főpályás) Ligeti-párt), 1798-886. évfolyam (6. néppárti Békés szabadság a világra jár)</p>	<p>Székely István (főpályás) Ligeti-párt) Kovács Géza (szabadság párt) il. Sós József (első nép- lény) írt, 1842-314-115. évfolyam</p>
ITM JMI, szeptember 15., szeptember 22. 2-3., szeptember 28. 3-4., október 6. 1-4.						
1805	<p>Boda Vilmos (főpályás) Kovács-párt) Sós József (főpályás) Kovács- párt, abból az el- lény) il. Bauer Imre (közösségi - több munkák jelölés) írt, 668-308-14. évfolyam</p>	<p>Perceid Dezsi (szabadság párt) Mészáros Dezsi (szabadság párt), 1174-1888. évfolyam,</p>	<p>Dr. Bergendy Dezsi (főpályás) Kovács-párt) egyszerű</p>	<p>Kötly László (főpályás) Kovács-párt) dr. Kiss Ernő (szabadság párt) il. Baller József (közösségi) írt, 1842-457-39. évfolyam</p>	<p>Székely István (főpályás) Kovács-párt, más (Békés) – Haller József (szabadság párt, 18. Békés) írt, Haller a világra szóló szabadság</p>	<p>Székely István (főpályás) Ligeti-párt) Mészáros Bertold (szabadság párt, világra szóló) írt, 1154-667. évfolyam</p>

<i>TYVM 1905. január 29. 2-3.</i>					
1906	<p>Szabó Károly (függetlenségi., ref. lelkész, Alsónyék), Boda Vilmos (függetlenségi) felett, 1215-1032 arányban; ez volt a pótválasztás! első választás eredménye: Boda Vilmos, Szabó Károly, ill. Kondor Bernát (szocialista), 1011- 1008-8 arányban</p>	<p>Wéber János (függetlenségi) dr. Preyer Hugó (függetlenségi) előtt, 1094-625 arányban.</p>	<p>gr. Benyovszky Rezső (függetlenségi) Kondor Bernát (szocialista) felett, 221-6 állásnál Kondor visszalépett</p>	<p>Rátkay László (függetlenségi) Barres Károly (szocialista) felett, 1512-22 arányban</p>	<p>Szluha János (függetlenségi) egyhangú</p>
1910	<p>gr. Batthyány Tivadar (függetlenségi Justh-párti) Szabó Károly (függetlenségi Kossuth-párti) felett, 1559-1498 arányban</p>	<p>Perczel Dezső (munkapárti) Döry Pál (függetlenségi Justh-párti) felett, 1690-649 arányban</p>	<p>Sztankovánszky Imre (munkapárti) Halász Lajos (függetlenségi) felett, 1122-940 arányban</p>	<p>dr. Kammerer Ernő (munkapárti) Ambrozovich Lajos (függetlenségi Kossuth-párti) felett, 1647-1268 arányban</p>	<p>Szluha Pál (függetlenségi) br. Jeszenszky Andor (munkapárti), ill. Szemere Kálmán (gazdapárti) felett, 1288-1012 -1 arányban</p>
					<p>Mádi Kovács János (függetlenségi Justh-párti) Nierfergall Nándor (munkapárti, dunaföldvári községi /fő/jegyző) felett, 1245-796 arányban</p>
<i>TYMK 1910. június 6. 1-2.</i>					

Parlamentswahlen, Abgeordneten, Kandidaten

Über die politische Organisierungskraft der politischen Elite im Komitat Tolnau

In dieser Studie versuchten wir die Abgeordnetenwahlen, die Kandidaten sowie die erwählten Abgeordneten aus der Zeit des Dualismus mit dem Ziel zu überprüfen, welche Rolle die Elite des Komitates Tolnau im Betrieb des politischen Einrichtungssystems spielte. Erstens wollten wir das Parteiorganisationssystem und die besonderen Eigenschaften der zwei wichtigen politischen Richtlinien, der Liberalen Partei und der Unabhängigkeitspartei durch je ein Beispiel aufklären, und danach die territorialen Unterschiede, bzw. Besonderheiten des Wählerverhaltens in der Zeit des Dualismus – in einem separaten Kapitel – ergreifen.

In einem nächsten Kapitel betrachteten wir dann die Kandidaten, sowie die erwählten Abgeordneten. Neben der Parteiverbindung untersuchten wir besonders ihre Gesellschaftspositionen, Berufe und deren Verteilung nach ihren Wohnorten, bzw. die erfolgten Änderungen in diesen Positionen. Aufgrund dessen läßt es sich erklären, wenn auch die Intelligenz, meistens Juristen oder Anwaltsmitglieder in der Parteiorganisation eine bestimmende Rolle ausübten, trotzdem dominierten unter den Kandidaten, bzw. den erwählten Parlamentsabgeordneten an den Parlamentswahlen in den ersten zwei Jahrzehnten dieser Ära die Mitglieder des Mittelgrundbesitzer. Zwischen 1869 und 1881 fanden fünf Abgeordnetenwahlen statt, wobei von den aus fünf Komitatswahlbezirken erwählten dreißig Abgeordneten dreiundzwanzig liberale Kandidaten zum Abgeordneten erwählt wurden und von diesen gehörten zwanzig Personen gehörten zu irgendeiner Mittelgrundbesitzerfamilien des Komitates (Dőry, Perczel, Szeniczey, Vizsolyi, Simontsits). Wenn wir auch die wenigen Kandidaten der liberalen, bzw. der früherigen sog. Deák-Partei miteinberechnen, die an diesen Wahlen Niederlage erlitten, dann können wir im Personalbestand und Traditionen der mit einigen Vertretern der Kleinbesitzer ergänzten Mittelgrundbesitzer eine den kommunalen Traditionen des Komitats passende, sowie in der ersten Jahrhundertshälfte wurzelnde Zusammensetzung konstatieren.

Sogar bei der Analyse der Gestaltung des Wählerverhaltens erwiesen sich die Wahlen vom Jahre 1884 als besonders wichtig, welche in den Wahlbezirken von Pincehely und Szakcs auf eine von den sonstigen vier Wahlbezirken des Komitates (siehe Bonyhád, Kölesd, Paks, Szekszárd) abweichende politische Wertwelt eindeutig hinwiesen. Diese Wahlen führten außerdem zur Erlöschung der früheren Hegemonie der liberalen Partei und gleichzeitig auch zum Vorstoß der oppositionellen Unabhängigkeitspolitik. Als ein weiteres wichtiges Ergebnis der nach den Wahlen vom 1884 erfolgten Zäsurwende läßt es sich betrachten, daß es ab 1887 eine hochgradige Stabilisierung bei den Abgeordneten des Komitates Tolna erfolgte. Es läßt sich eigentlich feststellen, daß es von fünf Wahlbezirken aus den insgesamt sechs Wahlbezirken des Komitates beherrschten dieselbe Personen das Mandat für längere Zeit in mehreren Wahlperioden (für fünf oder sechs Wahlperioden, nur beim László Rátkay nur für vier Wahlperioden). Unter ihnen finden wir nur noch eine prominente Person der vermögenden Mittelgrundbesitzerfamilien des Komitates, und zwar Dezső Perczel, den späteren Innenminister und Kammerpräsidenten.

Tolna megyei festőművészek az I. világháborúban: Garay Ákos

A hadvezetés az első világháború kezdetén a háborús propaganda szervezése és ellenőrzése céljából létrehozta az úgynevezett Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier) intézményét, s a sajtótudósítók munkájába az újságírók, a fotósok, a filmesek mellett a képzőművészeket is bevonta.¹ A „Kunstgruppe”, azaz Művészcsoporthoz feladta volna hazafias érzelmek és a háborús lelkesedés ösztönzése: A művészek helyszínen szerzett benyomásai által „mindenki tiszta képet kaphasson a mai hadviselési módról, a haza védelmezőinek harctéri életéről és tevékenységéről, küzdelmeik színtereiről. Egy kép hatékonyabban ösztönzi a képzelőerőt, mint akár a legszemélyesebb és legrészletesebb leírás; a legalkalmasabb eszköz az érdeklődés felkeltésére és ébrentartására.” Másrészt „az egész Monarchiában ismertté és közkedvelté tegye a vezetők és különleges érdemeket szerzett hősök alakját.”² – írta az első bécsi kiállítás megnyitójában Maximilian von Hoen a Sajtóhadiszállás főparancsnoka. A művészcsoporthoz legismertebb magyar tagjai Mednyászký László, Vaszary János, Rippl-Rónai József mellett számos festő és szobrász, mint Bató József, Edvi Illés Ödön, Herman Lipót, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Márffy Ödön, Maróti Géza, Pogány Gyula, Pór Bertalan, Révész Imre, Vadász Miklós, Vastagh Géza, Vaszary János és Zádor István dolgozott a csoportban.³

A Tolna megyei festők közül, jelen ismereteink szerint, senki sem került be a Sajtóhadiszállás művésztudósítói közé. A hivatalos művészcsoporthoz tartozó festők vagy a később hivatalos státust kapott hadifestők mellett azonban sokkal többen voltak azok, akik az általános hadkötelezettség révén kaptak behívót, a fiatalabbak pedig önkéntesként, lelkesedésből vagy hátországi feladatok ellátásában reménykedve vonultak be. Szabó Dezsőnek (1888–1971), a Müncheni Akadémián tanulmányainak harmadik évében járó, pályakezdő festőművésznek csak néhány háborús témájú rajzát és festményét ismerjük, viszont családjának írt leveleiből annál részletesebb képet kaphatunk hogyan teltek egy festőművész napjai a fronton. Más tolnai művészek háborúban való katonáskodásáról, részvételéről jelenleg kevés konkrét adatot és művet ismerünk. Miklósi M. Ödöntől (1881–1942) egy katonaportrét és a *Fokos* című a 19. honvéd gyalogezred tábori újságának címlaprajzát és képrengényszerűen megrajzolt karikatúráit.⁴ A bátaszéki születésű Bencze Ferenc (1874–1924) festőművésznek pedig mostanában bukkant fel aukción egy I. világháborús témájú festménye.⁵

Garay Ákos (Pusztapaát, 1866. október 3. – Budapest, 1952. január 25.) festő és grafikus. A művész a lovacról, (1. kép) ménesekről és a magyar huszárokról készült festményeivel, rajzaival vált

¹ Sajtóhadiszállás és a Kunstgruppe működéséről lsd. BALÁZS 2014, 14-17; GORDA, 2012. 48-58; MARKÓJA, 2001. 27-38; RÓKA 2014, 58-63.

² HOEN 1915, 188-192.

³ A Sajtóhadiszállás kiállításain szereplő magyar művészek legrészletesebb listáját lsd. MARKÓJA 2001. 34-35.

⁴ Fokos a M. Kir. 19. Honvéd Gy. Ezred tábori újsága II. évf. 7. szám 1918. július. Az újság megismerését Bucsfányi Kálmán nyugalmozott főrestaurátornak köszönöm.

⁵ Nagyházi 2014, 42. lsd. 161 tétel. Bencze Ferenc: Fronton, 1917. olaj, vászon; 76×56 cm.

országosan ismertté. Forrásértékűek a népelet témaköréből készült festményei, tus- és ceruzarajzai. A mindennapi megélhetést részben a *Borsszem Jankó* és a *Kokas Márton* című élclapoknak készített illusztrációk, karikatúrák biztosították számára. A *Borsszem Jankó* egyik rovata a *Vidéki trombita* a feudális és műveletlen vidéki Magyarországot állította pellengérré a „mucsai” történetekben. Az állandó paródiává fejlődött rovat egyik karikatúristája az 1890-es évektől Garay Ákos volt. Számos könyvhöz készített illusztrációt, több képeslapsorozatot rajzolt a gyomai Kner Nyomda és más kiadók számára: a magyar huszárokról, népi életképekről, lovas katonákról és az I. világháborús eseményekről.

Garay Ákost hazafias érzelmei és katonai eszményképe, a huszárság iránti lelkesedése a háború kezdetekor azonnal a frontra szólította. Már 1914 augusztusában az északi fronton rajzolt⁶, mint polgári ruhás művész. Harctéri rajzai főként *Borsszem Jankó* című élclapban jelentek⁷, egy-egy alkalommal külön kihangsúlyozva, hogy Garay a frontvonalból küldte rajzát az újság számára. A nehéz körülmények azonban hamar próbára tették szervezetét: „*Mennyit s minő nehézségekkel küzdve dolgozott s mily pokoli gúnyja a sorsnak: a lánglélek most is ott győz, szenved vitéz fiainkkal a harctéren, de a gyöngye szervezet kimerül s a művész kénytelen lemondani élete legszebb álmáról*” – írta a harctérről hazatérni kényszerülő barátjáról Csók István 1915 elején⁸. A betegség okozta kényszerpihenő nem tartott soká, a következő évben korosztálya is sorra került, besorozták népfölkelőként a Vilmos huszárokhoz. A *Borsszem Jankó* 1916 márciusában közli Garay hadba vonulásának (2. kép) hírét és huszárruhás arcképét.⁹ A sajtóhírek szerint április elején hadikórházba kerül és megműtik és egy hónapi lábadozás után a hónap végén szabadságot kap.¹⁰ A következő híradás alapján novemberben¹¹ már román fronton van az ezredével, onnan küldi rajzait. Az év végén azonban újra súlyosan megbetegedett,¹² felesége már életéért aggódott. További katonai, illetve harctéri szolgálatáról nincs adatunk.

Garay az újságokban megjelent műveit összegyűjtötte és lapkivágot formájában megőrizte.¹³ Garay olyan nagy számban ontotta a rajzait, hogy még a saját maga által őrzött anyag sem teljes, de mégis átfogó képet ad munkáiról. Ez alapján a legtöbb „harctéri rajza” 1914–1916 között jelent meg.¹⁴ A tanulmány ezt a korszakot vizsgálja elsősorban és Wosinsky Mór Megyei Múzeum képzőművészeti gyűjteményben lévő rajzok, vázlatok és a lapkivágatok alapján.

Az első világháborús harcok művészi ábrázolásának nehézségét a korabeli kritika is felismerte. A háború ábrázolásának évszázados hagyománya, a lovasság összecsapásában kicsúcsosodó csataképfestészet lehetetlenedik el az 1914-es csatatereken. Dömötör István 1915-ben egy kritikájában így fogalmazza meg a problémát: „*Az emberek? Hogy hol vannak a rettenthetetlen gyalogosok s a*

⁶ A WMMM Képzőművészeti gyűjteményében őrzött I. világháborús rajzokon „*északi hadszíntér 1914*” augusztus és december közötti datálásokkal találkozhatunk.

⁷ Adatok hiányában egyelőre tisztázatlan, hogy Garay pontosan milyen státuszban rajzolt a fronton 1914–15 között. Lyka 1916-os kritikájában nevezi „*polgári ruhás művésznek*” lsd. LYKA 1916. 14. Ez a megnevezés utalhat sajtótudósítói státusra, hiszen azok a művészek, akik nem értek el tiszti rangot, polgári ruhát és „KPQ” vagy „művészet” feliratú karszalagot viseltek. Lsd. GORDA, 2012. 51. Azonban Garay neve sehol sem szerepel a Satóhadiszállás művészeit felsoroló, eddig feltárt dokumentumokban. Meglehet, hogy külön engedéllyel saját költségén utazott a frontra, s a BJ mint állandó munkatársának közölte rajzait.

⁸ CSÓK 1915, 97.

⁹ Közhaszár Garay Ákos. Portré. Sinkovics rajza. BJ 1916. március 19.

¹⁰ TVK 1916. ápr. 13. 4. Garay Ákos festőművész betegsége.

¹¹ TVK 1916. november 16. 2. Garay Ákos a harctéren „*Garay Ákos a jeles rajzoló művész a harctéren van, hogy rajzoló ceruzája ismert dicsőségét – harci babérokkal is övezze. Ezredével már majd átjutott Romániába, mikor hadosztályát más poztra helyezték át, ahol most ezrede a legnagyobb dicsőséggel állja meg a helyét és szerez halhatatlan nevet a háború történetében...*”

¹² Garay Ákosné Sós Gizella képeslapja Garay Bélának 1916. 12. 28. „*Ákos tegnap 14 napi szabadságra haza érkezett, az éjjel lázas lett, most 39 fokos lázzal fekszik erős influenza vagy más ok lehet, még nem tudjuk.*” WWM KGY dokumentum gyűjtemény ltsz.:2015.1.3.

¹³ A lapkivágatokat dokumentálás céljából gyűjtötte. Az eredeti rajzokat igyekezett értékesíteni, sokszor újságkivágra fel is jegyezte kihez került az adott mű. Garay lapkivágatait a WMMM Képzőművészeti dokumentumgyűjteményben őrizzük.

¹⁴ A lapkivágatok között nincs 1916 után megjelent rajz, ennek az is lehet a magyarázata, hogy Ágai Adolf alapító-szerkesztő halálával (1916. szeptember 22.) Garay helyzete is megváltozott a lapnál. A szerkesztést átvevő Molnár Jenő és Bér Dezső a lap célközönségét a nagypolgári réteg helyett szélesebb körben képzelte el. Garay konzervatívabb, naturalista-realista rajzai, vagy ahogy a kortársak nevezték „*magyaros humort*” képviselő stílusa ekkora már elavultnak hatott a fiatalabb generáció modern rajzai mellett.

fergetegként vágató lovasság? Ez az utóbbi oly messzire van, hogy annak, aki a front első vonalára is áll, helyesebben fekszik, fogalma sincs róla... A gyalogságra nézve pedig kettő az eshetőség. Vagy egyáltalán nem mutatkozik, benn lévén az árkokban. Vagy pedig - még nem is nagy távolságról már annyira összeolvad a környezettel, hogy alig látható, s festő számára, nem lesz egyéb, mint kis tónuskülönbségű folt a foltban.”¹⁵ Másrészt a művész mint haditudósító, legyen az a hivatalos művészcsoporthoz tagja vagy akár sorozott katona, csak pillanatnyi benyomásait tudja távirati stílusban rögzíteni a helyszínen: „A festő nem mehet tovább, amíg egy képpel el nem készül, neki nyomban a helyszínén kell munkához fogni, ha meg akarja őrizni a benyomás frissességét. A stílus pedig, amivel legtöbbször élhet, a telegrammé. Néhány odavetett vonás, amely nem akadhat meg a részleteken, nincs ideje, hogy eljártsszon a finomságokkal. Csak a magot akarja adni, a kép póré lényegét.”¹⁶ A festő ugyan gyorsaságban a fotográfiával nem kelhet versenyre, de a fényképeken a valóság könnyörtelen, mindent megmutató részletessége elborzasztotta korabeli szemlélőjét. A korabeli művészetkritikusok a fotó és a film rideg objektivitása helyett „a hagyományos művészetfogalomnak megfelelően az emelkedettebb hangvételű művészi sűrített, autonóm képi igazság fontosságát hangsúlyozták”.¹⁷

A katonák, a huszárság ábrázolásában oly nagy jártasságú Garay Ákos is küzdött a harctéri rajzolás lehetőségeivel és nehézségeivel, illetve a közönség és a saját harctéri művekkel, művészettel szemben támasztott elvárásainak kettősségével. Egyrészt a csataképfestés hagyománya – sokalakos mozgalmas kompozíció – a műteremben, míg a hitelesség követelménye viszont a helyszínen való alkotást igényelte, de a helyszínen csak távirati stílusban és szinte csak statikus, leíró képeket lehetett alkotni. Jól érzékelteti ezt a problémát Móricz Zsigmonddal a háború végén folytatott levelezése.

1918 elején Garay felkérést kapott az írótól, hogy háborús írásait tartalmazó eredetileg három kötetre tervezett könyvét illusztrálja. Bár Móricz leveleit nem ismerjük, de Garay válaszai megőrződtek a Móricz-hagyatékban. Garay Ákos a felkérésére írt első válaszlevelében¹⁸ „plajbásszal” azaz ceruzával készített (3. kép) harctéri vázlatait javasolta a könyvhöz, mert rajzainak nagy részét már közölte valahol, vagy a másik része, főként a krétarajzok, bepiszkolódtak tönkrementek. Felajánlotta, hogy meglévő vázlatait elküldi kiválasztásra. Ugyanakkor szkeptikusan nyilatkozott a harctéri vázlatairól, amint egy utalásából kiderül Móricz elvárása a „eredeti” harctéren született rajzokkal kapcsolatban az „öldöklő háború” ábrázolása volt. Ami annál is meglepőbb, hiszen Móricz háborús írásait tartalmazó, immár harmadik kötet ugyan a hatásos „Vérben, vasban” címet viseli, azonban a *Kis képek a nagy háborúból* alcím jobban tükrözi az írásai jellegét, melyek sokkal inkább az összecsapások szüneteit, a háború hétköznapjait mutatják be. Változatos műfajú írások, „vannak köztük lekerekített, csattanóra kifuttatott, a novella klasszikus szabályainak megfelelő művek, meg számos olyan, amely mintha lezáratlan lenne, kimerevített pillanat az átláthatatlannak tűnő háborús időkből”.¹⁹ – írja Szilágyi Zsófia Móricz-monográfiájában a könyvről. Pillanatképek tollal és pillanatképek „plajbásszal”: „De hát mik is azok a harctéri vázlatok? – írja rajzairól Garay Móricznak – Hiszen a piktor bárhol jár is a harctéren, mit pingálhat le? Csak azt, ami megáll előtte. A többi már nem vázlat, hanem benyomás alatt született valami. Magam odakinn keveset is vesződtem a rajzolással inkább csak figyeltem. Sőt még a fot[ó] masinát is csak ritkán vettem elő. Hisz a legszebb képeket – ugye? Ami kavargog, hullámszik; ugye nem lehet se lefotografálni, se a helyszínen lerajzolni. Azt csak meglátni lehet. – Azért is harctéri vázlataimtól ne is várjon kedves uram valami nagyot”²⁰.

¹⁵ DÖMÖTÖR 1915a, 28.

¹⁶ DÖMÖTÖR 1915b, 38.

¹⁷ SZÜCS 2014, 27.

¹⁸ Garay Ákos Móricz Zsigmondnak, Tolna, 1918. ápr. 15. PIM Kézirattár Móricz hagyaték Ltsz. M/100/568/1.

¹⁹ SZILÁGYI 2013, 229.

²⁰ Garay Ákos Móricz Zsigmondnak, Tolna, 1918. ápr. 15. PIM Kézirattár Móricz hagyaték Ltsz. M/100/568/1. Az idézetet elsőként PIM „Maraadni szégyen, veszni borzalom” – Magyar írók az első világháborúban c. kiállításán került nyilvánosságra. Köszönettel tartozom a kiállítás alkotóinak, mert e közlés hívta fel figyelmemet a levelekre.

– fejezi be a festő. Soraiból kitűnik a „legszebb kép” a háborús rajz ideája számára is a sokalakos csatajelenet, ami „kavarog, hullámzik”. A második levélből megtudhatjuk „Persze mint múltkori levelemben említém, a vázlatokban direkt öldöklő háború nem látható, mert azt lepingálni nem igen lehet, s amit magam szememmel láttam ütközetet, nos hát azt az ott készült fotográf lemez sem adta vissza.”²¹ – írta a festő.

„Magam odakinn keveset is vesződtem a rajzolással inkább csak figyeltem” – állítással szemben Garay a harctéren mégis készített vázlatokat. A legváltozatosabb méretű, formájú és minőségű papíron található rajzok mutatják a véletlenszerűséget, hogy minden váratlanul adódó témát és rajzlehetőséget kihasználva, sokszor az éppen a keze ügyébe eső papírdarabra vetette fel vázlatait. A vázlatok (4-7 kép) között találhatunk halvány vonalból álló, egy szempillantás alatt felvázolt alakot vagy jelentet, gyors mozgástanulmányokat, lovakat, lovas katonákat, katonaportrékat, s akad sokalakos csatajelenet-vázlat is.²² A nyugalmasabb pillanatokban készített kidolgozottabb rajzok rendezettebb papírra vagy rajzfűzet lapokra (8-9 kép) készültek.

Garay által Móricznak küldött 56 ceruza- és krétarajz ilyen vázlatokból, rajzokból állt. Az író tizenötöt választott ki közlésre. Móricz maga is fontosnak tartotta novellái előtt a helyszín és időpont megjelölését, egyrészt érzékeltetve ezzel a háborúban haditudósítóként való részvételét, másrészt írásai hitelességét erősítve ezzel. Ugyanígy külön kihangsúlyozva jelent meg a belső címlap hátoldalán „A könyvben levő rajzok Garay Ákosnak a harctéren készült eredeti vázlatai.”²³ Úgy a kritika, mint feltehetően a közvélemény szemében a művészi hitelesség záloga elsőként maga a harctéri tapasztalat volt. „Mindenesetre kívánatos, hogy művészeinknek minél több alkalmuk legyen a harctéren is mozogni, mert igazi művészet csak a közvetlen élmények nyomán sarjadhat.” – írta Erdey Aladár 1915-ben.²⁴ Garay a harmadik Móricznak írt levelében, így jellemzi harctéri rajzait: „Csupa hallgató alak, mozgás nincs egyikén sem.”²⁵ A tizenöt rajzot valóban legfőképpen a mozdulatlanság jellemzi, még a mozgásban lévő, távolodó katonák is a statikusság érzetét keltik. Elpusztult lovak, halott katona, akasztott emberek, romos utca, ülve, állva várakozó katonák csoportban vagy egyedül, pihenő, lenyergelt lovak, domboldalon cammogó hadifelszerelést vontató bivalyok, katonák által kísért foglyok. Néhány ceruza- vagy krétavonallal odavetett rajzok, satírozással árnyékolt formák (10-11 kép), a vigasztalanság, fásultság, pusztulás mementói.

Már a háború kezdetén kiderült, hogy a géppuska- és ágyútűzben óriási veszteségeket szenvedő könnyűlovasság harcászati jelentősége minimálisra csökkent. A háború technicizálódása ellenére a Monarchia hadseregében és a közfelfogásban is a hős katona eszménye továbbra is a lovasság, a huszárság maradt.²⁶ Az 1916 elején megrendezett a Sajtóhadiszállás első budapesti kiállításának plakátján vöröslő alkonyi égbolt előtt lovagló huszárokat látunk.²⁷ A háború kezdete után néhány hónappal megkezdett *A világháború képes krónikája* című sajtótermék döntően fényképekkel illusztrálta a háború eseményeinek havonta megjelenő összefoglalását, 1914-es reklámgrafikai plakátján azonban mégis vágató, lesújtani készülő huszárt látunk²⁸. A *Vasárnapi Ujság* előfizetőinek szánt, 1915 év végén megjelent *A nagy háború albuma* című kiadványa²⁹ szintén háború krónikáját

²¹ Garay Ákos Móricz Zsigmondnak, Tolna, 1918. május 23. PIM Kézirattár Móricz hagyatéka Ltsz. M/100/568/2

²² A WMMM KGY-ben őrzött Garay művek között több mint 50 első világháborús vázlat található. Közük három a Móricz kötetben reprodukáltak közül 1. „Északi harctéren. Train.” Ltsz: 91.41. lsd. MÓRICZ 1918, 2. tábla; *Katonaportré*. „Ozsdola Háromszék m. Hetes huszárok”; Ltsz: 91.44. lsd. MÓRICZ 1918, 5. tábla; „Homonnai kávéház 1914 november” Ltsz: 99.8. lsd. MÓRICZ 1918. 13. tábla.

²³ MÓRICZ 1918, 4.

²⁴ ERDEY 1915.

²⁵ Garay Ákos Móricz Zsigmondnak, Tolna, 1918. jún. 5. PIM Kézirattár Móricz hagyatéka Ltsz : M/100/568/3.

²⁶ „Szép számban készültek fotók a huszárság tetteiről, a lovas bravúrok is megőrkítése mindennapos témaként szerepelt mind az amatőr, mind a profi fényképészek művein” KÜRTI 2004, 32.

²⁷ Horthy Béla: A Csász. és Kir. Sajtóhadiszállás kiállítása, 1916. Közli: RÓKA-SZÚCS 2014, 78. (kat. IV. 26)

²⁸ SÜLE 1914-1916; Plakát Földes Imre A Világháború képes krónikája ... OSZK PKG.1914/VH/22 / Kisnyomtatványtár.

²⁹ A NAGY HÁBORÚ ALBUMA 1915 címlap. Az albumban a szövegközi rajzok között Garay egész oldalas, *Az oroszok futása Solotvinánál* című műve szerepel.

adta térképekkel és fényképekkel, kiegészítve ezt néhány rajzzal. Címlapjára Juszkó Béla színes alegorikus rajza került, melyen a három lovas katona, porosz, török s az előtérben a magyar huszár, amint a lovaik lábára gabalyodott kígyókkal hadakoznak. A *Pesti Napló* 1916-os *Háborús albuma* címlapján az ellenségre lesújtó, vágató huszárt rajzával jelent meg.³⁰ A nemzeti érzelmeket keltő téma mozgósító ereje a háború alatt mindvégig igen erős volt. A hetes huszárok özvegy- és árvalapja számára 1918 tavaszán az Operaházban rendezett jótékonyági estre *”Febr[uar] végén megjelentek a város falain a művészi kivitelű és igen hatásos plakátok, melyek egy sebesült Vilmos-huszárt ábrázoltak, mögötte egy erdőn át előnyomuló huszár [járőr]rel és a huszár elhagyott családjának víziószerű feltüntetésével. E plakátokat Garay festőművész készítette, ki mint népfelkelő. altiszt szolgált a háborúban az ezrednél.”*³¹ – olvashatjuk az ezred krónikájában.³² Még számos példát találhatunk a huszáromantika továbbélésére a háborús kiadványokon, emléktárgyakon és képeslapokon³³ is, de a fenti példák is mutatják: *„A nemzeti vonásokat viselő, bajuszos huszár alakja mintegy megtestesítette a magyarok legendás bátorságának nemzetkaraktérológiai toposzát.”*³⁴ – írja Róka Enikő.

A *Vérben, vasban* című Móricz kötet borítójára³⁵ (12. kép) kiválasztott színes rajz ugyancsak a hős katona ideálképét jeleníti meg: ágaskodó, hőkölő lován kardját kezéből kiejtő, szívéhez kapó, halálos lövést kapott huszárt ábrázol.³⁶ Hogy Móricz számára is a huszár a katona ideálképe, de másként, mint a közfelfogásban azt a *Negyven huszár* című írása mutatja. *„És jött negyven huszár. Negyven honvédhuszár jött, élükön egy fiatal hadnagy. Nem voltak ezek színpadi huszárok; nem voltak hetykék, nyalkák, rikitő-pazarok. Nem pödrött bajuszu, csókos kacsintásu, fickó kis huszárok... De emberek, magyarok, logóbajuszu, meglett, erős, vasból vert, örökös vitézek.[...] Nem néz jobbra, nem néz balra, mennek előre, az öreg csontok; az arcukon ott az elszánt, lehiggadt akarat, ott a kiforrott, mindenrekész igazság...”*³⁷ Talán e huszársáértékelés miatt esett Móricz választása Garay Ákosra, hiszen a kortársak szerint is ő az, aki rajzaival megteremtette a „magyar huszártípust” a képzőművészetben.

Az 1915-ben a *Művészet* folyóirat első száma *Magyar művészek a csatatéren* címmel összeállítást közöl Mednyánszky László, Zádor István, Vadász Miklós, Vaszari János, Bató József és Herman Lipót munkáinak bemutatásával, Garay azonban kimarad belőle. Barátja, Csók István következő számban megjelenő cikke igyekszik kiköszörölni a csorbát müncheni tanulóéveik anekdotákkal tűzdelt visszaemlékezésének és Garay harctéri vázlatkönyvéből publikált néhány rajzának közlésével. *„Hogy miért nem szerepel Garay Ákos a Művészet azon számában, mely, tudvalevő, a harctéri rajzolókat méltatja? Egyszerűen azért, mert a rajzok csak mostanában érkeztek meg. Pedig nem lehet teljes a sorozat Garay Ákos nélkül, így, ha külön is, kell, hogy foglalkozzunk Garayval. Hisz ő teremtette meg a magyar huszártípust. Éppen ő az, ki minden egyes művében energikus bizonyítéka azon sokak által kétségbevit lehetőségnek, hogy van önálló magyar művészet, vagy legalább is nem hiú ábránd az utána való törekvés. Egy tekintet e rajzokra meggyőző ez állítás igaz voltáról.”*³⁸

1916 januárjában a Sajtóhadiszállás hivatalos képzőművészeti kiállításával párhuzamosan Garay Ákos a Könyves Kálmán Szalonban (13. kép) rendez Honti Nándorral közös kiállítást.³⁹ Tárlatról a *Művészet* folyóiratban Lyka Károly kritikája főként Garay alkotásait értékeli, fejet hajtva Garay

³⁰ TÁBORI 1916 címlap.

³¹ HADI EMLÉKKÖNYV 1923, 310.

³² A plakát eredeti rajzát a Garay család leszármazottai őrzik.

³³ SZÜCS 2014, 34.

³⁴ RÓKA 2014b, 78.

³⁵ Az eredetileg három kötetesre tervezett könyv borítóihoz Garay három színes rajtot küldött az író által megadott témában: *I. Honvédgyerek a táborban, II. Huszár a lovával, III. Muszkaroham*, illetve még hármat, hogy az író választani tudjon belőle. Garay Ákos Móricz Zsigmondnak, Tolna, 1918. május 23. PIM Kézirattár Móricz hagyaték Ltsz. .M/100/568/2

³⁶ MÓRICZ 1918, Kötetborító

³⁷ MÓRICZ 1918, 139-140.

³⁸ CSÓK 1915, 97.

³⁹ A WMMM KGY dokumentum gyűjtemény ltsz: 2015.1.1. a kiállítás katalógusának borítóját őrzi, melyre Garay egy kis önarcképet rajzolt.

mesteri ló- és katonaábrázoló tehetsége előtt. „Mindkettő a harctéren járt, Honti Nándor... mint katona, Garay Ákos mint polgári ruhás művész, habár azóta, a legutolsó népfőlkelő korosztály bevonulásával, a legtermékenyebb országosan ismert rajzoló huszárzubbonyt öltött... Garay Ákosnál a grafikai skála változatosabb volt, egyszerű ceruzarajz, a kréta mellett bőven találunk színes rajzokat, vízfestményeket, gouache-t, központjában pedig e rajzoknak és festményeknek a huszár állt, egyedül és tömeget formálva, rohamban és a pihenés nyugalmas óráiban, kaszárnya udvaron. Egész sor lapja elbeszélő ízű volt, ami régi vonása művészetének, akadtak, azonban oly munkái is, amelyekről az illusztratív jelleg egészen elmaradt, s tisztán egy-egy pillanatnyi momentum rajzbeli szépsége bontakozott ki. Garay Ákos a magyar huszárnak régóta szinte specialistája, ebből kifolyólag a ló természetrajzának, anatómiájának, mozgási szépségének avatott ismerője. Egy roham – kiállításán válogathattunk belőlük – nála nem sablon, hanem naturalisztikus igazsággal ható.”⁴⁰

Ilyen „naturalisztikus igazsággal ható” kiemelkedő alkotás a *Huszárroham* című (14. kép) tusrarajz⁴¹ szilaj vágatában magasra emelet karddal rohamozó huszárokat ábrázol. A kép alsó kétharmadát az előrenyújtott fejjel és előre lendülő lábakkal, erős rövidülésben, bravúros pontossággal és érzékletességgel ábrázolt vágatató lovak láthatók. A részletgazdagon megrajzolt lebegő lószerszámok mind a vágta illúzióját keltik. A kép felső harmadában látjuk a lovasokat: három alakkal a főszerepben: jobbra a kürtös arcát félig takarja a hangszere, középen kivont karddal vágatázó katona huszármentéje mint fekete szárny lebeg mögötte. Balra hátrébb a lófej fölött szinte csak a katona feje és magasba emelt kardja látszik. Arca teljes egészében fehérre festve, míg a középső alak arcán az orr és száj környékét festette fehérre a művész. Az eltelt évtizedek során megsárgult karton és a vastagon kontúrozott szemek és a nyitott száj fekete foltja még jobban kiemeli a fehér arcokat, már vágatató szellemarcokat látunk, katonákat, akiknek már itt a csata kezdetén betelt a végzete.

Garay huszárokat ábrázoló, 1915-re keltezett akvarelljei után készülhetett az képeslapsorozat, amelynek jelenleg négy darabját ismerjük⁴² Az eredeti művek lappanganak, vagy megsemmisültek, de ezek a lapok is jól mutatják Garay kedvenc témáinak és motívumainak jellegzetességeit. Az első képeslapon (15. kép) rohamra induló, vágatató huszárok tisztják és a kürtös vezetésével. A lovak szinte repülnek, lábuk alig érinti a földet, ugyanakkor mindegyik ló teste és lába a mozgás más fázisában van. Lábuk alatt a lovasok amorf árnyéka vetül a földre. A lovak barna tömege felett a huszárok öltözete kék sávban hullámoz. Az elől lovaglók mentéje szárnyként lobog a szélben, itt-ott a huszárnadrágok pirosa is kivillan a lovak barna szőre mellett. Kevés és visszafogott színnel a vágatató lovak mozgásának változatos és tökéletesen megrajzolt példája ez a képeslap. A következő lapon (16. kép), aminek a *Bajtársak* címet adtuk, három huszárt látunk egymás mellett, ketten a harmadik sebesült társukat fogják közre, tartják a hóna alatt, hogy le ne essen a lóról, közben a mögöttük lecsapó gránátok füstgomolyagjaira is figyelnek. Három szinte egyszerre lépő ló nyergében, három különböző mozdulatú katona. A mozgás illúzióját nem csak a jól megrajzolt formák, hanem az ügető lovak izmain villódzó, csillogó szőr érzékelteti. A háttérben kevés foltos színnel csak jelzésszerűen érzékeltetett a táj. A harmadik és negyedik lap összetartozik (17-18. kép), a huszárok és kozákok csatájának két nézete: az egyik huszárok, a másik kozákok oldaláról. Az elsőn Garay megint többször ábrázolt témája áll a középpontban, egy vágatató huszár és egy kozák párharca, mindkettő háta mögé lendített karral lesújtani készül kardjával. Az előtérben a fehér lovon vágatató kék-piros ruhás huszárt háttal látjuk, a barna lován vágatató kozákot szemből. A csata többi

⁴⁰ LYKA 1916, 21-22.

⁴¹ WMMM KGY. ltsz: 56.278. papírlemez ,tus, fedőfehér , tollrajz, 50x 42 cm Wosinsky Mór Megyei Múzeum jogelődje, a Tolna Vármegyei Múzeum 1915-ben több művet vásárolt meg Garaytól, köztük két nagyméretű háborús rajzot. Az *Apák és fiak* című háborús „életképek” közé sorolható és rövid humoros képaláírással megjelentette a *Borszem Jankóban* is (WMMM KGY. ltsz: 56.284. *Fogoly kozák lovak* címen).

⁴² A sorozatot Hornyánszky Viktor adta ki Budapesten. A képeknek nem ismerjük a címét, így a témájuk alapján adtuk címet. 1. *Rohamra induló huszárok* NFM T66.47.75. 2. *Bajtársak* 3. *Huszárok csatája a kozákokkal I.* 4. *Huszárok csatája a kozákokkal II.* Az utóbbi három képeslap megismerését Rühl Gizellának köszönöm.

résztevője és a háttér csak jelzésszerűen megjelenített. Olyan, mint egy kimerevített filmkocka, a jelenet balról jobbra halad, kompozíció nem lezárt, a balról érkezőket csak félig látjuk, jobbra pedig a „képkockából” már kivágtatott lónak csak a hátsó lábait látjuk. Ez is a mozgás illúzióját erősíti. Megint pontos és energikus, de nem túl részletes vonalakkal körbehatárolt formák és kevés, folt-szerű színek jellemzik a kompozíciót. A negyedik lapon a nézőpont fordított, a szemlélő a kozákok mögött áll, akiket szemből és jobbról huszárok támadnak. Mindkét képeslap jelenetét illetve annak részletét más formában többször is megrajzolta Garay, a huszár és a kozák bajvívását egy gyors ceruza-vázlatán a huszár alakját látjuk szemből. Egy német nyelvű ismeretlen lapban megjelent rajzon (19. kép) a párharcot közelebbről szemlélhetjük.⁴³ Garay a kép terét átlósan kitöltve a jobb sarokba helyezi a fő alakokat. Bal oldalon, fent a háttérben zajló csatát jeleníti meg. A jobb sarokban hátulról látjuk a huszárt, a szokatlan kivágtatban a ló feje lemarad a képről. A kozákból a jobb felső szélén csak hatalmas kucsmás fejét és magasba lendülő karját látjuk. Az átlós szerkesztés a huszár hátralendülő kardjának vonala képátlóval párhuzamos, ugyanakkor a huszár teste, puskája, a lova lobogó farka és a kozák hátralendülő kardja mind merőleges erre az átlóra. A mesteri szerkesztés és hatásos kompozíció, a nézőben azt a hatást kelti, mintha maga is csak néhány lépésre lenne a huszár mögött vagy egy film közeli felvételét nézné.

Garay *Borsszem Jankó*ban megjelent az egész oldalas rajzai,⁴⁴ gyakorlatilag nem karikatúrák, a humor forrása legtöbbször nem magában a képben, hanem a legtöbb esetben a képaláírásban rejlik. Szerepük a lapban egyrészt az aktuális katonai események, főként és elsősorban a huszárság hősiességének bemutatása, illetve háborúban is felbukkanó baka vagy huszár humor felvillantása. Kevesebb példa akad a karikatúrisztikus ábrázolásra (*Közös fürdő Galíciában; A muzka bort rekvi-rál; Hadifogoly-élet az Amur mentén* (20. kép); *Lovagol a doktor*). A rajzok nagy többsége azonban a Lyka által „elbeszélő jellegűnek” nevezett naturalista-realista alkotás. Lényegre törő, ugyanakkor valóság-hű részletességgel ábrázolt alakok, katonai felszerelés, mozdulatok és gesztusok. Háborús életképek ezek, elsősorban a huszárok életéből vett témákkal: búcsúzás a bevonulás előtt, lovak bevonaglózása, a sebesült huszárt társai veszik körül, huszárcsapat a hegyvidéken, ünnepek a csatamezőn, katonák a lövészárookban, huszár az orvos előtt. (*Mennek a huszárok; Csata előtt; Huszárbánat; Huszárok a szentestén; Magyar katonák, orosz foglyok*⁴⁵ (21. kép); *Megkésett jelentés; Huszárok a hegyvidéken; Háborús foglalkozás; Farsang a földözék mellett; Gazdátlan huszárló; Amit a huszár meglát; Apák és fiak; Melyik dicsőbb? Melyik nagyobb? Váratlan kérdés; Fölváltáskor; Bakahumor a lövészárookban* (22. kép); *Vezényszó a vasúton; A huszár panasza*). Számos lovas párharcot, vágató huszárokat és csatajelenetet is láthattak az újság olvasói (*A régi bosszú; Rajta! Rajta! Ki a Kárpárokból; Szelíden; Huszárok a lövészárookban; Kardvágás; A Visztula mellett; A Visztula partján; A honvéd meg a kozák*).

A háború kezdetén a képzőművészetben jellemző tendenciára, a vallásos és a patrióta érzelmek összekapcsolására, Garay rajzai között több példát találunk.⁴⁶ (*Huszárok a szentestén; Megszületett ...és a jámbor pásztorok nehéz fegyverben járulnak vala elébe, hogy imádnák őtet*) Ennek a szinkretista szemléletnek a csúcspontját Garay esetében *A magyar honvéd Pantheonja* (23. kép) című 1916 januárjában publikált rajz jelenti. A felhőkön álló szárnyas Géniusz alak felé a dicsőség fényétől elvakított katonák lépnek sorban. A sok százezer honvéd, aki teljesítette erkölcsi kötelességét és részt vett a harcban, a halál által nyeri el győzelmet, az örök dicsőséget az égben.⁴⁷ Húsvéti rajza *A Golgotha, Húsvéti látomás 1916-ban* (24. kép) alcímet viseli. Szélfúttá, elhagyott csatateret ábrázol, egy

⁴³ WMMM KGY. ltsz: 99.57. Újságkivágat, WMMM KGY dokumentum. ltsz: 97.222.

⁴⁴ Lsd. Melléklet

⁴⁵ Ennek a rajznak a változatát a Garay leszármazottak őrzik.

⁴⁶ Balázs 2014, 12.

⁴⁷ Borsszem Jankó 1916. jan. 16. A rajz mellett közölt vers: „A győzelemnek megnyílt kapuján /magyar honvéd sok százezerre lépdel/ babérágat s rózsát nevetve tépdél./ Vesszen a gyáva, elülve, pulyán! // Megy minden szenvedések ellene, Veszély torkába, halálba, az égbe.../ vezess, vezess az örök dicsőségbe, oh dicsőség tündöklő szelleme!”

domb aljában halottak fekszenek a három kereszt tövében. A keresztteken pedig maga Krisztus és a latrok függenek, mintha Krisztus újra eljött volna, hogy szenvedésével megváltsa a világot. A vallásos érzelmek már nem a hazafias kötelesség erősítésére szolgálnak, hanem szenvedés, a szenvedőkkel való együttérzés kifejezése.⁴⁸ Az 1916 karácsonyán közölt kompozícióban (*Huszárok karácsonya az Erdélyi havasokban*) a huszárok már nem a megszületett gyermek üdvözlésére sietett pásztorokként jelennek meg, mint az 1915-ös rajzán, hanem a szenvedő Krisztus keresztje előtt két gyertya fényénél térdelő, álló, új megváltásért imádkozó katonákat látunk.

A sajtóhadiszállás festői és fotográfusai is, megfigyelve a hivatalos propaganda elvárásának, kerültek a háborús borzalmak, a súlyos sebesültek és hullák ábrázolását. Még harcoló művészek, akik közvetlenül tapasztalták meg a háború szörnyűségeit, ők is öncenzúrával jelenítették meg a borzalmakat.⁴⁹ A halál, a halottak ábrázolása, ha visszafogottan is, de már háború kezdetén témája Garaynak, a halottak sosem látott tömege felkavaró és megrendítő lehetett számára is. Csataképein a harcolók vagy a lovak lábánál a földön fekvő látunk furcsa pózba merevedett tetemeket. (*A Visztula mellett*). Meglepő azonban, hogy 1914 szeptemberében a töretlen háborús lelkesedés időszakában a *Borsszem Jankó* közli *Népek csatája* (25. kép) című rajzát, amit a halálban mindenki egyenlő gondolat megfogalmazásának tekinthetünk. A háttérben ádáz csata zajlik, sűrű gomolygó tömegben csak a katonasapkákról lehet azonosítani a szembenállókat. Az előtérben halottakból és sebesültekből álló halomban minden náció megtalálható. Októberben a *Rajta, rajta!* című rajzán a halál, mint allegorikus alak fekete ködbe burkolt kaszás csontváz, lebegve követi a csatába vágató huszárokat, oldalt fehér szárnyas géniusz alak óvón nyújtja kezét a katonák felé. Elgondolkodhatunk, hogy halálosztókat vagy halálba menőket látunk. Szinte a fénykép nyersségével ábrázolja azonban halálban való egyenlőség témáját, 1914 őszén készült ceruzarajza, melyet a Magyar nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében⁵⁰ őriznek: *A Kárpátokban. Két orosz egy magyar.* (26. kép). Egy hordágyon fekvő, kabáttal letakart halott férfit látunk. A kabát alól csak a szakállas arca és a csizmája látszik ki. Közben az arcot szemléljük, felfedethetjük, hogy alatta egy másik arc bukkan ki egy újabb kabát alól, csak ezek után fedezzük fel megrendülve, hogy a taliga végén nem két, hanem három pár csizmét látunk. Szikár, megrendítő rajz.

Garay Ákos nem tartozott az újítók közé, mindvégig a naturalista-realista stílus jellemzi alkotásait, az I. világháborúban készült műveire is ez jellemző. Rajz tehetsége, a lovak és a lovas katonaság iránti lelkesedése a ló- és huszárábrázolás specialistájává avatta, a háború alatt nagy számban készültek e témában művei, melyeket elsősorban a korabeli sajtóból ismerünk. Az élclapokban megjelent rajzai mellett a frontvonalban készült vázlatai és rajzai is értékes és felkavaró művek. Garay Ákos 1914–1918 közötti munkásságának bemutatása e tanulmánnyal még nem lehet teljes, hiszen ebben nem foglalkoztunk a sajtóban megjelent kisebb karikatúráival, nem szólva arról, hogy mivel a művész oly nagy számban ontotta rajzait, még további művei felbukkanásában is reménykedhetünk.

⁴⁸ A háború második felében, 1916-tól „A vallásos témák már nem a hazafias érzés megerősítésébe, hanem tisztán a szenvedés kifejezésében köszönnek vissza: Sokaknál visszatérő motívum Krisztus a kereszten vagy a Piéta...” Balázs 2014, 13.

⁴⁹ „A háborút esztétikusan kellett megjeleníteni” lsd. Róka 2014a, 62-63.

⁵⁰ SZM MNG Grafikai gyűjtemény, ltsz: 1915-1268; Karton, ceruza 194×268 mm; felirata: „2 orosz, egy magyar. A Kárpátokban. Garay 1914 Homonna.”

MELLÉKLET

Garay 1914–1916 közötti egész oldalas rajzai a Borsszem Jankóban a művész gyűjteményéből

Sorsz.	Dátum	Cím	Ltsz.
1.	1914. 08. 02.	Búcsúzkodás	96.15.
2.	1914. 08. 09.	Mennek a huszárok	96.20.
3.	1914. 08. 23.	A régi bosszú	96.9.
4.	1914. 08. 30.	Csata előtt	96.16.
5.	1914. 09. 06.	Népek csatája	96.17.
6.	1914. 09. 20.	Huszárbánat	96.10.
7.	1914. 10. 11.	Rajta! Rajta!	93.107.
8.	1914. 10. 18.	Ki a Kárpátokból	96.14.
9.	1914. 12. 27.	Huszárok a szentestén. A Borsszem Jankó részére az északi front mögött rajzolta Garay Ákos	97.111.
10.	1915.	Szelíden	93.88.
11.	1915. 01. 24.	Huszárok a lövészárokbán	96.23.
12.	1915. 02. 28.	Kardvágás	96.13.
13.	1915. 03. 29.	A Visztula mellett	93.117.
14.	1915. 05. 16.	A Visztula partján	96.25.
15.	1915. 05. 21.	A pilisi táborban	96.8.
16.	1915. 05. 23.	Jön a szövetséges	96.119.
17.	1915. 06. 06.	A fölszabadított Przemislyben	97.114.
18.	1915. 08. 01.	Pásztor huszár	93.118.
19.	1915. 08. 09.	Magyar katonák, orosz foglyok	93.118.
20.	1915. 08. 29.	A gyerekhuszár	97.109.
21.	1915. 09. 12.	Megkésett jelentés	96.5.
22.	1915.09.15.	In memoriam Esterházy Pál huszárkapitány (+1915. 06. 26). Rajzolta Garay a helyszínen	93.112.
23.	1915.10.03.	Pihenő a táborban	96.11.
24.	1915.10.04.	Változatok Háborúban Békében	96.29.
25.	1915.12.24 .	Megszületett... és a jámbor pásztorok nehéz fegyverben járulnak vala elébe, hogy imádnák őtet	96.6.
26.	1916. 43. sz.	A honvéd meg a kozák. Az északkeleti harcterről küldte Garay Ákos	96.4.
27.	1916.	Huszárok a hegyvidéken	96.21.
28.	1916. 01. 09.	Háborús foglalkozás	96.28.

29.	1916. 01. 16.	A magyar honvéd Pantheonja	96.7.
30.	1916. 01. 23.	Vaszisztas?	97.118.
31.	1916. 01. 30.	Farsang a földözék mellett	93.138.
32.	1916. 01. 30.	Fogolytáborban	93.110.
33.	1916. 02. 06.	Lovagol a doktor	97.112.
34.	1916. 02. 27.	Gazdátlan huszárló	93.123.
35.	1916. 03. 05.	Amit a huszár meglát	97.108.
36.	1916. 03. 05.	Apák és fiak	97.113.
37.	1916. 03. 12.	Melyik dicsőbb? Melyik nagyobb	93.108.
38.	1916. 04. 09.	Közös nyelv	96.22.
39.	1916. 04. 23.	A Golgotha. Húsvéti látomás 1916-ban	96.26.
40.	1916. 05. 07.	Háború a háborúban	93.116.
41.	1916. 06. 04.	Vélekedés	96.18.
42.	1916. 07. 02.	Váratlan kérdés	96.27.
43.	1916. 07. 16.	Közös fürdő Galíciában	93.111.
44.	1916. 08. 20.	Fölváltáskor	96.2.
45.	1916. 08. 27.	Bakahumor a lövészárokban	96.12.
46.	1916. 09. 03.	Vezényszó a vasúton	93.115.
47.	1916. 09. 17.	A huszár panasza	93.126.
48.	1916. 09. 24.	A muszka bort rekvirál	93.100.
49.	1916. 12. 24.	Huszárok karácsonya az Erdélyi havasokban	96.1.

RÖVIDÍTÉSEK

BJ	Borsszem Jankó
ltsz	leltári szám
NFM	Nádasdy Ferenc Múzeum
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
SZM MNG	Szép művészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria
TVK	Tolnavármegye és a Közérdek
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum
WMMM KGY	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény

IRODALOMJEGYZÉK

- A NAGY HÁBORÚ
ALBUMA 1915.
BALÁZS 2014
- CSÓK 1915
DÖMÖTÖR 1915a
DÖMÖTÖR 1915b
- GORDA 2012
- HADI EMLÉKKÖNYV 1923
- HOEN 1915
- KÜRTI 2004
- LYKA 1916
MARKÓJA 2001
- MÓRICZ 1918
- NAGYHÁZI 2014
- RÓKA 2014a
RÓKA 2014b
RÓKA–SZÜCS, 2014
- SZILÁGYI 2013
SZÜCS 2014
- SÜLE 1914–1916
- TÁBORI 1916
- A nagy háború albuma.* Szerkeszti a Vasárnapi Ujság. Franklin Társulat. 1915.
BALÁZS Eszter, *Vizuális kultúra Európában az első világháború idején.* In: Művészet és művészek az első világháborúban Balatonfüred [2014] 11-26.
CSÓK István, *Garay Ákos.* Művészet 14. (1915) 97-100.
DÖMÖTÖR István, *Zádor István a fronton.* Művészet 14 (1915) 25-30.
DÖMÖTÖR István, *Vaszary János háborús rajzai.* Művészet 14 (1915) 37-43.
GORDA Éva, *A magyar haditudósítás az első és második világháborúban.* PHD Disszertáció Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Bp. 2012.
A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve. Bp. 1923.
Hoen, Maximilian von, *Háborús képek kiállítása Rendezte a Cs. és Kir. Sajtóhadiszállás Künstler Haus, Bécs 1915. október 2. Ford. Havas Lujza* Enigma No. 28. (2001) 1. sz. 188-192.
KÜRTI László, *A háború vizuális kultúrája.* In: A nagy háború másik arca. A lövészárkok hétköznapijai. Szerk. Horváth Miklós. Bp. 2004. 29-38.
LYKA Károly, *Krónika.* Művészet 15. (1916) 14-34.
MARKÓJA Csilla, *Tájkép csata után Mednyászký László és a hadifestészet.* Enigma No. 28. (2001) 7-39.
MÓRICZ Zsigmond, *Vérben, vasban Kis képek a nagy Háborúból (Inter arma) Móricz Zsigmond háborús írásai. Garay Ákos rajzaival.* Bp. 1918.
Nagyházi Galéria és Aukciósház 201-202. aukció 2014. október. 14-15.
RÓKA Enikő, *Művészet és hátország.* In: Művészet és művészek az első világháborúban Balatonfüred [2014] 78-86.
RÓKA Enikő, *Művészek a háborúban.* In: Művészet és művészek az első világháborúban Balatonfüred [2014] 58-66.
Művészet és művészek az első világháborúban. Balatonfüred [2014].
SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond.* Pozsony 2013.
SZÜCS György, *Képek előtt, képek mögött. A világháború és a képzőművészet.* In: Művészet és művészek az első világháborúban Balatonfüred. [2014] 27-42.
SÜLE Antal Szerk. *A világháború képes krónikája.* Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1914-1916.
TÁBORI Kornél Szerk. *Háborús album. A világháború történelme képekben* Budapest Pesti Napló, [1916]

Ein Kunstmaler aus dem Komitat Tolnau im Ersten Weltkrieg: Garay Ákos

Diese Studie analysiert die Kriegsteilnahme, sowie die künstlerische Tätigkeit in der Kriegszeit von dem Kunstmaler Ákos Garay (1866–1952).

Die Kriegserlebnisse von Ákos Garay sind in seinen vielen Zeichnungen zurückgeblieben. Ákos Garay war damals schon bekannt von seinen Gemälden und Zeichnungen, auf denen er Pferde, Gestüte und die ungarischen Husaren darstellte. Mit 48 Jahren zeichnete er auf dem Front als sog. Bürgerkünstler und er schickte ab 1916 seine Zeichnungen und Gemälde heim, welche grösstenteils das Soldatenleben und die Gräßlichkeit des Krieges ausdrucksfähig darstellten. Er schickte seine immer düsteren Karikaturen vom Kriegsfront an das politische Witzblatt Borsszem Jankó. Im Jahre 1916 veranstaltete er gemeinsam mit Nándor Honti eine Ausstellung, wo er seine Bleistift- und Kreidezeichnungen, sowie seine Aquarellbilder ausstellte. Im Mittelpunkt seiner Werke steht schon wieder die Figur eines Husaren. Seine Zeichnungen bilden den Band von Zsigmond Móricz mit dem Titel „Im Blut und Eisen-Kleine Bilder von dem großen Krieg“ ab.

1. Garay Ákos az 1910-es években

2. Közhuszár Garay Ákos. Sinkovics rajza. 1916.

3. Garay Ákos: Katona.
Vázlat, ceruzarajz.

4. Garay Ákos: Orosz fogoly. *Kárpátokban II.* 1915.
Vázlat, ceruzarajz.

5. Garay Ákos: Elhagyott kozák ló a vízben. Vázlat, ceruzarajz. Garay a rajz hátoldalára feljegyezte a rajz történetét: „A Kárpátokban, 1914 novemberében. Kis sebesült kozák ló áll a vízben elhagyatva. Két nap múlva mikor arra jöttünk vissza, a kis ló még mindig ott állt. Ki segített volna rajta? Egy 14-es huszár meldereiter (lovás futár) úgy segített rajta, hogy odafaroltatott melléje a lovával, aztán beletaszította a vízbe. Mit állsz itt, már 2 napja láttalak, te szegény nyavalyás.”

6. Garay Ákos: Rohamra induló lovas. Ozsdola, 1916. Vázlat, ceruzarajz.

7. Garay Ákos: J. József főhadnagy. Vázlat, ceruzarajz.

8. Garay Ákos: Csomortán, Háromszék m., Özv. Mike Antalné csürje. 7-ik Huszárezred egy kvartélyja [1916.]
Tintaceruzarajz.

9. Garay Ákos: Lager 1916. Ceruza-, színes ceruzarajz.

10. Garay Ákos: Homonnai kávéház. 1914. Vázlat, ceruzarajz.

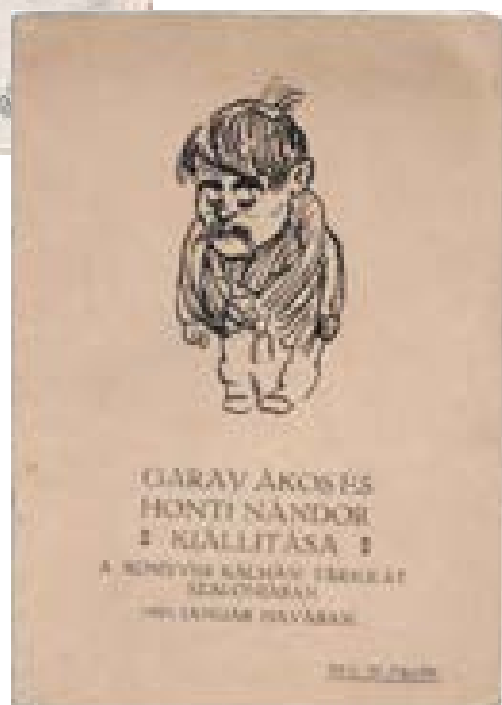

11. Garay Ákos: Train. Északi harctér. 1914. Vázlat, ceruzarajz.

12. Móricz Zsigmond:
Vérben, vasban. 1918.
Címlap. Garay Ákos rajza

13. Garay Ákos „önarcképe”
a kiállítási katalógusra rajzolva

14. Garay Ákos: Huszárroham. 1915.

15. Garay Ákos: Lovasroham. Képeslap, 1915. (Nádasdy Ferenc Múzeum gyűjteménye)

16. Garay Ákos: Bajtársak. Képeslap, 1915. (Magángyűjtemény)

17. Garay Ákos: Huszárok csatája a kozákokkal 1. Képeslap, 1915. (Magángyűjtemény)

18. Garay Ákos: Huszárok csatája a kozákokkal 2. Képeslap, 1915. (Magángyűjtemény)

19. Garay Ákos: Lovas párharc. Vázlat, ceruzarajz.

Hadifogoly-élet az Amur mentén

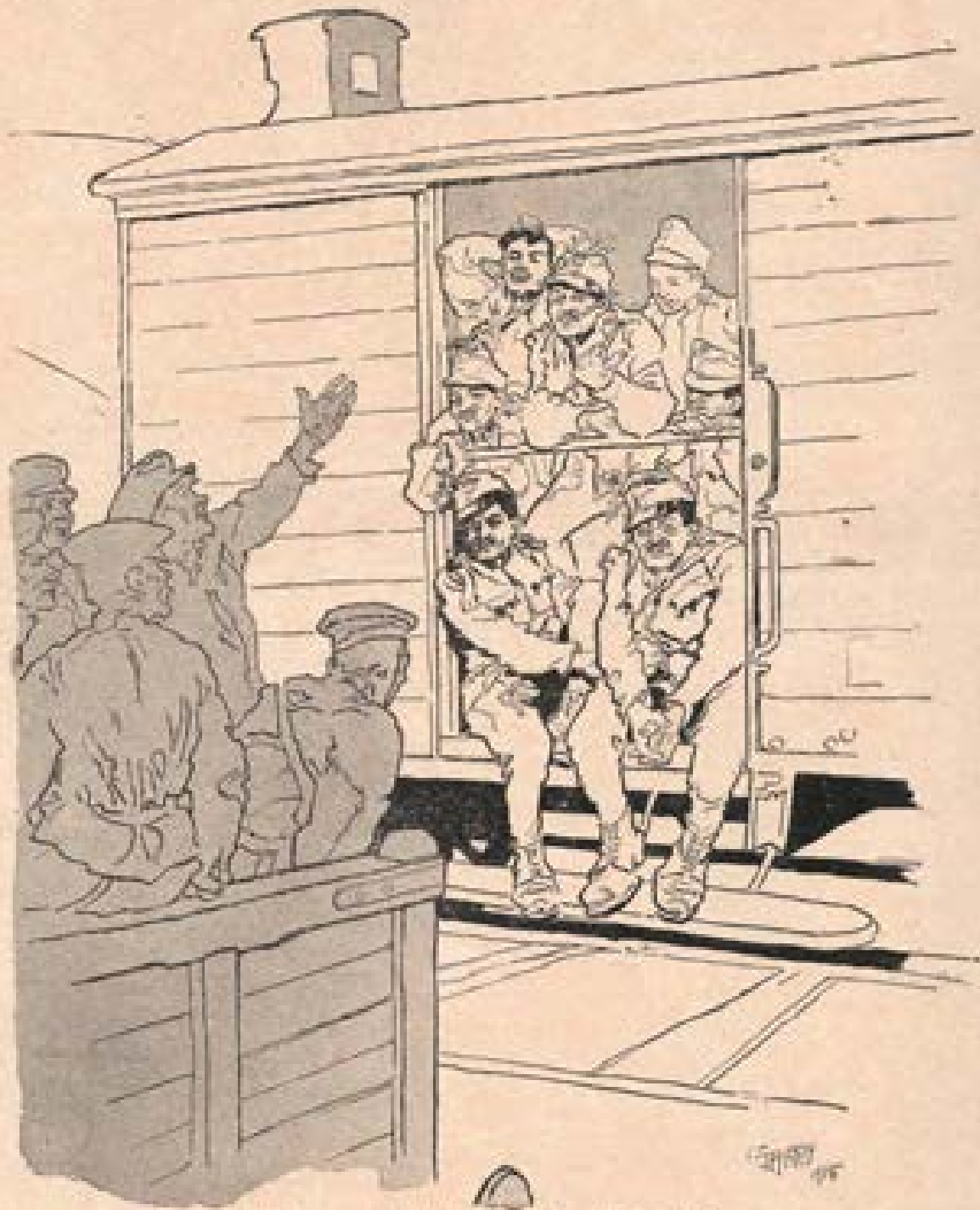
Garay rajza

20. Garay Ákos: Hadifogoly-élet az Amur mentén.

Magyar katonák, orosz foglyok

Garay rajza

— Szorban, maszka kónám! Megyek az élesepékér!

21. Garay Ákos: Magyar katonák, orosz foglyok.

Bakahumor a lövészárookban

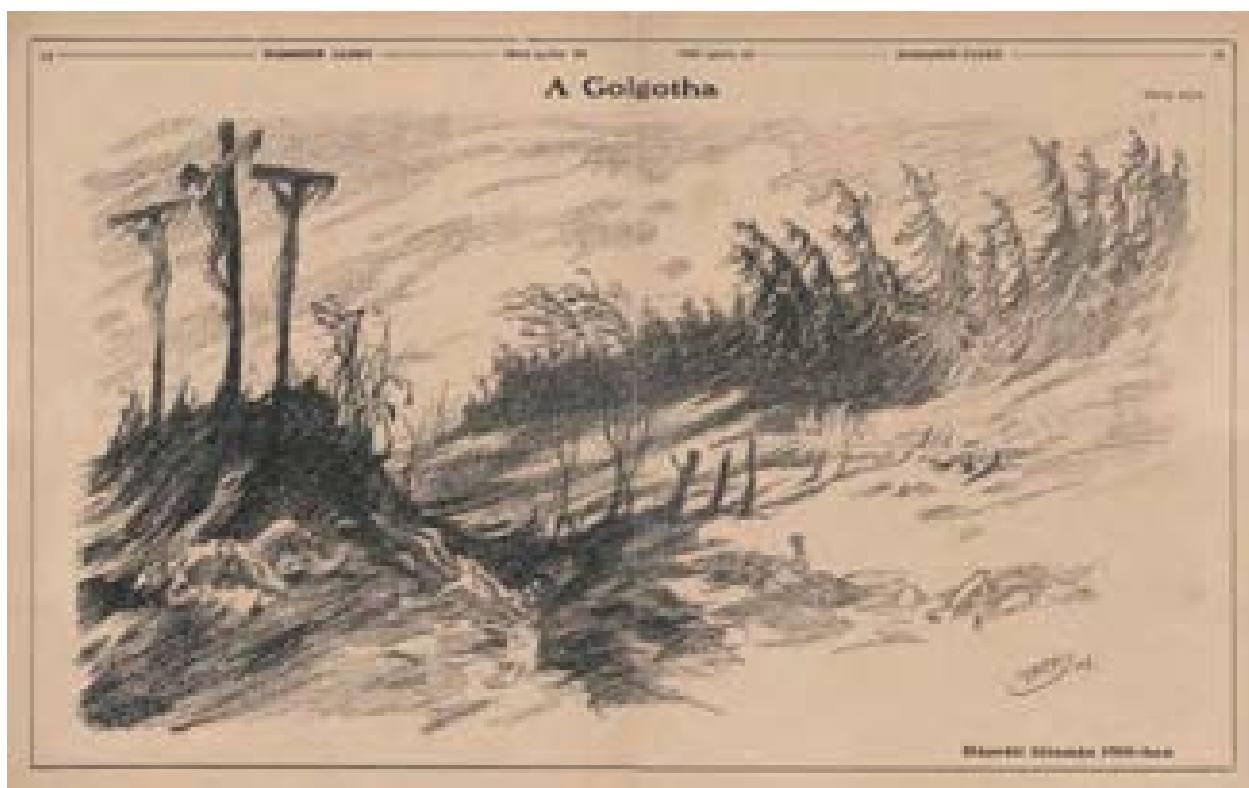
Garay rajza

22. Garay Ákos: Bakahumor a lövészárookban.

23. Garay Ákos: A magyar honvéd Pantheonja.

24. Garay Ákos: A Golgotha, a Húsvéti látomás 1916-ban.

Népek csatája

Garay Ákos

25. Garay Ákos: Népek csatája.

26. Garay Ákos: Két orosz, egy magyar a Kárpátokban. (Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye)

Fényképészek és műtermek Tolna megye Központi járásában a 20. század első felében

A fényképezés 1839-ben közkinccsé tett találmánya, a valóság hű megörökítése, rendkívül rövid idő alatt nagy népszerűsége tette szert. A fotográfiák nemcsak az egyének számára fontosak, hanem nagyon értékes kordokumentumok, források. A történelem meghittebbé válik, ha a szereplők magánéletébe: örömeikbe, bánatukba, életük fontos eseményébe pillanthatunk be személyes tárgyaikon, irataikon, leveleiken és fényképeiken keresztül. Kíváncsiságunknak az szab határt, hogy mit akartak eleink lefényképeztetni, a fotográfusok, amatőrök mit láttak megörökítésre érdemesnek, s nem utolsó sorban az, mit hagytak az utódokra, mennyi ismeret maradt meg a fényképek szereplőiről.

A fotótörténeti levéltári kutatásokat megnehezíti, hogy a fényképészet sokáig szabad művészet volt, sem képesítés, sem iparendély nem kellett hozzá, csak jó műteremben szerzett tudás és gyakorlat. Bár 1902-ben iparendély kiváltására kötelezték a fotográfusokat – amit a hivatalok nem vettek túl szigorúan –, szabad művészetből csak 1920-ban vált képesítéshez kötött iparrá, ekkor kezdődött meg a hivatalos fényképészipari képzés és a korábbi iparendélyek felülvizsgálata.¹ A képesítés alól felmentést lehetett kapni, ha a fényképész felesége vagy gyermeke folytatta tovább a műteremben az ipar üzését.

Az elmúlt évtizedekben a Tolna megyei fényképészek működéséről, egy-egy kiemelkedő alakjáról számos feldolgozás készült, a nagyobb településekről és a megye egészéről képeslapokat bemutató albumok jelentek meg, maga a szerző is több tanulmányt közölt a fotográfia történetéről nemcsak a múzeum évkönyvében, hanem folyóiratokban, tanulmánykötetben is.² A megye korai fotótörténetét bemutató feldolgozás³ időrendi sorrendben négy szakaszra bontotta a fényképészek működését 1870–1914 között. Jelen tanulmány, mely az előző folytatása, elsősorban területi, azon belül időrendi tagolású. Több olyan fényképésszel, műteremmel találkozunk, melyek működése az első világháború kitörésével nem fejeződött be, sőt, utána teljesedett ki, így korábbi tevékenységét és az előzményeket is célszerű megvizsgálni az összefüggések megértése érdekében.

A témaválasztást indokolja, hogy a megyeszékhely központi szerepe, városias jellege, a környező falvakra ható vonzaskörzete ellenére nagyon korán kialakultak és hosszú évtizedekig működni is tudtak az első műtermek Bátaszéken és Tolnán. Vendégkörüket nemcsak a helybeli iparosok, parasztpolgárok tették ki, hanem a környékbeli települések módosabb lakói is. Az első világháború után, majd az azt követő évtizedekben egyszerre több műteremben készültek fotográfiák, sőt Decsen és Faddon is fényképészek telepedtek le. Az elemzés kezdő időpontjához hasonlóan nehezen választható egy lezáró korszakhatár annak ellenére, hogy az 1949–1950-es évek nagyon fontos for-

¹ 1920. júl. 30. — 61.752. K. M. sz. A fényképész-iparnak a képesítéshez kötött iparágak közé sorozásáról

² A tanulmányok bibliográfiai adatait az irodalomjegyzékben közöljük.

³ V. KÁPOLNÁS 2002.

dulópontot jelentettek, de azt mégsem, hogy a fotóműtermek működése befejeződött volna.

A fotográfus családok egymás közötti rokoni szálainak, együttműködésének, konkurencia harcának a vizsgálata szoros összefonódásokat tárt fel a szekszárdi Borgula és Németh, valamint a dombóvári Koncz család között. A jól berendezett és bejáratott műtermek akár hosszú évtizedekig is működtek, a fényképezékek gyakran adták át egymásnak a stafétabotot, hiszen egy műteremnek fontos adottságokkal kellett rendelkezni. A megfelelő világítás és elsötétítési lehetőség nélkülözhetetlen volt, eleinte a padlástér is része volt a műteremnek, ahol cserép helyett üveglakok voltak – ez persze kellőképpen hideg volt télen, nyáron pedig meleg. A vendégek fogadásához, átöltözéséhez legalább két helyiségre volt szükség, ezen túl hely kellett a laboratóriumnak, ahol az elő- és utómunkálatokat, retusálásokat, szárítást lehetett elvégezni, a sötétkamarában pedig a nagyítást, előhívást, sokszorosítást.

Egy-egy műterem fennmaradásában alapvető szerepet játszottak a családi kapcsolatok – a feleség asszisztensi, segédi munkája, a gyerekek megtanítása a szakmára, tanoncként, majd segédként alkalmazása, végül az irányítás, iparendély átadása. Fontos az évtizedekig működőképes és korszerűnek mondható berendezések használata.

Ennek nem mond ellent, hogy az 1930-as években a technikai fejlődés stílusváltást eredményezett, új divatirányzatok alakultak ki a fotográfiában is. Már nem vásároltak Bécsben festett háttérket, kikoptak a sokat használt műtermi kellékek: a könyöklő, asztalka, karosszék, virág stb. Az 1923-ban szabadalmaztatott stoboszkóp – modern vaku – lehetővé tette rossz fényviszonyok melletti és éjszakai felvételek készítését. Két évvel később bevezették a 35 mm-es rollfilmet, 1934-ben a napfénytöltésű kazettás kisfilmet, amivel a film gépbe fűzése sötét helyiség nélkül is lehetővé vált. Alig egy évvel később megjelentek a színes filmek, amivel amatőr fotósok számára is elérhetővé vált a színes fényképezés. Bár az üvegnegatívot a celluloid szalag váltotta fel, a régi dinasztikiák még az 1970-es években is használták a negatív retusálásával együtt.

A legtöbb műteremmel és fotográfussal természetesen Szekszárdon, a megyeszékhelyen találkozunk, melyeknek a feltárása, bemutatása, a Borgula és Nőger műterem korai tevékenységének elemzése az 1930-as évekig megtörtént⁴, de a további kutatások újabb információkhoz juttattak bennünket, így vázlatosan ismertetjük a korszakunkba átnyúló műtermekhez kapcsolódó előzményeket is.

Legjelentősebb a szekszárdi Borgula család, melynek 1910-től 94 éven át folyamatosan működő műtermében több tízezer felvétel készült, nagyon fontos adalékként szolgálva a megye történeti, néprajzi kutatásához. Az 1945-ben megnyitott Németh Fotó Műterem konkurenciát, ugyanakkor családi kapcsolatot is jelentett Borguláékkal: Borgula Vilmos lánya, Edit, Németh Antalhoz ment feleségül, fia, Emil, a családi vállalkozást vitte tovább. A dombóvári Koncz András műterem pedig Borgula feleségén, Koncz Márián keresztül kapcsolódott a dinasztiahoz.⁵

SZEKSZÁRD

BORGULA EDE (Működési ideje: 1910–1913)

Első hirdetése a *Tolnamegyei Közlöny* 1910. augusztus 14. számában jelent meg, melyben értesíti a nagyközönséget, hogy Szent István napján megnyitja műtermét.⁶ Augusztus 18-án a *Tolnavármegye és a Közérdek*, három nappal később a *Tolnavármegye* c. újságban tette közzé részletes bemutatkozását.⁷ A közönség megnyerésére intenzív kampányba kezdett e két újság hasábjain, szo-

⁴ V. KÁPOLNÁS 2005 a.

⁵ Lásd külön táblázatban.

⁶ Tolnamegyei Közlöny 1910. aug. 14.

⁷ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. aug. 18; Tolnamegyei Közlöny 1910. aug. 21.

katlan, meghökkentő, provokatív reklámjai hasonló fellépésre ösztönözték Kiss Jenő fényképészt is, aki azonban csak rövid ideig tudta állni a versenyt, Borgula Ede kiszorította a piacról.

Szeptemberben hat, különböző szövegű hirdetést tett közzé, volt, amelyiket többször is. Szép, jó, tartós és elsőrendű kidolgozású fényképet ígért,⁸ Kisasszony napi fotografálásra buzdított,⁹ soron kívüli vasúti bérlet fényképek, sírkőre porcelánképek elkészítését ajánlotta.¹⁰ Provokálta a közönséget „Ha Ön még szép? Fényképet nem kapott soha?” kezdetű reklámjával,¹¹ bosszantotta a konkurenciát „Ne dobja ki pénzét holmi olcsó rossz krétarajzra, vagy színezett fényképnagyításra, hanem fizessen 20 koronát és kapni fog egy elsőrendű kidolgozású életnagyságú fényképnagyítást bármely régi kis kép után is.” szövegű hirdetésével.¹² Elsősorban a hölgyeket célozta meg sikkos, modern irányzatot kínáló felvételeivel.¹³ Fontosnak tartotta a próbafelvételek hangsúlyozását, vidéki megrendelések elfogadását.¹⁴ A városban jelentkező konkurencia lekicsinylésére válaszolhatott a „Nem mese! hanem tény és való, hogy mesés fényképeket készít Borgula Ede fényképész Szekszárd, Széchenyi utca 646. Kunczer ház. Elismert speciálista sikkos hölgy és gyermekfelvételekben” szövegű hirdetésével.¹⁵ Ingyenes próbafelvételeket is kínált, amit csak akkor kellett kifizetni, ha az megnyerte a megrendelő tetszését. „Ha Ön kívánja, úgy forduljon Borgula Ede elsőrendű fényképészhez Szekszárd Széchenyi u. 646. Kunczer-féle ház, ki lefényképezi Önt minden rendelés kötelezettség nélkül, saját rizikójára és készít Önnek próbaképeket hogy meggyőződjön szép és modern képeiről. Menyasszonyi, családi felvételek otthonukban is eszközöltetnek. Vidékre kívánatra kimegyek. A címet el ne tévessze.”¹⁶ Hasonló tartalmú hirdetéseket jelentetett meg októberben és novemberben is.¹⁷ Nem túl kedves az a reklámja, amelyben a nem tőle rendelőköt oktatja ki: „Ön kidobta! pénzét???fényképre??? Ment volna Borgula Ede műtermébe Szekszárd, Széchenyi u. 646. (Kunczer-ház) ott kapott volna mérsékelt árak mellett, elsőrendű, művészi modern fényképeket.”¹⁸

Karácsony közeledtével barátságosabb stílusra váltott,¹⁹ és az év végéig kapható arcképes levelezőlapokat 6 darabot 4-5 koronáért, 12 darabot 6-7 koronáért kínálta.²⁰ Az ünnepi reklámok mellett, majd az ünnepek elmúltával egész évben azonos reklámot fizetett: „Művészi fényképek készülnek új, modern irányban Borgula Ede elsőrendű műtermében Szekszárd, Széchenyi u. 646. sz. (Kunczer-féle ház). Modern hölgyfényképezés fővárosi mintára próbaképekkel.”²¹

Kabinetképeinek és vizitkártyáinak is azonos a verzója. Szürke vagy barna kartonra, kék nyomással az előlapon „Borgula Ede BE Szekszárd”, a hátlapon babérkoszorús női fej, BE monogram, alatta „Borgula Ede modern fényképészeti műterme Szekszárd Széchenyi u. 646. (Kunczer féle házban) Utánrendelések eszközlése végett a lemez megőriztetik”. Több felvételen azonos a háttér, a csipketerítő, tónusai lágyságok. Kabinetképei jelenetek vagy portrék. Vizitkártyáin is azonos bútorokat, tárgyakat fedezünk fel, amelyeket aztán évtizedeken át használtak utódai is a műteremben. Képei minden társadalmi réteg számára megfizethetők és magas színvonalúak voltak, így a polgári-, tisztviselő-, paraszt-polgári és parasztcsaládok is előszeretettel vetették le magukat Borgulánál.

A sikeres üzlet még jobban ment, amikor Kiss Jenő bezárta műtermét és Borgula Ede egyedüli fényképész maradt Szekszárdon. Így adódott lehetősége arra, hogy új, saját tulajdonú műtermet

⁸ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. szept. 1.

⁹ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. szept. 5.

¹⁰ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. szept. 8.

¹¹ Tolnavármegyei Közlöny 1910. szept. 10; 11; 18; 25; okt. 2; 9.

¹² Tolnavármegye és a Közérdek 1910. szept. 15.

¹³ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. szept. 22; 29; okt. 13.

¹⁴ Tolnamegyei Közlöny 1910. okt. 16; 23; A Tolnavármegye és a Közérdek 1910. okt. 20.

¹⁵ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. okt. 20.

¹⁶ Tolnamegyei Közlöny 1910. okt. 30.

¹⁷ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. okt. 31; Tolnamegyei Közlöny 1910. nov. 6. 13.

¹⁸ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. nov. 7; 14.

¹⁹ Tolnamegyei Közlöny 1910. nov. 20.

²⁰ Tolnavármegye 1910. nov. 21.

²¹ Tolnavármegye és a Közérdek 1910. nov. 20; 1911. márc. 27; ápr. 3; 10; 13; 24; máj. 2; 8; 22; 29; jún. 6; 19; júl. 3; 6; 20.

1-2. kép. Körmöczné portréja és a kép verzója

amikor elkezdi új műtermének bevezetését fél évvel később. „Megnyílik???áprilisban??? Borgula Ede új, fővárosi mintára berendezett fényképező-terme Szekszárd, Széchenyi u. 642. Molnár féle ház. Kényelmes váró és öltözőszoba. Speciálista hölgy és gyermekfelvételekben.”²² A megnyitás tényéről 1912. április 21-i újság számol be először, majd hónapokon keresztül ez a hirdetés jelenik meg.²⁴

Megváltozik a verző, a kabinetképeken kék helyett fekete nyomással készül. Az előlapon a szöveg változatlan, a hátlapon közepén vagy baloldalon új embléma és szöveg található. Babérkoszorúba foglalt felirat „Borgula Ede Fotóművészeti műterme Szekszárd Szechenyi u. 642. (Molnár ház). Alatta: „Specziálista Divatos hölgy és gyermek felvételekben. Modern műterem, kényelmes öltöző szalon. Nagyítások, festmények életnagyságig. Utánrendelési szám:” A képek stílusa, a berendezés nem változik, a környezet azonban igen, például Borgula Andrásné és Judit képe a műterem ablakánál, Borgula Vilmosné, Koncz Mária és húga kabinetképe pedig házuk udvarán készült. Reklámokkal ezután hosszabb ideig nem találkozunk, ám a műterem kitűnően működik és rangos szakmai elismeréseket szerez: Borgula Edét Berlinben a nemzetközi kiállításon éremmel és oklevéllel tüntetik ki képeiért, Pécsen az országos fényképkékiállítás plakettel jutalmazták.²⁵ A *Tolnavármegye és a Közérdek* 1913. március 3-án tudósít a neves eseményről: „Magyar fotóművészet sikere külföldön. A hazai fotóművek utóbbi évek alatt egy színvonalra emelkedtek a külföld fotótermékeivel, és ma már nemcsak a főváros előkelő fotografusai állnak a külföld elé művészi arcképekkel, hanem kezd már a vidék is tért hódítani a nagy nemzetközi versenyben. A most lezajlott berlini nemzetközi művészi fényképkékiállítás és szakversenyen amerikai, angol, francia, német, olasz, belga, osztrák és magyar stb. nemzet első fotóművészeiből összeállított jurye modern művészi arcképeiért Borgula Ede szekszárdi fényképészt egy nemzetközi érem és elismerő oklevéllel tüntette ki. E kettős kitüntetés, mely városunk fényképészetét érte, annál inkább értékes, miután az egész világból 6000 kiállító vett részt, mégis ily kitüntetésben részesült, mint magyar vidéki fotografus. Az összes kitüntetett arcképek az 1913. évben Berlin, München,

²² Tolnavármegye és a Közérdek 1911. aug. 21; 31; szept. 21; Tolnamegyei Közlöny 1911. aug. 27; szept. 10; 24.

²³ Tolnavármegye és a Közérdek 1912. márc. 26; 28; ápr. 1; 4; 6; 15; 18.

²⁴ Tolnamegyei Közlöny 1912. ápr. 21; jún. 2; 9; 16; 20, júl. 7, 21, 28; aug. 4.

²⁵ A képek verzóján és a hirdetésekben értesülünk ezekről.

Wien és Budapesten ki lesznek állítva, mint egységes kollekció. Ezen kitüntetés igazolja, hogy a külföld elismeri azon iparművészek szaktudását, akik ambícióval és jó ízléssel rendelkeznek. Borgula az első fényképész Szekszárdon, aki modern fotográfiákat itt meghonosította és aki műtermét fővárosi mintára modernül berendezte és művészi képeivel külföldön sikert aratott.²⁶

A díjakat természetesen felhasználja arra, hogy ismertségét és elismertségét tovább növelje. Fiókműtermet nyit Balatonbogláron,²⁷ majd Bátaszéken.²⁸ Ismerünk egy olyan reklámot is, amely a budapesti műteremre hívja fel a figyelmet.

„Borgula Ede Bp. József u. 43. földszint. Fényképészeti műterme. Modern hölgy és gyermekfelvételek. Nagyítások, festmények régi kis kép után is, valamint műszaki felvételek a legjobb kivitelben. Linotípiák, fotoskizza, fotogravurák. Kitüntetve a pécsi és berlini szakkiallításokon művészi munkáért. Tiszta munka, jutányos árak. Amatőr felvételeit, azoknak kidolgozását vállalom. Elvállalok mindennemű külső munkát, egyleti, gyári csoportok, lakodalmi és családi felvételeket művészi kivitelben.”²⁹

A gyors és látványos sikerek után azonban súlyosan megbetegszik és gyógykezelése miatt eladásra kínálja új gépeit: „Két darab új fényképezőgép amatőrök részére 10:15 cm klapp kamera, prima anastigmát lencsével modern gyártmány, elutazás miatt 50 százalékkal árjegyzéki áron alul eladó, megtekinthető és kipróbálható Borgula Ede fényképésznél Szekszárdon”³⁰

Néhány héttel később már műtermének átadására kényszerül:

„Van szerencsém értesíteni Tolnavármegye n(agy) é(rdemű) közönségét, hogy Szekszárdon levő fényképészeti műtermemet a mai napon Barna Samu fényképésznek átadtam, akinek szakképzett-ségéről és művészi munkájáról meggyőződtem és bátran állítom, hogy modern irányzatú és jó ízlésű felvételeivel, valamint előzőeken üzleti modorával a műtermet továbbra is képes lesz azon a nívón tartani, amelyre a műterem vezetésem alatt emelkedett. Kérem a n(agy) é(rdemű) közönséget, utódomat szíveskedjenek bizalommal fogadni és úgy pártfogolni, amint engem szívesek voltak, amit ezuton is szépen megköszönve maradtam kiváló tisztelettel Borgula Ede fényképész.”

„Nagyrabecsült közönség! Elődöm szavai nem hagytak nekem mást hátra mint hogy szerényen megjegyezzem, hogy minden tekintetben igazolni akarom állításait, azonban ezen akaratom megvalósításához kérem a m(élyen) t(isztelt) közönséget, hogy segítségemre legyen szíves támogatásával. Szíves támogatásukért előre is hálás köszönetet mondva vagyok mély tisztelettel Borgula utóda, Barna Samu fényképész Szekszárd, Molnár-féle ház”³¹

Október 6-án Borgula Ede személyes hangon is búcsút mond közönségének: „Bucsuszó. Miután levegőváltás szüksége végett műtermemet átadtam és elutaztam Szekszárdról, ez uton búcsúzómon szekszárdi valamint tolnamegyei igen tisztelt megrendelőimtől, ismerőseim ugyszintén barátaimtól. Kérem szíveskedjenek jó emlékezetükbe tartani és köszönetemet fogadni azon szíves támogatásért melyben részesíteni szívesek voltak, én részemről mindig tisztelettel fogok visszagondolni a megye műértő és műpártoló közönségére. Isten Önökkel! Borgula Ede fotóművész Budapest.”³²

A bátaszéki műterem vezetéséről is lemond, ahol éppen ekkor mindennapi, még hétvégén is állandó nyitva tartást vezettek be.³³ Alig egy hónappal később megjelent a szomorú hír: Borgula Ede hosszas szenvedés után Balatonfüreden a szanatóriumban elhunyt.³⁴

²⁶ Tolnavármegye és a Közérdek 1913. márc. 3.

²⁷ Tolnavármegye és a Közérdek. 1913. márc. 10; 17; 31; Tolnamegyei Közlöny 1916. márc. 16; 23; 30; ápr. 6; 13.

²⁸ Tolnavármegye és a Közérdek. 1913. ápr. 14; 21; 28; máj. 5 8. 19. 22. jún. 2. 9. 26. 28. 30. júl. 14. 21. aug. 18. Tolnamegyei Közlöny 1913. ápr. 20. 27. máj. 4; 11; 18; 25. jún. 1; 8; 15; Borgula Ede iparigazolványa Bátaszék község területére 1913. ápr. 7. E lajstrom 4/1913. 2413/1913. ikt.sz. központi járás. Család tulajdonában.

²⁹ Forrás: Családnál lévő reklám. Időpontja 1913 tavasz-nyár

³⁰ Tolnavármegye és a Közérdek 1913. szept. 18.

³¹ Tolnamegyei Közlöny 1913. okt. 5; Tolnavármegye és a Közérdek 1913. okt. 6. Annyi különbséggel, hogy a szöveg „Szíves tudomásul” kezdettel egészül ki.

³² Tolnavármegye és a Közérdek 1913. okt. 6.

³³ Tolnamegyei Közlöny 1913. okt. 12; Tolnavármegye és a Közérdek 1913. okt. 13.

³⁴ Tolnamegyei Közlöny 1913. nov. 23.

3-4. kép. Csizsár Zsigmondné portréja és a kép verzója

BORGULA EDE utóda BARNA SAMU (Működési ideje: 1913. október 5. – 1914 január)
Mindössze pár hónapig vezette a műtermet, mert az hamarosan visszakerült a család kezelésébe.

BORGULA EDE utóda ÖZV. BORGULA A-NÉ, üzletvezető Borgula F. V.
(Működési ideje: 1914 január – 1915 október)

1914. január 26-án jelent meg először az értesítés, mely szerint Borgula Ede édesanyja visszaveszi a műtermet Barna Samutól, s azon igyekszik, hogy onnan a legjobb képek kerüljenek ki.³⁵ Fiáról, Borgula Vilmosról készült nagykabátos, kalapos képeslap hátulján aranyszínű, fekete feliratos, ragasztott embléma van „Borgula Ede utóda özv. Borgula A.né műterme Szekszárd” szöveggel. Néhány hónappal később Borgula Andrásné az üzletvezetést végzi, fia, Vilmos a műterem irányítását veszi át, aki eredetileg nyomdásznak tanult, majd Ede segédjeként sajátította el a szakmai fogásokat. Vállalnak mindenféle külső munkát, egyleti, iskolai, gyári csoportok, lakodalmi és családi felvételeket, régi képek nagyítását.³⁶

Ezzel új szakasz kezdődik a Borgula-család és a város fotótörténetében. Új, kék színnel nyomott kartonok készülnek, melyen feltüntetik mindhármuk nevét, a berlini és pécsi kitüntetések, gyermek- és hölgyfelvételekben való jártasságukat. Számos vizitkártyánk, vasúti igazolványképünk maradt ebből az időből. A városi, falusi, kevésbé módos családok is készíttetnek már képeket a Borgula műteremben illetve néhány kellék kiszállításával vidéki helyszíneken.

BORGULA F. VILMOS (Működési ideje: 1915–1946)

Az embléma akkor változik ismét, mikor Borgulané kivonul az üzletből, és csak a vezetéknév marad meg cégjelzésnek, bár Borgula Vilmos saját nevére csak 1930-ban váltott ki iparendélyt.

Új szolgáltatásokkal jelentkeznek, nagyításokat, okleveleket, reprodukciókat készít bármilyen rossz felvételtől, sírkőbe való porcelánképet régi felvételtől is, vasúti igazolvány képeket azonnalra, valamint külső fotózást is vállal. A műterembe bevezetett villany lehetővé tette, hogy rövid expo-

³⁵ Tolnavármegye és a Közérdek 1914. jan. 26; febr. 5; Tolnamegyei Közlöny 1914. febr. 1.

³⁶ Tolnamegyei Közlöny 1914. máj. 3. az első hirdetés, változatlan formában 1915. okt. 24-ig jelent meg folyamatosan.

ziciós időt használjon.³⁷ Minden nap dolgoztak, így egy évvel később már új műterem vásárlását fontolgatja, fényképésztanulót és „fogadó kisasszonyt” alkalmaz, aki az irodai munkákat és apróbb fényképezési munkákat is elvégezte.³⁸

CSILLAG MŰTEREM (Működési ideje: 1917-1923)

A Kiss Jenő visszavonulása után évekig versenytárs nélkül működő Borgula cégnek 1917-ben akadt versenytársa. A Sétakert mellett megnyílt Csillag Műteremben elegáns és egyszerűbb művészi fényképek készítését ígérték a magukat név szerint nem hirdető fényképészek.³⁹ Egy évvel később amatőr- és fényképésztanfolyamot is indítottak, „modern skicce- lap- és képfelvételek, mindenfajta fényképek és nagyítások” készítését, valamint lakáson és vidéken készülő felvételeket is vállaltak.⁴⁰

Ettől kezdve Borguláék minden hirdetésben fontosnak tartották felhívni a figyelmet arra, hogy a címet el ne tévesszék, s azt, hogy az első villanyerőre berendezett műterem az övék. Bevezették azt a szolgáltatást is, hogy fényképészeknek és amatőröknek retusálást vállalnak.⁴¹

Ha a Csillag Műterem nem is, de Nőger Frigyes 1920. novemberi üzletnyitása a Kunczer-féle ház udvarán komoly konkurenciát jelentett Borgula Vilmos számára. Ettől kezdve a két kitűnő fényképész versengett a közéleti események megörökítéséért, a közönséget reklámokkal, hirdetésekkel, jobbnál-jobb ajánlatokkal kecsegtették.

A Borgula *Fényképészeti és nagyítási műintézet* minőségi munkát ígért, vidéki esküvőkre is elutaztak, s óva intették a közönséget, hogy: „Ne dobja ki pénzét silány fényképnagyításokra. – Óvakodjon a mézes szavú ügynököktől. – Győződjön meg, hogy elsőrendű, lelkiismeretes készített fényképnagyításokat bármely régi kép után csakis BORGULA Tolnavármegye első villanyerőre berendezett fényképészeti és nagyítási műintézetében – Szekszárdon, a postapalotával szemben kaphat! – Kitüntetve a pécsi és berlini szakkiállításon.”⁴² Művészi világitású menyasszonyi, esküvői fényképeket kínáltak, borús időben gyönyörű villany dupla ivlámpafény pótolta a napfényt, és csoportfelvételt is vállaltak 25 személyig. Fontosnak tartották a kényelmes öltözőszobákra, ízléses háttérre, a műterem egész napos, ünnepi és vasárnapi nyitva tartására is felhívni a figyelmet. Vidéki meghívásokra Borgula Vilmos nem mindig saját maga utazott, hanem segédjét küldte. Csaknem minden reklámban felsorolta a díjakat, kitüntetésekkel, amelyeket kiegészített az új elismerésekkel.⁴³ A jó üzlet reményében követte vándorfényképész elődeinek hagyományát, s 1920-ban rövid időre fiókműtermet nyitott Faddon az Új utcában, majd Tamásiban működtetett fiókműtermet.⁴⁴

5. kép. Gauser Károly és Paucsics Ida esküvői képe, 1923

³⁷ Tolnamegyei Közlöny 1915. okt. 24; Tolnamegyei Közlöny 1916. szept. 24; dec. 24; 1917. szept. 23.

³⁸ Tolnamegyei Közlöny 1918. okt. 6.

³⁹ Tolnamegyei Közlöny 1917. júl. 19.

⁴⁰ Tolnamegyei Közlöny 1918. aug. 25; szept. 1; 15.

⁴¹ Tolnamegyei Közlöny 1918. dec. 22.

⁴² Tolnamegyei Újság 1920. jan. 3.

⁴³ Tolnamegyei Újság 1921. máj. 28.

⁴⁴ Tolnamegyei Újság 1920. ápr. 10.

8. kép. Szekszárd, Széchenyi utca 12.

6-7. kép.
Fiatal házaspár kisgyermekével

A versenyhelyzet miatt kedvező feltételekkel csábította a vevőket: művészi kivitel, azonnali igazolványkép készítést, amatőr- és szakfényképészek összes munkáit vállalta, és figyelmeztette megrendelőit, nehogy helyette mással fényképeztessék le magukat.⁴⁵ „MOVE” tagok! 20% árkedvezményben részesülnek igazolványos és utazási fényképek Borgula fényképészeti és nagyítási műintézetében Szekszárd, csakis a postapalotával szemben. Modern hölgyfelvételek – Fotoskizettek – Művészi fényképnagyítások – Elsőrendű gyermekfelvételek. Műkedvelői, szüreti, lakodalmi felvételekhez házhoz és vidékre is küldök meghívásra. Utazási fényképek legrövidebb időn belül is készülnek. Címet el ne tévessze!”⁴⁶

Igazolványképeket akár egy órán belül is vállalt, és tisztviselőknak, vasutasoknak, szolgáknak nagy árkedvezményt ajánlott. Sírkő-fényképek⁴⁷ mellett karácsonyi ajándéknak szép fényképnagyítást és *harctéri katonai emlékképet (saját fejjel)* kínált.⁴⁸

Gyakran élt különböző ünnepi alkalmakkor – karácsony, húsvét, első áldozás, bérálás stb. – az árcsökkenés eszközével.⁴⁹

⁴⁵ Tolnamegyei Újság 1920. júl. 17.

⁴⁶ Tolnamegyei Újság 1920. szept. 18.

⁴⁷ Tolnamegyei Újság 1923. okt. 27.

⁴⁸ Tolnamegyei Újság 1920. dec. 20.

⁴⁹ Tolnamegyei Újság 1925. ápr. 11.

NÖGER FRIGYES (Működési ideje: 1920–1942)

1920-ban új műterem kezdte meg Szekszárdon tevékenységét. „Értesítés. Tisztelettel értesítem egy a helybeli, valamint a vidéki n.é. közönséget, hogy Szekszárdon, a Kunczer-féle házban, a postával szemben, hátul az udvarban fényképezési műintézetet nyitottam. Felvételeket minden időszakban úgy boros és esős időben is eszközök. A terem fűtve van. B. pártfogást kér Nőger Frigyes szakképzett fényképész.”⁵⁰

Nőger Frigyes is előszeretettel hirdetett az újságokban, sikerei elismerésével, nevével ezen kívül ritkábban találkozunk, ám így is sok információt kaphatunk tevékenységéről. A megrendelők körének bővülése miatt több helyre volt szüksége, ezért 1923. március és 1925. április között a volt Csillag műteremben, az Almássy cukrászdával szemben, a Széchenyi u. 642. sz. alatti házban dolgozott, a Borgula műteremtől néhány háznyira csupán. Nem véletlen, hogy mindketten állandóan arra figyelmeztetik a fényképezkedni akarókat, hogy a címre ügyeljenek.

„Tisztelettel értesítem a nagyrabecsült közönséget, hogy megnagyobbított fényképezési műtermemet a volt Csillag-féle műterembe, Széchenyi utca 642. szám alá helyeztem át, az Almássy-féle cukrászdával szemben. Törekvésem nem az általános sablon-munka, hanem hogy művészi kivitelű fényképeket állítsak elő. A nagybecsű közönség szíves pártfogását továbbra is kérve, vagyok teljes tisztelettel Nőger Frigyes fényképész.”⁵¹ 1925-től a Széchenyi u. 28. Molnár-féle házat használja műteremként a Szeghy patika mellett.⁵²

Nőger Frigyes hitvallása szerint nem sablon-munkára, hanem művészi kivitelű fényképek előállítására törekszik. „Aki igazán szép és művészi képet óhajt, keresse fel Nőger műtermét. Modern gyermekfelvételek! Portrait, családi, csoport és esküvői felvételek, valamint első szent áldozási képek mérsékelt árban készülnek.

Meghívásra vidékre személyesen elmegyek. Nőger fényképész Szekszárd, Széchenyi utca 28. Szeghy gyógyszertár mellett.”⁵³

A Borgula és a Nőger műterem tevékenységéről a hirdetések, reklámok mellett sok dokumentumot, fényképet őriznek a családok, melyek fontos segítséget jelentenek a kutató számára. Az összegyűjtött információkkal, a kép stílusának, jellemzőinek megállapításával tudjuk azonosítani azoknak a fényképeknek a szerzőjét is, amelyen nem szerepel

9. kép. Szindarab szereplői Várdombon. Borgula Vilmos felvétele, 1937

név. Az első világháború után ugyanis a fotótechnika fejlődése nem tette szükségessé, hogy külön kartonokat nyomtassanak, amelyre a vékony, sérülékeny képet ragasztották. Így viszont sokszor nem szerepel a fényképész neve a képen, hiszen a fotópapír gyári tömegárúvá válik, legtöbbször csak hát-

⁵⁰ Tolnamegyei Újság 1920. nov. 13.

⁵¹ Tolnamegyei Újság 1923. márc. 3.

⁵² Tolnamegyei Újság 1920. nov. 18; Tolnamegyei Újság 1923. márc. 3; Tolnamegyei Újság 1925. ápr. 11.

⁵³ Tolnamegyei Újság 1926. jún. 12.

10. kép. Ifj. Nőger Frigyes, 1923

11. kép. Nőger Frigyesné portréja,
1927 körül

térbélyegzőt nyomnak rá. Olyan jelzéssel is találkozunk, amikor az amatőr felvétel kidolgozását jelzi a műterem.

Milyen események voltak, amelyeket a két neves fotóművész megörökített? 1919-ben Borgula Vilmos fényképezte le a túszként elhurcoltakat, a Tanácsköztársaság halálraítélteit és októberben Horthy Miklós Szekszárdra érkezését egyaránt.⁵⁴ Ez utóbbi képekért küldött köszönőlevélen és több újsághírben még Borgula Ede neve szerepel, ami hosszú ideig okozott zavart a fényképek datálásánál.⁵⁵ A hirdetéseknel ettől kezd-

ve hivatkozik a köszönőlevélre: „A legszebb gyermekfelvételek csakis BORGULA műtermében készülnek Szekszárd, a postapalotával szemben. A legcsintalanabb gyermek egy-két pillanat alatt le van vetetve. Felvételek minden nap ünnep és vasárnap is reggel 8-tól este 6 óráig. Borús vagy esős idő nem határoz! Vidékre meghívásra elsőrendű segédet küldök. Kitiüntetve a pécsi és berlini szakkiallításon. – Elismerőlevél a kormányzótól. – Elismerőlevél a gyönki iparkiallításról. Címet el ne tévessze!”⁵⁶

Borgula Vilmos gyakori szereplései a sajtóban lehetővé teszik azt, hogy hivatásának csaknem minden állomását követhessük. Az újsághír nem mindig csak az újságírókon múlt...

„Gyönyörű fényképfelvételt készített Borgula helybeli fotóművésziünk a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének szekszárdi ünnepélyén. Leleményes, gyors ügyességgel, észrevétlenül vette le pillanatok alatt az ünnepélyt úgy Tormay Cecil az egyesület elnöke, mint az ott levő előkelő közönség képe kitűnően sikerült. Az ünnepély rendezői több budapesti képeslapba is beküldötték a két remek fotografiát. Ezuton is felhívjuk a közönség figyelmét arra, hogy ezek a fényképek Borgula fényképésznél megrendelhetők.”⁵⁷

A jól kiválasztott alkalom, helyszín és reklám igen fontosnak bizonyult: „Minden ajándékot felülmúl s a legnagyobb örömet szerzi bérmagyermekének, ha bérmáláskor lefényképezteti és egy szép fényképet készített róla Borgula helybeli festőművésziünkénél, aki ez alkalommal gyönyörű templomhátter mellett készíti művészi felvételeit és oly szolid árakat szabott, hogy a legszegényebb gyermeknek is juthat fénykép. Ugyanezen helyen megemlítjük, hogy Borgula ismét kitűnő pillanatsfelvételt készített Horthy kormányzóról, amint a szekszárdi állomáson a küldöttségeket fogadta. Ezen felvételtől egy csinos kivitelű képet küldött a kormányzónak Budapestre.”⁵⁸ A kormányzó szárnysegédjén

⁵⁴ Tolnamegyei Újság 1919. okt. 11.

⁵⁵ „Borgula Ede úrnak a küldött fényképekért őszinte köszönetemet fejezem ki. A nagyszerűen sikerült fényképek mind kedves emlékeim közé tartoznak. Horthy.” Tvm Katonai Parancsnokság 1919.XI/1. K.T. 218. sz. Szeghy. Horthy Miklós köszönő levele a család tulajdonában; Tolnamegyei Újság 1922. okt. 14.

⁵⁶ Tolnamegyei Újság 1922. febr. 18.

⁵⁷ Tolnamegyei Újság 1922. okt. 14.

⁵⁸ Tolnamegyei Újság 1923. máj. 5.

12. kép. A Borgula műterem

13. kép. Részlet a kiállításról.
Borgula Vilmos felvétele

keresztül ezt is levélben köszönte meg: „A Kormányzó Úr Öfömméltósága magas megbízásából van szerencsém a küldött fényképekért Öfömméltósága meleg köszönetét tolmácsolni. Budapest, 1923. május 7. Hardy Kálmán, sorhajóhadnagy, első szárnysegéd.”⁵⁹

A jó érzékkel készítette fényképek komoly reklámértékkel bírtak: „Borgula fényképész adománya. Borgula szekszárdi fényképész a szekszárdi anya és csecsemőintézetben négy művészi felvételt készített, és azt az intézetnek adományképen átengedte. E képek a jövő hónapban rendezendő Falufejlesztési kiállításon is bemutatásra kerülnek.”⁶⁰

A kiállításon Nöger Frigyes és Borgula Vilmos is elismerő oklevelet nyert. Borgula képeinek művészi világítású arcképeit, gyermek, interiőr, lovas, gazdasági-, népviseleti s építészeti képeit dicsérték. Ő készítette Jeszenszky Andor, Simon Márton és ifj. Leopold Lajos gazdaságáról a kiállításához felhasznált felvételeket is. Nöger Frigyes az újságíró szerint „művész tökéletességű, igen fejlett ízlésről, csodás technikájú, pompás kidolgozású arcképtanulmányokat állított ki.”⁶¹

Borgula Vilmos számára a különböző kiállítások sikerei adhatták az ötletet, hogy a hirdetéseivel termelő cégeket is megkeressen: „Gazdaságok, uradalmak és intézetek figyelmébe! Mindenféle gazdasági, interiőr-, állat- és sport fényképfelvételeket művészi kivitelben készít: BORGULA fotoművész Szekszárd. Gyerekfelvételekben specialista. Elsőrangú esküvői, eljegyzési, és csoportfelvételek. – Gyors és éles beállítás! Művészi világítás. Sürgőny cím: Borgula, Szekszárd. Kitüntetve a pécsi és berlini szakkiallításán. Elismerőlevél a kormányzótól. Elismerő oklevél a gyönki iparkiallításról.”⁶²

A hősök szobrának leleplezéséről készített albumát József főhercegnek is megküldte,⁶³amiért a következő szövegű levelet kapta: „Igen tisztelt fényképész úr! A szekszárdi hősi halált halt katonák emléksobrának leleplezése alkalmával készült és igen jól sikerült fényképfelvételek szíves elküldéséért fogadja hálás köszönetemet. Budapest, 1924. november 10. József főherceg sk.”⁶⁴

⁵⁹ Tolnamegyei Újság 1923. máj. 12.

⁶⁰ Tolnamegyei Újság 1923. máj. 26.

⁶¹ Tolnamegyei Újság 1923. júl. 7.

⁶² Tolnamegyei Újság 1923. jún. 30.

⁶³ Tolnamegyei Újság 1924. nov. 8.

⁶⁴ Tolnamegyei Újság 1924. nov. 22.

Jelentős sikerekben Nóger Frigyesnek is része volt, amit az is mutat, hogy 1926-tól *József főherceg tábornagy úr Ő Királyi fensége udvari fényképésze* jelzővel adta fel hirdetéseit, majd rövidítve – udvari fényképészként jegyezte munkáit. Külföldi zsánerű, művészi, karácsonyi felvételeket is ajánlott, s jó érzékkel kérte *„úgy a helyi, mint a környékbéli nb. közönséget, hogy rendeléseikkel mielőbb keressenek fel, hogy a mult évi torlódást elkerüljük.”*⁶⁵

A verseny kiéleződött a két fényképész között, egymással versengve igyekeztek elérni a politikusok jóindulatát. *„Elismerés. Borgula, városunk kitűnő fotoművésze ismét tanujelét adta ügyességének és páratlan fürgeségének. Méltó elismerését és köszönetét fejezte ki Albrecht kir. Fenség báró Orci Elemér adjutánsa által Borgulának a jól sikerült bátaszéki fotografiáért, melyeket meglepetve és örömmel vitt innen magával Budapestre. Ugy szintén több példányt vitt magával Ispánovics főcserkész is. A kir. Fenség még egy csoportfelvételt is készíttetett a megyeház udvarán a környezetében lévő hölgyek és urak társaságában, hogy egy kedves és felejthetetlen emléke legyen a Szekszárdon tett látogatása alkalmából.”*⁶⁶

A jó kapcsolatoknak és persze a jó képeknek köszönhetően nevezetes családi események megörökítésére is felkérték, például Pesthy Pál igazságügyminiszter leányának esküvőjén Lőrincen és Uzdon is ő fényképezett. A borús idő ellenére a képek jól sikerültek, amelyeket a kirakatában is kiállított.⁶⁷

A szekszárdi új harangok felszenteléséről mindketten nagyon jó felvételeket készítettek, Borguláéból a megyéspüspök is rendelt, de árulta műtermében is.⁶⁸ Nóger Frigyes a pillanatképeken túl Virág Ferenc püspök portréját is kínálta üzletében jutányos áron.⁶⁹

A dombóvári a hősök szobrának leleplezéséről a Tolna megyei vitézi szék felkérésére Borgula fényképész készített a szoborleleplezésről képeket, amelyeket – hasonlóan a szekszárdihoz – albumba kötve juttatott el József főhercegnek.⁷⁰

A technikai fejlődés lehetővé tette, hogy az 1920-as évek végén a Nóger Műterem modern, színes nagyításokat is ajánljon, sőt a hölgyeknek kozmetikai előkészítést is biztosítson⁷¹ *„és művészi gyermekfelvételeket, portrait, colorit, aquarell, olajnyomatu nagyításokat, interieur architektur felvételeket tökéletes kivitelben és méltányos áron”* kínáljon.⁷² Borguláékál is megjelentek a színes fényképek és olajnyomatú arcképek,⁷³ a kényelmes öltözőben a hölgyeknek hajsütést, 30-40 fős csoportokról is készített felvételt ajánlottak.⁷⁴ *„Felhívás! Felhívom a műértő közönség figyelmét arra, hogy műtermemben már megkezdődtek a külföldi zsánerű, művészi, karácsonyi felvételek. – Kérem úgy a helyi, mint a környékbéli nb. közönséget, hogy rendeléseikkel mielőbb keressenek fel, hogy a mult évi torlódást elkerüljük. – Teljes tisztelettel Nóger Frigyes József főherceg tábornagy úr Ő. Királyi fensége udvari fényképésze Szekszárd, Széchenyi utca 28. szám.”*⁷⁵

Borgula Vilmos nagyon szerette a gépjárműveket, autóját nemcsak a vidéki fotózáshoz, hanem személyfuvarozásra is használta.⁷⁶ *„Értesítés. Ezuton értesítem Tolnavámegye közönségét, hogy motorkerékpár balesetemből annyira felgyógyultam, hogy műtermemben a felvételt ismét magam készítem. Vidékre bárhová, meghívásra (esküvői, lakodalmi, családi, aranylakodalmi, műkedvelői,*

⁶⁵ Tolnamegyei Újság 1926. nov. 27.

⁶⁶ Tolnamegyei Újság 1925. máj. 30.

⁶⁷ Tolnamegyei Újság 1925. jún. 6.

⁶⁸ Tolnamegyei Újság 1926. jún. 19.

⁶⁹ Tolnamegyei Újság 1926. aug. 21.

⁷⁰ Tolnamegyei Újság 1926. okt. 16. *„A főherceg udvari titkárja útján hálás köszönetét fejezte ki Borgulának. Itt említjük, hogy ilyen fényképalbumot Kenézy László főszolgabíró és Takács József, Dombóvár főjegyzője, valamint a tolnamegyei vitézi szék is rendelt s Borgulának elismerésüket fejezték ki a sikeres felvételekért. Hisszük, hogy Borgulának még sok ilyen sikere lesz.”*

⁷¹ Tolnamegyei Újság 1928. márc. 17.

⁷² Tolnamegyei Újság 1928. dec. 8.

⁷³ Tolnamegyei Újság 1928. jan. 1.

⁷⁴ Tolnamegyei Újság 1928. márc. 3.

⁷⁵ Tolnamegyei Újság 1926. nov. 27.

⁷⁶ Tolnamegyei Újság 1928. aug. 18.

műszaki, halotti stb.) felvételre saját kis autómon jövök. Teljes tisztelettel: Borgula. Levél- és sürgönycím: Borgula Szekszárd. Telefon: Szekszárd 17.⁷⁷

1928-ban és 1929-ben hasonló tartalmú hirdetések jelentek meg, minden második újságban megtalálhatjuk a Borgula cég reklámját, kevés módosítással:

„Győződjön meg! A legszebb fényképek és fényképnagyítások BORGULA fotóműtermében készülnek Szekszárd, Széchenyi-u. 12. saját ház. Vidékre meghívásra bárhova - saját kis autómon, azonnal jövök! Telefon: Szekszárd 17. Köszönő- és elismerőlevél a kormányzótól, József és Albrecht kir. hercegektől. Kitüntetve számos kiállításon. Igazolványos fényképek 1 órán belül készülnek.”⁷⁸

Az 1920-as évek utolsó szakaszában Nőger Frigyes sokkal kevesebb reklámot jelentetett meg, évekig nem hallatott magáról, csak a gazdasági világválság hatására beszűkült kereslet indíthatta 1930 elején arra, hogy ismét felhívja magára a figyelmet. Ekkortól minden második lapszámban, ahol Borgula reklám is volt, hosszú ideig változatlan szöveggel jelentek meg keretezett, kiemelt hirdetései. „Valóban művészies portaitokat, gyermek-, csoport-, interiur-, architektura fényképeket készít NÖGER főhercegi udvari fényképész. Vidéki meghívásokra kiutazom. Amateur munkát vállalom. Szekszárd, Széchenyi u. 28. (Molnár-féle ház).”⁷⁹

Jeles alkalmakkor kicsit változik a reklám: „Husvét közeledtével tisztelettel kérem nb. megrendelőimet. Szíveskedjenek műtermemet mielőbb felkeresni, hogy művészi portait nagyítások stb-vel idejében elégíthessek ki mindenkit. Teljes tisztelettel Nőger főhercegi fényképész Szekszárdon.”⁸⁰

„Karácsony közeledtével tisztelettel kérem nb. megrendelőimet, a torlódás elkerülése miatt szíveskedjenek műtermemet mielőbb felkeresni, hogy művészi portait, nagyítások, aquarellek stb.-vel idejében elégíthessek ki mindenkit. Teljes tisztelettel Nőger főhercegi fényképész Szekszárdon.”⁸¹

Mivel a keretezett reklámok kiemelkedtek az apróhirdetések közül, a Borgula reklámok is gyorsan követték ezt a stílust – 1930-tól szintén keretes hirdetéseket adtak fel, azonban nem ennyire egysíkú, azonos szöveggel, hanem évszakonként, eseményenként módosítottak rajta.

1932-ben minden második, harmadik újságban hirdetett mindkét fényképész, Nőger mindig a 4. oldalon, balra fenn, Borgula általában, de nem kizárólag, az 5. oldalon, jobbra fenn.

„Művészi portait fényképnagyítások esküvői, gyermek, családi csoport interiur, architektura felvételeket készít elsőrendű kivitelben NÖGER főhercegi udvari fényképész. Amateur-munkák gyors kidolgozása. Vidéki meghívásra kiutazom. Szekszárd, Széchenyi utca 28. (Almássy-cukrárszállal szemben) Méltányos árak! Tökéletes munka!”⁸²

„Minden felvétel sikerül! Ha szép művészi fényképet vagy fényképnagyítást óhajt, keresse fel Borgula fotóműtermét Szekszárdon. Vidékre bárhova meghívásra kisautómmal kiutazom. Sürgönycím: Borgula, Szekszárd. Telefon: 17. Számos kitüntetés és elismerő levél.”⁸³

„A legszebb esküvői fényképek gyermek, családi, műkedvelő csoport – fényképek, fényképnagyítások – Borgula fotóműtermében készülnek Szekszárdon. Vidékre bárhova – meghívásra – kiutazom. Sürgönycím Borgula, Szekszárd. Telefon 17. Számos kitüntetés és elismerő levél.”⁸⁴

„Fényképnagyítások bármely régi, kopott képről is, garancia mellett jutányos árban készülnek Borgula fotóműtermében Szekszárdon, Széchenyi ucca 12. Vidékre kirendelésre jövök! Sürgönycím: Borgula, Szekszárd. Telefon 17. Számos kitüntetés és elismerőlevél!”⁸⁵ Új vevőközönseget is megcéloznak: „Kereskedők és uradalmak figyelmébe! Tájkép levelezőlapokat garanciával olcsón vállal BORGULA fényképészeti és nagyítási műintézete Szekszárdon, Széchenyi ucca 12.”

⁷⁷ Tolnamegyei Újság 1928. aug. 18.

⁷⁸ Tolnamegyei Újság 1928. szept. 1. – nov. 3.

⁷⁹ Tolnamegyei Újság 1930. febr. 12. – 1932. jan. 1.

⁸⁰ Tolnamegyei Újság 1930. ápr. 5-12.

⁸¹ Tolnamegyei Újság 1930. dec. 6-24; Tolnamegyei Újság 1931. dec. 19; dec. 24.

⁸² Tolnamegyei Újság 1932. szept. 3; 17; okt. 1; 15; nov. 5; 19; dec. 3.

⁸³ Tolnamegyei Újság 1930. máj. 17. - nov. 8.

⁸⁴ Tolnamegyei Újság 1931. jan. 10. - febr. 21.

⁸⁵ Tolnamegyei Újság 1931. febr. 28. - júl. 25.

„Elsőrendű fényképnagyítások régi kopott fényképekről is készülnek. Speciálista: műszaki, csoport, gyermek, esküvői és hölgyfelvételekben. Kitüntetve számos kiállításon! Elismerőlevél a kormányzótól, József és Albrecht főhercegektől stb.”⁸⁶

1932-ben Borgula Vilmos új tevékenységi körrel bővítette vállalkozását, megkezdte az amatőr-munkák kidolgozása mellett a fotócikkek forgalmazását is.

„Művészi fényképek és fénykép-nagyítások BORGULA fotóműtermében készülnek Szekszárdon, Széchenyi ucca 12. sz. Ugyanott mindennemű fényképcikk kapható. Amatőrmunkák a legrövidebb időn belül a legszolidabb ár mellett készülnek. Vidéki megrendeléseket vállalok! Meghívásra bárhova kiutazom!”⁸⁷

„Fényképnagyításokat bármily régi képről is, művészi kivitelben, olcsón készíték! - amatőr-munkák – 24 órán belül elkészülnek. Fotócikkek kaphatók! Világmárka! 6*6 Brillant gépek raktáron. Borgula fotóműterme Szekszárd. Vidékre (bárhova) rendelésre kiutazom.”⁸⁸ 1933-ban októberében a szekszárdi iparkiállításon Borgula F. Vilmos a Faluszövetség ezüstérmét nyerte el. Karácsonykor „mélyen leszállított áron” kínálta fényképeit.⁸⁹

AMATŐR MOZGALOM

Az 1930-as évektől egyre több amatőr fényképpel, fényképezővel találkozunk, akik már szervezett formában működtek, s olyan eseményeket, pillanatokat örökítettek meg, amelyeket a hivatásos fényképészek is legfeljebb otthon, családi körben kaptak el. A nagyszámú felvétel között számos gyenge is akad, de az adott korról tanúskodó képekkel ismereteinket sokkal szélesebbre tárja. Nem véletlenül hirdette Borgula⁹⁰ és Nöger is az amatőr-munkák kidolgozását, nyitottak fotócikk kereskedést, budapesti cégek is hirdettek a helyi újságokban.

„Megjelent a karácsonyi képes árjegyzék és alkalmi vételű fényképezőgépek listája. Hafa Hatschek és Farkas Budapest, fotó-, optikai és rádiószaküzlet. IV. Károly körút 28. VI. Andrassy ut 31. VII. Rákóczi ut 80. ... Kérje-Kapja alkalmi vételű fotógépek jegyzékét és téli árjegyzékét.... Okos ember előre kér árjegyzéket – azután vásárol!”⁹¹

A Magyar Amatőrfényképészek Országos Szövetségének Szekszárdi Csoportja 1932-ben alakult meg Schneider János elnök és Szabó Gyula titkár vezetésével, nyolcvan taggal,⁹² első bemutatkozásukról a Tolnamegyei Újság 1932. április 2-án számolt be: „Fényképkiállítás. Mint már megírtuk, a Magyar Amatőrfényképészek Országos Szövetségének Szekszárdi Csoportja a szekszárdi Iparos Székházban kiállítást rendez. Az ünnepélyes megnyitás 3-án délelőtt 10 órakor lesz. A kiállítás megtekinthető vasárnap és hétfőn délelőtt 10-től délután 6 óráig. Belépődíj nincs.” Az alig három hónapja alakult amatőr fotóegyesület kiállítását Vendel István polgármester nyitotta meg, a 131 képet Wallacher László reál gimnáziumi rajztanár, mint ügyvezető elnök mutatta be.⁹³

Hamarosan részletes kritikát is közölt az újság, a végén külön kiemelve a legjobbakat, Wallacher László, dr. Örfy Gy., dr. Flischmann O., dr. Resch B. és többek képeit. „A szekszárdi amateur

⁸⁶ Tolnamegyei Újság 1931. aug. 8. - nov. 21.

⁸⁷ Tolnamegyei Újság 1932. márc. 26. - szept. 17.

⁸⁸ Tolnamegyei Újság 1933. szept. 2; okt. 7; nov. 4.

⁸⁹ Tolnamegyei Újság 1933. dec. 2. dec.9; dec. 16. „A legszebb, a legkedvesebb, a legolcsóbb karácsonyi ajándék egy szép fénykép vagy fényképnagyítás. 6 db Rádiófénykép 4 pengő, 6 db Leventefénykép 4 pengő. Mindenkinek lehet karácsonyra fényképe! BORGULA fotóműterme Szekszárd. Csak dec. hónapban leszállított árak!”

⁹⁰ Tolnamegyei Újság 1934. márc. 31. Egész évben nem volt több hirdetése, Nöger sem volt; „Amatőröknek nagyításait budapesti árjegyzék szerint készítem el! Fénykép-nagyítást bármily régi kopott fényképről is elsőrendű kivitelben készít BORGULA fotóműterem Szekszárd. Elvállalok mindennemű amatőr-munkát. Fotócikkek árusítása! Vidékre – hívásra – kiutazom! Számos kitüntetés és elismerő oklevél.”

⁹¹ Tolnamegyei Újság 1933. dec. 16. 20. 23. Keretes, rajzos hirdetések.

⁹² MNL TML Alisp i. 1925/1932; 11646/1932

⁹³ Tolnamegyei Újság 1932. ápr. 9.

14-15. kép. Wachter Klára felvételei a szekszárdi vásárban, 1935 körül

fényképkiállítás kritikája.....A fényképezés ma már nem luxus. Megszületett abból az örök harcból, amelyet az ember a mulandósággal vív. Ez az oka, hogy az első amatőrök sőt mai is kezdők, eleinte magukat, családjukat, a kirándulótársaságokat fényképezik. A második nagy témakört az utazás szolgáltatja. És a végén magasabb fokon jut el a tárgyfényképezéshez; amikor meglátja és megszereti y minden személyes vonatkozástól ment szépséget a világ kisebb-nagyobb dolgaiban; amikor gyönyörködik egy jégcsapban, egy faágban, egy-két szál virágban, egy érdekesen megvilágított üveg pohárban, egy kilendülő hintában: szóval a valóság apró-cseprő szépségeiben, de észreveszi őket és észreveszi azt, hogy a lencse mást, illetve másképp is mutatja: stilizál, de viszont a lencse nem is hazudik. S akkor az amatőr ebből a két elemből: a fénykép sajátosságaiból: éles és lágy vonalak, fehér és fekete színek és a valóságból: forma, távlat, fényárnyék kombinálja, tervezi a képét, tehát művészi munkát végez. Végigkísérhetjük ezt a fejlődést ezen a kiállításon is. Ez nem zárja ki természetesen azt, hogy bármelyik tárgy körben ne találjunk elsőrangú képeket.....⁹⁴

Májusban majd júniusban újabb bemutatkozásuk volt, melyen a neves fotóriporter, Balogh Rudolf zsűrizett.

„A Kaszinó kerthelyiségében állítottak ki, olyan igényességgel, hogy Balogh Rudolf is elismeréssel nyilatkozott. Itt volt többszörös külföldi aranyérmes Vadas Ernő, Hollán Lajos és Nagy min. tanácsos. 50 képpel bemutatott előadást tartottak, hogy a képből ne festmény legyen. Wachter Klára képei külön kiemelendők és Örfy Gyuláé is. Ők zsűriztek Balogh Rudolf-fal, így első lett dr. Fleischmann Ottó, Gábor Károly, Lipmann Kálmán, Szabó Gyula és Wallacher László. Czákó Sándort, mint Decsről érkező fotográfust is kiemelték. Szabó Gyula az egyesület titkára.”⁹⁵

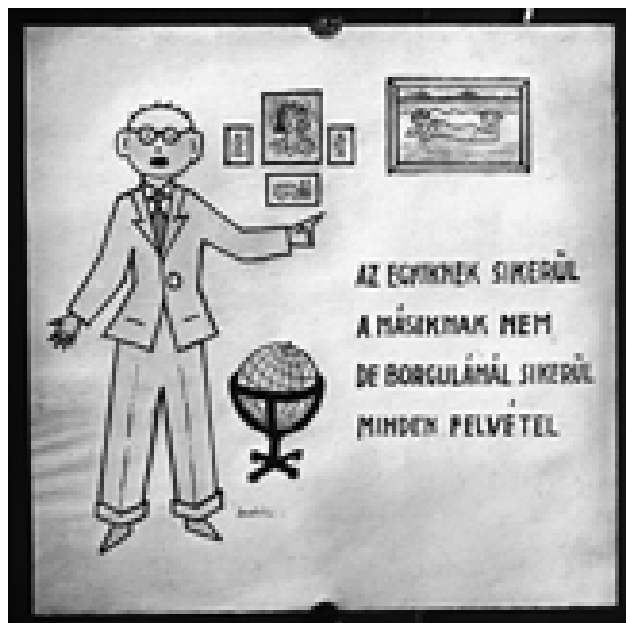
Még néhány újsághírral találkozunk, amelyek debreceni, budapesti, soproni bemutatkozásukról tudósítanak, de a szervezet néhány év működés után felbomlott.⁹⁶

1934-től Nőger Frigyes neve sem bukkan fel többet az újságok hasábjain, a nyilvántartott fényképek száma is megcsappan, azt hihetnénk, már nem is készülnek felvételek a műteremben, de néhány

⁹⁴ Tolnamegyei Újság 1932. ápr. 16.

⁹⁵ Tolnamegyei Újság 1934.máj. 19. „Országos művészi amatőrfényképkiállítás Szekszárdon”; Tolnamegyei Újság 1933. jún. 14. „A fotókiállításról”

⁹⁶ MNL TML Alisp. i. 10114/1943 sz. alatt feloszlatták, mert évek óta nem működött, vagyonuk nem volt.

16-17. kép. Borgula reklámok

saját családon belüli, szignált fényképpel még az 1940-es években is találkozunk. Az 1930-as évek közepétől a Borgula-hirdetések is nagyon megritkúlnak, évi egy-két megjelenésre korlátozódnak.

„Győződjön meg, hogy a legszebb fényképek, fényképnagyítások mélyen leszállított árak mellett készülnek BORGULA fotóműtermében Szekszárd, Széchenyi utca 12. szám. Amatőrmunkák pár órán belül készülnek. Filmek, lemezek, papírok eladása. Minden felvétel garantáltan sikerül. Vidékre meghívásra bárhova kiutazom kis autómmal!”⁹⁷

„Számos kitüntetés és elismerő oklevél. Olcsó árak! Figyelmes, kitűnő munka! Még a polgármester is azt mondja jókedvében: Borus idő nem határoz, Gurgulok a Borgulához, mert a legszebb fényképek és fényképnagyítások BORGULA fotóműtermében készülnek Szekszárdon. Esküvőre bárhova rendelésre kiutazom saját kis autómmal.”⁹⁸

VITKAY JÁNOS (Működési ideje: 1935-1937)

1935-ben új fotográfus jelent meg Szekszárdon, elsősorban fotócikket árult, de fényképeket is készített. „Értesítés. Tisztelettel értesítem Szekszárd város és környéke n. é. közönségét, hogy Szekszárdon, Garay tér 10. szám alatt fényképészeti műtermet és fényképészeti kellék kereskedést nyitottam. – Készítek művészi képeket, gyermekfelvételeket, nagyításokat, aquarell-képeket, interieur felvételeket stb. Amateur-felvételek kidolgozását vállalom. – Amateur-cikkekben nagy választék. Szíves pártfogást kér Vitkay János fényképésmester.”⁹⁹

A következő hetekben amatőr kidolgozást és „külfelvételek” készítését, olcsó, művészies első áldozó és bérálási képeket, karácsonyra művészi fényképeket kínált.¹⁰⁰

⁹⁷ Tolnamegyei Újság 1935. ápr. 6; ápr. 20.

⁹⁸ Tolnamegyei Újság 1935. nov. 16; nov. 23; Tolnamegyei Újság 1935. dec. 24. „A karácsonyi ünnepek alatt és újév napján is készülnek fényképfelvételek. Csak dec. hónapban 3 darab fényképlevelezőlap és 1 drb elsőrendű fényképnagyítás 8 pengő! Háznál karácsonyfa-felvételeket elválllok. Vidékre meghívásra kiutazom. BORGULA fotóművész Szekszárd. Számos kitüntetés és elismerő oklevél!”

⁹⁹ Tolnamegyei Újság 1935. márc. 30.

¹⁰⁰ Tolnamegyei Újság 1935. ápr. 10; ápr. 13; ápr. 17. „Művészi fényképet mérsékelt áron készít Vitkay János fényképésmester. Mindennemű amatőr munkát készítek. Hívásra külfelvételeket bármely időben készítek. Szekszárd, Garay tér 10. szám”; Tolnamegyei Újság 1935. ápr. 20. „Husvétkor művészi fényképet mérsékelt áron készít Vitkay fényképésmester Szekszárd, Garay tér 10; Tolnamegyei Újság 1935. ápr. 27. Első áldozó és bérálási fényképeket mérsékelt áron, művészies módon készít Vitkay János fényképésmester Szekszárd, Garay tér 10. szám”; Tolnamegyei Újság 1935. dec. 14; dec. 18; dec. 24. „A legszebb karácsonyi és újévi ajándék egy

MOLNÁR LÁSZLÓ

(Működési ideje: 1938–1939)

1937-ben ugyan nem találkozunk a fényképészek reklámjaival, de Molnár László Garay tér 6. szám alatti üzletének megnyitásával Borgula Vilmos ismét szükségesnek érzi, hogy néhány hirdetésben újra felhívja magára a figyelmet. „Ne ugorjon be a mézesszáju fényképügynököknek (akik „kiállításrendezést” is ígérnek). Ne dobja ki pénzét silány készítésű fényképekre. Győződjön meg, hogy elsőrendű fényképeket, fotócikket, amatőr munkát csak a régi jóhírnevű Borgula műtermében kaphat Szekszárdon, Széchenyi u. 12. alatt”¹⁰¹

Az 1940. évi súlyos árvizek elmúltával ismét felhívja megrendelői figyelmét:

„A vidéki t. közönség figyelmébe! Tekintettel arra, hogy az útviszonyok megjavultak, bárminemű fényképezésre meghívásra, kis autómmal kiutazom. Fénykép nagyításokat, bármily régi képről is, művészién készíték. Friss fotócikkek kaphatók. Amatőr munkák 12 órán belül készülnek. Borgula fotóterme Szekszárd”¹⁰²

A háborús évek alatt nem voltak fényképész-hirdetések, év elején kívánt Borgula Vilmos megrendelőinek boldog új évet.¹⁰³A harcok végére nyilván a készletek is kikapadtak, ezért mindenféle fotóanyagot vásárolt magánszemélyektől is.¹⁰⁴

Borgula Vilmos és Koncz Mária házasságából három gyermek született, közülük ketten sajátították el édesapjuk mesterségét.

BORGULA EMIL (Működési ideje: 1946–1995)

A családi vállalkozást Emil folytatta. Az elemi, majd ipari iskola után tanoncidejét az otthoni műteremben töltötte 1937–1939 között, segédlevelet 1939-ben kapott. 1946-ban váltotta ki az iparendélyt, vette át apja üzletét. 1964–1982-ig az 505. számú szakmunkásképzőben elméleti és gyakorlati szakoktató. A KIOSZ fekete-fehér és színes fotó továbbképzéseiben többször közreműködött.

A háború utáni években lassan újra beindult az üzlet, újra lehetett kapni fotócikket is, de a konkurencia is újra megjelent.

„Figyelem! Több ízben előfordult, hogy a községekbe utazó fényképészek a Borgula cég közismert jóhírnevét jogtalanul felhasználva, üzletszerzés céljából a Borgula névre hivatkoznak. – Felhívom a n. é. közönség figyelmét, hogy cégemnek semmiféle megbízottja nincs, így vidékre meghívásra kizárólag személyesen megyek. Továbbra is, mint már 40 éve, készséggel állok a n. é. közönség rendelkezésére. – Tisztelettel: BORGULA-FOTÓ Szekszárd, Széchenyi u. 12. Figyelem! A régi helyen, a postával szemben!”¹⁰⁵

18. kép. Németh Juci és Illés Erzszi portréja, Vitkay János felvétele

művészi fénykép VITKAY fényképésmestertől Szekszárd, Garay tér 10.”

¹⁰¹ Tolnamegyei Újság 1938. ápr. 9; Tolnamegyei Újság 1939. márc. 25; ápr. 1. „Lakodalmakra, vagy bármilyen fényképfelvétele hívásra jövök. Fényképnagyítások régi képekről is elsőrendűen készülnek BORGULA fotóterme, Szekszárd. Amatőr munkák 24 órán belül készülnek.”

¹⁰² Tolnamegyei Újság 1940. márc. 16; márc. 23.

¹⁰³ Tolnamegyei Újság 1942. jan. 1; 1942.dec. 30; 1944. jan. 1. „Mélyen tisztelt megrendelőinek boldog új évet kíván BORGULA fényképész”

¹⁰⁴ Tolnamegyei Néplap 1945. ápr. 22; ápr. 29. „Figyelem! Mindenféle fotóanyagot veszek, valamint tekercsfilmeket, másolópapírokat, fényképezőgépeket, nagyítógepeket stb. Cím: Borgula fotó, Szekszárd”

¹⁰⁵ Tolnamegyei Kis Újság 1948. máj. 1.

NÉMETH ANTAL

(Működési ideje: 1945–1988)

Borgula Edit 1933–1935 között töltötte tanonc idejét édesapjánál, majd két évig segédként dolgozott az üzletben. Németh Antalhoz ment férjhez, Várpalotára költöztek, ott nyitottak műtermet. A háború alatt mindenük elpusztult, ezért visszatértek Szekszárdra, s itt kezdtek új életet. *„Tisztelettel értesítem a n.é. közönséget, hogy Széchenyi u. 32. szám alatt fényképészeti műtermet és fotószaküzletet nyitottam. Gép, film, album kapható. Amatőrképek szakszerű kidolgozását vállal m. Igazolvány és más művészi felvételezés Németh Antal fényképésmester.”*¹⁰⁶

Több hirdetéssel nem találkozunk, csak karácsonyi ajánlataival, újévi jókívánságaival: *„Németh Antal fényképésmester és fotókereskedő minden kedves vendégének és ismerőseinek boldog új évet kíván!”*¹⁰⁷

A két műterem hosszú évtizedekig megmaradt, Németh Antal haláláig, 1987-ig dolgozott. Gyerekeik nem folytatták a mesterséget, Borgula Edit még egy évig készített fényképeket.

19. kép A szekszárdi sajtérlelőben.
Borgula Emil felvétele, 1958

MŰTERMÉK BÁTASZÉKEN

Bátaszék a járás legnagyobb közlekedési, ipari központja, vasúti csomópont, a bátaszéki uradalom központja. Hagyományosan vonzaskörzetébe tartoznak a sárközi települések, de Mórág, Várdomb, Alsónána, Bátaapáti is széles vásárlóközönséget jelentett a fényképész műtermek számára. Hirdetéseikkel nem találkozunk a sem a megyei újságban, sem a századelőn megjelenő *Bátaszék és a Sárköz* című helyi lapban, így munkásságukról csak a levéltári források morzsáiból és a megmaradt felvételekből vonhatunk le következtetéseket.

RÉCSEI (ROVÁCSEK) PÁL (Működési ideje: 1894–1922)

Rovácsek Pál 1842-ben született Bátaszéken, édesapja iparos, az anyakönyvi bejegyzés szerint „*bodnár*” volt, édesanyja Jäger Franciska. Fiuk a pécsi tanítóképzőben szerzett 1861-ben képesítést elemi osztályok tanítására, zenére, énekre, gazdasági iparra, magyar és német nyelvre. 1861-től három évig Bátaszéken, utána Bükkösdön, Gyűrűfűn, Homokon tanított, 1878-ban került vissza szülővárosába.¹⁰⁸ Előbb az elemi iskolában, majd az 1887/88-as tanévtől induló Nép- és Iparostanonc Iskolában dolgozott nyugdíjazásáig, 1902-ig. Utána óraadóként tanította rajzra az ipari tanulókat. 43 évi pedagógusi pályafutása alatt *„sok érdemet szerzett a bátaszéki iparostanonc iskolában a rajztanítással. A keze alól igen ügyes mesterek kerültek ki. A híres bátaszéki dalárdának is évtizedekig karmestere volt, és a dalárda az ő vezetése alatt a nyolcvanas és kilencvenes években Pécsen és Miskolcon a többiek elöl elvitte a pálmát. Jeles képzettségű, szorgalmas és kedélyes muzsikus volt, aki egész generációkat tanított zongorázni.”*¹⁰⁹

A négy gyermekes tanító főállása mellett, kiegészítő jövedelemszerzésként és talán hobbiból, fény-

¹⁰⁶ Tolnamegyei Néplap 1945. aug. 12.

¹⁰⁷ Tolnamegyei Néplap 1946. dec. 28; Tolnamegyei Néplap 1947. dec. 17; dec. 24. „*Karácsonyra ajándékozzon fényképet Németh fotó-műterméből. Szekszárd, Széchenyi utca*”; Tolnamegyei Néplap 1948. dec. 30. „*BUÉK kedves rendelőimnek Németh fényképész*”.

¹⁰⁸ BÁTASZÉK 2000, 254-255.p.

¹⁰⁹ Tolnamegyei Újság 1926. aug. 21.

21. kép Enig József indul a háborúba

20. kép Enig Ádámné gyermekeivel

képezéssel is foglalkozott. Az 1896-os milleniumi kiállításra szeretett volna képeiből küldeni, ezért a Tolna megyei alispántól segélyt kért azok elkészítéséhez, melyet azonban vélhetőleg nem kapott meg.¹¹⁰ Hirdetésével nem találkozunk megyei, a szekszárdi és a helyi, *Bátaszék és a Sárköz* című hetilapban, nem vett részt az 1904. évi bátaszéki iparkiállításán, iparigazolványának, működési engedélyének sem sikerült a nyomára bukkanni, annyit tudunk, hogy 1903-ban 7 korona adót fizetett.¹¹¹ Képeivel több Tolna megyei családi fényképgyűjteményben, környékbeli tájházakban, településeken találkozunk. 1899-ben névmagyarosítási kérelmet adott be, melyet 1900-ban bíráltak el pozitívan, nevét ekkor Récseire változtatta.¹¹² Ez nagyon jól behatárolhatóvá teszi felvételeinek készítési idejét.

A fiatal nő portréja a szekszárdi Kunczer-családtól, a kisbaba és a férfi portré a tamási Stockinger családtól került a múzeumba. Berényi Jánosné alsónyéki jegyző feleségét és Bátori Vilmát sárközi népviseletben ábrázoló fotó Ambrus Vilmos gyűjtése.¹¹³

A képek előlapján aranszínű *Rovácsek P. Báltaszéken, a verzón Rovácsek Pál nép- ipariskolai tanító Báltaszéken* felirat olvasható. A kartonokat Bécsből, Bernhard Wachtl litográfus nyomdájából rendelte. A két portrén az arcot emelte ki, semmiféle műtermi kelléket nem használt. A kisgyermek egy tonett széken ül, mögötte festett háttér, a páros képen csak a háttér széle fedezhető fel.

A későbbi felvételeknél találkozunk még verzóval, ezek azonban már nem egyedi megrendelések, hanem általános, *Souvenir* feliratú, rajzos kartonok, a nevét kézzel írta rá, illetve fehér vagy kék színű kartonra ragasztott képeit is többször szignálta. A háttérfestményt úgy állította be, hogy ne mindig ugyanazok a részek legyenek hangsúlyosak, így úgy tűnt, mintha több is lenne belőlük. A tonett szék is feltűnik, de a korbát, a virágtartó és az asztalka rendszeres szereplői képeinek. Enig József háborúba indulása előtt készült fotográfia azért különleges, mert egyedi hátteret rajzolt az ülő katona mögé.

¹¹⁰ TMÖL Alisp. i. 313/1895.

¹¹¹ MNL TML Közp. j. főszolg. i. IV/412. 376/1904. Iparhatósági megbízott választás. Iparosok névjegyzéke 1904. júl. 18. Bátaszék

¹¹² TMÖL Alisp. i. 1905/1899; 7162/1900; 7162/1900.

¹¹³ V. Kápolnás 2002. 406. p: V. Kápolnás 2013.

22-23. kép. Balogh Verona és M. Sümegi János esküvői képei. 1920

Schmidt János és felesége portréit festményként őrizték a családban, mivel szignált képekről van szó, valószínűleg a festést is ő maga készítette, lévén képzett festő- és rajztanár. A páros kép a két egyedi portré összemontírozott változata.

A műtermi kellékek, beállítások, illetve az adatközlők szerint több képről is nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy Récsei Pál felvétele, bár nem szerepel rajtuk aláírása.¹¹⁴

A bártai fiatal pár, Balogh Verona (1903–1992) és M. Sümegi János (1902–1965) a sárközi szokásokhoz híven nagyon fiatalon, 1920 őszén kelt egybe, mindketten módos, katolikus bártai parasztcsaládból származtak. A három, sajnos elég rossz állapotban megmaradt felvétel ugyanazon a napon készült – hogy az esküvő napján-e, azt nem tudhatjuk, hiszen Bártáról Bátaszékre lovas kocsin kellett megtenni a 12 km-es távolságot.¹¹⁵

A női viselet darabjai a leány-, illetve a menyasszony fotóján: slingelt bodor, láncos húszas, sonkajjú röpike, míder, a röpike dereka alatt slingelt kisszoknya, hasas kötény, szoknya, slingelt csipkével díszített sifon alsószoknya, „bütkös kapca”, szalaggal megkötött cipő. A menyasszony viselete kiegészül még a rojtos szélű selyemkendővel és a fátyollal, amelyet nem a koszorúhoz erősítettek, hanem a kendő fölött viseltek. A leány fotóján jól látható a koszorúba fonott haj. A házasságkötés után már így, hajadonfővel nem mutatkozhatott. A szüreti bálós kép is a házasságkötés előtti viseletet mutatja, mert itt is hajadon van a leány, de a haját cukros vízzel „kicsipkézték” és hátul a copfja le van engedve. A pruszlik alatt bíboringet visel. A szoknya fehér slingelt, sifon anyagból készült.

¹¹⁴ 1981.79.22 Schwartz Etus portréja, 1903; 1981.79.11 Eisenbarth Ferenc 1903; 1990.1.619. Berényi Gáborné és Bártai Vilma sárközi ruhás képe 1900; 1981.72.8. Női portré 1900; 1975.39.1. Anya gyermekeivel, Enig Ádámné 1915; 1975.40.1. Anya gyermekeivel Jakab Andrásné 1916; 1975.41.1. Fiatal leány Hoffmann Erzsébet 1916; 1975.42.1. Fiatalasszony virággal, Enig Józsefné 1918; 1975.136.1. Enig József háborúba való indulás 1914; 1983.15.1. Schmidt János ovális alakú színezett portréja 20. sz. eleje; 1983.15.2. Schmidt Jánosné ovális alakú portréja 20. sz. eleje; 1983.15.3. Schmidt János feleségével 20. sz. eleje.

¹¹⁵ A képek magántulajdonban vannak.

24. kép. Berényi Ilona alsónyéki népviseletben, gyöngyös pártában, 1928

25. kép. Babos Erzsébet fehér selyemruhában, „ezüst huszas” láncsal

Az esküvői képen az 1920-as évek első felében divatos menyasszonyi-, illetve vőlegényi viseletet láthatjuk. A menyasszony fején nem gyöngyös párta, hanem rezgős koszorú van, amelyet préselt papírvirágokból, levelekből, búzakaralászközből és ezüst- vagy aranszínű, spirálisan felsodort fém-szálakból állítottak össze. Bátán egy koszorúköttő férfi készítette ezeket. A vőlegény ruházata: ing, mellény, kabát, vőlegény bokréta földig érő fehér szalaggal, nadrág (ez a nadrág már valószínűleg slicces, de nem csizmanadrág, a szabása inkább az ellenzős nadrágokéhoz hasonlít) és csizma.¹¹⁶

Récsei Pál elég idős, csaknem 80 éves volt, amikor ezeket a képeket készítette, valószínűleg utolsó munkái közé tartoznak.

RÉCSEI IRMA (Működési ideje: 1922–1935)

Rovácsek Pál négy gyermeke közül az 1888-ban született, és valószínűleg hajadon maradt Alajsia (Irma) Mária folytatta apja mesterségét Bátaszéken, a 273. számú házban.¹¹⁷ Az ő stílusában készítette képeit, használta a műterem berendezéseit – csak a készítés időpontja alapján tudjuk munkáikat megkülönböztetni (24-25. kép). Iparengedélyéről nincsenek ismereteink, annyit tudunk, hogy 1922-ben segédként dolgozott édesapja mellett, tőle tanulta meg a szakma minden csínját-bínját, vette át a műterem berendezését, a fényképezőgépeket és a laboratóriumot is.

Hol lehetett ez a műterem? A választói névjegyzék alapján 1925-ben a 273. számú házban laktak az idős szülők és a fényképész-mesterré előre lépett Irma, valahol a Kaszinó mögötti, Budai utcából nyíló házban. Közvetlen szomszédjukban, a 272. szám alatt Csonka Kálmánné fényképész lakott. Négy évvel később Récsei Irmát és édesanyját írták össze e házszám alatt, Csonkáék a Budai utca 5. szám alá költöztek. Az ottani lakás, műterem még az 1990-es években is a család tulajdonában volt.

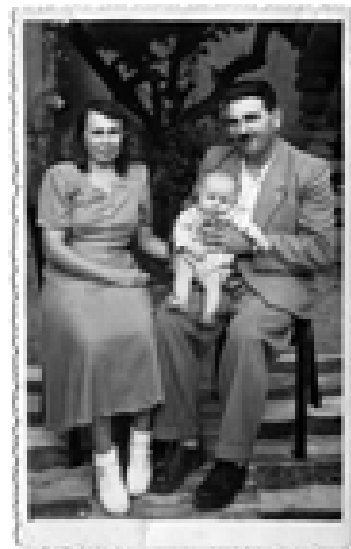
¹¹⁶ A ruhákat Balogh Imréné, Jánosi Erzsébet néprajzos írta le.

¹¹⁷ MNL TML Választói névjegyzék Bátaszék, 1925. Récsei Irma fényképész (37 éves), Récsei Pál ny. tanító (84 éves), Récsei Pálné htb. (80 éves).

26. kép. Családi kép, Báta. Az idős szülők: László Verona, Balogh Imre, lányuk: Balogh Verona, vejük: M. Sümegi János, unokájuk: M. Sümegi Mária. Csonka Kálmánné felvétele, 1937

27. kép. Kápolnás József és felesége újszülött kisfiukkal. Csonka László felvétele, 1951

Récsei Irma két ismert felvételén a beállítások, a műterem berendezése, a nagytáshoz használt papír, előhívási technika teljesen azonos édesapjéval. Az ipartestületi tagnévsor, tagdíj nyilvántartás szerint 5 koronát, 1935-ben már csak 1,5 P tagdíjat állapítottak meg számára. A következő évben már nem működött a műterem.

CSONKA KÁLMÁNNÉ Farkas Margit özv. (Működési ideje: 1924–1944)

Csonka Kálmánné Farkas Margit Récsei Pál közvetlen szomszédja, 1885-ben született Keszthelyen, és 1924-ben, 40 évesen kezdte meg fényképész tevékenységét a 272. házsám alatt, így két bátaszéki műterem közül választhattak a vendégek. Képzettségéről, férje foglalkozásáról nincsenek egyelőre információink, annyit tudunk, hogy 1925-ben megözvegyült. 1929-ben özvegy Csonka Kálmánné a Budai utcában lakott.¹¹⁸ Valószínűleg egyre több munkája lett, ezért 1932-ben Czakó Sándor fényképész, aki Bács megyében kapott iparigazolványt, dolgozott nála.¹¹⁹ Hamarosan azonban új konkurencia jelentkezett, nem sokáig volt segédre szüksége. Az ipartestületi tagdíjat neki is 5 pengőben állapították meg, de az 1930-as években rendszeresen több évi elmaradást tartottak nála nyilván. 1940-ben rendezte az elmaradásokat, ekkor már csak 3, illetve 4 pengő tagdíjat állapítottak meg. 1943 végén fia is iparendélyt kapott, ezért 60 évesen átadta műtermét. A képeiről, munkáiról keveset tudunk, gyűjteményünkben mindössze két portrét őrzünk, melyekre bélyegzővel pecsételte, hogy a felvételeket ő készítette.

CSONKA LÁSZLÓ (Működési ideje: 1943–1969)

Csonka László Bátaszék, Kossuth Lajos utca 53. szám alatti lakost 1943. november 10-én jegyezték be az iparalajstromba.¹²⁰ 1944-ben édesanyjának 2 P, neki 8 P tagdíjat állapítottak meg. A háború után az igazoló bizottság igazolta, nem fosztották meg engedélyétől. 1947-ben 24 forint tagdíjat fizetett. Tevékenységéről keveset tudunk, mindössze egy szignált fotográfiáját ismerjük. Iparendélyét 1969. április 1-jén adta át Bátaszék községnek.

¹¹⁸ MNL TML Választói névjegyzék Bátaszék, 1926; 1929.

¹¹⁹ MNL TML IX/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület, segédalajstrom 14. köt. 1926-1932.

¹²⁰ MNL TML Bátaszék és Vidéke Ipartestület tagnévsor A/15/1943.XI.10.

KATZENBERGER ÁDÁM¹²¹ (Működési ideje: 1925–1930)¹²²

1871-ben született, fényképésznek csak 52 éves korában kezdett tanulni, a tanoncrajstrom szerint Tóth József bátaszéki fényképész iparosnál (akiről ezen kívül semmi egyebet nem tudunk) 1922. november 17. –1923. március 17. között. Minden bizonnyal vagy háborús sérülés, vagy egyéb egészségügyi probléma miatt kellett új szakmát tanulnia, de nem tudjuk, mivel foglalkozott korábban. A szerződés szerint a tanoncnak lakás, élelem járt és 5 K ipartestületi tagdíjat kellett utána fizetni. 1925. május 4-én kapta meg az iparendélyt, így immár háromra emelkedett a bátaszéki fényképészek száma. Hogy milyen képeket készített és mennyire sikeresen vette ki részét egyrészt az évtizedek óta működő, de már régimódi stílust követő Récsei és az új, Csonka Kálmánné által uralt piacon, forrásaink nem beszélnek. 1930. február 4-én 57 éves korában meghalt, gyűjteménybe nem került fotóiból.

PRISCHETZKY ANTAL (Működési ideje: 1922–1950)

Prischetzky Antal fényképész a Bonyhádi Ipartestülettől kapott iparendélyt és Kiss Gyula fényképész és hangszerkészítő üzlettársaként, az ő műtermében kezdte el fotográfusi tevékenységét 1922-ben. Öt évvel később önálló fióküzletet nyitott, amelyet 1932-ig működtetett, majd lemondott bonyhádi iparáról.¹²³ Új iparendélyt 1932. szeptember 28-án váltott ki, és Bátaszéken, a Deák Ferenc utca 72. sz. alatt nyitotta meg műtermét „Alfa” fotószalon néven, így a bátaszéki fényképészek száma két év szünet után ismét háromra emelkedett.¹²⁴ Récsei Irma két évvel később felszámolta iparát, így a Csonka és a Prischetzky cég konkurált egymással évtizedeken keresztül. Mindkét iparos 5, majd 4 P ipartestületi tagdíjat fizetett, ami a háború utolsó évében 2 pengőre csökkent, de 1945-ben az infláció miatt 260 pengőre emelkedett. A stabil pénz bevezetése után 24 forintban állapították meg a hozzájárulásukat.¹²⁵

Prischetzky Antal hamarosan olyan nagy ismertségre, vevőkörre tett szert, hogy 1934-től folyamatosan alkalmazott segédeket, akik azonban inkább rövidebb, mint hosszabb ideig voltak nála alkalmazásban. Azt, hogy miként kerültek Bátaszékre az ország különböző felében tanult, képzett és gyakorlatot szerzett segédek, megint csak nem tudjuk meg forrásainkból.

Fertály János Szegeden szerzett két éves gyakorlatot Simonyi Lajos fényképész mesternél, Prischetzky Antalnál 1934 november – 1935 május között volt segéd, őt követte Dévaványáról Hőgye Teréz augusztus-december között. Cserép Rozália segédlevelét a Budapesti Fényképészek Ipartestülete állította ki 1932-ben, ő 1936 április–július között dolgozott Bátaszéken.¹²⁶ Varga Mária szintén Budapestről érkezett, négy évi gyakorlat után 1938 február-május között alkalmazták a műteremben. Őt Balázi Károly követte Temeskubinból, és viszonylag hosszabb időt töltött Bátaszéken, 1938 október–1939 szeptembere között. Jámbor Ilonának Szegeden állították ki a segédlevelet, de csak alig három hónapig maradt – 1940 elején – Prischetzky Antalnál. Egy évvel később Cherven Erzsébet a Pécsi Ipartestület által kiállított munkakönyvével már csak másfél hónapot töltött ott. Vörös Imre Szegedről 1941 június – 1941 október végéig volt alkalmazásban. A három év gyakorlatlalt bíró, Nagyatádi Ipartestületnél segédlevelet szerzett Koronc Mária viszont hosszabb ideig maradt – 1942. március 1-től 1943. november 9-ig. Őt Nagy László követte Soltvadkertről 1944 január–szeptember között. Több segéd nem fordult meg a műteremben. Négy polgárit végzett fia nála tanulta a mesterséget, majd a tanoncidő letöltése (1947–1949) után, a segédlevelet megszerezve 1949. november 14-én állt munkába.¹²⁷

¹²¹ MNL TML Bátaszék és Vidéke Ipartestület tagnévsor. Katzenberger Ádám az iparrajstrom A 27/925. sz. alatt lett bejegyezve.

¹²² MNL TML K/213. Tolnai Ipartestület tagjainak törzskönyve 1924-1928. özv. Csonka Kálmánné, Katzenberger Ádám, Récsei Irma.

¹²³ MNL TML IX/202. Bonyhádi Ipartestület. Képesítéshez kötött iparosok jegyzéke. A/129/1921.; A/82/1927. 3659/932.

¹²⁴ MNL TML Bátaszék és Vidéke Ipartestület tagnévsor A/60/932. 1932. IX. 28.

¹²⁵ MNL TML IX/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület tagnévsor 24-26. kötet.

¹²⁶ MNL TML IX/201. Bátaszék és Vidéke segédrajstrom 45. köt.

¹²⁷ MNL TML XI/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület segédrajstrom 32. köt. 1927-1949.

28. kép. Szüreti bálozók Várdombon, 1942-ben

Felvételek nem csak a műteremben készültek, hanem vidéki helyszíneken is: Bátán, Várdombon, Mórágynon, Alsónyéken. Megjelentek esküvőkön, temetésen, társadalmi eseményeken, ünnepeken. Fényképeztek óvodai, iskolai előadásokon, jelmezbálokon, készítettek osztályképet, műkedvelő előadások csoportképeit.

PRISCHETZKY ANTALNÉ Gubicza Gizella és ifj. PRISCHETZKY ANTAL
(Működési ideje: 1949–1969)

Özv. Prischetzky Antalné bejelentette, hogy 1950. június 29-én meghalt férje iparát özvegyi jogon folytatja tovább, de a tényleges tevékenységet fia, az 1931-ben Bonyhádön született Antal végezte. Az 1960-as években, nyilván a vevők igénye szerint, színezett fotókat készített, a kellékeknél ismét megjelenik az oszlop és a háttérfestmény.

UDVARI KÁROLY (Működési ideje: 1948 január–július)

Bátaszék, Károly király u. 11. sz. alatti lakos mindössze fél évig volt iparendélye, a politikai változások, a kisiparosok munkájának megnehezítése miatt nem tudott gyökeret eresztetni a településen.¹²⁸

DECS

CZAKÓ SÁNDOR (Működési ideje: 1932–1943)

CZAKÓ SÁNDORNÉ, ifj. CZAKÓ SÁNDOR (Működési ideje: 1943–1970)

Czakó Sándor 1908-ban született Temerinben. Öt elemit, egy polgárit végzett, majd tanoncoktatásban részesült. Csonka Kálmánnénál helyezkedett el Bátaszéken, munkakönyvét a szekszárdi főszolgabírórság állította ki 1932. szeptember 15-én.¹²⁹ Hamarosan Decsen folytatta tevékenységét a Petőfi u. 449. sz. alatt. 1939–1940-ben földije, Balla Imre volt nála segéd,¹³⁰ 1939–1941 között felesége, a négy polgárit végzett Scherer Mária megtanulta a mesterséget, 1941. július 19-én tett

¹²⁸ MNL TML Bátaszék és Vidéke Ipartestület iparlajstrom A/5/1948. jan. 24; Lemondott jún. 10.

¹²⁹ MNL TML XI/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület segédajstrom 14. köt. 1926-1932.

¹³⁰ MNL TML XI/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület segédajstrom 45. köt. 48/937. Temerin, Bács megye; Segédlevél 31/1937. Bátaszék és Vidéke Ipartestület.

segédvizsgát jó eredménnyel, munkakönyvét ez alapján állították ki. Ugyanebben az évben Czako Sándor villanyszerelő segédnek állt, munkakönyvet is kiállítottak számára.¹³¹ Mindkét szakmát gyakorolta, és amikor hadba vonult, felesége folytatta a fényképész mesterséget a megszerzett iparengedély alapján 1949-ig. 1948-ban törölték tagdíjhátralékát. Idősebbik fia, Sándor, szintén fényképész, emellett fotóriporter, népművelő, újságíró. 1947–1949 között Orcsik Mártont alkalmazta segédként, akinek a segédlevelét 1942-ben állították ki Bács megyében.¹³² Az iparengedélyt 1970. július elsején adták át Decs községnek.

TOLNA

Tolna közlekedési helyzete, a dunai hajózás, hajósok és kereskedők mellett fontos ipari és mezőgazdasági központ, a selyemgyár, a malomipar, a dohánybeváltó, Mőzsön a tejbegyűjtő széles vevőkört biztosított a fényképészek számára is a 19. század végétől, a 20. században egyszerre több műterem is meg tudott élni. Vonzáskörzetéhez Mőzs, Bogyiszló, Fácánkert, Fadd tartozik, ez utóbbi helyen 1948 és 1970 között önálló műterem is működött.

ROTH JÁNOS Tolna, Kossuth u. 2. (Működési ideje: 1894–1910)

Roth János adataink szerint Baján, a Fő utcában, Reich Ignác házában is dolgozott 1897-ben.¹³³ Képei többféle verzővel készültek, német származására keresztnevének kétféle írása utal. Kiváló minőségű, szép képeivel hozzászoktatta a helyieket és környékbelieket a fényképezkedéshez.¹³⁴

SCHRANTZ FERENC (Működési ideje: 1910–1932 Tolna, 1932–1935 Bonyhád)¹³⁵

Schranz Ferenc tanulmányairól keveset tudunk. A Paksi Ipartestületnél 1912-ben ipariskolai bizonyítványért két koronát fizetett.¹³⁶ Fényképéit üveglemezre készítette, műtermében számos kelléket láthatunk, a képek háttéréhez festményt használt. Ezek a műtermi berendezések nem azonosíthatók Roth Jánoséval. 1921-ben a Néprajzi Múzeum megbízásából gyűjtő dr. Madarassy Lászlónak 313 üvegnegatívot ajándékozott.¹³⁷ A képek elemzéséből egyrészt nagyon szépen kirajzolódik a stílus, a fények pontos beállítása, a kompozíció. A kutató számára különlegesen fontosak képei, melyek az 1910-es évek bogyiszlói, tolnai, mözsi népviseletét, ünnepi ruházatát nagyon jó minőségű, a részleteket is feltáró fotókon keresztül mutatja be (29-30. kép). A pozitív technikáról ezek a felvételek sajnos nem árulkodnak, a gyűjteményünkben megtalálható egyetlen pozitív, szépia kép már nem ebben a műteremben készült. Munkái között néhány riportkép, szabadtéri felvétel is megtalálható. Az 1930-as években műtermét rövid időre Tumpek Mihály paksi fényképész bérelte, majd a Rubold kötelesműhely rendezkedett be benne.

TOMECSKÓ FRIGYES (Működési ideje: 1933–1973)

1933 húsvét táján egy 20 éves fiatalember, Tomecskó Frigyes a Deák Ferenc utca 2. szám alatt Löwy Mihály rőfös házában, az udvarban álló épületben barátjával, Bárány Jenővel új műtermet alapított. Édesanyja cipőfelsőrész-készítő, édesapja szabász volt, 1899–1902 között éltek először Tolnán, majd Budapesten próbálkoztak önálló egzisztencia megteremtésével. 1911. március 10-én

¹³¹ MNL TML XI/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület segédajstrom 32. köt. 1927-1949. Segédlevelét a 21/1942. szám alatt jegyezték be.

¹³² MNL TML IX/201. Bátaszék és Vidéke Ipartestület, segédajstrom 49/947.

¹³³ Magyar Fotográfiai Múzeum adattára; Nevét az 1929-es Magyar Ipar Almanachja is említi a 455. oldalon.

¹³⁴ V. Kápolnás 2002. 412. p.

¹³⁵ MNL TML Schranz Ferenc fényképész Bonyhád, 41/932. 1932.VI.20. ikt. 887/932 IX/202. Bonyhádi Ipartestület Képesítéshez között iparosok jegyzéke. Iparáról lemondott 1393/1935.

¹³⁶ MNL TML Paksi Ipartestület tanonclajstrom Iparostanonc iskolai számadás főkönyve Paks, 1912. jún. 30. Iparjegyek után befizetés.

¹³⁷ Néprajzi Múzeum adattára, fotó negatív 46650-46963

29-30. kép. Tolna környéki népviselet. Schrantz Ferenc, 1915 körül

költöztek vissza Luther cipőgyáros hívására Tolnára, a Szekszárdi utca 6. szám alá. Öt gyermekük közül Frigyes 1913-ban született. Elemi iskoláit Tolnán végezte, a 6. osztályt 1925-ben. Ezután költözött el a család ismét Budapestre, ahol a kisfiú az ismétlődő népiskola két évfolyamán tanult tovább, majd 1927. november 3-án felvették a VII. kerületi Wesselényi utcai iparostanonc iskola 2. osztályába fényképész szakirányú képzésre, ahol Sevcsik Jenő volt az osztályfőnöke. Pályaválasztására hatással lehetett, hogy édesanyja barátnője volt Roth János fényképész felesége, gyerekkorában megfordulhatott a műteremben, hallhatott a szakmáról is az idős mestertől.

Tanoncidejét 1927. október 1. – 1930. október 1. között Diskai Sándor III. Zsigmond u. 36. szám alatti művészi műtermében töltötte. 1930. október 3-án tett segédvizsgát, elméletből és gyakorlatból jó előmenetelt tanúsított, ezért fényképész segéddé nyilvánította a Budapesti Fényképészek Iparegyesülete. Két évig segédként Budapesten és Vecsésen szerzett gyakorlatot, ami már lehetőséget teremtett önálló iparendély kiváltására. Ehhez az iskolai végzettség mellett erkölcsi és állampolgársági bizonyítványra, felnőttkor elérésére is szükség volt. Ez utóbbi alóli felmentést az árvaszéktől kapott nagykorúsítási engedélye segítette. Ahhoz, hogy a budapesti lakossá vált fiatalember Tolnán nyithasson műtermet, igazolnia kellett helyi illetőségét is, amit édesapja ott lakása jogán meg is kapott.

Tomecskó Frigyes iparendélyét 1933. május 9-én állították ki az A lajstrom 32/1933 tételszám alatt.¹³⁸ A kis műterem a Deák Ferenc utca 2. szám alatt működött, alig néhány házra az évtizedek óta fennálló másik műteremtől, ahol ekkor már Tumpek Mihály dolgozott.

Tőkéje nem lévén, barátja, Bárány Jenő üzlettársként segített az indulásnál. Eleinte egy ismerős családnál, majd a műteremben alakított ki legénylakást, ahol 1938-ig lakott.

Szép képeivel, mozgékonyásával, minden eseményen való megjelenésével meghódította a tolnaiakat és környéken lakókat, egyre gyakrabban őt hívták a családi, társadalmi események megörökítésére. Munkája kezdetén vidékre is eljárt, később már nem vállalkozott a kiszállásokra, esküvőkre sem ment már ki házhoz. A portrékon, műtermi felvételeken túl megrendelésre – és anélkül – műkedvelő előadásokat, társasági eseményeket, politikai történéseket örökített meg, s így krónikásává vált szülőfalujának.

Hamarosan a tanoncoktatásból is kivette részét, 1934–1935 között Molnár József, 1936–1938

¹³⁸ MNL TML IX/213. Tolnai Ipartestület Iparlajstrom A32/1933. 1933. máj. 9.

31. kép. Tomesckó Frigyes műterme

32. kép. Tomesckó Frigyes retusálás közben

között Schrantz Zoltán tanult nála, bár a segédvizsgát egyikük sem tette le. 1938-ban megnősült, Inhof Máriát, ez első tolnai védőnőt vette feleségül, aki szintén kitanulta a szakmát. Prohászka Imre 1938–41 között tanoncokodott a tolnai mesternél.¹³⁹

Nem sokkal később az 1905-ben Németkéren született Molnár József segédként tért vissza, munkakönyvét a Sárbogárdi Ipartestület állította ki,¹⁴⁰ 1936. július 1. és 1938. november 15. között dolgozott a műteremben. Vass Lajos 1936. május 1-től 1937. augusztus 15-ig állt alkalmazásban Tomesckó Frigyesnél, aki 1937. augusztus 4-én kibővítette üzletét fényképész cikkekkel való kereskedéssel is.¹⁴¹ 1935–1939 között 3-5 pengő, 1940-1942 között 5-5 pengő, majd 6,75 pengő ipartestületi tagdíj fizetését írták neki elő.¹⁴²

A családalapítás után néhány hónapig lakás béreltek, majd árverésen vásároltak házat a Magaspart utcában. Gyermekük 1939-ben és 1942-ben születtek.

A háború alatt sem szüneteltette iparát (hátországi feladatokat látott el). 1945-ben alakulatával együtt Ausztria felé menekülve esett szovjet fogságba, ahonnan csak 1947. szeptember 27-én tért haza. A műteremben a front alatt a szovjet katonák istállót rendeztek be, ezért az első 12 év munkája jórészt odaveszett, csak a családnál lévő képek maradtak meg. Fogsága alatt Fojdl Ferenc helyettesítette segédi minőségben.

1945-ben felülvizsgálták a korábbi iparendélyeket, őt igazoltnak nyilvánították, így néhány évig még ebben a műteremben dolgozhatott. A fényképészek elkerülték ugyan az államosítást, iparendélyét megtarthatta, de 1950-ben el kellett hagynia a Deák Ferenc utcai műtermet, melynek helyén cukrászüzemet létesítettek, a műterem elköltözött az Árpád utca 19. szám alá, ahol 1958-ig maradt.

1956 októberében több tolnai társával Budapestre szállított élelmiszert, s természetesen fényképezőgépét sem hagyta otthon: több mint 100 felvételt készített, amit sokáig még a család elől is

¹³⁹ MNL TML IX/213. Tolnai Ipartestület tanonclajstrom 25/1934 Molnár József; 47/1936 Schrantz Zoltán; 49/1938 Tomesckó Frigyesné; 52/1938 Prohászka Imre.

¹⁴⁰ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület segédnyilvántartás.

¹⁴¹ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület segédnyilvántartás Vass Lajos 1916-ban született Szegeden, a Szegedi Ipartestület 18.455. sz. munkakönyvét 1934. júl. 5-én állították ki. Legutóbb Kiskundorozsmán, Rácz Imréné fényképésznél dolgozott. Tomesckó Frigyesnél 1936. máj. 1.-1937. aug. 15-ig.

¹⁴² MNL TML Tolnai Ipartestület Ipartestületi tagok törzskönyve.

elrejtett. 1958-ban eladták a Magaspart utcai házat, a Kossuth utca 4. sz. alá költöztek, ahol az új műtermet is berendezték, melyben egészen nyugdíjba vonulásáig, 1973-ig dolgozott, illetve néhány évig még ezután is volt működési engedélye. 1983. augusztus 6-án halt meg 70 éves korában.

HIDEG JÁNOS (Működési ideje: 1936–1964)

1909-ben született Tolnán, először Pest megyében, majd Budapesten dolgozott Kiss István fényképésznél. A munkakönyvét a Tolnai Ipartestület állította ki 1925-ben. 1926. augusztus 1. – 1927. március 15. között Nőger Frigyesnél volt segéd, majd néhány hónapot Schrantz Ferencnél dolgozott.¹⁴³ A következő éveket nem Tolna megyében töltötte, így erről az időszakról nincsenek levéltári forrásaink. A/103/1936. számú iparigazolványát 1936. december 16-án állították ki Tolnán.¹⁴⁴ Felesége három évig fodrász volt (1936–1939 között), a Kossuth Lajos utca 18. szám alatt laktak. 1940-1942 között Molnár Mátyásné alkalmazta segédként¹⁴⁵. Fojdl Ferenc 1939. október 1. – 1942. október 1. között nála tanulta meg a szakma minden csínját-bínját. Itt ismerkedett meg a fényképszettel Moszbach Ferenc is 1944. május és 1945. június között.¹⁴⁶

Az első években 1,2–1,5 pengő ipartestületi tagdíjat fizetett, 1940-től 4, majd 6,76 pengőt. Második világháborús tevékenységben nem talált kifogásolni valót az igazoló bizottság, igazoltnak tekintették. 1964. március 9-én visszaadta iparát, mert vállalati alkalmazásba lépett.

FADD

FOJDL FERENC (Működési ideje: 1948–1970)

1926-ban született Tolnán, ott is lakott, a Petőfi utca 6. szám alatt. Hideg Jánosnál tanoncoskodott 1939–1942 között, munkakönyvét 1942. október 2-án állították ki.¹⁴⁷ Borgula Vilmosnál helyezkedett el, ahol 1944. december 28-ig dolgozott. Tomecskó Frigyesnél 1945. augusztus 10. és 1947. december 1. között volt alkalmazásban. Faddra érvényes iparigazolványát A 22/1948. szám alatt állították ki. Telephelye a Széchenyi u. 21-ben volt, iparengedélyt 1954. február 20-án kapott. Fadd községnek 1970. július 1-jén adta át az iparjogot.

RÖVIDÍTÉSEK

AFGY	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti archív fotó gyűjtemény
Alisp i.	Alispáni iratok
Közp. j. főszolg. i.	Központi járási főszolgabíró iratai
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
NEG	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti negatív gyűjtemény
NM	Magyar Nemzeti Múzeum

¹⁴³ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület segédlajstrom.

¹⁴⁴ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület Iparlajstrom.

¹⁴⁵ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület Segédlajstrom Molnár Mátyásné Kiskunfélegyházán született 1905-ben, munkakönyvét a Paks és Vidéke Iparhatóság állította ki 1939. júl. 5-én.

¹⁴⁶ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület Iparosok törzslapjai.

¹⁴⁷ MNL TML IX/213 Tolnai Ipartestület munkakönyvek nyilvántartása63/1942.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁTASZÉK TÖRTÉNETE 2000 ERKY-NAGY 2006 *BÁTASZÉK története II.* Szerk: Dobos Gyula Bátaszék 2000. ERKY-NAGY Tibor, *Dombóvár tegnap és tegnapelőtt.* Dombóvár 2006. 233.
- FREUND – STEINBACH 2006 *Így látta az objektív, Tomecskó Frigyes fényképész archív felvételei.* Sajtó alá rend. és szerk. FREUND György, STEINBACH Ferenc, Tolna 1956 Műs (forrásgyűjtemény) Tolna, 2006. 229.
- HANOLNÉ 2007 HANOL Ferencné KERN Ágnes, *Tumpek Mihály fényképész-mester.* In: Paksi tükrök 2007. márc. 1. sz. 25-37.
- HOFMEISTER – SZÓTS 2010 HOFMEISTER Lajos – SZÓTS Zoltán, *Üdvözlét Bonyhádról.* Bonyhád 2010. 163.
- KERNNÉ – BENCZE – KÖVI 2013 KERNNÉ MAGDA Irén – BENCZE Barnabás – KÖVI Gergő, *Képeskönyv – A régi Paks.* Paks 2013. 145.
- KONCZ 2001 KONCZ Ádám: *Tomecsko Frigyes emlékfotó kiállítás: „gyorsfénykép” az egykori műteremből.* Tolnai Hírlap 2001. aug. 29. 8. sz. 6.
- PAKSI HÍRNÖK 2007 *Tumpek Mihály paksi fényképész-mester Paks – Tumpek Mihály paksi fényképész-mester eredeti alkotásainak kiállítása a művelődési központban.* Paksi hírnök 2007. nov. 9. 21. sz. 7.
- RUDOLF 2008 RUDOLF László, *Józseffalvi fényképalbum* Bátaszék 2008.
- SZAKÁCS 1997 SZAKÁCS Margit, *Fényképészek és fényképműtermek Magyarországon (1840–1945). Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből.* Magyar Nemzeti Múzeum Bp. 1997.
- SZARKA 2006 SZARKA Klára, *Fotógyűjtemények és archívumok sorsa a digitális korszakban: fényképek a múltból* Fotóművészet 49. évf. (2006) 2. rész. 5/6. sz., 52-59.
- SZARKA 2013 SZARKA Klára, *Fotográfiai vidéki gyűjteményekben 3. rész – Békés és Tolna megye* Fotóművészet, 2013. 2. 89-96.
- SZARKA–FEJÉR 1999 SZARKA Klára – FEJÉR Zoltán, *Fotótörténet.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1999.
- SZILÁGYI 1996 SZILÁGYI Gábor, *Magyar fotográfia története. A fémképtől a színes fényképig.* Magyar Filmintézet Budapest 1996.
- SZÓTS 1989 SZÓTS Zoltán, *Völgységi emberek – Ahogyan Felden látta.* Tolnai Könyvtáros 1989. 2. sz. 32-33.
- SZÓTS 2002 SZÓTS Zoltán (szerk.), *Bonyhádi képeslapok.* Bonyhád 2002.
- SZÜSZ JÁNOSNÉ 2007 SZÜSZ Jánosné, *Képek Sárszentlőrinc múltjából.* (szerk. Szüsz Jánosné Horváth Ilona, Nagy Zoltán, Karl Jánosné Csepregi Erzsébet) Sárszentlőrinc 2007. 201.
- TÓTH 1997 TÓTH Andrea, *Paksi lelet: a magyar fotográfia történetéből.* Paksi hírnök 1997. feb. 21. 6. sz. 9.
- V. KÁPOLNÁS 1999 V. KÁPOLNÁS Mária, *Képek és technikák. Fotográfiai a XIX. századból.* A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXI. Szekszárd 1999. 453-506.

- V. KÁPOLNÁS 2002 V. KÁPOLNÁS Mária, *Az első fényképezők és műtermek Tolna megyében 1870–1914*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. Szekszárd 2002. 385-442.
- V. KÁPOLNÁS 2003 V. KÁPOLNÁS Mária, *Egy fényképész Tolnáról*. Fotóművészet XLVI. évfolyam 2003. 3-4. sz. 99-110.
- V. KÁPOLNÁS 2005a V. KÁPOLNÁS Mária, *Az első fényképezők és műtermek*. Szekszárd a XX. század első évtizedeiben (szerk. Dobos Gyula) Szekszárd 2005. 303-347.
- V. KÁPOLNÁS 2005b V. KÁPOLNÁS Mária, *Wosinsky Mór élete és munkássága a fényképek tükrében* In: Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907. Szekszárd 2005. 175-212.
- V. KÁPOLNÁS 2013 V. KÁPOLNÁS Mária, *Bátaszék első fényképésze – Récsei (Rovácsek) Pál 1842–1926*. In: MAFOT APERTÚRA 2014. szeptember http://www.mafot.hu/apertura.html#apertura_201409
- VITÉZ – V. KÁPOLNÁS 2004 VITÉZ Attila – V. KÁPOLNÁS Mária, *Üdvözlés Szekszárdról!* Szekszárd 2004. 88.
- VITÉZ – V. KÁPOLNÁS – ERKY-NAGY 2007; 2010 VITÉZ Attila – V. KÁPOLNÁS Mária – ERKY-NAGY Tibor, *Üdvözlés Tolna vármegyéből!* Szekszárd 1. rész. 2007. 159., 2. rész 2010. 192.
- VITÉZ – V. KÁPOLNÁS – ERKY-NAGY 2014 VITÉZ Attila – V. KÁPOLNÁS Mária – ERKY-NAGY Tibor, *Szekszárd Anno*. Szekszárd 2014. 111.

MELLÉKLETEK

I. A BORGULA-DINASZTIA

I. Borgula András, Borgula Andrásné

II. EDE (?–1913)

A fényképezést Bécsben tanulta. Budapesten, majd Szekszárdon nyitott műtermet, ahová a család is költözött édesanyjával és öccsével, apja már nem élt, ő nem nősült meg. Szekszárdon hamar hírnevet harcolt ki magának, fiókműtermeket nyitott több településen, például Bátaszéken. Azonban hamarosan meghalt, műtermét édesanyja, majd öccse vette át.

II. F. VILMOS (1882–1964)

Nyomdásznak tanult, majd Ede segédje lett. 1930-ban váltott ki iparendélyt, addig a korábbi engedéllyel folytatta a műterem működtetését. 1923-ban Szekszárdon rendezett vándorkiállításon művészeti csoportban kitüntetést kapott. Három gyereke született Koncz Máriával 1915-ben kötött házasságából.

III. EDIT (1917–2003)

1931–37-ig segédként dolgozott, majd férjével, Németh Antallal Várpalotára költöztek, ott nyitottak műtermet. A háború után Szekszárdon a Széchenyi utcában nyitottak műtermet, közel a Borgulához, a patika mellett. 1988-ig dolgozott, gyerekei nem folytatták a hivatást.

III. GYÖRGYI (1918–1968)

Nem volt fényképész, háztartásban, műteremben is besegített.

III. EMIL (1923–2004)

Elemi iskola, majd ipari iskola után segédlevelet 1939-ben kapott, a mesterséget otthon tanulta. Tamásiban és Balatonbogláron tartott fenn fiókműtermeket. 1946-ban váltott ki iparendélyt, ekkor vette át apja üzletét. 1964–1982-ig az 505. számú szakmunkásképzőben elméleti és gyakorlati szakoktató. A KIOSZ fekete-fehér és színes fotó továbbképzésein többször közreműködött.

Lehmann Annával 1945-ben kötött házasságából három gyerek született.

IV. EMIL (1946–1988)

Autószerelő, lánya V. Marianna (1968–)

IV. ANNAMÁRIA (1948–) óvónő, Kozma Istvánné

V. Megyesiné Kozma Anna (1967–) Székesfehérváron járt szakközépiskolában, utána két évig tartott a fényképész szakma megszerzése, 1989-ben végzett. 1995–2004 között vezette a műtermet, mely megtartotta a Borgula nevet. Minden régi eszközt megmaradt, de új technikákat is használtak. A régi berendezések mellett a retusálást, festést is megcsinálták, ha volt rá igény.

V. Kozma István (1969–)

IV. ÁGNES (1951–1985) Szabó Istvánné

Fényképész szakon 1969-ben végzett, 1974-ben mestervizsgát tett. Az üzlet végig édesapja nevéen volt, de 1983–84-ig ő vezette a műtermet. Halála után édesapja újra átvette a vezetést.

V. Szabó Szabolcs (1974–)

V. (Borgula) Szabó Ágnes (1980–)

II. TOLNA MEGYEI FÉNYKÉPÉSZEK NÉVSORA

Név	Műterem helye	Időpont	Fióküzlet
Adler Lajos	Bonyhád, Adler ház Szegzárd, Budai u. 1075., Gyüsü-féle ház Harkány	1877–1896	
Antal és Vasas	Szegzárd Antal Béla 1892. Zalaegerszeg, Székesfehérvár	1900 körül	
Árva J. és társai	Szekszárd, Széchenyi u. 651. „Kossuth” műterem	1905 december – 1908	
Baumgarten I. Hatschek M.	Szegzárd, Weisz-f Ignác féle ház. Budapest 1880 k.	1883 március– április	
Baumgarten Ignác	Szegzárd, Széchenyi u. 145. Gack-féle ház Budapest I. 1882. Szolnok 1887.	1887. január 6. – július 15.	
Békés Gyula	Dunaföldvár, Verner-féle ház	1870 körül	
Bing Bertold	Szegzárd, Bonyhád	1890 körül	
Blahó Ferenc	Dunaföldvár	1880 körül	
Borgula Ede	Szekszárd, Széchenyi u. 646. Kunczer-féle ház	1910. aug. 21. – 1912 április	Bátaszék, Király u. 278. 1913
Borgula Ede	Szekszárd, Széchenyi u. 642. Molnár Bernát-féle ház	1912 április – 1913 október	Tamási, 1913. május 6-ig
Borgula Ede utóda: Braun Samu	Szekszárd, Széchenyi u. 642. Molnár Bernát-féle ház	1913. október – 1914 január	
Borgula Ede utóda: özv. Borgula And- rásné, üzletvezető: Borgula F. Vilmos	Szekszárd, Széchenyi u. 642. Molnár Bernát-féle ház	1914 január – 1915 október	
Borgula műterem – Borgula Emil	Szekszárd, Széchenyi u. 16.	1946–1995	
Borgula műterem - Borgula Vilmos	Szekszárd, Széchenyi u. 12.	1915–1946	Tamási, 1926-ig

Borgula műterem – Megyesiné Kozma Anna	Szekszárd, Széchenyi u. 16.	1995–2004	
Borsitzky Dénes	Tamási	1915	
Bratkó József	Hőgyész	1955	
Buchsbaum Gyula	Tamási	1909	
Czakó Sándor	Decs	1935–1970	
Csanádi Istvánné/ Dassel Istvánné	Nagyszékely	1954	
Csillag műterem	Szekszárd, Sétakert mellett	1917 július – 1923	
Csonka Kálmánné özv.	Bátaszék	1926–1944	
Csonka László	Bátaszék	1943–1969	
Dobis Ferencné Gyulai Erzsébet	Simontornya	1937–1938	
Duska Sándor	Tolnanémedi	1934–1937	
Duska Sándor	Tolnanémedi	1954–1955	
Eisenbarth Nep. János	Tevel	1875 körül	
Elbl és Pitsch	Bonyhád, Székesfehérvár 1889–1914 Budapest II., 1889–1914.	1892. július 5. – szeptember végéig	
Elbl és Társa	Szegzárd, Tóth Gyula szállodája	1891 augusztus	
Felden Albert	Bonyhád	1926–1944	
Fojdl Ferenc	Fadd	1948–1970	
Forberger gimnáziumi tanár	Bonyhád	1896	
Forrai Andrásné Sági Mária	Gyönk, majd Keszőhidegkút 1950–1951	1949–1950	
Forster Ádám	Gyönk	1933–1944	
Funk Antal vándorfényképész	Szegzárd, Weisz Ignác-féle ház	1881. július 28. – augusztus 4.	

Funk Ignác	Szekszárd, Vásártér 182., Geiszauer András háza Nagykikinda, 1860 Újvidék, 1875, 1882 Nagybecskerek, Szarajevó, 1881–1882	1876 május	
Futter Gyula	Szegzárd, Fő utca	1895–1904	
Grünbaum Henrik	Bonyhád	1935–1938	
Gyalog Gyula	Simontornya, Tolnanémedi	1939–1940	
Henhoff János	Tamási	1917–1918	
Hideg János	Tolna	1926–1964	
Hosszú István	Tamási	1919–1940	
Jusztusz Imrec	Hőgyész	1927–1930-as évek	
Károlyi Ármin	Bonyhád	1934	
Katzenberger Ádám	Bátaszék	1925–1930	
Király János	Tamási	1929	
Kirschweng	Váralja, Hátszeg	1890 körül	
Kiss Gyula	Bonyhád, Morhauser I. u. 20. majd Gymnasium utca, saját ház	1921–1948	
Kiss Gyula ifj.	Bonyhád	1949–	
Kiss Jenő	Szekszárd, Széchenyi u. 651., Hirsch-féle ház, „Kossuth” műterem	1908–1912	
Kolb Ferenc	Bonyhád, Gimnázium u. 344.	1905–1920	
Kolb Ferenc	Bonyhád	1905–1920	
Kolb Mária Rusztler Ferencné (1929-től)	Bonyhád	1923–1944	
Koncz András	Dombóvár, Petőfi u. 27. majd Hunyadi tér 2.	1925–1950	
Konsánszky Gusztáv	Dombóvár, Petőfi u. 9.	1935–1942	
Korisánszky Dénes gyógyszerész	Kölesd	1913	
Kovács Farkas	Tamási	1910	

Kovács István	Gyönk, majd Simontornya 1935-től	1928–1935	Simontornya
Krausz Iván	Dombóvár, Hunyadi tér 15.	1915–1930-as évek	
Kulka Elemér	Tamási	1945	
Langsfeld Miksa (1830–1906)	Szegzárd, Széchenyi u. 1083. Hahn Adolf-féle ház Kaposvár, 1865-1918	1895 április–június	
Leicht Rezső	Dombóvár	1915–1926	
Lindenbaum L.	Szegzárd, Széchenyi u. 648. Szigeth-féle ház		
Márcsák Ignác	Dunaföldvár, Verner-féle ház	1870–1875 között	
Márk Géza	Szegzárd	1896	
Mikár Kálmán	Simontornya	1896	
Mikussay Ozmán Mihály	Tevel, Kovácsi u. 31.	1930–1944	
Mildner I.	Dunaföldvár Temesvár	1890–1905	
Mladencsics Kálmánné	Dombóvár	1956	
Molnár Lajos	Bonyhád, Eiler cipész házában	1890–1929	
Molnár László	Szekszárd, Garay tér 6.	1938–1939	
Moussong Gyula	Hőgyész	1903–1931	
Möhse József	Dombóvár	1904. január 10. – február 28.	
Nádor Jánosné Schall Júlia	Bonyhád	1949–	
Nagy Schwáb Károly	Bonyhád	1946–1947	
Nagy Schwáb Lajos	Bonyhád	1934–1937	
Nemes Lajos	Dunaföldvár	1896	
Németh fotó – Borgula Edit	Szekszárd, Széchenyi u. 32. Várpalota 1939–1944	1945–1985	
Neuvelt Lajos	Hőgyész	1927–1931	

Nóger Frigyes	Szekszárd <ul style="list-style-type: none"> • 1920 november – 1923 március Széchenyi u., Kunczer-féle ház udvara • 1923 március – 1925 április Széchenyi u. 642. volt Csillag műterem • 1925-től Széchenyi u. 28. Molnár-féle ház a Szeghy-patika mellett 	1920–1930	
Och Ilona Banizs Dezsőné	Simontornya	1928–1955	
Papp István	Simontornya	1954–1955	
Péczeli Margit	Nagymányok	1946–1947	
Pirger	Dunaföldvár	1956	
Prajda Mátyás	Ozora	1922–1933	
Prischetszky Antal	Bátaszék, Alfa Fotószalon	1932–1950	Bonyhád, Kiss Gyula üzlettársa 1922–1927 fióküzlet, Bonyhád, 1927–1932
Prischetszky Antal ifj.	Bátaszék	1950–1969	
Prischetszky Antal özvegye, Galicza Gizella	Bátaszék	1950	
Puchaler Ádám	Tamási	1915	
Récsei (Rovácsek) Pál	Bátaszék	1894–1922	
Récsei Irma	Bátaszék	1922–1935	
Roth János	Tolna	1894–1910	Baja 1890–1897
Rozsnyai Mátyás gyógyszerész	Zomba	1865–1872 között	
Salamon Ferenc ifj. (?)	Simontornya	1902–1929	
Salamon Ferenc órás és fényképész-mester	Simontornya	1882–1902	

Scherer Kálmánné	Tamási	1927	
Schrantz Ferenc	Tolna	1912–1930	Bonyhád 1932–1935
Schüzler Ferenc	Szakadát	1925–1945	
Singer S.	Szekszárd, Széchenyi u. Ellmann Miklós-féle ház Zombor, 1890–1916. Újvidék, 1910 körül	1892. április 14. – április vége	
Stérer Mór	Dombóvár, Fő u. 15. Budapest	1903 szeptember – október	
Surnyák Mihály	Simontornya	1935–1936	
Szabó István	Kölesd Nagyabony, 1880–1896	1875–1880 körül	
Szamek András	Gyöng	1949–1952	
Szameth Jánosné özv.	Gyöng	1954	
Szentirmai Miklós	Bonyhád	1948	
Szigeti	Dombóvár	1904 október	
Szigeti Artur	Tamási	1914	
Szigeti József	Szegzárd, Széchenyi u. 1083. Hahn Adolf-féle ház Budapest, IV., 1880–1905 Székesfehérvár, 1881–1896 Szigeti I., Kaposvár, 1898 Székesfehérvár, 1906	1897–1906	
Szikszai Béla	Paks	1956	
Tomecskó Frigyes	Tolna Deák F. u. 2. 1933–1950 Árpád u. 19. 1950–1958 Kossuth u. 4. 1958–1973	1933–1973	
Tumpek Mihály	Paks, Erzsébet Szálló	1920–1951	Dunapataj, 1920 Tolna, 1936-ig
Udvari Károly	Bátaszék	1948 január–július	

Varga János	Gyönk	1956	
Vasas Sándor	Szegzárd, Augusz-ház	1885–1889	
Vasas Sándor utóda: Holschek Károly	Szegzárd	1889 augusztustól	
Vincze Sándor	Tamási	1912	
Vitkay János	Szekszárd, Garay tér 10.	1935–1937	
Wagner Gyula	Kölesd	1890–1900 körül	
Wallacher László	Szekszárd		
Weiszling Ádám	Gyönk	1916	
Weiszling András	Gyönk	1927	
Wólsek Károly	Szegzárd	1898–1904	

III. KÉPJEGYZÉK

- 1-2. kép Körmöczné portréja és a kép verzója. Borgula Ede, 1910. AFGY 1984. 80. 1.
- 3-4. kép Csiszár Zsigmondné portréja. Borgula Ede utóda. AFGY 1981.91.39.
5. kép Gauser Károly és Paucsics Ida esküvői képe. Csillag Műterem, 1923. AFGY 2007.15.15.
- 6-7. kép Fiatal házaspár kisgyermekével. Borgula Vilmos, 1916. AFGY 1981. 77.3.
8. kép Szekszárd, Széchenyi utca 12. Borgula Vilmos, 1930-as évek. AFGY 1995.1.17.
9. kép. Színdarab szereplői Várdombon. Borgula Vilmos, 1937. AFGY 1975. 112. 1.
10. kép Ifj. Nőger Frigyes. Nőger Frigyes, 1923. AFGY 2002. 8. 62.
11. kép Nőger Frigyesné portréja. Nőger Frigyes, 1927 k. AFGY 2002.8.29.
12. kép A Borgula műterem. Borgula Vilmos, 1910-es évek. AFGY 1995. 1. 44.
13. kép Részlet a kiállításról. Borgula Vilmos, 1923. AFGY 1995. 1. 74.
- 14-15. kép Wachter Klára felvételei a szekszárdi vásárban, 1935 k. NEG. 8732; 8738
- 16-17. kép Borgula reklámok, 1930-as évek. NEG. 8694
18. kép Németh Juci és Illés Erzszi portréja, Vitkai János, 1935. AFGY 1990.01.213.
19. kép A szekszárdi sajtérlelőben. Borgula Emil, 1958. AFGY 1998. 8. 5.
20. kép Enig Ádámné gyermekeivel. Récsei Pál, 1915. AFGY 1975.39.1.
21. kép Enig József indul a háborúba. Récsei Pál, 1914. AFGY 1975. 136. 1.
- 22-23. kép Balogh Verona és M. Sümegi János esküvői képei. Récsei Pál, 1920. Magántulajdon
24. kép Berényi Ilona alsónyéki népviseletben, gyöngyös pártában. Récsei Irma, 1928. AFGY 1989.1.298.
25. kép Babos Erzsébet fehér selyemruhában, ezüst huszas láncsal. Récsei Irma, 1923 k. AFGY 1993.03.02.
26. kép Családi kép, Báta. Az idős szülő László Verona, Balogh Imre. Lányuk Balogh Verona, vejük M. Sümegi János, unokájuk M. Sümegi Mária. Csonka Kálmánné, 1937. Magántulajdon
27. kép Kápolnás József és felesége újszülött kisfiukkal. Csonka László, 1951. Magántulajdon
28. kép Szüreti bálozó Várdombon. Prischetzky Antal, 1942. AFGY 1975. 113.1.
29. kép Tolna környéki népviselet. Schrantz Ferenc, 1915 k. NM F46655
30. kép Tolna környéki népviselet. Schrantz Ferenc, 1915 k. NM F46787

Photographen und Atelier im zentralen Kreis des Komitates Tolna im ersten Teil des 20. Jahrhunderts

Der Autor veröffentlichte zahlreiche Studien über die Geschichte der Photographie nicht nur im Museumkalender, sondern auch in mehreren Zeitschriften und Studienbänden (Szekszárd im ersten Teil des 20. Jahrhunderts, Lichtbildkunst, Bátaer Journal, usw.). Seine Studie mit dem Titel „Anfangsjahre der Photographie des Komitates Tolnau zwischen 1870-1914“ wurde im Jahre 2002 im Kalender des Komitatsmuseums Mór Wosinsky veröffentlicht. Diese Studie stellt die Fortsetzung dieses Thema dar.

In dieser Studie finden wir mehrere Atelier auf, deren Betrieb im Jahre 1914 nicht beendete, sondern sich sogar danach entfaltete, wie z.B. bei der Familie Borgula, die in den historischen und volkskundlichen Forschungen des Komitates von großen Bedeutungen sind.

Der Autor stellt in dieser Studie die Photoateliers des Komitatsitzes und die von den umliegenden größeren Siedlungen – Bátaszék, Decs, Tolna, Fadd – meist deswegen dar, weil eine historische Altersgrenze nicht gleichzeitig das Periodenende des Betriebs eines Ateliers bedeutet. Von dieser Hinsicht bedeuten die Verstaatlichungen der Jahre 1949-1950 doch einen wichtigen Wendepunkt, aber nicht das Beenden der Tätigkeit und Betrieb der einzelnen Photoateliers.

Er versuchte die Familienbeziehungen, die Familiengeschichte, die Verwandtschaftsbeziehungen, Zusammenarbeit und Konkurrenzkampf der Photographfamilien aufzudecken. Die bedeutendste war die Familie Borgula in Szekszard, die vom 1910 bis 2000 mehrere Zehntausende von Bildern machten, welche Bilder einen wichtigen Beitrag bei den historischen und ethnographischen Forschungen des Komitates leisten. Das andere bekannte Photoatelier in Szekszard gehörte der Familie Németh, welche einerseits die Konkurrenz, andererseits auch eine Familienbeziehung mit der Familie Borgula bedeutete.

Frigyes Nőger eröffnete sein Atelier im Jahre 1920 in Szekszard. Sie waren in Verwandtschaft mit der Photographfamilie Koncz in Dombóvár, so kann die Untersuchung der beiden Ateliers das Auftauchen von merkwürdigen Besonderheiten bedeuten.

Die Analyse der photographischen Tätigkeiten von Ferenc Schrantz, János Hideg, Frigyes Tomcskó (Tolna), Pál Récsi, Frau Kálmán Csonka, Antal Prischetzky (Bátaszék), sowie die Erwähnung der auftauchenden Photographen, wie Sándor Czákó vom Decs und Ferenc Fojdl vom Fadd stellt die technische Entwicklung der 1930-1940 Jahre, die Stiländerungen, die Bedeutung der amateuren Filmentwicklung und die Versuche nach den Nachkriegsjahren dar.

Die Studie veröffentlicht zahlreiche Photos von den Photographen und bemüht sich, den Stiländerungen der Ateliers zu folgen, sowie auch die archive Photosammlung des Museums darzustellen.

Családi tradíció és hagyományalkotás öt szekszárdi borászcsalád életében¹

A Szekszárdi borvidék Magyarország egyik kis területű, de nagy múltú történelmi borvidéke. Társadalmának életében a bortermelésnek mindig kiemelkedő szerepe volt. Az állattenyésztésen és földművelésen kívül a szőlőtermesztés, borfeldolgozás és -eladás fontos megélhetési forrásnak számított és a legfőbb jövedelemkiegészítő funkciót töltötte be az évszázadok folyamán. Nem mellesleg a társadalmi elfogadottság eszköze is volt a szőlőbirtok, mely sajátos „tősgyökeres szekszárdi” öntudatot adott az egykori mezőváros lakóinak.

Igazi törést az évszázados hagyományokkal rendelkező és dinamikusan fejlődő kisgazdaságok életében a termelőszövetkezetekbe kényszerítés okozott. Habár a szőlőültetvények egy része, így gondozásuk is magánkézen maradt a háztájinak és a zártkerteknek köszönhetően, a szakmai háttér, a szőlőfeldolgozás és borászat központosítottá vált. A tömegtermelés célját szolgáló borászati nagyüzemek a minőségi bortermelés helyett az olcsó tömegborok előállítását és a mennyiség növelését célozták meg.

A rendszerváltozás során bekövetkezett gazdasági-társadalmi változások, az egyesített termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok szétesése új helyzetet teremtettek. Eltűntek vagy átalakultak a korábban jól bejáratott kelet-európai piacaink. A szőlőültetvények csökkenése, a belföldi forgalmazás problémái, a minőségi bortermelésre való fokozatos átállás, illetve az export fellendítése új kihívások elé állította a borvidék szereplőit. A tsz-ek által képviselt borkultúra sem ideológiai meghatározottsága miatt, sem gazdasági stratégiája folytán (a mennyiségi és nem a minőségi bortermelésen volt a hangsúly) nem volt fenntartható és nem lehetett követendő példa.

A '90-es években a Szekszárdi borvidék kitörési pontját a korábbi gyakorlattal ellentétben a magas színvonalú szőlőtermesztés és a minőségi bortermelés adta. A rendszerváltozás és kárpótlási folyamatok lejátszódása után a magánkézbe kerülő ültetvények tulajdonosai közül szerencsére egyre többen választották ezt az utat. Ez a – más borvidékeken is bekövetkező – szemléletváltás járult hozzá a magyar borkultúra fejlődéséhez és újra világszínvonalúvá emelkedéséhez.

1. A Szekszárdi borvidék területének változása a rendszerváltozást követően

Elsőként szeretném behatárolni a Szekszárdi borvidék jelenlegi területét, és röviden ismertetem történelmi változásait. Ezt azért tartom fontosnak, mert az elmúlt 100 évben a törvények és rendeletek hatására sokat változott a borvidék területi kiterjedése, ezzel együtt elnevezése is.² Ez a kérdés

¹ A kutatás az OTKA 81120. számú projekt (Egyén és közösség változó terekben: gazdasági stratégiák, lokális megoldások, mindennapi életvilágok etnográfiaja és antropológiája) keretében zajlott. Szeretném köszönetemet kifejezni (ABC sorrendben) Eszterbauer Jánosnak, Heimann Zoltánnak, Mészáros Pálnak, Takler Andrásnak, Takler Ferencnek és Vesztergombi Ferencnek a kutatás elkészítésében nyújtott segítségükért és türelmükért, továbbá Hollósi-Simon Editnek és Hucker Veronikának a digitalizálásban nyújtott segítségükért és Szikszai Péternek a hegyközségi adatbázisok összeállításáért.

² Jelen tanulmányban azonban a rendszerváltást követő időszakra helyezem a hangsúlyt.

mindig komoly vitákat generált a borásztársadalom szereplői között, hiszen egy borvidék magas presztízse pozitív hatással van az árképzésre, a termékek piaci árára. Éppen ezért a rendszerváltást követően az egyes települések be- vagy átsorolása gazdasági és politikai csoportok érdekharcának keresztüzébe került.

A Szekszárdi borvidék első területi lehatárolását az 1893. évi XXIII. törvénycikk mondta ki.³ Ez Tolna vármegye összes szőlőjét ehhez a borvidékhez sorolta, mely jelentős területet foglalt magában. A 16446 ha területből 6500 ha homoki szőlő volt, ami a filoxéra utáni rekonstrukciónak volt köszönhető. A minőségvédelem érdekében 1936-tól⁴ a sík vidéki, homoki szőlőből készült borokat nem lehetett szekszárdiként forgalomba hozni. Innentől kezdve csak Szekszárd, Őcsény és Decs szőlőtermő területeit sorolták a borvidékhez, melynek nagysága így 1660 ha-ra csökkent.⁵

Őcsény területét leválasztották a borvidékről 1959-ben,⁶ de később ezt érvénytelenítette az 1970-es XXXVI. törvény, sőt kibővítette a borvidéket Sióagárd, Bátaszék és Zomba községek egyes határrészeivel. Így a borvidék területe valamelyest ismét nőtt, 1759 ha-t lett. Újabb módosítást a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium 1977-es rendelete hozott.⁷ Szekszárd, Alsónyék, Bátaszék, Bába, Decs, Őcsény, Várdomb szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú területei alkották a borvidéket, amely így 1611 ha-ra csökkent. Tehát Sióagárd, Zomba kikerült, míg Alsónyék, Bába és Várdomb csatlakozott a borvidékhez.

A rendszerváltozás utáni első területi módosítás⁸ 1990-ben nem hozta meg a sikert, újabb elégedetlenséghez vezetett. A Földművelésügyi Minisztérium a Szekszárdi borvidékhez csatolta a völgyeségi területeket, és a borvidéket két körzetre osztotta. Ráadásul Bonyhád, – mely a Völgyeség központja is egyben – a szekszárdi körzethez tartozott.

a) Szekszárdi körzet: Alsónyék, Bába, Bátaszék, Bonyhád, Decs, Mőcsény, Őcsény, Sióagárd, Szálka, Szekszárd, Várdomb, Zomba településeknek a szőlőkataszter szerint I. és II. osztályú határrészei.

b) Völgyeségi körzet: Aparhant, Bonyhádvarasd, Dúzs, Györe, Izmény, Lengyel, Mucsfa, Mucsi településeknek a szőlőkataszter szerint I. és II. osztályú határrészei.

Ez a területi felosztás nem hozott végső egyetértést a szakemberek és a szekszárdi borászok között. Alapvető probléma volt a két körzet eltérő természeti adottsága,⁹ mely mind a szőlőtermesztésre, mind a borkészítésre hatással volt.¹⁰

Végül az 1995-ben megalakult Szekszárdi Hegyközség segítette a borvidék arculatának letisztázásában az alábbiak szerint:¹¹

Szekszárdi borvidék: Alsónána, Alsónyék, Bába, Bátaszék, Decs, Harc, Őcsény, Sióagárd, Szálka, Szekszárd, Várdomb, Zomba településeknek a szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú határrészeit (1925 ha) foglalta magába (1. ábra). (Harc és Alsónána új településekként csatlakoztak a borvidékhez.)

Létrejött a Tolnai borvidék három körzettel.¹² Ide csatolták a Völgyeségi körzetet, melynek része lett Mőcsény és Bonyhád is, így oldva meg az eddigi problémát. A szekszárdi borászoknak minőségi

³ Ez a törvény az történelmi Magyarország összes borvidékét (22 db) behatárolta.

⁴ 70000/1936. FM rendelet.

⁵ MÁTÉ 2007, 45.

⁶ 1959. XXIII. törvény és 2/1959. FM rendelet.

⁷ 40/1977. (XI. 26.) MÉM.

⁸ 7/1990. (XII. 25.) FM.

⁹ A Völgyeséget hűvösebb klíma, nagyobb arányú fehérbortermelés jellemezte.

¹⁰ MÁTÉ 2001, 1.

¹¹ Ezt a javaslatot az országgyűlés az 1997. évi CXXI. a Szőlőtermesztésről és borgazdálkodásról szóló törvényként elfogadta. Röviden a „bortörvénynek” is szokták nevezni.

¹² 1. Völgyeségi körzet: Aparhant, Bábaapáti, Bonyhád, Bonyhádvarasd, Dúzs, Györe, Izmény, Lengyel, Mórág, Mőcsény, Mucsfa, Mucsi településeknek szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú határrészei.

2. Tolnai körzet: Bölcske, Dunaföldvár, Dunaszentgyörgy, Györköny, Kölesd, Madocsa, Paks, Tengelic, Tolna szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú határrészei.

3. Tamási körzet: Felsőnyék, Hőgyész, Iregszemcse, Magyarkeszi, Nagyszokoly, Ozora, Pincehely, Simontornya, Tamási szőlőkataszter szerinti I. és II. osztályú határrészei. 1997. CXXI. tv.

szempontból kedvezett az 1997-es módosítás. Gondot okozott azonban, hogy csökkent a borvidék területe (1925 ha),¹³ ezáltal kisebb lett a telepítésre alkalmas szőlőterületek nagysága is.

Jelentős változásokat hoztak az elkövetkezendő évek is. A 2000-es törvény¹⁴ újabb települést csatolt a Szekszárdi borvidékhez, Medinát, majd 2003-ban Kakasd és Kéty is csatlakozhatott. 2004-ben¹⁵ az újabb gazdasági érdekharcok révén Mórágymot – mely eredetileg a Völgységi körzet (Tolnai borvidék) része volt – a Szekszárdi borvidékhez csatolták. Természetesen érthető volt ez a törekvés, hiszen a Szekszárdi borvidék elismertsége és presztízse magasabb árfekvést eredményez a borpiacon. A rendelet másik következménye, hogy az egy évvel korábban csatlakozó Kakasdot és Kétyet is eltávolították.

A 2004-es rendelet hibáit a 2006-os¹⁶ korrigálta. Kakasdot és Kétyet visszahelyezték a Szekszárdi borvidék keretei közé, Mórágym pedig visszakerült eredeti körzetébe. Összességében a 2000-es évek állandó változásai, bizonytalanságai nem tettek jót a borvidék hírnevének, sem a fogyasztók, sem pedig a bortermelők körében. Szerencsére 2006 óta újabb területi változások nem léptek életbe, ekkorra kialakult a borvidék jelenleg is létező településszerkezete.

Érdekes megnézni hogyan változott az egyes szőlőbirtokok nagysága és a tulajdonosok száma. Az 1960-as évekig nem volt nagy változás a több évszázados szőlőbirtok-szerkezetben. Általában 0,5-2 katasztrális holdas¹⁷ birtokok voltak többségben a filoxéra előtt és a rekonstrukció után is, egészen a tsz-ek kialakulásáig.¹⁸

A rendszerváltás utáni szőlőbirtokok szerkezetének vizsgálatakor két fontosabb adatsorra támaszkodhatunk, melyek sajnálatos módon nem teljesen fedik egymást. A legkorábbi évekből (1990-2000 között) nincsenek megfelelő adatok. A KSH 2001-es országos felmérése rengeteg információt szolgáltat a magyarországi szőlőültetvényekről településsoros adatok formájában. A probléma az, hogy az országos összeírások a Tolna megyei és dél-dunántúli összesített eredményekre törekedtek, nem a Szekszárdi borvidék volt a kutatás fókuszában.¹⁹ A hegyközségi adatbázis szerencsére a Szekszárdi borvidék adatait összesíti, külön-külön hegyközségek szerint,²⁰ tehát szűkebb területi felmérést jelent, mint a megye egész területére kiterjedő adatbázis.

A következő oldalon található táblázatban összesítem az eltérő statisztikákból kinyert és feldolgozott adatokat, melynek segítségével nyomon követhető a birtokszerkezet változása.

¹³ HERPAY, 1998. 15.

¹⁴ 2000. XCIX tv.

¹⁵ 97/2004. FVM rendelet és MÁTÉ 2007, 49.

¹⁶ 9/2006. FVM rendelet.

¹⁷ 1 katasztrális hold=1600 négyszögöl=0.5755 hektár.

¹⁸ KOVÁCS, 1994. 5.

¹⁹ A Szekszárdi borvidékhez tartozó összes település Tolna megyében található.

²⁰ A Szekszárdi borvidéken a hegyközségi törvény (1994. CII. tv.) megszületése után 6 hegyközség alakult ki. 2007-ben (2007. CLV. tv.) egy újabb átszervezésnek köszönhetően négy hegyközség összeolvadt szekszárdi név alatt, míg a bátait a bátaszéki hegyközség integrálta magába. A Szekszárdi borvidéken jelenleg is ez a 2 hegyközség működik. Sajnálatos módon 2007 előtt nem állnak rendelkezésre adatok, így csak ezt követően lehet a birtokstatisztikákat megvizsgálni.

	2001		2007		2012		2014	
Birtokok nagysága (ha) és darabszáma*	ha	Össz-terület hány %-a	ha db	Össz-terület hány %-a	ha db	Össz-terület hány %-a	ha db	Össz-terület hány %-a
0-0,05**	26,25	1,12%	1,63 56	0,07%	0,530 19	0,02%	0,8385 5	0,04%
0,05-0,1	166,31	7,21%	23,07 299	0,86%	6,7 85	0,28%	1,807 22	0,084%
0, 1-1	641,65	27,84%	474,13 1699	17,58%	312,67 916	13,23%	203,76 644	9,5%
1-5	351,46	15,25%	467,86 233	17,35%	443,19 196	18,76%	391,54 165	18,2%
5-10	272,45	12%	368,66 52	13,67%	378,11 52	16%	251,84 36	11,7%
10-30	872,46***	37,86%	610,87 36	22,66%	627,38 37	26,56%	631,81 40	29,38%
30-100			273,78 7	10,16%	338,95 8	14,35%	433,7 10	20,16%
100 felett			475,76 3	17,65%	254,72 2	10,78%	236,6 2	11%
Összesen	2330 ha	100%	2695 ha 2385	100%	2362 ha 1415	100%	2151 ha 930	100%

(Forrás: Hegyközségi adatsorok 2007–2014. és KSH 2002.)

Az 1 ha-ig terjedő birtoknagyságokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy míg 2001-ben a borvidék területének durván 36%-t tették ki, addig 2014-re már csak 10%-os a részarányuk. Ugyanez mondható el a tulajdonosok számának²¹ drasztikus csökkenéséről is. Míg 2007-ben 2054 db 1 ha-ig terjedő birtok volt a borvidéken, addig 2014-re 671-re csökkent a számuk. Gyakorlatilag ebben a kategóriában – és a valamivel kisebb, fél ha-os területen – nem értékesítésre, hanem főként családi és baráti fogyasztásra termelnek szőlőt és készítenek bort a birtokosok.

Az 1-5 ha-os birtokkal rendelkezők részesedése 2012-ig 2-3%-al nőtt 2001 óta, de a birtokosok száma valamelyest csökkent. Ez az a birtokméret, melyekre a változások legkevésbé hatottak. Ez az a méret, mely mellett egyrészt még szükséges, másrészt még lehetséges fő állásban, munkahelyen dolgozni. Az 2-5 ha körüli birtokosok a termést általában szőlőként értékesítik, az 1-2 ha-os gazdák

* A KSH 2001-es felmérése nem foglalkozott a birtokok számával, de leköszölte a Tolna megyei birtokok településenkénti összesített nagyságát hektárban. A hegyközségi adatsorokban viszont nem településenként találhatók meg az adatok, hanem a borvidék birtokait összesítették nagyságuk szerint, illetve közölték a birtokok számát is. A borvidékre vonatkoztatva így több információhoz jutunk.

** 2001-ben az 500 m² alatti szőlőterületek meghatározása nagyon bizonytalan. Az ekkor hatályos hegyközségi törvény szerint a tulajdonos nem minősül szőlészeti termelőnek, tehát nem kötelező a hegyközség tagjának lenni. 2007-ben (2007. CLV. tv.) 1000 m²-re emelték a birtokhatárt.

*** A KSH felmérése 10 ha felett nem bontotta szét a birtoknagyságokat, hanem egy tételként kezelte őket. (KSH, 2002.)

²¹ Ha a különböző helyrajzi számú birtokokat vesszük figyelembe, és ez alapján állapítjuk meg a tulajdonosok számát, akkor azt is figyelembe kellene venni, hogy egy birtokosnak lehet több birtoka (több helyrajzi szám) is. Sőt, egy családi gazdaság esetén, ha a férj és a feleség nevén is van szőlő, akkor még kevesebb tulajdonossal számolhatunk. Jelenleg azonban általános tendenciákat keresek, ezért eltekintettem ezektől a különbségektől.

pedig gyakran bort készítenek belőle. Ebből már nem csak saját használatra, de barátoknak és a tágabb ismeretségi körnek is jut eladásra.

Az 5 ha-os vagy annál nagyobb szőlőterületet művelők már döntően a piacra termelnek, és általában a család egyik tagjának már a mezőgazdaságból származó jövedelme az egyetlen bevételi forrása. A termelők és a birtokok száma valamelyest csökkent az elmúlt 15 évben, de nem túl sokat. Ez a birtokszerkezet is stabilan tartotta magát. A tulajdonosok átlagos szőlőbirtoka 6,9-7,2 ha körül mozgott, ami mutatja, hogy egy személy eltartásához életképes ez a méret.

A 10 ha feletti területeket már nem az őstermelők, hanem a családi gazdaságok, gazdasági szervezetek művelik. Olyan középirtokok²² ezek (10-20 ha), ahol még rengeteg fejlesztésre váró problémával (szőlészeti-, borászati technológia, vendéglátás) néznek szembe, de igyekeznek legyőzni ezeket az akadályokat és utolérni a nagyborászokat (20 ha felett). Nem véletlen, hogy a KSH adatai egy kategóriába vették őket.

Ha kiemeljük és összesítjük a 10 ha feletti birtokokra vonatkozó hegyközségi adatokat, akkor még szembetűnőbb a változás. A 10-100 ha közötti területek aránya minden évben nőtt (38%-ról 61%-ra), míg az egyik 100 ha feletti birtok eltűnt a borvidékről. 2007 után a borvidék területének több mint a fele félszáz birtokos kezében összpontosult. Ők 2007-ben és 2014-ben a szőlőbirtokkal rendelkező tulajdonosok csupán 2, majd 5%-át alkották.

Összességében az elmúlt 20 évben egy lassú, de fokozatos birtokkoncentráció figyelhető meg az átrendeződés során. Egyrészt drasztikusan csökkent a birtokok száma (és nyilvánvalóan a birtokosok száma is), másrészt a legerőteljesebb átrendeződés a kis- és nagyobb birtokok esetében figyelhető meg. Létezik egy stabilabbnak mondható középréteg, ami mellett a 10 ha feletti birtokok száma megnőtt, míg a kisbirtokok száma lecsökkent. Nyilvánvalóan mindezt befolyásolta az elmúlt évtizedekben, hogy a szülők által visszaigényelt és művelt szőlőkre a fiatalabb generáció már nem tartott igényt, így sok birtok gazdát cserélet a rendszerváltozás utáni első 10-15 évben, melynek hatására kialakult a jelenlegi koncentráltabb birtokstruktúra. Az, aki komolyan elkezdte kiépíteni borászati vállalkozását, igyekezett a jó minőségű és már saját birtokaihoz közeli szőlőket felvásárolni. Napjainkban azonban nehéz földhöz jutni. Általában örökléssel vagy adás-vétellel, ajándékozással cserélnék gazdát a szőlők. Ha a rokonság tagjai közül nem érdeklődik már senki a tanya iránt, abban az esetben hirdeti meg eladásra a család.²³ Másik lehetőség a kevésbé kedvező fekvésű domboldalak megművelése, betelepítése, de erre nem minden borászat hajlandó, a kistermelők pedig biztosan nem.

2. A szekszárdi borásztársadalom – vállalkozó nagyborászok a rendszerváltást követően

A rendszerváltást követően a Szekszárdi borvidék izgalmas változáson ment át, mely mélyen érintette borásztársadalmának szerkezetét is. Jóllehet, ez a változás napjainkban is tart még, hiszen jelenleg is a folyamatos alakulás, formálódás időszakában tart. Jelen tanulmányomban próbálom megragadni azokat a jellegzetességeket, melyek az általam szekszárdi „vezető” borászoknak/borászatoknak aposztrofált réteget jellemzik.

Kutatásom során a szekszárdi borásztársadalomnak 3 rétege rajzolódott ki. Nehezen behatárolható csoportokról van szó, melyek általános jellemzői mellett egyes tagjai egyedi, eltérő jelleggel is bírhatnak. A *törpe- vagy kisbirtokkal* rendelkező gazdák és őstermelők elsősorban saját ellátásra, azaz önellátásra termelnek, ami azért nem zárja ki a szőlő vagy a bor egy részének időnkénti – akár hivatalos, akár nem hivatalos formában történő – értékesítését sem. Megélhetésüket nem a szőlő biztosítja, munkahelyük és nyugdíjuk mellett – hasonlóan a háztáji időszakhoz – művelik a szőlőt,

²² A következő fejezetben részletesen foglalkozom a szekszárdi „borásztársadalom” egyes kategóriáival.

²³ A termőföld és a szőlő adás-vételét pedig csak nehezítette az egyre bonyolultabb törvényi háttér, konkrétan a 2013. évi CXXII. földforgalmi törvény „elővásárlási jogosultság” szabályozása.

vagy hétvégi hobbikertként tartják számon. Ők alkotják egyébként a szőlő- és bortermelők legnagyobb rétegét, jelenleg több mint 70%-át.

A *középborászoknak* aposztrofált réteg megkülönböztetése a nagyoktól hasonló tulajdonságaik miatt sokkal problémásabb. Sok esetben inkább volumenükben találunk eltéréseket, mint gazdasági stratégiájukban. A kitorési lehetőséget kereső középborászok egyik legnagyobb problémája éppen a megszilárdult birtokstruktúra. Fejlődésük, továbblépésük egyik gátja a területnövekedés korlátozottsága. Mivel vizsgálatom a harmadik csoportra irányult, ezért a nagyok kritériumait el nem érő borászatok automatikusan a 2. csoportba sorolandók.

A *nagyborászatokként* meghatározott kategóriát több, különböző szempont alapján határoltam be. Ezek egyrészt konkrét számokkal leírható és meghatározható, főleg gazdasági jellegű kritériumok voltak, másrészt a kutatás módszertanából kifolyólag az interjúk alatt elhangzott olyan szubjektív tényezők is a segítettek, mint a borászok saját csoport-meghatározása.

1. Elsődleges kritérium volt a *szőlőbirtokok területe* (minimum 20 ha) és a hozzá bérbe vett szőlőterületek, vagy a hozzá vásárolt és feldolgozott éves szőlőmennyiség nagysága. Ehhez szintén szorosán kapcsolódott a palackozás éves mennyisége, illetve gazdasági stratégiájuk azon része, hogy adnak-e el folyóbort, és ha igen, akkor az éves bormennyiség hány %-át.

2. Fontos kritérium volt a *megélhetés módja*. Ezen borászatok mindegyike vállalkozás, ami azt jelenti, hogy kizárólag piaci szőlő- és bortermeléssel, illetve az ehhez kapcsolódó egyéb üzleti tevékenységekkel (panzió, borkóstolók, vendéglátás, rendezvényszervezés) foglalkoznak. Vállalkozásként a nagyarányú tőkebefektetés, az állandó kockázatvállalás, a jövedelemszerzés elsőbbségét szem előtt tartó attitűd jellemzi őket. A bor, mint luxuscikk kényes termék, ezért mind a termelés, mind az eladás területe piacérzékeny és -függő, így a piaci viszonyok állandó követésére kényszerülnek. A szakmai és technológiai fejlődés érdekében és a versenyképesség fenntartása miatt a pályázatokra épülő, innovációs lehetőségeket kihasználó, folytonos újító szándék (például: új szőlőfajták termesztése, új technológiák bevezetése, új ízvilág kikísérletezése) mozgatja és viszi előre a borászokat.

Ezek a vállalkozások *családi vállalkozások*. A lehetőségekhez mérten integrálják magukba a családok egyes tagjait, elsősorban feleségeket, gyerekeket. A vállalkozás és a háztartás azonban szigorúan kettéválik, és a vállalkozáson belül sokszor specializálódnak az egyes családtagokra jutó feladatok. Sok esetben a borásznak tanult gyerek veszi át a borászat szakmai vezetését, míg a feleségek legtöbbször az irodai háttérmunkát (rendelések, könyvelések, kimutatások, hivatalos dokumentációk, vendéglátás megszervezése) végzik. Ennek ellenére érteniük kell más feladatrészekhez is az esetleges helyettesítések miatt. Döntéseiket együttesen hozzák meg, így a vállalkozás a szó valódi értelmében is családi vállalkozás.

A családok megélhetés módjánál ki kell emelni a borászatot (és a hozzá kapcsolódó ágazatokat) mint egyetlen bevételi forrást. Így a borászat kizárólagosan biztosítja a megélhetést, más munkahelyet párhuzamosan nem tartanak fent. Az általam vizsgált 5 család közül ez egyre nem vonatkozik. Eszterbauer János sikeres műszaki cégének profitjából és pályázatokból építette fel borászatát és vendégházát. Jól működő műszaki céget természetesen nem adta fel, de nem titkolt célja, hogy a borászat vezetésében részt vállaló lánya, veje és a vendégházat vezető, rendezvényeket szervező felesége megélhetési forrását egyedül a borászat biztosítsa.

3. A kiválasztott borászatok szintén fontos jellemzője volt, hogy pincészetükben magas színvonalú, *minőségi bortermelés* folyik. Minőségi boraikkal rendszeresen megjelennek nemcsak a helyi és hazai, de a *nemzetközi borversenyeken* (Bordeaux, Budapest, London, Párizs) is, ahol rendszerint kiváló eredményeket értek és érnek el. Ez a tény nagy jelentőséggel bír a borvidék nemzetközi rangsorában, ismertségének kivívásában és kiváló hírnevének fenntartásában. Így ezek a borászatok akaratlanul és tudatosan is részt vesznek a borvidék arculatának kialakításában.

Mindezek alapján a kutatás elindulásakor előzetes koncepciómra és saját csoport-meghatározá-

sukra támaszkodva 10-12 olyan borászat került a kutatás középpontjába, akik ezen kritériumoknak megfeleltek. Azon kérésemre, hogy sorolják fel a Szekszárdi borvidék nagyjait, legjelentősebb vezető borászatait, szinte teljes egyetértésben ugyanaz a 10-12 név hangzott el. Az indoklásban szóba kerülő miértek is jelentős információt hordoztak. Meglepetésemre ebben a listában helyet kaptak olyan – általam középborásznak aposztrofált nevek is –, akik termelési kapacitása nem érte el a kívánt szintet. Azonban magas színvonalú bortermelésükkel, nemzetközi eredményeikkel kivívták gazdaságilag jelentősebb helyzetben lévő társaik elismerését. Míg 1-2 olyan óriási szőlőterülettel rendelkező borászatot, aki mennyiségi kapacitása folytán – az én előzetes koncepcióm szerint – gazdaságilag jelentős tényező a borvidéken, mégsem soroltak fel. Ugyanis ezen borászatok társaságon belül zajló problémái (például: tulajdonos-, munkatárs változások) miatt nem képesek arra az állandó, egyenletes teljesítményt nyújtó, minőségi bortermelésre, mely a nemzetközi szintéren való megmérettetéshez szükséges. Természetesen ez idővel egy stabilizálódó szerkezetű céggel lehetséges lesz.

4. Kutatásom ezen szakaszában azonban még egy kritérium felmerült, mely alapján a jelen tanulmányban szereplő 5 családot kiválasztottam. A *származás és a társadalmi háttér* tekintetében heterogén képet festő nagyok csoportjának van egy tulajdonsága, ami kettéválasztja őket. Ez pedig Szekszárdhoz fűződő viszonyuk. Közülük 5 borász családnak a története a 18. századig visszavezethető és szervesen illeszkedik Szekszárd társadalomtörténetébe. A helytörténeti források megismerése és az interjúk alapján a kutatás első szakaszában így 5 pincészetre szűkült le a vizsgálat: az Eszterbauer, Heimann, Mészáros, Takler és Vesztergombi családra.²⁴

A levéltári forráskutatások alapján történetüket a Szekszárdon fellelhető legkorábbi forrásokig vezettem vissza. Az öt család közül négy a 18. századi katolikus német telepítésekkel érkezett Tolna megyébe. Így az Eszterbauerek történetét az 1740-es, a Heimannokét az 1750-es, a Taklerékét az 1760-as és a Vesztergombiékét az 1730-as évekre lehetett biztosan visszavezetni. A Mészáros családra vonatkozó első bejegyzést 1711-ben tünt fel az anyakönyvekben.²⁵ Ez a család annyiban különbözik a másik négytől, hogy valószínűleg már a török hódoltság korában itt élő református magyar családról van szó, nem később betelepített német családról.

A családok 18. századi felbukkanása után végigkövethető gazdasági-társadalmi helyzetük.²⁶ Földműves családokról lévén szó, állataikkal, szántóikkal, kisebb-nagyobb szétszórtan fekvő szőlőikkal, gazdasági súlyukkal, Szekszárd társadalmán belüli házassági és rokoni kapcsolataikkal (kivéve a református Mészárosékat saját református házassági körrel), a mezővárosi szintéren betöltött pozícióikkal mindig jelentős és aktív szerepet játszottak Szekszárd életében. Ez a tény az elmúlt 10 évben egyre fontosabbá vált, és egyre nagyobb hangsúlyt kapott a családok bemutatkozásánál. Arculatformálásuknak fontos eszköze a múlthoz való kötődés, 8-10 generációra visszavezethető családtörténetük hangsúlyozása, szekszárdi mivoltuk kiemelése. Nemcsak presztízsüket növelik ezzel, hanem ez jelenti a borászati hagyományok ismeretét, a tradíció továbbvitelét, és annak a tudásnak az átadását is, ami több száz év óta naggyá teszi a Szekszárdi borvidéket. Ennek hangsúlyozása marketingtevékenységük egyik kulcsfontosságú elemévé vált. A borászatok honlapján és az újságoknak adott interjúkban a bemutatkozó részek kulcsszava szintén a hagyomány és tradíció.²⁷ Szórolapjaikon, prospektusaikon egy-egy régi családi fénykép, szüreti vagy pincejelenet tűnik fel (Eszterbauer és Takler borászat). A történelmi tradíció továbbvitele emblémáik fontos részét képezhetik: a Heimann család emblémájának szerves része az „1758 óta...” felirat, míg a Vesztergombi borászat jelképe a család egyik ősi ágának tulajdonított 18. századi címer, melyen a szőlőt tartó

²⁴ Felsorolás ABC sorrendben.

²⁵ Szek. Kat. Plébánia 1711-1760.

²⁶ A jelenlegi tanulmánynak nem célja a családok levéltári forrásokon alapuló történetének teljes bemutatása.

²⁷ A borászatot és családot bemutató honlapok: <http://www.eszterbauer-bor.hu/index.php/hu/boraszat-es-pince>, <http://www.heimann.hu/hu/menu/csalad-es-birtok.html>, <http://www.meszarosborhaz.hu/>, <http://www.takler.com/>, <http://www.vesztergombi.hu/bemutakozas.html> (letöltés: 2014. július 4-9.).

róka képe utal szőlőtermelő, borászok múltjukra. Bemutakozó szövegükben felelegetik őüket, Vesztergombi Györgyöt, Szekszárd hegybíróját, mely igen jelentős és felelősségteljes szakmai pozíciót jelentett korában. Marketing szempontból kiemelkedő az Eszterbauer család boroscímke sorozata, melyeken a régi fényképeken nagyszülők, dédszülők, rokonok jelennek meg szőlőhegyi, szüreti környezetben. A hozzá fűzött szövegeken a fénykép és családja ismertetésén túl ízes mondatokkal eleveníti fel Eszterbauer János gyermekkori emlékeit, őseinek mondatait, és teszi ezáltal még életszerűbbé, emberibbé egy letűnt kornak a hangulatát. A Mészáros család története azért is különleges, mert a 18. század legelején itt élő református családról lévén szó, ők tűnnek fel legelőször a történeti forrásokban. Mindegyik borász számára családjuk történetének feltárása, múltjuk megismerése, családfájuk összeállítása óriási jelentőséggel bír. Anyagi eszközöket sem kímélve készítették el közülük négyen a családfájukat²⁸ és fénymásoltatnak le minden olyan anyagot, ahol valamely ősről információ jelenik meg, illetve gazdasági-társadalmi helyzetére fény derül.

A kutatás kezdetén arra kerestem a választ, hogy mit jelent ma Szekszárdon vezető borásznak lenni és mik lehetnek általános csoportjellemzőik. Elindulásukat kényszer szülte, vagy tudatos választás volt? Döntéseikben mennyire játszott szerepet családjuk múltja, földhöz, szőlőhöz való kötődésük, azaz „szekszárdiságuk”? Később, felfigyelve a családi múlt és szekszárdi gyökerek hangsúlyozására, az is érdekelt, hogy az általam kiválasztott 5 család mennyire tudta kihasználni ezt a múltat, előnyt szereztek-e a társadalmi beágyazottságukkal, meglévő kapcsolataikkal. A kutatás első szakaszában így csak ötüket vizsgáltam és visszamenőleg egy, maximum két generációt vettem figyelembe. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a kutatás teljessége érdekében a többi család felkeresése és életút interjúinak elkészítése is elengedhetetlen lesz. Sőt, előzetes meglátásom szerint a borvidék további szereplőivel (középborászok és kistermelők) is fel kell vennem a kapcsolatot.

A kutatás módszerét tekintve nagymértékben támaszkodtam az előzetes kritériumok alapján kiválasztott 5 borással készített félig strukturált, narratív interjúkra, melyekben a biográfiai adatokra és olyan tematikus eseményekre fókuszáltam, amelyek borásszá válásukban, később pedig borászatuk naggyá tételében szerepet játszottak. Ki szeretném emelni, hogy sikerességük folytán gyakran keresik meg őket a különböző médiumok. Gyakorlottságuk miatt és hogy elkerüljem a rutinszerűen adott válaszokat, fontosnak tartottam, hogy több alkalommal, 1-3 órán át tartó mélyinterjúkat készítssek velük. Az interjúkat a családtörténet megismeréséhez szükséges levéltári forrásokkal egészítettem ki, melyeket néprajzi és történeti módszerekkel elemeztem, értékeltem.

---

²⁸ Az ötödik család családfakutatása most van folyamatban.

3. Egyéni életutak és a vállalkozások elindulása

Elsőként azt a három borászt²⁹ szeretném bemutatni, akik a rendszerváltást követően a legkorábban indították el vállalkozásaikat, felismerve a Szekszárdi borvidékben rejlő lehetőségeket.

Mészáros Pál³⁰

Mészáros Pál (III.) (1881. VI. 20. – ?) ∞ 1908. I. 30. Csötönyi Erzsébet (1882. VIII. 1. – ?)	Nemes József (1892. V. 29. –?) ∞ 1921. III. 15. Soós Julianna (1903. IV. 5. –?)
Mészáros Pál (II.) (1919. II. 6 – 1991. XII. 8.)	∞ 1946. III. 2. Nemes Julianna (1922. V. 19. – 1991. XI. 20.)
Mészáros Pál (I.) (1948–) ∞ Mészáros Pálné Merkl Erzsébet	
↓ Mészáros Péter	

A Mészáros család részleges családfája.³¹

(Forrás: TML Anyakönyvek)

Édesapja, Mészáros Pál (II.) (1919–1991) a szüleitől és felesége szüleitől örökölt birtokokon gazdálkodott. Anyai nagyszüleinek, Nemes Józsefnek és Soós Juliannának jelentős szántói, rétjei, szőlőbirtokai feküdtek több tagban a szekszárdi határban.³² Ugyancsak módosnak számítottak apai nagyszülei, Mészáros Pál (III.) és Csötönyi Erzsébet. Itt a Csötönyi-ágról származott a jelentősebb vagyon, mert a Mészáros ágon a sok testvér miatt jobban elaprózódott a birtok.

Bár Mészáros Pál (II.) jó tanuló volt, a szülők nem szívesen engedték volna el fiúkat egyetemre. Az 50-es évek eleji kisajátítások miatt számos birtokukat elvették, majd a tsz-ek megalakulásakor '60-as évek elején Mészáros Pál (II.) is belépett a Jóreménység Tsz-be. Sörös Pál elnöksége után felajánlották neki ezt a pozíciót, de nem vállalta el. A későbbi elnök Majsai József felkérésére azonban ő lett Józsefpuszta kerület növénytermesztési vezetője, mely középvezetői állását nyugdíjazásáig (1971.) megtartotta. A tsz-be lépéssel a család elvesztette addigi birtokait, kivéve a Csötönyi-völgyi és a Jobb-Remeténél maradt szőlőket,³³ így a szőlőtermesztés mindvégig a család életének része maradt.

Szekszárdon az országban elsőként – 1963-ban – alakítottak ki zártkerteket.³⁴ A tsz-ek megalakulása után egyes speciális növénykultúra, mint a szőlő területeinek egy részét kivonták a kollektivizálás alól, zártkertekké nyilvánították és művelésük családi kézben maradt. Hasonlóan a háztájihoz³⁵ családonként 1 kh-ban³⁶ maximálták a családok által birtokolható nagyságukat, tehát kezdetben a családoknak el kellett dönteni, hogy mekkora zártkertet (szőlőt) és/vagy háztájit igényelnek. Később a zártkert nem számított bele a háztáji méretébe, és külön lehetett igényelni. Valószínűleg

²⁹ ABC sorrendben.

³⁰ Interjú Mészáros Pállal. 2015. augusztus 23. és augusztus 27. WMMM EA.

³¹ Használati útmutató: A családfát az egymást követő generációk sorrendjében állítottam össze. Az ismeretlen dátumokat kérdőjellel pótoltam. Vastag betűvel szedtem a kutatásom főszereplőit jelentő borászokat, akik a jelenleg működő borászati vállalkozásokat alapították. A legelső sorba a cégben dolgozó gyerekek nevét írtam. A ∞ a felek közötti házasságkötést és idejét jelenti.

³² TML Telekkönyvi betétek.

³³ TML Telekkönyvi betétek.

³⁴ KOVÁCS, 1984. 8.

³⁵ A háztáji területe családonként 1 kat. hold lehetett (1950-es évek), majd a 60-as évek politikai enyhülésének, a háztáji támogatásának hatására megduplázódhatott, ha mindkét szülő tsz tag volt.

³⁶ Mészáros Pál emlékei szerint kezdetben csak 800 n-ől szőlőt lehetett igényelni családonként, és '84-től engednek személyenként még 800 n-ölet, azaz egy kat. holdat egy családban, mert mindkét szülő igényelhetette.

a borvidék adottsága is hozzájárult a rendszer kialakításához, ugyanis a szétaprózódott, domboldal-lejtőin elhelyezkedő szőlőterületeket célszerűbb, hatékonyabb volt családi művelésben tartani,³⁷ ugyanis a nagyüzemi szőlőtermesztésre való átállás (kordonos művelés, technológia, gépesítettség) még nem állt rendelkezésre. 1965-ben Tolna megye szőlőterületeinek 50% még családi kézben volt, és másik felét olvasztották be az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek.³⁸

A szőlők jogállása is különleges volt, mert megmaradtak magántulajdonban és -használatban. Ez a viszonylag kis méretű, de jelentős extra árbevételt nyújtó „második gazdaság” – és ebből ki lehet emelni a szőlőtermesztés jelentőségét – járult hozzá a szekszárdi emberek magasabb életszínvonalához (házépítés, kocsivásárlás, iskoláztatás) az adott politikai korszak keretei között.

Mészáros Pált nagyszülei a szőlész-borász szakma felé szerették volna terelgetni, akinek fiatalon még nem volt ínyére a nagy munkaigényű szőlészet, így a mosonmagyaróvári főiskolára általános mezőgazdasági szakára jelentkezett. Agrármérnöki diplomája megszerzése után haza szeretett volna jönni Szekszárdra. Kezdetben 3 évet a Jóreménység Tsz-nél dolgozott. Ebben az időben folyt a borvidéken a II. szőlőrekonstrukció, azaz új szőlőfajták telepítésére került sor a kipusztult és előregedett tőkék helyén. A nagyüzemi termelés szintjén ez fajta- és technológiai szerkezetváltozással is együtt járt. A telepítésekben való részvétel hasznosnak bizonyult. Házassága után (külön családként) a zártkertként kapott 800 n-ölon szőlőt telepített 1974-ben, mely három év múlva termőre fordult, és ettől kezdve nyereséget termelt. Kezdetben a szőlőt a Szekszárdi Állami Gazdaságnak, majd az Aliscavinnek értékesítette. Állami munkahelyét mindvégig megtartotta a rendszerváltásig. A tsz után a Szekszárdi Állami Gazdaság Szakszolgálati Állomásán dolgozott talajvizsgálati, növényvédelmi szaktanácsadóként. A rendszer lazulása után 1984-ben³⁹ újabb 800 n-öl szőlőt telepített. Ettől kezdve bort is készített a szőlőből és így a végterméket értékesítette.

Az 1991-ben a szakszolgálat privatizációjakor bekövetkező leépítéseket és munkája elvesztését mint igazgatóhelyettes élte meg. Munkatársai egy részével megalapította a Minerág Kft-t, egy növényvédelmi tanácsadói céget, de szőlőterületeit megtartotta. Munkája mellett a '90-es években fokozatosan, lépésről, lépésre építette fel borászati vállalkozását, melynek alapját a kárpótláskor 10 ha visszakapott és vásárolt szőlő jelentette. 2002-ben megvált a cégtől, mert addigra már 40 ha szőlőterülettel rendelkezett. Ez volt az az időpont, amikor már minden energiáját borászata kötötte le, és teljes bevételi forrását a mezőgazdaság biztosította.

Ettől kezdve megindult a borászat lassú, de biztos fejlődése, mely a birtokok növekedésében, a pincék, borászati feldolgozóegységek állandó modernizációjában, a vendéglátás kiépítésében, a borvidék hírének naggyá tételében érhető tetten. Méltán kapta meg 2012-ben az „Év pincészeté” díjat.

³⁷ Interjú Vesztergombi Ferencsel és Mészáros Pállal.

³⁸ KSH, 1989. Tolna megyei állami gazdaságok 1300 ha, a termelőszövetkezetek 3804 ha szőlőt birtokoltak, míg családi művelésben 4923 ha volt.

³⁹ A '80-as évek elejétől engedélyezték, hogy személyenként lehetett 800 n-öl szőlőt tartani, nem családonként. Gyakorlatilag így megduplázódott a zártkert nagysága, mert sokan mindkét szülő nevére igényelték.

Takler Ferenc⁴⁰

Takler Ferenc (1988. II. 27. – 1944. X. 9.) ∞ 1912. XI. 5. Vámosi Julianna (1891. XII. 14. – 1955. I. 16.)	Neiner János (1892. III. 26. –1937. VIII. 11.) ∞ 1918. II. 6. Simon-Takács Rozália (1895. II. 25. –1971)	
Takler István (1919. X. 13. – 1978. XI. 26.)	∞ 1945. X. 27.	Neiner Rozália (1923. XII. 28. – 2002. XII. 6.)
Takler Ferenc (1950–) ↓ Takler András és ifj. Takler Ferenc		

A Takler család részleges családfája

(Forrás: TML Anyakönyvek)

A Szekszárdi borvidék ikonikus alakja.

Apai nagyapja, Takler Ferenc földjeit fia, Takler István már nem sokáig használhatta. Jelentős birtokaikból Takler István a tsz-be lépés után a Felső-, Alsó-Cinkában és az Iván- völgyben⁴¹ tartott meg szőlőterületeket körülbelül 1 kh méretben. Ez a birtok segítette plussz bevételekhez a családot a rendszerváltozásig. A szőlőből mindig bort készítettek és így értékesítették. Mivel Takler István a Szekszárdi Mezőgazdasági Technikumban végzett Palánkon, így a Béri Balogh Ádám Tsz-ben középvezetői tisztségig vitte. Innen ment rokkantnyugdíjba 1969-ben. Kiábrándulva a rendszerből és a mezőgazdaság helyzetéből fiait más szektor felé próbálta terelni. Így Takler Ferenc a pécsi Zipernowsky Károly Szakközépiskolában végzett gépipari technikusként 1969-ben. A középiskola és a katonaság után rögtön elhelyezkedett a szekszárdi ÉPFU-nál mint üzemvezető, és a borászati vállalkozás elindításáig ott dolgozott.

Munkája mellett számos állattenyésztési „vállalkozást” indított bátyja és édesapja segítségével. Próbálkoztak kiegészítő jövedelemhez jutni sertéstartásból, csibe- és tyúktenyésztésből, majd „tojáskereskedelemből”. Tevékenységeik rendre kudarcot vallottak, főként az adózási rendszer váltakozó gazdaságpolitikája miatt. A '70-es évek végére csak a szőlő- és a bortermelés maradt meg állandó jelleggel, ami stabil és jelentős jövedelem-kiegészítést nyújtott. Ez jelentette a későbbi borászat szakmai-gazdasági kiindulási alapját is.

1978-ban sajátították ki a házukat a Béri Balogh Ádám utcában, ahol pincéjük is volt és borászati eszközeiket tartották. A kiköltöztetés hatására vették meg tanyájukat a Decsi szőlőhegyen, hogy mezőgazdasági eszközkészletük egy részét el tudják helyezni. Ezen a területen épült fel később pályázati források segítségével jelenlegi borászatuk központi épülete.

Ahogy a lehetőségek engedték Takler Ferenc 1985-től elkezdett újabb földterületeket vásárolni és szőlőt telepíteni. Nem sokkal később 1987-ben végleg otthagya stabil állását, hogy a borászat fellendítésén dolgozzon. Saját birtoka mellé területeket is bérelt, hogy a szőlő mennyiségét növelni tudja. Ebben az időben építette ki az első piacokat. Kannában árulta a bort és autóval terítette az ország különböző nagyvárosaiban. Legjelentősebb felvásárlóik a Balaton környékén, Szegeden, Kaposváron, Fehérváron voltak. 1996 óta kézi palackozóval palackozták boraik egy részét, így Budapestre már üveges borokkal érkeztek. 1996 más szempontból is áttörést hozott. Az alsónánai birtokvásárlással 20 ha fölé ugrott birtokméretük, mely a fokozatos birtokkoncentrációnak köszönhetően napjainkra 70 ha-ra gyarapodott. 1999-en kezdték el a tudatos hozamkorlátozást a minőség növelése érdekében, így Takler Ferenc meglátása szerint 2000-tól „már tudtuk, hogy mit akarunk ... akkor váltunk profivá.” Megszülettek az első sikerek is. A bordeaux-i nemzetközi borfesztiválon

⁴⁰ Interjú Takler Ferencsel, Takler Andrással. 2014. augusztus 22., 28. és szeptember 6. WMMM EA.

⁴¹ TML Telekkönyvi betétek.

(Les Citadelles du Vin 2003.) Vesztergombi Ferencel és Sárosdi Ferencel együtt 3 aranyérmert nyertek maguknak és a Szekszárdi borvidéknek.⁴²

Takler Ferencnél tehát nem játszott közre külső körülmény okozta negatív tényező. Tudatos lépés volt a biztos egzisztenciát nyújtó állami munkahelytől való megválás még a rendszerváltozás előtt, nem kényszer szülte választás. Döntését elősegíthették a 70-es évek próbálkozásai, ahol „vállalkozói” szemlélete már tetten érhető. A rendszerváltozás utáni gazdaságilag nem jövedelmező szántóföldi növénykultúra (kukorica) termesztésére tett sikertelen kísérlete pedig megerősítette a borászat felé fordulást.

Ettől kezdve megindult a lassú, fokozatos, de biztos fejlődés, melyet az állandó birtoknövekedés, építészeti beruházások (pl.: pince, borfeldolgozó) új útkeresés (panzió, kúria hotel), technológiai és szakmai fejlődés jellemez, melynek borakadémiai elismerése az „*Év bortermelője*” címként érkezett 2004-ben.

Vesztergombi Ferenc⁴³

Vesztergombi József (1883. II. 17. – 1958. XI. 28.) ∞ 1907. I. 15. Bóvári Rozália (1886. XII. 21. – 1925. XI. 24.)	Neiner József (1894. III. 1. –?) ∞ 1918. II. 6. Föglein Terézia (1900. VIII. 15. –?)
Vesztergombi Ferenc (II.) (1917. XI. 15. – 1987)	∞ 1946. II. 24. Neiner Anna (1925. II. 23. –2014)
Vesztergombi Ferenc (I.) (1948–) Vesztergombi Ferencné Palánki Piroska ↓ Vesztergombi Csaba	

A Vesztergombi család részleges családfája

(Forrás: TML Anyakönyvek)

A Szekszárdi borvidék másik emblemikus személyisége Vesztergombi Ferenc.

Nagyapja, Vesztergombi József a – kor szokásainak megfelelően – a családi földet nem szeretete volna felosztani. Mivel jól tanuló legidősebb fiát, Józsefet pappá szentelték, így középső fiának, Antalnak jutott a szántót, rétet, szőlőt magába foglaló családi gazdaság jelentősebb hányada. Négy polgárit végzett legkisebb fiát, Ferencet (II.) a pécsi katonaságtól átvették a Magyar Királyi Koronőrőrséghez. Annak megszűnése után (II. világháború vége) a saját és felesége (Neiner Anna) szüleitől örökölt és kapott földeken gazdálkodtak. 1952-ben birtokainak egy részét „*felajánlja a Magyar Állam javára ellenszolgáltatás nélkül*”⁴⁴ Ebben köze lehetett annak is, hogy bátyját, Antalt 8 hónapra elvitték Tatabányára bányamunkára 1952-53-ban. Mivel a katonaságnál pénzügyi adminisztrációval is foglalkozott, a földek mellett az egyesített csatári és palánki téglagyár irodai részlegén dolgozott. Később az agitációk hatására „önként” belépett az újvárosi Garay Tsz-be, ahol szintén adminisztrációs tudására volt szükség. A 60-as évek elején mérlegképes könyvelői végzettséget is szerzett, így lett főkönyvelő a tsz.-nél. Pénzügyi középvezetőként ment nyugdíjba a Ruhaipari Szövetkezettől. Az állami szektorban betöltött pozíciója mellett kihasználta a zártkertek nyújtotta lehetőségeket, és a szőlőműveléssel tovább foglalkozott a család. A Vesztergombi birtokokból a Porkoláb-völgyben, a Neiner-Föglein hagyatékból a Szent-Mihály dülőben megmaradt területen és Parásztán voltak szőlők, illetve megmaradt egy pincéjük a Kadarka utcában. A szőlőt sosem adták el, mindig feldol-

⁴² Ennek elismeréseként kapták meg mindhárman Szekszárd várostól a „Közjóért” díjat.

⁴³ Interjú Vesztergombi Ferencel. 2014. augusztus 25. és szeptember 2. WMMM EA.

⁴⁴ TML Telekkönyvi betétek.

gozták, borként értékesítették az állami pincészetnek. A '80-as években nyílt rá lehetőség, – amit szintén kihasználtak, – hogy borukat éttermekben is értékesíthették.

Az extra bevételt biztosító szőlészeti tevékenység járult hozzá a szekszárdi családok magasabb életszínvonalához, jelen esetben Vesztergombi Ferenc és öccse, József beiskolázásához is. A szülők az átélt történelmi események hatására szerették volna, ha gyermekeik nem a mezőgazdasággal foglalkoznak. Ennek ellenére Vesztergombi Ferenc – egy rövid kitérő után – a kecskeméti főiskola szőlész-borász szakán tanult tovább és szerzett diplomát. Mivel Szekszárdon sem a tsz-eknél, sem a borkombinátnál nem volt állás, a Pest megyei Csemőre került pincemesternek egy 1400 hektós pincébe. Ráadásul a tsz 8-9 borozót, borkimérőt is ellátott Pesten, de voltak szállításai Békéscsabára és Tatabányára is. A '70-es évek tsz egyesítési hullámában a 3 csemői tsz is egyesült. Így lett a körülbelül 3800-4000 hektós pincéket magába foglaló tsz pincevezetője. Óriási megmérettetés volt ez az otthon előállított és értékesített 30-40 hektó bor után.

Középvezetői beosztása és megbecsültsége ellenére Vesztergombi Ferenc szeretett volna Szekszárdra hazajönni. 1978-ban adódott erre lehetőség, amikor áthelyezéssel a Szekszárdi Állami Gazdasághoz került főborásznak. Hozzájuk tartozott a nagydorogi, a hógyészi, a paksi, a szekszárdi epreskerti és lisztesvölgyi, illetve a bátaszéki pince. Összesen 200 ezer hektó elkészítendő borért és a borászati tevékenység koordinálásáért felelt.

A '80-as évek közepére egyre erőteljesebb feszültséget okozott a Szekszárdi Állami Gazdaság, a hozzá tartozó pincészetek és a beszállító tsz-ek között a szőlő felvásárlási értéke. A tsz-ek nyomására és a probléma áthidalására alakította meg a Szekszárdi Állami Gazdaság a Borászati Közös Vállalatot, mely az említett tsz-eket is magába integrálta. A problémát azonban csak egy évre sikerült „megoldani”, ugyanis 1985-ben a 4 legnagyobb tsz (a paksi, a szekszárdi, a bátaszéki és a bátai) közös vállalatot alapított, az Aliscavin Rt-t. A szőlőtermesztés mellett komplett borászatban, új kereskedelmi stratégiában és borászati filozófiában gondolkodtak. Az 1986-87-es években az Aliscavin Rt. és az ott dolgozó kiválóan képzett munkatársak – köztük Vesztergombi Ferenc – hatására elindult a minőségi bortermelés felé való elmozdulás. A literes borosüvegek mellett elkezdtek a minőségi borok palackozását, új – akkor még – 7 dl-es üvegekbe. Megszülettek az első jó vörösborok a borvidéken.

A tsz-ek és az Aliscavin Rt. közötti feszültségek, majd a '90-es évek gazdasági-társadalmi változásainak és a szabad vállalkozásalapítási lehetőségek hatására megvált az Aliscavintól 1992 májusában, és önálló borgazdaság elindításába kezdett. A kárpótlás alatt – kizárólag saját jegyeiből – 3 ha szőlőterületet vásárolt. Számításai szerint az erre alapozott éves bevételek is meghaladták állami fizetését, és ehhez járult a saját vállalkozás önállósága és döntési szabadsága feletti öröm. Szakmai tudásában, vezetői képességeiben sosem kételkedett. Érezte szakmai ismeretségének előnyét is, hogy kapcsolatai révén könnyebben juthat piachoz. Véleménye szerint elindulásának sikeressége mégis abból fakadt, hogy más stílusú, más kategóriájú borral jelentek meg a piacon. A fogyasztók elvárása és az ízlésvilág is a minőségi bortermelés irányába mozdult el, és ők ennek az elvárásnak megfeleltek. A Szekszárdi Borvidék kezdeti újjáéledésének ideje volt ez. 1992-ben elsőként készített palackos bikavért a borvidéken, majd ezt követte a palackos kadarka és rozé bor. Igazi áttörés volt a borvidék életében az első bordeaux-i (Les Citadelles du Vin 1999.) aranyérem, melyet a Vesztergombi Pince nyert el 1999-ben. Nem véletlenül kapta meg a borvidéken elsőként (az országban harmadszorra) az „*Év Bortermelője*” címet 1993-ban, megelőzve ezzel a következő évek jelentős villányi borász díjazottjait.

A tanulmányban vizsgált öt borászat közül az a három indult el az azonnali és gyorsabb fejlődés útján, akik a Kádár-korszakban már vagy foglalkoztak (családi és egyéni indíttatásból) zártkertben szőlőtermesztéssel, bortermeléssel és -eladással, kezdetben párhuzamosan munkájuk mellett, (Takler, Mészáros) vagy azok, akik a szőlészet, borászat valamely állami szférájában (állami gazdaság, tsz) dolgoztak (Vesztergombi). Fontos szempont, hogy kettejüknek felsőfokú agrárvégzettsége van, és munkában betöltött pozíciójuk révén (középvezető és vezető) nagyobb rálátásuk lehetett

a mezőgazdasági termelés, feldolgozás és értékesítés részterületeire, folyamataira és az egészére. Ráadásul kiépített kapcsolatrendszerük biztonsága is hozzájárulhatott a döntő lépés megtételéhez.

Takler Ferenc vállalkozói attitűdje elősegítette a cég korai elindulását, de igazán sikeressé (nemzetközi hírűvé) válásához szükség volt arra az új szemléletmódra, mely a drasztikus hozamkorlátozások mentén erőteljesen a minőségi bortermelés irányába mozdította el céget, melyben fiai nagy segítségére voltak.

Tehát borászatuk felépítésében jelentős szerepe volt mezőgazdasági, szőlészeti-borászati szakmai ismereteiknek (mind az iskolai képzésben, mind az autodidakta, gyakorlati úton megszerzett tudásuknak) és hogy felismerték a szekszárdi borban és borvidékben rejlő lehetőségeket.

A számukra megítélt díjak nemcsak a saját vállalkozásaik elindításáért és az egyenletes minőség stabil fenntartásáért végzett munkájukat, hanem főként a Szekszárdi borvidék sikerességének előmozdításában, hírnevének újbóli nagygyá tételében tett erőfeszítéseiket is jutalmazza.

Heimann Zoltán⁴⁵

Heimann Ferenc (II.) (1901. VI. 2. – 1976) ∞ 1921. XI. 21. Pollermann Erzsébet (1902. VIII. 14. – 1985)	Budai Mátyás (1905. X. 25. – 1972) ∞ ? Németh Rozália (1910. VII. 24.–1989)
Heimann Ferenc (I). (1930. VIII. 16.–2013)	∞ 1954. XII. 23. Budai Rozália (1934. I. 15.–?)
Heimann Zoltán (1959–) Kelemen Ágnes Éva ↓ ifj. Heimann Zoltán	

A Heimann család részleges családfája

(Forrás: TML Anyakönyvek)

Anyai nagyapja Budai Mátyás Szekszárd ismert borkereskedője volt a két világháború közötti években. Szőlőt vásárolt fel, és Kadarka utcai pincéjükben tárolta az elkészített bort, ahonnan budapesti borkereskedőknek is szállított. 1948 után elment teherautósofőrnek, majd belépett a Béri Balogh Ádám Tsz-be, ahol fia volt a tsz-elnök. A „borkereskedelmet” nem számolta fel teljesen. A család birtokai közül megmarad a szülőktől megörökölt baktai és Szilfán aluli szőlő.⁴⁶ Ennek termését és lehetőség szerint a másoktól felvásárolt szőlőből készített bort továbbra is értékesítette.

Apai nagyapja Heimann Ferenc (I) súlyos betegen tér haza a II. világháború utáni hadifogságból. Ekkorra legidősebb fia, (szintén) Heimann Ferenc (II) már 18 éves, és átvette apja gazdaságának az irányítását. Heimann Ferenc (II) gyermekként kitért tanuló volt, polgári iskolába járt, majd Palánkon elvégezte a mezőgazdasági technikumot. A Béri Balogh Ádám Tsz megalakulásakor felkérték elnöknek, és ezt a státuszát nyugdíjazásáig, 1989-ig megtartotta. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás utáni első években a tsz-ben betöltött vezető pozíciókhoz egyértelműen negatív attitűdök kapcsolódtak, a jelenlegi állásfoglalások és vélemények kissé árnyaltabban fogalmazznak ezekről a szerepekről.

„Azért itt jó társaság volt a Heimann Feri bácsi vezetésével.” „Az akkori párt ide akart hozni valami kommunista vezetőt egy másik vidékről, de kompromisszumos megoldásként lett a tsz vezető a Heimann Ferenc. Most sokan a szemére vetik, hogy a rendszer embere volt, pedig sokan támogatták, hogy közülük való legyen a vezető. Ő tudta képviselni az érdekeket. ... Ma már úgy látjuk, hogy a Heimann Feri egy jó döntés volt.”⁴⁷

⁴⁵ Interjú Heimann Zoltánnal. 2015. szeptember 5 és 8. WMMM EA.

⁴⁶ TML Telekkönyvi betétek.

⁴⁷ Szó szerinti közlés két interjúból. Az interjú alanyai kérésére ennél a résznél nem írom ki a nevüket.

Megválasztásában előnyt jelentett, hogy nem kívülről idehelyezett politikai vezetőként érkezett, hanem a Béri Balog utca „alsóutcai” elismert sváb családjainak egyike volt, tehát a szekszárdi társadalom jelentős tagja. Heimann Ferenc nevéhez pozitív változások kapcsolódtak a tsz megalakulása után. Hozzá köthető az első traktor megvétele, a gépesítettség elindítása, és legjelentősebb gazdasági fejlesztése a háztáji mozgalom és a zártkerti szőlőművelés támogatása és megszervezése is.

A jelenlegi családi borászat elindulása nem a rendszerváltozás idejére esett, bár megalapításában nagy szerepet játszott a 70-es években megszerzett és megművelt 0,6 ha szőlőterület, mely a Bartina hegy déli részének tetőteraszán helyezkedik el. A szőlő mellett pincét építettek, és amint lehetőség adódott rá, a birtokot a 80-as évek második felében meg is vásárolta a család. Heimann Ferenc tsz-ből történő kényszernyugdíjazása után a megmaradt szőlőt művelte. A rendszerváltozás során nem szőlőt, hanem osztatlan közös szántóföldi területet igényeltek és kaptak vissza a tsz-től.

Fia, Heimann Zoltán közgazdászként végzett, és Budapesten telepedett le. Kezdetben egy külkereskedelemmel foglalkozó borászati cégnél, majd a bankszférában dolgozott. A szoros családi kötelek, édesapja segítése és az állandó családlátogatások ellenére a szőlőbirtok sokáig a családi jövedelem-kiegészítés, a hasznos időtöltés, és a hobbikert szerepét töltötte be. A '90-es évek végén érik meg az elhatározás Heimann Zoltán részéről, hogy fejleszteni kellene a borászati vállalkozást. 2003–2004 környékén veszi át apjától a borászat irányítását, melyet az elmúlt években már saját tőkével fejlesztett. Fejlődésük fontos lépcsőfoka, hogy 2002-ben 10 ha szőlőt telepítettek, melynek első komolyabb termése 3 év múlva ért be. Nagy előrelépés volt, mikor felesége is aktív szerepet vállalt a cég életében. Bevezették a rendszeres könyvelést és elkezdték a palackos borok értékesítését. A minőségi termelést modern technológiával kombinálták. Így a vállalkozás komolyra fordulásakor megvették a villányi borász, Tiffán Ede palackozó „manufaktúráját”, melyet azóta már lecseréltek még modernebbre, de a vállalkozás kezdeti szakaszában a bele investált tőke nagysága mutatta szándékaik komolyságát és elkötelezettségüket. A Heimann borászatban így kimaradt a kézi töltős palackozás „lépcsőfoka”, mely a megkésettébb indulás és a gyorsabb felzárkózás igényét jelzi. Az igazi változást 2009 hozta el számukra. Heimann Zoltán ekkor lépett ki állásából, és a család Szekszárdra költözött. Ettől kezdve kizárólag a borászat és a hozzá kapcsolódó tevékenységek jelentették egyedüli bevételi forrásukat.

A területnövekedésben is megindult egy lassú változás. A meglévő 0,6 ha-hoz apránként vásárolták hozzá piaci áron a további területeket. A költséghatékonyság szempontjából nagyon ügyeltek arra, hogy 5 nagyobb tagban, de koncentráltan, körülbelül egy 2 km-es távolságon belül legyenek a birtokaik, és mindenhová betonút vezessen. Az eddig megvásárolt területeken – másfél hektár kivételével – mindenhol ki kellett vágniuk, és a tereprendezések, talajmunkák után újra kellett telepíteniük a szőlőt. Egy lassú, de biztos fejlődéssel 20 év alatt érték el a mai szőlőbirtokuk méretét, a 20 ha-t.

Eszterbauer János⁴⁸

Eszterbauer Mihály (1908. X. 1. – 1972. I. 26.) 1. ∞ 1932. I. 25. Czéh Julianna (1911. XI. 30. – 1944. III. 8.) 2. ∞ 1946. I. 13. Dorogi Teréz (1912. VII. 21. – ?)	Lengyel János (1913. XI. 17. – 1943. II. 15.) ∞ 1937. XII. 11. Gránitz Verona (1912. V. 25. – 1996. VIII. 20.) 2. ∞ ? Prajmayer József (1899. XII. 14. – 1989. XII. 23.)	
Eszterbauer Mihály (1937. III. 23. –)	∞ 1956. XI. 22.	Lengyel Verona (1938. IX. 3. –)
Eszterbauer János (1957–) Csatári Mónika Melitta ↓ Eszterbauer Ildikó		

Az Eszterbauer család részleges családfája

(Forrás: TML Anyakönyvek)

A Szekszárdi borvidék életébe az öt borászat közül Eszterbauer János kapcsolódott be a legkésőbb. Eszterbauer János nagyszülői hagyatékából (rétek, szántók, legelők) a hatvanas évek tévesztése után csak a baktai és a porkoláb-völgyi szőlőbirtokok maradtak a család művelésében.⁴⁹

Szülei számára a mezőgazdaság már nem volt vonzó, mindketten érettségit tettek. Édesanyja (Lengyel Verona) egy szövetkezetnél főkönyvelőként, édesapja (Eszterbauer Mihály) pedig főgépezsként dolgozott a Tejipari Vállalatnál. Innen mentek nyugdíjba mindketten mint középvezetők. A család a tsz-be való belépés után ezt két szőlőterületet tartotta meg zártkertként. Területük épphogy elérte az 1 kh-at. A szőlőket főleg Eszterbauer János nagyszülei művelték, szülei inkább csak besegítettek munkájuk mellett. Eszterbauer János mégis úgy érzi, hogy jövőjét meghatározó gyermekkori élményei ezekhez a szőlőkhöz kötődnek.

Továbbtanulásában mégsem ez játszott szerepet. Mezőgazdasági gépésztechnikusként végzett, majd ahogy lehetőség adódott a 80-es évek alatt műszaki gmk-t alapított, mely azóta Szekszárd egyik legsikeresebb légtechnikai cégévé nőtte ki magát. Így a rendszerváltozáskor nem igényeltek vissza területeket, szőlőbirtokuk minden egyes darabja későbbi vásárlás eredménye.

Eszterbauer János életében gyermekkorát követően a borászkodás csak mellékesen játszott szerepet. A '80-as évek elején a nagyszüleitől kapott anyagi támogatáson nagyapja külön kérésére egy 1500 négyzetméteres szőlőt vásárolt és présházat épített rajta a Porkoláb-völgyben. Az itt termelt szőlő inkább a család fogyasztását fedezte, nem eladásra szánták a bort.

Az igazi változást az hozta meg, hogy az 1990-es évek végén cége partnereinek „*hiteles ajándék-ként*” saját borral töltött, egyedi címkével ellátott borospalackokat küldtek. Az ötletnek óriási sikere volt. Egyfelől váratlan előnyt hozott és megerősödő kapcsolatokat teremtett a műszaki cég üzleti partnereivel, másfelől többen jelezték komoly vásárlási szándékaikat is bora iránt. Saját szavaival élve: „*indulásnál szimplán az üzleti érdek vezérelt.*” Kezdetben a bornak Eszterbauer János „*kapcsolatteremtő erejét*” használta fel első cége boldogulása érdekében. Borászatuk megkésetttségének egyik oka éppen az, hogy a család a műszaki vállalkozásból élt meg, és a borászatot nem mint áru-termelő céget működtették, hanem a műszaki céget népszerűsítették általa.

A vállalkozás beindítása szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt a tény, hogy a megfelelő borászt megtalálta unokatestvére Pálincás László személyében, aki bár szintén műszaki végzettségű, de a borászat területén eltöltött évtizedes tapasztalatai miatt kitűnő borásszá vált.

Palackozott boraik 2001 óta kerültek kereskedelmi forgalomba. Az igazi áttörést a 2004-2005-

⁴⁸ Interjú Eszterbauer Jánossal 2014. augusztus 26. és szeptember 4. WMMM EA.

⁴⁹ TML Telekkönyvi betétek.

ben palackozott jó minőségű 2003-as boraikkal érték el. A meginduló kereslet hatására kezdtek lassan, fokozatosan kiépíteni a borászatot (birtokvásárlás, eszközvásárlás, ingatlanfejlesztés).

Hosszú ideig műszaki vállalkozásuk termelte ki azt a profitot, amit a befektetés-igényes és költséges borászat elnyelt. Az évek alatt (főként a rossz évjáratok idejében) többször felmerült, hogy felszámolják a vállalkozást, de 2007 után ez már nem jöhetett szóba. Nemcsak a befektetett tőke nagysága és közben elért sikereik miatt, de a család több tagja is megtalálta helyét a borászatban. Fia a műszaki cégben dolgozik, lánya, veje és felesége pedig a borászat állandó alkalmazottja.

A Heimann és az Eszterbauer borászat később kapcsolódott be a borászati tevékenységekbe, mint 3 másik társuk. Heimann Zoltánnak közgazdasági szakemberként a borászati láncolat egy jelentős részére, konkrétan a nemzetközi borkereskedelemre, a borpiaci és vállalatstratégiai tapasztalatokra volt rálátása. A műszaki magánszektorból érkező Eszterbauer Jánost cégvezetési és -szervezési tapasztalatai segítették át az első nehézségeken, de szakmailag támaszkodnia kellett unokatestvérére, a kiváló borász Pálinkás Lászlóra.

Mindkettőjük elindulását megkönnyítette, hogy jelentős középvezetői, vezetői funkciót töltöttek be. Lemaradásukat nagy arányú tőkeinvestációval és kezdetben nagyobb léptékű fejlesztésekkel tudták behozni, társadalmi elfogadottságukat pedig megkönnyítette szekszárdi múltjuk, tehát kapcsolati és humántőkékük segítségével is részt vettek az átalakulásban.

4. Jelenlegi gazdasági stratégiai hasonlóságok és különbségek, jövőbeni elképzelések

Az elmúlt időszak 15-20 év erőfeszítései eredményeképpen a Szekszárdi borvidék neve – mind hazai és nemzetközi szinten – újra a minőségi bortermeléssel forrt össze. Szekszárdnak sikerült leküzdenie azokat a hátrányokat, melyek révén a közös borrégióba tartozó, hasonlóan kis borvidéknek számító Villány előttünk járt. Tagadhatatlan, hogy míg náluk mintegy 10 évvel korábban, már a rendszerváltozás előtt megindult az árutermelő, minőségi borászat, addig a Szekszárdi borvidék a rendszerváltást követően – egy-két borászatunk kivételével – még kereste önmagát, fejlődésének útját. Szerencsés tényezők is közrejátszottak ebben. Villány látványos pincesorai, mely az autentikus borturizmus és vendéglátás alapjait megteremtették és lehetővé tették, épségben maradtak. Szekszárd tájgazdálkodása ezzel szemben nem kímélte a pincéket. A 20. század elején meginduló urbanizáció, mely a szocializmus időszakában fokozott lakótelepi építkezésekkel bővült ki, fokozatosan szorította ki a legjobb szőlőültetvényeket a legkiválóbb termőterületekről (például: Bakta, Bartina, Előhegy) ami a régi pincék eltűnésével járt együtt. A rendszerváltást követő első időszakban tovább folytatódott ez a rombolás: az észak-déli irányú Szekszárdi-dombság keleti, délkeleti kitétséggű oldalain további családi házas övezetek, autószalonok, benzinkutak (például: Cinka, Tótölgy, Parászta) épültek, megszakítva ezzel is a borvidék egységes arculatát. Időnek kellett eltelnie, míg a fejlődés érdekében jelentkező összefogás és hosszú távú koncepciók kialakításának hatására eredmények születtek. Ehhez hozzátartoznak a borvidék arculatát meghatározó igényes, új pinceépületek, melyek szinte önálló birtokközpontokként funkcionálnak, integrálva mindazokat a szolgáltatásokat, amit a borászat nyújtani tud. Igaz, hogy a Szekszárdi borvidék szőlői szétaprózottak, és a pincékkel együtt szétszórtan helyezkednek el, – igaz ez a nagyborászatok birtokaira is – de a minőségi és szakmai borkóstolás Villányban is hasonló, kiépített borbirtokokon történik. Tagadhatatlan, hogy a vendéglátás kiépítettségében a Szekszárdi borvidék előtt járnak, de minőségben a szekszárdi borászok utolérték villányi társaikat.⁵⁰ Ebben nagyon fontos szerepe volt a közös akaratnak, a közös célok megfogalmazásának, magyarán annak az **összefogásnak**, mely napjainkban a Szekszárdi borvidék egyes borászatait jellemzi.

⁵⁰ MÉSZÁROS 2014.

Céljaik megvalósítása érdekében egy gazdasági háttérszervezetet létrehozta már 2003-ban, a *Szekszárd Borvidék Kft*-t. Legfontosabb feladata a Szekszárd környéki borkultúra fejlesztése, népszerűsítése, nemcsak a helyi, regionális, de az országos és nemzetközi szinten is. Hozzá tartozik még a borászatokhoz és a borhoz kapcsolódó szervezetek integrációja és koordinációja. Mindez a gyakorlatban pályázatok megírását, a borászatokat és a városi lakosságot is integráló közös programok létrehozását jelenti, melynek segítségével népszerűsítik a minőségi és kulturált borfogyasztást. Nem titkolt cél, hogy ez a fajta igényes borkultúra váljon a mindennapi élet részévé. Fontos tényező volt, hogy Szekszárd város és a környező települések önkormányzatát is bevonták a szervezetbe, ezzel növelve gazdasági jelentőségét. Ez a lépésük már előre vetítette az olyan nívós események, mint a Szüreti Napok megreformálását, új alapokra helyezését, mely a Kft.⁵¹ és Babits Mihály Művelődési Központ szervezésében az ország egyik legjobb szüreti fesztiváljává nőtte ki magát.

A minőségi bortermelés előmozdítása érdekében hozták létre 2006-ban – a Pannon Bormíves Céh alapján – területi alapon szerveződő *Szekszárdi Borászok Céhét*. A 8-9 emberrel alapított szervezet jelenleg 56 taggal⁵² rendelkezik. Nem titkolt szándékkal választják be maguk közé tagoknak azokat a borászokat, akik árutermelő borászati tevékenységet folytatnak (főként a palackos borokat előállító cégek), és ebből kívánnak megélni. Kezdetben kitűzött legfontosabb célja, hogy a minőségi bortermelésen keresztül a Szekszárdi borvidék a hazai és nemzetközi élvonalban legyen, európai színvonalú borvidékké váljon, egyre inkább sikerrel jár. Köszönhetik ezt annak, hogy a személyes sérelmeket is félretéve, az elmúlt 10-15 évben példaértékű összefogás alakult ki a cég tagja között.

Havonta-kéthavonta megtartott rendszeres összejöveteleik fontos szakmai fórumként funkcionálnak, melynek eredményeként közös párbeszédben, együttgondolkodás során határozzák meg a résztvevő borászatok a borvidék fejlődésének fő irányvonalát, kitörési pontjait. A borvidék arculatának kialakításában mindenképpen a bikavér-kékfrankos-kadarka boroknak szánják a fő szerepet. Figyelembe kell venni, hogy a Szekszárdi borvidék hazánk egy kis területű borvidéke, ezért – egybehangzó véleményük szerint – nem szabad középszerű, jellegtelen borokat készíteni. Mindenképpen kiemelkedőnek, különlegesnek kell lenni, hogy el tudjunk határolódni a többiektől. E három borfajta alkalmas arra, hogy megmutassa a borvidék egyedi arculatát, egyedi stílusát a fajtajellemzők mellett. Szerencsére erre mind a természeti adottságok, mind a szakmai tudás lehetőséget teremtett. Mi Szekszárdnak a stílusa? Egy fűszeresebb, könnyedebb, lágyabb, elegáns bor, jó savakkal és tanninokkal. Ebben a tekintetben a borvidék belső fejlődése és a világlátás, a legfőbb borászati trendek is egybeesnek, mely az összefogás és cselekvés révén garantálni tudja a sikert.

Az ízlésvilág alakításának, egymás borai megismerésének, vélemények ütköztetésének legfontosabb gyakorlati helyszíne a rendszeresen (körülbelül kéthavonta) megtartott borkóstolók, melyeken nemcsak saját, hanem külföldi borokkal is ismerkednek. Lényegesek azonban az itt elhangzó, egymás munkáját minősítő negatív és pozitív kritikák, melynek segítségével lassan, de biztosan eljutottak azokhoz a bizonyos konszenzusokhoz. Nagy jelentőséggel bír, hogy 2014 tavasza óta egy nemzetközi hírű borszakértővel, Mészáros Gabriellával dolgoznak együtt. Nemzetközi borakadémikusként, világlátott emberként képes a piac, egyben egy külső szakember véleményét tolmá-

⁵¹ 2009-ben a törvényi előírásoknak megfelelően a közhasznú társaságoknak nonprofit Kft-vé kellett átalakulniuk, így a cég 2009. augusztusa óta Szekszárd Borvidék Nonprofit Közhasznú Kft. néven működik.

⁵² Fontosnak tartom kiemelni, hogy a borvidéken szőlőbirtokkal rendelkező hegyközségi tagok jelenlegi létszámának körülbelül 4%-át (3,9) jelentik a céhtagok, akik a borvidéket képviselik országos és nemzetközi szinten. Bár nem hivatalos szakmai szervezet, a céhbe szigorú követelmények alapján lehet bekerülni, mely magában foglalja, mind a magas minőségi és szakmai, mind a magas erkölcsi elvárásokat. A tagok maguk szavazzák meg új társuk felvételét. Természetesen egy ilyen jellegű, zárt „elitizáló” közösség nem okozhat sikert a borásztársadalom minden rétegében. Legfőképpen a „kisebb” birtokkal rendelkezők között ütközik éles ellenállásba. Azonban a cég tagjai határozottan állítják, hogy lefelé „nyitott és mobil rendszerről” van szó, tehát elérve a szükséges minőségi kritériumokat, lehetőség van a tagságra. Illetve kiemelik, hogy a borvidék elmúlt évtizedben történt presztízs-növekedése, a borturizmus fellendülése egyértelműen pozitív hatással volt a kistermelők (és minden borászat) borértékesítésére is.

csolni. Az utóbbi pár évben összefogásuknak és közös döntéseiknek köszönhetően több látványos eredmény is született a borvidék életében.⁵³

Együttműködésük legutóbbi sikere a nyakán „Szekszárd” felirattal ellátott közös palack jelenti. A burgundi formájú⁵⁴ üvegbe kizárólag bikavér, kékfrankos és kadarka kerülhet és ezeknek is csak a prémium változatai. A palackok használatához nagyon komoly követelményrendszert állítottak fel, ami minőségbiztosítás is egyben, ugyanis a palack garanciát jelent a benne található szekszárdi bor minőségére.⁵⁵ A borok kiválasztásakor komoly minőségi bírálaton kell keresztülmennie annak, aki használni szeretné a palackot, A zsüri „vakon” kóstolja a tételeket, és legalább 75%-ának alkalmasnak kell ítélnie a bort, hogy a szekszárdi üvegbe kerüljön. A döntés fő szempontja, hogy – a technológiai hibátlanúság és a fajtajelleg megjelenése mellett – a szekszárdi terroir,⁵⁶ azaz a Szekszárdi borvidék egyedi jellege is felismerhető legyen, mely összhangban van a céhtagok által megfogalmazott irányelvekkel.

A borok kiválasztásának és zsúrizésének komoly előzményei vannak a borászok céhén belül.⁵⁷ A már három éve futó fukszli-projekt alkalmas terepnek bizonyult begyakorolni azt a kiválasztásos módszert, mely most a „nagy” borok szelekcióját jellemzi. Az első év kivételével, ahol a megállapodást aláíró alapítók közül egy 9 tagú kóstolóbizottság látta el a zsüri szerepét, „a következő évtől kezdődően a tárgyévet megelőző évben boraikkal sikeresen részt vevők döntenek a „Szekszárd” emblémás palackba kerülő borról ... és akkor is csak úgy, ha ebben az évben is az adott fajtájú bormintával aspirál.”⁵⁸

Tovább szűkíti a jelentkezők körét, hogy csak a borász céh tagja rendelhet belőle. Tehát a palackban gondolkodó borásznak első lépcsőben a céh tagságot kell megszerezni, második szűrőként a válogatáson is sikeresen kell szerepelnie. A megjelenés első évében, 2015-ben a céhtagok közül is csak kevesen, 9 borászat kért a palackokból, de összesen 26-an jelezték még részvételi szándékukat.

A borvidék sorsát, jövőjét érintő kompromisszumok ellenére a borászok mégis más-más úton, eltérő, egyéni gazdasági stratégiák mentén képzelik el saját borászatuk jövőjét.

4.1. Pályázati lehetőségek (ingatlanfejlesztés és a borturizmus lehetőségei)

Mind az öt borászati vállalkozás vezetője generációs léptékekben gondolkodik. A tradicionális hagyományozódáson és a generációk számának növekedésén túl ennek komoly gazdasági vetülete is van. A napjainkban elvárt minőségi bortermelés technológiai beruházása (kezdve a szőlőművelés-

⁵³ Lásd például: a Garay-pince megnyitása, a szekszárdi borkalauz interneten megjelenő példánya, bikavér-párbaj Egerrel, a kadarka- és kékfrankos-kódex alapjainak megteremtése, kadarka és kékfrankos fajtaszelekció és klónkísérletek több pince bevonásával (Heimann, Mészáros, Takler, Vesztergombi, ABC sorrendben), fukszli-projekt. Mindezekre jelen keretek között nincs módomban kitérni, egy önálló tanulmány témáját jelentik a későbbiekben.

⁵⁴ Az üveg formája azért kiemelendő, mert Villányban és Egerben, ahol szintén gondolkoznak egy „közös palack” projektben, inkább a bordói (Bordeaux) típusú üveget választanák. Hozzá kell tenni, a szekszárdi borászok választásában az is dominál, hogy az általuk meghatározott utat jelentő borfajták stílusához (lágyabb, elegánsabb, fűszeresebb vörösborkok) a burgundi stílusú palack illik. A bordói üveget a testesebb, vastagabb, magasabb tannintartalmú borokhoz használják, melyek a hosszú tárolást is jól bírják.

⁵⁵ A „Szekszárd” emblémás üveg létrehozására és használatára vonatkozó együttműködési megállapodást 2013. szeptemberében írta alá Eszterbauer János, a Szekszárdi Borászok Céhének elnöke, Herrné Szabadi Judit, a Szekszárdi Borvidék Nonprofit Kft. ügyvezető igazgatója, Heimann Zoltán, a Szekszárdi borvidék Hegyközségi Tanácsának elnöke, Kővári László, az önkormányzat gazdasági és pénzügyi bizottságának elnöke, valamint tíz borászat – köztük Eszterbauer János, Heimann Zoltán, Takler Ferenc és Vesztergombi József is.

⁵⁶ A terroir francia szó, magyarra fordítva termőhelyet jelent. Ez azonban nem fedti a magyar szőlészeti-borászati szakmában használt terroir kifejezés lényegét. Jelentése sokkal szélesebb körű. Magában foglalja egyrészt a természeti tényezőket (pl.: talaj, klimatikus adottságok stb.), de egyben jelenti a kiválasztott szőlőfajtát, termelőtechnikát, a borkészítés módszerét, a szőlész-borász személyiségét, tehát azon történelmi és társadalmi vonatkozásokat is (a kapcsolatrendszerek összességét), melyek révén megszületik az adott terület adott bora.

⁵⁷ Ki kell emelni, hogy belső, céhen belüli kóstolóbizottságok, létrehozására és közös döntések meghozatalára olyan rendezvények esetén is szükség van, ahová több borász együtt megy el (pl.: Szekszárd-Eger Bikavér párbaj). Ilyenkor előzsüri és külső szakember (pl.: Mészáros Gabriella) segítségével döntenek el, melyik borász, melyik bora képviselje a borvidéket.

⁵⁸ A „Szekszárd” emblémás üveg létrehozása és használata kérdésében kötendő együttműködési megállapodás. 2013. szeptember 15.

től a borfeldolgozó technológián át, a kész bort hosszú időn át érlelő és tároló pincekapacitásig) olyan jelentős, hogy körülbelül egy generáció alatt térül meg. Ezért van óriási jelentősége az innovációs támogatásoknak. Mind a magyar, mind az **Európai Unió pályázatok** kihasználása óriási jelentőséggel bírt és bír jelenleg is a pincészetek fejlesztése, továbblépése érdekében.

Mind az uniós csatlakozás előtti, mind a csatlakozás utáni pályázatoknak és pénzügyi támogatásoknak megszabott, határozott célja volt. A pénzügyi támogatások lépcsőzetesen, fokozatosan segítettek hozzá az induló borászatokat szőlészetük, pincéjük, borfeldolgozójuk kiépítéséhez, és az ehhez tartozó jelentősebb technológiai háttér beszerzéséhez. Éppen ezért az igazán nagy volumenű ingatlanfejlesztésre vagy építésre (pince és borfeldolgozó építése, bővítése, tárolókapacitás kialakítása) kiírt pályázatok ideje a 2000-es évek elején lejárt.⁵⁹ A későbbi pályázatok már a meglévő egységek fejlesztését, bővítését célozták meg. Az elmúlt években és jelenleg az Unió számára az európai színvonalú borászati vállalkozások támogatása és a minőség konstans fenntartása a cél. Erre tud ráépülni a minőségi vendéglátás, a hazai és nemzetközi borturizmus. Ehhez azonban megfelelő szálláshelyek kialakítására van szükség. Az uniós pályázatok következő szakaszában főként ezek a fejlesztések kerültek előtérbe.

Természetesen ezek mellett nagy segítséget jelentettek és jelentenek az évenként kiírásra kerülő eszközvásárlásra (például: hordók, traktorok) és szőlőtelepítésekre vagy felújításokra kiírt pályázatokat, melyeket a borászatok mindegyike szinte kivétel nélkül igénybe vesz.

A pályázatok kapcsán mindig figyelembe kell venni a hozzá adott önerőt, illetve elő- vagy utófinanszírozásos jellegét. A korai ingatlan beruházásokat komolyabb összegekkel, általában 50%-os (vagy nagyobb) állami résszel támogatták, melynek egy részét előre utalták. Ez zökkenőmentessé tette a munkák elkezdését. A jelenlegi pályázatoknál (például: eszközbeszerzés) általában 55-60%-os önrészt kell hozzátenni, és a vétel lebonyolítása, majd a pályázati összeg elszámolása után az utófinanszírozási konstrukció miatt, majdnem egy év múlva jut hozzá a borászat a pénzéhez. Ez erősen megnehezíti a vállalkozások fejlesztési lehetőségeit, mert ha nem áll rendelkezésükre a teljes összeg, hitelből kell megfinanszírozni a munkát, amit nem minden borászat engedhet meg magának, vagy vállal szívesen.

Mészáros Pál kellő érzékkel és figyelemmel használta mind az Európai Unió csatlakozás előtti, mind az utáni pályázati lehetőségeket. 1995-ben a sikeres telephely fejlesztési pályázat adott lehetőséget a Damjanich utcai borfeldolgozó modernizálására. Majd 2000-ben a Széchenyi Terv segítségével vették meg a Kossuth Lajos utcában lévő 200 éves pincét, melyet lebontottak, és az eredeti formájára, eredeti anyagokkal építettek újjá. Gyakorlatilag ez vált a borászat központjává: benne pincét, kóstolótermet, vendégházat és irodákat is kialakítottak. 2010-ben üzemelték be a Damjanich utcai telep új feldolgozóját, palackozóját, és bővítették a pince hordó- és palackos tárolókapacitását, szintén részben pályázati forrásokból. A támogatás intenzitása pályázatonként változó volt, de általában 50-65% között mozgott, a további önrészre pedig „*érdemes volt hitelt felvenni*”.

A korán elinduló *Takler borászat* is óriási beruházásokat, majd fejlesztéseket hajtott végre pályázatok segítségével. Legelőször a Decsi hegyen családi tulajdonban lévő tanyát újítták fel, majd irodákkal, borfeldolgozóval látták el 1998-2000 között. Óriási lépés volt az AVOP és a EMVA⁶⁰-s pályázatok elnyerése, melyek során felépült új épületszárnyuk, benne a panzióval, kóstolóteremmel, illetve a látogatók számára is nyitott Borszentélynek nevezett pincéjükkel együtt.

A *Vesztergombi borászat* indulása után a növekedés, fejlődés érdekében szintén ki tudta használni a pályázati források nyújtotta lehetőségeket. A jelenleg birtokközpontként is funkcionáló Borkút utcai borászatuk kialakításába részben a 2001-es Széchenyi pályázat segítségével fogtak bele, melynek következtében felépült a mai pince, borfeldolgozó- és tároló (benne palackozó), kóstolóterem és

⁵⁹ Interjú Eszterbauer Jánossal.

⁶⁰ Az AVOP = Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program 2004–2006 között, az EMVA = Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap pedig 2007-2013 között határozta meg a vidékfejlesztés irányát.

vendégház. A borászati üzem bővítése részben az ÚMVP⁶¹ keretében elnyert pályázatból valósult meg, melynek segítségével palacktárolóval és újabb raktárhelységgel bővítették a pincét. Ezek voltak legjelentősebb pályázataik más számos, évente megjelenő eszköz- és egyéb különleges gépeket, technológiai fejlesztést elősegítő pályázataik mellett. Véleményük szerint „nagyságrendükhöz mérten”, megfontoltan választják ki pályázataikat, és minden évben „lépnek egyet előre”.

A *Heimann borászat* az évente kiírásra kerülő borászati eszközbeszerzésre, kivágott szőlők újratelepítésére vagy -felújításra rendszeresen nyújt be pályázatot. A 2006-ban pincefelújításra (tároló kapacitás bővítése) és eszközfejlesztésre (palackozó gépsor, acéltartályok) elnyert AVOP pályázat után azonban nem nyújtottak be újabb munkát nagyobb volumenű építkezésre, fejlesztésekre. 2010-ben szerettek volna pályázni, de a rossz termelési évjárat miatt és mérlegelve az ezzel járó kockázatot és kötelezettségeket, végül letettek róla. Ettől kezdve próbáltak mindent saját forrásból előteremteni. A legújabb uniós támogatásokban (vendéglátás, hotel fejlesztése) nem akarnak részt venni. Jövőjüket csak a bortermelés és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek keretei között képzelik el.

Az *Eszterbauer borászat* kései indulása miatt lemaradt az ingatlanfejlesztési (pince és borfeldolgozó) beruházásokról, így ezen a területen saját tőkéből kellett eredményeket elérni. A szőlőterületek vásárlása után megépítették a vendégházat, majd 2014-ben nyitották meg új látványpincéjüket a vendégfogadás és a növekvő bormennyiség tárolása miatt. A borfeldolgozás terén sokáig lépéshátrányban voltak a többiekkel szemben. 2012 végére készült el a pincészet melletti szomszéd telken megvásárolt volt autószalonból kialakított borfeldolgozójuk. Az átalakítások során rengeteg kompromisszumot kötöttek, de így is hatalmas előrelépés volt, hogy a borkészítés minden fázisa egy helyre került.

Máig megoldatlan boruk palackozása és éves borkészletük elraktározása. A két problémát egyszerre oldják meg. Bérpalackozásban palackoztatják boraikat olyan szekszárdi borászatoknál, ahol a tárolásra is lehetőségük nyílik. Pincészetüknél pedig mindig az aktuális forgalomnak megfelelő bormennyiséget tartanak. A vállalkozás következő nagy kihívása – a palackozó gépsor megvétele mellett, mely a költségek kisebb részét teszi ki – a befogadó épület, illetve az éves palackmennyiségük befogadására alkalmas tárolóhelység kialakítása.

Négy borászat ezeken a problémákon már szerencsésen túljutott, míg az utolsóként induló Eszterbauer borászat keresi a megoldási lehetőségeket. Természetesen egy újabb ingatlanberuházási pályázat sokat könnyítene a fejlesztéseken, és valószínűleg más felzárkózó, hasonló problémával küzdő (közép)borászatok is élnének a lehetőséggel.

Jelenleg az országos és Európai Unió programok – elsősorban a turisztikai fejlesztések támogatása miatt – a szállás-étkezési lehetőséggel, akár wellness részleggel, szaunával is ellátott hotelek, szállodák, vendégházak kialakítását támogatják, melyek eleve akár komplex turisztikai csomagokat (borturizmus, szabadidős tevékenység, Szekszárd és környéke kulturális látványosságai) kínálnak. Végző soron nemcsak a borturisták idecsalogatása, de – a minőségi vendéglátás kiépítése révén – megtartásuk is szükséges.

Ebbe a keretbe illeszkedik *Mészáros Pál Hotel Merops* Mészáros elevezésű szállodájának megnyitása (2014. október 6.). Építésének finanszírozása 70%-os intenzitású európai uniós pályázati forrás segítségével valósult meg az Új Széchenyi Terv keretén belül. A színvonalas, négy csillagos szállodában étterem és wellness részleg is készült, tehát minden tekintetben eleget tesz az európai uniós elvárásoknak, az európai szintű turisztikai szolgáltatásnak.

Hasonló úton halad *Takler Ferenc* és két fia, András és ifj. Ferenc. Már meglévő panziójuk mellett 2015 májusában nyitották meg Takler Kúria elnevezésű hoteljüket, mely komplett wellness részleggel, szaunával, meleg konyhával került kialakításra, így vonva be az egészségturizmust is a kulturális, gasztro- és borturizmus mellé.

⁶¹ ÚMVP=Új Magyarország Vidékfejlesztési Program az EMVA részeként 2007-2013 között határozta meg a vidékfejlesztés magyarországi irányát és támogatási lehetőségeit.

A többiek nem ilyen minőségben foglalkoznak vendéglátással. Igaz, hogy vendégházaikban nemcsak a borkóstolóra érkező vendégeket szállásolják el, de összességében a borászat fő profilját a bor határozza meg. Éppen ezért igyekeznek kulturált, szakmai felhangú kóstolást tartani, a borászatot és jellemző boraikat megismertetni, vagy éppen rendezvényeket szervezni. A folyamatos konyha fenntartását nem tartják szükségszerűnek, igény szerint külsős rendelésekkel oldják meg az étkeztetést. Bármekkora volumenű vállalkozásról is van szó, – értem alatta az állandó (és ideiglenes) alkalmazottak számát, – a borkóstolást, a borvacsorák levezénylését, mindig a borászat emblematisz figurái közül látja el valaki, hiszen nevük minőségi garanciát jelent. Legtöbb borukat nem a vendégháznál vagy a borszaküzletben értékesítik, azonban a személyes kapcsolattartás jelentőségét, fontosságát mindenki kiemeli, mint a direkt marketing legfontosabb eszközét. Tisztában vannak vele, hogy személyes jelenlétük pótolhatatlan értékkel bír ebben a rendszerben.

4.2. Generációs vállalkozások (és családi munkamegosztás)

A jelenleg vizsgált öt borászat (és véleményem szerint a többi nagy- és középborászat) egyik jellemző vonása, a **következő generáció megjelenése** a vállalkozásban.

Stratégiájuk szintén fontos részét képezi az elméleti szakmai és gyakorlati tudás átadása a következő generációnak. Ennek egyik jelentős eszköze – a családtörténet, a hagyományok megismertetése és a gyerekkortól kezdve a borászatban eltöltött idő. Legfontosabb társadalmi legitimációs eszköze pedig az oktatásban való részvétel, azaz a következő generáció szakképesítése. A családi vállalkozásokban részt vevő jelenlegi 30-as évekbeli generáció tagjai főiskolai és/vagy egyetemi oktatásban részesültek, ahol intézményesített keretek között vettek részt a **borászati szakképzés** valamely ágában.

Ennek fontossága a szakmai tudás és ismeretek megszerzésén túl a pályázati lehetőségeket is érintheti. Egyes uniós vagy hazai pályázatokhoz bizonyos mezőgazdasági végzettség elengedhetetlen, és a mezőgazdasági támogatások is egyre inkább ebbe az irányba mozdulnak el.

Mészáros Péter (Mészáros Pál fia) bár középfokú tanulmányait mezőgazdasági iskolában végezte, diplomát üzleti tudományokból szerzett Pécsen. Miután édesapjával pár évig a borászatban dolgozott, elvégezte a Corvinus Egyetem szőlész-borász szakképzését is.

A családi vállalkozásban dolgozó két *Takler fivér* (Takler Ferenc fiai) közül ifj. Ferenc a gyöngyösi főiskola szőlész-borász szakán, míg bátyja, Takler András a kecskeméti mezőgazdasági főiskola után a pesti Corvinus Egyetem szőlész-borász mérnök képzésén vett részt. A 90-es években felfutó családi pincészetben sokat segítettek apjuknak, így nem csoda, hogy erre a pályára kerültek.

Vesztergombi Csaba (Vesztergombi Ferenc fia) hasonló utat járt be. Általános mezőgazdasági főiskolája után szintén szőlész-borász szakmérnökként (Corvinus Egyetem) szerezte meg egyetemi diplomáját.

Ifj. Heimann Zoltán (Heimann Zoltán fia) a Geisenheimi Egyetem szőlész-borász szakán diplomázott le Németországban. Egyetemi évei alatt és után több hónapos szakmai gyakorlatot szerzett különböző családi borászatoknál, vállalatoknál Franciaországban, Olaszországban is, és csak ezután tért haza Szekszárdra. A Heimann családban nemcsak az ifjú generáció ment el tanulni. Édesanyja Heimann Ágnes is elvégezte a borász képzést, miután a cég vezetésének aktív részese lett.

Eszterbauer Ildikó (Eszterbauer János lánya) a kommunikáció- és médiatudomány szak után későbbi férjével, Klein Miklóssal együtt végezte el a szőlész-borász képzést, akivel azóta is együtt dolgoznak a cégnél.

A borászatot továbbvivő szakmai tudás megszerzése kiemelkedő jelentőségű az Eszterbauer és a Heimann családnál is, mivel sem Heimann Zoltánnak, sem Eszterbauer Jánosnak nem volt meg a képzettsége. A Heimann családon belül – nem várva a következő generációra – már Heimann Zoltán felesége, Ágnes is elvégezte az iskolát, míg Eszterbauer Jánoséknál a következő generációt

képviselő Ildikó és Klein Miklós tanultak tovább. Ők az induláskor fellépő borászati szaktudás hiányát sikeresen pótolták rokonuk, Pálinkás László megjelenésével.

Mindezen túl a következő generáció bevonása és az egyes borászatok profijának bővülése érinti a **vállalkozás családi jellegét**, hiszen nemcsak férj-feleség között oszlanak meg a feladatok. A *Mészáros család* esetében Mészáros Pál felesége foglalkozik a vendéglátással és az adminisztratív háttérmunkákkal. Mészáros Pál főként a szőlőbeli munkákat felügyeli és a pályázatokkal is ő foglalkozik. Péter fiúk képviseli a családi gazdaságot, azaz a borászat és az értékesítés legfontosabb feladatai rá hárulnak. A Mészáros Borház jelenleg 120 ha saját szőlőterülettel rendelkezik, emellett pedig 20 ha-ról vásárol fel szőlőt. Feldolgozó- és tárolókapacitásuk lehetővé teszi ekkora mennyiség befogadását. Gazdasági koncepcióikban a minőségi prémium borok mellett fontos szerepe volt és van a folyóbornak is. 1997 óta palackozzák boraikat. Kezdetben kézi palackozóval dolgoztak, majd a pályázatoknak köszönhetően gépi palackozóra tudtak váltani. A folyóbor mennyisége mindig változó volt. A kezdeti palackozás megindulása után mintegy 80%-os volt a folyóbor aránya, mára ez 10-20%-ra csökkent. Természetesen ez mindig az adott évjáráttól, a szőlő minőségétől is függ.

További gazdasági elképzeléseik szerint szőlőterületeiket egyelőre nem bővítik. Családi erőforrásait jelenleg a vendéglátás fejlesztésére szeretnék fordítani. Zsanett lánya az újonnan megnyitott hotel vezetésében dolgozik, míg Mészáros Pál főként a borászatért felel. Gyakorlatilag nem véletlen, hogy az – állandó szakképzett munkaerő mellett – a családi erőforrások 4 embert is mozgósítottak, mert szerteágazó profiljuk (bor, vendéglátás, szálloda) és szőlőterületük jelentős nagyság miatt erre szükség is volt.

A *Takler családnál* is tetten érhető a munkamegosztás. A birtok növekedésével egy idő után náluk is szükségessé vált az egyes szakágak szőlőtermesztés-borászat-értékesítés (marketing, vendéglátás) külön kézben tartása. A családi vállalkozás sikerességének egyik kulcsa éppen a megfelelő munkamegosztásban rejlik. Ifj. Takler Ferenc a szőlőművelés és borkészítés irányításáért felel, id. Takler Ferenc tartja kézben a kereskedelmet, szervezi a borszállítás feladatait, míg a borászat arcuatformálása és a vele járó borkóstolók, vendéglátás feladatai, illetve a külföldi kapcsolatépítés Takler András feladata. Komplet (szőlészet-borászat-vendéglátás) vállalkozói tevékenységük révén, szintén az egész család teljes munkaidőben részt vesz a vállalkozásban.

Értékesítési tervezetükben komoly szerep jut a folyóbornak, mely gyorsan megtérülő bevételi forrásnak számít. Éves borkészletük körülbelül 70-80 %-át üvegbe töltik, a többit folyó- és kannás borként, vagy „bag in box”-ban⁶² árulják. Takler András szerint 70 ha-juk és a hozzá vásárolt 30 ha-on termelt szőlő éves mennyiségének feldolgozásával elérték infrastrukturális (feldolgozás, értékesítés) és humán erőforrás-potenciáljuk határát. Jelenlegi üzemméretük még biztosítja a családi vállalkozás tagjai számára a folyamatok átláthatóságát a minőségi bortermelés garanciájával. Jövőbeni fejlődésüket ők is turisztikai és vendéglátói tevékenységük bővítésével képzelik el.

A Vesztergombi borászat irányítása apa és fia nevéhez fűződik, habár *Vesztergombi Ferenc* igyekszik a feladatok jelentős részét átadni fiának, *Csabának*. A borászat indulásakor Vesztergombi Ferenc felesége volt a cég első alkalmazottja. Pedagógus pályáját lezárva segített a vállalkozás elindításában. Az általános adminisztratív feladatok elvégzésében, a vendégfogadás előkészítésében a mai napig részt vesz, illetve a címke tervezése/terveztetése és legyártatása az ő feladata maradt. A szőlészet ellenőrzése Vesztergombi Ferenc hatáskörébe tartozik, míg a borászati munkákat fiával együtt felügyelik. Ugyancsak Csaba feladata a borászathoz kapcsolódó marketing tevékenység koordinálása, illetve a kereskedelmi hálózat kiépítése és irányítása.

Vesztergombi Ferenc és fia, Csaba szintén elégedett jelenlegi 27 ha-os birtokméretével és az éves szinten közel 3 ha-ról hozzávásárolt szőlő mennyiségével. Úgy gondolják, ekkora méretben minden részfolyamatot át tudnak látni a termeléstől a palackozáson át az értékesítésig. Lassabb, óva-

⁶² Kifolyó csapocskával ellátott műanyag zacskó, melyet kartondobozba helyeznek el. Általában 3-5-10 literes kiszerelésben kapható.

tosabb léptékekben gondolkodnak. Véleményük szerint a szekszárdi termelők borainak minősége nyugat-európai mércével mérve is kiváló, a legjobbak között van, de Magyarországon nincs meg a fizetőképes kereslet az ötezer forint/palack vagy drágább értékű borokra. Ezért elengedhetetlen az európai színvonalú bortermelés és a nemzetközi piacokon való részvétel. Ezen csúcsborok pincében való várakozása miatt az investált tőke – a lassú eladás következtében – csak hosszú idő alatt forog vissza. 2010 óta pincéjüknel újra elkezdtek kannában és palackban bort árulni. Ezt annak nyomására tették, hogy naponta tértek be hozzájuk érdeklődők, akik közvetlenül a termelőtől szerettek volna olcsóbban, nem üvegpalackban bort vásárolni. Az ily módon forgalmazott bor mennyisége nem jelentős, az éves bor minőségétől függően pár száz hektoliter, de gazdaságilag mégis egy fontos értékesítési csatorna, amely hozzájárul a teljes borkészlet piacra juttatásához.

Az általános borkóstolók bevétele mellett, meglévő vendégszobáikat igyekeznek pénteken-szombaton kiadni, ugyanis a vasárnapot mindig együtt tölti a család, ebből nem szeretnének engedni.

A *Heimann borászat* kis méreteken, de magas minőségben gondolkodik. 20 ha-os birtokuk méretét csak abban az esetben bővítenék, ha koncentráltan elhelyezkedő szőlők közelében lenne eladó terület. Évente – a minőség függvényében változó mennyiséggel – 2-4 ha-ról vásárolnak fel szőlőt. A családon belül Heimann Zoltán foglalkozik a beruházásokkal, értékesítéssel és a borkóstolók lebonyolításával. Felesége a cég főborásza, így a szőlészeti-, borászati munkák irányítása a fő feladata, mellette azonban a céges adminisztrációt is ellátja. Ifj. Heimann Zoltán pár éve tért vissza az egyetemről és kapcsolódott be a családi vállalkozásba. Természetesen a végső cél, hogy fokozatosan beletanuljon a borászat mellett a cégvezetésbe is, majd később átvegye a birtokot.

Heimann Zoltán és fia ifj. Zoltán nem keresnek új utakat. Elégedettek 20 ha-os birtokuk méretével. Bevételüket a palackos boreladás biztosítja (évi körülbelül 120-150 ezer palack), folyóbort egyáltalán nem árulnak. Értékesítési csatornáik (főként) a borkereskedések, éttermek és (kevésbé) a nagyáruházak felé irányulnak, kizárólag palackos borokkal. Nem kívánnak elmozdulni a vendéglátás felé, beleértve egy szálloda vagy étterem működtetését. A borkóstolók alkalmával kifejezetten saját fogyasztásra, és elsősorban vendégeik ellátására készítenek olyan kulináris termékeket, mint saját pezsgő, konyak, borecet, sonka, esetleg szőlőmagolaj, de ezt sem éves rendszerességgel, hanem alkalmanként és igény szerint. Szóba került egy kisbolt megnyitása is a pincénél, de csak helyi értékesítésben gondolkodnak, nem nagyobb volumenű kereskedelemben.

Mivel az *Eszterbauer borászatnak* jelenlegi borfeldolgozójánál sokkal komolyabbra lenne szüksége, beleértve egy üzemi borpalackozót is, másrészt tárolókapacitásuk sem elegendő éves bormennyiségükhöz, fejlesztési terveik között első és legfontosabb helyen szerepel a borfeldolgozó és a pince fejlesztése, bővítése.

Munkamegosztás tekintetében Eszterbauer János – mivel műszaki cége is rengeteg időt elvesz – a borászat fenntartásában kénytelen családtagjaira támaszkodni. Felesége, Csatári Mónika a vendégház vezetője, így a borkóstolásokért, a rendezvényekért felel. Lánya, Ildikó az iroda és a borszaküzlet vezetője, így hozzá tartoznak a kereskedelmi és marketing jellegű feladatok. Veje, Klein Miklós felügyeli a szőlőtermesztést, illetve a borászati üzem vezetője. Unokatestvére, Pálincás László máig fontos szerepet tölt be cégben, a fiatal generáció megjelenése ellenére megmaradt a legfőbb borászati tanácsadónak.

Fő profiljuk a minőségi palackos borok előállítására, de a gyengébb évjáratú években kevesebbet palackoznak, a többi bort pedig folyóborként értékesítik.

Eszterbauer János jelenlegi szőlőterületük nagyságával (20 ha) és a további körülbelül 10 ha-ról felvásárolt éves szőlőmennyiséggel elégedett. Műszaki cége vezetése és egyéb borászati szakmai szervezetnél betöltött pozíciója mellett jelenleg területnövelésben nem gondolkodik.

Úgy érzi, ez a mennyiség számára a család segítségével átlátható, felügyelhető, vezethető.

A meglévő birtoknagyságok tekintetében meg kell jegyezni, hogy a minőségi bortermelésre törekvő borászatok próbálják a számukra legjobb tulajdonságokkal bíró szőlőterületeket felvásárolni, amire ma már korlátozottan van lehetőség. A meglévő területekkel való megelégedettség ellenére egy-egy jó vételi lehetőséget nem szalasztanának el, ezzel is gyarapítva jelenlegi birtokukat.

Saját szőlőtermésük mellett mindegyik borászati él a szőlőfelvásárlás lehetőségével. A felvásárlásokat évek óta jól bevált, régen kialakult kapcsolatrendszereken keresztül intézik. Általában a saját birtokukhoz (a hasonló földrajzi tulajdonságok miatt) közeli szőlőtermelőkkel állnak közvetlen kapcsolatban, ahol a borászatok által előírt módszerekkel történő termelés révén az általuk elvárt minőségű (természetesen évről-évre) szőlőt vásárolják fel.

A családi munkamegosztás tekintetében figyelembe kell venni a munkafolyamatok koordinálását és a konkrét munka elvégzését, melynek legkritikusabb pontja a szőlő művelése. Ilyen nagy méretű birtokok esetében az időszakos szőlészeti munkák (metszés, gyomirtózás, kapálás, zöldmunka, szüret) elvégzésére a borászatoknak szükségük van ideiglenes munkaerőre.

A szőlészeti munkák időszakos, de sűrű felügyeletét, ellenőrzését mindig a családtagok látják el, azonban a mindennapos munkák ütemezését, szervezését külsős céggel oldják meg. Általában erre a feladatra külön vincellért alkalmaznak, akik figyelik a rájuk bízott területeket. Az egyes borászatok borvidéken szétszóródott szőlőterületei miatt gyakran előfordul, hogy egy-egy borászatnak a borvidék ugyanazon a területén ugyanaz a vincellére (például: Eszterbauer, Heimann és Mészáros borászati közös vincellért alkalmaz), de ebből következik az is, hogy egy-egy borászatnak több vincellére is lehet.

A vincellérek olyan alvállalkozók, – tehát nem állandó alkalmazottak – akik tisztában vannak az egyes borászatok szőlőterületeinek művelési elvárásaival, figyelemmel kísérik egész évben a szőlőt, és az igényeknek megfelelően művelik azt. A vincellér gondoskodik az alkalmi munkavállalókból álló brigádok felállításáról, tehát neki kell kiválasztania, kit, melyik részmunkafolyamatba oszthat be, hogy az előzetesen megbeszélte és elvárt terméseredmény szülessen. Mivel neki kell betanítania a szőlőmunkásokat, ezért érdeke, hogy olyan emberek jöjjenek a csapatokba, akiket már képzettek, ügyesek és megbízhatóak. A vincelléreknek bejáratos brigádjaik vannak a borvidék különböző részeiről (például: Szedres, Kakasd, Alsónána) akiket időről időre mozgósítanak a csúcsmunkák idején. A borászatok egybehangzó véleménye szerint problémát okoz a brigádokon belüli igen nagy fluktuáció. A minőségi szőlőtermesztés és a borvidék egyik nagy kihívása, mondhatni szűk keresztmetszete lesz pár éven belül a szakmailag felkészült, megfelelően képzett munkaerő megtalálása és alkalmazása.

Összegzés

Az elmúlt tíz évben példaértékű összefogás (gazdasági-stratégiai szinten) bontakozott ki a szekszárdi borásztársadalmon belül. Ennek legjelentősebb platformja a Szekszárdi Borászati Céhe, ahol a kooperációnak köszönhetően megszülettek azok a koncepciók, melyek a borvidék profiljának kialakításához és egységes képviseletéhez szükségesek. Ez egy óriási előrelépés volt mind országos, mind nemzetközi tekintetben. Egyetértés született a kékfrankos, bikavér, kadarka szőlők dominanciájáról, természetesen szabadságot hagyva az egyes borászatok egyéni arculatának megtartása mellett. Jelenleg a kutatásom tárgyát képező 5 borászati ennek aktív részese volt. Figyelembe véve több évtizedes minőségi munkájukat, társadalmi szerepvállalásukat, gazdaságformáló potenciáljukat, kijelenthetjük, hogy a borvidék nagyjai, húzó nevei közé tartoznak. De szeretném kihangsúlyozni, hogy a kutatás jelenlegi fázisában vizsgált 5 családon kívül a többi – szekszárdi múlttal nem rendelkező, azaz beköltöző és 1-2 generáció óta hasonlóan sikeres és nagy presztízsű borászati család felkeresése a későbbiekben – az anyag teljessége érdekében – elengedhetetlen lesz. A kutatás jelen

szakaszában a hívó szó nálam is a hagyomány és a tradíció volt, mármint az az elképzelt hagyomány és felépített tradíció, amelyre támaszkodva ezen családok megkonstruálták arcukat és identitást. Családtörténetük ismerete az önazonosság kifejezésének fontos eszköze. Az interjúk során kiderült, hogy a borászatok elindításában – a gazdasági érdekek és szempontok mellett – óriási jelentősége volt gyökereiknek, élő múltjuknak és annak, hogy a Szekszárdi borvidék társadalmában családjaikon keresztül mindig jelen voltak, tehát ha jelenlegi sikerességükben a múlt közvetlenül nem is játszik szerepet, az oda vezető úton bizonyosan.

RÖVIDÍTÉSEK

EA	Ethnographiai Adattár
FM	Földművelésügyi Minisztérium
FVM	Földművelésügyi- és Vidékfejlesztési Minisztérium
Hegyközségi adatsorok 2007–2014.	Szekszárdi és Bátaszéki hegyközség felmérései 2007–214.
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
MÉM	Mezőgazdasági és Élelmezésügyi <i>Minisztérium</i>
Szek. Kat. Plébánia 1711–1740.	Szekszárdi Katolikus Plébánia Katolikus egyházi anyakönyvi kivonatok. 1711–1740.
TML	Tolna Megyei Levéltár
TML Telekkönyvi betétek	Tolna Megyei Levéltár XXIV. 222. b Szekszárdi körzeti Földhivatal, Telekkönyvi betétek.
TML Anyakönyvek	Tolna Megyei Levéltár Katolikus egyházi születési, házassági, halálozási anyakönyvi kivonatok. Szekszárd. TML 1644/308.P. IV/B/428. 1828–1841. TML 1645/309.P. IV/B/428. 1841–1866. TML 1646/310.P. IV/B/428. 1866–1877. TML 1636/300.P. IV/B/428. 1877–1882. TML 1637/301.P. IV/B/428. 1882–1890. TML 1638/302.P. IV/B/428. 1890–1895. Tolna Megyei Levéltár Állami anyakönyvek. Szekszárd. TML XXXIII/98. 1895–1920.
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKICS 2004. BAKICS János, *Egy villányi őstermelői csoport átmenet-képe*. In: A gazdasági átmenet etnikai tájképei. (Szerk.: Kovács Éva) Bp. 2004. 205-221.
- BLAHÓ 2005. BLAHÓ Györgyi, *A lokális tudás szerepe és az alkalmazott antropológiai megközelítés lehetőségei a Somlói borvidéken*. *Anthropolis* 2 (2005) 156-167.
- FAZEKAS – SZABADI – ZSUBORI 2004. FAZEKAS Andrea – SZABADI Laura – ZSUBORI Andrea, *Borvilágok. Középborászok Villányban*. In: A gazdasági átmenet etnikai tájképei. (Szerk.: Kovács Éva) Bp. 2004. 183-205.
- HERPAY 1998. *A magyar borgazdaság kihívásai. Jogszabályok, borversenyek, jóvedelmezőség*. (Szerk.: Herpay Balázné) Bp. 1998.
- KÁNTOR 2010. KÁNTOR Endre, *Heimann Zoltán. Ordnung muß sein*. Bp. 2010.
- KEMÉNY 2005. a KEMÉNY Márton, *Progresszív gazdasági érdekek és hagyományalkotás. Példák egy vajdasági borvidékről*. *Tabula* 8 (2005) 2. sz. 219-246.
- KEMÉNY 2005. b KEMÉNY Márton, *A mezőgazdaság helyzetének változása egyéni és közösségi szinten Muraszemenyén*. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. (Szerk.: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós) Bp. 2005. 169-183.
- KOZMA 1991. KOZMA Pál, *A szőlő termesztése I*. Bp. 1991.
- KOVÁCS 1994. KOVÁCS Terézia, *Kitörés: a szekszárdi kisparcellás szőlőtermelők az új piaci kihívások küszöbén*. Szekszárd 1994. (Babits füzetek 8.)
- KSH 2002. KSH, *Szőlőültetvények Magyarországon, 2001. (településsoros adatok)*. (Szerk.: Pintér L.) Bp. 2002.
- KSH 2003. KSH, *Helyzetkép a Tolna megyei szőlőtermesztésről a 2001. évi ültetvény-összeírás alapján*. (elemzés: Fritz János) Szekszárd 2003.
- MÁTÉ 2001. MÁTÉ Andrea, *A Szekszárdi Borvidék rendszerváltozás utáni helyzete*. In: Magyar Földrajzi Konferencia. (Szerk.: Rakonczai J.) Szeged 2001. 1-6.
- MÁTÉ 2007. MÁTÉ Andrea, *„Pannon Borrégió” agrárföldrajzi és borturisztikai értékelése*. Phd értekezés Pécs 2007.
- MÉSZÁROS 2014. MÉSZÁROS Gabriella, *Szekszárdi borkalauz*. <http://szekszardiborut.hu/oldal/38/szekszardi+borkalauz.html>. és <http://szekszardiborut.hu/?page=news&id=66> 2014. (letöltés: 2015. 07. 20.)
- NAGY – SZABÓ 2005. NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza, *Körülöttünk élő múlt*. Szekszárd 2005.
- SÁRKÁNY 2005. SÁRKÁNY Mihály, *Vállalkozók Varsányban: mezőgazdaság és azon túl a nagyvilág*. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. (Szerk.: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós) Bp. 2005. 37-47.

- SCHWARCZ 2002. SCHWARCZ Gyöngyi, *A soltvadkerti szőlő- és bortermelők megélhetési stratégiái a kilencvenes években*. In: Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999. (Szerk.: Szilágyi Miklós) Bp. 2002. 35-65.
- SCHWARCZ 2003. SCHWARCZ Gyöngyi, *Mit ér a siker, ha soltvadkerti?* Szociológiai Szemle 2003/1. 118-136.
- SCHWARCZ 2005. SCHWARCZ Gyöngyi, *Esélyek, adottságok és stratégiák. Agrártermelők Tarjánban és Kocséron*. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. (Szerk.: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós) Bp. 2005. 139-156.
- SZIGETI 2004. SZIGETI Éva, *A villányi Ötök*. In: A gazdasági átmenet etnikai tájképei. (Szerk.: Kovács Éva) Bp. 2004. 163–182.
- TAKÁCS 2004. TAKÁCS Gabriella, *A Villányi-Siklói Borút*. In: A gazdasági átmenet etnikai tájképei. (Szerk.: Kovács Éva) Bp. 2004. 131-163.
- ULIN 1998. ULIN, C. Robert, *Hagyományalkotás és reprezentáció mint kulturális tőke. A délnyugat-francia borászat története*. Replika 29 (1998) 185-197.

Szekszárder Winzerfamilien im Überblick der historischen Identität

Die Szekszárder Weingegend ist nach ihrer Fläche eine kleine, aber traditionsreiche Weingegend von Ungarn. Im Gesellschaftsleben spielte der Weinbau immer eine herausragende Rolle, da die Weinverarbeitung und Weinverkauf im Laufe der Jahrhunderte immer eine wichtige Existenzhilfe und zusätzliche Einnahmequelle bedeutete.

Die nach der politische Wende (1990) erfolgten wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Änderungen, sowie der Zerfall der Kollektivbetriebe und der VEG-s (Vernehmlassungen) machten neue Situationen. In den früheren Jahren war der größere Wert auf die Herstellung von großer Weinmenge gelegt, von den 90-er Jahren wurde jedoch die hohe Qualität und hochentwickelten Weinanbau als neue Marktposition und Ausbruchspunkt der Szekszarder Weingegend erzielt.

Nach den ethnographischen Forschungen zeichneten sich drei Gruppen der Szekszarder Winzer nach der politischen Wende ab. Diese Gruppen lassen sich schwierig eingrenzen, welche neben den allgemeinen Kennzeichen auch von den anderen abweichende, spezielle Charakter haben.

Im Mittelpunkt dieser Studie stehen solche Szekszarder Winzerfamilien, welche nach der Wende in ihrem wiederbekommenen Weingut wieder Wein anbauten und als Privatunternehmer Weingesellschaften gründeten. Bei ihrer Auswahl war ein wichtiger Aspekt, daß sie in ihrem Weingut und Weinkellereien hohe Qualitätsweine herstellen und ihre Weine nicht nur an den heimischen, sondern auch an den internationalen Weinwettbewerben präsentiert werden, wo sie regelmäßig auch ausgezeichnete Ergebnisse erreichen.

Bei der Auswahl war es ein anderer wichtiger Aspekt, daß die Geschichte dieser Winzerfamilien bis zu dem 18. Jahrhundert zurückzuführen ist und mit der Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Stadt Szekszard eng verbunden ist.

Die Lebensweginterviews und die erzählten Familiengeschichten wurden mit Primerforschungen aus den Quellen des Komitatsarchivs ergänzt.

